

DÉVAVÁRI ZOLTÁN
KERESZTES CSABA
RÁCZ JÁNOS
UJVÁRY GÁBOR

AZ ANTALL-KORMÁNY KULTURÁLIS POLITIKÁJA

Dévavári Zoltán
Keresztes Csaba
Rácz János
Ujváry Gábor

AZ ANTALL-KORMÁNY KULTURÁLIS POLITIKÁJA

Esettanulmányok

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2023

Sorozatszerkesztő:
Marinovich Endre

Szerkesztette:
Ujváry Gábor

Lektorálta:
Kulin Ferenc

© Dévavári Zoltán, Keresztes Csaba, Rácz János, Ujváry Gábor, 2023
© VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2023
© Magyar Napló, 2023

ISBN 978-963-541-122-1
ISSN 2498-728X

TARTALOM

Bevezetés	9
Ujváry Gábor: A rendszerváltoztatáshoz vezető út és az Antall-kormány első lépései a magyar kulturális politikában	11
Történelmi előzmények	11
A modern kultúrpolitika kezdetei	11
A dualizmus időszaka (1867–1918)	12
A két világháború közötti időszak (1919–1944)	16
A koalíciós és a Rákosi-korszak (1944/45–1956).....	22
A Kádár korszak (1956–1989)	28
A rendszerváltoztatás kulturális, ideológiai előzményei	36
Új irányok a kultúrpolitikában	68
Az Antall kormány kultúrpolitikája	78
Andrásfalvy Bertalan minisztersége	78
A Demokratikus Charta és a médiaháború	87
A Magyar Tudományos Akadémia megújítása	94
Viták a művészeti életben	99
Keresztes Csaba: A Művelődési és Közoktatási Minisztérium szervezettörténete 1990–1994	107
A tárca miniszterei	108
Vezetők és a munkatársi állomány a minisztériumban	111
A minisztérium az új kormány megalakulása utáni száz napban	118
A művelődési és közoktatási feladatok és a minisztériumi szervezet ...	123
A minisztérium szervezetének és feladatainak módosításai 1990. szeptember és 1991. szeptember között	128

A minisztérium Szervezeti és Működési Szabályzata (1991. október 15.)	146
A minisztériumi szervezet 1991. október és 1993. február között	149
Mádl Ferenc minisztersége a második Szervezeti és Működési Szabályzat kibocsátásáig (1993. június 30.)	161
Az utolsó egy év: a 1993. július 1. és 1994. július 15. közötti szervezeti módosulások	166
Függelék	173
1. számú függelék	173
A Művelődési és Köznevelési Minisztérium 1991. október 15-én hatályba lépett Szervezeti és Működési Szabályzata szervezeti rendjének összegzése	173
A minisztérium szervezeti egységei	176
2. számú függelék	188
A Művelődési és Köznevelési Minisztérium 1993. június 30-án hatályba lépett Szervezeti és Működési Szabályzata szervezeti rendjének összegzése	188
3. számú függelék	204
A Művelődési és Köznevelési Minisztérium 1994. március 31-én hatályba lépett Szervezeti és Működési Szabályzata szervezeti rendjének összegzése.	204
 Dévavári Zoltán: Metamorphosis Hungariae. A magyar közoktatáspolitikai a rendszerváltoztatás éveiben (1990–1994)	235
I. Oktatáspolitikai változások az első szabadon választott kormány megalakulása előtti évtizedekben	235
II. A számok tükrében	246
III. Metamorphosis Hungariae	251
IV. Bér- és intézményfenntartási feszültségek, az 1992. évi törvény a közalkalmazottak jogállásáról	252
V. Vihar a hitoktatás körül	263
VI. Az egyházi ingatlanok és iskolák	270
VII. Tankönyvkáosz	280
VIII. Az új közoktatási törvény megszületése	286
IX. A Nemzeti alaptanterv (NAT) vajúdása	300

Ujváry Gábor: Az Antall-kormány és a felsőoktatási törvény viszontagságos útja annak elfogadásáig	311
Rácz János: Az Antall kormány médiapolitikája. Egy szükségszerű kísérlet a médiaegyensúly megvalósítására	365
Mi okozta az Antall-kormány időszakában a médiakризист?	365
A nyilvánosság és változásai a késői Kádár-korszakban és a rendszerváltoztatás időszakában	371
Megegyezésre képtelenül	384
A választások és ami utána történt	390
A szükséges megegyezés buktatói	396
Mi lesz veled magyar elektronikus média?	401
Egyre romló viszonyok hálójában	405
Vita az MTV költségvetéséről	410
Az 1991-es esztendő immár megoldhatatlan problémái	414
1992: az év amikor elbukott a médiatörvény	430
Zárszó: a médiaelnökök kora	443
Rácz János: Színházak a változások keresztútján	445
Színjátszás és rendszerváltoztatás	445
A színházak finanszírozási kérdései	448
Némi pengeváltás a Nemzeti Színház igazgatói széke körül	456
Összegzés	464
Keresztes Csaba: A levéltárügy a rendszerváltozás sodrásában, 1988–1994	467
A levéltári anyag kutatásának szabályai a pártállami korszak végén . . .	467
A kutatási szabadság határainak feszegetése	470
A hosszú átmenet időszaka: pénzhiány, politikai bírálat, feladatnövekedés	478
Pártállam, állampárt, pártirat, iratállamosítás	482
A két országos levéltár összevonása	496
A levéltári rendszer struktúrájának módosulásai	501

A tulajdon „államtalanítása”: a vállalati iratanyagok sorsa	507
Lesz-e átfogó levéltári törvény?	511
Az Alkotmánybíróságnál a megoldás kulcsa	521

BEVEZETÉS

Nehéz, szinte lehetetlen feladatra vállalkozunk, amikor a rendszerváltoztatás utáni első, immár teljesen szabadon – a magyar történelemben először teljesen demokratikus módon – választott kormány kulturális politikájának mérlegét kívánjuk megvonni, néhány fontos szakterülete bemutatásával. Bár a kötet szerzői között van, aki már felnőttfejjel érte meg 1989–1990 izgalmas és sokat ígérő politikai küzdelmeit, három évtized eltelte után az Antall József és Boross Péter vezette kabinetek kulturális téren elért eredményeit és kudarcait mégis érdemes elemezni. Annál is inkább, mert az 1990 utáni négy esztendő felettébb izgatott, gyakran erősen ingerült közéleti légkörében is sikerült olyan szabályozásokat megalkotni, átalakításokat végrehajtani, amelyek többnyire a nyugat-európai mintákat – és a korábbi magyar hagyományokat – követték, és máig meghatározzák a kulturális politika intézményrendszerét.

Mindössze három évtized után – figyelembe véve, hogy az akkori politikai csatározások résztvevői közül szerencsére még ma is sokan élnek és továbbra is aktívak – bajosan tudnánk teljesen tárgyilagosan (ami egyébként is lehetetlen) tudósítani az 1990 és 1994 közötti kultúrpolitikáról. Nyilvánvaló, hogy a kellő történelmi távlat hiánya mellett ezt személyes emlékeink, élményeink, politikai szimpátiáink, az akkori főszereplőkkel kapcsolatos érzelmeink is gátolják. Mégis megkíséreljük, hogy a fontosabb tényekre alapozva, a lejátszódott folyamatokat bemutató statisztikai adatokra támaszkodva szóljunk arról a rövid időszakról, amelynek fejleményeit összefoglalóan bemutatni hálátlan vállalkozás. Főleg azért, mert ezalatt rengeteg módosulás történt a magyar kultúrpolitikában és annak szervezetében, törvényi szabályozásában. Emiatt aztán nyilvánvaló, hogy munkánkat számosan kritizálják majd, hiszen egy viszonylag rövid összegzésben egyszerűen nincs mód arra, hogy minden fontos részletre kitérjünk. Kizárólag a történelmi előzmények, majd a rendszerváltoztatást közvetlenül megelőző és követő esztendők nagyobb és jelentősnek ítélt folyamatainak, az ezekkel kapcsolatos vitáknak a töredékes – illetve egyes szakterületek esetében részletesebb – bemutatását ígérhetjük.

Előjáróban még annyit kívánunk leszögezni, hogy a kultúrpolitika kifejezést – nem kívánva bekapcsolódni a kultúra fogalma körüli állandó és terméketlen vitákba, s nem csatlakozva a többszázféle értelmezés valamelyikéhez – tág keretben használjuk. A magas kultúra mellett beletartozónak értjük a közművelődést, a közgyűjteményeket, az oktatás- és a tudománypolitikát is.

UJVÁRY GÁBOR

A RENDSZERVÁLTOZTATÁSHOZ VEZETŐ ÚT ÉS AZ ANTALL-KORMÁNY ELSŐ LÉPÉSEI A MAGYAR KULTURÁLIS POLITIKÁBAN

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

A modern kultúrpolitika kezdetei

Mivel az Antall–Boross kormányok kultúrpolitikája részben szerves folytatása volt az 1944 (majd 1945–1947) előtti korokénak, részben viszont éppen ellenkezőleg: a közvetlenül megelőző időszakok tudatos tagadásán alapult, szükségesnek tartom története legfontosabb csomópontjainak rövid ismertetését. Ha nem is a kezdetektől – hiszen bár nem igazán tudatosan, napjaink meghatározásától sokszor eltérően, de kultúrpolitika a keresztény magyar állam megalapításától létezett –, ám mai értelemben vett megjelenésének első jeleitől kezdődően. Már csak amiatt is, mivel Antall József miniszterelnök (de néhány akkori vezető politikus is) meglehetősen sokszor hivatkozott a kulturális politikáról folytatott viták során a történelmi előzményekre.

Mivel a középkori és a koraújkori kultúra, a protestáns egyházak iskolaalapítási és anyanyelvet ápoló mozgalmai, majd a katolikus megújulás erre adott válaszai mind-mind az egyház(ak)hoz kötődtek – ez alól részben a magyar diákok külföldi egyetemjárása, a peregrináció volt a kivétel¹ –, az állam irányította, a modern értelméhez közelítő kultúrpolitikáról csak a felvilágosodás korától beszélhetünk, szerte Európá-

¹ A közép- és a kora-újkori magyar egyetem és főiskola-alapítási kísérletek – Pécs, Óbuda, Pozsony és Buda – többszöri, gyors meghíúsulása következtében a magasabb egyházi és világi méltóságokra törekvő korabeli értelmiség kizárólag külföldi univerzitásokon képezhette magát tovább, a koraújkorban már részben városi, tehetősebb patrónusi vagy éppen erdélyi fejedelmi támogatással. Így volt ez 1635-ig, a nagyszombati tudományegyetem, a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődjének alapításáig, ám többnyire ezután is, hiszen ez az intézmény egymagában képtelen volt ellátni a magyarországi felsőoktatási igényeket – ráadásul még jó ideig felekezeti (katolikus) univerzitásként működött. Az elsősorban nyugatra irányuló peregrináció, a diákok külföldi egyetemjárása még a 20. században, a magyar felsőoktatás teljes kiépülését követően, sőt a relatív értelmiségi túltermelés idején is jelentős volt. Igaz, a 19. század második felében és a két világháború között a magyar állampolgárok már inkább tovább- és elitképzési célokból, illetve – mindenekelőtt a zsidók esetében – a numerus clausus rendelkezései miatt látogatták a külföldi felsőoktatási intézményeket. A kérdéskör átfogó, kiváló összefoglalása: SZÖGI László: *Peregrinatio academica. A külföldi magyar egyetemjárás története, mérete és irányai 1150–1919*. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtára és Levéltára, 2022.

ban, így Magyarországon is. Annak eszméit – ha óvatosan is, de – az egész Habsburg Birodalomban, így Magyarországon is követte és alkalmazta Mária Terézia. Egyik legbensőbb tanácsadójának, Gerhard van Swietennek az akkori egyetlen magyarországi egyetem, a nagyszombati (a mai ELTE jogelődje) megújítását célzó javaslatai, majd az 1777-es közoktatásügyi reform, a Ratio Educationis rendelkezései már arról tanúskodtak, hogy az állam elsősorban a saját szolgálatára kíván hasznos polgárokat, a haza felvirágoztatásán dolgozó világi értelmiséget nevelni, az oktatást ezért részben állami feladatnak tartja, és annak ellenőrzését magának követeli.

A modern magyar kultúrpolitika következő időszakát, a reformkor és a szabadságharc idejét a magyar nyelv fokozatos térnyerése, tudományos szakszókincsének fejlesztése-kimunkálása – olykor megalkotása –, illetve a nagy nemzeti intézmények (Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Színház, valamint kulturális szervezetek) létrehozása és megerősítése jellemezte. Az 1848. áprilisi törvények értelmében született meg az első felelős magyar kormány kultúrpolitikát irányító főhatósága, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is, amely ezen a néven 1848–49-ben, majd 1867-től 1951-ig működött. A szabadságharc leverése után, a némi leegyszerűsítéssel önkényuralminak nevezett korszakban számos olyan felülről és kívülről az országra erőltetett oktatásügyi intézkedést hoztak, amelyekkel szemben – központosító céljaik miatt – részben jogosan tiltakoztak, ám mégis a modernizációt, mindenekelőtt a nyolcosztályossá váló középiskola megújítását szolgálták, és az egyetemi továbbtanulás kötelező feltételeként bevezették a gimnáziumi érettségit.

A dualizmus időszaka (1867–1918)

A kiegyezést követően a magyar állam ismét maga határozhatta meg kultúrpolitikáját. E tekintetben meghatározó volt a közoktatást hosszú évtizedekre szabályozó Eötvös-féle népiskolai törvény (1868), majd a felsőoktatás bázisát szélesítő második, kolozsvári magyar univerzitás és az első szakegyetem, a Műegyetem (1872), illetve 1912-ben két újabb tudományegyetem (Pozsony és Debrecen) alapítása.

Jó egy évszázaddal ezelőtt, a „nagy háború” előtti utolsó békeévben, 1913-ban – mintegy Mária Terézia 1777-es szándékát beteljesítve – már az iskolakötelesek körülbelül 85 százaléka (85,2%) járt abba a csaknem 17 000, hatosztályos és az 1908: XLVI. tc. alapján már ingyenes népiskolába, amelynek több mint kétharmada (16 861-ből 11 882) egyházi kézben volt. Emellett állami (3297), községi (1410) és magániskolák (273) működtek az országban. S bár a szintén Eötvös József alkotta 1868-as nemzetiségi törvény következtében – melynek betartásáról az idő haladtával egyre kevésbé gondoskodtak – minden magyar állampolgárt, nemzetiségére való tekintet nélkül a magyar politikai nemzet részének tekintettek, ráadásul a nem magyar iskolákban fokozatosan kiterjesztették a magyar nyelv kötelező tanítását, 1913/14-ben

összesen még mindig 3320 népiskolában folyt nem magyar anyanyelvű oktatás (2170-ben román, 448-ban német, 365-ben szlovák, 269-ben szerb, 12-ben olasz, 3-ban vend /szlovén/, 2-ben cseh, 4-ben egyéb). A magyar nyelv ilyen formán történő oktatásának egyébként szinte semmi haszna, viszont annál több kára volt. Mindez az asszimilációt inkább gátolta, mint erősítette, ráadásul okot adott a magyarországi nemzetiségek vezetőinek arra, hogy „kultúr-terrorizmussal” és nemzetiségi elnyomással vádolják a magyar politikusokat, elsősorban a kulturális közigazgatás irányítóit.

Mivel az állami népiskolák aránya – elsősorban a nemzetiségi vidékeken – fokozatosan növekedett, s ezek többnyire korszerűbbek és nagyobbak voltak a más típusúaknál és több tanerőt alkalmaztak, a tanítóknak kevesebb mint kétharmada dolgozott az egyházi iskolákban. A falvak döntő többségében még osztatlan iskola működött, rendszerint egy oktatóval. 1913-ban egy iskolára átlagosan 2,05 tanító esett, egy tanítóra 64 diák. Ugyanekkor Magyarország népességének mintegy harmada volt analfabéta, ami nemzetközi összehasonlításban egyáltalán nem volt olyan rossz arány, mint ahogy első hallásra tűnik. A magyar anyanyelvűeknek azonban csak kicsit kevesebb mint 20 százaléka, ami nem sokkal maradt el a nyugat-európai átlagtól. (Érdekességgént megjegyzem, hogy a magyarországi nemzetiségek közül a szerbek és a románok mutatói sokkal kedvezőbbek voltak, mint szerbiai vagy romániai nemzettársaiké.)

A nyolcosztályos gimnáziumi, illetve reáliskolai oktatás – amelybe négy elvégzett népiskolai tanév után lehetett jelentkezni, ám a népiskolával szemben nem volt ingyenes – világszínvonalon állt. 1913-ban 257 (188 gimnáziumként, 34 reáliskolaként és 35 felsőbb leányiskolaként) középiskola működött, kétharmaduk állami irányítás alatt állt. A középiskolák még mindig elitintézmények voltak, a korosztálynak mindössze 2,5–3 százaléka látogathatta őket. Gimnáziumba 1913-ban 63 592-en, reáliskolába 11 629-en, felsőbb leányiskolába 6552-en jártak, a diákok több mint négyötöde magyar anyanyelvű volt. 1895-től kerülhettek közéjük a lányok, akik a félig-meddig középfokú polgári iskolában a 20. század elejére már többségbe jutottak. A hölgyek magántanulóként 1883-tól érettségizhettek, történelmi léptékkal mérve tehát még napjainkban is csak rövid múltra tekinthet vissza középfokú oktatásuk.

1913-ban 5348-an érettségiztek gimnáziumban vagy reáliskolában, 2474-en pedig – mivel 1895-től erre is lehetőség volt – felső kereskedelmi iskolában. (Hozzá kell azonban tenni, hogy az utóbbiban szerzett értségi nem volt egyenértékű a gimnáziumival vagy a reáliskolaival: csak a kereskedelmi főiskolák látogatására jogosított. A gimnáziumi érettségivel bármelyik felsőoktatási intézményben, a reáliskolaival pedig a Műegyetemen, az akkor még a bölcsészettudományi karokhoz tartozó tudományegyetemi természettudományi szakokon és a gazdasági-műszaki főiskolákon lehetett továbbtanulni.) Összehasonlításként: míg a több mint 18 milliós Magyaror-

szágon 1913-ban összesen 7800-an, a kevesebb mint 10 milliósban, 2004/2005-ben 93 000-en tettek sikeres érettségít Magyarországon. (Ezután nagyjából változatlan maradt e szám, amely a 2009/10-es 90 000-ről – a kedvezőtlen demográfiai mutatók következtében – 2021/22-re 68 000-re apadt). Mindez egyértelműen bizonyítja a 20. század eleji középfokú oktatás valamennyi formájának – az előzőek mellett még akár a polgári iskolákat is ideértve – elitképző jellegét, illetve fordítva: a középiskolai oktatás későbbi eltömegesedését.

Az 1868-tól működő, nagyjából a mai általános iskola felső tagozatának megfelelő polgári iskolák a gyakorlati képzésre helyezték a hangsúlyt. Elvileg hat, gyakorlatilag azonban szinte kizárólag négyosztályos – ugyancsak fizetős – intézmények voltak, és töretlenül fejlődtek, mind nagyobb népszerűségnek örvendtek. Ezekbe ugyancsak négy év népiskola elvégzése után lehetett átiratkozni. Több mint kétharmaduk az állam, a községek vagy magánosok kezében volt, tehát itt nem érvényesült az egyházak – népiskoláknál még megfigyelhető – túlsúlya. 1913-ban 498 polgáriban 99 801-en – körülbelül 60%-ában leányok – tanultak. Ezt a rendszert egészítette ki az alsó- vagy középfokú – iparos (tanonc), földműves, kereskedelmi és felsőkereskedelmi – szakiskolák, illetve az akkor még középfokú tanító(nő)képzők hálózata.

Felsőoktatás 1913/14-ben még csak két (Budapest, Kolozsvár), a háború végén, a pozsonyival és a debrecenivel kiegészülve már négy tudományegyetemen, a Műegyetemen, a jogakadémiákon (1913-ban 10-ben), illetve az egyház fenntartásában működő, alacsony létszámú intézményekben (1913-ban 44-ben) és összesen 12, szintén kevés hallgatót vonzó – gazdasági, állatorvosi és művészeti – főiskolán, néhány egyházi intézményt kivéve kizárólag magyar nyelven folyt. A hittudományi karokon és főiskolákon, valamint a felekezeti jogakadémiákon (Eger, Eperjes, Kecskemét, Máramarossziget, Marosvásárhely, Nagyszeben) kívül a felsőoktatás az állam kezében volt.

A hallgatók létszáma az 1866-os kiinduláshoz képest (4955 fő) ugyan jelentősen növekedett, de a maihoz képest mégis rendkívül alacsony maradt, 1913/14-ben 16 598 – ha a gazdasági, állatorvosi és művészeti főiskolákat nem számítom, 14 575 – volt. Az első hölgy az 1895/96. tanév második félévében iratkozhatott be a budapesti tudományegyetem bölcsészkarára. Számuk kezdetben lassan, 1900-ig 36 főre, majd különösen az első világháború idején – amikor a férfilakosság, köztük sok hallgató is bevonult, és a nők szerepe a munkaerőpiacon is jelentősen felértékelődött – meredeken emelkedett: az 1913-as 475-ről 1917-re 1189-re. A tudományegyetemen 1913-ban 477 oktató és 108 tanársegéd vagy adjunktus, a Műegyetemen 90, illetve 82; a jogakadémiákon 138; a hittani intézményekben pedig 287 tanár dolgozott.² Megint

² A köz- és a felsőoktatás alakulásáról: LAK Dezső: Adalékok Magyarország kulturális viszonyainak újkori fejlődéséhez. In: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk. MAGYARY Zoltán. Buda-

csak hasonlításuként: napjainkban az alig több mint az 1910-es lakosságszám felét kitevő országban a hallgatók létszáma 300 000 körüli (2005/2006-ban – beleértve a felsőfokú szakképzésben, a doktori képzésekben résztvevőket is – tetőzött 424 161 fővel, ezután állandóan csökkent: 2018/19-ben 281 461 volt, majd lassan, de állandóan emelkedve 2021/22-re 293 566 lett), az egyetemi oktatóké pedig mintegy 22 000 (2004/2005-ben volt a legnagyobb: 23 787; ezután nagyjából stagnált, 2012/13-ban volt a legalacsonyabb 20 555 fővel, 2018/19-től pedig lassan nőtt, 2021/22-re 24 903-re). Ha a népességváltozást is figyelembe veszem, a hallgatók esetében mintegy negyvenszeres, az oktatóknál kilencszeres növekedést figyelhetünk meg – ami persze azt is jelzi, hogy egy-egy tanárnak mennyivel kevesebb ideje jut a diákjaival foglalkozni, mint egy évszázaddal ezelőtt.³

Jórészt a felsőoktatáshoz kapcsolódva a dualizmus (1867–1918) idején jöttek létre azok a szakmai tudományos szervezetek is, amelyek többsége mindmáig működik. Ugyancsak ekkorra tehető az „iskolán kívüli népművelés” – mely nagyjából a mai közművelődésnek felel meg – megjelenése, és az „utazási ösztöndíjak” rendszerével, illetve külföldi magyar intézetek alapításával (1895: Római Magyar Történeti Intézet /Fraknoi Vilmos, mint magánszemély tartotta fenn/; 1916: Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet /immár az állam kezelésében/) a kulturális külpolitika kezdete is. Utóbbi annak ellenére alakult ki, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia külügyeit a két birodalomfél (az osztrák tartományok és a Magyar Szent Korona országai) közösen intézte, így önálló magyar (vagy osztrák) külpolitika nem létezett.⁴

A magyar kultúrpolitikát irányító Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium – ahogy 1848/49-es fennállása, majd 1867-es újjáalapítása idején – a 20. század elején is elsősorban a köz- és felsőoktatásra, jórészt az utóbbihoz kapcsolódóan a tudományos élet, illetve ezeknél sokkal kevésbé a művészetek és a közgyűjtemények (könyvtárak, levéltárak és múzeumok) támogatására összpontosított. A virágzó és remekművek

pest, Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, 1927. 23–41. és 49–50. – Lásd még: BUDAY László: *A megcsonkított Magyarország*. Budapest, Pantheon, 1921, 241–254. – *Magyarország közoktatásügye az 1915–1918. években*. Klny. „A m. kir. kormány 1915–1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv” című, a m. kir. miniszterelnök által az 1897. évi XXXV. t.-c. 5. §-a értelmében a nemzetgyűlés elé terjesztett műből. Budapest, Athenaeum, 1924. 9., 12. és 56. – ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Negyedik, jav. és bőv. kiad. Osiris, Budapest 2010. (A továbbiakban: ROMSICS, 2010.) 41–47. – Az érettségizők számának összehasonlításáról a Központi Statisztikai Hivatal adataira támaszkodva közlöm az adatokat: https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0001.html (letöltve: 2022. január 6.)

³ https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0020.html (letöltve: 2022. január 6.)

⁴ Minderről bővebben: UJVÁRY Gábor: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. köt. Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek*. Budapest, Ráció, 2013. 29–64.

sorát alkotó művészeti élet ekkoriban még szinte tisztán üzleti alapon működött: a színházak közül például csak a két nemzeti intézmény (a Nemzeti Színház és a budapesti Operaház) élvezett állami támogatást. Hasonló volt a helyzet a közgyűjtemények esetében is, melyeknek többségét az önkormányzatok, az egyházak vagy magánosok tartottak fenn. Itt is kivételt képeztek a nagy nemzeti gyűjtemények, mint a Nemzeti Múzeum (amely ekkoriban még magában foglalta a mai Országos Széchényi Könyvtárat, a Magyar Néprajzi Múzeumot és a Magyar Természettudományi Múzeumot is), a Szépművészeti Múzeum vagy az Országos Levéltár. A könyv- és a folyóiratkiadás ugyancsak a piac szabályai szerint működött: napjaink támogatási rendszere akkoriban elképzelhetetlen lett volna. Az állam nagyon ritkán, legfeljebb egyes kiadványok megrendelésével, részleges felvásárlásával segítette a számára fontos kötetek terjesztését.

A kultusztárca költségvetése a kiegyezéstől folyamatosan növekedett: az állami költségvetésen belüli aránya 1868-ban 0,82 százalékról indult, 1871-től 1, 1890-től 2, 1898-tól 3, 1902-től 4, majd 1908-tól 5 százalék fölötti volt (1913-ban 5,54 százalék). Ez a növekedés tört meg a háború kitörésekor: az 1914/15-ös költségvetésben 1,85, az 1915/16-osban 1,19 százalékra mérséklődött, majdhogynem visszatérve a kiinduló állapothoz, 1868-hoz. Igaz, hogy a kultusztárca támogatásának reálértéke nagyjából változatlan maradt, hiszen az állami költségvetés – a kötöttebb gazdálkodás, az állami újraelosztás mértékének rendkívüli növekedése miatt – a háború idején a többszörösére emelkedett a békekorszakban megszokotténak.⁵

A két világháború közötti időszak (1919–1944)

A világháború elvesztése és a Monarchia összeomlása, valamint az őszirózsás forradalom (1918–1919) és a tanácsköztársaság (1919) után, a katasztrofális gazdasági helyzetben lévő országban a kultúrpolitikát is újra kellett gondolni. Erre a feladatra elsősorban Klebelsberg Kuno vállalkozott, aki már hosszú ideje a magyar közigazgatásban dolgozott, 1904-től az öt leginkább érdeklő oktatási-kulturális területen is aktív szerepet vállalt. 1914 és 1917 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közigazgatási államtitkáráként – a méltatlanul elfeledett kiváló kultuszminiszter, Jankovich Béla oldalán – olyan tervezetek készítésén is dolgozott, amelyeket aztán minisztersége idején (1922–1931) igyekezett megvalósítani. Ezek alapján fejlesztették a debreceni, illetve a Budapestre menekült, aztán Szegedre (1921) és Pécsre (1923) telepített – egykori kolozsvári és pozsonyi – tudományegyetemeket. És ezek alapján

⁵ MAGYARY Zoltán: Tudománypolitikánk mai állapota és e mű programja. In: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk. Uő. Budapest, Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, 1927. 13.

indult be a népiskola-építési akció (1925–1930), amelynek eredményeként 5000 népiskolai tantermet és tanítói lakást adtak át, jórészt olyan – főleg az alföldi, tanyás településszerkezetű – vidékeken, amelyeken korábban az oktatás alapfeltételei is hiányoztak. Így születtek meg az elsősorban az elitképzést, másodsorban a színvonalas kulturális propagandát szolgáló külföldi magyar intézetek is. Mindez amiatt is fontos, mivel a tudományegyetemek, az alapfokú iskolák, valamint a külföldi magyar intézetek hálózata a klebelsbergi elképzelések nyomán működik napjainkban is, amikor változatlanul négy nagy tudományegyetemet tartunk számon, ugyanott, mint egykoron; sokszor ugyanazokban az iskolákban folyik az oktatás, mint az 1930-as évek elején (ezek közül persze jó néhányat már bezártak, miközben a városi iskolák száma ugrásszerűen nőtt). A külföldi intézetek közül a legfontosabbaknak számító Collegium Hungaricumok pedig ugyanazokban a fővárosokban (Bécs, Berlin, Róma, Párizs) találhatók, mint jó nyolc évtizeddel ezelőtt; ötödikként – érthető okokból – Moszkva csatlakozott még hozzájuk 1999-ben.

Klebelsberghez köthető – sok más mellett – az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létrehozásával a nagy állami közgyűjtemények intézményrendszerének ésszerűsítése (1922), a Magyar Tudományos Akadémia állami költségvetésből történő, azóta állandósult támogatása (1923), a 2014-ben ismét önállósult Testnevelési Főiskola (ma Egyetem) alapítása (1925), a népiskolák mellett vidéki egyetemi klinikák, több kutatóintézet (pl. a tihanyi Biológiai Intézet /ma Balatoni Limnológiai Intézet/, 1927) létesítése, a szegedi Fogadalmi templom, a Dóm téri épületegyüttes és a Nemzeti Emléksarnok (Pantheon; 1930), illetve a Nemzeti Úszócsarnok (Sportuszoda; 1930) felavatása. Munkásságának eredményei miatt is lenyűgözőek, mivel egy sokak által életképtelennek tartott, kulturális intézményhálózatának jó részét is elvesztett országban induló minisztersége során – az ország gazdasági konszolidációjával párhuzamosan haladva – rendkívüli sikereket könyvelhetett el. Kierlelt koncepciója, erős érdekérvényesítő képessége, taktikussága révén elérte, hogy 1926-tól a kultusztárca kapta a legnagyobb részesedést az állami büdzséből, melynek aránya 1927-től már 10% fölött volt, s így is maradt Magyarország második világháborúba történt belépéséig.⁶

Klebelsberg utódai közül a hozzá hasonlóan több mint kilenc esztendeig hivatalban lévő (1932–1942, rövid megszakítással 1938–1939-ben) és miniszterháza között szintén óriási tekintélynek örvendő Hóman Bálint határozta meg a korszak kultúrpolitikáját. A középkorásként széles körű elismerést szerzett Hóman is jól ismerte a kulturális közigazgatást – 1923-tól a Nemzeti Múzeum főigazgatója,

⁶ UJVÁRY Gábor: *„Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Pécs – Budapest, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2014.

s e minőségében Klebelsberg egyik fő tanácsadója volt –, s módosításokkal ugyan, de folytatta elődje tevékenységét. Nagyon rossz időben, a gazdasági világválság kel-
lős közepén vette ugyan át a stafétabotot, de ügyesen politizálva ő is érvényesíteni
tudta tárcája érdekeit: minisztersége alatt változatlanul maradt, sőt, némileg még
növekedett is annak állami költségvetésből való támogatottsága. Klebelsberg korábbi
elképzelését követve ő fogadtatta el a nyolcosztályos népiskoláról szóló törvényt
(1940), melynek végrehajtására a második világháború következtében csak részben
nyílt lehetőség. Ugyanakkor abban eltért Klebelsberg politikai akaratától, hogy
a vidéki egyetemek helyett inkább a budapesti fejlesztését pártfogolta, illetve a közép-
iskolák differenciálását célzó törvényét (1924: a gimnázium és a reálgimnázium
mellé reáliskola beiktatása) azok egységesítésével (1934 és 1938) változtatta meg.
Emellett Klebelsbergnek a középosztály erősítését célzó, részben sikeres szociálpoli-
tikai intézkedéseit (1927) felváltva – főleg minisztersége második felében (1937–
1942) – elsősorban a tehetséges parasztfiatalok középosztályba emelését szorgal-
mazta, tandíjkedvezmények és ösztöndíjak segítségével, valamint az első népi
kollégium alapításával (1939).⁷

Utóbbi kezdeményezések is bizonyították, hogy a mégoly eltérő jellegű, egymást
akár tagadó korszakok között is létezik folytonosság. Így volt ez a háborús összeom-
lás, az 1918–1919-es forradalmak és a trianoni veszteségek után is. Hiszen bármenny-
nyire is igaz, hogy Klebelsbergnek újra kellett gondolnia a magyar kultúrpolitikát,
mégis – saját, 1918 előtti szervezési tapasztalatai mellett – olyan intézményrendszerre
támaszkodhatott, amely az előző félszázadban, a dualizmus idején alakult ki és szil-
lárdult meg, és amelyet a rövid ideig regnáló forradalmak nem tudtak megsemmisí-
teni. Sőt, annak 1918–1919-es, részbeni fölbomlása kényszerítette ki az újrakezdést,
amely a régi szisztémához való visszatérés vágyát és a teljesen új módszerek alkal-
mazását együttesen jelentette. Nagyjából – bár lényegesen látványosabban, az előző
korszakkal való teljes szakítást hirdetve, de – így történt 1944–1945-ben és 1945 után
is. Miközben ugyanis Hóman Bálintot – teljesen igaztalanul – „fasiszta kultúr-
hóhérnak” titulálták, számos intézkedését (nyolcosztályos általános iskola; alulról
jött tehetségek segítése; népi kollégiumok létrehozása) átvette és továbbfejlesztette az
új rendszer. A későbbiekben pedig, amennyiben a Kádár-korszak kultúr- és oktatás-
politikájában nem lettek volna „rések”, az 1990-es választások eredményeként nem
alakulhatott volna meg egy olyan kormány, amelyiknek vezérkarában ott lehettek
a nemzeti, konzervatív, keresztény értékeket képviselő művészek, tudósok és szak-
emberek.

⁷ UJVÁRY Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: *A magyar jobboldali hagyomány*. Szerk. ROMSICS Ignác. Budapest, Osiris, 2009. 377–413.

A két világháború közötti időszakban a népiskolák (ahogy még nevezték: elemi mindennapi iskolák) száma 1920/21-től 1937/38-ra 6158-ról 6899-re, a nebulóké 865 941-ről 963 087-re emelkedett. Több mint 900 új iskolát emeltek – miközben körülbelül 200 szűnt meg (egy részük összevonással) –, elsősorban a klebelsbergi program alapján, ám a harmincas évek második felében Hóman is folytatta ezt az akciót. A korszak végén az iskolaköteleseknek már csak 2%-a maradt ki az oktatásból. E tényezők döntőnek bizonyultak a tekintetben, hogy az 1930-as évek végére az analfabetizmus 7%-ra szorul vissza, s ezzel Magyarország már csaknem a legfejlettebb nyugat-európai országok szintjén állt. Kissé ugyan növekedett az állami és a községi népiskolák aránya, de még mindig mintegy kétharmaduk maradt egyházi kezelésben. Az 1938 és 1941 közötti revíziós sikerek következtében Magyarország területe csaknem kétszeresére (93 ezer km²-ről 172 ezer fölért), lakosság száma mintegy 60 százalékkal gyarapodott (mintegy 9 millióról több mint 14,5 millióra), melynek következtében – és a közben létesített iskoláknak köszönhetően – 1943/43-ban már 11 806 iskolában 1 742 042 gyermek tanult.

A többi iskolatípusnál is viszonylag gyors, több mint 20%-os emelkedést regisztrálhatunk a terület-visszacsatolások előtt (lásd erről az 1–3. táblázatot). Egyedüli kivétel a felsőoktatás volt, ahol az 1929-ben kezdődő világ gazdasági válság és az erősödő értelmiségi munkanélküliség következtében stagnálás, sőt némi visszaesés volt megfigyelhető az 1930-as években a hallgatók létszámában. Ez azonban még így, az ország megcsonkítása ellenére is elérte – sőt meghaladta – az első világháború előtti szintet, ami elsősorban annak volt köszönhető, hogy változatlanul négy tudományegyetem működött az országban, mivel a két menekült univerzitás (Kolozsvár és Pozsony) Szegeden és Pécsen kapott új otthont. Mellettük több más felsőoktatási intézmény is a trianoni Magyarországra települt át: a Selmecebányai Erdészeti és Bányászati Főiskola Sopronba, az Eperjesi Evangélikus Jogakadémia Miskolcra, a Máramaroszigeti Református Jogakadémia pedig Hódmezővásárhelyre (utóbbi 1924-ben végül beolvadt a kecskeméti jogakadémiába). A II. világháború elejétől aztán újból jelentősen növekedett a diákok száma, és a hadikonjunktúra következtében az értelmiségi munkanélküliség is megszűnt.

A középiskolák, illetve tanteröik és tanulóik számának ugrásszerű emelkedése az ország területének növekedésén túl annak tudható, hogy az 1938: XIII. tc. értelmében már a „gyakorlati irányú” líceumokat, illetve a mezőgazdasági, az ipari és a kereskedelmi iskolákat (ezek nagyjából a mai szakközépiskolának feleltek meg) is ide számították. Ezzel befejeződött a középiskolák 1934-ben (XI. tc.) megkezdett egységsítése.

1. táblázat. *Iskolák száma*

Tanév	Tanonciskolák (iparos és keres- kedelmi)	Polgári iskolák	Óvónő- és tanító(nő)képző	Közép- iskolák	Egyetemek és főiskolák
1920/21.	307	312	47	192	43
1930/31.	510	378	55	211	37
1937/38.	404	397	59	226	42
1941/42.	553	556	81	450	55

2. táblázat. *Tanerők száma*

Tanév	Tanonciskolák (iparos és keres- kedelmi)	Polgári iskolák	Óvónő- és tanító(nő)képző	Közép- iskolák	Egyetemek és főiskolák
1920/21.	1899	3406	575	3653	950
1930/31.	3395	3675	761	3782	926
1937/38.	2391	4124	915	4333	1235
1941/42.	3669	5815	1238	8142	2756

3. táblázat. *Tanulók száma*⁸

Tanév	Tanonciskolák (iparos és keres- kedelmi)	Polgári iskolák	Óvónő- és tanító(nő)képző	Közép- iskolák	Egyetemek és főiskolák
1920/21.	42 850	75 705	5455	65 108	16 667
1930/31.	56 167	78 633	9862	74 687	16 053
1937/38.	59 536	93 561	8786	82 963	13 228
1941/42.	78 515	170 477	4446	130 739	21 253

A közgyűjtemények és a magaskultúra intézményrendszerének fenntartása – hasonlóan a dualizmus kori helyzethez – elsődlegesen továbbra sem az állam feladata volt. A legértékesebb, nagy nemzeti intézmények ugyan állami támogatást élveztek, a kisebbeket (viszont jóval számosabbakat) azonban továbbra is az önkormányzati, az egyházi és – ahogy ma mondanánk – a civil szféra működtette. Az országos hatáskörű közgyűjteményeket (Nemzeti Múzeum, Országos Levéltár, Szépművészeti Múzeum és Iparművészeti Múzeum) az 1922: XIX. tc. alapján az Országos Magyar

⁸ A táblázatok forrásai: *Magyar statisztikai zsebkönyv*. I–XV. évfolyam. Szerk. és kiad. a m. kir. [1946-tól Magyar] Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, Pátria, 1933–1948. Közműveltség és közoktatásügy fejezetek. – Lásd még: *Hungaria. Szent István király emlékezetére 1938*. Magyar Statisztikai Szemle, 1938. május. 194–203. – ROMSICS, 2010. 174–188.

Gyűjteményegyetembe vonták össze, hogy a reménytelennek tűnő gazdasági helyzetben legalább „takaréklángon” biztosítsák tevékenységüket. A Gyűjteményegyetemhez később más intézmények is csatlakoztak. 1934-ben (VIII. tc.) aztán Magyar Nemzeti Múzeummá keresztelték át, részben a feladatai is módosultak.

A két világháború közötti időszak a magyarországi magaskultúra egyik aranykora volt. Különösen az irodalom, a zenei és a színházi élet, illetve a képző- és az iparművészet virágzott. Az állam nem vagy alig – elsősorban megrendeléseire – szolt bele azok belső ügyeibe; irányító szerepet így – különösen az 1945 utáni négy évtizeddel összehasonlítva – tulajdonképpen nem gyakorolt. Ennek következtében számos stílus és iskola alkotásai találtak értő, „kultúrafogyasztó” közönségre. A könyvkiadás, az irodalmi és a kulturális folyóiratok sokszínűek, valamennyi értelmiségi réteg és – a kommunistákat (ha nem is teljesen) kivéve – politikai irányzat igényeit kielégítették. Annak ellenére is így történt, hogy 1918–1919-ben számos művész és tudós hagyta el hazáját – bár egy részük 1926 után visszatért Magyarországra –, és futott be külföldön karriert. A tudományos életben is komoly eredmények születtek, az egyetemeken – de néhány kisebb felsőoktatási intézményben is – gyakran nemzetközi hírű, iskolateremtő tudósok oktattak és kutattak.⁹

Összességében tehát megállapítható, hogy a Horthy-korszakban egy sok szempontból elmaradott társadalomszerkezetű országban, elsősorban Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint politikusi erényeinek és rátermettségének köszönhetően modern kulturális szakpolitikát igyekeztek érvényesíteni. Nem mellékesen pedig – ügyes lobbimunkájuk eredményeként – ehhez az állami költségvetés komoly hányadát tudták felhasználni.

1944–1945-ben három, éles törést jelentő politikai esemény vetette vissza a magyar kulturális élet fejlődését: a német és a szovjet megszállás, illetve a kettő között már csak az ország egy (mind kisebbé váló) részére kiterjedő nyilaskeresztes uralom. Az állami állásokból és a kamarai tagságot megkívánó szabad értelmiségi pályákról a zsidótörvények következtében 1938-tól egyre jobban háttérbe szorított, zsidónak minősített személyeket 1944 késő tavaszától már teljesen kirekesztették a magyar kulturális életből, majd nagy részüket deportálták, s ezzel döntő többségüket halálra ítélték. Mindez igen komoly vérvesztést jelentett a magyar oktatási, tudományos és művészeti életnek is. A háborús helyzet miatt 1944 késő őszen a köz- és a felsőoktatási intézményeket jó időre bezárták, így ez a tanév a magyar települések több-

⁹ A korabeli kulturális életről szóló szakirodalomnak se szeri, se száma. Rövid, de lényegre törő és máig érvényes összefoglalója: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Irodalom és művészetek a XVIII. század elejétől napjainkig. „Három Magyarország” kultúrája (1919–1944) fejezet. In: *A magyarságtudomány kézikönyve*. Szerk. KÓSA László. Budapest. Akadémiai, 1991. (A továbbiakban: SZEGEDY-MASZÁK, 1991.) 670–704. – Lásd még: ROMSICS, 2010, 206–222.

ségében csonka maradt, szinte teljesen kiesett. A nyilasoknak rövid regnálásuk során szerencsére nem volt alkalmuk megvalósítani – egyébként nem is nagyon létező – kultúrpolitikai elképzeléseiket, annál inkább lehetőségük volt erre az 1945 utáni, kezdetről fogva szovjet politikai ellenőrzés alatt álló kormányzatoknak.

A koalíciós és a Rákosi-korszak (1944/45–1956)

A koalíciós korszak (1944/45–1948) 1945 és 1947 közötti szakaszát még pezsgő, élénk és színes kulturális élet jellemezte. A Horthy-korszak „keresztény-nemzeti” vagy nemzeti-konzervatív gondolatrendszerét ugyan már nem – vagy csak burkoltan – lehetett képviselni, ezek korábbi fórumai, még a legszínvonalasabbak (mint például a *Magyar Szemle*) sem indulhattak újra, vagy ha igen, teljesen átalakultak (mint az *Új Idők*). A különböző művészeti és szellemi-ideológiai irányzatok jelentkezése és egymással folytatott nyílt vitája azonban sokakban azt a hamis reményt keltette, hogy végre nem csak a kulturális élet, de a politika világa is sokszínű lehet. Ebben a hitben számos kortársat az sem ingatott meg, hogy 1946 nyarán – erőteljes szovjet nyomásra – 1500 társadalmi és ifjúsági egyesületet (köztük rengeteg kulturális célút) oszlattak föl, óriási csapást mérve ezzel az önszerveződő intézményekre, a civil szférára is. A vallás- és közoktatásügyi miniszterek, Teleki Géza (1944–1945), majd Keresztury Dezső (1945–1947) a régi rendszerrel való szakítást hirdették, ugyanakkor meg kívánták őrizni annak kultúrpolitikája értékeit.¹⁰

A kommunisták azonban mereven és határozottan tagadták, hogy az ellenforradalmi időszaknak sikeres szakpolitikái (mint a kultúrpolitika) léteztek volna. Ők teljes egészében elvetették és elítélték az előző 25 esztendőt, amiről számos megnyilvánulásuk és brosúrájuk tanúskodott. (Közülük a legfontosabb Andics Erzsébet három kiadásban, több mint 50 000 példányban megjelent, végtelenül egyoldalú és hamis értékelése volt.)¹¹ Márpedig a jövő a szovjet megszállók támogatását élvező, valódi súlyánál lényegesen nagyobb hatalmat birtokló, a „szalámi-taktikát” ezért sikeresen és hatékonyan alkalmazó Magyar Kommunista Párté volt, amely a belügyi és a gaz-

¹⁰ Az 1945–1956 közötti kulturális és oktatási folyamatokról összefoglalóan, alapos szakirodalom-jegyzékkel: *Magyarország 1944–1956. Európa közepén – Magyarország a jelenkorban. az 1956-os Intézet multimédia CD-ROM sorozata 2.* Szerk. GERMUSKA Pál – LUX Zoltán – RAINER M. János. Budapest, 1956-os Intézet Közalapítvány – 1956-os Kutatási és Könyvkiadási Kht. 2001. *Kultúra, művelődés 1944–1956* című fejezet (összeáll. VALUCH Tibor). – KARDOS József: *Iskola a politika sodrásában (1945–1993)*. (A továbbiakban: KARDOS, 2007.) Budapest, Gondolat 2007, 11–82. – GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL – Rubicon, 2011. 126–129., 142–146., 221–233. – Lásd még: SZEGEDY-MASZÁK, 1991, 705–722. – ROMSICS, 2010, 359–376.

¹¹ ANDICS Erzsébet: *Ellenforradalom és bethleni konszolidáció*. Budapest, Szikra, 1946.

dasági kulcspozíciók megszerzése mellett a kulturális terület saját elképzelései szerint, teljes átalakítására is törekedett.

Ahhoz, hogy ez megtörténjen, óriási segítséget kaptak a névleg a kisgazdapárt bal-szárnyához tartozó, valójában a kommunistákkal szorosan együttműködő Ortutay Gyulától, aki 1947 márciusától 1950 februárjáig töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszter tisztségét. Hivatalát és energiáit – részben önszántából, részben már kényszerből – mindenekelőtt a magyar kultúra intézményrendszerének teljes szovjetizálására fordította. 1948-ra már egyértelművé vált, hogy a korábbi esztendők kulturális sokszínűségének megőrzésére nincs lehetőség. A társadalom totális ellenőrzésére irányuló szándék a két munkáspárt erőszakos egyesítése (1948. június 12.) után immár az egyetlen, valóban működő párt, a Magyar Dolgozók Pártja által meghirdetett céllá vált. Megkezdődött a még mindig fennálló, nem kommunista eszméiségű kulturális kezdeményezések és egyesületek felszámolása, a kultúra uniformizálása az egyedüli „tudományos világnézet”, a marxizmus–leninizmus–sztálinizmus alapján.

A régiek eltörlése után új ünnepnapokat állapítottak meg: a Harmadik Birodalomhoz hasonlóan a német megszállás alatt, 1944-ben szabadnappá tett május 1-je mellett a felszabadulást megidéző április 4-ét – amelynek már a dátuma sem volt igaz, hiszen az utolsó német és magyar egységek április 13-án hagyták el Magyarország területét –, illetve a bolsevik forradalmat dicsőítő november 7-ét. A nyilvános emlékezők helyei és szimbólumai teljesen átalakultak, miként az államiságot jelképező címer és az azt magába foglaló hivatalos zászló is. 1948–1949-ben államosították a könyvkiadást, a színházakat, mozikat és a filmgyártást is. Ekkorra Bartók Béla már dekadens zeneszerzőnek számított, az 1944 őszén külföldre távozott Dohnányi Ernőt háborús bűnökkel vádolták, s a tekintélyét 1949-ig megőrző Kodály Zoltánt is háttérbe szorították.

A szocialista realizmus követelménye és „esztétikája” a képző- és iparművészetben, az építészetben és a térhasználatban, a szépirodalomban, a film- és a színházművészetben is minden tőle eltérő művészeti kezdeményezést elfojtott. Ahogy 1951 áprilisában a magyar írók első kongresszusán – más művészeti ágra is érvényesen – hirdették: „[...] fejlődésünk legbiztosabb s egyetlen iránytűje a Magyar Dolgozók Pártjának útmutatása, a Szovjetunió irodalmának példája. Ha nem ennek az iránytűnek útján haladna a magyar irodalom: visszazüllene a burzsoá irodalom posványába.”¹²

¹² A magyar írók első kongresszusának határozata. In: *A magyar írók első kongresszusa, 1951. április 27–30.* A Magyar Írók Első Kongresszusának jegyzőkönyvéből összeállította az Írószövetség szerkesztőbizottsága. Budapest, Művelt Nép, 1951. 297.

A teljes behódolás folyamatának egyik mélypontját jelentette az a szovjet mintájú ünneppsorozat, amelyet a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára, az 1948 és 1956 közötti időszaknak nevet adó Rákosi Mátyás 60. születésnapjára szerveztek 1952 februárjában és márciusában. A méltó megemlékezés jegyében munka és tanulmányi versenyt hirdettek, ösztöndíjat, és érdemérmeket kereszteltek el róla, de a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem elé is odabiggyesztették a nevét. Díszes képes album – és ezen túl számos más kötet – jelent meg az életéről, a „magyar írók ajándékaént” 33 szerző dicsőítette – némelyikük érezhetően csak a kényszernek engedve – „népünk szeretett vezérét”, akit egyre többen neveztek Sztálin legjobb magyar tanítványának. A Magyar Tudományos Akadémia hivatalos folyóirata, az *Akadémiai Értesítő* ünnepi számot adott ki, a Magyar Történelmi Társulat konferenciát – ennek anyaga is napvilágot látott később –, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet kiállítást rendezett a tiszteletére, s mindezt betetőzte az Operaházban március 8-án rendezett díszünnepség, melyen Gerő Ernő kijelentette, hogy „Rákosi és a magyar nép – egy!”¹³

Az iskolarendszer és az oktatás teljes átalakítása is a jövő nemzedékeknek a párt utasításait végrehajtó, hű alattvalókká nevelését hivatott szolgálni. Az uniformizálás elől menekülő kiváló írók, művészek és tudósok sora kényszerült külső vagy belső emigrációba, és az egyik legjelentősebb és legnagyobb tekintélyű közintézményt, a Magyar Tudományos Akadémiát is gyökeresen átalakították. 1949-ben – alapszabályának módosításával – az állam támogatta független köztestületből költségvetési intézménnyé vált. Az akadémikusok létszáma megfeleződött, így az addigi tagok döntő többségét minden további nélkül kizárhatták a testületből – vagy a semmilyen jogosítvánnyal sem bíró tanácskozási tagságot hagyták meg nekik –, s helyükbe új, megbízható kádereket nevezhettek ki. Látszólag viszont mégiscsak erősödött a centralizált, országos tudományos főhatósággá váló, a tudományos minősítésekről is döntő intézmény, hiszen az egyetemek tudományos kutatásban betöltött korábbi szerepének visszaszorításával párhuzamosan – szovjet példát követve – létrehozták az Akadémia kutatóintézeti hálózatát. 1950-ben 5, 1957-ben már 33 ilyen intézet működött.

A kulturális külpolitika iránya a Kultúrkapcsolatok Intézetének 1949-es alapításával vett 180 fokos fordulatot: a korábbi nyugat-európai orientációt a keleti, a Szovjetunió és a „baráti országok” iránti elkötelezettség váltotta fel. Az egyházak mozgásterére szinte a nullával vált egyenlővé, miután 1946-tól szinte valamennyi egyesületüket betiltották, vezetőiket – a református Ravasz Lászlót, az evangélikus Ordass Lajost

¹³ Rákosi születésnapjának ünnepléséről: Kocsis Piroska: Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapjának megünneplése. *ArchivNet*, 2006/2. http://www.archivnet.hu/politika/rakosi_matyas_hatvanadik_szuletesnapjanak_megunneplese.html (letöltve: 2021. február 2.)

és a római katolikus Mindszenty Józsefet – 1948-ban lemondatták vagy letartóztatták, iskoláikat 1948 júniusában államosították (XXXIII. tc.), végül a katolikus szerzetesrendeket 1950 augusztusának legvégén feloszlatták.

Mindezek a folyamatok kétségkívül szovjet mintára, előre tervezetten, ugyanakkor a felső irányítás szintjén is – az alsóbbról nem is beszélve – kaotikusan játszódtak le. 1949-ben a kultuszminisztérium mellett létrejött a Népművelési Minisztérium, a kommunisták elsőszámú kultúrpolitikusának tartott ideológusa, Révai József vezetésével. 1951-ben megszűnt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, belőle alakult a Közoktatásügyi Minisztérium, illetve az egyházügyek gleichschaltolására az Állami Egyházügyi Hivatal. 1952 végén a népművelési és a közoktatási mellett egy harmadik tárca is alakult, a Felsőoktatási Minisztérium, amely mindössze fél évig állt fenn, majd egyesült a közoktatásügyivel, és 1953. júliusától Oktatásügyi Minisztériumként működött tovább.

A centralizációs intézkedések egyetlen pozitívumának az bizonyult, hogy a művelődési javakat a legszelesebb rétegeknek is – ráadásul rendkívül olcsón – elérhetővé tették, a propaganda-művek mellett néha értékes szellemi alkotásukhoz is hozzájutatták az érdeklődő (olykor az érdeklődésre kényszerített) közönséget. A közművelődési intézményhálózat jelentősen bővült: a művelődési házak (kulturáthozok), a különböző típusú könyvtárak, a mozik és általában a kulturális rendezvények száma gyorsan növekedett, akárcsak a rádióelőfizetőké, a fillérekért vásárolható, nagy példányszámban megjelent kötetek vevőie és olvasóié.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. augusztus 19-én rendelte el a már Hóman Bálint által törvényerőre emelt nyolcosztályos alapfokú oktatás általánossá tételét. Kezdetét vette az általános iskola kiépítése, ezzel párhuzamosan a népiskola felső tagozatának, a polgári iskolának és a gimnáziumok alsó négy osztályának fokozatos megszűnése. Csökkent az osztatlan iskolák száma, és – a pedagógusok számának gyors emelkedésével – mind kevesebb diák jutott egy-egy oktatóra. Az iskolák államosításával az egyházi, a községi és a magániskolák is megszűntek, és – néhány egyházi kivétellel – 6500 intézmény került egyik napról a másikra állami kezelésbe. A diákok korábbi szervezeteit is feloszlatták. A cserkészetet a Magyar Úttörők Szövetségébe olvasztották (1948), 1950-ben pedig megalapították a 14–26 esztendőes fiatalok szervezetét, a Dolgozó Ifjúság Szövetségét (DISz).

Az 1945 és 1956 közötti időszakban húsz százalékkal nőtt az általános, két és félszeresére a középiskolások, kétszeresére az egyetemisták és főiskolások száma – ezzel megszűnt a közép- és felsőfokú intézmények korábbi elitképző jellege. Bár – egyébként helyesen – az alacsonyabb sorból érkezők tömegesen, pozitív diszkriminációt élvezve tanulhattak tovább közép- és felsőfokon, ennek sok látható eredménye mégsem lett. Nem csak az oktatás színvonala csökkent látványosan, de a tanulás

hasznáról alkotott összkép is riasztónak tűnt. Beszédes adat, hogy 1954-ben az államapparátusban dolgozók 79%-a kevesebb mint 8, 10%-a 8 osztályt, 7%-a középiskolát vagy négy polgárit végzett, s mindössze 4%-a egyetemet. Ennek tudatában nem meglepő, hogy az 1950-es évek elején az Oktatási Minisztérium munkatársainak helyesírási tanfolyamokat szerveztek a munkaidő letelte után...

1949 őszétől az általános iskolák felső tagozatán és a gimnáziumokban kötelezővé tették az orosz nyelv oktatását, a következő évben az ipari, a mezőgazdasági és a közgazdasági technikumok létesítésével a középiskolai rendszert is átszervezték. Az 1948–1950 közötti egyetemi reform célja volt „a főiskolákat a nép szolgálatába állítani, az egyetemek működését összhangba hozni a népi demokrácia szükségleteivel”. Ennek jegyében nemzetközi hírű professzorokat távolítottak el a katedrájukról, az egyetemeket megfosztották a tudományos címek adományozásának jogától, a korábban a bölcsészettudományi fakultásokhoz tartozó természettudományi szakokat önálló karokban egyesítették, az orvosi és a hittudományi karokat pedig leválasztották az univerzitásokról, és önállóvá tették. Új egyetemeket is létrehoztak (Közgazdaságtudományi Egyetem /1948, 1953-tól Marx nevét viselte/, miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem /1948/, veszprémi Vegyipari Egyetem /1951/, illetve az orosz nyelvi és az ideológiai képzést szolgáló Lenin Intézet /1952/), a régieket pedig átkelesztették.¹⁴

4. táblázat *Az általános iskolai oktatás, 1945/46–1958/59.*

Tanév	Iskolák száma	Tanulók száma	Tanerők Száma	Egy iskolára jutó tanuló	Egy iskolára jutó tanerő	Egy tanerőre jutó tanuló
1945/46. (becslés)	7440	1 096 650	24 724	147	5,3	44,3
1948/49.	6209	1 188 056	35 203	192	5,6	33,7
1954/55.	6168	1 207 455	45 955	195	7,4	26,2
1958/59.	6314	1 268 650	55 056	200	8,7	23,0

¹⁴ LADÁNYI Andor: A magyar felsőoktatás intézményrendszerének változásai a 20. században. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve*. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2003. 188–196. – Keresztes Csaba: „Összeforrt a dolgozó néppel” – a felsőoktatás helyzetének elemzése 1952-ből. *ArchivNet*, 2020/5–6. <https://www.archivnet.hu/osszeforrt-a-dolgozo-neppel-a-felsooktat-as-helyzet-ek-elemzese-1952-bol> (letöltve: 2023. január 10.)

5. táblázat. *A középiskolai oktatás, 1946/47–1958/59.*

Tanév	Iskolák száma	Tanulók száma	Tanárok száma	Egy tanárra jutó tanulók száma
1946/47.	372	72 059	5615	12,8
1948/49.	454	81 997	6742	12,1
1954/55.	442	162 461	7535	21,5
1958/59.	435	177 738	8402	21,1

6. táblázat. *Hallgatólétszám a felsőoktatásban, 1938/39–1958/59.¹⁵*

Tanév	Nappali	Esti	Levelező	Összesen
1938/39.	11 846	-	-	11 846
1946/47.	24 036	1216	-	25 252
1948/49.	21 261	1384	-	22 645
1951/52.	31 852	8079	500	40 431
1954/55.	33 617	6007	7830	47 454
1958/59	23 429	357	7392	31 178

Látszólag hosszasan szóltam a Rákosi-korszakról, ezt azonban azért tettem, mivel a következő bő három évtized kultúrpolitikája is ezen alapult. Így az 1989–1990. évi rendszerváltoztatás¹⁶ idején a kulturális politikáról folytatott viták és az ehhez kapcsolódó küzdelmek is nehezen lennének érthetőek az 1945 után történtek ismerete nélkül. Az 1956-os forradalom szűk két hetében ugyanis a kulturális politika megváltoztatására nem volt mód – de valószínűleg szándék se, hiszen az oktatásügyi miniszter Kónya Albert maradt, a népművelési pedig Darvas József után Lukács György lett. Mindketten kommunista párttagok voltak (de a kommunisták társutasaként ismert, korábban parasztpárti Darvas is belépett 1957-ben a Magyar Szocialista Munkáspártba).

¹⁵ *Magyarország művelődési viszonyai 1945–1958.* Szerk. ERDÉSZ Tiborné. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1960. 234., 249. és 268.

¹⁶ A továbbiakban is ezt a – Bába Iván könyvének címében szereplő – fogalmat fogom használni az 1989–1990-ben történtek leírására. Ez a szóösszetétel – amelyet a szerző a kötet előszavában indokolt – magyarázza meg számomra is leginkább az akkor történeteket: BÁBA Iván: *Rendszerváltoztatás Magyarországon.* Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet– Magyar Napló, 2015. (A továbbiakban: BABA, 2015.) 11.

A Kádár korszak (1956–1989)

Az 1956-os forradalom után lényegében nem változott a kulturális irányítás rendszere.¹⁷ 1957 elején a két korábbi minisztérium összevonásával létrejött a Művelődésügyi Minisztérium, amelyet 1974-ben ismét kettéválasztottak Oktatásügyi, illetve Kulturális Minisztériumra. 1980 júniusában ezeket újra egyesítették Művelődési Minisztérium néven, amely a rendszerváltoztatásig működött. 1989-ig jellemző maradt azonban, hogy a kulturális politikát – akárcsak a többi szakpolitikát – nem, vagy csak kis részben a kormány és annak minisztériumai (melyek felső- és középvezetői helyeit egyébként csak pártjövahagyással tölthették be), hanem sokkal inkább az MDP-ből még a forradalom napjaiban alakult Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) szabta meg és irányította. Kulturális kérdésekben az MSZMP felső vezetése, Politikai és Központi Bizottsága, illetve az utóbbi melletti Agitációs és Propagandabizottság, valamint munkaközösségként a Kulturális Elméleti, majd a Művelődéspolitikai Munkaközösség nyilvánított véleményt. Határozataik végrehajtásáról – az azokat formálisan érvényesítő minisztérium segítségével – a párt szervezeti egységei közül a Tudományos és Kulturális Osztály (1957–1963), a Tudományos és Közoktatási Osztály (1964–1968), a Kulturális Osztály (1964–1966), majd a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály gondoskodott. Mivel a korábbi időszakra jellemző ideológiai harc továbbra is meghatározta a Kádár-korszakot – különösen annak kezdeti szakaszát –, és a párt vezetéséből sokan úgy vélték, hogy az 1956-os forradalom egyik oka a részben reformkommunista (újság)írók, művészek és értelmiségiek mozgolódása, ideológiai elbizonytalanodása volt, egymás után születtek meg az MSZMP irányelvei és határozatai ideológiai-művészetpolitikai kérdésekről: „az irodalommal kapcsolatos egyes intézkedésekről (1957); a könyvkiadásról (1957); a sajtó helyzetéről (1958); „a »népi« írókról” (1958); „a vallásos világnézet elleni eszmei harcokról” (1958); a művelődési politikáról (1958 és 1961); „a művészeti szövetségek helyreállításáról” (1958); „a felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről” (1959); illetve „irodalomkritikánk néhány fogyatékoságáról” (1961). Ezek közös nevezője volt, hogy a művészet nem lehet autonóm és öncélú, hanem a társadalomtól, ezáltal pedig az azt vezető párttól függ, éppen ezért irányítani kell.

Utóbbiak megalkotásában és általában véve a Kádár-korszak kultúrpolitikájának alakításában Aczél Györgynek jutott a kulcsszerep. Aczél a kormányban és a pártban

¹⁷ A korszak kulturális- és oktatáspolitikájáról összefoglalóan, továbbvezető irodalommal: DRABANCS M. Róbert – FÓNAI Mihály: *A magyar kultúrpolitika története 1920–1990*. Debrecen, Csokonai 2005. 97–262. – KARDOS, 2007, 86–154. – EÖRSI László: Ideológiai pragmatizmus és (Ön)cenzúra. A három T kultúrpolitikája. *Világosság*, 2008/11–12. 73–96. – ROMSICS 2010. 456–469. és 496–512. Lásd még (részben 1938/39-ig visszanyúló adatokkal): TRÓCSÁNYI András – TÓTH József: *A magyarság kulturális földrajza II.* (a továbbiakban: TRÓCSÁNYI–TÓTH, 2002.) Pécs, Pro Pannonia, 2002. 117–148.

is hosszú ideig töltött be vezetői – de sohasem első számú vezetői – pozíciókat. (Fontosabb tisztségei: a Központi Bizottság tagja /1956–1989/, illetve kulturális ügyekért felelős titkára /1967–1974 és 1981–1985/; a Politikai Bizottság tagja /1970–1988/; művelődésügyi miniszterhelyettes /1957–1967/.) Hivatali állásánál mindig sokkal erősebb volt a befolyása a kultúrpolitikára. Ezt elsősorban Kádár Jánoshoz fűződő barátsága, nála jóval alaposabb, autodidakta műveltsége, minőségérzéke, ravasz és taktikus húzásai, a kulturális élet főszereplőivel és a jeles művészekkel gondosan ápolta, kiterjedt kapcsolatrendszere, kiváló kommunikációs készsége tette lehetővé. Ezáltal Aczél sokkal kedvesebb és emberibb arcot mutatott, mint korábban a merev és dogmatikus Révai József, de a Nyugat által finanszírozott – az államcsőd elkerülését lehetővé tévő – egyre nagyobb volumenű hitelek is a kultúrpolitika liberalizálására kényszerítették. Aczélhoz köthető az egész korszakban érvényes három T elve a támogatott, túrt és tiltott művészetről, melynek első megfogalmazása 1957-ből származik, végleges formába öntése az 1957. novemberi, könyvkiadásról szóló, illetve az 1958 júliusában megjelent *Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei* című központi bizottsági határozatokban történt. Ezek alapján a támogatott kategóriába tartoztak a (szocialista) realista alkotások, a túrtba a társadalmi renddel szemben nem ellenséges, „humanista” művek – amelyek „realista képet festenek a jelenkori kapitalista társadalomról” –, míg a tiltottba az ezeken kívül állóknak, destruktívnak, a marxizmus-leninizmussal és a „népi demokráciával” szemben ellenségesnek minősített munkák.

Mindez akkor történt, amikor az értelmiség – képviselői számottevő hányadának Nyugatra menekülése vagy bebörtönzése miatt – passzivitásba vonult, nehezen volt megnyerhető az új rendszer támogatására. Az értelmiség hozzáállása azonban a hatvanas évek elejére részben már módosult, hiszen – miközben az életszínvonal is jelentősen javult – bebizonyosodott, hogy a hatalom szabta játékszabályok betartása esetén (melyek értelmében például 1956 ellenforradalom volt, a társadalomban a pártot illetve a vezető szerep) a szakembereknek, a tudósoknak és a művészeknek is lehet némi mozgástere. Így a politikai konszolidációval párhuzamosan a kulturális élet is stabilizálódott, és – Lengyelországot, illetve az 1968-as Csehszlovákiát kivéve – fokozatosan szabadabbá vált, mint a többi szocialista országban. Ennek révén pedig maga is hozzájárult ahhoz, hogy létrejöjjön valamiféle kiegyezés a hatalom és az „alattvalók” között. A diktatúra azonban ettől még diktatúra maradt, mégis sokkal elfogadhatóbbá vált, mint amilyen 1948–1956 között volt.

Az 1960-as évek közepén és a ’70-es évek első felében a párt további művelődéspolitikai határozatokat adott ki, éreztetve, hogy a kultúra és a tudomány különböző szakterületein is az ő irányításának kell érvényesülnie. Általában véve is a rendszer-változtatásig sokkal nagyobb szerepet játszottak ezek az „útmutatások”, mint a kormány bármely döntése. *A szocialista realizmusról* (1965; MSZMP Kulturális Elméleti

Munkaközösség), illetve *Az irodalom és művészetek hivatása társadalmunkban* (1966; MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösség) címűt követték *Az MSZMP Központi Bizottságának Tudománypolitikai irányelveit* (1969), majd az MSZMP Kultúrpolitikai Munkaközösségének *Irodalom- és művészetkritikánk néhány kérdéseit* (1972) és *A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszerű kérdéseit* (1974) tárgyaló állásfoglalások. Ezeknek az ideológiai befolyásolás és ellenőrzés mellett a „tömegek szocialista kulturáltságának az emelése” is célja volt.

A kulturális és oktatási intézményrendszer az 1960-as és az 1970-es években viszonylag gyorsan, nagyjából az európai tendenciáknak megfelelően bővült, az 1980-as évektől viszont már stagnált, sőt, némely területen szűkült. Különösen dinamikus volt a fejlődés az óvodások, a középiskolások, a főiskolások és az egyetemisták, a kiadott könyvek és azok példányai, illetve a múzeumlátogatók számában. Ugyanakkor – az 1958-tól rendszeresen műsort szolgáltató televízió elterjedése következtében – a mozikat és a színházakat egyre kevesebben látogatták (minderről lásd a 7–10. táblázatot). A nagyvárosok mellett kisebbekbe is települtek főiskolák, illetve egyetemi karok, a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeteinek és kutatócsoportjainak száma 1970-re már 43-ra, kutatóié pedig – az 1951-es 44-ről – 1600 fölé nőtt, intézeteket már vidéken is alapítottak, és öt megyeszékhelyen (Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged és Veszprém) Akadémiai Bizottságokat hoztak létre.

1961-ben született „a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről” szóló törvény (III. tc.), amely a tankötelezettséget 16 éves korra emelte, „az általános és kötelező középfokú oktatás megvalósításának feltételeinek” fokozatos előkészítését célozta, és kívánatosnak tartotta, hogy „iskoláink kapcsolata az élettel, a gyakorlattal, a természettel” szorosabbá váljon. Célja volt, hogy „megalapozza a kommunista ember személyének kialakítását”, de rendelkezett arról is, hogy az „iskolák nevelési célkitűzéseinek megvalósításában a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség és a Magyar Úttörők Szövetsége hatékony segítséget” nyújtson.¹⁸ Az ekkor elhatározott iskolakörzetesítésnek – annak ellenére, hogy számos kisiskolát ekkoriban szüntettek meg, így sok kisdíák kényszerült ingázásra – pozitív következménye volt az egyre inkább szakképzettséggel rendelkező tanárok és az osztálytermek számának növekedése, a teljesen osztott, szakrendszerű oktatás általánossá válása, az egy oktatóra jutó tanulólétszám jelentős csökkenése. Emellett az MSZMP Központi Bizottságának 1972-es oktatáspolitikai határozata, illetve az 1985-ös új oktatási törvény (I. tv.) változtatott az alapvetően 1948 és 1951 között kialakított oktatási struktúrán. Utóbbi szabályozás – bár a „szocialista nevelés” fontosságának alaptételéből indult ki – már lehetőséget

¹⁸ https://jogkodex.hu/jsz/1961_3_torveny_7310759 (letöltve: 2022. augusztus 5.)

adott az intézmények szakmai önállóságának tágítására, de a tanárok oktatási szabadsága is jelentősen bővült.

A középfokú oktatásban az egész korszakban – különösen az 1960-as évek végéig – a legnépszerűbbek az érettségit nem nyújtó szakmunkásképzők, a korábbi technikumokat az 1960-as évek elejétől nagyrészt felváltó és egyre nagyobb szerepet játszó, szakmára felkészítő szakközépiskolák, illetve a jövőendő értelmiségi pályára előkészítő gimnáziumok hármassága érvényesült. Közel 200 kisvárosban vagy faluban jött létre gimnázium – általában sajnos a megfelelő anyagi és személyi feltételek biztosítása nélkül –, s a középfokú oktatási intézmények száma 600-ra emelkedett. A nappali tagozatos tanulók száma 1955 és 1965 között megduplázódott (119 ezerről 236-ra). Ezt követően azonban csökkent az intézmények és a diákok száma is, s majd csak az 1980-as évek közepén érte el ismét a két évtizeddel azelőtti szintet. 1972-től a gimnáziumok két felső osztályában már fakultációs oktatásra is volt lehetőség (1978-tól ez kötelezővé vált), és az oktatás feltételei általában is javultak, a tanár-diák arányok kedvezőbbekké váltak. Új tankönyvek és tantervek bevezetéséről, a tanári önállóság növeléséről, illetve a kötelező és kiegészítő tananyagok elkülönítéséről is rendelkeztek.

Felsőfokon technikumokban – ezeket az 1960-as években főiskolákká szervezték át –, „felsőfokú intézetekben” (ide tartoztak az egyetemivel ugyan nem egyenrangú, mégis értékes diplomát nyújtó, a nép nyelvén csak foxi-maxinak vagy Maci-Lacinak nevezett pártfőiskolák és a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem is), főiskolákon és egyetemeken lehetett továbbtanulni, a mindinkább tömegessé váló esti és levelező tagozati formában is. (Utóbbi az általános és a középiskolák esetében is működött; az elsónél a hatvanas évek elejétől, a másodiknál csak az 1970-es évek közepétől kezdett visszaszorulni.) Az intézmények száma 1960-tól 1965-ig 43-ról 92-re nőtt, majd 1975-re 56-ra csökkent, aztán ismét emelkedett. Ennek ellenére is nagyon nehéz volt ezekbe – különösen a művészeti, az orvosi és a tudományegyetemekre – bekerülni, hiszen az átlagos túljelentkezés csaknem háromszoros volt. Bár a munkás- és parasztszármazásúak felvételénél élvezett előnyeit 1962-ben eltörölték, a magas párt- vagy állami kitüntetéssel rendelkezők gyermekei továbbra is különleges elbánásban részesültek. A hallgatóság mintegy egyharmadát a mérnökhallgatók tették ki, de az általános iskolai tanároknak készülők aránya is valamivel 10% fölött volt, az agrármérnököké pedig megközelítette a 10%-ot. Így a jogászok régóta megnyilvánuló túlsúlya erre az időszakra már teljesen megszűnt, a két világháború közötti több mint 30%-ról 5% körülire mérséklődött. Ugyanakkor komoly gondot jelentett, hogy az oktatók és a diákok nemzetközi összehasonlításban mérve is nagyon kedvező aránya ellenére a felsőoktatás színvonala messze elmaradt a világ színvonalától. A marxista-leninista ideológiai tárgyak tanítása minden szakon kötelező volt, s különösen a társadalom-

és bölcsészettudományokban még mindig jellemző maradt a politikai okokból kinevezettek magas aránya.

7. táblázat. *Fontosabb kulturális mutatók, 1960–1989*¹⁹

Év	Kiadott könyvek		Települési könyvtárak		Mozi	Színház	Múzeum-látogatás
	száma	példány-száma (millió db.)	állománya (ezer)	olvasók száma (ezer)	látogatás (ezer)		(ezer)
1960	2972	34,7	11 115	1627	140 060	6429	3640
1970	4793	47,0	24 716	2225	79 571	5591	7153
1980	8241	94,7	40 654	2222	60 718	5635	16 217
1989	7599	108,4	52 883	2001	46 519	5195	16 256

8. táblázat. *Oktatási mutatók, 1960–1989 (ezer fő)*²⁰

Tanév	Óvodás	Általános iskolás	Szakmunkás-tanuló	Szakiskolai tanuló	Középiskolás	Felsőoktatási hallgató
1960/61.	184	1433	125	-	241	45
1970/71.	227	1154	223	-	347	81
1980/91.	478	1200	154	9	334	101
1989/90.	393	1221	202	15	349	101

9. táblázat. *Oktatási mutatók, 1960–1989 (ezer fő)*²¹

Tanév	8. évfolyamot befejezte	Szakmunkás-vizsgát tett	Szakmai vizsgát tett	Érettségi vizsgát tett	Felsőfokon végzett
1960/61.	120	60	-	32	6
1970/71.	173	81	-	62	18
1980/81.	130	67	3	72	27
1989/90.	175	58	3	69	25

¹⁹ https://www.ksh.hu/stadat_files/ksp/hu/ksp0002.html (letöltve: 2022. szeptember 20.)

²⁰ https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0001.html (letöltve: 2022. november 19.)

²¹ Uo.

10. táblázat. *Az oktatási intézmények száma, 1959/60–1989/1990*²²

Tanév	Általános iskolák	Szakmunkásképzők	Középiskolák	Egyetemek*
1959/60.	6506	169	411	43
1969/70.	6036	183	555	74
1979/80.	4297	349	529	57
1989/90.	4158	391	675	77

* 1960/61., 1970/71., 1980/81. és 1990/91. tanév

A látszólag kedvező folyamatok mellett meg kell jegyezni, hogy a felsőoktatás – elsősorban a numerus clausus, azaz a felvételi keretszámok miatt – sokkal lassabban fejlődött, mint Nyugat-Európában. A magas kultúrában az 1970-es évektől – hol túrtén, hol tiltottan ugyan, de a szubkultúrában és a „második nyilvánosságban” mégis jelenlévően – már az underground és a neoavantgárd irányzatok is szóhoz juthattak. Ekkoriban – Lengyelország mellett – az ún. szocialista országok közül Magyarország volt a legnyitottabb a rendszerrel szemben ugyan nem ellenséges, ám kultúrpolitikájának igényeit sem kielégítő törekvések iránt. Ugyancsak erre az időszakra tehető a népi mozgalom újbóli megerősödése, amelynek legfontosabb jelei a táncházak mind népszerűbbé válása – elsősorban a gimnazisták és az egyetemisták körében –, a fiatalok határon túli magyar (főleg erdélyi és felvidéki) területekre irányuló útjai, a népi irodalom másod- vagy harmadvirágzása, illetve a nemzetiségi kérdés iránti fokozódó érdeklődés voltak. Utóbbit az is erősítette, hogy a szomszédos országokban élő magyarok helyzetéről – akárcsak Trianonról – 1945, de különösen 1947–1948 (a párizsi békeszerződés elfogadása, majd a kommunista hatalomátvétel) után nem vagy csak öszintétlenül szabadott szólni. Ennek következtében a szinte teljes elfojtás vált jellemzővé, amit a „gőz kieresztése” engedélyezésének szellemében részben oldott, hogy – egyébként aktuálpolitikai okokból, a Ceaușescu Romániájával való mind feszültebb viszony következtében – ismét szóba kerülhettek ezek a témák, azonban leginkább még mindig csak román vonatkozásban. Mindezek következtében az elsősorban az egyén jogainak sokszor bántó sérelmeit kifogásoló „urbánus”, illetve a Kárpát-medence magyarságának kollektív jogait hiányoló „népi” értelmiség egy része egyaránt ellenzékivé vált. A Kádár-kor kultúrpolitikáját a részben illegalitásba kényszerülő „demokratikus ellenzék” nyíltan, a mindenekelőtt a legális keretek között reformálni igyekvő „népiek” főleg belülről utasították el. Bár a rendszerrel szembeni álláspontjuk részben hasonlított egymáshoz, a köztük meglévő törésvonalak – ha nem is olyan tisztán, mint 1989 után – már ekkor is érzékelhetőek voltak.

²² TRÓCSÁNYI–TÓTH, 2002. 125. és 129.

A népművelést – a két világháború közötti „iskolán kívüli népművelést” – a Kádár-korszakban már egyre inkább közművelődésként emlegették. Az erről szóló törvény (1976. évi V. törvény) is ezt nevesítette. Fő célja a „sokoldalúan fejlett szocialista embertípus” – amiről akkoriban annyit szónokoltak – nevelése volt, ahogy a jogszabály megfogalmazta: „A fejlett szocialista társadalom igénye: az általánosan és szakmailag művelt, folyamatosan művelődő, szocialista világnézetű, közösségi gondolkodású emberek formálása; hogy egész népünk részt vehessen a kultúra elsajátításában, létrehozásában és ápolásában.” Maga a közművelődés elsősorban a kultúrotthonokra és a művelődési házak széles körű, egyre bővülő hálózatára épült, de az 1976-os törvény értelmében ide tartoztak a közművelődési könyvtárak, illetve – legalábbis részben – a „könyvkiadás és terjesztés, a sajtó, a rádió, a televízió, a filmgyártás és forgalmazás”, a „művészeti intézmények”, a „tudományos intézetek és egyesületek”, a múzeumok, az „egészségügyi intézmények, a testnevelési és sportszervezetek”, valamint a „szórakoztatás intézményei” is.²³ Az 1960-as évek végétől országszerte ifjúsági klubok, a népzene és népművészet hagyományait ápoló és megújító „Röpülj páva” csoportok alakultak, művészeti napok vagy hetek sorozatai indultak. A hetvenes évek elején kiépültek a járási és megyei módszertani, majd művelődési központok, sőt, a szakszervezetek és a honvédség is létrehozott ilyeneket.

Sokak szerint a Kádár-kori kultúrpolitika – viszonylagos egységessége ellenére – több szakaszra tagolható. A legelfogadottabb értelmezést az egykori apparatcsik, Agárdi Péter – nyilvánvalóan részben önigazoló szándékkal, „az Aczél György nevével fémjelzett kiegyezéssel, érték érzékeny és pragmatikus kulturális politika” példáját hirdetve – vetette papírra. Az ő felosztása szerint a nagy egészen belül öt alkorszak különíthető el:

1. az 1956 és 1958 közötti: a szovjet fegyverek árnyékában végrehajtott politikai „rendcsinálás” és megtorlás időszaka.
2. 1958–1962: „sok ponton visszakeményedés, újradogmatizálódás”; a kultúrpolitikai irányelvek kora.
3. 1963–1973: „a magyar művelődéspolitikai nagy korszaka”.
4. 1974–1984: az előző szakasz „demokratikus törekvései jórészt utópiákká, illúziókká fagynak; megtörték a rebürokratizálódás, a konzervativizmus, illetve a felemás liberalizálódás, a fogyasztáscentrikus depolitizálás, a piaci kommercializálódás kettős gátjain”; csökken a kultúrpolitika szerepe.
5. 1984–1988: „a Kádár-korszak, egyúttal az Aczél-korszak vége”; „a kádári politikával, illetve annak megmerevedésével, pangásával, kiúttalanságával szem-

²³ <http://jogszabalyfigyelo.hu/index.php?id=naa2dfya1t8r5j3dw&state=19910623&menu=view> (letöltve: 2022. augusztus 10.)

beni nemzetközileg is motivált reformkommunista, öngazgatói szocialista, népnemzeti, liberális-demokrata, demokratikus ellenzéki és neosztálinista szellemű »ifjútörök« opozíciók» erősödése.²⁴

A legutolsó időszak már valóban a kádári politika megmerevedését jelezte. Az 1984 szeptemberére az MSZMP művészetpolitikájának időszerű feladatairól elkészült állásfoglalás hangsúlyozta, hogy veszélyes az „értékek és eszmék síkján tapasztalható dezorientáltság”, valamint az a jelenség, hogy az ideológiailag-politikailag ellenséges csoportok vezetik a művészeti szövetségeket, melyek vezető testületeiből ráadásul az elbizonytalanodó kommunistákat is kirekesztik. Az ilyen nézetekhez képest Aczél – aki egyébként roppant ügyesen játszotta ki akár egymás ellen is a különböző értelmiségi csoportosulásokat, különösen a „népieket” és az „urbánusokat” – reformernek és liberálisnak számított, ezért lemondott a KB kulturális titkári pozíciójáról. Befolyása ezek után annak ellenére is meggyengült, hogy KB és PB tagsága megtartásával 1985-től az MSZMP Központi Bizottsága Társadalomtudományi Intézetének az igazgatója is lett.

Pozsgay Imre emlékezése 2008 márciusában Aczél Györgyről

„Tévedhetetlenül ki tudta szemelni azokat, akikre érdemes figyelni, akikre érdemes áldozni, de ez egy informális és a diktatúrára nagyon jellemző módszer: semmi dokumentuma, semmiféle meghagyása ne legyen a beavatkozásnak, de az együttműködés zavartalan legyen. Az akkori *Kritikában* egy cikkemben azt írtam, hogy a szövetségi politikát intézményesíteni kell. Ez volt az, amin Aczél dührohamot kapott, hogy a személyes kezelési körből a politikánkat ki kell tenni a nyilvánosság elé. Nos ezek azok a politikai megmozdulások, amelyek akkoriban figyelmet keltettek, és itt az értékek küzdelmében aztán az első nagyobb ütközetem azon volt Aczéllal az előbb említett intézményesítést követelve, hogy a kegyenceinek kivételesen nagy érvényesülési lehetőséget adott, ugyanakkor nagy értékeket hordozó szellemi áramlatok sínylődtek, nem kaptak megfelelő támogatást. Sosem rejtettem véka alá, ezen én valójában főleg a népi eredetű első generációs értelmiségből támadt tehetségeket értettem.”²⁵

²⁴ AGÁRDI Péter: Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájához. *Eszmélet*, 20. sz. (1993), 129–165.

²⁵ L. SIMON László: Támogatás, tűrés, tiltás. Beszélgetés Pozsgay Imrével a Kádár-rendszer kultúrpolitikájáról. In: L. SIMON László: *A római szekér. Kulturális politika – politikai kultúra*. Budapest, Ráció, 2010. (A továbbiakban: L. SIMON, 2010.) 187–242., az idézet: 190–191.

A RENDSZERVÁLTOZTATÁS KULTURÁLIS, IDEOLÓGIAI ELŐZMÉNYEI

Az 1970-es évek végéig még eredményesen és jól működő, a társadalom döntő többségét 1956 felejtésére és a kádári „kiegyezésre” készítő rendszer az 1980-as évek közepétől már nemcsak gazdasági, de politikai problémák sokaságával is kénytelen volt viaskodni. A nemzetközi szintéren bekövetkező változások, mindenekelőtt az USA új katonai doktrínájának – elsősorban Ronald Reagan 1983-ban meghirdetett „csillagháborús” tervezetének – hatására a szovjet külpolitika is irányváltásra kényszerült, s ennek nyomán mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy már Magyarországon is csak a pártvezetés utóvédharcáról, illetve reformok révén történő, részleges hatalomátmentéséről lehet szó.²⁶

Az 1980-as esztendőkből a gazdasági átalakulás szószólójává a mind nagyobb szerephez jutó technokraták – a gazdasági és a műszaki szakemberek –, a politikaié viszont a humán értelmiségiek váltak. Míg az előzőeknek a többsége, az utóbbiaknak már csak kisebbsége – s mindinkább csökkenő számú – része igyekezett belülről, az MSZMP védőszárnyai alól szorgalmazni a reformokat. A humánértelmiség fokozatosan ellenzéki irányba tolódott, amit a mind bizonytalanabbá váló, kapkodó lépések sokaságát hozó kultúrpolitika is elősegített. Ennek egyes intézkedései az ötvenes évek szankcióit idézték. S mindez egyik fő oka lett annak, hogy az 1989–1990-es rendszerváltoztatás főszereplői az irodalmárok, történészek, szociológusok és más társadalomtudósok, illetve az írók, a művészek lettek. A két legjelentősebb ellenzéki csoportosulás, a Magyar Demokrata Fórum (MDF) és a Szabad Demokraták Szövete-

²⁶ A fejezetben tárgyaltaokról összefoglalóan: SZÉCSI Árpád: A „szabadság kis köreitől” a választási győzelemig. A Magyar Demokrata Fórum története a korai kezdetektől 1990. március 25-ig. In: *Tudományos diákköri dolgozatok*. ELTE, ÁJTK, 2001. 2. 188–232. – ROMSICS Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Prohászka Imre fotóival. Budapest, Rubicon, 2003. 23–65. – RIPP Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Budapest, Napvilág, 2006. – PINTÉR M. Lajos: *Ellenzékben 1968–1987*. Lakitelek, Antológia, 2007. – ROMSICS, 2010, 522–541. – NOVÉ Béla: Cenzúraviták a 80-as évek Magyarországon, 1. és 2. *Kritika*, 2011/3. és 4. 10–13. és 16–20. – KÖBEL Szilvia: Szólasszabadság – szólás utáni szabadság. Véleményszabadság a nyolcvanas évek végén, Magyarországon. I–II. rész. *Betekintő*, 2013/1. és 2. http://www.betekinto.hu/2013_1_kobel és <http://www.betekinto.hu/en/node/241> (letöltve: 2017. február 5.) – BÁBA, 2015, 13–62. – *A rendszerváltás mérőföldkövei*. Szerk. HÁZI Balázs – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUZS Péter. Budapest, RETÖRKI, 2020. (A továbbiakban: *A rendszerváltás*, 2020.) – *Változó idő, változó emlékezet. 1956 értékelésének átalakulása*. Szerk. HÁZI Balázs – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUZS Péter. Budapest, RETÖRKI, 2021. (A továbbiakban: *Változó idő*, 2021.) – CSIZMADIA Ervin: A reformmarxizmustól az ellenelméletig és az ellenhatalomig. A magyar demokratikus ellenzék. In: *1968 tiltakozási hulláma fél évszázad visszfényében*. Szerk. SZABÓ Máté. Budapest, Bibó István Szakkollégium, 2021. 250–270.

sége (SZDSZ) vezetői szinte kivétel nélkül közéjük tartoztak. (Furcsa fintora a sorsnak – egyben a humán értelmiség csökkenő súlyát is jelzi –, hogy napjainkra mindkét párt eltűnt a magyar politika porondjáról.) Ezért nem is igazán meglepő, hogy az 1990-es választásokhoz vezető politikai csatározások és egyeztetések fő témái a demokratikus átalakulás intézményrendszerének megteremtése körül zajlottak, a rendkívüli eladósodottságról, a súlyos gazdasági gondokról, az e téren szükséges intézkedésekről szinte egyáltalán nem esett szó.

Mindehhez nagyban hozzájárult, hogy a humánértelmiségnek már a reformkortól kezdődően rendkívüli szerepe volt a magyar politikai életben. A 19. században a legnevesebb és legnépszerűbb magyar költők és írók – Petőfi Sándortól kezdve a képviselőként is tevékenykedő Jókai Mórig és Mikszáth Kálmánig és Herczeg Ferencig – ugyanúgy politizáltak, mint a váteszként jövődőlő Ady Endre vagy a két világháború közötti időszakban Tormay Cécile, Szabó Dezső, József Attila, általánosságban: az írók többsége.

Az írók szavára sokkal többen hallgattak, mint a politikusokéra. Hasonló volt a helyzet más művészeti ágak képviselői és a tudósok esetében is, gondoljunk csak Szekfű Gyula rendkívüli hatására. Többször előfordult, hogy neves tudósból vált valaki politikussá, mint például Eötvös Loránd vagy Hóman Bálint. 1945-öt követően Kodály Zoltán, a filozófus Lukács György vagy Illyés Gyula tekintélyük okán – ha teljes immunitást nem is, de – bizonyos védeettséget élveztek. A későbbiekben – csak egy-egy példát kiragadva – a két nagy rendszerváltó párt létrehozásában is közreműködő Csoóri Sándor, illetve Konrád György, de mások szerepét is ki lehet emelni. Hozzáteszem: az egészen más irányú nyugat-európai fejlődéssel szemben az irodalom, a művészet és a tudomány politikaformáló ereje Kelet-Közép-Európában és a szovjet blokk országaiban általánosan jellemző volt. Már csak ezen országok társadalomtudósainak és művészeinek küldetéstudattal bíró és nemzetjobbítási szándékokban gazdag hagyományai miatt is.

A politikával szemben napjainkban oly gyakran hangoztatott humánértelmiségi hozzáállás egyik oka éppen az a tény, hogy e réteg mára elvesztette korábbi rendkívüli befolyását. Ezt nyilván nehéz megemésztene, mivel az idősebb, a rendszerváltoztatás kiharcolásában is résztvevő képviselői – teljesen érthetően – képtelenek belenyugodni ebbe a veszteségbe. Nem fogadják el, hogy a politika nem a humánértelmiség egyik terrénuma, hanem elsősorban a nyilvánosság fórumait ellenőrző piaci erők eszköze, másrészt pedig önálló szakma. Professzianizálódását nem ismerik el, abban csak a negatívumokat látják, sokszor – persze joggal – kritizálják.

Hiszen az 1970-es évek végétől mind aktívabb tevékenységük is bizonyította, hogy valóban nagyban hozzájárultak az 1989–1990-es változásokhoz. Ezt az is igazolja, hogy az odavezető út legfontosabb állomásai közül jó néhány valóban és egyértel-

műen hozzájuk kötődött. A hivatalos kultúrpolitika eközben egyre kapkodóbbá vált. Hol ingerülten támadta őket, hol pedig védelembe szorult velük szemben.

1980 októberére készült el a 76 szerző írását tartalmazó *Bibó- emlékkönyv*, amely a Gondolat Kiadó visszautasítása után szamizdatban látott napvilágot. 1981-ben, a lengyelországi szükségállapot kihirdetése idején jelent meg az első – az ellenzéki és a „létező szocializmussal” szemben kritikus értelmiség körében már komoly visszhangot kiváltó, a sokak hallgatta Szabad Európa Rádió révén is népszerűsített – politikai és kulturális szamizdat-folyóirat, a *Beszélő*, amelyet aztán a ’80-as évek közepétől olyan, szintén illegálisan terjesztett fórumok követtek, mint az *Égtájak között* vagy a *Demokrata*. Bár ezek olvasótáborra viszonylag szűk körű volt, a hatalom mégis komolyan vette a bennük megnyilvánuló veszélyt. Egyben a Belügyminisztérium belső elhárításának lehetőséget adott arra, hogy beépített ügynökei révén megfigyelje – részben ellenőrzése alatt tartsa – szerkesztőiket, e lapok előállítóit és részben „fogyasztóit” is.

A jórészt az urbánus, „demokratikus ellenzékhez” kötődő szamizdatok mellett a legális folyóiratokban is megjelentek olyan írások, amelyeket aztán gyorsan betiltottak, illetve a szerzők, szerkesztőségek elleni retorziókhoz vezettek. Ezek elsősorban a nép-nemzeti csoport tagjainak tollából születtek. 1977 és 1978 fordulóján jelent meg a példaképüknek tartott Illyés Gyula *Válasz Herdernek és Adynak* című, óriási visszhangot kiváltó esszéje a *Magyar Nemzet*ben, amely az erdélyi, általánosabban a kisebbségi magyarság jogfosztottságát tette szóvá, az Illyésre jellemző diplomati-kussággal, ám félreérthetetlenül. Ezután román rágalomhadjárat indult ellene, védekezésének nyilvánosságra hozatalát azonban megtiltották, s a *Gyorsuló idő* sorozatba írt, az inkriminált cikket is tartalmazó *Szellem és erőszak* című kötete – amelyet egyébként már kinyomtattak – nem kerülhetett forgalomba. (Majd csak 1988 nyarán kezdték árulni; *Fegyelmezetten* című 1978-as válaszcikke is csak 1988 augusztusában jöhetett ki a *Magyar Nemzet*ben.)²⁷

Részlet Illyés Gyula *Válasz Herdernek és Adynak* című esszéjéből

„Hiteles adatok, ellenőrizhető panaszok szerint több százezer, sőt millió lelket számláló kisebbségi lakosságnak nincs saját nyelvi egyeteme, illetve, ha volt, azt megszüntették. De nincs ilyen főiskolája, s rövidesen nem lesz egyetlen saját anyanyelvű középiskolája, mert ami volt, azt is úgy szakosítják, hogy az oktatás az állam nyelvén folyik: azzal a következménnyel, hogy nemzeti kisebbségű ifjú a maga nyelvén ipart sem

²⁷ POMOGÁTS Béla: *Válasz Herdernek és Adynak – Illyés Gyula 1977-es tanulmánya. Kortárs*, 2013/12. 79–84.

tanulhat; tehát gépmunkás, gépkezelő sem lehet, csak napszámos. Európa legnagyobb nemzeti kisebbsége magyar anyanyelvű, a húszmilliós egésznek mintegy tizenhat-tizennyolc százaléka.

Gyakori – illetve mind számosabb a felsorolható – pedagógiai balfogás, hogy már elemi iskolás gyermekek saját nyelvű tankönyveikben is saját őseikről mint barbár betolakodókról, alacsonyabb rendű pusztítók-ról tanulnak leckét – a valósággal ellentétet –, még az eleik által létrehozott építészeti remekekről is mint megannyi bűnjelről. Még élesebb a pedagógiai eltévelyedés, ha a gyermekek már az ábécével nem a saját nyelvükön ismerkedhetnek meg. Európa legnagyobb számú nemzeti kisebbségének gyermekei közül több mint húsz százalék van ebben a helyzetben. Részben már a szülők „akaratából”: ki ne vonná ki gyermekét, ha csak egy rá a mód, már-már apartheid sorsból? Hatalmas tájegységeken tűnik el a kisebbségi értelmiség: eladdig nemzetiségi városok hosszú sorában szűnik meg a kisebbségi műveltség minden működése.

Ez még nemcsak a kisebbségi és nemzeti, hanem elemi emberi jogok sérelmével jár. Nemegyszer torz helyzeteket teremtve. Egy anyanyelvű orvos és beteg csak tolmáccsal, mert csak a hivatalos nyelven beszélhet. Sokhelyt az a gyakorlat, hogy a nemzetiségeknek diplomát nyert fiait, ha az ilyen iskolázás után is megtartották anyanyelvüket, szülőhelyüktől távol, nekik idegen nyelvterületre helyezik. Szülőhelyükre pedig olyan értelmiségi kerül, aki az ottani nyelvet nem érti. Ekként százezres főnyi települések, megint csak egész városok kisebbségei legkényesebb fájdalmaikat is jobbadán mutogatással közölhetik, vagyis az egészségügyi szolgáltatás dzsungeli szintjén. Nyilván kelthet nevetnéket – az *humeur noire*, illetve az *humeur noir* hatásaként – a kép: a gyóntató pap a híveit, a haldoklókat is, tolmács útján vallathatja. Hisz népe nyelvén a templomban sem prédikálhat. Kapott hegyesítést a toll a jakobinusok iskolájában is. Az ő szép álmaik közé tartozott ez is: egy állam, egy mértékrendszer, egy nyelv. Milyen kényelmes, mert hisz milyen logikus! Minden erőszakos asszimilációnak, népbeolvasztásnak ez az »eszmei« alibije. Holbach és Diderot elemi fokú tanítványai is meglepetten tekintenének egymásra s kommentálnák a különös eszmejárást, mely szerint tisztátalanaként kezelt kisebbségeit egy-egy többség ma azért szorítja ki magából, hogy utolsó szálig bekebelezze.”²⁸

²⁸ ILLYÉS Gyula: Válasz Herdernek és Adynak. I–II. *Magyar Nemzet*, 1977. december 25. 13. és 1978. január 1. 9. Az idézet az utóbbi számból származik.

1980-tól már egymást követték a kultúrpolitikai botrányok. A kecskeméti *Forrás* 1980/2. száma Csoóri Sándor *Egy nomád értelmiségi* című esszéjének közlésével kívánta az ötvenesztendő íróit köszönteni, ám az írásnak az értelmiség szabad gondolatnyilvánításáról szóló sorai átlépték a politikai tűréshatárt. A már kinyomtatott lap terjesztését a megyei pártbizottság megtiltotta, helyére egy másik cikket iktattak be, oly módon, hogy az egyes példányokból pengével vágták ki Csoóri szövegét.²⁹

Az 1945 után folyamatosan kiadott magyar szépirodalmi folyóiratok közül az 1947-től megjelenő szegedi *Tiszatáj* a legrégebbi. Az irodalom mellett művészeti és társadalmi kérdésekkel is foglalkozó, igényes lap az 1970-es évek elejétől Ilia Mihály, majd Vörös László szerkesztésében követte figyelemmel a szomszédos országok művészeti fejleményeit és azok magyar kapcsolatait, de beszámolt a határon túli magyarok kulturális életéről és gondjairól is. (Mellette az *Alföld*, a *Forrás*, a *Jelenkor* és az *Új Forrás* is közölt írásokat a népiektől.) A *Tiszatáj*nak 1981-ben az ún. lengyel-száma, 1982-ben pedig Kőteles Pálnak a román Ion Lăncrănján magyarokat gyalázó könyvét kritizáló tanulmánya miatt gyűlt meg a baja a hatalommal.³⁰

1983-ban a színvonalas, szokatlanul bátor hangvételű cikkeivel és elemzéseivel népszerűséget szerző „irodalmi-művészeti-kritikai és társadalomelméleti” folyóirat, a *Mozgó Világ* megrendszabályozására került sor. Főszerkesztőjét, Kulin Ferencet fölmentették, és a vele szolidáris szerkesztőség is lemondott.³¹ Ugyanebben az évben, az USA-ban Püski Sándor által megjelentetett Duray Miklós-kötethez (*Kutyaszorítóban*) írt előszava miatt Csoóri Sándort ítelték szilenciumra: hivatalosan nem utazhatott külföldre, és „további intézkedésig” nem publikálhatott politikai tartalmú írást – de tulajdonképpen semmit sem.³² 1984 októberében a tatabányai *Új Forrás*ban jelent meg Nagy Gáspár – tipográfiaailag is kiemelt NI betűkapcsolatával egyértelműen a mártír miniszterelnököt, Nagy Imrét idéző – verse (*Öröknýár; elmúltam 9 éves*), amely miatt aztán kénytelen volt megválni írószövetségi titkári tisztségétől.³³ 1986-ban Csurka István Kádár János személyes haragját is kiváltotta azzal, hogy engedélyezte az évi, március 15-i New York-i ünnepi beszédének – amely a Kádár-rendszert

²⁹ MÜLLER Rolf: Célkeresztben a Forrás. Kísérlet egy állambiztonsági történet rekonstrukciójára. *Forrás*, 2011/1. 78–93.

³⁰ VINCZE Gábor: A Lăncrănján-ügy. Egy magyarellen-es pamflet és fogadtatása Romániában, valamint Magyarországon, 1982-ben. *Tiszatáj*, 2006/3. 62–82.

³¹ NÉMETH György: *A Mozgó Világ története, 1971–1983*. Budapest, Új Palatinus, 2022. 81–163.

³² Az MSzMP Központi Bizottságának Csoóriról szóló határozatát közli: CSIZMADIA Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék. (1968–1988). Dokumentumok*. Budapest, T-Twins, 1995. (A továbbiakban: CSIZMADIA, 1995.) 199–200. – ÁCS Margit: Csoóri Sándor és Csurka István szilenciuma a nyolcvanas években. *Hitel*, 2013/11. (A továbbiakban: ÁCS, 2013.) 23–29.

³³ NAGYMIHÁLY Zoltán: „Nem szabad feledNI”. Megjelenik Nagy Gáspár *Öröknýár* című verse. In: *Változó idő*, 2021. 153–155.

tette felelőssé a magyarság erkölcsi romlásáért, 1956-ot pedig forradalomnak nevezte – felolvasását a Szabad Európa Rádióban, ráadásul azt is a fejére olvasták, hogy Püskinél adták ki a már címében is beszédes, *Az elfogadhatatlan realitás* című kötetét. Ezek után nem meglepő, hogy Csurka is szilenciumra kényszerült.³⁴

Nagy Gáspár: Öröknyár, elmúltam 9 éves (1983)

a sír		
	NIncs sehol	
a sír		a gyilkosok
a test		se I T T
	NIncs sehol	
a test		se O T T
a csont		a gyilkosok
	NIncs sehol	
a csont		

(p. s.)
 egyszer majd el kell temetNI
 és nekünk nem szabad feledNI
 a gyilkosokat néven nevezNI!³⁵

Mindezek az intézkedések az íróársadalmon túl is nagy visszhangot váltottak ki. Sok addigi társutast eltérítettek a rendszer további támogatásától, és állandósították a hivatalos kultúrpolitika és a művészeti élet közötti ellentéteket. Egyben jelezték a kultúrpolitika defenzívába szorulását, hatásosságának fokozatos gyengülését is.

Ezt érzékelve 1986. július 1-jén az MSZMP Politikai Bizottsága az „ellenzéki és ellenséges tevékenységről” és az ezzel kapcsolatos párt- és állami feladatokról kiadott egy határozatot, melyben leszögezték, hogy a probléma kezelésében bizonytalanság tapasztalható. Főleg azért, mert sem a párttagságot, sem a közvéleményt nem tájékoztatják megfelelően az ellenzékiek ténykedéséről, miközben a magyar nyelvű adásokat sugárzó külföldi rádióadók nagy teret szentelnek ennek. Megállapították, hogy – bár változatlanul a politikai meggyőzést tartják az elsődlegesnek, ám – azokkal

³⁴ ÁCS, 2013. – *Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának feljegyzése a Központi Bizottság titkárainak Csurka István szilenciumáról.* (1987. szeptember 10.) https://felsooktatasi.oktatoalapok.mnl.gov.hu/rendszervaltozas_magyarorszagon_1987_1990/tartalom/iratok (letöltve: 2021. január 23.)

³⁵ NAGY Gáspár: Öröknyár, elmúltam 9 éves. *Új Forrás*, 1984/5. (október) 4.

szemben, akik a „szervezett illegális politikai tevékenységben rendszeresen részt vesznek”, hatósági eszközökkel kell fellépni.³⁶

Az 1980-as évek közepének Magyarországon tehát a demokrácia értékeit valló ellenzéki politizálásnak két alaptípusa erősödött meg: a legalitást valló, illetve céljai megvalósítása érdekében az illegalitást is vállaló. Az első saját tevékenységének kerekeit a rendszer realitásának elfogadásával igyekezett fokozatosan tágítani, így azon belül maradva kritizált és fogalmazta meg jobbító szándékait. A második ellenben elsősorban a klasszikus nyugat-európai demokráciák – elvileg a magyar törvényekben is biztosított – szabadságjogainak hiányát kifogásolta, ezért végül a rendszeren kívülre került. A legalitás hívei főleg a tágabb közösség, a határokon túlnyúló magyar kultúrnemzet értékeit védtek, s később többnyire az MDF alapításában vállaltak szerepet, míg az illegalitásba kényszerültek mindenekelőtt az egyéni jogok érvényesítésének szükségességét hirdették, és hamarosan az SZDSZ létrehozásában tüsténkedtek.

Az MDF – tágabban: a „népi” ellenzék – kulturális-szellemi gyökereit vizsgálva a már említetteken túl a következő fontos események határozták meg a rendszerváltoztatáshoz vezető folyamatokat:

1. 1979-ben Bakos István – 1990-től 1993-ig a Művelődési és Köznevelési Minisztérium felsőoktatási és kutatási főosztályának vezetője – javasolta a közép-európai együttműködést, a nemzeti összetartozást és a „magyar-magyar kapcsolatot” szolgáló Bethlen Gábor Alapítvány létrehozását. Ugyanezen év karácsonyán 65 neves magyar értelmiségi – többségükben írók, művészek, (irodalom)történészek, orvosok – kezdeményezték az Alapítvány jóváhagyását, amelyet végül hosszú-huzavonát követően, 1985. június 11-én engedélyezett a Művelődési Minisztérium.³⁷
2. A már korábban is renitens *Tiszatáj* 1986. júniusi számában Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című versének egy sora („... és a csillagos estben ott susog immár harminc évgyűrűjével a drága júdásfa”) borzolta a pártállami vezetők kedélyét. Méltán gondolták, hogy ez 1956-ra és Kádár János szerepére vonatkozó politikai allegória. Ezért – minden tiltakozás ellenére – a lapot háromnegyed évig hallgatásra ítélték, szerkesztőit pedig pártfegyelmmel eltávolították. Az ügygel egyébként az MSZMP KB Politikai Bizottsága július 1-jén foglalkozott,³⁸ ugyan-

³⁶ A határozatot közli: CSIZMADIA, 1995. 278–291.

³⁷ *Alapítvány a nemzet javára. A Bethlen Gábor Alapítvány negyedszázada, 1980–2005.* Szerk. BAKOS István. Budapest, Püski, 2006. – NAGYMIHÁLY Zoltán: A Bethlen Gábor Alapítvány kezdeményezése. In: *A rendszerváltás*, 2020. 21–25.

³⁸ Kádár János felszólalása szerint: „A titkárság ülésén foglalkoztunk a Tiszatájjal, s abban maradtunk [...], hogy egy ideig nem fog megjelenni. Kérjük, hogy a Politikai Bizottság ezzel értsen egyet. [...]”

azon a napon, amikor az „ellenzéki-ellenséges csoportok” befolyásának növekedéséről, illetve a velük szemben alkalmazandó eszközökről szóló határozat is megjelent. Ebben felhívták a figyelmet arra, hogy a „polgári radikális csoporton” kívül az attól eltérő, írói tömörülésként meghatározott „nemzeti radikális irányzat” is komoly veszélyt jelent, annál is inkább, mivel az utóbbi a legális keretek között igyekszik minél nagyobb hatást elérni. „Nézeteik terjesztéséhez elsősorban a vidéki művelődési intézményeket, a vidéki irodalmi folyóiratok egy részét és a népfőiskolai mozgalmat igyekeztek felhasználni. Befolyásuk elsősorban a Magyar Írók Szövetségében és a József Attila Körben erős, de kiterjed a tudományegyetemek bölcsészkaraira, a vidéki irodalmi folyóiratok szerkesztőseire és az azok köré tömörülő értelmiségi csoportokra, a pedagógusok – főleg az irodalom- és történelemtanárok – és a vidéki művelődési házakban dolgozó népművelők egy részére is.”³⁹

114 író és értelmiségi levele az MSZMP KB-hoz és a Minisztertanácshoz a Tiszatáj-ügyben, 1986. november 12.

Kötelességünknek tartjuk, hogy az ügyben illetékes legfőbb testületek tagjainak tudomására hozzuk megdöbbenésünket és felháborodásunkat azzal az eljárással és döntéssel kapcsolatban, amely legutóbb a *Tiszatáj* szerkesztőit, s így a magyar szellemi élet egyik legfontosabb folyóiratát sújtotta.

Gyakorlatilag megszüntettek egy folyóiratot, amely nemcsak a hazai irodalmi-szellemi élet kiemelkedően igényes, színvonalas orgánuma volt, de anyaországi otthonává tudott lenni – hosszú időn át szinte egyedül – a határainkon kívül, elsősorban a szomszédos országokban élő kiváló magyar írók műveinek is, és ezzel teljes összhangban tudatos kezdeményezője és ápolója évtizedeken át a szomszédnépek irodalmával, szellemi életével való kapcsolatainknak. Mindez nem szorul külön bizonyításra, a *Tiszatáj* havi számai hosszú évekre visszamenőleg önmagukért beszélnek. Ezzel szemben igazolni kellene azt az igazgatási apparátusból némelyek által a nyilvánosság előtt hangoztatott vádat, amely szerint a szerkesztők (valamennyien párttagok!) sorozatosan „közlétpolitikai” hibákat követtek el. A több hónapig elhúzódó eljárás során senki

És hat hónap alatt vagy össze tudunk hozni egy szerkesztőséget, és akkor meg fog jelenni, vagy nem tudunk összehozni, és akkor nem fog továbbra sem megjelenni. Az ország nem fog elpusztulni, ha nem lesz egy Tiszatáj című lap.” (CSIZMADIA, 1995. 293.)

³⁹ Idézi: MÜLLER Rolf: A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja, 1986. *Kortárs*, 2001/7. 39–68. <http://home.hu.inter.net/~kortars/0107/muller.htm>

sem nevezte meg ezeket a hibákat, és senki nem mondta meg, miféle „közléspolitikai” jegyében minősülhetnek azok hibáknak. Ugyanakkor az illetékes miniszterhelyettes [Vajda György] nem restellte a *Magyar Nemzet* hasábjain, a fenti vádakon túl, antidemokratikus szerkesztői gyakorlattal megvádolni a lap szerkesztőit, az egész ügyet pedig úgy feltüntetni a nyilvánosság előtt, mintha az csupán a megyei pártbizottság belső ügye volna. Mi pedig most azt kérdezzük: mennyiben minősülhet az említett eljárás és a *Tiszatáj* szerkesztőivel szemben hozott döntés demokratikusnak? Hogyan hozható ez összefüggésbe a szocialista kulturális politika alapelveivel és az alkotóműhelyek önállóságáról hangoztatott elvekkel? Mi köze van ennek az intézkedésnek az Országgyűlés által éppen ebben az időszakban elfogadott sajtótörvény szelleméhez?

Mi a lap felfüggesztése óta mindvégig bízunk abban, hogy végül a politikai belátás és észszerűség győzedelmeskedik majd a döntés meghozatalában. Reméltük, hogy érvényesülni fog a szellemi értékek tisztelete és a demokratikus alapelvek tiszteletben tartása némelyek hatalmi gőgjével, indulatával és önkényével szemben. Csalódással kell tudomásul vennünk, hogy nem így történt. Az ország érdekei azt kívánják, hogy felelősségteljes párbeszéd és együttműködés jöjjön létre a politikai irányítás és a szellemi élet képviselői között. Ami most történt, nem ezt a célt szolgálja. Úgy látszik, vannak a hatalom hivatali szervezeteiben olyan személyek, akiknek vagy más céljaik vannak, vagy rosszul sáfárkodnak a rájuk ruházott hatalommal. Elsősorban az Önök dolga és lehetősége mérlegre tenni felelősségüket, és olyan helyzetet teremteni, amelyben a kölcsönösen kívánt és olyannyira szükséges párbeszéd és együttműködés esélyeit ne aknázhassák alá a jövőben hasonló intézkedések. Kérjük a Központi Bizottság és a Minisztertanács titkárságát, hogy a testületek tagjaival ismertessék meg levelünket és tolmácsolják tiltakozásunkat.

Levelünket tájékoztatásul elküldjük a Csongrád Megyei Pártbizottságnak.

A levél aláírói:

Ablonczy László, Aczél Géza, Adamik Mária, Agócs Sándor, Alexa Károly, Ágh István, Balassa Péter, Balázs József, Balczó András, Balla Gyula, Balogh Júlia, Bába Iván, Bella István, Benda Kálmán, Benedek András, Bertha Zoltán, Bíró Zoltán, Boros Judit, Borsi-Kálmán Béla, Rubik István, Buda Ferenc, Czakó Gábor, Czine Mihály, Csapody Mik-

lós, Csengey Dénes, Cseres Tibor, Csoóri Sándor, Csurka István, Dobossy László, Dobosi Eszter, Domokos Mátyás (megjegyzéssel), Döbrentei Kornél, Fábián László, Fekete Gyula, Fodor István, Funtek Frigyes, Für Lajos, Gergely Ágnes (megjegyzéssel), Gombos Katalin, Göncz Árpád, Görömbei András, Györffy György, Halász Péter, Hernádi Gyula, Hideg Antal, Horgas Béla, Imre László, Joó Rudolf, Józsa Fábán, Karinthy Ferenc, Keresztury Tibor, Kerényi Imre, Kis Pintér Imre, Kis-Tóth Ferenc, Kiss Benedek, Kiss Gy. Csaba, Kiss Dénes, M. Kiss Sándor, Kiss Tamás, Kodolányi Gyula, Kovács István, Kozma Huba, Köteles Pál, Kubik Anna, Lackó Miklós, Lázár Ervin, Levendel Júlia, Lezsák Sándor, Litván György, Marosi Gyula, Marsall László, Mándy Iván (megjegyzéssel), Márkus Béla, Márton Gyöngyvér, Mészáros Sándor, Mészöly Miklós, Mocsár Gábor, Nagy Gáspár, Cs. Nagy Ibolya, Németh Lászlóné, Olasz Ferenc, Pálffy István, Páskándi Géza, Pécsi Györgyi, Pócs Péter, Pomogáts Béla, Rab Zsuzsa, Ratkó József, Sándor Iván, Santa Ferenc, Sára Sándor, Sík Ferenc, Simon Zoltán, Sinkovits Imre, Szabad György, Szakolczay Lajos, Szále László, Szécsi Margit, Székelyhidi Ágoston, Szepesi Attila, Szöllősi Zoltán, Tamás Attila, Tamási Áronné, Tárnok Zoltán, Tornai József, Tóth Bálint, Ugrin Aranka, Utassy József, Váncsa István, Varga Csaba, Varga Imre, Vekerdi László, Vigh Károly, Zalán Tibor.⁴⁰

3. Mindezt – ha indirekt módon is, de – bizonyította, hogy a Magyar Írószövetség 1986. november 29–30-i ülésén, a párt ajánlásaival szembeszállva, radikálisan megújították a szervezet vezető testületeit. Az Írószövetség nemcsak az 1956-os forradalom szellemi előkészítésében, majd utóvédharcában játszott fontos szerepet, hanem az 1980-as évek kulturális erjedésében is. 1981. december 12–13-i közgyűlésén – éppen akkor, amikor Lengyelországban bevezették a szükségállapotot – a demokratikus közéletet követelő felszólalások hangzottak el, és a választmányból a pártvezetés útmutatásait követő írók és irodalomtörténészek közül többeket kiszorítottak. Mindez a hivatalos irodalompolitika és az íróársadalom közötti viszonyt egyre jobban kiélezte.⁴¹

⁴⁰ OLASZ Sándor: A Tiszatáj-dráma. *Juss*, 1989/1. 2–5., az idézet: 3–4.

⁴¹ A közgyűlés jegyzőkönyvét bevezető tanulmánnyal, a sajtóvisszhanggal és emlékezésekkel közli: SZEREDI Pál: *Jegyzőkönyv a Magyar Írók Szövetsége 1981. december 12–13-i közgyűléséről*. Pilisszentkereszt, Barangoló, 2020.

A következő, 1986-os közgyűlés már egyértelműen ezt a szembenállást tükrözte. A (kultúr)politikát ért kemény bírálatokra a pártvezetés szokatlanul ingerülten és elkeseredetten reagált, és egy új írószervezet létrehozásával próbálkozott. Ez a kísérlet azonban csúfosan megbukott, ugyanis alig néhány író reagált az állampárt hívó szavára.⁴² Nem sokkal később, 1988 őszén már magánkönyvkiadók is létrejöhettek, s új, a hivatalosságtól eltérő szellemiségű folyóiratok jelenhettek meg, immár legálisan, mint például a *Hitel* és a *Kapu*. Előbbi a népi irányzathoz – illetve a Bethlen Gábor Alapítvány köréhez – kötődött, első számának megjelenése 1988 novemberének elején szenzációszámba ment.

4. Az MDF létrejöttében a legfontosabb esemény nyilvánvalóan az első lakiteleki találkozó volt 1987. szeptember 27-én. Lezsák Sándor meghívására ezen első sorban azok vettek részt, akik kapcsolatban voltak a Bethlen Gábor Alapítvánnyal, a betiltott vagy megrendszabályozott vidéki folyóiratokkal, a hatalommal szemben szólaltak föl az Írószövetség ülésein, és másként vélekedtek a világról, mint az önmagukat demokratikus ellenzékként meghatározó urbánusok. (Utóbbiak közül Konrád György ott volt Lakitelken, Vásárhelyi Miklós azonban nem tett eleget a szervezők invitálásának.)

Néhányan a találkozó 181 résztvevője közül

Ablonczy László, irodalomtörténész; Áder János, jogász; Ágh István, költő; Albert Gábor, író; Alexa Károly, irodalomtörténész; Bába Iván, irodalomtörténész; Bakos István, kutatószervező; Balczó András, olimpiai bajnok; Benda Kálmán, történész; ifj. Bibó István, művészettörténész; Bihari Mihály, politológus; Bíró Zoltán, irodalomtörténész; Bogár László, közgazdász; Bozóki András, tanársegéd; Buda Ferenc, költő; Cseh Tamás, előadóművész; Csengey Dénes, író; Csurka István, író; Czákó Gábor, író; Czine Mihály, irodalomtörténész; Debreczeni József, középiskolai tanár; Diczházi Bertalan, közgazdász; Domokos Mátyás, irodalomtörténész; Elek István, szociológus; Entz Géza, művészettörténész; Fekete Gyula, író; Ferdinandy György, író; Furmann Imre, költő, jogász; Für Lajos, történész; Gombár Csaba, politológus; Grezsa Ferenc, irodalomtörténész; Gulyás Gyula, filmrendező; Gulyás János, filmrendező; Horgas Béla, író; Jeszenszky Géza, történész; Joó Rudolf, történész; Kelemen András, pszichiáter; Király Zoltán, országgyűlési

⁴² JÓNÁS Róbert: Az Írószövetség közgyűlése. In: *Változó idő*, 2021. 172–177. – A közgyűlés dokumentumait közléteszi: *A másik Magyarország hangja. Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről*. Szerk. KISS Gy. Csaba – SZILCZ Eszter. Lakitelek, Antológia, 2016.

képviselő; Kis Pintér Imre, irodalomtörténész; Kiss Gy. Csaba, irodalomtörténész; Kodolányi Gyula, író; Konrád György, író; Kósa Ferenc, filmrendező; Kovács András, filmrendező; Körösenyi András, tudományos munkatárs; Kubik Anna, színművész; Kulin Ferenc, irodalomtörténész; Kurucz Gyula, író; Lengyel László, közgazdász; Levendel László, orvos; Lezsák Sándor, író; Makovecz Imre, építészmérnök; Márton János, agrárközgazdász; Medvigy Endre, irodalomtörténész; Nagy Gáspár, költő; Pozsgay Imre, a Hazafias Népfront elnöke; Pomogáts Béla, irodalomtörténész; Püski Sándor, könyvkiadó; Ratkó József, költő; Salamon Konrád, történész; Sándor Iván, író; Santa Ferenc, író; Schlett István, politológus; Szabad György, történész; Szokolczay Lajos, irodalomtörténész; Szécsi Margit, költő; Szervátiusz Tibor, szobrászművész; Tóbiás Áron, szerkesztő; Tornai József, költő; Udvardy Frigyes, közgazdász; Újhelyi Szilárd, nyugdíjas; Varga Csaba, író, szociológus; Varga Domokos, író; Vargha János, biológus; Vásárhelyi Judit, tanár; Vass Csaba, politológus; Vekerdi László, irodalomtörténész; Vigh Károly, történész; Závada Pál, szociológus; Zelnik József, etnográfus; Zöld Ferenc, az MKKE igazgatója.

A találkozón jelen volt Pozsgay Imre, az MSZMP KB tagja és a Hazafias Népfront Országos Tanácsa titkára is, aki vendégeként mondott beszédet, ezután azonban nem szólt hozzá a vitához. A magyar sajtó nem tudósított az ülésről, amelyről végül csak 1987 novemberében értesülhettek. Pozsgay segítségével ekkor jelent meg az átalakulás egyik szócsövévé vált *Magyar Nemzet*ben a találkozó végén fölolvastott Lakiteleki Nyilatkozat.⁴³ Az ennek egypártrendszerre nézve veszélyes voltát Kádár János helyesen mérte föl, és a pártállam egyik utolsó megtorló intézkedéseként fegyelmi eljárást indított Pozsgay ellen, amely végül 1988 februárjában, az MSZMP KB ülésén enyhe figyelmeztetéssel zárult. Ugyanezen az ülésen azonban, nyilván ezzel is sokakat intve a még mindig meglévő korlátok betartásának szükségességére, kizárták a pártból Pozsgay közeli munkatársát, Bíró Zoltánt – aki ekkor már az MDF első, ügyvezető

⁴³ A találkozó jegyzőkönyve: *Lakitelek, 1987. A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve*. Szerk. AGÓCS Sándor – MEDVIGY Endre. Lakitelek, Antológia, 1991. – A találkozóról újabban a *Rendszerváltó Archivum* 2017/3. (szeptemberi) számában jelent meg egy összeállítás, Kiss Gy. Csaba, Bakos István és Szeredi Pál tanulmányaival, 6–32. – JÓNÁS Róbert: A lakiteleki találkozó. In: *A rendszerváltás*, 2020. 42–47.

elnöke volt –, illetve három reformert: Bihari Mihályt, Király Zoltánt és Lengyel Lászlót is.⁴⁴

Ezt megelőzően azonban, 1988 elején az MDF már megtartotta első, a demokráciáról és a parlamentarizmusról szóló rendezvényét a – hamarosan az ellenzéki mozgalmak fő fórumává előlépő – Jurta Színházban, melynek főelőadója a későbbi Alkotmánybírósági, illetve köztársasági elnök, Sólyom László volt. A második lakiteleki találkozót 1988. szeptemberében 3-án rendezték, immár teljesen más történelmi körülmények között, mint egy évvel azelőtt. Ekkor fogadták el az MDF alapítólevelét és alapszabályát, illetve döntöttek arról, hogy az addigi „fórum” mozgalommá szerveződik. A két összejövétel következtében egy viszonylag szűk értelmiségi mozgalom társadalomformáló erővé vált.⁴⁵

A lakiteleki nyilatkozat, 1987. szeptember 27. (Aláírói: Bíró Zoltán, Csengey Dénes, Csoóri Sándor, Csurka István, Joó Rudolf, Fekete Gyula, Für Lajos, Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor)

A magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott. Népmozgalmi erejében megroppant, önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsai tragikusan meglazultak, önismerete megdőbbenően hiányos. Összeomlással fenyegető gazdasági válságnak néz elébe. A magyar etnikumot példátlan széttagoltság sújtja. Nemzetünknek nincs közösen vállalható jövőképe.

Az országot megrázó társadalmi-gazdasági válság, a demokrácia, a politikai intézményrendszer elégtelensége, a közerkölcs súlyosbodó gondjai, a kulturális élet, a közoktatás aggasztó tünetei, megmaradásunk gondjai kaptak hangot az eszmecsere során. A magyarság esélyeit kutató jelenlevők és felszólalók a józanság és megfontoltság jegyében igyekeztek mérlegelni a kilábalás és a kikerülhetetlen megújulás, az igazán hatékony reformok módozatait.

⁴⁴ BÍRÓ Zoltán – BIHARI Mihály – KIRÁLY Zoltán – LENGYEL László: *Kizárt a párt*. Szerk. HOLLAI Andrea. Budapest, Primo, 1989.

⁴⁵ *Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottsága 1988. szeptember 6-án megtartott üléséről. 5. Különfélék napirendi pont: Állásfoglalás a Magyar Demokrata Fórum szervezetté alakulásával, tevékenységével kapcsolatban.* (1988. szeptember 6.) https://felsoktatatas.oktatolapok.mnl.gov.hu/rendszervaltozas_magyarorszagon_1987_1990/tartalom/iratok (letöltve: 2022. szeptember 10.) – Kimondta megalakulását a Magyar Demokrata Fórum. *Magyar Nemzet*, 1988. szeptember 5. 3. – *Lakitelek 1988. A Magyar Demokrata Fórum 1988. szeptember 3-i tanácskozásának jegyzőkönyve és sajtóvisszhangja*. Szerk. SZEREDI Pál. Lakitelek, Antológia, 2018. – MARSCHAL Adrien: A második lakiteleki találkozó. In: *A rendszerváltás*, 2020. 73–77.

Az ország és a magyarság sorsáért érzett felelősségtől áthatva az egybegyűltek szükségesnek és időszerűnek érzik olyan keretek létrehozását, amelyek arra szolgálnak, hogy a társadalom tagjai valódi partnerként vehessenek részt a közmegegyezés kialakításában. Viták után a résztvevők egyetértettek abban, hogy egy ilyen közmegegyezés csak valamenyny progresszív társadalmi erő összefogásával teremthető meg. Az a véleményük, hogy csak a társadalom részvételével lehet megoldani a válságot, mégpedig mind a társadalom, mind az ország politikai vezetőinek részvételével. A politikai és társadalmi szervezetek jelenlegi rendszerében nincs biztosítva az önálló és független nézetek kifejtése.

Ezért javasolják a Magyar Demokrata Fórum létrehozását, amely a folyamatos és nyilvános párbeszéd színtere lehetne. Ez a fórum alkalmas lenne súlyos gondjaink megvitatására, egy-egy témakör elemzésére, alternatív megoldási javaslatok elkészítésére. A fórumot a résztvevők nyitottnak képzelik, egyszerre demokratikus és nemzeti szelleműnek. Munkájában különböző világnézetű és pártállású emberek együttműködésére számítanak. Fontosnak tartanak, hogy ezeknek az eszmecseréknek és elemzéseknek az anyagát megismerhesse az ország közvéleménye. Ezért szükségesnek érzik alkotmányos keretek között működő, független sajtóorgánumok létrehozását.

Hisszük, hogy a megújulás erőinek széleskörű összefogásával kijuthatunk a válságból.⁴⁶

5. Mindeközben a határon túli magyarok sorsa iránti aggodás nem maradt a népi mozgalom örökségét vállaló entellektüelek kiváltsága. A kultúr-nemzet-gondolat – miszerint a magukat a magyarsághoz tartozónak vallók az országhatároktól függetlenül az egyetemes magyarság tagjai – híveinek tábora fokozatosan gyarapodott. Párhuzamosan azzal, hogy az 1970-es évek közepétől megerősödött a jórészt erdélyi gyökerű táncház-mozgalom, illetve a *Tiszatáj*-ban, majd az 1980-as évek közepétől már más lapokban is viszonylag nyíltan szóvá lehetett tenni a szomszédos országokban élő, Kárpát-medencei magyarság problémáit. Különösen éles tiltakozást váltott ki Nicolae Ceaușescu 1988 áprilisában bejelentett romániai falurombolási terve, amely számos magyarok lakta települést is érintett volna. Ez ellen zajlott 1988. június 27-én – a csak pár hónapja létrejött

⁴⁶ Ezt először egy egész oldalas interjú keretében lehetett olvasni, az aláírók nevének említése nélkül: Tóth Gábor: A közmegegyezés hajszálerei Pozsgay Imre az állampolgári öntevékenységről, egyesületekről, a lakiteleki találkozóról. *Magyar Nemzet*, 1987. november 14. 7.

civil szervezetek és pártcsírák kezdeményezésére – az Erdély-tüntetés, amely 1956 óta a legnagyobb, nem hivatalos (azaz nem párt- vagy kormánysszervek meghirdette) tömegmegmozdulás volt, és elsősorban a külhoni magyarság kérdését korábban is tematizáló, lassan párttá formálódó MDF-et erősítette.⁴⁷

Csurka István beszéde az Erdély-tüntetésen a Hősök terén (felolvasta Bubik István), 1988. június 27.

Testvéreink! A magyar élet különös fordulóhoz érkezett ezen a mozgalmas nyárelőn. Ennek a fordulónak az egyik partján ott tátong a szörnyű, halálos tragédia, két és fél millió magyar testvérünknek a végső nemzeti megsemmisítés szakadéka előtti rémült segélykiáltása, másfelől itt vagyunk mi anyaországi magyarok, akikre most mintha valami napsugárféle is mosolyogna ezen a tavaszon. Évtizedek óta először történik meg, hogy magyar ügyért, önként és szabadon állunk ki, jószántunkból és tiszta szívvel, évtizedek óta először történik meg, hogy egy valóban alulról induló kezdeményezés gyűjt egybe ennyi magyart. Hány meg hány elnyomott kisebbségért, üldözött fajtaért, kiirtásra ítélt népért emeltük fel szavunk ezekben az évtizedekben, hány meg hány távoli helyre küldtünk adományt, segílyt és baráti szót és közben megfedkezni látszottunk azokról, akikről soha nem szabad megfedkezünk, magyar testvéreinkről! Jól tettük, hogy áldoztunk távoli földrészek üldözöttjeiért! Jól tettük, hogy szolidárisak voltunk az elnyomottakkal, de nem tettük jól, hogy hagytuk magunkat lebeszélni magyar testvéreink iránti kötelelességeinkről.

Barátaink! Az, hogy mi most ennyién itt vagyunk honfoglaló őseink szobrai előtt, az a magyar élni akarás diadala, az, hogy ilyen szomorú ügyben kellett összesereglenünk, az a magyar élet szomorú tragédiája. A perc mégis felemelő! A perc mégis nagyszerű és reményteljes. Azt jelenti, hogy újra van tiszta magyar akarat és tiszta magyar szándék! Azt jelenti, hogy jobban itthon vagyunk ebben a hazában, mint amennyire tegnap itthon voltunk, azt jelenti, hogy elmúlóban van a lelkünkben a sötétség korszaka, a tespedtség és a magunkkal sem törődés fásult korszaka. Azt jelenti, hogy közös akarral meg tudjuk állítani azt a tragé-

⁴⁷ MADÁCSY Tamás: Tüntetés az erdélyi falurombolás ellen. In: *A rendszerváltás*, 2020. 64–67. – Lásd még: *Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottsága 1988. június 23-án megtartott üléséről. 3. napirendi pont: A romániai nemzetiségi politika elleni budapesti tüntetéssel összefüggő kérdése.* (1988. június 23.) https://felsooktatás.oktatolapok.mnl.gov.hu/rendszerváltozás_magyarországon_1987_1990/tartalom/iratok (letöltve: 2021. március 20.)

diát, le tudjuk fogni azt a gyilkos kezét, amelyik a testvéreinkre akar lesújtani. [...]

Egy ostoba, vak jelszó mégoly teli torokból való üvöltésével nem lehet visszaszerezni semmit. Aki itt ma irredenta jelszavakat próbálna kiabálni, az a magyarság ellensége! Aki itt ma a teljesíthetetlen vak szélsőségek felé akarja eltolni a mi szép megmozdulásunkat, az nem akar jót nekünk! A mi célunk világos: ki akarjuk vezetni az egyedüllét szorongató sötétségéből a magyarságot. Nekünk most barátokra és segítőtársakra van szükségünk. A mi lelkünkben már majdnem másfél százada legnagyobbunk szavai visszhangoznak sötétlő komorsággal: egyedül vagyunk. Igen, egyedül vagyunk, mert ez van a sorsunk által ránk mérve, egyedül vagyunk, mert szigetet alkotunk a másság tengerében, egyedül vagyunk, mert sok nagy szerencsétlenség és vereség tett magányossá bennünket, egyedül vagyunk, mert rászolgáltunk! De most mintha változóban volnának a csillagállások a fejünk felett. Magányosságunk oldódni látszik. A szemek most ránk szegeződnek. Most rajtunk is múlik, hogy kapunk-e segítőtársat és rokonszenvező együttérzést. Ha azt mutatjuk fel magunkból, ami a legjobb bennünk: az örök emberiért mindig áldozni kész egyenességet, tisztaságot és hősiességet. Ha többször is megszerzett és mindig elveszejtett demokratikus méltóságunkkal tesszünk hitet magyar testvéreink igaza, életjoga mellett. [...]

Magyarok! Egy tüntető felvonulással nemes érzelmeket lehet kifejezni, fel lehet hívni a figyelmet tragikus eseményekre, de megoldani ezzel még nem lehet semmit. Az erdélyi magyarság gondját, a lerombolásra ítélt falvak ügyét nem vethetjük le magunkról, miként az ingünket. Ezt a mai megmozdulást csak első lépésnek tekinthetjük a nemzeti újjászületésünk felfelé vezető útján. Ennek a mai megmozdulásnak csak akkor van értelme, ha ettől a perctől kezdve minden gondolatunkat, minden tettünket ennek az új magyar összefogásnak a jegyében végezzük; ha a jövőben minden elgondolásunk, minden munkánk, minden egyéni és közösségi megnyilvánulásunk ennek a magyar sorskérdésnek a mérlegére helyeződik! Csak a folyamatos és szüntelen odafigyelés, csak a folyamatos és szünet nélküli munkálkodás, csak a közös felelősségvállalás segíthet.⁴⁸

⁴⁸ <https://www.herder-institut.de/digitale-angebote/dokumente-und-materialien/themenmodule/quelle/1524/details/2302.html> (letöltve: 2022. október 10.)

Míg az MDF alapítói nagyrészt vidéki vagy vidéki származású, többnyire első- vagy másodgenerációs, addig a Szabad Kezdeményezések Hálózatának (a későbbi SZDSZ-nek) a vezetői általában budapesti, belvárosi értelmiségiek voltak. Mindnyájan a Nyugat-Európában a második világháború után kialakult demokrácia értékrendjét vallották, és szovjetellenesség jellemezte őket. Éppen ezért igyekeztek feszegetni vagy ledönteni azokat a már említett tabukat (miszerint például 1956 ellenforradalom volt, a párt társadalmon belüli vezető szerepe megkérdőjelezhetetlen), amelyeket a pártállami diktatúra állított eléjük.

A két világháború közötti Magyarország népi-urbánus konfliktusai azonban már a kezdetektől megosztották e két, a Kádár-rendszerrel szemben más-más módon szembenálló csoportosulást. Bár a Bibó- emlékkönyv szerkesztésekor még közös álláspontot tudtak kialakítani, ez azonban inkább kivételnek, mint szabálynak számított. A törésvonalak túlságosan nagyok, történelmileg meghatározottak voltak. Ezt még csak növelte – ne kerüljünk a forró kását –, hogy olykor az urbánusok a népieket antiszemitáknak, a népiek az urbánusokat a nemzeti érdekeket elhanyagoló zsidóknak bélyegezték. Mindkét álláspontban volt némi igazság, ám alapjában hamisak voltak. Bár az urbánusok jó része valóban zsidó származású volt – és ezt számon is tartotta –, vallását már nem gyakorolta, és magyar állampolgárként Magyarország sorsának jobbra fordításáért küzdött. Ugyanez volt a helyzet a népiekkel is, akiknek a többsége – szintén vallástalan keresztényként – az urbánusoknál tényleg erősebben fordította figyelmét a vidéki Magyarországra és a határon túli magyarságra; mindkettő gondjait is jobban ismerte. Így a székertáborok közötti átjárás csaknem reménytelennek tűnt. Annak ellenére is, hogy az 1980-as évek közepéig, éppen az 1930-as évek rendkívül erős népi-urbánus szembenállását meghaladni óhajtván, mindkét fél igyekezett oldani a köztük fönnálló ellentéteket, és közeledni egymáshoz.⁴⁹

Ennek a törekvésnek a legszebb, ám sajnos egyedi példája lett az 1985. június 14–16. közötti monori találkozó, melynek szervezésében a döntő szerep – a baloldali magyar életút kevesekre érvényes, mégis jellegzetes változatát befutó – Donáth

⁴⁹ E problémát némileg másként mutatja be kiváló nagyesszéjében Kulin Ferenc. Szerinte: „Mint ahogyan azonban semmit nem érthetünk meg a rendszerváltozás természetéből, ha azt a kommunizmus és az antikommunizmus ütközeteként értelmezzük, éppily félrevezető, ha a két nagy rendszerváltó párt, az MDF és az SZDSZ szembenállásának okait a magyar humán értelmiség történelmi gyökerű konfliktusaiból, közelebről a népiek és az urbánusok két világháború közötti vitáiból próbáljuk megfejteni. [...] Hogy az átalakulás alapkérdéseit illetően mégsem tudott együttműködni a két tábor, annak nem a társadalmpolitikai víziók különbözősége, hanem a nemzetpolitikai célok – s azokkal szoros összefüggésben az állam és a kultúra szerepének, valamint a szabadság és a szuverenitás értelmezésének összeegyeztethetlensége volt az oka.” KULIN Ferenc: *A Paktum-fantom. Az MDF-SZDSZ pártközi megállapodás és világpolitikai háttere*. Budapest, Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet, 2016. 16–21. Az idézet: 16. és 20.

Ferencnek jutott. Donáth a Horthy-korszakban – illegális kommunistaként – részt vett a Márciusi Front, majd a Nemzeti Parasztpárt alapításában is. 1945 után különböző kommunista pártfunkciókat töltött be, egészen 1951-es letartóztatásáig. Az 1956-os forradalom idején Nagy Imre politikájának követője, majd 1957. áprilisi letartóztatása után az 1958-as Nagy Imre-per másodrendű vádlottja. Újabb, 15 évre szabott börtönbüntetése után 1960-ban, a részleges amnesztia során szabadult. Ezután különböző intézményekben tudományos munkatársként dolgozott, s az elsők között írta alá a csehszlovák ellenzékiek Charta '77 kiáltványával szolidaritást vállaló magyar nyilatkozatot. A Bibó- emlékkönyv szerkesztőbizottságának elnöke lett (1979), s főleg az ő érdeme, hogy az szamizdatként megjelenhetett. Legjobb barátai közé tartozott Csoóri Sándor és Kis János, akiket a népiek, illetve az urbánusok szellemi vezetőik közé soroltak. Donáth 1986-ban bekövetkezett halála bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy – megfelelő, mindkét fél érzéseit és érzékenységeit jól értő, azokat kezelni képes közvetítő híján – ismét kiéleződjenek a két csoportosulás közötti gyilkos, végeredményben mindenkire nézve végzetes viták. (Szimbolikusnak is tekinthető, hogy Donáth temetésén az egykori Márciusi Frontbéli barátok egyike, Újhelyi Szilárd, valamint Csoóri és Kis mondott beszédet. Később már elképzelhetetlen lett volna ez a népfrontos összefogás.)⁵⁰

Donáth kezdeményezésére a monori találkozón a népiek és az urbánusok, mellettük pedig a náluk kevésbé ideologikus felfogású, technokrata reformközgazdászok csoportja, illetve a tőlük függetlennek tekinthető értelmiségiek, összesen 45-en vettek részt. Kivételesen ideiktatom teljes névsorukat is, amely mindennél beszédesebben jelzi, hogy e sokarcú társaságban – amelyből az MDF és az SZDSZ is származott – a humánértelmiségiek erősen felülreprezentáltak voltak. Szinte valamennyien meghatározói maradtak a rendszerváltoztatás és az azt követő esztendő – a még életben lévők napjaink – szellemi és politikai életének, bár közülük jó néhányan nem vállaltak politikai szerepet.

A monori találkozó résztvevői, 1985. június 14–16.

Antal László, közgazdász; Bauer Tamás, közgazdász; Bence György, filozófus; Benda Gyula, történész; Benda Kálmán, történész; Csengey Dénes, író; Csoóri Sándor, költő; Csurka István, író; Demszky Gábor, szociológus; Donáth Ferenc, közgazdász; Elek István, kritikus; Fekete Gyula, író; Für Lajos, történész; Halda Alíz, tanár; Haraszi Miklós, író; Havas Gábor, szociológus; Kenedi János, kritikus; Kis János, filozófus;

⁵⁰ Donáth életútjával és szerepével a *Múltunk* 2014/4. száma foglalkozott alaposabban (Ignác Károly, Konok Péter, Papp István, Varga Zsuzsanna és Csizmadia Ervin tanulmányai): 1–55.

Kiss Ferenc, irodalomtörténész; Konrád György író; Kósa Ferenc, filmrendező; Laki Mihály, közgazdász; Lengyel László, közgazdász; Levendel László, orvos; Litván György, történész; Mészöly Miklós, író; Perjés Géza, történész; Radnóti Sándor, kritikus; Rajk László, építész; Réz Pál, kritikus; Sára Sándor, filmrendező; Sinkovits Imre, színművész; Solt Ottilia, szociológus; Szabó Miklós, történész; Szalai Erzsébet, közgazdász; Szűcs Jenő, történész; Tamás Gáspár Miklós, filozófus; Tardos Márton, közgazdász; Tornai József, író; Varga Domokos, író; Vargha János, újságíró; Vargyas Lajos, népzene kutató; Vági Gábor, szociológus; Vásárhelyi Miklós, sajtótörténész; Vekerdi László, tudománytörténész.⁵¹

Donáth megnyitó beszédének gyakorlatias javaslatát követve – éppen az egymástól távoli álláspontok közelítése érdekében – eltekintettek egy közös nyilatkozat aláírásától, hiszen a fő cél a másik véleményének meghallgatása és megértése, az ekkor már egyértelműen gazdasági, kulturális és társadalmi válságba sodródó ország helyzetének, kilábalási lehetőségeinek fölmérése volt.

Donáth Ferenc megnyitó beszéde a monori tanácskozáson, 1985. június 14.

„Gondolatainkat kicserélni jöttünk össze, mivel nyomós körülmények sürgetik, hogy keressük a kiutat társadalmunk romló állapotából és az ország nehéz helyzetéből. Ez jogunk és kötelességünk is. Az országban nő a feszültség és erősödik a bizonytalanság. Nagy társadalmi rétegek évek óta tartó életszínvonal-romlása az, ami a feszültséget okozza. A bizonytalanságot pedig az erősíti, hogy az emberek egyre inkább fölismérik, hogy a kormány nem ura szavának. A feszültségek növekedése látán az emberek azt kérdik: mégis, meddig gondolja helyénvalónak az állam, hogy gyakoroltatja velünk a lemondást? Holott jóval többet dolgozunk, mint a hetvenes esztendőkből. A bizonytalanság több forrásból is fakad. A kormányzat is bizonytalan. A gazdaság hatalmán kívül eső tényezők kijelölte kényszerpályán mozog. Hol van már a vezetésnek az a biztonsága, amellyel évekkel ezelőtt bejelentette, hogy az olajárrobbanás hatásait távol tartja határainktól? Ez az önbizalom rég a múlté. A kormány bizonytalanságát növeli a félelem. A félelem attól, hogy a gazdasági válság politikai válságba torkollik. Tegyük hozzá: ez a féle-

⁵¹ A résztvevők névsora: *A monori tanácskozás*. Szerk. RAINER M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2005. (A továbbiakban: *Monor*, 2005.) 24.

lem nem alaptalan. A vezetés elmulasztotta a kedvező időpontot, hogy egy következetesen demokratikus és nemzeti kívánalmakat kielégítő programmal álljon a nemzet színe elé. Bizonytalanság árad a világból is. Nem tudjuk, nem is tudhatjuk, hogy a fegyverkezési versenyt sikerül-e korlátok közé szorítani, vagy elszabadul. Mi szívvel-lélekkel a megegyezés mellett vagyunk, ez népünk elemi érdeke. De tanácskozásaink során a rosszabb lehetőséget is figyelembe kell vennünk – amire a jelek talán inkább mutatnak, mint a megegyezésre –, hiszen egy hidegháborús légkör olyan korlátozásokkal jár együtt, amelyek természetesen valamennyiünket érintenének.

Beszélgetéseinknek négy rövid tanulmány ad keretet.

Ezek a tanulmányok jól körülhatárolt, határozott állásfoglalásokat és javaslatokat tartalmaznak. Igen alkalmasak a megvitatásra.”⁵²

A vitához valamennyi jelenlévő hozzászólt, de négy fő témát tárgyaltak: 1. a magyar kultúra helyzetét (tanulmányíró: Csurka István; korreferáló: Szabó Miklós); 2. a nemzeti kérdést (Csoóri Sándor és Kenedi János); 3. a gazdasági reform lehetőségét (Bauer Tamás és Laki Mihály); 4. a politikai mozgásteret (Kis János és Vásárhelyi Miklós).⁵³ A diskurzus során egyértelművé vált, hogy az összejövetel két fő csoportja között komoly ellentétek feszülnek, amelyeket nehéz feloldani.⁵⁴ A monori találkozó, amelyet szervezői egy értelmiségi párbeszéd kiindulópontjának szántak, mégis kivételes pillanatnak, szellemiségében sajnos megismételhetetlennek bizonyult. Ebben pedig mindkét, későbbi rendszerváltó tábor (MDF és SZDSZ) hangadói hibásak voltak. Ezután ugyanis már nehezen tudták tolerálni a másik véleményét, csak a saját igazukban hittek.

Az az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1986. július 1-jei határozata szerinti nemzeti radikális irányzat vidéki beágyazottsága, viszonylag erős budapesti jelenléte, illetve 1987-től a párton belüli reformokért síkra szálló Pozsgay Imre támogatása révén komoly társadalmi támogatással rendelkezett, így annak ellenére is sokak bizalmát élvezte, hogy vezetői nem igazán sajátították el a politikai taktikát: művészberekként, tudósokként irtóztak a politikai csatározásoktól – amelyek nélkül pedig nehéz lett volna hatalomra kerülni. Leginkább a kultúrpolitika kérdései izgatták és érdekelték őket.

⁵² *Monor*, 2005. 27.

⁵³ A négy előadás címe: CSURKA István: *Új magyar önépítés*; CSOÓRI Sándor: *Eltemetetlen gondok a Dunatájon*; BAUER Tamás: *I. Nyolc észrevétel a kongresszusi irányelvekhez. II. A reformpolitika*; KIS János: *Korlátainkról és lehetőségeinkről*. *Monor*, 2005. 28–76.

⁵⁴ A vita jegyzőkönyve: *Monor*, 2005.101–275.

Ezzel szemben a másik, a Politikai Bizottság által polgári radikálisnak nevezett irányzat hatása – 20. század eleji eszmetársaihoz hasonlóan – kezdetben csak egy aránylag szűk, budapesti csoportra korlátozódott. A saját, jórészt tudományos műhelyekben kidolgozott elméleteikhez keresték a tömegbázist, s mivel több filozófus és szociológus is a körükbe tartozott, a politika eszköztárával sokkal inkább tisztában voltak, mint a népiek. Annak ellenére is, hogy ennek gyakorlati alkalmazását – részben a kezdeti illegalitás, részben pedig bizonyos fokú doktrinerségük miatt – ők sem voltak képesek ügyesen használni. Az állampártból az 1980-as évek vége fele már nekik is volt támaszuk, Aczél György személyében, aki – ha már az MSZMP-nek osztoznia kellene a hatalmon – szívesebben látta volna őket maguk mellett, mint a népieket, akikkel nehezebben értett szót. Az 1980-as éveket a kultúrpolitikában mindvégig jellemző Aczél–Pozsgay küzdelem nyertese azonban – Kádár és vele együtt Aczél bukásával – egyértelműen Pozsgay Imre lett, s ezzel 1988-ban az MDF pozíciói tűntek erősebbeknek.

Az MDF létrejöttének legfontosabb állomásairól már hosszabban szóltam, az SZDSZ-ét viszont csak érintettem. Ezért is szükséges, hogy kettejük monori találkozási pontja mellett az SZDSZ fejlődéstörténetét, 1989–1990-hez vezető útját is röviden ismertessem.

1. Az elsősorban baloldali gondolkodókat tömörítő csoport szellemi háttérének első lázadása az „emberarcú szocializmus” csehszlovákiai kísérletének 1968. augusztusi erőszakos elfojtásához, benne a magyar szerepvállaláshoz köthető. A katonai beavatkozást elítélő nyilatkozatot a korulai nemzetközi filozófiai szemináriumon tartózkodó magyarok, Heller Ágnes, Márkus György, Márkus Mária, Tordai Zádor, Sós Vilmos, az MTA Filozófiai, illetve Szociológiai Intézetének munkatársai is aláírták. Ennek következményeként fegyelmi büntetéssel sújtották és kizárták őket a pártból, mindannyiukat eltiltották a külföldi utazástól, ám tovább dolgozhattak munkahelyükön.

Heller Ágnes emlékei a korulai nyilatkozatról, 1968. augusztus 21.

1968-ban rajtam kívül több magyar is érkezett Korculára: Márkus Gyuri és Marysia, Tordai Zádor, Sós Vilmos és Tőkei Ferenc. [...] a nyári egyetem azért békésen folyt, és érdekes volt, mint mindig. Diskuráltunk, vitatkoztunk, úsztunk. [...] Mikor augusztus 21-én reggel 8-kor megérkeztem a konferencia színhelyére, felbolydult méhkas várt. Az emberek egymás szavába vágva kiabáltak, sírtak, tanácskoztak. Akkor jött a hír, hogy a Varsói Szerződés katonai erői megszállták Csehszlovákiát. Ideiglenesen persze. A magyaroknak nem kellett magyarázni, hogy mit jelent az „ideiglenes” szócska. Ennek a reménynek is befellegzett.

Az öreg és tekintélyes generáció, Ernst Bloch-hal az élen, ekkor tiltakozó manifesztum fogalmazására ült össze. Mi pedig (Márkusék, Zádor, Sós Vili meg én) leültünk tanácskozni, hogy mit csináljunk. (Tőkei Ferencnek hirtelen nyoma veszett.) Az nem volt kérdéses, hogy aláírjuk a közös manifesztumot. Ez csak számunkra jelentett rizikót, a többi – nyugati, jugoszláv és román – aláírók számára nem. Ugyanakkor arra a következtetésre jutottunk, hogy ez nem elég. Itt nem a Szovjetunió egyedül avatkozott be, hanem Magyarország is. Mint magyaroknak, kötelességünk külön is tiltakozni. Valahogy úgy gondoltuk, hogy ez morális feladat, s hogy ezzel megmentjük a mundér becsületét. Olyan szöveget kellene írunk, melyet mindannyian vállalni tudtunk, s mely kiáll az „emberarcú szocializmus” mellett. Miután megegyeztünk a szövegben, kellett egy politikai súllyal bíró hírügynökséget találnunk, hogy azt le is közölje. Így találtunk rá az AFP (francia sajtóiroda) képviselőjére, aki készen mutatkozott arra, hogy „leadja” a szöveget. Ezt meg is tette. Én pedig a szövegünket a tömeg előtt fel is olvastam. Nagy volt az ováció, Ernst Bloch megcsókolt. Szentimentális jelenet volt. És a kocka el volt vetve. [...] De nagyon enyhe volt akkor a büntetés (fegyelmi, útlevelbevonás stb.). Börtönbe, hál’ istennek nem vetettek. Állásunkat azonban hárman ötünk közül, ha nem is akkor, hanem öt évvel később, mégis elvesztettük. Nem akkor, de elsősorban azért.

Ez volt az első nyilvános tiltakozás Magyarországon a magyar kormány ellen 1957 óta.⁵⁵

2. Ugyancsak – és részben ugyanezekkel – a filozófusokkal foglalkozott az MSZMP KB Kultúrpolitikai Munkaközösségének 1973. márciusi állásfoglalása, amely Hegedüs András, Heller Ágnes, Márkus György, Márkus Mária, Kis János, Bence György és Vajda Mihály beszédeit és írásait támadta, nyugati újbaldolalsággal és antimarxizmussal, jobboldali-revizionista ideológiai eltéréssel vádolva a többségükben Lukács György iskolájához tartozó marxista tudósokat.⁵⁶ Ennek nyomán a Politikai Bizottság 1973. május 8-i határozata Hegedüs Andrást, Kis Jánost és Vajda Mihályt kizárta a pártból, s mind a hét érintettet eltávolították kutatóintézetbeli munkahelyükről, utazási és publikálási

⁵⁵ HELLER Ágnes: 1968. *Beszélő*, 1997/11. 70–79. Az idézet: 76–77.

⁵⁶ Az MSZMP KB mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1973/1–2. 159–169.

korlátozásokat alkalmaztak velük szemben. (E döntést az MSZMP Politikai Bizottsága 1989. május 26-i ülésén érvénytelenítették.)

Nem sokkal ezután Haraszti Miklóst – *Darabbér* című munkásszociográfiájának kézírata kilenc példányban történt „sokszorosítás” miatt – 1974 elején államellenes izgatás vádjával nyolc hónap felfüggesztett börtönbüntetést ítéltek. Párizsban magyarul 1980-ban kiadott kötete végül csak 1989-ben jelenhetett meg Magyarországon.⁵⁷ Konrád György és Szelényi Iván *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című kéziratát ugyancsak 1974-ben foglalta le a politikai rendőrség. A szerzők ellen indított eljárást hamarosan megszüntették, de Szelényi Iván ennek ellenére is emigrált, Konrád Györgyöt pedig egy évtizedes publikálási tilalommal büntették (munkáit viszont idegen nyelven megjelentethette, azokat nyugati magyar könyvkiadók is kiadták).⁵⁸

3. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (a mai EBESZ /Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet/ jogelődje) első tanácskozásának végén, 1975. augusztus 1-jén 35 állam, köztük Magyarország is aláírta a *Hel-sinki záróokmányt*. Ennek fontos passzusai az alapvető szabadság- és emberi jogokra, így a lelkiismereti, a gondolati és a vallásszabadságra vonatkoztak. Az így vállalt kötelezettségekre hivatkozva már – legalábbis elvileg – könnyebben lehetett támadni a „létező szocializmus” visszasságait, így a „legvidámabb barakknak” vélt magyar diktatúrát is, mint korábban. Ezt használták ki azok

⁵⁷ TóTH Eszter Zsófia: „*Szinte rutinosan nyeltem a gumicsövet*”. Haraszti Miklós *Darabbér pere (1973–1974) és emlékezete*. Clio műhelytanulmányok, 2020/7. https://www.clioinstitute.hu/_files/ugd/198ee4_4ad7fa18fb5c457c8e1e6248d9bac450.pdf (letöltve: 2022. szeptember 10.)

⁵⁸ MODOR Ádám: Bizonyíték – de mire? Konrád György 1974-es levele Aczél Györgyhez. *Magyar Nemzet*, 2003. február 10. 6. – Andorka Rudolf – Konrád és Aczél György kapcsolatára Modorhoz hasonlóan utaló – emlékezése szerint: „Konrád és Szelényi vitathatatlanul fontos, érdekes társadalmi jelenségre és folyamatra hívta fel a figyelmet. 1974-es letartóztatásuk óriási megrázkódtatásként ért mindnyájunkat. Öt napig ültek előzetesben. Az egész Szelényi–Konrád történet háttere az 1972–74 között Magyarországon megindult erős sztálinista ellentámadásban keresendő, amely Biszku Béla vezetésével indult Kádár és a Kádárnál liberálisabb vezetők, Nyers, Fehér Lajos és Aczél György ellen. Szelényiékért tartóztatták le, mert tudták, hogy Konrád személyes kapcsolatban áll Aczél Györggyel. Konrádon keresztül Aczél Györgyre próbáltak lecsapni. Azért mondták nekik, hogy vándoroljanak ki, mert arra számítottak, „kreálnak” egy magyar Szolzszenyicint, aki kimegy, elkezd átkozódni, és akkor azt lehet mondani, hogy na, Aczél elvtárs, ezek a maga emberei. Itt van ez a Konrád is, akit maga védelmezett... Végül is a sztálinista erők terve nem sikerült, mert Kádár János elment a BM-be, és bírálta a viselkedésüket.” Oral History Archivum. Visszaemlékezések. <https://www.visszaemlekezesek.hu/visszaemlekezes-reszlet/ellenzeki-tevekenyseg-32> (letöltve: 2022. július 5.) – Minderről, tágabban a magyarországi cenzúra 1945 utáni működéséről: HORVÁTH Attila: A cenzúra működési mechanizmusa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában. In: *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989*. Szerk. PÁÁL Vince. Budapest, Médiaudományi Intézet, 2013. 80–98.

a fiatal értelmiségiek, akik a későbbi SZDSZ bázisát jelentették. Filozófus eszmetársaikhoz hasonlóan többnyire ők is kutatóintézetekben dolgoztak: a Pénzügyminisztérium Pénzügykutató Intézetében, a Külkereskedelmi Minisztérium Konjunktúra- és Piackutató Intézetében, és a Szövetkezetek Országos Szövetsége Szövetkezeti Kutatóintézetében. Itteni vizsgálódásaik világossá tették számukra, hogy a gazdaság működése állandóan akadozik, ráadásul – minden ígéret ellenére – a szegénység sem szűnik meg, sőt, folyamatosan újratermelődik.

Erre utalt a Kemény István vezette, az MTA Szociológiai Kutatóintézetében folytatott cigányság- és szegénységkutató program is, amelyhez sokan csatlakoztak a későbbi SZDSZ-prominensek közül is. Ezt másfél év után, 1973-ban leállították, Keményt pedig publikálási tilalommal sújtották; 1977-ben Párizsba emigrált (s 1990-ben tért haza). Nem csoda, hogy itthon maradt követőinek meggyőződésükké vált, hogy a rendszer politikai változások nélkül nem reformálható.⁵⁹

4. Ugyanakkor kritikájuk baloldali maradt, amit jól bizonyít Kovács András 1977-es, jórészt az előbb említett körökben mozgó barátaihoz intézett kérdése, melyben a marxizmushoz fűződő kapcsolatukat firtatta. Kovács levelére 21 válasz érkezett, amit aztán *Marx a negyedik évtizedben* címmel ellátva legépeltetett. Ez az ismerősi körben kézről-kézre adott „kötet” lett a magyar szamizdat-irodalom első komolyabb vállalkozása.⁶⁰ (Néhány példányban elkészült szamizdatok már az 1970-es évek közepétől is terjedtek, a nem elsősorban politikai, inkább vallási indíttatású szamizdatokat pedig már ennél is korábban, az 1950-es évektől olvasták.) Ettől kezdődően a demokratikus ellenzék legfontosabb fegyverévé a szamizdat vált, melyet 1981-től, a *Beszélő* első számának megjelenésétől többnyire már stencilezve nyomtattak, ami nagyobb példányszám kiadását tette lehetővé. Terjesztésük – a külföldről behozott magyar és idegen nyelvű illegális irodalommal együtt – magánlakásokon történt. Ezek közül a leghíresebb (a „Rajk-butik”) Rajk László budapesti, Galamb utca 4. szám alatti otthonában működött. A különböző szamizdat folyóiratok egészen a rendszerváltoztatásig a „második nyilvánosság” legfontosabb fórumainak számítottak. Hatásuk messze túlszárnyalta a példányszámuk alapján következtethetőt, mivel rendszeresen tudósítottak róluk a nyugat-európai és a tengerentúli magyar rádióadások, elsősorban a müncheni Szabad Európa Rádió.

⁵⁹ KOVÁI Cecília: Kemény István munkáinak hatása a magyarországi szociológiai cigánykutatásokra egy antropológus nézőpontjából. *Replika*, 2017/4. 23–30.

⁶⁰ KOVÁCS András: Marx a negyedik évtizedben. *Beszélő*, 1998/9. 72–78. 19.

5. 1979 őszén Solt Ottilia és Nagy András budapesti lakásán, részben Kemény István tanítványainak támogatásával jött létre az első jelentősebb (illegális) civil kezdeményezés, a Szegényeket Támogató Alap (SZETA), amelyet az SZDSZ maga is egyik elődszervezetének tekintett. A szervezet adományokat gyűjtött, ennek érdekében felolvasóesteket, aukciókat szervezett, s az így összegyűlt összegből igyekezett néhány szegény családon segíteni.⁶¹
6. Bár ez a részben kutatóintézeti, részben illegális hálózati háttérrel rendelkező hálózat kis létszámú volt – egyes akcióikban mindig ugyanazok a nevek bukkannak föl és ismétlődnek –, az 1970-es évek végétől rendkívül hatékonyan működött. Ez mindenekelőtt három tényezőnek volt köszönhető: 1. a csoport kiváló kommunikációs képességeinek és 2. nemzetközi kapcsolatainak, illetve 3. annak a ténynek, hogy a hatalom már nem politikai perekkel vagy elzárással lépett föl ellenük, hanem sokkal finomabb, „adminisztratív” eszközökkel, így rendőrségre idézéssel, kilakoltatással, útlevel-megvonással vagy pénzbírsággal járó szabálysértési eljárással. (Először 1983 márciusában tartottak házkutatást a *Beszélő* szerkesztőinél. Kőszeg Ferencet a rendőrségen hajnalig vallatták, majd kiengedték. Ezután hasonló eljárásra már nem került sor.) Ennek az az előnye is megvolt, hogy a néhány tucatnyi aktív tagot számláló demokratikus ellenzék megfigyelése révén eredményesebben tudták számontartani, ki is kerül kapcsolatba velük. Néha ugyanis akár 100 főt – főleg egyetemistákat – vonzottak a magánlakásokon tartott „repülő egyetemek”, melyek fénykora 1980 körül volt. Közülük a leghíresebbnek a Szalai Pál lakásában rendezett *Hétfői Szabadegyetem* bizonyult, amelyen 1978 és 1981 között – a belügyi dokumentumok szerint – Dalos György író, Hanák Péter történész, Hegedüs András nyugdíjas (volt miniszterelnök), Iványi Gábor lelkész, Jánossy Ferenc közgazdász, Kis János filozófus, Krassó Miklós nyugdíjas közgazdász, Szabó Miklós történész, Tamás Gáspár Miklós filozófus, Vajda Mihály filozófus, Vekerdí László művelődéstörténész tartottak „rendszerellenes” előadásokat.⁶²
7. Magyarország komoly diplomáciai sikere volt, hogy a „helsinki folyamat” keretében 1985. október közepén Budapesten, 850 delegálttal megtarthatta a kultúra szabadságáról és jövőjéről szóló Európai Kulturális Fórumot, amelyen a kötött ügyrend és a nyugati küldöttségek megosztottsága miatt valódi vitákra nem nyílt lehetőség. Ezért – nem sokkal a monori találkozó után – a demokratikus ellenzék és a Nemzetközi Helsinki Emberi Jogi Szövetség szervezésében októ-

⁶¹ KARDOS László: Szeta. *Beszélő*, 1998/11. 82–88.

⁶² SZILÁGYI Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok*. Budapest, Új Mandátum, 1999. – TABAJDI Gábor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Rubicon*, 2007/3. 38–45.

ber 15–17. között ellenfórumot tartottak. Mivel az utolsó pillanatban a belügyi szervek figyelmeztetésére a Hotel Continental visszamondta a teremfoglalást, végül Eörsi István és Jeles András lakásai szolgáltak helyszíneként. Az ellenfórumon világhírű külföldi (mint Timothy Garton Ash, Hans Magnus Enzensberger, Danilo Kis, Pavel Kohut, Amos Oz, Susan Sontag, Per Wastberg) és ismert magyar (így Bence György, Csoóri Sándor, Csurka István, Konrád György, Mészöly Miklós és Tamás Gáspár Miklós) értelmiségiek vitatkoztak a kultúra európai helyzetéről és feladatairól. Az esemény rendkívül széles nyilvánosságot kapott a nyugati médiában. A pártállam a nyílt fellépést ez esetben – a nemzetközi botrányt kerülendő – nem vállalta, 1986. március 15-én azonban, a „kis lánchídi csatában” már brutálisan lecsapott a nemzeti ünnepen tüntető fiatalokra.⁶³

A magyar demokratikus ellenzék felhívása az Európai Kulturális Fórumhoz, 1985. október 14.

Most, midőn Budapesten tanácskozik az Európai Kulturális Fórum, hogy az 1975-ben megkötött helsinki megállapodások fényében megvizsgálja, mit értek el az európai államok a kulturális közeledés terén, és mit tesznek azért, hogy a kultúra értékei szabadon áramoljanak a határokon át, felhívjuk a fórum és a magyar társadalom figyelmét:

hazánkban a kultúra eszközeit és terjesztőit olyan korlátozások sújtják, amelyek a kultúra integritását és nemzeti művelődésünk, önismere-tünk érdekeit veszélyeztetik. Ezek a korlátozások mind a Magyar Népköztársaság által nemzetközi konvenciókban vállalt kötelezettségekkel, mind az ország alkotmányában biztosított jogokkal ellentétben állnak, ezért kétszeresen törvénytelenek.

Sajtószabadságot!

A kormányzat azzal kérkedik, hogy nálunk nincs цензура. Aki ezt mondja, tudva valótlanul állít. Igaz, цензура hivatal, цензорnak nevezett tisztviselők nincsenek. De könyvelkobzások, könyvbetiltások, könyv-csonkítások, szerzőkre és alkotóművészekre kimondott szilenciumok útján, szerkesztők és lektorok hatósági „sugalmazásra” történő elbocsátásával, a szamizdat elleni rendőri zaklatásokkal (házkutatásokkal, bír-ságokkal) is hatékony цензурát lehet érvényesíteni. A nyomdaipar,

⁶³ MÜLLER Rolf: *Európai Kulturális Fórum és ellenfórum*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005.

a könyvkiadás, a filmgyártás, a rádió és televízió feltétlen állami monopóliuma és pártirányítása ugyancsak a cenzúra eszköze.

Magyarországon nincs sajtószabadság! A tömegtájékoztatást titkos és jogilag körülhatárolatlan cenzúra torzítja el. [...]

Szabadságot a tudománynak és az iskolának!

A valaha autonóm magyar egyetemek ma sem szervezetileg, sem a tananyag összeállításában, sem pedig tanári karuk összetételének meghatározásában nem önállóak. A Magyar Tudományos Akadémia a tudományos élet centralizált-bürokratikus irányításának eszköze. [...]

Szabad kulturális kapcsolatokat!

A különféle főhatóságok és monopólium jellegű csúcsszervek (KKI [Kulturális Kapcsolatok Intézete], ORI [Országos Rendező Iroda], Koncertiroda stb.) gyakran a nemzetközi kulturális csere kerékkötői. A hazánk és a külföld között a kulturális kapcsolatok szempontjából is oly jelentős közvetlen, személyes érintkezést még mindig korlátozzák és sokszor korlátozzák is önkényes rendőri intézkedések. [...]

A nemzeti és etnikai kisebbség védelmében

A hazánkban élő nemzeti kisebbségek védelme és művelődése terén elért bizonyos eredmények mellett hiányosság, hogy e kisebbségek kulturális és politikai jelentőségét elvileg megállapító, jogait és támogatásuk céljait részletező nemzetiségi törvényünk még mindig nincs.

A számszerűleg legnagyobb etnikai kisebbségtől, a cigányságtól megtagadják az etnikai alapon történő országos szervezkedés jogát, és a társadalmi integráció helyett egyoldalúan az önfeladással járó asszimilációját szorgalmazzák.

A Csehszlovákiában, Romániában és a Szovjetunióban élő magyar nemzeti kisebbség kultúráját, sőt létét is fenyegető jelenségek hazai ismertetését és bírálatát gátolják, és megakadályozzák, hogy a magyar társadalom tevőlegesen segítséget nyújtson nemzetünk e csoportjainak.

A jugoszláviai magyarsággal fenntartott kulturális kapcsolatokat politikai okok miatt korlátozzák. [...]

Vallásszabadságot!

A nemzeti kultúra sajátos és fontos területét képező felekezeti életben elnyomják az új áramlatokat, kezdeményezéseket. Akadályozzák a hitfelekezetek kulturális és szociális tevékenységét. Még mindig tapasztalható – főleg vidéken – a hívők diszkriminálása. [...]

Több kultúrát, kevesebb államot!

A kultúra szabadságát érő sérelmek fő forrása a kulturális élet monopolisztikus állami irányítása, ami gyökeresen ellentétes az újkori kultúra jellegével és az európai kultúra hagyományaival. A politikai hatalmát féltve-féltő állam az elriasztó jogszabályok sokaságát tartja készenlétben azok ellen, akik nem tisztelik az állami kulturális csúcsszervek monopóliumát. E jogszabályok skálája a büntetőtörvényektől a nem parlamentárisan hozott rendeleteken át a közigazgatási és rendőri előírásokig terjed.

Az irodalmi, művészeti és tudományos alkotásokban kifejezésre törekvő gondolat szabadságát az államrend védelme nevében csonkítják meg a jogszabályok. Cikkelyeik tág teret adnak a hatalom mindenkori érdekei szerint önkényes értelmezésnek, és börtönnel fenyegetik mindazokat, akik nem a hivatalos felfogással egyezően akarnak élni a gondolat, a szólás, a vélemény, a vallás és az egyesülés szabadságával.

A legutóbbi években rockzenészekre politikai tartalmú szövegek miatt, valamint egy színpadi rendezőre közszemérem megsértése címén kirótt börtönbüntetések jelzik: a hatalom ezt az eszközt sem tette félre. A legtöbbször azonban kedvezőbb optikájú módszerekhez folyamodik: pénzbírsággal sújtja, elbocsátja állásukból, és egzisztenciálisan tönkreteszi azokat, akik síkraszállnak a kultúra szabadságáért.

Aggasztó tény, hogy épp a helsinki megállapodások óta vezettek be több olyan rendszabályt, amely széles utat nyit a közigazgatási és rendőri szervek önkényének, mégpedig anélkül, hogy a bírói jogorvoslatot lehetővé tenné. Ilyen rendszabály volt

- a rendőrség hatáskörének kiterjesztése;
- a sajtórendészeti szabálysértés fogalmának bevezetése;
- a sokszorosító eszközök rendőri nyilvántartásának megszigorítása;
- a rendőri felügyelet rendszerének súlyosbítása;
- a „közveszélyes munkakerülők” elleni intézkedések megszigorítása.

Mindezek szinte tetszés szerint alkalmazhatók azok ellen, akik meg-
törik az állam kulturális és tájékoztatási monopóliumát, illetve azok ellen, akiket emiatt már megfosztottak megélhetésüktől.

Ha mindehhez hozzászámíthatjuk még a bürokratikus hatalmaskodás és huzavona olyan eszközeit és lehetőségeit, amelyekhez még jogszabály sem kell, nyilvánvalóvá lesz: az állami megfélemlítés és monopolisztikus hatalom árnyékában nem bontakozhat ki az a szabad, sokrétű társadalmi kezdeményezés, ami nélkül nem teljes a kultúra. Ez a helyzet különösen a társadalmi-kulturális egyesületek működését gátolja.

Amikor az Európai Kulturális Fórum ajánlásokat dolgoz ki az államközi kulturális kapcsolatok fejlesztésére, ezt szem előtt kell tartania. Ilyen körülmények között ezek a kapcsolatok könnyen a politikai manipuláció eszközeivé válhatnak. Ezért követeljük a kultúra szabadságának helyreállítását, a társadalmi kezdeményezés és ellenőrzés kiterjesztését a kulturális életben és az államközi kulturális kapcsolatokban.

Hangos szolidaritás!

Felkérjük az Európai Kulturális Fórum résztvevőit és a nemzetközi sajtó képviselőit, tegyék magukévá sérelmeinket és követeléseinket. Amit mi a „liberális” magyar kormányzattól követelünk, régóta magától értetődő valóság a nyugati demokratikus államokban.

Ne higgyenek a tapintatos hallgatás, a „csendes diplomácia” sikerében. Hangos szolidaritásukra van szükségünk, és ez a szolidaritás a magyar demokrácia, a magyar kultúra ügyével semmiképp nem minősíthető beavatkozásnak Magyarországon belül.

Mi is kinyilvánítjuk szolidaritásunkat mindazokkal, akik kulturális életét elnyomás korlátozza, akik szabadságjogaiktól részben vagy teljesen megfosztva élnek. Együttérzésünkről biztosítjuk Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, az NDK, Románia és a Szovjetunió azon polgárait, akik kiállnak az ember és a kultúra szabadságáért, és akiket emiatt üldöznek, bebörtönöznek.

A magunkénak valljuk a lengyel, litván, ukrán, cseh, szlovák, horvát és román katolikusok ügyét. A bulgáriai törökök, a szovjetunióbeli észtek, lettek, tatárok és zsidók sérelmei a mi sérelmeink. Az erdélyi Szőcs Géza és Király Károly, a pozsonyi Duray Miklós, a csehszlovák Václav Havel, az NDK-ban a cenzúra ellen felszólaló Stefan Heym, a lengyel Adam Michnik és Jacek Kuron, a szovjet lágerben sínylődő Jurij Orlov, Anatolij Scsaranszkij és annyi más társuk a mi küzdelmünket is vívja.

Budapesten, 1985. október 14-én

Bokros Péter, Demszky Gábor, Endreffy Zoltán, Gadó György, Gondos Béla, Haraszi Miklós, Kardos András, Kenedi János, Kis János, Konrád György, dr. Krassó György, Molnár Tamás, Nagy András, Nagy Jenő, dr. Pákh Tibor, Petri György, Radnóti Sándor, Rajk László, Solt Ottilia, Szalai Pál, Tamás Gáspár Miklós, Vajda Mihály⁶⁴

⁶⁴ A magyar demokratikus ellenzék felhívása az Európai Kulturális Fórumhoz. *Beszélő*, 1985/15. 335–338.

8. 1987 júniusában a *Beszélő* különszámaként jelent meg a *Társadalmi Szerződés* című röpirat az ország válságos helyzetéről és az abból való kilábalás lehetőségeiről. A szöveg nagy részét Kis János jegyezte, egy-egy fejezetét Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia írta. Megjelenése előtt a *Beszélő* szerkesztősége, azt követően pedig a demokratikus ellenzék és a hozzájuk közeli személyiségek és csoportok is megvitatták téziseit. Az 1956 örökségét vállaló, a hangsúlyt az egyéni emberi jogok érvényesítésére helyező, mindezzel a Kádár-korszak politikai „közmegegyezésének” felmondását javasló elemzés legemlékezetesebb mondata az első szakasz végén, a Haraszi Miklós javaslatára bekerült felszólítás volt: „Kádárnak mennie kell!” Kiadásával egyben véglegessé vált, hogy az ellenzék két fő irányzatának közös fellépése már nem folytatható. Monoron ugyanis még arról állapodtak meg a találkozó résztvevői, hogy a jövőben is igyekeznek egymás között egyeztetni és közösen fellépni, a *Társadalmi Szerződés* megjelentetése azonban egyértelművé tette, hogy az urbánusok nem kívánják programjukat a népiekkel megtárgyalni, továbbra is önálló úton szeretnének járni. Félig-meddig erre adott válasz volt a lakiteleki találkozó megszervezése.

És ennek lett a következménye a demokratikus ellenzék intézményesüléseként a Szabad Kezdeményezések Hálózatának 1988. március 17-i (formálisan május 1-jei), majd a Szabad Demokraták Szövetségének 1988. november 13-i megalakulása.⁶⁵ Ebben persze szerepe volt az olyan, hozzájuk szintén közel álló tényezőknek, amelyekről – kevesebb közülük lévén a kultúrpolitikához – nem szóltam, mint például: 1. az 1983-ban indult Soros Alapítvány 1984-es magyarországi bejegyezésének (az Alapítvány 1984 és 1989 között 2850 pályázatot támogatott, félmilliárd forint értékben; közülük ugyan számos kulturális jellegű volt, ám az alapítvány létrehozása nem elsősorban a belső magyar fejlődés eredményeként született); 2. a bős-nagymarosi vízlépcső felépítése ellen tiltakozó, 1984-ben civil egyesületként létrejött, környezetvédelmi indíttatású Duna Körnek, amely 1985-ben alternatív Nobel-díjat kapott; 3. az 1985-ös választásoknak, amelyeken – élve azzal a lehetőséggel, hogy a Hazafias Népfront két hivatalos jelöltjén kívül mások is indulhattak – ellenzéki jelöltek állítását is megkísérelték (egyelőre sikertelenül); illetve 4. a Hit Gyülekezete 1980-as évekbeli magyarországi térnyerésének is.

Látszólag hosszasan tárgyaltam a rendszerváltoztatásban a legfontosabb érdemeket szerzett két párt, a MDF és az SZDSZ alakulásának és erősödésének történetét.

⁶⁵ Szabad Demokraták Szövetségévé alakult a Szabad Kezdeményezések Hálózata. *Magyar Nemzet*, 1988. november 14. 3. – RIPP Zoltán: *Szabad Demokraták. Történelmi vázlat a Szabad Demokraták Szövetségének politikájáról 1988–1994*. Budapest, Napvilág, 1995, 19–21. – JÓNÁS Róbert: A Szabad Demokraták Szövetségének megalakulása. In: *A rendszerváltás*, 2020. 78–80.

Ennek fő oka, hogy mindkettő szerveződésében döntő szerepet játszott a kádári kultúrpolitika, ugyanis e pártcsírák „viselt dolgaival” többnyire az MSZMP kultúrpolitikáért felelős vezetői foglalkoztak. Hiszen mindkettő bázisát írók, művészek, társadalomtudósok (ennél jóval kisebb részben elméleti közgazdászok) alkották, akiknek többsége járatos volt az 1970-es és 1980-as évek kultúrpolitikájában, ám – alapos műveltsége és széles látóköre ellenére – a nagypolitikában már sokkal kevésbé. Félreértés ne essék: nem arra gondolunk, hogy az MSZMP káderei jobbak lettek volna náluk – éppen ellenkezőleg. De tény, hogy nekik évtizedes közigazgatási tapasztalataik voltak – részben ezért tudtak 1990 után olyan sikeresen hivatkozni „szakember-ségükre” –, melyeket a kívülről érkezők csak a rendszerváltoztatás után sajátíthattak el.

Az MSZMP-ből Magyar Szocialista Párttá (MSZP) átalakuló állampártnak 1989–1990-ben a kultúra és a tudomány világából érkező vezetőket felmutató MDF és az SZDSZ lettek a legnagyobb ellenfelei. Nélkülük tehát elképzelhetetlen lett volna az átalakulás. Másrészt pedig 1980-as évekbeli fejlődéstörténetük ismerete, a köztük kezdetektől meglévő szembenállás 1990 elejére szinte kibékíthetetlené válásának bemutatása nélkül érthetetlenek lennének napjaink kultúrpolitikai konfliktusai is. Bármennyire is fájdalmas kimondani: azok a kulturális, társadalmi és politikai töréspontok, amelyek 20. századi gyökerei részben az 1919-es Tanácsköztársaságra, részben a két világháború közötti népi-urbánus viszályra nyúlnak vissza, még napjainkban is jellemzik, sőt, sokszor meghatározzák a magyar kultúrát és politikát. Hiába tűnt el a történelem süllyesztőjében az antikommunista múltja ellenére 1994-ben (majd 2002-től 2010-ig ismét) a kommunista utódpárttal szövetségre lépő SZDSZ, illetve a 2000-es évek közepétől a jobboldaliságát folyamatosan elvesztő MDF, az az ideológiai kizárólagosságra törekvés, amely mindkettőt, de különösen az SZDSZ-t jellemezte, mindmáig megmaradt, más pártokban és szellemi irányzatokban hat tovább. (Mindebben persze a történelmi körülmények, az egypártrendszer hosszú ideig minden kibontakozást ellehetetlenítő öröksége is ludas.) Hiába hangoztatta az 1990-es választási hadjáratban az 1988. március 30-án az elsősorban jogászhallgatókból szerveződő, immár (az MDF-fel és az SZDSZ-szel szemben) kifejezetten politikai szervezetként alakult Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz), hogy az SZDSZ és az MDF – tágabban: a népiek és az urbánusok – közötti vitában elvált szülők gyermekének érzik magukat, akik anyjukat és apjukat egyaránt szeretve és mindkettejüktől egyenlő távolságot tartva kívánnak élni.⁶⁶ Hiába hittek benne, hogy ők az a nem-

⁶⁶ REJTŐ Gábor: Elvált szülők gyermeke vagyunk. Interjú dr. Fodor Gáborral, a Fidesz választmányi tagjával. *Világ*, 1990. március 15. 20–21. Fodor Gábor a párt szellemi háttérének sokszínűségéről így fogalmazott: „Az egyik a reformkommunistáké, de ugyanilyen fontos hatása volt a népi íróknak. A harmadik pedig – és azt hiszem, ez volt a legdöntőbb hatás, amellyel 18 éves koromig csak érin-

zedék, amely a kibékíthetetlennek tűnő ellentéteken képes lesz majd túltenni magát, be kell látnunk: ez sajnos mindmáig nem sikerült. Az a kíméletlen kultúrpolitikai küzdelem, ha kicsit más köntösben is, de részben ugyanazokkal a szereplőkkel, mint 1990 körül – kiegészülve a végletesen radikalizálódott neoliberális ideológiák és a keresztény-konzervatív nemzeti kultúrák ütközeteinek egyre veszjóslóbb következményeivel – továbbra is meghatározza jelenünket.

Részlet az MDF programjából, Budapest, 1989. március 12.

Az MDF a kultúra egészének autonómiáját, az irodalom, és a művészetek szabadságát kívánja biztosítani. Magyarországból fakadóan ugyanakkor megkülönböztetett figyelmet fordít a nemzeti-történelmi kulturális értékek megőrzésére és ápolására.

Az ország kulturális életében kiemelkedő fontosságú az oktatás ügyének alakulása. Ennek jelentősége túlmutat a kultúra világán; magas színvonalú oktatás és felkészültség nélkül gazdasági megújulás sem képzelhető el.

Az MDF szakítani kíván azzal a gyakorlattal, hogy az oktatásügy az állami költségvetés mostohagyermeké legyen. A tudás és felkészültség kiemelkedő társadalmi érték, ennek a jövedelmekben is kifejeződésére kell jutnia.

Halaszthatatlan a pedagógusok erkölcsi és anyagi megbecsülésének helyreállítása.

Az oktatási rendszer mélyreható reformját kell végrehajtani a szabadság, az autonómia, a demokrácia és a sokszínűség elvei alapján.

Biztosítani kell az egyházak oktatási és kulturális funkcióinak szabad kiteljesedését. Lehetővé kell tenni az iskolaalapítás szabadságát más testületek, alapítványok, magánszemélyek részére is.

Alapvető fontosságú, hogy az iskola teljes személyiséget neveljen. A demokratikus felépítésű autonóm iskolának a szülő és a diák nem tárgya, hanem alanya lesz.⁶⁷

tőlegesen találkoztam, és igazán egyetemista koromban kerültem kapcsolatba vele – a demokratikus ellenzék vonala. [...] amikor megalakultunk, azzal a hasonlással éltünk, hogy elvált szülők gyereke vagyunk. A »papa« a mostani SZDSZ-hez tartozó demokratikus ellenzék, a »mama« a népi írók társasága, és mi visszük a világot a születésnapra. De önálló, felnőtt gyerek vagyunk, és járjuk a magunk útját.” (20.) – RAPALI Vivien: A Fiatalkor Demokraták Szövetségének megalakulása. In: *A rendszerváltás*, 202. 50–53.

⁶⁷ http://www.herder-institut.de/no_cache/bestaende-digitale-angebote/e-publikationen/dokumente-und-materialien/themenmodule/quelle/1540/details/2334.html (letöltve: 2014. október 10.)

ÚJ IRÁNYOK A KULTÚRPOLITIKÁBAN

Az Oktatásügyi és a Kulturális Minisztériumot 1980-ban Művelődési Minisztériummá vonták össze. Ennek vezetője az 1976 és 1980 közötti kulturális miniszter, az 1970-es évek végén pártbéli reformtevékenysége – illetve Aczél Györggyel folytatott vitái – révén a népiek csoportjához közel került Pozsgay Imre lett.

Pozsgay Imre emlékezése 2008 márciusában a népiekkel való kapcsolatára [Az 1980-as évektől] a nyilvánosság előtt is kétségtelenné válik, hogy a népi-nemzeti gondolat fordulatot vett, hiszen míg a harmincas években a szociális kérdés a fő gondja a népi irodalomnak, addig a hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől az ország megismerésén, Magyarország felfedezésén, a szociográfián keresztül a nemzeti sorskérdésekért való felelősség. Ezek a nemzeti sorskérdések olyan ügyeket vontak a figyelem körébe, amelyek a magyar identitáshoz is nélkülözhetetlenek. Németh Lászlónak, majd Illyésnek köszönhetően a határon túli magyarság, ha nem is a figyelem középpontjába, de a figyelem körébe kerül. A másik, hogy magyarnak lenni érték, hiszen a világ szegényebb lenne nélkülünk. [...] A nemzeti identitás erősödésével jön fel a népi-nemzeti politikai áramlat mint kritikus vonal a rendszeren belül. Igaz, hogy ezt a liberális vonulat mindig megalkuvónak és kollaboránsnak titulálta. Emlékezzél Németh László kifejezésére, aki azt mondta, hogy nekünk az a sorsunk, hogy milliméterről milliméterre tágítsuk a kimondhatóság határait. Amit el lehetett érni a rendszer keretein belül, azt el is kellett érni – ez a magatartásmód volt a jellemző az MDF megalakulásáig.⁶⁸

1982 és 1988 között a neves művelődéstörténész, az 1980-as évek közepén komoly visszhangot kiváltó *Erdély története* című háromkötetes összefoglaló (1986) főszerkesztője, Köpeczi Béla irányította a tárcát. Köpeczi az 1950-es évek közepétől a hazai könyvek kiadását engedélyező, tulajdonképpen cenzori feladatokat ellátó Kiadói Főigazgatóság elnöke volt (1955–1963), majd az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályát is irányította (1963–1966). A korabeli apparatcsikoktól azonban mindeképpen megkülönböztette műveltsége, széles látóköre és komoly irodalomtörténeti és történeti munkássága.⁶⁹ Fontos szerepe volt abban, hogy 1988 novemberében

⁶⁸ L. SIMON, 2010. 218–219.

⁶⁹ Erre hívta föl a figyelmet nekrológiájában: POMOGÁTS Béla: Köpeczi Béla (1921–2010). *Magyar Tudomány*, 2010/3. 370–371. – Elsősorban tudományos pályáját összegzi: R. VÁRKONYI Ágnes: † Köpeczi Béla (1921–2010). *Századok*, 2010/5. 1279–1289.

a művelődési miniszter tanácsadó szerveként létrejöhetett a Hungarológiai Tanács, amely kiváló szakemberekből álló tagjaival a magyar kulturális külpolitika újragondolására tett kísérletet.⁷⁰

Czibere Tibor ugyancsak ismert tudósként, gépészmérnökként lett az 1988. november 24-én alapított Németh Miklós-kormány első művelődési minisztere. Rövid minisztersége alatt indultak azok a reformfolyamatok, amelyek majd utódja, Glatz Ferenc idején teljesebben ki. Ezt nagyban segítette Pozsgay Imrének a Kádár-rendszer legfontosabb tabuját megdöntő, 1989. január 28-i – óriási felzúdulást keltő: a legtöbbször mérhetetlen örömet, néhányakból viszont félelmet kiváltó – nyilatkozata, amely 1956 addig hivatalosan ellenforradalomnak nevezett dicső napjait népfelkeléssé minősítette. Ennek beláthatatlan következményei voltak, hiszen az 1956 utáni politika egyik ideológiai alapját, ezzel pedig egész intézményrendszerét kérdőjelezte meg és ásta alá.

Részlet Pozsgay Imre interjújából, 1989. január 28.

Nagy Imre egykori miniszterelnök eltemetésére engedélyt kaptak a hozzátartozók.⁷¹ A csütörtöki kormánybejelentés után egy nappal, tegnap, pénteken ülésezett az MSZMP KB úgynevezett történész albizottsága, amely 1956 értékelésével is foglalkozik. A testület most új megállapításokra jutott, és nem csak Nagy Imre megítélésével kapcsolatban.

⁷⁰ KÖPECZI Béla: A hungarológia helyzete és lehetőségei. *Hungarológia*, 2000/1–2. 9–12.

⁷¹ Az 1989. június 16-i temetést – illetve annak előzményeit és következményeit – a rendszerváltoztatás egyik legfontosabb, szimbolikus eseményének tekinthetjük. Ennek történetére itt – mivel sokkal inkább az emlékezet-, mint a kulturális politikához kapcsolódó kérdéssről van szó – nem térek ki. Mindezt feldolgozta: SZEKÉR Nóra – RIBA András László: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói*. Lakitelek, Antológia, 2014. – RAPALI Vivien: Nagy Imre újratemetése. In: *A rendszerváltás*, 151–155. – Lásd még: *A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnökségének emlékeztetője az 1989. május 25-én a Belügyminisztérium, az Igazságügyminisztérium, a Történelmi Igazságtétel Bizottság és a Fővárosi Tanács képviselői között tartott megbeszélésről a Nagy Imre és mártírtársai temetése ügyében*. (1989. május 25.); *Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottsága 1989. május 31-én megtartott üléséről. 1. napirendi pont (rendkívüli ülés): Az MSZMP KB közleménye Nagy Imre volt miniszterelnöknek és sorstársainak temetésével kapcsolatban*. (1989. május 31.); *A BRFK III/III. Osztályának intézkedési terve Nagy Imre és mártírtársai temetésének operatív biztosítására*. (1989. június 1.); *Emlékeztető a Minisztertanács Kabinetjének üléséről Nagy Imre és társai temetésének előkészítésével kapcsolatban*. (1989. június 7.); *Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottsága 1989. június 16-án megtartott üléséről. 1. napirendi pont: Nagy Imre volt miniszterelnök és társai temetése*. (1989. június 16.); *A BRFK III/III. Osztályának jelentése Nagy Imre és mártírtársai temetésének operatív biztosításáról*. (1989. június 16.); *A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Elnökségi Tanácsának határozata Nagy Imre és társai 1958-as ítéletének hatályon kívül helyezéséről*. (1989. július 6.) https://felsooktatas.oktatolapok.mnl.gov.hu/rendszervaltozas_magyarorszagon_1987_1990/tartalom/iratok (letöltve: 2022. július 4.)

László Péter és Orosz József Pozsgay Imrét, a Politikai Bizottság tagját kérdezte.

Pozsgay Imre: A kormány nem tehet mást, mint egy emberiességi szabályt követve eleget tesz a kegyeleti követelményeknek. Ez valóban ma még nem jelent politikai rehabilitációt. Hogy lesz-e ilyen rehabilitáció, azt jósolni nem szabad. Amit 1953-ban, az úgynevezett új kormányprogrammal kifejezett, s amiben már akkor felfedezhetők voltak nemcsak a gazdasági konstrukció és gazdasági intézményrendszer átalakításának a követelményei, hanem bizonyos politikai intézmények átalakítása is, hiszen ő tűzte napirendre a Népfront megújulásának programját – e tekintetben minden eddig feltárt dokumentum azt igazolja, hogy az '54-ből '55-be átforduló politikai miniválságban, mert egy hatalmi válság volt, Nagy Imrének volt igaza és a magatartása helyes volt, következetes ahhoz, amit vállalt. Ez a korszaka biztos, hogy pozitívnak számít.

– Amit ön most elmondott már az is felér egy kisebbfajta – legalább is arra a korra értendő – rehabilitációval! Hogyan ítélik meg Nagy Imre 1956-os szerepét, tevékenységét?

Pozsgay: Ez az, ami körül még zajlanak a viták. Felderülhetnek olyan belső és külső összefüggések, amelyek ezt a megítélést, hogy úgy mondjam, árnyaltabbá teszik. Pl. önmagában az a körülmény, hogy ez a bizottság, a jelenlegi kutatások alapján, népfelkelésnek látja azt, ami 1956-ban történt. Egy oligarchisztikus és a nemzetet is megalázó uralmi forma elleni felkelésnek.

– Azért mutatja a szóhasználat változása is, hogy a politika egészen másképp gondolkodik 1956-ról mostanában. Korábban ugyanis ellenforradalomnak minősítették ezt, később 56-os események volt a gyakori szóhasználat politikusaink megnyilatkozásaiban, most pedig ön már népfelkelésről beszél. Mi az, ami miatt ilyen gyorsan, alig egy év alatt megváltozik a minősítés, és ez a minősítés tekinthető-e véglegesnek?

Pozsgay: Véglegesen, éppen a történelemben, még visszamenőleg se lehet mondani. Ha a tények tisztelői vagyunk, akkor azok iránt a tények iránt is előzetesen tiszteletet kell tanúsítanunk, amelyek esetleg ezután derülnek ki. Ám azt mindenképpen szeretném hozzátenni, hogy ezzel a formulával, történelmi megítéléssel a politika, a történettudomány és a közvélemény nagymértékben közeledett egymáshoz. A közvéleményben és a párttagság nagy részében is meglévő érzületet fejezi ki az a sommás ítélet, amelyik egyetlenegy kifejezéssel, ellenforradalomnak

minősítette azt, ami '56-ban történt. Ez, látnivaló az eddigi kutatások alapján, nem állja meg a helyét.⁷²

Glatz 1989. május 10-e és 1990. május 23-a között irányította a tárcát. Ismert történész, a tudományszervezésben is jártas szakember volt, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatói székéből került a miniszteri tisztségbe. Historikusként a magyar kultúrpolitika történetét is tanulmányozta, több írása foglalkozott a két világháború közötti időszak neves minisztereivel, Klebelsberg Kunóval és Hóman Bálinttal. Így elméleti szinten is jól ismerte azokat a modelleket, amelyek eredményeként a Horthy-korszakban – annak sok társadalmi visszassága ellenére is – korszerű kultúrpolitika valósulhatott meg. Részben emiatt, részben pedig a minisztersége idején már tisztán látható átalakulási kényszer következtében olyan intézkedéseket hozott és fogadtatott el, amelyek nagyban hozzájárultak az 1947–1948-tól kiépült szovjet típusú kulturális és tudományos intézményrendszer lebontásához.

Így nem véletlen, hogy Glatznak már a bemutatkozása is jól sikerült. Még csak a tárca jelöltje volt, amikor 1989. május 2-án az Országgyűlés Kulturális Bizottságának soron kívüli ülésén hallgatták meg őt az elképzeléseiről. Németh Miklós miniszterelnök Glatz dinamikusságát és a határozottságát emelte ki, egyben előlegezte, hogy az oktatási rendszer teljes átalakítását kívánja elérni. Glatz pedig minden kérés nélkül kijelentette, hogy a magyar kultúrpolitika 1949 óta működő intézményrendszere és alapelvei – melyeket a sztálini Szovjetuniótól kölcsönöztek annak idején – elavultak. Ezért tartotta elengedhetetlennek az értelmiségi és a szakmunkaerő értéksökkenésének megállítását, új magyar kultúrpolitikai program megalkotását. Ugyanígy szükségesnek vélte a kulturális külpolitika újraszervezését, a magyar kultúra értékeinek hatékonyabb külföldi megismertetését.⁷³

Részletek Glatz Ferenc beszédéből az Országgyűlés Kulturális Bizottságának rendkívüli ülésén, 1989. május 2.

Sokat beszélünk a politikai intézmények reformjáról, ez alatt általában az alkotmányosságot, a jogiságnak az előtérbe kerülését értjük. De arról

⁷² http://index.hu/belfold/1989/2009/01/28/pozsgay_56_nepfelkeles_volt_nem_ellenforradalom/ (letöltve: 2014. november 20.) – Lásd még: BAJNOK Zsolt: Hogyan lett az ellenforradalomból népfelkelés? Pozsgay Imre egy politikai bomba robbanásának történetéről. *Délvilág*, 1994. október 22. 9.

⁷³ MTI, 1989. május 2. (Képviselői vita a Parlamentben – kulturális bizottság.) Az MTI-hírekre a következőkben is így, a hír napjának és címének zárójelben történő megadásával hivatkozom. Az 1988. január 1-jétől napjainkig terjedő időszakról a keresőprogrammal is ellátott adatbázis az MTI honlapján érhető el: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1>

már kevésbé beszélünk, hogy a szaktárcák szintjén, tehát az államigazgatás egyes területein az intézményrendszer, amit 1949-ben, mint az ún. szocialista politika intézményrendszerét bevezettük, vajon mennyire adekvát Magyarország számára, s ennek a felülvizsgálata a sztálini rendszer lebomlásának az ütemében vajon megtörtént-e vagy sem. A kultúrpolitikára azt hiszem ez fokozatosan áll.

Teljesen világossá vált, hogy mindaz, amit Magyarországon 1948–49-ben bevezettünk a kultúrpolitika alapelveiként, ezek az alapelvek a sztálini Szovjetunióban jegecesedtek ki a harmincas évek elején. [...] ebben az egész politikai gondolkodásban a sztátocsnűj princip uralkodott, a maradékelv, tehát ami maradt a költségvetésből, azt fordították kultúrára, egészségügyre, szociális kérdések megoldására és feloldására. [...] Ez az alapelv – kutatásaim szerint – az 1949 utáni kultúrpolitikát lényegében már meghatározza, pontosabban a kormányzati politikán belül a kultúrpolitika helyét.

Mi történt az 1960–70-es években? Kétségtelenül egy módosítás történt, a kultusztárca számtalan apró csatornákról kapott pénzeket a kormány költségvetéséből, azonban ez az elaprózottság, ami jelenleg is a tárca felügyelete alá tartozó területekre jellemző, nem történt valamilyen egységes koncepció szerint összefogásra és nem történt meg az alapelveknek a felülvizsgálata.

[...] noha ez a sztátocsnűj princip a kultúrát, a had, belbiztonság, részben a külpolitika és egyéb más ágak, pl. az ipar mögé helyezte, ugyanakkor ez a kultúrpolitika egy minden korábbinál erősebb ellenőrző szerepet kíván gyakorolni a kultúra, a művészetek területén éppen úgy, mint a tudomány és az oktatás területén. [...] De ennek az alapelvnek a felülvizsgálatát odáig-menően, hogy az egyes művészeti ágakon uralkodó helyzetet az ellenőrzésnek további lazítását, sőt feloldását szerintem végig kell gondolni és radikálisan kell végiggondolni, ez nekem az elmúlt negyven év, beleértve a hetvenes–nyolcvanas évek kultúrpolitikájából származó tanulmányaimnak a legalapvetőbb következtetése.

Egy másik kérdés. [...] nincs magyar nemzeti kultúra európaiság nélkül és nincs intézményesen Európába betagolt kultúra, amelyiket mi itt Közép-Európában a kilencvenes években szabad lenne, hogy műveljünk, [...] de vajon eszünkbe jutott-e, hogy máris lekéstünk arról, hogy a kilencvenes évek közepéig káderanyagunkkal, intézményeinkkel bekapcsolódhatunk ebben az európai kultúrába. [...] minden olyan rendezvényt, intézményt ki kell használni, be kell kapcsolódni, kádereket kell

hozzá képezni, intézményeket kell létrehozni, amelyek bekapcsolják a magyar kultúrát a világ kultúrájába és amely intézmények egy-egy ilyen rendezvény után tovább működnek.

Ezért az én megítélésem szerint a kultúrpolitikának a következő időben sokkal nagyobb figyelmet kell fordítania az intézményekre és az intézményesülésre, talán kevésbé személyi politikát folytatni kultúrpolitika címen, mert a személyi politika rövid életű.

[...] a mi mostani gazdasági válságunknak az alapoka a magyar munkaerő értékének zuhanásszerű süllyedése a hatvanas–hetvenes években. [...] Becsléseink szerint körülbelül háromszorosát zuhant a magyar munkaerő színvonala a harmincas évek ipari szakmunkásaihoz képest. [...]

Vagy arról sem érdemes sokat beszélni, hogy amíg a Klebelsberg Kuno, sőt Hóman által is tudatosan végzett európai nyitás, a külföldi kulturális intézetek láncolata, a Collegium Hungaricumok láncolata hogyan tört meg 1949-ben, és hogyan következett be egy bezárkózás a magyar értelmiségi politikában és a kultúrpolitikában, aminek eredménye az, hogy az úgynevezett nagy korosztály, tehát a 30 körül születettek el voltak vágva a legjobb időjűkben, húszas éveikben az európai ösztöndíjaktól, a külföldi ösztöndíjaktól, hogy ennek mennyi a negatív hozadéka, nem is érdemes külön tárgyalni.

Ezen a helyzeten valamit változtatott a hatvanas–hetvenes évek. Az én generációm már New York-tól Nyugat-Németországon át, Angliától a Szovjetunióig ösztöndíjakkal utazta be a világot, legalább is néhány tagja.

Meg vagyok azonban győződve, hogy a munkaerőnek, mind a fizikai, a szakmunkaerőnek, mind pedig az értelmiségi munkaerőnek a hanyatlását ha nem állítjuk meg a kilencvenes években, akkor a világ legjobb feltétele között felvett kölcsönei és a világ legnagyobb adományai sem fogják Magyarországot egy jobb gazdasági helyzetbe juttatni.

Ezért tehát úgy gondolom, nem önzés részünkről mint kultúrával foglalkozó szakemberek részéről, amikor azt mondjuk, hogy a kultúrpolitikának a kilencvenes évek politikájában, megújulási politikájában, egy esetleges megújulási politikában kulcsszerepet kell betöltenie. [...]

Hogy mennyire eredményes az iskolafenntartás és -igazgatás kettőségének a behozatala a magyar kultúrpolitikába, hogy vajon a tankerületi főigazgatóságok, amelyek 1948-ig működtek, nem jobban látták-e el az oktatás-igazgatást, vagy amit a fiatal emberek tegnap piszkáltak:

az iskolaszékek kérdése. Ezek olyan kérdések, amit nyíltan kell kezelni. [...]

Másik kérdés az oktatással kapcsolatban: rengeteget beszélünk az oktatás struktúrájáról, de vajon figyelembe vesszük-e, hogy ez az oktatási struktúra egy korábbi évtizedek Magyarországnak ipari és gazdasági elképzelt igényeire épült fel. Vajon az a Magyarország, amit mi a 90-es évekre elképzeltünk, egy Európába betagozódott, egy kulturált szinten a magyarságát képviselni tudó magyarságeszmény – ez az oktatáspolitikai koncepció ennek megfelel-e? Nem kellene-e felülvizsgálni az arányokat, a nehéziparhoz, az új programhoz kádereket képző felsőoktatási kérdésekben. [...]

Felkészültünk-e vajon arról, hogy amiről mi annyit prédikálunk vagy beszélünk, hogy annak levonjuk a kultúrpolitikában, intézményeinkben a következtetéseket. Én úgy gondolom, hogy nem, és ez tényleg az utolsó pillanat, hogy megpróbáljunk e téren valamit tenni. [...]

Hogy a kultusztárcának mi lesz a jövője, sikerül-e a kultusztárcához az egyházat visszahozni, amit én a nyugati kultúrába való betagozódásunk egyik alapkérdésének tartok. Nem a vallást, az egy rossz konstrukció volt a 48 előtti kultúrpolitikától, a lelkiismereti és vallásszabadság mindenkinek az egyéni dolga. Az egyház, mint a közösség gondoskodásának egyik intézménye, az már igen is része a nemzet politikájának és így része kell, hogy legyen a kormányzati politikának is. [...]

A kultúrpolitikát egy ilyen kis nemzet esetében, mint amilyen a magyar nemzet, az egyik legfontosabb tárcának tartom, hiszen ennek a nemzetnek a nyersanyaga a szürkeállomány. A kultúrpolitika megítésem szerint semmiképpen sem lehet az, ami eddig sokszor volt, egy valamiféle ideológiai vagy értelmiségi csendőrködés, nem lehet egy valamiféle kulturális mecénás uralkodás, hanem a kultúrpolitikának a szürkeállomány menedzselése tárcájának kell lennie.⁷⁴

Egy ilyen átfogó program megvalósítására persze – különösen az átalakulás nem várt gyorsasága, illetve a magyar gazdaság helyzete miatt – nem sok esély volt, de végre kimondta valaki a miniszteri székben a kulturális és tudományos terület helyzetének tarthatatlanságát, a mielőbbi reformintézkedések halaszthatatlanságát. Ennek pedig már önmagában is némi hajtóereje volt. Glatz Ferenc komoly szerepet játszott

⁷⁴ http://www.herder-institut.de/no_cache/bestaende-digitale-angebote/e-publikationen/dokumente-und-materialien/themenmodule/quelle/1575/details/2403.html (letöltve: 2014. október 24.)

az 1954-ben létrehozott, a régi struktúrát megtestesítő egyik leggyűlöltebb intézmény, a Kiadói Főigazgatóság 1989-es megszüntetésében. Bár az intézmény 1988 őszétől – a magánkiadók engedélyezésétől – a korábnál jelentéktelenebbé vált, felszámolásának mégis szimbolikus ereje volt: a több mint négy évtizeden át működő cenzúra végét jelezte.⁷⁵

Ugyanígy szimbolikus, de fontos gesztus volt az orosz nyelv kötelező oktatásának leállítása, ezzel párhuzamosan a nyugati nyelvek tanításának fokozatos szélesítése. 1989. június 8-án sajtótájékoztatón jelentette be a miniszter, hogy ez nem politikai, hanem szakmai kérdés. Egyben kiemelte: Magyarország Európába való visszatagozódásához elengedhetetlen, hogy nyugati nyelveket beszélő fiatalok sokaságát neveljék. Hangsúlyozta azonban, hogy „a szláv népek szomszédságában élve a nemzet nem mondhat le arról sem, hogy értelmisége, illetve annak egy része olyan orosz, szláv nyelvű kultúrával rendelkezzen, amely képessé tesz bennünket a környező országokkal való kapcsolattartásra”. Felhívta a figyelmet az átállás nehézségeire is: a következő években számos program indult az orosz tanárok átképzésére, a nagy nyugati világnyelveket oktatók számának gyors emelésére. Ugyanezen a sajtótájékoztatón közölték a könyvek és újságok kiadása minisztériumi engedélyeztetésének eltörlését is. Ennek következtében – ami az új szellemiségű lapok iránti óriási igényt jelezte – csak Budapesten 132 új időszaki kiadványt adtak ki 1989 júniusa és októbere között; az egész országban ez évben 591 lap nyilvántartásba vételét kérték.⁷⁶

Glatz Ferencet a hivatalba lépése utáni gyors intézkedései a Németh-kormány egyik legnépszerűbb tagjává tették. Ezt olyan minisztériumon belüli személycserék is erősítették, mint például Knopp András államtitkár leváltása. Knopp korábban az MSZMP KB politikai munkatársa, oktatási miniszterhelyettes, az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának osztályvezető-helyettese, egyben 1985-től az MSZMP KB Művelődéspolitikai Munkaközössége titkára volt. 1988 szeptemberében nevezték ki a Művelődési Minisztérium államtitkárává. 1989. júniusi felmentését sok magyar értelmiségi megkönnyebbülten vette tudomásul, különösen azok az ellenzékiek, akiket korábban az Aczél György cenzorának is nevezett Knopp tevékenysége révén retorziók értek. (Knopp köztudottan jó néhány, az ellenzékieket megfélemlítő párttáborzat szövegezésében vett ugyanis részt. Az már az élet furcsa

⁷⁵ Szerepéről – 18 magyar író egy-egy kötetének a sorsát bemutató – kiváló példákat hoz: DOMOKOS Mátyás: *Leletmentés. Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában, 1948–1989*. Budapest, Osiris, 1996. – Lád még: BART István: *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*. Budapest, Osiris, 2002. 9–51.

⁷⁶ MTI, 1989. június 8. (Sajtótájékoztató a Művelődési Minisztériumban.) – ROMSICS 2003, 141. – <https://www.30eveszabados.hu/30-eve-nem-kotelezo-az-orosz-az-iskolokban> (letöltve: 2022. június 7.)

fintora, hogy – sokakhoz hasonlóan – a rendszerváltoztatást követően az egykori rettegett pártfunkcionáriusból komoly vagyonnal bíró üzletember vált.)⁷⁷

Ugyancsak pozitív visszhangja volt az ideológiai tárgyak oktatása megszüntetésének, illetve annak, hogy az MSZMP oktatási igazgatóságainak épületeit a felsőoktatási intézményeknek juttatták. Az MSZMP Politikai Főiskolájának budapesti épülettömbje például az ELTE Bölcsészettudományi Karának jutott, s a nyelvtanárképzés, illetve átképzés központja lett.⁷⁸ Az Állami Egyházügyi Hivatal 1989. július 1-jei feloszlata után az egyházügyek – melyek intézésében az állam már nem rendelkezett az egyházi területre korábban érvényes igazgatási jogokkal – a Művelődési Minisztériumhoz kerültek, akárcsak a sport, illetve a nemzeti-kisebbségi kérdések intézése is.⁷⁹ 1990. január 24-én elfogadták *A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról* szóló törvényt (IV. tv.), amely alapvető emberi jognak minősítette a címében szereplő szabadságjogokat, egyben kimondta, hogy az egyházak az államtól szétválasztva működnek, így az állam nem azonosulhat egyetlen egyház tanításával sem, nem szólhat bele azok ügyeibe.

Megint csak a szimbolikus politizálás jegyében, 1990 márciusában már a művészeti-tudományos érdemekért adható legmagasabb elismerések, a Kossuth- és az ekkor alapított Széchenyi-díjak kitüntetettjeinek a listája is egészen másként festett, mint korábban. A névsor az emlékezetpolitika (kényszerű) változásait is hűen tükrözte. Posztumusz Kossuth-díjat kaptak a két világháború közötti és az 1945 utáni időszak korábban elítélt, elhallgatott vagy háttérbe szorított írói, művészei, tudósai: Dohnányi Ernő, Eckhardt Sándor, Hamvas Béla, Huszárik Zoltán, Jékely Zoltán, Kodolányi János, Kondor Béla, Latinovits Zoltán, Laziczius Gyula, Márai Sándor, Molnár István (táncművész), Őze Lajos, Rajeczky Benjamin, Sinka István, Cs. Szabó László, Tóth Menyhért; a Széchenyi-díjasok közül pedig Bibó István, Györffy Barna, Hajnal István, Jendrassik György, Johan Béla, Kerényi Károly, Mándy György,

⁷⁷ MTI, 1989 június 5. (A Művelődési Minisztérium tájékoztatója.) – <http://www.origo.hu/itthon/20140404-knopp-andras-volt-mszmp-kb-tag-part-es-uzleti-karrierje.html#> (letöltve: 2015. január 16.)

⁷⁸ PÁL Zoltán: Az MSZMP KB három intézménye a rendszerváltás idején. *Rendszerváltó Archivum*, 2019/2.26–32.

⁷⁹ Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetése. *ArchivNet*, 2011/3. https://www.archivnet.hu/politika/az_allami_egyhaziugyi_hivatal_megszuntetese.html – Lásd még: Miklós Imrénnek, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének Grósz Károlyhoz, az MSZMP főtitkárához, illetve Németh Miklóshoz, a Minisztertanács elnökéhez intézett levelei nyugdíjba vonulásával és hivatalából történő felmentésével kapcsolatban. (1989. április 17.); Sarkadi Nagy Barna, az Állami Egyházügyi Hivatal általános elnök-helyettese kimutatása Borbír István, a Minisztertanács Hivatala tanácsosa számára az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársainak létszámáról. (1989. július 1.); Az Országos Vallásügyi Tanács alakuló ülése. (1989. október 20.) https://felsooktatasi.aktatolapok.mnl.gov.hu/rendszervaltozas_magyarorszagon_1987_1990/tartalom/iratok (letöltve: 2022. szeptember 4.)

Náray-Szabó István, Papp Simon, Sántha Kálmán, Szabó István (történész), Varga István (közgazdász). Az írók közül pedig olyanokat is kitüntettek, akik nem számítottak a rendszer kegyeltjeinek: Csoóri Sándort, Konrád Györgyöt vagy Mészáros Miklóst (mindhármukat Kossuth-díjjal).⁸⁰

Részlet Lángh Júlia Szabad Európa Rádióknak adott budapesti tudósításából a Kossuth- és Széchényi díjak átadásáról, 1990. március 13.

De azért valami mégsem stimmel ebben az egészben. És nemcsak az, hogy ezek az írók nem a mostani hatalom emberei, díjazásukat – ha kell ilyen egyáltalán – a szabad választások utáni hatalomnak kellett volna átengedni. Ezek a díjak a letűnőben lévő hatalom lelkiismeretének kellett igazán. A legelegánsabb az lett volna, ha elvállalják: nem adunk díjat, mert nem tudunk kinek adni. Akiknek szeretnénk, azokat nem érdemljük meg, akiket pedig megérdemelnénk, azokat szégyelljük – ez lett volna az igazán korrekt. De hát nem tudták megállni, hogy ne adjanak azoknak, akiknek a szép tiszta nevét pedig ez a hatalom – az előző folyamatos jogutódja – bizony nem érdemli meg.⁸¹

Az iskolarendszer beharangozott átalakítása is megkezdődött. 1989. szeptember 2-án újra megnyithatta kapuit a budapesti Fasori Evangélikus Gimnázium – a tanévnyitót Glatz Ferenc tartotta –, ezzel lehetővé vált a nem állami: egyházi, egyesületi és magániskolák (újbóli) alapítása.⁸² A folyamatot betetőzte az 1990. március 1-jén elfogadott 1990: XXIII. törvény, amely nemcsak eltörölte az állami iskolaalapítási és -fenntartási monopóliumot, de más pontokon is felülírta az öt évvel azelőtti oktatási törvényt (1985: I. tv.). A korábbi ideológiai lózungokat eltörölték, amikor megállapították: „A Magyar Köztársaságban az oktatás az általános műveltség és a szakmai ismeretek megszerzését és bővítését, az ifjúságnak, valamint a tanuló felnőtteknek demokratikus, humanista szellemű nevelését szolgálja.”⁸³ (1985-ben ez még így hang-

⁸⁰ Kitüntetési ünnepség a Parlamentben. *Magyar Nemzet*, 1990. március 14. 4.

⁸¹ MTI, 1990. március 13. (Kitüntetések, poszthumusz díjak.)

⁸² Ennek előzményeiről: *Villányi Miklós levele Czibere Tibor művelődési miniszternek az egyházi iskolák visszaadásának programjáról*. (1989. február 20.); *Kulcsár Kálmán igazságügy miniszter állásfoglalása Czibere Tibor művelődési miniszter számára az egyházi iskolák visszaadásának jogi kérdéseiről*. (1989. február 24.); *Kulcsár Kálmán igazságügyminiszter levele Czibere Tibor művelődési miniszterhez az egyházi iskolák visszaadásának ügyében*. (1989. február 24.); *Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottsága 1989. április 5-én megtartott üléséről. 3. napirendi pont: Az egyházpolitika helyzete és megújításának feladatai*. (1989. április 5.) https://felsoktatasi.okek.gov.hu/rendszervaltozas_magyarorszagon_1987_1990/tartalom/iratok (letöltve: 2022. szeptember 5.)

⁸³ <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000023.TV>

zott: „A Magyar Népköztársaságban az oktatás az általános műveltség és a szakmai ismeretek megszerzését és bővítését, az ifjúságnak, valamint a tanuló felnőtteknek szocialista, humanista szellemű, az igaz hazafiság és a nemzetköziség eszméit érvényesítő nevelését szolgálja.”⁸⁴

Számos egyéb változtatás mellett lehetővé tették az addig kizárólagosnak számító 8+4-es, általános illetve középfokú iskolaszervezet módosítását, hat- és nyolcosztályos gimnáziumok létesítését, rendezték az egyetemi oktatók és vezetők kinevezésének rendjét, és szabaddá vált a külföldi iskolalátogatás is.⁸⁵

A törvény rendelkezéseinek a végrehajtása azonban már az új kormányra várt. Glatz Ferenc visszatért az MTA Történettudományi Intézetének élére, 1996 és 2002 között aztán ismét fontos tudománypolitikai feladatot kapott: két cikluson át ő volt a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.

AZ ANTALL KORMÁNY KULTÚRPOLITIKÁJA

Andrásfalvy Bertalan minisztersége

Az Antall József vezette „kamikáze-kormány” minisztériumainak felsorolásakor változás történt a kulturális politika főhatóságának elnevezésében: az új megjelölés Művelődési és Közoktatási Minisztérium lett. A kormány helyzetét nemcsak a csőd-közeli gazdaság állapot, de a média vele szembeni ellenségesége, a kormánypárti és az ellenzéki politikusok szerencsétlen és meggondolatlan – addig sem felhőtlen viszonyokat rontó, az MDF és az SZDSZ közötti ellentétet tovább élező – kijelentései is nehezítették. A viták egyik kedvenc terepe megint csak a kultúrpolitika lett. Állandósultak az ideológiai természetű szóváltások, a kormány kultúrpolitikájával szembeni – olykor jogos, sokszor méltatlan – támadások. Mindez persze annyiban természetes volt, hogy a legnagyobb ellenzéki erő, az SZDSZ nehezen nyugodott bele vereségébe, s mivel a rendszerváltoztatásban kétségtelenül közreműködő sajtó nagy része az ő győzelmüket várta és hozzájuk kötődött, komoly támogatást kapott a „negyedik hatalmi ágától”. Mindehhez a kabinet gyenge kommunikációs teljesítménye, és a kormánykoalíció pártjai közötti, illetve a többféle csoportot magában foglaló, néppárt jellegű MDF-en belüli – hamarosan pártszakadáshoz vezető – konfliktusok is nagyban hozzájárultak.⁸⁶

⁸⁴ *A felsőoktatásra vonatkozó jogszabályok*. Budapest, Művelődési Minisztérium, 1986. 3.

⁸⁵ KARDOS, 2007, 152–154.

⁸⁶ Andrásfalvy Bertalan maga is többször került összeütközésbe a kormányfővel, amelynek okaira így emlékezett „Meglepett, amikor felhívott telefonon Antall József, hogy az MDF vezetősége kultuszminiszternek jelölt. Mondtam, erre nem számítottam, kérek egy nap gondolkodási időt. Erre

Antall József 1990. május 22-én mondta el kormányprogramját, amelyben kijelentette, hogy az oktatást és a nevelést a nemzeti megújulás érdekében központi kérdésnek tekinti.

Antall József kormányprogramjában a kultúráról, 1990. május 22.

Az új kormány híve a sajtó és a kultúra teljes körű szabadságának, s e jogok gyakorlását csak azokon a pontokon kívánja korlátozni, ahol az mások szabadságát vagy jogait sérti. A szabadság nélkülözhetetlen része a nevelési és oktatási szabadság is. [...]

Az ember egészségének és környezetének tárgyalása után az ember és a művelődés viszonyáról szólok.

A lakosság körében tapasztalható elkedvetlenedés, zavar, kiegyensúlyozatlanság, türelmetlenség vagy fásultság, nem egyszer önpusztító magatartás a műveltség, a nevelés és a közoktatás hiányosságára is visszavezethető. Sok fiatal nem érez ösztönzést a tudás, a szakma megszerzésére, nem becsüli a szorgalmat, mert nincs sikerélménye, nincs kötődése sokszor társaihoz, vagy akár a hazájához. Az egész ország magán viseli a pártállam lélekölő művelődéspolitikájának jegyeit, azoknak az évtizedeknek a maradványait, amelyben az igazi értékek és tehetségek nem érvényesültek és nem bontakozhattak ki. Nő az iskolázatlan, vagy hiányosan iskolázottak száma is.

Magyarországot ugyanakkor a tehetségek hazájaként ismerik szerte a világban. A felénk sugárzó rokonszenv, érdeklődés egy keserves történelméből tehetségével és szorgalmával újraéledő nemzetnek szól.

A nevelést, az oktatást és a művelődést a kormányprogram központi kérdésnek tekinti, az ebbe belefektetett szellemi és anyagi tőke a leghatékonyabban és leggyorsabban térül meg az ország számára, ahogy a világ számos felemelkedő – hirtelen felemelkedő – nemzete is igazolja.

A nemzeti megújodáshoz kiművelt emberfőkre van szükségünk, ami szinte közhely Széchenyi óta. Nemzeti kultúránkat hagyományaink

azt válaszolta, hogy a döntés innentől az én felelősségem is, így aztán elvállaltam. Később tudtam meg, hogy a „három Cs” ajánlott engem: Csengey, Csoóri, Csurka, de Antall József jelöltje nem én voltam, hanem Katona Tamás. A legbelsőbb tanácskozásokba sohasem vont be. Helyetteseimet és államtitkárimat ő nevezte ki és nem én, volt úgy, hogy akaratom ellenére is.” *A rendszerváltoztatás tükröcserepei. Politikustársak, közéleti szereplők emlékezései Antall József miniszterelnök és kormányának munkásságára.* Szerk. és bev. Tóth Eszter Zsófia. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2018. 13–22. Az idézet: 19. – Ld. még e kötetben Rácz János médiakérdésről szóló tanulmányát.

újraélesztése és műveltségünk, iskoláink korszerűsítése révén kell megújítanunk.

A kormány célja olyan újítások bevezetése az iskolarendszerben, amelyek lehetővé teszik az iskolakötelezettség 16 éves korig való kiterjesztését. Ennek egyik alapkövetelménye az, hogy a maga keretén belül az oktatási rendszerben olyan alsó-, középfokú iskolarendszer alakuljon ki, amelyben nincsenek zsákutcák, bármelyik iskolatípus teljes képzést adjon önmagában, de tovább is lehessen lépni mindegyikből.

Meg kell valósítani a teljes körű tanszabadságot. Ez jelentse a szülő jogát az oktatás és nevelés intézményének kiválasztására, a betekintésre az iskolában folyó munkába. Meg kívánjuk szüntetni a gyermek és a szülő kiszolgáltatottságát az iskolának. Az iskola nem viselkedhet hatóságként. Egyszersmind helyre kell állítani a tanár, a nevelő méltóságát, meg kell szüntetni a felsőbbiségnek és más hatalmi tényezőknek való kiszolgáltatottságát.

Irányelvünk, hogy az iskola legfőbb irányítójává a szülők, tanárok, nevelők és az iskolát működtető önkormányzat vagy szervezet képviselőiből álló iskolaszék legyen, majd az egyetemi autonómia megszilárdulása után a felsőoktatási intézményeknél kerüljön ugyanerre sor.

Vissza kell adni a kis falvaknak is az iskoláikat az ésszerűség határain belül, és fel kell számolni a központosításnak azt a formáját, amelyik Magyarországon évszázados emberi közösségek szétbomlásához vezetett.

A nemzeti és etnikai kisebbségek területén alanyi joga biztosítani kell, hogy mindenki anyanyelvű óvodába, iskolába járhasson. Lehetővé kell tenni, hogy a nemzetiségi környezetben az egyik idegen nyelv mindenképpen a kisebbségi legyen, illetve szomszédos országbeli nyelv – akár a magyar nyelvet beszélők számára is.

Az egyetemek és a főiskolák a magyar ifjúság európai szinten képző intézményei legyenek, de az ott tanított tudományok kutatóhelyeivé is váljanak egyben, a magyar kutatóintézeti hálózat egésze mellett. A kormány biztosítani fogja a tudományos kutatás szabadságához szükséges feltételek létrejöttét, s ettől elválaszthatatlan a kormány megítélése szerint a kutató-, a fejlesztő- és az egyetemi-felsőoktatási intézmények, a tudományos műhelyek autonómiájának helyreállítása. A tudomány a modern társadalomban kulcsszerepet játszik. Ezért a kormány a kutatásra korszerű, alapvetően pályázati formában, a korunkban szükséges mértékben kíván költeni.

A kormány serkenteni kívánja az egyetemi kutatás fejlődését, a kutatás egészségtelen szerkezetének átalakulását. Az egyetemeket egyben más tudományos és ipari kutatást szolgáló intézmények mellett technológiai-tudományos központok és valódi »universitas«-ok szerveződésévé kívánja tenni. A főiskolai és egyetemi diplomáknak az átalakulás egyik eredményeként meg kell felelniük az európai követelményeknek. A kormány kívánatosnak tartja a tudományos minősítési rendszer átalakítását, és az európai normákhoz illesztését.

Nagy szerepet szánunk az iskolán kívüli ismeretszerzésnek, a népfőiskoláknak. Munkájukat minden téren segíteni kell a tudomány minden intézményének. Az államnak szakemberek kiképzésével és szakmai anyagellátásával kell támogatnia az öntevékeny művészeti mozgalmakat is. A művészeti élet minden területén maguk a művészek választják meg legkiválóbb tagjaik közül azt a szakmai fórumot, amely a szakterület érdekeit képviseli, védi és minősíti tagjait.

Megkülönböztetett figyelmet kívánunk fordítani a közgyűjteményekre: a levéltárakra, a könyvtárakra, a múzeumokra, illetve a rádió, a televízió és a filmgyár archívumaira is. Több gondot és pénzt szeretnénk fordítani a muzeális értékek állagának megővésére is.⁸⁷

Tömegkommunikációs programunk is az Európához való felzárkózást szolgálja, ugyanakkor fokozott figyelmet fordít a hazai kulturális közélet sajátosságaira. Tekintetbe véve, hogy a társadalmunkat megosztó ellentéteket a kulturális szféra nemcsak tükrözte, hanem összpontosította is nem egyszer, a kormányzat törekvéseinek ezen a területen rendkívüli tapintattal kell érvényesülniük. Nem szabad megengedni, hogy a tömegtájékoztatás műhelyei a pártok közötti politikai küzdelmek színterei legyenek, s meg kell akadályozni azt, hogy nemzeti médiumokat valamely párt, szakmai közösség, művészeti irányzat, vagy üzleti érdekcsoport sajátítsa ki. Ezért ezek élére olyan pártatlan, közmegebecsülésnek örvendő személyiségeket kell állítani, akik a szellemi életünket terhelő konfliktusok kiélezése helyett azok feloldására törekszenek.

⁸⁷ 1989-ben sokkal inkább a „radikális – azaz szinte teljes – költségcsökkentés” elvét kívánták érvényesíteni a közgyűjteményi területen: *Glatz Ferenc művelődési miniszter sürgető levele Manherz Károly művelődési miniszterhelyetteshez és Pusztai Ferenc művelődési államtitkárhoz a közgyűjteményi terület költségcsökkentésére vonatkozó javaslatokról.* (1989. november 27.) https://felsoktatás.oktatolapok.mnl.gov.hu/rendszervaltozas_magyarorszag_1987_1990/tartalom/iratok (letöltve: 2022. július 3.) – A közgyűjteményekről lásd e kötetben Keresztes Csaba levéltárakról szóló tanulmányát.

A művészeti tevékenységet nem szabad teljesen kiszolgáltatni a piaci viszonyoknak. A szépirodalmat – a könyvkiadás támogatása révén –, a színház- és filmművészetet, a zene-, a tánc-, a képző- és iparművészetet ezután is állami támogatásban kell részesíteni, akkor is, ha a piaci viszonyoknak is lehetőséget nyújtunk. A művészetek költségvetési támogatása azonban nem jogosíthatja fel a kormányzatot arra, hogy beavatkozzék a művészi alkotó folyamatba, vagy a művek értékelésébe.”⁸⁸

Az Antall József által fölvázolt program kulturális része – melynek legfontosabb téziseit a későbbi kormányprogramok is megismételték – átfogó és igényes volt, de az előbbieken említett körülmények miatt teljes körű megvalósításukra nem nyílt lehetőség. A művelődési és közoktatási miniszter Andrásfalvy Bertalan, a neves néprajztudós lett (1990. május 23. – 1993. február 22. között), aki korábban múzeumokban, levéltárban és kutatóintézetekben dolgozott, és pécsi egyetemi katedráját otthagyni vállalta a tárca vezetését. A kabinet több tagjához hasonlóan kiváló elméleti szakember volt, ám nem rendelkezett, nem is rendelkezhetett politikusi és közigazgatási tapasztalatokkal. A pártállamot felváltó helyzetben egyébként is nehezen lett volna elképzelhető, hogy olyan gyakorlott kádereket alkalmazzanak vezető állásokban, akik korábban MSZMP-tagok voltak vagy az előző kurzushoz kötődtek.⁸⁹ (A Németh-kormány 1989-es átalakításáig a felsővezetők kinevezését az MSZMP legmagasabb szintű testületei hagyhatták csak jóvá. Ezen elit alatt érvényesült a nómenklatúra, azaz a párt- és az államapparátus – ideértve a gazdaságot, a kizárólag állami tulajdonban lévő vállalatokat is – fontosabb állásai betöltésének rendje, a hierarchikusan tagolt, ún. hatásköri listák alapján.)

Andrásfalvy az ellenfelei szerint is jó szándékú, tisztességes tárcavezető volt, ám – talán éppen a mondottak miatt – helyzetértékelése nem mindig bizonyult szerencsésnek. S még ha az is lett volna: már minisztersége első napjaitól támadások érték, sokat és kitartóan bírálták mégoly hasznos intézkedéseit is. Andrásfalvy egyik legfontosabb feladatának az új oktatási törvény megalkotását tekintette. Ennek tervezetét 1991 februárjában bocsátották szakmai vitára, melyben az érdekelt testületek mellett a pártok, az egyházak és a szakszervezetek is részt vettek. Ennek nyomán a Gázsó Ferenc vezette szakértői bizottság 1991 júniusára átdolgozta a koncepciót, amelyet azonban a kormánypártok nem fogadtak el. 1991 novemberére újabb tervezet szüle-

⁸⁸ *Országgyűlési napló. 1990. évi tavaszi ülősszak.* 1990. május 22. kedd, az Országgyűlés 5. ülése. A Kormány programjának ismertetése. 145, 149–151. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_002/?pg=142&layout=s (letöltve: 2022. szeptember 5.)

⁸⁹ A minisztérium szervezeti változásairól lásd e kötetben Keresztes Csaba tanulmányát.

tett, melyben központi szerepet kapott a szakmai felügyeletet ellátó iskolaszékek és a területi oktatási központok szervezése. Az ellenzéki pártok (SZDSZ, MSZP és Fidesz) erre az állami szerepvállalás növekedését tették szóvá. A már több mint két éve húzódó vita aztán Andrásfalvy utódja, Mádl Ferenc miniszter alatt folytatódott.⁹⁰

A kormányon belüli nézeteltéréseket jelezte, hogy Andrásfalvy nem értett egyet azzal, hogy 1990-ben a települési önkormányzatok kötelességévé tették az óvodáról, az alapfokú nevelésről és oktatásról való gondoskodást, így ezen intézmények fenntartása az ő hatáskörükbe került, ami szerinte növelte az esélyegyenlőtlenséget. Hiszen egy tehetősebb község vagy város – az állami normatíva ellenére is – sokkal színvonalasabban tudja működtetni óvodáit és iskoláit, mint szegényebb társa.

1990: LXV. törvény a helyi önkormányzatokról

8. § (1) A települési önkormányzat feladata a helyi közszolgáltatások körében különösen: a településfejlesztés, a településrendezés, az épített és természeti környezet védelme, a lakásgazdálkodás, a vízrendezés és a csapadékvíz elvezetés, a csatornázás, a köztemető fenntartása, a helyi közutak és közterületek fenntartása, helyi tömegközlekedés, a településtisztaság biztosítása; gondoskodás a helyi tűzvédelemről, közbiztonság helyi feladatairól; közreműködés a helyi energiaszolgáltatásban, a foglalkoztatás megoldásában; az óvodáról, az alapfokú nevelésről, oktatásról, az egészségügyi, a szociális ellátásról való gondoskodás; a közösségi tér biztosítása; közművelődési, tudományos, művészeti tevékenység, sport támogatása; a nemzeti és etnikai kisebbségek jogai érvényesítésének a biztosítása; az egészséges életmód közösségi feltételeinek elősegítése.⁹¹

A tárca stratégiájában a felsőoktatásban tanuló hallgatók létszámának radikális emelése, számarányának Nyugat-Európához közelítése is fontos szerepet kapott. Ugyanakkor ennek a helyes szándéknak a megvalósítása is nehézségekbe ütközött, hiszen a szabad választások utáni első tömegmozdulást éppen az egyetemisták szervezték. Mindezt Andrásfalvy Bertalan 1990. augusztus 28-i rendelete (7/1990. MKM-rendelet) váltotta ki, amely átlagosan csaknem 1000 forinttal csökkentette a diákok addigi juttatásait (étkezési támogatás, az ún. húspénz, esetleges ösztöndíj és szociális segély), amelyhez még a magas, akkoriban közel 30%-os inflációs veszteség is társult. Ezért a hallgatók egy szeptember 20-i szegedi nagygyűlésen szétépték a rendeletet,

⁹⁰ KARDOS, 2007, 155–157.

⁹¹ <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000065.TV>

majd a két nappal később a városba látogató miniszterelnököt a József Attila Tudományegyetem Bölcsészkarának nagyelődájában kifütyülték. Antall József mindezt egy „törpe minoritás” művének tulajdonította, ami sokak szerint az MDF arroganciáját és „hatalmi gögjét” bizonyította.

Az ezt követő napokban tiltakozó akciók kezdődtek Pécsen és a budapesti közgazdaságtudományi egyetemen is. Andrásfalvy Bertalan azonban kitartott a rendelet mellett, melynek következtében szeptember 26-ára a diákok országos tüntetést hirdettek. Az ekkoriban összesen 72 000 főnyi felsőoktatási hallgató számához képest óriási tömeg, mintegy tízezres vonult a Művelődési és Köznevelési Minisztérium elé, hogy átnyújsák követeléseiket. A miniszter helyett a politikai államtitkár, Beke Kata – ő hivatalát mindössze négy hónapon át viselte: 1991 januárjában lemondott a tiszteről és az MDF-ből is kilépett – fogadta a demonstrálókat, akik őt is kifütyülték. Ezután kezdődött az a több héten át tartó egyeztetés, amelynek a végén Andrásfalvy Bertalan visszakozni kényszerült: az átlagosan 2605 forintra csökkentett fejkvótát 3500 forintra emelték (100 forinttal ez is kevesebb volt a korábbinál), egyben megígérték, hogy a következő esztendőben 50%-os emelést hajtanak majd végre.⁹²

Andrásfalvy kudarcént élte meg azt is, hogy a hittan vagy vele párhuzamosan a világi erkölcsstan oktatását nem tudta az állami iskolákban kötelezővé tenni, így ennek osztályzata nem kerülhetett be a bizonyítványba, illetve a hitoktató nem lehetett a tantestület tagja.⁹³ Ezeket a törekvéseit az Alkotmánybíróság 1993. február 12-i döntése akadályozta meg.

Az alkotmánybíróság 4/1993 (II. 12.) sz. határozatából

A) I. 2. b) Az »állami« és az »egyházi« iskola közötti különbség az, hogy bár mindkettő köteles az ismeretek objektív, toleráns és a tanulók lelkiismereti szabadságát tiszteletben tartó közvetítésére, az egyházi iskola valamely vallás tanaival azonosul, míg az állami iskola ezt nem teheti meg, vallási tanítások igazságáról nem foglalhat állást, azaz vallási kérdésekben semlegesnek kell lennie. [...] Az államnak vallási kérdésekben semlegesnek kell lennie. Ezért az állami iskolának szintén

⁹² TARR Péter: Előre a tudományos táplálkozás Andrásfalvy útján. *Beszélő*, 1990/38. (szeptember 29.) 15–16. – ROMSICS 2003, 285–287. – MTI, 1990. szeptember 20. (*A szegedi egyetemisták összetépték a kultuszminiszter rendeletét*); szeptember 24. (*Az MSZP Országos Választmányának nyilatkozata a magyar felsőoktatási intézményekben kialakult helyzetről*); szeptember 25. (*A Művelődési és Köznevelési Minisztérium közleménye; Diáktüntetésekre készülnek; Az oktatás válsága*); szeptember 26. (*Országos diáktüntetés*); szeptember 27. (*A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola hallgatóinak nyílt levele Antall Józsefhez*); szeptember 28. (*A Miniszterelnöki Sajtóiroda válasza a szegedi diákok levelére*). – Lásd még e kötetben Ujváry Gábor tanulmányát.

⁹³ A közoktatás kérdéseiről lásd e kötetben Dévavári Zoltán tanulmányát.

semlegesnek kell lennie. Az állam ugyanis ezekkel, a mindenki számára nyitva álló iskolákkal valósítja meg a művelődéshez való jogot, és biztosítja az iskolakötelezettség feltételét. A semlegesség azt követeli meg, hogy iskolai tantervét, szervezetét és felügyeletét az állam úgy alakítsa ki, hogy a tanulóknak a vallási, illetve világnézeti információkat és ismereteket tárgyilagosan, kritikusan és pluralista módon közvetítsék.⁹⁴

A határozat meglehetősen bonyolult indokolása részben az ellenzéki pártok érveit követte, miszerint az állami iskolákban a világnézeti semlegesség alapján kell állni. Az alapvetően helyes, jogilag korrekt követelés azonban ebben a történelmi helyzetben nem feltétlenül volt szerencsés. Olyan időszak után, amelyben az állam több mint negyven esztendőn át nem volt semleges, az ateizmust erőltette – s mindez elsősorban a magyar lakosság döntő többségét kitevő, történelmi keresztény egyházakat és a zsidó felekezetet sújtotta – nem valószínű, hogy ez volt a legjobb megoldás. Ráadásul a világnézeti semlegesség jogfilozófiailag nyilván létező, ám a mindennapokban kevésbé értelmezhető fogalma önmagában is megkérdőjelezhető, hiszen nehezen képzelhető el olyan tanító vagy tanár, aki – önmagán felülemelkedve – bármiféle ideológia követése nélkül, mindenhez pártatlanul viszonyulva lenne képes közvetíteni tárgya anyagát. Különösen olyan – a tudást átadó személy gondolatvilágát óhatatlanul tükröző – tárgyak esetében, mint például a történelem vagy az irodalom. A világi erkölcsstan oktatása a vallásos diákok számára sem okozott volna különösebb gondot, ahogy a hittan tanulása sem lett volna haszontalan az ateistáknak. Már csak amiatt sem, mert így a keresztény Európa – azóta persze többször megtagadott – történelmi gyökereivel is alaposabban megismerkedhettek volna.

Andrásfalvy Bertalan visszaemlékezése miniszterségére, 2008. május 31.

A miniszterségem alatt fogtunk bele a közoktatási törvény megalkotásába, melynek kidolgozásáról még az ellenzék is azt mondta, hogy még egy ilyen törvény nem született Magyarországon, hiszen több mint két évig egyeztettünk róla. Végül, utódom ideje alatt mégsem a nemzetközi szakma által javasolt, és kidolgozott verziót fogadták el. A jogszabály legnagyobb hibájának ma is azt tartom, hogy az állam az önkormányzatok kezébe adta az iskolák fenntartását, ezzel kiszolgáltatva az oktatást egy-egy település polgármesterének, anyagi helyzetének. Ez hatalmas felelőtlenség volt, hiszen a paksi atomerőmű mellett nyilván sokkal több

⁹⁴ <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/ad0eaabc5e3e0fc2c1257dce003c84c7?OpenForm&ParentUNID=18C997C3DCA53AEFC1257ADA0052B39F> (letöltve: 2014. december 10.)

pénz jut az iskolára, mint egy ormánsági faluban. Nagyon sok támadás ért amiatt, hogy szerettem volna elérni: a világról, a világ keletkezéséről, a hitről is tanuljanak gyermekek, még akkor is, ha ateisták a szüleik. Hiszen a kereszténység az európai kultúra hangsúlyos része, erre az ismeretanyagra az európai embernek szüksége van.⁹⁵

Az oktatás, a hit- vagy az erkölcsstan és számos más kérdés körüli állandó – és egyre durvábbá váló – nyilvános összetűzések, az ideológiai, a múlt értelmezésével kapcsolatos és az emlékezetpolitikai viták ebben az időben váltak mindennaposakká. A függetlenségét 1989 után oly büszkén hangoztató – sokszor még a pártállam régi kádereiből álló – sajtó nagy része az ellenzéki álláspontot támogatta, a kormány megfontolandó és ésszerű intézkedéseit is gyakran támadta. Igaztalanul vetette a rendszerváltoztatás jogi és intézményi kereteit lezáró, a demokrácia értékeit mindenben magáénak valló Antall József – és hasonlóan gondolkodó miniszterei, bizalmasai – szemére, hogy a múltba vágynak vissza, a Horthy-korszakot akarják visszahozni. A média hathatós segítségével olyanok vádolták őket ezzel, akik egy meglehetősen elvont szabadságeszmény jegyében, a gyakorlatban nehezen megvalósítható elméleti konstrukciók alapján kívánták az erre kevésbé fogékony országot irányítani. Vagy éppen azok, akik a kádári idők viszonylagos rendjét, jólétét visszasíró kisembereket (akik mit sem tudtak róla, hogy a diktatúrán belüli látszólagos biztonságnak a fenntartása csaknem csődbe vitte az országot) győzködték arról, hogy az előző évtized pártállami vezetőinek állítólagos szakértelme mentheti meg a magyarokat a retrográd és demokráciaellenes Antalléktól...

Ennek a propagandának a sikerét már az 1990. október végi, kényszerű és gazdaságilag indokolt benzináremelés elleni, szokatlanul jól szervezett taxisblokád – a szabad választások utáni Magyarország 2006-ig legnagyobb politikai válsága –, majd a Konrád György megálmodta Demokratikus Charta 1991 őszi alapítása, illetve 1992. március 15-ével kezdődő látványos tiltakozásai és akciói bizonyították. Mindehhez persze a piacgazdaságra történő rendkívül gyors átállás gondjai társultak: a gazdasági mutatók – egyébként az összes volt szovjet érdekszférába tartozó országra jellemző – romlása, ebből következően a szociális feszültségek rendkívüli növekedése. A korábban olyannyira vágyott politikai szabadságjogok természetesen nem bizonyultak már olyan fontosaknak, amikor a tömeges elbocsátások miatt sokan az utcára kerültek, az életszínvonal csökkent, és emiatt egyre többen éreztek nosztalgiát a Kádár-korszak iránt.

⁹⁵ <http://www.pecsiujsag.hu/pecs/hir/helyi-hireink/pecsi-arcok---andrasfalvy-bertalan-nem-bosszut-akartunk> (letöltve: 2014. november 25.)

A Demokratikus Charta és a médiaháború

A „demokrácia védelmében” született Charta létrehozásánál az SZDSZ és az általuk „kritikai értelmiségnek” nevezettek bábáskodtak, azonban hamarosan csatlakozott hozzá az MSZP és a Fidesz is. Míg azonban a Fidesz fokozatosan kihátrált ebből az ellenzéki koalícióból, addig az SZDSZ és az MSZP egyre inkább egymásra talált benne. Mindez azért volt különös, mivel az 1990-es választások előtt az SZDSZ hirdette a legharcosabb antikommunista szölamokat, miközben az MSZP éppen tőlük tartott a leginkább. (Az MDF 1990-es, második választási forduló első győzelmében – az első fordulóban még szinte fej-fej mellett haladt az MDF és az SZDSZ /24,7% illetve 21,3%/ – nagy szerepet játszott, hogy az MSZP-szavazók nagy része az SZDSZ radikalizmusától megrettenve inkább a mérsékeltebb MDF-re szavazott. Így az MDF a szavazatok 42,4%-át, az SZDSZ 23,8%-át kapta.) Végül a Chartában nemcsak egymásra talált az SZDSZ és az MSZP, de a két párt későbbi koalíciós kormányzása (1994–1998 és 2002–2010) is belőle született.

A Demokratikus Charta 162 értelmiségi által aláírt felhívásának kezdő sorai (a sajtóban megjelent: 1991. szeptember 27.)

Mi, e Charta aláírói, magyar demokraták, pártállásunkra való tekintet nélkül úgy látjuk, hogy hazánkban akadozik a demokratikus átalakulás. Sokan nemcsak azért fordulnak el a politikától, mert életkörülményeik tovább romlottak, hanem azért is, mert nem ilyennek képzelték a demokráciát. Tudjuk, hogy mint minden történelmi méretű átalakulásnak, hazánk e sorsdöntő korszakának fogyatékoságai mellett vannak kétségbevonhatatlan eredményei is. Mi ezeket az eredményeket szeretnénk megőrizni, és ezért szükségesnek tartjuk kinyilvánítani, hogy milyen Magyar Köztársaságot akarunk.⁹⁶

A Charta létrejöttét és megerősödését a már közvetlenül a választások után kibontakozó – és tulajdonképpen napjainkig tartó – médiaháború is jelentősen segítette. 1990. május 23-án, az 1945 utáni első szabad választások kormányának megalakulásakor és Antall József eskütelekor az esemény nem fejeződött be a labdarúgó BEK-döntő (ma: BL-döntő) kezdetéig, mire a Magyar Televízió vezetői úgy döntöttek, hogy megszakítják az erről szóló közvetítést, amit majd a meccs vége után felvételtől folytatnak.

⁹⁶ Bozók András: Mozgalmi-értelmiségi politika a rendszerváltás után: A Demokratikus Charta. *Politikatudományi Szemle*, 1997/1. 98–135. Az idézet: 106–107.

Nem sokkal ezután, július 25-én az országgyűlés szinte egyhangúlag szavazta meg (271 igen, 0 nem és 3 tartózkodás) a Magyar Televízió élére Hankiss Elemér, a Magyar Rádióéra pedig Gombár Csaba jelölését. Kinevezésük a köztársasági elnök jogköre lett, augusztus 1-jén már munkába is állhattak. Ugyanakkor ez teljes jogbizonytalanságban történt: az általuk vezetett intézmények működési rendje, szabályzatai és etikai kódexe is hiányzott. Az új elnökök ebben a helyzetben nem merték – később már nem is akarták – elbocsátani a médiában dolgozó volt pártállami kádereket, lényegesebb változtatások nélkül folytatták a két közmédia addig megszokott tevékenységét.

Az ott dolgozók többsége a kormány és új főnökeik kezdeti erélytelenségén felbuzdulva okkal hihette, hogy a sajtó fő, szinte egyetlen feladata a kormány kritikája, vele szemben az ellensúly biztosítása. Annál is inkább, mert ezt az elképzelést a sajtó más képviselői – akik közül sokan váltak az egyik pillanatról a másikra harcos kommunistából meggyőződéses demokratává – és az ellenzék is erősen támogatta. A kormányzást rendkívüli nehézségekkel kezdő kabinet iránt szinte semmiféle megértést sem tanúsítottak, minden apró hibát azonnal szóvá tettek és számonkértek. A támadásoknak ugyan sokszor volt alapjuk, de azok kíméletlensége – azonnal a kabinet hivatalba lépése után, a türelmi időt még véletlenül sem megadva – meglehetősen szokatlan volt.⁹⁷

Újabb konfliktust eredményezett, hogy Antall József az 1990-es önkormányzati választások második fordulójának kampánycsendje előtt tévényilatkozatot adott, azonban ezt Hankiss – aki „ellensúlyként” Göncz Árpád köztársasági elnököt is megszólaltatta volna, ő viszont az utolsó pillanatban lemondta a szereplést – október 12-én nem engedte közvetíteni. (Érdekes kérdés, miként gondolta Hankiss, hogy az elvileg a nemzet egységét megtestesíteni hivatott államfő – aki mind gyakrabban, a legnyilvánvalóbban két héttel ezután, a taxisblokádnál idején lépett ki ebből a szerepből – legyen a kormányfő politikai ellensúlya.)

Hankiss Elemér emlékezése Antall József beszéde 1990. október 12-i sugárzásának letiltásáról, 2000 eleje (beszélgetés Mihancsik Zsófiával)

[...] a helyhatósági választások előtt nem közvetítettük Antall József beszédét. Az történt ugyanis, hogy az önkormányzati választások előtt ő azt kérte, hogy beszélhessen a Televízióban az ország népéhez. Én mondtam, hogy a miniszterelnöknek természetesen joga van beszélni, de mivel ő pártelnök is és helyi választások előtt állunk, valamiképpen meg kell teremteni a szereplése politikai ellensúlyát. Mondjuk azzal,

⁹⁷ Minderről és a médiaháborúról részletesen szól e kötetben Rác János tanulmánya.

hogy Göncz Árpád is megszólal. Göncz Árpád titkársága értesített, az elnök úr vállalja, hogy beszél. Majd az utolsó pillanatban lemondták a szereplést. Kénytelen voltam felhívni Antallt Brüsszelben, s közölni vele, hogy nem tudom leadni a már fölvetett beszédét. Ő nagyon józan volt, azt mondta, megért engem mint MTV-elnököt, de politikusként visszautasítja az eljárásomat, mert hogyan tehetem én függővé az ő megszólalását attól, hogy Göncz lemondta a magáét. Sokan egyébként erre az eseményre vezetik vissza a médiaháború kirobbanását. [...] A média-etikát tekintve, úgy vélem, jól döntöttem, az európai médiagyakorlatnál azonban valószínűleg szigorúbb voltam. Nem ismertem még igazán a nyugati televíziók rugalmasabb gyakorlatát. Csak később láttam, hogy még a BBC-ben is, ahol rendkívül körültekintően egyensúlyoznak politikailag, viszonylag nagy teret engednek a kormánynak. Én azt hittem, kötelességem centire kimérni az egyensúlyt. [...] Meggyőződésem szerint én arra kaptam megbízást a parlamenttől, hogy szigorúan független intézményt hozzak létre, tárgyilagos és kiegyensúlyozott televíziót vezessek. Valószínűleg túl mereven értelmeztem a feladatomat, mert aztán több BBC-s, ARD-s szakértő és vezető is azt mondta, hogy alapján egyetértenek a döntéssel, de náluk azért nem ilyen keményen mennek a dolgok.⁹⁸

Antall József 1991. április 5-én fordult először Göncz Árpádhoz azzal a kéréssel, hogy írja alá Hankiss és Gombár felmentését. Göncz Árpád ezt nem tette meg. 1991 júliusában a kormányfő, a hatályos 1974-es jogszabály értelmében – miszerint a televízió és a rádió kormányfelügyelet alatt áll – három-három alelnököt jelölt a közmédiákba, mellyel a televízió esetében Hankiss két intendánsát erősítette volna meg. (Bár az SZDSZ e két intendánssal szemben korábban nem emelt kifogást, most már őket is MDF-komisszároknak titulálta.) Kinevezésüket Göncz Árpád „lelkiismerete parancsának engedelmeskedve”, a médiában uralkodó összevisszaságra és a hatáskörök tisztázatlanságára hivatkozva július 10-én visszautasította. Erre Antall az Alkotmánybíróság állásfoglalását kérte, melynek szeptember 23-i, a köztársasági elnök jogköréről szóló határozata megállapította, hogy a tévé és rádió vezetőinek kinevezését és leváltását illetően az államfőnek kizárólag akkor van mérlegelési joga, „ha alapos okkal arra következtet, hogy a javaslat teljesítése az államszervezet demokratikus

⁹⁸ MIHANCsik Zsófia: Azóta sem sikerült... Hankiss Elemérrel beszélget Mihancsik Zsófia. *Beszélő*, 2000/2. 99–103. Az idézet: 99.

működését súlyosan zavarná”. Olyan súlyú indokok kellenének ehhez, mint az országgyűlés rendkívüli felosztatásához. Ilyesmiről pedig nyilván nem volt szó.⁹⁹

Ezután szeptember 26-án Antall József ismét kérte a köztársasági elnököt az alelnökök kinevezésének aláírására. Göncz Árpád ezt az Alkotmánybíróság döntése után már nem utasíthatta vissza, ám egy hét után mérlegelési időt kért, és bekérte a két közmédia – nem létező – szervezeti és működési szabályzatát. Több heti várakozás után a miniszterelnök ismét az Alkotmánybírósághoz fordult, amely 1992 elején a 8/1992. (I. 30.) számú határozatában kimondta, hogy „[...] a köztársasági elnök a kinevezési jogkörébe tartozó döntést ésszerű határidőn belül köteles meghozni, amely annak megállapításához szükséges, hogy a kinevezés alkotmányos feltételei fennállnak-e.

E határidő túllépése alkotmányellenes.”¹⁰⁰

Ezután a miniszterelnök lovagias gesztust tett a köztársasági elnök felé. 1992. január 31-én korábbi jelöltjeit visszaléptette, és helyettük február közepén két újat nevezett meg: Nahlik Gábor távoktatási szakértőt a televízió, Csúcs László közgazdászt a rádió alelnökének, akiket Göncz Árpád március 2-án ki is nevezett.

Közben 1991. szeptember elején nyilvánosságra került az MDF frakcióvezetőjének, Kónya Imrének egy párton belüli vitára szánt bizalmas feljegyzése. Tulajdonképpen erre adott válaszként született meg a Demokratikus Charta.

Részlet Kónya Imre 1991. szeptember 9-én napvilágot látott írásából

Azt hiszem, hogy a sajtó kormányellenességének fő oka a civil kurázsi hiánya. Mint ahogy azelőtt ahhoz kellett bátorság, hogy valaki a párt és a kormány ellen lépjen fel, most ahhoz kell bátorság, hogy valaki kiálljon az MDF és a kormány mellett. [...] Aki szembehelyezkedik a szakmai közvéleménnyel, megnézheti magát. A kormányzat diktatúrájának megszűnt minden alapja, helyébe lépett viszont a „szakma” diktatúrája, amely legalább olyan könyörtelen, mint az APO [az MSZMP KB Agitációs és Propagandaosztálya]. A legnagyobb ellenzéki párt [SZDSZ] és szövetségesei nyugati sajtókapcsolataikon keresztül egy olyan lépést, amely a Rádió és a Televízió átalakítására irányul, felhasználtak volna arra, hogy az MDF és az új kormányzat liberális, demokratikus elkötelezettségét megkérdőjelezzék. Most azonban, amikor az országról alkotott kép a világ szemében egyértelmű – amikor már senki nem vonja kétségbe az

⁹⁹ <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/ad0eaabc5e3e0fc2c1257dce003c84c7?OpenForm&ParentUNID=DA6CAEF75D9C7CF7C1257ADA00528F45> (letöltve: 2022. szeptember 4.)

¹⁰⁰ <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/ad0eaabc5e3e0fc2c1257dce003c84c7?OpenForm&ParentUNID=7B1858237CA456DCC1257ADA0052B53C> (letöltve: 2014. november 26.)

MDF és a kormány elkötelezettségét a liberalizmus, a demokrácia, a sajtószabadság, az emberi jogok és a piacgazdaság iránt –, meggyőződésem szerint végrehajtható a Magyar Rádió és Televízió politikai beállítottságának és szellemiségének gyökeres megváltoztatása.¹⁰¹

Ezekhez a komoly ellentétekhez járult még, hogy az Országgyűlés Kulturális Bizottsága nem fogadta el a Hankiss Elemér benyújtotta, több mint egy esztendőn át készült médiatörvény-tervezetet, a tévéelnök viszont a Bizottság elnöke, Kulin Ferenc által javasolt elképzelést opponálta. (Az eredeti szándék szerint olyan törvénynek kellett volna születnie, amely mindkettejük egyetértését bírja.) 1991 nyarára a kétharmados parlamenti többséget igénylő javaslatot már majdnem sikerült elfogadtatni, mivel a Kulturális Bizottságban az MSZP álláspontját képviselő Kósa Ferenc megállapodott erről a kormánypártokkal. Amikor azonban az ezt követő héten az országgyűlés elé terjeszthették volna az ajánlást, az MSZP Kósa helyett Gellért Kiss Gábort küldte a Bizottságba, aki kijelentette, hogy pártja érvénytelennek tekinti a megegyezést, s ezen túl a médiatörvényt érintő kérdésekben az SZDSZ-szel közös álláspontra fog helyezkedni. (A Chartán kívül ez az esemény járult hozzá leginkább az SZDSZ és az MSZP későbbi koalíciójához.)

A két legmagasabb közjogi méltóság, a köztársasági elnök és a kormányfő 1992. májusa és december között összesen 25 levelet váltott egymással a média ügyében.

Kajdi József, a miniszterelnöki hivatal vezetőjének visszaemlékezése a miniszterelnök és az államfő üzenetváltásairól

A médiaháború finisében, mikor már nagyon szorították őt [Göncz Árpádot] az alkotmánybírószági határozatok, előfordult, hogy egyetlen napon ötször ígérte meg az elnök úr a miniszterelnök úrnak Hankiss és Gombár fölmentését. Ötször vittem oda neki az Antall által írt okiratokat, és ő ötödször nem írta alá. Előtte telefonon beszéltek. A miniszterelnököt én még soha ilyen dühösnek nem láttam. Szinte már kiabált. Árpád, ne csinálj belőlem bohócot! Megállapodtunk, igaz? Hát akkor a Kajdi Jóska most átmegy hozzád. Küldhetem, aláírod? Rendben van.

Mire átértem a Parlament folyosóján a 17-es kaputól az 1-es kapuig, addig az elnök úr meggondolta magát. Akkor már közölte, hogy sajnos

¹⁰¹ *A magyarországi médiaháború története. Média és politika 1989–2010.* Szerk. PAÁL Vince. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013. (A továbbiakban: PAÁL, 2013.)

nem. Ez az idő elég lehetett, hogy a Mérleg utcával [az SZDSZ pártirodájával] egyeztessen, és utána azt mondja, hogy nem.¹⁰²

1992. december 8-án Göncz Árpád ismételten visszautasította a médiaelnökök felmentését, amelyre a korábbi alkotmánybíróági határozat alapján nem lett volna joga. (Amint Sólyom László később felidézte: „Göncz Árpád nem volt tisztában saját alkotmányos lehetőségeivel. Mint azt egy jelentős SZDSZ-es politikus nemrég mondta nekem, nem is akadt a környezetében senki, aki erről tíz év alatt felvilágosította volna.”¹⁰³) Másnap a kormány felfüggesztette az állásából Hankist, s az elnöki jogkört Nahlik Gábor alelnöknek adta át. 1992. december 31-ének hajnalán a médiatörvény húsz órás vitájának zárószavazásán a javaslat – amelynek kétharmados részeit az ellenzék leszavazta, a feles többséget igénylőkből pedig értelmetlen szöveg keletkezett – egyetlen szavazatot sem kapott (122 fő tartózkodott, 170-en nemmel voksoltak).

F. Havas Gábor SZDSZ-es képviselő emlékezése a médiatörvény 1992. december 31-i leszavazásáról, 2000

Még 1992 utolsó napjainak szomorú eseménye volt a médiatörvény bukása a parlamenti szavazáson, ám árnyéka rávetült a következő évekre is. Kétségtelen, a kormánypártok az utolsó pillanatban beszuszakolt módosító indítványokkal némileg átszabták a véres verejtékkel létrehozott hatpárti konszenzust, de ezek a változások valószínűleg nem voltak olyan súlyosak, hogy indokoltá tegyék az ellenzék drasztikus ellenlépését: a kétharmados részek kiszavazását és ezzel a törvényjavaslat teljes kiürítését. A mi frakciónkban a szavazást – többnyire állva – Haraszti Miklós, a médiaügyi szóvivő vezényelte, két-három padsorral mögöttem. Élénken emlékszem a kaján mosolyra – ezeket olykor »kellett ez nektek, most megkaptátok« jellegű kiszólások is kísérték –, amely minden egyes kétharmados hely leszavazásakor megjelent az arcán. Talán nem kellett volna ilyen kevélynek lenni. De az én lelkiismeretem sem lehet tiszta. Nem volt energiám átrágni magam a vitatott pontokon és személyes döntést hozni: végig engedelmesen együttszavaztam a frakcióval. (Nem tekintem mentségnek, hogy parlamenti demokráciában ezt általában így illik.) Tény ami tény, a végszavazás tragikomédiába fulladt: a javaslat egyetlen igen szavazatot sem kapott.

¹⁰² Idézi: HORVÁTH Attila: A magyar média a rendszerváltástól 1998-ig. In: PAÁL, 2013. 94.

¹⁰³ Uo.

»A médiatörvény elutasításával összefüggésben (...) indokoltnak látszik felvetni az ellenzék felelősségét« – vélte néhány nappal később a *HVG*-ben Babus Endre. Sőt, egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy »a minősített többséget igénylő törvényhozás (...) az 1989-es békés átmenet szép, de egyre inkább megvalósíthatatlannak tetsző ideái közé tartozott«.

Annak persze nem a médiatörvény bukása, hanem a közszolgálati rádió és televízió költségvetési önállóságának megszüntetése volt az oka, hogy az addig hősies ellenállást tanúsító elnökök – Gombár és Hankiss – benyújtották lemondásukat, az alelnökök – Csúcs és Nahlik – szabad kezet kaptak, és minden elképzelést alulmúló mélyrepülés kezdődött, amely csoportos elbocsátásokhoz, a Pálffy G. Istvánok, Babiczki Klárák regnálásához, a nyílt uszítás térnyeréséhez vezetett. De annak igen, hogy továbbra is fennmaradt a frekvenciamoratórium, s ezzel a sajtószabadság erőteljes korlátozása.¹⁰⁴

Hankiss Elemér tévé és Gombár Csaba rádióelnökök 1993. január 6-án felmentésüket kérték Göncz Árpádtól, aki ezt nem volt hajlandó elfogadni. Végül egy érdekes jogi játszma részeként papíron ugyan elnökök maradtak, a kormány viszont úgy értelmezte, hogy kérelmük a lemondással azonos, amelyet viszont senkinek sem kell jóváhagynia. Így az 1992-ben kinevezett két helyettes, Nahlik Gábor és Csúcs László „teljes elnöki jogkörrel felruházott alelnökként” vezették a továbbiakban a két intézményt. A médiaháború pedig tovább folytatódott... Annak ellenére, hogy az 1990-es évek második felétől – az internet rohamos terjedésével párhuzamosan – a televíziók, a rádiók és a nyomtatott sajtó szerepe egyre jelentéktelenebbé, a véleménynyilvánítás szabadsága pedig (sajnos számos vadhajtást is hozva) szinte korlátlanra vált. Elvileg tehát a mind kisebb tömegeket vonzó, hagyományos média uralmáért vívott küzdelem fölöslegesnek tűnik, ám a politikának mégis rendkívül fontos.¹⁰⁵

Bármennyire is csak az értelmiség belső, viszonylag szűk körét érintő viadalnak tűnt a médiaháború, komoly hatást gyakorolt a magyar pártpolitikára is. Nem csak az SZDSZ és az MSZP egymásra találása miatt, hanem azért is, mivel részben ez

¹⁰⁴ F. HAVAS Gábor: 1993. *Beszélő*, 2000/4. 49–55. Az idézet: 50.

¹⁰⁵ A médiaháborúról összefoglalóan, kiváló kronológiával, dokumentumgyűjteménnyel és irodalomjegyzékkel: PAÁL 2013, benne elsősorban: Horváth Attila (17–121.) és Bárány Anzelm (317–334) tanulmányai. Lásd még: RÉVÉSZ Sándor: Médiaháború 1989–2011. 1–4. rész. *Kritika*, 2011/5. 6., 7–8., 9–10. 2–5., 5–7., 13–16., 10–13. – BÁBA, 2015, 161–163. – Újabban: RÁCZ János: *Több oldalról szorongatva: középén. A médiacsata néhány csörtéje (1990–1993)*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2018.

eredményezte a pártokon belüli feszültségek élesedését, ezáltal számos politikus pártváltását, illetve új pártok alapítását. Így volt mindenekelőtt a néppárt jellegű – számos egymástól eltérő nézetrendszer képviselő csoportot magában foglaló – MDF-ben, de az MSZP és a Fidesz esetében is. Antall József és Csurka István korábban sem igazán harmonikus viszonyának elmérgesedése – ennek nyomán a Csurka-hívek MDF-től való elhidegülése – kifejezetten a médiaháború következménye volt, ahogy részben az Antallal szintén rossz viszonyban lévő Bíró Zoltán kiválása és pártalapítása (Nemzeti Demokrata Szövetség) is. Az MSZP-én belül a „népi szárny” visszaszorulásában, Pozsgay Imre kilépésében – majd Bíróval szövetkezésében – vagy a Fidesz 1993. novemberi szakadásában (Fodor Gábor, Molnár Péter, Ungár Klára és mások kiválása, többségük SZDSZ-be átiratkozása) szintén szerepet játszott ez az áldatlan harc. Látszólag a Charta-mozgalom élén álló SZDSZ jött ki a legjobban e küzdelemből, valójában azonban a magyar társadalomban akkor még az SZDSZ-nél sokkal jobban beágyazott, kapcsolati tőkéjét ügyesen használó MSZP nyert vele a legtöbbet. Így lett egy elvileg kultúrpolitikai és szakmai kérdés az egész magyar politikai életet befolyásoló és részben átrendező tényezővé.

A Magyar Tudományos Akadémia megújítása

Szinte az Antall-kormány megalakulásával párhuzamosan újult meg a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) is. 1990. május 2-án tartották az új, szabadon választott magyar országgyűlés első ülését, s az ekkor – az április 29-i MDF–SZDSZ paktum értelmében – köztársasági elnökké választott Göncz Árpád május 3-án kérte föl Antall Józsefet a kormányalakításra. Miután a parlament május 23-án elfogadta a kormányprogramot, a kabinet még aznap le is tette esküjét. Ekkor már zajlott az MTA 150. közgyűlése, amelyen a tudós testület május 24-én Kosáry Domokost választotta elnökének.

Antall József MTA közgyűlésén mondott beszédének részlete, az MTI tudósítása, 1990. május 24.

Az akadémiai közgyűlésen csütörtökön felszólalt Antall József miniszterelnök. Külön öröm számomra – mondotta egyebek között –, hogy Kosáry professzor személyében olyan elnök került az Akadémia élére, aki politikai magatartásával, emberi tartásával, megszenvedett börtönbüntetésével szinte szimbóluma a megújulásnak. Olyan időszakban tartotta egyszerre ülését a magyar Országgyűlés és az Akadémia, amikor az ország válaszutak előtt áll. Elhatározott szándékunknak kell lennie, hogy a fordulatot végrehajtsuk, hitet adunk a nemzetnek, hogy képesek vagyunk kitörni ebből az ördögi körből. [...] Mi úgy gondoljuk, hogy

a Magyar Tudományos Akadémia egyik nagy értéke az önállósága és a függetlensége. Amikor parlamentáris demokráciát teremtünk Magyarországon, amikor véget ért a totális diktatúra időszaka, amikor a politikai pluralizmus válik a hétköznapi rendszerévé, akkor nagy szükség van olyan intézményekre, amelyek ezt az országot képesek stabilizálni, egyensúlyban tartani.¹⁰⁶

Kosáry, a nagyszerű, komoly nemzetközi tapasztalatokkal rendelkező történész valóban személyében testesítette meg azt a megújódást, amelyet Antall Józseffel együtt annyira fontosnak gondoltak. Hivatala átvételekor már 77 esztendő volt, de kiváló fizikai állapotban, sok fiatal megsegítő szellemi frissességgel és felfogóképességgel, a korából és tapasztalataiból is adódó bölcsességgel látott hozzá nem éppen könnyű feladata végrehajtásához. Életútjából adódóan szinte azonnal átlátta az akadémia átalakításának legfontosabb teendőit. Korosztályának egyik legtehetségesebb tagjaként ugyanis már egészen fiatalon a magyar állam külföldi ösztöndíjaival (Bécs, Párizs, London és az USA) szélesíthette látókörét, 1941-ben az akkor alapított Teleki Pál Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének (ez az MTA Történettudományi Intézetének volt a jogelődje) igazgatóhelyettese, 1945-től már igazgatója volt, emellett Szekfü Gyulát helyettesítette egyetemi tanszékén, és az Eötvös Collegiumban is tanított. Az Intézetet 1949-ben „átszervezték”, Kosáryt 1950-ben minden állásából elbocsátották. Ezután 1952-ig az akkor már az MTA-hoz tartozó Történettudományi Intézet tiszteletdíjas kutatójaként, ezután könyvtárosként dolgozott, 1955-től pedig az Agrártudományi Egyetem – azóta róla elnevezett – könyvtárának igazgatója. Bár az 1956-os forradalom napjaiban mindenkit mérsékletre intett, mivel a Magyar Történészek Forradalmi Bizottságának egyik vezetőjévé választották és a forradalommal kapcsolatos dokumentumgyűjteményt állított össze, 1957 őszén mégis letartóztatták. Egy ideig magánzárában, aztán Déry Tibor, majd Eörsi István szobatársaként raboskodott. Másokhoz képest tűrhető körülmények között, hiszen viszonylag szabadon dolgozhatott: még a British Libraryből is kapott kölcsönkönyveket. 1960-ban szabadult, a Pest megyei Levéltárban helyezkedhetett el. A Kádár-rendszer konszolidációjának következtében 1968-ban visszakerült az MTA Történettudományi Intézetébe, egyetemi katedrát azonban nem kaphatott. 1982-től az MTA levelező, 1985-től rendes tagja. Már 60 éves kora körül nagy öregnek, a polgári tör-

¹⁰⁶ MTI, 1990. május 24. (*Antall József felszólalása az MTA közgyűlésén; Kosáry Domokos az MTA elnöke – Antall József beszéde.*)

ténétírás egyik utolsó képviselőjének tartották – s hála Istennek, ezekre a jelzőkre még jó három évtizeden keresztül rászolgált.¹⁰⁷

Kosáry két cikluson át maradt az MTA elnöke, 1996. május 9-én köszönt le posztjáról. Neki – s persze a vele e tekintetben együttműködő kormányzatnak – köszönhető, hogy az akadémia ismét visszanyerhette 1949 előtti önállóságát. Ugyanis, mint már utaltam rá, az intézmény 1949-ben gyökeresen átalakult. Korábbi autonómiáját elveszítette, soraiból egykori tagjainak döntő többségét kizárta, és a pártállamot mindenben kiszolgáló intézménnyé vált. Ezt a szomorú tényt szentesítette az MTA-ról szóló 1949-es szabályozás.

1949. évi XXVII. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról (részlet)

Országunk, népünk felemelkedése érdekében fel kell használnunk a haladás leghatásosabb eszközeit, ezért olyan központot kell létrehozunk, amely az elméleti és alkalmazott tudományok fejlesztésével, művelésük tervszerű megszervezésével képes az ország összes tudományos erőit a szocialista társadalom építésének szolgálatába állítani. [...] A Magyar Tudományos Akadémiának tehát a tudomány minden erejét sorompóba kell állítania hazánk felvirágoztatására és ezzel egyszersmind a haladó emberiség fejlődésének előmozdítására.

E végből a Magyar Népköztársaság országgyűlése az alábbi rendelkezéseket iktatja törvénybe:

1. § A Magyar Tudományos Akadémia (továbbiakban: Akadémia) a Magyar Népköztársaság legfelsőbb tudományos intézménye; tervszerűen irányítja legfelsőbb fokon az elméleti és az alkalmazott tudományok művelését; a haladó tudomány szellemének megfelelően elmélyíti az elmélet és a gyakorlat kapcsolatait.

2. § (1) Az Akadémia feladata különösen:

a) A Magyar Népköztársaság népgazdasági tervének megfelelően az országos érdekű tudományos célok kijelölése és megvalósításuk tervének, az országos tudományos tervnek kidolgozása, valamint az ehhez szükséges előfeltételek biztosítása [...].¹⁰⁸

¹⁰⁷ Életútjáról, történeti kvalitásairól a *Magyar Tudomány* 2013/12. számának *Kosáry 100* összeállítása emlékezett (a vendégszerkesztő HUNYADY György volt), számos jeles történész írásával: 1410–1484. – Lásd még: *Hommage à Kosáry Domokos*. Szerk. FERCH Magda – ORMOS Mária. Budapest, Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, 2009.

¹⁰⁸ https://hu.wikisource.org/wiki/1949._%C3%A9vi_XXVII._t%C3%B6rv%C3%A9ny (letöltve: 2022. július 5.)

Az MTA az 1970-es évektől ugyan részben visszanyerte korábbi tudományos rangját, közgyűlése pedig 1989-ben rehabilitálta az 1949-ben kizárt vagy tanácskozó taggá minősített (a gyakorlatban szintén kizárt) tagjait, ám még közvetlenül a rendszerváltoztatás előtt is – bár a korábbinál némileg gyengébben, de – érvényesült benne a pártállam politikai akarata és befolyása. Ennek megváltoztatásához volt szükség Kosáry tekintélyére és a kormányzat megértő, akár saját jogosítványait is feladni hajlandó támogatására. Bár sokan követelték a kormánypárton belül is, hogy az érdemteleneket távolítsák el a testületből, Kosárynak volt elég ereje, hogy elhárítsa ezeket a szándékokat. Korábbi háttérbeszorítását és megaláztatását megbocsátva kijelentette, hogy nem hajlandó a boszorkányüldözésre: nem fogja megtenni azt, amit elődei 1945 és 1949 között cselekedtek, amikor a korábbi testület nemzetközi hírű tudósait is kitaszították az Akadémiáról. Bár lett volna alkalmja, hogy másod- és harmadrendű (de a korábbi állampárthoz hű) akadémikusokkal ugyanezt tegye – ám ő (saját sorsából is okulva) mégsem hajlott erre.

Nem sokkal Kosáry elnöksége előtt – az akkor már teljesen nyilvánvaló változásokra kissé talán későn reagálva – 1990 februárjában elfogadták az MTA új alapszabályát, 1994 áprilisában pedig – hosszas, gyakran ingerült viták után – kihirdették a róla hozott új törvényt, amely köztestületként, azaz önkormányzattal és nyilvántartott tagsággal rendelkező, közfeladatot ellátó testületként és jogi személyként határozta meg az intézményt.

1994. évi XL. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról (részlet)

A Magyar Tudományos Akadémiát a nemzet a magyar nyelv ápolására, a tudomány szolgálatára hozta létre.

Jogos társadalmi igény, hogy a magyar tudományosság nagy múltú nemzeti intézményének működési és tevékenységi szabadsága – a tudományt művelő és képviselő más intézmények autonómiáját nem csorbítva – önkormányzati jogainak törvényi megerősítésével kiszélesedjék, belső életének demokratizmusa erősödjék. [...]

1. § (1) A Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: Akadémia) önkormányzati elven alapuló, jogi személyként működő köztestület. Köztestületként a tudomány művelésével, támogatásával és képviselésével kapcsolatos közfeladatokat lát el. [...]

2. § [...] (2) Az Akadémia az Országgyűlés vagy a Kormány kérésére a tudomány, a társadalom és a gazdaság kérdéseiben véleményt nyilvánít.

Az Akadémia feladatairól

3. § (1) Az Akadémia joga és kötelezettsége, hogy

- a) támogassa a tudományok művelését és a tudományos kutatások végzését; támogassa a tudományos könyv- és folyóiratkiadást;
- b) örökdjék a tudományos közélet tisztaságán, a tudományos kutatás és véleménynyilvánítás szabadságán;
- c) rendszeresen értékelje a tudományos kutatás eredményeit, szorgalmazza és segítse azok közzétételét, terjesztését és felhasználását;
- d) feladatainak megfelelő körben képviselje a magyar tudományt a hazai közéletben és a nemzetközi tudományos fórumokon.¹⁰⁹

Közben megkezdődött a tudományos minősítő-rendszer átalakítása – e téren pedig az akadémiának is engednie kellett. Az 1949-es átalakítás után – a korábbi magyar gyakorlattól eltérően – az MTA adományozhatta a tudományos címeket, s bár az egyetemek hamarosan ismét jogosultakká váltak a doktori cím (az ún. kisdoktori, 1984-től dr. univ.) odaítélésére, ezek nem, csak a továbbra is az MTA-nál megszerezhető kandidátusi (CSc), illetve tudományok doktora (DSc) elismerések minősültek tudományos fokozatnak. Az európai és a korábbi magyar hagyományhoz visszatérve végül 1993-tól vezették be Magyarországon a PhD-t (Doctor of Philosophy), illetve az azzal egyenrangú, a művészeti képzésben használt DLA-t (Doctor of Liberal Arts), amelyet kizárólag az egyetemek nyújthatnak, s immár az egyedüli tudományos fokozatnak tekinthetők. Kissé faramuci megoldásként azonban továbbra is megmaradt és változatlanul nagy presztízsnak örvend az MTA által odaítélhető, a szovjet típusú minősítési rendszerből itt ragadt tudományok doktora (DSc) titulus, amely rendkívüli rangja ellenére sem számít fokozatnak. (Az orvosok, a fogorvosok, a gyógyszerészek, az állatorvosok, a jogászok oklevele egyben a doktori cím használatára is jogosít, de ez csak címnek minősül.)

Az MTA 1990-es évek eleji sikeres átalakítása – és azóta is tapasztalható állandó megújulási képessége – következtében a magyar társadalom iránta érzett bizalma és elégedettsége szinte töretlen. E tekintetben a rendszerváltoztatás óta mindig jó osztályzatokat kap a lakosságtól a közvélemény-kutatásokban, és rendre őrzi vezető helyét a vizsgált magyar intézmények között. Bár addigi óriási előnye 2009 óta mérséklődött, még mindig a messze legelfogadottabb testületnek tartják.¹¹⁰

¹⁰⁹ <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400040.TV> (letöltve: 202. január 5.)

¹¹⁰ http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/2013/2013_zarotanutmany_gazd_kultura.pdf, 13–22. (letöltve: 2019. február 5.) – <https://24.hu/belfold/2019/03/14/mta-bizalom-kozvelemen-y-kutatas-idea/> (letöltve: 2022. augusztus 3.)

Viták a művészeti életben

Kosáry Domokosnak abból a szempontból is fontos szerep jutott, hogy az MTA 1949-ben megszüntetett Széptudományi Alosztályát is igyekezett új formában, Széchenyi Művészeti Akadémiaként (SZIMA) feléleszteni. Ugyanis az MTA korszerűsítésekor elengedhetetlennek tartotta a művészetek és az irodalom akadémiai rehabilitálását.

Kosáry Domokos levele néhány író ismerősének (Domokos Mátyásnak, Hubay Miklósnak, Mándy Ivánnak, Nemes Nagy Ágnesnek, Vas Istvánnak), 1991. június 5.

Sokat gondolkoztam azon, hogy miként lehetne Széchenyi hagyományaihoz visszatérve, újra helyet adni az irodalomnak, művészetnek az Akadémián, de anélkül, hogy a tudomány és művészet eltérő funkciói keverednének, egymást zavarnák. Végül arra jutottam, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nagy keretén belül, de önálló társult egységként lehetne létrehozni egy olyan »Széchenyi Művészeti Akadémiát«, amely autonóm módon, saját elvei szerint működik, maga választja vezetését és – adott szerény létszámon belül – tagjait. Maga alakítja meg továbbá »szakmai« bizottságait, amelyekbe már be lehetne vonni valamivel szélesebb körben, fiatalabb és más külső erőket is. Ez a megoldás talán lehetővé tenné, hogy a tudományok és a művészetek – nemcsak az irodalom – a maguk módján, de végső fokon mégis együttes erővel segítsék elő a közös célt: művelődésünk nemzetközileg is elismert, magas szintjének biztosítását.¹¹¹

1991 szeptemberében Cseres Tibor, Csoóri Sándor, Domokos Mátyás, Hubay Miklós, Konrád György, Mándy Iván, Mészöly Miklós. Szabó Magda és Vas István, majd novemberben az MTA elnöksége, decemberben a rendkívüli közgyűlés – ami után Szervező Bizottság is alakult –, 1992 májusában pedig a közgyűlés is támogatta Kosáry törekvéseit. Ezután 1992 májusában, 25 alapító taggal, az MTA „társult szervezeteként” kezdhette meg működését a SZIMA. Az első székfoglalóra 1992. július 12-én, az első közgyűlésre 1992. november 3-án került sor. Első elnöke Mészöly Miklós, alelnöke Domokos Mátyás lett. A SZIMA irodalmi; képző- és iparművészeti; mozgógép- és színházművészeti; zenei alkotóművészeti; illetve építőművészeti osztályokra tagolódik, fő célja ezen területek társadalmi megbecsültségének, sikerének elősegítése.

¹¹¹ Idézi: FERCH Magda: „Tisztelet, hála és szégyenkező önvád”. A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia huszonöt éve. In: *Huszonöt év. A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia története*. Összeáll. és szerk. FERCH Magda. Budapest, Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, 2017. 39–40.

A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagjai

Bartha László festőművész, Cseres Tibor író, Domokos Mátyás író, Fodor András író, Görgey Gábor író, Haiman György tipográfus, Hubay Miklós író, Jovánovics György szobrászművész, Jókai Anna író, Juhász Ferenc költő, Konrád György író, Lakatos István író, Lator László író, Lengyel Balázs író, Lossonczy Tamás festőművész, Mándy Iván író, Mészöly Miklós író, Nemes Nagy Ágnes költő, Polgár Rózsa textilművész, Somlyó György költő, Soproni József zeneszerző, Szabó István filmrendező, Szabó Magda író, Takáts Gyula író, Vas István író.

A SZIMA 70 évnél fiatalabb tagjainak száma nem lehet több 48-nál. Az új tagokat a már meglévők jelölhetik és választják titkos szavazással. Megalakulása óta a SZIMA rengeteg programot szervezett, rendezések a székfoglaló előadások, kiállítások, hangversenyek, de már székfoglaló filmet is vetítettek. 2010-től pedig a legnagyobb magyar halálának évfordulója alkalmából minden esztendőben megtartják a Széchenyi István emlékbeszédet, melynek hagyománya a 19. század hatvanas éveibe nyúlik vissza, s 1944 után tört meg. 2000-ben alakult, s ugyancsak aktív tevékenységet fejt ki a SZIMA Miskolci Területi Csoportja.¹¹²

A magyar művészeti életen belüli ellentéteket és megosztottságot tükrözte, hogy szinte a SZIMÁ-val együtt, sőt, még annak létrejötte előtt megalakult a Magyar Művészeti Akadémia (MMA) is. Ehhez persze az is hozzájárult, hogy a SZIMA alapításában kizárólag írók kaptak szerepet.

Cseres Tibor már az MTA 1991. decemberi rendkívüli közgyűlésén felolvasott egy „ajánlást”, amelyet építő-, képző- és iparművészek, szobrászok, valamint zeneszerzők – illetve akkor még Cseres személyében egy, később már négy író – jegyezték a Magyar Művészeti Akadémia ügyében. Ebben javasolták, „hogy a most születő akadémiai törvény egyszerre szabályozza a tudományos és a művészeti területet, teremtsen meg ezáltal azt az autonómiát, amit ettől a két területtől az elmúlt szerencsétlen történelmi időszak megvont”. Kérték, hogy a törvény a Magyar Akadémiáról és ezen belül két önálló intézményről: a Magyar Tudományos Akadémiáról és az MMA-ról szóljon. Egyben jelezték, hogy az utóbbi szervezésére négytagú szervező bizottságot választottak (Balassa Sándor, Cseres Tibor, Makovecz Imre, Somogyi József), amely „együttműködésre törekszik a jövőendő társakadémiával, valamint a parlamenti és kormányzati szervekkel”. Az ajánlás aláírói Balassa Sándor zene-

¹¹² Az előző jegyzetben említett kötet minderről bőségesen tudósít. – KÓNYA Sándor: *A Széchenyi Művészeti Akadémia első évei*. Budapest, Széchenyi Művészeti Akadémia, 1996. (A továbbiakban: KÓNYA, 1996.)

szerző, Bartha László festőművész, Bozay Attila zeneszerző, Cseres Tibor író, Durkó Zsolt zeneszerző, Finta József építőművész, Gerzson Pál festőművész, Gyarmathy Tihamér festőművész, Makovecz Imre építőművész, Schrammel Imre keramikus, Somogyi József szobrász, Szalay Lajos rajzművész és Szokolay Sándor zeneszerző voltak. (Az MMA 1992. január–februári *Tájékoztatójában* az aláírók között szerepeltek Gyurkovics Tibor, Bertha Bulcsu és Szakonyi Károly írók is.)

Kosáry Domokos úgy reagált erre, hogy az MTA-ról szóló törvénytervezetet a kormány már elfogadta, azon fölösleges változtatni, hiszen az átdolgozás további késedelemhez vezetne, ám amint „meglesz a törvény, utólag fogunk kérni egy paragrafus betoldást, ami a Művészeti Akadémiáról intézkedik”. Az MTA közgyűlésének állásfoglalásában pedig kiemelték, hogy: „A közgyűlés érdeklődéssel hallgatta 12 építő-, képző- és zeneművész Cseres Tibor által ismertetett felhívását. Megelégedéssel vette tudomásul készségüket a Művészeti Akadémia előkészítésében történő részvételre.”¹¹³

Ekkor tehát úgy tűnt, hogy a két kezdeményezés akár egymást is erősítheti. Az MMA szervezői azonban, anélkül, hogy az MTA-val erről előzetesen egyeztettek volna, 1992. január 31-én hivatalosan is megalapították az MMA-t, melynek elnökévé Makovecz Imrét választották, aki 2011 szeptemberében bekövetkezett haláláig töltötte be e tiszteket. Az eseményen a Művelődési és Közoktatási Minisztérium két helyettes államtitkára is részt vett, ami nyilvánvalóvá tette, hogy az MMA a kormányzat közvetett támogatását élvezte.¹¹⁴

A MTI tudósítása az MMA megalakulásáról, 1992. január 31.

A magyar művészeti élet 18 képviselője 1991. december 2-án összejött, hogy az alkotómunka lehetőségeiről és a rendszerváltás következtében előállt új helyzetről tanácskozzon.

Az összegyűltek megválasztották a Magyar Művészeti Akadémia szervező bizottságát, amely 1992. január 31-re alakuló ülést hívott össze.

»A Magyar Művészeti Akadémia fórumot biztosít azoknak a jeles alkotóművészeknek, akik különös felelősséget éreznek a magyar kultúra folyamatosságáért, történelmi hagyományainak újrateremtéséért. Fórumot az eszmék, gondolatok, vélemények, gondok megvitatására. Fórumot a magyar szellemi élet legjelentősebb értékeinek védelmére, értékrendjének helyreállítására, társadalmi és nemzetközi tekintélyének

¹¹³ A Magyar Tudományos Akadémia 1991. évi decemberi rendkívüli közgyűlésének határozata. *Akadémiai Értesítő*, 1992/3. (március 10.) 27. – KÖNYA, 1996. 22–25.

¹¹⁴ KÖNYA, 1996. 27–31.

emelésére. Fórumot, amelynek erkölcsi súlya hozzájárulhat ahhoz a szerephez, amit a művészeteknek a nemzeti tudat formálásában be kell tölteniük. Az alapítók különösen fontosnak tartják ezt a demokratikus átalakulás időszakában, amikor a politikai és jogi keretek szélesre tárták az önmegvalósítás lehetőségeit.

Az elmúlt évtizedekben igyekeztek a tanuló ifjúság tudatában csökkenteni a magyar szellemi élet múltbeli és születő értékeinek jelentőségét. Nemzedékek nőttek fel a magyar történelem hiteles ismerete nélkül jórészt kirekesztve abból a sokrétű hatásból, amit az irodalom, a zene, a művészetek gyakorolhatnak a gondolkodás és önkifejezés kifejlődésére.

A Magyar Művészeti Akadémia az alkotó szellem képviselője kíván lenni – függetlenül irányzatoktól, politikai nézetektől, egyéni, vagy csoportos törekvésektől – a magyarság és emberi egyetemesség eszmei hagyományának megfelelően. Azokat fogadja tagjai közé, akik a maguk alkotóművészi életművében általánosan elismert értékeket hoztak létre. Az alakulás évében kívánja meghatározni azokat az alapelveket, szervezeti kereteket, amelyek eredményes működését biztosíthatják. Céljának tekinti, hogy az előbbieket keretében később a magyar szellemi élet további kiemelkedő személyiségeit is meghívja tagjai közé.«

A Magyar Művészeti Akadémia elnökévé Makovecz Imrét, a nyolc-tagú elnökség tagjaivá Bak Imrét, Balassa Sándort, Bodonyi Csabát, Gyurkovics Tibort, Páskándi Gézát, Schrammel Imrét, Somogyi Józsefet és Soproni Józsefet választották.

Budapest 1992. január 31.

Alapító tagok: Bak Imre, Balassa Sándor, Bartha László, Bencsik István, Bertha Bulcsu, Bodonyi Csaba, Bozay Attila, Csaba László, Deim Pál, Eigel István, Finta József, Gerzson Pál, Görgey Gábor, Gyarmathy Tihamér, Gyurkovics Tibor, Hernádi Gyula, Kerényi József, Keserü Ilona, Kokas Ignác, Makovecz Imre, Melocco Miklós, Páskándi Géza, Petrovics Emil, Somogyi József, Soproni József, Schéner Mihály, Schrammel Imre, Sváby Lajos, Szalay Lajos, Szakonyi Károly, Szokolay Sándor, Szöllősy András, Tornai József, Vigh Tamás.¹¹⁵

¹¹⁵ MTI, 1992. január 31. (*Megalakult a Magyar Művészeti Akadémia.*)

Később a névsorból kimaradt Görgey Gábor, Keserü Ilona, Soproni József, Sváby Lajos és Szöllősy András. A jelenlévők közül ugyanis többen azt gondolták, hogy az MMA alapítása az MTA szándékaival összhangban történik. Az MTA néhány nappal későbbi nyilatkozata azonban mindezt megcáfolta, s február elején Kosáry Domokos is jelezte, hogy a sajtóból értesült az MMA létrejöttéről. Kijelentette: „Természetesen én nem óhajtom ezt a kezdeményezést sem bírálni, sem elutasítani, csak azt nem értem, hogy mi ez a nagy, izgatott sietség. Mert ezek kitűnő emberek és én jobban szerettem volna, ha együtt megy a dolog. De hát nem kötelező. Az Akadémia nem akar diktálni sem az íróknak, sem a művészeknek. Mi csupán egy lehetőséget igyekeztünk nyújtani, amelynek révén egy kiváló, viszonylag kis társaság otthont, közös fedelet nyerne ahhoz, hogy a maga és a nemzet közös érdekeit képviselni tudja.”¹¹⁶

Az MTA sajtónyilatkozata, 1992. február 3.

A január 31-én megalakult Magyar Művészeti Akadémiának semmiféle kapcsolata nincs a Magyar Tudományos Akadémiával – tájékoztatta a Magyar Távirati Irodát az akadémia sajtótitkársága. Odze György, a titkárság vezetője emlékeztetett arra: az MTA decemberi közgyűlésén határozott egy művészeti akadémia létrehozásáról, amelynek célja – az Akadémia megalapítója, gróf Széchenyi István szellemében – a magyar tudományos és művészeti élet összefogása. Az Akadémián éppen ezért meglepetéssel értesültek arról, hogy január végén megalakult egy másik szervezet is, a Magyar Művészeti Akadémia, amely Makovecz Imrét választotta elnökéül. Mivel a művészeti társulás semmiféle kapcsolatban nem áll az MTA-val, így minden erre utaló megjegyzés valótlan.¹¹⁷

Ahogy a politika, úgy a művészeti élet vezetői sem tudtak tehát megegyezni egymással. Az ideológiai ellentétek fontosabbnak bizonyultak, mint valamiféle nemzeti minimum megtalálása és közös képviselete, miközben Magyarországnak erre akkor is óriási szüksége volt, és ma is az lenne. Persze a pluralizmusnak inkább haszna, mint kára van, s egyáltalán nem baj, ha a különböző irányzatokat követő művészek más-más csoportosulásokba tömörülnek. Az 1825-ben alapított MTA hagyományai azonban mindenképpen indokolták volna, hogy legjelentősebb művészeti értékeink tekintetében valamiféle megegyezés szülessen, művészeti akadémiából is csak egy működjön. Annál is inkább, mert bár egy művészeti alkotás színvonalának megítélése

¹¹⁶ LANTOS Gabriella: Akadémiai páros tánc. Közös fedél vagy tűzparancs. [Beszélgetés Kosáry Domokossal.] *168 Óra*, 1992/7. (február 4.) 23.

¹¹⁷ MTI, 1992. február 3. (*A Magyar Tudományos Akadémia nyilatkozata.*)

kétségkívül szubjektív, a nevesebb művészek – politikai és stílus iránti szimpátiájuktól függetlenül – mégiscsak képesek arra, hogy a minőséget viszonylag objektívan különböztessék meg az értéktelentől, a magas művészetet a kontármunkától. Bal- és jobboldali művészek többnyire teljesen egyetértenek abban, mindkét oldal tökéletesen tisztában van vele, hogy mi a minőség, és mi a selejt. Ráadásul mindkét testületben – döntő többségükben – kiváló művészek foglaltak helyet.

A helyzet visszasságát az érintettek is tapasztalták, ezért Makovecz Imre találkozót kért Kosáry Domokostól, amire 1992. április 27-én került sor. Megbeszélésükön megállapodtak abban, hogy az áldatlan kettősséget igyekeznek felszámolni, Kosáry pedig jelezte, hogy mivel ő csak a SZIMA létrehozásának segítője, a két érdekelt félre bízza a további egyeztetést. Két napra rá az MMA április 29-i közgyűlésén a 22 alapító tagból 15, az azóta felvett 14-ből 12 jelent meg. Makovecz beszámolója után vita bontakozott ki a SZIMA-val való együttműködésről, amelyet mindenki fontosnak ítélt. Ugyanakkor „[...] kiemelkedő jelentőségűnek ítélték meg a hozzászólók, hogy a készülő akadémiai törvényben az MMA az MTA-val egyenlő jogú akadémiaként jelenjék meg. Javasolták az elnökségnek, hogy az MMA programját juttassa el a miniszterelnöknek és minden illetékesnek, hogy tiszta képet alkothassanak az akadémiai szándékairól és tevékenységéről.” Ebből az egyöntetű véleményből már nem a kettősség megszüntetésének szándéka, hanem az MMA-nak a több mint másfélszázados múltra visszatekintő MTA-val egyenrangú, teljesen önálló és független köztestületté változtatásának célja körvonalazódott. Ugyanezen a közgyűlésen Gyurkovics Tibort és Balassa Sándort ügyvezető alelnökökké, illetve Attalai Gábor iparművészt, Bencsik István szobrászművészt, Durkó Zsolt zeneszerzőt, Eigel István festőművészt, Farkas Ferenc zeneszerzőt, Gaál István filmrendezőt, Hernádi Gyula író, Kocsár Miklós zeneszerzőt, Kolozsvári Grandpierre Emil író, Mészöly Dezső író, Mezei Gábor belsőépítészt, Pongrácz Zoltán zeneszerzőt, Sára Sándor filmrendezőt, Szalay Lajos grafikusművészt, Szőnyi Erzsébet zeneszerzőt rendes tagokká választották, így az MMA tagjainak száma 37-re emelkedett.¹¹⁸

A SZIMA-hoz hasonlóan számos rendezvényt szervező MMA sorsa majd két évtizeddel később az alapítók eredeti elképzelése szerint alakult. Társadalmi szervezetből az MTA-val egyenrangú köztestületté vált, amikor 2011. július 11-én elfogadták a róla szóló 2011: CIX. törvényt. Ennek értelmében azok, akik 2011. január 1-jén az MMA tagjai voltak, az új köztestületnek is tagjai lehettek. Így 2011. november 5-én 157 fővel jött létre a megváltozott státuszú MMA. Az ezt kimondó határozat után az új akadémikusok elfogadták az MMA alapszabályát, és megválasztották tisztségviselőiket. Az elnök az a Fekete György lett, aki az Antall-kormány Művelődési és Köz-

¹¹⁸ KÓNYA, 1996. 39–40.

oktatásügyi Minisztériumának helyettes államtitkáráként már az MMA 1992-es alakuló ülésén is részt vett.¹¹⁹

A Magyar Művészeti Akadémiáról szóló törvény (2011: CIX. tv.) indoklásából

A törvényi szabályozást indokolja az az elvárás, hogy a kultúra és kiemelten a különféle művészeti ágak képviselői egyre fontosabb szerepet töltsenek be a társadalom alakításában, és aktív szerepvállalással járuljanak hozzá a kulturális érdekek hatékony érvényesítéséhez. A kulturális értékek védelme, a nemzet művészeti hagyományainak megőrzése, átöröklése és bemutatása, az új alkotások létrehozásának ösztönzése, a magas színvonalú alkotómunka közösségi feltételeinek megerősítése, a művészeti együttműködés fokozott igénye ma olyan jelentőségű feladatokká váltak, amelyek joggal vetik fel egy, a Magyar Tudományos Akadémiához hasonló szerepkörű és súlyú művészeti köztestület megalapításának szükségességét.¹²⁰

A SZIMA és az MMA rivalizálásból tehát az MMA került ki győztesen, ám mindez olyan módon történt, ami rengeteg támadást váltott ki. Kosáry Domokos azon törekvése, hogy megreformálva támassa föl az MTA egykori Széptudományi Osztályát, megvalósult ugyan, ám az így létrejött, az MTA-ba tagolt SZIMA 2011 után kedvezőtlenebb helyzetbe került, mint a részben vele szemben társadalmi szervezatként létrejött, végül köztestületi státuszt elérő MMA, melynek tagjai – az MTA tagjaihoz hasonlóan – állandó juttatásban részesülnek.

Mindeközben a rendszerváltoztatás idején az egyes művészeti ágak addigi, többnyire monopóliumot élvező szervezetei – tagjaik ideológiai megosztottsága miatt – átalakultak, illetve több részre szakadtak. Magukat olykor egymással szemben meghatározva, sorra-rendre jöttek létre az új művészeti csoportosulások. Mivel azonban e területeken a médiánál kevésbé – és nem annyira közvetlenül – érvényesült a politikai befolyás, a fölprózódás folyamata is hosszabban húzódott. A legjobb példával ez esetben is a politikához leginkább kötődő irodalom szolgál.¹²¹

A Magyar Írószövetség, érdekvédelmi és szakmai intézményként 1945-ben jött létre, s mint láttuk, nemcsak az 1956-os forradalom előestéjén és utóvédharcaiban, de az 1980-as évek rendszerkritikus mozgalmaiban is komoly szerepet játszott. Mind-

¹¹⁹ <http://www.mma.hu/az-mma-torteneterol> (letöltve: 2022. július 5.)

¹²⁰ Uo.

¹²¹ A színházi élet változásairól lásd e kötetben Rác Zsolt tanulmányát.

máig ez a legnagyobb és legjelentősebb irodalmi szervezet, amelyből későbbi (vetély)társai is kiváltak. Az Írószövetség keretében már az 1970-es évek elejétől működött a Fiatal Írók József Attila Köre (FIJAK), melynek jogutódja az 1989-ben függetlenedett, a 40 év alatti költőket, írókat és irodalomtörténészeket tömörítő József Attila Kör Irodalmi Egyesület (JAK). Még a rendszerváltoztatás előtt, 1987-ben alakult az Írók Szakszervezete is, majd 1991-ben két új társaság jött létre: a Független Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Írók Egyesülete. Ezek mellé társult 1997-től a Szépírók Társasága, majd 1998-tól a 35 év alatti irodalmárokat összefogó Fiatal Írók Szövetsége (FISZ).¹²²

¹²² L. SIMON László: Írószervezetek a rendszerváltoztatás után. In: Uő.: *Versenyhátrány. A (kultur)politika fogságában*. Budapest, Kortárs, 2007. 192–204.

KERESZTES CSABA

A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM SZERVEZETTÖRTÉNETE 1990–1994

1990. május 23-án megalakult dr. Antall József kormánya. Az Országgyűlés még ezt megelőzően, május elején tárgyalta a Magyar Köztársaság minisztériumainak felsorolását tartalmazó törvénytervezetet. A szövegben – a több új vagy átalakított minisztérium és főhatóság neve mellett – megjelent a Művelődési Minisztérium néven működő minisztériumot felváltó, az oktatást, a művelődésügyet, sőt a sportágazatot is felügyelő Művelődési és Közoktatási Minisztérium megnevezés is.

A szóbeli indokolás az észlelhető változtatásokat, így a névváltozást is megmagyarázta: „A magyar közjogi hagyományok felújítása tükröződik korábbi minisztériumi elnevezések felelevenítésében, így a kultusztárcának az elnevezésében megjelenik a közoktatás szó [...] Mellékmondatban jegyzem meg, hogy értelemszerűen, mivel itt történeti gyökerekhez való visszanyúlásról van szó, természetesen a »közoktatás« [...] fogalmak nem szűkíteni kívánták a tárca terjedelmét, nyilvánvalóan a közoktatásban minden benne van, ami az oktatási tárca kompetenciájába tartozik.” Az országgyűlési vitában az ellenzéki pártok élesen bírálták a bevezetni kívánt új kormányzati struktúrát, több minisztériumot meg is nevezve, azonban a Művelődési és Közoktatási Minisztériumot nem említették. A benyújtott módosító javaslatok e minisztérium szerepét és elnevezését szintén nem érintették, és a törvénytervezetet végül az Országgyűlés 1990. május 9-én elfogadta, és ezzel a tíz évig működött Művelődési Minisztériumból létrejött a Művelődési és Közoktatási Minisztérium.¹

E minisztérium az Antall József-, valamint a Boross Péter-kormányok időszakában a művelődés, az oktatás, az egyházak és a sport ügyeinek felügyeleti rendszerét igyekezett demokratizálni a rendszerváltozás kiteljesítése érdekében. E tanulmány nem foglalhatja össze az e szerteágazó területen végbement átalakulások történetét, csupán a minisztérium, mint „szerv”, mint „intézmény”, szervezeti változásainak bemutatásán keresztül vázolja fel az új működési mechanizmus lényegét.

¹ Az országgyűlési vitára lásd: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2022-4/19901994-5/1990-evi-tavaszi-ulesszak-156/1990-majus-9-szerda-az-orszaggyules-3-ulese-334/a-magyar-koztarsasag-miniszteriumainak-felsorolasarol-szolo-torvenyjavaslat-megtargyalasa-4C4/> (letöltve: 2022. 09. 11.)

A TÁRCA MINISZTEREI

Az újonnan létrehozott minisztérium élére – 1990. május 23-ai hatállyal – Andrásfalvy Bertalan² néprajztudóst nevezték ki.³

A közéletben szerepet vállaló etnográfus úgy emlékezett vissza kinevezésére, hogy csak a helyi szervezetben volt aktív, a felső vezetésben nem vett részt, és ezért érte meglepetésként, amikor felhívta telefonon Antall József, hogy „[...] az MDF vezetősége kultuszminiszternek jelölt. Mondtam, erre nem számítottam, kérek egy nap gondolkodási időt. Erre azt válaszolta, hogy a döntés innentől az én felelősségem is, így aztán elvállaltam. Később tudtam meg, hogy a »három Cs« ajánlott engem: Csengey,⁴ Csoóri,⁵ Csurka⁶.” Andrásfalvy korábról ismerte ajánlóit, de közeli kapcsolatban – állítása szerint – egyikkel sem állt.⁷ (Mint hamarosan kiderült, Antall József jelöltje Katona Tamás⁸ volt.)⁹

A kultuszminiszter és a miniszterelnök között nem volt harmonikus az együttműködés. Andrásfalvy szerint Antallal „nem voltak egy hullámhosszon”. Saját magát „nemzetiként” aposztrofálta,¹⁰ míg Antallt liberálisabbnak (ám nem liberálisnak) nevezte. A kormányfő „korábban többször azzal vádolt engem, hogy túlzottan klerikális vagyok, a magyar kormány nem engedheti meg magának a keresztény kurzust”. Egy újságírói kérdésre válaszolva („Ön az MDF népi, Antall a kereszténydemokrata szárnyához tartozott. Ez is benne volt a távolságtartásban?”) igyekezett pontosítani az ellentétek okát: szerinte inkább „[...] az volt a különbség, hogy ők az SZDSZ-szel kiegyezésre törekedtek. Paktumot kötöttek – Antall sok esetben nem az én elképzeléseim szerint kötötte a szövetségeit, illetve viszonyult a környezetéhez.”¹¹ A miniszterelnök nagyon sok elképzelését, rendelkezését a megvalósulás előtt leállította, és ezek közül három okozott éles feszültséget közöttük: a kisiskolák bezárása, az aka-

² Andrásfalvy Bertalan, dr. (1931–), néprajzkutató, egyetemi tanár, politikus.

³ A Köztársaság Elnökének 71/1990. (V. 24.) KE határozata miniszterek kinevezéséről. *Magyar Közlöny*, 1990/51. (május 24.)

⁴ Csengey Dénes (1953–1991) író, MDF-es politikus.

⁵ Csoóri Sándor (1930–2016) költő, esszé- és prózaíró.

⁶ Csurka István (1912–2012) író, dramaturg, politikus.

⁷ A hazafiságról beszéltem, és ezt kigúnyolták – Andrásfalvy Bertalan a Mandinernek. 2021. március 3. (A továbbiakban: ANDRÁSFALVY, 2021.) https://mandiner.hu/cikk/20210303_andrasfalvy_bertalan_interju (letöltve: 2022. május. 19.)

⁸ Katona Tamás (1932–2013) történész, író, politikus.

⁹ *Politikustársak, közéleti szereplők emlékezései Antall József miniszterelnök és kormányának munkásságára*. Szerk. és bev. írta: Tóth Eszter Zsófia. Budapest, VERITAS – Magyar Napló, 2018. (A továbbiakban: Politikustársak... 2018.)19.

¹⁰ Visszaemlékezésében a „nemzeti” szót saját maga helyezte idézőjelbe.

¹¹ ANDRÁSFALVY, 2021.

démikusok és az egyetemek „átvilágítása”, valamint a kötelező vallásismeret és erkölcsstan bevezetésének leállítása. Az MDF egy része is állandóan támadta, így többször is elgondolkodott a lemondáson.¹²

Pedig Andrásfalvy – saját szavai szerint – igyekezett megvédeni a miniszterelnököt: „[...] a korabeli ellenzéki újságokban Antallt és a kormányt gyalázó vagy negatív színben feltüntető cikkek miatt bekértem az egyik politikai napilap vezetőjét, egy német embert – akkor azt a lapot és más lapokat is egy német cég vásárolta meg. Felelősségre vontam ezt a vezetőt, hogy míg Kohl és Antall nagyon jóban vannak egymással, ez a német tulajdonlású lap keményen támadja a kormány tagjait és politikáját. Erre az illető azt válaszolta, hogy ez azért van, mert ezeket az orgánumokat olcsón fel tudták vásárolni, de az eladó egyetlen feltétele az volt, hogy a »Mannschafon« [csapaton] nem szabad változtatni.”¹³

A szakítás régóta érlelődött, végül 1993 elején került sor a kenyértörésre – egy korábbi ügy miatt: Andrásfalvy Bertalan megtagadta az 1992. évi költségvetés tervezetének aláírását (azzal az indokkal, hogy az oktatásra szánt összegek nem érték el a kívánatos mértéket). „Antall József kiborult, hogy még a magyar történelemben soha nem történt meg az, hogy egy kormánytag nem írta alá a Kormány költségvetését.”¹⁴ Mélyítette az ellentétet a párton belül keletkezett ellentét. Csurka István fellépése, politikai kezdeményezései Andrásfalvy Bertalant is kellemetlen helyzetbe hozták, bár végül elhatárolódott az alelnök céljaitól.

„Kint tárgyaltam Olmützben – idézte fel később –, a volt szocialista országok kultuszminisztereivel, amikor telefonon értesítettek, hogy leváltottak. Nem ért meglepetésszerűen. Azt mondta Antall, hogy elegánsabb lenne, ha kérném a felmentésemet. Mondtam, hogy ezt nem teszem meg. Nem én jelentkeztem miniszternek, nem is fogok lemondani a miniszterségről. És akkor nyugdíjaztak,¹⁵ képviselőként maradtam a parlamentben.”¹⁶ Menesztése egyébként indokolás nélkül történt.

¹² *Hogy hitem legyen. Andrásfalvy Bertalan néprajzkutatóval beszélget Heidl György.* Budapest, Kairosz, 2005. (A továbbiakban: *Hogy hitem...* 2005.) 84.

¹³ ANDRÁSFALVY, 2021.

¹⁴ Más helyen Andrásfalvy Bertalan úgy nyilatkozott, hogy a pedagógus fizetések korrekciójára, ami az MDF programjában is benne volt, nem biztosított a költségvetés összeget. *Hogy hitem...* 2005. 79–80.

¹⁵ Andrásfalvy Bertalan, a miniszteri tisztségéből való felmentésére tekintettel és a hat hónapi felmentési idő figyelembevételével kérte a Miniszterelnöki Hivatalt, hogy „nyugdíjazásom iránti szükséges intézkedéseket megtenni szíveskedjék”. MNL OL, XIX-I-9-au-1993. évi iratok-567-1993. 49. doboz.

¹⁶ Politikustársak... 2018. 21. Megjegyzésre érdemes, hogy lemondása után még sokáig az MDF tagja maradt, és diplomatikusan bár, de elhatárolódott Csurka István politikai kezdeményezéseitől. („A vita abból állt, hogy sértegettek...”. Beszélgetés a leváltott Andrásfalvy Bertalannal. *Népszabadság*, 1993. február 19. 5.)

Andrásfalvy később úgy értékelte, hogy az újságok, és az ellenzék támadásai miatt kellett távoznia. „Úgy állítottak be, mint valami fanatikust, aki bő gatyában, karikás ostorral, archaikus dalokat énekelgetve akarja a magyar lakosságot a vasárnapi istentiszteletre hajtani.” Őt vádolták intoleranciával, holott vele szemben voltak intoleránsak, mocskolták és sértegették. Továbbra is vallotta, hogy elszánt volt a magyar kultúra védelmében, a tradíciók ápolásában. Viszont senki sem érezhette úgy, hogy eléggé liberális: „Nézze meg a minisztérium működtette különböző kuratóriumokat, bizottságokat – valamennyi áramlat, eszmekör jelentős képviselőit igyekeztünk bevonni az érdemi munkába.” Holott sok minden tett a kultúrák párbeszédéért, hiszen ez állít gátat a gyűlöletnek. Lehet – tette hozzá –, hogy „úgy állt rajtam a miniszteri ruha, mint tehénen a gatyá, ám az ügyet, amit képviseltem, jogom van féltetni”.¹⁷

A miniszterelnök új miniszternek Mádl Ferencet¹⁸ delegálta. Kinevezése 1993. február 22-ei hatállyal valósult meg.¹⁹

Antall József az 1993. február 18-i kormányülésen csak röviden kommentálta a minisztercserét. „Mádl miniszter úr pedig tárca nélküli miniszterségéből most művelődési- és közoktatásügyi miniszteri székbe helyezve folytatja tevékenységét, és ezzel a Tudománypolitikai Titkárság, amelyik eddig a Miniszterelnökségen működött, a művelődési- és közoktatásügyi miniszter irányítása alatt fog működni. Ezek már szervezeti kérdések.”²⁰ Erre reflektálva Mádl elsősorban azt emelte ki, hogy a Tudománypolitikai Bizottság tekintetében „perszónálunióra kerül sor” a művelődési tárcával. Örömet is kifejezte, hogy a Bizottságnak megmarad a relatív önállósága, mivel az egy kormányközi bizottság, és ezért a vonatkozó kormányrendeletet sem kell módosítani.”²¹

Mádl pártonkívülinek nevezte magát, aki szakértőként dolgozik a kormányzatban, azonban osztja a koalíciós pártok alapvető társadalompolitikai értékeit, és világnézetiileg „nem semleges”. Magát pragmatikusnak, és „talán” ideológiailag nyitottabb, toleránsabb személyiségnek nevezte. „Mindezekből következően az én politikai profilom nem volt és nem lehetett ideologikusan vagy pártpolitikailag annyira megha-

¹⁷ „A vita abból állt, hogy sértegettek...”. Beszélgetés a leváltott Andrásfalvy Bertalannal. *Népszabadság*, 1993. február 19. 5.

¹⁸ Mádl Ferenc (1931–2011), jogász. 1977-től tagja a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Állam- és Jogtudományi Bizottságának, 1987-ben megválasztották az MTA levelező, 1993-ban rendes tagjává. 1984-ben a Tudományos Minősítő Bizottság titkárává nevezték ki, amely tisztségét a TMB 1990. évi megszűnéséig viselte. 1990. májusban a megalakuló Antall József-kormány Európa-ügyi és a tudománypolitikáért felelős tárca nélküli minisztere lett.

¹⁹ A Köztársaság Elnökének 9/1993. (II. 23.) KE határozata miniszter felmentéséről, valamint kinevezéséről, *Magyar Közlöny*, 1993/30. (február 23.)

²⁰ Kormányülés, 1993. február 18.

²¹ Uo.

tározott, mint a kultusztárca vezetőié. [...] Ha én ilyen vagyok, ideállítás[ommal] a kormány ki kívánta vonni egy kicsit ennek a tárcának a nagy gondjait és terheit a mindennapi ideológiai vitákból, a folyamatos politikai feszültségek köréből.”²²

Mádl Ferenc a miniszteri tisztségét 1994. július 15-ig viselte, amikor az újonnan megválasztott Horn Gyula-kormány Fodor Gábort²³ nevezte ki művelődési és közoktatási miniszterre.²⁴

VEZETŐK ÉS A MUNKATÁRSI ÁLLOMÁNY A MINISZTERIUMBAN

Az új Országgyűlés legelső törvényei közé tartozott a kormányzati vezetői struktúra átalakítása. A még május hónapban elfogadott 1990. évi XXXIII. törvény szabályozta az államtitkárok jogállását: megszűnt a miniszterhelyettesi beosztás és helyette többféle államtitkári tisztség jött létre: politikai államtitkár, közigazgatási államtitkár, helyettes államtitkárok,²⁵ címzetes államtitkár.²⁶ A legfontosabb poszt a két legelsőként megadott államtitkári tisztség volt. A politikai államtitkárt a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezte ki és mentette fel, a javaslat megtétele előtt azonban ki kellett kérnie az illetékes miniszter véleményét. A politikai államtitkár elsődleges feladata a miniszter országgyűlési képviselőjének elősegítése volt, a Minisztertanács (később: Kormányülésen) azonban csak tanácskozási joggal lehetett jelen. A politikai államtitkár helyettesítési jogköre nem terjedt ki az Alkotmányban megfogalmazott ellenjegyzés gyakorlatára, ezzel csak a miniszterelnök élhetett. A másik államtitkár, a közigazgatásnak nevezett államtitkár vezette a minisztérium hivatali apparátusát (mint hivatalosan hozzátették: a miniszter irányítása alatt). A miniszter megbízásából és a politikai államtitkár akadályoztatása esetén a közigazgatási államtitkár is helyettesítette a minisztert, azonban az Országgyűlés ülése ez alól kivételnek számított.²⁷

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium (továbbiakban: MKM) esetében erre az előírt helyettesítési rendre többször fel kellett hívni a figyelmet. A kormányülésen elhangzottakon kívül a miniszterelnök Andrásfalvy minisztert levélben is érte-

²² RÉVÉSZ Sándor: „Nem tisztogatni jöttem...” *Beszélő*, 1993/10. (március 13.) 8.

²³ Fodor Gábor (1962–) jogász, politikus.

²⁴ A Köztársaság Elnökének 99/1994. (VII. 18.) KE határozata miniszterek kinevezéséről. *Magyar Közlöny*, 1994/76. (július 18.)

²⁵ A közigazgatási államtitkár javaslatára minisztériumonként legfeljebb négy helyettes államtitkárt nevezhetett ki a miniszter. Tevékenységüket a közigazgatási államtitkár irányítása alapján látták el, és a miniszter által kijelölt helyettes államtitkár helyettesítette a közigazgatási államtitkárt.

²⁶ A köztársasági elnök nevezte ki meghatározott feladat ellátására.

²⁷ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-5046-1990.

sította, hogy az Országgyűlés plenáris ülésein, lehetőség szerint, vegyen részt, hiszen a képviselői interpellációkra elsősorban és „értelemszerűen” maguk a hatáskörrel rendelkező miniszterek kell, hogy a megfelelő választ megadják.²⁸ A miniszterek külföldi utazásai egy időben szintén zavart okoztak az országgyűlés munkájában: a távollévő képviselők miatt néha csak 1-2 szavazaton múltott egy törvény elfogadása. A tarthatatlan helyzetet szintén Antall József erőteljes fellépése szüntette meg. Rendelkezése értelmében 1991 júniustól a miniszter és a politikai államtitkár egyszerre nem lehetett távol: egymást minden fórumon helyettesíteniük szükségeltetett. Ráadásul a költségtakarékosság okán a külföldi utak számát is redukálták.²⁹

Mint a fentebbiekből is kiderült: a miniszter személyes hatáskörébe tartoztak: az Országgyűlés munkájában való részvétel; előterjesztések, javaslatok és jelentések megtétele az Országgyűlés és bizottságai, valamint a Kormány felé. Ezen kívül az ágazatfejlesztési koncepciók, programok és tervek jóváhagyása; miniszteri rendeletek, utasítások és jogi iránymutatások kiadása; a minisztérium szervezeti és működési szabályzatának megállapítása; a minisztérium vezető testületeinek a létrehozása; állami vállalatok és költségvetési szervek tekintetében az alapítói jogok gyakorlása; kitüntetések, címek és díjak adományozására, megvonására vonatkozó javaslatok jóváhagyása. Az államtitkárok a miniszter akadályoztatása esetén jogosultak miniszteri rendelet és utasítás, továbbá jogi és szakmai iránymutatás kiadására. A helyettes államtitkárok a miniszter és az államtitkárok akadályoztatása esetén ügykörükben jogosultak jogi és szakmai iránymutatás kiadására. A miniszteri rendeletek, utasítások, a jogi és szakmai iránymutatások véleményezésre küldendő tervezeteit, valamint más szervek által küldött előterjesztésekre, jogszabálytervezetekre adott véleményt az illetékes felügyeleti terület vezetője ad ki.³⁰

Az államigazgatás akármelyik szervének megfelelő működéséhez stabil, együttműködő személyi állomány meglehetősen szükséges, azonban a politikai jellegű váltások mindig személyi változásokat is generálnak. Nem volt ez másként az MKM esetében sem.

A kezdeti időszakban jelentősnek nevezhető fluktuáció jellemezte az MKM felsővezetői apparátusát. A korábbi felsővezetőket – négy miniszterhelyettes, két államtitkár – egy kivételével a nyár folyamán felmentették, és az új államtitkárok, helyettes államtitkárok kaptak sorban megbízást. Középvezetői szinten mindez bizonytalanságot okozott, hiába próbálta az új miniszter a „békés átmenet, a megrázkódtatások nélküli folytonosság” fenntartása érdekében a hivatali munka nyugalmát hangsúlyozni nyilatkozataiban (ekkor fel is hozta annak az államtitkárnak az esetét, aki az előző

²⁸ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-2157-1990.

²⁹ MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-1532-1991. (3. doboz)

³⁰ MNL OL, XIX-I-9-ay-1992. évi iratok-B-744-1992. (10. doboz)

érában is vezetője volt a minisztériumnak). A sajtónak pedig kifejtette, hogy nem a látványos átszervezés a célja, de az átalakítások szükségesek: több szervező funkciót alapítványoknak kívánnak adni, és bizonyos feladatkörök is meg fognak szűnni, nem is beszélve a „cenzorapparátusra”.³¹ „Emiatt kell megválnunk a munkatársak egy részétől, nem politikai boszorkányüldözés címén” – használta ő is a rendszerváltozás időszakának elterjedt kifejezését.³²

E kérdéskörhöz tartozik, hogy az első egy-két évben a vezető beosztású személyek, egyetemi tanárok, intézményvezetők, és így az iskolaigazgatók leváltása is politikai szándékként jelentkezett, illetve a társadalom részéről ilyen nyomás is nehezedett a miniszterre. Az iskolák önkormányzati kezelésbe adása minden eszközt kivett a minisztérium kezéből. Az oktatás és kulturális intézetek, intézmények vezetőinek leváltási kinevezési ügyei sokáig elhúzódtak. Az egyetemi tanárok, akadémikusok rendszerváltozás utáni sorsa még kiemeltebb, még fontosabb politikai kérdéssé vált, és ebben a kormányban sem volt egységes vélemény. Andrásfalvy Bertalan később erről a kérdésről így nyilatkozott: „A nagytakarítás azt jelentette volna, hogy a legfőbb tudományos és oktatási vezetésben az akadémiai tanárok és egyetemi oktatók szakmai érdemeit kellene felülvizsgálni. Ehhez egy nemzetközi bizottságot hoztam létre. [...] Nem politikai boszorkányüldözést, hanem szakmai felülvizsgálatot akarok elvégezni, ami nemzetközi szinten a gyakorlatban működik.” Andrásfalvy állítása szerint a kormányfő behívatta, heves vita alakult ki,³³ melynek végén Antall leállította vele az egész eljárást.³⁴

Míg a minisztérium középvezetői szintje személyi állománya változásainak felmérése és elemzése külön tanulmány feladata, a felsővezetői jellegű államtitkári és helyettes államtitkári pozíciók a következőképpen módosultak az Antall – Boross-kormány négy éves időszakában:

A minisztérium első politikai államtitkára Mészáros István³⁵ lett, aki azonban csak egy hétig viselte a posztot (1990. május 24.–május 31. között), mikor is tisztéről lemondott.³⁶ Utódjául 1990. június 1-jével Lukáts Miklóst nevezték ki,³⁷ aki azonban

³¹ Andrásfalvy Bertalan a Kiadói Főigazgatóság tevékenységére utalhatott, mely szervezeti egység („cenzurahivatal”) 1989. szeptember 18-án szűnt meg.

³² Idézi: T. Kiss Tamás: *A magyarországi kulturális minisztériumok (1867–1993)*. Eötvös Alapítvány – Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány. Budapest, 1993. 448–449.

³³ Andrásfalvy arra is hivatkozott, hogy az eljárás tilalma nincs benne a paktumban.

³⁴ Politikustársak... 2018. 20. Andrásfalvy Bertalan ehhez hasonlóan nyilatkozott egy későbbi interjújában is. ANDRÁSFALVY, 2021.)

³⁵ Mészáros István (1927–), pedagógus, művelődéstörténész.

³⁶ *Az Antall- és Boross-kormány tisztségviselői almanachja. 1990. május 23. – 1994. május 8.* Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 1994. (A továbbiakban: Almanach, 1994.)226.

³⁷ A Köztársaság Elnökének 87/1990. (VI. 4.) KE határozata politikai államtitkár kinevezéséről. *Magyar Közlöny*, 53. szám, 1990. június 4.

néhány héttel később, 1990. szeptember 15-ével a Miniszterelnöki Hivatal államtitkári posztjára távozott, ezzel az MKM politikai államtitkári tisztsége ismét megürült.³⁸

E jelzett időponti hatállyal Beke Kata³⁹ kapta meg a politikai államtitkári megbízatást.⁴⁰ Néhány hónapig tartó tevékenysége alatt sok vitába keveredett, és azt élénk sajtóvisszhang kísérte. Végül 1991. január 15-ével – önként – kérte felmentését államtitkári tisztségéből.⁴¹

Beke Kata a miniszternek küldött lemondólevelében nem említette lemondásának okait, csupán azt, hogy míg minisztériumi teendőit felmentéséig elvégzi az Országgyűlésben nem „áll módjában” helyettesíteni a minisztert.⁴² A sajtónak viszont nyilatkozatában szomorúságát hangoztatta, hogy a rá bízott feladatot nem tudta keresztülvinni. Az oktatásügy irányítását a miniszterelnök bízta rá, azonban politikai államtitkárként nem tartoztak alá osztályok, és a „jelenlegi személyi feltételek mellett” nem volt lehetséges eredményeket elérni.⁴³ (Beke később több interjúban,⁴⁴ illetve egy könyvben⁴⁵ fejtette ki gondolatait a kormányzásról, és a minisztériumi munka körülményeiről.)

A sajtó a minisztérium vezetésével kapcsolatos minden kritikus szavát közölte. Jellemző a kor sajtóviszonyaira, hogy a Magyar Rádióban Beke szavait hamis színben tüntették fel, s úgy idézték: „A miniszter úr jószándékú, tisztességes ember, de alkalmatlan a tárca vezetésére.” A Rádió vezetése később elismerte, hogy az inkriminált

³⁸ Almanach, 1994. 37. – A Köztársaság Elnökének 192/1990. (IX. 14.) KE határozata politikai államtitkár felmentéséről. *Magyar Közlöny*, 1990/90. (szeptember 14.) – A Köztársaság Elnökének 193/1990. (IX. 14.) KE határozata politikai államtitkárok kinevezéséről. *Magyar Közlöny*, 1990/90. (szeptember 14.)

³⁹ Beke Kata (1936–2009) magyar író, publicista, tanár. 1964-ben szerzett magyar–történelem szakos tanári diplomát az ELTE esti tagozatán. Több helyen dolgozott, többnyire tanított, és közben publikációs tevékenységet is végzett. 1988-ban a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetének alapító tagja volt. 1988-ban belépett a MDF-be, ő is részt vett a párt oktatási programjának szerkesztésében. 1990-ben az MDF színeiben be is került az Országgyűlésbe. Államtitkári lemondása után országgyűlési képviselőként tevékenykedett. 1991 végén kilépett az MDF-ből, független országgyűlési képviselőként politizált, illetve a Nemzeti Demokrata Szövetségben tevékenykedett. Az 1994. évi választások után visszavonult.

⁴⁰ A Köztársaság Elnökének 193/1990. (IX. 14.) KE határozata politikai államtitkárok kinevezéséről, *Magyar Közlöny*, 1990/90. (szeptember 14.)

⁴¹ A Köztársaság Elnökének 10/1991. (I. 21.) KE határozata politikai államtitkár felmentéséről. *Magyar Közlöny*, 1991/5. (január 21.)

⁴² MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-309-1991. (10. doboz)

⁴³ *Beke Kata felmondott.* Népszabadság, 1991. január 15. 4. – POGONYI Lajos: Timkó inkvizítorként viselkedett. Népszabadság, 1991. január 23. 6.

⁴⁴ Pl.: Tót Éva: Beke Kata, az MKM volt politikai államtitkára. *Educatio*, 1994/1. 109–118.

⁴⁵ BEKE Kata: *Jézusmária, győztünk!* Budapest, Belvárosi, 1993.

„alkalmatlan a tárca vezetésére” szövegrészt a „[...] szerkesztő költötte hozzá, a turnusvezető elnézte. A dolog nagyon helytelen, még akkor is, ha az egész nyilatkozat szelleme valóban ezt sugallta, de csak sugallta, és nem mondta ki.”⁴⁶

Megjegyzésre érdemes, hogy Andrásfalvy Bertalan későbbi vallomása szerint „helyetteseimet és államtitkárait ő [mármint Antall József] nevezte ki és nem én, volt úgy, hogy akaratom ellenére is”.⁴⁷ A miniszter egy személyt nevezett meg a miniszterelnök jelöltjeként, Beke Kata politikai államtitkárt, aki a miniszter akaratára ellenére neveztek ki, és „rendet csinálni” jött a minisztériumba.⁴⁸

Az újra megüresedett politikai államtitkári pozíciót 1991. március 1-jétől Kálmán Attila⁴⁹ pedagógiai szakértővel töltötték be,⁵⁰ aki a Magyar Demokrata Fórum kormányzati működésének végéig posztján maradt.⁵¹

Az első közigazgatási államtitkár Manherz Károly⁵² germanista tudós volt, aki 1989-től dolgozott a Művelődési Minisztériumban, ekkor még miniszterhelyettesként.⁵³ Ebben az első időszakban az Egyetemi és Főiskolai Főosztály, a Kutatásszervezési Főosztály és a Közgyűjteményi Főosztály felügyeleti területe tartozott hozzá.⁵⁴ 1990. áprilistól a fentiekben túlmenően már illetékességébe kerültek az Alapfokú-, valamint a Középfokú Nevelési Főosztályok, valamint a pedagógus továbbképzés területe. Közigazgatási államtitkárává 1990. június 7-én nevezték ki⁵⁵ (egyúttal miniszterhelyettesi posztjából felmentették⁵⁶). Őt helyettes államtitkár működött irányítása alatt, azonban közigazgatási államtitkárként a fő feladata a tárca szervezeti életének irányítása maradt (pl. az ügykezelése, illetőleg 1990 elején munkáltatói jog-

⁴⁶ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-550-1991 (12. doboz)

⁴⁷ Politikustársak... 2018. 19.

⁴⁸ Hogy hitem... 2005. 80–81.

⁴⁹ Kálmán Attila (1938–2015), pedagógus.

⁵⁰ A Köztársaság Elnökének 47/1991. (III. 1.) KE határozata politikai államtitkár kinevezéséről, *Magyar Közlöny*, 1991/23. (március 1.)

⁵¹ A Köztársaság Elnökének 100/1994. (VII. 18.) KE határozata politikai államtitkárok kinevezéséről, *Magyar Közlöny*, 1994/76. (július 18.)

⁵² Manherz Károly (1942–), magyar nyelvész, germanista, egyetemi tanár.

⁵³ Kinevezését 1989. májusban kezdeményezte Glatz Ferenc művelődési miniszter az 1018/1989. miniszteri számon. A Minisztertanács június 15-ei hatállyal, az 1086/1989 (VI. 30.) számú határozatával nevezte ki a posztra (*Magyar Közlöny*, 1989/43. /június 30./). Andrásfalvy az idézett interjúban őt említette név szerint mint aki az előző érában is vezetője volt a minisztériumnak.

⁵⁴ 1989. novembertől az első két szervezeti egységet Felsőoktatási és Kutatási Főosztállyá vonták össze.

⁵⁵ A Köztársaság Elnökének 103/1990. (VI. 13.) KE számú határozata. *Magyar Közlöny*, 1990/56. (június 13.)

⁵⁶ A Minisztertanács 1109/1990. (VI. 18.) MT határozata miniszterhelyettes felmentéséről. *Magyar Közlöny*, 1990/57. (június 18.)

kör). Posztját 1991. február 28-áig töltötte be, amikor „érdemei elismerése mellett, más fontos megbízatása miatt” tisztségéből felmentették.⁵⁷

Az új közigazgatási államtitkár Biszterszky Elemér⁵⁸ addigi felsőoktatási helyettes államtitkár lett. Kinevezése 1991. március 1-től szólt,⁵⁹ és államtitkárként 1994. augusztus 31-ig dolgozott, amikor – érdemei elismerése mellett – felmentették.⁶⁰

A közigazgatási államtitkár alá öt helyettes államtitkár tartozott: közoktatási helyettes államtitkár, művészeti (később kulturális) helyettes államtitkár, felsőoktatási helyettes államtitkár, gazdasági helyettes államtitkár, és az Országos Sporthivatal elnöke.

Honti Mária⁶¹ egy éven át, 1991. június 30-ig⁶² közoktatási helyettes államtitkárként felügyelte az alapfokú neveléssel-oktatással, a középfokú neveléssel-oktatással és az iskolai gyermek- és ifjúságvédelemmel, az etnikai és nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos feladatok ellátását. Őt Dobos Krisztina⁶³ követte, aki 1991. szeptember 1-je és 1993. szeptember 7-e között látta el a közoktatási helyettes államtitkári feladatokat.⁶⁴ Ezt követően, 1993. szeptembertől és 1994. júliusig Szilágyiné Szemkeő Judit⁶⁵ töltötte be megbízottként a posztot.

Az első felsőoktatási (pontosan: „felsőoktatási, közgyűjteményi, egyházügyi”) helyettes államtitkár Biszterszky Elemér lett, aki 1990. október 20-tól a fentebb ismertetett közigazgatási államtitkári kinevezéséig irányította a felsorolt területeket.⁶⁶

A kulturális helyettes államtitkári tisztséget, az Antall–Boross-kormány kormányzati ciklusának közel teljes ideje alatt, Fekete György⁶⁷ töltötte be, 1990. június 1. és 1994. január 31. között. 1994. január 1-jével nyugállományba vonult. Helyettes államtitkári tisztségéről, nyugállományba vonulása miatt – saját kérésére – 1994. január 31-ével mentették fel.⁶⁸

⁵⁷ A Minisztertanács 1109/1990. (VI. 18.) MT határozata miniszterhelyettes felmentéséről. *Magyar Közlöny*, 1990/57. (június 18.)

⁵⁸ Biszterszky Elemér (1940–2004), egyetemi tanár.

⁵⁹ A Köztársaság Elnökének 51/1991. (III. 5.) KB határozata közigazgatási államtitkár kinevezéséről. *Magyar Közlöny*, 1991/25. (március 5.)

⁶⁰ A Köztársaság Elnökének 145/1994. (IX. 2.) KB határozata közigazgatási államtitkár felmentéséről. *Magyar Közlöny*, 1994/88. (szeptember 2.) Biszterszkyt ugyanezen év április 1-jével egyetemi tanárrá nevezték ki (A Köztársaság Elnökének 45/1994. (III. 25.) KE határozata egyetemi tanár kinevezéséről. *Magyar Közlöny*, 1994/32. /március 25./)

⁶¹ Honti Mária (1939–), tanár.

⁶² BEKE Kata: *Jézusmária, győztünk!* Budapest, Belvárosi, 1993.

⁶³ Dobos Krisztina (1949–2013), matematikus, gimnáziumi tanár.

⁶⁴ Almanach, 1994. 232.

⁶⁵ Szilágyiné Szemkeő Judit (1947–), köztisztviselő.

⁶⁶ Almanach, 1994. 227.

⁶⁷ Fekete György (1932–2020), belsőépítész, politikus.

⁶⁸ *Művelődési Közlöny*, 1994/8. (április 15.) – Almanach, 1994. 234.

Kubovics Imre⁶⁹ 1993. április 15-étől kapta meg kinevezését a felsőoktatási helyettes államtitkári tisztségre, melyet az Antall–Boross-kormány kormányzati ciklusa időszakának végéig viselt.

Gazdasági helyettes államtitkárnak elsőként, 1990. július 1-jétől Cseresnyés László⁷⁰ nevezték ki, aki 1991. január 31-ig látta el feladatát.⁷¹ Őt Gábor József követte 1991. február 1-jétől a gazdasági helyettes államtitkár pozícióban. Érdemi elismerése mellett, és „más fontos megbízatása” miatt az új kormány minisztere 1994. december 31-i hatállyal mentette fel a megbízatása alól.⁷²

Gallov Rezső⁷³ 1990–1991-ben – amíg a sportügy az MKM-hez tartozott –, helyettes államtitkári rangban irányította az Országos Testnevelési és Sporthivatalt.

A miniszter mellett Tanácsadó Testület működött, mely titkárságának vezetője Timkó Iván volt.

Miniszteri biztosok szinte a kezdetektől tevékenykedtek a tárca területén, 1990-ben négy miniszteri biztos kapott különböző feladatok ellátására megbízást, később a számuk bővült. A biztosokat általában konkrét, speciális szakértelmet igénylő és egyben nagy jelentőségű – ám gyakran „kényes” jellegű – feladattal bízták meg. Jellemző volt az is, hogy interdiszciplinaritást kívánó hatáskörben jártak el. Felsővezető nevezte ki őket, ám pontos munkaköri utasítást vagy leírást ritkán készítettek számukra.⁷⁴

1989 júniusában Glatz Ferenc⁷⁵ miniszter létszámfelvételi zárlatot rendelt el, és a sportügyeknek a Művelődési Minisztériumhoz kerülésével is csak 422 fő volt 1990. április 1-jén a minisztérium állományában.⁷⁶

A minisztérium állománylétszáma az éves költségvetésekben rögzített státusszám ellenére folyamatosan ingadozott, az szinte sohasem „sikerült” tartani. 1990. december 1-jén a ténylegesen az MKM állományában 405 fő volt, ebből 7 felsővezető és 62 vezető.⁷⁷ Az említett létszámfelvételi zárlatot többször is megerősítették, azonban jogászai, illetve esetenként igazgatásszervezői munkaköröknél kivételt tettek.⁷⁸ Ennek ellenére a létszámmal kapcsolatos problémák állandósultak, főleg, hogy a nemzetközi

⁶⁹ Kubovics Imre (1925–), geológus.

⁷⁰ Cseresnyés László (1948–), közgazdász.

⁷¹ Almanach, 1994. 231.

⁷² Gábor József helyettes államtitkár felmentése. *Művelődési Közlöny*, 1995/2. (január 27.)

⁷³ Gallov Rezső (1936–) edző, újságíró, sportvezető.

⁷⁴ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. április 29. (49. doboz)

⁷⁵ Glatz Ferenc (1941–), történész.

⁷⁶ MNL OL, XIX-I-9-y-II-14. tétel- sz. n.-1990.

⁷⁷ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. június 10. (50. doboz)

⁷⁸ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-3129-1991. (22. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1992. december 11. (57. doboz)

kapcsolatok intézése során nagyon sok változás történt, és ezzel összefüggésben további létszámgigény lépett fel.⁷⁹ A státuszok fejlesztése a különféle vezetői kérelmek alapján történt, így pl. az 1991. évi létszám a szerkezeti változások okán módosult 493 főre.⁸⁰ 1992-ben már 533-an dolgoztak a minisztériumban, míg az 1993. évi költségvetésben 643 főnyi lett a jóváhagyott létszám,⁸¹ mely a minisztériumok közötti feladatátcsoportosítások következtében 662 főre emelkedett. (A ténylegesen betöltött státuszok száma az előirányzattól szinte mindig eltért, felfelé és lefelé is.). A szervezeti egységek megállapított létszáma folyamatosan módosult, a végzett feladatok változásainak, valamint a vezető érdekérvényesítő képességének megfelelően.⁸²

A MINISZTERIUM AZ ÚJ KORMÁNY MEGALKULÁSA UTÁNI SZÁZ NAPBAN

Az Antall-kormány tevékenységének első néhány hónapjában a Művelődési és Köznevelési Minisztériumban is a korábbi automatizmusok működtek, és az 1989-ban elindított reformfolyamatokat követően kialakult szervezetrendszer keretei között kezdődött meg munka.⁸³

Az Állami Egyházügyi Hivatalt 1989 nyarán jogutód nélküli megszüntették.⁸⁴ Ezt követően az egyházak, felekezetek, vallási közösségek működésével, a vallás gyakorlásával összefüggő állami feladatok ellátását már az új, demokratikus jogi szabályozás alapján érvényesítették. (A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény kimondta, hogy az állam és az egyház egymástól elválasztva működik, és az állam nem hozhat létre az egyházak irányítására, felügyeletére szervet.) Kezdetben Országos Vallásügyi Tanácsot⁸⁵ szerveztek, a Minisztertanács mellett Egyházpolitikai Titkárság alakult (amely később a Miniszterelnöki Hivatal

⁷⁹ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. március 13. (55. doboz)

⁸⁰ MNL OL, XIX-I-9-x-1-28. tétel-7986-1991. (24 doboz) Teljes munkaidőben foglalkoztatott nyugdíjasokkal, külszolgálaton lévőkkel, szerződésesekkel együtt.

⁸¹ 1993-ban a 137 főt foglalkoztató Ellátási és Üzemeltetési Igazgatóság beolvadása okozta a legjelentősebb növekedést. (MNL OL, XIX-I-9-ay-1994. évi iratok-B-1061-1994. /33. doboz/)

⁸² MNL OL, XIX-I-9-bi-78. tétel-sz. n.-1992. (2. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-bf-Tárgyi sorozat-6. tétel-sz. n. -1993. (5. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1993. április 24. (58. doboz)

⁸³ Az átmeneti időszak oktatási és kulturális politikájára lásd: KERESZTES Csaba: Az oktatás és a kultúra irányításának átalakulása a nyolcvanas évek végén. *Levéltári Közlemények*, 82. (2011), 119–160.

⁸⁴ 1989. évi 14. törvényerejű rendelet az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról és az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetéséről. (Hatályos: 1989. június 30-tól.)

⁸⁵ FAZEKAS Csaba: *Az országos vallásügyi tanács, 1989–1990*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) – Magyar Országos Levéltár – História Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. Budapest, 2011.

keretei közé került), míg a Művelődési Minisztérium kebelén belül – 1989. augusztus 1-jével – Egyházi Főosztály létesült.⁸⁶ E minisztériumi szervezeti egység az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenységéhez viszonyítva már – természetesen – „leszűkített” feladatkört kapott az egyházak, felekezetek, vallási közösségek tevékenységével kapcsolatban: nyilvántartásra, központi pénzeszközökkel való gazdálkodásra, illetve az állam és az egyházak közötti kapcsolattartás ügyeire.⁸⁷ Később úgy utaltak vissza erre az időszakra: „A főosztály létrejöttétől kezdve össztevékenységével az egyházak, felekezetek, egyházi közösségek teljes szabadságának, belső autonómiája kibontakozásának lehetőségét kívánta szolgálni. Minden olyan jellegű eljárást kiiktattunk, amelyek az egyházak önállóságát, szabad mozgásterét korlátozták.”⁸⁸

1989 őszétől a sajtóigazgatási feladatok egy része is az akkor még Művelődési Minisztérium néven működő minisztérium feladataivá vált. Ezzel egyetemben a Magyar Közvéleménykutató Intézet is egy rövid időre a művelődési miniszter felügyelet alá került.⁸⁹

Az Állami Ifjúsági és Sporthivatalt szintén 1989-ben szüntették meg,⁹⁰ és a sport felügyeletét a Művelődési Minisztériumhoz utalták. A sportigazgatási szerv először – 1989. július 1-től – Országos Sporthivatal (OSH), majd Országos Testnevelési és Sporthivatal (OTSH) néven folytatta a működését.⁹¹

⁸⁶ A Minisztertanács 66/1989. (VI. 30.) MT rendelete a művelődési miniszter feladatköréről szóló 1028/1980. (VII. 23.) MT határozat kiegészítéséről. *Magyar Közlöny*, 1989/43. június 30. – MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iktatott iratok-3261-1991. (8. doboz)

⁸⁷ Nyilvántartásba kellett venni az újonnan létrejövő egyházi közösségeket (melyek ezzel jogi személyi státuszt nyertek el), és e nyilvántartási jogkör magába foglalta az 1950-ben „megszüntetett” szerzetesrendek tevékenységének újbóli engedélyezéséhez szükséges nyilvántartásba vételt is. Az állami költségvetés egyházak tevékenységének támogatásával kapcsolatos tervező és végrehajtó feladatok; a hitélet szabad gyakorlása feltételeinek operatív támogatása; az egyházak által vállalt társadalmi tevékenységek, oktatási és nevelési feladatok feltételeinek megteremtése, közreműködés a szociális feladatok ellátásában; hozzájárulás a művészeti, tudományos tevékenység kiterjesztéséhez. (MNL-OL-XIX-I-9-ay-1991. évi iktatott iratok-3261-1991. (8. doboz)

⁸⁸ MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iktatott iratok-3261-1991. (8. doboz)

⁸⁹ 117/1989. (XI. 22.) MT rendelet a művelődési miniszter feladatköréről szóló 1028/1980. (VII. 23.) MT határozat módosításáról. *Magyar Közlöny*, 1989/85. (november 22.) E feladatot a minisztérium azonban csak a „Minisztertanács nevében” végezte, és 1990 szeptemberétől az Intézet felügyeletét a Miniszterelnöki Hivatal vette át. (A Kormány 47/1990. (IX. 15.) Kormányrendelete a művelődési és közoktatási miniszter feladat- és hatásköréről. *Magyar Közlöny*, 1990/91. (szeptember 17.) – Lásd ennek előzményére: DÉVAVÁRI Zoltán – KAJDI József: *A kormányzás fókuszában. Iratok a magyar állam- és a központi közigazgatás, a miniszterelnöki hivatal történetéhez (1990–1993)*. Budapest, Magyar Napló, 2018. (A továbbiakban: DÉVAVÁRI–KAJDI, 2018.) 249–250.

⁹⁰ 1989. évi 13. törvényerejű rendelet az Állami Ifjúsági és Sporthivatalról szóló 1986. évi 9. törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezéséről.

⁹¹ 67/1989 (VI. 30.) MT rendelet az Országos Sporthivatalról. *Magyar Közlöny*, 1989/43. (június 30.) Az OTSH költségvetési előirányzata elkülönült a minisztérium fejezetén belül.

Az Országos Ösztöndíj Tanács (OÖT) feladatkörét egy minisztertanácsi rendelettel aktualizálták, méghozzá 1990 áprilisában – a választások első fordulója után, de még a második forduló előtt. Az OÖT nyilvános pályázatokon hirdetett meg külföldi (értve ez alatt államközi, kormányközi, illetőleg hasonló szintű nemzetközi egyezményt) ösztöndíj-lehetőségeket, és gondoskodott a beérkezett pályázatok elbírálásáról, végrehajtásáról. Az OÖT tagjait több szerv delegálta, azonban elnökét a művelődési miniszter nevezte ki, ügyrendjét is ő hagyta jóvá, költségvetése is a minisztériuméba tagozódott be. Az OÖT döntéselőkészítő, és egyben igazgatási feladatokat is ellátó szerve a minisztérium önálló szervezeti egységként működő Titkárság lett.⁹²

A Minisztertanács 1990 februárjában lehetőséget adott arra, hogy a munkajogi, megtorló jellegű államigazgatási eljárásokat szenvedettek rehabilitálása megvalósuljon.⁹³ Ennek alapján, az elmúlt négy évtizedben politikai, világnézeti és vallási okokból a tudományos kutatókat, oktatókat, pedagógusokat és a művészeti élet területein alkotókat ért erkölcsi, jogi sérelmek, hátrányok jóvátételére a minisztériumban hozták létre a Rehabilitációs Bizottságot.⁹⁴ A miniszter vezetése alatt álló Bizottság kérelemre járt el, melyek áttekintése után javaslatot tett a további teendőkre. A Bizottságnak lehetősége volt, hogy az arra érdemesek – akár posztumusz – Kossuth-díjjal való kitüntetést kapjanak, illetve egyéb kormányzati intézkedésekre is mód nyílt. A Bizottság egyrészt általános erkölcsi elégtételt nyújtott, és a miniszter személyesen adta át az elégtételt szolgáltató iratot. Mérlegelték az elszenvedett sérelem anyagi jellegű kártérítésének szükségességét, és egyszeri, adómentes kárenyhítési összeg kifizetésekre is sor került (70 000–150 000 forint összegek között). A rangjuktól, címüktől megfosztottak esetében – elismerve a jelentős szakmai eredményeket – címzetes egyetemi tanári, docensi cím viselését engedélyezték. Bizonyos esetekben kivételes nyugellátás megállapítására is sor került (erről szóló javaslatot küldtek az Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóságnak). Néhány személynél a szükséges státusz beralapját és annak TB vonzatát is biztosították. Kossuth-díjat 1990. júniusáig nem kapott senki. Büntetőügyben nem intézkedtek, többnyire fegyelmi határozattal vagy anélkül történő elbocsátásokat, más munkakörbe helyezéseket rehabilitáltak.⁹⁵

⁹² 70/1990. (IV. 5.) MT rendelet az Országos Ösztöndíj Tanács feladatairól és szervezetéről. *Magyar Közlöny*, 1990/31. április 5. – MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iratok-627-1993. (1. doboz) A megnevezésen 1990 őszén valamelyest változtattak: kikerült az „önálló” szócska és a miniszteri kinevezés szükségessége a rendeletből.

⁹³ A Minisztertanács 1017/1990. (II. 2.) MT határozata a tudományos kutatók, az oktatók, a pedagógusok és a művészetek alkotóinak rehabilitálásáról. *Magyar Közlöny*, 1990/10. (február 2.)

⁹⁴ MNL OL, XIX-I-9-d-1990. évi iratok-8-1990. (12. doboz)

⁹⁵ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-2906-1990. (2. doboz) Megjegyzendő, hogy ebben az évben a Bizottság titkársága a már fentebb említett Koordinációs Önálló Osztály volt.

Nem várt helyzetet eredményezett az 1989 májusában kihirdetett szabad nyelvválasztás szisztémája, amely valójában a kötelező orosz nyelvtanítást szüntette meg. Azonban az év őszéhez közeledve kiderült, hogy egyrészt nem lesz elegendő számú nyugati nyelvszakos tanár, másrészt félő volt, hogy az állástalanná váló oroszstanárok okán tovább emelkedik a munkanélküliségi ráta. A helyzetből kivezető átmeneti megoldásként a minisztérium az oroszstanárok számára átképzési programot indított. A hatalmas nagyságrendű feladat megszervezésére külön szervezet is szükségeltetett, melyet miniszteri biztos irányított. A program 1989-ben elindult, és 1990 tavaszáig közel 6000 fő vett részt átképző nyelvtanfolyamon, és az ebből kimaradtak közel hasonló arányban igényelték a képzést.⁹⁶ A következő évek során folyamatosan napirinden maradt az átképzések ügye.

A reformintézkedések okozta szervezeti átalakulások eredményeképpen a következő szervezeti egységekből állt a minisztérium (1990. április 1-i állapot): Személyzeti Főosztály, Sajtó- és Tájékoztatási Önálló Osztály, Egyházi Főosztály, Filmfőigazgatóság, Kiadói és Irodalmi Főosztály, Közművelődési Koordinációs Főosztály, Művészeti Főosztály, Terv- és Közgazdasági Főosztály, Pénzügyi Főosztály, Ágazati Biztonság-szervezési Önálló Osztály, Ellenőrzési Főosztály, Igazgatási és Jogi Főosztály, Koordinációs Önálló Osztály,⁹⁷ Országos Ekvivalencia és Információs Központ,⁹⁸ Alapfokú Nevelési Főosztály, Középfokú Nevelési Főosztály, Köznevelési és Pedagógus Továbbképzési Önálló Osztály, Felsőoktatási és Kutatási Főosztály, Közgyművelődési Főosztály, Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya, Nemzetközi Koordinációs és Dokumentációs Önálló Osztály, Országos Ösztöndíj Tanács Titkársága, Nemzetiségi Önálló Osztály. Külön miniszterhelyettes felügyelete alatt működtek a sportirányítás szervezeti egységei: Sportigazgatási, Jogi és Tájékoztatási Főosztály, Versenysport Főosztály, Nemzetközi Kapcsolatok Önálló Osztálya, Testnevelés, Diák- és Szabadidősport Főosztály, Sportgazdasági Főosztály.⁹⁹

⁹⁶ Mindezzel párhuzamosan az orosz szakos főiskolai és egyetemi hallgatók létszámát ötödére csökkentették (az 1989. évhez viszonyítva).

⁹⁷ Az 1989 nyaratól működő, és az Országgyűléssel, annak ülésnapirendjeivel kapcsolatos feladatokat intéző Parlamenti Csoport utódszerve. (MNL OL, XIX-I-9-t-1-2. tétel/528-1990. /130. doboz/) 1990-ben a sajtóigazgatás ügyeit a Koordinációs Önálló Osztály intézte, két fővel. (MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-2906-1990. /2. doboz/)

⁹⁸ A Központnak közel egy éven át bizonytalan volt a sorsa, majd a külföldi oklevelek egyenértékűsítési eljárásainak megszaporodásával szerepe elfogadottá vált, részére pénzkertet biztosítottak. Nevében az „Országos” jelzőt a „Magyar” jelzőre cserélték. (MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-883-1991. /1. doboz/) Nemzetközi Ekvivalencia Központként is hivatkoztak rá. (MNL-OL-XIX-I-9-az-7. tétel-sz. n.-991. /12. doboz/)

⁹⁹ MNL OL, XIX-I-9-y-II-14. tétel- sz. n.-1990.

1990 nyarán az újonnan beiktatott kormány, illetve az új miniszter, a rendszerváltozás kiteljesítése érdekében, számos további intézkedések kidolgozását kezdte meg, melyek természetesen rövidebb-hosszabb egyeztetések útján valósultak meg végül.¹⁰⁰

Elsőként, a „magyar művelődésügy előtt álló feladatok és a minisztérium szolgáltatászerű működtetésének szándéka” okán szakmai-tudományos fórumok (Felsőoktatási Törvényelőkészítő Bizottság, Országos Idegennyelvképzési Tanács, Magyar Ekvivalencia Tanács stb.) megszervezését indították meg. A magyar felsőoktatás átalakításának szándéka indokolta, hogy elsőként a Felsőoktatási és Tudományos Tanácsot hozzák létre, hogy „folyamatos testületi munkával segítse az egyetemek és főiskolák minőségi és strukturális megújulását”. (A Felsőoktatási és Tudományos Tanács alakuló ülését 1990. október 24-én tartotta.)¹⁰¹ A Tanácsra a koncepcionális kérdések megvitatása és a tárca döntéseinek előkészítésének feladata várt.¹⁰² Már augusztusra szervezés alatt állt több döntéselőkészítő testület, így az Országos Közoktatási Tanács, a Közművelődési Tanács, az Országos Vezetőképzési Tanács,¹⁰³ a Nemzeti Testnevelési és a Sporttanács, a művészeti tanácsok.¹⁰⁴ Említeni kell két másik testületet is: a Felsőoktatási Törvényelőkészítő Bizottságot (amely a felsőoktatási törvény elkészítése céljából jött létre), és az Információs Infrastruktúra Fejlesztési Bizottságot. Ez utóbbi a felsőoktatási kutatási információs infrastruktúra fejlesztés koncepcionális kérdéseivel foglalkozott.¹⁰⁵

A Zene- és Táncművészeti Főosztály, a Képzőművészeti Főosztály, a Színházművészeti Főosztály 1990 elején önállósult a sokáig ernyőszervezetként működő Művészeti Főosztályból. Mint a Képzőművészeti Főosztály vezetője megfogalmazta: az önállóvá válás után „végre hozzáfoghatott a képző-, ipar- és fotóművészek évtizedek alatt kialakított intézményi és jogszabályi struktúrájának átalakításához, egyúttal saját államigazgatási-hatósági jellegét is minimálisra csökkentve pártatlan érdek egyeztető–művészetközvetítő »központtá« válva, működése ilyen jellegét erősítve.

¹⁰⁰ Csak egy példa: egy 1990 július végén összeállított szervezeti listát a Felsőoktatási és Kutatási Főosztály akként bírálta meg, hogy soha nem volt még olyan sok (23-t terveztek) szervezeti egysége semelyik előd-minisztériumnak, se ilyen egyenetlen elosztású (6–8 főtől 75–80 fős létszámú egységekig). „Klebensberg VKM-jében az Elnöki Ügyosztály mellett 14 ügyosztály működött, Keresztury Dezsőében 12.” (MNL OL, XIX-I-9-y-Iktatatlant-II-1.a. tétel-sz. n.-1991.)

¹⁰¹ Albizottságai (1991): Hálózatfejlesztési Bizottság, Képzési és Továbbképzési Bizottság, Gazdasági és Finanszírozási Bizottság, Tudományos Bizottság, Külföldi Kapcsolatok Bizottsága. (MNL OL, XIX-I-9-y-Iktatatlant-II-1.a. tétel-sz.n.-1991.)

¹⁰² MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-4315-1990. (5. doboz)

¹⁰³ A menedzser és vezetőképzés országos összehangolásának szakmai, döntéselőkészítő testülete. (MNL OL, XIX-I-9-y-Iktatatlant-II-1.a. tétel-sz. n.-1991.)

¹⁰⁴ MNL OL, XIX-I-9-e-1990. október 1. (47. doboz)

¹⁰⁵ MNL OL, XIX-I-9-y-Iktatatlant-II-1.a. tétel-sz. n.-1991., MNL OL, XIX-I-9-y-Iktatatlant-II-1.a. tétel-sz. n.-1991.

E folyamatnak fontos formai állomása volt a „művészetirányítás” utolsó maradványának, a Művészeti Főosztálynak a megszüntetése, mely fölösleges áttételként ékelődött a szakmai államtitkár és a szakosztály közé, a felelősség-áthárítás fórumaként, a szakmai kompetencia gyöngítéseként működött.”¹⁰⁶

A minisztérium létének első száz napján belül csak egy „teljesen új”, főosztályi jellegű szervezeti egység, a Közoktatási Főosztály alakult meg, 1990. július 1-jén.¹⁰⁷

Az említett, folyamatban lévő ügyek intézése mellett megalakultak az új oktatási törvény tartalmi koncepcióját kimunkáló munkacsoportok, valamint a felsőoktatási terület részére végzendő szolgáltatási feladatok ellátására Felsőoktatási Szolgáltató Irodát alapítottak (a legfontosabbak a Világbank, TEMPUS-program, TS-4/2 titkárság, Rectori Tanács titkárság, Diákönkormányzati Tanács titkárság, OTDF Felvételi Iroda, határon túli magyarság oktatási ügyei voltak).¹⁰⁸

Megkezdődött a minisztérium felügyelete alatt lévő vállalati struktúra átszervezése, és azok vagyoni helyzetének, illetve a vezetői gárda tevékenységének a felülvizsgálata.¹⁰⁹ Több iskola, oktatási jellegű intézet, sőt folyóirat átalakult. A könyvkiadó vállalatok működésének új alapokra helyezése, tevékenységük piacosítása szintén jelentős erőfeszítéseket igényelt. (E szerteágazó história felvázolása szétfeszítené e munka kereteit, azonban az megjegyzésre érdemes, hogy pl. a Tankönyvkiadó Vállalat reorganizációja, átalakítása a rendszerváltozás egyik állatorvosi lova lett.)

A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI FELADATOK ÉS A MINISZTERIUMI SZERVEZET

E nyári hónapok alatt formálódott a kormányzati struktúra feladatköre. Végül a minisztériumok felsorolásáról szóló törvény által előírt időszakban, a pontos hatás- és feladatkörök kialakítására vonatkozó rendelkezéseket 1990 szeptemberében bocsátotta ki a kormány, rendeletek formájában.

¹⁰⁶ MNL OL, XIX-I-9-az-7. tétel-sz. n.-1991. (12. doboz)

¹⁰⁷ Fő feladatai: a tanév rendjét szabályozó dokumentum kiadása; az általános és középiskolai tanulmányi versenyek megtervezése és az anyagi fedezet biztosítása; az alapfokú és középfokú tankönyvjegyzék összeállítása és megjelentetése; engedélykérelmek elbírálása; záróvizsgák szabályozása; idegennyelvű oktatás bevezetése; tankönyvügyek; részvétel az orosz tanárok átképzési feladataiban; a kéttannyelvű iskolák szervezeti ügyei. (MNL-OL-XIX-I-9-az-7. tétel-sz. n.-1991. (12. doboz))

¹⁰⁸ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-3449-1990. (3. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1990. október 1. (47. doboz)

¹⁰⁹ A művelődési tárca alatt hagyományosan nagyon sok intézmény működött, és többjük kimondottan problematikusnak számított. Csak egy példa: a Zánkai Úttörőváros tevékenységének átszervezése éveken keresztül tartott.

A 47/1990. (IX. 15.) Kormányrendelet a művelődési és közoktatási miniszter feladat- és hatáskörét tartalmazta. A bevezetőjében több ízben is olvasható „szabadság” és a „jog” kifejezések a korszakot is jellemzik: a miniszter és a minisztérium feladata, hogy elősegítse „a tanszabadság, a tudományos és művészeti élet szabadsága, a lelkiismereti és vallásszabadság megvalósulását és közreműködjön a művelődéshez és a rendszeres testedzéshez való jog, a nemzeti és etnikai kisebbséget megillető jogok biztosításában”. A feladatkörök röviden összefoglalva: a minisztérium az *oktatás-irányító* feladatkörében ellátta az óvodai neveléstől kezdve az alap- és középfokú oktatáson át a felsőoktatás ágazati irányítását. A *kulturális alágazat* esetében a „nemzeti és egyetemes kulturális örökség megóvásával” kapcsolatos ágazati feladatokat, és a közművelődési, közgyűjteményi tevékenység ágazati irányítását látta el, beleértve a művészeti alkotómunka állami támogatását, és a hatáskörébe tartozó országos jelentőségű művelődési intézmények közvetlen irányítását. Ide tartozott még a sajtóigazgatási feladatok ellátása is, valamint egyetértési jogot gyakorolt műemlékvédelem irányítási feladataiban. Alágazatba sorolták a *testnevelés és sport* ügyeit is: az iskolai testnevelést, a diák-, szabadidő- és versenysportot. Ez utóbbi feladatokat az Országos Testnevelési és Sporthivatal irányításával látta el. A minisztériumhoz tartoztak még a *nemzeti és etnikai kisebbségekkel* kapcsolatos feladatok, valamint az *egyházak, felekezetek, vallási közösségek tevékenységével* kapcsolatos feladatok – vagyis az állami támogatás ügyei – is. Nemzetközi feladatai közül kiemelkedtek a következők: nemzetközi megállapodásokat készít elő és köt az iskolai bizonyítványok, oklevelek és a tudományos fokozatok egyenértékűségének kölcsönös elismeréséről; ellátja a kulturális, tudományos és oktatási területen az ösztöndíjasok külföldre küldésével, illetőleg Magyarországon való fogadásával összefüggő feladatokat; irányítja a Külügyminisztériummal együttműködve a külföldi magyar kulturális intézeteket, hungarológiai központokat, lektorátusokat és tanszékeket, biztosítja működési feltételeiket, ellátja a Magyar UNESCO Bizottság titkársága felügyeletét.¹¹⁰

Mindezzel egyidejűleg a gyermek- és ifjúságvédelmi feladatok, a nevelési tanácsadók irányítása a népjóléti miniszter feladat- és hatáskörébe mentek át.¹¹¹ A szakképzési feladatokat a Munkaügyi Minisztérium tevékenységi körébe utalták – ám hamar kiderült, hogy azokkal egyedül nem tud megbirkózni. A költségvetési összeg is elégtelennek bizonyult, és a tankönyvek kiadása is nehézkesen ment.¹¹²

¹¹⁰ A Kormány 47/1990. (IX. 15.) Kormányrendelete a művelődési és közoktatási miniszter feladat- és hatásköréről. *Magyar Közlöny*, 1990/91. (szeptember 17.)

¹¹¹ 49/1990. (IX. 15.) Korm. rendelet a népjóléti miniszter feladat- és hatásköréről. *Magyar Közlöny*, 1990/91. szeptember 17. (5. § d.) „irányítja a szociális-, a gyermek- és ifjúságvédelem országos intézeteit; a nevelési tanácsadókat.”)

¹¹² Kormányülés, 1991. február 28.

Végeredményben a jogszabály kiadása lezárt egy rövid átmeneti időszakot – egyben a kormány nevezetes „száz napját” –, és lehetővé tette a hatékony munka elindítását. E munkát volt hivatva segíteni a kormány pár nappal később kibocsátott Nemzeti Megújódás Programja.¹¹³ E (kormány)program céltervei között a művelődési és közoktatási ágazat irányítás szakma-politikai követelményei is benne foglaltattak. Bár normajellelleggel nem bírt, a Kormány deklaráltan meg kívánta valósítani az abban foglaltakat, így a program az államigazgatás felé szervezőhatást gyakorolt, és gazdasági kihatással is bírt.

A minisztériumra háruló számos végrehajtási feladat, valamint kormányzati és társadalmi elvárásokból fakadó ügyek bemutatása túlmutat e tanulmány keretein. A minisztériumi szervezet változásainak magyarázatául azonban szükséges egy általános helyzetkép felvázolása.

A minisztérium egy akkoriban szélesnek számító, több területet magába foglaló ágazatot irányított. Az oktatás különböző szintjeitől kezdve a közgyűjtemények ügyein át a közművelődésig szinte mindent meg kellett újítani, új jogszabályi háttér alakítani ki és egyúttal az intézményrendszert is megreformálni. Csak egy példa: a jogszabályok – több évig tartó – átalakításának eredményeképpen az iskolafenntartást decentralizálták, megszűnt az iskolák pedagógiai munkájának közvetlen, egységes és részletes állami irányítása. Az állam új szakmai értékelési és ellenőrzési rendszert alakított ki. A változó feladatrendszerrel összhangban lévő létszám- és bérhelyzet, valamint a szervezeti rend megteremtése folyamatosan törekedtek.

Az elvárások teljesülését nagyban akadályozta az ország nehéz gazdasági helyzete. Az Antall-kormány súlyos gazdasági problémákat, államadósságot „örökölt” és a kormányzati időszak végéig nehéz pénzügyi körülmények között kellett irányítani az országot. Az oktatásra és a kultúrára a szükségesnél ekkor is kevesebb költségvetési forrás jutott, és ez számos feszültséget eredményezett az ágazat működésében, ami a minisztérium politikai megítélésére is kedvezőtlenül hatott. Az erősödő infláció már az 1990. év második negyedétől veszélybe sodorta a tárca éves költségvetését. Az általános takarékoság ellenére összfel több intézmény esetében a fizetőkép-telenség réme is megjelent. A tárca intézményei fenntartását hátrányosan befolyásolta, hogy az infláció növekedésének a dologi kiadásokra vonatkozó kompenzálása elmaradt. 1993-ban mindez már a működőképességet hátráltatta, a tárgyi feltételek fizikai romlását eredményezte. Ebben az évben automatikus béremelés nem volt, csupán egy kisebb közalkalmazotti bérfeljesztés, illetve a felsőoktatásban a szeptemberi oktatói, kutatói bérfeljesztés. Az intézmények többsége a tartalékokat élte fel, és többletbevé-teli forrásokat szerezve igyekezett a fizetőképességet megtartani. A minisztérium

¹¹³ *A Nemzeti Megújódás Programja. A Köztársaság első három éve.* Budapest, 1990.

helyzetét nehezítette, hogy különféle jogcímenek többletkiadásokat kellett biztosítani az új döntésekből adódó kifizetési igényeknek (az oktatásban és a közgyűjteményekben dolgozók 10%-os béremelése, a pártingatlanok átvételi költségei, az egyetemi hallgatói juttatások emelése, a hitoktatói pótlékok, az egyházi és alapítványi iskolák oktatási feladatainak normatív támogatása, a Soros Alapítvánnyal való megállapodás költségvonzata stb.).¹¹⁴

Az 1991. évi állami költségvetésen már kiadásának pillanatában látszott, ahogy akkor mondták, a „feszítettség”. Nyilvánvalóvá vált, hogy a szféra reálértékeit nem lehet megőrizni, és az MKM költségvetése ebben az évben új beruházást sem tett lehetővé, csupán a megkezdettek folytatását. Ekkor béremelésre még rendelkezésre állt fedezet,¹¹⁵ azonban az intézmények dologi kiadásainak költségösszege nem érte el a kívánt szintet. Nemcsak a költségvetés, hanem a Pénzügyminisztérium által kidolgozott gazdasági program is eloszlatta a reményeket. A számszerű összegek elégtelen voltán túlmenően az ágazatok rangsorolásában is hátrább került az MKM által képviselt terület. A minisztérium hiába próbált érvelni, hogy a kultúra, az oktatás, a tömegkommunikáció a termelési-befektetési tényezők sorába illeszkedik, és a húzóágazatoknak megfelelő szerepe van. A mellőzöttség érzése csalódottságba csapott át.¹¹⁶

Az MKM-nek is alacsonyabb volt a bérhelyzete a többi minisztériumhoz képest, annak ellenére, hogy az újonnan belépettek között magas volt a középfokú végzettségűek száma (ez rontotta a felsőfokú végzettségűek arányát), azonban az újonnan belépők magasabb bérben részesültek. Bizonyos főosztályokon megtöbbszöröződött a létszám, mégis alig tudták ellátni a feladatokat (pl. Felsőoktatási és Kutatásszervezési Főosztály). Jónak volt minősíthető a nyelvtudással rendelkezők száma. Jelentős maradt viszont a fluktuáció (már az 1980-as évek közepétől érzékelhetően), és főleg jogászok távoztak az intézményből („a jó jogász és közgazdász szakembereket a minisztérium nem tudja megfizetni”).¹¹⁷ Nem mellékes, hogy a minisztérium szakmai szervezeti egységei egy éves, szabadon felhasználható pénzkerettel rendelkeztek. E szakosztályi keretek felhasználása az aktuális gazdasági helyzetet is tükrözte. 1991-ben eleve 3%-kal csökkentek a szakosztályok részére biztosított pénzügyi keretek összegei, és ekkortól minden egyes kötelezettségvállalást csak a felügyelő állam-

¹¹⁴ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-4096-1990. (5. doboz)

¹¹⁵ E béremelések nem érték el az infláció szintjét.

¹¹⁶ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. január 30. (48. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1991. február 25. (48. doboz) „Csalódottságunk oka, hogy többszöri átolvasás után [értsd: a programtervezetét] sem fedeztük fel elképzelésünk megjelenítését. Az oktatási vertikum beemelését marginálisnak tekintjük a »steril« gazdasági szempontok között.” Ezért a szakfőosztályok javaslatait újból elküldték a pénzügyminiszter részére.

¹¹⁷ MNL-OL-XIX-I-9-ay-1991. évi iktatott iratok-B-1885-1991. (4. doboz)

titkár, helyettes államtitkár vagy azok megbízottja engedélyével történhetett.¹¹⁸ Március közepén a gazdasági helyettes államtitkár tovább korlátozta a keretektől történő kifizetéseket. Ez felháborodást váltott ki nemcsak a közép-, de a felsővezetők körében is: Honti Mária helyettes államtitkár többek között a szakmai önállóságának csökkenését sérelmezte, és a „pénzügyi diktatúra” megmaradása esetére hivatalától való megválását is kilátásba helyezte. Áprilisban már „katasztrófáról” írt a politikai államtitkár, s 6 milliárd forintot igényelt.¹¹⁹

A pénzfelhasználás új módozatait jelentette az alapítványi forma, illetve a különféle pénzügyi alapok. Ágazati kezelésű pénzalap volt például az MKM Kutatási Alap, melynek forrásaként a tárca felügyelete alá tartozó maradványérdekeltségű szervezetek vállalkozói tevékenységéből származó befizetési kötelezettség szolgált. A Felzárkózás az európai felsőoktatáshoz Alap (FEFA) egy világbanki hitelkonstrukcióként jött létre, és a felsőoktatási intézményeknek jelentett kiegészítő forrást. 1992 végéig két alkalommal hirdettek pályázatot, és ezek alapján 46 fejlesztési programot és 10 idegen nyelvi programot fogadtak el.¹²⁰ Külső forrás a Világbank által nyújtott hitelprogram nyújtott (*Szerkezetváltás és műszaki fejlesztés emberi tényezői*), mellyel 1991 és 1993 között 120–150 millió dollár felvétele és felhasználása vált lehetségessé. (Mindez azonban visszafizetendő hitel volt!) A PHARE-programban segélyként vártak 10–36 millió ECU¹²¹ értékű támogatást, melyet az infrastruktúra fejlesztésére szándékoztak fordítani.¹²²

A minisztérium szervezetet is e megváltozott gazdasági és politikai követelményekhez igyekeztek igazítani. Tudomással bírtak arról, hogy korábbi évtizedekben is e minisztériumi struktúrája szenvedte el a legtöbb átszervezést. Sőt, semmilyen tárcaszerkezet nem tudott hosszan megszilárdulni, és gyakran szubjektív, a mindenkori irányítói és vezetői akarathoz alkalmazkodó szervezeti rendet valósítottak meg, amelyben megmaradtak a túlhierarchizált viszonyok, bürokratikus eljárások. Ehhez képest, 1990 után, az ágazati intézményrendszer szolgáltatójaként, stratégiai feladatok elvégzésére képes, koordinatív államigazgatási munkát végző minisztériumi szervezet képét vázolták fel. A feladatokat kettős szinten igyekeztek formába önteni: általános jellegű szabályzatok elkészítésével,¹²³ illetve a személyekre bontott, folya-

¹¹⁸ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iktatott iratok-312-1990. (10. doboz)

¹¹⁹ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iktatott iratok-1439-1991. (15. doboz) és MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iktatott iratok-1260-1991. (15. doboz)

¹²⁰ <https://www.asz.hu/storage/files/files/%C3%96sszes%20jelent%C3%A9s/1996/131j000.pdf> (letöltve: 2022. július 21.)

¹²¹ Az ECU (European Currency Unit) egyfajta fizikális megvalósulás nélküli számlapénz, az egymás közötti kifizetések lebonyolításához. Lényegében az euro elődje.

¹²² MNL OL, XIX-I-9-e-1991. január 30. (48. doboz)

¹²³ Szervezeti és Működési Szabályzat, munkavégzés általános szabályai, munkarend, kiadmányozási jog, pénzügyi szabályzatok.

matosan finomítható munkaköri leírásokkal.¹²⁴ Általános egyetértés uralkodott abban, hogy a feladatokra kell meghatározni a létszámot, ehhez új Szervezeti és Működési Szabályzat (SZMSZ) szükséges minél hamarabb, és egy menedzser-szemléletű minisztérium megalkotása.¹²⁵

A MINISZTERIUM SZERVEZETÉNEK ÉS FELADATAINAK MÓDOSÍTÁSAI 1990. SZEPTEMBER ÉS 1991. SZEPTEMBER KÖZÖTT

A minisztérium feladatait szabályozó kormányrendelet megjelenésétől számított egy évben továbbra is folyamatos „mozgásban volt” a minisztérium szervezeti rendszere, belső működési rendje.¹²⁶ Az év őszén még tervezet szintjén sem létezett az SZMSZ, minden változtatást (átszervezés) különálló, szabályzatban nem rögzített döntéssel vezettek be. Csak a minisztérium vezetési, illetve a vezetést közvetlenül kiszolgáló szervezeti rendszerről szóló tervezetet készítették el, és ez szolgált az elkészítendő SZMSZ alapjául.¹²⁷

1990 nyarán–őszén – természetesen – a nyíltan hangoztatott átszervezés kifejezés egyfajta rémszóvá vált. A miniszter igyekezett megnyugtatni a belső közvéleményt, bár hozzátette: „a szervezet módosítása természetesen és szükségképpen a személyi állomány változásával is jár”. Az időközben lezajlott munkaügyi perek és a Szakszervezet nyomása miatt a nyilvánosság szerepét hangsúlyozták, és azt a Munkaügyi Döntőbizottság felé is nyomtatékosították. Az aggodalom azonban minden lehetséges fórumon (Szakszervezeti Bizottság előtt, miniszteri értekezleten, főosztályi értekezleteken stb.) elsőrendű téma maradt.¹²⁸

A nagyon várt önkormányzati törvény¹²⁹ után és az abban foglaltak következményeként a tárcának a törvénnyel megváltoztatott környezethez kellett igazodnia, kapcsolatrendszerét kialakítania, a törvényben előírt és a minisztérium hatáskörébe utal feladatellátást megszerveznie. Ezek közül a legfontosabbak: a helyi önkormányzatok

¹²⁴ MNL OL, XIX-I-9-ay-1992. évi iratok-B-744-1992. (10. doboz) – Egy vizsgálat akképpen kritizálta a munkaköri leírásokat, hogy a „jobb munkaszervezés érdekében történtek, bár eredményre nem mindig vezettek” ugyanis „a szervezeti egység vezetője [...] a státusok fenntartásában érdekelt [...] világosan látszik, hogy hiányzik a munkaköri leírások érdekektől mentes, csupán a „feladatellátás szempontú” felülvizsgálata.” (MNL OL, XIX-I-9-bi-78. tétel-sz. n.-1992 /2. doboz/)

¹²⁵ MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iktatott iratok-B-1885-1991. (4. doboz)

¹²⁶ Az Állami Számvevőszék 1992. évi vizsgálatának csípős megjegyzése szerint: „mintegy az útkeresés jegyében” történtek a gyakori változtatások.

¹²⁷ MNL OL, XIX-I-9-e-1990. október 19. (47. doboz)

¹²⁸ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok I.-4631-1990. (7. doboz)

¹²⁹ 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról.

által létrehozott intézmények szakmai követelmények, képesítési előírások betartásának ellenőrzése, továbbképzések biztosítása, iskolai munka értékelése, vizsgarendszer útján történő mérések megszervezése, az önkormányzatok (és a köztársasági megbízott) által hozott határozatok szakmai ellenőrzése, az ágazatra vonatkozó adatok, tájékoztatók bekérése a helyi önkormányzatokból.¹³⁰

Már 1990 őszén viták sorozata indult el a minisztériumi szervezet szerepéről. Amiben egyetértés volt, hogy a minisztérium működése a „korszerű felfogás” szerint magához a miniszterhez kötődik, és emellett a szervezetben az eddigieknél határozottabban el kell különülnie a politikai és a szakapparátusi szférának. Formálódott a Kabinetnek nevezett testület működési területe is: közvetlenül részt vesz az ágazati stratégia, illetve a minisztériumi politika kialakításában, tanácsokat ad, ösztönzi a kormányzati politikát generáló tevékenységet, véleményezi a szakapparátusból a miniszterhez érkező előterjesztéseket. Tagjai az államtitkárok, tudományos szakértők, nem főhivatású szakemberek. Évente csak 4–5 esetben tervezték összehívni. Kiszolgálása, ügyvitele a Kabinetiroda feladata lett volna.¹³¹ A művelődés- és oktatáspolitikai stratégiai fontosságú kérdéseiben Miniszteri Tanácsadó Testületet hoztak létre. Az aktuális, és egyben legfontosabb kérdések és problémák megoldásában – többnyire részletes előterjesztés nélkül, csak vázlagszerű problémafelvezetés alapján – segítették gondolataikkal a minisztert. Ezzel összhangban a miniszter két segítőjének, a politikai és a közigazgatási államtitkár hatáskörét, irányító és vezetői jogköreit is újragondolták – bár az elképzelések jogelvi formát végül nem öltöttek.¹³²

Egy példa az előírt feladatrendszer és a szervezeti felépítés elégtelenségéből adódó anomáliára: a minisztériumra rótt közművelődési tevékenység ellátása nehézkesen haladt előre, vagy el is elmaradt. Jellemző módon az önkormányzati törvénybe nem is került be kötelező feladatként a közművelődés támogatása, sőt, a Nemzeti Megújulás Programjába sem. Nem ellensúlyozta a gondokat, hogy viszonylag magas összeget kapott a Közművelődési Főosztály a mecenatúrára. A struktúra azonban hiányzott, míg az eltelt rövid időszakban rengeteg új közművelődési jellegű szervezet (egyesületek, körök, társulások) alakult a már meglévő, amúgy sem kevés számú, hasonló jelleggel korábban alakult szervezet mellé. A nagy számú régi és új szervezet segítése új szakmai kihívást jelent. E fenti ügyek megoldására a Közművelődési Főosztály olyan dekoncentrált szervezetek létrehozását sürgette meggyénként, amelyek a felsorolt ágazati, és leginkább közművelődési, közgyűjteményi feladatot segítenék. E szervezet nevének a „Művelődési Kabinet” elnevezést javasolták, és meggyén-

¹³⁰ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. március 25. (48. doboz)

¹³¹ MNL OL, XIX-I-9-e-1990. október 31. (47. doboz)

¹³² Pl. 1991. február 1-jei ülés: MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iktatott iratok-202-1991. (10. doboz)

ként 3–4 fő beállítását vélték célszerűnek.¹³³ Mivel a „lehető legolcsóbb” módon kívánták megoldani a kötelező feladatellátást, nem hoztak létre igazgatási, hatósági jogosítványokkal rendelkező dekoncentrált szervezetet, így az elképzelés nem valósult meg.¹³⁴

Október végén csak a Parlamenti Titkárság feladatainak alapelveiben sikerült megegyezni: az Országgyűlés bizottsági ülései írásos anyagának kezelése, elővéleményezése; az üléseken való részvétel; az interpellációkra és a kérdésekre adandó választervezetek elkészítése és elkészíttetése; a miniszter és a politikai államtitkár képviselői kapcsolataival összefüggő előkészítő-szervező munka.¹³⁵

A korábban már említett Rehabilitációs Bizottság jogi helyzete változott meg az elsők között, ugyanis időközben az Országgyűlés az 1945 és 1963 között személyes szabadságukban jogtalanul korlátozottak kárpótlására külön szerv létrehozásáról döntött. A Kárpótlási Hivatal szervezésének idején egy bizonytalan helyzet alakult ki. A minisztériumban áttekintették, hogy a két szervezet működési köre között van-e átfedés, illetve a kormány elé kívánták vinni a saját szervezetük megszüntetésére vonatkozó javaslatot.¹³⁶ (Sőt, már az iratanyag a Kárpótlási Hivatal részére történő átadását is tervbe vették.) Bár kiderült, hogy a Hivatal nem fogja ellátni a Bizottság feladatait, a miniszter a Rehabilitációs Bizottság megújításáról határozott.¹³⁷ A szakterületek képviselőivel kibővített Rehabilitációs Bizottság¹³⁸ adminisztratív teendőit a Rehabilitációs Titkárság intézte, a politikai államtitkár felügyelete alatt. A szervezet létszámának csökkentése ellenére biztosítani tudta a munka folyamatosságát: a Bizottság évente 3–4 alkalommal döntött az aktuális kérdésekről és az egyes személyek kérelméről, a Titkárság dolgozta fel a beadványokat (iratok és igazolások beszerzése), közel ötszáz esetben személyes meghallgatást is tartva, készítette elő a döntéseket és felelt a végrehajtásért. A testület mindegy 1100 személy ügyével foglalkozott, s 1993 elejéig mintegy 70–75%-ban sikerült megnyugtató eredménnyel lezárni az ügyeket.¹³⁹ Körülbelül 550 főnek nyújtottak erkölcsi elégtételt, vagy adtak egyszeri kárenyhítést, illetve segítettek a foglalkoztatásukban, nyugellátásuk rende-

¹³³ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok I-3948-1990. (5. doboz) MNL-OL-XIX-I-9-az-7. tétel-sz. n.-1991. (12. doboz)

¹³⁴ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. március 25. (48. doboz)

¹³⁵ MNL OL, XIX-I-9-e-1990. október 31. (47. doboz)

¹³⁶ E lehetőség esetén kijelentették, hogy „[...] közismert (az újságokban lehoztuk), hogy a jelentkezők egy részét rehabilitáltuk, más része folyamatban van. Egy ilyen folyamat felfüggesztése olyan hangokat válthatna ki, hogy »már megint azok jártak jól, akik időben jelentkeztek«.”

¹³⁷ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-3118-1990. (3. doboz)

¹³⁸ A névazonosság ellenére a korábbi szervezettől megkülönböztették magukat.

¹³⁹ Az ügyfelek egy része nem a testület hatáskörébe tartozó sérelmek orvoslását kezdeményezte.

zésében. Művészek esetében – négy alkalommal – kiállítás rendezésével járultak hozzá hátrányuk csökkentéséhez. Kilenc fő kitüntetési elismerésben részesült.¹⁴⁰

Az év november 1-jével jött létre az Alapok és Alapítványok Osztálya, a Művelődésgazdasági Főosztályon belül. Az új szervezeti egység egyrészt ellátta is a Kulturális Alap kiszolgáltatásának a teendőit, ezen kívül elvégezte a költségvetési támogatáson kívüli pénzforrások és támogatási lehetőségek feltárását, az egyeztetési munka lefolytatását és a megvalósítás elősegítését. Létrehozását az „alapítványalapítási láz” indokolta. Az alapítások első nagy hullámában országos jelleggel havonta átlag 250 ilyen szervezet alakult, és négyötödük kulturális célt tűzött ki maga elé. E szervezetek aktuális információinak gyűjtése és továbbítása, az elemzések készítése (az intézményi kör áttekinthetősége érdekében), az alapítványok pályázatainak figyelemmel az Osztály érdekvédelmet is ellátott. Koordinálta valamennyi művelődési jellegű alapítványi kérést, tájékoztatást nyújtott az oktatási, kulturális és sport célú alapítványokról, segítette szervezetük kialakítását, a kuratórium összeállítását, szponzorok keresését. Kapcsolatot tartott nemcsak az alapítványokkal, hanem a Magyar Alapítványi Központtal és a Magyarországi Alapítványok Szövetségével is.¹⁴¹ A legnagyobb időigényt a nyilvántartás feladatai (alapítványi adatok, pénzforrások lehetőségei, kuratóriumi döntések stb.)¹⁴² jelentették. 1992-ben több mint 5000 alapítványt, és ezzel összefüggésben 8000 kötelezettségvállalást tartottak nyilván.¹⁴³

A nemzetközi együttműködési ügyek már az 1980-as évek végén „ugrásszerűen” kibővültek, a Művelődési Minisztérium vonatkozásában értelemszerűen a képzések (szak-, nyelvi- és továbbképzések) körében számított a magyar partner a külföldi – és már többnyire nyugat-európai – együttműködés kiépítésére. Oktatási és művelődési intézmények, alapítványok jelentkeztek a magyarországi oktatás, művelődés megsegítése céljából, valamint a kétoldalú intézményi kapcsolatok kialakításához és elmélyítéséhez. A lehetőségek kihasználása érdekében a korábban privilegizált helyzetben lévő Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályát átalakították. Felszámolták a korábbi, ún. területi alapú osztályrendszert, és ezzel az osztályvezetői besorolások is megszűntek. Két osztály maradt kivétel: az Együttműködési Osztály, valamint a Pénzügyi Osztály.

¹⁴⁰ MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iratok-627-1993. (1. doboz)

¹⁴¹ MNL OL, 1991. évi iratok-116-1991. (10. doboz) 1991 januárjában kezdték meg az alapítványok nyilvántartásának kialakítását.

¹⁴² Az adatbázisban hiteles dokumentumok alapján (bíróági bejegyzés, az alapítókkal való levelezés) gyűjtötték az alapítványok céljára. Tevékenységére, programjaira, kedvezményezettjeire, vagyonára stb. vonatkozó információkat (s mint írták, „kódolással” folytatták az adatbevitelt). A nyilvántartás osztályozási rendszerének kialakításánál figyelembe vették az ágazati statisztika rendszerét. (MNL OL, XIX-I-9-bf-Tárgyi sorozat-3. tétel-GJ2406-1993. /3. doboz/)

¹⁴³ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iratok-2182-1992. (35. doboz)

A külföldi partnerekkel való kapcsolattartásra tanácsosi beosztású munkatársak kaptak kinevezést.¹⁴⁴

A külügyi feladatok szakfőosztályi átvételére jó példa a Felsőoktatási és Kutatási Főosztály, amelynek kebelén belül, 1990 végén, megalakult a Külföldi Együttműködési Osztály.¹⁴⁵ Az osztály létrehozását a külföldi kapcsolatok „rohamos gazdagodása” indokolta. A külföldi kapcsolatok mind hatékonyabb kiaknázása érdekében ezen osztály képviselte a felsőoktatási területet a különféle multilaterális segélyprogramokban és együttműködési tárgyalásokon (PHARE, TEMPUS, PENTAGONALE, Európa Tanács).¹⁴⁶ A Felsőoktatási és Kutatási Főosztály további belső egységei ebben az időszakban: Gazdálkodási és Tudományos Osztály,¹⁴⁷ Képzési és Továbbképzési Osztály,¹⁴⁸ Ágazati Igazgatási és Jogi Osztály.¹⁴⁹ A Professzorok Házában jött létre a felsőoktatás egészét érintő nem kormányzati tevékenységek, szolgáltatások tartalmi összehangolására a Felsőoktatási Koordinációs Iroda, amely helyet adott még a világbanki hitelprogram keretén belüli pénzügyi alap titkárságának, az Országos Tudományos Diákköri Tanács titkárságának, a Rectori és Főigazgatói Konferencia titkárságának, a TEMPUS irodának, valamint a még működő OKKFT (Ts4/2 és Ts 3) programirodának is.¹⁵⁰

E tematikához illeszkedik, hogy a magyar kultúra külföldi terjesztésének ügye kormányülésen is szóba került, és maga a miniszterelnök állapította meg mérgesen,

¹⁴⁴ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-4631-1990. (7. doboz)

¹⁴⁵ További fő feladatai: az Országos Ösztöndíj Tanács működtetése, a külföldi magyar intézetekkel, a külföldi magyar lektorokkal kapcsolatos feladatok, a Hungarológiai Tanács „titkárolása” [sic!]. (MNL OL, XIX-I-9-y-Iktatatlan-II-1.a. tétel-sz.n.-1991.)

¹⁴⁶ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. március 8. (48. doboz)

¹⁴⁷ Az ágazati és intézményi gazdálkodás, a pénzügyi és fejlesztési feladatok, a beruházás, az infrastruktúra, a diákszociális juttatások, a kollégiumok, felsőoktatási és kutatási alapok, alapítványok, valamint a tudományos kutatás és minősítés, az egyetemi, közgyűjteményi és egyházi intézményi kutatóhelyek koncepcionálása, szakmai irányítása, a menedzserképzés országos koordinálása, felsőoktatási célú nemzetközi hitelek, segélyek pénzügyi tervezése. (MNL OL, XIX-I-9-y-Iktatatlan-II-1.a. tétel-sz.n.-1991.)

¹⁴⁸ A graduális és posztgraduális képzés, a szakalapítás, a felvételi rendszer, a pedagógusképzés, az idegennyelvi képzés és átképzés minisztériumi feladatai, a felsőoktatási hálózat fejlesztésével, valamint a végzettségek kritériumrendszerével összefüggő feladatok. (MNL OL, XIX-I-9-y-Iktatatlan-II-1.a. tétel-sz.n.-1991.)

¹⁴⁹ A felsőoktatásra vonatkozó jogalkotói tevékenység ellátása, a hatályos joganyag karbantartása, és a jogalkalmazás, a minisztériumi hatáskörök ellátása, jogalkotói értelmezés, ezzel kapcsolatos állásfoglalások elkészítése. Az irányítása alá tartozó intézmények törvényességi felügyelete. A miniszter ágazati hatásköreinek gyakorlása. A felsőoktatási diplomák nemzetközi ekvivalencia-egyezményeinek előkészítése, külföldi diplomák honosítási ügyei. (MNL OL, XIX-I-9-y-Iktatatlan-II-1.a. tétel-sz.n.-1991.)

¹⁵⁰ MNL OL, XIX-I-9-y-Iktatatlan-II-1.a. tétel-sz.n.-1991.

hogy a külföldi útjain észrevette: a könyvállomány még mindig az államszocialista idők termését mutatja az érdeklődőknek. Rómában a „kulturális részlegen”¹⁵¹ *A volokalamszki országút* című kötetet találta meg. E kormányülésen az ott lévő MKM államtitkár gyorsan ki is jelentette: „Nagyon sok személynek a lecserélésére lenne szükség ott is, meg másutt is.” Antall válasza nem késett: „Jó hát ez most teljesen mindegy, hogy a lányokat, vagy a függönyt kicserélni, de valamit azért [tenni kell] ahhoz, hogy működjék egy kupleráj.”¹⁵²

A Külföldi Ösztöndíjas Osztály történetében is az év ősze, pontosabban november a választóvonal. Az ugyanilyen nevű elődosztály feladatait ekkor szervezték át: míg 1990 őszéig a külföldön tanuló magyar hallgatók pályázatait, a hallgatói rész-képzést szervezte, illetve a Magyarországon tanuló külföldi hallgatók fogadásával és tanulmányi ügyeivel foglalkozott, és végzete az irányítási, elvi koncipiáló tevékenységet, 1990 novemberében a Nemzetközi Kulturális Intézetet az NKF-hez csatolták. Az Osztály így egyesített módon intézte az ösztöndíjasokkal kapcsolatos feladatokat – a megváltozott politikai és gazdasági körülmények között (Szovjetunió felbomlása, délszláv háború, gazdasági visszaesés). Fő különbség, hogy a társmiszteriumok már nem küldtek külföldi ösztöndíjasként egyetemi képzésekre szakembereket. A nemzetiségi elitképzés azonban tovább folyt: a fogadott hallgatók száma ekkor 1500 fő körül mozgott, és már közéjük kerülhettek a határontúli magyarok is.¹⁵³

A nemzetközi kapcsolattartás ügyeihez tartozik az a spontán kialakult az a gyakorlat, amely alapján a Művelődési és Közoktatási Minisztérium készítette elő az állam- és kormányközi kulturális oktatási és tudományos egyezményeket, kötötte meg a munkatervi egyezményeket, és gondoskodott a végrehajtásukról is. Ez régebben Külügyminisztériumi hatáskör volt. A Külügyminisztériummal egyeztetve kérték a kormánytól ennek jogszabályba foglalását.¹⁵⁴ A kormány egyetértését követően a 47/1990-es kormányrendeletet akként módosították, hogy az MKM látja el a határontúli magyarok anyanyelvi ápolásával kapcsolatos feladatokat, és a Magyarországon élő kisebbségek oktatási és kulturális kapcsolatai esetében közreműködik.¹⁵⁵ A kormányulást követően a minisztériumban is újragondolták a nemzetközi tevékenység szervezeti kérdéseit. Ezt addig a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya

¹⁵¹ A Római Magyar Akadémiáról lehet szó.

¹⁵² Kormányülés, 1991. október 17.

¹⁵³ A Nemzetközi Kulturális Intézetben egy tanulmányi csoport foglalkozott a hallgatók főhatósági jóváhagyást igénylő ügyeivel, és vezette a hallgatók adatainak számítógépes feldolgozását. (MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iktatott iratok-2088-1992. /37. doboz/)

¹⁵⁴ Kormányülés, 1991. október 17.

¹⁵⁵ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-4631-1991. (28. doboz) – A Kormány 168/1991. (XII. 26.) Korm. rendelete a művelődési és közoktatási miniszter feladat- és hatásköréről szóló 47/1990. (IX. 15.) Korm. rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny*, 1991/145. (december 26.)

végezte, és a többi minisztériumi szervezeti egység, illetve az ország többi, kulturális kapcsolatokkal rendelkező intézménye (melyek közül a Külügyminisztérium csak egy, de a legfontosabb volt) között folyamatos tájékoztatási tevékenységet, sőt, koordinációs munkát is végzett. Viszont a „kultúrdiplomáciai” ügyek növekvő száma fontossága miatt külön, tanácsadó jellegű testület szervezését kezdték meg.¹⁵⁶

Az orosz tanárok már említett átképzése is tovább folytatódott. 1990 szeptemberében mintegy 800 orosz nyelvszakos tanár átképzése indult el, és a következő évben a keretet 1000 főre szerették volna emelni, azonban végül csak 810 fő jelentkezett. Az 1991. évben külön forrást is sikerült szerezni a felsőoktatási intézményekben a zömmel német és angol szakokon lefolytatott átképzésre, növelve a munkáltatók részére korábban is folyósított képzési támogatás összegét. (Ellenben a kormány elvárta, hogy a képzés sikeres befejezése után az átképzettek a tanári pályán maradnak.)¹⁵⁷

1990. szeptemberében létrehozták a Művelődésgazdasági Főosztályt, lényegében a pénzügyi tervezési feladatok elvégzése céljából. A hivatalos indoklás így hangzott: a főosztály tevékenységi körét és célját az ágazat feladatainak megvalósítását meghatározó gazdasági, műszaki feltételek megteremtése, az oktatás és a kultúra kívánatos gazdasági környezetének kialakítása, az ágazatban jelentkező tendenciák megállapítása és a folyamatok megismerése, a kormányzati és költségvetési szervekkel való együttműködés, a központi költségvetési szervek gazdálkodásával kapcsolatos minisztériumi feladatok – tervezés, évközi problémák rendezése, beszámoltatás, felújítás, beruházás stb. – ellátása jelenti. Az első évben intézett legfontosabb feladatok közé tartozott a Kulturális Alap törvényelőkészítő munkája, az MSZMP, a Munkásörtség, a KISZ és egyéb társadalmi szervezetek, továbbá a felszabaduló magyar és szovjet katonai objektumok átvételével kapcsolatos műszaki tennivalók, a Világkiállítás megrendezéséhez kötődő ágazati rekonstrukciós igények összeállítása, az intézmények átszervezése és a privatizáció előkészítése tartozott.¹⁵⁸ A Főosztály megalakulásának időszakában a Műszaki-beruházási Osztályt megszüntették, és a feladatot beépítették a Tervezési és Fejlesztési Osztály ügykörébe. Elindulásának idején a belső szervezeti egységei: Költségvetési osztály, Közgazdasági Osztály, Önkormányzati Gazdálkodási Osztály.¹⁵⁹

¹⁵⁶ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. január 13. (53. doboz)

¹⁵⁷ MNL OL, XIX-I-9-au-3. tétel, I. rész-sz. n-1990. (50. doboz), MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-3449-1990. (3. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iktatott iratok-3937-1991. (9. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iktatott iratok-3566-1991. (9. doboz)

¹⁵⁸ MNL OL, XIX-I-9-az-7. tétel-sz. n.1991. (12. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1992. március 13. (55. doboz)

¹⁵⁹ MNL OL, XIX-I-9-e-1992. március 13. (55. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1993. április 30. (58. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1993. május 14. (58. doboz)

1990 végén – a jogszabálmódosítások alapján – az Országos Ösztöndíj Tanácsot és szakmai bizottságait is újjászervezték. (Lényeges momentum, hogy a Tanács Titkárságát az újjászervezést végző Felsőoktatási és Tudományos Főosztályon belül helyezték el.) Ezzel a mintegy 1000 ösztöndíj és a 2500 pályázó ügyeinek intézése stabilizálódott.¹⁶⁰ Ez az állapot azonban csak átmenetinek bizonyult. Már folytak az oktatási-kutatási, valamint művészeti ösztöndíj-adományozásra jogosult Magyar Ösztöndíj Bizottság szervezési munkálatai, és végül 1991. végén alakult ki feladatainak a végleges szövegváltozata.¹⁶¹ A javaslat lényegét a Kormány is elfogadta, és a jogszabályba öntését követően Bizottság 1992. április 1-jén kezdte meg a működését. Hatáskörébe tartoztak az államközi, kormányközi, illetve hasonló szintű nemzetközi egyezmények alapján biztosított, valamint a magyar állami ösztöndíjak adományozása és a külföldi magyar intézetekbe irányuló pályázatok elbírálása. A Bizottság elnökét és tíz tagját a művelődési és közoktatási miniszter nevezte ki. A Bizottság (és kollégiumai) munkájához a működési feltételek biztosítását a minisztériumban szervezett MÖB Iroda¹⁶² látta el. Az Országos Ösztöndíj Tanács ezzel megszűnt.¹⁶³

A már említett Egyházi Főosztály tevékenységi köre 1990-ben és 1991-ben fokozatosan bővült. Eklatáns feladatként az állami támogatás kiutalását az egyházi törvény delegálta a minisztériumhoz (és ezzel a főosztályhoz). Nemcsak az egyházi tevékenység segítéséhez igényelt állami támogatásról gondoskodott, hanem az egyházak értékteremtő-értékmegőrző munkájához is támogatást biztosított. Közre kellett működnie az újból induló egyházi iskolák létesítésével kapcsolatos ügyekben. A továbbiakban munkát adott a volt egyházi tulajdonok visszajuttatásának törvényi feladata.¹⁶⁴ (E felsorolt feladatok kezdetben nem is jelentek meg a 47/1990. Kormányrendeletben, a gyakorlat alakította ki az ezt „meghaladó kereteket”).¹⁶⁵

Az egyházi ügyek két eltérő szervhez – az MKM jelen főosztálya mellett a fentebb már említett módon a Miniszterelnöki Hivatalhoz – történt utalása miatt párhuzamos-

¹⁶⁰ 47/1990. (IX. 15.) Korm. rendelet a művelődési és közoktatási miniszter feladat- és hatásköréről. Magyar Közlöny, 1990/91. (szeptember 17.) – MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iratok-627-1993. (1. doboz)

¹⁶¹ MNL OL, XIX-I-9-e-1990. október 8. (47. doboz) és MNL OL, XIX-I-9-e-1991. január 30. (48. doboz)

¹⁶² A MÖB Iroda helyzete később is gondot okozott. Végül 1993. augusztusában dőlt el, hogy az irodát szakmailag a MÖB Elnöke, szervezeti szempontból az MKM közigazgatási államtitkára felügyeli. (MNL OL, XIX-I-9-e-1993. augusztus 2. /59. doboz/)

¹⁶³ 151/1991. (XII. 4.) Korm. rendelet a Magyar Ösztöndíj Bizottságról. Magyar Közlöny, 1991/133. (december 4.)

¹⁶⁴ 1991. évi XXXII. törvény a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről.

¹⁶⁵ MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-1699-1991. (3. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-1689-1991. (17. doboz)

ság alakult ki, és zavart okozott az egyházakkal való kapcsolattartásban. A feladatelosztás 1991 első felében is rendezetlennek minősült, és az illetékesség kérdésében komoly feszültség keletkezett: 1991 októberében egy egyházi jellegű konferencia szervezése kapcsán Antall József miniszterelnöknek kellett közbeavatkoznia, kérve az ügy „legszigorúbb kivizsgálását” és az ő írásbeli tájékoztatását.¹⁶⁶ A megoldás ügyében több egyeztetést is tartottak, azonban a felek álláspontja nem közeledett. Az MKM véleménye mindvégig az maradt, hogy nincs indok az operatív (államigazgatási) feladatok miniszterelnöki hivatali ellátására.¹⁶⁷ A minisztérium a hatályos törvények alapján világosan levezette, hogy milyen feladatokat kell végeznie. Az állam és az egyházak közötti „adminisztratív” feladatok ellátását delegálták a minisztérium szervezeti egységéhez, az állami támogatási rendszer kidolgozásának, koordinálásának, illetve a közös jogszabályalkotás feladataival együtt. Már ekkor – a vonatkozó törvény elfogadása előtt – itt készítették elő a tulajdonrendezési ügyeket. Az MKM alapelvnek tekintette, hogy a mindennapi tevékenység segítségét nem szabad a változó politikához kötni. Bizonyos esetekben valóban nem lehetett a hatásköröket egyértelműen egy adott szervhez delegálni, de mivel a feladatok többségét a minisztériumban intézik, minden esetben jóhiszeműen jártak el.¹⁶⁸

Nagyobb belső zavart okozott a belső infrastruktúra fejlesztésének elmaradása.¹⁶⁹ Az Informatikai Főosztályt 1990. november 1-jével hívták életre – a Nemzeti Megújulás Programjában lefektetett, a korszerűsége és a technikai eszközökben „világ színvonalra törekedő” kormányzati informatikai rendszer megteremtése érdekében. Kezdetben személyi számítógép-beszerzéseket végzett, kidolgozta az irodautomatizálás rendszerét, és a többi intézmény informatikai rendszeréhez való csatlakozás lehetőségeit. 1992-ben helyeztek üzembe egy nagy kapacitású központi számítógépet, hálózat-vezérlési és adatbázis-kezelési feladatokkal. Az egész épületre kiterjedő helyi hálózatnak 280 végpontja volt, és 1993-ban kb. 100 felhasználó vehette igénybe a központi szolgáltatásokat. Személyi számítógéppel körülbelül kétszáz fő rendelkezett, melyek mintegy fele a „korszerűnek számító 286 illetve 486-os processzorral rendelkezik”.¹⁷⁰ Más tárcákhoz hasonlóan a minisztériumban az informatika alapját

¹⁶⁶ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iktatott iratok-4262-1991.

¹⁶⁷ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-790-1991. (12. doboz)

¹⁶⁸ MNL OL, XIX-I-9-az-1991. évi iratok-334-1991. (2. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-3261-1991. (8. doboz) A hatásköri átfedések tisztázását a miniszterelnöknek írt tájékoztatásban is kérték.

¹⁶⁹ MNL OL, XIX-I-9-e-1990. november 12. (47. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1991. július 8. (51. doboz)

¹⁷⁰ MNL OL, XIX-I-9-az-7. tétel-sz. n.-1991. (7. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iktatott iratok-B-3848-1993. (29. doboz) A fő szolgáltatások: sajtófigyelés, kétféle jogszabály-nyilvántartás, alapítványi adatbázis. Uo.

a statisztikai adatszolgáltatás, illetve ennek gépi feldolgozása útján nyert adatok jelentették. Viszont a célként kitűzött informatikai szolgálat kialakítása, a szakfőosztályok munkáját közvetlenül segítő, a minisztérium befolyását és megítélését támogató fejlesztés megvalósítása nagyon nehézkesen haladt.¹⁷¹

Az írott és az elektronikus sajtót a Sajtóiroda látta el információkkal, tartotta a kapcsolatot a nyilvánosság képviselőivel, közvetített az újságírók és a minisztérium tisztségviselői között. A Sajtóiroda 1990 végén hat fővel működött, külön vezető alatt.¹⁷² A minisztérium és a más szervezetek közötti kapcsolattartás ellátására és megszervezésére Dr. Hegyi Ferencet nevezték ki 1991. február 15-től. Az ok a „rendszerváltás következtében” végbement alapvető változások az állami struktúrában. A minisztérium szervei által a köztársasági megbízottak vagy hivatalvezetők részére kiadandó állásfoglalásokat, a más tárcák felé intézett irányelveket a részére kellett előzetesen eljuttatni.¹⁷³ Néhány hónap múltán felvetődött az igény egy önálló szervezeti egység létesítése iránt. A mind több feladatra (Világkiállítás, 1100 éves évforduló, önkormányzatok hatásköreinek letisztulása) hivatkozva kérte Hegyi Ferenc a munkáját segítő szervezet kialakítását.¹⁷⁴

A nemzetiségi-etnikai ügyek növekvő fontossága okán született meg az a javaslat, amely egy önálló szervezeti egység létrehozását célozta: az Etnikai és Kisebbségi Főosztályét. Az eddig a Felsőoktatási és Kutatási Főosztály részét képező Határontúli Magyarok Koordinációs Titkársága a „bel- és külpolitikai” helyzetre hivatkozva jelentette ki: elérkezett az ideje annak, hogy a határokon belüli kisebbségek ugyanolyan megkülönböztetett figyelmet kapjanak, mint a határon túli magyar nemzetszerek. Az új főosztály három részben állt volna: Nemzetiségi Osztály, Határontúli Magyarok Koordinációs Titkársága, Menekültügyi Osztály. (A menekültügyekkel foglalkozó szervezeti egység megszervezését az indokolta volna, hogy 1991-től idegen nemzetiségű és anyanyelvű menekültek „áradatát” várták – mellyel a délszláv háború hatására utaltak. „Létrehozása egyértelműen fejezné ki, hogy a Minisztérium tudja az állam és a nemzetközi életben betöltött helyét és szerepét.” Magukat a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályával „mellérendelő” viszonyba kívánták helyezni,

¹⁷¹ Ekkor, és még később is, a szervezeti egységek számítógép-igényét a végezni kívánt munka megnevezésével kellett indokolni. (MNL OL, XIX-I-9-au-3. tétel, II. rész-sz. n.-1992. /51. doboz/)

¹⁷² MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-132-1991. (10. doboz) Láng Pétert, az MTI volt munkatársát 1990. november 15-ével nevezte ki a miniszter szóvivőnek. (MNL OL, XIX-I-9-e-1990. november 12. (47. doboz) – MNL OL, 1991. évi iratok-130-1991. (10. doboz))

¹⁷³ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-390-1991. (12. doboz)

¹⁷⁴ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. július 22. (51. doboz)

hiszen mindhárom osztály tevékenysége „elválaszthatatlan a nemzetközi kapcsolatoktól”.¹⁷⁵

A végül ténylegesen is Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztálynak nevezett részleg 1991. január 1-jével jött létre jött létre („A megváltozott kelet-európai helyzet törvényszerűen hozott gyökeres változást e téren is. A határon túli magyarok ügyei mind minőségben, mind mennyiségben e miatt jelentenek más a korábbinál. Ez tette indokolttá a Főosztály létrehozását”).¹⁷⁶ Két osztállyal alakult meg: a Nemzetiségi Osztály, valamint a Határontúli Magyarok Osztálya, amelyek elkülönülten intézték az ügyeket. A harmadik, a menekültekkel foglalkozó osztály nem jött létre, ezeket az ügyeket a Határontúli Magyarok Osztálya intézte.¹⁷⁷ Ez utóbbi tevékenysége 1991-ben és 1992-ben szükségyszerűen a menekültek oktatására, ellátására koncentrált, azonban ezen osztály kebelében alakult meg – még 1990-ben – a Márton Áron Kollégium is.

A Nemzetiségi Osztály kulturális mecenatúráját (könyvkiadás), ösztöndíj-adományozást, nemzetiségi közoktatás-fejlesztést (pl. pedagógus-továbbképzés) folytattott.¹⁷⁸ A főosztály ügyforgalmát megvizsgálva kimutatható az intézett ügyek magas száma, ám erre a személyi ellátottság nem volt elégséges (főleg a délszláv háború időszakában okozott – politikai jellegű – gondot, hogy a horvát, a szerb és a szlovén terület egy fő kezében volt).¹⁷⁹ Feladatait a szintén 1990 őszén létrejött – és a Miniszterelnökség alá tartozó – Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal feladatköreivel egyeztetették: az oktatás és a művelődés tárgykörét mindenképpen a minisztériumban kívánták tartani, és hasonlóképpen az „anya- és nyelvnemzetekkel” tartandó kapcsolattartás feladatát is.¹⁸⁰ Az MKM tevékenységét szabályozó Kormányrendelet újabb módosításának következtében a minisztérium jogszabályba foglaltan látta el a menekültek közoktatásban és felsőoktatásban való részvételével, felzárkóztatásával és magyar nyelvoktatásával kapcsolatos feladatokat is.¹⁸¹

¹⁷⁵ MNL OL, XIX-I-9-e-1990. november 19. (47. doboz)

¹⁷⁶ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. június 17. (50. doboz) A főosztály közvetlen utódszervezete volt a korábbi Nemzetiségi Önálló Osztálynak, és a Felsőoktatási és Kutatási Főosztály keretéből kivált Határontúli Magyarok Koordinációs Titkárságának.

¹⁷⁷ Együttműködtek a Belügyminisztérium Menekültügyi Hivatalával. Megjegyzendő, hogy ekkorra Romániából már csökkent a menekültnek számítók száma, azonban Horvátországból jöttek sokan. A moldvai árvízkárosultak, és a határon túlról üdülésre érkezett gyermekek a Zánkai Gyermekközpontban nyertek elhelyezést.

¹⁷⁸ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iktatott iratok-2423-1992. (38. doboz)

¹⁷⁹ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iktatott iratok-4505-1991. (28. doboz)

¹⁸⁰ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-4709-1991. (27. doboz)

¹⁸¹ 168/1991. (XII. 26.) Korm. rendelet a művelődési és közoktatási miniszter feladat- és hatásköréről szóló 47/1990. (IX. 15.) Korm. rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny*, 1991/145. (december 26.)

Az Ágazati Biztonság-szervezési Önálló Osztály feladatait is újrászabályozták,¹⁸² míg az Ellenőrzési Főosztály a kialakult „hagyományos” mintát követve végezte tevékenységét.¹⁸³

Az ügyfelek és a szakapparátus munkájának segítése céljából egy „viszonylag önálló szerv”,¹⁸⁴ az Ügyfélszolgálati Iroda (ÜSZI) megszervezését 1991 januárjában kezdték meg (ekkor még, szó szerint, „önálló szakigazgatási szervként” tervezték a működését). Az ÜSZI-re elsősorban tájékoztató, információs feladatokat, közérdekű bejelentések és panaszok regisztrálását bízták volna. Ennek érdekében javasolták, hogy a minisztériumba beérkező összes iratot, levelet az ÜSZI tevékenységével összhangban kellene érkeztetni, már a számítógépek segítségével. Mivel az Informatikai Főosztály ebben az időszakban állt szervezés alatt, az ÜSZI szervezetéről a döntés csak egy évvel később született meg.¹⁸⁵

Az MKM Ellátási és Üzemeltetési Igazgatósága egy ideig még különálló intézményként tevékenykedett. Kötelezettségeit 1983-ban határozták meg, azonban időközben e tekintetben is jelentős változásokat következtek be. Fő feladatai a következők voltak: a székház-épület kezelése,¹⁸⁶ a minisztérium teljes körű üzemeltetése (az étkeztetést is beleértve), a fogyó- és állóeszközök beszerzése, karbantartása.

A kormányrendelet kiegészült egy melléklettel, melyben a miniszter tevékenységi körökre bontott ágazati tevékenységi ügyeit foglalták össze.

¹⁸² A minisztérium felügyelete alatti, kijelölt közgyűjtemények fegyveres őrségének központi irányítása, a szükséges kapcsolattartás velük és a rendészeti szervekkel. Ugyanezen intézmények polgári védelmi tevékenységének irányítása, ellenőrzése, a működés feltételeinek biztosítása. Az ágazati hatáskörbe tartozó közgyűjtemények tájékoztatása, tájékozódás, módszertani útmutatás adása. A minősített időszakban tovább működő gazdálkodó szervezetek, költségvetési szervek gazdaságmozgósítási tevékenységének irányítása, ellenőrzése. Fiatal művészek katonai szolgálathasználatának, illetve rövidített szolgálatának ügyintézése. A háború esetén nélkülözhetetlen munkaerő katonai meghagyásával kapcsolatos feladatok intézése. A minisztérium által felügyelt területen a rendészeti, tűz- és vagyonvédelmi tevékenység irányítása, ellenőrzése, a műszaki-technikai eszközök ellenőrzése. A felügyelt terület energiagazdálkodásának közvetlen, míg az ágazati terület közvetett irányítása. (MNL-OL-XIX-I-9-au-1991. évi iratok-288-1991. (10. doboz))

¹⁸³ 1991-ben Vállalati Ellenőrzési Osztályt is létrehozta a szervezetén belül.

¹⁸⁴ 1990-ben a szakfőosztályok intézték az ügyfélszolgálati munkát is, azonban a félfogadási idő kevés volt (heti 11 óra), a „házból bolyongtak az ügyfelek” és zavarták az érdemi munkát, ráadásul ebben az időszakban „rendkívül sok notórius »igazságkereső« és sok esetben nem is az ügyeit intéző személy jött be az épületbe”. Megjegyzésre érdemes: az ÜSZI-t a korábbi Panasziroda jogutódjának tekintették. (MNL OL, XIX-I-9-rr-60041-1991. /77. doboz/)

¹⁸⁵ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. január 30. (48. doboz)

¹⁸⁶ Megjegyzésre érdemes, hogy 1991-ben a Szalay utcai székházat leromlott állapotúnak minősítették, esztétikai kinézetét „nem kielégítőnek”, felszereltségét korszerűtlennek nevezték. Megfelelő előadóteremmel sem rendelkezett. Az épületben volt elhelyezve az Országos Pedagógiai Könyvtár, a Tankönyvkiadó Vállalat, sőt a Budapesti Postaigazgatóság is.

Hozzá tartoztak az MKM más telephelyei,¹⁸⁷ valamint üdülők, vendégházak, gyermekintézmények ellátása is. A nyugdíjas pedagógusok intézményeinek és a művészotthonoknak a felügyeletét is ide rendelték, bár az Igazgatóság nem tartotta saját hatáskörébe tartozónak. Az 1990. október 1-jével megszüntetett Nemzetközi Kulturális Intézet feladatainak egy részét is átvette. Ennek ellenére az Igazgatóságnak folyamatosan tiltakoznia kellett azon vád ellen, hogy túlzott létszámmal dolgozik.¹⁸⁸

A rendszerváltozás az iratkezelés módszereit is jelentősen átalakította. A korábbi, szinte parttalan nagyságú titkosítás visszaszorult, a „nyílt” iratok váltak meghatározóvá. 1990 augusztusában a minisztérium titokkörü jegyzékét is módosították: ezek „leredukálódtak” a polgári fegyveres őrökre, a közgyűjteményi őrzésszolgálatra, a köz- és felsőoktatási vizsgák tételeire, valamint a nemzetközi egyezményekre vonatkozó témakörökre.¹⁸⁹ (A gyors módosítás oka csak a belső körlevélből derült ki: több kormányelőterjesztés „kiszivárgása” miatt a minisztérium ügykezelését, és legfőképpen a Titkos Ügykezelést (TÜK) is újra kellett szabályozni, és a munkatársakkal tudatosítani.¹⁹⁰

Ellenben a nyílt ügyiratok esetében, a megfelelő besorolásukhoz nem készült irattári terv, sem 1990-ben, sem 1991-ben. Romlott az iratkezelési fegyelem is. Emiatt Manherz Károly államtitkár 1991 év elején dörgedelmes körlevélben hívta fel a tisztviselők figyelmét a szabályok betartására, az ügyiratok nyomon követhetőségére, az ügymenet betartására. „Iktatás nélkül egyetlen szervezeti egységnél sem keletkezhet ügyirat” – szögezte le, és ezzel kapcsolatban a fegyelmi felelősségre is rámutatott. A „problémák további elkerülése céljából” intézkedett az MKM szervezeti és működési szabályzatának elkészítéséről. Annak hatályba lépéséig ideiglenes szabályok kialakítását jelentette be.¹⁹¹

Biszterszky Elemérnek szintén meg kellett állapítania, hogy államtitkári működésének „rövid ideje alatt sajnálattal” tapasztalta a hatályos ügyrend és felelősségi rendszer sorozatos megsértését, vagy éppen semmibe vételét. A döntésre hozott ügyek egy része előkészítetlennek minősült, és hiányzott belőlük az érintett szervezeti egy-

¹⁸⁷ V. Báthory utca 10. szám alatti irodaház, V. Dorottya utca 8. szám alatti irodaház (1990. október 1-től), és a balatonszemesi gyermeküdülő (ez utóbbit a Minisztertanácstól vették át 1990. január 1-től).

¹⁸⁸ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. július 22. (51. doboz)

¹⁸⁹ A jegyzéket közzétették a tárca hivatalos lapjában is: Művelődési Közlöny, 1991/8. május 28. 1.

¹⁹⁰ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-3522-1990. – A TÜK szabályok betartására később is fel kellett hívni a figyelmet (ilyen típusú iratokba csak az tekinthet be, akinek „az illetékes minősítő írásban engedélyt adott”). MNL OL, XIX-I-9-au-3. tétel, I. rész-sz. n.-1992. (50. doboz) – Mádl Ferenc miniszter által 1994. március 22-én hatályosított titokkörü jegyzék: MNL OL, XIX-I-9-bi-59. tétel-sz. n.-1994. (2. doboz)

¹⁹¹ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-374-1991. (12. doboz)

ségek közötti konszenzus. A jelenség fő okának a minisztérium feladatrendszerének átalakulását és a belső szervezeti átrendeződést nevezte meg. Az utóbbit nem tartotta jogcímnnek az önkényes értelmezésekre, és ő is felszólította a munkatársakat a munkavégzési lazaság felszámolására.¹⁹²

A későbbiekben a hasonló ügyek napirenden maradtak. Az ügyirati munkában a kézzel írást, az akták „rendezetlenségét” külön is tiltani kellett, döntésre és intézkedésre előkészíteni csak géppel írt anyagot lehetett.¹⁹³ Számos belső dokumentáció hiányzott vagy hiányosan vezeték, állapította meg az 1992 elején lefolytatott belső ellenőri vizsgálat. Ebből következően a munkafegyelem sem volt megfelelően ellenőrizhető, illetve biztosítható.¹⁹⁴ A miniszter megítélése szerint a minisztériumon belüli kölcsönös tájékoztatás sem állt megfelelő szinten, és ez mind ügymenetet, mind pedig a külső tájékoztatási munkáját hátráltatta. Ezért minden fő- és önálló osztály vezetője – 1992. februártól – hetente írásban volt köteles beszámolni a legfontosabb feladatokról, és a tervezett programokról. A legfeljebb húsz sűrűn gépelt sor tartalmú beszámolókat a Sajtóirodának kellett leadni, ahol a szöveget a Pro Domo című belső újság részére összesítették.¹⁹⁵ Megjegyzésre érdemes, hogy az MKM 1991. első félévi iktatott ügyiratainak összesített száma 37 733 darab ügyirat, melyből 10 531 ügyirat a felsővezetőknél keletkezett. A legnagyobb iratforgalmú (ügyiratképző) szervezeti egységek a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya, a Felsőoktatási és Kutatási Főosztály, a Jogi és Igazgatási Főosztály, a Munkaügyi és Szociális Főosztály, illetve a Közoktatási Főosztály voltak.¹⁹⁶

Az MKM szervezetében végbement változásoknak az ún. funkcionális (jogi, pénzügyi, ellátási stb.) szervezeti egységek lettek a „nyertesei”, mind létszámban, mind pedig a befolyás tekintetében. Mindezt – természetesen – a szakmai főosztályok sérelmezték, és úgy érezték, hogy mint szakfeladatot végző szervezeti egységek, feloldódnak a felduzzadt működésbeli szervezeti egységekben. A legerősebben a Felsőoktatási és Kutatási Főosztály tiltakozott a jelenség ellen: „Ha egy szakminisztérium feladatait elsősorban vagy alapvetően a jogi, ill. gazdasági (stb.) funkcionális főosztályok látnák el, akkor lényegében az adott szakminisztériumra nincs szükség – hiszen akkor a feladatokra elegendő lenne a Pénzügyminisztérium, ill. Igazságügyminisztérium stb. oktatás és kulturális ügyekkel foglalkozó részlegeit is megerősíteni.” Ezen túlmenően a nem szakmai főosztályoknak (főleg a Művelődésgazdasági

¹⁹² MNL OL, XIX-I-9-ay-1992. évi iratok-B-600-1991. (1. doboz)

¹⁹³ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-4134-1991. (27. doboz)

¹⁹⁴ MNL OL, XIX-I-9-az-1992. évi iratok-K-1018-1992. (14. doboz) A Sajtóiroda irattári anyagának elhelyezéséről nincs ismeretünk.

¹⁹⁵ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iratok-562-1992. (32. doboz)

¹⁹⁶ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-3356-1991. (24. doboz)

Főosztálynak) a szakmai kérdésekbe való túlzott beleszólását is sérelmezték. A további hatásköri viták lezárását az SZMSZ kiadásától várták.¹⁹⁷

Az SZMSZ tervezése 1991 júniusától gyorsult fel. Ekkor összesen 17 főosztály, valamint néhány önálló osztály és egyéb egység létezett a minisztériumban (*főosztályok*: Jogi és Igazgatási, Munkaügyi és Szociális (három részlegből állt: Titkárság, Állományi Osztály, Gazdasági Osztály),¹⁹⁸ Ellenőrzési,¹⁹⁹ Köznevelési, Felsőoktatási és Kutatási (benne: Ekvivalencia Titkárság, ösztöndíjas ügyek), Egyházi, Etnikai és Nemzeti Kisebbségi, Nemzetközi Kapcsolatok, Közművelődési, Közgyűjteményi (benne: Könyvtári Osztály, Múzeumi Osztály, Levéltári Osztály, Műemléki Osztály²⁰⁰), Könyv, Lap és Irodalmi,²⁰¹ Film és Videó, Zene- és Táncművészeti,²⁰² Képzőművészeti, Színházművészeti, Művelődésgazdasági, Informatikai; *önállók*: Sajtóiroda, Ágazati Biztonság-szervezési Önálló Osztály, Pedagógusképzési és Továbbképzési Önálló Osztály, Köznevelésfejlesztési Alap Titkárság, Ügyfélszolgálati Iroda és felsővezetői titkárságok²⁰³). A szervezeti egységeket 17 főosztályvezető, 2 önálló osztályvezető, egy sajtósóvivő irányította.²⁰⁴

Az MKM szervezetét érintő kritikák és javaslatok száma 1991 tavaszán–nyarán kulminálódott. Meggyorsította a szervezés folyamatait a Kormány ekkoriban kiadott határozata is,²⁰⁵ mely szerint felül kell vizsgálni minden központi államigazgatási

¹⁹⁷ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-2323-1991. (20. doboz)

¹⁹⁸ Ellátta a minisztériumi állomány tekintetében a személyügyi, munkaügyi, bérezési, kitüntetési és szociális teendőket, és a minisztérium közvetlen kinevezési hatáskörébe tartozó intézményi, vállalati vezetők személyi ügyeit (a felsőoktatási terület kivételével). Továbbképzéseket szervezett, és végezte a költségvetés tervezését, pénzellátás vitelét, számvitel ügyeket, munkaerő- és bérigazgatási feladatait.

¹⁹⁹ A minisztérium közvetlen irányítása alá tartozó intézmények és vállalatok gazdálkodásának ellenőrzését, működésük átfogó (komplex) vizsgálatát előzetes munkaterv alapján végezték, a vizsgálatok eredményét külön tájékoztatók formájában összegezték.

²⁰⁰ A Műemléki Osztály 1991 júniustól létezett. 1991-ben és 1992-ben a műemlékvédelemmel kapcsolatos jogszabályok előkészítését, a tervezetek véleményezését végezte, valamint a nemzetközi kétoldalú munkatervet szakmai véleményezését, konferenciák szervezését. Együttműködött a Művelődésgazdasági, illetve az Egyházi Kapcsolatok Főosztályával.

²⁰¹ Az 1990 áprilisában még Kiadói és Irodalmi Főosztályként szereplő szervezeti egység átnevezésével alakult ki. Tevékenysége nagymértékben a határon túli magyarság könyv- és folyóiratellátására irányult, valamint a műsoros hangszalagokból, hangfelvételekből igazgatási célú kötelempéldányt kapott és kezelt.

²⁰² E főosztály mellett létrejött egy tanácsadó testület is.

²⁰³ A miniszter napi munkájának szervezését, segítségét végző, és egyben önálló Miniszteri Titkárság tiltakozott, a Kabinetiroda szervezetébe sorolása ellen, és a miniszter „személyes szolgálatában” maradást javasolták. (MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-2880-1991. /23. doboz/)

²⁰⁴ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-2547-1991. (21. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-3356-1991. (24. doboz). Drexler Gábor volt főcsoport-főnök felmondásban volt.

²⁰⁵ A kormányzati munka korszerűsítése, hatékonyságának fokozása érdekében a Kormány 3211/1991.

szervnek saját feladat- és hatáskörét: elegendő-e ezek a tevékenységük ellátásához, szükséges-e ezek kiegészítése, esetleg a meglévők átadása, milyen párhuzamosságokat észlelnek, és hogyan értékelik a többi intézménnyel való munkakapcsolatot. Az MKM vezetése ekkor alaposan kielemezte az eltelt év tapasztalatait.

Összegezve megállapították: az oktatás egységes irányítási rendje megszűnt, azonban a munkaügyi és a népjóléti tárcákkal közös feladatmegosztás nem hozta meg a kívánt eredményt, és vissza kellene állítani az (1985. évi I. törvényben megfogalmazott) egységes irányítási rendet. A minisztériumnak a felsőoktatás, a tudományos minősítés, az egyetemi kutatások vonatkozásában nem elégséges a hatásköre. Tisztázatlannak tartották a sajtókapcsolatok hovatartozását (a Miniszterelnöki Hivatallal volt feladatátfedés), illetőleg a műemlékvédelemben nem volt összhang a társtárcákkal. A köziratok védelme felelősségének tárgyában a belügyminisztériummal kerültek ellentétbe.²⁰⁶ A határon túli magyarok ügyeivel szintén más tárcák (is) foglalkoztak. Felhozták az egyházügyek intézésében mutatkozó (e tanulmányban többször már említett) párhuzamosságot: ez alkalommal azt ajánlották, hogy az elvi és „politikai” ügyekért a Miniszterelnöki Hivatal, míg az operatív ügyekért az MKM legyen felelős. Problematikusnak minősítették a kapcsolatot a Pénzügyminisztériummal (PM): véleményüket a PM nem fogadja el, a tervezetekre 30 napon belül sem válaszol, ám az MKM-től azonnali válaszokat követel. Ezeken kívül javasolták az OTSH országos jellegű hivatallá szervezését, és minden említett kérdésben az 1990 szeptemberében kibocsátott kormányrendeletek módosítását.²⁰⁷

A kormányintézkedések nyomán vált sürgetővé a korszerű irányítási struktúra kidolgozása. A tavaszi–nyári hónapok során született javaslatok, véleményes feljegyzések egyre komolyabb átgondoltságot tükröznek. Az egyik leglényegesebb felismerés, hogy a minisztérium szervezete olyan kormányzati és egyben pártirányítás hatására jött létre és létezik még mindig, amelyet időközben elvetettek. A struktúra, és az irányítási mechanizmus már az előző rendszer kívánalmainak sem felelt meg – ám az 1990 óta eltelt időben sem sikerült érdemben javítani rajta. Az átszervezések során mindig egy, az öröklött tényezőkhöz és a mindenkori vezetői hatalomhoz alkalmazkodó kompromisszum alakult ki. Megmaradtak a túlhierarchizált viszonyok, a bürokratikus eljárások, és „némi irodatechnikai fejlesztésre korlátozódott az igazgatástechnikai értelemben vett modernizálás”. Ugyanez vonatkozott az iratkezelési módszerekre is. Ekkorra elfogadták Kajdi József miniszterelnöki hivatali államtitkár

határozatával elrendelte a központi államigazgatási szervek feladat és hatáskörének teljes körű áttekintését. DÉVAVÁRI–KAJDI, 2018. 116–117, 125, 475.

²⁰⁶ Lásd jelen kötetben Keresztes Csabának a levéltárügyről szóló tanulmányát.

²⁰⁷ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. június 17. (50. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-2436-1991. (21. doboz)

véleményét: a politikai államtitkároknak „meg kell tanulniuk”, hogy a szakmai irányítás nem az ő feladatuk, és a közigazgatási államtitkárok a szakmai irányítói az apparátusnak.²⁰⁸

A professzionális színvonalú intézmény kialakítása érdekében a környezethez való gyors és rugalmas alkalmazkodást tartották fő szempontnak, teamszerű munkavégzéssel, a hierarchikus szemlélet visszaszorításával. Növelni kívánták a szervezeti egységek vezetőinek hatáskörét. A minisztériumi irányítás szétágazó területének régóta sürgetett koordinációja rendezésére is elérkezettnek találták az időt: a szakfőosztályok tevékenységi körében olyan elemek találhatók, amelyek összekapcsolódása nélkül hiányossá válik a feladatellátás, és az önkormányzati, az egyházi és a privát szféra közötti kapcsolat összhangját is meg kell teremteni.²⁰⁹

Közvetlenül az új szervezeti és működési szabályzat véglegesítésének időszakában születtek meg azok a javaslatok, amelyek egy-egy szervezeti egység vagy terület vonatkozásában tartalmaztak kéréseket és elgondolásokat az elvégzendő feladatok ideális kereteinek megállapításához. A hatáskörök pontos elhatárolása, a rugalmasság igénye és a párhuzamosságok megszüntetése jelent meg legtöbbször a követelmények között. A nem állandó jellegű, de kiemelkedő fontosságú és több szakterületet érintő feladatokat az elsődleges illetékességgel bíró vezető koordinációjában szervezendők meg. A párhuzamosságok elkerülésének szükségességét külön hangsúlyozták a gazdasági-pénzügyi területeknél, illetve a szakfőosztályok és a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya közötti feladatellátás esetén (és ez utóbbiak esetében a külkapcsolati tevékenység „összehangolását” várták el). Ismét viták keresztjüzebe került a művészeti területen létező öt különálló főosztály szükségessége.²¹⁰ A helyettes államtitkárok tehermentesítése érdekében – nem tudtak eleget tenni a politikai-stratégiai feladatoknak – helyettesítő funkcióval rendelkező személy beállításának igénye fogalmazódott meg (titkárságvezető, hivatalvezető, esetleg igazgató). Szerepe az említett koordinatív munkában emelkedett volna ki: mentesítette a helyettes államtitkárt az ügyvitel-szervezési, döntés-előkészítési, lebonyolítási feladatoktól, valamint a végrehajtás ügyeit számontartotta, és bizonyos ügyeket maga intézhetett.²¹¹

²⁰⁸ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. március 25. (48. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-4634-1991. (28. doboz) és MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-1018-1991. (2. doboz)

²⁰⁹ MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-2905-1991. (7. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1991. szeptember 13. (52. doboz)

²¹⁰ MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-1018-1991. (2. doboz) Már itt megjegyzendővéül bizonyos összevonás csak 1993-ban valósult meg

²¹¹ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. július 22. (51. doboz) Valamint: MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-2905-1991. (7. doboz)

Az SZMSZ tervezésének időszakában, 1991. augusztus 1-jétől vált „önálló működésűvé” a Tankönyv- és Taneszköz Iroda. Feladatait a Közoktatási Főosztálytól, a Művelődésgazdasági Főosztálytól, a Könyv, Lap és Irodalmi Főosztálytól, valamint a Tankönyvkiadó Vállalattól vette át. Az Iroda szolgáltató szervezeti egységként a minisztérium és a kormány döntésétől függően két alapfeladatot látott el: az új rendszerű tankönyv- és taneszközellátás feltételeinek megteremtése – egy évnyi határidővel, míg 1992 szeptemberétől egy új, kormány által elfogadott tankönyv- és taneszközellátási rendszer bevezetését végezte volna. A felsőoktatás jegyzet- és tankönyvellátását az intézményi autonómiára kívánták építeni, decentralizált módon, és ebben az Irodának csak tárcaközi koordinációs feladatokat irányoztak elő.²¹² (Az Iroda két fővel működött, és ezért gyakran idézték jó példaként, ellentétben a 70 fővel működő Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályával.)²¹³

A minisztérium nemcsak a saját, hanem az irányítása alá tartozó intézményektől is elvárta feladataik és szervezetük áttekintését, javaslataikat a szükséges módosításokra. Pénzügyi eredményekre, vagyis érdemi költségcsökkentésre azonban eleve nem lehetett számítani, hiszen a feladatok növekedését már tíz éve nem követte az anyagi ellentételezés, és ezen az 1990–1991 év átszervezései sem tudtak segíteni (az intézmények egy részénél kisebb létszámcsökkenést hajtottak végre, és a felszabaduló forrásokat az alacsony bérezés kiegészítésére használták fel). A 131 „maradványérdekeltségű” intézmény egy részének eredményszemléletű, vállalati gazdálkodású formába történő átszervezése már ekkor felmerült. Vállalatszerűen működött ötven további szervezet (nyomdák, könyv-, folyóirat és zeneműkiadók, tanszergyárak stb.),²¹⁴ ezek szinte mindegyikének története megérne egy-egy külön tanulmányt.

²¹² A Tankönyv- és Taneszköziroda feladatai (az Iroda vezetőjének összeállításában): Kormány-előterjesztéshez kidolgozza a tankönyv- és jegyzetellátás új koncepcióját; kialakítja és folyamatosan felfrissíti a már meglevő tankönyv- és taneszközállomány számítógépes nyilvántartását; a közoktatás szerkezeti és tartalmi változásához illeszkedve az alkotók számára pályázatokat ír ki, megszervezi a pályamunkák objektív előbírálását, tankönyvkiadásra ír ki pályázatot és a legkedvezőbb ajánlatot rendeli meg; szakmai hitelesítésre készíti elő az új tankönyveket; szakértőkkel rendszeresen felülvizsgáltatja az utánnyomások tankönyveket és ezek alapján javaslatot készít az elavult tankönyvek cseréjére; gazdálkodik a tankönyvek állami támogatási összegével; figyelemmel kíséri a vonatkozó elméleti kutatásokat; kapcsolatot (MNL-OL-XIX-I-9-ay-1991. évi iktatott iratok-B-2193-1991. (5. doboz))

²¹³ MNL- OL-XIX-I-9-e-1991. szeptember 23. (52. doboz)

²¹⁴ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. január 30. (48. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1991. március 25. (48. doboz)

A MINISZTERIUM SZERVEZETI ÉS MŰKÖDÉSI SZABÁLYZATA (1991. OKTÓBER 15.)

Az SZMSZ tartalmi és szerkezeti „alapelveit” 1991 elején kezdték el kidolgozni, ám a véglegesítés hosszan elhúzódott. A többkörös egyeztetési eljárást nyáron folytatták le.²¹⁵ A szeptember 13-ai miniszteri értekezleten még elvégezték a dokumentum utolsó „simításait” (ekkor dőlt el, hogy a miniszterhez és a politikai államtitkárhoz nem tartozik szakfőosztály, ez utóbbi azonban felügyeli a Rehabilitációs Titkárságot, valamint Koordinációs Irodák létesülnek a helyettes államtitkároknál az operatív ügyektől történő tehermentesítése érdekében,²¹⁶ az önkormányzati és ifjúsági ügyek több, szakmailag illetékes főosztályra tartoznak, így a koordinációs titkárságok fogják a munkát összehangolni, a Sajtóirodát a főosztályvezetői jogállású sajtószóvivő vezeti, az Egyházi Főosztály új neve Egyházi Kapcsolatok Főosztálya, nevesített módon létrejött a Kabinetiroda²¹⁷). Megszületett a döntés a részletes és névre szólóan elkészítendő munkaköri leírásokról is.²¹⁸

A véglegesített szabályzatot²¹⁹ 1991. október 15-ével léptették életbe.²²⁰ (Azonban már a szabályzat végleges változatának elkészítését elrendelő határozatban megjelent, hogy a „következő időszakban rendezendő problémáink miatt” a szabályzat a későbbiekben módosításokon fog átmenni.)²²¹

Az SZMSZ tartalmazta a minisztérium vezetőinek felsorolásától kezdve a munkavégzés általános szabályain át az ügyintézés minden típusú szabályáig bezárólag a működés feltételeit. Természetesen minden szervezeti jellegű egység nevét és feladatát is megjelenítette a dokumentum, elsőként a minisztérium vezető testületeit (miniszteri értekezlet, államtitkári értekezlet, felügyeleti területei értekezlet) és tanácsadó testületeit.²²²

²¹⁵ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. január 30. (48. doboz) Valamint: MNL OL, XIX-I-9-e-1991. június 10. (10boz)

²¹⁶ A Koordinációs Iroda és a helyettes államtitkár Titkársága egy szervezeti egységnek volt tekintendő, úgy, hogy az utóbbi az előbbin belül működik. Az egyik főosztályvezető különvéleményként tiltakozását fejezte ki, mert az irodák működését a főosztályvezetői hatáskör csorbításának értékelte.

²¹⁷ A kabinetiroda látta el a Magyar UNESCO Bizottság titkársági feladatait is (1993. május 15-ig).

²¹⁸ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. szeptember 13. (52. doboz)

²¹⁹ Lásd az 1. számú függelék!

²²⁰ 3/1991. MKM utasítás a Művelődési és Köznevelési Minisztérium szervezetéről, valamint a szervezeti és működési szabályzatáról. *Művelődési Közlöny*, 19. A közlönyben megjelent utasítás tartalmazta a szervezeti egységek felsorolását, azonban a részletes szabályzatot nem, azt az érdekeltek közvetlenül kapták meg (a Jogi és Igazgatási Főosztály 1085/1991. V. Gy. szám alatt küldték szét).

²²¹ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. július 22. (51. doboz)

²²² Tanácsadó testületek: (a miniszteré) Szakmai Kollégium, Köznevelési Tanácsadó Testület, Országos Ösztöndíj Tanács, Felsőoktatási és Tudományos Tanács, Hungarológiai Tanács, Nemzeti Test-

Ekkor a következő szervezeti egységek létesítését rendelték el:

Miniszteri Titkárság, Kabinetiroda, Sajtóiroda. *Politikai államtitkári felügyeleti terület:* Államtitkári Titkárság, Rehabilitációs Bizottság Titkársága. *Közigazgatási államtitkári felügyeleti terület:* Államtitkári Hivatal (keretében működött az államtitkár titkársága), Jogi és Igazgatási Főosztály, Személyi és Munkaügyi Főosztály,²²³ Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya, Ellenőrzési Főosztály, Egyházi Kapcsolatok Főosztálya, Ügyfélszolgálati Iroda. *Közoktatási helyettes államtitkári felügyeleti terület:* Koordinációs Iroda, Tankönyv- és Taneszköziroda, Tanügyigazgatási Főosztály, Közoktatási Szakmai Irányítási Főosztály, Közoktatásfejlesztési Főosztály,²²⁴ Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály. *Felsőoktatási felügyeleti terület* (a közigazgatási államtitkár felügyelete alatt): Felsőoktatási és Kutatási Főosztály. *Kulturális helyettes államtitkári felügyeleti terület:* Koordinációs Iroda, Zene- és Táncművészeti Főosztály, Képzőművészeti Főosztály, Színházművészeti Főosztály, Könyv, Lap és Irodalmi Főosztály, Film- és Video Főosztály, Közművelődési Főosztály, Közgyűteményi Főosztály. *Gazdasági helyettes államtitkári felügyeleti terület:* Koordinációs Iroda, Művelődésgazdasági Főosztály, Informatikai Főosztály, Ágazati Biztonság-szervezési Önálló Osztály, Privatizációs Önálló Csoport.

A miniszteri Kabinetiroda működése, fontossága miatt is, további kifejtést érdemel. Kabinetfőnök vezette, és felügyelte a külügyi titkár, a parlamenti titkárok munkáját, valamint az orosztanárok átképzési ügyeit. Végezte a Miniszteri Tanácsadó testület, a Miniszter Külügyi Tanácsadó testülete, a Külügyi Egyeztető Értekezlet, a Magyar UNESCO Bizottság, az Országos Idegennyelv-oktatási Tanács működésével összefüggő – főleg titkársági – feladatokat. A Kabinetfőnök saját Titkársággal is rendelkezett.²²⁵ Az említett parlamenti titkárok a Kabinetiroda munkatársaiként

nevelési és Sport Tanács; (a közigazgatási államtitkáré) Országos Vezetőképző Tanács, Országos Távoktatási Tanács, Magyar Tanácsadó Bizottság a kulturális javak nemzetközi védelmének biztosítására, FEB-SZET Koordinációs Bizottság, Országos Idegennyelvoktatási Tanács, Felsőoktatási Munkavédelmi Bizottság, (a közoktatási helyettes államtitkáré) Pedagógusképzési és Továbbképzési Tanács, Tanterv- és Taneszközfejlesztés Országos Tanácsa; (kulturális helyettes államtitkáré) Filmművészeti Tanácsadó Testület, Képzőművészeti Tanácsadó Testület, Színházművészeti Tanácsadó Testület, Zenei Tanácsadó Testület, Táncművészeti Tanácsadó Testület, Könyvszakmai-Irodalmi Tanácsadó Testület, Közművelődési Tanácsadó Testület, Országos Könyvtárügyi tanács, Levéltári Tanács, Országos Múzeumi Tanács; (gazdasági helyettes államtitkáré) Gazdasági-Műszaki Tanácsadó Testület.

²²³ A Munkaügyi és Szociális Főosztály utóda.

²²⁴ A Pedagógusképzési és Továbbképzési Koordinációs Önálló Osztály utóda.

²²⁵ A Kabinet feladatai részletesen: gondozta a minisztériumnak az Országgyűléssel, a Miniszterelnökséggel, a társmisztériumokkal való kapcsolattartását. Biztosította a minisztérium és a „civil társadalom”, a különböző pártok, érdekvédelmi, érdekképviseleti és társadalmi szervezetek, egyesületek, valamint az önkormányzatok és önkormányzati szervezetek szakpolitikai érintkezésé-

dolgoztak: ők az Országgyűlés és a minisztérium vezetése, apparátusa közti összekötő feladatokat látták el. Részt vettek a plenáris üléseken, előkészítették a miniszter és a politikai államtitkár szerepléseit. Pártállásra való tekintet nélkül tartották a kapcsolatot a képviselőkkel, és egyeztető-koordináló feladatot láttak el.²²⁶

A koordinációs titkárságok – hangsúlyozottan új típusú szervezeti egységekként – az előterjesztéseket, a különböző szintű jogszabályokat véleményezték, és úgymond szintetizálták a hozzájuk érkező véleményeket, javaslatokat, programokat.²²⁷

1991 végén a politikai államtitkár munkáját már öt fős titkárság segítette, míg a közigazgatási államtitkár munkáját hat fős Államtitkári Hivatal koordinálta.²²⁸ Ez utóbbi keretében dolgozott a minisztérium belső ellenőre is, aki a hivatali apparátus rendelkezésére álló költségvetési keretek hatékony felhasználásának törvényes rendje felett őrködött.²²⁹ A szervezeti rend bizonyos rugalmasságát mutatta, hogy a több szervezeti egység munkáját érintő ügyekben – közigazgatási államtitkári engedéllyel – munkacsoportokat lehetett létrehozni.²³⁰

A minisztérium legfőbb vezetőtestülete – 1981-től miniszteri értekezlet néven – tovább folytatta munkáját. Mellette 1991 végén létrejött az államtitkári értekezlet nevű fórum. Arra törekedtek, hogy hetenként váltva kerüljön sor miniszteri, illetve államtitkári értekezletre. A miniszteri értekezletekre benyújtandó anyagokat, előterjesztéseket az Államtitkári Hivatalnak kellett átadni.²³¹

Az újonnan létrejött Közoktatásfejlesztési Főosztály jogelődjének, a Pedagógusképzési és Továbbképzési Önálló Osztálynak a feladatait vitte tovább, természetesen újakkal is kiegészítve (pedagógusmesterség megújítása, intenzív továbbképzés, felmérések készítése).²³²

nek, együttműködésének folyamatosságát. Segítette a szervezeti egységeket a felsőbb vezetői döntést igénylő ügyek politikai és szakmai előzményeinek felkutatásában. Közreműködött a vezetői felügyeleti területek (szervezeti egységek) szakmapolitikai tevékenységének összehangolásában. (MNL OL, XIX-I-9-bi-90. tétel-sz. n.-1992. (3. doboz))

²²⁶ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iratok-879-1992. (32. doboz) – A Kabinetiroda ügyrendje 1992. novemberben készült el. 1993 végén Kálmán Attila politikai államtitkár kísérletet tett, hogy a parlamenti titkárok státuszait az országgyűlési ügyeket intéző, saját, államtitkárságához rendelve, azonban nem járt sikerrel. (MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iratok-B-4084-1994. (30. doboz))

²²⁷ MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iratok-627-1993. (1. doboz)

²²⁸ Megjegyzésre érdemes, hogy a miniszter mellett ebben az időszakban csak a közigazgatási államtitkárnak volt „K” telefonja. (MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iktatott iratok-3195-1992. (41. doboz))

²²⁹ MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-3594-1991. (9. doboz)

²³⁰ MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-2928-1991. (7. doboz) Az egyik ekképpen létrehozott munkacsoport nevébe a „koordinációs” jelzőt is beillesztették.

²³¹ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iktatott iratok-1947-1992. (35 doboz)

²³² MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iratok-627-1993. (1. doboz)

Megjegyzendő, hogy a szabályzat tartalma nem állt összhangban a tényleges létező vagy megalakítani kívánt szervezeti felépítéssel: pl. az SZMSZ tartalmazta és ezzel létezőnek nevezte a Privatizációs Csoportot, amely nem jött létre. Hiányzott viszont belőle az Egyházi Tulajdonrendezési Iroda, valamint a Magyar Ekvivalencia és Információs Központ, melyek viszont működtek. Ráadásul nem volt célszerűen elhatárolva az MKM Gazdálkodó Szervezet és az Ellátási Igazgatóság tevékenységi köre pl. a vagyonynyilvántartás, leltározás, üzemeltetés terén.²³³

Az említett Ellátási Igazgatóság biztosította a minisztérium működésének tárgyi feltételeit, gondoskodott az ingatlanok, járművek üzemeltetéséről, és felügyelte a részben önálló intézmények (pedagógus- és művésztthonok, óvodák, üdülők, vendégházak) működését. Feladatai részben átfedték a Gazdasági Osztály feladatait, és ebből sok feszültség és hiba fakadt.²³⁴ 1992 közepétől a „szociális és jóléti” feladatokat (a minisztériumra háruló étkeztetés, jóléti, szociális, egészségügyi és üdültetési, és népfőiskolái üzemeltetési feladatok) az újonnan létrehozott Jóléti és Szociális Intézmény látta el. Az Intézmény vállalkozási körben panzió jellegű szolgáltatást és ételforgalmazást is végzett. Az Intézmény élén igazgató állt, akit az minisztérium gazdasági helyettes államtitkára nevezett ki határozott időre, és gyakorolta felette a munkáltatói jogokat.²³⁵ A Gazdasági Ellátó Szervezet 1992-ben elindult átszervezése célszerű módon az igazgatási feladatok leválasztását jelentette a jóléti és szociális feladatokról.²³⁶

A MINISZTERIUMI SZERVEZET 1991. OKTÓBER ÉS 1993. FEBRUÁR KÖZÖTT

A kormányzati reformszándék, valamint a belső- és külső feladatmódosulások miatt sem maradhatott sokáig statikus állapotban az SZMSZ. Már az év utolsó hónapjában, de főleg az 1992. év elején számos módosítási javaslat érkezett a miniszterhez.²³⁷

²³³ <https://www.asz.hu/storage/files/files/%C3%96sszes%20jelent%C3%A9s/1996/131j000.pdf> (letöltve: 2022. július 21.)

²³⁴ <https://www.asz.hu/storage/files/files/%C3%96sszes%20jelent%C3%A9s/1996/131j000.pdf> (letöltve: 2022. július 21.)

²³⁵ A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Jóléti és Szociális Intézménye létesítéséről. *Művelődési Közlöny*, 1992/19. Október 12.) Az Igazgatóság éves számított átlaglétszáma 422 fő. Ebből a szorosan vett ellátási feladattal 140 fő foglalkozott.

²³⁶ MNL OL, XIX-I-9-bi-78. tétel-sz. n.-1992. (2. doboz)

²³⁷ Ráadásul az új struktúrát a gyakorlatba sem sikerült minden tekintetben maradéktalanul átültetni. A telefontársaság által kiadott 1992. évi budapesti telefonkönyvben még megtalálható volt az évekkel korábban megszűnt „Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztály” elérhetősége. (MNL OL, XIX-I-9-ay-1992. évi iratok-B-1195-1992. (12. doboz)

Gyorsította az áttekintő munkát, hogy a kormány elrendelte a központi közigazgatás hatásköreinek felülvizsgálatát. A közigazgatás korszerűsítésének átfogó programjával, a „rendszerelváltás kiteljesítése” érdekében színvonalas és hatékony működést mutató szervezetrendszer kívántak létrehozni. A hatásköri átfedéseket a Miniszterelnöki Hivatal már nyáron felmérte, és a felsőoktatással és a tudományos kutatásokat érintő kormányzati feladatoknál számos párhuzamosságot tapasztaltak az MKM, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Központi Hivatala, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, és a Miniszterelnöki Hivatalhoz tartozó Tudománypolitikai Bizottság között.²³⁸

Az MKM által végzett belső vizsgálat eredménye szabályozottnak minősítette a belső hatásköri és feladatköri megosztást, illetve az SZMSZ-be foglalt munkafolyamatokat. A Boross Péter belügyminiszternek küldött jelentésben elismerték viszont, hogy a folyamatosan zajló közigazgatásfejlesztési munkálatokhoz csatlakozva az MKM-nak is újra át kellett tekintenie a funkcióit és hatásköreit, és fel kell készülnie közigazgatási rendszere tökéletesítésére. Az elkészített javaslatban egyrészt a minisztériumon belüli szervezettség javítását, a modernizáció és az ügyviteltechnika fejlesztését helyezték kilátásba. Másrészt végig vezetve a minisztérium előtt álló feladatokat (köz- és felsőoktatás felügyelete, tudományos minősítés átalakítás, nemzeti kisebbségi ügyek stb.) a következő párhuzamosságokra mutattak rá: a középiskolai és az iskolán kívüli oktatás irányításának jogát vissza kell adni az MKM-nek, a nemzetiségi ügyek intézésében dr. Horváth Balázs tárca nélküli miniszter, dr. Entz Géza politikai államtitkár és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal kapcsán mutatható ki „kettős ügyintézés”, melyet csak „személyes kapcsolatokon keresztül lehet feloldani”. Az egyházi ügyek kapcsán itt is leszögezték, hogy a Miniszterelnöki Hivatal a politikai, elvi kérdésekben legyen felelős, az MKM pedig minden operatív ügyet maga intézhessen. Az OTSH kiemelését az MKM struktúrájából szintén nyomatékolták. Határozottan kijelentették, hogy a Területi Oktatási Központoknak meg kell kezdeniük a munkát. Ezen kívül felülvizsgálatát ígérték az államtitkárokra vonatkozó jogszabályoknak, a munkaköri leírásoknak, a háttérintézmények irányítása módozatainak, és áttekintését ígérték a külügyi igazgatás szervezetének. A támogatási összegek a tárca alapok, alapítványok pályázatai alapján fognak eljutni az érdekeltekhez.²³⁹

A kormány számára készített javaslat összeállításával párhuzamosan több szervezeti változtatás is érlelődött.

²³⁸ DÉVAVÁRI-KAJDI, 2018. 119. – MNL OL, XIX-I-9-ay-1992. évi iratok-B-797-1991. (10. doboz)

²³⁹ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-4634-1991. (28. doboz)

A Kabinetiroda szerepkörében a minisztert segítő munkát kívánták megerősíteni. Biztosítani kellett egyrészt a szakmai és jogi szempontok érvényesülését, másrészt a politikai célok elérését. Ez utóbbi azt jelentette, hogy a Kabinetiroda a miniszter és a kormány politikai törekvéseit szolgálja úgy, hogy egyeztetni az érdekeket és egyben politikai kontrollt is gyakorol. Funkcionálisan: szakmapolitikai programot dolgoz ki, elemző munkát végez, kapcsolatot tart a társszervekkel, érintkezést biztosít a civil társadalommal, pártokkal, érdekképviselői szervezetekkel, piaci szereplőkkel stb.²⁴⁰ A Kabinetiroda tevékenységében megjelenített kettős feladatnak megfelelően igyekeztek a minisztérium szervezetét is kialakítani.

Az idegen nyelvek oktatásának korabeli fontosságára tekintettel önálló idegen-nyelv-oktatási egység szervezését javasolta a Felsőoktatási és Kutatási Főosztály. Feladata az óvodától kezdve a felsőoktatási tanulmányokig, az általánostól a szakképzésig biztosítani az intézményi nyelvoktatást, nyelvtanár képzést, továbbképzést, átképzést. Végül az e feladatot ellátó részleg 1992 elején, a Kabinetirodán belül alakult meg.²⁴¹

Az Országos Testnevelési és Sporthivatal számára sem a kormányprogram, sem pedig felsőbb szintű jogszabályok nem tartalmaztak konkrét előírásokat, feladatokat (egyedül az Alkotmány egyik módosításával vált a sportoláshoz való jog alapjoggá). A jogszabályi változásoknak köszönhetően viszont a sportszervezetek önállósodtak és függetlené váltak az állami sportirányítástól. Egy részük azonban pénzügyileg ellehetetlenült. (A sportszervezetek rossz helyzetét részben ellensúlyozta a kormány sportlétesítmény-fejlesztési programja, melyet az OTSH koordinált.)²⁴² Tehát az OTSH továbbra is meglehetősen „idegen testként” funkcionált a tárca szervezetében. E „sajátos státusz” miatt vetette fel Andrásfalvy Bertalan, hogy hivatalként, költségvetésileg különüljön el a „sport központi intézményrendszerének irányítási-felügyeleti rendjében”. Elsőként, a pénzügyminiszter egyetértését megszerezve, az OTSH-t önálló költségvetési címként vették fel a központi költségvetésbe, úgy, hogy az MKM miniszter irányítása megmaradt.²⁴³ E helyzet is csak átmenetinek bizonyult. Egy, a minisztériumon belül működő, ám önálló szerv létezését tarthatatlannak minősítették, ugyanis „zavarokat okoz” az érdekelt tárcákkal való együttműködésben, felesleges és hatékonyságot is érintő áttételekkel jár. Ezért szintén az MKM javasolta a Kormány irányítása alá helyezését. 1992. január 1-től az OTSH felügyeletét már

²⁴⁰ MNL OL, XIX-I-9-bi-71. tétel-sz. n.-1992. (2. doboz)

²⁴¹ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. július 12. (51. doboz) és MNL OL, XIX-I-9-e-1992. január 13. (53. doboz)

²⁴² MNL OL, XIX-I-9-az-7. tétel-sz. n.-1991. (7. doboz)

²⁴³ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-4086-1990. (5. doboz)

a Kormány („a Kormány kijelölt tagja”) látta el, és a minisztert megillető jogalkotási hatáskört a sportigazgatás tekintetében a felügyeletet ellátó miniszter gyakorolja.²⁴⁴

Az egyházi ügyek kezelése sem jutott nyugvópontra. Az Egyházi Kapcsolatok Főosztályának vezetője kénytelen volt megvédeni a főosztály hírnevét, ugyanis az egyik miniszteri értekezleten úgy beszéltek a főosztályról, hogy az általa végzett feladatok nem tartoznak a legfontosabbak közé. Pedig, álláspontja szerint, az ingatlan-rendezési törvényből fakadó feladatok²⁴⁵ maradéktalan végrehajtása nemcsak történelmi igazságtételt jelent, hanem „nagyban hozzájárul ahhoz, hogy négy évtizedes lemaradásunkat mielőbb pótolhassuk, s társadalmunk morális arculatát pozitív irányába befolyásolhassuk” és a főosztályra háruló tennivalók lelkiismeretes elvégzése történelmi igazságtételt is jelent. Ezek a tennivalók újak voltak a minisztériumban, és ellátásuk jelentős ügyforgalommal is együtt jár. Emellett rendszeres konzultálnak az egyházakkal, a pártok illetékeseivel, országos fórumokat tartanak. Folyamatosan részt vesznek a volt önkormányzati óvodák, általános iskolák, középiskolák egyházi kezelésbe adásával kapcsolatos feladatokban. A főosztály minden tevékenységében „tisztességesen” helyt állt.²⁴⁶

Mit jelentett a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezése feladatainak a minisztériumhoz delegálása? Az egyházak által visszaigényelt épületekre vonatkozó kérelmeket 1991. október 30-i határidőig lehetett a minisztérium felé benyújtani. Ezt követően egy szerteágazó feladatrendszert kellett a minisztériumnak menedzselni (értesíteni az illetékes földhivatalt, majd megvizsgálni az igény jogosságát, egyeztető tárgyalást kezdeményezni, a birtokbaadást intézni stb.). E „hatalmasnak” nevezett feladatot egy kimondottan „iroda-jellegű” szervezeti egységre bízták, amely a feladathoz kapcsolt költségvetési eszközök minisztériumi összehangolását is elvégzi. A döntés alapján az EKF-en belül alakult meg az Egyházi Tulajdonrendezési Iroda, 1991 november hó folyamán.²⁴⁷ Az Iroda működését először 1992 áprilisában vizsgálták, és pozitívan értékelték. 1993. februárig az érdekelt 13

²⁴⁴ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iktatott iratok-4631-1991. (28. doboz) – Lásd még: DÉVAVÁRI–KAJDI, 2018. 479. 169/1991. (XII. 26.) Korm. rendelet az Országos Testnevelési és Sporthivatalról. *Magyar Közlöny*, 1991/145. (december 26.)

²⁴⁵ Időközben az MKM tevékenységét szabályozó Kormányrendelet újabb módosításával az egyházakkal kapcsolatos törvényi feladatokat is átvezették. 168/1991. (XII. 26.) Korm. rendelet a művelődési és közoktatási miniszter feladat- és hatásköréről szóló 47/1990. (IX. 15.) Korm. rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny*, 1991/145. (december 26.)

²⁴⁶ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iktatott iratok-4262-1992. (45. doboz) A főosztályvezető egyik mondata is rögzítésre érdemes: „Megjegyzem, munkánk minősítése az egyházakat is jelentősen érinti.”

²⁴⁷ MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iktatott iratok-B-3300-1991. (8. doboz)

egyház közel 6300 kérelmet nyújtott be volt ingatlanjainak tulajdonrendezése érdekében.²⁴⁸

Az egyházügyek intézése kapcsán a fentebbiekben már említett, a társzervekkel folytatott hadakozás az átszervezés után is folytatódott, és 1993-ban az egyházak költségvetési támogatása kapcsán tört ki élesen. A Miniszterelnöki Hivatal álláspontja szerint ezt az Országgyűlés joga megállapítani, nem pedig az MKM egyik főosztályáé.²⁴⁹ Az MKM gyakorlatát a Miniszterelnöki Hivatal bírálta többször élesen, míg az MKM visszautasította a vádakat (és hangsúlyozták, hogy ők a „széleskörű tevékenységükhöz” az egyházak által delegált szakértőket is igénybe vettek).²⁵⁰ A két szerv közötti hatásköri problémák, párhuzamosságok valóban érezhetőek voltak (pl. bizonyos támogatási összegeket az MKM, míg másokat a Miniszterelnöki Hivatal utalt ki), azonban a fő ellentétek a vonatkozó jogszabályok eltérő értelmezéséből fakadtak. Az ellentétek feloldására, a megfelelő gyakorlat kialakítására több egyeztetést szerveztek.²⁵¹

Hasonlóan érzékeny, sajgón fájdalmas folyamattal ért véget az állami filmmecenatúra minisztériumi missziója is. Hét hónapon át tartó, konfliktusoktól sem mentes tárgyalások után a filmtámogatás szolgálatára létrehozták – huszonkilenc alapítóval, és az MKM-mel, mint az állam képviselőjével – a Magyar Mozgókép Alapítványt, amely a deklarált elvek szerint a támogatásokat demokratikus, társadalmilag ellenőrzött és egyben nyilvános formában valósítja meg. A kormányzat kompetenciája a kuratórium kinevezésekor, valamint az éves költségvetési támogatás odaítélésében maradt meg. A létrehozáskor kinyilvánították „az Alapítvány döntéseinél kizárólag a művek, illetve műhelyek értéke fog szerepet játszani”.²⁵² Az Alapítvány megalakulását követően több kérdés merült fel az MKM Film- és Video Főosztálya és az Alapítvány „egymás mellett folyó működésével” kapcsolatban.²⁵³ Bár a Főosztály működésének és tevékenységének rendjét az 1991. évi SZMSZ-ban rögzítették, a meginduló alapítványi tevékenység újraszabályozást igényelt. Végül 1992. elejére sikerült elhatárolni a gyakran „Filmfőosztálynak” nevezett szervezeti egység, és a Magyar Mozgókép Alapítvány működési köreit. Ezt követően a főosztály új feladatrendszerébe csak a szakmai elemzések, koncepciók készítése, a külön költségkeret

²⁴⁸ MNL OL, XIX-I-9-e-1992. április 24. (55. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iratok-627-1993. (1. doboz)

²⁴⁹ MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iratok-1583-1993. (5. doboz) A római katolikus egyház került kedvezőtlen helyzetbe.

²⁵⁰ MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iratok-627-1993. (1. doboz) Bár az egyházak sem mindig tudták pontosan, hogy kérdéseikkel kit keressenek meg.

²⁵¹ Pl. MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iratok-2267-1993. (8. doboz)

²⁵² MNL OL, XIX-I-9-e-1991. április 8. (49. doboz)

²⁵³ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. július 22. (51. doboz)

kezelése tartozott. (A főosztály tekintetében e jelentős változás létszámcsoökkentéssel, vezetői szintek megszüntetésével is együtt járt.) Az Alapítvány filmművészeti mecénatúra terén vált illetékessé, azonban semmilyen hatósági, sem pedig államigazgatási tevékenységet nem végezhetett.²⁵⁴

1992. február 24-ével – a „szervezeti tagoltságot csökkentendő” – összevonták a Színházművészeti-, valamint a Zene- és Táncművészeti főosztályokat, és ezzel a fentebb már említett, vitatott különálló működés keretei csökkentek. Az új, Színház-, Zene- és Táncművészeti Főosztály nevű szervezeti egységen belül „Zenei terület” és „Színházi terület” megnevezésekkel különült el a két alágazati tevékenység, saját iktatószám-kerettel.²⁵⁵

Mindemellett más szervezeti átalakítások is lezajlottak. 1992. áprilistól a Közoktatásfejlesztési Főosztályon belül két különálló osztályt hoztak létre, a Közoktatásfejlesztési Osztályt, valamint a Pedagógusképző és Továbbképző Osztályt. Innentől működött – önálló szervezeti egységként – a Testnevelési és Sport Osztály is.²⁵⁶ Megalakulását az OTSH elkerülés utáni operatív feladatok ellátásának hiánya indokolta: nemcsak a közoktatásban, hanem a felsőoktatásban tanuló diákok testnevelési lehetőségeinek megszervezése, a feltételek biztosítása. Ez utóbbi esetében a kormányprogramként elindított testnevelési és sportfejlesztési, valamint sportlétesítmény-építési felépítésének koordinálása.²⁵⁷

Az 1992. év közepén a figyelmet a legátfogóbb szabályozást kívánó kérdés, a külföldi kapcsolatok intézésének szervezeti ügyei kötötte le. Ekkor már a külkapcsolati ügyek egy szervezeti egységen, vagyis a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályán (NKF) történő intézését nemcsak, hogy nem tartották tovább indokoltnak, hanem teljes mértékben megszüntetendőnek ítélték. Az NKF tevékenységének legfőbb problémáit abban találták, hogy egy önálló pénzügyi kerettel is rendelkező, monopolhelyzetet kialakító szervezeti egység nem alkalmas az egyre szerteágazóbb kulturális külkapcsolatok hatékony képviselésére. (Megjegyzendő, hogy felhozták még az „egyes munkatársak régi beidegződéseiből fakadó rugalmatlanság” vádját is.)²⁵⁸

²⁵⁴ MNL OL, XIX-I-9-e-1992. január 24. (53. doboz) 1992. január 31-ével a Főosztály és az Alapítvány Titkársága szervezetileg is különvált.

²⁵⁵ Indoklás: MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iktatott iratok-B-3848-1993. (29. doboz) (Megjegyzés: a főosztály műsoros hangszalagokból, hanglemezekből igazgatási célú kötelespéldányt kapott és kezelt.)

²⁵⁶ MNL OL, XIX-I-9-e-1992. március 13. (55. doboz) A Testnevelési és Sport Osztály feladatai közé 1993-ban bekerült, a közoktatási törvény szerint, a gyógytestnevelés rendszerének, szervezeti kereteinek kialakítása. (MNL OL, XIX-I-9-e-1993. május 19. (58. doboz)

²⁵⁷ MNL OL, XIX-I-9-ay-1994. évi iktatott iratok-B-697-1994. (32. doboz)

²⁵⁸ A Felsőoktatási és Kutatási Főosztály a következőket javasolta: „olyan NKF-re van szükség, amelynél nem elsősorban szabályzat írja elő, hogy nemzetközi kapcsolatainkat csak rajtuk keresztül

A már említett Felsőoktatási és Kutatási Főosztályon kívül más főosztályok is saját külkapcsolati csatornákat, párhuzamos struktúrákat igyekeztek kiépíteni. Erre az időszakra már a napi rutin részévé vált az ilyen ügyek intézése, és egyben a nemzetközi kapcsolatok fokozatosan szakma-specifikussá is váltak.

Az NKF-re a nemzetközi ügyek operatív részének intézése maradt. A szervezeti átalakítás mikéntje hosszú huzavona után érett be, és a vonatkozó koncepció is csak több nekifutás után, 1992 júniusára állt össze, akkor is csak vázlagszerűen. Eszerint az NKF megszűnik, és szerepét elsősorban a szakmai főosztályokon működő, külügyi területen jártas, nyelveket tudó munkatársak, illetve a belőlük szerveződő kisebb szervezeti egységek vennék át. A miniszter mellett külügyi kabinetet terveztek, míg az államtitkári, helyettes államtitkári hivatalok koordinációs szerepkörében is „külügyes” alkalmazásával kalkuláltak (megnevezésük: „szakmai külügyi koordinátorok”). A külügyi tervezés korábbi mechanizmusának helyére hármas szintű rendszert dolgoztak ki: 1.) Stratégiai; 2.) Szakmai; 3.) Szolgáltatói. A külügyi, politikai koncepciót a Kabinetiroda dolgozza ki, a Külügyi Tanácsadó Testület²⁵⁹ ajánlásainak figyelembevételével, míg a döntéseket a miniszteri és az államtitkári értekezlet hozta – a Külügyi Koordinációs Bizottság javaslatai és állásfoglalásai alapján, amelyeket a Külügyi Titkár terjesztett ezen előbbi testületek elé. A Külügyi Titkár közvetlenül a miniszternek felelt, és a tárca külügyeinek döntéselőkészítő, illetve középszintű döntéshozó funkcióval rendelkező felelőse volt.²⁶⁰

1992. június 22-ével a következőképpen szervezték át a külkapcsolati munkát: az NKF-et megszüntették, és munkatársi gárdáját többfelé osztották szét: többen külszolgálatra mentek, néhányan az államtitkári, helyettes államtitkári hivatalokban kaptak beosztást, míg mások a szakfőosztályokra kerültek (Felsőoktatási és Kutatási Főosztályra, illetve a kulturális terület némely főosztályára). Néhány fő az új, külügyi szervezeti egységekben nyert alkalmazást.²⁶¹ Új szervezeti egységként a Külügyi Koordinációs Bizottság, Külügyi Titkárság jött létre, alárendelt szervezeti

intézhetjük, hanem ahová *érdemes* [a] kapcsolatainkat bevinnyünk, mert ott kamatoznak, bővülnek, az arra érdemesek[hez] garantáltan eljutnak [!] – nem pedig elsikkadnak.” (MNL OL, XIX-I-9-e-1992. január 31. (53. doboz) További vád volt az NKF-fel szemben, hogy „a tevékenysége során a felsővezetők értesültek utoljára a döntésekről”.

²⁵⁹ A Külügyi Tanácsadó Testületet a miniszter hívta össze, elsősorban a társtárca és külső szervezetek képviselőiből. Az elnök és a Külügyi Titkár irányításával ajánlásokat dolgozott ki.

²⁶⁰ A részletes elemzéseket és javaslatokat lásd: MNL OL, XIX-I-9-e-1992. június 5. (55. doboz) és MNL OL, XIX-I-9-e-1992. június 17. (55. doboz) – <https://www.asz.hu/storage/files/files/%C3%96sszes%20jelent%C3%A9s/1996/131j000.pdf> (letöltve: 2022. július 21.)

²⁶¹ Ennek eredményeképpen 49-en maradtak a minisztériumban áthelyezéssel, négyen távoztak külszolgálatra, négyen kiléptek. Öt főnek megszűnt volna a jogviszonya, azonban a szakszervezettel történt tárgyalást követően más munkakört ajánlottak fel a számukra.

egységeikkel. A Külügyi Titkársága alá tartozott a Nemzetközi Gazdasági, Szervezési és Szállítási Osztály (melynek része volt a Pénzügyi, Szervezési és Deviza Csoport), a Külföldi Magyar Intézetek Központja, az Ösztöndíjas és Ekvivalencia Központ, és a Protokoll és Fordítószolgálat. (A Külföldi Ösztöndíjas Osztály megmaradt, azonban beolvadt az Ösztöndíjas és Ekvivalencia Központba. Ez utóbbihoz került a Magyar Ösztöndíj Bizottság Titkársága is.)²⁶²

E szervezeti felállás nem maradt tartós. Az év végéig többször is újraértékeltek az így végzett munkát, és először szeptemberben – hangsúlyozva a célok helyességét – a hatékonyabb munka érdekében a koordinációt és a diplomáciai feladatot ellátó Külügyi Titkárság főosztályi jellegű átszervezéséről határoztak. Az új név a Külkapcsolatok Főosztálya (továbbiakban: KKF) lett.²⁶³ Ezzel újra szakfőosztályi szintre került a külkapcsolati feladatellátás, annak ellenére, hogy az információk szakosított módon, a többi szakmai főosztályokon történő intézését nyomatékosították. A KKF csak azokat a szakmai érdekeket képviselhetette „kifelé”, amelyeket a szakfőosztályok közvetítettek számára. Valamivel később így jellemezték a főosztály működését: az újjászervezett főosztály „szervező-koordináló központ lett” és a hozzá érkező közlések a főosztály „közvetítésével emelkednek a kulturális diplomácia szintjére”.²⁶⁴ A KKF négy részlegből állt: Titkárság, Együttműködési Osztály, Gazdasági Osztály, Protokoll és Program Iroda (ez is két részre oszlott: a Fordítószolgálatra és a Program Irodára).²⁶⁵

Nem mellékes körülmény – hatással volt az átszervezési folyamatokra –, hogy 1992 augusztusában az Állami Számvevőszék részjelentésben kritizálta az MKM

²⁶² MNL OL, XIX-I-9-e-1992. június 17. (55. doboz)

²⁶³ MNL OL, XIX-I-9-e-1992. szeptember 25. (56. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1992. december 2. (57. doboz) Ügyrendjét 1992. december végén fogadták el.

²⁶⁴ A „kormány külpolitikai és művelődéspolitikai céljainak megvalósítása érdekében” figyelemmel kísérte és értékelte a kétoldalú kapcsolatok alakulását, összefoglalókat, éves jelentéseket készített, közreműködött a kormányközi és tárcaközi egyezmények, munkatervek és más megállapodások előkészítésénél, koordinálta azok végrehajtását. Irányította a külföldi magyar intézetek diplomáciai és gazdasági munkáját, előkészítette a vezetők külföldi utazását. Ellátta a teljes, a rész és a posztgraduális képzésben résztvevő hallgatók, ösztöndíjasok küldésével és fogadásával kapcsolatos feladatokat. Ezeken túlmenően, az ügyrend szerint, a területi referensek révén gondoskodik a kormány- és tárcaközi kulturális, oktatási és tudományos egyezmények, munkatervek, csereprogramok előkészítéséről. A referensek „megszerzik” és nyilvántartják az illetékességi területükhöz tartozó országokra vonatkozó információkat, és azokat az érintett szakterületek felé irányítják, „részletes és megfelelő szinten” tájékoztatta a Külügyminisztériumot. (A Külügyminisztérium igényelte, hogy az MKM felsővezetőinek külföldi utazásairól tájékoztatást kapjon, az utazások koordinálása céljából.) ((MNL-OL-XIX-I-9-e-1992. október 9. (56. doboz), MNL-OL-XIX-I-9-au-1992. évi iktatott iratok-1080-1992. (33. doboz))

²⁶⁵ MNL OL, XIX-I-9-e-1992. december 18. (57. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iktatott iratok-B-3848-1993. (29. doboz)

szervezetét és létszámhelyzetét. Átfogó korszerűsítési programot sürgettek, a feladatkörök átvizsgálásával és aktualizálásával. Az SZMSZ-en az eddigi változtatások átvezetését kívánták, valamint a munkaköri leírások korrekcióját, a párhuzamosságok kiszűrését, a belső tagoltság kialakítását. (Külön kiemelték a külügyi terület szervezési szabályozásának tisztázását.)²⁶⁶ Részben a Számvevőszék jelentésének hatására, a következő hónapokban további szervezeti módosulások következtek be.

Mint fentebb említettem, a Művelődésgazdasági Főosztályon belül az SZMSZ által előírt Privatizációs Csoport – ismeretlen okokból – nem jött létre. A főosztályon belül öt belső osztály működött: Közgazdasági Osztály, Költségvetési Kapcsolatok Osztálya, Alapok és Alapítványok Osztálya, Önkormányzati Gazdálkodási Osztály, Műszaki és Fejlesztési Osztály. Az elvileg a minisztérium felügyelete alá tartozó vállalatok átalakításának ügyeit a szakosztályok, valamint a Közgazdasági Osztály intézte (mind kevesebb létszámmal, holott a kormány egy – minimális – beralapot hozzárendelt mindezen feladatokhoz, bár létszámot nem). A törvénykezési munka növekedésével, megsokszorozódott az igény a pontos helyzetelemzésekre, megalapozott feldolgozói, adatszolgáltatói munkára. 1992-ben ezért a Műszaki és Fejlesztési Osztályt kettéválasztották: Tervezési és Értékelési Osztályra, valamint Fejlesztési és Műszaki Osztályra. A számviteli törvény megjelenése, a központosított előirányzatok közel tízszeresére emelkedése okán választották ketté a Költségvetési Osztályt: az ugyanezen néven tovább működő osztály mellett megjelent az Ágazati Pénzügyek Osztálya. Mindezen módosulásokkal az eredetileg engedélyezett 50 fős létszám nem változott. A Főosztály vezetője szerint időközben feladataik tovább nőttek, és „ellenkezésünk dacára tovább nőtt a bürokrácia”.²⁶⁷

Az Ellátási és Üzemeltetési Igazgatóság önálló működésének megszüntetését már 1992 májusában elhatározták. Részbeni indoka, hogy a szakfőosztályok és Művelődésgazdasági Főosztály között viták voltak a közgazdasági jellegű munkák ellátásáról.²⁶⁸ A Pénzügyminisztérium egyetértésének megérkezése után, az Igazgatóság 1992. december 31-vel megszűnt. Feladatát az 1993. január 1-jével létrejött Gazdálkodási és Ellátási Főosztály vette át.²⁶⁹ A 150 fő körüli létszámot a minisztérium vezetése soknak érezte, ezt valamelyest csökkenteni tudták. Februárra kialakultak az

²⁶⁶ MNL OL, XIX-I-9-bi-78. tétel-sz. n.-1992. (2. doboz)

²⁶⁷ Sőt, „fizikai, idegi kimerültségről” és kivehetetlen szabadságokról számolt be.

²⁶⁸ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iktatott iratok-2187-1992. (37. doboz)

²⁶⁹ Átkerült hozzá a Személyi és Munkaügyi Főosztálytól a Gazdasági Osztály. Emellett – elsőként ideiglenes ügyrenddel – létrejött: Eszköz- és Anyaggazdálkodási Osztály, Műszaki osztály, Üzemeltetési Osztály. Ellátta egyben a Jóléti és Szociális Intézmények Igazgatósága felügyeletét is. MNL OL, XIX-I-9-e-1993. január 8. (57. doboz)

új Főosztályt alkotó osztályok: Gazdasági Osztály, Számviteli és Eszközgazdálkodási Osztály, Műszaki osztály, Üzemeltetési Osztály.²⁷⁰

Andrásfalvy Bertalan miniszterségének időszakához tartozik, hogy egyfajta „szolgáltató funkciót” ellátó, és a művelődésben, oktatásban, sportban az ágazati szempontokat érvényesítő területi szerveket hoztak létre. A szervezés 1991 tavaszán kezdődött, és ekkor a nevük még „Területi Oktatásügyi Központként” szerepelt, és az ágazati szakmai követelmények érvényesülésének ellenőrzését, a feladatellátás eredményességének mérését, ellenőrzését, valamint a közoktatás-irányítás szakmai-szervezési feladatait voltak hivatva ellátni.²⁷¹ 1992. szeptember 1-én megalakultak a Regionális Oktatásügyi Központoknak (ROK) nevezett egységek. Összesen nyolc létesült, és többnyire három megye területén lévő oktatási intézmények felett rendelkeztek szakmai-szolgáltató és ellenőrző hatáskörökkel. A főváros önálló régiót alkotott.²⁷² Ezek az intézmények nemcsak szakmai kontrollt gyakoroltak az iskolák felett, és emellett valamiféle védelmet is jelentettek (volna) az iskoláknak a fenntartók – vagyis többnyire az önkormányzatok – irányából érkező szakmaiatlan intézkedések ellen. A „tankerület” kifejezést kerülni kívánva²⁷³ született meg az intézményrendszer, ám csak néhány évig működött, 1995-ben felszámolták.

Az 1992. év szervezetmódosítási eseményeihez tartozik, hogy a kormány által kidolgozott, a közigazgatás korszerűsítésének átfogó programja²⁷⁴ alapján az MKM-nek saját feladattervet kellett készítenie. Többek között, 1992. december 31-i határidővel, átfogó korszerűsítési programot kellett kidolgozni a minisztérium belső felépítésére és működésére, az irányítási viszonyokra, az egyes szervezeti egységekre és a tanácsadó testületekre, valamint a működés legfontosabb területeire. Bár ennek tervét megküldték a Belügyminisztérium részére, és annak megvalósítási feladatai beépültek a II. félévi munkatervbe, a kitűzött célok csak részlegesen valósultak meg. Jelentős módosítások még egy jó ideig nem következtek be, nem kezdtek hozzá a belső struktúra „azonnali” átalakításához sem, csupán elemző munkát végeztek („világossá vált számunkra, hogy a szervezeti és a szervezeti tevékenység

²⁷⁰ MNL OL, XIX-I-9-e-1993. január 8. (57. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1993. február 19. (57. doboz)

²⁷¹ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-1658-1991. (15. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1991. december 9. (53. doboz)

²⁷² Tájékoztató a Regionális Oktatásügyi Központok létesítéséről. *Művelődési Közlöny*, 1992/17. (szeptember 23.) – MNL OL, XIX-I-9-e-1992. július 27. (56. doboz) Később a neve Tankerületi Oktatásügyi Központ (TOK) változott.

²⁷³ „... ezt nem szabadott kimondani, mert az SZDSZ a falra mászott tőle” – emlékezett vissza Andrásfalvy később. *Hogy hitem...* 2005. 90.

²⁷⁴ 1026/1992. (V. 12.) Korm. határozat a közigazgatás korszerűsítéséről.

mely kritikus pontjain kell megkezdenuünk a változtatások előkészítését.”)²⁷⁵ A teljes korszerűsítési program, illetve a szervezetet leíró szabályzat kidolgozására 1993. június 30-ig kaptak határidőt.²⁷⁶

Az említett közigazgatás-korszerűsítési kormányprogram kapcsán vállalt bizonyos feladatok azonban teljesültek. A minisztérium belső működését meghatározó szabályzatokat kibocsátották (házirend, ellenőrzési szabályzat, gazdálkodási szabályzatok). Jelentős eredményként könyvelték el, hogy elkészültek az ügyrendek és munkaköri leírások.²⁷⁷ Ezeket az ügyrendeket és munkaköri leírásokat az SZMSZ-hez kapcsolódóan és azzal deklaráltan összhangban készítette el minden önálló szervezeti egység. A főosztályi ügyrendben jelent meg az osztály- illetve a csoport-struktúra. Feladatkör-megjelöléssel, a működési szabályok közül valamennyi SZMSZ-beli működési szabály a konkrét személy, illetve felelős nevének megjelölésével. A feladatok megfelelő részletezése mellett ki kellett térni a vezetői ellenőrzés és a munkafolyamatokba épített ellenőrzés feladataira is. Az érintettek 1992 közepső hónapjaiban készítették el az ügyrendjeik tervezeteit.²⁷⁸ A közigazgatási államtitkár („önálló szervezeti egység híján”) egy külső szakembert bízott meg a tervezetek átnézésével. Az ő észrevételei tanulmányozásával szeptember 20-ig kellett elkészíteni a végleges változatot.²⁷⁹

A munkálatok eredménye meglehetősen ellentmondásos lett. Elkészültek az ügyrendek (és a munkaköri leírások), azonban sok esetben nem voltak összhangban az SZMSZ-szel – ugyanis az ügyrenden keresztül kívánták a megújított feladatokat és az ügyköröket realizálni. A későbbi vizsgálatok megállapítása szerint az adott időpontban hatályos SZMSZ alapján kellett volna ügyrendet készíteni, és „lefelé” haladva, abból ügyköröket meghatározni.²⁸⁰ Ebben az évben – az ügyrendek elkészítéséhez kapcsolódóan – minden munkatárs megkapta a részletesen kidolgozott munkaköri leírását. Nem történt meg azonban a feladatok párhuzamosságának vizsgálata, a tevékenységi körök átfogó elemzése. Növekedett az ideiglenes, nem szervezetszerű megoldások száma: eseti megbízások adása, miniszteri biztosok kinevezése. 1991-ben 8, 1992-ben már 11 miniszteri biztos tevékenykedett e kiemelt hatáskörben, és

²⁷⁵ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iktatott iratok-3227-1992. (41. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iktatott iratok-B-3848-1993. (29. doboz)

²⁷⁶ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iktatott iratok-3227-1992. (41. doboz)

²⁷⁷ MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iktatott iratok-B-3848-1993. (29. doboz)

²⁷⁸ MNL OL, XIX-I-9-ay-1992. évi iratok-B-1288-1992. (11. doboz)

²⁷⁹ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iktatott iratok-4864-1992. (47. doboz)

²⁸⁰ MNL OL, XIX-I-9-bi-78. tétel-sz. n.-1992. (2. doboz)

egyben kiemelt bérezéssel. (A vizsgálatok egy részük alkalmazásának szükségességét is megállapította.)²⁸¹

A fentebb említettekkel összefüggésben az iratkezelésben is érezhető előrelépés történt. A régóta várt irattári tervet (de nem iratkezelési szabályzatot!) 1992 júliusában bocsátott ki a minisztérium Jogi és Igazgatási Főosztálya. A tételeket az ügyintézőnek kellett felírnia az iratokat ügyintézés menetében. Az irattári tételeket január 1-től keletkezett iratok esetében is alkalmazni kellett, ezért utólag kellett elvégezni az ügyiratok tárgyszerinti csoportosítását.²⁸²

Az irattári terv léte természetesen nem javította meg az ügyviteli munkában mutató hiányosságokat. A közigazgatási államtitkárnak újra ostromoznia kellett a munkafegyelem lazaságait, és erőteljes figyelmeztetést kilátásba helyezett: a munkaidő betartását az Államtitkári Hivatal fogja ellenőrizni.²⁸³ Nem lehetett mentség, hogy a nagy számú iratforgalom jelentősen leterhelte a szervezetet. Biszterszky Elemér államtitkár 1992-ben egy újabb körlevélben hívta fel a figyelmet az ügyintézési határidők betartására. „Minisztériumunk munkáját az elmúlt időszakban többen kedvezőbbnek ítélik, ezt személyesen tapasztalhattuk. Mindemellett [...] szóvá tették, hogy nem egy esetben hónapokig vártak beadványuk intézésére, de még csak választ sem kaptak. Amikor pedig telefonon vagy személyesen érdeklődtek ügyeik állásáról, előfordult, hogy megengedhetetlen, kioktató hangnemben utasították el őket.” Nyomatékosan felhívta a figyelmet a 30 napos ügyintézési határidő betartására, illetve ennek elhúzódása esetén az erről szóló tájékoztató levél kiküldésére. Hasonlóképpen elrendelte, hogy a megtett intézkedésekről az illetékes vezetőt is tájékoztatni kell.²⁸⁴

Az Állami Számvevőszék említett vizsgálata 1992 végén azt is megállapította, hogy a folyamatos belső szervezeti változások miatt egyre inkább elavul – az alig egy éve érvényben lévő – Szervezeti és Működési Szabályzat.²⁸⁵ Nem erre válaszul, azonban a közigazgatási munka fejlesztéséhez kapcsolódóan szögezték le a következőket 1993 januárjában, a Miniszterelnökségi Kabinetfőnöknek küldött összefoglalóban: az „elmúlt évtizedekben a szovjet mintára alakított és eltorzított intézményi struktúrák és működési mechanizmusok felszámolása, a magyar művelődésügy szerkezeti, tar-

²⁸¹ <https://www.asz.hu/storage/files/files/%C3%96sszes%20jelent%C3%A9s/1996/131j000.pdf> (letöltve: 2022. július 21.) Valamint: MNL OL, XIX-I-9-bi-78. tétel-sz. n.-1992. (2. doboz)

²⁸² MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iktatott iratok-3428-1992. (42. doboz)

²⁸³ MNL OL, XIX-I-9-ay-1992. évi iratok-B-72-1992. (10. doboz)

²⁸⁴ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iratok-2750-1992. (39. doboz) – A határidők betartására vonatkozó figyelmeztetést 1993 elején újra meg kellett ismételni (MNL OL, XIX-I-9-au-1993. évi iratok-50-1991. (47. doboz)

²⁸⁵ <https://www.asz.hu/storage/files/files/%C3%96sszes%20jelent%C3%A9s/1996/131j000.pdf> (letöltve: 2022. július 21.)

talmi, működési és minőségi megújítása nem megy az egyik évről a másikra”.²⁸⁶ Időközben azonban a miniszterelnök elérkezettnek látta az időt a minisztercserére.

MÁDL FERENC MINISZTERSÉGE A MÁSODIK SZERVEZETI ÉS MŰKÖDÉSI SZABÁLYZAT KIBOCSÁTÁSÁIG (1993. JÚNIUS 30.)

Az „eltorzított struktúrák” további kiegyengetése már az új miniszterre, Mádl Ferencre hárult. A miniszterváltáskor a legtöbb szervezeti egység megszakítás nélkül folytatta a működését, azonban az új miniszter határozott elképzelésekkel érkezett: a már végső elfogadási szakaszban lévő új jogszabályokban foglalt feladatok alapján kívánta a minisztériumi szervezetet is átalakítani. (Ebben az időszakban állt befejezés előtt a közművelődési, a közgyűjteményi, a közoktatási, és nem utolsósorban a régóta formálódó felsőoktatási törvénytervezet, valamint az államigazgatás további átalakítását célzó kormányrendelet.) Az új miniszter a „felelősség mind határozottabb megjelenítése érdekében” a minisztériumban dolgozók létszámát decentralizálni is kívánta, elosztva a szakterületek között.²⁸⁷

1993. februárban – a miniszterváltás időszakában – Dobos Krisztina helyettes államtitkár már javaslatot tett a közoktatási terület átszervezésére: meg kívánta szüntetni a Közoktatásfejlesztési Főosztályt, a Koordinációs Irodát, a Tankönyv- és Taneszköz Irodát. Ezzel párhuzamosan létre kívánta hozni a megszüntetettek legtöbb feladatát átvevő, ún. Közoktatási Koordinációs Főosztályt. Mellette megmaradt volna a Tanügyigazgatási Főosztály, a Közoktatási Szakmai Irányítási Főosztály, az Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály, és a Sport Önálló Osztály. Az átszervezés indoka: a közoktatási törvény tervezete elkészült, a továbbiakban a tantervek és a tankönyvek engedélyeztetésének együtt kell történnie, a tankönyvellátáshoz kapcsolódó információs rendszert össze kell kapcsolni a minisztérium döntés-előkészítő rendszerével.²⁸⁸ Az átszervezési döntést elhalasztották.

Ellenben 1993. április 1-től a Művelődésgazdasági Főosztályhoz utalták a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) pénzügyeinek kezelését. Viszont ehhez külön szervezet kiépítése is szükségeltetett.²⁸⁹ 1993 júliusában döntötték el, hogy az NKA kezelő szerve-

²⁸⁶ MNL OL, XIX-I-9-au-1993. évi iratok-161-1993. (46. doboz)

²⁸⁷ MNL OL, XIX-I-9-e-1993. április 24 (58. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1993. május 14. (58. doboz) – A kormánytól bérfejlesztésre is érkezett költségvetési kiegészítés, mellyel az a minisztériumi átlagfizetés 43 000 forintra emelkedett. (Az országos átlagfizetés 27 000 forintot tett ki.) MNL OL, XIX-I-9-bf-Tárgyi sorozat-6. tétel-sz. n. -1993. (5. doboz)

²⁸⁸ MNL OL, XIX-I-9-e-1993. február 19. (57. doboz)

²⁸⁹ MNL OL, XIX-I-9-e-1993. május 14. (58. doboz)

zeteként Igazgatóságot kell létrehozni, melyet az MKM-en belül önálló szervezeti egységként kell létrehozni, azonban az NKA bevételei terhére kell működtetni. (Ezzel a többi alap, alapítvány működtetéséhez képest másféle megoldást alkalmaztak.) Az NKA Igazgatósága a kulturális helyettes államtitkár felügyeleti területéhez tartozott.²⁹⁰ E tárgykörhöz tartozik, hogy az NKA megalakulásával (a Művelődésgazdasági Főosztályon belül működő) Alapok és Alapítványok Osztálya megszűnt, azonban az alapítványok felügyeletét végző részleg tovább működött. 1993-ban már közel 8000 alapítványt tartott számon,²⁹¹ köztük a minisztérium által alapítottakat, valamint amelyekben a minisztérium társalapítóként vett részt.²⁹² A minisztériumi alapítványok egy része kvázi közalapítványként működött, hiszen forrásait az állami költségvetés biztosította. Ennek sorába tartozott, hogy 1992. október 1-jével a kormány megszüntette a Magyar Köztársaság Művészeti Alapját, és létrehozta a Magyar Alkotóművészeti Alapítványt is. Az Alapítvány kezelésében jelentős ingatlan- és vállalati vagyon volt.²⁹³

Pontosan nem ismert időpontban alakult meg a Jogi és Igazgatási Főosztályon belül az Ügykezelési Osztály, illetve a Kulturális Jogi Osztály. Ez utóbbi a nevéből is adódóan (szinte) minden kulturális vonatkozású jogi ügyet intézett, kivéve: a stúdióengedélyezéseket, illetve a művészeti jogi ügyeket.²⁹⁴

²⁹⁰ MNL OL, XIX-I-9-e-1993. július 16. (59. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1993. augusztus 2. (59. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1994. március 25. (64. doboz) A Művelődésgazdasági Főosztályról két fő átkerült az NKA Igazgatóságára.

²⁹¹ MNL OL, XIX-I-9-av-6. tétel-sz. n.-1993. (46. doboz)

²⁹² Az MKM által alapított alapítványok: Eötvös József, Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény, Magyar Könyv, Magyar Kultúra, Magyar Történelmi Film, Művészeti és Szabadművelődési, Pro Renovanda Cultura Hungariae, Alapítvány a Vezetőképzésért, Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért, Nemzetközi Alapítvány a Magyar Oktatás, Kutatás és Fejlesztés Támogatásáért (I. F. H. E. R. D.). Társalapítás: A Magyar Film Múltja és Jövője, Alternatív Közgazdasági Gimnázium, Az Egészségkárosodott és Rokkant Gyermekek Táboroztatásáért, Üdültetéséért, Az Ökológiai Kultúra fejlesztéséért, Budapesti Német Iskola, Besing, Európáért – Verseny (Europa at School), Feszty-Körkép, Filmvilág, Forgatókönyv Alapítvány, Fórum Film, Gandhi, Human Agape, Kép – Világ, Magyar-Francia Ifjúsági Alapítvány, Magyar Táncművészeti Alapítvány, Magyar Mozgókép, Magyarországi Németek, Magyarországi Szlovákok Szövetsége, Márton Áron Alapítvány a Határon túli Magyar Diákokért, Mezőgazdasági Szakkönyv, Osztrák–Magyar Akció Tudományos Alapítvány, Pécsi Dómmúzeum, Theatrum. (MNL OL, XIX-I-9-ay-1994. évi iratok-B-1389-1994. (33. doboz))

²⁹³ 117/1992. (VII. 29.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Művészeti Alapjának megszüntetéséről és a Magyar Alkotóművészeti Alapítvány létesítéséről. – MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iktatott iratok-B-3848-1993. (29. doboz)

²⁹⁴ MNL OL, XIX-I-9-bf-Tárgyi sorozat-3. tétel-GJ1386 -1993. (3. doboz)

A Magyar UNESCO Bizottság Titkársága 1993. május 15-ével kivált az MKM szervezetéből, és önálló központi költségvetési szervvé vált.²⁹⁵

Az év során megszületett törvények az alábbi hatásokat generálták a minisztérium munkájában és szervezeti struktúrájában. Az életbe lépő felsőoktatási törvény²⁹⁶ eredményeképpen a minisztérium feladatköre az agrár-, az egészségügyi-, a gazdasági- és az államigazgatási felsőoktatás irányítási-felügyeleti feladataival bővült. A felsőoktatási terület felügyelete április 15-éről a közigazgatási államtitkártól a felsőoktatási helyettes államtitkársághoz került, és a jelzett törvény rendelkezéseinek ellátására valamivel később az addig egyetlen főosztály által ellátott feladatokat négy szervezeti egységhez osztották szét. E kibővült intézményhálózati felügyeleti terület ellenőrzése céljából a megszűnő Felsőoktatási és Kutatási Főosztály nyomában, a fő tevékenységi irányok szerint szerveződve, létrejött a Tudományos Ügyek Főosztálya,²⁹⁷ az Általános Felsőoktatási Főosztály,²⁹⁸ a Pedagógus- és Művészképzési Főosztály,²⁹⁹ és a Nemzetközi Oktatási és Együttműködési Főosztály³⁰⁰ (ez utóbbi főosztály

²⁹⁵ 70/1993. (V. 6.) Korm. rendelet a Magyar UNESCO Bizottságról. Azonban a Bizottság főtíkárárt – a külügyminiszterrel egyetértésben – a művelődési és közoktatási miniszter nevezte ki, és a költségvetés is az MKM fejezetében irányozták elő.

²⁹⁶ A felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény.

²⁹⁷ Tevékenységének alapvető jogi kereteit az MKM SZMSZ, valamint a Felsőoktatási törvénynek a tudományos kutatásra és fejlesztésre, a doktori (PhD) képzésre és fokozatszerzésre, a tudományos együttműködésre és a szakmai-tudományos követelményekre vonatkozó részei, valamint a kormány Tudománypolitikai Irányelveiből adódó és az Innovációpolitikájából adódó feladatok alkották. Ellátta a kutatásirányítással és innovációpolitikával kapcsolatos tárcafeladatokat (döntés-előkészítés, bizottsági munka), kutatási előirányzatok tervezése, nemzetközi tudományos kapcsolatok és kutatási-fejlesztési programok menedzselése és a prioritások kijelölése, a kutatásfejlesztés hazai testületei munkájának összehangolása és a tárcaképviselő ellátása, a felsőoktatási intézményekben folyó tudományos kutatás és fejlesztés programjainak kidolgozása és a kapcsolódó személyi ügyek vitele, a doktori és a habilitációs képzések szakmai tervezeteinek kidolgozása, a felsőoktatási informatikai fejlesztések ügyei, az alapokkal és alapítványokkal kapcsolatos minisztériumi feladatok ellátása, tudományos teljesítmények mérése, hungarológiai kutatások intézése.

²⁹⁸ Az agrár, az egészségügyi, a szociális, a műszaki, a környezetvédelmi, a közgazdasági, a menedzserképzési, a közigazgatási, az állam- és jogtudományi, a természettudományi és a bölcsészettudományi, valamint az ide kapcsolódó szakképzés területén végezte a törvényességi felügyeletet (szabályzatok, ellenőrzés, külföldi intézmények engedélyeztetése), akkreditációs ügyek, szakalapítási és szakindítási ügyek, felsőoktatás-fejlesztési ügyek, a felsőoktatási személyi ügyek szakmai előkészítése, hungarológia, felvételi rendszer működtetése, testületi munka, tárcák közti koordináció.

²⁹⁹ A művészetoktatási intézmények, a testnevelési egyetem, gyógypedagógiai tanárképző, és a szakmai tanárképzés területén végzi a törvényességi felügyeletet (szabályzatok, ellenőrzés, külföldi intézmények engedélyeztetése), akkreditációs ügyek, szakalapítási és szakindítási ügyek, képesítési követelmények, felsőoktatás-fejlesztési ügyek, pedagógusképzési ügyek, a felsőoktatási személyi ügyek szakmai előkészítése, testületi munka, tárcák közti koordináció.

³⁰⁰ Alapvető feladata a felsőoktatás (a felsőoktatási intézmények) nemzetközi kapcsolatainak segítése, a mobilitás, az ekvivalencia, valamint az ezzel összefüggő akkreditáció hatósági feladatainak

keretén belül működött a Magyar Ekvivalencia és Információs Központ,³⁰¹ a Nemzetközi Együttműködési Iroda,³⁰² és a Külföldi Ösztöndíjas Osztály). Az előbbi három főosztály alá, hogy „ne legyen túlzott a szervezeti tagoltság”, osztályok nem tartoztak.³⁰³ Előkészítéssel, szervezéssel és koordinációval segítette továbbra is a felsőoktatási helyettes államtitkár munkáját a Felsőoktatási Koordinációs Iroda, már a felsőoktatási törvény vonatkozó pontjainak figyelembevételével.³⁰⁴

A közoktatási helyettes államtitkár felügyelete alá tartozó terület már említett átszervezése nyáron került napirendre.³⁰⁵ Végül – a közoktatási törvényből adódó feladatellátás érdekében – 1993. október 22-én születtek meg azok a döntések, amelyek radikálisan átalakították ezt a területet. Létrejött a Szakmai Irányítási Főosztály (benne a Fejlesztési Osztállyal, és a Szakszolgálati és Szakmai Szolgáltató Osztállyal), a Szervezési Főosztály³⁰⁶ (benne a Közoktatási Kapcsolatszervezési Osztállyal és a Közoktatásszervezési Osztállyal). Megmaradt a Tanügyigazgatási Főosztály (benne a Közoktatásigazgatási Osztállyal és a Szakképzési Osztállyal), szintén megmaradt a Testnevelési és Sport Osztály, és az Etnikai és Nemzetiségi Kisebbségi Főosztály.³⁰⁷

Ebben az évben születtek meg a műsorszórás céljára szolgáló frekvenciák használatára vonatkozó jogszabályok is,³⁰⁸ melyek nyomán az MKM hatósági feladatai

ellátása. Ezen belül támogatta a felsőoktatási intézmények nemzetközi kapcsolatainak fejlesztését, az Európa tanácsi tagságból, az Európa közösségi társult tagságból fakadó feladatok intézése, az OECD és más kétoldalú programok végrehajtása, ellátta a felsőfokú oklevelek, fokozatok elismeréséből, honosításából fakadó hatósági kötelezettségeket és felügyelte a felsőoktatási intézmények ezirányú tevékenységét, általános felügyeletet gyakorolt a középiskolai bizonyítványok honosításával kapcsolatos ügyekben, másodfokú hatósági jogkört gyakorolt az Állami Nyelvvizsga Bizottság határozata ellen beadott fellebbezési ügyekben, előkészítette a külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi engedélyeztetését, ellátta a magyar állampolgárok külföldi felsőoktatási intézményekbe, valamint a külföldi állampolgárok magyarországi intézménybe történő felvételével, illetőleg a tanulmányokkal kapcsolatos feladatokat, mindezen feladatokról nyilvántartásokat vezet, valamint hivatalos tájékoztatásokat készít.

³⁰¹ Az Európa Tanács NEIC-, és az UNESCO/CEPES NIB-hálózat részeként.

³⁰² A volt ún. PHARE-iroda.

³⁰³ MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iktatott iratok-B-3848-1993. (29. doboz)

³⁰⁴ MNL OL, XIX-I-9-e-1993. október 22. (61. doboz)

³⁰⁵ Ezen államtitkárságon, egyedülként, hosszabb ideig nem volt koordinációs iroda.

³⁰⁶ A közoktatás döntés előkészítő rendszerének szervezése, szakmai irányítása, gondozása. Pedagóguskataszter készítése. A közoktatás finanszírozási rendszerének szakmai összefogása, kidolgozása. Költségvetéssel és a céltámogatásokkal kapcsolatos ügyek, nemzetközi segély- és hitelkonstrukciók.

³⁰⁷ MNL OL, XIX-I-9-e-1993. október 22. (61. doboz)

³⁰⁸ 1993. évi LXII. törvény a frekvenciagazdálkodásról, valamint: 110/1993. (VII. 30.) Korm. rendelet a nem kereskedelmi, helyi rádió- és televízióműsört készítő és közlő stúdiók alapításának engedélyezéséről.

bővültek. Ez szinte automatikusan azt jelentette, hogy a stúdióengedélyezéssel, műsorszórási feladatokkal foglalkozó szervezeti egységet is létre kell hozni.

Az MKM szervezeti hatékonyságának biztosítása érdekében, illetve a kormányzati munka eredményessége érdekében is, gyors ütemben, megszerkesztették és 1993. június 30-án kiadták az új Szervezeti és Működési Szabályzatot.³⁰⁹ A dokumentum valójában az 1991 és az 1993. június 30-a között végrehajtott szervezeti és működési változásokat tartalmazta, vagyis egységesítette és formába is öntötte az aktuálisan létező, működő struktúrát. Ez a javított, átdolgozott SZMSZ nem tartalmazhatott mást, mint a jogszabályon, vagy a miniszteri értekezleti döntésen alapuló módosítást. (Pl. ilyen változás volt még az alaptevékenység meghatározása: a köztisztviselői törvényből származó kötelezettségeket foglalták be.)³¹⁰

A szervezeti egységek a felügyeleti rend szerint a következőképpen alakultak át.³¹¹

Miniszter – Miniszteri Titkárság, Kabinetiroda, Sajtóiroda. *Politikai államtitkár*: Államtitkársági Titkárság, Rehabilitációs Bizottság Titkársága. *Közigazgatási államtitkársági felügyeleti terület*: Államtitkársági Hivatal (keretében működött az államtitkár titkársága), Jogi és Igazgatási Főosztály, Személyi és Munkaügyi Főosztály, Külcsoportok Főosztálya, Ellenőrzési Főosztály, Egyházi Kapcsolatok Főosztálya, Magyar Ösztöndíj Bizottság Titkársága, Ügyfélszolgálati Iroda. *Közoktatási helyettes államtitkár felügyeleti területe*: Koordinációs Iroda, Tankönyv- és Taneszköziroda, Tanügyigazgatási Főosztály, Közoktatási Szakmai Irányítási Főosztály, Közoktatásfejlesztési Főosztály, Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály, Testnevelési és Sport Önálló Osztály. *Felsőoktatási helyettes államtitkár felügyeleti területe*: Helyettes Államtitkársági Titkárság, Felsőoktatási és Kutatási Főosztály. *Kulturális helyettes államtitkársági felügyeleti terület*: Koordinációs Iroda, Színház-, Zene- és Táncművészeti Főosztály, Képzőművészeti Főosztály, Könyv, Lap és Irodalmi Főosztály, Film- és Video Főosztály, Közművelődési Főosztály, Közgyűjteményi Főosztály, Stúdió Engedélyezési Önálló Osztály. *Gazdasági helyettes államtitkársági felügyeleti terület*: Koordinációs Iroda, Művelődésgazdasági Főosztály, Informatikai Főosztály, Ágazati Biztonság-szervezési Önálló Osztály, Gazdálkodási és Ellátási Főosztály.

E dokumentum is tartalmazta a tanácsadó testületek listáját.³¹²

³⁰⁹ MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iktatott iratok-3989-1993.

³¹⁰ MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iktatott iratok-3945-1993. (16. doboz)

³¹¹ Lásd a 2. számú függelék!

³¹² Tanácsadó testületek: (a miniszteré) Szakmai Kollégium, Országos Idegennyelvoktatási Tanács; (a közigazgatási államtitkáré) Országos Távoktatási Tanács, Magyar Tanácsadó Bizottság a kulturális javak nemzetközi védelmének biztosítására; (felsőoktatási helyettes államtitkáré) Felsőoktatási Tudományos Tanács, Hungarológiai Tanács, FEB-SZET Koordinációs Bizottság, Felsőoktatási Munkavédelmi Bizottság; (a közoktatási helyettes államtitkáré) Közoktatáspolitikai Tanács, Pedagógusképzési és Továbbképzési Tanács, Tanterv-, Tankönyv- és Taneszköztanács; (kulturális

Mint látható, a sajtótájékoztatás munkája az új szervezeti rendben is a miniszter hatáskörében maradt, pedig a feladat ilyenén intézését maga Antall József kormányfő nehezményezte korábban. A miniszterelnök a kormányüléseken és a politikai államtitkárok számára tartott táájékoztatón is hangsúlyozta, hogy a minisztériumokon belül a tájékoztatási és a nyilvánossági munka koordinálását, a minisztérium sajtótevékenységének irányítását a parlamenti-politikai államtitkárok feladatának tartja.³¹³

Nem sokkal később úgy jellemezték az életbe léptetett SZMSZ-t, mint a szervezeti adottságok standartizálását, mellyel egyetemben a létszám- és bérszámok szervezetei szerinti megoszlását is rögzítették.³¹⁴

AZ UTOLSÓ EGY ÉV: A 1993. JÚLIUS 1. ÉS 1994. JÚLIUS 15. KÖZÖTTI SZERVEZETI MÓDOSULÁSOK

Az 1993. júniusi SZMSZ kibocsátását követően továbbra sem „nyugodott le” a minisztérium strukturális mozgása. Sőt, hamarosan egy új SZMSZ összeállításának munkálatai is megkezdődött. Fontos, hogy a közoktatásról, valamint a felsőoktatásról szóló törvények hatályba lépése után a miniszter feladat- és hatásköréről szóló kormányrendeletet is módosítani szükségeltetett. Ezt viszont csak általános jellegű megfogalmazásban vitték véghez, ugyanis a két törvény tételesen határozta meg a miniszter feladatait, ezek átemelését azonban a kormányrendeletbe nem tartották szükségesnek, illetve lehetségesnek.³¹⁵

Az első, már a nyár folyamán végrehajtott módosítás a Művelődésgazdasági Főosztályt érintette.³¹⁶ A kormányzati munka korszerűsítési programjával összhangban, valamint a két, fentebb említett oktatási törvényből adódó többletfeladatok miatt a Főosztály kettéosztása mellett döntöttek. A Pénzügyi és Fejlesztési Főosztály, illetve

helyettes államtitkáré) Országos Könyvtárügyi Tanács, Levéltári Tanács, Országos Múzeumi Tanács, Filmművészeti Tanácsadó Testület, Képzőművészeti Tanácsadó Testület, Színházművészeti Tanácsadó Testület, Zenei Tanácsadó Testület, Táncművészeti Tanácsadó Testület, Könyvszakmai-Irodalmi Tanácsadó Testület, Közművelődési Tanácsadó Testület; (gazdasági helyettes államtitkáré) Informatikai Tanácsadó Testület, Felsőoktatási Gazdasági Tanácsadó Testület.

³¹³ MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iktatott iratok-3492-1993. (14. doboz)

³¹⁴ MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iktatott iratok-B-3848-1993. (29. doboz) Figyelemre érdemes, hogy a hivatkozott dokumentum szerint egy „számítógéppel támogatott” elemzési rendszert is működtek, amellyel feladat- és hatásköri vizsgálatokat végeztek. Uo.

³¹⁵ MNL OL, XIX-I-9-e-1993. december 10. (62. doboz)

³¹⁶ A főosztályon belül, az átszervezés előtti időszakban, a következő osztályok léteztek: Költségvetési Kapcsolatok Osztálya, Ágazati Pénzügyek Osztálya, Tervezési és Értékelési Osztály, Önkormányzati Osztály, Közgazdasági Osztály, Fejlesztési és Műszaki Osztály, alapítványi részleg.

Közgazdasági és Önkormányzati Főosztály megalakításával a pénzügyi feladatok ellátása során több esetben észlelt és hangoztatott túlterheltséget és feszültséget igyekeztek enyhíteni. A „gazdaság teherbíró képessége folytán [sic!] az állandó pénzsűke a jellemző”, és az operatív feladatok ellátása elvonta az időt az „ágazat jövőképének formálásától”. Később azt is elismerték, hogy a korábbi tevékenységi spektrum „nehezen volt átfogható” egy főosztály keretében.³¹⁷ A reformot követően a Pénzügyi és Fejlesztési Főosztály alakította ki a tárca költségvetési előirányzatait, készítette el a tárcaszintű költségvetést és számszaki és szöveges beszámoló jelentéseket, szervezte az intézményi költségvetések tervezését és jóváhagyását. A Közgazdasági és Önkormányzati Főosztály az ágazat alrendszerait érintő hosszútávú fejlesztési programok kidolgozásában, a feltételrendszer kimunkálásában, koordinációs feladatokban vett részt.

Március végével több más módosítást is elfogadtak: a Személyi és Munkaügyi Főosztály nevét Személyi és Közzolgálati Főosztályra változtatták, a Szervezési Főosztály Koordinációs és Fejlesztési Főosztályra változott. Ezeken a névváltoztatásokon túlmenően jelentősebb volt, hogy a Közoktatásfejlesztési Főosztály – mint önálló szervezeti egység létrehozását 1993 márciusában döntötték el. Feladata: világbanki ifjúsági szakképzési projekt keretében szervezi és összegangolja a közismereti tantárgyak fejlesztését, tanterveinek, tankönyveinek készítését.³¹⁸

A politikai államtitkár 1993 második felében kétszer is javasolta, hogy a Sajtóiroda a politikai államtitkárság keretébe kerüljön, ugyanis „a minisztérium oktatás- és művelődéspolitikai arculatáért csak így tudhat felelni a politikai államtitkár”. A közigazgatási államtitkár ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg („a szervezeti egységnek feladatkörébe tartozik a tájékoztatáspolitikai egész tárcára vonatkozó alakítása, és a belső kommunikációs rendszer teljes szervezetünket átfogó működtetése. Emiatt a jelenlegi helyzet fenntartását javaslom.”) A sajtóiroda továbbra is a Miniszteri Kabinetirodán belül maradt.³¹⁹

Szintén a Kabinetiroda működését érintette, hogy az 1993. februári vezetői váltás következtében kialakult „új munkamódszer” és a „felgyülemlett tapasztalat” hasznosítása okán e központi részleg feladatrendszerét, úgymond, tovább korszerűsítették, már az új SZMSZ készítésével párhuzamosan. Itt nem részletezendő módon a Kabi-

³¹⁷ MNL OL, XIX-I-9-e-1993. szeptember 24. (60. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-e-1993. október 22. (61. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iktatott iratok-B-3848-1993. (29. doboz) – Korábban a Művelődésgazdasági Főosztály bérkeretét külön meg kellett emelni, miután többen távoztak a fizetések miatt. (MNL OL, XIX-I-9-e-1993. április 30. (58. doboz))

³¹⁸ MNL OL, XIX-I-9-e-1994. március 25. (64. doboz) – Előzetes tervek: MNL OL, XIX-I-9-e-1994. január 7. (63. doboz)

³¹⁹ MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iratok-B-4084-1993. (30. doboz)

net alaptevékenysége kétirányú lett: A) funkcionális, és B) Szakmai és szakmapolitikai. A feladatok szétválasztásával és külön apparátusra bízásával a miniszter „adminisztratív” túlterhelését csökkentették, és a miniszterhez címzett kérések és igények közvetlenül a kabinetben belül vagy egyenes konzultációval váltak elintézhetővé. Ezzel megnőtt a kabinetiroda tekintélye, s egyben a hatásköre is.³²⁰

Az 1993. és az 1994. évben egy olyan folyamat foglalta le a minisztériumot, amelynek teljes és részletes kifejtése szintén túlmutat e munka keretein.³²¹ A lényeg jelen esetben csak az, hogy a tárca által létrehozott és az éves költségvetés megfelelő részét folyamatosan élvező alapítványok esetében kezdeményezték és egyben elindították azok közalapítvánnyá történő átalakítását.³²²

Az itt leírt, valamint a még tervezett változások miatt már 1993 őszén megkezdtek az új SZMSZ kialakításának munkálatait. Oka nemcsak a végbement szervezeti változások egységbe foglalása volt, hanem a közigazgatás korszerűsítésére vonatkozó kormányhatározat rendelkezéseinek való megfeleltetés. Boross Péter miniszterelnök nagy súlyt helyezett a szakszerűen működő közigazgatásra, és a fent említett kormányrendeletekből fakadó változtatásokat is beépítették az új dokumentumba.

Az új SZMSZ most sem tartalmazhatott mást, mint jogszabályon vagy a miniszteri értekezlet döntésén alapuló feladatot. Kezdeményezni lehetett olyan módosítást is, amelyek nem a tevékenység tartalmára, csupán a meglévő feladat újra fogalmazására szorítkoztak, azonban ez nem járhatott sem bér, sem létszám emelkedéssel. A köztisztviselői törvény által előírt alaptevékenységet elkülönített módon kellett feltüntetni, míg kiegészítő tevékenység lehetett a nem a fő profilhoz tartozó tevékenység, olyan, amelyben folyamatos egyeztetés szükséges egy másik állami szervvel. A szervezeti egységek a tervezett feladatsoraikat világosan, tömören kellett megfogalmazni.³²³

³²⁰ MNL OL, XIX-I-9-bi-90. tétel-sz. n.-1994. (3. doboz) A javaslatot 1993. december 4-én hagyta jóvá a miniszter.

³²¹ Pl. egy oktatásfejlesztési közalapítvány létesítését a belső ellenállás is hátráltatta, ugyanis az előkészítésből kihagyott Köznevelési Szakmai Irányítási Főosztály sérelmezte, és egyben aggasztónak tartotta, hogy „olyan feladatokat ruházna az alapítványra, amelyekért egyértelműen a minisztérium a felelős.” (MNL OL, XIX-I-9-bi-53. tétel-sz. n.-1994. /2. doboz/) – Nem függetlenül az ügytől a közigazgatási államtitkár pár nap múlva kibocsátott egy körlevelet, amelyben a főosztályok közötti koordináció, a jelentések készítésében az együttműködési követelményére hívta fel a figyelmet. (MNL OL, XIX-I-9-bi-63. tétel-sz. n.-1994. (2. doboz))

³²² Az alapítványok átalakítására a Polgári Törvénykönyv 1993. évi módosítása adott lehetőséget (1993. évi XCII. Törvény 8. §.)

³²³ Erre a közigazgatási államtitkár javasolt kifejezéseket és „állítványokat” juttatott el a szervezeti egységekhez.

A párhuzamosságok elkerülése érdekében a főosztályoknak a feladatrészeit egyeztették a társ főosztályokkal. Sajátos egyezésnek tekintették a vertikális párhuzamosságot, amikor a hatáskör megoszlik a központi ágazati irányítás és az ellátási felelősséggel bíró intézményfenntartó önkormányzat között. Ilyen esetekben „pontos szóhasználat kell annak érdekében, hogy ne vonjunk el hatáskört és ne kerüljünk abba a helyzetbe se, hogy valamely feladat két felelős szerv SZMSZ-ében, vagy alapító okiratában jelenik meg”) A túl részletes, ügyrendi jellegű leírások beküldése gyakori hiba volt, ezeket „nem engedték át” a végleges szövegbe.

Külön fel kellett hívni a főosztályokat, hogy az adott területen tevékenykedő alapítványok céljait „tükröztetni” kell a főosztályi feladatkörrel. Emellett a két oktatási törvényben foglalt minisztériumi kötelezettségek pontos átvezetése okozta a legnagyobb koordinációs feladatot.³²⁴ Decemberben a szervezeti egységeknek át kellett dolgozniuk a tanácsadó testületek listáját, valamint az irányított, illetve felügyelt intézmények adatait. Ez utóbbi esetében a felügyelet ellátója szerint csoportosítva kellett a pontos (alapító okirat vagy jogszabály szerinti) nevet megadni. „A cél az, hogy a felügyelet ellátása, szorosabban kösse össze az államigazgatási szervezeti egységet (a főosztályt) azzal az intézménnyel, amely az előbbi hatásköréhez kapcsolódik” – szövelt az indoklás. A miniszteri értekezlet túlterheltségét szintén szervezeti módosítással kívánták csökkenteni.³²⁵

Az új SZMSZ készítésével párhuzamosan kezdeményezték a Kabinetiroda átszervezését, a miniszter „adminisztratív túlterhelése” csökkentésének érdekében. Lényege, hogy a miniszterhez címzett feladatok közvetlenül a kabinetben belül vagy egyenes konzultációval csökkenthetők legyenek. Vagyis növelték volna a kabinetiroda hatásköreit.³²⁶

A minisztérium SZMSZ-ének folyamatos karbantartása, a változó szervezetnek megfelelő állapot szabályzatban való rögzítése érdekében bekérték a szervezeti egységek javaslatait saját feladatkörükre vonatkozóan, a jogszabályoknak megfelelő leírásával. Ezek alapján 1994 január elején készült el egy SZMSZ-tervezet. Ebben azonban nemcsak a feladatkörök leírását, hanem a szervezeti egységek javasolt átalakítását is szerepeltették.³²⁷

³²⁴ MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iratok-B-2895-1993. (27. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iratok-B-2775-1993. (27. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iratok-B-35267-1993. (29. doboz)

³²⁵ MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iratok-B-4067-1993. (30. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iratok-B-4055-1993. (30. doboz)

³²⁶ MNL OL, XIX-I-9-bi-90. tétel-sz. n.-1994. (3. doboz)

³²⁷ MNL OL, XIX-I-9-e-1994. január 7. (63. doboz) Meg kívánták szüntetni a Rehabilitációs Bizottság Titkárságát, és a tevékenysége más szervezeti egységek között osztani szét. A Tulajdonrendezési iroda feladatainak elkülönítését az Egyházi kapcsolatok Főosztályától. Ketté kívánták választani az Igazgatási és Jogi Főosztályt. Az indoklás szerint a megnövekedett számú feladatot csak így lehet

1994. január és március között folytatták le az utolsó egyeztetéseket a dokumentum véglegesítése érdekében. Ennek több állomása volt: a Rehabilitációs Bizottság Titkárságának tervezett megszüntetése helyett a megmaradás mellett döntöttek. A Jogi és Igazgatási Főosztály feladatrendszerét – a fentebb említett módon – kettéosztották. A MÖB Iroda önállóságát először meg kívánták szüntetni, ám ez elmaradt. A Miniszteri Titkárság feladatait is átalakították, az 1993. évi SZMSZ-hez képest, illetve egyeztették a kabinetiroda feladataival. A Kabinetiroda tevékenységi körét kibővítették (pl. nevesítették az Országgyűléssel kapcsolatos munkáját). A közigazgatási államtitkár Államtitkári Hivatalának feladatai a Jogi és Igazgatási Főosztály átszervezésével változtak. A nemzetközi ügyek területén a felsőoktatási kapcsolatok, az ösztöndíjügyek a felsőoktatási területhez kerültek. Az Egyházi Tulajdonrendezési Iroda feladatköri jegyzékét mellékletként kívánták az SZMSZ-be helyezni, azonban ez nem valósult meg. A közoktatási helyettes államtitkárság átszervezése ezzel párhuzamosan haladt (végül a szervezeti egységek átnevezésére került sor, illetve egy koordinációs ügyekkel foglalkozó főosztály létrehozására).³²⁸ A miniszterváltás nem okozott törést az elcsatolt részekben élő magyarok kulturális ellátásának – kiemelten kezelt – ügyeiben. A Határontúli Magyarok Osztályát 1994-ben már hat szakmai tanács, illetve kuratórium segítette.³²⁹

1994. március 31-ei hatállyal bocsátották ki a minisztérium újabb Szervezeti és Működési Szabályzatát.³³⁰

Az új SZMSZ felügyeleti területenként tartalmazta a szervezeti egységek felsorolását. *Miniszter* – Miniszteri Titkárság, Kabinetiroda, Sajtóiroda. *Politikai államtitkár*: Államtitkári Titkárság, Rehabilitációs Bizottság Titkársága. *Közigazgatási államtitkári felügyeleti terület*: Államtitkári Hivatal, Jogi és Igazgatási Főosztály, Személyi és Közzszolgálati Főosztály, Külskapcsolatok Főosztálya, Ellenőrzési Főosz-

elvégezni, főleg, hogy a Kormány Közigazgatás-szervezési Programja is olyan követelményeket tartalmaz, amely az „igazgatásszervezés korszerű módszerei alkalmazását” írja elő. A külön Jogi, és a külön Igazgatási (vagy Igazgatásszervezési) Főosztály az igazgatási feladatok magasabb szintre emelését biztosítaná.

³²⁸ MNL OL, XIX-I-9-ay-1993. évi iratok-B-4067-1993. (30. doboz) A Közoktatási Koordinációs Iroda 1993. december 1-től Közoktatáspolitikai Tanács néven működött tovább. A Tankönyv és Taneszköziroda az Országos Köznevelési tanács szervezeti egysége lett.

³²⁹ Ezek: Határontúli Magyarok Könyvkiadásának Kuratóriuma, Határontúli Magyarok Ösztöndíj Tanácsa, Határontúli Magyarok Tábornanácsa, Határontúli Magyarok Oktatási Tanácsa, Határontúli Magyarok Közművelődési Tanácsa, Határontúli Magyarok Színházi tanácsa. (MNL OL, XIX-I-9-bi-82. tétel-sz. n.-1994. /3. doboz/)

³³⁰ Rövidített formában a *Művelődési Közlöny*ben jelentették meg, két hónappal később. (A művelődési és közoktatási miniszter 4/1994. (*Művelődési Közlöny* 18.) MKM utasítása a Művelődési és Közoktatási Minisztérium szervezetéről, valamint szervezeti és működési szabályzatáról.) Teljes formában az érdekeltek közvetlenül kapták meg.

tály, Egyházi Kapcsolatok Főosztálya, Magyar Ösztöndíj Bizottság Irodája, Ügyfélszolgálati Iroda. *Közoktatási helyettes államtitkár felügyeleti területe:* Országos Köznevelési Tanács Titkársága, Közoktatáspolitikai Tanács Titkársága, Koordinációs és Szervezési Főosztály, Tanügyigazgatási Főosztály, Közoktatási Szakmai Irányítási Főosztály, Közoktatásfejlesztési Főosztály, Testnevelési és Sport Önálló Osztály, Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály. *Felsőoktatási helyettes államtitkár felügyeleti területe:* Koordinációs Iroda, Általános Felsőoktatási Főosztály, Pedagógus- és Művészképzési Főosztály, Tudományos Ügyek Főosztálya, Nemzetközi Oktatási és Együttműködési Főosztály. *Kulturális helyettes államtitkár felügyeleti területe:* Koordinációs Iroda, Közgyűteményi Főosztály, Közművelődési Főosztály, Könyv-, Lap- és Irodalmi Főosztály, Film- és Video Főosztály, Színház-, Zene- és Táncművészeti Főosztály, Képzőművészeti Főosztály, Stúdió Engedélyezési Önálló Osztály, Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága. *Gazdasági helyettes államtitkár felügyeleti területe:* Koordinációs Iroda, Pénzügyi és Fejlesztési Főosztály, Közgazdasági és Önkormányzati Főosztály, Informatikai Főosztály, Ágazati Biztonság-szervezési Önálló Osztály, Gazdálkodási és Ellátási Főosztály.

Ez volt az Magyar Demokrata Fórum vezette polgári kormány kultusztárcájának utolsó Szervezeti és Működési Szabályzata, szinte közvetlenül az országgyűlési választások előtt kiadva.

Mádl Ferenc miniszter 1994 áprilisában Boross Péter számára összefoglalta a tárca négy éves tevékenységét, az 1990. május 23-ai és 1994. április 1-jei időpontok között.³³¹ A minisztériumnak a nehéz körülmények közepette az oktatás és a kultúra irányításának gyökeres megújításával kellett „megbirkóznia”, vagyis a „direkt utasításos, a folyamatokba közvetlenül beavatkozó irányítási modellel szemben a szakmai területekre támaszkodó felügyeleti-irányítási modell megvalósítása” érdekében, az oktatástól kezdve a művészeti alkotómunka támogatása feltételeinek kialakításáig. A miniszter leszögezte: a célkitűzések többségét megvalósították. „Nagyrészt megteremtettük a köz- és a felsőoktatás működésének, széleskörű átfogó fejlesztésének jogi kereteit, többségében megújítottuk a tankönyvkiadást, és piacot. Tényként beszélhetünk az oktatás, a kutatás, az iskolalapítás szabadságáról. Jelentősen megerősödött az intézmények autonómiája, és folyamatosan kiterjesztjük a demokratizmust [sic!] az oktatás és művelődés igazgatási-irányítási folyamataiban is. A megalakult tanácsadó-véleményező testületek működésével jelentősen megnövekedett a civil szervezeteknek a döntésekbe való beleszólási-véleményalkotási lehetősége. [...] A kulturális iparban megszüntettük az állami monopóliumot. Kidolgoztuk a magánosítás szakmai alapelveit, s közreműködtünk a magánosítás végrehajtásában.” Az

³³¹ A beszámoló aláírás nélküli tervezete maradt fent.

MKM kilenc, elfogadásra került törvényt készített elő, és ezen kívül 38 kormányrendeletet, valamint több, kapcsolódó koncepciót (pl. Nemzeti Alaptanterv Tantervi alapelvek). 82 miniszteri rendeletet alkottak, és a minisztérium szervezetét is az új feladatoknak megfelelően szervezték át (valamint e feladatbővüléssel indokolta a létszám emelkedését).³³²

A választások előtti rövid időszakban a minisztérium vezetése a pártpolitikai vetélkedésektől való következetes távolságtartásra kérte a munkatársakat, a fegyelmezett, pontos, és a „tudatos erőkoncentrációval” a szakmai teendőkre összpontosító munkához. Az „1993. decemberében beiktatott” kormány programjának megfelelően hívták fel a figyelmet arra, hogy „magas színvonalú, pártpolitikától mentes, a mindenkori kormányhoz lojális és stabil köztisztviselői kar” fokozott felelősséggel tartozik e követelmények betartásában, egészen a választások eredményeképpen megalkuló új kormány hivatalba lépéséig.³³³

Az 1994. május 8-i választások (első fordulójára)³³⁴ után napon államtitkári értekezletet tartottak az MKM-ben. Itt valószínűsítették, hogy az új kormány megalakulásáig ügyvezető kormány működik tovább. Hozzáadták: „A kulturális szakmai vezetés, a lehetőségek keretei között, nagyobb hibák nélkül végezte feladatát.”³³⁵

³³² MNL OL, XIX-I-9-ay-1994. évi iratok-B-695-1994. (30. doboz)

³³³ MNL OL, XIX-I-9-ay-1994. évi iratok-B-613-1994. (32. doboz)

³³⁴ A második forduló május 29-én tartották.

³³⁵ MNL OL, XIX-I-9-ay-1994. évi iratok-B-1199-1994. (33. doboz)

FÜGGELÉK

1. SZÁMÚ FÜGGELÉK

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1991. október 15-én hatályba lépett Szervezeti és Működési Szabályzata szervezeti rendjének összegzése

A miniszter: a miniszter az Alkotmányban és más jogszabályokban megállapított hatáskörét a minisztérium útján gyakorolta. Feladatkörében miniszteri rendeleteket és utasításokat, jogi iránymutatásokat (irányelvet, tájékoztatót), illetőleg egyéb intézkedéseket, egyedi ügyekben pedig egyedi határozatokat, utasításokat adott ki. A miniszter állapította meg a minisztérium szervezeti felépítését, az önálló szervezeti egységek (főosztályok, önálló osztályok, önálló csoportok; a továbbiakban együtt: főosztályok) feladatkörét, a politikai államtitkár, a közigazgatási államtitkár és a helyettes államtitkárok felügyeleti területét, döntött a személyes hatáskörébe utalt, s a magának fenntartott ügyekben. Ellátta a minisztérium működésének irányítását (feladatkijelölési, utasítási jog, ellenőrzés, beszámoltatás stb.), a művelődési terület jogszabályok útján való elvi irányítását. Gondoskodott a tájékoztatással kapcsolatos feladatok teljesítéséről.

A miniszter személyes hatáskörébe tartoztak különösen a következő ügyek: az Országgyűlés és a Kormány munkájában való részvétel; előterjesztések, javaslatok és jelentések megtétele az Országgyűlés és bizottságai, valamint a Kormány részére; az ágazatfejlesztési koncepciók, programok és tervek jóváhagyása, a miniszteri rendeletek, utasítások és jogi iránymutatások kiadása; a minisztérium szervezeti és működési szabályzatának megállapítása; a minisztérium vezető testületeinek a létrehozása;³³⁶ a minisztérium központi irányítása alá tartozó önkormányzati szakigazgatási feladatok, hatáskörök és hatósági jogkörök megállapítására irányuló javaslattevés; az állami vállalatok és költségvetési szervek tekintetében az alapítói jogok gyakorlása; a nemzetközi együttműködésből adódó ágazati feladatok munkájának irányítása, a Magyar UNESCO Bizottság felügyeletének ellátása; kitüntetések, címek és díjak adományozására, megvonására vonatkozó javaslatok jóváhagyása.

³³⁶ A korszakban hármat hoztak létre, illetve vittek tovább a korábbi időszakból: a miniszteri értekezletet, az államtitkári értekezletet, valamint a felügyeleti területi értekezletet.

A politikai államtitkár: a miniszter első helyettese, akinek fő feladata a miniszter országgyűlési képviselőjének elősegítése. Ennek keretében a minisztert szükség szerint az Országgyűlésen teljes jogkörben helyettesítette. A miniszter akadályoztatása esetén a politikai államtitkár vezeti a minisztériumot és döntött, illetőleg intézkedett olyan kérdésekben, amelyek a miniszter személyes hatáskörébe tartoznak.

A közigazgatási államtitkár: a miniszter irányítása alatt, a jogszabályoknak és a szakmai követelményeknek megfelelően vezette a minisztérium hivatali apparátusát. Szervezte, koordinálta és ellenőrizte a minisztérium legfontosabb feladatainak az ellátását, javaslatot tett a minisztérium szervezetének kialakítására, irányította a minisztérium ügyintéző tevékenységét. Hatáskörébe tartozott a minisztérium létszám-, bér- és jutalmazási keretével kapcsolatos kérdésekben folytatandó tárgyalásokra felhatalmazás adása és az azokban való döntés. A politikai államtitkár akadályoztatása esetén a miniszter megbízása alapján – az Országgyűlés ülése kivételével – helyettesítette a minisztert. A miniszter és a politikai államtitkár akadályoztatása esetén vezette a minisztériumot és döntött, illetőleg intézkedett olyan kérdésekben, amelyek a miniszter személyes hatáskörébe tartoznak. A közigazgatási államtitkárt – ha akadályoztatva volt feladatai ellátásában – az a helyettes államtitkár helyettesítette, akit a miniszter – a közigazgatási államtitkár javaslatára – kijelölt.

A jogszabályoknak és a szakmai követelményeknek megfelelően vezette a minisztérium hivatali apparátusát, közvetlenül irányította a helyettes államtitkárokat. Gondoskodott a minisztérium szervezetének korszerűsítéséről. Összehangolta a több felügyeleti területet érintő, pénzügyi kihatással járó feladatok végrehajtását (felelősök kijelölése, a végrehajtás szervezése, ellenőrzése). Irányította az előterjesztések és jogszabálytervezetek egyeztetését, valamint közreműködött az egyeztetésben az illetékes helyettes államtitkárok távollétében, illetőleg, ha a helyettes államtitkári egyeztetés eredménytelen volt. Képviselte a minisztériumot azokban a kormánybizottságokban, tárcaközi bizottságokban, amelyek tevékenysége a feladatkörét érinti. Irányította a minisztérium jogi, igazgatási, személy- és munkaügyi, ellenőrzési, nemzetközi, továbbá az egyházakkal kapcsolatos tevékenységét, illetve ellátta a felsőoktatási terület irányítását és az Ügyfélszolgálati Iroda felügyeletét. Irányító feladatai elvégzéséhez bármely főosztály munkáját igénybe vehette.

A helyettes államtitkárok: a tevékenységüket a közigazgatási államtitkár irányítása alatt látták el. A helyettes államtitkár volt felelős a felügyeleti területére vonatkozó koncepciók, az Országgyűléshez és a Kormányhoz benyújtandó előterjesztések kialakításáért, határidőre való benyújtásáért, továbbá a miniszteri és a magasabb szintű jogszabályok végrehajtásáért. Feladata különösen: a felügyeleti területe feladatai megoldására irányuló javaslatok és azok feltételeinek kidolgozása, a feladatok megoldásának szervezése; a felsőbb szervekhez teendő előterjesztések kialakításának

irányítása; az ágazatfejlesztési koncepciók, programok és tervek kialakításának és megvalósításának irányítása; a magasabb szintű jogszabályok és más rendelkezések végrehajtásának megszervezése, továbbá a jelentős vitás kérdések egyeztetése, illetőleg eldöntése; a felügyelete alá tartozó főosztályok vezetőinek irányítása és beszámoltatása; a felügyeleti területén felmerült jelentős kérdésekben a minisztérium képviselője.

A főosztályvezetők: a jogszabályok, a miniszter, az államtitkárok, illetőleg a felügyeletét ellátó helyettes államtitkár rendelkezései alapján vezette a főosztályt, irányította annak munkáját. Felelős volt a vezetése alatt álló szervezet működéséért, továbbá a feladatkörébe utalt feladatok teljesítéséért és ellenőrzéséért. A főosztályvezető feladata különösen: a főosztály feladatkörébe tartozó kérdések rendezésére irányuló előterjesztések és jogszabályok, továbbá az egységes végrehajtás érdekében szükséges jogi iránymutatások, közgazdasági javaslatok szakmai tervezetének kialakítása, a főosztályi közlemények és – külön felhatalmazás alapján – a szakmai iránymutatások kiadása, a főosztály feladatait meghatározó rendelkezések végrehajtásának megszervezése, irányítása és ellenőrzése;

A minisztériumi főosztályok általános feladatai: A főosztályok ügykörü feladataik ellátásával elősegítették a művelődéspolitikai célok megvalósítását, a jogszabályok, a minisztériumra kötelező határozatok és döntések érvényesülését. Kidolgozták – az érdekelt főosztályokkal és egyéb szervekkel együttműködve – a szakterületükre tartozó szakmai fejlesztési koncepciókat, szervezték, irányították azok megvalósítását. Figyelemmel kísérték a szakterületüket érintő tudományos kutatások eredményeit, kezdeményezték a tevékenységi körükbe tartozó kutatásokat, segítették azok hasznosítását. Előterjesztéseket dolgoztak ki a szakterületük irányítását célzó felső szintű döntések meghozatalára, előkészítették a szakterületükre vonatkozó jogszabályok és jogi iránymutatások szakmai javaslatát. Közreműködtek – a Művelődésgazdasági Főosztály koordinációjában – az ágazat gazdasági fejlesztési koncepcióinak, terveinek és szabályozóinak kidolgozásában, az éves, illetőleg hosszabb távú költségvetési előirányzat kialakításában. Részt vettek – a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya koordinációjában – a nemzetközi kapcsolatokból adódó feladatok intézésében, az egyezmények, munkaterv, megállapodások előkészítésében és végrehajtásában, rendezvények tervezésében és lebonyolításában. Felügyelték a minisztérium közvetlen irányítása alá tartozó intézményeket, kezdeményezték, illetve intézték a főosztályuk, valamint a szakmai irányításuk, felügyeletük alá rendelt intézmények, vállalatok minisztériumi kinevezési jogkörbe tartozó dolgozóinak személyi és munkaügyeit, továbbá a miniszter hatáskörébe utalt egyedi munka- és nyugdíjügyeket. Ellátták a közérdekű célú kötelezettségvállalások jóváhagyásával kapcsolatos feladatokat. Javaslatot tettek kitüntetések és díjak adományozására. Végezték a főosztályuk terü-

letét érintő ifjúságpolitikai feladatokat és ügyeket. Részt vettek – az Informatikai Főosztály koordinálásával – a statisztikai adatszolgáltatás rendszerének, tartalmának kialakításában és fejlesztésében. Közreműködtek – szükség szerint – az Ellenőrzési Főosztály által szervezett vizsgálatok előkészítésében, az átfogó vizsgálatokban, intézkedtek az ellenőrzések ténymegállapításai alapján. Részt vettek a minisztérium ágazati irányítása alá tartozó, a szakterületüket érintő oktatási (tanfolyami képzési, továbbképzési) feladatok ellátásában. A minisztérium gazdálkodási rendjének megfelelően gazdálkodtak a részükre biztosított költségvetési előirányzatokkal. Munkájuk során együttműködtek az önkormányzatok művelődési szakigazgatási szerveivel és a köztársasági megbízottak hivatalaival, kapcsolatot tartottak a szakmai és érdekképviselői szervekkel, szövetségekkel, egyesületekkel. Működtették a főosztály mellett létrehozott tanácsadó testületeket.

A minisztérium szervezeti egységei

Miniszteri felügyeleti terület

Miniszteri Titkárság: Feladata a miniszter személyes szolgálata volt. Gondoskodott a miniszter tárgyalásainak, egyéb szerepléseinek szakmai előkészítéséről. Ennek keretében a titkárság vezetője a miniszter megbízása alapján közvetlen kapcsolatot tartott az államtitkárokkal, helyettes államtitkárokkal, illetve a koordinációs irodák vezetőivel és a főosztályok vezetőivel, valamint a társtárcaik vezetőinek titkáraival végezte a szükséges egyeztetéseket. A miniszter megbízásából jogosult volt egyes feladatok végrehajtásának ellenőrzésére is az illetékes szakmai vezető vagy annak megbízottja útján. A főosztályok bevonásával előkészítette a Kormány üléseinek napirendjén szereplő témákban a miniszter állásfoglalásának kialakítását, segítette a miniszter felkészülését. A miniszteri titkárság ügyviteli feladatkörében előkészítette, megszervezte és lebonyolította a miniszter napi programját, fogadónapját. Kezelte a miniszterhez érkezett ügyiratokat. Gondoza a miniszter által különböző állami, érdekvédelmi és egyéb szervekkel kötött együttműködési megállapodásokat. Elvégezte a miniszter személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat.

Kabinetiroda: Fő feladata a miniszter és a Kormány politikai törekvéseinek szolgálata volt, a politikai érdekek egyeztetése. E feladatkörében végezte a minisztérium szakmapolitikai programjának gondozását, a minisztérium szakmai munkájának, akcióinak politikai elemzését, a minisztériumnak az Országgyűléssel, a Kormánnyal, a társmisztériumokkal való kapcsolattartását, a minisztérium és a civil társadalom (pártok, érdekvédelmi és érdekképviselői szervek, önkormányzatok és önkormányzati szervezetek) érintkezésének szervezését. Ellátta a szakmai kollégium működésével kapcsolatos feladatokat. Közreműködött a felügyeleti területek tevékenységének

összehangolásában mindazokban az ügyekben, amelyek a miniszter döntését igényelték. Ellátta a Magyar UNESCO Bizottság titkársági feladatait. Közvetlenül eljár mindazokban az ügyekben, amelyekre a minisztertől felhatalmazást vagy megbízást kapott.

Sajtóiroda: A Sajtóirodát vezető – főosztályvezetői besorolású – sajtószóvivő folyamatos tájékoztatást adott a minisztérium tevékenységéről és hivatalos álláspontjáról. Képviselte a minisztériumot a nyilvánosság előtt. Szervezte a minisztérium vezetőinek sajtószerrepléseit, kapcsolatot tartott a tömegkommunikációs szervezetekkel. Kialakította a minisztérium és szervei munkájával kapcsolatos közvéleményformálás módszereit, összehangolta ezek érvényesítését. A minisztérium számára sajtószemléket, sajtóelemzéseket készített, folyamatos tájékoztatást nyújtott a tárcáról, a sajtóban kialakult képről.

A politikai államtitkári felügyeleti terület

Államtitkári Titkárság: előkészítette, megszervezte és lebonyolította az államtitkár napi programját. Kezelte az államtitkárhoz érkezett ügyiratokat. Elvégezte az államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat.

Rehabilitációs Bizottság Titkársága: gondoskodott a politikai, világnézeti és valóslási meggyőződésük, vagy tevékenységük miatt büntetőjogi, munkajogi, vagy megtorló államigazgatási intézkedés folytán sérelmet szenvedett tudományos kutatók, oktatók, pedagógusok és a kulturális élet különböző területein alkotók rehabilitálásának előkészítéséről és a bizottság döntése után a testület határozatainak végrehajtásáról. A Kormánytól kapott felhatalmazás alapján javaslatot tett az arra érdemes személyek megfelelő – ideértve a posztumusz adományozást is – kitüntetésére, kezdeményezte a rehabilitáció érdekében szükséges kormányzati intézkedéseket. A sértetteknek felvilágosítást és útmutatást adott ügyük rendezéséhez. A Művelődés-gazdasági Főosztály segítségével gondoskodott a Kormány által biztosított Rehabilitációs Alap felhasználásáról.

Közigazgatási államtitkári felügyeleti terület

Államtitkári Hivatal: Az Államtitkári Hivatal az államtitkár tevékenységét segítő, munkavégzését ügyviteli tekintetben megalapozó, intézkedéseinek végrehajtását szervező, valamint a koordinációs irodákkal kapcsolatot tartó, összehangoló önálló szervezeti egységként működött. Feladata a közigazgatási államtitkár és a helyettes államtitkárok között szükséges koordináció elvégzése volt. Ennek keretében gondoskodott az előterjesztések, javaslatok és más – az államtitkár által kiemelten kezelt – ügyek összehangolásáról. Előkészítette az államtitkár állásfoglalását a döntését igénylő ügyekben. A Hivatal látta el az államtitkár képviseletét külső szerveknél

azokban az esetekben, ahol az államtitkár vagy más felsőszintű vezető őt helyettesítő részvétele, illetve személyes megjelenése nem feltétlenül szükséges. A Hivatal vezetője vagy munkatársa képviselte az államtitkárt azokon a minisztériumon belüli fórumokon is, amelyekről ő vagy a rendező szerv szükségesnek látja az államtitkár informálását. Szervezte és előkészítette – a Jogi és Igazgatási Főosztály közreműködésével – a közigazgatási államtitkári értekezletek napirendjén szereplő témák véleményezését, és az azokra vonatkozó állásfoglalásokat megismertette az államtitkárral, elősegítette felkészülését. A Hivatal keretében működött az államtitkár titkársága, amelynek feladata az államtitkár munkájával kapcsolatos ügyvitel ellátása. E tevékenység keretében kezelte az államtitkárhoz érkezett ügyiratokat, előkészítette és szervezte programjait, fogadónapját. Elvégezte az államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat.

Jogi és Igazgatási Főosztály: Elkészítette – a főosztályok által rendelkezésére bocsátott szakmai javaslat alapján – a jogszabálytervezetet tartalmazó kormány-előterjesztések, a jogszabályok és a jogi iránymutatások tervezetét, gondoskodott ezek államigazgatási egyeztetésre küldéséről, részt vett az egyeztetésben, gondoskodott a jogszabályok kiadásáról, illetőleg közzétételéről, továbbá az előterjesztések benyújtásáról. Gondoskodott a minisztériumok és az országos hatáskörű szervek előterjesztéseinek, jogszabálytervezeteinek véleményezéséről és véleményeztetéséről. Végezte a minisztérium hatáskörébe tartozó nemzetközi megállapodások előkészítésével és jóváhagyásával kapcsolatos jogi teendőket. Elkészítette a minisztérium szervezete és működésére vonatkozó szabályzatot. Jogi véleményadással segítette a minisztérium munkáját és ellátta a minisztérium jogi képviseletét. Nyilvántartotta a jogszabályokból, az országgyűlési határozatokból, a kormányhatározatokból, valamint a miniszter döntéseiből származó feladatokat. A felsőbb állami szervek határozatait, a miniszter döntései, az ágazati fejlesztés céljai, valamint a főosztályok javaslatai alapján összeállította a minisztériumi munkaterv javaslatát és javaslatot készített a Kormány munkatervéhez. Végezte és a főosztályok bevonásával koordinálta a kormányülések napirendjeivel kapcsolatos vezetői felkészítésből adódó feladatokat. Ellátta a minisztériumi ügyiratkezelést. Szerkesztette a *Művelődési Közlönyt*.

Személyi és Munkaügyi Főosztály: Ellátta a minisztériumi állomány tekintetében a személyügyi, munkaügyi, valamint bérezési és a gazdálkodási teendőket, munkáltatóként képviselte a minisztériumot. Gondozta a minisztérium közvetlen kinevezési hatáskörébe tartozó intézményi, vállalati vezetőállomány személyi ügyeit. Végezte a kitüntetések és a miniszteri elismerések adományozásának előkészítésével kapcsolatos szervezési, adminisztrációs és nyilvántartási feladatokat. Szervezte a dolgozók közigazgatási (az alap- és szakvizsga letételével összefüggő) továbbképzését. Végezte a költségvetési tervezéssel, pénzellátással, gazdálkodással, a munkaerő- és bérgaz-

dálkodással, a számvittel és beszámolással, az előírt adatszolgáltatásokkal kapcsolatos feladatokat, a szervezeti egységek különféle központi oktatási, művelődési, köz-művelődési, művészeti céladataira, az egyházak állami támogatására biztosított keretek pénzügyi bonyolítását. Döntésre előkészítette a minisztérium és jogelődjei volt dolgozói részéről benyújtott rehabilitációs ügyeket. Őrizte és kezelte a minisztérium állományába tartozó dolgozók, valamint a minisztérium kinevezési hatáskörébe tartozó intézmények, vállalatok vezetőinek személyügyi iratait.

Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya: Gondoskodott a kormány- és intézményközi kulturális, oktatási és tudományos egyezmények, munkatervek, csereprogramok előkészítéséről, kidolgozásáról, megkötéséről és végrehajtásáról. Ellátta a továbbképzési ösztöndíjasok, tanulmányutak kiutaztatását, illetőleg a külföldiek beutaztatását. Előkészítette és megszervezte a minisztérium vezetői és munkatársai külföldi utazásait, a külföldi vendégek fogadását. Részt vett a két- és többoldalú kulturális, oktatási és tudományos kapcsolatok elveinek kidolgozásában, a nemzetközi alapítványok gondozásában. Koordinálta a magyar részvételt a nemzetközi kulturális és oktatási szervezetekben, kivéve azokat az ügyeket, amelyek a Magyar UNESCO Bizottság titkárságának feladatkörébe tartoztak. Biztosította a külföldi magyar kulturális intézetek működési feltételeit, tervezte, szervezte és koordinálta kulturális, művészeti és oktatási programjaikat. Ellátta a külföldön tanuló teljes és részképzős magyar ösztöndíjasok, valamint a Magyarországon tanuló külföldi teljes és részképzős ösztöndíjas egyetemi, főiskolai hallgatók ügyeinek intézését. Végezte a nemzetközi protokoll munkát. Ellátta a nemzetközi feladatok végrehajtásához szükséges pénzügyi munkát, nyilvántartja a külföldi utazási és devizakereteket.

Ellenőrzési Főosztály: Ellátta a minisztérium közvetlen irányítása, illetőleg felügyelete alá tartozó intézmények, vállalatok felügyeleti jellegű pénzügyi-gazdasági ellenőrzését. Koordinálta és szervezte az átfogó (komplex) ellenőrzéseket. A minisztérium közvetlen felügyelete alá tartozó valamennyi költségvetési szervnél két évenként költségvetési ellenőrzést, a legjelentősebb intézményeknél, továbbá a közvetlenül felügyelt vállalatoknál öt évenként legalább egyszer átfogó ellenőrzést végzett. Ellátta a minisztérium irányítása alá nem tartozó intézményeknél, vállalatoknál a minisztériumtól meghatározott feladatvégzésre kapott pénzeszközök felhasználásának vizsgálatát. Az ellenőrzésekről tájékoztatta a minisztérium és az illetékes főosztályok vezetőit. Végezte a minisztérium belső ellenőrzésének feladataiból a funkcionális ellenőrzési teendőket. Szakmai útmutatókkal és továbbképzések szervezésével segítette a művelődési intézmények és vállalatok belső ellenőreinek munkáját.

Egyházi Kapcsolatok Főosztálya: Ellátta a magyarországi egyházak, hitfelekezetek, egyházi közösségek (együtt: egyházak) művelődési tevékenységének állami

támogatásával kapcsolatos operatív ágazati feladatokat. Kapcsolatot tartott az egyházak képviselőivel, az illetékes állami szerveket tájékoztatta az egyházak igényeiről. Felmérte a hitélettel és céltámogatással összefüggő igényeket, s ennek alapján javaslatot tett az évi állami támogatás mértékére, elosztási módjára a költségvetés elfogadásához, majd a költségvetési törvény alapján gondoskodott a támogatás – az egyházak vezetői által jóváhagyott módon történő – lebontásáról, elosztásáról, illetve kiutalásáról. Gondoskodott az egyházi iskolák normatív támogatására és a hitoktatás állami támogatására biztosított összegek szétosztásáról. Éves elszámolást készített az egyházak állami támogatásáról. Részt vett az államosított volt egyházi ingatlanok tulajdonjogi rendezésével kapcsolatos feladatokat végző tárcaközi bizottság munkájában és ellátta az ezzel kapcsolatos minisztériumi feladatokat. Feladatkörében tárcaközi koordinációban vett részt; ugyanilyen kapcsolatot tartott fenn az önkormányzatokkal.

Ügyfélszolgálati Iroda: Gondoskodott az állampolgárok közérdekű bejelentéseinek, javaslatainak és panaszainak intézéséről, a szóban előadott ilyen bejelentéseket jegyzőkönyvbe vette. Ellátta a kulturális tevékenységek bejelentésével kapcsolatos ügyintézés. Kiadta a művelődési területen működő szakértői engedélyeket és vezette az erre vonatkozó nyilvántartást. Végezte a szolgálati idő igazolásával kapcsolatos tevékenységet. Kiadta a külföldi ösztöndíjas tanulmányokról az igazolásokat. Felülhitelesítette a Magyarországon szerzett felsőfokú bizonyítványokat, okleveleket. Igazolta a külföldön tanuló magyar diákok tanulmányviszonyát, kiállította részükre a diákigazolványt. Tájékoztató, információs tevékenységet végzett.

Közoktatási helyettes államtitkári felügyeleti terület

Közoktatási helyettes államtitkár: Közvetlenül irányította az alapfokú neveléssel-oktatással, a középfokú neveléssel-oktatással és az iskolai gyermek- és ifjúságvédelemmel, az etnikai és nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos feladatok ellátását, koordinálta az ifjúsági és az önkormányzati ügyekkel kapcsolatos minisztériumi munkát.

Koordinációs Iroda: Közreműködött a közoktatási területet érintő testületi döntések kialakításában. Kapcsolatot tartott a szakmai civil szervezetekkel, szempontjait közvetítette a közoktatási terület vezetői részére. Gondoskodott a vélemények összehangolásáról minden olyan ügyben, amely más felügyeleti körbe tartozó szervezeti egység (más szakágazati, közgazdasági, jogi és igazgatási, illetve nemzetközi) hatáskörébe is tartozott. A minisztériumi döntéselőkészítés folyamatában szervezte és végezte a szakmai egyeztetést társtárcaikkal, érdekvédelmi szervezetekkel, parlamenti pártokkal és szakmai szervezetekkel. Kapcsolatot tartott az Országgyűlés Oktatási Albizottságával. Szervezte és koordinálta a helyettes államtitkár szakértői hálózatát. Szervezte a közoktatási terület és az intézményfenntartó önkormányzatok

együttműködését. Előkészítette, megszervezte és lebonyolította a helyettes államtitkár napi programját, fogadónapját. Kezelte a hozzá érkezett ügyiratokat. Elvégezte a helyettes államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat. Szervezte a helyettes államtitkár ügyviteli és más utasításainak a végrehajtását.

Tankönyv- és Taneszköziroda: Ellátta a minisztérium ágazati irányító feladatából a tankönyvekkel és a taneszközökkel kapcsolatos tennivalókat. Közzétette a jóváhagyott tankönyvek és az engedélyezett taneszközök jegyzékét. Figyelemmel kísérte és támogatta a tankönyvekkel és a taneszközökkel kapcsolatos elméleti kutatásokat. Kapcsolatot tartott a tankönyvekkel, taneszközökkel foglalkozó külföldi szervezetekkel. Szakértőkkel rendszeresen felülvizsgáltatta a tankönyveket, ennek alapján javaslatot készített az elavult tankönyvek cseréjére. Az új tankönyveket és taneszközöket szakmai hitelesítésre (jóváhagyás, engedélyezés) készítette elő. A közoktatás szerkezeti és tartalmi változásához illeszkedve tankönyv- és taneszköz pályázatot írt ki. A példányszámú tankönyvek esetében a legkedvezőbb ajánlatot adó kiadótól megrendelte a tankönyveket. A gyártók figyelmét felhívta az új taneszközökre. A Művelődésgazdasági Főosztály közreműködésével gazdálkodott a tankönyvek állami támogatásával. Megtervezte a tankönyvekhez kapcsolódó, az iskoláknak juttatandó állami támogatást, közreműködött annak elosztásában.

Közoktatási Szakmai Irányítási Főosztály: Kidolgozta a közoktatási intézmények működésének szakmai követelményeit. Szakmailag előkészítette a közoktatást érintő szabályzatok tervezeteit. Kialakíttatta a nemzeti alaptantervet és folyamatosan gondoskodott alternatív programok készítéséről, szakértők bevonásával minősítette a hozzá kapcsolódó pedagógiai programokat. Kidolgoztatta és gondozta a közismereti vizsgák követelményrendszerét, értékelési kritériumait és vizsgamódszereit. Ellátta a műveltségi területek, tantárgycsoportok, tantárgyak gondozásával kapcsolatos feladatokat. Megteremtette a közoktatás ágazati szakmai szabályozásának rendszerét, felügyelte annak intézményrendszerét. Végezte az országos és nemzetközi tanulmányi versenyek szakmai előkészítését. Oktatási információrendszert készített (pedagógus kataszter, iskolanyilvántartás, pénzügyi adatszolgáltatás, iskola-kísérletek stb.). Oktatásgazdasági tevékenysége keretében közreműködött az éves költségvetés előkészítésében, gondozta a pedagógus béreket, illetve az új pedagógus bérrendszerre alternatívákat dolgozott ki. Ellátta a területi oktatásirányítási szervezetekkel és a pedagógiai szolgáltatásokkal kapcsolatos minisztériumi feladatokat. Megszervezte a Közoktatás Fejlesztési Alap pályázatait értékelését (Kuratórium). Nyilvánosságra hozta a Kuratórium döntését.

Közoktatásfejlesztési Főosztály: Kidolgozta a közoktatásfejlesztés középtávú és távlati tervét. Hálózatfejlesztési koordinációs tevékenységet végzett. Figyelemmel kísérte és elemezte az iskolaszervezeti átalakulásokat. A pedagógusképzés szakmai

kérdéseiben a közoktatás igényeit fogalmazta meg és képviselte. Segítette a főiskolai és egyetemi szintű tanárképzés és továbbképzés fejlesztési lehetőségeinek feltárását, pályázatok gondozását. Figyelemmel kísérte a gyakorlati tanárképzés és a gyakorló iskolák szakmai pedagógiai munkájának fejlesztését. Intézményi háttérrel gondozta a pedagógus-továbbképzés rendszerét. Kidolgoztatta az új típusú irányításhoz szükséges szakvizsgák követelményrendszerét. Információrendszert működtetett a tevékenységi körébe tartozó pedagógiai innováció adatairól. Menedzselt az iskolakísérleteket. Gondoskodott értékelésükről, elősegítette szisztematikus hasznosításukat. Végezte a közoktatás fejlesztését, kutatását támogató alapok pályázatainak előkészítését, részt vett azok elbírálásában. Javaslatot készített a szakmai minősítés szervezeti, tartalmi rendszerére.

Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály: Irányította a nemzeti kisebbségek, etnikumok, menekültek és a határon túli magyarok művelődés- és közoktatásügyével kapcsolatos ágazati feladatokat. Közreműködött a nemzetiségek, etnikumok sajátosságának megőrzését biztosító nevelő-oktató munka általános irányelveinek, az oktatásukra és közművelődésükre vonatkozó fejlesztési tervek kidolgozásában. Kidolgozta a nemzetiségek és etnikumok pedagógusainak és közművelődési szakembereinek képzésével, továbbképzésével kapcsolatos sajátos feladatokat. Együttműködött az illetékes főosztályokkal a határon túli magyarok magyarországi oktatási intézményekbe történő felvételének eljárását szabályozó intézkedések kidolgozásában, a határon túli magyarok és menekült tanulók, hallgatók jogállására vonatkozó rendelkezések összeállításában, kidolgozta az ilyen hallgatók részére nyújtható egyes juttatások feltételeit és formáit. Összehangolta a hatáskörébe tartozó feladatok megoldását biztosító központi költségvetési és költségvetésen kívüli erőforrások felhasználását. Kidolgozta a határon túli magyar értelmiség teljes-, rész- és továbbképzésében nyújtható sajátos feltételrendszert, a folyamatos diákcserék feltételrendszerét. Irányította a nemzeti és etnikai kisebbségek – szükség esetén a menekültek és a határon túli magyar pedagógusok – folyamatos továbbképzését. Intézte a teljes- és rész-képzős határon túli magyar ösztöndíjasok és a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek, továbbá a határon kívüli magyar nemzetiségű nem pedagógus értelmiségiek továbbképzési és posztgraduális képzési ösztöndíjas ügyeit. Segítette a nemzeti és etnikai kisebbségek, a menekültek és a határon túli magyarok oktatási, kulturális és közművelődési egyesületeit és intézményeinek működését.

Felsőoktatási felügyeleti terület (a közigazgatási államtitkár felügyelete alatt)

Felsőoktatási és Kutatási Főosztály: Kidolgozta a felsőoktatási rendszer és intézményhálózat fejlesztését, ellátta az ezzel kapcsolatos ágazati feladatokat. Kidolgozta az alap- és a posztgraduális képzés rendszerét, szabályozta a másoddiplomás képzést.

Javaslatot tett az oktató-nevelő munka általános irányelveinek meghatározására. Kidolgozta a képesítési feltételeket, a felvételi eljárás szabályait, a hallgatók jogállására vonatkozó rendelkezéseket, a hallgatók részére nyújtható egyes juttatások formáit és feltételeit. Javaslatot tett a nem szakos idegennyelvi képzés formáira. Előkészítette – az érdekelt főosztályokkal együttműködve – az iskolai bizonyítványok, oklevelek és tudományos fokozatok egyenértékűségének kölcsönös elismerésére vonatkozó megállapodások szakmai javaslatát. Koordinálta – a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályával együttműködve – a külföldi felsőoktatási intézményekben dolgozó magyar vendégoktatók és lektorok munkáját, továbbá a külföldi vendégoktatók, lektorok hazai alkalmazását. Ellátta a minisztérium felsőoktatással kapcsolatos személyzeti feladatait. Koordinálta a felsőoktatási kollégiumi férőhelyekkel való gazdálkodást. Ellátta a kutatásirányítással kapcsolatos ágazati feladatokat. Közreműködött az egyetemi és főiskolai kutatóhelyen folyó tudományos munka feltételeinek biztosításában. Közreműködött a tudománypolitikai döntések előkészítésében, a K+F hosszú- és középtávú terveinek kimunkálásában. Koordinálta a műszaki-tudományos kapcsolatok nyilvántartására, fejlesztésre irányuló munkálatokat. Ellátta az Országos Vezetőképzési Tanács segítségével a vezetőképzéssel és -továbbképzéssel kapcsolatos feladatokat. Közreműködött a felsőoktatás fejlesztését szolgáló állami alapok koordinált felhasználásában és működtetésében, végezte a külföldi támogatások és hitelek realizálásával kapcsolatos feladatokat. Koordinálta az idegennyelvi képzés fejlesztését.

Kulturális helyettes államtitkári felügyeleti terület

Kulturális helyettes államtitkár: Irányította a filmgyártással és -forgalmazással, a könyvkiadással és -forgalmazással, a sajtóigazgatással, a színház-, zene- és táncművészettel, a képző-, ipar- és fotóművészettel, valamint az irodalommal, a közművelődéssel és a közgyűjteményekkel kapcsolatos feladatok ellátását, az e szakterületeken folyó tudományos kutatásokat.

Koordinációs Iroda: Ellátta a helyettes államtitkári terület főosztályai közötti koordinációt. Gondoskodott a vélemények kikéréséről és összehangolásáról minden olyan ügyben, amely más felügyeleti területhez tartozó főosztály hatáskörébe tartozott. Önkormányzati ügyekben ellátta a felügyeleti területen szükséges koordinációt. Előkészítette, megszervezte és lebonyolította a helyettes államtitkár napi programját, fogadónapját. Kezelte a hozzá érkezett ügyiratokat. Elvégezte a helyettes államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat. Szervezte a helyettes államtitkár ügyviteli és más utasításainak a végrehajtását.

Zene- és Táncművészeti Főosztály: Ellátta a hivatásos zene- és táncművészeti intézmények, együttesek ágazati, szakmai felügyeletét. Koordinálta, irányította a ki-

emelkedő nemzetközi és hazai rendezvényeket (évfordulók, jubileumok, fesztiválok stb.). Pályázatokkal, céltámogatással elősegítette az ágazati és a közvetlen felügyelete alá tartozó intézmények rendkívüli feladatait. Kapcsolatot tartott a művészek szakmai szövetségeivel, egyesületeivel, érdekvédelmi szervezeteivel, művészeti alapítványokkal. Kezdeményezte és mecenatúrával segítette a zene- és táncművészeti terület értékes produkcióinak és művészeinek külföldi megjelenését, valamint a nemzetközi zene- és táncművészet értékeinek magyarországi bemutatását. Javaslatot tett mesterhangszerek beszerzésére az állami mecenatúra keretből, s kijelölte a használatra jogosult előadóművészt.

Képzőművészeti Főosztály: Ellátta a képző- és iparművészet, az ipari tervezőművészet és a fotóművészet ágazati irányítását. Szervezte a hazai kortárs képzőművészetek múzeumi gyűjteményezését. Gondozta a miniszter ösztöndíjait, valamint a Római Magyar Akadémia képzőművészeti ösztöndíját. Segítette a kortárs művészet kiemelkedő alkotásainak hazai és külföldi publikálását. Országos és nemzetközi jelentőségű művészeti akciók, évfordulók, pályázatok, események, kiadványok, tárlatok, alkotótelepek munkájának céltámogatásával, alkotói támogatásokkal, díjakkal segítette színvonalas művek létrejöttét. Kapcsolatot tartott a művészek szakmai szövetségeivel, egyesületeivel, érdekvédelmi szervezeteivel, művészeti alapítványokkal. Gazdálkodott a Kulturális Alap képzőművészeti szakterülete járulékbevételeivel.

Színházművészeti Főosztály: Folyamatosan elemezte és értékelte az ország színházi ellátottságát, figyelemmel kísérte a színházi alkotóműhelyek munkáját. Ajánlásokkal, pályázatokkal, céltámogatásokkal szerepet vállalt a színházi struktúra alakításában, az új kezdeményezések kibontakoztatásában, közreműködött az állami támogatás rendszerének korszerűsítésében. Szakmai értékelésekkel, ajánlásokkal, adatszolgáltatással segítette az önkormányzatok színházfenntartó munkáját. Kezdeményezte, koordinálta és céltámogatásokkal segítette a magyar színházi kultúra kiemelkedő értékeinek külföldi bemutatását, valamint a környező országok magyar színházainak és a világsház értékeinek magyarországi megismertetését.

Könyv-, Lap- és Irodalmi Főosztály: Kidolgozta a könyvszakma gazdálkodási, könyvkereskedelmi, szerzői jogi kérdéseit érintő szakmai javaslatokat. Összehangolta az ünnepi könyvhéttel, kiemelkedő évfordulókkal, országos jelentőségű irodalmi rendezvényekkel, nemzetközi könyvvásárokkal kapcsolatos kormányzati teendőket, segítette finanszírozásukat. Ellátta a költségvetési juttatások elosztására létrehozott kuratóriumok titkársági teendőit, intézte a szakmai kulturális alappal kapcsolatos ügyeket, közreműködött a kulturális járulékok behajtásában. Gondozta a minisztériumi hatáskörben lévő irodalmi alapítványok fiatal írókat támogató ösztöndíjügyeit. Végezte a minisztérium államigazgatási hatáskörébe tartozó könyvszakmai kulturális vállalatok felügyeleti, munkáltatói ügyeit, a tulajdonosi, vagyongazdálkodási feladato-

kat. Kapcsolatot tartott a szomszédos országok magyar nyelvű kiadóival a közös könyvkiadási feladatok megvalósulása érdekében. Végezte az időszaki lapok nyilvántartásba vételét, ennek alapján adatszolgáltatást nyújtott és dokumentálta a változásokat.

Film- és Video Főosztály: Gyakorolta az ágazati irányításból fakadó jogokat és kötelezettségeket a filmszakmát érintő kérdésekben. Engedélyezte helyi rádió és televízió stúdiók működését és nyilvántartást vezetett róluk. A filmgyártás, -forgalmazás, üzemeltetés folyamatában szakmai feladatokat látott el korhatár-besorolási kérdésekben, szakmai fejlesztési programok kidolgozásában, pályázatok, kutatások meghirdetésében. Szakmai elemzéseket, fejlesztési koncepciókat készített, részt vett a szakmai szervezetek munkájában. Kezelte a szakosztályi célfeladatokat, elvégezte azok dokumentálását. Szakmai érdekképviselési, koordinációs feladatokat látott el, gondoskodott érdekegyeztetési fórumok működtetéséről. Ellátta a tárca által alapított vállalatok, intézmények esetében az alapítót illető (felügyeleti stb.) tennivalókat. A Magyar Mozgóképfelügyelet Alapítványt érintően – a miniszter személyéhez kötődő döntések kivételével – ellátta az alapítói jogokkal összefüggő feladatokat.

Közművelődési Főosztály: Kialakította a közművelődési szakmai fejlesztési koncepciókat, védte a kulturális értékeket, a néphagyományok ápolását. Segítette a hagyományörző közösségeket, a környezetvédelmi kultúra fejlesztését, az új tömegkommunikációs eszközök hasznosítását. Támogatta a művelődési szervezetek, intézmények tevékenységét, pályázatok kiírásával, alapítványok előkészítésével segítette azokat. Állami eszközökkel támogatta az iskolán kívüli művelődést. Segítette az ismeretterjesztő tevékenységet, a szakmai átképzéseket, a gyermek- és ifjúsági közművelődési munkát. Támogatta az amatőr művészeti mozgalmat, alkotó közösségeket, közreműködött bemutatók, országos és nemzetközi fesztiválok, versenyek, rendezvények összehangolásában.

Közyűjteményi Főosztály: Szakmailag irányította a könyvtári, levéltári és múzeumi tevékenységet, koordinálta a műemlékvédelemnek a muzeológiával és a társművészetekkel kapcsolatos feladatait. Kialakította ágazati szinten a kulturális vagyon megőrzéséhez szükséges feltételek követelményrendszerét. Figyelemmel kísérte az egyházi, illetőleg a magántulajdonban lévő, valamint a más tárcákhoz tartozó gyűjteményeket, védett emlékeket, gondoskodott a megővésükhöz és fenntartásukhoz szükséges szakmai támogatásról. Gondoskodott a nemzetiségi lakosság könyvtári ellátásáról, kulturális örökségének megőrzéséről, bemutatásáról. Figyelemmel kísérte a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeink megtartását más nemzetek kulturális örökségének védelmét illetően. Folyamatosan figyelemmel kísérte az ország közgyűjteményeinek biztonsági helyzetét. Irányította és elősegítette a külföldön lévő magyar vonatkozású történeti és művészeti emlékek és dokumentumok

feltárását, esetleges hazakerülésüket, a dokumentumok másolatainak gyűjtését. Ellátta a nemzeti kulturális vagyon védelmével kapcsolatos hatósági feladatokat.

Gazdasági helyettes államtitkári felügyeleti terület

Gazdasági helyettes államtitkár: Irányította az ágazati szakmai munka végzéséhez szükséges tervezési, beruházási, költségvetési, biztonságszervezési és munkavédelmi feladatok ellátását, a szakmai és a gazdasági feladatok informatikai rendszerei kialakítását.

Koordinációs Iroda: Ellátta a helyettes államtitkári terület főosztályai közötti koordinációt. Gondoskodott a vélemények kikéréséről és összehangolásáról minden olyan ügyben, amely más felügyeleti területhez tartozó főosztály hatáskörébe tartozik. Önkormányzati ügyekben ellátta a felügyeleti területen szükséges koordinációt. Előkészítette, megszervezte és lebonyolította a helyettes államtitkár napi programját, fogadónapját. Kezelte a hozzá érkezett ügyiratokat. Elvégezte a helyettes államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat. Szervezte a helyettes államtitkár ügyviteli és más utasításainak a végrehajtását.

Művelődésgazdasági Főosztály: Kidolgozta a művelődési feladatok megvalósításához szükséges gazdasági feltételrendszert, szabályozókat. Értékelte és elemezte a művelődési ágazatban érvényesülő gazdasági folyamatok alakulását. Végezte az ún. központi intézmények operatív pénzügyi irányítását. Kialakította a tárca költségvetési előirányzatait, szervezte a költségvetés tervezését és jóváhagyta az intézményi költségvetéseket, végezte az intézmények pénzellátását, beszámoltatását. Közreműködött a társadalmi szervezetek finanszírozási feladatainak ellátásában. Koordinálta a felsőoktatási intézmények hallgatóinak pénzügyi juttatásait, figyelemmel kísérte a tárca kutatási célú pénzeszközeinek felhasználását. Végezte a minisztérium devizagazdálkodását, ellátta az elkülönített állami pénzalapok pénzügyi, számviteli feladatait, ellátta az egyházi és alapítványi intézmények normatív finanszírozását. Részt vett a vállalati jövedelem- és bérszabályozás, az állami támogatás alakítása, a bér-, foglalkoztatás és adópolitika, valamint az ágazati árpolitika kialakításában. Ellátta a tulajdonreformmal, a vagyonkezeléssel, a piacfelüggyel, az ingatlan- és a helyiséggazdálkodással, valamint a társadalombiztosítással és a vámügyekkel kapcsolatos szabályozási feladatokat. Kidolgozta a minisztérium közvetlen felügyelete alá tartozó intézmények beruházási, nagyjavítási és rekonstrukciós tervét. Segítette a művelődési célú alapítványok létrehozását, a külföldi művelődési célú támogatások pénzügyi megvalósulását, nyilvántartotta a művelődési vállalkozásokat és egyéb non-profit szerveződések. Részt vett az önkormányzati ágazati normatívák kidolgozásában, valamint az önkormányzatokat érintő egyéb célfinanszírozási feladatok ellátásában.

Informatikai Főosztály: Teljesítette a művelődési ágazattal szemben előírt állami statisztikai követelményrendszert: szervezte és lebonyolította a központi állami és a minisztériumi elrendelésű igazgatásstatisztikai adatgyűjtéseket és gondoskodott a minimálprogramban előírt feldolgozott adatok átadásáról. Szervezte a minisztérium igazgatásstatisztikai kötelezettségeit kielégítő rendszeres és rendkívüli statisztikai adatgyűjtéseket és megszervezte azok feldolgozását, eredményeinek publikálását. Koordinálta a szakmai és funkcionális főosztályoknak az igazgatásstatisztikai adatgyűjtésekkel kapcsolatos tartalmi, szakmai igényeit. A rendszeres információszolgáltatáson túl – belső és külső forrásokból – kielégítette az ad hoc és rendkívüli külső és belső információs igényeket. Biztosította az ágazati statisztikai adatgyűjtések tartalmának, szakmai követelményeinek korszerűsítését. Gondoskodott a művelődési statisztikai fogalomrendszer karbantartásáról. Az államháztartási információs rendszer fejlesztése keretében részt vett a minisztériumi pénzügyi információs rendszer tervezésében, szervezésében, a megvalósulás folyamatában gondoskodott ennek technikai háttéréről és az üzemeltetés feltételeiről. Tervezte és egységes rendszerbe foglalta a minisztériumi informatikai fejlesztéseket, koordinálta a hardver és szoftver eszközök beszerzését, az alkalmazói rendszerek, valamint az adatbázisok fejlesztését. Szakmai állásfoglalásával és közreműködésével segítette a minisztérium irányítása alá tartozó intézményeknél eszközölt informatikai beruházásokat és fejlesztéseket. Folyamatosan fejlesztette és üzemeltette a minisztérium számítógépes hálózatát és számítástechnikai eszközállományát, felügyelte ezek karbantartását és segédanyagokkal való ellátását. Szervezte és koordinálta az egységes irodaautomatizálási rendszer kialakítását, kiépítését és működtetését, biztosította a külső rendszerekhez való kapcsolódás lehetőségét.

Ágazati Biztonság-szervezési Önálló Osztály: Gondoskodott az egészséges, biztonságos munkavégzés és oktatás követelményeinek, továbbá az ezt biztosító munkavédelmi tevékenység szakmai feltételeinek megteremtéséről, fenntartásáról. Elősegítette, illetve gondoskodott a tűz elleni védekezés, az ehhez szükséges feltételek kialakításáról, fenntartásáról (oktatási, szervezési, ellenőrzési, beszámoltatási és kutatási feladatok), a feladatok megoldásának koordinálásáról. Gondoskodott a közgyűjtemények, a nemzeti műkincsek, a műtárgyak őrzését végző intézményi fegyveres szervezetek működésének központi szakmai irányításáról, ellenőrzéséről. Segítette és ellenőrizte a felügyelt területen a vagyonvédelemmel összefüggő rendszeti feladatok végrehajtását. Gondoskodott az élet-, tűz- és vagyonvédelmet szolgáló biztonságtechnikai berendezések, eszközök stb. létesítésének és beszerzésének, valamint korszerűsítésének koordinációjáról, a polgári védelmi szervezetek katasztrófa helyzetekre való felkészítéséről. Minősített esetekben koordinálta az élet- és vagyonmentési feladatok végrehajtását. Támogatta az Országos Nukleárisbaleset-elhárítási

Rendszer követelményei alapján a tárcát érintő feladatok végrehajtásának megszervezését. Végrehajtotta a minisztériumi hatáskörbe tartozó honvédelmi, ország- és gazdaságmozgósítási felkészülési feladatokat, ellátta a katonai szolgálathalasztással, a polgári szolgálattal összefüggő ügyeket. Elősegítette a felügyelt szervezetek hatékony energiagazdálkodását. Közreműködött az energiaracionalizáló felújításokkal, beruházásokkal kapcsolatos döntések előkészítésében.

*Privatizációs Önálló Csoport.*³³⁷ Ellátta a privatizációval kapcsolatos minisztériumi feladatokat, az ágazat privatizációs politikájának elvi, közgazdasági és jogi megalapozását. Értékelte az ágazati vállalatok helyzetét, törekvéseit a privatizációs folyamat szempontjából. Kidolgozta a privatizációs kezdeményezéseket. Közreműködött a privatizációban, koordinálta a vállalatok privatizációjával kapcsolatos főosztályi tevékenységeket.

2. SZÁMÚ FÜGGELÉK

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1993. június 30-án hatályba lépett Szervezeti és Működési Szabályzata szervezeti rendjének összegzése

Miniszteri Titkárság: Feladata a miniszter személyes szolgálata volt. Gondoskodott a miniszter tárgyalásainak, egyéb szerepléseinek szakmai előkészítéséről. Ennek keretében a titkárság vezetője a miniszter megbízása alapján közvetlen kapcsolatot tartott az államtitkárokkal, helyettes államtitkárokkal, illetve a koordinációs irodák vezetőivel és a főosztályok vezetőivel, valamint a társtárcák vezetőinek titkáraival végezte a szükséges egyeztetéseket. A miniszter megbízásából jogosult volt egyes feladatok végrehajtásának ellenőrzésére is az illetékes szakmai vezető vagy annak megbízottja útján. A főosztályok bevonásával előkészítette a Kormány üléseinek napirendjén szereplő témákban a miniszter állásfoglalásának kialakítását, segítette a miniszter felkészülését. A miniszteri titkárság ügyviteli feladatkörében előkészítette, megszervezte és lebonyolította a miniszter napi programját, fogadónapját. Kezelte a miniszterhez érkezett ügyiratokat. Gondoza a miniszter által különböző állami, érdekvédelmi és egyéb szervekkel kötött együttműködési megállapodásokat. Elvégezte a miniszter személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat.

Kabinetiroda: Fő feladata a miniszter és a Kormány politikai törekvéseinek szolgálata volt, a politikai érdekek egyeztetése. E feladatkörében végezte a minisztérium szakmapolitikai programjának gondozását, a minisztérium szakmai munkájának, akcióinak politikai elemzését, a minisztériumnak az Országgyűléssel, a Kormánnyal,

³³⁷ A Privatizációs Önálló Osztály végül nem jött létre.

a társmínisztériumokkal való kapcsolattartását, a minisztérium és a civil társadalom (pártok, érdekvédelmi és érdekképviselői szervezetek, önkormányzatok és önkormányzati szervezetek) érintkezésének szervezését. Ellátta a szakmai kollégium működésével kapcsolatos feladatokat. Közreműködött a felügyeleti területek tevékenységének összehangolásában mindazokban az ügyekben, amelyek a miniszter döntését igényelték. Közvetlenül eljár mindazokban az ügyekben, amelyekre a minisztértől felhatalmazást vagy megbízást kapott.

Sajtóiroda: A Sajtóirodát vezető – főosztályvezetői besorolású – sajtószóvivő folyamatos tájékoztatást adott a minisztérium tevékenységéről és hivatalos álláspontjáról. Képviselte a minisztériumot a nyilvánosság előtt. Szervezte a minisztérium vezetőinek sajtószerrepléseit, kapcsolatot tartott a tömegkommunikációs szervezetekkel. Kialakította a minisztérium és szervei munkájával kapcsolatos közvéleményformálás módszereit, összehangolta ezek érvényesítését. A minisztérium számára sajtószemléket, sajtóelemzéseket készített, folyamatos tájékoztatást nyújtott a tárcáról, a sajtóban kialakult képről.

Politikai államtitkár felügyeleti területe

Államtitkári Titkárság: Előkészítette, megszervezte és lebonyolította az államtitkár napi programját. Kezelte az államtitkárhoz érkezett ügyiratokat. Elvégezte az államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat.

Rehabilitációs Bizottság Titkársága: Gondoskodott a politikai, világnézeti és valószínű meggyőződésük, vagy tevékenységük miatt büntetőjogi, munkajogi, vagy megtorló államigazgatási intézkedés folytán sérelmet szenvedett tudományos kutatók, oktatók, pedagógusok és a kulturális élet különböző területein alkotók rehabilitálásának előkészítéséről és a bizottság döntése után a testület határozatainak végrehajtásáról. A Kormánytól kapott felhatalmazás alapján javaslatot tett az arra érdemes személyek megfélelő – ideértve a posztumusz adományozást is – kitüntetésére, kezdeményezte a rehabilitáció érdekében szükséges kormányzati intézkedéseket. A sértetteknek felvilágosítást és útmutatást adott ügyük rendezéséhez. A Művelődésgazdasági Főosztály segítségével gondoskodott a Kormány által biztosított Rehabilitációs Alap felhasználásáról.

Közigazgatási államtitkári felügyeleti terület

Államtitkári Hivatal: Az Államtitkári Hivatal az államtitkár tevékenységét segítő, munkavégzését ügyviteli tekintetben megalapozó, intézkedéseinek végrehajtását szervező, valamint a koordinációs irodákkal kapcsolatot tartó, összehangoló önálló szervezeti egységként működött. Feladata a közigazgatási államtitkár és a helyettes államtitkárok között szükséges koordináció elvégzése volt. Ennek keretében gondos-

kodott az előterjesztések, javaslatok és más – az államtitkár által kiemelten kezelt – ügyek összehangolásáról. Előkészítette az államtitkár állásfoglalását a döntését igénylő ügyekben. A Hivatal látta el az államtitkár képviseletét külső szerveknél azokban az esetekben, ahol az államtitkár vagy más felsőszintű vezető őt helyettesítő részvétele, illetve személyes megjelenése nem feltétlenül szükséges. A Hivatal vezetője vagy munkatársa képviselte az államtitkárt azokon a minisztériumon belüli fórumokon is, amelyekről ő vagy a rendező szerv szükségesnek látja az államtitkár informálását. Szervezte és előkészítette – a Jogi és Igazgatási Főosztály közreműködésével – a közigazgatási államtitkári értekezletek napirendjén szereplő témák véleményezését, és az azokra vonatkozó állásfoglalásokat megismertette az államtitkárral, elősegítette felkészülését. A Hivatal keretében működött az államtitkár titkársága, amelynek feladata az államtitkár munkájával kapcsolatos ügyvitel ellátása. E tevékenység keretében kezelte az államtitkárhoz érkezett ügyiratokat, előkészítette és szervezte programjait, fogadónapját. Elvégezte az államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat.

Jogi és Igazgatási Főosztály: Elkészítette – a főosztályok által rendelkezésre bocsátott szakmai javaslat alapján – a jogszabálytervezetet tartalmazó kormányelőterjesztések, a jogszabályok és a jogi iránymutatások tervezetét, gondoskodott ezek államigazgatási egyeztetésre küldéséről, részt vett az egyeztetésben, gondoskodott a jogszabályok kiadásáról, illetőleg közzétételéről, továbbá az előterjesztések benyújtásáról. Gondoskodott a minisztériumok és országos hatáskörű szervek előterjesztéseinek, jogszabálytervezeteinek véleményezéséről és véleményeztetéséről. Végezte a minisztérium hatáskörébe tartozó nemzetközi megállapodások előkészítésével és jóváhagyásával kapcsolatos jogi teendőket. Elkészítette a minisztérium szervezetére és működésére vonatkozó szabályzatot. Jogi véleményadással segítette a minisztérium munkáját. Ellátta a minisztérium jogi képviseletét. Nyilvántartotta a jogszabályokból, az országgyűlési határozatokból, a kormányhatározatokból, valamint a miniszter döntéseiből származó feladatokat. A felsőbb állami szervek határozatait, a miniszter döntései, az ágazati fejlesztés céljai, valamint a főosztályok javaslatai alapján összeállította a minisztériumi munkaterv javaslatát és javaslatot készített a Kormány munkatervéhez. Végezte és a főosztályok bevonásával koordinálta a kormányülések napirendjeivel kapcsolatos vezetői felkészítésből adódó feladatokat. Ellátta a minisztériumi ügykezelést. Szerkesztette a *Művelődési Közlönyt*.

Személyi és Munkaügyi Főosztály: Ellátta a minisztériumi állomány tekintetében a személyügyi, közszolgálati teendőket, valamint munkáltatóként képviselte a minisztériumot. Gondozta a minisztérium közvetlen kinevezési hatáskörébe tartozó intézményi vezetőállomány személyi ügyeit. Végezte a kitüntetések és a miniszteri elismerések adományozásának előkészítésével kapcsolatos szervezési, adminisztrációs

és nyilvántartási feladatokat. Szervezte a köztisztviselők közigazgatási (az alap- és a szakvizsga letételével összefüggő) továbbképzését. Döntésre előkészítette a minisztérium és jogelődjei volt dolgozói részéről benyújtott rehabilitációs ügyeket, őrizte és kezelte a minisztérium állományába tartozó köztisztviselők, valamint a minisztérium kinevezési hatáskörébe tartozó intézmények vezetőinek a személyügyi iratait.

Külkapcsolatok Főosztálya: Közreműködött a Kormány és a művelődési tárca nemzetközi kulturális kapcsolatokkal összefüggő céljainak kidolgozásában és megvalósításában: a kormány- és tárcaszintű kulturális és oktatási egyezmények, munkatervek, csereprogramok megkötésében, a megállapodások végrehajtásának koordinálásában, vegyesbizottságok működtetésében. Figyelemmel kísérte és alakította a kétoldalú és multilaterális kapcsolatokat. Összefoglalókat, valamint éves jelentéseket készített a kapcsolatok helyzetéről, eredményeiről. A multilaterális és regionális szervezetekben és fórumokon összehangolta Magyarország részvételét, és azt részben el is látta. Összehangolta a tárca nemzetközi kapcsolatait, a társszervezetekkel részt vett az előkészítésben és elvégezte a szükséges szervezési feladatokat, felelt az éves nemzetközi költségvetési keret felhasználásáért. Nyilvántartotta a vezetők külföldi, illetve a külföldi partnerek magyarországi meghívásait, ápolta és naprakészen tartotta a vonatkozó dokumentumokat és adatbázisokat. Irányította a külföldi magyar intézetek tevékenységét, figyelemmel kísérte a Külügyminisztériummal kötött vonatkozó megállapodás betartását, a szakfőosztályokkal szervezte az intézmények programjait, gondozta a személyzeti jellegű ügyeket, elkészítette az éves költségvetéseket, biztosította a működési feltételeket. A Magyar Ösztöndíj Bizottság által jóváhagyott ösztöndíjasok, tanulmányutak kiutazását, illetve a külföldiek beutaztatását végezte, beleértve az ösztöndíjas hallgatók beiskolázásával, utaztatásával, tartózkodásával kapcsolatos feladatokat. Ellátta a nemzetközi protokoll-, tolmácsolási és útlevelügyi munkát. Munkája során együtt kellett működnie a társszervezeti egységekkel, a személyügyi koordinátorokkal, a Külügyminisztériummal és a többi társszervvel.

Ellenőrzési Főosztálya: Ellátta a minisztérium közvetlen irányítása, illetőleg felügyelete alá tartozó intézmények felügyeleti jellegű pénzügyi-gazdasági ellenőrzését. Koordinálta és szervezte az átfogó (komplex) ellenőrzéseket. A minisztérium közvetlen felügyelete alá tartozó valamennyi költségvetési szervnél kétévenként költségvetési ellenőrzést, a legjelentősebb intézményeknél öt évenként legalább egyszer átfogó ellenőrzést végzett. Ellátta a minisztérium irányítása alá nem tartozó különféle nem-minisztériumi intézmények, szervek részére a tárcától meghatározott feladatvégzésre kapott pénzeszközök felhasználásának vizsgálatát. Ellátta az alapító által végzendő ellenőrzés feladatait a minisztériumhoz tartozó közérdekű alapítványoknál. Az ellenőrzésekről tájékoztatást adott. Végezte a minisztérium belső ellenőrzése feladataiból a funkcionális ellenőrzési teendőket. Szakmai útmutatókkal és

továbbképzések szervezésével segítette a művelődési intézmények ellenőreinek a munkáját.

Egyházi Kapcsolatok Főosztálya: Ellátta az egyházak, felekezetek, vallási közösségek (együtt: egyházak) és az állam közötti kapcsolattartással összefüggő ágazati feladatokat. Közreműködött az egyházak működésével kapcsolatos jogszabályok kidolgozásában. Véleményezte az egyházi tevékenységeket is érintő jogszabálytervezeteket, konzultálva az egyházak illetékes képviselőivel. Közreműködött az egyházak nemzetközi kapcsolatainak intézésében. Véleményezte a nemzetközi kulturális egyezmények egyházakkal foglalkozó fejezeteit. Közreműködött az ismét egyházi fenntartásba került oktatási intézmények normatív, valamint az iskolai hitoktatás állami támogatásának biztosításában. Segítette az egyházak társadalmi célokat szolgáló (oktatási, nevelési, művészeti, szociális, közművelődési stb.) tevékenységét. Közreműködött az egyházak kulturális (közgyűjteményi, egyházművészeti, műemléki stb.) ügyeinek intézésében. Ellátta az egyházak működésének állami támogatásával kapcsolatos feladatokat, melynek keretében begyűjtötte az egyházak igényeit, javaslatot tett a támogatás mértékére és az elosztás módjára, majd gondoskodott a támogatás – egyházak által jóváhagyott módon történő – elosztásáról, illetve kiutalásáról. Összesítést készített az egyházak állami támogatási összegének éves felhasználásáról az Országgyűlés számára. Gondoskodott a felosztott, vagy megszűnt egyház vagyonának közérdekű célra való felhasználásáról. Ellátta a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló törvény végrehajtásából adódó feladatokat, melynek során elbírált az egyházak által benyújtott igényeket. Határozattal intézkedett az elidegenítési és terhelési tilalom bejegyzésére, vagy törlésére. Ellátta a minisztérium jogi képviseletét az egyházi tulajdonrendezési perekben. Az egyházak által megállapított rangsor alapján előkészítette a Kormány mellett működő egyeztető bizottsági ülések anyagait, közreműködött a bizottság munkájában. Tájékoztatta a megyei (fővárosi) vagyonátadó bizottságokat az egyházak bejelentett igényeiről, valamint az egyeztető bizottság döntéseiről. Előkészítette a kormánydöntés végrehajtásáról szóló miniszteri határozatokat.

Magyar Ösztöndíj Bizottság Titkársága: Döntésre készítette elő az államközi egyezmények alapján biztosított, valamint a magyar állami oktatási, kutatási, tudományos, kulturális és művészeti területre vonatkozó ösztöndíjak odaítélését. Ellátta a MÖB munkájával összefüggő igazgatási feladatokat. Működtette az ösztöndíjas információs és dokumentációs rendszert. Nyilvántartotta a más szervek által kötött szerződésekből származó külföldi ösztöndíjakat. A külföldi ösztöndíjakkal kapcsolatos igazolásokat adott ki.

Ügyfélszolgálati Iroda: Gondoskodott az állampolgárok közérdekű bejelentéseinek, javaslatainak és panaszainak az intézéséről, a szóban előadott ilyen bejelen-

téseket jegyzőkönyvbe vette. Ellátta a kulturális tevékenységek bejelentésével kapcsolatos ügyintézkést. Kiadta a művelődési területen működő szakértői engedélyeket és vezette az erre vonatkozó nyilvántartást. Végezte a szolgálati idő igazolásával kapcsolatos tevékenységet. Kiadta a külföldi ösztöndíjas tanulmányokról az igazolásokat. Felülhitelesítette a Magyarországon szerzett felsőfokú bizonyítványokat, okleveleket. Igazolta a külföldön tanuló magyar diákok tanulóviszonyát, kiállította részükre a diákigazolványt. Tájékoztatót adott a különböző pályázati lehetőségekről (külföldi ösztöndíjakról, intézményi, oktatási, munkát fejlesztő pályázatokról stb.) a főosztályok által szolgáltatott információk alapján. A felhívásokat, tájékoztató anyagokat, formanyomtatványokat közvetlenül kiadta vagy postai úton eljuttatta az érdekeltekhez. Tájékoztató, információs tevékenységet végzett.

Közükatási helyettes államtíkář felügyeleti terület

Koordinációs Iroda: Közreműködött a közoktatási területet érintő testületi döntések kialakításában. Kapcsolatot tartott a szakmai civil szervezetekkel, szempontjaikat közvetítette a közoktatási terület vezetői részére. Gondoskodott a közoktatásban érintett társadalmi szervezetek, egyesületek költségvetési támogatásának felosztásáról. Ellátta a szakkuratórium szervezésével, működésével és az elosztással kapcsolatos egyéb feladatokat. Gondoskodott a vélemények összehangolásáról, minden olyan ügyben, amely más felügyeleti körbe tartozó szervezeti egység (más szakágazati, közgazdasági, jogi és igazgatási, illetve nemzetközi) hatáskörébe is tartozott. A minisztériumi döntéselőkészítés folyamatában szervezte és végezte a szakmai egyeztetést az érdekvédelmi szervezetekkel, a parlamenti pártokkal és a szakmai szervezetekkel. Gondoskodott a Közoktatáspolitikai Tanács működéséhez szükséges feltételek biztosításáról, végezte a Tanács működésével kapcsolatos feladatokat, valamint részt vett a Tanácsban a Művelődési és Közoktatási Minisztérium képviseletében. Kapcsolatot tartott az Országgyűlés Oktatási Albizottságával. Szervezte és koordinálta a helyettes államtitkář szakértői hálózatát. Előkészítette, megszervezte és lebonyolította a helyettes államtitkář napi programját, fogadónapját. Kezelte a hozzá érkezett ügyiratokat. Elvégezte a helyettes államtitkář személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat. Szervezte a helyettes államtitkář ügyviteli és más utasításainak végrehajtását.

Tankönyv- és Taneszközüroda: Ellátta a minisztérium ágazati irányító feladataiból a tankönyvekkel és a taneszközökkel kapcsolatos tennivalókat. Közzétette a jóváhagyott tankönyvek és az engedélyezett taneszközök jegyzékét. Figyelemmel kísért és támogatta a tankönyvekkel és a taneszközökkel kapcsolatos elméleti kutatásokat. Kapcsolatot tartott a tankönyvekkel, taneszközökkel foglalkozó külföldi szervezetekkel. Közreműködött a tankönyvek szakértői felülvizsgálatában és az elavult

tankönyvek cseréjében. Részt vett az új tankönyvek és taneszközök szakmai hitelesítésében, előkészítette a jóváhagyást, engedélyezést. A közoktatás szerkezeti és tartalmi változásához illeszkedve tankönyv- és taneszköz pályázatot írt ki. Tankönyvi ellátatlanság esetén az Iroda közvetlenül gondoskodott a hiányzó tankönyvek megjelentetéséről. A gyártók figyelmét felhívta az új taneszközökre. A Művelődésgazdasági Főosztály közreműködésével gazdálkodott a tankönyvek állami támogatásával. Megtervezte a tankönyvekhez kapcsolódó, az iskoláknak juttatandó állami támogatást, közreműködött annak elosztásában.

Tanügyigazgatási Főosztály: Végezte a Közoktatási Szakmai Irányítási Főosztály és a Közoktatásfejlesztési Főosztály szakmai anyagainak felhasználásával az oktatást érintő törvények, kormányrendeletek és miniszteri rendeletek tervezeteinek a kidolgozását. Intézte a közoktatással összefüggő tanügyigazgatási, hatósági és panaszügyeket. A közoktatást érintő jogalkotási munka során végezte a szakmai egyeztetést az illetékes tárcákkal. Képviselte a minisztériumot az Országos Képzési Tanácsban. Előkészítette, összefogta a közoktatást érintő interpellációkra adandó válaszokat. Kidolgozta és gondozta a közoktatás kötelező nyomtatványait, előírt bizonylatait. Ellátta a honosítási és az ekvivalencia ügyek kezelését. Részt vett a közoktatás tanügyigazgatási célvizsgálatainak előkészítésében és értékelésében. Ellátta a közoktatást érintő jogszabályok értelmezésével kapcsolatos feladatokat, jogi állásfoglalásaival segítette a közoktatási terület vezetőinek a munkáját. Kidolgozta a közoktatási intézmények működésének a jogi feltételeit és ellenőrizte annak megvalósulását. Együttműködött az iskolafenntartókkal, szervezte azok hivatalai és a közoktatási terület munkakapcsolatát. Oktatási információs rendszert készítettett (pedagógus kataszter, iskolanyilvántartás, pénzügyi adatszolgáltatás stb.). Oktatás gazdasági tevékenysége keretében közreműködött az éves költségvetés előkészítésében, a pedagógus bérrendszer gondozásában.

Közoktatási Szakmai Irányítási Főosztály: Kidolgozta a közoktatási intézmények működésének szakmai követelményeit. Szakmailag előkészítette a közoktatást érintő szabályzatok tervezeteit. Kidolgozta a nemzeti alaptantervet és folyamatosan gondoskodott alternatív programok készítéséről, szakértők bevonásával minősítette a hozzá kapcsolódó pedagógiai programokat. Kidolgozta és gondozta a közismereti vizsgák követelményrendszerét, értékelési kritériumait és vizsgamódszereit. Ellátta a műveltségi területek, tantárgycsoportok, tantárgyak gondozásával kapcsolatos feladatokat. Kidolgozta a közoktatás ágazati szakmai szabályozásának rendszerét, felügyelte annak intézményrendszerét. Végezte az országos és nemzetközi tanulmányi versenyek szakmai előkészítését. Részt vett oktatási információrendszer készítésében (iskolakísérletek stb.). Közreműködött az éves költségvetés előkészítésében. Ellátta a területi oktatásirányítási szervezetekkel és a pedagógiai szolgáltatásokkal kapcsos-

latos minisztériumi feladatokat. Megszervezte a Köznevelés Fejlesztési Alap pályázati értékelését (Kuratórium). Nyilvánosságra hozta a Kuratórium döntését. Gondoskodott a Tanterv-, Tankönyv- és Taneszköztanács működéséhez szükséges feltételek biztosításáról, elvégezte a Tanács működésével kapcsolatos feladatokat, valamint részt vett a Tanácsban az MKM képviseletében.

Köznevelésfejlesztési Főosztály: Kidolgozta a köznevelésfejlesztés középtávú és távlati tervét. Hálózatfejlesztési koordinációs tevékenységet végzett. Figyelemmel kísérte és elemezte az iskolaszervezeti átalakulásokat. A pedagógusképzés szakmai kérdéseiben a köznevelés igényeit fogalmazta meg, és egyben képviselte is. Segítette a főiskolai és egyetemi szintű tanárképzés és továbbképzés fejlesztési lehetőségeinek a feltárását, pályázatok gondozását. Figyelemmel kísérte a gyakorlati tanárképzés és a gyakorló iskolák szakmai pedagógiai munkájának a fejlesztését. Intézményi háttérrel gondozta a pedagógus továbbképzés rendszerét. Kidolgoztatta az új típusú irányításhoz szükséges szakképzési követelményrendszerét. Információs rendszert működtetett a tevékenységi körébe tartozó pedagógiai innováció adatairól. A világbanki ifjúsági szakképzési projekt keretében irányította, koordinálta a közismereti tantárgyak fejlesztését. Menedzselte az iskolakísérleteket. Gondoskodott értékelésükről, elősegítette szisztematikus hasznosításukat. Elvégezte a köznevelés fejlesztését, kutatását támogató alapok pályázatainak előkészítését, részt vett azok elbírálásában. Javaslatot készített a szakmai minősítés szervezeti, tartalmi rendszerére.

Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály: Irányította a nemzeti kisebbségek, etnikumok, menekültek és a határon túli magyarok művelődés- és köznevelésügyével kapcsolatos ágazati feladatokat. Közreműködött a nemzetiségek, etnikumok sajátosságának megőrzését biztosító nevelő-oktató munka általános irányelveinek, az oktatásukra és közművelődésükre vonatkozó fejlesztési terveknek a kidolgozásában. Kidolgozta a nemzetiségek és etnikumok pedagógusainak és közművelődési szakembereinek a képzésével, továbbképzésével kapcsolatos sajátos feladatokat. Együttműködött az illetékes főosztályokkal a határon túli magyarok magyarországi oktatási intézményekbe történő felvételének eljárását szabályozó intézkedések kidolgozásában, a határon túli magyarok és a menekült tanulók, hallgatók jogállására vonatkozó rendelkezések, az ilyen hallgatók részére nyújtható egyes juttatások feltételeinek és formáinak kidolgozásában. Összehangolta a hatáskörébe tartozó feladatok megoldását biztosító központi költségvetési és költségvetésen kívüli erőforrások felhasználását. Kidolgozta a határon túli magyar értelmiség teljes-, rész- és továbbképzésében nyújtható sajátos feltételrendszerét, a folyamatos diákcserék módját. Irányította a nemzeti és etnikai kisebbségek – szükség esetén a menekültek és a határon túli magyar pedagógusok – folyamatos továbbképzését. Intézte a teljes- és részképzős határon túli magyar ösztöndíjasok és a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek,

továbbá a határon kívüli magyar nemzetiségű nem pedagógus értelmiségiek továbbképzési és posztgraduális képzési ösztöndíjas ügyeit. Segítette a nemzeti és etnikai kisebbségek, a menekültek és a határon túli magyarok oktatási, kulturális és közművelődési egyesületeit és intézményeinek működését.

Testnevelési és Sport Önálló Osztály: Ellátta az óvodai, iskolai testnevelés és sport tartalmi fejlesztésével, korszerűsítésével, a tanórai testneveléshez szükséges szer- és eszközfejlesztéssel, az államközi munkatervekben szereplő nemzetközi ügyekkel, az alap- és középfokú tanórai és tanórán kívüli testneveléssel, a gyógytestneveléssel, az iskolai testneveléshez kapcsolódó munkahelyi balesetmegelőzéssel, a testnevelés és a speciális sportági osztályok működésének korszerűsítésével összefüggő feladatokat. Elvégezte a felsőoktatási intézményekben folytatott tanórai és tanórán kívüli testneveléssel kapcsolatos minisztériumi feladatokat. Közreműködött a Magyar Testnevelési Egyetem és az óvó-, tanár- és tanítóképző főiskolák testnevelési szakjai képzési feltételeinek kidolgozásában. Segítette az egyetemi, főiskolai szabadidős sporttevékenységet, közreműködött az ifjúság testi nevelésével összefüggő tudományos kutatások koordinálásában. A testi nevelés személyi és létesítményi feltételrendszerének a bővítését elősegítő, az iskolai mindennapi testedzés és sportolás széleskörű bevezetésére, kiszélesítésére irányuló, a testi nevelés egészségmegőrző szemléletformáló munkájával kapcsolatos feladatokat végezte. Ellenőrző munkájával a regionális oktatási központok, a települési önkormányzatok tevékenységét segítette. Együttműködött a társzervekkel, valamint koordinálta és segítette a „Hiányzó iskolai sportlétesítmény” fejlesztési kormányprogramot.

Felsőoktatási helyettes államtitkári felügyeleti terület

Felsőoktatási helyettes államtitkár: Közvetlenül irányította a felsőoktatással és a felsőoktatási területen folyó tudományos kutatással kapcsolatos feladatok ellátását.

Helyettes Államtitkári Titkárság: Előkészítette a helyettes államtitkár napi programját és segített annak lebonyolításában. Ellátta a helyettes államtitkár munkájával összefüggő ügyvitelt, kezelte a hozzá beérkezett ügyiratokat. Elvégezte a helyettes államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat.

Felsőoktatási és Kutatási Főosztály: Kidolgozta a felsőoktatási rendszer és intézményhálózat fejlesztését, ellátta az ezzel kapcsolatos ágazati feladatokat. Kidolgozta az alap- és a posztgraduális képzés rendszerét, szabályozta a másoddiplomás képzést. Javaslatot tett az oktató-nevelő munka általános irányelveinek a meghatározására. Kidolgozta a képesítési feltételeket, a felvételi eljárás szabályait, a hallgatók jogállására vonatkozó rendelkezéseket, a hallgatók részére nyújtható egyes juttatások formáit és feltételeit. Koordinálta a felsőoktatásban folyó nem szakos idegennyelvi képzést, valamint a nyelvszakos tanárképzést és a nyelvvizsga rendszer korszerűsítését

munkáit. Előkészítette – az érdekelt főosztályokkal együttműködve – az iskolai bizonyítványok, oklevelek és tudományos fokozatok egyenértékűségének kölcsönös elismerésére vonatkozó megállapodások szakmai javaslatát. Koordinálta – a Külkapcsolatok Főosztályával együttműködve – a külföldi felsőoktatási intézményekben dolgozó magyar vendégoktatók és lektorok munkáját, továbbá a külföldi vendégoktatók, lektorok hazai alkalmazását. Koordinálta a nem állami felsőoktatási intézmények alapításának, valamint az egyházi felsőoktatási intézmények szakalapításának az igazgatási munkálatait. Ellátta a minisztérium felsőoktatással kapcsolatos személyzeti feladatait. A törvényességi felügyelet keretei között ellátta a felsőoktatási intézmények hallgatóinak és oktatóinak a jogorvoslatát. Koordinálta a felsőoktatási kollégiumi férőhelyekkel való gazdálkodást. Ellátta a kutatásirányítással kapcsolatos ágazati feladatokat. Közreműködött az egyetemi és főiskolai kutatóhelyen folyó tudományos munka feltételeinek a biztosításában. Közreműködött a tudománypolitikai döntések előkészítésében, közreműködött a K+F hosszú- és középtávú tevének a kimunkálásában. Koordinálta a műszaki-tudományos kapcsolatok nyilvántartására, fejlesztésre irányuló munkálatokat. Ellátta az Országos Vezetőképzési Tanács segítségével a vezetőképzéssel és -továbbképzéssel kapcsolatos feladatokat. Közreműködött a felsőoktatás fejlesztését szolgáló állami alapok koordinált felhasználásában és működtetésében, elvégezte a külföldi támogatások és hitelek realizálásával kapcsolatos feladatokat. Segítette a felsőoktatás területén létesített alapok és alapítványok koordinált működését.

Kulturális helyettes államtitkári felügyeleti terület

Kulturális helyettes államtitkár: Irányította a filmgyártással- és forgalmazással, helyi stúdiók engedélyezésével, a könyvkiadással- és forgalmazással, a sajtóigazgatással, a színház-, a zene- és a táncművészettel, a képző-, az ipar- és a fotóművészettel, valamint az irodalommal, a közművelődéssel és a közgyűjteményekkel kapcsolatos feladatok ellátását, az e szakterületeken folyó tudományos kutatásokat.

Koordinációs Iroda: Ellátta a helyettes államtitkári terület főosztályai közötti koordinációt. Gondoskodott a vélemények kikéréséről és összehangolásáról minden olyan ügyben, amely más felügyeleti területhez tartozó főosztály hatáskörébe tartozott. Önkormányzati ügyekben ellátta a felügyeleti területen szükséges koordinációt. Előkészítette, megszervezte és lebonyolította a helyettes államtitkár napi programját, fogadónapját. Kezelte a hozzá érkezett ügyiratokat. Elvégezte a helyettes államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat. Szervezte a helyettes államtitkár ügyviteli és más utasításainak a végrehajtását.

Színház-, Zene- és Táncművészeti Főosztály: Ellátta a színházak, a hivatásos zene- és táncművészeti intézmények és együttesek ágazati, szakmai felügyeletét. Folya-

matosan elemezte és értékelte az ország színház, zene, tánc alkotóműhelyeinek a munkáját. Koordinálta, irányította a színházi, zenei és táncművészeti területen megrendezésre kerülő kiemelkedő nemzetközi és hazai rendezvényeket (évfordulók, jubileumok, fesztiválok stb.). Pályázatokkal, céltámogatással szerepet vállalt a színházi, zenei és táncművészeti struktúra alakításában, elősegítette az ágazati és a közvetlen felügyelete alá tartozó intézmények új kezdeményezéseinek a kibontakozását, rendkívüli feladatainak a megvalósítását. Kapcsolatot tartott a színház, zene, táncművészet szakmai szövetségeivel, egyesületeivel, érdekvédelmi szervezeteivel és a művészeti alapítványokkal. Kezdeményezte és segítette a színház, a zene- és a táncművészeti terület értékes produkcióinak és művészeinek külföldi megjelenését. Támogatta a környező országok magyar színházait, zenei és táncművészeti egyesületeit, együtteseit, produkcióik megvalósulását és magyarországi bemutatkozását. Szakmai ismereteivel segítette az önkormányzatok művészetpártoló, intézményfenntartó tevékenységét. Ellátta az előadóművészeti tevékenységgel, a hangfelvételkészítéssel, -kiadással és sokszorosítással kapcsolatos ágazati felügyeleti feladatokat. Véleményezte az önkormányzati fenntartású színházak, valamint a zene- és táncművészeti intézmények létesítését, megszüntetését, illetőleg működésének szüneteltetését. Közreműködött a személyzeti tevékenység ellátásában a szakmai követelmények érvényesítése érdekében. Javaslatot tett az iskolarendszeren kívül megszerzett előadóművészeti szakképesítés esetében a vizsgakövetelményekre és a vizsgáztatás módjára. Kidolgozta és kodifikálásra előkészítette az előadóművészeket képviselő szakszervezetekkel kötendő megállapodásokat.

Képzőművészeti Főosztály: Ellátta a képző- és az iparművészet, az ipari tervezőművészet és a fotóművészet ágazati irányítását. Szervezte a hazai kortárs képzőművészetek múzeumi gyűjteményezését. Gondozta a miniszter, valamint a Római Magyar Akadémia képzőművészeti ösztöndíjait. Segítette a kortárs művészet kiemelkedő alkotásainak hazai és külföldi publikálását. Országos és nemzetközi jelentőségű művészeti akciók, évfordulók pályázatok, események, kiadványok, tárlatok, alkotótelepek munkájának céltámogatásával, alkotói támogatásokkal, díjakkal segítette színvonalas művek létrejöttét. Kapcsolatot tartott a művészek szakmai szövetségeivel, egyesületeivel, érdekvédelmi szervezeteivel, művészeti alapítványokkal. Gazdálkodott a Kulturális Alap képzőművészeti szakterülete járulékbevételeivel. Szervezte és koordinálta a nemzetközi vonatkozású kiállításokat és a külföldi magyar intézetek kiállítási tevékenységét. Ellátta a műteremlakások bérlőkijelölésével kapcsolatos előkészítési, illetve a műteremlakás, műterem kialakítással kapcsolatos javaslattevő feladatokat.

Könyv, Lap és Irodalmi Főosztály: Kidolgozta a könyvszakma gazdálkodási, könyvkereskedelmi, szerzői jogi kérdéseit érintő szakmai javaslatokat. Összehangolta az

ünnepi könyvhéttel, kiemelkedő évfordulókkal, országos jelentőségű irodalmi rendezvényekkel, nemzetközi könyvvásárokkal kapcsolatos kormányzati teendőket, segítette finanszírozásukat. Ellátta a költségvetési juttatások elosztására létrehozott kuratóriumok titkársági teendőit. Gondozta a minisztériumi hatáskörben lévő irodalmi alapítványokat és a fiatal írókat támogató ösztöndíjak ügyeit. Szakmai segítséget nyújtott az Állami Vagyongazdálkodási Rt.-nek és az Állami Vagyongazdálkodásnak a hatáskörükbe tartozó könyvszakmai kulturális vállalatok felügyeleti, munkáltatói, tulajdonosi feladataiban. Kapcsolatot tartott a szomszédos országok magyar nyelvű kiadóival a közös könyvkiadási feladatok megvalósulása érdekében. Elvégezte az időszaki lapok nyilvántartásba vételét, ennek alapján adatszolgáltatást nyújtott és dokumentálta a változásokat. Összeállította a szempontokat a könyvszakmai statisztika készítéséhez.

Film- és Video Főosztály: Gyakorolta az ágazati irányításból fakadó jogokat és kötelezettségeket a filmszakmát érintő kérdésekben. A filmgyártás, -forgalmazás, üzemeltetés folyamatában szakmai feladatokat látott el korhatár-besorolási kérdésekben, szakmai fejlesztési programok kidolgozásában, pályázatok, kutatások meghirdetésében. Részt vett a nemzetközi együttműködésből adódó szakterületi feladatok végrehajtásában. Szakmai elemzéseket, fejlesztési koncepciókat készített, részt vett a szakmai szervezetek munkájában. Kezelte a szakosztályi célfeladatokat, azok dokumentálását. Szakmai érdekképviselési, koordinációs feladatokat látott el, gondoskodott az érdekegyeztetési fórumok működtetéséről. A tárca ágazati hatáskörébe tartozó gazdálkodó szervezetek esetében – igény szerint – együttműködött az Állami Vagyongazdálkodási Rt.-vel és az Állami Vagyongazdálkodással. A tárca által alapított vállalatok, intézmények esetében, illetve a Magyar Mozgóképfelügyeletet érintően ellátta az alapítótól való jogokat. Figyelemmel kísérte, elemezte és segítette a szakterületén létrehozott azon alapítványok működését, amelyben a minisztérium társalapítónak vett részt.

Közművelődési Főosztály: Ellátta a közművelődési intézmények, szervezetek, mozgalmak, egyesületek ágazati szakmai felügyeletét. Kialakította a közművelődési szakmai koncepciókat. Védte a kulturális értékeket, segítette a hagyományörző közösségeket és a néphagyományok ápolását. Ellátta a szakterület érdekképviselési, koordinációs feladatait. Támogatta a művelődési szervezetek, intézmények tevékenységét, az amatőr művészeti mozgalmakat, alkotóközösségeket. Közreműködött bemutatók, országos és nemzetközi fesztiválok, versenyek, rendezvények létrehozásában, összehangolásában. Segítette az iskolán kívüli felnőttoktatást, az ismeretterjesztést, a népfőiskolákat, a szakmai át- és továbbképzéseket, a gyermek- és ifjúsági közművelődést. Figyelemmel kísérte és elemezte a közművelődési területen létrejött alapítványok és alapok működését. Elemezte a közművelődés folyamatait. A Művészeti és

Szabadművelődési Alapítvány tekintetében részt vett az alapítói jogokkal összefüggő feladatok ellátásában.

Közgyűjteményi Főosztály: Szakmailag irányította a könyvtári, levéltári és múzeumi tevékenységet. A műemlékvédelmi feladatok ellátása terén együttműködött a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium társszerveivel, koordinálta a műemlékvédelemnek az oktatással, közművelődéssel, tudományos kutatással, a muzeológiával és a társzművészetekkel kapcsolatos feladatait. Kialakította ágazati szinten a kulturális vagyon megőrzéséhez szükséges feltételek követelményrendszerét. Figyelemmel kísérte az önkormányzati, egyházi, jogi személy, illetőleg magántulajdonban lévő, valamint a más tárcákhoz tartozó gyűjteményeket, védett emlékeket, gondoskodott a megővésükhöz és fenntartásukhoz szükséges szakmai támogatásról, a nemzeti lakosság könyvtári ellátásáról, kulturális örökségének megőrzéséről, bemutatásáról. Figyelemmel kísérte a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeink megtartását, más nemzetek kulturális örökségének védelmét illetően. Részt vett a műemlékek és műkincsek megővését célzó nemzetközi tudományos szervezetek tevékenységében. Folyamatosan figyelemmel kísérte az ország közgyűjteményeinek a biztonsági helyzetét. Irányította és elősegítette a külföldön lévő magyar vonatkozású történeti és művészeti emlékek és dokumentumok feltárását, hazakerülését, a dokumentumok másolatainak gyűjtését. Koordinálta a Kulturális Javak Visszaszolgáltatása Tárcaközi Bizottságának munkáját. Ellátta a nemzeti kulturális vagyon védelmével kapcsolatos hatósági feladatokat.

Stúdió Engedélyezési Önálló Osztály: Ellátta a helyi jellegű rádió- televízióműsört készítő és közlő stúdiók alapításának engedélyezésével kapcsolatos sajtóigazgatási feladatokat. Nyilvántartást vezetett az engedélyezett stúdiókról. Ellenőrizte a jogszabályokban, valamint az engedélyekben foglaltak betartását. Figyelemmel kísérte a helyi jellegű stúdiók szakmai, érdekképviselői szervei eseményeit, tanácskozásait, felkérés esetén ezek fórumain képviseltette magát. Részt vett a feladatkörébe tartozó kérdésekkel kapcsolatos minisztériumi döntések, állásfoglalások kialakításában. Együttműködött az illetékes állami szervekkel a műsorszolgáltatásra kijelölhető frekvenciakészlettel való gazdálkodásban, e szervek döntései összehangolásában, az egyetemes stúdiógyakorlat kialakításában a frekvenciakijelöléssel és a stúdióalapítás engedélyezésével kapcsolatos igazgatási, hatósági tevékenység területén. Együttműködött a kérelmek véleményezésére létrehozott Tárcaközi Bizottsággal, annak üléseit előkészítette, véleményét kikérte.

Gazdasági helyettes államtitkári felügyeleti terület:

Gazdasági helyettes államtitkár: Irányította és felügyelte az ágazati szakmai munka végzéséhez szükséges tervezési, beruházási, költségvetési, biztonságszervezési és

munkavédelmi feladatok ellátását, a szakmai és gazdasági feladatok informatikai rendszerei kialakítását, a minisztériumi gazdálkodó, üzemeltető, ellátó szervezet működését.

Koordinációs Iroda: Ellátta a helyettes államtitkári terület főosztályai közötti koordinációt. Gondoskodott a vélemények kikéréséről és összehangolásáról minden olyan ügyben, amely más felügyeleti területhez tartozó főosztály hatáskörébe tartozott. Önkormányzati ügyekben ellátta a felügyeleti területen szükséges koordinációt. Előkészítette, megszervezte és lebonyolította a helyettes államtitkár napi programját, fogadónapját. Kezelte a hozzá érkezett ügyiratokat. Elvégezte a helyettes államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat. Szervezte a helyettes államtitkár ügyviteli és más utasításainak a végrehajtását.

Művelődésgazdasági Főosztály: Kidolgozta a művelődési feladatok megvalósításához szükséges gazdasági feltételrendszert, szabályozókat. Értékelte és elemezte a művelődési ágazatban érvényesülő gazdasági folyamatok alakulását. Kialakította a tárca költségvetési előirányzatait, szervezte a költségvetés tervezését és jóváhagyta az intézményi költségvetéseket, elvégezte az intézmények pénzellátását, beszámoltatását, az ún. központi intézmények operatív pénzügyi irányítását. Közreműködött a társadalmi, egyházi, alapítványi szervezetek finanszírozási feladatainak ellátásában. Koordinálta a felsőoktatási intézmények hallgatóinak pénzügyi juttatásait, figyelemmel kísérte a tárca kutatási célú pénzeszközeinek a felhasználását, a minisztérium devizagazdálkodását. Ellátta az állami pénzalapok pénzügyi, számviteli, központi irányítási feladatait. Részt vett a vállalati jövedelem- és bérszabályozás, a bér-, foglalkoztatás- és adópolitika alakításában, általában az ágazat közgazdasági környezetét érintő szabályozásban. Ellátta a tulajdonreformmal, vagyonkezeléssel, az ingatlan- és a helyiséggazdálkodással, valamint a társadalombiztosítással és a vámügyekkel kapcsolatos szabályozási feladatokat. Kidolgozta a minisztérium közvetlen felügyelete alá tartozó intézmények beruházási, nagyjavítási és rekonstrukciós tervét. Segítette a művelődési célú alapítványok létrehozását, a külföldi művelődési célú támogatások pénzügyi megvalósulását, nyilvántartotta a művelődési vállalkozásokat és egyéb nonprofit szerveződéseket. Részt vett az önkormányzati ágazati normatívák kidolgozásában, valamint az önkormányzatokat érintő cél és címzett támogatások ágazatot érintő feladatainak és egyéb célfinanszírozási feladatoknak az ellátásában.

Informatikai Főosztály: Szervezte az országos statisztikai adatgyűjtési program (OSAP) minisztériumra vonatkozó adatgyűjtéseit, illetve a számára előírtakat lebonyolította. A statisztikai törvényben előírtak szerint gondoskodott a rendelkezésre álló adatok átadásáról, a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szervek részére. Szervezte a minisztérium igazgatásstatisztikai kötelezettségeit kielégítő rendszeres és rendkívüli statisztikai adatgyűjtéseket és azok feldolgozását, eredményeinek pub-

likálását. Koordinálta a szakmai és funkcionális főosztályoknak az igazgatásstatisztikai adatgyűjtésekkel kapcsolatos tartalmi, szakmai igényeit. A rendszeres információszolgáltatáson túl – belső és külső forrásokból – kielégítette az ad hoc és rendkívüli külső és belső információs igényeket. Biztosította az ágazati statisztikai adatgyűjtések tartalmának, szakmai követelményeinek a korszerűsítését. Gondoskodott a művelődési statisztikai fogalomrendszer karbantartásáról. Az államháztartási információs rendszer fejlesztése keretében részt vett a minisztériumi pénzügyi információs rendszer tervezésében, szervezésében, a megvalósulás folyamatában gondoskodott ennek technikai háttéréről és az üzemeltetés feltételeiről. Teljesítette és egységes rendszerbe foglalta a minisztériumi informatikai fejlesztéseket. Az Informatikai Tárcaközi Bizottság ajánlásai alapján – más minisztériumok és országos hatáskörű szervek terveivel egyeztetett módon – koordinálta a hardver és a szoftver eszközök beszerzését, az alkalmazói rendszerek, valamint az adatbázisok fejlesztését. Szakmai állásfoglalásával és közreműködésével segítette a minisztérium irányítása alá tartozó intézményeknél eszközölt informatikai beruházásokat és fejlesztéseket. Folyamatosan fejlesztette és üzemeltette a minisztérium számítógépes hálózatát és számítástechnikai eszközállományát, felügyelte ezek karbantartását és segédanyagokkal való ellátását. Szervezte és koordinálta az egységes irodaautomatizálási rendszer kialakítását, kiépítését és működtetését, biztosította a külső rendszerekhez való kapcsolódás lehetőségét. Ellátta az adatvédelmi törvényben leírtak szerint az adatkezeléssel és adatvédelemmel kapcsolatos feladatokat.

Ágazati Biztonság-szervezési Önálló Osztály: Intézkedési tervet készített a nemzeti kulturális javak, különösen a pótolhatatlan értékűek (kiemelten pl. a magyar korona és koronázási jelvények) minősített időszakban szükséges kitelepítésére és biztonságba helyezésére. Annak végrehajtását – szükség esetén – irányította. Saját lehetőségeivel elősegítette a tanulóifjúság hazafias nevelését. Végrehajtotta a minisztériumi hatáskörbe tartozó honvédelmi, ország- és gazdaságmozgósítási felkészülési feladatokat, ellátta a katonai szolgálathasztással, a polgári szolgálattal, valamint a háború esetén nélkülözhetetlen munkaerő katonai meghagyásával összefüggő ügyeket. Gondoskodott az egészséges, biztonságos munkavégzés és oktatás követelményeinek, továbbá az ezt biztosító munkavédelmi tevékenység szakmai feltételeinek megteremtéséről, fenntartásáról, a közgyűjtemények, a nemzeti műkincsek, műtárgyak őrzését végző intézményi fegyveres szervezetek működésének központi szakmai irányításáról, ellenőrzéséről. Elősegítette, illetve gondoskodott a tűz elleni védekezés, az ehhez szükséges feltételek kialakításáról, fenntartásáról (oktatási, szervezési, ellenőrzési, beszámoltatási és kutatási feladatok) a feladatok megoldásának koordinálásáról. Szervezte és irányította a minisztérium, illetve felügyelt szervei, intézményei polgári védelmi tevékenységét, továbbá elkészítette és kiadásra felterjesztette a művelődési

ágazatot érintő polgári védelmi jogszabályokat, hatósági előírásokat. Gondoskodott a polgári védelmi szervezetek katasztrófa helyzetekre való felkészítéséről. Minősített esetekben koordinálta az élet- és vagyonmentési feladatok végrehajtását. Biztosította az Országos Nukleárisbaleset-elhárítási Rendszer követelményei alapján a tárcát érintő feladatok végrehajtásának megszervezését, az élet-, tűz- és vagyonvédelmet szolgáló biztonságtechnikai berendezések, eszközök stb. létesítésének és beszerzésének, valamint korszerűsítésének koordinációját. Elősegítette a felügyelt szervezetek hatékony energiagazdálkodását. Közreműködött az energiaracionalizáló felújításokkal, beruházásokkal kapcsolatos döntések előkészítésében.

Gazdálkodási és Ellátási Főosztály: Végezte a minisztérium, mint gazdálkodó szervezet költségvetése tervezésével, a pénzellátással, a gazdálkodással, a munkaerő- és bérgazdálkodással, a számvittel és a beszámolóval, az előírt adatszolgáltatásokkal kapcsolatos feladatokat. Feladattervet és költségkalkulációt készített a főosztályon, szakosztály kereteinek elosztásához. Elkészítette az eszközgazdálkodás és a nagyértékű tárgyi eszközök beszerzési tervét, szabályozta és ütemezte a leltározási tevékenységet. Ellátta a minisztérium kezelésében lévő központi épület és a két irodaház vonatkozásában a helyiséggazdálkodással, a bérleti szerződésekkel és egyéb értékesítésekkel kapcsolatos feladatokat, kezelte a minisztériumi lakásalapot, megkötötte a lakásépítési kölcsönszerződéseket. Biztosította a minisztériumi dolgozók munkaviszonyával és társadalombiztosítási jogaik érvényesítésével kapcsolatos feladatok ellátását, végezte a társadalombiztosítási kifizetőhelyi feladatokat, a minisztérium feladatellátását és üzemeltetését folyamatosan szolgáló nagyértékű eszközök, berendezések, anyagok, készletek és eszközök beszerzését, szakszerű tárolását és kezelését. Fenntartotta a minisztériumi kezelésű épületeket, irodaházakat, gondoskodott berendezéseinek a működtetéséről, karbantartásáról, üzemeltetési feltételeiről, ellátta az irodatechnikai és más berendezések, eszközök javításával kapcsolatos feladatokat. Biztosította a minisztériumi rendezvények technikai feltételeit, ellátta a minisztériumi rendészeti, porta-szolgálati, polgári védelmi, munka- és tűzvédelmi, valamint ügyeleti feladatait. Üzemeltette a telefonközpontot, a sokszorosító üzemet, működtette a gépjárműszolgálatot.

3. SZÁMÚ FÜGGELEK

A Művelődési és Köznevelési Minisztérium 1994. március 31-én hatályba lépett Szervezeti és Működési Szabályzata szervezeti rendjének összegzése

Miniszteri Titkárság: A miniszter munkáját segítő, szolgáltató és szervező tevékenysége keretében: a Kabinetirodával együttműködve számon tartotta, bemutatta, iktatta, elintézésre továbbította a miniszterhez érkező ügyiratokat, intézkedett a közvetlenül elintézhető ügyekben; figyelemmel kísérte a miniszter által kiadott, a minisztert közvetlenül érintő feladatok határidőre történő végrehajtását; gondoskodott a miniszter hazai és külföldi programjának és utazásainak nyilvántartásáról és szervezéséről; elvégezte a miniszter személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat. Feladatai ellátása érdekében a miniszter megbízásából közvetlen kapcsolatot tartott a minisztérium vezető munkatársaival és a tárcák vezetőinek titkárságaival, továbbá jogosult volt tájékozódni az illetékes szakmai vezetőnél a feladatok végrehajtásáról. Ellátta a fenti tevékenységéhez kapcsolódó kézbesítési, irodaitechnikai, gépkocsi-szolgálati és protokoll feladatokat, valamint az irodahelyiségek tisztántartási munkáit.

Kabinetiroda: Biztosította az Országgyűlés egyes bizottságai és a minisztérium szakterületei között az információcserét. Részt vett kiemelt feladatok készítésében, vitájában. Ellenőrizte azok végrehajtásának összehangoltságát. Kapcsolatot tartott nemzetközi szervezetekkel. Részt vett vezetői értekezleteken és ellátta a Szűkkörű Vezetői Értekezlet titkársági teendőit. Ellátta mindazon szakmai kollégiumok működésével kapcsolatos feladatokat, szervezési, titkársági teendőket, amelyek irányítását a miniszter saját hatáskörében megtartotta. Felügyelte a Magyar UNESCO Bizottság titkárságának működését. Koordinálta az idegennyelvi oktatás minisztériumon belüli munkáit (a köznevelési és a felsőoktatási szervezeti egységekkel együttműködve). Részt vett az Országos Idegennyelvoktatási Tanács munkájában. Ellenőrizte a miniszter által az érdekvédelmi és egyéb szervezetekkel kötött együttműködési megállapodásokban foglaltak végrehajtását. Nyilvántartotta, ellenőrizte és elemezte – a Külsőkapcsolatok Főosztálya, valamint az Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály bevonásával – a miniszter közvetlen külügyi kapcsolataival összefüggő szervezési, tartalmi kérdéseket, összehangolva a Miniszteri Titkársággal. A miniszter megbízásából eljár a miniszter képviseletében. A Miniszteri Titkárság előkészítése alapján eljár a miniszter személyére közvetlenül címzett ügyek menedzselésében (szükség esetén a szakterületekkel való véleményeztetés alapján) és ellenőrizte a feladatok végrehajtását. Közvetlenül eljár mindazokban az ügyekben, amelyekre a minisztertől felhatalmazást kapott. A miniszter utasítására – miniszteri döntéselőkészítő munkához szükséges mértékig – bekapcsolódott szakmai kérdések közvetlen megoldásába. Ezen belül: jogi problémákat véleményezett; elemzett információkat készített

az országgyűlési bizottsági ülésekről, parlamenti üléseken kibontakozó véleményekről; véleményezte a Miniszteri Értekezletre benyújtott előterjesztéseket, részt vett azok vitájában; szakmai véleményt nyilvánított az Államtitkári Értekezleten megtárgyalt előterjesztések vitájában; gondoskodott a miniszter tárgyalásainak, egyéb szerepléseinek a szakmai előkészítéséről, a szakterületek bevonásával, a Miniszteri Titkárság „ütemezési tájékoztatása” alapján; előkészítette a kormány üléseinek a napi-rendjén szereplő témákban a miniszter állásfoglalásának a kialakítását, segítette a miniszter felkészülését; közreműködött az egyes szakterületek tevékenységének összehangolásában (helyettes államtitkári, koordinációs titkársági, főosztályvezetői szinten); a szakterületek bevonásával szakmai konzultációt folytatott a miniszter tanácsadó testületeivel; részt vett a minisztérium minden jelentős – az oktatás és a kultúra egészét érintő – szakmai kérdésének, feladatának koncepcionális szintű előkészítésében, az azokkal kapcsolatos vitákban; ellátta a sajtófeladatokat, a szóvivői feladatokat a Sajtóirodán keresztül.

Sajtóiroda: A Sajtóiroda irányítását a miniszter a Kabinetfőnök útján látta el. A Sajtóirodát vezető – főosztályvezetői besorolású – sajtósóvivő folyamatos tájékoztatást adott a minisztérium tevékenységéről, hivatalos álláspontjáról. Képviselte a minisztériumot a nyilvánosság előtt. Szervezte a minisztérium vezetőinek a sajtószerepléseit, kapcsolatot tartott a tömegkommunikációs szervezetekkel. Kialakította a minisztérium és szervei munkájával kapcsolatos közvéleményformálás módszereit, összehangolta ezek érvényesítését. A minisztérium számára sajtószemléket, sajtóelemzéseket készített, folyamatos tájékoztatást nyújtott a tárcáról, a sajtóban kialakult képről.

Politikai államtitkári felügyeleti terület

Politikai államtitkár: A politikai államtitkár a miniszter első helyettese. A miniszter akadályoztatása esetén vezette a minisztériumot, a jogszabályokban meghatározott keretek között gyakorolta a minisztert megillető jogköröket. Ellátta a Rehabilitációs Bizottság Titkársága felügyeletét.

Államtitkári Titkárság: Előkészítette, megszervezte és lebonyolította az államtitkár napi programját. Kezelte az államtitkárhoz beérkezett ügyiratokat. Elvégezte az államtitkár személyéhez kötött – általa meghatározott – feladatokat.

Rehabilitációs Bizottság Titkársága: Gondoskodott a politikai, világnézeti és valóslási meggyőződésük, vagy tevékenységük miatt büntetőjogi, munkajogi, vagy megtorló államigazgatási intézkedés folytán sérelmet szenvedett tudományos kutatók, oktatók, pedagógusok és a kulturális élet különböző területein alkotók rehabilitálásának előkészítéséről és a bizottság döntése után a testület határozatainak végrehajtásáról. A Kormánytól kapott felhatalmazás alapján javaslatot tett az arra érdemes

személyek megfelelő – ideértve a posztumusz adományozást is – kitüntetésére, kezdeményezte a rehabilitáció érdekében szükséges kormányzati intézkedéseket. A séretteknek felvilágosítást és útmutatást adott ügyük rendezéséhez. A Pénzügyi és Fejlesztési Főosztály segítségével gondoskodott a Kormány által biztosított Rehabilitációs Alap felhasználásáról.

Közigazgatási államtitkári felügyeleti terület

Közigazgatási államtitkár: A közigazgatási államtitkár a miniszter irányítása alatt, a jogszabályoknak és a szakmai követelményeknek megfelelően vezette a minisztérium hivatali apparátusát, közvetlenül irányította a helyettes államtitkárokat. Gondoskodott a minisztérium szervezetének korszerűsítéséről. Összehangolta a több felügyeleti területet érintő feladatok végrehajtását (felelősök kijelölése, a végrehajtás szervezése, ellenőrzése). Irányította az előterjesztések és jogszabálytervezetek egyeztetését, illetőleg közreműködött az egyeztetésben az illetékes helyettes államtitkárok távollétében, illetőleg, ha a helyettes államtitkári egyeztetés eredménytelen. Képviselte a minisztériumot azokban a kormánybizottságokban, tárcaközi bizottságokban, amelyek tevékenysége a feladatkörét érinti. Irányította a minisztérium jogi, igazgatási és közigazgatás korszerűsítési, személyügyi, ellenőrzési, nemzetközi, továbbá az egyházakkal kapcsolatos tevékenységét. Felügyelte a Magyar Ösztöndíj Bizottság Irodája tevékenységét. Ellátta az Ügyfélszolgálati Iroda felügyeletét. Irányító feladatai ellátásához bármely főosztály munkáját igénybe vehette.

Államtitkári Hivatal: Az államtitkár tevékenységét segítő, munkavégzését ügyviteli tekintetben megalapozó, intézkedéseinek végrehajtását szervező, valamint a koordinációs irodákkal kapcsolatot tartó, összehangoló önálló szervezeti egység volt. Feladata a szükséges koordináció elvégzése a közigazgatási államtitkár és a helyettes államtitkárok között, valamint a közigazgatási államtitkár által közvetlenül felügyelt területen. Ennek keretében gondoskodott az előterjesztések, javaslatok és más – az államtitkár által kiemelten kezelt – ügyek összehangolásáról. Előkészítette az államtitkár állásfoglalását a döntését igénylő ügyekben. A Hivatal látta el az államtitkár képviseletét külső szerveknél azokban az esetekben, ahol az államtitkár vagy más felsőszintű vezetőt helyettesítő részvétel, illetve személyes megjelenés feltétlenül szükséges. A Hivatal vezetője vagy munkatársa képviselte az államtitkárt azokon a minisztériumon belüli fórumokon is, amelyekről ő vagy a rendező szerv szükségesnek látta az államtitkár informálását. Szervezte és előkészítette – a Jogi és Igazgatási Főosztály közreműködésével – a közigazgatási államtitkári értekezletek napirendjén szereplő témák véleményezését és az azokra vonatkozó állásfoglalásokat megismertette az államtitkárral, elősegítette felkészülését. A Hivatal feladata volt az államtitkár munkájával kapcsolatos ügyvitel ellátása. E tevékenység keretében kezelte az

államtitkárhoz érkezett ügyiratokat, előkészítette és szervezte programjait, fogadónapját. Elvégezte az államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat.

Jogi és Igazgatási Főosztály: Elkészítette – a főosztályok által rendelkezésre bocsátott szakmai javaslat alapján – a jogszabálytervezetet tartalmazó kormányelőterjesztések, a jogszabályok és a jogi iránymutatások tervezetét, végrehajtotta ezek államigazgatási egyeztetését, részt vett az egyeztetésben, gondoskodott a jogszabályok kiadásáról, illetőleg közzétételéről, továbbá az előterjesztések benyújtásáról. Végezte a minisztériumok és országos hatáskörű szervek előterjesztéseinek, jogszabálytervezeteinek véleményezését és véleményeztetését. Előkészítette a minisztérium hatáskörébe tartozó nemzetközi megállapodásokat és intézi a jóváhagyásával kapcsolatos jogi teendőket. Elkészítette a minisztérium szervezetére és működésére vonatkozó szabályzatot. Jogi véleményadással segítette a minisztérium munkáját. Ellátta a minisztérium jogi képviselését az egyházi tulajdonrendezési perek kivételével. Nyilvántartotta a jogszabályokból, az országgyűlési határozatokból, a kormányhatározatokból származó feladatokat, valamint a miniszter utasításait. Az Országgyűlés és a Kormány határozatait, a miniszter döntései, az ágazati fejlesztés céljai, valamint a főosztályok javaslatai alapján összeállította a minisztériumi munkaterv javaslatát és javaslatot készített a Kormány munkatervéhez. Végezte és a főosztályok bevonásával koordinálta a közigazgatási államtitkár értekezlet és a kormányülések napirendjeivel kapcsolatos vezetői felkészítésből adódó feladatokat. Szervezte és előkészítette a miniszteri értekezleteket. Ellátta a minisztériumi ügykezelést. Szerkesztette a *Művelődési Közlönyt*.

Személyi és Közzszolgálati Főosztály: Ellátta a minisztériumi állomány tekintetében a személyügyi, közzszolgálati teendőket, valamint munkáltatóként képviselte a minisztériumot. Gondozta a minisztérium közvetlen kinevezési hatáskörébe tartozó intézményi vezetőállomány személyi ügyeit. Elvégezte a kitüntetések és a miniszteri elismerések adományozásának előkészítésével kapcsolatos szervezési, adminisztrációs és nyilvántartási feladatokat. Szervezte a köztisztviselők közigazgatási (az alap- és szakvizsga letételével összefüggő) továbbképzését. Döntésre előkészítette a minisztérium és jogelődjei volt dolgozói részéről benyújtott rehabilitációs ügyeket. Őrizte és kezelte a minisztérium állományába tartozó köztisztviselők, valamint a minisztérium kinevezési hatáskörébe tartozó intézmények vezetőinek a személyügyi iratait. Végezte a közzszolgálati nyilvántartás alapján előírt adatszolgáltatásokat. Működtette a leíró csoportot.

Külkapcsolati Főosztály: Közreműködött a Kormány és a művelődési tárca nemzetközi kulturális kapcsolatokkal összefüggő céljainak kidolgozásában és megvalósításában. A külpolitikai célokkal összhangban, a Külügyminisztériummal és más

hazai társszervekkel, valamint a minisztérium valamennyi érintett részlegével, illetve multilaterális szervezetek magyar képviselőivel együttműködve javaslatot tett a két- és többoldalú kulturális, oktatási és tudományos kapcsolatok alakítására. Összehangolta a kormány- és tárcaszintű kulturális és oktatási egyezmények, munkatervek és csereprogramok megkötését, közreműködött az aláírt megállapodások végrehajtásában. Felelős volt a kormány- és tárcaközi kulturális és oktatási vegyesbizottságok működéséért. Kulturális diplomáciai ügyekben ellátta a minisztérium képviseletét a társszervek és a külképviseletek felé. Nyilvántartotta a tárca vezetőinek külföldi, illetve a külföldi partnerek magyarországi meghívásait, javaslatot tett azok megvalósítására és szervezte azok végrehajtását. Összehangolta részvételünket és részben ellátta országunk képviseletét a multilaterális és regionális oktatási és kulturális szervezetekben és fórumokon. Nyilvántartotta a két- és többoldalú kulturális és oktatási kapcsolatok alapvető dokumentumait (egyezmények, munkatervek, csereprogramok, tárgyalási- és útijelentések, összefoglalók és értékelések). Fokozatosan kiépítette a partnerországokról, -tárcákról és nemzetközi szervezetekről szóló legfontosabb ismereteket tartalmazó dokumentációt és adatbázist. A Külügyminisztériummal együttműködve irányította a külföldi magyar intézetek és kulturális tanácsosi hivatalkok kulturális diplomáciai tevékenységét. Javaslatokat tett az intézeti igazgatók és munkatársak kinevezésére, hazahívására és beszámoltatására, valamint az intézetek éves költségvetésére, biztosította működésüket és ellenőrzi gazdálkodásukat. Közreműködött az intézetek szakmai programjainak biztosításában. Az államháztartási és az éves költségvetési törvény szerint felelős volt a nemzetközi kulturális kapcsolatokra önálló címként jóváhagyott éves költségvetési kerettel összefüggő tervezési, finanszírozási és operatív gazdálkodási feladatok teljesítéséért. Ellátta a minisztérium nemzetközi protokoll, programszervező, fordítási, tolmácsolási, deviza kifizetési, útlevel- és vízumügyeit.

Ellenőrzési Főosztály: Végezte a minisztérium közvetlen irányítása, illetőleg felügyelete alá tartozó intézmények felügyeleti jellegű pénzügyi-gazdasági ellenőrzését. Szervezte, összehangolta és részben végezte az átfogó (komplex) ellenőrzéseket. A minisztérium közvetlen felügyelete alá tartozó valamennyi költségvetési szervnél kétévenként költségvetési ellenőrzést, a legjelentősebb intézményeknél öt évenként legalább egyszer átfogó ellenőrzést végzett, valamint szükség szerint téma-, cél- és utóvizsgálatokat tartott. Elvégezte a minisztérium irányítása alá nem tartozó különféle nem minisztériumi intézmények, szervek részére a tárcától meghatározott feladatvégzésre kapott pénzeszközök felhasználásának vizsgálatát, az alapító pénzügyi-gazdasági ellenőrzési feladatait a minisztériumhoz tartozó közérdekű alapítványoknál. Tájékoztatta az ellenőrzésekről a minisztérium és az illetékes főosztályok vezetőit, illetve meghatározott témakörökben a Kormány ellenőrző szervét. Elvégezte a mi-

nisztérium belső ellenőrzésének feladataiból a funkcionális ellenőrzési teendőket. Szakmai útmutatókat készített és továbbképzéseket szervezett a tárca felügyelete alá tartozó művelődési intézmények belső ellenőrei számára. Kezelte és irattározta az ellenőrzési iratanyagokat.

Egyházi Kapcsolatok Főosztálya: Ellátta az egyházak, felekezetek, vallási közösségek (együtt egyházak) és az állam közötti kapcsolattartással összefüggő ágazati feladatokat. Közreműködött az egyházak működésével kapcsolatos jogszabályok kidolgozásában. Véleményezte az egyházi tevékenységeket is érintő jogszabálytervezeteket, konzultálva az egyházak illetékes képviselőivel. Közreműködött az egyházak nemzetközi kapcsolatainak intézésében. Véleményezte a nemzetközi kulturális egyezmények egyházakkal foglalkozó fejezeteit. Közreműködött az egyházi fenntartásban lévő oktatási intézmények normatív, valamint az iskolai hitoktatás állami támogatásának biztosításában. Segítette az egyházak társadalmi célokat szolgáló (oktatási, nevelési, művészeti, szociális, közművelődési stb.) tevékenységét. Közreműködött az egyházak kulturális (közgyűjteményi, egyházművészeti, műemléki stb.) ügyeinek intézésében. Ellátta az egyházak működésének állami támogatásával kapcsolatos feladatokat, melynek keretében begyűjtötte az egyházak igényeit, javaslatot tett a támogatás mértékére és az elosztás módjára, majd gondoskodott a támogatás – egyházak által jóváhagyott módon történő – elosztásáról, ezt előkészítette és kiutalásra átadta az illetékes gazdasági főosztálynak. Összesítést készített az egyházak állami támogatási összegének éves felhasználásáról az Országgyűlés számára. Gondoskodott a feloszlott, vagy megszűnt egyház vagyonának közérdekű célra való felhasználásáról. Ellátta a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló törvény végrehajtásából adódó feladatokat, melyek során elbíráltta az egyházak által benyújtott igényeket. Határozattal intézkedett az elidegenítési és terhelési tilalom bejegyzésére, vagy törlésére. Ellátta a minisztérium jogi képviselőt az egyházi tulajdonrendezési perekben. Az egyházak által megállapított rangsor alapján előkészítette a Kormány mellett működő egyeztető bizottsági ülések anyagait, közreműködött a bizottság munkájában. Tájékoztatta a megyei (fővárosi) vagyonátadó bizottságokat az egyházak bejelentett igényeiről, valamint az egyeztető bizottság döntéseiről. Előkészítette a kormánydöntés végrehajtásáról szóló miniszteri határozatokat.

Magyar Ösztöndíj Bizottság Irodája: Döntésre készítette elő az államközi egyezmények alapján biztosított, valamint a magyar állami oktatási, kutatási, tudományos, kulturális és művészeti területre vonatkozó ösztöndíjak odaítélését. Ellátta a Magyar Ösztöndíj Bizottság munkájával összefüggő igazgatási feladatokat. Működtette az ösztöndíjas információs és dokumentációs rendszert. Nyilvántartotta a más szervek által kötött szerződésekből származó külföldi ösztöndíjakat. A külföldi ösztöndíjakal kapcsolatos igazolásokat adott ki.

Ügyfélszolgálati Iroda: Nyilvántartásba vette az állampolgárok közérdekű bejelentéseit, javaslatait és panaszait, a szóban előadott bejelentéseket jegyzőkönyvbe vette, azokat megválaszolta, vagy az illetékes szakmai főosztályokhoz továbbította. Kiadta a kulturális tevékenységek bejelentésével kapcsolatban a 20/1992. (I.28.) Korm. rendelettel módosított 46/1990. (III.13.) MT rendelet által előírt igazolásokat, és vezette az erre vonatkozó nyilvántartást. Kiadta a 8/1983.(V1.15.) MM-EÜM rendelettel módosított 2/1972.(III.14.) MM rendelet alapján a művelődési területre vonatkozó szakértői működési engedélyeket és vezette a nyilvántartást. Végezte a szolgálati idő igazolásával kapcsolatos tevékenységet. Kiadta a külföldi ösztöndíjas tanulmányokról az igazolásokat. Felülhitelesítette a Magyarországon szerzett felsőfokú bizonyítványokat, okleveleket. Igazolta a külföldön tanuló magyar diákok tanulóviszonyát, kiállította részükre a diákigazolványt. Tájékoztatót adott a különböző pályázati lehetőségekről (külföldi ösztöndíjakról, intézményi, oktatási pályázatokról stb.) a főosztályok által szolgáltatott információk alapján. A felhívásokat, tájékoztató anyagokat, formanyomtatványokat közvetlenül kiadta, vagy postai úton eljuttatta az érdekeltekhez. Tájékoztató, információs tevékenységet végzett.

Közoktatási helyettes államtitkári felügyeleti terület

Közoktatási helyettes államtitkár: Irányította a közoktatással és illetékességi körében a szakképzéssel kapcsolatos, valamint a kisebbségi törvényből következő minisztériumi feladatokat. Koordinálta az ifjúsági, a szülői és a pedagógus képvisleti, valamint az intézményfenntartói szervezetek és a közoktatásban érintett minisztériumok, országos hatáskörű szervek között a kapcsolattartást. Irányította az etnikai és nemzeti kisebbségek, valamint a határon túli magyarok oktatásával összefüggő minisztériumi feladatokat, a közoktatási kutatással, fejlesztéssel és az országos, valamint helyi pedagógiai szolgáltatással kapcsolatos tevékenységet, az óvodai, kollégiumi neveléssel, iskolai neveléssel és oktatással összefüggő és a szakképzés minisztériumi hatáskörébe tartozó szabályozási és ellenőrzési feladatokat. Jóváhagyásra előkészítette a Nemzeti Alaptanterv alapelveit, tantervi követelményeit és a kerettanterveket.

Országos Köznevelési Tanács Titkársága: Felelős volt az Országos Köznevelési Tanács (továbbiakban: Tanács) összehívásával, a Tanács működtetésével kapcsolatos szervezési és adminisztrációs feladatok végrehajtásáért. Elkészítette a Tanács, illetve a Titkárság költségvetésének tervezetét és költségvetési beszámolóját. Elvégezte a Tanács üléseivel kapcsolatos ügyviteli munkát, a tiszteletdíjak kifizetésének előkészítését. A Sajtóiroda közreműködésével ellátta a Tanács működési rendjében előírt tájékoztatási feladatokat. Ellátta a Tanterv-, Tankönyv és Taneszköztanács, az Iskolai Testnevelés és Sporttanács, valamint az állandó és ideiglenes szakértői bizottság (tankerületi oktatásügyi központok szakmai testületeinek elnökeiből álló bizottság,

a nemzeti és etnikai kisebbségek országos érdekképviselői szerveinek küldötteiből álló bizottság, a pedagógusképzési és -továbbképzési bizottság) titkársági feladatait. A közoktatási tartalmi irányítási feladatait ellátó főosztályokhoz eljuttatta az OKNT tantervekkel, tankönyvekkel kapcsolatos véleményét. Szervezte a nemzetiségi tankönyvek és segédkönyvek készítését, a tankönyvjegyzék összeállítását a Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségi Főosztállyal egyeztetve. Miniszteri jóváhagyás után évente közzétette a közoktatási tankönyvek és segédkönyvek jegyzékét. Megszervezte a minisztérium illetékes szervezeti egységeinek részvételét az Országos Köznevelési Tanács ülésein. Előkészítette a tankönyvkiadással kapcsolatos pályázatokat és részt vett azok elbírálásában, valamint a tankönyv-támogatási rendszer működtetésében. Ellátta a minisztérium hatáskörébe tartozó szakmai tankönyvlistán szereplő könyvek terjesztésével, kiadásával kapcsolatos feladatokat.

Közoktatáspolitikai Tanács Titkársága: Felelős volt a Közoktatáspolitikai Tanács összehívásával, működtetésével kapcsolatos szervezési és adminisztrációs feladatok végrehajtásáért. Elkészítette a Tanács, illetve a Titkárság költségvetési tervezetét és költségvetési beszámolóit. Elvégezte a tiszteletdíjak kifizetésével kapcsolatos feladatokat. Javaslatot készített a miniszter, a közoktatási terület helyettes államtitkára és a Tanács oldalainak az igénye alapján a Tanács munkaprogramjára. Összehangolta a minisztérium és az oktatásban érdekelt tárcák kormányoldali véleményét és írásban rögzítette az egyeztetett állásfoglalásokat. A Sajtóirodán keresztül ellátta a Tanács működési rendjében előírt tájékoztatási feladatokat. Megszervezte a minisztérium illetékes szervezeti egységeinek a részvételét a Tanács ülésein. Megszervezte a közoktatásban érintett társadalmi szervezetek és egyesületek pályázati úton történő költségvetési támogatását eldöntő szakkuratórium munkáját és a helyettes államtitkár egyetértésével megkötötte a támogatási szerződéseket. Kapcsolatot tartott fenn a közoktatáshoz kapcsolódó civil szervezetekkel, eljuttatta javaslataikat, észrevételeiket az illetékes főosztályokra és figyelemmel kísérte azokat. Képviselte a tárcát az Országgyűlés Társadalmi Szervezetek Költségvetési Támogatását Koordináló Bizottságban. Megfigyelőként részt vett a Költségvetési Intézmények Érdekegyeztető Tanácsa munkájában. Képviselte a tárcát a Pro Renovanda Cultura Hungariae „Kis iskolákért” és a „Kármán Mór emlékére” szakkuratóriumokban.

Koordinációs és Szervezési Főosztály: Ellátta a közoktatási helyettes államtitkárhoz tartozó szervezeti egységek, az Országos Köznevelési Tanács és a Közoktatáspolitikai Tanács titkárságai közötti koordinációt. Végezte a közoktatási helyettes államtitkárhoz tartozó területek ügyviteli munkájának nyilvántartását. Szervezte és koordinálta a közoktatási helyettes államtitkár irányítása alá tartozó háttérintézmények, tankerületi oktatásügyi központok és egyéb kapcsolódó intézmények együttműködését. Szervezte az érintett főosztályokkal egyetértésben a közoktatási terület

kitüntetéseivel, a diákok jutalmazásával kapcsolatos feladatokat. Javaslatot dolgozott ki a közoktatás finanszírozására és annak fejlesztésére, elvégezte a közoktatás finanszírozási problémáival kapcsolatos feladatok koordinálását. Rendszergazdaként ellátta a közoktatási döntés-előkészítő információs rendszer szervezési, koordinálási feladatait, kiemelten a szakértői és vizsgáztatói névjegyzékkel kapcsolatos feladatokat. Elkészítette és a tankerületi oktatásügyi központokkal együttműködve karbantartotta a pedagógus katasztert. Javaslatot tett a statisztikai adatszolgáltatásra az érintett főosztályok bevonásával. A szakfőosztályokkal együttműködve előkészítette a közoktatási helyettes államtitkár területén rendelkezésére álló pénzeszközök felhasználásának tervezetét, kivéve az Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály pénzfelhasználását. Nyilvántartást vezetett a közoktatási terület pénzfelhasználásáról. Működtette a Közoktatásfejlesztési Alap elnevezésű fejezeti kezelésű pénzeszköz nyilvántartásával, szerződéskötésével, utalványozásával foglalkozó, a közoktatási tankönyvtámogatás felhasználásának nyilvántartását és utalványozásának előkészítését végző, illetve a pedagógus szakma megújítását szolgáló fejezeti kezelésű pénzeszköz nyilvántartását, utalványozásának előkészítését végző titkárságokat. Szervezte és a tankerületi oktatásügyi központok segítségével ellenőrizte a közoktatás tankönyvellátását. A közoktatás szakmai főosztályainak bevonásával és a Külkapcsolatok Főosztályával együttműködve megszervezte a bilaterális kapcsolatok közoktatásra vonatkozó feladatait. Szabályozta és megszervezte a kétoldalú egyezmények keretében a közoktatási intézményekbe érkező vendégtanárok fogadását és elhelyezését. Kezdeményezte a közoktatásban tanuló diákok cserekapcsolatait és szakmai gyakorlatait. Működtette a közoktatás pedagógusainak, illetve a közoktatásban tanuló diákoknak pályázat útján történő kiválasztását végző bizottságokat. Összehangolta és intézte a Burg Kastl-ban és Burgenlandban működő magyar gimnáziumokkal kapcsolatos ügyeket, a multilaterális közoktatási kapcsolattartást; kérdőívek kitöltésével, szakmai anyagok készíttetésével, szakértői kapcsolatok kiépítésével. Segítette az OECD, ET, EK, UNESCO szervezeteivel a közoktatás kapcsolattartását. Szervezte az Európa Tanács által támogatott „Teachers Bursary Scheme” ösztöndíjak meghirdetését, a tanárok kiválasztását és utaztatását. Összehangolta az Európa Tanács „School Links and Exchanges” hálózatának magyarországi kiépítésével kapcsolatos szervező munkát. Összehangolta és szervezte a CERi (Center for Education Research and Innovation – Oktatási Kutatással és Fejlesztéssel Foglalkozó Központ), az ENSI (Environment and School Initiatives – Környezetvédelmi és Iskolai kezdeményezések Központja), a VOTEX (Vocational and Technical Training – Szakképzéssel Foglalkozó Központ), a CYR (Children and Youth at Risk – Veszélyeztetett Gyermekekkel és Fiatalokkal Foglalkozó Központ) OECD, IEA, CITO stb. szervezetekkel közösen folytatott munkát. A szakmai főosztályokkal egyeztetve elkészítette a közoktatási

terület éves külkapcsolati munkaterv-javaslatát és gondoskodott annak ütemezéséről és végrehajtásáról. Kidolgozta a kapcsolatszervezési osztály szakosztályi keretigényét és felelős volt annak felhasználásáért.

Tanügyigazgatási Főosztály: Előkészítette a közoktatást érintő jogszabályok, utasítások stb. tervezeteit államigazgatási egyeztetésre, lefolytatta a szakmai egyeztetéseket. Állást foglalt a közoktatást érintő minisztériumi tervezetekkel, ügyiratokkal kapcsolatosan, illetve a közoktatást érintő tanügyigazgatási egyedi ügyekben (közalkalmazotti jogviszony, ágazati jogszabályok értelmezése, tanulói jogviszony stb.). Figyelemmel kísérte a közoktatási, a szakképzési és a közalkalmazotti törvény alkalmazásához kapcsolódó bírói gyakorlat alakulását, a tapasztalatok elemzése alapján szükség szerint jogszabály módosítást, illetőleg útmutató, tájékoztató kiadását kezdeményezte. Állást foglalt a más minisztériumoktól érkező, a közoktatást érintő jogszabályok tervezetéről. Felkészítette a szakfőosztályok szakmai véleménye alapján a közoktatási törvény 23. és 108. szakasza szerinti döntések szakmai anyagát a helyettes államtitkár számára. Jóváhagyásra előkészítette – a szakképesítést tanúsító bizonyítvány kivételével – az iskolában alkalmazható bizonyítvány, illetve a bizonyítvány kiállításához szükséges nyomtatványokat, valamint előállításuk és forgalmazásuk engedélyezését. Véleményt adott az iskola igazgatójának az illetékességébe tartozó területen a nem magyar állampolgár külföldön végzett tanulmányai beszámításáról. Gazdálkodott a főosztály szakosztályi keretével, közreműködött a közoktatással kapcsolatos tervezési, pénzügyi, statisztikai feladatok ellátásában. Ellátta a közoktatással kapcsolatos jogpropaganda, valamint az ágazat illetékességi körébe tartozó szakképzés feladataival, a közalkalmazotti törvénnyel összefüggő tájékoztatási feladatokat. Állást foglalt a közoktatással kapcsolatos tanügyigazgatási panaszügyekben. Előterjesztést készített a közoktatással kapcsolatos interpellációkra adandó válaszokhoz. A Koordinációs és Szervezési Főosztállyal együtt megszervezte a tanügyigazgatási célvizsgálatokat. Előterjesztette a tankerületi oktatásügyi központok tanügyigazgatási munkáját, a közoktatást érintő közleményeket a Jogi és Igazgatási Főosztályra, valamint a *Művelődési Közlöny*ben történő megjelenésre. Részt vett a közoktatási vizsgák megszervezésében, a Miniszterelnöki Hivatal által koordinált, a gyermekek jogairól szóló, New Yorkban 1989. november 20-án kelt Egyezmény által meghatározott feladatok ellátásában. Közreműködött a Miniszterelnöki Hivatal által létrehívott Regulációs és Kodifikációs Bizottság jogszabály-felülvizsgálati munkájában. Részt vett a Miniszterelnöki Hivatal Ifjúságpolitikai Kabinetjének a kormány hároméves ifjúságpolitikai programjából eredő feladatok ellátásában. Segítette a szabadságvesztés-végrehajtási intézetekben, a nevelőotthonokban folyó oktatási-nevelési munkát. A Munkaügyi Minisztériummal együttműködve részt vett: az Országos Képzési Jegyzék (OKJ) kialakításában és folyamatos karbantartásában; a szakmai vizsgáztatás

általános szabályozásának és eljárási rendjének előkészítésében, folyamatos karbantartásában; a képesítések és szakképzettségek honosításával kapcsolatos szabályozás előkészítésében; a szakképzés szervezésére, a gyakorlati képzési helyek létesítésére vonatkozó szabályozásban, valamint a tanulókat a szakképzési törvény alapján megillető juttatások részletes szabályozásában. Döntésre előkészítette a minisztérium szakképesítésért felelős miniszteri hatáskörébe tartozó szakmai terület (kulturális, oktatási, ügyviteli, számítástechnika-alkalmazói) állam által elismert szakképesítéseinek szakmai követelményeit, a szakmai vizsga szervezésére feljogosított intézmények és a képesítő vizsga elnökei kijelölésének rendjét. Az ágazat illetékességi körébe tartozó iskolai szakképzés tekintetében előterjesztést készített a szakmai képzés időtartamának, szakmai tantárgyainak, tanterveinek, tankönyveinek, segédkönyveinek kiadására. Megszervezte a szakmai vizsgák előkészítését, lebonyolítását, megbízta a szakmai vizsgabizottság elnökét. Döntött a Szakképzési Alappal kapcsolatos ágazati ügyekben. Képviselte a minisztériumot az Országos Képzési Tanácsban és a szakképzéssel, az ifjúsági munkanélküliség kezelésével kapcsolatos tárcaközi bizottságokban. Feladatkörének ellátása során rendszeres kapcsolatot tartott a szakmai képzésben érdekelt tárminisztériumokkal, a szakmai tartalmi kérdésekben érdekelt országos hatáskörű szervezetekkel. Feladatát a felsőoktatási és a kulturális terület szakmai főosztályaival együttműködve látta el.

Közoktatási Szakmai Irányítási Főosztály: Jóváhagyásra előkészítette az országos óvodai nevelési programot, gondoskodott annak folyamatos ellenőrzéséről. Ajánlott programokat, tanterveket készítettett, továbbá kezdeményezte a hozzájuk tartozó tankönyvek, taneszközök, és segédkönyvek kiadását. Kidolgoztatta az alapvizsga és érettségi vizsga szakmai koncepcióját, tartalmi és szervezeti rendjét, megszervezte azok kipróbálását, szakmai ellenőrzését, ellátta a felülvizsgálattal kapcsolatos feladatokat. Kidolgoztatta az alapvizsga és az érettségi vizsga követelményeit. Megszervezte a választható óvodai foglalkozási programok és iskolai tantervek nyilvántartását és azok bevételeinek vizsgálatát. Javaslatot készített a Pedagógus és Művészképzési Főosztálynak a pedagógusképzés és továbbképzés szakmai követelményeire, formáira. Javaslatot tett a fejezeti kezelésű pénzeszközök felhasználására a Koordinációs és Szervezési Főosztálynak. Felülvizsgáltatta és értékelte a használatban lévő egyedi foglalkozási programokat és tanterveket. Ellátta a kísérleti iskolákkal kapcsolatos fejlesztés irányítási és ellenőrzési feladatait. Részt vett a közoktatás fejlesztését érintő nemzetközi segély- és hitelprogramok közismereti szakmai feladatainak irányításában. Meghirdette és ellenőrizte az országos és nemzetközi közismereti tanulmányi versenyeket. Ellátta a testi, érzékszervi és értelmi fogyatékos gyermekek nevelésével-oktatásával kapcsolatos feladatok szakmai irányítását, a Nemzeti Alaptanterv alapelveiben szereplő nevelési és képzési területek minisztériumi irányítási, fejlesztési,

értékelési feladatait. Javaslatot készített a tankönyvek tankönyvjegyzékbe való felvételére (a szakképzés tankönyvei kivételével), a statisztikai adatszolgáltatásra, illetve adatfeldolgozásra, a nevelési-oktatási intézmények szakmai ellenőrzésének szempontjaira, az éves költségvetés – irányítási körét érintő – előirányzatainak tervezésére. Szakterületén kezdeményezte a külügyi kapcsolatok felvételét. Javaslatot készített a háttérintézmények és a tankerületi oktatásügyi központok munkaterveire és részt vett azok jóváhagyásában, a teljesítés ellenőrzésében. Kidolgozta a nevelési, nevelési-oktatási intézményekre vonatkozó közoktatási jogszabályok pedagógiai szakmai anyagait. Meghatározta a közoktatási intézmények működésével kapcsolatos pedagógiai szakmai követelményeket és azok ellenőrzésének szakmai szabályait. Az egyes nevelési-oktatási intézménytípusok speciális szakmai kérdéseit gondozza. Meghatározta és ellenőrizte a pedagógiai szakszolgálatok és szolgáltatások szakmai előírásait. Jóváhagyta az évenkénti alap- és érettségi vizsga központi tartalmi követelményeit. Részt vett a minisztérium által fenntartott intézmények – a főosztályt érintő – irányítási és ellenőrzési feladatainak ellátásában. Képviselte a tárcát a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Trefort Ágoston Emlékére” szakkuratóriumában.

Közoktatásfejlesztési Főosztály: A világbanki ifjúsági szakképzési projekt keretében szervezte és összehangolta a közismereti tantárgyak fejlesztését, tanterveinek, tankönyveinek készítését.

Testnevelési és Sport Önálló Osztály: Előterjesztést készített az iskolai testneveléssel, sporttal kapcsolatos oktatáspolitikai kérdésekben. Javaslatot tett az iskolai és intézményi testneveléssel és sporttal összefüggő fejlesztési koncepciókra. Összehangolta az iskolai testneveléssel és sporttal kapcsolatos minisztériumi és más tárcánál folyó fejlesztési munkákat, együttműködött a sportági szakszövetségekkel, érintett társadalmi szervezetekkel. Ajánlásokat készített a köz- és felsőoktatás fejlesztési koncepcióinak kidolgozásához, illetve a pedagógusképzés és -továbbképzés számára. Részt vett a Köznevelési Tanácson belül működő Testnevelés és Sporttanács működésének biztosításában. Összehangolta az iskolai testnevelés és egészségmegőrzés átfogó társadalmi programjából adódó – a fizikai aktivitással összefüggő – ágazati feladatokat. Megszervezte az óvodai, iskolai testnevelés és egészségmegőrzés tartalmi fejlesztésével, korszerűsítésével, a tanórai testneveléshez szükséges szer- és eszközfejlesztéssel összefüggő feladatokat. Összehangolta és szakmailag segítette a „Hiányzó iskolai sportlétesítmény fejlesztési” kormányprogramot. A szakmai feladatok végrehajtásához, az Iskolai Testnevelés és Sport Tanács munkájának segítéséhez szakmai bizottságokat működtetett (Óvodai, Alapfokú, Középfokú. Felsőoktatási Testnevelési és Sportbizottságot, valamint Gyógytestnevelési Szakbizottságot). Ajánlásokat tett a gyógytestnevelés és könnyített testnevelés megszervezésére. Megszer-

vezte az iskolai mindennapi testedzés és sportolás széles körű vezetésére, illetőleg kiszélesítésére irányuló, a testi nevelés egészségmegőrző, *szemléletformáló munkájával kapcsolatos feladatokat. Megjelentetésre előkészítette: a Testnevelés* című szakmai folyóiratot, az iskolai *Testnevelési és Sport Füzetek* részeként megjelenő módszertani kiadványokat, *Az iskolai testnevelés és sport időszzerű kérdései* című időszakos kiadványt. Megszervezte a testnevelő tanárok és a testnevelési szakértők szakmai tanácskozásait. Részt vett az országos diákolimpiai és a tanulóifjúságot érintő sport és turisztikai versenyek szervezésében. Összehangolta és szervezte a felsőoktatási intézményekben folytatott tanórai testneveléssel kapcsolatos minisztériumi feladatokat. Közreműködött a Magyar Testnevelési Egyetem és az óvó-, tanár- és tanítóképző főiskolák testnevelés szakjai képesítési feltételeinek kidolgozásában. Ajánlásokat készített az egyetemi, főiskolai sportbizottságok, szabadidős sporttevékenységének megszervezésére. Javaslatot tett az ifjúság testi nevelésével összefüggő tudományos kutatások témájára. Közreműködött az államközi munkatervekben szereplő nemzetközi ügyekkel összefüggő, iskolai testnevelésre és sportra vonatkozó feladatok megszervezésében. Ajánlásokat készített az önkormányzatok, a Tankerületi Oktatásügyi Központok, valamint a felsőoktatási intézmények testnevelési tanszékei tevékenységének segítésére, együttműködött a minisztérium érdekelt főosztályaival. Meghirdette a „Magyar Köztársaság jó tanulója - jó sportolója”; a „Testnevelésben és Sportban Kiváló Intézmény”; és a „Tanulóifjúság Testi Neveléséért” elismerő címek és formák pályázati kiírásait, elbírálta és megszervezte a címeket átadó ünnepségeket. Ajánlásokat készített a nevelési-oktatási intézmények tanórán kívüli sporttevékenységének programjára, az iskolai sport tartalmi megszervezésére. Részt vett a tanulóifjúság szabadidős tevékenységét támogató alapok és alapítványok kuratóriumának munkájában. A pályázatok elbírálásához részanyagokat készített. Részt vett a Nemzeti Ifjúsági és Szabadidősport Alapítvány pályázati pénzei felhasználásának ellenőrzésében. Közreműködött a Pro Renovanda Cultura Felsőoktatás Diáksportjáért Alapítvány kuratóriumának munkájában és a pályázati pénzek felhasználásának ellenőrzésében. Elemezte és értékelte az iskolai testnevelés és sport személyi és tárgyi feltételeit, az 1991-ben elfogadott fejlesztési programot.

Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály: Állást foglalt a nemzeti és etnikai kisebbségek, a Magyarországon tanuló határontúli magyar diákok és a menekültek oktatásával kapcsolatos ügyekben. Előterjesztést készített a kisebbségeket érintő interpellációkra adandó válaszokhoz, illetve a költségvetési törvény előkészítésekor a hatáskörébe tartozó fejezeti kezelésű pénzekre vonatkozóan – és kezelte azokat –, valamint a területet érintő fejlesztésre, a címzett és céltámogatásokra. Előkészítette a Kormány és a tárca kulturális, oktatási egyezményeihez a magyarországi kisebbségekre, a határontúli magyarokra és a menekültekre vonatkozó tervezetet, részt vett

az egyezmények e részére vonatkozó pontok kidolgozásában, megkötésében és gondoskodott azok megvalósításáról, illetve végrehajtásáról. Előkészítette a magyarországi kisebbségek, a határontúli magyarok és a menekültek anyanyelvű oktatásából és művelődéséből következő nemzetközi feladatok végrehajtásához szükséges pénzügyi tervezést, valamint a magyarországi kisebbségek kiegészítő normatív támogatása tartalmi feltételeinek kidolgozását és megvalósítását. Megszervezte a nemzeti és etnikai kisebbségek kerettanterveinek készítését, a nemzeti és etnikai kisebbségek oktatásához szükséges tankönyvellátást (a Területi Oktatásügyi Központok illetékes nemzetiségi referensének bevonásával), a nemzeti és etnikai kisebbségek tankönyveinek felülvizsgálatát, az illetékes szakfőosztályokkal együttműködve. Intézte a magyarországi nemzetiségi, a határontúli magyar nemzetiségű tanulók, a teljes és rész-képzős ösztöndíjasok, valamint a menekült ösztöndíjasok ügyeit, függetlenül attól, hogy az ösztöndíj milyen költségvetési, illetve minisztérium által támogatott alapítványi forrásból származott. Ellátta a határontúli magyarság anyanyelvű és kétnyelvű könyvkiadásának támogatásával kapcsolatos feladatokat. Megszervezte a magyarországi kisebbségi és a határontúli magyar nemzetiségű pedagógusok továbbképzését, a magyarországi nemzetiségi és a határontúli magyar nemzetiségű nem pedagógus értelmiségiek továbbképzési és posztgraduális képzési (doktorandusz) ösztöndíjas ügyeit, függetlenül attól, hogy az ösztöndíj milyen költségvetési, illetve a minisztérium által támogatott alapítványból, forrásból származottk. Előkészítette és megszervezte a határon túli magyar kisebbségek anyanyelvi oktatásához a magyar nyelvű tankönyvigény felmérését, a Határontúli Magyar Tankönyv- és Taneszköz Tanács magyarországihoz kapcsolódását, a környező országokkal közös magyar nyelvű tankönyvkiadáshoz szükséges szakmai és gazdasági feltételrendszert, valamint a magyarországi kisebbségek és határontúli magyarok oktatásával és közművelődésével kapcsolatos külföldi utazásokat, illetve a meghívottak fogadását. Ellátta a kisebbségek anyanyelvű könyvkiadásával, kulturális örökségének megőrzésével, bemutatásával, közgyűjteményeivel, , illetve a határontúli magyar színházak támogatásával, a határontúli magyarság könyvtári, levéltári, múzeumi tevékenységének, műemlékvédelmének támogatásával kapcsolatos feladatokat. Ellátta a magyarországi kisebbségek, a határontúli magyarok és a Magyarországra menekültek anyanyelvű oktatásának érdekképviselőjét az Európa Tanács illetékes bizottságában, a határontúli magyarok oktatásának szakmai képviselőjét az Országos Távoktatási Tanácsban. Részt vett a feladatköréhez tartozó tárcaközi bizottságok munkájában, a Köznevelési Tanácson belül működő Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Albizottság tevékenységének megszervezésében, a bizottság működtetésében, valamint a kisebbségi vegyesbizottságok munkájában. Működtette a Nemzetiségi Szerkesztői Tanácsot, a határontúli magyar könyvkiadás kuratóriumát, a Tankönyv- és Taneszköz Bizottság Nemzeti és

Etnikai Kisebbségi Albizottságát, a Határontúli Magyarok Oktatási Bizottságát, valamint a Határontúli Magyarok Tanácsait (Oktatási, Ösztöndíj, Közművelődési, Színházak, Tankönyv- és Taneszköz, Közgyűteményi, Műemlékvédelmi). Felelős volt a kisebbségi vegyesbizottságok minisztériumra vonatkozó ajánlásainak végrehajtásáért, a főosztály munkáját segítő szakmai tanácsadó testületek ajánlásainak, állásfoglalásainak közvetítéséért, illetve végrehajtásáért, a Kárpátmedencei Kisebbségi Oktatási Fórum működtetéséért. Kiadta az OKI Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségi Központja, az OKSZI Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségi Csoportja, a Területi Oktatásügyi Központokon belül kiépített nemzeti és etnikai kisebbségi hálózat, a Burg Kastl-i magyar Gimnázium, a német nemzetiségek és határontúli magyarok nemzeti és etnikai kisebbségi egységei működésének szakmai irányelveit.

Felsőoktatási helyettes államtitkári felügyeleti terület

Felsőoktatási helyettes államtitkár: Ellátta a felsőoktatási szakterület és a minisztériumon kívüli állami szervek közötti koordinációs feladatokat. Képviselte a minisztériumot, az egyetemek, a főiskolák, az országos felsőoktatási testületek előtt, az érdekvédelmi szervek, illetőleg az érdekegyeztető fórumok munkájában. Koordinálta a minisztérium és az Országos Akkreditációs Bizottság, valamint Felsőoktatási és Tudományos Tanács kapcsolatát, munkáját. Irányította és felügyelte a felsőoktatás területén működő főosztályok munkáját.

Koordinációs Iroda: Előkészítette, megszervezte és lebonyolította a helyettes államtitkár napi programját, fogadónapját. Kezelte a hozzá érkezett ügyiratokat. Elvégezte a helyettes államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat. Szervezte a helyettes államtitkár ügyviteli és más utasításainak a végrehajtását. Ellátta a helyettes államtitkári terület főosztályai; a minisztérium, illetőleg annak főosztályai és a Felsőoktatási és Tudományos Tanács; a minisztérium, illetőleg annak főosztályai és az Országos Akkreditációs Bizottság közötti koordinációt. Gondoskodott a vélemények kikéréséről és összehangolásáról minden olyan felsőoktatást is érintő ügyben, amely más felügyeleti területhez tartozó főosztály hatáskörébe tartozott. Ellátta a felsőoktatási területen a külügyi koordinációs feladatokat, a nemzetközi kapcsolatokat érintő pénzügyek gazdálkodását, figyelemmel kísérte az intézmények nemzetközi ügyeit, előkészítette az államközi egyezményeket, együttműködve a Külkapcsolatok Főosztályával. Elvégezte a felsőoktatási intézmények ingatlan-ügyeivel kapcsolatos feladatokat (orosz laktanyák és a Világkiállítás utóhasznosításával kapcsolatos minisztériumi ügyek stb.). Koordinálta a FÉT keretében, illetve a különböző érdekképviselői szervezetek részvételével folyó érdekegyeztetéseket. Előkészítette a bérpolitikai és foglalkoztatáspolitikai intézkedéseket. Koordinálta a felsőoktatás-finanszírozás reformjának és a felsőoktatásfejlesztési programnak

a kidolgozását. Ellátta a hallgatói támogatásokra, a tandíjra, a hallgatók térítési díjaira vonatkozó végrehajtási jogszabály előkészítésének és érvényesítésének a szakmai felügyeletét. Koordinálta a felsőoktatási területek költségvetési tervezéséhez szükséges szakmai előkészítő munkát, a fejezeti szintű előirányzatok szakmai döntéselőkészítését. Nyilvántartotta a kötelezettség-vállalásokat, részt vett az intézmények szakmai ellenőrzésében. Ellátta a felsőoktatási törvény folyamatos karbantartásával kapcsolatos jogi feladatokat (intézmény létesítése, megszüntetése, összevonása, nevének megváltoztatása stb.). Kialakította a felsőoktatási törvényhez kapcsolódó végrehajtási joganyagot (korábbi törvény végrehajtási jogszabályainak a hatályon kívül helyezése, az új rendeleteknek a szakmai koncepciók kialakulását követő kodifikálása). Elvégezte az egyéb jogszabályok végrehajtásából adódó jogalkotási feladatokat (pl. a közalkalmazotti törvény felsőoktatási végrehajtási rendeletének a karbantartása stb.). A felsőoktatást is érintő egyéb jogszabálytervezeteket véleményezte, adott esetekben egyeztetette. Előkészítette a felsőoktatás fejlesztési tervének meghatározására vonatkozó és a nem állami felsőoktatási intézmények működéséhez való hozzájárulást tartalmazó Országgyűlési határozatot, az állami felsőoktatási intézményben kar létesítéséhez való hozzájárulást biztosító, a képesítési követelményeket tartalmazó, és az új szakok létesítésének engedélyezésére vonatkozó kormányhatározatokat. Előkészítette a Felsőoktatási és Tudományos Tanács tagjainak megbízására vonatkozó miniszterelnöki határozatot, végezte a személyi változásokkal összefüggő karbantartást. Előkészítette az Akkreditációs Bizottság tagjainak megbízására vonatkozó miniszterelnöki határozatot, végezte annak karbantartását. Elvégezte a törvényességi felügyelet gyakorlásával kapcsolatos feladatokat. Véleményezte a felsőoktatást érintő közérdekű panaszokat és bejelentéseket. Karbantartotta a felsőoktatási intézményeket érintő, közalkalmazotti jogviszonnyal összefüggő ügyeket. Felülvizsgálta a felsőoktatási intézmények szabályzatait. Ellátta a záróvizsgáztatási és oklevélkiadási joggal kapcsolatos igazgatási feladatokat. Részt vett az állam által a felsőoktatási intézmények rendelkezésére bocsátott eszközök felhasználását ellenőrző szervezet létrehozásában, működtetésében, illetőleg az állam által a felsőoktatási intézmények rendelkezésére bocsátott eszközök felhasználása jogszerűségének vizsgálatával összefüggő igazgatási teendők ellátásában. Véleményezte a felsőoktatást érintő közérdekű kötelezettségvállalásokkal kapcsolatos igazgatási teendőket. Ellátta a felsőoktatást érintő közérdekű meghagyással kapcsolatos igazgatási, valamint a nappali tagozatos hadköteles hallgatók szolgálathasztásával kapcsolatos feladatokat. Elvégezte a felsőoktatásban használatos nyomtatványok, oklevélminták használatával és módosításával, kiadásával kapcsolatos teendőket. Koordinálta a közalapítványokkal kapcsolatos minisztériumi feladatokat. Végezte az egyetemi tanárok, rektorok kinevezésével, felmentésével és megbízásával kapcsolatos ügyeket. Elkészítette a Promotio sub

auspiciis praesidentis Rei Publicae kitüntetéssel kapcsolatos előterjesztést. Intézte a felsőoktatást érintő kitüntetési ügyeket. Működtette a kitüntetési ügyeket előkészítő kuratóriumokat. Elvégezte a felsőoktatási intézmény vezetőjével kapcsolatban a munkáltatói jogkörök gyakorlásával (ezen belül is a fegyelmi jogkör gyakorlásával) összefüggő feladatokat.

Általános Felsőoktatási Főosztály: Feladatait az agrár, az egészségügyi, a szociális, a műszaki, a környezetvédelmi, a közgazdasági, a menedzserképzési, a közigazgatási, az állam és jogtudományi, a természettudományi és a bölcsészettudományi felsőoktatás, valamint az e területekhez kapcsolódó szakképzés, illetve post-secondary képzés területén végezte. Ellátta a tankönyvellátással összefüggésben ráháruló feladatokat. Törvényességi felügyelet keretében nyilvántartotta az intézményi szabályzatokat, közreműködött a szabályzatok, valamint az intézmények ellenőrzésében, a területet érintő külföldi felsőoktatási intézmények hazai működésének engedélyezésében, az Országos Akkreditációs Bizottság döntése alapján az oklevél kiadási jog megadásában és felfüggesztésében, valamint a felsőoktatási intézmények záróvizsgáztatásra történő kijelölésében. Közreműködött az állami felsőoktatási intézmények és karok alapításában és megszüntetésében, a nem állami felsőoktatási intézmények és karaik állami elismerésében és az elismerés megvonásában. Előkészítette és véleményezésre az Országos Akkreditációs Bizottság, valamint a Felsőoktatási és Tudományos Tanács elé terjesztette a szakalapítás képesítési követelményeit. A vélemények alapján előkészítette a kormányzati döntést. Az intézményi előterjesztések alapján az Országos Akkreditációs Bizottság és az Felsőoktatási és Tudományos Tanács elé terjesztette a szakindítási javaslatokat. Ennek alapján előkészítette azok miniszteri jóváhagyását. Irányította a képesítési követelmények kidolgozását az alap- és a továbbképzésben. A kidolgozott képesítési követelményeket véleményezésre az Országos Akkreditációs Bizottság és a Felsőoktatási és Tudományos Tanács elé terjesztette. A vélemények alapján előkészítette a kormányzati döntést. A felsőoktatási intézményekkel együttműködve a Felsőoktatási és Tudományos Tanács elé terjesztette a szakmai-, az intézmény-, valamint a hálózatfejlesztési terveket. Közreműködött a köztársasági elnök és a miniszterelnök hatáskörébe tartozó döntések szakmai előkészítésében, kapcsolatot tartott a szakmai kollégiumokkal és az egyéb szakmai szervezetekkel. Végezte a felvételi jogszabályból adódó és szakmai kompetenciájába tartozó feladatok koordinálását. Közreműködött a felsőoktatási jogszabályok szakmai tartalmának kimunkálásában, a költségvetés és a beruházások tervezésében (együttműködve az érdekelt szakminisztériumokkal). Közreműködött az intézmények ellenőrzésében; a nemzetközi kapcsolatok alakításában; a külföldön szerzett oklevelek elismerése és honosítása elvi kérdéseiben; a tudományos kutatás és a Ph. D. képzés ügyeiben; a hallgatói tankönyvvásárlási támogatás jogi szabályozásának kialakításá-

ban, a le nem bontott támogatás tervezésében és felhasználásának megteremtésében; az agrár-, az egészségügyi és a közigazgatási felsőoktatási intézményeknek az agrár-gazdaság, az egészségügy és a közigazgatás ellátásában való részvételére vonatkozó külön szabályozásának megalkotásában. Egyeztetett az érdekelt minisztériumokkal a képesítési követelmények – különösen a szakirányú továbbképzés képesítési követelményeinek – kidolgozásában. Közreműködött az Földművelésügyi Minisztérium és a Népjóléti Minisztérium éves felsőoktatási költségvetésének kialakításában, a beruházások, a gép-műszer beszerzés, a cserepótlások, a felújítások stb. tervezésében és a felhasználás ellenőrzésében. Kapcsolatot tartott a Munkaügyi Minisztériummal és az ágazati minisztériumokkal a szakképzés és a post-secondary képzés területén. Ellátta a külföldi hungarológiai oktatás-kutatás és az ezzel összefüggő hazai háttértevékenység előkészítésével, szabályozásával, szervezésével, ellenőrzésével kapcsolatos feladatokat. Működtette – a titkári feladatokat is ellátva – a Hungarológiai Tanácsot. Képviselte a minisztériumot a Minőségügyi Tárcaközi Bizottságban. Képviselte a minisztériumot az Országos Atomenergia Bizottságban. Részt vett az Országos Vezetőképzési Tanács munkájának irányításában. Kapcsolatot tartott a képzési profiljába tartozó szaktárcákkal, valamint a felügyelete alá tartozó intézmények vezetői kollégiumaival. Szakmai szempontból előkészítette a bilaterális és multilaterális államközi egyezmények szakterületére vonatkozó fejezeteit.

Pedagógus- és Művészképzési Főosztály: Előkészítő, szabályozási, szervezési és ellenőrzési, hatósági tevékenységet folytatott, illetve ezekben közreműködött: a művészetoktatási intézmények, a testnevelési egyetem, a bölcsészettudományi és természettudományi szaktanárképzés, az egyetemi és főiskolai szintű szakmai tanárképzés, a gyógypedagógiai tanárképző, a tanárképző főiskolák, valamint az óvó- és tanítóképző főiskolák körében. Ellátta a jogszabály által hatáskörébe utalt pedagógusképzési, idegennyelvi képzési és a felvételi rendszerrel összefüggő alaptevékenységi feladatokat az egyetemi és a főiskolai oktatás, a felsőfokú továbbképzés és a felsőfokú szakképesítést nyújtó képzés vonatkozásában. Előterjesztette a szakalapítás képesítési követelményeit, a megszüntetés indokait véleményezésre, illetve állásfoglalásra az Országos Akkreditációs Bizottság és a Felsőoktatási és Tudományos Tanács titkárságához; a vélemények, illetve állásfoglalás alapján előkészítette a kormánydöntéshez a javaslatot. Előterjesztette az intézmények kezdeményezésére a szakindítási javaslatot véleményezésre, illetve állásfoglalásra az Országos Akkreditációs Bizottság és a Felsőoktatási és Tudományos Tanács titkárságához; a vélemények és állásfoglalások alapján miniszteri jóváhagyásra előkészítette az intézkedést. Megszervezte, összehangolta a képesítési követelmények kidolgozását az alap- és a szakirányú továbbképzésben; a képesítési követelményeket véleményezésre, illetve állásfoglalásra az Országos Akkreditációs Bizottság és a Felsőoktatási és Tudományos Tanács

Titkárság elé terjesztette; előkészítette a kormányzati döntést; gondozta a művészeti felsőoktatási intézmények mesterképzését; közreműködött az egyetemeken szervezett doktori képzés igazgatási feladataiban. A felsőoktatás fejlesztésére irányuló tevékenység keretében az intézményekkel együttműködve terjesztette a Felsőoktatási és Tudományos Tanács titkársághoz a terület fejlesztési és hálózatfejlesztési terveit; előkészítette a fejlesztési koncepciók kialakítását; tervek kidolgozását. Közreműködött a központi állami pénzeszközök felhasználásáról szóló döntés előkészítésében a főosztályhoz tartozó felsőoktatási intézmények vonatkozásában. Törvényességi felügyelet keretében nyilvántartotta az intézmények szabályzatait, közreműködött a felsőoktatási intézmények működésével és vezetésével kapcsolatos szabályzatokban foglaltak végrehajtásának ellenőrzésében; részt vett az intézmények számára jogszabályban biztosított jogok, kötelezettségek és hatáskörök gyakorlásának ellenőrzésében, az intézmény részére jóváhagyott pénzügyi eszközök, források, előirányzatok felhasználásának ellenőrzésében. Az intézmény vezetője, az intézményi tanács jogszabálysértő döntéseinek megsemmisítése érdekében tett előterjesztések alapján ajánlást adott a szükséges intézkedés megtételére. Közreműködött a területet érintő külföldi felsőoktatási intézmény hazai működésének engedélyezésében; az Országos Akkreditációs Bizottság javaslatára egyes intézményekben, szakokon a záróvizsgáztatási és oklevél-kiadási jog gyakorlásának felfüggesztésében. Részt vett az állami felsőoktatási intézmények, karok létesítésével, megszüntetésével kapcsolatos előkészítő munkákban; a létrejövő új intézményekkel kapcsolatos előterjesztés előkészítésében, a nem állami felsőoktatási intézmények állami elismerésében, az elismerés visszavonására irányuló intézkedések előkészítésében. Közreműködött a köztársasági elnök és a miniszterelnök hatáskörébe tartozó személyügyi döntések előkészítésében. Irányította az állami nyelvvizsga-rendszer jogi szabályozását, összehangolta a kötelező idegen nyelv tanítását a felsőoktatásban, koordinálta a nyelvtanári képzési projekteket és a nemzetközi nyelvi projekteket, megszervezte a lektorok fogadásával, alkalmazásával kapcsolatos feladatokat, ellátta az Országos Idegennyelvi Oktatási Tanáccsal kapcsolatos minisztériumi feladatokat. A felvételi eljárás általános szabályaira vonatkozó javaslatait állásfoglalásra a Felsőoktatási és Tudományos Tanács titkársága elé terjesztette, közreműködött a kormányrendelet előkészítésében. Összehangolta a felvételi eljárás minisztériumi és intézményi feladatait. Felügyelte az Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda működését. A közoktatási területtel együttműködve összehangolta és irányította az óvodapedagógus-, a tanítóképzés, a gyógytárgypedagógus, szaktanár és szakmai tanárképzés fejlesztési koncepcióját kidolgozó munkát. Szakmai képviselőt látott el, koordinációs tevékenységet folytatott az Országos Köznevelési Tanács pedagógusképzési bizottságában, a képzési irányoknak megfelelő vezetői testületekben; a képzési irányokkal foglalkozó testületekben; a pályáza-

tokat bíráló kuratóriumokban. Minisztériumon belüli együttműködés keretében részt vett a költségvetés és a beruházások tervezésében, a nemzetközi kapcsolatok alakításában, a tudományos munka támogatásában.

Tudományos Ügyek Főosztálya: Ellátta a kutatásirányítással és innovációpolitikával kapcsolatos tárcafeladatokat. Döntéselőkészítő előterjesztéseket készített és véleményezett, a miniszter felhatalmazása alapján részt vett a különféle kormányzati és tárcaközi egyeztető bizottságok, testületek munkájában. Az illetékes gazdasági főosztállyal együttműködve végezte a felsőoktatás kutatási előirányzatainak tervezésével, felhasználásával és ellenőrzésével kapcsolatos feladatokat. A Külsőkapcsolatok Főosztályával, a Nemzetközi Oktatási és Együttműködési Főosztállyal, valamint az Országos Műszaki és Fejlesztési Bizottsággal együttműködve ellátta a két- és többoldalú nemzetközi tudományos kapcsolatok, kutatási-fejlesztési programok minisztériumi feladatait, menedzselését. A felsőoktatási főosztályokkal és a felsőoktatási intézményekkel, szervezetekkel együttműködve összehangolta és képviselte a felsőoktatást a hazai kutatásirányító fórumokon, szervezetekben és kormányzati bizottságokban. Közreműködött a felsőoktatási intézményekben folyó tudományos kutatás államilag kiemelt fejlesztési programjainak kidolgozásában és az állam által finanszírozott K+F pályázati rendszer működési rendszerének kialakításában. Ellátta a tárcaképviselőt a Felsőoktatási és Tudományos Tanács tudományos kutatási bizottságában és más K+F munkabizottságokban. Közreműködött a felsőoktatás fejlesztését megalapozó és szolgáló kutatások és tudományos kutatási programok összehangolásában, és a felsőoktatásban és kutatásban elért eredmények, elemzések nyilvánosságra hozásában, hasznosításában. Gondoskodott a *Magyar Felsőoktatás* című lap szerkesztéséről, kiadásáról és terjesztéséről és időszaki kiadványok, könyvek, tájékoztatók megjelenítéséről. A felsőoktatási főosztályokkal együttműködve ellátta a doktori (Ph. D.) képzéssel, fokozatadással és a habilitációval kapcsolatos minisztériumi feladatokat, elkészítette a vonatkozó végrehajtási jogszabályok szakmai tervezeteit. Közreműködött a felsőoktatási intézmények K+F infrastruktúrájának gépműszerállományának, laboratóriumainak, könyvtárainak fejlesztésével, összehasonlító elemzésével, karbantartásával és ellenőrzésével kapcsolatos tárcafeladatok ellátásában. Az Informatikai és a felsőoktatási főosztályokkal együttműködve ellátta a felsőoktatási információs infrastruktúra fejlesztésének minisztériumi feladatait és részt vett a hazai és nemzetközi tudományos tevékenységek és együttműködések nyilvántartására, a statisztika és az informatika fejlesztésére irányuló munkákban. A felsőoktatási és gazdaságfejlesztési főosztályokkal együttműködve ellátta a felsőoktatást támogató kutatási-fejlesztési alapok, alapítványok és közérdekű kötelezettségvállalások minisztériumi feladatait, képviselőt. A felsőoktatási főosztályokkal és az Országos Akkreditációs Bizottsággal együttműködve ellátta a tudományos kutatás személyi feltételeivel és

minőségi fejlesztésével, az oktatói-kutatói követelmények kialakításával, a tudományos teljesítmények mérésével és értékelésével, a minőségellenőrzéssel kapcsolatos minisztériumi feladatokat. Közreműködött a tudományos kutatási munkakörben foglalkoztatottakkal, a doktoranduszokkal és a hallgatói tudományos tevékenységgel összefüggő minisztériumi ügyek intézésében. A kutatásszervezés, a menedzselés és az innovációs transzfer intézmények fejlesztése révén segítette a felsőoktatási intézmények K+F tevékenységének fejlődését és eredményeik hasznosítását mind az oktatásban, mind a gyakorlati alkalmazásban. Figyelemmel kísérte és elemezte az egyes tudományterületek, tudományágak helyzetét a felsőoktatási intézményekben és az érdekeltekkel együttműködve kijelölte a fejlesztési prioritásokat. A felsőoktatási főosztályokkal és a külföldi partnerekkel együttműködve ellátta a hungarológiai kutatásokkal kapcsolatos tárcafeladatokat és koordinálta azokat.

Nemzetközi Oktatási és Együttműködési Főosztály: Alapvető feladata volt a felsőoktatás (felsőoktatási intézmények) nemzetközi kapcsolatainak a segítése, a mobilitás, az ekvivalencia, továbbá az ezzel összefüggő akkreditáció minisztériumi feladatainak az ellátása, a felsőoktatási intézmények ezirányú tevékenységének az összehangolása. Támogatta a felsőoktatási intézmények nemzetközi kapcsolatainak a kialakítását és fejlesztését. Gondozta a felsőoktatás két- és többoldalú kapcsolatait, ezen belül az Európai Tanácsi tagságból, a Európai Közöségi társult tagságból fakadó felsőoktatási feladatokat; szervezte az OECD és más, két- és többoldalú programok magyarországi végrehajtását, illetve részt vett abban (PHARE, TEMPUS, Accord, Peco stb.). Ellátta a felsőfokú oklevelek, fokozatok elismeréséből, honosításból fakadó hatósági tevékenységet, illetve felügyelte a felsőoktatási intézmények ezirányú tevékenységét. Általános felügyeletet gyakorolt a középiskolai bizonyítványok honosításával kapcsolatos kérdésekben. Másodfokú hatósági jogkört gyakorolt az állami Nyelvvizsga Bizottság határozata ellen beadott fellebbezés tekintetében. Előkészítette a külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi engedélyezését. Koordinálta a külföldi mobilitással kapcsolatos feladatokat. Ellátta a magyar állampolgárok külföldi felsőoktatási intézménybe, valamint a külföldi állampolgárok magyar felsőoktatási intézménybe történő felvételével, illetőleg a tanulmányokkal kapcsolatos közigazgatási feladatokat. Hivatalos tájékoztatást adott a magyar felsőoktatásról, illetőleg – szükség szerint – felvilágosítást a külföldi felsőoktatásról. Gondoskodott a magyar felsőoktatás külföldi megismertetéséről, magyar és idegen nyelveken. Előkészítette a területre vonatkozó kormányrendeleteket, a két- és többoldalú ún. ekvivalencia-megállapodásokat, és gondoskodott azok hazai végrehajtásáról. Számítógépes nyilvántartást vezetett a magyarországi felsőoktatási intézményekről, szakokról, továbbá a külföldi ösztöndíjas hallgatókról. Részt vett a hazai és a nemzetközi felsőoktatási számítógépes hálózatok munkájában, szolgáltató tevékenységében, külföldi (Európa

Tanács, Európai Közösség stb.) munkacsoportok munkájában. Magyarországi rendezvényeket szervezett. Közreműködött mindazon feladatok megoldásában, amelyhez nemzetközi információk szükségesek; ilyen információkat közvetlenül rendelkezésre bocsátott, illetőleg a lehetőségekhez mérten beszerzett.

Kulturális helyettes államtitkári felügyeleti terület

Kulturális helyettes államtitkár: Felügyelte és irányította a hozzárendelt főosztályokat, a közgyűjtemények és a közművelődési terület munkáját, a könyvkiadással, könyvkereskedelemmel, sajtóigazgatással, irodalommal, filmgyártással, filmforgalmazással és filmművészettel, a színház-, zene-, tánc-, a képző-, ipar-, és fotóművészettel, valamint a helyi stúdióengedélyezéssel kapcsolatos feladatokat, az e területeken folyó tudományos kutatást, továbbá a kultúra területén megvalósuló nemzetközi kapcsolatokat (a Külkapcsolatok Főosztályával és a Külügyminisztériummal egyeztetve). Állandó kapcsolatot tartott a Nemzeti Kulturális Alap bizottságaival.

Koordinációs Iroda: Ellátta a helyettes államtitkári terület főosztályai közötti koordinációt. Gondoskodott a vélemények kikéréséről és összehangolásáról minden olyan ügyben, amely más felügyeleti területhez tartozó főosztály hatáskörébe tartozott. Önkormányzati és munkajogi szabályozási, valamint kulturális érdekegyeztetési ügyekben ellátta a felügyeleti területen szükséges koordinációt. Előkészítette, megszervezte és lebonyolította a helyettes államtitkár napi programját, fogadónapját. Szervezte a helyettes államtitkár ügyviteli és más utasításainak a végrehajtását. Elvégezte a helyettes államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat. Koordinálta a felügyeleti terület szervezeti egységei nemzetközi kapcsolataiból adódó feladatokat, részt vett azok szervezésében és intézésében.

Közgyűjteményi Főosztály: Irányította a magyarországi könyvtárak, levéltárak és múzeumok (együtt közgyűjtemények) tevékenységét. Közvetlenül irányította és ellenőrizte a minisztériumi fenntartású közgyűjteményeket. Kezdeményezte és szakmailag előkészítette e tevékenységgel kapcsolatos törvények és egyéb jogszabályok kiadását. Ágazati szinten kialakította a kulturális vagyon kezelésének és megőrzésének, továbbá a lakosság könyvtári ellátásának a követelményrendszerét, ellenőrizte és értékelte annak betartását, és javaslatot tett a követelmények teljesítéséhez szükséges tárgyi, anyagi és személyi feltételek biztosítására. Döntött a kulturális értékű tárgyak és dokumentumok ideiglenes külföldre vitelével kapcsolatos ügyekben. Döntésre előkészítette az egyes kulturális értékű tárgyak és dokumentumok külföldre történő végleges kivitelével, a földterületek régészeti védettségével, szakterületén intézményalapítással és -megszüntetéssel, továbbá az országos főhatóságok iratkezelési szabályzatának levéltári szempontú jóváhagyásával kapcsolatos ügyeket. Összehangolta és ellenőrizte a nem állami szervek (a helyi önkormányzatok, egyházak és

egyéb jogi személyek), illetve magánszemélyek tulajdonában lévő gyűjtemények megóvását és szakmai segítséget biztosított ehhez. Az Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztállyal együttműködve szabályozásra előkészítette és megszervezte a nemzeti-ségi lakosság könyvtári ellátását, kulturális örökségének megóvását, illetve bemutatását. Összehangolta a Kulturális Javak Visszaszolgáltatása Tárcaközi Bizottságának munkáját. Megszervezte a külföldön lévő magyar vonatkozású történeti és művészeti emlékek és dokumentumok felkutatását, hazajuttatását, illetve a dokumentumok másolatainak gyűjtését. Adatszolgáltatási rendszert működtetett és meghatározta annak szempontjait az Informatikai Főosztállyal együttműködve. Meghatározta és összehangolta a közgyűjtemények biztosításával és a kulturális javak minősített időszaki menekítésével kapcsolatos szakmai feladatokat az Ágazati Biztonságszervezési Önálló Osztállyal együttműködve. Figyelemmel kísérte és gondozta a terület nemzetközi kapcsolatait. Ezen belül szervezte a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségek teljesítését; más nemzetek kulturális örökségének védelmét. Szervezte a szakterületét érintő nemzetközi tudományos szervezetek munkáját. Kapcsolatot tartott a Nemzeti Kulturális Alap Igazgatóságával, részt vett a Könyvtári, a Levéltári és a Múzeumi Szakmai Kollégium munkájában. Kapcsolatot tartott a közgyűjteményi területen működő szakmai érdekképviselői szervekkel, szövetségekkel, egyesületekkel. Együttműködött a műemlékvédelemmel kapcsolatos feladatok megoldásában a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztériummal, illetve annak társszerveivel.

Közművelődési Főosztály: Ellátta a közművelődési intézmények, szervezetek, mozgalmak, egyesületek ágazati szakmai irányítását. A Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány tekintetében részt vett az alapítói jogokkal összefüggő feladatok ellátásában. Figyelemmel kísérte és elemezte a közművelődés területén létrejött alapítványok és alapok működését, elemezte a közművelődés folyamatait. Javaslatot tett központi pénzeszközök biztosítására és a felhasználás során közreműködött a hagyományörző közösségek és a néphagyományok, a művelődési szervezetek és intézmények, az amatőr művészeti mozgalmak és alkotóközösségek, az iskolán kívüli felnőttoktatás, ismeretterjesztés, a népfőiskolák, a szakmai át- és továbbképzések, a gyermek- és ifjúsági közművelődés területein a kulturális értékek védelmében. Rendelkezésre álló kerete erejéig döntött a támogatott tevékenységről és a támogatás mértékéről. Közreműködött a Magyar Művelődési Intézet – mint háttérintézmény – révén bemutatók, országos és nemzetközi fesztiválok, versenyek, rendezvények létrehozásában, összehangolásában. Ellenőrizte a közművelődési pályázatokon elnyert támogatási összegek felhasználását. Kapcsolatot tartott a Nemzeti Kulturális Alap Igazgatóságával, részt vett a Népművészeti és a Közművelődési Szakmai Kollégiumok munkájában. Előkészítette és előterjesztette a közművelődési szakmai koncepciókat.

ciókat. Szakmailag előkészítette a jogszabályokat, ellátta a szakmai érdekképviselési, koordinációs feladatokat. Figyelemmel kísérte és szakmailag gondozta a szakterület nemzetközi kapcsolatait. Kapcsolatot tartott a közművelődési területen működő szakmai érdekképviselési szervekkel, szövetségekkel, egyesületekkel.

Könyv-, Lap- és Irodalmi Főosztály: Kidolgozta a könyvszakma könyvkereskedelmi fejlődését és gazdasági helyzetét érintő szabályozási koncepciókat. Állást foglalt a könyvszakma ágazati felelősségét érintő kérdésekben. Végezte a tankönyvvügy és a felsőoktatási könyvtárügy fejlesztését szolgáló Világbanki programból (TFKF-program), illetve az előkészítést szolgáló japán segélyből adódó minisztériumi feladatok koordinálását. Intézte a minisztériumi hatáskörben lévő irodalmi alapítványok és a fiatal írókat támogató ösztöndíj ügyeket. Jogszabály alapján végezte az időszaki lapok nyilvántartásba vételét és adatszolgáltatást nyújtott, továbbá dokumentálta a változásokat. Összehangolta az Ünnepi Könyvhéttel, a kiemelkedő évfordulókkal, az országos jelentőségű irodalmi rendezvényekkel és a nemzetközi vásárokkal kapcsolatos ágazati teendőket, részt vett ezek finanszírozásában. Szakmai segítséget nyújtott az Állami Vagyonkezelő Rt.-nek és az Állami Vagyonügynökségnek a hatáskörükbe tartozó könyvszakmai vállalatok felügyeleti, tulajdonosi feladatai ellátásában. Az Informatikai Főosztállyal együttműködve részt vett a hazai könyvtárellátás és a hozzá kapcsolódó könyvkiadási adatokat feldolgozó informatikai rendszer fejlesztésében, illetve az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program előírásaitól függően a könyvkiadásra és a könyvkereskedelemre vonatkozó adatgyűjtésben, összeállította a szempontokat a könyvszakmai statisztika készítéséhez. Megszervezte a költségvetési juttatások elosztására létrehozott kuratóriumok titkársági teendőit. Kapcsolatot tartott a Nemzeti Kulturális Alap Igazgatóságával, részt vett az Irodalmi és Könyv-, valamint a Folyóiratkiadási Szakmai Kollégiumok munkájában. Figyelemmel kísérte és gondozta szakterületének nemzetközi kapcsolatait. Együttműködött a szomszédos országok magyar nyelvű kiadóival a közös könyvszakmai programok megvalósulása érdekében. A Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségi Főosztály közreműködésével részt vett a határon kívüli magyar könyvkiadás támogatását elosztó kuratórium munkájában. Kapcsolatot tartott a könyv-, lapkiadás és -kereskedelem, az irodalmi élet szakmai, érdekvédelmi szervezeteivel, szövetségeivel, társaságaival.

Film- és Video Főosztály: Állást foglalt a film- és videoszakmát érintő, a gyártással, forgalmazással, üzemeltetéssel kapcsolatos kérdésekben. Elvégezte a filmek korhatár besorolását. Szabályozási koncepciót készített a mozgóképek szakmai képzésének oktatási programjára és vizsgakövetelményeire. Nyilvántartást vezetett a film- és video tevékenységet folytatókról. Igény szerint együttműködött – a filmszakmai vállalatok esetében – az Állami Vagyonkezelő Rt.-vel és az Állami Vagyonügynökséggel.

Állást foglalt, egyetértő nyilatkozatot tett, illetve közreműködött a vezetői döntések előkészítésében. Véleményt adott a kétszáz főt meghaladó befogadóképességű, önkormányzati működtetésű mozik megszüntetéséhez. Kapcsolatot tartott és együttműködött a Magyar Mozgókép Alapítvánnyal, a Magyar Történelmi Film Alapítvánnyal, intézte az alapítói jogokkal összefüggő feladatokat. Nyilvántartotta és értékelte a szakterületén létrehozott azon alapítványok működését, amelyekben a minisztérium társalapítóként vesz részt. Figyelemmel kísérte és gondozta szakterülete nemzetközi kapcsolatait. Ezen belül részt vett a kiemelkedő filmszakmai rendezvényekkel kapcsolatos államközi feladatok ellátásában és összehangolásában. Kapcsolatot tartott a Nemzeti Kulturális Alap Igazgatóságával, részt vett a Film- és Videógyártási-, Forgalmazási és Üzemeltetői Szakmai Kollégium munkájában. Összeállította a film- és videostatisztika készítéséhez szükséges szempontokat. Kapcsolatot tartott a szakterületének megfelelő érdekképviselői szervekkel, szövetségekkel, egyesületekkel.

Színház-, Zene- és Táncművészeti Főosztály: Közvetlenül irányította az országosan kiemelt jelentőségű színházakat, zene- és táncművészeti intézményeket. Közreműködött a hivatásos színházak, zene- és táncművészeti intézmények szakmai felügyeletében. Részt vett a színház-, zene- és táncművészeti struktúra alakításában, az ágazati és a közvetlen felügyelete alá tartozó intézmények új kezdeményezéseinek a kibontakoztatásában. Közreműködött az előadóművészeti tevékenységgel, a hangfelvételkedzítéssel, kiadással és sokszorosítással kapcsolatos ágazati felügyeleti feladatok végrehajtásában. Javaslatot tett az iskolarendszeren kívül megszerzett előadóművészeti szakképesítés esetében a vizsgakövetelményekre és a vizsgáztatás módjára. Elemezte és értékelte az ország színház-, zene és tánc alkotóműhelyeinek munkáját, javaslatot tett az értékes produkciók külföldi bemutatására. Kapcsolatot tartott a szomszédos országok hivatásos magyar színház-, zene- és táncművészeti intézményeivel, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Főosztály közreműködésével támogatta a hazai alkotóműhelyekkel kialakított együttműködésüket. Kapcsolatot tartott a Nemzeti Kulturális Alap Igazgatóságával, részt vett a Színházi, a Zenei és a Táncművészeti Szakmai Kollégiumok munkájában. Figyelemmel kísérte és gondozta szakterülete nemzetközi kapcsolatait. Kapcsolatot tartott a szakterületének megfelelő szakmai szövetségekkel, egyesületekkel, művészeti alapítványokkal és érdekvédelmi szervezetekkel.

Képzőművészeti Főosztály: Elkészítette a képzőművészet, az iparművészet, az ipari tervezőművészet és a fotóművészet területén szükséges szakmai koncepciókat. Gondozta a „Derkovits Gyula” képzőművészeti, a „Kozma Gyula” kézműves iparművészeti, a „Moholy-Nagy László” ipari formatervezői, a „Pécsi József” fotóművészeti és a „Kállai Ernő” művészettörténész ösztöndíjakat, valamint a Római Magyar Akadémia képzőművészeti ösztöndíjait, és működtette a kuratóriumokat. Szervezte

a hazai kortárs képzőművészeti, iparművészeti és fotóművészeti alkotások múzeumi gyűjteményezését, az erre biztosított költségvetési előirányzat erejéig. A Magyar Alkotóművészeti Alapítvány tekintetében részt vett az alapítói jogokkal kapcsolatos feladatok ellátásában. Ellátta a Velencei Biennálé Nemzetközi Képzőművészeti Kiállításán való magyar részvétel szakmai felügyeletét. Közreműködött a magyar pavilon működtetésének biztosításában. Ellátta a műteremlakások bérlőkijelölésével kapcsolatos döntéselőkészítő, illetve a műteremlakás, műterem-kialakítással kapcsolatos javaslattevő feladatokat. Elvégezte a Műteremlakás Bizottság titkársági feladatait. Kapcsolatot tartott a Nemzeti Kulturális Alap Igazgatóságával, részt vett a Képzőművészeti, az Iparművészeti és a Fotóművészeti Szakmai Kollégium munkájában. Figyelemmel kísérte és gondozta szakterülete nemzetközi kapcsolatait, ezen belül szervezte és koordinálta a nemzetközi vonatkozású kiállításokat és a külföldi magyar intézetek kiállítási tevékenységét. Kapcsolatot tartott a szakterületének megfelelő szakmai szövetségekkel, egyesületekkel, érdekvédelmi szervezetekkel és alapítványokkal. A Nemzeti és Etnikai Főosztály közreműködésével kapcsolatos tartott a szomszédos országok magyar képzőművészeti intézményeivel, támogatta a hazai alkotóműhelyekkel kialakított együttműködésüket.

Stúdió Engedélyezési Önálló Osztály: Ellátta a helyi jellegű rádió- és televízióműsört készítő és közlő stúdiók alapítása engedélyezésével kapcsolatos sajtóigazgatási feladatokat. Nyilvántartást vezetett az engedélyezett stúdiókról. Ellenőrizte a jogszabályokban, valamint az engedélyekben foglaltak betartását. Figyelemmel kísérte a helyi jellegű stúdiók szakmai, érdekképviselői szervei eseményeit, tanácskozását, felkérés esetén ezek fórumain képviseltette magát. Részt vett a feladatkörébe tartozó kérdésekkel kapcsolatos minisztériumi döntések, állásfoglalások kialakításában. Együttműködött az illetékes állami szervekkel a műsorszolgáltatásra kijelölhető frekvenciakészlettel való gazdálkodásban, e szervek döntései összehangolásában, az egységes stúdiógyakorlat kialakításában a frekvenciakijelöléssel és a stúdióalapítás engedélyezésével kapcsolatos igazgatási, hatósági tevékenység területén. Együttműködött a kérelmek véleményezésére létrehozott Tárcaközi Bizottsággal, annak üléseit előkészítette, véleményét kikérte.

Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága: A Nemzeti Kulturális Alapról szóló 1993. évi XXIII. törvényben és e törvény végrehajtása céljából kiadott miniszteri rendeletben³³⁸ meghatározott jogosultságok sérelme nélkül – a Művelődési és Közoktatási Minisztérium igazgatási egységeként – tartozott a kulturális helyettes államtitkár felügyeleti területéhez. Szervezte és végezte – az Alap végrehajtási rendeletében és ügy-

³³⁸ Ez a Szervezeti és Működési Szabályzat kiadása után jelent meg: 8/1994. (IV. 26.) MKM rendelet a Nemzeti Kulturális Alapról szóló 1993. évi XXIII. törvény végrehajtásáról.

rendjében részletezett szabályok szerint – a pályázatokkal összefüggő döntéselőkészítéseket és a döntések végrehajtásával kapcsolatos feladatokat. Ellátta továbbá az egyedi elbírálású igényekkel kapcsolatos engedélyezési és pénzügyi-számviteli feladatokat. Kezelte az Alap pénzeszközeit, tervezte a költségvetését és elkészítette beszámolóit. Elszámoltatta a támogatottakat a pénzeszközök cél szerinti felhasználásáról és – szükség szerint – a szakmai kollégiumok közreműködésével helyszíni ellenőrzéseket kezdeményezhetett, illetőleg végezhetett. Információkat adott a Bizottság, a szakmai kollégiumok és a nyilvánosság folyamatos tájékoztatására. Munkakapcsolatot tartott a kulturális szakmai főosztályokkal és segítette a kölcsönös információcserét a kollégiumok és a főosztályok között. Kapcsolatot tartott a nemzetközi és hazai kultúrával kapcsolatos elkülönített állami pénzalapokkal és alapítványokkal.

Gazdasági helyettes államtitkári felügyeleti terület

Gazdasági helyettes államtitkár: Irányította és ellenőrizte az ágazati és közvetlen minisztériumi felügyeletet igénylő belföldi és külügyi szakmai munkavégzéshez szükséges, általában funkcionális jellegű feladatok ellátását. Ezek közé tartoztak különösen: a költségvetés, a pénzügy, a beruházás, a nagyjavítás, a közgazdasági szabályozás, az elemzés, a tervezés, az informatikai és statisztikai rendszerek kezelése, és fejlesztése, a biztonságszervezési és különféle védelmi feladatok, a minisztérium saját gazdálkodó, üzemeltető, ellátó tevékenysége. Képviselte a minisztériumot a hatáskörébe tartozó feladatokban más minisztériumoknál (különösen a Pénzügy-minisztériumnál, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumánál, az Ipari és Kereskedelmi Minisztériumnál és a Munkaügyi Minisztériumnál).

Koordinációs Iroda: Ellátta a helyettes államtitkári terület főosztályai közötti koordinációt. Gondoskodott a vélemények kikéréséről és összehangolásáról minden olyan ügyben, amely más felügyeleti területhez tartozó főosztály hatáskörébe tartozott. Önkormányzati ügyekben ellátta a felügyeleti területen szükséges koordinációt. Előkészítette, megszervezte és lebonyolította a helyettes államtitkár napi programját, fogadónapját. Kezelte a hozzá érkezett ügyiratokat. Elvégezte a helyettes államtitkár személyéhez kapcsolódó – általa meghatározott – feladatokat. Szervezte a helyettes államtitkár ügyviteli és más utasításainak a végrehajtását.

Pénzügyi és Fejlesztési Főosztály: Előterjesztést készített a minisztérium költségvetési előirányzataira, a tárcaszintű költségvetésre és annak módosítására. Szervezte az intézményi költségvetések tervezését és jóváhagyta azokat. A szakfőosztályok bevonásával szervezte a fejezet és a minisztérium hatáskörébe tartozó elkülönített állami pénzalapok költségvetésének részletes tervezését. Felelős volt az állami támogatás ütemezett összegének a költségvetési intézményekhez történő eljuttatásáért. Szervezte az intézmények beszámoltatását és előterjesztést készített pénzmaradvá-

nyuk jóváhagyására, valamint a fejezet és a minisztérium hatáskörébe utalt, elkülönített állami pénzalapok költségvetésének végrehajtásáról szóló zárszámadásról. Értékelte a költségvetés végrehajtásában a fejezetbe sorolt szervezeteknek az állami feladatok ellátására szolgáló pénzeszközökkel és vagyonnal történő gazdálkodását, a jóváhagyott költségvetési előirányzatok teljesülését. Az utóbbiaknál az ellátandó feladatok teljesülésének veszélyeztetése esetén a szakfőosztályok javaslatai alapján előterjesztést készített miniszteri, illetve kormányintézkedésre. Nyilvántartotta a minisztérium fejezeti kezelésű előirányzatait. Előterjesztette a minisztérium fejezeti kezelésű előirányzatainak kötelezettségvállalási és gazdálkodási szabályzatát és rendjét. Ellenőrizte a kötelezettségvállalásoknak a Kötelezettségvállalási és Gazdálkodási Szabályzatban meghatározott célokkal és feladatokkal, valamint a vonatkozó jogi szabályokkal történő összhangját. Végrehajtotta a kötelezettségvállalók pénzügyi rendelkezéseit. Döntött a Kötelezettségvállalási és Gazdálkodási Szabályzatban, illetve a Beruházási Szabályzatban a főosztály hatáskörébe utalt fejezeti kezelésű és beruházási előirányzatoknak a felhasználásáról és végrehajtotta az azzal kapcsolatos rendelkezéseket. A szakfőosztályok javaslatai alapján előterjesztéseket készített a tárca előirányzatainak a szükség szerinti átcsoportosításáról, illetve azok megváltoztatásáról. Közreműködött a szakmai területek azon előterjesztéseinek, a tárca költségvetést érintő azon határozatainak az elkészítésében, amelyek az Államháztartási törvény értelmében kormánydöntést vagy pénzügyminisztériumi egyetértést, illetve tájékoztatást igényeltek. Felelős volt a központi bérpolitikai intézkedések pénzügyi, technikai, illetve az új törvényekből adódó pénzügyi szerkezetváltozások végrehajtásáért. Ellenőrizte és összehangolta a tárca hatáskörébe tartozó elkülönített állami pénzalapok pénzügyi, számviteli tevékenységét. A szakfőosztályokkal egyeztetve összegyűjtötte, szakmailag véleményezte és koordinálta a minisztérium közvetlen felügyelete alá tartozó intézmények beruházási és nagyjavítási tervét. Folyamatosan ellenőrizte és értékelte a beruházási és nagyjavítási források felhasználását, azok műszaki tartalmát. Felelős volt a beruházási keretek terv szerinti felhasználásáért. Nyilvántartotta a beruházási keretek alakulását és kapcsolatot tartott az Állami Fejlesztési Intézettel. Közreműködött a társadalmi, az egyházi, az alapítványi szervezetek tárcája hatáskörébe tartozó finanszírozási feladatainak az ellátásában; a minisztérium szakmai területeit érintő hosszútávú fejlesztési tervek és programok kidolgozásában és végrehajtásában; a tárca intézményeinek a komplex felügyeleti ellenőrzésében; az ágazatot érintő pénzügyi, számviteli jogszabályok, szabályozók kialakításában, valamint állást foglalt az ezekkel kapcsolatos előterjesztésekről, jogszabálytervezetekről.

Közigazgatási és Önkormányzati Főosztály: Összehangolta az ágazat alrendszeireit érintő hosszútávú fejlesztési tervek és programok készítését, az azok gazdasági

megalapozásához szükséges feltételrendszer kimunkálását. Értékelte és elemezte a művelődési és oktatási ágazatban érvényesülő, illetve azok tevékenységére ható társadalmi és gazdasági folyamatokat. Elvégezte a vállalkozási szféra gazdasági szabályozásával, valamint a humánterületek bér-, foglalkoztatás- és adópolitikája kialakításával, általában az ágazat közgazdasági környezetét érintő szabályozással összefüggő teendőket, a tulajdonreformmal, a vagyonkezeléssel, az ingatlan- és a helyiséggazdálkodással kapcsolatos ágazati feladatokat. A szakfőosztályok közreműködésével a tartósan állami tulajdonban maradó gazdálkodó szervezetek esetében a szakosztályok közreműködésével gyakorolta a tulajdonosi jogokat. Összehangolta a makroszintű érdekegyeztetésből adódó tárcafeladatokat. Tárcaközi bizottságokban ellátta a minisztérium képviselőiét. Nyilvántartotta a minisztérium által alapított vagy támogatott alapítványokat, valamint a beérkező információk alapján a művelődési célú alapítványokat, vállalkozásokat és egyéb nonprofit szerveződéseket. Az adatbázis alapján információszolgáltatást nyújtott az alapítók és igénybe vevők részére. Összegezte, elemezte az önkormányzati ágazati feladatok megvalósítását is szolgáló önkormányzati finanszírozási rendszer tapasztalatait. Összehangolta az ágazati feladatokhoz kötődő önkormányzati finanszírozási rendszer szabályozásával, az éves költségvetési törvény előkészítésével kapcsolatos teendőket. Javaslatot tett az önkormányzati ágazati fejlesztéseket szolgáló címzett- és céltámogatási rendszer feladatainak a megvalósítását szolgáló szabályozásokra, a pályázati rendszer keretében benyújtott fejlesztések támogatására. Átruházott hatáskörben döntött a pedagógusok kedvezményes lakásépítési kölcsönével kapcsolatos állami hozzájárulás jóváírásáról, illetve méltányossági ügyekről.

Informatikai Főosztály: Megszervezte és végrehajtotta az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) minisztériumra vonatkozó adatgyűjtéseit. A statisztikai törvényben előírtak alapján felelős volt az adatoknak a statisztikai szervek részére történő átadásáért, az ágazati adatgyűjtések tartalmának, szakmai követelményeinek a korszerűsítéséért, a művelődési statisztikai fogalomrendszer karbantartásáért. Összehangolta a szakmai főosztályoknak az igazgatásstatisztikai adatgyűjtésekkel kapcsolatos tartalmi, szakmai igényeit. Megszervezte a minisztérium igazgatásstatisztikai kötelezettségeit kielégítő rendszeres és rendkívüli statisztikai adatgyűjtéseket és azok feldolgozását, eredményeinek a publikálását. A rendszeres információszolgáltatásokon kívül – belső és külső forrásokból – kielégítette az ad hoc és a rendkívüli információs igényeket. Tervezte és egységes rendszerbe foglalta a minisztériumi informatikai fejlesztéseket. Részt vett a szakterületi információs rendszerek kialakításában. Az Informatikai Tárcaközi Bizottság ajánlásai alapján – más minisztériumok és országos hatáskörű szervek terveivel egyeztetett módon – összehangolta a hardver és a szoftver eszközök beszerzését, az alkalmazói rendsze-

rek, valamint az adatbázisok fejlesztését. Állást foglalt a minisztérium irányítása alá tartozó intézményeknél az informatikai beruházásokkal és fejlesztésekkel kapcsolatosan, illetve közreműködött azokban. Folyamatosan fejlesztette és üzemeltette a minisztérium számítógépes hálózatát és számítástechnikai eszközállományát, megszervezte ezek karbantartását és segédanyagokkal való ellátását. Az államháztartási információs rendszer fejlesztése keretében részt vett a minisztériumi pénzügyi információs rendszer tervezésében, szervezésében, biztosította ezek technikai hátterét és az üzemeltetés feltételeit. Megszervezte és összehangolta az egységes irodaautomatizálási rendszer kialakítását, kiépítését és működtetését és a külső rendszerekhez való kapcsolódás lehetőségét. Részt vett az adatvédelmi törvényben leírtak szerint az adatkezeléssel és adatvédelemmel kapcsolatos feladatokban.

Ágazati Biztonság-szervezési Önálló Osztály: Javaslatot tett, előterjesztést készített és ajánlást adott a tűz-, munka-, rendészeti-, vagyon-, polgári védelemmel, továbbá a kulturális javak védelmével, a katasztrófaelhárítással és az energiagazdálkodással kapcsolatos ügykörökben. A művelődési és közoktatási intézmények részére szakmai tanfolyamokat, továbbképzéseket szervezett, támogatott, illetve értékelte azokat. A Közgyűteményi főosztállyal közösen intézkedési tervet készített a nemzeti kulturális javak, különösen a pótolhatatlan értékűek (kiemelten pl. a magyar korona és koronázási jelvények) minősített időszakban szükséges menekítésére és biztonságba helyezésére. Szükség szerint irányította ennek végrehajtását. Együttműködött a köz- és a felsőoktatás ügyeiben illetékes szervezeti egységekkel a tanulóifjúság hazafias nevelésének érdekében az Országos Képzési Jegyzékben elismert biztonságsszervező képzésben. Irányította, összehangolta a minisztériumi hatáskörbe tartozó honvédelmi, ország- és gazdaságmozgósítási felkészülési feladatokat, javaslatot tett a katonai szolgálathasztás ügyeiben, továbbá döntött a polgári szolgálattal, valamint a háború esetén nélkülözhetetlen munkaerő katonai meghagyásával összefüggő ügyekben. Ellenőrizte az egészséges, biztonságos munkavégzés, oktatás követelményeinek a betartását és az ezt biztosító munkavédelmi tevékenység szakmai feltételeinek a meglétét a felügyelt intézményekben. Előterjesztette az ágazat munkavédelmi előírásait. A felügyelt intézményeknél ellenőrizte a rendészeti, vagyonvédelmi feladatok végrehajtását. Összehangolta a vagyonvédelmi szabályok kiadásával, korszerűsítésével kapcsolatos ágazati teendőket. Vizsgálta a rendkívüli események bekövetkezésének okait. Szakmailag irányította a közgyűjtemények, a nemzeti műkincsek, műtárgyak őrzését végző intézményi fegyveres biztonsági őrsegek működését. A felügyelt intézményeknél ellenőrizte a tűz elleni védekezéshez szükséges feltételeket. Összehangolta a tárca tűzbiztonságát szolgáló tűzvédelmi szabályok kiadásával, korszerűsítésével kapcsolatos teendőket. Irányította a minisztérium, illetve felügyelt intézményei polgári védelmi tevékenységét, valamint előterjesztette az ágazatot

érintő polgári védelmi jogszabályokat. Szervezte az Országos Nukleáris-balesetelhárítási Rendszer követelményei alapján a tárca feladatainak a végrehajtását. Együttműködött a Pénzügyi és Fejlesztési Főosztállyal, illetve a közvetlen intézményekkel az élet-, tűz-, vagyonvédelmet szolgáló biztonságtechnikai berendezések tervezési, létesítési ügyeiben. Nyilvántartotta és a felügyeletet ellátó főosztályokkal egyeztetve értékelte a közvetlenül felügyelt intézmények energiagazdálkodásával kapcsolatos adatokat. Továbbképző, tájékoztató rendezvényeket szervezett az intézmények ezirányú költségcsökkentése érdekében. A Pénzügyi és Fejlesztési Főosztállyal együttműködött az energia racionalizálási ügyekben.

Gazdálkodási és Ellátási Főosztály: Elvégezte a minisztérium, mint központi költségvetési szervezet költségvetése tervezésével, a gazdálkodással, ezen belül a munkaerő- és a bér gazdálkodással, a számvittel és a beszámolással, az előírt adatszolgáltatásokkal kapcsolatos feladatokat. Összehangolta és szabályozta a költségvetésen belül decentralizált szakosztályi keretek tervezését, elosztását és felhasználását. Elvégezte a minisztériumi köztisztviselők munkaviszonyával és társadalombiztosítási jogaik érvényesítésével kapcsolatos, valamint a társadalombiztosítási kifizetőhelyi feladatokat. Felelős volt az üzemeltetési hatókörébe tartozó minisztériumi kezelésű épületek, irodaházak fenntartásáért, berendezéseik működtetéséért, karbantartásáért, üzemeltetési feltételeik biztosításáért. Végezte az irodatechnikai és más berendezések, eszközök javíttatását. Üzemeltette a telefonközpontot, a sokszorosító üzemet, működtette a gépjármű-szolgálatot. Felelős volt a minisztérium védelmi (polgári, munka- és tűzvédelmi) és biztonsági (rendészeti) feladatainak ellátásáért. Biztosította a minisztériumi rendezvények technikai feltételeit, Felelős volt a minisztérium működéséhez szükséges tárgyi feltételek biztosításáért. Szabályozta az eszközgazdálkodási tevékenységet (beszerzést, felesleges eszközök feltárását, selejtezését, értékesítését). Végezte a nagy értékű tárgyi eszközök, berendezések, készletek és egyéb eszközök beszerzését, szakszerű tárolását és kezelését. Felelős volt a minisztériumi tulajdon (vagyon) védelméért, a leltározási tevékenység ütemezéséért, végrehajtásáért, a leltárak kiértékeléséért. Kezelte a minisztériumi lakásalapot, megkötötte a lakásépítési kölcsönszerződéseket.

DÉVAVÁRI ZOLTÁN

METAMORPHOSIS HUNGARIAE
A MAGYAR KÖZOKTATÁSPOLITIKA A RENDSZERVÁLTOZTATÁS ÉVEIBEN
(1990–1994)

I. OKTATÁSPOLITIKAI VÁLTOZÁSOK AZ ELSŐ SZABADON
VÁLASZTOTT KORMÁNY MEGALAKULÁSA ELŐTTI
ÉVTIZEDEKBEN

Nem tisztségünk a pártállami oktatáspolitikai egészének a feltérképezése, így most csak arra vállalkozunk, hogy áttekintsük azokat a döntő folyamatokat, amelyek közvetve és közvetlenül is befolyásolták a magyar közoktatási rendszer alakulását és formálódását az Antall-, majd a Boross-kormányokat megelőző bő három évtizedben.¹

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése, a nyílt terror, majd a megtorlásokat követő konszolidációs időszakban a hatalmi viszonyok stabilizálása mellett elsősorban az iskolaszervezeti rendszer kezelése céljából született meg az 1961. évi III. törvény, amely preambulumban deklarálta, hogy „népünk legalapvetőbb érdeke, alkotómunkájának értelme, célja: a szocializmus felépítése hamarosan történelmi tény lesz”.²

Mivel a törvény általános szándéka a monolit iskola- és politikai rendszer ideológiai megszilárdítása volt, így ebből a célból az összes oktatási intézményben előírta a „szocialista világnézeti, erkölcsi, esztétikai és testi nevelést”, a tanárok esetében pedig egyenesen úgy fogalmazott, hogy „az oktatási intézményekben olyan megfelelő képesítésű oktató működhet, aki világnézeti, erkölcsi, politikai, pedagógiai és szakmai szempontból egyaránt alkalmas arra, hogy az ifjúságot szocialista szellemben nevelje és előkészítse a gyakorlati életre”.³

¹ Bővebben ld.: BÁTHORY Zoltán: *Maratoni reform*. Soros Oktatási Könyvek/Önkonet Kft., Budapest, 2001. (A továbbiakban: BÁTHORY, 2001.) 12–88. – KELEMEN Elemér: Oktatáspolitikai irányváltások Magyarországon a 20. század második felében (1945–1990). A korszak „oktatási reformjainak” természetéről. *Új Pedagógiai Szemle*, 2003/9. 25–32. (A továbbiakban: KELEMEN, 2003.) – DARVAI Tibor: Az oktatáspolitikai változása Magyarországon az 1960-as években. In: *Égi iskolák, földi műhelyek. Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. Szerk. BASKA Gabriella – HEGEDŰS Judit. Budapest, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, 2015. (A továbbiakban: DARVAI, 2015.) 371–378.

² Teljes szövegét lásd: 1961. évi III. törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről. *Magyar pedagógia*. A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának folyóirata. 1962/1. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962. 1–7.

³ Uo. – Az oktatási intézmények oktató és nevelői, 27. § (1). 6.

Mindez szoros korrelációban volt azzal, hogy az 1961-es oktatási törvény, majd az 1962-ben megjelent *Nevelési Terv* előzménye az MSZMP 1958-ban kiadott *Művelődéspolitikai Irányelvei* című dokumentuma volt, amely a szocialista ember kialakításában, vagyis abban az embertípusban határozta meg az oktatási reform célját, amelynek a jellemzője a kommunista-szocialista világnézet, a szocialista erkölcs, s amely elítéli a sovinizmust, az irredentizmust és az antiszemitizmust.⁴

Bár mindebből kitűnik, hogy a törvény a korszak adott szellemiségében a szocialista világnézeti és erkölcsi nevelés hatékonnyá tételének elveit hangsúlyozta, annak preferenciáiból mégis egy olyan kép rajzolódik ki, amelynek fókuszában a demográfiai mutatókkal, valamint az 1945-ben megkezdett iskolareformmal összefüggésben a középfokú oktatás kényszerű fejlesztése állt. Szovjet hatásra az erős gazdasági szempontok mentén gyakorlatilag egy extenzív oktatáspolitikát hirdetett meg, s ezzel összefüggésben emelte fel a tankötelezettséget, és – elvileg – előmozdította az oktatásba bevontak körének a bővítését. Úgy rendelkezett, hogy a tankötelezettség a gyermek 6. életévének betöltését követő szeptember hó 1. napjával kezdődik, s tankötelezettségének kezdetekor minden gyermeket általános iskolába kell beíratni, ahová a nyolcadik osztály sikeres elvégzéséig, legkésőbb annak a tanévnek a végéig kell járnia, amelyben a gyermek 16. életévét betölti. Jelezzük: a törvényben azonban az a szándék is megjelent, amelynek távlati céljaként a 14–18 éves korosztály számára a középfokú oktatás kötelezővé tétele állt.⁵

A nyolcosztályos általános iskolához kapcsolódó, a középfokú oktatást differenciáló intézményrendszerek szándékával Magyarországon ekkor hozták létre a kétéves továbbképző iskolákat, valamint megerősítették a hároméves szakmunkástanulóképzést. A törvény deklarálta, hogy az oktatási intézmények létesítése és fenntartása az állam feladata, de azt is kimondta, hogy az állam és az egyházak között létrejött egyezmények⁶ alapján gimnáziumot az egyházak is fenntarthatnak. A négyéves

⁴ DARVAI, 2015. 373.

⁵ DARVAI, 2015. 373.

⁶ 1948. június 16-án az 1948. évi XXXIII. törvénnyel került sor az egyházi iskolák államosítására. A törvény rendelkezett „a nem állami iskolák fenntartásáról, az állam által való átvételéről, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vételéről és személyzetének állami szolgálatba való átvételéről”. Az államosítás következtében Magyarországon az addig több mint hatezer egyházi intézményből mindössze nyolc katolikus, egy református és egy zsidó gimnázium maradt az egyházak fennhatósága alatt. 1948 őszén a magyar állam egyezményekben szabályozta az állam és a nagyobb történelmi egyházak közötti kapcsolatokat. A református és az unitárius egyházzal október 7-én, az izraelita felekezettel december 7-én, az evangélikus egyházzal pedig december 14-én írták alá a megállapodást. Az egyezményekben az állam formálisan biztosította a vallás- és lelkiismereti szabadságot, az egyházak önkormányzatának (autonómia) működését, a szociális-karitatív ténykedés lehetőségét, az államosított iskolákban pedig a kötelező hitoktatást. (Ez utóbbit azonban már 1949 őszén felszámolták.) Az egyházak ennek fejében támogatásukról biztosították az államot,

középiskolai rendszerben – a szakközépiskolák, a technikumok és a gimnáziumok – esetében az ún. munkásosztály utánpótlását biztosító szakképzés túlsúlyának a biztosítása a rendszer politikai jellegéből fakadóan egyben a gimnáziumok háttérbe szorítását is célozta. Azzal a szándékkal, hogy csökkentsék a gimnáziumok intellektuális súlyát és a gimnáziumi diákokkal megismertessék a fizikai munkavégzés formáit is, bevezették az ún. 5+1-es képzési formát, amelyben a diákok öt napot az iskolában tanultak, egy napot pedig a termelésben töltöttek el.⁷

1963-ban a konszolidáció és a társadalmi béke jegyében az iskolai nyilvántartásokban megszüntették a származásra vonatkozó ún. „F” (fizikai) rovatot, s ugyanabban az évben az általános iskolákban, majd 1965-ben a középiskolákban is bevezették az új tanterveket. Ezzel kezdetét vette a pártállam fennállásának a végéig tartó folyamat, amelyben a tartalmi-tantervi-módszertani reform mindig prioritást élvezett a szerkezeti átalakítás rovására.⁸

Az 1961-es törvény hatására Magyarországon elterjedtek és megerősödtek a szakközépiskolák, a szakmunkásképzés pedig betagozódott a középfokú oktatás rendszerébe. Ennek ellenére az adott társadalmi és gazdasági helyzetben a középfokú oktatás általánossá tétele végül nem járt sikerrel. A hatvanas évek második felében a merev tervgazdálkodás leépítésével és a munkaerőpiac megjelenésével, valamint a gazdasági és társadalmi reformtörekvések térnyerésével egyre sürgetőbbé vált egy új oktatáspolitikai irányvonal kialakítása.

1965 nyarán az MSZP Politikai Bizottsága már erőteljesen bírálta az 1961-es törvényt, majd új rendszerintegrációs elvet hirdetett, amely kimondta, hogy a kultúrpo-

annak politikáját, a szocializmus építését és az ún. „békeharcot”. A tárgyalások eredményeként 1948-ban – a katolikus iskolákon kívül – végül 2 evangélikus gimnáziumot és 2 izraelita gimnáziumot hagytak meg egyházi tulajdonban. A Mindszenty-per, majd a szerzetesrendek felszámolása és a papi békemozgalom nyomására a Magyar Püspöki Kar nevében végül Grösz József kalocsai érsek 1950. augusztus 30-án aláírta azt a kánonjogilag eleve érvénytelennek minősülő megállapodást, amellyel a katolikus egyházat a totális állami alárendelődésre kényszerítették. A Püspöki Kar abban vállalta a szocialista rendszer támogatását és az egyházon belül az ezzel szemben állók megbüntetését; egyetértett az ún. békeharc céljaival és a mezőgazdaság kollektivizálásával. A megállapodás a meghagyott három férfi és egy női rend – bencések, piaristák, ferencesek, Miasszonyunkról elnevezett Szegény iskolanővérek – kezelésébe hat fiú- és két leányiskolát adott vissza. A bencések az oktatást a pannonhalmi gimnáziumban, illetve a győri Czuczor Gergelyről elnevezett gimnáziumban folytatták. A piaristák átvették a kecskeméti és a budapesti gimnáziumot, a ferencesek a Temesvári Pelbártól elnevezett esztergomi, illetve a szentendrei gimnáziumot, az iskolanővérek pedig egy budapesti (Patrona Hungariae) és egy debreceni gimnáziumot (Svetits) kapták meg, kollégiumokkal együtt. Az állam a középiskolákban évfolyamként két-két párhuzamos osztály indulását engedélyezte legfeljebb 40-40 fővel.

⁷ DARVAI, 2015. 374.

⁸ BÁTHORY, 2001. 12–13.

litikai célok mellett a gazdaság teherbíró képességének a figyelembevételével kell biztosítani a munkaerő-gazdálkodás és az oktatásügy összehangját.⁹

A Magyar Pedagógiai Társaság¹⁰ kezdeményezésére 1970 szeptemberében a parlamentben tartották meg az V. Nevelésügyi Kongresszust. A három napon át, öt szekcióban dolgozó testület áttekintette a közoktatás egészének a helyzetét, majd a szocialista nevelés megújításának a keretén belül megfogalmazta ajánlásait az oktatási rendszer megváltoztatására.¹¹

Az MSZMP Központi Bizottságának 1972-es párthatározata a várakozásokkal ellentétben azonban végül nem az oktatás reformját készítette elő, hanem az ideológiai és politikai ellenőrzés igényével újólág az oktatás feletti párthegegnóniát kinyilvánítva a korábbi hatalmi pozíciók és működési mechanizmusok megszilárdítását célozta meg. Bár tartalmi reformot hirdetett, a valóságban az a közoktatásban tapintható működési zavarokat lényegében a szőnyeg alá söpörte.¹²

Ilyen előzmények után 1980 decemberében, majd 1981 januárjában a *Mozgó Világ* irodalmi, művészeti, közművelődési és kritikai folyóiratban jelent meg Andor Mihály¹³ *Dolgozat az iskoláról* nagy vihart kavaró, s emiatt agyonhallgatott vitaindító tanulmánya,¹⁴ amely az elmúlt harmincöt év oktatáspolitikájáról és a folyamatos

⁹ DARVAI, 2015. 375.

¹⁰ 1967 áprilisában, tizenhét évnyi kényszerszünet után alakult újjá Magyarországon az 1891-ben alapított, 1950-ben belügyminiszteri rendelettel megszüntetett Magyar Pedagógiai Társaság, amely felett a felügyeletet a Pedagógusok Szakszervezetének elnöksége gyakorolta. Az újjáalapított társaság célja a szocialista nevelés ügyének, a neveléstudomány fejlődésének társadalmi úton való előrevitele volt. A rendszerváltoztatáskor a Társaság célját újrafogalmazták, annak értelmében a pedagógiai elmélet és gyakorlat művelőinek, az oktatásügy szakembereinek szakmai-tudományos egyesülése lett azzal a céllal, hogy társadalmi úton, aktívan szolgálja a nevelés elméletének és gyakorlatának fejlesztését, a hazai nevelés progresszív hagyományainak, maradandó értékeinek őrzését és ápolását, a pedagógia új eredményeinek közkinccsé tételét, a nevelés kiemelkedő szerepének társadalmi elismerését.

¹¹ BÁTHORY, 2001. 13. – DARVAI, 2015. 375.

¹² KELEMEN, 2003. 29.

¹³ Andor Mihály (? 1944. május 27. – Törökbálint, 2022. február 25.) 1971-ben az ELTE BTK magyar-filozófia szakán végzett, majd 1971–72-ben elvégezte a BME Mérnöktoábbképző Intézetben a Hegedűs András szervezte szociológiai kurzust. 1971–1973 között a Volán vállalati üzemszociológusa, 1973–1975 között szellemi szabadfoglalkozású volt. 1975-től 1978-ig a Művelődésügyi Minisztérium Tudományszervezési Csoportjának kutatója, 1976 és 1977 között az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetében dolgozott. 1978-tól a Művelődéskutató Intézet tudományos munkatársa, 1980-tól tudományos osztályvezetője. 1992–2006 között az MTA Szociológiai Kutató Intézetének tudományos főmunkatársa. 1992–94 között az SZDSZ parlamenti frakciójának oktatási szakértője, 1994–1998 között a művelődési és oktatási miniszter szakmai tanácsadó csoportjának tagja volt.

¹⁴ ANDOR Mihály: *Dolgozat az iskoláról* I. rész. *Mozgó Világ*. 1980/12. 5–21. (A továbbiakban: ANDOR, 1980.) – Uő.: *Dolgozat az iskoláról* II. rész. *Mozgó Világ* 1981/1. 16–31. (A továbbiakban: ANDOR, 1981.)

kudarccok ok-okozati összefüggéseiről adott reális képet, s abban a korszakban már egyenesen tabudöntőgetőnek számító megállapítások voltak olvashatók. Ennek érzékeltetésére idézünk itt és most néhány gondolatot. Andor azzal a megállapítással indított, hogy „újabb és újabb generációk kerülnek ki az általános és középiskolákból, sőt újabban az egyetemekről és főiskolákról is, akik nem tudnak helyesen írni és beszélni, akiknek történelmi szemhatára az előző napi uzsonnáig terjed, akiknek politikai gondolkodása a jó és rossz küzdelmének népmeséi bonyolultságában mozog, akik a szakmatanító iskolákban a szakmát sem tanulják meg, akik egyre durvábbá teszik az emberek közötti érintkezési viszonyokat.”¹⁵ A minőségi oktatásról szólva arról írt, hogy „[...] a képesítés nélküli pedagógusok száma és aránya az 1964/65-ös tanévig rohamosan nőtt, az összes általános iskolai pedagógus 9,7%-át tette ki, 6026 főt. Ezután 1968–69-ig csökkent, majd újból nőni kezdett, végül beállt egy stabil 7% körüli arányra, ami körülbelül 5000 főt jelent.”¹⁶ A tanulmány első részét pedig azzal a megállapítással zárta, hogy „[...] most már tulajdonképpen egyetlen megválaszolatlan kérdés maradt: miért nem költenek nálunk eleget az alapiskoláztatásra? Mert nincs pénz? Aligha fogadható el ez a magyarázat egy olyan társadalom esetében, amely tudatosan és központilag határozza megkülönböző céljai fontossági sorrendjét. Mindig léteztek kiemelt célok és kiemelt beruházások, de az oktatás soha nem volt közöttük. Pedig saját gazdaságtörténeiszink munkáiból is tudhatjuk, hogy sok gazdasági csoda az iskolában kezdődött.”¹⁷

A dolgozat második része ugyancsak tabudöntőgető megállapítással indított: „A költségvetési szűkmarkúság nemcsak a tárgyi feltételekben okozott hiányokat, hanem bizonyos politikai közvetítésekkel – az állampolgári bátorságban és öntudatban is. Az a tény, hogy a pedagógustársadalmon mindazt számonkérték, amit egy szocialista iskolaügynek nyújtania kell, miközben a megvalósítás feltételeit nem biztosították, egyrészt színvonalcsökkenést, másrészt olyan erkölcsromboló játékot eredményezett, aminek morális deficitjét nehezen lehet pótolni.”¹⁸ Andor hosszasan, pontról pontra haladva vizsgálta a párhatározatokkal összefüggő középiskolai reformok kudarcait, de hosszasan elidőzött a gimnáziumoknál is: „1960 szeptemberében az összes állami gimnázium 91,3%-ában már be is vezették a gyakorlati foglalkozást, és ez a híres »5+1« valami csoda folytán rögtön 249 (!) szakmában kezdődött el. [...] 1965-ben a minisztérium módosította a gimnáziumi gyakorlati oktatás célját. Miközben a forma változatlan maradt – heti két óra meg 5+1 –, a szakmai előképzést mint célt törölték. [...] A miniszteri döntéssel egy időben persze megkezdődött az 5+1

¹⁵ ANDOR, 1980. 6.

¹⁶ Uo. 15.

¹⁷ Uo. 21.

¹⁸ ANDOR, 1981. 16.

rejtett megszüntetése is. [...] Aztán az 1973/74-es tanévben hirtelen megszűnt az 5+1 is meg a heti kétórás is, és belépett az új forma, a »Gyakorlati oktatás« nevű. De itt valójában nem az új elnevezés érdekes, hanem az, hogy ide már 71 701 fővel kevesebb járt, mint amennyi az előző évben gyakorlati foglalkozáson részt vett. [...] Az »általános műveltség« e speciális alkalmazású ideológiája tehát csak arra kellett, hogy nyolc viszonylag nyugodt évet biztosítson a gimnáziumi gyakorlati foglalkozás lassú, alig észrevehető megszüntetésére. [...] A gimnáziumi gyakorlati oktatás története alapján felvetődik a kérdés: hogyan lehetne kiszámítani azt az anyagi és erkölcsi kárt, amely abból fakadt, hogy a gyakorlati oktatást bizonyított kudarca után nem rögtön, hanem csak nyolc év múlva szüntették meg, és hogy ez alatt a nyolc év alatt majdnem egymillió gyerek (964 501) idejét vették el értelmesebb tevékenységektől, hatékonyabb tanulási lehetőségektől, hogy majdnem egymillió gyerek kapott erkölcsi leckét munkahelyen való téblábolásból és fölöslegességből, hogy gyerekek tömegei zavarták a termelés menetét és szervezetét pusztán ottlétükkel az erre a feladatra fel nem készült és azt vállalni nem is tudó üzemekben, hogy a gyakorlati foglalkozással valamilyen kapcsolatba kerülő pedagógusokkal és gyári dolgozókkal évekig olyan munkát végeztek, amiről minden résztvevő tudta, hogy körülbelül annyi értelme van, mint ősszel lerázni a fákról a száraz leveleket?»¹⁹ A tanulmány zárógondolatai sem voltak visszafogottabbak: „A színvonalcsökkenésnek a dolgozatban vázolt okokon kívül számtalan más – az alapokokra is visszavezethető – oka is van: a pedagógusmunka túlszabályozottsága, ami az alkotóbb személyiségeket eleve elriasztja vagy menet közben üldözi el a pályáról; az anyagi és erkölcsi megbecsülés hiánya; a túlszabályozottságból és a megbecsülés hiányából fakadó több évtizedes kontrasztelekciónak»²⁰

A zavarodottság és a mély hallgatás után, 1982-ben jelentette meg az MSZMP KB az újabb oktatáspolitikai dokumentumát, az *Állásfoglalást*, amely a közoktatás és a felsőoktatás fejlesztési programját és egy új oktatási törvény megalkotását rendelte el.²¹

Az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény²² 1986. szeptember elsején lépett hatályba.²³ Míg bő negyedszáz évvel előbb, az 1961-es törvény preambulumban a szoci-

¹⁹ Uo. 20–21.

²⁰ Uo. 29.

²¹ KELEMEN, 2003. 30.

²² Teljes szövegét ld.: 1985. évi I. törvény az oktatásról. *Művelődési Közlöny*, 1985. október 29. 857–888.

²³ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1985. évi 17. számú törvényerejű rendelete az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény hatálybalépéséről. *Magyar Közlöny*, 1985. október 5. 1. – *Művelődési Közlöny*, 1985. október 29. 888–889., valamint A Minisztertanács 41/1985 (X. 5.) számú rendelete az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény végrehajtásáról. uo. 893–899.

alizmus felépítésének hamarosan bekövetkező történelmi tényét nyilvánította ki, addig az 1981-es preambulum jóval árnyaltabban azzal kezdődött, hogy „A Magyar Népköztársaságban az oktatás az általános műveltség és szakmai ismeretek megszerzését és bővítését, az ifjúságnak, valamint a tanuló felnőtteknek szocialista, humanista szellemű, az igaz hazafiság és a nemzetköziség eszméit érvényesítő nevelését szolgálja.”²⁴

Bár a pártállami retorika itt-ott kimutatható a törvényben, annak hangsúlyozása jelentősen tompult az előző évtizedekhez képest. Logikai rendszere a nyolcvanas évek meghatározó eszméire – az autonómiára, a decentralizációra és az alternatívásra – felépülve az iskolai (kollektív) és a pedagógusi (egyéni) autonómiát tette meg vezérkoncepciójává,²⁵ s ezzel megtörte az addig uralkodó pártállami és közvetlen politikai irányítás gyakorlatát. Ennek a valóságba történő átültetését azonban nem kell túlbecsülni, mivel mindez a gyakorlatban számtalan akadályba ütközött, s a törvényi korlátozás mellett elsősorban a gazdasági feltételek hiányoztak a megvalósításukhoz. A pártállami konstrukció, az adott intézményrendszer, a politikai és közigazgatási környezet ellenérdekeltségei és ellenállása súlyos konfliktusokat okozott, így lényegében ellehetetlenültek a közoktatási rendszer átalakítására irányuló törekvések, s a valóságban nem változott meg a monolit jellegű merev iskolaszervezet sem.²⁶ Mindehhez az is hozzájárult, hogy a törvénynek az iskolai önállóságra vonatkozó üzenetét maguk a legérintettebbek, a pedagógusok széles rétegei sem támogatták, mivel az önállósággal járó nagyobb felelősséghez nem volt meg a szükséges szak tudásuk.²⁷

Azok az erőteljes társadalmi, politikai és gazdasági mozgások, amelyek a nyolcvanas évek második felében elemi erővel itatták át a magyar társadalom egészét, értelemszerűleg az oktatásügyben is lecsapódtak. 1989 nyarán miniszteri rendelettel eltörölték az orosz nyelv kötelező tanítását.²⁸ Még ezt megelőzően, 1989 tavaszán a Művelődési Minisztérium felkérésére egy reformkoncepció megalapozása céljából oktatáskutatók, szociológusok, politológusok, pedagógusok tizenhat tanulmányban fejtették ki véleményüket a magyar oktatás helyzetéről. A tanulmányokat Lukács

²⁴ 1985. évi I. törvény az oktatásról. *Művelődési Közlöny*, 1985. október 29. 857.

²⁵ BÁTHORY, 2001. 58–59.

²⁶ KELEMEN, 2003. 30–31.

²⁷ BÁTHORY, 2001. 64.

²⁸ BÁTHORY, 2001. 87–88.

Péter²⁹ és Várhegyi György³⁰ szerkesztésében *Csak reformot ne... Szakértők az iskola megújításáról* címmel ugyanabban az évben jelentette meg a budapesti Edukáció Kiadó. 1989. szeptember 28-án az Oktatókutató Intézet a Művelődési Minisztérium felkérésére szervezett konferenciát *Csak reformot ne?* címmel a budapesti Kossuth Klubban.³¹

A konferenciát megelőző sajtótájékoztatón Nagy József,³² az intézet igazgatója az akkor már megjelent tanulmánykötet és a konferencia félreérthető címválasztása (*Csak reformot ne*) kapcsán arra mutatott rá, hogy azt az indokolta, hogy míg akkor már a legtöbb európai országban egy átfogó és felülről vezérelt reform mentén igyekeztek megújítani az oktatás egészét, addig Magyarországon elsősorban a pénzhány miatt a folyamatos fejlesztés stratégiája mellett döntöttek. Csakhogy, ez az út nem volt járható, mivel az ideológiai szférában gyökeres fordulat kellett. Vagyis, összhangban a kötet szerzőinek véleményével, akik „egyaránt elutasítják azt a gondolatot, hogy az iskolák világát is jellemző mai válságjelenségeket egy központból vezérelt, az egész oktatási rendszert megrázó – vagyis a nálunk szokásos – hagyományos iskolareform szüntethetné meg”, a konferencia olyan fordulatot sürgetett az oktatáspolitikában, amelyet nem a főhivatalokban, hanem nyilvános vitákban, demokratikus fórumokon alakítanak ki.³³

²⁹ Lukács Péter (Budapest, 1948. április 23. –) 1967 és 1972 között az ELTE BTK-n történelem és orosz szakot hallgatott. 1983-ban neveléstudományból doktorált. 1972 és 1974 között általános iskolai és gimnáziumi tanár volt. 1974 és 1980 között a Fővárosi-, majd az Országos Pályaválasztási Tanácsadó Intézetben, 1981 és 1996 között az Oktatókutató Intézetben dolgozott, 1990 és 1996 között annak főigazgató-helyettese volt. 2004-ben a Pécsi Egyetem Oktatás és Társadalom Doktori Iskola alapító tagja, 2011-től a Wesley János Lelkészképző tanszékvezető egyetemi tanára.

³⁰ Várhegyi György (Eger, 1922. december 22. – Budapest, 1998. április 20.) reálgimnáziumban érettségizett. 1940-ben belépett a Szociáldemokrata Pártba. 1942-től 1944-ig munkaszolgálaton volt. 1945-ben a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártjának tagja. 1947-ben hat hónapos pártiskolát végzett. 1950-ben az egyéves MDP párfőiskolán szemináriumvezető volt. 1956-tól egy angalföldi általános iskolában, illetve a Fazekas Mihály Gimnáziumban tanár volt. 1966 és 1990 között a Fővárosi Pedagógiai Intézetben és az Oktatókutató Intézetben dolgozott szociológusként. 1990–1991-ben a Lauder-Javne Közösségi Iskola és Óvoda igazgatójaként tevékenykedett.

³¹ „Csak reformot ne?” *Népszabadság*, 1989. szeptember 27. 10.

³² Nagy József (Szeged, 1930. november 22 – Szeged, 2021. július 20.) 1948-ban a Szegedi Tanárképző Főiskolán orosz-tanári diplomát, 1954-ben ugyanott egyetemi végzettséget szerzett. 1963-ban a neveléstudományok doktora, 1968-ban kandidátusa lett. 1957 és 1961 között középiskolai tanárként, 1961-től 2000-ig a József Attila Tudományegyetem Pedagógia Tanszékén dolgozott. 1978 és 1986 között az Országos Oktatástechnikai Központ tudományos tanácsadója, 1989 és 1990 között az Oktatókutató Intézet főigazgatója volt. Egyik kezdeményezője volt a *Nemzeti Alaptanterv* kidolgozásának.

³³ Joó József: *Csak reformot ne... Kisalföld*, 1989. szeptember 27. 5. – Micsa Lajos: Reform helyett fordulatot. *Köznevelés*, 1989/34. (október 20.) 17.

Az országos média – függetlenül az akkor már elemi erővel zajló változásoktól – viszonylagos visszafogottsággal tudósított az oktatáspolitikai koncepciókkal kapcsolatos meglátásokról. A *Népszabadság* Kultúra rovata azonban ismertette a *Csak reformot ne* címet viselő tanulmánykötetet, s abból szó szerint átvéve egy részt lényegében ki is jelölte az elkövetkező időszak oktatáspolitikájának fősodratát: „[...] a jövőben az állam feladata elsősorban ne az oktatás tartalmának és intézményi struktúrájának a közvetlen és aprólékos meghatározása legyen, hanem például az oktatás eredményességének az ellenőrzése. [...] A megfelelő oktatási alapellátást bízzák a helyi önkormányzatokra, amelyek ennek saját bevételeikből és az állami támogatásból tesznek eleget. [...] Az 1985-ös oktatási törvénnyel elindult változásoknak megfelelően az intézményi és helyi önállóság további megerősítésére van szükség... Ez nem jelentheti az államnak az oktatásból való kivonulását, tanügyi szerepének az átalakulását viszont igen. [...] Elkerülhetetlen a közoktatás nyilvános vizsgarendszerének a kiépítése, amely független az iskolától. [...] Elő kell segíteni a társadalom előtt sok szempontból hitelét veszített tanári tevékenység felértékelődését.”³⁴

A szeptemberi konferencián azonban nemcsak a szakértői véleményeket vitatták meg, hanem az akkor már zászlót bontó politikai pártok oktatáspolitikai koncepciói is terítékre kerültek. Lukács Péter *Ki mit akar?* című referátumában a pártok és a különböző szervezetek koncepciót vizsgálta meg. Előadásának egyik kulcsmegállapítása az volt, hogy a pártok oktatáspolitikai koncepciójának közös vonulata az, hogy egyik sem teremt közvetlen kapcsolatot a gazdaság és az oktatás között. A koncepcionális eltérésekre kitérve pedig arra mutatott rá, hogy a Magyar Demokrata Fórum elsősorban húzóágazati problémaként tekint az oktatásügyre, amelynek sikerén vagy kudarcán a nemzet egész sorsa múlik. Ezzel ellentétben, a Szabad Demokraták Szövetsége bár szintén hangsúlyozta az oktatás nemzeti értékeit, de programjának alapját az általános emberi jogok koncepciója jelentette. Az SZDSZ oktatáspolitikai koncepciójába ezért azt a fogyasztói szemléletet emelte be, hogy az oktatás ugyanolyan szolgáltatás, mint a vízügy vagy a telefon, amelynek megrendelői a szülők.³⁵

Mindezzel összefüggésben a *Pedagógiai Szemle* című folyóirat 1989 novemberétől egészen 1990 nyaráig nagyinterjúkban adott teret a pártok és a vallási felekezetek képviselőinek, hogy bemutassák az oktatáspolitikával összefüggő meglátásaikat. Az interjúkban hét párt és négy felekezet oktatással foglalkozó szakértője fejtette ki meglátásait annak állapotáról és a közeljövőbeni szükséges átalakításról.³⁶ Elsőként

³⁴ DEREGÁN Gábor: Csak (egyetlen) reformot ne... *Népszabadság*, 1989. november 14. 9.

³⁵ MIKSA Lajos: Reform helyett fordulatot. *Köznevelés*, 1989/34. (október 20.) 17.

³⁶ BÁTHORY, 2001. 99.

Varga Csaba,³⁷ a Magyar Néppárt titkára szólalt meg, őt Bessenyei István, a Szabad Demokraták Szövetségének oktatáspolitikai szakértője követte. A januári számban Beke Kata,³⁸ a Magyar Demokrata Fórum nevelési programjának a kidolgozója nyilatkozott. Negyediként Várszegi Asztrik³⁹ püspök, a Budapesti Központi Papnevelő

³⁷ Varga Csaba (Budapest, 1946. július 17. –) A Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemen esztétika-filozófia szakon tanult 1968–71 között, majd az ELTE Bölcsészstudományi Kar szociológia szakán végzett 1985-ben. 1964–65-ben segéd munkás, 1966-ban felszolgáló, majd egy külkereskedelmi vállalat gyakornoka volt. 1968–69-ben a hatvani Városi Művelődési Házban népművelő, majd 1972-ig újságíró gyakornok volt. 1972-ben a Hazafias Népfront Pest Megyei Bizottsága művelődési munkatársa, 1974–76-ban szabadfoglalkozású író, 1976–80 között a Fiatal Művészek Klubjának igazgatója volt. 1984-től 1986-ig a Népművelési Intézet tudományos főmunkatársaként főleg településfejlesztéssel, falukutatással foglalkozott. 1987–88-ban az Eötvös Kiadó elnökhelyettese, a Püski-Isis Kft. ügyvezető igazgatója volt. 1992 óta a Stratégiakutató Intézet igazgatója, 2003 óta a Veszprémi Egyetem docense. 1971–87 között az MSZMP, 1989–1990-ben a Magyar Néppárt tagja, országos titkára volt. 1989-ben részt vett az Ellenzéki Kerekasztal ülésein és a háromoldalú tárgyalásokon pártja képviselőjeként. 1991-ben a Független Kisgazdapárt elnöki tanácsadója, 1991–94 között a Konzervatív Párt tagja volt.

³⁸ Beke Kata (Budapest, 1936. december 22. – Budapest, 2009. december 3.) a Szentendrei Ferences Gimnáziumban érettségizett, 1964-ben az ELTE esti tagozatán szerzett magyar–történelem szakos diplomát. 1955–1956 között postai tisztviselő, illetve építőipari küldönc volt. 1956 és 1962 között az MTA Központi Fizikai Kutatóintézetének laboránsa, 1962 és 1972 között a Szövkönyv, illetve a Könyvértékesítő Vállalat beszerzési előadója volt. 1972-től 1979-ig a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főiskola Kollégiumában történelmet, majd a főiskola tanárképző tagozatán magyar nyelv-helyességet és retorikát tanított. Ezután 1982-ig a Felsőoktatási Pedagógiai Kutató Központban dolgozott mint információs előadó. 1982-től 1990-ig a Kaffka Margit Gimnázium tanára volt. 1988-ban a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetének alapító tagja. 1988-ban belépett a Magyar Demokrata Fórumba, ő szerkesztette a párt oktatási programját. 1990-ben az MDF színeiben parlamenti képviselő lett, szeptembertől 1991 januárjáig a Művelődési és Közoktatási Minisztérium politikai államtitkára volt. Oktatási elképzeléseit nem tudta megvalósítani, ezért államtitkári tisztségéről lemondott, és kilépett az MDF-ből. 1994-ig független országgyűlési képviselőként politizált, majd visszavonult.

³⁹ Várszegi Imre Asztrik (Sopron, 1946. január 26. –) gimnáziumi tanulmányait Sopronban végezte. Az érettségi után, 1964-ben Pannonhalmán belépett a Szent Benedek Rendbe, s felvette az Asztrik szerzetesi nevet. 1971-ben fejezte be teológiai tanulmányait. 1970 február 8-án Pannonhalmán szentelték diakónussá, majd 1971. augusztus 29-én pappá. 1976-ban az ELTE BTK-n történelem-német szakos tanári oklevelet szerzett. 1976 és 1988 között a pannonthalmi bencés gimnáziumban tanított. 1978-tól 1986-ig a novíciusok magisztere és a rendi fiatalok tanulmányi prefektusa volt, majd 1985-től a pannonthalmi főmonostor perjele. 1985-ben történelemből doktorált. II. János Pál pápa 1988. december 23-án culusi címzetes püspökké és esztergomi segédpüspökké nevezte ki, 1989. február 11-én püspökké szentelték. 1989 márciusától 1990 júliusáig a Budapesti Központi Papnevelő Intézet rektora, valamint az Esztergomi főegyházmegye püspöki helynöke, 1990 júniusától 1993 márciusáig a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia titkára volt. 1991. január 5-én pannonthalmi főapáttá választották, székét 1991. augusztus 6-án foglalta el. 2017 novemberében jelentette be visszavonulását.

Intézet rektora adott interjút. 1990 márciusában Ormos Mária⁴⁰ történész, a Magyar Szocialista Párt elnökségi tagja fejtette ki meglátásait. 1990 áprilisában Hegedűs T. András⁴¹ tudományos kutató, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt oktatási szakértője válaszolt a kérdésekre. Májusban Györiványi Sándor,⁴² a Független Kisgazdapárt oktatási szakértője, júniusban pedig Ugrin Emese⁴³ muzeológus, a Kereszténydemokrata Néppárt főtitkára fejtette ki véleményét. Az interjúsorozatot az 1990. július–augusztusi kettős szám zárta le. Abban Várhegyi György és Szeszler Anna tanár a zsidóság képviselőjében, Bóna Zoltán⁴⁴ református lelkész, a Magyarországi

⁴⁰ Ormos Mária (Debrecen, 1930. október 1. – Budapest, 2019. december 8.) 1952-ben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett történelem–magyar szakos tanári oklevelet. Egy évvel előtte belépett a Magyar Dolgozók Pártjába. 1953-tól a Szegedi Tudományegyetemen volt előbb tanársegéd, majd adjunktus. 1957-ben eltávolították munkahelyéről. Előbb a Magyar Országos Levéltárban dolgozott segédmunkatársként, 1958 és 1960 között általános iskolai nevelő, majd 1963-ig az Akadémiai Kiadó lexikonszerkesztőségének felelős szerkesztője volt. 1963-tól az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa. 1968-ban védte meg a történettudományok kandidátusi, 1980-ban akadémiai doktori értekezését. 1982-től a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen dolgozott. 1984 és 1992 között az egyetem rektora, illetve 1996-tól 2000-ig az egyetem Bölcsészettudományi Karának megbízott dékánja volt. 1969-től a Magyar Szocialista Munkáspárt tagja lett, 1988-ben a Központi Bizottság, majd 1989-ben a Politikai Intéző Bizottság tagjává választották. Ugyanabban az évben a Magyar Szocialista Párt alapító tagja, 1990-ig az országos elnökség tagja volt. 1987-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1993-ban rendes tagjává választották.

⁴¹ Hegedűs T. András (Budapest, 1943. október 31. – Budapest, 1999. március 11.) pszichológus oklevelet szerzett. 1967-től Pomázon volt klinikai pszichológus. 1974 és 1981 között az Egészségügyi Gyermekotthonok Országos Módszertani Intézetének csoportvezető pszichológusa, 1985-től a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos főmunkatársa, 1993-tól annak tanszékvezetője volt. Számos munkájában a nevelés és nevelődés társadalmi problémáival foglalkozott.

⁴² Györiványi Sándor (Budapest, 1927. január 31. – Budapest, 2007. december 31.) a Pázmány Péter Tudományegyetemen kezdte meg tanulmányait, de 1949-ben kizárták. Ennek következtében 1958-ig kötélgyártó szakmunkás volt. Egyetemi oklevelét 1958-ban szerezte végül meg. 1962-től a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, később a Budapesti Gazdasági Főiskolán tanított. Közvetlenül a második világháború után az FKGP-ben kezdett el politizálni, így 1988-ban az újra alakult Kisgazdapártba lépett be. 1990-ben országgyűlési képviselővé választották, 1990. május 23. és 1991. január 16. között Magyarország munkaügyi minisztere volt.

⁴³ Ugrin Emese Katalin (Endrőd, 1954. április 28. –) 1974 és 1980 között a belgiumi Université Catholique de Louvain egyetemen régészetet és művészettörténetet hallgatott. 1989-ben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Klasszika-filológia Tanszékén bölcsészdoktori címet szerzett. 1988-tól az MDF esztergomi szervezetének a tagja, majd abból kilépve 1989 márciusában a Kereszténydemokrata Néppárt egyik alapítója volt. 1989 szeptemberében a párt főtitkárává választották. A tisztséget 1990. május 27-ig töltötte be. Az első szabad választásokon a párt országos listáján nyert parlamenti mandátumot. 1991 augusztusában kilépett a KDNP-ből, és a Független Kisgazdapárthoz csatlakozott. 1991 novemberében az FKGP frakcióvezetőjévé választották.

⁴⁴ Bóna Zoltán (Kiskunlacháza, 1956. december 16. –) 1981-ben a Budapesti Református Teológiai Akadémián szerzett lelkészi oklevelet. A következő évben az Amerikai Egyesült Államokban a chicagói McCormick Teológia Szemináriumban magiszteri fokozatot kapott. 1992-ben az atlantai

Református Zsinat Misszió Irodája Osztályvezetője a reformátusok képviselőjében, míg Gyapay Gábor,⁴⁵ a Fasori Evangélikus Gimnázium igazgatója az evangélikusok nevében szólalt meg.

Terjedelmi korlátok miatt eltekintünk az interjúk átfogó ismertetésétől, ezért csak jelezzük; az ekkor napvilágot látó első pártprogramokban alapvetően a nyolcvanas évek oktatáspolitikai diskurzusai csapódtak le. Megjelent azokban az iskolai autonómia kérdésköre, az oktatásirányítás decentralizációja, a tantervek, tankönyvek és iskolai programok alternatívítása. Közös eleme volt mindegyik programnak az állam és a minisztériumi jogosultságok és feladatok beszűkítése, az ideológiamentesség, az iskolaszervezet és a pedagógusok bérezésének a kérdése. Ezekben a koncepciókban új elemként olyan fogalmak is megjelentek, mint a fejkvóta, a piac és a verseny. Az ekkor megjelent interjúk egyikében sem volt túlhangsúlyozva a nemzeti identitás kérdése. Feltűnő, hogy a gyermekközpontúságot nem a politikusok, hanem az egyházakhoz köthető katolikus és zsidó koncepciók emelték ki, és a reformpedagógia is egyedül csak a katolikus tervezetben jelent meg. A pártok közül a nyugat-európai közoktatási koncepciót a Fidesz programja közelítette meg, míg a Magyar Néppárt a Németh Lászlót idéző értelmiségi megközelítésből indult ki.⁴⁶

II. A SZÁMOK TÜKRÉBEN

A közoktatással összefüggő esemény- és politikatörténet további tárgyalása előtt egy kis kitérő erejéig szükségét érezzük annak, hogy röviden áttekintsük azokat a főbb statisztikai mutatókat, amelyek a rendszerváltoztatás éveiben a magyar oktatásügy egészét jellemezték. A Központi Statisztikai Hivatal adatbázisára támaszkodva a szemléltetés és az összkép átlátása céljából vizsgáltuk meg a feladatellátási helyek, a férőhelyek, a pedagógusok és a gyermekek számának az 1990/1991 és az 1994/1995-ös tanév időszakára vonatkozó alakulását.⁴⁷ Az áttekintés során eltekintettünk a részletkérdések mélységi vizsgálatától.

Columbia Teológiai Szemináriumon doktorált. 1991 és 1998, illetve 2005 és 2011 között a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtitkára és a Theológiai Szemle főszerkesztője.

⁴⁵ Gyapay Gábor (Isaszeg, 1924. december 9. – Budapest, 2009. március 2.) 1948-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett történelem-latin szakos oklevelet, majd történelemből doktorált, Kosáry Domokos, Mályusz Elemér, Szekfű Gyula, Hajnal István tanítványa volt. A rendszerváltoztatásig tanárként dolgozott. Neki köszönhető a Fasori Evangélikus Gimnázium újjászervezése, amelynek igazgatója is volt.

⁴⁶ BÁTHORY, 2001. 106.

⁴⁷ A statisztikai adatokat a www.ksh.hu/stadat?lang=hu&theme=okt internetes honlapról töltöttük le. (2022. augusztus 19.)

a. Óvodai nevelés

A rendszerváltoztatás éveiben az óvodai nevelésnél lényegében stagnált a feladatellátási helyek száma. Míg az 1990/1991-es évben 4718 ilyen volt, az 1993/1994-es évre ez minimálisan, 4712-re csökkent. Míg a férőhelyek számánál folyamatos volt a csökkenés (1990/1991-ben 385 020, 1993/1994-ben 376 057), addig a gyermekek létszáma, igaz százalékban nem nagy mértékben, de a reálszámok tekintetében majd hétezer fővel nőtt, majd ezt követte egy 771 fős csökkenés: az 1990/1991-es évben összesen 391 950 gyermek járt óvodába. Három évvel később a számuk 398 082-re emelkedett. Az utolsó, 1994/1995-ös tanévben a számuk 397 311-re esett. Ennek ellenére a vizsgált időszakban az 1990/1991-es és az 1994/1995-ös évet összehasonlítva az is látható, hogy az óvodákba beíratott gyermekek száma nagyjából 1,4%-kal nőtt.

Nevelési év	Óvoda – feladatellátási hely	Férőhelyek száma	Pedagógusok száma	Óvodás gyermekek száma	Egy gyermekcsoportra jutó gyermek	Egy pedagógusra jutó gyermek
1990/1991	4718	385 020	33 635	391 950	24,3	11,7
1991/1992	4706	378 692	33 159	394 937	24,5	11,9
1992/1993	4730	378 691	33 140	395 256	24,5	11,9
1993/1994	4712	376 057	32 957	398 082	24,8	12,1
1994/1995	4719	376 370	33 007	397 311	24,5	12

b. Általános iskolai nevelés és oktatás

Az általános iskolai nevelésnél a korszak egészét a feladatellátási helyek, valamint az osztálytermek számának a növekedése jellemezte. Négy év alatt az előbbinél a 3723-as kiinduló adat 4010-re változott. Az utóbbinál ugyanezen mutató 49 842-ről 51 957-re nőtt. Ezzel ellentétben a korszakot a pedagógusok és a tanulók létszámának a csökkenése jellemezte. A pedagógusok számát tekintve a csökkenés minimális volt. Míg az 1990/1991-es tanévben összesen 96 791 pedagógus dolgozott, a számuk az 1993/1994-es tanévre 95 753 főre esett, majd az utolsó vizsgált évben 96 141-re nőtt.

Jóval radikálisabb volt a tanulói létszám alakulásában bekövetkezett változás. Míg az 1990/1991-es tanévet 1 177 612 diák kezdte el, addig az 1993/1994-es évre már csak 1 041 007 diák iratkozott be. Az 1994/1995-ös tanévre ez a szám tovább zsugorodott 1 008 267 főre. (Csak utalunk rá: ez volt az utolsó olyan tanév, amikor a magyar általános iskolákban egymilliónál több diák tanult). Ha az adatokat összevetjük, akkor azt látjuk, hogy a számszerű csökkenés az 1990/1991-es és az 1994/1995-ös tanév között 169 345 főt tett ki, ami mintegy 14,35%-os zsugorodást jelentett.

Tanév	Iskola – feladat-ellátási hely	Osztályterem	Pedagógusok száma	Tanulók száma	Egy osztályra jutó tanuló	Egy pedagógusra jutó tanuló
1990/1991	3723	49 842	96 791	1 177 612	22,4	12
1991/1992	3820	50 405	95 559	1 124 098	21,4	11,6
1992/1993	3901	50 979	94 980	1 082 671	20,7	11,3
1993/1994	3962	51 364	95 753	1 041 007	20,3	10,8
1994/1995	4010	51 957	96 141	1 008 267	19,7	10,4

c. Szakiskolai és készségfejlesztő oktatás

A szakiskolai és készségfejlesztő oktatási rendszer volt Magyarországon a legkisebb. Ennek ellenére százalékos arányban itt történtek a legnagyobb változások. Míg a feladatellátási helyek száma az 1990/1991-es tanévben 48 volt, ez négy évvel később 78-ra nőtt. Ez 63%-os növekedést jelent. Ezzel összefüggésben az osztálytermek számában is növekedés volt. A pedagógusok száma a kiinduló 127-ről 410-re változott. Itt megközelítőleg 224%-os növekedés mutatható ki. A tanulók száma is közel megduplázódott, mivel míg az 1990/1991-es tanévben összesen 3152-en iratkoztak be ilyen intézménybe, addig az 1994/1995-ös tanévbe már 5546-an. Ez mintegy 76%-os növekedést jelentett.

Tanév	Iskola – feladat-ellátási hely	Osztályterem	Pedagógusok száma	Tanulók száma	Egy osztályra jutó tanuló	Egy pedagógusra jutó tanuló
1990/1991	48	Nincs adat	127	3152	12,9	24,8
1991/1992	64	Nincs adat	239	4112	13,8	17,2
1992/1993	60	Nincs adat	277	4398	13,8	15,9
1993/1994	69	199	361	5395	13,7	14,9
1994/1995	78	215	410	5546	13,3	13,5

d. Szakképző iskolai nevelés és oktatás

A szakképző iskolai nevelés számai felemásan alakultak. A feladatellátási helyek és a tantermek száma a vizsgált időszakban mindvégig nőtt (1990/1991-es tanévben 417, illetve 3707, az 1994/1995-ös tanévben 652, illetve 4061), a pedagógusok száma pedig enyhe csökkenést mutatott (12 779-ről 12 266-ra esett négy év alatt). A tanulók létszáma viszont jóval drasztikusabban csökkent. Míg az 1990/1991-es tanévben 222 204-en iratkoztak be, négy évvel később már csak 185 751-en. Ez 38 453 kevesebb diákot jelentett, ami százalékban mintegy 16,5%-os negatívumot mutat.

Tanév	Iskola – feladat-ellátási hely	Osztályterem	Pedagógusok száma	Tanulók száma	Egy osztályra jutó tanuló	Egy pedagógusra jutó tanuló
1990/1991	417	3707	12 779	222 204	29,2	17,4
1991/1992	534	3999	12 683	220 720	29	17,5
1992/1993	644	4024	12 506	211 833	28,1	16,9
1993/1994	661	3996	12 509	198 859	27,1	15,9
1994/1995	652	4060	12 266	185 751	27,3	15,1

e. Technikumi és szakgimnáziumi nevelés

A szakképzőktől eltérően teljesen mások a mutatók a technikumi és szakgimnáziumi adatoknál. Itt a feladatellátási hely, a tanterem, a pedagógusok, de a tanulók száma is mindvégig növekedést mutatott. Míg az 1990/1991-es tanévben 513 feladatellátási hely volt az országban, 1994/1995-re ez 609-re bővült. A tanteremek száma az 1990/1991-es tanévben 4694 volt, az 1994/1995-ös tanévben már 5817. Az itt dolgozó pedagógusok száma is évről évre nagyobb volt. Az 1990/1991-es tanévben 12 656-an dolgoztak ilyen intézményben, míg az 1994/1995-ös tanévben már 15 358-an. Ez mintegy 21%-os növekedés volt négy év alatt.

Hasonlóan alakult a diáklétszám is. Az 1990/1991-es tanévben 217 787-en tanultak ilyen oktatási intézményben, míg négy évvel később 254 678-an. Ez a 36 891 fős növekedés, mintegy 17%-kal nagyobb értéket jelent.

Tanév	Iskola – feladat-ellátási hely	Osztályterem	Pedagógusok száma	Tanulók száma	Egy osztályra jutó tanuló	Egy pedagógusra jutó tanuló
1990/1991	513	4694	12 656	217 787	30,9	13,3
1991/1992	547	5016	13 285	225 265	30,4	13,5
1992/1993	573	5291	13 983	235 019	30	13,3
1993/1994	596	5628	14 862	246 135	29,6	12,9
1994/1995	609	5817	15 358	254 678	29	12,8

f. Gimnáziumi nevelés és oktatás

Hasonló tendenciák mutathatók ki a gimnáziumi nevelésnél és oktatásnál is. Az 1990/1991-es tanév 321 feladatellátási hely száma az 1994/1995-ös tanévre 449-re nőtt. Az osztályteremek száma 1012-vel bővült (1990: 3989, 1994: 5001).

A pedagógusok száma az 1990/1991-es tanévben 10 246 főt tett ki, négy évvel később 12 578-at. Ez több mint 22%-os növekedést jelentett.

A tanulók számában is hasonlóak a mutatók. Az 1990/1991-es tanévre összesen 142 247-en iratkoztak be. Négy évvel később a számuk 182 448-ra nőtt. A gimnáziumokban négy évvel később 40 201-gyel több diák tanult, mint az 1990/1991-es tanévben. Ez 27,6%-os növekedést jelentett.

Tanév	Iskola – feladat-ellátási hely	Osztályterem	Pedagógusok száma	Tanulók száma	Egy osztályra jutó tanuló	Egy pedagógusra jutó tanuló
1990/1991	321	3989	10 246	142 247	30,9	12
1991/1992	358	4199	10 732	154 051	32	12,5
1992/1993	396	4520	11 290	165 314	32,6	12,7
1993/1994	420	4703	11 959	172 751	33,5	12,6
1994/1995	449	5001	12 578	182 448	34,7	12,6

Dolgozatunk ezen pontjánál végezetül arra szeretnénk még felhívni a figyelmet, hogy a magyar pedagógus társadalom számarányában 1990 és 1994 között nem történt jelentős mértékű, drasztikus lemorzsolódás. A munkahely elvesztésétől való félelem, amely állandóan visszatérő problémaként jelent meg a korabeli közvéleményben, a valóságban végül nem realizálódott. Ahogyan az az adatokból is látható: az 1990-es első szabad választások évében összesen 166 566 pedagógus dolgozott Magyarországon, 1994-re a számuk 169 787 főre nőtt. Ez 3526 fős növekedést jelentett négy év alatt. Jelezzük ugyanakkor azt is, hogy míg az óvodákban, az általános iskolákban és a szakképzőkben a munkavállalók száma csökkent, addig a szakiskolákban, a technikumokban és a gimnáziumokban nőtt.

Tanév	Óvoda	Általános iskola	Szakiskola	Szakképző	Technikum	Gimnázium	Összesen
1990/1994	33 635	96 791	127	12 779	12 656	10 578	166 566
1994/1995	33 007	96 141	410	12 266	15 358	12 578	169 787

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) honlapján szabadon hozzáférhető az oktatással összefüggő fentebbi, illetve más, itt nem publikált adatokból még számos más tendencia is kimutatható és több más következtetés is levonható. Kompetencia hiányában és a terjedelmi korlátok miatt nem tisztségünk az ebbe történő alaposabb elmélyülés, itt most csupán arra a végkövetkeztetésre szeretnénk utalni, hogy a közoktatás kérdéskörének az egésze a rendszerváltoztatás éveiben Magyarországon

mintegy kétmillió diákot⁴⁸ és százhatvanezernél is több pedagógust, vagyis a magyar társadalom 20%-át érintette közvetlenül.

III. METAMORPHOSIS HUNGARIAE

Az 1980-as évekre a magyar gazdaság egésze mély válságba került. Amilyen nagy és felfokozott várakozások voltak a társadalom egészében egy jobb és élhetőbb világ reményében 1989-ben, illetve 1990 első hónapjaiban, úgy az első szabad választások után a felszínre jutó realitás szinte sokkolta az országot. A rendszerváltoztatással és az azzal összefüggő gazdasági szerkezetátalakítás, a privatizációval és a kárpótlással járó megrázkódtatások mellett a nemzeti össztermék (GDP) drasztikusan, közel 20%-kal csökkent, amit nagymértékű – 1991-ben például 35%-os – inflációval, az államháztartási deficit és a külső adósságállomány (1990 és 1995 között 163%) növekedésével járt. Az elhúzódó, sőt mélyülő gazdasági válság a közkiadások visszafogásával, a munkaerőpiac radikális átalakulásával és a társadalom fizetőképességének a csökkenésével a közoktatás egészére is kivetült. Három évtized távlatából nézve a korabeli lapokat, az utókor olvasójában egy olyan kép rajzolódik ki, amely szerint a társadalmi meghasonulás nemcsak a gazdasági nehézségekkel volt összefüggésben, hanem azokkal a mély társadalmi átalakulásokkal is, amelyekkel a szabadság, a többpártrendszer bevezetése járt. Az addig kiszámítható, kvázi biztonságot adó, ugyanakkor az élet jelentős részére centralizáló hatással bíró, az individuumot elnyomó diktatúra helyét egyik napról a másikra az elviekben a tudásalapú társadalomra, a szellemi kiteljesedésre alapozó szabadpiaci verseny vette át. Az egypártrendszer ólomsúlyú évtizedei után így szakadt rá a magyar társadalom egészére, benne a pedagógus társadalomra is az egyéni felelősségvállalás, sok esetben még az évtizedes képzettségi elmaradás terhe és súlya is, amellyel sokan nem tudtak, nem mertek és nem is akartak szembesülni. Ebben a helyzetben a kezdeti várakozással teli felfokozott hangulatot előbb a bizonytalanság, majd az ismeretlentől való félelem, végül pedig az elégedetlenség erjedésével párhuzamosan a társadalom egészének a mély erodálódása hatotta át.

A többpártrendszer megszületésével, a pártok között kibontakozódó ideológiai-politikai rivalizálással, valamint az oktatáspolitikai szakmai szerveződések, szakszervezetek és érdekképviselések, civil szervezetek aktivizálódásával kibontakozó viták, feszültségek az elkövetkező években a bér- és az azzal összefüggő, a közal-

⁴⁸ Az első szabad választások évében összesen 319 950 óvodást és 1 763 002 diákot érintett; utóbbiból 1 177 612 volt az általános iskolások, 585 390 pedig a középfokú oktatásban résztvevők száma.

kalmazottak jogállását szabályozó törvénnyel,⁴⁹ az 1990-es önkormányzati törvénnyel összefüggésben pedig az intézmények finanszírozásával, fenntartásával, az egyházi iskolák és a hitoktatás mellett az új oktatási törvény és a *Nemzeti Alaptanterv* (NAT) kimunkálása körül kulminálódtak.

IV. BÉR- ÉS INTÉZMÉNYFENNTARTÁSI FESZÜLTSÉGEK, AZ 1992. ÉVI TÖRVÉNY A KÖZALKALMAZOTTAK JOGÁLLÁSÁRÓL

Jelen fejezetünkben a bér- és az intézményfenntartással, valamint az 1992-ben elfogadott, közalkalmazottak jogállásáról szóló törvénnyel összefüggő feszültségek kérdését járjuk körül. Vizsgálódásunk ezen fejezeténél eltekintettünk a kormánypártok és az ellenzék ezzel összefüggő csatározásainak a bemutatásától, abban elsősorban a közoktatás két releváns szakszervezete – a Pedagógusok Szakszervezete, valamint a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete – és a kormány közötti konfliktusokra fókuszálunk.

Még az első szabad választások előtt, 1990 márciusában lépett hatályba az 1990. évi XXIII. törvény az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény módosításáról,⁵⁰ amely megszüntette az iskolatulajdonlás állami monopóliumát. Ekkortól kezdve felekezetek, magánszemélyek, egyesületek is alapíthattak és működtethettek pedagógiai intézményeket. A törvény érvényesítette a tanszabadság és a tanítás szabadságának klasszikus alapelveit, s ezzel biztosította a szülők és a tanulók, valamint a hallgatók számára az igényeiknek megfelelő nevelési-oktatási intézmények közötti választás lehetőségét.⁵¹

A decentralizáció jegyében, az első szabad választások után, 1990. augusztus 3-án fogadták el⁵² a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvényt,⁵³ amely az alapfokú közoktatási feladatokat (s nem az intézményfenntartási kötelezettségeket) az önkormányzatok hatáskörébe utalta. Az önkormányzati törvény elfogadása előrevetítette egy újabb feszültségforrásnak a kezdetét, mivel az önkormányzatok működ-

⁴⁹ Teljes szövegét ld.: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99200033.tv>

⁵⁰ Teljes szövegét ld.: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000023.TV>

⁵¹ KELEMEN, 2003. 31.

⁵² Hatalmas többséggel köztársasági elnökké választották Göncz Árpádot. Az Országgyűlés elfogadta az önkormányzati törvényt. *Magyar Nemzet*, 1990. augusztus 4. 1–2. – Göncz Árpád az elnök. Az országgyűlés elfogadta az önkormányzati törvényt. *Magyar Hírlap*, 1990. augusztus 4. 1., 3. – Göncz Árpád a köztársasági elnök. *Népszabadság*, 1990. augusztus 4. 1., 4. – A helyi önkormányzatokról és választásukról. Megválasztották a Ház elnökét és két alelnökét, Szabad Györgyöt és Dornbach Alajost. *Népszava*, 1990. augusztus 6. 4.

⁵³ Teljes szövegét ld.: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000065.TV>

désének az egyik sarkalatos pontja a finanszírozás kérdése volt. Hogy megértsük az akkori konfliktusok lényegét, ezen a ponton kell rámutatnunk arra: a vitákat elsősorban az gerjesztette, hogy a módosított oktatási és az 1990-es önkormányzati törvény szerint az állam az iskoláztatással kapcsolatos kötelezettségeit általában közvetve – az 1989-től alkalmazott normatív támogatás, a fejkvóta révén – teljesítette az önkormányzatok felé, így az alapellátás költségei elsősorban az iskolafenntartókat, az ezt meghaladó szolgáltatások költségei pedig az igénybe vevőket terheltek. A normatív támogatás azonban az intézmények működtetésének a legjobb esetben is annak 60–70%-át fedezte, a többit pedig az önkormányzatoknak kellett kipótolniuk. Vagyis, az önkormányzatok csak akkor tudtak eleget tenni fenntartási kötelezettségeiknek, ha vagyonnal és rendszeres bevételekkel rendelkeztek. Jelentős részük azonban nem tudta előteremteni az oktatási intézmények fenntartásához szükséges pénzeszközöket, ezért kénytelenek voltak a tanulócsoportokat vagy összevonni, vagy megszüntetni, esetleg a pedagógusokat elbocsájtani.⁵⁴

A közoktatásban a bérfeszültség már az első szabad választások előtt is egyértelműen jelen volt. A Művelődési Minisztérium kiadásában megjelenő *Köznevelés* című oktatáspolitikai hetilap 1990. februári számában a három oktatási szakszervezet – a Pedagógusok Szakszervezete, a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete, valamint a Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezete – nevében nyilatkozók egyértelműen a bérkérdést jelölték meg a legégetőbb gondként. „Mi 1989-ben 40 százalékos béremelést szerettünk volna elérni, ám csak 16,8 százalék valósult meg belőle. Bruttó. Ugyanakkor a 17 százalékos beismert infláció »nettó« érintette a lakosságot, a felsőoktatási dolgozókat is”⁵⁵ – jelentette ki az elkövetkező évek csatározásaiban kulcsszerepet játszó Szöllösi Istvánné,⁵⁶ a Pedagógusok Szakszervezetének főtítkára, aki egyértelművé tette azt is, hogy a konfliktusok relaxálódására a közeljövőben sem számíthatnak, mivel „jövőre újra be kell mennünk a barlangba, azaz 1991-ben folytatjuk a bérharcot. De már az idén elébe kell vágnunk a jövő évi költségvetésnek.”⁵⁷

⁵⁴ Az oktatás forintja. A működőképesség határán. *Magyar Nemzet*, 1991. április 11. 11. – Ki fizesse az iskolákat? Pedagógus–pénzügyminiszter találkozó – némi késéssel. *Népszabadság*, 1991. augusztus 10. 5. – Kié legyen az iskola? *Pedagógusok Lapja*, 1990/14–15. (augusztus 27.) 3.

⁵⁵ Mi foglalkoztatja a pedagógusokat 1990-ben? Válaszol három szakszervezet képviselője. *Köznevelés*, 1990/6. (február 9.) 3.

⁵⁶ Szöllösi Istvánné (Kaposvár, 1945. május 10. –) 1963-ban érettségizett, 1966-ban a Kaposvári Tanítóképző Főiskolán tanítói oklevelet szerzett. 1989 és 1998 között a Pedagógusok Szakszervezetének a főtítkára volt. 1990 és 1995 között rendszeresen szervezett, illetve vezetett pedagógus tiltakozó akciókat. 1967-től 1989-ig a Magyar Szocialista Munkáspárt tagja, 1994 és 1998 között az MSZP országgyűlési képviselője volt.

⁵⁷ Uo.

1990. szeptember 24-ére hívták össze azt az ágazati kerekasztalt, amelyen az 1991-es költségvetésre vonatkozó szakszervezeti álláspontot alakították ki. Szöllösi Istvánné a *Népszavának* adott nyilatkozatában akkor azt mondta, hogy az általa vezetett szakszervezet egy olyan javaslatot fog majd beterjeszteni, hogy amennyiben a hivatalosan megállapított infláció eléri a 26 százalékot, úgy a szakszervezet e feletti plusz bérigényt fog követelni. A rivális, Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetének (PDSZ) a szóvivője – Pokorni Zoltán⁵⁸ – a közoktatás presztízsének a helyreállítását egy, az államtitkári fizetés bizonyos százalékához kötött szakmai bérminimumrendszer kialakításával látta megvalósíthatónak.⁵⁹

Bő két héttel később, 1990 október 6-án a Pedagógusok Szakszervezete az alapszervezeteinek országos értekezletén vitatta meg a közoktatás helyzetét, amelyen úgy foglalt állást, hogy a közoktatásban dolgozók 1990-es bérfejlesztését jelentősen meghaladta az infláció. Attól is tartottak, hogy a pedagógusok körében egyre nagyobb lesz majd a munkanélküliség. Egy olyan nyílt levelet írtak Antall József miniszterelnöknek, amelyben négy pontban foglalták össze elvárásaikat. Ebben követelték a kormánytól, hogy vizsgálja meg az önkormányzatok anyagi helyzetét és az alapfeladatot ellátó intézmények működésének bér- és dologi feltételeit. Ugyancsak megfogalmazták igényüket arra, hogy az infláció kompenzálására a kormány minden oktatásügyi dolgozó számára egyszeri anyagi támogatást adjon. Kifejezték igényüket arra is, hogy az intézményeknek juttatandó 1991. évi központi és önkormányzati támogatást úgy határozzák meg, hogy az oktatási-nevelési intézmények tárgyi, működési feltételei biztosítottak legyenek. Végezetül pedig azért szálltak síkra, hogy az 1991. január elsejei béremelés három elemből tevődjön össze: az 1990-es infláció és béremelés különbségéből, a várható inflációt kompenzáló központi bérfejlesztésből, valamint a felzárkóztatást szolgáló bérintézkedésből.⁶⁰

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium november utolsó napján jelentette be, hogy a pedagógusok a következő évben összesen 30 százalékos (20%-os bérautomatizmus és 10%-os központi béremelés) bérfejlesztésre számíthatnak.⁶¹ Erre reagálva

⁵⁸ Pokorni Zoltán (Budapest, 1962. január 10. –) 1980-ban Budapesten érettségizett, 1987-ben az ELTE-n szerzett magyar–történelem szakos oklevelet. 1988-ban a Fiala Pedagógusok Egyesületének, majd a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetének alapítója, az utóbbinak 1993-ig szóvivője, illetve ügyvivője volt. 1993 októberében a Fideszbe történt belépése után posztjáról lemondott. 1994-től országgyűlési képviselő, 1998 és 2001 között Magyarország oktatási minisztere, 2001 és 2002 között a Fidesz elnöke volt. 2010-től a XII. kerület polgármestere.

⁵⁹ Mégis egy asztalnál a pedagógusok? Legyen szakmai bérminimum. *Népszava*, 1990. szeptember 19. 5.

⁶⁰ Nyílt levél Antall József miniszterelnöknek. *Népszabadság*, 1990. október 12. 13. – Nyílt levél Antall József miniszterelnöknek. *Pedagógusok Lapja*, 1990/19. (október 29.) 2.

⁶¹ Hogyan képviseli a minisztérium a kultúra érdekeit? *Magyar Nemzet*, 1990. december 1. 3.

a PDSZ egy olyan bérfejlesztési követeléssel állt elő, amely a 20%-os bérautomatizmuson felül 22%-os felzárkóztató és 14%-os értékörző mechanizmust igényelt, azzal hogy kompromisszumként – amennyiben az 1991. évi infláció nem haladja meg a 20%-ot – elfogadhatónak tartottak egy 42%-os minimális béremelést.⁶²

December 10-én a szakszervezetek felhívására Budapesten tüntettek a pedagógusok, a dologi költségek legalább 35 százalékos növelését, az 1989-ben elfogadott bérpolitikai intézkedések eredeti ütemben történő végrehajtását és az egész oktatásügyet átfogó változásokat kérték. A tüntető pedagógusok képviselőit a parlamentben Dornbach Alajos,⁶³ az Országgyűlés alelnöke fogadta.⁶⁴

Nem sokkal később, az új esztendő elején, a Pedagógusok Szakszervezetének székházában ültek tárgyalóasztalhoz a Művelődési és Köznevelési Minisztérium munkatársai a közoktatás két meghatározó érdekvédelmi szervezetével. A minisztérium képviselői ezen a tárgyaláson ismertették a bérintézkedés fedezetéül szolgáló keret felosztását. A tárgyalások fókuszában a központi költségvetés terhére megvalósuló 10%-os emelés állt. A minisztériumi előterjesztők szerint a központi 10 százalékos bérpolitikai intézkedés az arra az évre tervezett 38 százalékos inflációs rátához képest viszont nem biztosított lehetőséget a területi differenciálásra. Ezért a minisztérium egy olyan javaslattal állt elő, amely bérarányos elosztást javasolt, azzal, hogy minden önkormányzat kapja meg az 1990. márciusi bértömegének a 10 százalékát, majd a differenciálásra az intézményeken belül legyen lehetőség. A két szakszervezet azonban nem tudott megegyezni egymással, s így a minisztériummal sem lehetett közös álláspontot kialakítani. A Pedagógusok Szakszervezete ugyanis azt szerette volna, hogy a keretet bérarányosan osszák el, s az intézmények maguk differenciálhassanak. Ezzel szemben a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete viszont a fejkvóta szerinti elosztást szorgalmazta.⁶⁵

⁶² A PDSZ 42 százalékos fizetésemelést követel. *Köznevelés*, 1990/40. (december 7.) 2.

⁶³ Dornbach Alajos (Ózd, 1936. január 21. – ?, 2021. június 3.) 1954-ben érettségizett, 1958-ban jogi diplomát szerzett. 1959-ben a forradalomban játszott szerepe miatt két hónapra bebörtönözték. Ügyvédként 1964-től dolgozott. 1988-ban az SZDSZ egyik alapító tagja, 1990 és 2002 között országgyűlési képviselő, 1990 és 1994 között az Országgyűlés alelnöke volt.

⁶⁴ Pedagógusok demonstrációja. Nem magunkért, az iskolákért. *Népszabadság*, 1990. december 10. 4. – Többezres pedagógustüntetés a gyerekekért. Himnusz az esőben. A rendszerváltás után visszafejlődik az iskola? *Népszava*, 1990. december 11. 1., 3. – Nagygyűlés szakadó esőben. *Pedagógusok Lapja*, 1990/23-24. (december 17.) 5.

⁶⁵ A szegénység elosztása. Bérré menő vita. Fejkvóta szerint vagy bérarányosan? *Pedagógusok Lapja*, 1991/3. (február 4.) 3.

1991 nyarán került sor a PSZ és Kupa Mihály⁶⁶ pénzügyminiszter közötti találkozóra, ahol a pénzügyminiszter az ország nehéz gazdasági helyzete miatt csak arra tehetett ígéretet, hogy az oktatás pénzügyi ellátása a következő évben is megtartja az addigi színvonalát. Kálmán Attila,⁶⁷ a kultuszminisztérium államtitkára – aki szintén részt vett a megbeszélésen – pedig arra vállalt kötelezettséget, hogy az önhibájukon kívül különösen nehéz helyzetbe jutott önkormányzatokat pótlólagos támogatásban fogják részesíteni.⁶⁸

A feszültségek azonban továbbra sem csillapodtak. 1991 novemberében Göncz Árpád köztársasági elnök védnökségével rendezte meg a Pedagógusok Szakszervezete azt a nagygyűlést, amelyen egy százezer aláírással ellátott petíciót adtak át Szabad Györgynek,⁶⁹ a parlament elnökének. A petíció a finanszírozás nagyobb arányát követelte.⁷⁰ A rivális Pedagógusok Demokratikus Szervezete az 1992-es évi költségvetéssel kapcsolatban ugyancsak éles kritikát fogalmazott meg, sőt egyenesen annak alapvető szerkezeti módosítását sürgette.⁷¹

A kormányzaton belüli konfliktusokat jól mutatta, hogy Andrásfalvy Bertalan⁷² kultuszminiszter azzal a megjegyzéssel írta alá végül az 1992-es költségvetés terve-

⁶⁶ Kupa Mihály (Budapest, 1941. április 3. –) 1958-ban összeesküvés vádjával 10 hónapi börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után segéd munkásként dolgozott. 1969-ben szerzett közgazdász oklevelet. 1975-től előbb a Felsőoktatási Kutatóközpont tudományos munkatársa, majd a Pénzügykutató Intézet tudományos főmunkatársa volt. A rendszerváltoztatás előtt a Pénzügyminisztériumban dolgozott. 1990. december 20. és 1993. február 11. között Magyarország pénzügyminisztere. 1998 és 2002 között az Országgyűlés független képviselője volt.

⁶⁷ Kálmán Attila (Budapest, 1938. október 22. – Budapest, 2015. október 28.) 1957-ben tanítói, majd 1963-ban Szegeden matematika–fizika szakos általános iskolai tanári diplomát szerzett. 1968-ban doktorált Budapesten. A rendszerváltoztatásig tanárként dolgozott. Az MDF alapító tagja volt, 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő, illetve a Kultuszminisztérium államtitkára. 1994-ben kilépett az MDF-ből, majd a Pápai Református Gimnázium igazgatója lett.

⁶⁸ Ki fizesse az iskolákat? Pedagógus–pénzügyminiszter találkozó – némi késéssel. *Népszabadság*, 1991. augusztus 10. 5. – Kupa Mihály a Pedagógusok Szakszervezeténél. *Magyar Nemzet*, 1991. augusztus 10. 4.

⁶⁹ Szabad György (Arad, 1924. augusztus 4. – Budapest, 2015. július 3.) 1944-ben zsidó származása miatt munkaszolgálatra hívták. 1950-ben Budapesten szerzett tanári és levéltárosi diplomát. 1955-ben védte meg a történelemtudományok kandidátusi, 1969-ben akadémiai doktori értekezését. 1982-től az MTA levelező, 1998-tól rendes tagja volt. Az MDF alapító-, 1994-ig az elnökség tagja, 1990 és 1994 között az Országgyűlés elnöke.

⁷⁰ Szöllösi Istvánné: A közoktatás napjára. *Pedagógusok Lapja*, 1990/20–21. (november 18.) 3. – Göncz Árpád levele a közoktatás napjára. Petíció százezer aláírással. *Népszava*, 1991. november 23. 4.

⁷¹ PDSZ vélemény. Oktatásellenes a költségvetési törvénytervezet. *Népszabadság*, 1991. november 25. 5.

⁷² Andrásfalvy Bertalan (Sopron, 1931. november 17. –) 1955-ben Budapesten muzeológia–néprajz szakon végzett. 1971-ben védte meg kandidátusi, 1990-ben akadémiai doktori értekezését. 1990. május 23. és 1993. február 22. között az MDF művelődési és közoktatási minisztere volt.

zetét, hogy „nem ért egyet vele, a kormányhatározat kötelezi”. Indoklásul azt hozta fel, hogy az alacsonyan megállapított bér- és dologi automatizmusok egy eleve rosszabb helyzetben lévő ágazatot, illetve réteget erősebben sújtanak, mint más területeket.⁷³ A kormányon belüli alkudozások révén a száz tanulónál kisebb lélekszámú – mintegy 750–800 – iskola végül 300 millió forint támogatást kapott. Megegyezés született arról is, hogy a pedagógusok, a művészeti és közművelődési dolgozók szeptemberi kétezer forintos béremelését a Pénzügyminisztérium biztosítja majd. Jelen-tősen nőtt a helyi önkormányzatok feladataihoz nyújtott állami hozzájárulás összege is. Az általános iskoláknál az addigi harmincezerről harminchatezer forintra változott a tanulók ún. fejkvótája. A gimnáziumokban ugyanez negyvennégyezer forintról ötvenegyezer forintra növekedett, míg a fogyatékos gyermekek oktatásához nyújtott támogatás ötvenhatezerről hatvanötezer forintra nőtt.⁷⁴

Andrásfalvy a költségvetés elfogadása után, 1992. január 8-án adott tételes választ a Pedagógusok Szakszervezetének az általuk még 1991. szeptember 14-én a miniszterelnöknek és a pénzügyminiszternek címzett állásfoglalásra.⁷⁵ Levelében kijelentette, természetesnek tartja azt, hogy a szakszervezet védelmezi a közoktatás, valamint az ágazatban munkát vállalók érdekeit. Nyomatékosította azonban azt is, hogy nem tudott viszont azonosulni a problémáknak az olyan szemléletű megközelítésével, amely az állásfoglalások egészét jellemezte. A miniszter értékelése szerint ugyanis a felhívások a legkevesbé sem adták jelét annak, hogy a szakszervezet megértést tanúsított volna a gazdaság súlyos gondjai iránt, amelyeknek sajnálatos következményei a közoktatást is érintették. „Úgy tűnik, hogy erről az összefüggésről a munkavállalói érdekképviselő nem hajlandó tudomást venni” – állapította meg.

Andrásfalvy azt is szóvá tette, hogy a szakszervezetek szintén figyelmen kívül hagyták azokat az erőfeszítéseket, amelyek eredményeként a közoktatás az elmúlt években a költségvetés folyamatos feszültségei ellenére relatíve növekvő összegekhez jutott. Az általa akkor nyilvánosságra került adatok szerint a pedagógus bérek 1989-ben 18,9%-kal, 1990-ben 39%-kal, 1991-ben 30%-kal növekedtek. A miniszter szerint mindez egyben azt jelentette, hogy az elmúlt években a bérpolitikai intézkedések hatására nem nyílt tovább a kereseti olló, sőt az anyagi szféra átlagához mérve számottevő felzárkózás volt tapasztalható az oktatás területén, és a közoktatásban dolgozók hatásosabban tudtak védekezni az infláció ellen, mint a termelőszférában foglalkoztatottak. A kultuszminiszter ugyanakkor azt is megállapította, hogy a megtett

⁷³ Girhes tanügyi macskánk. *Népszava*, 1991. december 23. 5.

⁷⁴ Egymilliárddal több jut a művelődésre '92-ben. *Magyar Nemzet*, 1992. január 9. 10. – Csaknem 600 millió a hitoktatóknak. Nem is olyan girhes a tanügyi macska? *Népszava*, 1992. január 9. 7.

⁷⁵ Állásfoglalás a magyar közoktatás és munkavállalóinak helyzetéről. *Pedagógusok Lapja*, 1991/16–17. (szeptember 23.) 3.

bérlpolitikai intézkedések ellenére továbbra is kisebb bérelmaradás volt kimutatható az oktatási dolgozók hátrányára. Végül pedig nem hallgatta el, hogy a gazdaság problémái továbbra sem teszik lehetővé a hurraóptimizmust, mivel „[...] a nemzetgazdaság még az 1992. évben is jelentős anyagi gondokkal küzd, s a kedvező tendenciák várható bekövetkezése után is, előreláthatólag csak 1993-tól vagy még inkább 1994-től kerülhet olyan helyzetbe, hogy az állami költségvetés a közoktatás fejlesztésére nagyobb összegeket fordíthat. Az elmúlt 40 év gazdaságpolitikai hibáinak kedvezőtlen következményeit egy-két év alatt nem lehet teljesen felszámolni, erre csak hosszabb idő alatt nyílik lehetőség.”

1992. május 5-én 134 igen és 72 ellenszavazattal fogadta el az Országgyűlés az 1992. évi XXXIII. törvényt a közalkalmazottak jogállásáról.⁷⁶ A törvény hatálya az állami, illetve az önkormányzati költségvetés alapján működő intézmények alkalmazottainak teljes körére, mintegy 650–700 ezer emberre terjedt ki. A közalkalmazotti jogviszonyt a törvény előírásai mellett kormányzati és miniszteri szintű rendeletek is szabályozták. Az elfogadott törvény lehetővé tette a munkáltató és a szakszervezetek közötti kollektív szerződés megkötését. A közalkalmazotti jogviszony az általános szabály alapján minden esetben határozatlan időre szóló kinevezéssel létesült. Megszüntetésének lehetőségeit korlátozta a törvény. A munkáltató a felmentést (felmondást) köteles volt megindokolni, s a munkavállaló számára biztosítani kellett a vele szemben felhozott kifogások elleni védekezés lehetőségét. Meghatározott esetekben a közalkalmazottat is megillette a végkielégítés. A törvény bevezette a garantált előmenetelt biztosító bérrendszert, azzal, hogy a közalkalmazotti alapilletményt az Országgyűlés külön törvényben, évenként határozta meg, az infláció okozta reálértékcsökkenés függvényében. A besorolás az iskolai végzettség szerinti fizetési osztályoktól és a közszolgálati jogviszonyban töltött időtől függő fizetési fokozatoktól függött. A fizetési fokozat meghatározása szempontjából a közszolgálati jogviszonyban betöltött munkakörhöz szükséges iskolai végzettség vagy szakképesítés megszerzésétől számított, minden munkaviszonyban töltött időt figyelembe kellett venni. Az illetmény-előmeneteli rendszer 1994. január 1-jén lépett életbe,⁷⁷ azzal, hogy a bértételek a garantált minimumot jelentették, a közalkalmazott magasabb munkabérben is részesülhetett. A törvény július 1-jén lépett hatályba.⁷⁸

⁷⁶ Teljes szövegét ld.: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99200033.TV>

⁷⁷ Lentebb látni fogjuk, hogy egy évvel később a kormány az ország rossz gazdasági helyzete és az IMF-fel folytatott tárgyalások miatt ennek elhalasztására készült.

⁷⁸ A közalkalmazotti törvény margójára. *Köznevelés*, 1992/22. (május 29.) 4. – Hétszázezer ember törvénye. *Új Magyarország*, 1992. május 6. 1. – A közalkalmazotti törvényhez. Fogalmak, összefüggések. *Pedagógusok Lapja*, 1992/10. (június 1.) 11.

A törvény vitája, elfogadása, majd hatálybalépése menetrendszerűen éles polémikákat váltott ki. A törvénytervezet eredeti változatát erőteljesen elleneztek a szakszervezetek, amelyek az országgyűlési képviselők révén a mintegy háromszáz módosító indítvány kétharmadát adták be a parlamentnek. A Közművelődési Dolgozók Szakszervezete például azt szerette volna elérni, hogy a törvény csak keretjelleggel szabályozza a közalkalmazottak munkaviszonyát, azzal, hogy a sajátos alkalmaztatási eltéréseket szaktörvények szabályozzák. A szakszervezetek egyik legfőbb kifogása a törvénnyel szemben az ún. alkalmatlansági kategória volt.⁷⁹

Ahogy az várható volt, komoly feszültségek keletkeztek abból is, hogy az új bérrendszer a törvény hatálybalépése után bő másfél évvel később került bevezetésre. 1992 augusztusában emiatt éles vita zajlott le a Közalkalmazottak Szakszervezete, valamint Kupa Mihály pénzügyminiszter és Kiss Gyula⁸⁰ munkaügyi miniszter között. A szakszervezet akkor azzal érvelt, hogy mivel a törvény rendelkezései már az 1992-es évre is érvényesek voltak, ezért a kormánynak teljesítenie kell az abban foglaltakat a vonatkozó illetmények, pótlékok és a tizenharmadik havi fizetés ki-egyenlítése tekintetében.⁸¹

Ilyen előzmények után szeptember végére készült el a közalkalmazottak jogállásáról szóló törvénynek a közoktatási intézményekre vonatkozó végrehajtási rendelete, amely az általános iskolák felső tagozatain és a középiskolákban oktatók kötelező óraszámát 18-ban állapította meg. A rendelet értelmében az ennél több órásszámmal rendelkező pedagógus azokat az órákat rendkívüli munkaidőben tartotta meg. A rendelet szabályozta többek között az osztályfőnöki, a vezető tanári, a gyógypedagógiai illetménypótlékot, s rendelkezett a felzárkóztatási, kollégiumi pótlékról.⁸²

Alig múlt el néhány szélcsendes hét, s a pedagógus szakszervezetek újabb összützet zúdítottak a kormányra. Október második felében előbb a Pedagógusok Szakszervezete, egy nappal később pedig a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete is erőteljesen támadta az 1993. évi költségvetést. A PSZ szerint 1993-ban a kormány sem a bérekre, sem a dologi kiadásokra nem szánt nagyobb támogatást. Újabb követelést is megfogalmaztak, amely szerint a költségvetési törvénybe foglalják bele az ún. értékmegőrző automatizmust, és teremtsék meg a közalkalmazotti törvény január

⁷⁹ Hiányos törvénytervezet. Vadász János: Erős szakszervezetek biztosíthatják a munkabékét. *Népszava*, 1992. április 21. 9.

⁸⁰ Kiss Gyula (Miskolc, 1954. január 1. –) Szegeden szerzett jogi oklevelet. 1982 és 1990 között ügyvédként dolgozott. 1991. január 16. és 1994. július 15. között Magyarország munkaügyi minisztere volt. A koalíciós kormányba az FKGP delegálta.

⁸¹ Kupa nyúljon a zsebébe! Tárgyalást sürgetnek a szakszervezetek. *Népszabadság*, 1992. augusztus 13. 4.

⁸² A pénzügyminisztérium még pontosít. Új pótlékrendszer a közoktatásban. *Népszava*, 1992. szeptember 28.

1-jétől hatályos pénzügyi rendezéseinek időarányos feltételeit. A PDSZ akkor arról számolt be, hogy a szakszervezet számításai szerint a következő évben 50 milliárd forinttal nagyobb támogatásra lesz szüksége az oktatási intézményeknek. A költségvetési tervezet megváltoztatása céljából ezért aláírásgyűjtésbe kezdtek, s bejelentették, hogy amennyiben a kormány nem módosít elképzeléseit, úgy a többi szakszervezettel egyeztetve kénytelenek lesznek sztrájkot hirdetni.⁸³ November végén végül a rivális PSZ adta át azt a kilencven ezer aláírást tartalmazó levelet, amelyben kifejtette, hogy elfogadhatatlannak tartja a közoktatás területén a bér- és dologi automatizmus eltörlését.⁸⁴ A következő hónap sem telt el nyugalomban. Szöllösi Istvánné decemberben a közalkalmazottak jogállásáról szóló törvény alkotmánybírósági felülvizsgálatát követelte.⁸⁵

1993 februárjában Andrásfalvy Bertalant Mádl Ferenc⁸⁶ váltotta a kultuszminisztérium élén. Az új miniszter még hivatalba lépése előtt adott interjút a *Magyar Nemzet*nek, amelyben a bérkérdésről is szót ejtett: „[...] rendkívül fontosnak tartom azt is, hogy a pedagógustársadalom méltatlan anyagi helyzetén változtassunk. Sajnos, még mindig él nálunk az ötvenes évekből ránk maradt egyenlődsdi, amit nagyon nehéz megszüntetni, de meg kell. Évek dolga lesz, természetesen, hogy a társadalom anyagiakban elismerje azt az értéket, amit a pedagógusok áldozatkész, hozzáértő és felelős munkája jelent.”⁸⁷

Április utolsó napjaiban Kálmán Attila, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium politikai államtitkára jelezte a nyilvánosság felé, hogy a rossz gazdasági helyzet miatt veszélybe került a mintegy 100 milliárd forintba kerülő közalkalmazotti bértábla 1994. január elsejei bevezetése.⁸⁸ Május második felében a Pedagógusok Demokra-

⁸³ Pedagógusok. Készüljön válságkezelő program. *Népszava*, 1992. október 19. 5. – Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete. Végső esetben sztrájk az oktatásért. *Népszabadság*, 1992. október 22. 4. – Aláírásokat gyűjt a PDSZ. *Magyar Nemzet*, 1992. október 22. 16.

⁸⁴ Válságkezelést az oktatásban! *Népszabadság*, 1992. november 26. 4. – Pedagóguspetíciók Szabad Györgynél. *Népszava*, 1992. november 26. 5.

⁸⁵ Fellebbezés. *Pedagógusok Lapja*, 1992/23–24. (december 15.) 2., 23. – Dokumentum. Alkotmánybíróság. *Pedagógusok Lapja*, 1994/1–2. (január 26.) 1.

⁸⁶ Mádl Ferenc (Bánd, 1931. január 29. – Budapest, 2011. május 29.) 1955-ben Budapesten szerzett jogi diplomát. 1956-tól a Magyar Tudományos Akadémián dolgozott. 1971-től akadémiai állása mellett az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója volt. 1964-ben védte meg kandidátusi, 1974-ben akadémiai doktori értekezését. 1990. május 23. és 1993. február 22. között Európa-ügyi és tudománypolitikáért felelős tárcanélküli miniszter, 1993. február 22. és 1994. július 15. között Magyarország kultuszminisztere, 2000 és 2005 között köztársasági elnöke volt.

⁸⁷ Mádl Ferenc tervei. Változtatni kell a pedagógusok anyagi helyzetén. *Magyar Nemzet*, 1993. február 17. 1., 4.

⁸⁸ Bértábla van, pénz nincs. *Népszava*, 1993. április 30. 4.

tikus Szakszervezetével folytatott kétórás tárgyaláson Szabó Iván⁸⁹ ismertette az IMF-fel⁹⁰ folytatott megbeszéléseket, majd bejelentette, hogy a kormány a közalkalmazotti bértábla törvényben rögzített 1994. január elsejei időpont egy éves elhalasztására kényszerül.⁹¹ Másnap a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete azonnali tárgyalásokat követelt a kormánytól, és országos aláírásgyűjtő akciót kezdeményezett, míg a Pedagógusok Szakszervezete június 1-jére országos demonstrációt hirdetett.⁹²

A budapesti tüntetésen több ezer pedagógus, közgyűjteményi és közművelődési dolgozó vett részt. A fővárosi és vidéki pedagógusok a Roosevelttől fél öt után a Parlament elé vonultak, ahol átadták a szakszervezetek által megfogalmazott petíciójukat, melynek lényege az volt, hogy az Országgyűlés képviselői ne támogassák a közalkalmazotti illetményelőmeneteli rendszer bevezetésének elhalasztását célzó kormányjavaslatot.⁹³ Július 16-án a pénzügyminiszter olyan kijelentést tett, hogy a közalkalmazottak, köztük a pedagógusok is megkapják majd a törvényben előírt béremelést 1994-ben. Hozzátette: erre nem az 1994-es költségvetés, hanem részben az önkormányzatok saját forrásai, részben a kormány által garantált hitelek jelentik a fedezetet, azzal, hogy a megegyezést augusztus végéig kívánták létrehozni az érintett szakszervezetekkel.⁹⁴

Ennek ellenére 1993 augusztusában általános elégedetlenségi hullám söpört végig az országon. A korabeli híradásokban szinte nincs olyan nap, amikor valamelyik szakszervezet ne jelentett volna be béremelési igényt. Nagyobb fizetést kértek az egészségügyben dolgozók, a rendőrök, sőt még a repülőtéri munkavállalók is, s egyre többször hangzottak el az általános munkabeszüntetéssel való fenyegetőzések is. Ebben a kielezett és feszült helyzetben, 1993. augusztus 23-án kezdődtek meg a költségvetési intézmények szakértőinek és a kormánynak az érdekegyeztető tárgyalásai. A megbeszéléseken az önkormányzatok képviselői is jelen voltak. A tárgyaláson

⁸⁹ Szabó Iván (Budapest, 1934. január 8. – Budapest, 2005. augusztus 4.) 1957-ben az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem híd- és szerkezetépítő szakán, 1969-ben pedig közgazdászként szerzett oklevelet. 1988-ban belépett az MDF-be, 1994-ben annak ügyvezető elnöke; 1991. december 9. és 1993. február 24. között Magyarország ipari és kereskedelmi minisztere.

⁹⁰ IMF, International Monetary Fund, Nemzetközi Valutaalap. 1945-ben létrehozott washingtoni székhelyű szervezet. Fő célja a nemzetközi pénzügyi együttműködés és az árfolyamstabilitás elősegítése.

⁹¹ Szabó Iván magyarázza a bizonyítványt. Kompromisszum vagy sztrájk? *Népszava*, 1993. május 19. 5.

⁹² Aláírás vagy demonstráció. Tiltakozik a két pedagógus-szakszervezet. *Népszabadság*, 1993. május 21. 4. – Tiltakoznak a pedagógusok a „bérkitolás” ellen. Békés demonstráció, sztrájkkészültséggel. *Magyar Nemzet*, 1993. május 21. 4.

⁹³ Közalkalmazottak tüntetése. A bértábla alkalmazását hatályos törvény írja elő. *Magyar Nemzet*, 1993. június 2. 5.

⁹⁴ Közalkalmazotti béremelés? *Népszabadság*, 1993. július 17. 1. 4.

a kormányt Naszvadi György,⁹⁵ a pénzügyminisztérium helyettes államtitkára képviselte, aki vázolta a kormány elképzeléseit az 1994. január 1-jétől esedékes közalkalmazotti bérrendezésről. Ennek alapján a béremelések költségeinek ötven százalékát a kormány viselte volna, húsz százalékát a társadalombiztosítás, és harminc százalékát az önkormányzatok. A hiány pótlására a kormány az önkormányzatoknak hitel-felvételt javasolt.⁹⁶ A megállapodás végül két nappal később született meg. Annak értelmében a kormány kötelezettséget vállalt az 1994-es költségvetési törvényjavaslat módosítására, oly módon, hogy a bértábla bevezetése január elsejétől biztosított legyen a pótlékokkal és egyéb juttatásokkal együtt. A megállapodás szerint a béremelés 30 százalékát egy államilag garantált hitelkonstrukció keretében saját forrásaik segítségével 1996-ig az önkormányzatok előlegezték meg az államnak, 20 százalékát a társadalombiztosítás állta. A fennmaradó 50 százalék fele készpénzes állami részesedés volt, a további 25 százalékot szintén az önkormányzatok teremtették elő. Ez utóbbi összegre az önkormányzatok államilag garantált kölcsönt vehettek fel az OTP-től.⁹⁷

Az Országgyűlés november 30-án módosította a közalkalmazottak jogállásáról szóló törvényt. Ennek értelmében az év végéig újra be kellett sorolni a közalkalmazottak egy részét. A Művelődési és Köznevelési Minisztérium december 23-án adta közre az ezzel kapcsolatos rendelet módosítását. A besorolási feltételek elsősorban az ún. „F” fizetési osztálynál változtak. A közalkalmazotti törvény akkor tette kötelezővé az „F” osztályba besorolást, ha a közalkalmazott a munkaköre ellátásához szükséges, legalább két felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezett, vagy ha a felsőfokú iskolai végzettséggel tudományos fokozata volt, illetve posztgraduális képesítést szerzett. Nem lehetett két felsőfokú végzettségként elismerni, ha valaki előbb főiskolán, majd egyetemen is ugyanazon a szakon szerzett diplomát. Két különböző egyszakos tanári diploma esetében ugyanez a helyzet állt elő. Posztgraduális második diplomaként csak a már felsőfokú végzettséggel rendelkező pedagógus által megszerzett olyan végzettség volt elismerhető, amelyik másik munkakör betöltésére jogosította

⁹⁵ Naszvadi György (Kunszentmiklós, 1944. október 17. –) Budapesten szerzett jogi oklevelet, 1973-tól a Pénzügyminisztériumban dolgozott. 1991 és 1995 között annak helyettes államtitkára, 1999 és 2002 között a Pénzügyminisztérium közigazgatási államtitkára, 2010 és 2014 között a Nemzetgazdasági Minisztérium államtitkára volt.

⁹⁶ Közalkalmazotti ÉT. Egyre közelebb a sztrájkhoz. *Magyar Nemzet*, 1993. augusztus 24. 1., 5.

⁹⁷ Megállapodás a közalkalmazottakkal. *Új Magyarország*, 1993. augusztus 26. 1. 6. – „Óriási félsiker”. Megállapodott a kormány a közalkalmazottakkal. *Magyar Nemzet*, 1993. augusztus 26. 1., 4. – Emelik a közalkalmazottak bérét. Még nem tisztázott, ki állja a számlát január elsején. *Népszabadság*, 1993. augusztus 26. 1., 4. – A sztrájkbizottság és a kormány közös nyilatkozata. Felemás megállapodás. *Népszava*, 1993. augusztus 26. 1., 4.

fel annak tulajdonosát.⁹⁸ Mindez újabb feszültségeket idézett elő. A PSZ a besorolásokban eszközölt változtatások miatt bejelentette, hogy az Alkotmánybírósághoz fordul jogorvoslatért.⁹⁹

V. VIHAR A HITOKTATÁS KÖRÜL

1990. május 22-én került sor az Országgyűlés Kulturális Bizottságban Andrásfalvy Bertalan meghallgatására, amelyen a leendő miniszter felvázolta programjának néhány sarkalatos pontját. Abban az oktatás szabadságát, a mindennapi anyanyelvi és érzelmi kultúra szerepét és az iskolai nevelés fontosságát hangsúlyozta. Bejelentette, hogy a kormány tervei szerint a hitoktatást is beiktatják majd az órarendbe, azzal, hogy azoknak, akik nem kívánnak ebben részt venni, vallás- vagy művelődéstörténeti stúdiumot vezetnek be.¹⁰⁰

A hitoktatás iskolai bevezetésének elvi kérdéseit 1990. június 17-én a kultuszminiszter Harmati Bélával,¹⁰¹ a Magyarországi Evangélikus Egyház püspök elnökével vitatta meg, aki a tárgyaláson a Magyar Katolikus Egyház, a Magyarországi Református Egyház, a Magyarországi Baptista Egyház, a Magyar Ortodox Egyház és a Magyarországi Unitárius Egyház álláspontját képviselte. Akkor olyan megállapodás született, hogy az alap- és a középfokú intézményekben nem lesz kötelező a vallásoktatás, hanem azt szabadon választható, fakultatív tárgyként vezetik be. Az iskolák a hitoktatókkal való megállapodás szerint évfolyamonként és vallásonként heti egy, illetve két órát fordíthattak hittanoktatásra. Az órátartásra azok voltak jogosultak, akik a hittudományi egyetemen, illetve főiskolán szereztek oklevelet, s rendelkeztek az illetékes egyházi főhatóság vallásoktatásra jogosító igazolásával. A megállapodás szerint az iskolák feladata lett volna a hittanórák helyiségének, valamint a vallásoktatással kapcsolatos anyagi feltételeknek, az oktatóknak a bérezése. Az egyezmény nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a tantestületek felelősségebe tartozik

⁹⁸ Hogyan módosul a közoktatási intézményben dolgozók besorolása? *Magyar Nemzet*, 1993. december 20. 8. – Alkotmánybírósághoz fordul a Pedagógusok Szakszervezete. Elbocsátást hozhat a béremelés. *Népszava*, 1993. december 24. 7.

⁹⁹ Alkotmánybírósághoz fordul a Pedagógusok Szakszervezete. Elbocsátást hozhat a béremelés. *Népszava*, 1993. december 24. 7.

¹⁰⁰ Órarendbe iktatott hitoktatás. *Magyar Hírlap*, 1990. május 23. 5. – A hittan nem lesz „önkéntesen kötelező”. *Népszava*, 1990. május 23. 3.

¹⁰¹ Harmati Béla (Ósagárd, 1936. április 23. –) 1959-ben kapott lelkészi ordinációt a budapesti Deák téri templomban. 1987 és 2003 között a Magyarországi Evangélikus Egyház püspöke volt.

az, hogy a hitoktatás semmiféle hátrányos megkülönböztetéssel ne járjon sem az azon résztvevőkre, sem azokra, akik nem kívánják azokat látogatni.¹⁰²

Másnap a Szabad Demokraták Szövetségének (SZDSZ) ügyvivői és parlamenti frakcióvezetése egy olyan állásfoglalást fogadott el, miszerint Andrásfalvy több kijelentése ellentmondott a hívők és nem hívők állampolgári egyenlőségének, valamint az állam és az egyházak elválasztásának. Az SZDSZ azzal érvelt, hogy az állami általános iskola katolikusok és protestánsok, keresztények és zsidók, hívők és nem hívők közös iskolája, ezért a hitoktatás nem válhat az állami tanterv és az iskolai órarend részévé. Az SZDSZ a hitoktatásnak a bizonyítványokba történő bevezetését is helytelenítette.¹⁰³

Ilyen fordulat után a magyar közéletben egyik napról a másikra elemi erővel kaptak lángra a hitoktatással összefüggő viták. A *Magyar Nemzet* június 20-i vezércikkét is ennek a kérdésének szentelte. „Bízvást induljunk ki abból, hogy korunk (magyar) gyermekét nem a Biblia, a vallás, a papság mételyezte meg, lelkét nem a buzgó istenhit járta át, hanem a vasmerev tan, amelyet pártunk-kormányunk felkent papjai terjesztettek, úton-útfélen, ártatlan kisdobosok között és a tudományok egyetemein; ez az ideológia vastag, rendíthetetlen tarkókat növelt, megátalkodott egy értelmiséget és egyneműséget teremett, amelyben aztán megvalósult az érzéketlenek uralma. [...] Nekünk pedig jó tudnunk: egyáltalán nem rólunk van szó. Nem a mi szabadságunkról, nem a mi hitünkről, vagy hitetlenségünkről, hanem gyermekeinkről. Minket a földi és az égi világ szempontjából, és társadalmi szempontból is elhasznált a sors. Nem sokat lehet kezdeni filozófiánkkal, erkölcsainkkal, hitelünkkel és hitünkkel. A lét és a halál szent dolgaiból mi kimaradtunk, a mi korunk nem a szépség ideje volt, hanem a kellemes Trabantok kora. [...] Az egyezmény, amelyet a kormány az egyházakkal kötött, figyelmes és türelmes. Mindezt belátja, amikor megfogalmazza az iskolai hitoktatással kapcsolatos álláspontot; hívők és nem hívők szabadságát egyféleképpen tiszteli, de egy icipicit felbillenti az ateista szemléletmód érzéketlen és korlátlan uralmát, így a hitet, az idealista világnézetet valóban visszahelyezi az emberi szabadságjogok közé.”¹⁰⁴

¹⁰² Megállapodás született. Fakultatív lesz az iskolai hitoktatás. *Népszava*, 1990. június 16. 3. – Megállapodás a fakultatív iskolai hitoktatás bevezetéséről. *Magyar Nemzet*, 1990. június 18. 7. – Az iskolai hitoktatás: fakultatív. A megállapodás teljes szövege. *Magyar Nemzet*, 1990. június 19. 4.

¹⁰³ A szabad demokraták a hitoktatásról. *Magyar Nemzet*, 1990. június 19. 4.

¹⁰⁴ KRISTÓF Attila: Hit és oktatás. *Magyar Nemzet*, 1990. június 20. 1.

Június 27-én a sajtó a Raoul Wallenberg Egyesület¹⁰⁵ hitoktatással kapcsolatos közleményét hozta nyilvánosságra. Ebben úgy fogalmaztak, hogy „[...] az állampolgárok magánügye nem tartozik állami intézményekre, sem olyan módon, hogy vallási meggyőződésüknek kereteit állami iskolai tantervekben előírtan sajátítsák el, sem olyan módon, hogy dokumentum rögzítse lelkiismereti, illetve vallási-hitbeli meggyőződését. [...] Meggyőződésünk szerint a hitgyakorlás és hitoktatás az egyház szuverén, állami beavatkozástól független tevékenysége. Ugyanakkor reméljük azt is, hogy a Magyar Köztársaság tisztségviselői nem vezetik be azt, hogy egy hivatalos állami intézményen belül gyermekeket lelkiismereti és vallási meggyőződésük alapján megkülönböztessenek.”¹⁰⁶

Lukáts Miklós,¹⁰⁷ a Művelődési és Közoktatási Minisztérium politikai államtitkára az akkor már elemi erővel tartó vitákról úgy nyilatkozott, hogy „[...] az elmúlt rendszertől nem csak gazdasági, hanem erkölcsi csődöt is örököltünk. És a hatvanas évek óta tapasztalható folyamatos süllyedésnek egyik oka kétségkívül az, hogy a fiatalok nem részesültek vallási nevelésben, idegenek tőlük az ószövetség és az evangéliumok értékei.”¹⁰⁸

A minisztérium és az egyházak megállapodására – némi késéssel – a Pedagógusok Demokrata Szakszervezetének ügyvivő testülete is reagált. A szakszervezetet az érdekelte, hogy ki fogja biztosítani a hitoktatásból eredő költségek fedezetének a forrását.¹⁰⁹ Másnap több lelkész írt nyílt levelet Andrásfalvy Bertalannak. Abban felhívították a megállapodás végrehajtási rendeletének az elhalasztására. Ezt azzal indokolták, hogy abból huszonhét egyházat, köztük az izraelita hitfelekezetet és az ún. szabadegyházakat kirekesztették, s értékelésük szerint mindez az egyházak jog-

¹⁰⁵ A Raoul Wallenberg Egyesület 1988-ban alakult meg. Az egyesület alapítói egyetemi és főiskolai hallgatók, szociológusok, közgazdászok, újságírók voltak. Fő célkitűzése a szélsőséges, kirekesztő és rasszista hangok elleni küzdelem. A mai napig működő egyesület számos, az emberi jogokat és a kisebbségi kérdéseket érintő konferenciát, fórumot szervezett. Kiemelkedő rendezvénye a *Régen volt? Hol is volt?* elnevezésű országos középiskolai vetélkedő.

¹⁰⁶ A Raoul Wallenberg Egyesület a hitoktatásról. Az állampolgárok magánügye, felekezete nem tartozik az állami intézményekre. *Magyar Hírlap*, 1990. június 27. 3.

¹⁰⁷ Lukáts Miklós (Szombathely, 1946. március 27. – ?, 2022. október 30.) a Budapesti Műszaki Egyetemen Építésmérnöki Karán diplomált. 1974-től az Építésgazdasági és Szervezési Intézetben munkálkodott egészen 1990-ig. A Márton Áron Társaság és a Kereszténydemokrata Néppárt egyik alapítója, annak országos titkára, elnökségi tagja. 1990 májusában a KDNP országos listájáról jutott képviselőként a szabadon választott parlamentbe. Az Antall-kormány megalakulásától a Művelődési és Közoktatási Minisztérium politikai államtitkára, majd a Miniszterelnöki Hivatalban az egyházi ügyekért felelős politikai államtitkár volt. Az Antall-kormányban töltött ideje után politikai működését befejezte, evangélikus lelkészként tevékenykedett.

¹⁰⁸ Az államtitkár a perpatvarokról. Fakultatív lesz a hittan. *Magyar Nemzet*, 1990. június 23. 7.

¹⁰⁹ Még mindig a hittan. *Népszava*, 1990. június 28. 5.

egyenlőségének a durva megsértését jelentette. Azt is felrótták: azzal, hogy a kormányzat a hitoktatók bérezését az iskolák kötelességévé tette „teljes diktátumot kényszerítenek a rendszerváltás kapcsán éppen liberalizálásra számító iskolákra”.¹¹⁰

Az SZDSZ szervezésében került sor június utolsó napjaiban a Marczibányi téri Művelődési Központban arra a vitaestre, amelyek a házigazdája Konrád György¹¹¹ író volt. Konrád felvezetőjében a hitoktatás körül támadt nézetkülönbségek ismertetése után kijelentette, nem tartja kizártnak azt sem, hogy a kérdés az Országgyűlésben is vitatéma lesz. Ezután Faddy Ottmár¹¹² ferences rendi pap nyitotta meg a felszólalók sorát, s annak a meglátásának adott hangot, hogy aki önként vállalta a keresztséget, annak kötelezővé lehet tenni a hittant is. Őt Czakó Gábor¹¹³ író követte, aki azon a véleményen volt, hogy a hitet nem lehet tanítani, s azt senkire sem szabad rákényszeríteni, majd kijelentette, hogy a hit- és erkölcsstan egyetlen gyermeknek sem lesz a kárára. Eörsi Mátyás¹¹⁴ SZDSZ-es országgyűlési képviselő viszont úgy érvelt, hogy a hatályos alkotmány értelmében az egyházaknak jogukban áll iskolákat működtetni, s ezekben aligha megkérdőjelezhető a hitoktatás. Eörsi szerint az állami tanintézetknél azonban igenis végig kell gondolni azt, hogy ott milyen mértékben engedjenek teret a vallásoktatásnak. Vekerdy Tamás¹¹⁵ pszichológus pedig azon a véleményen volt, hogy a felekezetek számára lehetővé kell tenni az önálló iskola indítását, ugyan-

¹¹⁰ Nyílt levél dr. Andrásfalvy Bertalan miniszterhez. Az iskolai hitoktatásról kötött megállapodás politikai hiba. *Magyar Hírlap*, 1990. június 29. 1. – Hittanóra – kinek a zsebére? *Magyar Nemzet*, 1990. június 30. 7.

¹¹¹ Konrád György (Debrecen, 1933. április 2. – Budapest, 2019. szeptember 13.) zsidó származása miatt a második világháborúban Auschwitzba deportálták. A vészkorszakot túlélte. Polgári származása miatt csak 1953-ban kezdhetette meg tanulmányait az ELTE magyar szakán. 1955-ben publikált először az *Új Hang* című folyóiratban. A nyolcvanas években a demokratikus ellenzék egyik hangadó személyisége volt, számos írása jelent meg az akkori szamizdatokban. 1983-ban Herder-, 1990-ben Kossuth-díjjal tüntették ki, 1990 és 1993 között a Nemzetközi P. E. N Klub elnöke volt. 2004-től Budapest díszpolgára.

¹¹² Faddy Ottmár (Jánoshalma, 1909. május 19. – Budapest, 2003. június 1.) 1936-ban szentelték pappá, az ötvenes években életfogytiglanra ítélték, 1954-től 1963-ig volt börtönben. 1989–2001 között a Szent Korona Társaság elnöke volt.

¹¹³ Czakó Gábor Csaba (Decs, 1942. szeptember 14. –) 1965-ben Pécsen szerzett jogi oklevelet. Számos folyóirat szerkesztője, regények és színdarabok írója. Antall József miniszterelnök tanácsadó testületének a tagja. 1975-ben József Attila-díjjal, 2011-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.

¹¹⁴ Eörsi Mátyás (Budapest, 1954. november 24. –) 1979-ben Budapesten szerzett jogi oklevelet. 1987-től ügyvédként dolgozott. 1988-ban az SZDSZ alapítója volt, 1989-ben a Nemzeti kerekasztal Tárgyalások résztvevője. 1990 és 2010 között országgyűlési képviselő.

¹¹⁵ Vekerdy Tamás (Budapest, 1935. szeptember 21. – Budapest, 2019. október 9.) 1954 és 1958 között az ELTE jogi karán, 1962 és 1967 között annak pszichológiai szakán tanult. 1983-tól az Országos Pedagógiai Intézetben dolgozott. 1992 és 1998 között a Miskolci Egyetem neveléstudományi tanszékének docense, majd a Pedagógus-továbbképzési Módszertani és Információs Központ alternatív továbbképzési igazgatója volt.

akkor az állam kötelessége a felekezetszemleges iskolák működtetése. A vitaesten ezután több SZDSZ-es képviselő is felszólalt. Volt, aki szerint már az is állami beavatkozást jelent, ha bekerül a bizonyítványba a hittanjegy, s ellenérzéseket szülne, sőt kibékíthetetlen ellentéteket okozna, ha a tantestület szűkös keretéből fizetnék a hitoktatókat.¹¹⁶

Ilyen előzmények után június utolsó napjaiban jelentette be az SZDSZ, hogy az Országgyűlés elé olyan javaslatot terjeszt be, amely módosítaná a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvényt. A módosítás megengedhetetlennek nyilvánítaná, hogy a hitoktatás az állami iskolákban a tanrend része legyen; a hitoktatók a tanári kar tagjai legyenek; a vallási tárgyak bekerüljenek a tanulók bizonyítványába, továbbá, hogy a hitoktatás az iskola költségvetését terhelje. A párt vezetősége olyan döntést is hozott, hogy amennyiben az Országgyűlés ezt a törvénykiegészítést elveti, akkor az SZDSZ az Alkotmánybírósághoz fordul, hogy érvényesítse a lelkiismereti szabadság, az egyházak autonómiája, az állam és az egyház elválasztásának alkotmányos előírásait.¹¹⁷ Pár nappal később Tölgyessy Péter,¹¹⁸ az SZDSZ parlamenti csoportjának elnöke az SZDSZ által addig megfogalmazott kritikák szellemiségben levelet intézett Paskai László¹¹⁹ esztergomi érsekhez.¹²⁰

Július 7-én Bauer Tamás¹²¹ a *Magyar Nemzet* vitaindító sorozatában közölt szerzői cikket *Mi a baj a fakultatív hitoktatással* címmel. A szerző ebben többek között a következőket írta: „A BAJ A KÖVETKEZŐ: mint ismeretes, önkéntes volt az úttörőszervezet, meg a KISZ is. Önkéntes volt az építőtábor és még sok minden egyéb. Mégis szinte mindenki úttörő volt, meg KISZ-es, és elment építőtáborba. Miért? Mert

¹¹⁶ Iskola és vallás. Szolgáltatni kötelező – igénybe venni nem. *Magyar Nemzet*, 1990. június 30. 7.

¹¹⁷ Az alkotmánybírósághoz fordulnak? SZDSZ-javaslat az egyházi törvény kiegészítéséről. *Magyar Nemzet*, 1990. július 2. 3. – SZDSZ-javaslat. Hitoktatás csak tanrenden kívül. *Népszabadság*, 1990. július 2. 4. – Ami még az Országgyűlés elé kerülhet. Hitoktatás és médiaügy. *Magyar Hírlap*, 1990. július 2. 5.

¹¹⁸ Tölgyessy Péter (Esztergom, 1957. szeptember 15. –) 1981-ben Budapesten szerzett jogi oklevelet. 1988-ban az SZDSZ egyik programalkotója, 1989-től a párt tagja. 1991. november 23. és 1992. november 13. között az SZDSZ elnöke volt. 1996-ban kilépett a pártból. 1990 és 2002 között országgyűlési képviselő.

¹¹⁹ Paskai László (Szeged, 1927. május 8. – Esztergom, 2015. augusztus 17.) 1951-ben szentelték pappá. 1965 és 1974 között együttműködött az Állambiztonsági Szolgálat III/III-as ügyosztályával. 1979 és 1982 között veszprémi megyés püspök, 1982 és 1987 között kalocsai koadjutor püspök, 1987 és 2002 között esztergom-budapesti érsek volt.

¹²⁰ Levél a bíboroshoz. Szabaddemokraták a hitoktatásról. *Magyar Hírlap*, 1990. július 9. 5.

¹²¹ Bauer Tamás (Budapest, 1946. május 6. –) 1968-ban Budapesten szerzett közgazdász diplomát. 1966 és 1974 között az MSZMP tagja, ahonnét kizárták. 1985 és 1988 között a Hazafias Népfront országos tanácsának a tagja. 1988-ban az SZDSZ egyik alapítója. 1990-ben nem jutott be a parlamentbe. 1994 és 2002 között az SZDSZ országgyűlési képviselője volt.

az iskola a társadalomba való beilleszkedés legfontosabb csatornája, a gyerekekkel és a szülőkkel szemben a társadalom és az állam képviselője. Az iskola által megjelenített elvárásnak az emberek – és különösen a gyerekek – általában igyekeznek megfelelni. Ha az osztályfőnök az úttörőszervezet jelentkezési lapjait osztja, akkor nem jelentkezni úttörőnek – deviancia. Kiváltképp, ha a többség jelentkezik. Ha az osztályfőnök a hittanra oszt jelentkezési lapot, és ő is szedi be a kitöltött jelentkezéseket, akkor az a deviancia, ha valaki nem jelentkezik hittanra. [...] Ha az iskolában folyik a hitoktatás, akkor elkerülhetetlen, hogy az iskola – e kiemelkedően fontos hatóság – nyilvántartást vezessen arról, hogy ki vallásos és ki nem, és arról, hogy aki vallásos, az milyen vallású. [...] Hiába mondja a kormányzat képviselője, hogy ő a tolerancia híve, nem tud garanciát adni arra, hogy ez így lesz a falvak, az iskolák, az osztályok, a gyerekcsoportok szintjén is. Egyetlen dolgot tehet a veszedelmes következmények elkerülésére: azt, hogy nem viszi be az iskolába a hittant. [...] Horn Gyula az Országgyűlésben alkotmányellenesnek minősítette a hittan beillesztését az iskolák tanrendjébe. Az a gyanúm, hogy sajnos ebben igaza van: a mi viszonyaink között, itt Magyarországon ez elkerülhetetlenül a lelkiismereti szabadság rendszeres megsértéséhez vezetne.”¹²²

Bauer gondolataira három héttel később *Hit és oktatás* című írásával reagált Jelenits István¹²³ piarista tartományfőnök. „Amiről Bauer Tamás nem ír: papíron a legkeményebb elnyomás éveiben is megvolt a szülők joga arra, hogy gyerekeiket iskolai hittanra járassák. Csak épp meghurcolták miatta a szülőt, megfenyegették, kigúnyolták a gyereket, gyakran más tárgyakból igazságtalanul rossz osztályzatot adtak annak, aki hittanra járt. Megalázták, megfenyegették gyakran a papot is, aki hitoktatóként az iskolába ment. Kik tették ezt? Pedagógusok. Többnyire nem meggyőződésből, hanem mert maguk is félelemben éltek, számonkérték rajtuk, hogy sikerült-e a hittanosok számát lemorzsolniuk. [...] A szabadság új korszakának kezdetén az egyház – a keresztény szülők nevében – fontosnak tartja, hogy az iskolában ne mások tanítsanak róla, hanem ő maga ismertethesse tanítását, erkölcsi elveit, történelmét azokkal a fiatalokkal, akiket ez érdekel. [...] MI KERESZTÉNYEK, örömmel és bizalommal fogadhatjuk a miniszter döntését. Nem azért, mert arra készülünk, hogy a marxista diktatúra helyett keresztény diktatúrát vezessünk be az iskolába, mint ahogyan ezt Bauer Tamás gondolja. (Milyen szomorú: megint valaki »más« mondja meg, hogy mi

¹²² BAUER Tamás: Mi a baj a fakultatív hitoktatással? *Magyar Nemzet*, 1990. július 7. 14.

¹²³ Jelenits István (Berettyóújfalu, 1932. december 16. –) 1955-ben lépett be a piarista rendbe, 1959-ben szentelték pappá. A rend gimnáziumaiban tanított hittant, illetve magyar nyelvet és irodalmat. 1965-től a biblikus tárgyak tanára volt a Kalazantínium Hittudományi Főiskolán, majd annak utódintézményében, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán. 1995-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem esztétikatanára, majd tanszékvezetője volt.

hogyan gondolkodunk, mire készülünk! Alkalmazván a sztálini módszert, amelynek alkalmazására minket tart hajlandónak.) Inkább azért, mert bízunk abban, hogy elérkezik egy korszak, amelyben nem a »fortélyos félelem« igazgatja majd az embereket. Horn Gyulának aggodalmas intését szeretnénk módosítani: itt, Magyarországon a fakultatív hitoktatás vezethet a lelkiismereti szabadság megsértésére. Viszont hozzátesszük: be nem vezetése egyértelműen a lelkiismereti szabadság megsértését jelentette volna, visszalépést – még a Rákosi-korhoz viszonyítva is.”¹²⁴

A viták hatására július közepén a Művelődési és Köznevelési Minisztérium újabb tárgyalásokat folytatott le az egyházakkal. A megbeszélésre a minisztérium a 35 bejegyzett egyház képviselőjét hívta meg. Azon végül 23-an vettek részt. Az egyeztetésen olyan megállapodás született, amely szerint a hitoktatást nem az iskolák, hanem az egyházak szervezik meg, a hitoktatók bérezését pedig a központi keretből az állam biztosítja, a hitoktatók pedig nem válnak a tantestületek tagjaivá.¹²⁵

A hitoktatás kérdésében addig teljes visszafogottságot tanúsító Magyar Katolikus Püspöki Kar 1990. augusztus 18-án hozta nyilvánosságra nyilatkozatát a hitoktatásról, az egyházi iskolákról és az egyházi ingatlanokról, kijelentve, hogy a katolikus egyház nem adja fel a templomi hitoktatásnak a kialakult gyakorlatát, de ragaszkodik az iskolai hitoktatás lehetőségéhez is. Ezzel összefüggésben pedig a kormányt és minden felelős politikust arra kérték, hogy segítsék a hitoktatás munkáját az ország érdekében.¹²⁶

Szeptember első napjaiban Antall József miniszterelnök több miniszter társaságában a Parlamentben találkozott a Magyar Katolikus Püspöki Kar tagjaival. A miniszterelnök a tárgyaláson beszámolt az ország nehéz helyzetéről, és hangoztatta, hogy a súlyos válság leküzdésében, főleg az ország erkölcsi-szellemi leromlásának megfordításában a kormány számít az egyházakra. A megbeszéléseken szó volt az államosított egyházi ingatlanokról és a hitoktatás elvi és gyakorlati kérdéseiről is.¹²⁷

¹²⁴ JELENITS István: Hit és oktatás. *Magyar Nemzet*, 1990. július 28. 14.

¹²⁵ Száznyolcvan fokos fordulat? Hitoktatásügyben minden másképpen van. *Népszava*, 1990. július 23. 4. – Az ördög a részletekben van. Lukáts Miklós államtitkár a hitoktatásról. *Népszabadság*, 1990. július 23. 4. – Nem a pedagógusok bérkeretéből. Délelőtt is lehet hitoktatás. A művelődési államtitkár az egyeztető tárgyalásokról. *Magyar Nemzet*, 1990. július 23. 3.

¹²⁶ Szavunk minden emberhez szól. A Magyar Katolikus Püspöki Kar nyilatkozata a hitoktatásról, az egyházi iskolákról és az egyházi ingatlanokról. *Magyar Nemzet*, 1990. augusztus 18. 3. – A Magyar Katolikus Püspöki Kar nyilatkozata. A hitoktatásról, az egyházi iskolákról és az egyházi ingatlanokról. *Népszabadság*, 1990. augusztus 18. 7. – A Magyar Katolikus Püspöki Kar nyilatkozata. A hitoktatásról, az egyházi iskolákról és az egyházi ingatlanokról. *Népszava*, 1990. augusztus 18. 7.

¹²⁷ Antall József találkozója a Püspöki Karral. A válság leküzdésében a kormány számít az egyházakra. *Magyar Nemzet*, 1990. szeptember 4. 4. – Dr. Seregély István Antall Józsefnél. A kormány számít az egyházakra. *Magyar Hírlap*, 1990. szeptember 4. 3. – A kormány a kölcsönös bizalomra épít. Antall József találkozója a püspöki karral. *Népszabadság*, 1990. szeptember 4. 1., 4.

Bár a hitoktatás bevezetésével összefüggő viták az 1990/1991-es tanév beindulásakor elhalkultak, s akkor az iskolák sem gördítettek végül akadályt a hitoktatás bevezetése elé,¹²⁸ hamarosan az egyházi ingatlanok visszaadásával és az új közoktatási törvénnyel párhuzamosan újból elemi erővel törtek a felszínre az iskolák ún. világnézeti semlegességének a kérdései. A baloldali napilapokban hamarosan már olyan cikkek jelentek meg, amelyek élesen támadták a hittanóráknak az önkormányzati intézményekben való megtartását.¹²⁹

Az 1990/91-es első félév összegzése alapján tizenkét egyház összesen 23 877 tanulócsoporthoz számára folytatott hitoktatást. A legnagyobb a katolikus tanulócsoporthoz volt: 17 086 ilyen létezett, ezt követte a református 5051-gyel, az evangélikus 1568-cal, az izraelita 37-tel, az unitárius 2-vel. A Magyarországi Római Ortodox Egyház és a Hit Gyülekezete 13-13 tanulócsoporthoz részesített hitoktatásban, a baptista vallás iránt érdeklődők pedig 62 tanulócsoporthoz tettek ki. Mivel az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény alapján vallási és más meggyőződésre vonatkozó adatot nem lehetett állami nyilvántartásba venni, így a hitoktatásban résztvevők pontos száma nem volt ismeretes. Figyelembe véve a tanulócsoporthozok számát, az 1990/1991-es tanévben megközelítőleg félmillió diák élt a hittanhallgatás lehetőségével.¹³⁰

VI. AZ EGYHÁZI INGATLANOK ÉS ISKOLÁK

Az államosított vagy megszüntetett egyházi iskolák közül elsőként a budapesti Fasori Evangélikus Gimnázium nyitotta meg újra kapuit, még 1989 szeptemberében. A korai nyitás előzménye az volt, a gimnáziumot annak idején nem elvették, hanem az evangélikus egyházat kényszerítették rá arra, hogy az ingatlant felajánlja az államnak. A szerződés értelmében az állam ingyen működtethette a gimnázium épületét, azzal a kikötéssel, hogy a használat megszűnte után köteles volt az épületet eredeti állapotában a tulajdonosának visszaadni. Lényegében a szerződés ezen kitétele jelentette azt a jogi alapot és egyben azt a helyzeti előnyt, amivel az evangélikus egyház élt is.¹³¹

Alig fél évvel később azonban nagyot fordult a világ. 1990. május közepén roppen-tek fel az első hírek, hogy a fővárosban lévő Meredek utcai általános iskolára, amelynek épülete 1948-ig a Sion apácarend¹³² tulajdona volt, jogot formál a Miasszonyunk

¹²⁸ Ez az év a hitoktatás próbaéve. *Népszava*, 1990. szeptember 13. 8.

¹²⁹ Kezdetben volt egy nagy sötétség... *Magyar Hírlap*, 1992. január 25. Ahogy tetszik melléklet. IV.

¹³⁰ Csaknem félmillió tanuló jár hittanra. *Magyar Hírlap*, 1991. január 8. 4.

¹³¹ Ragaszkodunk a magunk értékeihez. *Köznevelés*, 1991/17. (május 3.) 15.

¹³² Notre Dame de Sion, női szerzetes kongregáció. 1843-ban Párizsban alapították a zsidók térítésére. Szabályzatuk az ágostonos regulát követi. Kezdetben csak leányneveléssel foglalkoztak, később

Katolikus Iskolaegyesület. Az indulatok napok alatt elszabadultak, s valóságos iskolaháború robbant ki az épület tulajdonjoga és annak leendő világnézetének a kérdésében.¹³³

Mindez előrevetítette, hogy az egyházi tulajdon rendezése, valamint az egyházi oktatás egészének a kérdése egy újabb neuralgikus pontja lesz a magyar politikai – és társadalmi – életnek. Bár a politikai pártok abban egyetértettek, hogy biztosítani kell az egyházak hitbéli, oktatási, kulturális tevékenységének tárgyi és anyagi feltételeit, azonban ennek mikéntjéről, de különösen a megvalósítás elveiről már homlok-egyenest eltérő véleményeket hangoztattak. A kormánykoalíció pártjai elsősorban a kereszténydemokrata típusú megoldásra és a funkcionalizmusra helyezték a hangsúlyt. Az ellenzék viszont azt kifogásolta, hogy mindez nem az állam és az egyház különválasztását, hanem éppen ellenkezőleg, azok egymásrautaltságát fogja előidézni. Az akkori ellenzék részéről ezen viták során erősödött fel az elkövetkező éveket végigkísérő, az ún. „keresztény kurzustól” való félelem retorikája.

Isépy Tamás,¹³⁴ az Igazságügyi Minisztérium politikai államtitkára 1991. január végén jelentette be, hogy a kormány első olvasatában megtárgyalta¹³⁵ az egyházi ingatlanok helyzetének rendezéséről szóló törvényjavaslatot. A törvény hatálya az egyháztól, vallásfelekezettől, vallási közösségtől, egyéb egyházi szervezettől 1948. január 1-je után kártalanítás nélkül állami tulajdonba vett olyan, beépített ingatlanokra terjedt ki, amelyek állami tulajdonba kerülésükkor hitéleti, oktatási-nevelési, egészségügyi, szociális, kulturális célokat szolgáltak. A törvénytervezet lényeges eleme volt, hogy az ingatlanokat annak függvényében bocsátaná az állam az egyházak, felekezetek rendelkezésére, hogy az adott egyház mennyire volt felkészülve a felso-rolt céloknak megfelelő működtetésre. Ugyancsak megszorítást jelentett, hogy az ingatlanokat az érdekek egyeztetésével lehetett csak tulajdonba adni. A törvénytervezet külön foglalkozott az önkormányzatok tulajdonában lévő egyházi ingatlanokkal. A kért ingatlan átadásához minden esetben be kellett szerezni a helyi önkormányzat és az ingatlan kezelőjének nyilatkozatát. A törvényalkotók arra koncentráltak,

fiúkat is befogadtak. 1944-ben budai zárdájukban 110 zsidót rejtegettek. 1948-ban a rend tagjai Nyugatra települtek.

¹³³ Iskolaháború. *Népszabadság*, 1990. június 16. 14.

¹³⁴ Isépy Tamás (Barancs, 1924. március 20. – Budapest, 2004. április 2.) 1946-ban Budapesten szerzett jogi oklevelet. 1952-ben kitelepítették a Hortobágyra, mert ügyvédként politikai ügyeket is vállalt. 1989-ben belépett a Kereszténydemokrata Néppártba. 1990-től haláláig az Országgyűlés tagja. 1990 és 1994 között az Igazságügyi Minisztérium politikai államtitkára volt.

¹³⁵ A volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezésével foglalkozó törvénytervezetet az egyházakkal egyeztetve első ízben 1990. december 23-án tárgyalta a kormány. (Kormányfő tájékoztató: Az egyházak esetében nem reprivatizációról van szó. *Magyar Nemzet*, 1991. március 22. 4.)

hogy olyan jogszabályt dolgozzanak ki, amelyben az egyházak a társadalmilag elismert, a közösség számára hasznos tevékenységüket mások rovása nélkül tudják végezni.¹³⁶

Az egyházi tulajdon visszaadása és az egyházi iskolák nyitásának a kérdésében hamarosan elemi erejű viták és konfliktusok törtek a felszínre. A *Népszabadság* 1991. január 25-i szegedi tudósítása plasztikusan ábrázolja az elkövetkező hónapok feszültségének a keresztmetszetét: „Ha mindent visszaadnának az egyházaknak, amire Szegeden igényt tartanak, szinte alig maradna középület az önkormányzat tulajdonában. [...] A katolikus egyház egymaga mintegy 40 ingatlant jelölt meg, további néhányat a reformátusok, valamint a különböző szerzetesrendek. [...] Szükséges leszögezni, hogy régi igazságtalanságokat nem lehet új igazságtalanságokkal orvosolni. A vallásos emberek lelkiismereti szabadságát biztosítani kell ugyan, de nem az ateisták lelkiismereti szabadságának rovására. Az egyházak képviselői szerint ez nem jelent megoldhatatlan problémát. Ahogyan egy vonaton sem kell több vasúti kocsit indítani, ha el akarják különíteni a dohányzókat a nemdohányzóktól, úgy iskolai férőhelyből sem kell több ahhoz, hogy vallásos nevelésben részesülhessen, akinek a szülei erre igényt tartanak. Szegeden bonyolítja a helyzetet, hogy már korábban is krónikus tanteremhiány volt, a szükségesnél 42-vel kevesebb a középiskolai tanterem, az osztályok felekezeti elkülönülés nélkül is igen zsúfoltak.”¹³⁷

1991. március 22-én jelentette be a kormány, hogy előző nap elfogadta, és sürgősségi tárgyalást kérve a parlament elé terjeszti a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyezettének rendezéséről szóló törvényjavaslatot. A sajtótájékoztatón Isépy nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a rendezés alapelve nem a reprivatizáció, hanem az, hogy az egyházak működéséhez szükséges feltételek megteremtődjenek.¹³⁸

A törvényjavaslat általános parlamenti vitáját május 7-én tűzték napirendre. Az Igazságügyi Minisztérium mint előterjesztő a tervezet indoklásában többek között arra mutatott rá, hogy a rendezés célja az egyházi tevékenység fokozatos, de erőteljes bővülésének figyelembevételével az egyházak működőképességének az elősegítése.¹³⁹ Balsai István igazságügy-miniszter a törvény általános vitájának a megkezdése előtt

¹³⁶ Csak funkcionális kártalanítás. Mit kaphatnak tulajdonba az egyházak? *Magyar Hírlap*, 1991. január 30. 7.

¹³⁷ TANÁCS István: Egyházak háza. *Népszabadság*, 1991. január 25. 7.

¹³⁸ Törvényjavaslat az egyházi ingatlanokról. *Magyar Hírlap*, 1991. március 22. 1. – Kormányszóvivői tájékoztató: Az egyháza esetében nem reprivatizációról van szó. *Magyar Nemzet*, 1991. március 22. 4. – Tájékoztató a kormányulésről. Vita a szovjet kárigényekről, egyetértés az egyházi ingatlanok sorsáról. *Népszabadság*, 1991. március 23. 4.

¹³⁹ A T. Ház előtt: törvényjavaslat a volt egyházi ingatlanokról. *Magyar Hírlap*, 1991. május 7. 3. – Képviselők az egyházi ingatlan visszaadásáról. Méltatlan versengést szülhet. *Magyar Nemzet*, 1991. május 8. 4.

tartott sajtótájékoztatóján arra mutatott rá, hogy nem privatizációs törvényről van szó, hanem olyan kormányindítványról, amely tulajdonrendezési kérdéseket kíván megoldani. A javaslat egyik vallásfelekezetet sem hozta előnyösebb helyzetbe a másokkal szemben. Isépy pedig azt kommunikálta, hogy a törvénytervezetet mind a parlamenti pártokkal és az önkormányzati szövetségekkel, mind pedig a több mint harminc egyházzal előzetesen egyeztették. Az is elhangzott, hogy az egyházak nem kívánnak olyan oktatási és egészségügyi intézményeket visszaszerezni, amelyeknek egyházi tulajdonba adása nem találkozik a helyi közösségi igényekkel.¹⁴⁰

Május 14-én a törvényjavaslat általános vitájában a kormánypárti képviselők igazságtalannak nevezték azokat a feltételezéseket, amelyek szerint az egyházak mások kárára jutnának ingatlanokhoz, s elutasították a reprivatizációval kapcsolatos vádakat. Az ellenzéki képviselők szerint a törvénytervezetet viszont messze túllépett a jogos igazságszolgáltatáson, és a kárpótlási törvény után egy újabb kiválasztott rétegnek kíván kedvezményeket juttatni. Úgy vélték, hogy a törvényjavaslat sérti a lelkiismereti és vallásszabadság elveit is, mivel azt az állapotot konzerválja, amelyben az egyház a kormányzat politikai akaratától függ. Azt hangoztatták, hogy a vallásszabadság megvalósulásának alapvető feltétele az, hogy az egyházak működési költségeit az állami költségvetéstől függetlenül, saját forrásaikból tudják fedezni, s elengedhetetlen az állam és az egyház szétválasztása.¹⁴¹

Ezen felszólalások lényegében ki is jelölték az elhúzódó vita kereteit, s már az első nap egyértelművé vált, hogy áthidalhatatlan szakadék tátongott a kormánykoalíció és az ellenzéki pártok szemléletmódja között. Az elkövetkező hetekben a magyar közélet érzelmileg túlfűtött polémijává vált az egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetéről szóló vita.

A bő két hónapig elhúzódó csatározások ideje alatt a Pedagógusok Szakszervezete is hallatta hangját. A törvénytervezetről megfogalmazott álláspontjában leszögezte, hogy ragaszkodik az állam és az egyház szétválasztásához. A szakszervezet szerint a törvényi szabályozásnak társadalmi konszenzuson kell alapulnia, végrehajtásának helyi feltételeként nélkülözhetetlen a lakosság valós igényeinek a figyelembevétele. Végezetül szükségesnek tartotta leszögezni, hogy az intézmények egyházi átvétele során a hatályos jogszabályok betartása mellett tisztázzák az átadás valamennyi feltételét.¹⁴²

¹⁴⁰ Nem lesz újra egyházi nagybirtok. *Népszabadság*, 1991. május 14. 1.

¹⁴¹ Vita a volt egyházi ingatlanok sorsáról. Az ellenzék élesen bírálja a törvénytervezetet. *Népszabadság*, 1991. május 15. 1., 4.

¹⁴² Társadalmi konszenzust követel a Pedagógusok Szakszervezete. *Magyar Nemzet*, 1991. május 17. – A Pedagógusok Szakszervezete ügyvivő testületének állásfoglalása a nevelési-oktatási intézmények egyházi tulajdonba kerüléséről. *Pedagógusok Lapja*, 1991/12–13. (június 10.) 8.

Május végén a Pedagógusok Szakszervezete négy történelmi – katolikus, evangélikus, református és izraelita – egyház képviselőivel találkozott. A PSZ a megbeszélésen azon álláspontját fejtette ki, miszerint minden pedagógusnak joga van a lelkiismereti szabadsághoz és ahhoz, hogy ideológiamentes iskolában oktasson. Ezután a PSZ képviselői aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy – állításuk szerint – akkor már több negatív visszajelzést is kaptak az egyházak tulajdonába visszakerülő iskolák kapcsán. A kistelepülésekről pedig azt közölte a megjelent egyházfőkkel, hogy amennyiben ilyen helyen egy adott egyházközösség iskolát szándékozik létrehozni, úgy nem lesz elég pusztán az épületet visszaigényelni, hanem a működtetés anyagi feltételeit is biztosítani kell, mivel a normatív finanszírozásból nem lehet intézményt fenntartani.¹⁴³

Bő két héttel később a PSZ az SZDSZ-szel is egyeztetett. A volt egyházi ingatlanok és az oktatás kérdésében a szakszervezet és a liberális párt messzemenőig egyetértett abban, hogy a gyerekek világnézetileg semleges oktatásban részesüljenek, s alkotmányellenesnek tartottak bármilyen ideológiai megkülönböztetést a pedagógusok közt.¹⁴⁴

Seregély István¹⁴⁵ egri érsek, a Magyar Püspöki Kar elnöke 1991. június 28-án hosszú, a Pedagógusok Szakszervezetének írott levélben fejtette ki az egyházi iskolák kérdéskörében az álláspontját. Az érsek leszögezte a katolikus egyház akkor már közismert álláspontját, miszerint az egyház nem szándékozik egykori iskoláinak a teljességét visszavenni. Abban voltak érdekeltek, hogy csak ott indítsanak iskolát, ahol arra társadalmi igény volt, s ahol reális lehetőséget láttak annak működtetésére. A helyi önkormányzat tulajdonában lévő intézmények átvételét az önkormányzattal való megegyezésben, polgárjogi szerződés megkötésével kívánta elérni, míg azok működtetését ugyancsak az önkormányzatokkal megkötendő szerződéssel látta biztosítotttnak.¹⁴⁶

Menet közben más frontokon is zajlott a törvény csatája. Június 13-án a Fővárosi Közgyűlés egy elhúzódó, feszültségekkel terhes vita után olyan álláspontot fogadott

¹⁴³ Csak az Írás szellemében! A pedagógus-szakszervezet és az egyházak találkozója. *Népszava*, 1991. május 30. 5. – Közlemény az egyházak képviselői és a pedagógus-szakszervezet vezetőinek találkozájáról. *Pedagógusok Lapja*, 1991/12–13. (június 10.) 8.

¹⁴⁴ AZ SZDSZ és a PSZ egyetért. Világnézetileg semleges oktatást. *Népszava*, 1991. június 14. 4.

¹⁴⁵ Seregély István (Szombathely, 1931. március 13. – Nyíregyháza, 2018. december 31.) 1955-ben szentelték pappá. 1960-ban védte meg teológiai doktori értekezését. 1987 és 2007 között egri érsek, 1990 és 2005 között a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke, 1992 és 2005 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem nagykancellárja volt.

¹⁴⁶ Az egri érsek válaszolt. *Pedagógusok Lapja*, 1991/14–15. (augusztus 26.) 6.

el, amelyben arra kérte a kormányt, hogy vonja vissza az egyházi ingatlanokról szóló törvényjavaslatot.¹⁴⁷

A heves indulatokat kiváltó törvénytervezet zárószavazására 1991. július 10-én került sor. Balsai István¹⁴⁸ igazságügy-miniszter a két hónapos vitát értékelve első-sorban az ellenzéki felszólalásokra reagált. A miniszter szerint az ellenzéki vádak félreértésen, valamint a kormánypártokétól eltérő ideológián nyugodtak. Elfogadhatatlannak tartotta azokat a vádakat, amelyek szerint a törvény még szorosabban összeköti az egyházakat az állammal. Visszautasította azokat a támadásokat is, miszerint a tervezet egyházellenes lenne, mert a kisegyházak rovására a nagy, történelmi egyházakat helyezi előtérbe. Arra is rámutatott, hogy az 1948-as, 1950-es évek jogfosztásai éppen a nagy egyházakat sújtották. Arra az ellenzéki bírálatra reagálva, hogy a tervezet visszacsempészi az eltűnt időket, a miniszter azt mondta, hogy a kormány az elmúlt 40–45 évet az egyházak tekintetében törvényen kívüli állapotnak tartja, s ezért is szeretne mihamarabb visszatérni a többség igényének megfelelő helyzethez. Végül bejelentette, hogy a 230 módosító indítványból harmincat talált támogatandónak. Ezután az Országgyűlés név szerint előbb arról az SZDSZ–Fidesz javaslatról szavazott, amely azt írta volna elő, hogy egy-egy településen maradjon nem egyházi iskola is. Az indítványt a parlamenti többség elvetette. Ezt követte a további 218 módosító javaslatról való egyenkénti szavazás, amelyeket ugyancsak elvetett a többség. A törvény egészét végül szintént név szerint, ábécérendben szavazták meg 194 igen – ebből egy SZDSZ-es képviselővel –, 95 ellenzéki nem és 23 fideszes képviselő tartózkodása mellett.¹⁴⁹

Az egyházi iskolák alapítása azonban rendkívül vontatottan haladt előre. 1991 augusztusában az országban az evangélikus egyház öt óvodával, egy általános iskolával és a Fasori Gimnáziummal rendelkezett. A katolikus egyház tizennyolc óvodát, huszonnégy általános iskolát és hat gimnáziumot működtetett. A reformátusok a debreceni és a sárospataki középiskolában, a Baár-Madas Gimnáziumban és a pápai

¹⁴⁷ Az egyházaknak az önkormányzatokkal kellene megegyezniük. *Magyar Nemzet*, 1991. június 14. 5. – Fővárosi állásfoglalás az egyházi ingatlanokról. A kabinet vonja vissza törvényjavaslatát! *Népszava*, 1991. június 14. 5.

¹⁴⁸ Balsai István (Miskolc, 1947. április 5. – ?, 2020. március 1.) 1972-ben Budapesten szerzett jogi oklevelet. A rendszerváltoztatás előtt ügyvédként dolgozott. 1988-ban belépett az MDF-be. 1990 és 2011 között országgyűlési képviselő, 1990 és 1994 között Magyarország igazságügyi minisztere, 2011-től alkotmánybíró volt.

¹⁴⁹ Döntött az Országgyűlés. Az egyházak visszakaphatják ingatlanjaikat. *Népszabadság*, 1991. július 11. 1., 4. – Parlamenti krónika. *Népszava*, 1991. július 11. 4. – MDF: Se keresztény, se ateista kurzust. SZDSZ: Az Alkotmánybírósághoz fordul. *Magyar Nemzet*, 1991. július 11. 5. – Nagy Sándor levele a miniszterelnökhöz. Megszületett az egyházi ingatlanokról szóló törvény. *Magyar Hírlap*, 1991. július 11. 1., 3.

kollégiumban szervezték meg az oktatást. A zsidóság két általános iskolával és az Anna Frank Gimnáziummal rendelkezett.¹⁵⁰

Az ország mély gazdasági és társadalmi válsága az ellenzék és a kormány közötti egyre erőteljesebb konfliktusokban kulminálódott. Lentebb még látni fogjuk, ennek egyik főcsapását többek között az új oktatási törvény körül kibontakozódó viták adták. Ebben a légkörben jelent meg 1991. szeptember 9-én a *Magyar Hírlapban* Bauer Tamás és Kis János¹⁵¹ közös cikke, amelyben erőteljesen támadták a kormánykoalíciót és annak politikusait. Az élehangú írásból nem maradhatott ki az oktatás sem: „Antall József és köre viszont módszeresen ülteti híveit és elkötelezettjeit a különféle vezető pozíciókba. Új nómenklatúra, új demokratikus centralizmus, új állampárt és ezáltal új pártállam van kialakulóban. Akik nem az alvilágban, hanem a Kádár-rendszerben tanulták a politikát, azok úgy tudják, hogy a kormánypárt uralmának megszilárdításához a nómenklatúra, az elkötelezett kliensek hada mellett ideológiai hegemonia is szükségeltetik. Állami ideológia rangjára igyekeznek emelni a vallást és a némi idegengyűlölettel színezett nacionalizmust. Az egyházak és az állam között intézményes kapcsolatokat teremtenek, s az iskolákban is az új ideológiai monolitizmust próbálják érvényre juttatni.”¹⁵²

A cikk másokat is megszólalásra kényszerített: „[...] ellentétben azzal, amit Bauer és Kis idézett állítása sugall, egyik javaslat sem vezetett be minden iskolára kötelező új világnézeti felfogást és oktatást. Éppen az ellenkezője történik: az oktatás állami monopóliumának megszüntetése, az oktatási rendszer szakmai, világnézeti és tulajdonosi pluralizálása. A pluralizmus és monolitizmus fogalmai mellett összecsúsznak a szerzőknél a világnézet és a politikai ideológia fogalmai is. A vallás – éppúgy, mint az ateizmus – világnézet, s nem politikai ideológia. Erre azért tartom fontosnak felhívni a figyelmet, mert Bauer és Kis írása a szabad vallásgyakorlás és vallásoktatás kormányzati támogatását azonosítja a kommunista rendszerek, az állampárti rendszer politikai ideológiájával. A vallás nem a helyes társadalom mibenlétét és megvalósításának mikéntjét hirdető politikai ideológia, mint például a bolsevizmus, a liberalizmus vagy a keresztényszocializmus, hanem egyszerűen világnézet.”¹⁵³

Az egyházi iskolák kérdését a szocialisták sem engedték el. Egy novemberi tanácskozáson úgy foglaltak állást, hogy amennyiben egy településen egyházi iskola alakul,

¹⁵⁰ Magánoktatás. *Népszabadság*, 1991. augusztus 17. 1., 5.

¹⁵¹ Kis János (Budapest, 1943. szeptember 17. –) több családtagja a holokauszt áldozata volt. 1967-ben Budapesten szerzett filozófusi oklevelet. Az ún. filozófusperben 1973-ban kizárták az állampártból. 1985-ben a monori találkozó résztvevője. 1990-ben és 1991-ben az SZDSZ első elnöke. 2002-ben kilépett a pártból.

¹⁵² BAUER Tamás – KIS János: A magyar demokrácia védelmében. *Magyar Hírlap*, 1991. szeptember 9. 7.

¹⁵³ KÖRÖSÉNYI András: Fenyveget-e diktatúra? *Népszabadság*, 1991. október 4. 11.

úgy az adott településen ki kell dolgozni a versenyképes szabadelvű oktatás lehetőségét is.¹⁵⁴

Bár az egyházi iskolák alapítása rendkívül lassan haladt előre, ennek ellenére, menetrendszerűen robbantak ki a sajtóban az újabb és újabb botrányok egy-egy világi iskola vélhető „egyházasítása” ügyében. Korzenszky Richárd¹⁵⁵ bencés szerzetes, a Művelődési és Köznevelési Minisztérium egyházi ügyekkel foglalkozó miniszteri biztosa mindezt így kommentálta: „[...] én ezeket a vitákat majdhogynem természetesnek tartom. Egyszerűen nem volt időnk és alkalmunk megtanulni józanul tárgyalni. Ugyanakkor veszélyesek is ezek a feszültségek, mert sok állampolgári kezdeményezés hatalmi csatározások színterévé válik. Legtöbbször azt is lehet érezni, hogy az emberek tájékoztatása nem megfelelő. Nem a sajtó torzít. A legtöbb esetben abban az időszakban, amikor a szándékok megfogalmazódnak, s még mielőtt az illetékesek leülnek tárgyalni, a közvéleménybe egy pontatlan információ jut el, s ez okoz bonyodalmakat. Sokszor tapasztaltam, hogy egy adott iskola ügyében szót tudtak érteni egyházi és önkormányzati emberek, ha mindkét fél pontosan megfogalmazta, mit akar, s mi az, amit senki nem óhajtott. A társadalom egyébként nehezen tudja megemésztetni a változásokat. Az egyházzal szemben megfogalmazzák, legyen türelmes, ám a másik oldaltól is toleranciát várnék el.”¹⁵⁶

1993. február 9-én az Alkotmánybíróság elutasította a volt egyházi ingatlanok tulajdoni rendezéséről szóló törvény alkotmányellenességének utólagos vizsgálatára vonatkozó indítványokat, melyeket az SZDSZ parlamenti frakciójának nevében Eörsi Máttyás és Szigethy István¹⁵⁷ terjesztett a testület elé. Az indítványozók arra kértek választ az Alkotmánybíróságtól, hogy az ingatlanátadás nem sértette-e az egyházi iskolát elutasítók szülők, vallás-lelkiismereti szabadsághoz való jogát, valamint, hogy nem volt-e törvényt sértő az a tény, hogy a törvényt nem kétharmados többséggel fogadta el a parlament.

Az Alkotmánybíróság határozatának indoklása szerint az állam vallási semlegességét kifejezetten előírta és garantálta az az alkotmányos rendelkezés, melynek alap-

¹⁵⁴ Az MSZP az iskolaügyről és a helyi közművelődésről. Kettős ellenzék – kettős nyomorúság. *Magyar Hírlap*, 1991. november 29. 4.

¹⁵⁵ Korzenszky Richárd (Csorna, 1941. november 27. –) 1959-ben lépett be a bencés rendbe, 1964-ben szentelték pappá. 1969-ben magyar és orosz szakos diplomát szerzett. Doktori dolgozatát a XVII. századi magyarországi unitárius énekköltészet témájából írta. 1989 és 1991 között a pannonhalmi főmonostor perjelje volt. 1991-től miniszteri biztosként a katolikus egyház képviselője a Művelődési és Köznevelési Minisztériumban. Meghatározó szerepe volt a katolikus iskolarendszer megújításában. 1996-tól a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Iskolabizottságának elnökhelyettese.

¹⁵⁶ Szerzetesi lelkiismerettel. Türelmet, mindkét oldalon. *Népszava*, 1992. április 2. 8.

¹⁵⁷ Szigethy István (Zalaegerszeg, 1943. szeptember 23. –) 1967-ben Pécsen szerzett jogi oklevelet. 1990 és 1998 között az SZDSZ országgyűlési képviselője volt.

ján a Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik. Ezen kívül az állam semlegessége következett a vallásgyakorlás szabadsága és a szabad véleménynyilvánításhoz való jog szoros összefüggéséből is. Mint az indoklás hangsúlyozta, az állam nem köteles nem semleges iskolákat felállítani. Ha viszont az egyház vagy a szülők elkötelezett iskolát alapítottak, az állam köteles támogatni őket olyan arányban, amilyen arányban ezek az intézmények állami feladatokat vállalnak át.

Az Alkotmánybíróság szerint, ha az állam nem is köteles a szülők kívánsága szerinti világnézetű iskolát nyitni, a szülőknek megvan az a joguk, hogy ne kényszerüljenek gyermekeiket vallási vagy más világnézetű, meggyőződésükkel ellentétes iskolába járatni. Ennek pedig az a megoldása, hogy az államnak lehetővé kell tennie a semleges állami iskolák igénybevételét azok számára, akik nem kívánnak világnézetileg elkötelezett iskolába járni. A határozat szerint a törvény elegendő garanciát nyújt arra, hogy az egyház részére történő ingatlanátadáskor ne sértsék az egyházi iskolát elutasító szülők érdekeit.

Az indítványozók második kérdésére vonatkozóan az Alkotmánybíróság határozata kifejtette: az alkotmány szövegéből és szerkezetéből nem következik, hogy csakis kétharmados törvénnyel lehet rendelkezni azon alapjogok minden vonatkozásáról, amelyekről az alkotmány minősített többséget írt elő. Az alapjog érvényesítéséhez szükséges részletszabályokat egyszerű többségi törvénnyel is meg lehetett alkotni. Alkotmányellenesnek ítélte, és megsemmisítését rendelte el viszont az Alkotmánybíróság az egyházi ingatlanokról szóló törvény azon rendelkezésének, melynek értelmében a kormány és az érdekelt egyház megállapodhatott abban, hogy az állam részleges kárpótlást ad az 1948. január 1-je után kártalanítás nélkül állami tulajdonba került ingatlanokért. Az indoklás szerint nem volt alkotmányos oka annak, hogy ebben az állami támogatásban miért csak az 1948 után vagyonukat veszített egyházak részesedhetnek, hiszen a vallásgyakorláshoz való alkotmányos jogon esett sérelmeket a törvény egyéb rendelkezései nem orvosolták.¹⁵⁸

Az 1992/1993-as tanévben az egyházi óvodák és iskolák az összes ilyen jellegű intézmény 2%-át tették ki. 23 óvoda, 45 általános iskola, 36 gimnázium, 32 diákotthon, 2 kollégium működött öt felekezet fenntartásában. Az egyházi iskolaalapítást

¹⁵⁸ Az Alkotmánybíróság az egyházi ingatlanokról. Az állam semleges. *Népszava*, 1993. február 10. 5. – Az Alkotmánybíróság elutasította a törvényt megsemmisítési indítványokat. Az egyházi ingatlanok visszaadása nem sértheti a lelkiismereti szabadságot. *Magyar Nemzet*, 1993. február 10. 1., 4. – Az Alkotmánybíróság elutasította az SZDSZ indítványát. Az egyházi törvény garancia. *Új Magyarország*, 1993. február 10. 4. – Alkotmánybírák az egyházi ingatlanokról. *Népszabadság*, 1993. február 10. 4. – Az Alkotmánybíróság határozatai. Az Alkotmánybíróság 4/1993. (II. 12.) AB határozata. *Magyar Közlöny*, 1993/15. szám 702–723.

súlyosan akadályozta, hogy a közalkalmazotti törvény nem vonatkozott az egyházi pedagógusokra. Ezekben az intézményekben nem volt tizenharmadik bér, és más kedvezmények sem. Ugyancsak gondot okozott, hogy az állam nem adott céltámogatást azoknak az egyházi iskoláknak, ahol a tanulók száma nem érte el a százat.¹⁵⁹

Egy évvel később az egyházi iskolák aránya az országban 2,9%-ra nőtt. A mintegy kétmillió gyermekből kevesebb mint ötvenezer tanult egyházi intézményben. Ebből 2427 óvoda és 17 998 általános iskolás volt. A katolikus egyház tizenkilenc óvodát, ötvennégy általános iskolát, huszonhat gimnáziumot, négy szakközépiskolát és hat szakmunkásképzőt tartott fenn.¹⁶⁰

Végezetül még arra szeretnénk utalni, hogy az 1989/90-es tanévben összesen 5 egyházi és 1 alapítványi és magán óvoda működött az országban. Az 1993/94-es tanévben az egyházi óvodák száma 32, az alapítványi és magánóvodák száma 26 volt. 1989/90 tanévben 4 általános iskola volt az egyházak kezében. Az 1993/94-es tanévben 78 egyházi és 39 alapítványi, illetve magán általános iskola működött az országban. Az középiskolák száma az 1989/90-es tanévben 14 volt, az 1993/94-es tanévben 60. Az alapítványi és magániskolák száma pedig 22.¹⁶¹

1989/90 egyházi	1989/90 alapítványi és magán	1993/1994 egyházi	1993/1994 alapítványi és magán
5 óvoda	1 óvoda	32 óvoda	26 óvoda
4 általános iskola	0 általános iskola	78 általános iskola	39 általános iskola
14 középiskola	0 középiskola	60 középiskola	22 középiskola

Az iskolák finanszírozása továbbra sem volt megoldva. A normatív támogatási rendszert az egyházi iskolák fenntartói is megkapták a központi költségvetésből, de ez nem volt elegendő azok fenntartására. Az 1993-as oktatási törvényben szerepelt a közoktatási megállapodás fogalma, ami lényegében egy olyan szerződés volt, amely értelmében a nem önkormányzati iskolafenntartó – adott esetben az egyház – az állami, illetve önkormányzati feladatot magára vállalta. Ebben a megállapodásban adhatta át az önkormányzat a feladat ellátásához szükséges anyagi eszközöket. Bár az egyházak értelemszerűleg ennek aláírására törekedtek az önkormányzatokkal, a legtöbb esetben nem jártak sikerrel, mivel azok arra hivatkozva utasították el annak

¹⁵⁹ Felekezeti oktatás. Kedvezmények nélkül. *Új Magyarország*, 1993. január 25. 4.

¹⁶⁰ Hátrányos helyzetű egyházi iskolák? Korzenszky Richárd az iskolaalapításokról, a törvényi csapdákról és reményekről. *Magyar Nemzet*, 1994. január 15. 19.

¹⁶¹ 1990–1993-as adatok a magyar oktatásügy változásáról. *Köznevelés*, 1994/11. (február 18.) 17.

megkötését, hogy a törvény értelmében a közoktatási megállapodást az egyházak a művelődési miniszterrel is megkötöhetik.¹⁶²

Mádl Ferenc kultuszminiszter közvetlenül az 1994-es országgyűlési választások előtt, május 4-én írta alá az egyházi iskolák hosszú távú finanszírozásáról szóló megállapodást azokkal az intézményekkel, amelyek addig nem tudtak megegyezni a helyi önkormányzatokkal. A szerződés értelmében az állam húsz évre vállalta magára az oktatási intézmények fenntartási költségeit.¹⁶³

VII. TANKÖNYVKÁOSZ

A rendszerváltoztatással járó elemi átalakulások erőteljesen éreztették hatásukat a magyar tankönyvpiacra is. 1990 júliusában az akkor még állami monopóliummal rendelkező Tankönyvkiadó bejelentette, hogy a 8. osztályos Történelemtankönyv kivételével augusztus közepéig elkészülnek az általános iskolai tankönyvek, s időben elérhető lesz a középfokú oktatásban használatos kötetek többsége is.¹⁶⁴

Abban az évben az általános iskolák számára 211-féle tankönyvet adtak ki mintegy 17 millió példányban, míg a középfokú oktatáshoz 320-féle tankönyvet jelentettek meg 7 millió 700 ezer példányszámban. Annak ellenére, hogy a Tankönyvkiadó 62 tankönyv átdolgoztatását végeztette el – köztük a történelem-, a földrajz-, a környezetismeret- és az irodalomtankönyveket – az 1945 utáni történelmet feldolgozó munkák kiadása késést szenvedett.¹⁶⁵ A tankönyvek felülvizsgálata is lassan haladt előre, így bő másfél év múlva a minisztérium kénytelen volt azt a Tankönyvkiadótól elvenni, s külsős szakértői gárdára rábízni.¹⁶⁶ 1992 nyarára összesen 120 tankönyv felülvizsgálata fejeződött be. Továbbra is gondot okozott az, hogy több olyan szerző is volt, aki nem volt hajlandó átdolgozni a saját jegyzetét, és a kiadói javításhoz sem járult hozzá azzal az indokkal, hogy inkább új tankönyvet készít. Mindez viszont időigényes volt, így az új tankönyveket a tanévkezdésre nem tudták kinyomtatni.¹⁶⁷

¹⁶² Hátrányos helyzetű egyházi iskolák? Korzenszky Richárd az iskolaalapításokról, a törvényi csapdákról és reményekről. *Magyar Nemzet*, 1994. január 15. 19.

¹⁶³ Szerződnek az egyházi iskolákkal. *Népszava*, 1994. május 3. 2.

¹⁶⁴ Augusztus közepéig elkészül a tankönyvek többsége. *Magyar Nemzet*, 1990. július 9. 6. – Augusztus közepéig elkészül a tankönyvek többsége. *Népszabadság*, 1990. július 9. 4.

¹⁶⁵ Hatszáz megjelent, tizenkettő várat magára. Sajtótájékoztató a tankönyvkiadásról. *Népszabadság*, 1990. augusztus 31. 4. – Elkészültek a tankönyvek. *Magyar Nemzet*, 1990. augusztus 31. 4.

¹⁶⁶ Tankönyvek felülvizsgálaton. A javíthatatlanokat bezúzzák. *Népszava*, 1992. február 12. 7.

¹⁶⁷ Majdnem minden tankönyv elkészül szeptemberre. Lesz, amelyik tízszer annyiba kerül, mint eddig. *Népszava*, 1992. június 10. 5.

Andrásfalvy Bertalan kultuszminiszter a tankönyvek ügyében 1990 őszén úgy fogalmazott, hogy „még nincsenek készen az igazán jó tankönyvek”, majd hozzátette, hogy „[...] nem tudjuk azonban teljesen felmenteni a tanárokat attól, hogy saját lelkiismeretük szerint tanítsanak. Nemcsak nem tudjuk, nem is akarjuk. Nem akarunk mindenbe beleszólni, a tanárok szabadságának korlátozása nem célunk. Hiszen az iskolákban – és ez az új tanév legfontosabb jellegzetessége – vége az állam ideológiai ellenőrzésének.”¹⁶⁸

Időközben működésbe léptek a régi, az évtizedek alatt beidegződött reflexek is. Az egyik gimnáziumi tanár például úgy nyilatkozott, hogy az adott helyzetben a pedagógusok többségének a több évtizedes ideológiai oktatás miatt nagy nehézséget okoz annak megállapítása, hogy mit tartson hitelesnek, s az „igazság” eldöntése rendkívüli többletmunkát és felkészülést jelent számukra.¹⁶⁹

Más dilemmák is voltak. Elsősorban az, hogy egyáltalán milyen hitele lehet annak a tanárnak, aki egy évvel ezelőtt még ellenforradalomként, majd a fordulat után már forradalomként értékelte például az 1956-os eseményeket. A tantestületekben megkezdődött az egymásra mutogatás; a régi sérelmek is előjöttek. Szóba került az is, hogy míg a tanárok egy része az államszocializmus alatt érzékeltette a diákokkal, hogy nem feltétlenül ért egyet a hivatalos narratívával, addig mások viszont egyértelműen kiszolgálták az állampárt ideológiáját. A fordulat évében aztán – ahogyan az hasonló helyzetekben lenni szokott – sokan, hogy megőrizték a munkahelyüket, „praktikus módon” szemléletet váltottak. Azok viszont, akik, egykoron őszintén hittek az elmúlt rezsim ideológiájában, 1990 őszén lényegében önmagukkal hasonlottak meg.¹⁷⁰

Bár az új nyolcadikos – ideiglenes – történelemtankönyv Helméczy Mátyás¹⁷¹ szerzőségében még 1990 nyarán időben megjelent, a gimnáziumok számára íródott tankönyv azonban csak 1945-ig jutott el a témafeldolgozásban.¹⁷² November első felében aztán Kende János¹⁷³ éles bírálatot fogalmazott meg Helméczy ideiglenes tankönyvé-

¹⁶⁸ „Vége az állam ideológiai ellenőrzésének”. *Magyar Hírlap*, 1990. szeptember 1. 3.

¹⁶⁹ Történelemtanítási dilemmák. *Magyar Hírlap*, 1990. szeptember 26. 8.

¹⁷⁰ Te tanítod még a marxizmust? Történelemoktatás, rendszerváltozás után. *Népszava*, 1990. október 4. 7.

¹⁷¹ Helméczy Mátyás (Debrecen, 1925 – Duanharaszi, 2013) polgári családból származott. Szegeden jogi, Budapesten történelemszakos tanári oklevelet szerzett. A kommunista hatóságok meghurcolták. 2003-ban mintegy hatvanezer diák szavazata alapján az általa összeállított hetedik és nyolcadik osztályos tankönyv volt a legnépszerűbb a diákok körében.

¹⁷² Hiteles történelemtanítás. *Magyar Hírlap*, 1990. szeptember 1. 3.

¹⁷³ Kende János (Budapest, 1936 – Budapest, 2019) az egyetemi diploma megszerzése után a Pest Megyei Levéltárban kezdett el dolgozni, majd a Párttörténeti Intézet, később a Politikátörténeti Intézet munkatársa lett. Fő kutatási területe a Szociáldemokrata Párt, a szociáldemokrata mozgalom

vel kapcsolatban. A munka szemléletmódját kritizálva többek között azt róta fel, hogy abból olyan fogalmak hiányoztak, mint pl. az ún. keresztény kurzus, a numerus clausus vagy a zsidótörvények bemutatása. Hiányolta az 1942-es újvidéki hidegnapok, a második világháborús legális és illegális baloldali mozgalmak ismertetését, de nem értett egyet 1956 narratívájával sem.¹⁷⁴

A kritikára bő egy hónappal később reagált a szerző is, aki válaszában kijelentette, hogy a tankönyv megírására rendkívül kevés ideje volt, azt pedig egyaránt támadta a szélsőjobb és a szélsőbal is. Különösen sérelmezte azt, hogy Kende az észrevételeit úgy fogalmazta meg, hogy a tankönyvből egyes részleteket kiragadott, másokat pedig elhallgatott.¹⁷⁵ A *Népszabadság* Kende személyeskedésektől sem mentes viszontválaszát ugyanabban a számban, közvetlenül Helméczy reagálása alatt hozta le. Abban többek között úgy fogalmazott, hogy „[...] könyve, s ebben írásának hangvétele is megerősít, sajátos műfajtévesztés eredménye: pamflet, vitairat a XX. század történetéről – ahogy dr. Helméczy Mátyás látja.”¹⁷⁶

A tankönyvháború ezzel nem ért véget. 1992 februárjában a *Népszabadság* címlapján közölte azt az értesülését, amely szerint betiltják az időközben a gimnáziumok számára megjelent negyedikes tankönyvet. A Tankönyvkiadó akkor annyit közölt, hogy a kötetrel kapcsolatban valóban észrevételek fogalmazódtak meg.¹⁷⁷ Két nappal később a művelődési tárca határozottan cáfolta a betiltásról szóló híreket. Mint kiderült, a valóságban a tankönyvben előforduló tévedések kijavítását, egyes állítások pontosítását kérték a szerzőktől és a szerkesztőktől.¹⁷⁸ A *Magyar Hírlap* pár nappal később – kritikus hangvétel mellett – közölte is a hibaigazítások listáját, amelyek egyébként valóban az ideológiailag elfogult és egyben elavult részek korrekciójára vonatkoztak.¹⁷⁹

Az iskolakönyvek körüli bonyodalmak a későbbiekben sem oldódtak meg, s lényegében mindenki által elfogadott és használt tankönyv továbbra sem volt. Bár időközben több fontos összefoglaló is megjelent,¹⁸⁰ valamint az Országos Köznevelési

története volt a XIX. század végén, a XX. század elején. Ugyanakkor ismert kutatója volt az 1918–1919-es forradalmaknak is. Több önálló kötetet írt, mellette számos más kötetnek volt társszerzője, szerkesztője. 1994 és 1998 között az Országgyűlés elnökének volt a főtanácsadója.

¹⁷⁴ KENDE János: Így a jövő is bizonytalan. Egy tankönyv megváltoztatja. *Népszabadság*, 1990. november 9. 8.

¹⁷⁵ HELMÉCZY Mátyás: Egy tankönyv megváltoztatja a múltat? *Népszabadság*, 1990. december 21. 10.

¹⁷⁶ KENDE János: A viszontválasz. *Népszabadság*, 1990. december 21. 10.

¹⁷⁷ Korlátozott történelemkönyv. Hiányzik belőle a nyugodt erő? *Népszabadság*, 1992. február 5. 1., 4.

¹⁷⁸ Igazított tankönyv. *Népszabadság*, 1992. február 7. 4. – „Nem politikai propagandapamfletet írtunk.” Borsányi György egy kiigazító mellékletéről. *Népszabadság*, 1992. február 8. 4.

¹⁷⁹ Tankönyv- „javítás” megjegyzésekkel. *Magyar Hírlap*, 1992. február 12. 5.

¹⁸⁰ BERTÉNYI Iván – GYAPAY Gábor: *Magyarország rövid története* és FISCHER Ferenc: *Megosztott világ* kötetére utalunk.

kutatási Intézet szolgáltató irodája is elkészített egy olyan kiadványt, amely a 20. század legfontosabb témáit és évszámait ölelte fel, érdemi előrelépés az oktatás minőségében nem történt. Ennek oka elsősorban a tanári kreativitás hiányában rejlett. A történelemtanárok ugyanis évtizedekig abban szocializálódtak, hogy az általuk előadottakban a marxista doktrína alapfelépítményét követték. A történelem személynél volt, nem volt adott az alternatívák közötti választás lehetősége, s kimaradt a művelődéstörténet és az életmódtörténet vizsgálata is. A káoszhoz az is jelentősen hozzájárult, hogy továbbra sem készültek el az alaptantervek, így nem volt egy egységes igazodási pont sem. Mindez végül oda vezetett, hogy a történelemérettségi még 1993-ban is csak 1945-ig összeállított tételekből állt.¹⁸¹

Nemcsak a történelemoktatás körül korbácsolódtak fel a kedélyek. 1991 szeptemberében a Magyar Filozófiai Társaság elnöksége fordult levélben a kultuszminiszterhez azzal a kéréssel, hogy a tárca vizsgálja felül a filozófiaoktatás megszüntetéséről szóló határozatát. Mint kiderült, a tárca az egyébként választható tárgy esetében annak egyéves felfüggesztését kérte. Ennek oka pedig az addig használatos tankönyvek személynél és kifejezőmódja volt. Mivel azonban az új tankönyvet a felkért szerzők nem készítették el időben, sőt pár nappal az új tanév kezdete előtt visszamondták a megbízatást is, kezelhetetlen készhelyzet adódott.¹⁸²

A filozófiaoktatás felfüggesztése aztán az elkövetkező hónapokban is jelen volt a magyar közéletben. 1992 májusában adott interjút a *Népszabadságnak* Tamássy Györgyi, a Filozófiaoktatók Nemzetközi Szervezete magyar tagozatának egyik vezetője. Az interjúban úgy vélekedett, hogy a tárgy felfüggesztésére azért került sor, mert „[...] a filozófiát sokan ma is a marxizmus-leninizmussal azonosítják, s így mint hibás tant, eldobandónak tartják.”¹⁸³ Néhány gondolattal később azonban azt is hozzátette: „[...] kétségtelen, hogy a tankönyvekben sokáig érvényesült az ideológiai kötöttség, de ez elsősorban a régebbi tankönyvekre volt jellemző, egyebek között a *Világnézetünk alapjai* nevű tárgyra, amelyet 1983-ig tanítottak a középiskolákban. Ebből nőtt ki a mai filozófia tantárgy, amely már jobban épít a tanárok egyéni ismereteire, pedagógiai elképzeléseire az elemzésre szánt szövegek válogatásában. A filozófiatanárok egy része nincs felkészülve a váltásra. Ők azok, akiknek a tankönyv mankó is, enélkül tehetetlennek érzik magukat.”¹⁸⁴

Június végére viszont már körvonalazódott, hogy az 1992/93-as tanévben újra lesz filozófiaoktatás a középiskolákban. A Minisztérium egy szöveggyűjteményt és

¹⁸¹ Érettségizőknek és felvételizőknek. A történelem 1945-ben véget ért. *Magyar Nemzet*, 1993. március 4. 11.

¹⁸² Felfüggesztett filozófia? *Népszabadság*, 1991. szeptember 20. 4.

¹⁸³ Újraindulhat a középiskolai filozófiaoktatás? *Népszabadság*, 1992. május 28. 9.

¹⁸⁴ Uo.

a Tamássy Györgyi vezetése alatt álló munkacsoport tankönyvének a kéziratát rendelte meg.¹⁸⁵ Egy hónappal később végül a Minisztérium Turay Alfréd¹⁸⁶ – Nyíri Tamás¹⁸⁷ – Bolberitz Pál¹⁸⁸: *Filozófia* című könyvének az engedélyezésével rendelte el a filozófia újbóli oktatását.¹⁸⁹

A széles tömegeket elsősorban azonban nem az ideológiai és szemléletmódbeli különbségek foglalkoztatták, hanem a tankönyvpiac liberalizációjával összefüggő áremelkedések. Míg az 1990/91-es tanévben ez még nem csapódott le a tankönyvpiacra, a következő évben viszont már fontos kérdést játszott a családi költségvetés tervezésénél. 1991 nyarán, amikor még mindig problémát okozott a tankönyvek késedelmes megjelenése, s továbbra sem oldódott meg a negyedikes középiskolai történelem- és filozófiakönyv kérdése, egyértelművé vált, hogy véget ért az addigi nyomott árú taneszközök időszaka. Az ellőállítási költségek növekedése miatt a közoktatást kiszolgáló tankönyvek esetében 85%-os áremelést jelentettek be. Bár ekkor az állam az áremelés 50%-os megtérítését magára vállalta, ugyanakkor a 30%-os drágulást a tanulóknak, illetve a szülőknek kellett kifizetniük. Rossz ómen volt az is, hogy nyilvánvalóvá vált, 1992. január 1-jétől a tankönyvek teljesen szabadárúak lesznek.¹⁹⁰

1992 májusában a Művelődési és Köznevelési Minisztérium közleményben hozta nyilvánosságra, hogy ugyan az Országgyűlés 59%-kal több forrást biztosított a tankönyvkiadásra, mégis jelentős drágulás fog bekövetkezni a tankönyvek árában. Ez azt jelentette, hogy az 1991. évi hatósági árakhoz viszonyítva a köznevelés tanköny-

¹⁸⁵ Alternatív filozófia tankönyvek. *Magyar Hírlap*, 1992. június 22. 15.

¹⁸⁶ Turay Alfréd (Budapest, 1944 –) katolikus pap, pápai prelátus, teológus, filozófus. Budapesten folytatta teológiai tanulmányait, 1969-ben szerzett doktorátust. 1968-ban pappá szentelték. 1970 és 1973 között Rómában tanult. 1973-tól a Szegedi Hittudományi Főiskolán tanított, 1985-től annak rektora.

¹⁸⁷ Nyíri Tamás (Igal, 1920. augusztus 10. – Budapest, 1994. július 21.) római katolikus pap, teológus, filozófus. 1945-ben szentelték pappá. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem bölcseleti tanszékének rendes tanára (1968–1990), a levelező tagozat igazgatója (1978–). 1990–1992 között a Pécsi Tudományegyetemen a keresztény filozófia tanszékvezetője volt. Könyveivel, előadásaival a II. vatikáni zsinat szellemében megújult katolikus teológiát közvetítette a hívők és nem hívők felé egyaránt. Gondolkodására a neotomizmus és a transzcendentális filozófia hatott. Alapvető kézikönyve *A filozófiai gondolkodás fejlődése* (1973).

¹⁸⁸ Bolberitz Pál (Budapest, 1941. szeptember 15. – Budapest, 2020. október 21.) katolikus pap, filozófus, egyetemi tanár. 1966-ban szentelték pappá, 1969-ben teológiai doktorátust szerzett. Antall József miniszterelnöknek mint egykori tanárának ő adta fel a betegek kenetét, és temette el egyházilag.

¹⁸⁹ Ismét lesz filozófiaoktatás a középiskolákban. *Magyar Nemzet*, 1992. július 24. 5.

¹⁹⁰ Tankönyvárletrák. *Új Magyarország*, 1991. augusztus 8. 6. – Tankönyvár (adat). *Népszava*, 1991. augusztus 22. 9.

veinél 70, míg a felsőoktatási intézményeknél 140%-kal drágultak a tankönyvek.¹⁹¹ Az 1992/93-as tanévben a tankönyvek árának átlagosan 45%-át a viselték szülők, a többi költséget a minisztériumi költségvetésből fedezték. Csakhogy, az arányokban nagy szóródások voltak. Míg a kis példányszámú könyveknek a szülői teherviselés a 20%-ot sem érte el, addig a nagy példányszámú tankönyveknek ez az arány meghaladta az 50%-ot.¹⁹²

1993-ra véget ért a Tankönyvkiadó monopóliuma. A vállalat 1993. július elsején az Állami Vagyonkezelő Rt. döntése értelmében részvénytársasággá alakult át, s megszűnt a költségvetési státusa. Munkatársainak nagy részét a piaci alapon működő kiadók csábították el, nem egy esetben nyolcszoros fizetést ajánlva.¹⁹³ Mindez elviekben a tankönyvpiac teljes decentralizációját eredményezte. A valóságban azonban nem ez történt. 1992-ben a közoktatás tankönyveinek a 93%-át, egy évvel később pedig 80%-át továbbra is itt állították elő.¹⁹⁴ Ennek oka elsősorban az volt, hogy a piaci alapon működő kiadók olyan magas árat kértek egy-egy könyvért, amit a szülők az adott gazdasági helyzetben nem tudtak megfizetni, azokat ezért a tanárok sem ajánlották, így érdemi minőségi javulás sem következett be.¹⁹⁵

Hogy a közgazdasági szemlélet megjelenése és a piac belépése valóban nem okozott igazi minőségi változást a tankönyvpiacra, azt Benedek András¹⁹⁶ államtitkár is megerősítette 1993 augusztusában a Fővárosi Pedagógiai Intézetben megrendezett II. országos tankönyvügyi konferencián. Annak ellenére, hogy ekkor már kiadók sokasága foglalkozott tankönyvkiadással, a kínálat csak látszólag volt gazdag. Ren-

¹⁹¹ Drágulnak a tankönyvek. *Népszava*, 1992. május 16. 4. – Drágulnak a tankönyvek és az egyetemi jegyzetek. *Népszabadság*, 1992. május 16. 15.

¹⁹² Tanévkezdés – a gondok kezdete. MKM: Pazarló szegénységben élünk. *Magyar Nemzet*, 1992. augusztus 24. 9.

¹⁹³ Minisztériumból munkásörklaktanyába. Átalakult a Nemzeti Tankönyvkiadó. *Magyar Nemzet*, 1993. december 29. 11.

¹⁹⁴ Ingyenes ellátást javasolnak. Határidőre elkészülnek az iskolai könyvek. *Magyar Nemzet*, 1993. április 29. 10 – Ingyen olcsóbb. Új javaslat tankönyvtámogatásra. *Népszabadság*, 1993. május 13. 12.

¹⁹⁵ A Nap kérdése. Van-e tankönyvpiac. Válaszol Beke Kata. *Népszava*, 1993. április 15. 5.

¹⁹⁶ Benedek András (Gödöllő, 1950. augusztus 15. –) 1974-ben mérnök-tanári, 1985-ben művelődésszociológus diplomát szerzett Budapesten. 1980–81-ben az MTA pedagógiai kutatócsoportjának főmunkatársa, majd 1981–84 között az Oktatókutató Intézet tudományos tanácsadója. 1984–90 között az Országos Pedagógiai Intézet szakképzési igazgatója, főigazgató-helyettese, 1989–90 között főigazgatója. Alapító főigazgatója 1990–91 között a Nemzeti Szakképzési Intézetnek. 1982 óta tanít a felsőoktatásban, 1986-tól a Budapesti Műszaki Egyetemen, ahol 1996-ban habilitált, 1998-ban egyetemi tanári kinevezést kapott. 2004-ben lett az MTA doktora. 1991–1998 között a Munkaügyi Minisztérium, 1998–2002 között az Oktatási Minisztérium, 2002–2003 között a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium helyettes államtitkára volt. 2003–2004 között a Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium közigazgatási államtitkára volt.

geteg volt ugyanis az esetleges kiadvány, a használható tankönyvek száma pedig minimális volt.¹⁹⁷

Az 1993/94-es tanév kezdetekor Magyarországon nagyjából ötven kiadó foglalkozott tankönyvkiadással. 1993 késő őszén a magyar közoktatás igényeire mintegy 1500 tankönyvet állítottak elő. Ebből azonban csak 230 volt az új, s 70 az átdolgozott kiadás. A tankönyvpiacra a minőség mellett azonban ekkor még a terjesztés is komoly gondokat okozott, mivel ebben a szegmentumban még nem alakult ki a konkurenciaharc. Ezzel összefüggésben továbbra is késést szenvedett a kinyomtatott tankönyvek időben történő leszállítása. Gondot okozott az is, hogy a kiadók nagy része nem rendelkezett elég tőkével, s bő három és fél évvel az első szabad választások után – elsősorban a *Nemzeti Alaptanterv* elfogadásának az elhúzódásával – még mindig kevesen vállalkoztak új tankönyvek megírására.¹⁹⁸

VIII. AZ ÚJ KÖZOKTATÁSI TÖRVÉNY MEGSZÜLETÉSE

A fentiekben már láthattuk, hogy a közoktatásban végbemenő átalakulási folyamat első lépéseként az 1985-ös oktatási törvényt módosító 1990. évi XXIII. törvény állította vissza az iskolalétesítés és -fenntartás szabadságát, és oldotta fel az oktatási rendszer addigi merev szerkezetét. Andrásfalvy Bertalan az új kormány megalakulása után, 1990 őszén kérte fel Gázsó Ferencet,¹⁹⁹ hogy egy 15 fős munkacsoporttal dolgozza ki az új oktatási törvény szakmai tervezetét.²⁰⁰ A Gázsó által felügyelt bizottság a közoktatási reform folyamatossága demonstrálásának a szándékával egy liberális szellemiségű törvénytervezetet dolgozott ki, amely gyakorlatilag az 1985. évi törvényt illesztette a megváltozott körülményekhez. Konceptiójában fontos sze-

¹⁹⁷ Hiányos tankönyvbőség. Konferencia és kiállítás a Fővárosi Pedagógiai Intézetben. *Magyar Nemzet*, 1993. augusztus 24. 4.

¹⁹⁸ Elég lenne a mai tananyag egyharmadát tanítani. Dobos Krisztina a nemzeti alaptanterv átírásáról, a tankönyvkiadás káoszáról, a dabas-sári iskoláról. *Magyar Nemzet*, 1993. szeptember 11. 19. – Félmilliárd tankönyvhitelre. *Népszabadság*, 1993. november 10. 6.

¹⁹⁹ Gázsó Ferenc (Békésszentandrás, 1932. október 8. – Budapest, 2018. június 26.) 1954-ben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett oklevelet. 1957-ben letartóztatták, 1959-ig rendőri felügyelet alatt állt. 1964 és 1970 között a Fővárosi Pedagógiai Intézet szociológusa, 1970 és 1979 között a Társadalomtudományi Intézet tudományos kutatója, 1979 és 1983 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1983 és 1989 között művelődésügyi miniszterhelyettesként tevékenykedett, majd, 1989–90-ben a Minisztertanács Tanácsadó Testületének tagja volt. 1989 és 2002 között az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a szociológiai tanszék egyetemi tanára volt. AZ MTA Politikatudományi Intézetének osztályvezetője, 1998-tól a Századvég Politikai Iskola megbízott igazgatója volt.

²⁰⁰ BÁTHORY, 2001. 124–125.

repet játszott az állam szerepének a redukálása és a helyi önkormányzatok mint fenn tartók előtérbe helyezése. Ilyen megfontolásokból vette át az 1985-ös törvényből a pedagógusok szakmai szuverenitását és az intézményi autonómiával összefüggő részeket, míg az 1990-es törvénymódosítás két lényeges elemét, az iskoláztatás állami monopóliumát és az iskolarendszer merev szerkezetét megszüntető előírásokat. A tervezetből ugyanakkor hiányzott az átfogó és valóságos oktatási reform szándéka, különösen az oktatás finanszírozásával kapcsolatban.²⁰¹

A Gazsó által vezetett munkacsoport koncepciójával a minisztériumon belül sem értett mindenki egyet. Az oktatási törvénytervezet körüli belső feszültségek a tárcánál 1991. január 14-én kulminálódtak, amikor a közvélemény számára teljesen váratlanul lemondott tisztségéről Beke Kata, a Művelődési Minisztérium politikai államtitkára. Levelében megfogalmazott indoklása szerint azért, mert számos kérdésben nem értett egyet felettesével, Andrásfalvy Bertalan miniszterrel. További indokul azt hozta fel, hogy kinevezésekor az oktatásügynek az MDF programja szerinti megújítására kapott megbízatást a miniszterelnöktől, ezt viszont nem tudta megvalósítani.²⁰² A lemondást a miniszterelnök tudomásul vette, s a köztársasági elnök tisztségéből azonnali hatállyal felmentette.²⁰³ Beke másnap a *Népszavának* nyilatkozott távozásának okairól, és többek között azt mondta, hogy kinevezése után rendkívül nehéz helyzetbe kerül „[...] soha nem mondtam volna le, ha nem éppen politikai államtitkár vagyok, hiszen így a tárcát kellett képviselnem, úgy, hogy nem értek egyet a minisztérium irányításával, stílusával és rendszerével.”²⁰⁴ Beke helyére 1991. február 27-én Kálmán Attila került.

Andrásfalvy Bertalan Kálmán kinevezésével kapcsolatban azt hangsúlyozta, hogy munkájára elsősorban a közoktatási, a felsőoktatási, a szakoktatási és a közművelődési törvény kimunkálásánál számít.²⁰⁵ Ilyen előzmények után a törvény szakmai tervezetét 1991. február 15-én és február 22-én hozta nyilvánosságra a *Köznevelés* című folyóirat.²⁰⁶ Gazsó a törvénytervezetet először ugyanaznap Győrött mutatta

²⁰¹ Uo. – illetve: Lesújtó vélemények. Foghíjas tervezet. *Pedagógusok Lapja*, 1991/7–8. (március 25.) 3.

²⁰² Beke Kata felmondott. *Népszabadság*, 1991. január 15. 5.

²⁰³ Január 22.: A Kultúra napja. Kedvezmények a felvételin. *Népszabadság*, 1991. január 16. 5.

²⁰⁴ Már a harmadik államtitkár távozik a művelődési minisztériumból. Bajok vannak a tárca körül. Beke Kata: Az ígéretekben még nem valósult meg semmi. *Népszava*, 1991. január 16. 1., 3.

²⁰⁵ Bemutatkozott az új államtitkár. Bölcsességgel és alázattal. *Népszava*, 1991. február 28. 5. – Bemutatkozott az új politikai államtitkár. „Szakmailag erős csapatot szeretnék”. *Magyar Nemzet*, 1991. február 28. 7.

²⁰⁶ A közoktatási törvény szakmai tervezete – I. *Köznevelés*, 1991/6. (február 15.) 4–7. – A közoktatási törvény szakmai tervezete – II. *Köznevelés*, 1991/7. (február 22.) 3–12.

be,²⁰⁷ majd három nappal később a *Magyar Hírlap*ban vázolta annak koncepcióját.²⁰⁸

Aznap került sor a tervezet első budapesti bemutatására az Országos Köznevelési Intézet szakmai fórumán, amelyen Andrásfalvy Bertalan művelődési és köznevelési miniszter is részt vett. Andrásfalvy felszólalásában akkor azt hangsúlyozta, hogy azért van szükség az új törvényre, mert a kormány olyan köznevelést kíván kiépíteni, amely nem a hatalmat szolgálja, s utat enged a különböző eszméknek, az egyéni kezdeményezéseknek. Elmondta, hogy egy olyan törvény megalkotása a célja, amely a parlament számára elfogadható, ezért annak benyújtása előtt a tárca széles körű szakmai konzultációt tervez a pedagógustársadalom egészével. Gazsó a szakmai vitaanyagról szólva arra mutatott rá, hogy a törvénytervezetnek az oktatás széles körű jogi feltételeinek a megváltoztatása volt a célja. Aláhúzta, hogy az állam szerepének az oktatással kapcsolatban meg kell változtatnia, s annak uralása helyett a működtetés hiánytalan megteremtését kell vállalnia. Kiemelte, hogy az állam szerepe nemcsak az anyagi feltételek megteremtésére korlátozódna, hanem meghatározó szerepe lenne az iskolák alap- és vizsgakövetelményeinek a meghatározásában, valamint a tantervek és a tankönyvek kimunkálásában is. Végezetül elmondta, azt mérlegelték, hogy az alapoktatás a hatodik osztály végéig, az általános iskolai tanulmány pedig 16 éves korig tartson. Az érettségi követelményeket európai szintűvé kívánták emelni, ami egyben szükségtelenné tette volna a sok vitát kiváltó egyetemi és főiskolai felvételiket.²⁰⁹

A törvénytervezet nyilvánosságra kerülése azonnali polémiaök özönét indította el. A Pedagógusok Szakszervezetének főtitkára, Szöllösi Istvánné úgy vélekedett, hogy a törvény meghozatala előtt egy oktatáspolitikai koncepciót kellett volna elkészíteni, majd csak ezt követhette volna magának a törvénynek a meghozatala, azzal, hogy ezzel párhuzamosan gondoskodni kell a törvény működtetésének a feltételeiről is.²¹⁰ A Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete a törvényelőkészítés munkálatainak az ütemezésével volt elégedetlen, s elleneztek, hogy az állam kivonja magát a köznevelés finanszírozásából.²¹¹

²⁰⁷ Milyen iskoláink lesznek? Köznevelési fórum Győrött. *Népszabadság*, 1991. február 16. 4.

²⁰⁸ Gazsó Ferenc az oktatási törvénytervezetről. Nincs többé állami pedagógia. *Magyar Hírlap*, 1991. február 18. 1., 4.

²⁰⁹ Az oktatási törvénykezés kritikus pontjai. Szakmai fórum. *Köznevelés*, 1991/3. (január 25.) 13. – Vita az oktatási-törvény-tervezetről. Általános iskola 16 éves korig? *Népszava*, 1991. február 19. 8. – Szakmai vita a köznevelési törvényről. *Köznevelés*, 1991/9. (március 8.) 10.

²¹⁰ Mit vár az új oktatási törvénytől a Pedagógusok Szakszervezete? *Köznevelés*, 1991/6. (február 15.) 4.

²¹¹ Mit vár az új oktatási törvénytől a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete? *Köznevelés*, 1991/6. (február 15.) 5.

Egy budapesti szülő az új törvénytől elsősorban a biztonságot várta el. Azt, hogy a törvény mondja ki az alanyi jogot a tanuláshoz, s nevezze meg azokat a lehetőségeket – ösztöndíjak, hitelek, segélyek –, amelyek az elesett rétegek számára is lehetővé tennék a képesítés megszerzését. Azt is hozzátette, hogy olyan törvényre tart igényt, amely nem béklyózza meg a gondolatot és a lelkiismeretet: „[...] a pedagógus taníthasson végre lelke legmélyéből. Ne kössék meg tantervek, utasítások, egyedüli üdvöztető módszerek, ideológiai elvárások.”²¹² Egy gimnázium igazgatója pedig olyan elvárást fogalmazott meg, hogy a törvény többek között az alkotói kezdeményezés, az alternatív programkészítés, a tanári szabadság, az intézményi önállóság mozgásterét növelje.²¹³

Megszóltak a pártok is. A kormányzó MDF egyik parlamenti képviselője az iskolatípusok közötti viszony rendezését, az iskolarendszer átjárhatóságát emelte ki. Hozzátette azt is, hogy a törvénynek szakmai védettséget kell biztosítania a pedagógusok számára, az iskolákat pedig a napi politikai érdekektől mentessé tennie.²¹⁴ A Keresztény Demokrata Néppárt olyan szellemiségű törvényt kívánt, amelyben az európai keresztény értékek – erkölcs, általános műveltség, szakértelem – dominálnak.²¹⁵ Az SZDSZ azt fogalmazta meg, hogy a törvény legfontosabb alapelve az legyen, hogy az állam ne közvetlenül, bürokratikusan avatkozzon be az oktatásügyi folyamatokba, hanem a folyamatok keretfeltételeinek jogi szabályozásával. Az iskoláknak szakmai önállóságot, míg a pedagógusoknak autonómiát várt el.²¹⁶ A Magyar Szocialista Párt egyik tagja a következőként kommentálta a készülő törvényt: „[...] ebben az óriási szabadságban a szabadság feltételei hiányoznak. [...] Mert nem a szabadság fokmérője, hogy mindenki azt csinál, amit akar. Azelőtt volt könyv, volt egyfajta tanterv. Most nincs biztosítva választék, a tanár maga sem tudja, hogy mit tanítson. [...] Hogy mit várok az oktatási törvénytől? Azt, hogy az oktatásból ne vonuljon ki az állam, sőt, erősítse meg pozíciót! Biztosítsa az ingyenes oktatást mindenki számára.”²¹⁷

Ahogy az várható is volt, az elkövetkező napokban és hetekben egymást követték a különböző szakmai vélemények és állásfoglalások, amelyek kritikák és sokszor egymásnak is ellentmondó vágyálmok özönét zúdították a tervezetre. Március második felében aztán nem várt botrány tört ki. Egy budapesti rendezvényen több száz pedagógus vitatta meg éppen a törvénytervezetet, amikor az egyik felszólaló arról

²¹² Mit vár az új oktatási törvénytől a szülő? *Köznevelés*, 1991/7. (február 22.) 3.

²¹³ Mit vár az oktatási törvénytől a gimnáziumigazgató? *Köznevelés*, 1991/7. (február 22.) 7.

²¹⁴ Mit vár az új oktatási törvénytől az MDF képviselője. *Köznevelés*, 1991/7. (február 22.) 10.

²¹⁵ Mit vár az oktatási törvénytől? A Keresztény Pedagógus Kamara elnöke. *Köznevelés*, 1991/7. (február 22.) 9.

²¹⁶ Mit vár az oktatási törvénytől? Az SZDSZ oktatási szakértője. *Köznevelés*, 1991/7. (február 22.) 5.

²¹⁷ Mit vár az oktatási törvénytől? Az MSZP-tag. *Köznevelés*, 1991/7. (február 22.) 5.

számolt be a közönségnek, hogy időközben egy párhuzamos törvénytervezet is elkészült, majd annak másolatát szétszította a jelenlévőknek. A történetek után Szöllösi Istvánné, a PSZ főtitkára sajtótájékoztatót hívott össze, ahol kijelentette, hogy a pedagógusok becsapottnak érzik magukat, majd arra szólította fel a Művelődési és Oktatási Minisztériumot, hogy az hivatalosan is határolja el magát az „árnyéktörvénytől”.

A minisztérium elutasította a vádakát. Azzal védekezett, hogy annak egyik munkatársa magánszorgalomból egy paragrafusokba foglalt szakértői tervezetet készített, amely valahogyan kikerült a minisztériumból, majd elkezdte az önálló életét. Bár a botrány gyorsan elült, ez az intermezzo azonban arra is rámutatott, hogy Gázsó törekvései nem feltétlenül tükrözték mindenben a kormányzati elképzeléseket. A botrány kitörésekor Honti Mária,²¹⁸ a művelődési tárca közoktatásért felelős helyettes államtitkára ugyanis úgy nyilatkozott, hogy a tárca csak a Gázsó-féle tervezet általános vitája után, 1991. április végén szándékozott a saját, hivatalos változatát elkészíteni.²¹⁹

Ennek ellenére folytatódtak a tervezet egyeztetési munkálatai, s júniusig megközelítőleg 1500 észrevétel, vélemény és javaslat született meg.²²⁰ Ezek a viták mintegy katalizátorként működve egyben felgyorsították a különböző szemléleti irányzatok érlelődő összecsapását is. Június közepén Andrásfalvy Bertalan végül feloszlatta a Gázsó-féle bizottságot, s elbocsátotta a Gázsó-féle tervezet fő támogatóit – Honti Mária helyettes államtitkárt és Spengler Györgyné főosztályvezetőt. Tegyük azonban azt is hozzá: maga Andrásfalvy egyébként támogatta a Gázsó-féle tervezetet. A radikális fordulathoz elsősorban az járult hozzá, hogy a miniszter szembekerült az MDF Beke Kata köré tömörülő azon szárnyával, amely elfogadhatatlannak tartotta azt. Ez a csoportosulás úgy érvelt, hogy meg kellett volna határozni a *Nemzeti alaptanterv* értéktartalmát, szükségesnek tartották a tankerületi rendszer visszaállítását, sürgették az egyházi iskolák térnyerését és azok feltétel nélküli állami támogatását.²²¹

Gázsó távozása után szeptember végéig egy új összetételű szakmai bizottság új szempontok alapján módosította és egészítette ki a Gázsó-féle tervezet második vál-

²¹⁸ Honti Mária (1939 –) 1962-ben Budapesten szerzett oklevelet. 1992-ig a Trefort Ágoston Gyakorlóiskola vezető tanára. 1990 után több évig az oktatás és kultúra vezető tisztségviselője a fővárosi és a kormányzati igazgatásban.

²¹⁹ Tiltakozik a Pedagógusok Szakszervezete. Létezik-e „árnyéktörvény”? *Magyar Nemzet*, 1991. március 22. 5. – Áltörvény az oktatásban? *Népszabadság*, 1992. március 22. 4.

²²⁰ Egy interpelláció elé. Mi lesz a törvénytervezet sorsa? *Magyar Nemzet*, 1991. június 25. 6.

²²¹ Lapolvasó. Iskolaszünet. 168 óra, Beszélő, Esély, Juss, Magyar Felsőoktatás. *Magyar Nemzet*, 1991. július 8. 10.

tozatát. November 4-én jelentette be Dobos Krisztina²²² közoktatásért felelő államtitkár, hogy a koncepciót a kormány megvitatta, és azt hamarosan közvitára bocsátják. Az új koncepció első változatát Kádárné Fülöp Judit, Szűcs Miklós, Nagy Tibor Gyula és Korzenszky Richárd dolgozta ki.²²³

Az új törvény előkészítőinek a célja az volt, hogy minél világosabban rögzítsék a megváltozott és változó társadalmi helyzetben a pedagógusok, a diákok, a szülők és az iskolafenntartók, -működtetők, valamint az oktatásirányítók kötelezettségeit, jogait és lehetőségeit. Egy-egy képzési, nevelési terület feladataira több változatot is kidolgoztak. Az új koncepció legfontosabb újdonsága az volt, hogy az addigi 6-tól 16 éves korig szóló tankötelezettséget egy évvel előrébb hozta, s törvényben rögzítette a tankötelezettség intézményesített formáit. A tervezet értelmében a tankötelezettség idején a diákoknak kétszer kell számot adniuk tudásukról. Először a 6. osztály végén, azaz 12 éves kor körül, majd a 10. osztály után, a 16. életévben. Mindez előrevetítette, hogy az addigi nyolc osztály helyett elvileg tízre változik az általános iskola. Ugyanakkor a törvényalkotók a helyi igényeket, lehetőségeket és sajátosságokat figyelembe véve sokféle iskolatípust soroltak fel. A koncepció a nyolcosztályos általános iskolán kívül támogatta a képzési szintekhez szerkezetben ugyancsak igazodó iskolatípusokat is: az elemi iskolát, az alapiskolát, az általános és középiskolát, az algimnáziumot és a felső szakiskolát. A szakmunkásképzés az új rendszerben a 10. osztály után kezdődött volna.²²⁴

November utolsó napján Gazsó Ferenc, az első koncepció megalkotásának az irányítója *A vesztes: az iskola* címmel súlyosan elítélő cikket tett közzé az új koncepcióról a *Népszabadság*ban. Gazsó elsősorban azt bírálta, hogy az új tervezet (is) kevés figyelmet fordított a finanszírozási kérdésekre. Erőteljesen bírálta azt a kitétel, amely az anyagi feltételek biztosítását az önkormányzatokra hárította. Azzal érvelt, hogy a közoktatás finanszírozása elsőrendűen állami feladat. Komolyan támadta azt az elképzelést is, amely az ún. Területi Közoktatási Központok felállítását látta elő.²²⁵

²²² Dobos Krisztina (Budapest, 1949. július 18. – Budapest, 2013. december 12.) 1972-ben Budapesten szerzett matematika–fizika szakos középiskolai tanári oklevelet. 1979-ben doktorált. 1988-ban belépett az MDF-be. 1991 és 1993 között a közoktatásért felelős helyettes államtitkár volt. Ő irányította az oktatási törvény kidolgozását. Rendszeresen publikált hazai és külföldi szakfolyóiratokban.

²²³ Egy törvénytervezet életrajza. Elmondja: Kálmán Attila, a kultusztárca államtitkára. *Új Magyarország*, 1993. május 17. 4.

²²⁴ Ötéves kortól kötelező lesz az óvoda. Jön a 9. és 10. osztály? *Népszava*, 1991. november 5. 5. – A vita második fordulója előtt. Új közoktatási elképzelések. *Új Magyarország*, 1991. november 5. 3. – Királyvíz? *Magyar Nemzet*, 1991. november 11. 1. – Az utolsó forduló előtt. A közoktatási törvénytervezet vitája. *Népszabadság*, 1991. november 12. 10.

²²⁵ GAZSÓ Ferenc: *A vesztes: az iskola*. *Népszabadság*, 1991. november 30. 17.

Két nappal később a *Népszabadság* megszólaltatta Báthory Zoltánt,²²⁶ az Országos Köznevelési Intézet Értékelési Központjának igazgatóját, a *Nemzeti alaptanterv* előkészítő bizottságának akkori vezetőjét is. Báthory azt nyilatkozta, hogy a koncepció teljesen félreértette az általuk kidolgozott alapterv jellegét és szerepét, mivel az nem tárgyakhoz, hanem tíz műveltségi területhez kötődött. Különösen sérelmezte azt, hogy a tervezet nem deklarálta azt, hogy az alaptanterven és a vizsgakövetelményeken túl a törvény nem kívánt beleszólni az iskolák tartalmi munkájába.²²⁷

Január első felében Dobos Krisztina bejelentette, hogy a köznevelési törvény javított koncepcióját és azzal párhuzamosan a *Nemzeti alaptanterv* harmadik változatát a művelődési tárca véleményezésre megküldi az óvodáknak és az iskoláknak. A helyettes államtitkár elmondta, hogy az addig beérkezett vélemények alapján kiemelték a szövegből minden olyan utalást, amelyből a területi oktatási központok hatósági jogköréből lehetett következtetni. Pontosították az ún. iskolaszékekről szóló fejezetet is. Ennek értelmében azt nem kötelező megalakítani, csak amennyiben a szülők, a fenntartók vagy a pedagógusok ragaszkodnak hozzá.²²⁸

Ezt az új tervezetet is kritikák özöne érte. Szöllösi Istvánné, a PSZ főtitkára kijelentette, hogy a szakszervezet elsősorban azt kifogásolta, hogy az új tervezet sem határozta meg egyértelműen, hogy a köznevelésben mely feladatokat finanszírozz az állam. Azt is elmondta, hogy a törvényt csak kétharmados többséggel lenne szabad a PSZ szerint elfogadni. Gázsó Ferenc akkor azon az állásponton volt, hogy az adott tervezet elfogadása olyan dezintegrációs folyamatokat indíthat el, amelyek későbbi helyrehozatala csak nagy anyagi áldozatokkal és komoly szellemi ráfordítással lenne lehetséges. Ugyancsak támadta azt, hogy a tervezet semmilyen szinten nem garantálta az állami finanszírozást, nem határozta meg az ellátandó feladatok körét.

Időközben, december 5-én a budapesti Kontyfa utcai általános iskolában egy olyan aláírásgyűjtés indult, amely azt követelte, hogy az új oktatási törvényt kétharmados többséggel fogadja el az Országgyűlés.²²⁹ Február végén a Kontyfa utcai iskola ille-

²²⁶ Báthory Zoltán (Budapest, 1931. május 2. – Budapest, 2011. december 12.) 1962-ben biológia–földrajz szakos oklevelet szerzett. 1967-től az Országos Pedagógiai intézetben dolgozott. 1990 és 1995 között, valamint 2003 és 2007-ben a *Nemzeti alaptanterv* társszerzője és társszerkesztője, 1994 és 1998 között a Művelődési és Köznevelési Minisztérium helyettes államtitkára. Egyetemi tanárként oktatott Szegeden és Miskolcon.

²²⁷ Alaptanterv kontra helyi tantervek. A nyolcvan százalék ötven se. *Népszabadság*, 1991. december 2. 11.

²²⁸ Törvény javított kiadásban. *Népszabadság*, 1992. január 9. 4. – Mégsem lesz kötelező az iskolaszék. *Népszava*, 1992. január 9. 7.

²²⁹ Vissza a hat elemihez? Legyen kétharmados az oktatási törvény – Gázsó: A mostani javaslatot nem lenne szabad betervezni. *Népszava*, 1992. január 28. 1., 5. – Negyvennégyezer aláírás. *Magyar*

tékesei bejelentették, hogy több mint ötvenezer aláírást gyűjtöttek össze abból a célból, hogy a közoktatási törvényt kétharmados többséggel fogadja el az Országgyűlés.²³⁰ A mintegy 53 ezer aláírást azonban érvénytelennek nyilvánította az Országos Választási Bizottság. Indoklásuk szerint azért, mert a közoktatási törvény kétharmadosá tételéért indított kezdeményezés során a szervezők nem kértek személyi számot az állampolgároktól.²³¹

A törvénytervezet iránti ellenérzés és annak elutasíthatóságának egyik egészen specifikus formája volt az is, hogy sokan tartottak a középfokú végzettségű pedagógusok oklevelének felülbírálatától, mivel a tervezet felsőfokú végzettséget írt elő a pedagógus-munkakörben, s utalt arra, hogy a középfokú bizonyítványok érvényességéről miniszteri rendelet fog majd határozni.²³²

1992 tavaszára már háromszor vitatták meg a koncepciót, s nyolcszor annak kodifikált változatát, amelyet ekkor már egy másik stáb – Dobos Krisztina helyettes államtitkár, Szűcs Miklós, Szüdi János, Szilágyiné Szemkeő Judit készített el jelentős háttérapparátussal.²³³

Május közepén Andrásfalvy Bertalan a *Magyar Nemzet*nek adott interjút, amelyben a törvény körüli csatározásokról is kifejtette a véleményét: „[...] két elmélet csap össze a törvényt illetően. Az egyik felfogás szerint a pedagógus rászorul arra, hogy központilag irányítsák az új tudományágak, új szemlélet kialakulása idején. A másik felfogás az, hogy a pedagógus végre szabad, minden központi, állami irányítás káros. Ez az alapvetően a múltból örökölt szemlélet abból indul ki, hogy az állam mindig elnyomó gépezet, a közoktatást tehát teljesen függetleníteni kell tőle. A megoldás a kettő között van, de ahhoz, hogy megtaláljuk, szemléletváltozásra van szükség. Tekintsük már végre sajátunknak ezt az országot. A nép képviselői kerültek a parlamentbe, a többségi akarat választott kormányt. Ez a kormány nem képvisel idegen érdekeket és öncélú hatalmat. Régen valóban megnyomorította a pedagógustársadalmat az, hogy azt kellett tanítania, amiben nem hitt, központi tantervekből, központi tankönyvekből.”²³⁴

Nemzet, 1992. február 3. 9. – A jövő héten adják át az íveket Szabad Györgynek. Kontyfa utca: több mint ötvenezer aláírás. *Népszava*, 1992. február 27. 7.

²³⁰ A jövő héten adják át az íveket Szabad Györgynek. Kontyfa utca: több mint ötvenezer aláírás. *Népszava*, 1992. február 27. 7.

²³¹ Az Alkotmánybíróság szerint már nem szabad kérni. A személyszám-háború újabb csatája Kontyfa utcában. *Magyar Hírlap*, 1992. április 15. 5.

²³² A pedagógusokkal együtt készül a törvény. *Pedagógusok Lapja*, 1992/4. (február 24.) 9.

²³³ Egy törvénytervezet életrajza. Elmondja: Kálmán Attila, a kultusztárca államtitkára. *Új Magyarország*, 1993. május 17. 4.

²³⁴ „Fontosabb nincs, mint a népnek értelmi műveltsége”. Szeretessük meg a tudást! Andrásfalvy Bertalan az általános iskolai nevelésről. *Magyar Nemzet*, 1992. május 16. 6.

Annak ellenére, hogy a koncepció alapvető kérdéseiben nagyjából egyetértés volt, a tervezet mégis a politikai harcok céltáblájává vált. Az egyházi vagyoni visszaszármaztatással és a hitoktatásnak az iskolákban történő bevezetésével összefüggésben kibontakozó kultúrharc az oktatási törvénytervezet esetében elsősorban az ún. világnézeti semlegesség kérdéskörében bontakozott ki. Az indulatokat az váltotta ki, hogy 1992 elején a törvénytervezetből kikerült a világnézeti semlegesség elve.

Március végén a Magyar Szocialista Párt *Esélyek és veszélyek – párbeszéd az oktatási rendszer társadalmi hatásairól* címmel tartott konferenciát a tervezetről. Ezzel párhuzamosan ugyanaznap az SZDSZ oktatási tagozata is hasonló jellegű rendezvényt szervezett, ahol *Miért elfogadhatatlan az oktatási törvénykoncepció?* címen fogadtak el egy határozatot. Mindkét rendezvényen az ún. világnézeti semlegesség kérdése képezte a bírálatok fő tárgyát.²³⁵

Április első hetében ült tárgyalóasztalhoz a művelődési tárca az önkormányzatok és a pedagógus szakmai és érdekvédelmi képviselőkkel. A tárgyalások egyik fő napirendi pontja itt is a világnézeti semlegesség problematikája volt. Akkor úgy tűnt, hogy egyezség született, amelynek értelmében a törvénytervezetbe egy olyan kitétel kerül majd be, amely szerint az oktatási-nevelési intézményekben sem a diák és a szülő, sem pedig a pedagógus nem készíthető hitbéli vagy világnézeti meggyőződésének megvallására, s emiatt senkit sem érhet hátrány. Azt is kimondták, hogy az állami és önkormányzati nevelési-oktatási intézmény világnézeti alapon nem tartható fenn és nem működtethető.²³⁶ A tárgyalások azonban ezzel még nem zárultak le.

1992 júniusában, amikor a törvénytervezetnek már az ötödik változatát vitatták meg, váratlanul megszakadtak az Oktatási Érdekegyeztető Fórum tárgyalásai. Az önkormányzatok és a szakszervezetek képviselői ugyanis elhagyták a megbeszéléseket. Legfőbb indokul azt hozták fel, hogy a törvénytervezetet magyarázó mellékletben az 1993. évtől tervezett bérbefagyasztás és a mintegy 20 ezerre becsült pedagógus-munkahely felszabadítása, illetve átcsoportosítása szerepelt. A leghevesebb indulatokat azonban az váltotta ki, hogy időközben a minisztériumban megváltoztatták az ún. világnézeti semlegességgel összefüggő áprilisi megállapodás szövegét.²³⁷ Dobos Krisztina helyettes közoktatási államtitkár a vádakra reagálva kijelentette,

²³⁵ Párt-beszéd, vagy párbeszéd? *Magyar Nemzet*, 1992. március 30. 9. – Ellenzéki pártok az oktatási törvényről. A kórusok már csak egyházi dalokat énekelnek! *Népszava*, 1992. március 30. 4. – MSZP, SZDSZ: hasonló kritikát. *Magyar Hírlap*, 1992. március 30. 3.

²³⁶ Közoktatás: világnézeti semlegesség. *Népszabadság*, 1992. április 8. 4.

²³⁷ Továbbra sincs egyetértés a közoktatási törvényről. *Magyar Hírlap*, 1992. június 12. 4. – A minisztérium felrúgta a megállapodást! Öt kérdés még vitatott. *Népszava*, 1992. június 5. 4. – A Kontyfa utcai alkalmatlanok panasza. *Népszava*, 1992. június 12. 5. – Lapzártá után. *Pedagógusok Lapja*, 1992/11–12. (június 15.) 3. – Utolsó esély. *Pedagógusok Lapja*, 1992/11–12. (június 15.) 9.

hogy a két fél között alapvető értelmezési különbözőség volt ebben a kérdésben. A minisztérium szerint ugyanis nem létezett olyan fogalom, amit az ún. világnézeti semlegeséggel lehetett meghatározni. A tárca ezért világnézeti toleranciáról tudott csak tárgyalni, minden vallás, hit egyenjogúságáról. Ebből kiindulva került bele az új változatba az a rész, amely szerint a hitoktatást nem lehet kötelezően megszervezni, valamint az, hogy az önkormányzati iskolák nem működhetnek vallási alapon.²³⁸

A hosszadalmas és parttalan viták végére az Alkotmánybíróságnak az egyházi ingatlanok visszaadásáról szóló – fentebb már ismertetett – felülvizsgálata és állásfoglalása tett pontot 1993 februárjában. Az Alkotmánybíróság határozatában kimondta, hogy az állami iskola nem lehet elkötelezett egyetlen vallás mellett sem, ugyanakkor az államnak jogi lehetőséget kell biztosítania arra, hogy egyházi iskolák jöhessenek létre, az állam maga azonban nem köteles ilyen iskolákat felállítani.²³⁹

Antall József miniszterelnök másnap jelentette be, hogy átalakítja a kormányát. Ezzel összefüggésben távozott tisztségéről Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszter is.²⁴⁰ Andrásfalvy a sajtónak adott nyilatkozataiban nem is csinált titkot abból, hogy nem tervezte a visszavonulását, s kényszerű távozását a személyét ért méltánytalan támadásoknak tudta be: „[...] nem a tetteim, az elveim alapján ítélték meg. Miniszterként mikor tettem én valamit valami ellen, mikor érezhették úgy, hogy nem vagyok eléggé liberális? Nézze meg a minisztérium működtette különböző kuratóriumokat, bizottságokat – valamennyi áramlat, eszmei képviselőit igyekeztünk bevonni az érdemi munkába. Higgye el, hogy az oktatási törvény megalkotása kapcsán is rengeteg kompromisszumot kötöttünk, amit persze egyáltalán nem tartok bajnak. A gondom csak az, hogy mindvégig azt éreztem: a személyem ellen van kifogás, engem akarnak lejáratni. Mármost, hogy én a hagyományok tiszteletét

²³⁸ Köznevelési törvény. Dobos cáfol, de bizakodó. *Népszabadság*, 1992. június 13. 1.

²³⁹ Az Alkotmánybíróság az egyházi ingatlanokról. Az állam semleges. *Népszava*, 1993. február 10. 5. – Az Alkotmánybíróság elutasította a törvénymegsemmisítési indítványokat. Az egyházi ingatlanok visszaadása nem sértheti a lelkiismereti szabadságot. *Magyar Nemzet*, 1993. február 10. 1. 4. – Az Alkotmánybíróság elutasította az SZDSZ indítványát. Az egyházi törvény garancia. *Új Magyarországnak*, 1993. február 10. 4. – Alkotmánybírák az egyházi ingatlanokról. *Népszabadság*, 1993. február 10. 4. – Az Alkotmánybíróság határozatai. Az Alkotmánybíróság 4/1993. (II. 12.) AB határozata. *Magyar Közlöny*, 1993/15. szám 702–723.

²⁴⁰ Antall József: „Nehéz döntés volt” Hat miniszter távozik a kormányból, az utódok személyéről még nincs döntés. Kupa nem fogadta el Siklós helyét, inkább lemondott. *Magyar Nemzet*, 1993. február 12. 1. – Hat miniszter távozik az Antall-kormányból. *Népszabadság*, 1993. február 12. 1., 4. – Útilapu hat miniszternek. *Népszava*, 1993. február 12. 1., 4. – Kupa Mihály nem kívánt közlekedési miniszter lenni. Hatan távoznak a kormányból. *Magyar Hírlap*, 1993. február 12. 1., 4. – Hat minisztert távozt. *Új Magyarországnak*, 1993. február 12. 1., 4.

a haladás rovására követelem meg. Csak egy olyan adminisztratív intézkedést említen, amit én a tradíciók védelmében, a korszerűség ellen hoztam!”²⁴¹

Február 16-án hozták nyilvánosságra, hogy a miniszterelnök Mádl Ferenc addigi tárcanélküli minisztert kérte fel a művelődési és a közoktatási tárca vezetésére.²⁴² Mádl 1993. február 17-én az *Új Magyarországnak* adott nyilatkozatában vázolta a közoktatási törvénnyel összefüggő meglátásait. Ebben bejelentette, hogy a törvény az addigi nyolcosztályos alapképzés helyett bevezeti a tízéves alapképzést. Jelezte azt is, hogy a törvénnyel párhuzamosan készült a *Nemzeti alaptanterv* is, amelyet az Országos Köznevelési Tanács javaslatai alapján majd a minisztérium hagy jóvá. Az interjúban kitért a nagy vihart kavart világnézeti kérdésekre is. A tárca várományosa ezzel kapcsolatban a következőket mondta: „[...] az alkotmányban rögzített vallási, gondolkodási és lelkiismereti szabadság sérthetetlen érték. Ez az ember nembeli lényegéhez tartozik. Az államnak éppen ezért meg kell teremtenie a lehetőségét annak, hogy egyházi és magániskolák működjenek, de maga nem hozhat létre ilyeneket. Állami iskolákban is tanítani kell azonban bizonyos filozófiai, vallási, erkölcsi alapismereteket, de a semlegesség, a kiegyensúlyozottság és a plurális szemléletmód megőrzésével. Lehetővé kell tenni, hogy az állami iskolákban az egyház fakultatív tárgyként hitoktatást tartson. Nem vitás, a társadalom visszajelzései szerint vannak iskolák, ahol nehéz helyzetbe kerülnek a hittanos diákok. Kívülről ebbe általában nehéz beavatkozni, de a minisztériumnak is figyelnie kell erre, s tennie, amit jogszerűen tehet, ha a vallásszabadság elve megsérül. A tolerancia hívők és nem hívők között legyen kölcsönös, jogállami elveinknek, európai elvárásoknak megfelelően.”²⁴³

A Mádl vezette tárca az alkotmánybírósági határozatot és az országnak a nemzetközi szerződéseit figyelembe véve végül a 4. paragrafusban foglalkozott a világnézeti kérdésekkel. A beterjesztésre került törvénytervezet úgy fogalmazott, hogy „[...] állami és önkormányzati óvoda, iskola nem lehet elkötelezett egyetlen vallás vagy világnézet mellett sem, pedagógiai programjában biztosítani kell az ismeretek, a vallási, illetve világnézeti információk tárgyilagos és több elvű közvetítését. Az államnak jogi lehetőséget kell adni ahhoz, hogy létrejöhessenek egyházi iskolák, de nem

²⁴¹ „A vita abból állt, hogy sértegettek...” Beszélgetés a leváltott Andrásfálvay Bertalannal. *Népszabadság*, 1993. február 19. 10.

²⁴² Antall József öt miniszterjelöltje. Gyurkó, Mádl, Latorcai, Schamschula, Szabó János. *Népszabadság*, 1993. február 16. 1., 4. – Napokon belül meghallgatják a tárcák várományosait a Ház illetékes bizottságai. Antall megnevezte miniszterjelöltjeit. *Magyar Hírlap*, 1993. február 16. 1., 5. – Vége a politikai lottónak. Antall József javaslata öt miniszterjelöltre. *Népszava*, 1993. február 16. 1., 3. – A tárcák várományosai nyilatkoznak terveikről. Antall József megnevezte miniszterjelöltjeit. *Magyar Nemzet*, 1993. február 16. 1., 4. – Miniszterjelöltek. *Új Magyarország*, 1993. február 16. 1.

²⁴³ Mádl Ferenc: A tudós felelősségével. *Új Magyarország*, 1993. február 17. 5.

köteles ilyeneket létrehozni. Viszont, ha létrejöttek, és önkormányzati feladatokat vállalnak át, arányos támogatásban kell részesülniük.”²⁴⁴

Március első napjaiban ismét tárgyalóasztalhoz ült a tárca az Érdekegyeztető Tanács résztvevőivel a törvénytervezet megtárgyalására. Bár a világnézeti kérdések immáron nem képezték vita tárgyát, azok homlokterébe most a közoktatás ingyenességének a kérdése került.²⁴⁵ A konzultációk május elejére fejeződtek be. Szabad György házelnök május 14-én jelentette be, hogy a következő héten megkezdik a közoktatásról szóló törvény általános vitáját.²⁴⁶

Május 17-én Mádl Ferenc expozéjával kezdte meg a parlament a közoktatási törvényjavaslat tárgyalását. A művelődési tárca vezetője bevezetőjében arra mutatott rá, hogy az Országgyűlés elérkezett a korszakos jelentőségű törvénykezés időszakába, mivel egymás után kerül tárgyalásra a közoktatási, a szakoktatási, a felsőoktatási, valamint a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló törvényjavaslat. A törvényjavaslat legfontosabb céljairól szólva kiemelte, hogy a jogszabály az alkotmánynak megfelelően biztosítja a művelődéshez való jogot, a lelkiismereti és vallásszabadság érvényesítését, a kisebbségek anyanyelvi oktatását, a tanszabadság és a tanítás szabadságának érvényesítését. A törvényjavaslat figyelemre méltó vonásai között említette a tízosztályos általános iskola megteremtését, az iskolaalapítás szabadságát, a vallási, világnézeti egyenrangúságot, a másság elismerését, a nemzeti, etnikai kisebbségek oktatásának, nevelésének kiemelt segítségét, s nem utolsósorban az intézmények önállóságát, pedagógiai szabadságát és az iskolai demokrácia kiteljesedését.²⁴⁷

Másnap a frakciók vezérszónokai fejtették ki a pártok álláspontját. Az ellenzéki pártok (SZDSZ, MSZP, Fidesz) nem csupán részterületeken bírálták a törvényjavaslatot, hanem a koncepció egészét kemény kritikával illették, azt szorgalmazva, hogy a kormány dolgozza át előterjesztését. A koalíciós pártok (MDF, KDP, FKGP) viszont úgy vélték, hogy a törvényjavaslat biztosítja az iskolák és a pedagógusok autonómiáját, érvényesül a tanszabadság és az oktatás világnézeti semlegessége. Egyetértettek

²⁴⁴ Egy törvénytervezet életrajza. Elmondja: Kálmán Attila, a kultusztárca államtitkára. *Új Magyarország*, 1993. május 17. 4.

²⁴⁵ Az oktatásügy az ÉT napirendjén. Ki fizeti a tanulópénz? *Népszava*, 1993. március 6. 4. – Az ÉT előtt az oktatási törvénytervezetek. *Népszabadság*, 1993. március 6. 5. – Érdekegyeztetés az oktatásról. *Új Magyarország*, 1993. március 6. 5.

²⁴⁶ Jövő héten az Országgyűlésben. Megkezdik a közoktatási törvény vitáját. *Magyar Nemzet*, 1993. május 15. 5. – Oktatási törvények a T. Ház előtt. *Magyar Hírlap*, 1993. május 15. 6.

²⁴⁷ A jövő kulcsa a művelődés. *Népszabadság*, 1993. május 18. 4. – Tíz évfolyamossá válik az általános iskola. Megkezdődött a közoktatási törvényjavaslat tárgyalása. *Magyar Nemzet*, 1993. május 18. 5. – Tudósítás a T. Házból. A rászorultság elve érvényesül. *Új Magyarország*, 1993. május 18. 4. – Mádl: az iskolarendszer sokszínű, nyitott. *Magyar Hírlap*, 1993. május 18. 3.

a törvényjavaslatban rögzített elképzeléssel, miszerint 10 évre növekedne a kötelező iskoláztatási idő, s ezzel párhuzamosan szerkezetileg másképpen tagolódna az addigi 8 osztályos általános iskola. Mindezt vitatták az ellenzéki pártok képviselői, akik elvetették az addigi iskolarendszer teljes felbontásának gondolatát. Tisztázatlannak ítélték az iskolai hitoktatás helyzetét, és vitatták a regionális oktatási központok létjogosultságát. Szóvá tették, hogy a kormány a törvényjavaslattal együtt nem dolgozta ki a *Nemzeti alaptantervet*.²⁴⁸

Ahogy az várható volt, a törvény elfogadásával összefüggő rendkívül éles parlamenti vita elhúzódott. A zárószavazásra 1993. július 12-én került sor. A több mint 9 óras szavazást megelőzően Mádl Ferenc összegezte a vita legfontosabb elemeit, illetve a több mint 800 módosító indítványt. Visszautasította a közoktatási törvényjavaslatot ért támadásokat, hangsúlyozta azt is, hogy a szöveget javító, világosabbá, nyelviileg pontosabbá tevő módosításokat a kormány köszönettel fogadta. Kijelentette, hogy a módosító indítványok kétharmada végül nem kapta meg a szükséges bizottsági támogatást, mivel sok volt közöttük az egymásnak ellentmondó javaslat, és közülük többet menet közben éppen a betérjesztőik vontak vissza. A miniszter ezután sorra vette és cáfolta azokat a – főként ellenzéki képviselőktől származó – érveket, amelyek a törvény ellen szóltak. Legsúlyosabb vádnak azt az állítást nevezte, hogy a tárcának és a kormánynak nem volt oktatáspolitikai koncepciója. Ez szerinte félrevezető vád volt, mivel a kormány programja, oktatáspolitikai elképzelése öltött testet a törvényjavaslatban. A tízosztályos iskolaszervezetet érintő kifogásokra úgy reagált, hogy arra az általános műveltség kiterjesztése miatt van szükség. Elutasította a centralizációs törekvéseket illető vádakokat is. A regionális oktatási központokkal kapcsolatban kifejtette, hogy azok hatósági jogkör nélkül alapvetően információnyújtó, elemző és szakmai segítő központként fognak működni. A lelkiismereti és vallásszabadságot féltő ellenzéki kifogásokra azt válaszolta, hogy azok sem állják meg a helyüket. Külön hangsúlyozta, hogy a törvény fontos paragrafusa az, amelyik kimondja, az állami, önkormányzati iskola nem lehet elkötelezett egyetlen vallás mellett sem. A finanszírozási elképzeléseket bíráló megjegyzésekre pedig úgy reagált, hogy a pedagógusok bérét és azok járulékait a központi költségvetés fedezi, ami az önkormányzatokat nemhogy hátrányos helyzetbe hozza, hanem éppen ellenkezőleg: segíti őket. A törvénytervezetet 178 szavazattal, 88 ellenszavazat és 2 tartózkodás mellett fogadta el az Országgyűlés.²⁴⁹

²⁴⁸ Tudósítás a T. Házból. Elnapolták a közoktatási törvénytervezet vitáját. *Új Magyarország*, 1993. május 19. 4. – Parlament. Az ellenzék nem támogatja a közoktatási törvényt. *Népszabadság*, 1993. május 19. 4. – Éles vita a közoktatási törvényről. *Magyar Hírlap*, 1993. május 19. 4.

²⁴⁹ Az MDF elégedetlen a banki menedzsmenttel. A T. Ház elfogadta a közoktatási törvényt. *Magyar Nemzet*, 1993. július 13. 1., 5. – Elfogadták a közoktatási törvényt. *Új Magyarország*, 1993. július

Az 1993. évi LXXXIX. törvény²⁵⁰ jelentős szerkezeti változásokat tartalmazott, bővítette az iskolaalapítás és -fenntartás lehetőségét, és módosította a közoktatás korábbi rendszerét is. A törvényben foglaltak szerint ingyenes volt az óvodai nevelés, a középiskolai, a szakmunkásképző iskolai, a szakiskolai nevelés és oktatás, valamint a kollégiumi ellátás. A törvény megszabta, hogy az állami és az önkormányzati iskola nem lehet elkötelezett egyetlen vallás vagy világnézet mellett sem. Bekerült a törvényszövegbe, hogy az állami és önkormányzati iskolák tananyagában tárgyszerűen és elfogulatlanul ismertetni kell az egyes vallások erkölcsi és művelődéstörténeti tartalmát. A közoktatás rendszerére vonatkozóan az elfogadott jogszabály módosította az alapképzés addigi szisztémáját, mivel tíz évfolyamos általános iskolai képzést írt elő.

Ezzel összefüggésben az általános műveltséget megalapozó nevelés és oktatás az ötödik, hetedik és kilencedik évfolyamtól kezdődően a gimnáziumban és a szakközépiskolában, a kilencedik évfolyamtól kezdődően a szakiskolában volt teljesíthető. Az általános iskolában maradó tanulók a tizedik évfolyamon folytatott tanulmányok befejezését követően alapvizsgát tehettek. A tizedik évfolyamról kiállított bizonyítvány alapfokú iskolai végzettséget tanúsított. A tanítási év, azaz a szorgalmi idő – az alapvizsga, az érettségi vizsga, illetve a szakmai vizsga évét kivéve – minden évfolyamon 190 tanítási nappól állt. A szabadon meghatározható tanítási szünnapok rendjét, csakúgy, mint a tanítás nélküli munkanapokat, az iskola rögzítette éves munkatervében.

A törvény rendelkezett arról is, hogy az iskolában és a kollégiumban iskolaszék hozható létre, elsősorban a nevelő- és oktatómunka segítése, valamint a nevelőtestület, a szülők, a tanulók és az intézményfenntartók együttműködése érdekében. Az iskolaszék megalakítását a nevelőtestület kezdeményezhette, és abban a szülők, a pedagógusok, valamint az iskolafenntartó képviselői vettek részt. Ugyancsak foglalkozott a törvény a tanulói közösségekkel, ezen belül külön is a diákönkormányzatokkal. Ez utóbbiról úgy rendelkezett, hogy a tanulók érdekeik képviseletére diákönkormányzatot hozhatnak létre, és ennek tevékenysége a tanulókat érintő valamennyi kérdésre kiterjedt. A törvény létrehozta a sokat bírált regionális oktatási központokat is.

A jogszabály 1993. szeptember elsején lépett hatályba, de rendelkezéseinek a többségét egy évvel később, az 1994–95-ös tanév kezdetétől kezdték el alkalmazni.²⁵¹ Ez

13. 1., 4. – Elfogadták az oktatási törvényt. Leltár: több mint 800 módosító indítvány – Mádl a pedagógusok bérezéséről. *Népszabadság*, 1993. július 13. 1., 4. – Az Országgyűlés elfogadta a közoktatási és a szakképzési törvényt. *Magyar Hírlap*, 1993. július 13. 1., 4.

²⁵⁰ A törvény teljes szövegét ld.: http://www.okm.gov.hu/letolt/kozokt/kozokt_tv_070823.pdf

²⁵¹ Az MDF elégedetlen a banki menedzsmenttel. A T. Ház elfogadta a közoktatási törvényt. *Magyar Nemzet*, 1993. július 13. 5.

a törvény volt az első, amely átfogta a közoktatás teljes intézményrendszerét, és előmozdította a magyar oktatási struktúra addigi merev rendszerének a fellazítását azzal, hogy egységes keretbe foglalta az oktatásügy addig több jogszabályból eredő szabályozását. Érvényesítette a tanszabadság elvét, leszámolt az iskolafenntartás állami monopóliumával, megteremtette a közoktatás olyan alapját, amely tisztázta a közoktatás szereplőinek a jogait, feladatait, s rendszerébe iktatta a gyermekjogokat.²⁵²

IX. A NEMZETI ALAPTANTERV (NAT) VAJÚDÁSA

A magyar közgondolkodásban az alaptanterv fogalma a fentebb már tárgyalt 1972-es párthatározatban bukkant fel először, melyben olyan rugalmas keretek kialakítását fogalmazták meg, amelyek a pedagógusok fokozatos önállóságának az elősegítésével a folyamatos korszerűsítést tették volna lehetővé. Az elkövetkező bő két évtizedben annak ellenére sem történt érdemi előrelépés, hogy a szakemberek a nyolcvanas években több koncepcióban többször is vizsgálták a kérdést.²⁵³

1989 szeptemberében a *Köznevelésben* láttak napvilágot az első olyan egyértelmű mondatok, amelyek egy új típusú *Nemzeti alaptanterv* kidolgozásának a munkálatait sürgették.²⁵⁴ A *Népszava* 1989. október végén Nagy Józseffel, az Oktatókutatató Intézet igazgatójával készített interjút, amelyben az oktatás helyzetének az áttekintése mellett terítékre került a (nemzeti) alaptanterv kérdése is. Az újságíró kérdésére, hogy a művelődési kormányzat egy munkabizottságot állított-e fel a tantervfejlesztési tennivalók ellátására Nagy igenlő választ adott, s úgy fogalmazott, hogy „[...] valóban alakult egy munkacsoport, amelyik nemzeti – országosnak is nevezhető – alaptanterv kimunkálásán fáradozik. Feladata, hogy még ebben a tanévben olyan alaptémákat, alapképességeket, alapkészségeket soroljon fel, amit – legyen szó akár állami, akár egyházi iskoláról – 16 éves korig minden gyereknek el kell sajátítani. Ez a jelenlegi tanterv fele, kétharmada lehet.”²⁵⁵ December 8-án vált nyilvánossá Báthory Zoltán bejelentése, miszerint „az oktatási reformmozgalom fontos állomásához érkezett: megérezt az elhatározás egy nemzeti alaptanterv készítésére”.²⁵⁶

Ilyen előzmények után 1990. május 7-én lett hivatalos, hogy elkészült a *Nemzeti alaptanterv* (NAT) első tervezete. Báthory utalva annak elnevezésére akkor azt

²⁵² BÁTHORY, 2001. 127.

²⁵³ BÁTHORY, 2001. 133–135.

²⁵⁴ Új tanév – tartalmi változásokkal. *Köznevelés*, 1989/27. (szeptember 1.) 3.

²⁵⁵ GÁL Róbert: Veszélyben a pedagógiai kutatás. A reform nem elég. Beszélgetés dr. Nagy Józseffel, az Oktatókutatató Intézet főigazgatójával. *Népszava*, 1989. október 30. 6.

²⁵⁶ Nemzeti alaptanterv készül. *Köznevelés*, 1989/41. (december 8.) 9.

mondta, hogy azért döntöttek így, mert az az oktatásirányítók feletti, össznemzeti érdekeket kifejező dokumentum, amely azt tartalmazta, hogy Magyarországon milyen közös érvényű értékek szellemében milyen alapvető tudásanyagot kell tanítani, valamint azt, hogy milyen készségeket, képességeket kell fejleszteni az iskolában. A *Nemzeti alaptanterv* első változata szakított az addigi merev struktúrával, az oktatást szabályozó tantervi monopóliummal, azzal, hogy a kialakítandó alaptudást, a kifejleszthető készségeket és képességeket, valamint a műveltségi területeket jelölte meg. Nem látott elő kötelező tantárgyakat, helyette kilenc műveltségi blokkot alakított ki: anyanyelv, matematika, informatika, testnevelés, ember és társadalom, természetismeret, idegen nyelvek, esztétika, valamint technika.²⁵⁷

A tervezet első vitájára május végén egy háromnapos rendezvény keretében – ezerszáz pedagógus részvételével – Székesfehérváron, 12 munkabizottság 54 szekciójában került sor. Az egybegyűlteket levélben köszöntötte Antall József miniszterelnök. Andrásfálvy Bertalan kultuszminiszter felszólalásában egyenesen úgy fogalmazott, hogy ez a vita egy lépést jelent a szabadság felé. A tervezeten dolgozó 108 szakember nevében annak lényegi elemeit Báthory mutatta be. Bevezetőjében hangsúlyozta, hogy a fő céljuk az iskola felszabadítása volt az állami kontroll alól. A tervezet a tanulási folyamatot 4–6 éves kortól 14–16 éves korig három főszakaszra osztotta: elemi, alap- és középfokra, azzal, hogy nem határozta meg, egyik vagy másik mikor kezdődik és meddig tart, mert ennek eldöntését az iskolák kezébe adta, ahogyan a tantárgyak körét is, sőt az intézmények a tantervet és a programot is szabadon választhatták meg. Fontos eleme volt az is, hogy óraszámokat egyáltalán nem írt elő, csak szinteket. Mindez elemi erejű változásokat vetített előre, így a háromnapos vita résztvevői azonnal jelezték, hogy nagy nehézséget fog okozni a tantárgyközpontú gondolkodástól való eltérés, és a tervezet terminológiája is sok félreértésre adott okot. Többen megfogalmazták, hogy az alaptantervvel egy időben kell kidolgozni a követelmény- és vizsgarendszert is, mert csak azzal együtt értelmezhető mindaz, amit az alaptanterv rögzít.²⁵⁸

Nyár elejére már egyre több kérdés látott napvilágot. Beke Kata akkor például úgy fogalmazott, hogy a tervezet nem más, mint egy félkarú óriás, mivel a hogyan az iskoláknak és a pedagógusoknak kell kitervelniük és megvalósítaniuk. Mások pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy a kötelezően előírt tantervhez, óraszámokhoz, mód-

²⁵⁷ Életközeleli lesz a Nemzeti Alaptanterv. Ember – társadalom – informatika. *Népszabadság*, 1990. május 8. – Alapműveltség – állampolgári jogon. Nemzeti alaptanterv. *Magyar Hírlap*, 1990. május 8. 6.

²⁵⁸ A nemezeti alaptanterv vitája. *Népszava*, 1990. május 25. 1. – Készül a nemzeti alaptanterv. *Magyar Hírlap*, 1990. május 25. 13. – Pedagógiai Etika Kódex kellene. Alaptanterv = rendszerváltás az iskolában. *Magyar Hírlap*, 1990. május 28. 5. – A változás csak álom? *Pedagógusok Lapja*, 1990/12–13. (június 18.) 4.

szerekhez kötött pedagógusok többsége egyszerűen nem volt felkészülve erre a nagy önállóságra.²⁵⁹

Más problémák is voltak. Elsősorban az, hogy a dokumentum kidolgozóinak nem volt legitimitása. A testület ugyanis önmagát nevezte ki. A legitimitási válság csak nyár végére oldódott meg, miután a Művelődési és Köznevelési Minisztériumban történt augusztus 24-i egyeztető tárgyalás után olyan megállapodás született, hogy a Báthory által vezetett testület az alaptantervet a Székesfehérváron elhangzott észrevételekkel összefüggésben a minisztériummal közösen dolgozza át. Ekkor lett egyértelmű, hogy tisztázni kell az alaptanterv fogalmát, a műveltségi területeket ért nemegyszer súlyos kritikákat, az alapkövetelményekkel és vizsgarendszerrel való együttes szabályozást.²⁶⁰ Augusztus végén Andrásfalvy Bertalan a fentieket nyomatékosítva jelentette ki, hogy a *Nemzeti alaptanterv* addig nem kerülhet bevezetésre, amíg a követelményrendszer nem készül el.²⁶¹

Hamarosan az is kirajzolódott, hogy a Minisztérium és a Báthory-bizottság között komoly koncepcionális különbségek voltak. A Minisztérium ugyanis arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem alaptantervre van szükség, mert ahhoz sok régi, rossz beidegződés tapadt, hanem alapkövetelmény-rendszerre. Báthory viszont elutasította ezt a megközelítést, s azt hangsúlyozta, hogy a két koncepció lényegi különbsége az, hogy a tanterv az átadandó tudásanyag keretét jelenti, míg a követelmények ennek nyomán alakulhatnak ki. Amennyiben tehát csak a követelmények kerülnek meghatározásra, akkor a pedagógusoknak kellene a tantervet készíteniük. Az alaptantervre pedig azért van szükség, mert anélkül nem lehet egységes oktatási rendszerről beszélni, amelyben a tudásszintek egymásra épülnek. Egy ezzel ellentétes koncepció ellehetetlenítené az iskolák közötti átjárást is, mivel a tanulást egy adott iskolatípus követelményei szerint kellene újratekinteni.²⁶²

A NAT második változatát 1991 májusában mutatták be, amely már tíz műveltségi tömböt tartalmazott. Új témakörként került abba bele az *Életvitel, család, háztartás*.²⁶³ Ezzel kapcsolatban a *Népszava* korabeli kommentárjában így fogalmazott: „Életvitel, család, háztartás»-on belül a 12 évesek számára a következő követelményt írja elő: »Legyen fogalma a kölcsönök mibenlétéről.« A 14–16 éves pedig »Tudjon észszerűen gazdálkodni inflációs, recesszív gazdasági helyzetben. Legyen

²⁵⁹ Csak félkarú óriás. Készül a nemzeti alaptanterv. *Népszava*, 1990. június 18. 5.

²⁶⁰ Készülőben az új alaptanterv. „Össz nemzeti értékek” képviselőjében. *Magyar Hírlap*, 1990. szeptember 29. 8. – Közlemény. *Köznevelés*, 1990/31. (október 5.) 6.

²⁶¹ Iskolaszéket sürget az SZDSZ. Még korai a nemzeti tanterv bevezetése. *Magyar Nemzet*, 1990. szeptember 1. 11.

²⁶² Nem tudni, lesz-e nemzeti alaptanterv. *Népszabadság*, 1990. október 17. 10.

²⁶³ A nemzeti alaptanterv szerint: Szuperkorosztály a láthatáron.

jártas a lakáshoz jutás, lakásépítés ügyintézésében.« Ez utóbbiban pillanatnyilag még a legrafináltabb, többdiplomás állampolgár sem jártas, nem beszélve az IKV-król, önkormányzatokról, minisztériumokról és a kormányról. Két út lehetséges: vagy töröljük a fenti követelményt a NAT-ból, vagy fénysebességre kapcsolunk gazdasági fejlődésünkben, azaz a valóságot alakítjuk a tantervi követelményekhez.”²⁶⁴

Menet közben a viták is folytatódtak, de a minisztérium és az előkészítő bizottság közötti munkakapcsolat továbbra sem volt zökkenőmentes. Ebben az is szerepet játszott, hogy az a Gázsó Ferenc által vezetett szakértői bizottság, amely az oktatási törvény előkészítésén dolgozott, lényegében ellenezte, hogy az alaptantervet összefüggésbe hozzák a törvényelőkészítéssel. A laikusok számára pedig továbbra is gondot okozott az, hogy a tervezet nem a tantárgyak kötelező tematikáit határozta meg, hanem műveltségi területeket és tanárközi képzési célokat rögzített. Továbbra sem készültek el a vizsgakövetelmények, amelyek rögzítették volna, hogy a tanulóknak az iskolázás végére milyen készségeket, képességeket kell elsajátítaniuk. Szeptember második felében egyelőre csak annyi látszott biztosnak, hogy a NAT harmadik változata november 15-ég készül el.²⁶⁵

Baranyi Károly,²⁶⁶ a kultuszminisztérium főosztályvezetője, akinek feladatkörébe tartozott a NAT körüli szakmai és társadalmi viták összefogása, 1992 januárjában közölte a *Magyar Nemzet*tel, hogy az új tervezetet, amelyen százötvenen dolgoztak, a minisztérium megkapta, azt pedig külsős bírálóknak adják majd ki véleményezésre. Bár Baranyi tartózkodott a tervezet bírálatától, azt azért jelezte, hogy véleménye szerint egy olyan alaptantervre van szükség, amelyben fajsúlyos szerepet kap többek között a magyar irodalom, a végső változatnak pedig „világossá kell tenni továbbá, hogy a történelem az egyik fő része az oktatásnak, úgyis mint a nemzeti identitástudat kialakításának nélkülözhetetlen eszköze”.²⁶⁷

²⁶⁴ Uo.

²⁶⁵ Alaptanterv-3 – Kérdés, hogyan fogadják a pedagógusok. A szürke egytankönyvűség alkonyán. *Magyar Hírlap*, 1991. szeptember 23. 6.

²⁶⁶ Baranyi Károly (? 1949 – Budapest, 2019. február 20.) papnak készült, de végül matematika–fizika végzettséget szerzett. Három évtizeden keresztül ingyenes fizikafelkészítőt tartott a SOTE-n az orvosi egyetemre, műszaki és természettudományi karokra jelentkező diákoknak. A Művelődési és Közoktatási Minisztériumban 1990-től 1994-ig a Közoktatási Főosztályt vezette, fő feladata a *Nemzeti alaptanterv* munkálatainak irányítása volt. Az 1994-es választások után a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tanított matematikát, kozmológiát, érveléstechnikát, és speciális szemináriumokon oktatott a természetfilozófiát, a filozófiát és a matematika határterületeit felölelő témákról, emellett számos jelentős szakmai publikációja jelent meg.

²⁶⁷ Gondolkodni és beszélni! – mondta Babits Mihály. Milyen legyen a nemzeti alaptanterv? *Magyar Nemzet*, 1992. január 8. 10.

Másnap Dobos Krisztina helyettes államtitkár sajtótájékoztatón jelentette be, hogy hamarosan nyilvánosságra hozzák a NAT újabb változatát, amelyre január 31-ig várják az észtervételeket. Hangsúlyozta azt is, hogy a harmadik koncepciót sem lehet stabil változatnak tekinteni.²⁶⁸ A hónap végén Baranyi nyilatkozatával összhangban megjelentek az első olyan kritikai észtervételek is, amelyek nemtetszésüknek adtak hangot, hogy a nemzeti identitástudatot leginkább formáló tárgyak – az irodalom, a történelem és a művészetek – az ember és a társadalom tömbbe kerültek bele.²⁶⁹

Március első felében a Budapesti Pedagógus Kamara szervezésében újra Székesfehérváron zajlott a harmadik változat újabb véleményezése. A jelenlévők – akik mint utólag kiderült, számosságuk ellenére csak egy szűk körből kerültek ki, s ezért nem is lehettek a pedagógus társadalom egészének a reprezentánsai – összességében elfogadhatónak ítélték meg azt. Dobos Krisztina viszont jelezte, hogy a tárca ennek ellenére úgy látja, hogy a negyedik változat kidolgozása előtt további szakmai viták szükségesek. Báthory erre úgy reagált, hogy készen áll az újabb, általuk is helyeselt korrekciók elvégzésére, azzal, hogy az nem jelentheti a teljes átdolgozást.²⁷⁰

Hamarosan azonban világos lett, hogy igen komoly véleménykülönbségek voltak. Andrásfalvy egy nagykanizsai rendezvényen egyenesen úgy fogalmazott, hogy „nem tekintem megaménak a nemzeti alaptanterv most elkészült változatát, mert nem eléggé alkalmas a kulturális, szellemi alapértékek továbbadására”.²⁷¹ Április végén lett egyértelmű az, hogy a minisztérium által felkért külsős szakértők is bírálatokat fogalmaztak meg a NAT harmadik változatával szemben; számos kritika érte nemcsak az irodalommal és a történelemmel összefüggő kitételeket, hanem a természeti blokk pontatlanságait is.²⁷²

A *Köznevelés* pedagógiai folyóirat 1992. június 12-én külön mellékletben hozta nyilvánosságra a lektori véleményeket a tervezetről. A kultusztárca által felkért 15 szakember komoly kritikákat fogalmazott meg azzal kapcsolatban. A tanterv kritikusai nem fogadták el a NAT addigi egyik legsarkalatosabb alapelvét, hogy az nem tantárgyakat írt elő, hanem műveltségi területeket határozott meg, ami ugyan lehetővé, de nem kötelezővé teszi egyes tantárgyak csoportosítását. Egyértelművé vált, hogy a bírálatokkal összefüggésben a kultusztárca a tervezet egészét fogja felülvizs-

²⁶⁸ Dobos Krisztina a közoktatási törvény vitáiról. Harmadik koncepció – javított kiadás. *Magyar Hírlap*, 1992. január 9. 4.

²⁶⁹ A nemzeti alaptanterv. Hol marad a ház alapozása? *Magyar Nemzet*, 1992. január 28. 10.

²⁷⁰ Nemzeti Alaptanterv-vita Székesfehérváron. Már csaknem konszenzus. *Magyar Hírlap*, 1992. március 9. 5. – Megegyezés a NAT-ról. *Pedagógusok Lapja*, 1992/6–7. (március 31.) 13.

²⁷¹ Nem tekintem megaménak. *Magyar Nemzet*, 1992. március 21. 4. – Andrásfalvy nem érzi magáénak az alaptantervet. *Magyar Hírlap*, 1992. március 21. 3.

²⁷² Konszenzus helyett váratlan fordulat. Mégsem jó a nemzeti alaptanterv. *Népszava*, 1992. április 25. 7.

gálni. A fejleményekre Szebenyi Péter,²⁷³ a tervezet egyik kidolgozója reagált, s nehezményezte, hogy a kultusztárca a lépéseivel felborította az alaptanterv addigi koncepcióját.²⁷⁴ Szebenyi megnyilvánulására Baranyi kijelentette, hogy a tárca célja nem az addigi munka lerombolása, hanem annak javítása. Közölte: a minisztérium továbbra is számít azoknak a szakembereknek a további közreműködésére, akik a NAT korábbi változatait készítették, sőt Báthory Zoltánnak egyenesen kulcsszerepet szánnak a vizsgarendszerek és követelmények kidolgozásában.

Előrevetítette azonban azt is, hogy a NAT-nak nem a szakmai minimumot kell tartalmaznia, hanem alapelveket. Jelezte, hogy a tárca meglátása szerint az alaptantervnek inkább esszének kell lennie, s nem hivatalos előírásnak, ugyanakkor a tanszadtság elve mellett egy másik elvnek, az iskolák átjárhatóságának is érvényesülnie kell benne, amihez viszont elfogadható és igazolt tudásszintet kell igazolni. A főosztályvezető reflektált azokra a vádakra is, amelyek az oktatási törvényt követően a NAT-tal kapcsolatban is megfogalmazódtak, hogy az új változattal nem egy világnézeti, semleges alaptanterv születik majd meg. Úgy fogalmazott, hogy „[...] én nem tudom felfogni, mi az a világnézeti semlegesség, és ha valaki ezt világosan és elfogadhatóan körvonalazza, mit értsünk e fogalmon, igen hálás leszek. Mint értékrendszert a platonai etikai alapelveket tudom elfogadni: tanítsuk azt, ami szép, jó és igaz. Ezt és csakis ezt fogadom el a kötelező pedagógiai értékrendszer alapjául. Más etikai követelmény nem befolyásolható.”²⁷⁵

Több hónapnyi szélcsend után 1993. január 13-án a budapesti Kossuth Klubban került sor a NAT két, egymástól eltérő, vagyis a Báthory-féle és a minisztérium által kidolgozott változatának a szakmai vitájára. A feszültségeket és a személyi konfliktusokat jól mutatta Báthory Zoltánnak, a NAT harmadik változatát kidolgozó csoport vezetőjének és a Baranyi Károlynak, a NAT negyedik változatát koordináló testület irányítójának a konfliktusa. Az történt, hogy miután több neves szaktekinetly elmondta a minisztérium szakértői gárdája által időközben kidolgozott NAT negyedik változatát bíráló bevezető előadását, Baranyi kért szót, hogy reflektáljon a megjegyzésekre. Pár perc után azonban Báthory arra hivatkozva szakította félbe, hogy lejárt a hozzászólásra biztosított öt perce. Ezután Baranyi azt kérte, hogy a több mint másfél órás bírálatokra hadd reagáljon még öt percig. Báthory azonban ezt

²⁷³ Szebenyi Péter (1933–2001) 1955-ben az ELTE-n a történelem szakot, 1962-ben a pécsi Tanárképző Főiskolán az orosz szakot végezte el. 1978-ban a neveléstudományok kandidátusa, 1995-ben akadémiai doktor lett. A NAT egyik kezdeményezője és gyakorlati munkálatainak egyik irányítója volt.

²⁷⁴ Összeesküvés az alaptanterv ellen? *Magyar Hírlap*, 1992. június 29. 5.

²⁷⁵ Tanítsuk azt, ami szép, jó és igaz. *Magyar Hírlap*, 1992. július 22. 8.

megtagadta tőle. Baranyi végül csak Zsolnai József²⁷⁶ közbenjárására szólalhatott fel ismét.

A kínos incidenst több felszólaló is ingerülten szóvá tette, amire az egyik szervező a mikrofonhoz lépett, s közölte, hogy ez egy tudományos tanácskozás, aminek megvannak a maga szabályai. Báthory és Baranyi közötti vita lényege egyébként az volt, hogy míg a NAT harmadik változata követelményi minimumokat határozott meg és két szinten, központilag és az intézmények szintjén szabályozott, addig a másik tervezet ezeken túl kerettantervekkel is. Ez utóbbit Báthory fölöslegesnek tartotta. Baranyi szerint viszont a minimumkövetelmény volt a rossz szabályozóeszköz, mert iskolatípustól függően az mindenütt más, ezért helyette a készségek, a képességek terén kell megfogalmazni a követelményeket, a tudást pedig egy egységes vizsgálóval minősíteni. A kerettantervekről szólva – amelyeket a minisztérium egyébként nem akart kötelezővé tenni – pedig azt hangsúlyozta, hogy azokat igenis igénylik a pedagógusok.

A tanácskozáson ugyancsak élénk polémiát váltott ki Lukács Péternek a felszólalása is, aki „műalkotásoknak” titulálta a *Nemzeti alaptantervek* addig elkészült összes változatát, amelyeknek – állítása szerint – egyetlen közös vonásuk csak a tanácstalanság volt. Hosszas fejtegetés után a véleménye végül arra hegyeződött ki, hogy nincs is arra/azokra szükség. A jelen lévő tanárok viszont nem értettek ezzel egyet. Az egyre feszültebb légkörben felszólaló pedagógusok egymást kiegészítve jelezték, hogy nekik igenis szükségük van alaptantervre. Egy budapesti tanárnő egyenesen úgy foglalt állást, hogy nem lenne szabad elfeledkezni az iskolai követelmények szabályozásáról akkor, amikor gyerekekről és tanárokról van szó.²⁷⁷

Ilyen előzmények után március második felében került sor a budapesti Ady Endre Gimnáziumban arra a háromnapos országos tanácskozásra, amelyen 620 pedagógus 18 szekcióban mondta el véleményét a kérdésről. A tanácskozás végkicsengése az volt, hogy szinte az összes műveltségi tömb szekciójában hiányolták a tartalmi szabályozás mellől a követelményrendszert, s szakmai pontosításokat, egyértelmű terminológiákat, azonos definícióértelmezést, rövidebb-tömörebb fogalmazást, a pedagógusok felkészítését (átképzését), radikális tananyagcsökkentést javasoltak.

²⁷⁶ Zsolnai József (Szeged/Ásotthalom, 1935. március 12. – Törökbálint, 2011. január 12.) egyetemi tanulmányait Szegeden végezte, majd 1973 és 1976 között Budapesten tanult. 1980-tól az Országos Köznevelési Intézet tudományos osztályvezetője, 1981-től a képesség- és tehetségfejlesztés lehetőségeinek kutatásvezetője, 1990–1995 között az Országos Köznevelési Intézet főigazgatója volt.

²⁷⁷ A negyedik alaptanterv se jó? *Magyar Hírlap*, 1993. január 14. 3. – Nemzeti Alaptanterv-ütközet. *Népszabadság*, 1993. január 14. 4. – A konszenzuseresés napja. Alaptanterv helyett kerettanterv. *Új Magyarország*, 1993. január 14. 4. – Rendhagyó tudósítás egy rendhagyó tanácskozásról. *Köznevelés*, 1993/6. (február 12.) 4. – Alaptantervek háborúja. A negyedik NAT-változatnál tartanak. *Népszabadság*, 1993. január 26. 18.

Dobos Krisztina a konferencia zárónapján tartott sajtótájékoztatón úgy nyilatkozott: annak ellenére, hogy a kérdésben az álláspontok közeledése volt tapasztalható, a leglényegesebb kérdésben a szakértők között továbbra sem volt elmozdulás. Neve-sül: benne legyen-e az alaptantervben, hogy mit tanítsanak az iskolák, azaz a közös műveltségi követelmények, vagy csupán az azt meghatározó alapelvek szerepeljenek benne. A helyettes államtitkár után Baranyi is nyilatkozott, s leszögezte, hogy az alaptanterv március 15-i keltezésű legújabb változata jelentősen eltért elődjétől, de megőrizte annak koncepcióját.²⁷⁸

Érdemi előrelépés azonban az elkövetkező hónapokban sem történt. A kultusztárca új vezetője, Mádl Ferenc az 1993/1994-es tanévnyitóra írt üzenetében viszont már világos és egyértelmű üzenetet fogalmazott meg: „[...] senki sem ülhet most önelégül-ten a babérjain. A művelődési tárca munkatársainak a törvényszabta menetrend sze-rint számos kiegészítő-végrehajtási jogszabályt és kerettanterveket kell létrehozniuk és mindenekelőtt be kell fejezniük a már készülőben lévő nemzeti alaptanterv mun-kálatait. Az európai értékrendhez igazodva ez határozza majd meg a magyar oktatás szellemiségét, és ennek alapján tudják a pedagógusok is kidolgozni – legjobb egyéni elképzeléseiket beleszőve – a helyi oktatási és nevelési programokat. A törvény ugyan »tisztá beszéd«, ám céljai a pedagógusok tudása, hite, embersége, alkotó közremű-ködése nélkül megvalósíthatatlanok.”²⁷⁹

Pár nappal később hivatalosan is bejelentették, hogy a kormány meghatározta a *Nemzeti alaptanterv* elkészítésének ütemtervét, azzal, hogy az alaptanterv leg-fontosabb elveit még abban az évben kormányrendeletben fogják nyilvánosságra hozni.²⁸⁰ Október 15-én állt fel a művelődési miniszter megbízásából az a számos szakmai és érdekvédelmi szervezet képviselőjéből összeállított 23 tagú bizottság, amelynek feladata az alaptanterv negyedik változatának véleményezése volt. Mádl elnökletével végül novemberben a Zenetudományi Intézetben újabb vitán vizsgálták meg az alaptantervet. Ezen ismét komoly ellentétek robbantak ki, mivel a szakértői bizottság most a Baranyi-féle változatot szedte ízekre, és egy négytagú fogalmazó bizottság ez alapján összeállított egy újabb verziót. Csakhogy azt sem Baranyi, sem az addigi munkában részt vevő szakemberek nem fogadták el, mert úgy értékelték, hogy ahhoz nekik lényegében már semmi közük nem volt. Mádl véget vetve az újabb parttalan vitáknak ekkor kijelentette, hogy a kormány egy kodifikált alaptantervben

²⁷⁸ Majd csak lesz egy NAT... *Új Magyarország*, 1993. március 22. 5. – Fontolva halad a NAT. *Népszava*, 1993. március 22. 4. – Közeledő álláspontok. Vita a nemzeti alaptantervről. *Népszabadság*, 1993. március 22. 4.

²⁷⁹ Mádl Ferenc. Az új oktatási törvények szellemébe. *Magyar Nemzet*, 1993. szeptember 1. 11.

²⁸⁰ Kormányshóvivói tájékoztató. Alaptanterv – alapelvek. *Népszava*, 1993. szeptember 4. 4.

gondolkodik, s ezért az előkészítésben is erre kell törekedni, amit majd nyilvánosságra hoznak és szakmai vitára bocsájtanak.²⁸¹

Az érdemi munka azonban nem folytatódott, mivel időközben újabb konfliktus robbant ki, ezúttal a minisztériumon belül: Kálmán Attila államtitkár és Baranyi Károly főosztályvezető között. Kálmán azt állította, hogy a Baranyi-féle NAT-nak több kifogásolható pontja van, míg Baranyi azzal érvelt, hogy a vezetése alatt álló testület koncepciója széles társadalmi egyetértés következményeként jött létre. Mádl ekkor ultimátumot adott a két szakembernek, s közölte velük, hogy amennyiben november 29-ig nem tudnak egymással megegyezni, s egy publikálható változatot közösen elkészíteni, úgy kénytelen lesz a feladatot másra bízni.²⁸² A két érintett szakpolitikus azonban nem tudott egymással egyetértésre jutni. Ennek okai az MDF különböző szárnyai közötti ellenétekkel voltak összefüggésben, de elsősorban azzal, hogy a Baranyi-féle változat még a közoktatási törvény elfogadása előtt készült el. A probléma abból fakadt, hogy a közoktatási törvény az oktatással összefüggésben számos kérdést megválaszolatlanul hagyott, s azokat a NAT-ra hárította. Ilyen kérdések közé tartozott például az, hogy milyen mértékben legyen egységes a közoktatás rendszere; hogy milyen tantárgyakat kell kötelezővé tenni. Azért volt ez fontos, mert ennek eldöntésétől függött az intézményrendszer átjárhatósága, és ebből következően az esélyegyenlőség is. A másik fontos kérdés pedig az volt, hogy milyen legyen az így felállításra kerülő oktatási rendszer: korán szelektáló, vagy a pályaválasztás időpontját kitoló, tehát az esélyegyenlőséget jobban biztosító. Kulcskérdésnek számított az is, hogy az oktatási időből mennyit vegyen el a központi tananyag, s mennyi idő jusson a saját, helyi tantervre.²⁸³

Miután Kálmánnak és Baranyinak nem sikerült megállapodniuk, január utolsó napjaira Mádl Ferenc kultuszminiszter utasítására és felügyelete mellett végül Kálmán irányításával készült el az alaptanterv legújabb változata, amelynek eredeti első változatát egyébként még a szegedi József Attila Tudományegyetem munkacsoportja készítette el, s melyet a viták érdemi kérdéseit abszolválva dolgoztatott a tárcáé. A minisztérium munkaanyagként elfogadott, mintegy 70 oldalas dokumentumát február másodikán a *Magyar Nemzet*ben külön mellékletében hozták nyilvánosságra.

Mádl a NAT értékrendjéről nyilatkozva elmondta: azt úgy alakították ki, hogy általa is kiteljesedjék a jogegyenlőség, hogy biztosítva legyen a közoktatásban a lel-

²⁸¹ Nemezeti alaptanterv: hogyan tovább? *Népszabadság*, 1993. november 9. 5.

²⁸² Hétfőig lehet egyezkedni a nemzeti alaptantervről. *Népszava*, 1993. november 24. 1., 3.

²⁸³ Nemezeti alaptanterv négykezre. *Népszabadság*, 1993. november 30. 7. – A tárcán belül egyeztetik a nemzeti alaptantervet. *Magyar Nemzet*, 1993. december 2. 15. – Visszatérő bajok tanulás nélkül. Miért nincs béke a NAT körül? *Magyar Hírlap*, 1993. december 6. 17. – Kiüresedett törvény, hiányzó alaptanterv. *Népszava*, 1994. január 7. 5.

kiismereti meggyőződés szabadsága és a vallásszabadság, a hazaszeretet meghatározó szerepe, a nemzeti és etnikai kisebbségek anyanyelvű oktatáshoz való joga, valamint a bármilyen szempontból fogyatékos gyermekek későbbi társadalmi beilleszkedésének a megalapozása. Ez a változat nem a kötelező iskoláztatás időszakára, hanem a teljes középiskolai tanulmányokra szólt. Két részből állt: a Tantervi alapelvekből és a Tantervi követelményekből. A Tantervi alapelvek négy fejezetből állt: az első fejlődésünk kívánatos értékrendjével és emberképével a középpontban a közoktatás általános céljait, a második a követelményrendszerrel és a vizsgakövetelményekkel a tartalmi szabályozás elveit írta le. (Tízéves általános képzés után alapvizsgát, általános és középiskolai képzés után záróvizsgát, érettségi vizsgát lehetett letenni.)

A harmadik fejezetben a közoktatás kiemelt területeinek – így a nemzeti és etnikai kisebbségek, a fogyatékos tanulók, a kisiskolások nevelésének és oktatásának, valamint a tehetséggondozásnak és a felzárkóztatásnak – az oktatási elveit tartalmazta, míg az utolsó, negyedik fejezet az általános képzés területeit vette számba, és azok alapvető feladatait határozta meg. A kilenc képzési terület: magyar nyelv, irodalom, idegen nyelv, matematika, ember és társadalom, természetismeret, művészetek, gyakorlati készségek és ismeretek, valamint a testnevelés és sport voltak. A különböző tantárgyak e kilenc képzési területhez kapcsolódtak. A követelmények ekkor még nem kerültek véglegesítésre, mivel azok az alapelvekre épültek, s továbbra is csak elfogadásuk után lehetett őket véglegesíteni. A dokumentum azt is előláta, hogy a NAT-tal összhangban az egyes iskolatípusokra vonatkozóan kerettantervek készülnek, az iskolák pedig ezek valamelyike alapján dolgozzák ki a saját, helyi tanterveiket.²⁸⁴ Az Országos Köznevelési Tanács február 14-én módosítási javaslattal és nagy szótöbbséggel elfogadta a *Nemzeti alaptantervet*.²⁸⁵

Mádl 1994. február 25-én jelentette be, hogy előző nap a kormány rendeletet fogadott el a *Nemzeti alaptanterv* tantervi alapelveiről. Az alaptanterv másik részét, a tantervi követelményeket a Művelődési és Közoktatási Minisztérium az alapelvek

²⁸⁴ Jövő hétre készül a nagy mű. A végső Nemzeti alaptantervet a miniszter szerkesztette. *Népszava*, 1994. január 21. 3. – A nemzeti alaptanterv munkálatai végső stádiumban. Nem tervezik az óraszám bővítését. *Magyar Hírlap*, 1994. január 22. 1. – Elkészült a nemzeti alaptanterv. A közoktatási tárca már elfogadta. *Népszabadság*, 1994. február 1. 1., 9. – Nemzeti alaptanterv. A Magyar Nemzet melléklete. *Magyar Nemzet*, 1994. február 2. – Megóv az anarchiától, védi a nemzeti egységet. Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter a Nemzeti alaptantervről. *Magyar Nemzet*, 1994. február 2. 11. – Elkészült a NAT – avagy mégsem? *Magyar Hírlap*, 1994. február 2. 3. – Válaszol Szemkeő Judit helyettes államtitkár. Készen van-e a nemzeti alaptanterv? *Magyar Hírlap*, 1994. február 3. 4. – NAT: alapelvek és követelmények. *Népszabadság*, 1994. február 3. 6.

²⁸⁵ Döntés a NAT-ról. *Népszabadság*, 1994. február 15. 5. – A javaslatokat beépítették a tervezetbe. Ma kerül a kormány elé. *Magyar Nemzet*, 1994. február 24. 14.

elfogadása után két hónappal később tervezte kibocsájtani. A NAT szerint meghatározott követelményrendszer alkalmazása az alaptanterv kiadását követő harmadik év első szeptemberének első napjától volt kötelező.²⁸⁶

Az Antall–Boross kormányzat utolsó hónapjaiban a NAT munkálatai azonban félbeszakadtak, s nem került már sor a követelményrendszer legalizálására. Az új szocialista-liberális kormány és a liberális szaktárca 1994 nyarán, a választási győzelem után új irányt szabott az oktatáspolitikának, s benne a NAT-nak is. A végső változat csak 1995-ben készült el.²⁸⁷

²⁸⁶ Rendelet a nemzeti tantervi alapelvekről. *Magyar Nemzet*, 1994. február 25. 1., 5. – Elfogadták a Nemzeti alaptanterv alapelveit. *Népszabadság*, 1994. február 25. 1., 4. – A kormány elfogadta a nemzeti alaptantervet. *Magyar Hírlap*, 1994. február 25. 3.

²⁸⁷ BÁTHORY, 2001. 131., 150.

UJVÁRY GÁBOR

AZ ANTALL-KORMÁNY ÉS A FELSŐOKTATÁSI TÖRVÉNY VIZSZONTAGSÁGOS ÚTJA ANNAK ELFOGADÁSÁIG

Az első szabadon választott kormány a felsőoktatás fejlesztését – az annak kérdéseivel, elsősorban történelmi múltjával igen alaposan foglalkozó Antall József, az egyetemi életből érkezett számos kormánytag és vezető köztisztviselő, de maga a kormányprogram is – stratégiai fontosságúnak tartotta. Emiatt a Művelődési és Oktatási Minisztériumon (MKM) belül kiemelt szerepet kapott az ezzel a területtel foglalkozó Felsőoktatási és Kutatási Főosztály (amelyet 1993 nyarán négy részre: Tudományos Ügyek Főosztályára, Általános Felsőoktatási Főosztályra, Pedagógus- és Művészképzési Főosztályra és Nemzetközi Oktatási és Együttműködési Főosztályra osztottak). Az ezt 1990. augusztusától 1993. augusztusáig vezető, komoly államigazgatási – benne felsőoktatás-szervezési és kutatási – tapasztalatokkal bíró Bakos István visszatekintése szerint a főosztály 45 fő körüli, érdemi feladatokkal foglalkozó állománya a minisztérium összlétszámának mintegy egytizedét tette ki, és az 1990-es kormányváltás utáni időszakban a munkatársak közel fele kicserélődött. Beszédes adat, hogy az 1991 első kilenc hónapjában a minisztériumba érkező 38 000 ügyirat közül 9000 került ide, s az 1990-es kormányprogram felsőoktatási fejezetének nagy részét megfogalmazó Bakos úgy tapasztalta: „a minisztériumi vezetői értekezletek napirendjének egyharmadát szintén a mi előterjesztéseink, anyagaink tették ki”.¹

A területet felügyelő helyettes államtitkár Biszterszky Elemér (1990. október–1991. március; ezután közigazgatási államtitkárként továbbra is az ő ellenőrzése alá tartozott a főosztály), majd Kubovics Imre (1993. április–1994. július) lett. Mindketten az egyetemi életből érkezve foglalták el hivatalukat, akárcsak a miniszteri tisztséget betöltő Andrásfalvy Bertalan (1990. május 22.–1993. február 22.), illetve Mádl Ferenc (1993. február 22.– 1994. július 15.) is.²

A felsőoktatás – éppen kiemelt szerepe miatt – már az Antall-kabinet megalakulása utáni hónapokban a támadások kereszttűzébe került. Az ellenzéki pártok többségében szintén egyetemi vagy főiskolai, illetve kutatóintézeti háttérrel rendelkező

¹ BAKOS István: *Közzolgálatban*. Budapest, Püski, 1994. (A továbbiakban: BAKOS, 1994.) 400–403. és 509.

² A tárca belső szervezetéről, a felsőoktatás minisztériumon belüli helyéről, feladatairól lásd e kötetben itt és a továbbiakban is Keresztes Csaba tanulmányát.

vezetői, illetve a részben hozzájuk tartozó, részben pedig általuk befolyásolt hallgatók – függetlenül attól, hogy nyilvánvaló volt: az ország rendkívüli gazdasági nehézségei következtében gyökeres változtatásokra nincs lehetőség – a kezdetektől bírálták a kormány felsőoktatással kapcsolatos, általában koncepciózus és kiérlelt elképzeléseit. Ahogy Bakos István, önkritikától sem mentesen felidézte: „[...] az előző korszak szinte minden hibáját [...] már az új kormánynak és Andrásfalvy Bertalannak, illetve az új minisztériumi vezetésnek kellett elszenvednie. Az új vezetőség – részben a miniszter keresztény-humanista magatartása és államigazgatásbeli járatlansága, részben a kormányfő szoros regulázása, másrészt a közvetlen vezetőtársak együttérző-segítőkészségének hiánya, főként azonban az ellenzék által befolyásolt médiák folyamatos, kíméletlen, olykor embertelen támadássorozata következtében – rendkívül nehezen, folytonos cserékkel állt fel, illetve konszolidálódott.”³

Mindehhez a kormánykoalíciót alkotó pártok és az államigazgatás belső, illetve egymás közötti vitáinak, problémáinak sora társult, a művelődési és közoktatási tárca esetében is. Az új képviselők és hivatalnokok többségének ugyanis semmiféle közigazgatási gyakorlata nem volt, közülük viszont a felsőoktatáspolitikához – éppen korábbi, abban szerzett tapasztalataik folytán – sokan érteni véltek (általában mégsem igazán értettek). Ráadásul a kormányt állandóan ostromozó sajtó és média is erősen befolyásolta a közhangulatot, s ennek következtében számos, a kabinet törekvéseivel egyébként egyetértő, rátermett szakember nem vállalt minisztériumi tisztséget vagy hamar elhagyta azt; a tárca vezetői státuszaiban is viszonylag nagy volt a fluktuáció. Néhány új tisztviselő pedig rengeteg kárt okozott a minisztériumot is a politika terepének tekintő, inkább ártalmas, mint hasznos tevékenységével, illetve azzal a hozzáállásával, amelynek lényege a múlttal való teljes leszámolás igénye, a mindenáron való tisztogatás vágya volt. Ezt abban az apparátusban szerették volna végrehajtani, amely az 1980-as évek második felétől már nem igazán kötődött az egypártrendszerhez. Bármennyire is igazságtalan volt ez a viszonyulás az ott – vagy éppen a felsőoktatásban – dolgozókkal szemben, mégis kétségtelen, hogy az 1989-ig tartó időszak öröksége több mint terhes volt.

Ehhez járult még, hogy a felsőoktatás tárcafelügyeletének kérdésében komoly viták alakultak ki a kormányon belül, illetve az MKM, valamint a Földművelésügyi és a Népjelölti Minisztérium között, mivel utóbbi kettő ragaszkodott az agrár, illetve az egészségügyi felsőoktatási intézmények irányításához. Mindezt tetézte, hogy olykor Antall József miniszterelnök és Andrásfalvy Bertalan között is feszültté vált a viszony, ráadásul az MKM és a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) elképzelései is többször összeütköztek a felsőoktatási és az akadémiai törvény hosszadalmas

³ BAKOS, 1994. 352.

előkészítő munkálatai, illetve az akadémikusok és az egyetemi oktatók tudományos minősítésének Andrásfalvy kezdeményezte átvilágítása kapcsán.⁴

Hasonló konfliktusok ugyan mindig és minden politikai éra alatt előfordulnak az államigazgatásban és az egyes minisztériumokon belül, ám mindezeknek a szerepe 1990 után, a magyar gazdaság szinte reménytelen helyzete, az európai mércével mérve igen elmaradottnak tekinthető felsőoktatási szféra megújulási képességeinek korlátozottsága, illetve a frissen elnyert – ezért néha visszasan alkalmazott – politikai és szólásszabadság következtében megsokszorozódott. Annál is inkább, mivel a médiát egyértelműen az ellenzéki pártok uralták.

Ha mindez nem lett volna elég, a felsőoktatás 1945, különösen 1948 után bekövetkezett torz fejlődése, a korábbi nyugat-európai minták követése helyetti szovjetizálása, a sokszor inkább párthűségük, mint szakmai tudásuk alapján kinevezett vezetők és oktatók érthető pozícióföltétele hátráltatta a gyors változások – egyébként általánosan követelt – igényét. E területen is rendkívül korlátozott volt tehát az ország kitérési lehetősége, az új kormány mozgástere, bármilyen sokan is reménykedtek benne, hogy a demokrácia beköszöntével Magyarország néhány esztendőn belül felzárkózhat a fejlett nyugat-európai államokhoz.

A 19. század közepétől az európai fővonalat, azon belül elsősorban a 19. század elején – a berlini tudományegyetem 1810. évi alapítása kapcsán – megfogalmazott humboldti eszményeket követő magyar felsőoktatásban komoly törést okoztak az 1945-öt, de főleg 1948-at követő változások. A totális, majd 1963-tól már korlátozottnak is tekinthető diktatúrát a felsőoktatás tekintetében – miként a szovjet érdekszférába tartozó országok mindegyikében – a szovjet minták másolása, az azokhoz való kényszerű igazodás jellemezte. A kommunista párt már 1945-től kíméletlen hadjáratot indított a Horthy-korszak több, nemzetközileg ismert professzorával szemben, de még azon tudósok közül is többen külföldre távoztak 1948 körül, akik korábban örömmel üdvözölték az 1945 utáni – már kezdetektől a szovjetek támogatta kommunisták uralta –, rövid ideig tartó politikai pluralizmust.

A látszatdemokrácia 1948-ban már kétségtelenül egypártrendszeren alapuló diktatúrává változott – nem véletlen, hogy az „egyetemi reform” kezdete is ehhez az esztendőhöz kötődött. Az új értelmiség és vezetők felnevelése érdekében az 1920-as numerus clausust – immár nem vallási-nemzetiségi, hanem származási – szempontok

⁴ Antall és Andrásfalvy konfliktusáról: *A rendszerváltás tükröreflexei. Politikustársak, közéleti szereplők emlékezései Antall József miniszterelnök és kormányának munkásságára.* Szerk. és a bevezetőt írta TÓTH Eszter Zsófia. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2018. 19–20. – MARÁCZI Tamás: *A hazafiságról beszéltem, és ezt kigúnyolták – Andrásfalvy Bertalan a Mandínernek.* https://mandiner.hu/cikk/20210303_andrasfalvy_bertalan_interju (letöltve: 2022. szeptember 15.)

alapján megismételve kvótákat határoztak meg a munkás- és parasztszármazású hallgatók arányának drasztikus emelése érdekében. Az egyetemeket megfosztották korábbi autonómiájuktól, tanszabadaságuktól és szabad tanárválasztásuktól. Megvonták tőlük a tudományos minősítés jogát, aminek következtében jóval szűkebbé vált a tudományos életben betöltött szerepük, mint korábban. Miközben sok oktatót elbocsátottak és 1949-ben az MTA-t is gleichschoolták, a felsőoktatás nemzetközi kapcsolatrendszere szintén 180 fokra fordulatot vett: a nyugat-európai irányultságot a Szovjetunió és a „baráti országok” felé történő váltotta föl. Az intézményrendszert – elsősorban az erőltetett iparosításnak alárendelve – bővítették, többször is átszervezték, főhatósági irányítását különböző tárcák között tagolták föl. 1956 újabb csapás volt a felsőoktatásra, hiszen az országot elhagyó mintegy 200 000 menekült között erősen felülreprezentált volt az értelmiségiek – közöttük az egyetemi hallgatók és oktatók – aránya.⁵

Bár az 1980-as évek elején már a párt- és a kormányvezetés is tisztában volt azzal, hogy az 1948-tól többször is átszervezett, szétagolt intézményrendszert mielőbb meg kell újítani, a terhes örökség valódi lebontása csak 1989-ben, Glatz Ferenc művelődési minisztersége (1989. május 10.–1990. május 23.) idején – többnyire csak szimbolikus intézkedésekkel – kezdődött. Ez év júniusában jelentette be Glatz az orosz nyelv kötelező oktatásának megszüntetését (ami persze a felsőoktatást kevésbé érintette, bár formailag ott is kellett orosz szaknyelvet tanulni), illetve szóba került egy új felsőoktatási törvény megalkotásának szükségessége, ennek kapcsán magánintézmények alapításának a lehetősége is. Újból – részben már Glatz elődje, Czibere Tibor tárcavezetése idején – létrejöttek az oktatók és a hallgatók, illetve a tudományos szféra szakmai-érdekvédelmi szervezetei (Értelmiségi Szakszervezeti Tömörülés, Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezete, Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetség, Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete, Tudományos Dolgozók Szakszervezete, Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetség /OFÉSZ/). Ezek már beleszólást követeltek a szakpolitikába, 1989. december 15-én például állásfoglalást adtak ki, miszerint: „Az Értelmiségi Szakszervezeti Tömörülés Tanácsa mind a felsőoktatást, mind pedig a tudományos kutatást a jövő zálogának, az egész nemzet szellemi tőkéjének tekinti. Ezért felhívja a jelenlegi kormányt, hogy a szabad választásokat megelőzően a felsőoktatás és a tudományos kutatás területén a jövő irányait alapvetően meghatározó, strukturális jellegű változásokat ne tegyen, ilyen irányú és súlyú változtatásokat ebben a szférában ne kezdeményezzen.” Érdekes módon ezt az

⁵ Minderről lásd még e kötetben közölt tanulmányom (*A rendszerváltoztatáshoz vezető út és az Antall-kormány első lépései a magyar kulturális politikában*) *A koalíciós és a Rákosi-korszak (1944/45–1956)*, illetve *A Kádár korszak (1956–1989)* című fejezetét.

akkor már létező ellenzéki pártok többsége mellett a Magyar Szocialista Párt (MSZP) is aláírta.⁶

1990. áprilisában – a szabad választások második fordulója előtt két nappal – a Rectori Konferencia kezdeményezésére összeült miskolci II. Országos Egyetemi Fórumon a „[...] résztvevők az egyetemi autonómia kérdéseit helyezték a viták középpontjába. Támogatták egy új felsőoktatási törvény előkészítését, amely többek között a tudományos kutatás és az oktatás egységére, az egyetem autonómiájára épül, figyelembe véve a belső egyetemi demokráciát, a hallgatói részvételt, az oktatás magas színvonalát és hatékonyságát. Az elfogadott állásfoglalás leszögezi: a felsőoktatás alapvető szerepet játszik a társadalom, a gazdaság modernizálásában, az értékek gyarapításában és továbbadásában, valamint hazánk európai integrációs folyamatokhoz csatlakozása feltételeinek megteremtésében.”⁷ Ez a fajta véleménynyilvánítás már egyértelműen az „új idők új szelét” jelezte.

Antall József – a választások második fordulójában a rá leadott 41,24%-os szavazati aránnyal meggyőző győzelmet arató Magyar Demokrata Fórum (MDF) miniszterelnök-jelöltjeként – 1990. május 22-én tartotta meg a programbeszédét az Országgyűlésben. Ebben a felsőoktatással kapcsolatos teendőket így összegezte: „Az egyetemek és főiskolák a magyar ifjúság európai szinten képző intézményei legyenek – de az ott tanított tudományok kutatóhelyeivé is váljanak egyben a magyar kutatóintézeti hálózat egésze mellett. A kormány biztosítani fogja a tudományos kutatás szabadságához szükséges feltételek létrejöttét. Ettől elválaszthatatlan – a kormány megítélése szerint – a kutató, a fejlesztő és az egyetemi felsőoktatási intézmények, a tudományos műhelyek autonómiájának helyreállítása.

A tudomány a modern társadalomban kulcsszerepet játszik, ezért a kormány a kutatásra korszerű, alapvetően pályázati formában, a korunkban szükséges mértékben kíván költeni. A kormány serkenteni kívánja az egyetemi kutatás fejlődését, a kutatás egészségtelen szerkezetének átalakulását. Az egyetemeket egyben – más, tudományos és ipari kutatást szolgáló intézmények mellett – a technológiai-tudományos központok és valódi univerzitások szervezőivé kívánja tenni.

A főiskolai és egyetemi diplomáknak az átalakulás egyik eredményeként meg kell felelniük az európai követelményeknek. A kormány kívánatosnak tartja a tudo-

⁶ MTI, 1990. január 11. *Az Értelmiségi Szakszervezeti Tömörülés állásfoglalása*. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltve: 2023. január 5.) (A továbbiakban az MTI archívumának keresőlinkjét nem adom meg: az adott naphoz kapcsolódóan mindig erről érhetők el az általam idézett szövegek, melyeket 2021. januárjától 2023. februárjáig töltöttem le – ezentúl csak az MTI-hírek dátumát és címét közlöm.)

⁷ MTI, 1990. április 6. *Befejezte munkáját a II. Országos Egyetemi Fórum*.

mányos minősítési rendszer átalakítását és az európai normákhoz való illesztését – a korábbi, szovjet mintára kialakított rendszer helyett.”⁸

A *Nemzeti megújodás programja* című kormányprogram Antall szavaihoz hasonló célkitűzéseket fogalmazott meg, természetesen azoknál jóval részletesebben. A *Helyzetkép* felvázolása után A *felsőoktatás és tudományos kutatás megújodásának céljai és elveit* fejtette ki, majd a teendőket és a szükséges intézkedéseket határozta meg. A *Helyzetkép* a felsőoktatás 1948 utáni változások következtében kialakult – imént általam is jellemzett – torz szerkezetét mutatta be. Megállapította, hogy a statisztikák tanúsága szerint Magyarország felsőoktatása több tekintetben is – egyetemi-főiskolai hallgatók száma, a rájuk fordított költségek aránya, a beruházások és az oktatói bérek, a felsőoktatás részesedése a magyarországi kutatási és fejlesztési támogatásokból – a sereghajtók közé tartozik Európában. Emellett szóvá tette az egyetemeken és főiskolákon belül a régi rendszer fenntartásában érdekelt tanárok magas, illetve a valódi változást kívánók alacsony arányát.

Emiatt a fő célok között a felsőoktatás struktúrájának mielőbbi átalakítását, új szakmai és tanácsadó testületek létrehozását, a főhatóságok gyámkodásának megszüntetésével a tudományos oktató- és kutatóhelyek autonómiájának erősítését, politikamentessé tételét, illetve a finanszírozás és a gazdálkodás korszerűsítését jelölte meg.

Ehhez kapcsolódóan a legfontosabb teendők között az európai hagyományokat és gyakorlatot követő új felsőoktatási törvény Országgyűlés elé terjesztését – ez végül az eredetileg tervezett 1991 közepe helyett csak 1993-ban történt meg –, a kutatóegyetemek, szakegyetemek és főiskolák rendszerének mielőbbi kialakítását, a hallgatólétszám viszonylag gyors növelését, az egyetemi autonómia, illetve a kormányzat felsőoktatási hatásköreinek tisztázását kívánta. Emellett igényelte, hogy a posztgraduális képzés és az új rendszerű tudományos minősítés (egyetemi doktori /PhD fokozat/ és habilitáció) az akadémiai kutatóintézetekkel együttműködő kutatóegyetemekhez kerüljön, illetve a két-három karú szakegyetemek több karú universitassá

⁸ *Országgyűlési napló – 1990. évi tavaszi ülősszak*. 1990. május 22. A Kormány programjának ismertetése, 150. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_002/?pg=142&layout=s (letöltve: 2021. szeptember 5.) – Antall két nappal e beszéde után, május 24-én az MTA közgyűlésén – amelyen Kosáry Domokost választották a testület új elnökévé – megerősítette, hogy a felsőoktatás tudományos szerepét erősíteni kívánja: „Teljesen téves, elhibázott az a feltételezés – jelentette ki –, hogy bárki a Magyar Tudományos Akadémia kialakult intézményi hálózatát szét akarná venni [...]. Erről szó sem lehet, de helyre kell állítani az egyensúlyt – éppen a kutatás, a felsőoktatás, a jövőképzés érdekében – a Magyar Tudományos Akadémia, az egyetemek, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó s Magyarország technikai-technológiai megújodását szolgáló más intézmények, szervezetek között.” MTI, 1990. május 24. *Kosáry Domokos az MTA elnöke*.

alakítását irányozta elő (főleg a hagyományos tudományegyetemi központok, Debrecen, Szeged és Pécs, rajtuk kívül Miskolc megerősítését szorgalmazva).

Kitért arra is, hogy a Collegium Hungaricumokat ismét eredeti rendeltetésüknek megfelelően – azaz a továbbképzés vagy tudományos kutatás céljából odaérkező magyar ösztöndíjasok fogadására, munkájuk segítésére alkalmasan – kellene működtetni, s a külföldi magyar intézetek hálózatát újabb állomáshelyekkel kívánta bővíteni. Javasolta a modern nyelvek oktatásának erősítését is.

Megállapította, hogy amíg a környező országokban nem biztosított a magyarság felsőfokú anyanyelvi oktatása, az ottani hallgatók részbeni magyarországi továbbképzését is fontos feladatnak tekintik. Az onnan érkező magyar anyanyelvű diákok tanulmányainak segítésére egy-egy fővárosi, szegedi és debreceni kisebbségi kollégium alapítását sietette. Arra is fölhívta a figyelmet, hogy a kormány az egyházi felsőoktatási intézményeket és a nemzeti közgyűjteményeket is be szeretné kapcsolni a magyar felsőoktatási és tudományos élet vérkeringésébe, illetve az egyetemeken folyó kutatásokat – a finanszírozási rendszer átalakításával, az oktatói mozgékonyság és hatékonyság, valamint az élénkebb nemzetközi együttműködés ösztönzésével – a magyar tudomány alapvető bázisává szeretné tenni.

A szükséges intézkedések között kiemelte még az egyetemek és főiskolák vezetőinek újráválasztását, testületi szerveinek újjáalakítását; a felsőoktatási törvény előkészítését; a felvételi rendszer nyitottabbá tételét; a hallgatók létszámának nagyarányú – a program tervezetében egy-két éven belüli 20%-os mértékben történő – növelését; a szakmai és képzési struktúra korszerűsítését, s ennek kapcsán a tanítási és a tan szabadság érvényesítését. Mindebben fontos szerepet szánt a különböző külföldi segély-, illetve kedvezményes hitelprogramoknak (PHARE,⁹ TEMPUS¹⁰). Szüksé-

⁹ A PHARE (a Poland Hungary Assistance for the Reconstruction of the Economy rövidítéséből alkotott betűszó) az Európai Közösség (a mai EU) Tanácsának kezdeményezésére az egyes kelet-közép-európai államokban (kezdetben csak Lengyelországban és Magyarországon) a demokratizálódást és a piacgazdasági folyamatokat támogató alap, amelyhez Magyarország 1990. szeptember 3-án csatlakozott a segítségnyújtás jogi kereteit és feltételrendszerét meghatározó keretegyezmény aláírásával. A PHARE-ban a humán szféra is – ezen belül elsősorban az oktatás és a szakképzés, kiemelten a felsőoktatás – komoly pénzügyi segítséghez jutott.

¹⁰ A TEMPUS (Trans-European Mobility Programme for University Studies) program létrehozását az Európai Közösségek miniszteri tanácsa 1990. május 10-i ülésén fogadta el. A program célja a PHARE támogatási rendszerében a közép-kelet-európai országok – 1990-től Magyarország és Lengyelország, később más államok is – felsőoktatásának korszerűsítése és fejlesztése, „fő célja a közös európai értékek és célok képviselete és közvetítése az oktatás, képzés területén, valamint a magyar oktatás-képzési rendszer megismertetése és érdekeinek képviselete nemzetközi környezetben”. Az idézet: <https://tka.hu/9/rolunk> (letöltve: 2022. november 15.) – „A TEMPUS program költségvetéséből – amely 1990-ben 25 millió, 1991-ben 70,5 millió 1992-ben 103,6 millió ECU [az ECU az európai Közösség valutája volt az euro bevezetéséig; 1999-ben, az euro bevezetésekor az

gesnek vélte az intézmények korábbinál önállóbb gazdálkodásának előmozdítását, s hogy az állami költségvetésben külön soron jelenjen meg a felsőoktatás (ennek per sze előfeltétele lett volna, hogy annak ügyei egy tárcához tartozzanak).

Az európai nyelvek (főleg az angol és a német) oktatásának bővítését is sürgette. Utóbbi érdekében a négy tudományegyetemen hároméves nyelvoktató képzés beindítását javasolta (ekkor már 8000 orosz szakos tanár másoddiplomás /angol, német/ képzése is folyamatban volt).

A kormányprogram – amelynek irányelvei az elkészítendő felsőoktatási törvény alapjául szolgáltak – végső változatából hiányzott az eredeti javaslatnak az a része, amely a felsőoktatás szakmai tanácsadó testületeként a Felsőoktatási és Tudományos Tanács létrehozását, illetve *Magyar Felsőoktatás* címmel egy havi folyóirat megjelentetését is szorgalmazta (ez a periodika végül 1991 elejétől tájékoztatta az érdeklődőket a szakterület legfontosabb kérdéseiről). Egyben az oktatói kar szelekcióját, megújítását, fiatalítását és életkörülményeinek javítását, a magántanári rendszer újjáélesztését is feladatának tekintette.¹¹

A radikális változtatás szükségességével a különböző – a kormányprograméhoz hasonló elveket hangoztató – szakmai szervezetek is egyetértettek.¹² Ugyanakkor

új valuta árfolyamát pontosan 1 ECU-ben határozták meg] volt – a magyar felsőoktatás fejlesztésére 1991-ben 6,2 millió, 1991–92-ben 12 millió, 1992–93-as évben 16 millió ECU-t költöttek. A program révén évente mintegy 1000 hallgató és 750 oktató vesz részt részképzésen az EK egyetemein [...]” MTI, 1993. június 22. *Az MTI főbb belföldi hírei röviden – 18 óráig*.

¹¹ *A Nemzeti megújulás programja. A Köztársaság első három éve*. Szerk. Miniszterelnöki Tanácsadó Testület. Budapest, 1990. *A felsőoktatás és a tudományos kutatás* című fejezet, 104–114. és 205. – BAKOS, 1994. 406–412.

¹² Két példa erre: „A felsőoktatás csak akkor képes megfelelni a kormányprogram által támasztott követelményeknek, ha egy fokozatosan, de következetesen végrehajtott radikális átalakulás útjára lép – tolmácsolta a Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezete tagságának véleményét Kis Papp László elnök [...]” Egyben „a felsőoktatás országos jelentőségéhez méltó bérrendszer kialakítását”, az egyetemi autonómia érvényesítését és a hallgatólétszám növelését is sürgették. MTI, 1990. június 27. *A felsőoktatás radikális átalakítását sürgeti az FDSZ*. – A Rectori Konferencia, a Főigazgató Konferencia és az Országos Felsőoktatási Érdekképviselői Szövetség 1990. június végi, kibővített ülésén kiemelték, hogy: „A felsőoktatás teljes átalakítása nélkül elképzelhetetlen, hogy hazánk a világ fejlettebb részéhez kapcsolódjék. [...] felsőoktatásunk létszamarányait, működési módját, struktúráját tekintve kirí azon országok közül, amelyekhez csatlakozni kívánunk. [...] A mostani válság részben morális, részben anyagi természetű. Az intézmények a működésképtelenség felé sodródnak. Ugyanakkor a felsőoktatással szemben támasztott követelmények nőnek, éppen ezért nem tartható fenn tovább a jelenlegi beiskolázási eljárás. A felsőfokú képzésben való részvétel az előírt előtanulmányokkal rendelkezők számára állampolgári jog, ennek érvényesülése ugyancsak halaszthatatlan, és azt eredményezi, hogy az egyetemisták számát kétszeresére, a középfokú oktatás fejlesztése után háromszorosára kell növelni igen rövid időn belül. [...] Az egyetemek gazdálkodásának ésszerűsítésénél az első lépés a nagy létszámú központi gazdasági és műszaki apparátusok leválasztása, a vállalkozásszerű működés megvalósítása lehet.” MTI, 1990. június 30. *Rectori Konferencia*.

a hamarosan beinduló, olykor kifejezetten goromba vitákat előlegezte, hogy a Szabad Demokraták Szövetsége augusztus végén nyilatkozatot tett közzé arról, hogy ellenzi a felsőoktatási intézmények szervezeti és működési szabályzata elkészítésének, tanácsai megválasztásának, vezetői jelölésének szeptemberi határidejét.¹³ A hallgatók pedig 1990. szeptember közepén indították szinte az egész országra kiterjedő, az ellenzéki pártok által is támogatott tiltakozó akcióikat, elsősorban juttatásaik szerény mértékű, inflációt nem követő emelése miatt.¹⁴ Az MSZP – amelynek nagyrészt jogelődje felelt a rendszerváltás utáni reménytelen helyzetért – szeptember 22-én hangsúlyozta, hogy „aggodalommal tapasztalja azt, hogy a kormány felsőoktatással kapcsolatos koncepciójának teljes hiánya, valamint a hallgatók szociális helyzetének romlása, illetve az étkezési kiegészítés megvonása miatt a felsőoktatási intézményekben feszült hangulat alakult ki”, ezért „hatpárti konszenzussal létrejövő intézkedési terv kidolgozását” javasolta.¹⁵

Tovább borzolta a kedélyeket, hogy Antall Józsefnek az MDF szegedi nagygyűlésén mondott 1990. szeptember 22-i beszédét egyetemisták egy csoportja több alkalommal is megzavarta. Erre a miniszterelnök úgy reagált az MTI tudósítása szerint, hogy „[...] nem nagy dolog egy demokratikusan megválasztott kormánnyal szemben tüntetni. Ha néhány esztendővel ezelőtt vállalkoztak volna erre, akkor a hátsó kapun elvezették volna őket. Vegyük tudomásul – hangoztatta megértő szándékát nagy hangzavar közepette –, hogy minden korosztálynak azokban az években, hónapokban kell követeléseit kifejezésre juttatnia, amikor él, amikor erre módja van. Tudomásul kell venni, hogy a fiatalokat nem érdeklik az idősebbeknek a közelmúltban átélt szenvedései. Ezért csak arra szólított fel, hogy mindenki tartsa tiszteletben egymás gondolatait, feladatait.”¹⁶ Másnap a kormányfő az MDF országos választási nagygyűlésén, a Budapest Sportcsarnokban mondott beszédet, amelyben az „egyetemisták elégedetlenségének hangot adókat törpe minoritásnak nevezte, s szerinte egy ilyen kisebbség igyekezett megzavarni szombati, szegedi beszédét is”, és „többször is cél-

¹³ MTI, 1990. július 11. *Bemutatkozott a művelődési és közoktatási tárca.* – MTI 1990. augusztus 24. *A Szabad Demokraták Szövetsége Ügyvivői Testületének nyilatkozata az egyetemek vezetésének újraválasztásáról.*

¹⁴ Például: MTI, 1990. szeptember 14. *Nyílt levél Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszterhez* [a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola 759 hallgatója által aláírt levél]. – MTI, 1990. szeptember 20. *A szegedi egyetemisták összetépték a kultuszminiszter rendeletét*

¹⁵ MTI, 1990. szeptember 24. *Az MSZP Országos Választmányának nyilatkozata a magyar felsőoktatási intézményekben kialakult helyzetről.*

¹⁶ MTI, 1990. szeptember 22. *Antall József: „Ha nem stabilizálódik az ország helyzete, katasztrófa lesz,” – egyetemisták provokálták Szegeden a miniszterelnököt.*

zott arra, hogy az egyetemistákat a kormányellenességre rajtuk kívüli politikai erők motiválják”.¹⁷

A diákmozgalmakra és az ellenzéki bírálatokra a Művelődési és Közoktatási Minisztérium gyorsan reagált. Szeptember 25-i nyilatkozatuk kiemelte, hogy a megmozdulásokat az „intézményeken belüli tájékoztatás, az országos fórumok hiánya, az információk pontatlansága vagy félreértelmezése; mértékadó tanári és diákközösségek, szervezetek kialakulatlansága” okozhatta, s a minisztérium „új vezetése az elmúlt év szűkös költségvetési keretei és az inflációs nyomás között egyrészt az intézmények működőképességének fenntartására, másrészt a mélyreható, strukturális reformok megalapozására törekszik”. Ezért célja „a hazai és a modern európai tapasztalatok nyomán megalkotandó új egyetemi és főiskolai alkotmányok és a felsőoktatási törvény, [...] az intézmények önálló gazdálkodásának, gazdasági autonómiájának kialakítása”.

A hallgatói támogatások új rendszere kapcsán emlékeztetett, hogy azt a hallgatói önkormányzatok közreműködésével dolgozták ki, annak lényege, hogy „az eddig különböző jogcímenek nyújtott állami támogatást – egy összevont országos norma-tíva alapján – átlagolva (fő/hó/Ft), együtt kapják meg az intézmények, s az összeg elosztásáról – saját kritériumrendszerük alapján – a hallgatók gondoskodnak”. Így egy hallgatóra 1989-ben 2260, 1990-ben 2650, az új tanévtől pedig már 3150 Ft jut-hat, ami az inflációt meghaladó, 40%-os emelkedést jelent. Egyben kijelentette, hogy a felsőoktatási intézmények szervezeti és működési szabályzatáról készült rendelet – amely valóban „nem [volt] kellően előkészített”, sokféle ellenvéleményt váltott ki – visszavonják, ugyanakkor emlékeztetett, hogy a miniszter: „Az egyetemek és főiskolák polgáraihoz; oktatóihoz, hallgatóihoz, illetve dolgozóikhoz intézett tanév-nyitó levelében kérte a segítséget a felsőoktatási törvény megalkotásához, illetve kérte az új intézményi statútumokat létrehozó bizottságok megválasztását.” A nyilatkozat felszólította „az egyetemek s főiskolák oktatóit, tanárait és diákközösségeit, hogy vessenek gátat a politikai hangulatok szítói indulatoknak és bölcs józansággal segítsék elő intézményük és a magyar felsőoktatás tartalmi, személyi és struktu-rális megújulását”.¹⁸

Az MKM-nek a konfliktust oldani kívánó szándéka dacára és a felsőoktatást va-lóban stratégiai ágazatnak tekintő kormány rendkívül nehéz gazdasági helyzetét figyelmen kívül hagyva az Országos Felsőoktatási Érdekképviselői Szövetség (OFÉSZ) felhívására már a következő nap, 1990. szeptember 26-án – „a hallgatói szo-

¹⁷ Antall szerint törpe minoritás szít hangulatot az egyetemeken. *Magyar Hírlap*, 1990. szeptember 24. 1. és 4.

¹⁸ MTI, 1990. szeptember 25. *A Művelődési és Közoktatási Minisztérium közleménye*.

ciális támogatások csökkentése, s a felsőoktatás általános válsághelyzete miatt” – országos diáktüntetésekre került sor, amelyekhez a magyar felsőoktatási intézmények több mint háromnegyede, 48 egyetem és főiskola csatlakozott. Az MKM Szalay utcai épülete elé 8–10 ezer hallgató vonult, s az itt szónoklók a miniszterelnök szavait idézve olvasták föl a „törpe minoritás” előtt a „hangulatkeltő kisebbséget” jelentő intézmények nevét. Követelték a hallgatói juttatásokban a nemrég egybeolvasztott szociális és a tanulmányi keret kettéválasztását, és javasolták, hogy a minisztérium ajánlotta 3150 Ft-os összeget alanyi jogon járó minimumnak tekintsék, a szociális keret kiadását pedig – a mindenkori létminimum-számítások alapján meghatározva – a hallgatók családjának jövedelme alapján osszák el. Közben a minisztérium épületében a diákok négy képviselője és a tárca vezetői igyekeztek egyeztetni, az utcán pedig Beke Kata politikai államtitkár – indulatos közbeszólások közepette – próbálta a kedélyeket csillapítani. Arra kérte a demonstrálókat: „értsék meg [...], hogy napok alatt nem lehet gyökeresen átalakítani a felsőoktatás rendszerét”. A bent folyó tárgyaláson „Manherz Károly közigazgatási államtitkár kijelentette: semmilyen akadályát nem látják, hogy a diákság képviselői a művelődési tárca, valamint a Pénzügyminisztérium képviselőivel részt vegyenek az 1991-es költségvetési terv tárgyalásain; hogy újrakezdjék az SZMSZ-rendelettel kapcsolatos, korábban megszakadt eszmecseréket; s hogy megvitassák a hallgatói juttatásokkal kapcsolatos elképzeléseiket”. Miután az egyeztetések eredményét az MKM épületéből távozó diákdelegáció tagjai a tömeggel ismertették, a hallgatók békésen elvonultak.

Ugyanezen nap reggelén Andrásfalvy Bertalan – aki minisztersége előtt a Janus Pannonius Tudományegyetemen dolgozott docensként – Pécsre utazott, ahol a főtéren 2000 fős tömeg igényelte a felsőoktatás magasabb állami támogatását. A diákok képviselőivel a tüntetés után találkozott a miniszter, aki elmondta: „a felsőoktatás állami támogatásának kidolgozásakor a szűkös anyagi helyzetben is az vezette a minisztériumot, hogy a tanév elején legalább a hallgatók száma szerint igazságosan osszák el a rendelkezésre álló pénzt”. Szegeden a hallgatók gyászszerartással adták meg a „végső tisztességet” a felsőoktatásnak, és Debrecenben is nagygyűlésen vettek részt. Szombathelyen, Egerben és Esztergomban ugyancsak sokan demonstráltak, akárcsak Miskolcon, ahol több ezren vonultak a város központjába, de Veszprém, Nyíregyháza, Zalaegerszeg, Keszthely, Gödöllő és Győr diákjai sem maradtak ki a sorból.¹⁹

A *Mai Nap* egyenesen úgy vélte, hogy az „országos diáktüntetés résztvevői hadat üzentek az Antall-kormánynak”. Közben idézte Andrásfalvyt is: „Gúnyolnak engem:

¹⁹ MTI, 1990. szeptember 26. *Országos diáktüntetés.* – Tüntettek az egyetemisták. *Népszabadság*, 1990. szeptember 27. 1. és 4.

nagykorú-e a miniszter? De visszakérdezek, nagykorúak-e azok, akik rajtunk kérik számon a múltban megnyomorított felsőoktatást. A költségvetést az előző kormány hagyta jóvá, s ha most megváltoztatnánk, törvénysértést követnénk el. Örül most az ellenzék, hogy támadják a kormányt, pedig be kellene látnia mindenkinek, hogy nincs pénz. [...] Tudjuk, nyomorúságos helyzetben van a felsőoktatás: kevés a hely, a tanárok elmennek, át kell alakítani az egész struktúrát. De ne felülről várják a döntést, hanem saját maguk dolgozzák ki, mit hogyan szeretnének. A célunk közös, az európai egyetemekhez kell hozzáigazítanunk a hazaiakat, hogy átjárhatók legyenek diáknak és tanárnak egyaránt. Az egyharmados diákképviselőt nem tartom jónak, mert az egyetemre egy-két éve járó fiatal nem tud érdemben dönteni például egy új tanszék sorsáról. Az egyetem más testületeiben viszont, ahol valóban róluk van szó, legyen akár ötvenszázalékos a részvételük.”²⁰

A *Népszava* az érthetően elkeseredett hallgatókat szólaltatta meg, és idézte Beke Katát is, aki kijelentette, hogy: „Pillanatnyilag nincs miből előrelépni [...], üres a kassza. Ez a kormány prioritást fog adni a szellemi értékeknek, de nem képes rá hamar.”²¹ A leginkább érintett, az utcán Beke Kata mellett a diákokkal egyeztető Bakos István pedig úgy látta: „Talányos fintora a magyar valóságnak, hogy miközben a kormány programjában európai felzárkózásunk stratégiai ágazataként modernizálni kívánja a magyar felsőoktatást, demonstráló hallgatók tömege vonul – kormányellenes jelszavakkal, magunknak több ösztöndíjat és beleszólási jogot követelve – a Művelődési és Köznevelési Minisztérium elé.”²²

A *Magyar Nemzet* vezércikke amiatt értetlenkedett, mert: „Hónapokkal korábban látható volt, hogy az idei ősz forró lesz az egyetemeken is. Senkit nem érhetett váratlanul vagy meglepetésszerűen; mindaz, ami történt, be volt programozva!” Ehhez azonban hozzátette: „A felsőoktatás ezernyi baja nem varrható az új kormány nyakába – ez minden józanul gondolkodó ember számára világos.” Azt kérdezte: „Lesznek-e olyan profi politikusaink, akik drámai helyzetekben okosan lavíroznak? Sajnos, az elmúlt hónapok erre kevés biztatást adtak, az egykori ellenzékiek, akik ma a hatalom birtokosai, egyre ingerültebbek...”

²⁰ Hercegek az utcán. *Mai Nap*, 1990. szeptember 26. 6–7.

²¹ Itt a törpe minoritás! *Népszava*, 1990. szeptember 27. – Beke Kata szeptember 25-én a Pedagógus Szakszervezet vezetőségi ülésének vendégeként az akkor még csak készülő diáktüntetésről elmondta, hogy szerinte „[...] »nagyon egyszerű« dologról van szó: nem olyan bontásban kapják meg a hallgatók a támogatásra szánt összeget, mint eddig. »A dologban az a borzasztóan szomorú, hogy ezt a mi egyetemi ifjúságunk nem gondolta végig. Azonkívül élvezik a balhét. Az egész voltaképpen igen szomorú, a minisztérium legfeljebb ügyetlenkedett, itt pedig követelnek valamit, ami lehetetlen. Ez a diákság legszomorúbb tüntetése lesz« – summázta véleményét.” (Csak jövőre juthat több az oktatásra. *Magyar Nemzet*, 1990. szeptember 27. 6.)

²² BAKOS, 1994. 413.

A miniszterelnök szegedi beszédét is (mint már utaltam rá, valójában ezt nem Szegeden, hanem Budapesten mondta el Antall József) – „amelyben kijelentette, hogy az egyetemi nyugtalanságot néhány, a kisebbséget képviselő csoport gerjeszti” – némileg jogosan kárhoztatta, hiszen az elhangzott szavak valóban olajat öntöttek a tüzre. A szerző arra is kitért, hogy „[...] kár lenne tagadni, hogy például a Fidesz-nek csakugyan jelentős befolyása van a diákság között. Ez azonban nem lehet oka egy normálisan működő demokráciában semmiféle rendteremtési kísérletnek.” Kifogásolta, hogy bár nyilvánvaló volt, „hogy a kulturális tárca stratégiai fontosságú lesz”, hiszen „a kultúra világa minden más szektornál érzékenyebben reagál a változásra”, az MKM-re mégsem fordít a kormány igazán figyelmet.

„Ma már látszik – állította –, hogy például a korábban szakmai és politikai múltja és emberi tisztessége miatt becsült miniszter, igen nehezen birkózik meg az irdatlanul nehéz feladatok tömegével.” Ám mégsem az a kérdés, „hogy Andrásfalvy Bertalannak maradnia vagy távoznia kell, hanem sokkal inkább az, hogy a kormánykoalíció képes lesz-e végre súlyának és társadalomra gyakorolt hatásának megfelelően finanszírozni a kultúrát, s ezen belül is elsősorban az oktatást”. Egyben óvott attól, hogy „minden egyes megmozdulás és társadalmi mozgás mögött az ellenzék aknamunkáját” keressék, mivel ez esetben „egy korábbi politikai logikához térnének vissza”.²³

Az iménti, viszonylag tárgyilagos elemzés után nem sorolom a további reakciókat, amelyeknek se szeri, se száma a korabeli sajtóban. Így is hosszasan időztem a diákdemonstrációk bemutatásánál, amiatt, mivel ezek a következő esztendő felsőoktatás-politikája körüli nézeteltéréseket, a sokszor indulatos, olykor kíméletlen vitákat bocsátották előre, egyben az erről szóló közbeszédet is éveken át meghatározták. Utólag persze könnyű okosnak lenni, de úgy tűnik, mintha a süketek párbeszédének lennénk tanúi, amikor ezeket az 1994-ig állandóan ismétlődő összetűzéseket felidézzük. Mindez azért is elgondolkoztató, mivel a legtöbb érdekeltet – jó néhány, a saját egyetemi, főiskolai területét feudumnak, (közép)vezetői pozícióját pedig mindenáron megvédendőnek tekintő oktató kivételével – elvileg azonos érdekek: a felsőoktatás radikális átalakítása, nyugat-európai modellekhez közelítése mozgatta. A kormány, az MKM, a szakmai-érdekvédelmi és a diákképviselők, de az ellenzék oldaláról is.

Ennek ellenére számos tényező – a kabinetben belüli tárcaellentétek, az MKM vezetőinek jó szándékú, de olykor ügyetlen reagálásai, néha a szerencsétlenül megfogalmazott mondatok, az érdekvédelmi szervezetek lehetőségektől elrugaszkodott követelése, az ellenzék mindenáron kormánybuktatást célzó szándékai stb. – a helyzet elmérgesedését, nem pedig az ellentétek feloldását szolgálták. A demokrácia hirtelen

²³ DÉNES D. István. Utcajaj. *Magyar Nemzet*, 1990. szeptember 28. 1.

jött lehetőségével a magyar társadalom, annak értelmiségi vezetői és parlamenti képviselői sem tudtak igazán felelősen élni, a legtöbb korabeli politikai vezetőből pedig sajnos hiányzott a diplomatikus egyeztetés, a nézetek egymáshoz közelítésének képessége, kormánypárti és ellenzéki térfélen egyaránt. Mindez a kulturális politikára, azon belül az – átlagembert nem különösebben, az értelmiséget viszont rendkívül komolyan érdeklő – egyetempolitikára még inkább rányomta a bélyegét.

Ezt jelezte egy későbbi, 1992 végi diákmegmozdulás is, amelynek mintegy az előzménye volt Fábri György, az OFÉSZ alapító elnöke (1988–1991) és Sasvári Szilárd – aki korábban szintén tevékenykedett az OFÉSZ-ben –, a Fidesz országgyűlési képviselője (1990–2002) és oktatáspolitikusa 1992. augusztusi írása. Ebben – az 1990. szeptemberi tüntetésekre is hivatkozva – az „egykor oly harcos hallgatói önkormányzatok és a hozzájuk csatlakozó oktatói reformszárny ’88–’90-ben kialakult átfogó koncepcióinak és megvalósítási törekvéseinek politikai értelmét”, azaz tulajdonképpen politikai programját fogalmazták meg. Eszerint:

- „1. Az autonómiát tiszteletben tartó kormányzati politika a progresszív szakmai törekvésekkel szoros szövetségben menedzselje az állami hatalom leépítését, valamint ezzel egy időben érvényesítse a szakmaiság szempontjait és habitusát a miniszteriális politizálásban.
2. A felsőoktatást kíméljék meg a pártviszályok és parlamenti szinten fogalmazzák meg programként kiemelt fejlesztését.
3. Alakuljon ki egy erős, demokratikus kontrollt és hallgatói-reformoktatói szövetséget igénylő intézményvezetői kör.
4. Kompromisszumok nélkül számolják fel a felsőoktatás egészének és tagjainak függőségét a Magyar Tudományos Akadémiától.
5. Állandósuljon a felsőoktatás polgárainak, különösen a hallgatóknak érdekérvényesítő nyomása és aktivitása, az intézményekben a reformerők kerüljenek pozícióba.”²⁴ Azt, hogy kik képviselik a „reformerőket”, nem határozták meg, de nyilvánvalóan a hozzájuk hasonlóan gondolkodókat, a felsőoktatási intézményekben a hallgatóknak minél nagyobb befolyást igénylőket és a politikai változást kívánókat értették alatta.

Fábri és Sasvári cikke után egy hónappal Jánosi György, az MSZP képviselője (1990–2010) intézett interpellációt Andrásfalvy Bertalanhoz, „A felsőoktatásban tervezett egységes kétezer forintos tandíj bevezetése” ügyében. A miniszter azt válaszolta, hogy az 1993/94. tanévtől, minden felsőoktatási hallgatóra érvényesen tervezik a tandíj beszedését, ám az egy hallgatóra jutó állami támogatás összegét a hallgatói

²⁴ FÁBRI György–SASVÁRI Szilárd: Elbukott felsőoktatáspolitikai? *Népszabadság*, 1992. augusztus 24. 9.

önkormányzatok úgy differenciálhatják, hogy tandíjmentes és ösztöndíjat kapó diákok is legyenek.²⁵ Végül azonban a kabinet – már Mádl Ferenc minisztersége idején – a várható politikai támadásokat elkerülni kívánva úgy döntött, hogy a megfelelő kompenzációs rendszer kidolgozásáig elhalasztják a tandíj bevezetését.²⁶ A Horn Gyula vezette kormány 1995-ben – a Bokros-csomag részeként – mégis megtette ezt.

A felsőoktatás körüli nézeteltérések ellenére az 1992. december 1-jei tüntetés sokkal kisebb visszhangot váltott ki, mint a jó két évvel azelőtti. A beharangozó szerint a megmozdulást meghirdető OFÉSZ fő célja az volt, „hogy a közvélemény megismerje, a hallgatóság pedig elfogadja a szövetség november 28-án tartott rendkívüli közgyűlésének határozatát, mely kimondja: a tandíj-kötelezettség bevezetésére csak a felsőoktatási törvénnyel egy időben és oly módon kerülhet sor, hogy az a hallgatók megrendelői pozícióit erősítse”. Az erről tudósító *Magyar Hírlap* közzétette Bakos István főosztályvezető rektorokhoz intézett, „enyhén szólva zsarolásízű” levelét is, amelyben az is szerepelt, hogy az „[...] OFÉSZ, illetve a hallgatói önkormányzatok egyes vezérkedő hajlamú képviselőinek agresszív fellépése és diáktüntetésre mozgósító oktan magatartása megharcolt, korábbi éveknél kedvezőbb költségvetési pozícióinkat és a privilegizált helyzetben levő egyetemi hallgatók társadalmi megítélését kedvezőtlenül érinti. Kérem ezért Rektor Urat és az egyetem felelős vezetőit, hogy a demagóg magatartással és fölösleges indulatkeltéssel kialakuló kedvezőtlen folyamatnak igyekezzenek gátat szabni és az indokolatlan diákmegmozdulásokat lehetőleg elhárítani. Ezt magam és főosztályom nevében én is megígérem.”²⁷

A december 1-jei időpont választása azért is volt kissé furcsa, mivel már előtte ismert volt, hogy a kérdésről az MKM-mel folytatott tárgyalások újabb fordulójára december 4-én kerül sor. Emiatt úgy tűnt, az OFÉSZ-nak elsősorban a nyomásgyakorlás, ezáltal az egyeztetések számukra kedvező irányba való befolyásolása a célja. Talán emiatt csatlakoztak a vártnál kevesebben a demonstrációhoz.

²⁵ *Országgyűlési napló – 1992. évi őszi ülészak, 1992. szeptember 22. Jánosi György interpellációja és Andrásfalvy Bertalan válasza. 619–621. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_012/?query=J%C3%A1nosi%20gy%C3%B6rgy%20and%C3%ADj&pg=618&layout=s (letöltve: 2022. december 5.) – ugyanezen a napon az MKM sajtótájékoztatóján is megerősítették mindezt: MTI, 1992. szeptember 22. *A felsőoktatás jövőjéről – sajtótájékoztató.**

²⁶ A kormány 1993. május 13-i (*Előterjesztés a felsőoktatásról szóló törvényjavaslat Országgyűlés elé terjesztendő végleges szövegével összefüggésben néhány kormánydöntést igénylő kérdésről*) és szeptember 2-i ülésén (*Tájékoztató a közoktatási és felsőoktatási törvények végrehajtásával kapcsolatos feladatokról*) tárgyalt erről. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, XIX-A-83-a. (A továbbiakban a jegyzet megadása nélkül, csak Kormányülés-ként hivatkozom az itteni dokumentumokra, amelyek elektronikus másolata a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárban is megtalálható).

²⁷ H. Gy.–H. I.: Országos diákdemonstráció a tandíj ellen. *Magyar Hírlap*, 1992. december 1. 9.

Így is az ország mintegy 40 egyetemén és főiskoláján tiltakoztak a tandíj bevezetése ellen, ám a Földművelésügyi Minisztériumhoz tartozó 15 intézmény elhatárolódott az akciótól, amelyet a „mai társadalmi helyzetben elhamarkodottnak” vélt, és többen követték példájukat. Szegeden, Pécsen, Miskolcon, Győrben, és egy agrárfőiskolán, Mosonmagyaróváron összesen néhány ezer diák tiltakozott, s mindenütt „úgy foglaltak állást: a tandíjat csak a felsőoktatási törvény elfogadása után, a hallgatók érdekképviselésével történő egyeztetést követően szabad bevezetni”. Budapesten a Közgazdaságtudományi Egyetemen körülbelül 400-an vettek részt azon a gyűlésen, amelyen Bakos István „megerősítette: ha megszületik a felsőoktatási törvény, bevezetik a tandíjat is, »megfelelő kompenzációval« kiegészítve”.

Várnagy József, az OFÉSZ sajtónak nyilatkozó elnökségi tagja elismerte, hogy ők is elfogadhatónak tartják a tandíjat, „[...] de csak akkor, ha ahhoz mindenekelőtt megfelelő hitelkonstrukció, adókedvezmény és nagyobb hallgatói juttatás járul. És csak akkor, ha a felsőoktatás átalakítása, finanszírozása valódi megújulást hoz, mert a tandíjnak csak akkor van értelme, ha az magasabb oktatási-tanulási színvonalat teremt.”²⁸ Az általa az OFÉSZ nevében mondottak viszont sokban a kormány szándékait tükrözték, így ez a vita is meglehetősen terméketlen volt. Annál is inkább, mert az Országgyűlésben – éppen ezen a december 1-jei napon – az 1993. évi állami költségvetés törvényjavaslatának tárgyalásakor a részletes vitát lezáró miniszteri zárszavában Kupa Mihály kijelentette, hogy „[...] a Kormány igen kemény költségvetést tervezett elő. [...] Csak néhány területen irányoztunk elő fejlődést: a mezőgazdaságban, a szociálpolitikában, a felsőoktatásban, a védelemben és a közbiztonságban.” A felsőoktatási szakterület anyagi kéréseit egyébként többször visszautasító tárcavezető szavai megint csak azt bizonyították, hogy a kabinet kiemelt szakpolitikai kérdésnek tekint a felsőoktatásra.²⁹

Az 1992. december 3-i a kormányülésen is szóba került a két nappal azelőtti diáktüntetés, amelyről Andrásfalvy Bertalan tájékoztatta a jelenlévőket. Úgy vélte a tandíj csak ürügy volt az OFÉSZ szervezte, minden tekintetben politikai jellegű demonstrációra. „A szomorú csak az volt, hogy ugyanez[zel] az OFÉSZ-szal együtt és a Pénzügyminisztériummal együtt” dolgozták ki a tervezetet, tehát „az OFÉSZ is

²⁸ Diáktüntetések országszerte Tiltakoznak a tandíj bevezetése ellen. *Népszabadság*, 1992. december 2. 1. és 5. – Lásd még: MTI, 1992. december 1. *Az MTI főbb belföldi hírei röviden – 14 óráig; A tandíj elleni tiltakozásokról; Pécsi egyetemisták állásfoglalása a tandíjról; Főiskolások, egyetemisták demonstrációi – Győr-Moson-Sopron.*

²⁹ *Országgyűlési napló – 1992. évi őszi ülésszak*, 1992. december 1. A Magyar Köztársaság 1993. évi költségvetéséről szóló törvényjavaslat határozathozatala. 2476. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_012/?pg=2475&layout=s&query=Kupa%20Mih%C3%A1ly (letöltve: 2022. december 5.)

tájékozódva volt mindenről, csak egyszerűen nem informálta a tagszervezeteit”. „Sárosaknak” nevezte az egyetemek és főiskolák vezetőit is, „akik nem akarnak népszerűtlenek lenni a diákjaik előtt, és inkább csatlakoznak a tüntető diákokhoz, mint-hogy felolvassák a tényeket, amiket mi időben, külön levélben [...] közöltünk”. Emiatt „néhány helyen [...] teljesen valótlan adatokat plakatíroztak ki a felsőoktatási intézményekben”. A legnagyobb gondnak mégis azt ítélte, hogy „az OFÉSZ monopóliumhelyzetben van a diákszervezeteknél”, ezért a kormány mellett kiálló diákok „nem kapták meg a felsőoktatási oktatók, a rektorok részéről sem a támogatást, és ezért elég kényes helyzetbe kerültek”.

Azt is kiemelte, hogy a debreceni tudományegyetem „egyenesen visszautasította bármiféle demonstrációban a részvételt”, Pécsen is „csak a bölcsészkaránál volt nagyobb megmozdulás”. Ott pedig, ahol a minisztérium képviselője vagy ő maga megjelent, a hallgatókat „rövid idő alatt fel lehetett világosítani” és meg lehetett nyugtatni. Így aztán „ez a politikai szándékú zavarkeltés csak fél sikert ért el, ez is elég szomorú, hogy a felsőoktatási intézmények vezetőinek a gyávasága miatt”. Ezért is javasolta, hogy „minél előbb a felsőoktatási törvénnyel végképp rendezzük ezt a dolgot, akkor nyilván kevesebb ürügyet fognak találni hasonló megmozdulásokra”.³⁰

A kormány és az OFÉSZ (illetve más szakmai-érdekvédelmi szervezetek), részben pedig az utóbbiakat támogató ellenzéki pártok között 1990 szeptemberében és 1992 decemberében – és számos más alkalommal is – az autonómia mibenléte, a diákoknak az intézmények belső életébe történő beleszólási joga, de főleg az anyagi jellegű kérdések: a felsőoktatás „alulfinanszírozottsága”, a hallgatók szociális juttatásainak, azok felosztásának és a tandíjnak a kérdése jelentette tehát a legfontosabb ütközési pontokat. Mindezek azért maradhattak hosszú ideig feszítő problémák, mert az 1991 közepére tervezett felsőoktatási törvény Országgyűlés általi elfogadása – amelynek fontosságára Andrásfalvy Bertalan imént idézett beszéde is utalt – a szakmai-érdekvédelmi szervezetekkel való egyeztetések, a tárcák közötti és a kormányon belüli ellentétek és a különböző – elsősorban az MTA-val folytatott – hatásköri viták miatt egyre csak húzódott, halasztódott. Nehézséget jelentett az is, hogy a törvényt a Parlamentben nagyjából együtt kívánták tárgyalni az MTA-val alkotandó szabályozással, ami logikusnak is tűnt, hiszen számos átfedési pont volt – illetve szerették volna, hogy legyen – a felsőoktatásról és az MTA-ról alkotandó törvény között.

Mádl Ferenc Európa-ügyi és tudománypolitikáért felelős tárca nélküli miniszter (1990. május 23.–1993. február 22.; ezután lett művelődési és közoktatási miniszter) az 1991. szeptember 26-i kormányülésen a Tudománypolitikai Bizottság véleményét

³⁰ Kormányülés, 1993 december 3. *Tájékoztató a december 2-ára országosan meghirdetett diák-tüntetésekről.*

tolmácsolva fejtette ki, hogy az MTA-ról alkotandó törvény csak az „érintkező törvényekkel” – a felsőoktatásról, a tudományos minősítésről és továbbképzésről, illetve az innovációról szólóval – együtt tárgyalható. Andrásfalvy Bertalan úgy vélte, hogy a felsőoktatás – a tudományos minősítés tekintetében is – szorosabban kell hogy kapcsolódjon az akadémiai kutatóintézetekhez.³¹

Bakos István főosztályvezető már 1991 márciusában tájékoztatta a sajtót a felsőoktatási törvény előkészületeiről. Elmondta, hogy 1990 őszén létrejött egy 30 tagú bizottság a jogszabály szakmai koncepciójának és tervezetének kidolgozására. Ez a testület az alakuló ülésén öt albizottságot hozott létre a különböző részterületek tanulmányozására, s miközben 21 ország felsőoktatási törvényét tanulmányozta, három tanulmánykötetet is közreadott. A végrehajtást „szolgáló garanciarendszert [...] így a felsőoktatás állami finanszírozásának; a felsőoktatás hálózatfejlesztésének koncepcióit” is kidolgozta már – ezek szakmai megvitatása éppen megkezdődött.

Újdonságot jelentett, hogy a javaslat a felsőoktatásba való belépést az érettségihez kötötte volna, ami „elősegítené a hallgatószám növekedését, a tanulmányok során történő minőségi szelekciót” – ez az elképzelés aztán annyiban módosult, hogy az 1992/93. tanévtől az intézmények maguk dönthettek a felvétel módjáról. Bakos azt is jelezte, hogy a „koncepció tervezetét megvitatta a Rectori Konferencia, a Főigazgatói Konferencia, a Felsőoktatási és Tudományos Tanács, az egyetemi főtitkárok kollégiuma és a minisztériumi vezetői értekezlet is”.³²

Nem sokkal ezután azt is beharangozta, hogy: „A tárca legfontosabb feladatának az állami felsőoktatási rendszer megújítását tekinti, ám figyelemmel kíséri az egyre nagyobb számban jelentkező magánkezdeményezések sorsának alakulását is. A minisztérium nem gördít akadályokat az anyagi támogatást nem követelő alapítványi és magán felsőoktatási intézmények útjába. A diplomák elismerésére természetesen mindaddig nem kerülhet sor, amíg a jelenlegi előírásokat nem teljesítik, illetve amíg felsőoktatási törvény meg nem születik, és életbe nem lép.”³³

A Felsőoktatási és Törvényelőkészítő Bizottság elnöke, Király Tibor professzor – a kiváló jogtudós akadémikus – a Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezete (FDSZ) Országos Választmányának ülésén ismertette a törvény koncepcióját. Fő feladatként a felsőoktatás színvonalának emelését határozta meg, hogy „a magyar felsőoktatás nívója megfeleljen az európai követelményrendszernek”. A hallgatólétszám növelé-

³¹ Kormányülés, 1991. szeptember 26. *Előterjesztés a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló törvényről*. Mádl ugyanezt taglalta – „csatlakozó törvényeket” említve – az 1991. november 21-i kormányülésen is (az előterjesztés címe is ugyanaz volt).

³² MTI, 1991. március 28. *Oktatási törvények egy csomagban*. – A felvételi rendszer említett változásáról: Felsőfokon, felvételi nélkül. *Népszava*, 1991. december 12. 5.

³³ Készül az első magyar felsőoktatási törvény. *Magyar Hírlap*, 1991. április 19. 4.

sének, az intézmények széles körű autonómiájának biztosítását, az egyetemek és főiskolák önkéntes alapú társulásának (universitas) szükségességét is hangsúlyozta. Az FDSZ választmányának határozati javaslata – a törvényjavaslat alkotóinak szándékával egyezően – kérte, hogy a törvény „térjen ki a felsőoktatási intézményekben végzett kutatásokra is; törekedni kell a diplomák és oklevelek nemzetközi szintű elismertetésére”. Egyben a tervezet széles körű vitára bocsátását ajánlotta.³⁴ Ezt nagyban elősegítette, hogy az 1991 elején útjára indult *Magyar Felsőoktatás* című havilap a felsőoktatási törvény fontosabb tervezeteit – a szakterület jelentős eseményeiről, változásairól szóló tudósításokkal és tanulmányokkal együtt – rendszeresen közölte (az 1991/1.; az 1992/2–3. és az 1992/6. számokban).

Király Tibor 1991. május 8-án az MKM-ben az imént ismertetettekhez még – az FDSZ ajánlását is megfogadva – hozzátette: a jogszabály révén kívánják elérni, „hogy a magyar felsőoktatás alkalmassá váljon a magyar diplomák európai elismertetésére”. Hangsúlyozta, hogy szükségesek a széles körben – „a diákszervezetek és a különböző érdekképviselői szervek képviselőivel” – történő további egyeztetések, illetve hogy „Magyarországon most először kerülhet sor az egész felsőoktatás külön törvényben történő szabályozására”. Kiállt a humboldti egyetemszervezési alapelvek – a tanítási és a tanszabadság, „a felsőoktatási intézetekben folyó tudományos kutatás és művészi alkotó tevékenység szabadsága”, a többkarú egyetemek (universitasok) – mellett, és megerősítette: „A hallgatók felvételére vonatkozóan a koncepció csak középiskolai érettségit, illetve posztgraduális szint esetében az adott egyetem által előírt felsőfokú végzettséget szabja feltételül. A felvételre kerülő hallgatók számát, a koncepció szerint, a felsőoktatási intézmények joga megszabni.”³⁵

E sajtótájékoztatón – amelyen Biszterszky Elemér államtitkár és Bakos István is részt vett – már a törvényjavaslat ötödik átdolgozását ismertették, jelezve, hogy annak „szakmai és társadalmi vitájára négy és fél hónap áll rendelkezésre”. Ezt Fábri György, az OFÉSZ elnöke „rövidnek tartott[a], mondván: a közeledő vizsgaidőszak, a vakáció és a tanévkezdés sokat elvesz ebből az időből”.³⁶ Egy másik tudósítás kiemelte még, hogy Bakos István a hallgatólétszám jelentős bővítését azzal indokolta: „éppen a gyarapított felsőoktatás lehet az egyik ellenszere a munkanélküliségnek, mert a magasabb konvertálható képzettséggel rendelkező kiművelt emberfők sokasága inkább megtalálja boldogulását, átképezhető”.³⁷ Biszterszky Elemér pedig kijelentette, hogy a törvényjavaslatot december 31-ig benyújtják a kormánynak.

³⁴ Uo. – MTI, 1991. április 18. *Az FDSZ Országos Választmánya a felsőoktatási törvény koncepciójáról.* – Az új felsőoktatási törvény. *Élet és Tudomány*, 1991/22. (május 31.) 695.

³⁵ MTI, 1991. május 8. *A felsőoktatási törvénytervezet koncepciói.*

³⁶ Végre lesz felsőoktatási törvény. *Népszabadság*, 1991. május 9. 5.

³⁷ Több hallgató, egyetemesebb egyetemek. *Magyar Hírlap*, 1991. május 9. 4.

Ugyanakkor a *Népszava* figyelmeztetett: „Nyitott kérdés az is, hogy az államháztartási törvény, amelyet a tervek szerint szeptemberben tárgyal az Országgyűlés, hogyan kerül majd összhangba a felsőoktatásával. Végso soron ugyanis ebben a szakemberek egyetértettek, a pénz fog dönteni mindenről.”³⁸

Ez valóban így volt – Magyarország rendkívül súlyos gazdasági helyzetében a felsőoktatás egyébként kiemelt szakterületén is. 1991. május 23-án, az FDSZ küldöttterkezetének sajtótájékoztatóján: „Sötét képet tártak a [...] a felsőoktatási intézmények pénzügyi helyzetéről is. Elmondták: több egyetem és főiskola még az év végéig sem jön ki a pénzből. Amennyiben nem kapnak pótlólagos támogatást a költségvetésből, veszélybe kerülhet az oktatás.”³⁹ Hasonlót hangsúlyozott az OFÉSZ,⁴⁰ mindent ráadásul Agg Géza, az MKM osztályvezetője – a Budapesti Műszaki Egyetemen az MDF Szakértői Kollégiuma rendezte tanácskozáson – is megerősítette, amikor elismerte: „Kétségtelen, hogy 1991-ben működési gondok mutatkoznak egyes felsőoktatási intézményeknél”.⁴¹

Ebben a szorongató légkörben folytak tovább a tárgyalások a jogszabályról, amelynek újabb változatát – mint Biszterszky Elemér államtitkár 1992. március 11-én bejelentette – 1992. március elején fogadták el az MKM szakértői. Kis Papp László, az FDSZ elnöke elmondta az újságíróknak, hogy a törvényjavaslatot ismét „[...] széles körű intézményi vitára bocsátották. Rámutatva a felsőoktatási intézmények és dolgozók »katasztrofális« anyagi helyzetére hangsúlyozta: érdekképviselőjük üdvözli, hogy egy tárcaközi bizottság fogja kidolgozni azokat a legfontosabb pénzügyi kondíciókat, amelyek jobb helyzetbe hozzák a felsőoktatási intézményeket.”

Király Tibor újra ismertette a törvény legfontosabb pontjait, s a *Magyar Nemzet* szerint megállapította: „A nemzetközi egyezményekből és az alkotmányból deduktív módon levezetett törvény mindenekelőtt a felsőoktatással kapcsolatos cselekvési szabadság körét rajzolja meg, alapul véve az oktatás és kutatás, a művészi alkotás szabadságának elvét. Igen fontos – mondotta –, hogy különválasszuk a törvénytervezetet és a fejlesztést. A törvénynek az lesz a funkciója, hogy lehetővé tegye a fejlődést. Az intézmények autonómiájának megteremtése az egyik fő feladat. A felsőoktatásban két típusú intézménnyel kell számolni: egyetemmel és főiskolával, ami nem rangbeli különbséget jelent, hanem a másságot hangsúlyozza. A felsőoktatási intézmény köztestület és jogi személy. Épp a köztestület képviseli a személyekre épülő autonómiát. A törvénytervezetben szerepel a tudományos fokozatok odaítélésének rendje, s a habilitáció. Mindenekelőtt nyitottságot képvisel, s épp ezzel teszi lehetővé az

³⁸ (TÖRÖK): Nem csupán törvény, pénz is kell a felsőoktatáshoz. *Népszava*, 1991. május 9. 3.

³⁹ MTI, 1991. május 23. *Súlyos pénzügyi helyzetben a felsőoktatási intézmények – FDSZ sajtótájékoztató.*

⁴⁰ MTI, 1991. június 16. *Finanszírozási gondok a felsőoktatásban.*

⁴¹ MTI, 1991. június 5. *A műszaki felsőoktatás struktúráváltása.*

intézményrendszer belső és külső átalakítását.” Egyben beharangozta, hogy két új testületet kívánnak életre hívni a jogszabály alapján: a Felsőoktatási és Tudományos Kutatási Tanácsot (később ennek neve Felsőoktatási Tanácsra egyszerűsödött), illetve az Akkreditációs Bizottságot.⁴²

Mindeközben – végleges koncepció hiányában – a kormányüléseken nem volt, nem is lehetett téma a felsőoktatási törvény, mégis sok alkalommal tárgyaltak felsőoktatási kérdéseket. Ezek elsősorban az új, egyházi felsőoktatási intézmények alapításáról, illetve már meglévő intézmények névváltoztatásairól szóltak.⁴³ 1992 júliusában élénk vita alakult ki arról, engedélyezzék-e a Pázmány Péter Hittudományi Akadémiának egy világi tudományokat oktató bölcsészkarral való kiegészítését, később pedig Pázmány Péter Katolikus Egyetemmé alakítását. Kálmán Attila, az MKM politikai államtitkára (1991–1994) – Antall József ismert aggályai ellenére – ennek elfogadását javasolta. A miniszterelnök viszont – mint más, a felsőoktatásról folytatott viták esetében is – elhibázottnak vélte, hogy „abba az irányba mennek az egyetemeink, hogy lesz egy ilyen irányzatú, és lesz egy olyan irányzatú egyetem”, s azt tartotta volna helyesnek „ha helyreállna a tudományegyetem, és a hittudományi kar ismét a Pázmány Péter vagy Eötvös Loránd Tudományegyetem kara lenne”. (A Hittudományi Kart 1950-ben választották le az akkor még Pázmány Péter nevét viselő, 1635-ben Nagyszombaton alapított tudományegyetemről /a mai ELTE-ről/, és így került – Római Katolikus Központi Hittudományi Akadémia néven – a Magyar Katolikus Püspöki Kar felügyelete alá.) Antall ezt a modellt ajánlotta más intézmények esetében is: az egykor a pécsi tudományegyetemhez tartozó, Sopronban működő evangélikus hittudományi kar, illetve a debreceni református teológiai akadémia anyaegyetemeikhez történő visszacsatolása mellett érvelt (ami aztán nem történt meg).

Azt is aláhúzta, hogy Magyarországon 1769 óta – amikor Mária Terézia az addig a jezsuita rend irányítása alá tartozó univerzitásnak adományozta a földvári apátság birtokait és jövedelmeit, ezzel az egyetemet pártfogása és igazgatása alá helyezte – kizárólag állami egyetem létezett Magyarországon. Jogi szempontból pedig azt kifogásolta, hogy a nem egyetemi szintű intézmények a nemzetközi és a magyar joggyakorlat szerint sem oszthatók karokra. Azt is ellenezte, hogy „a nagy hagyományú egyetemek elmenjenek egy aufklärista [felvilágosodást hirdető] irányba, és a másik elmenjen egy ultramontán [pápapárti] irányba”, s úgy vélte: „itt erről van szó”.

A kiváló történész, Katona Tamás – aki külügyi politikai államtitkársága (1990–1992) után ekkor már a miniszterelnökség politikai államtitkára volt (1992–1994) –

⁴² MTI, 1992. március 11. *Elkészült a felsőoktatási törvény tervezete.* – (f. m.): Kész szövegtervezet a felsőoktatási törvényről. *Magyar Nemzet*, 1992. március 12. 10.

⁴³ Kormányülés, 1991. április 18., október 24., november 14. és november 24. *Előterjesztés a főiskolákról szóló 1048/1990. (III.21.) MT határozat módosításáról.*

ugyancsak veszélyesnek ítélte e törekvést, mivel szerinte az azt eredményezhetné, hogy buddhista, iszlám és egyéb, Magyarországon marginális vallási közösségek is létrehozhatnának majd egyetemet. Hangsúlyozta: „[...] ha valamit nekünk a parlament elé kéne vinni, az éppen az elmúlt évtizedekben szakosított egyetemeknek a visszaintegrálását igazi egyetemekké. Ezt a parlament támogatná. A parlamentben nagyon nehéz lesz, még a mi pártjainkat figyelembe véve is egy katolikus egyetemhez a szükséges többséget összehozni, mert nagyon sokan fogják úgy érezni, hogy ez egy veszedelmes tendenciát indít meg, és egy kényszerpályára terel bennünket. Tehát én úgy gondolom, hogy pillanatnyilag a püspöki karral minden további nélkül el lehetne fogadtatni azt, hogy mint tanárképző intézetet, amely okleveles középiskolai tanárokat képez [hozzák ezt létre].”

Mindezt Antall és más kormánytagok is helyeselték, közben a miniszterelnök még azt is megjegyezte: „Az egyetemek megerősítése összefügghetne az akadémiai intézetek zsugorításával. Az akadémiai intézetekben ül egy csomó ember, és vakaródzik, akinek egyetemeken kellene lenni, valóban tudományos munkássággal és értékekkel rendelkeznek, de kényelmesebb [nekik így élni]. Az akadémiai intézetek[nek] még költségvetésileg is mindjárt jobb lenne [a helyzete], és az Akadémia is jobban működne, nem pedig a szellemi proletariátus melegágya lenne.” A kormányzat felsőoktatás-politikájának ez az egyébként ésszerű – az MKM felsőoktatási területe által is harcosan képviselt – szándéka állandó súrlódásokhoz vezetett az MTA-val.⁴⁴

Az 1992. november 12-i kormányülésen Andrásfalvy miniszter már arról tudósította a jelenlévőket, hogy a kormány júliusi álláspontjával szemben: „A lelkiismereti és a vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló ’90. évi IV. törvény [...] alapján⁴⁵ az egyházi jogi személy elláthat mindenféle oktatási, nevelési, kulturális és szociális stb. tevékenységet, intézményeket alapíthat. E tevékenységi körben egyetemet is létesíthet és tarthat fent. Ennek értelmében a Magyar Katolikus Püspöki Kar, a Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémia helyére, és annak jogutódjaként teológiai kart és bölcsészettudományi kart hozott létre. Ennek az intézménynek új nevet kíván adni a Pázmány Péter Katolikus Egyetem néven.”

⁴⁴ Kormányülés, 1992. július 23. *A Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémián a kar létesítésével kapcsolatos jogi helyzet, illetve a megoldási lehetőség.*

⁴⁵ A törvényt még a Németh Miklós vezette kormány fogadta el: *1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról.* Ennek 17. § (1) bekezdése szerint: „Az egyházi jogi személy elláthat minden olyan nevelési-oktatási, kulturális, szociális, egészségügyi, sport, illetőleg gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységet, amelyet törvény nem tart fenn kizárólagosan az állam vagy állami szerv (intézmény) számára. E tevékenységi körben az egyházi jogi személy intézményt létesíthet és tarthat fenn.” <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000004.TV> (leölve: 2023. február 5.)

Katona Tamás szerint „[...] ismételten tárgyaltuk a kérdést, és a magyar szokásokkal ellentétesnek, és akár, ha úgy gondolom, politikai szempontból sem kívánatosnak ítéltük, hogy egy ilyen szecesszió [...] következze be, hogy a bölcsészkarokat a maradék oktatók is elhagyják, és egy sokkal rosszabb infrastruktúrájú helyen próbálják a semmiből megteremteni ezt a kart. Ez egy kontraproduktív döntés és a magyar egyetemi hagyományoknak nem felel meg.”

Antall József erre úgy reagált: „Ha a parlament megszavaz valamit, magát az alapkérdést, az egyetemet, akkor utána a kormány tudomásul veheti azt, ami ebből reááramlik, a karalapítást. Addig nem érdemes a kormánynak megelőlegezni ezt az állásfoglalást. [...] Ha ez megtörtént, akkor az egyház alapít egy kart, és utána mi ezt tudomásul vesszük. Ezt az utat lehet választani ilyen esetben, amikor nem értünk egyet vele [...]. [...] Sajnos nem lehetett meggyőzni sem a püspöki kar jelentékeny részét arra, hogy ez milyen rossz politika, sem a nunciust, aki egy nyugat-európai modellből indul ki, mondván, hogy az állami egyetemeken lévő teológiai karok, azok rosszul működnek, és az egyház elvesztette fölöttük az ellenőrzést. Hát ez [...] a valóban a Németh Miklós kormány alatt slendrián módon, a rossz lelkiismeretű politikusok, az egyház részére tett olyan engedmények, amelyek magának az egyháznak ártanak. Történelem során már sokszor kellett saját papjaival szemben is megvédeni az egyházat, úgyhogy ez az az eset. [...] Teljesen elhibázott és nevetséges, de sajnálatos módon több egyetemünk van, aminek nincs kara. Na, akkor felhatalmazzuk a művelődési és igazságügyminisztert, hogy terjesszék tovább és oldják meg. Akkor ezt jóváhagytuk.”⁴⁶

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem – az Apostoli Szentszék hozzájárulásával történt – alapításának körülményeit bemutató példa is jól szemlélteti, milyen nehéz helyzetben volt az Antall-kormány, illetve annak szakminisztériuma, az MKM a felsőoktatás-politika alapelveinek meghatározásakor; nem véletlen, hogy az erről szóló jogszabályt is lassan és komoly nehézségek árán sikerült elfogadtatni. A sokszor klerikálisnak bélyegzett kabinet nemcsak saját körében és az ellenzékkal folytatott élénk vitát számos politikai döntés előkészítéséről, de gyakran a vélt vagy valós szövetségeseivel, támogatóival is szembekerült, hol az úgymond túlzott keménysége, hol pedig a többször szemére hányt gyengesége miatt.

Az előbb bemutatott eset nemcsak erről tanúskodik, hanem arról is, hogy a miniszterelnök mások véleményét meghallgató és akceptáló, kompromisszumokra kész, a demokráciát a szó szoros értelmében valló és követő politikus volt – erről a kor-

⁴⁶ Kormányülés, 1992. november 12. *Előterjesztés az egyetemekről szóló 30/1990. (III. 21.) OGY határozat, valamint az egyetemek kari tagozódásáról rendelkező 1049/1990. (III. 21.) MT határozat módosításáról.*

mányülések jegyzőkönyvei sok esetben tanúskodnak. Ekkoriban még ráadásul a jelenlévő minisztereknek vagy az őket helyettesítő politikai államtitkároknak szavazni is kellett az egyes napirendi pontokról (ez a gyakorlat már a következő, Horn Gyula-kabinet idején megszűnt), ám Antall József akkor is tartotta magát a voksolás eredményéhez, ha az az ő elképzeléseivel ellentétes volt.

1992. október 16-án Antall József a hivatalában fogadta a felsőoktatás, a Magyar Rektori, illetve Főigazgatói Konferencia képviselőit – ez volt az első alkalom, hogy a miniszterelnök és a felsőoktatási intézmények vezetői egyeztettek egymással. A meglehetősen hosszú, mintegy két órán át tartó találkozó előtt egy nappal ért véget az a rektori tanácskozás, amelyen a felsőoktatási törvény tervezetének, illetve ezredfordulóig terjedő fejlesztési programjának addig tisztázatlan kérdéseit tárgyalta, a 15-i napon Kupa Mihály pénzügyminiszter (1990. december 20.–1993. február 11.) részvételével. A Rektori Konferencia közösen kialakított álláspontját nyilván befolyásolta, hogy Kupa Mihály kijelentette: a felsőoktatás a kormány egyik kiemelt szakpolitikai területe, amelynek fejlesztésére a Pénzügyminisztérium az 1992. esztendőinél 6,5 milliárd forinttal többet irányzott elő az 1993. évi költségvetésben. Ez egyben állami garanciát jelentett arra, hogy Magyarország felsőoktatási célokra megkaphassa az ígért, kedvezményes világbanki hitelt.

A Konferencia képviselői elmondták a kormányfőnek, hogy ennek alapján a fejlesztési elképzelések részben érvényesülhetnek, ám az intézmények nagy része továbbra is súlyos anyagi gondokkal és az oktatók alacsony bérezésének problémájával küzd, amelyek megoldására a jövő évre tervezett költségvetési támogatás messze nem elegendő. Kifejtették, hogy emiatt is késik az általuk is kidolgozottnak tartott felsőoktatási törvény elfogadása, miközben erre mielőbb szükség lenne a széttagolt intézményrendszer integrációja, a minőség színvonalának emelése és az autonómia erősítése szempontjából. Egyben tájékoztatták a miniszterelnököt az egyetemi társulások (universitasok) „eddigi működéséről és továbbfejlesztésének lehetőségeiről, különös tekintettel a debreceni, a szegedi és a pécsi integrációs törekvésekre”.

Antall József – reálishan értékelve a kialakult helyzetet – hangsúlyozta, hogy a kormányprogram felsőoktatásra vonatkozó célkitűzéseit mindenképpen szeretnék megvalósítani, ám „[...] az átalakulás nem mehet végbe máról holnapra, véleménye szerint legalább tíz évre van szükség ehhez. Kiemelte az egyetemi szövetségek létrejöttének szükségességét, hozzátéve: azokat csakis az érdekelt intézmények közös akarata hívhatja életre.” Sürgette a magyar felsőoktatás európai rendszerekhez való közelítését, külföldi kapcsolatainak szélesítését, illetve szorgalmazta „esetenként a homogén többkarú egyetemek, esetenként az autonóm részekből álló egyetemi szövetségek kialakítását”. Kifejtette, hogy az „egyetemek tudományos hivatásának része a kutatás, a doktori képzés és fokozat adás, illetve a habilitáció”. A tandíj kapcsán a kom-

penzáció érvényesítésére, a „tehetséges falusi, illetve munkás környezetből származó fiatalok felkarolására és kiemelt képzésére, valamint ennek intézményes biztosítására” is utalt. A megbeszélést pedig azzal zárta, hogy a felsőoktatási törvény és a 2000-ig szóló fejlesztési program tervezete „helyes irányt szab a felsőoktatásnak és egyik garanciája lehet az ország fejlődésének”.⁴⁷

Az 1992. októberi Rectori Konferencia és az az Antall Józseffel folytatott megbeszélés kapcsán a mindkettőn jelenlévő Michelberger Pál – a Műszaki Egyetem rektora (1990–1994) – a *Felsőoktatás fejlesztésének koncepciója 2000-ig* című tervezetről elmondta, hogy az „[...] a felsőoktatás vezetőinek részéről és kormányzati részről egyaránt elismerésre talált. Főbb vonalaiban jól tükrözi a felsőoktatás jelenlegi helyzetét és feltárja problémáit.” Az 1968-tól Nyugat-Európában bekövetkezett ugrászerű fejlődésből származó „lemaradásunkat csak egy rendkívül intenzív fejlődési folyamattal pótolhatjuk”. A Konferencia is úgy értékelte, hogy Magyarországon a hallgatólétszám aránya rendkívül alacsony Nyugat-Euróához képest, ugyanakkor ez a hátrány a diplomások számánál már alig érezhető. Mindez szorosan összefügg a munkanélküliségi rátával, amelynek emelkedése nyilván Magyarországon is szükségessé teszi az egyetemisták és főiskolások számának emelését. A Rectori Konferencia kiindulópontnak tekintette az öt rektor készíttette fejlesztési elképzeléseket, „amely[ek]nek figyelembevételével ’93 közepéig szakemberek bevonásával kell kidolgozni a tételes munkaprogramot”.

Kupa Mihály imént idézett, megnyugtató szavait Michelberger úgy értelmezte, hogy a felsőoktatás prioritása „mindenkor relatíve értendő, a népgazdaság mindenkorai teherbírását figyelembe véve”, s azt is hozzáfűzte: „a végleges számokról azonban még korai lenne beszélni, hiszen a költségvetés vitáját még el sem kezdte a parlament”, ám úgy gondolta, hogy az országgyűlés – pártállástól függetlenül – egyet fog érteni a felsőoktatás kiemelt területként való kezelésével.

Az Antall Józsefnél tett látogatásról Michelberger – az imént ismertetteken túl – elmondta, hogy arra „a miniszterelnök úr sok időt áldozott”, azon a rektorokon kívül az MKM részéről Biszterszky Elemér államtitkár, Gábor József államtitkár-helyettes és Bakos István főosztályvezető vettek részt. Kiemelte, hogy Antall „széleskörű tájékozottságot mutatott az egyetemek történetére és a jelenlegi helyzetre vonatkozóan”, a miniszterelnök válaszaiból kitűnt, „hogy érti és látja a felsőoktatás problémáit és megoldási javaslataiban közel áll a Rectori Konferencia állásfoglalásához”.⁴⁸ Bakos István azonban – amikor 1994-ben visszatekintett az 1992 októberi

⁴⁷ Gy. Sz. É.: Rectorok a miniszterelnöknél. *Népszabadság*, 1992. október 17. 4. – MTI, 1992. október 16. *A felsőoktatás képviselői a kormányfőnél.* – BAKOS, 1994. 514–515.

⁴⁸ SZALAI: Zárt ajtók mögött. *A Jövő Mérnöke*, 1992/27. (október 29.) 1. és 5.

egyeztetésekre – mégis elkeserítőnek találta, hogy „[...] a kormányprogram felsőoktatási célkitűzéseinek megvalósítását, az első magyar felsőoktatási törvény megalkotását leginkább az érintett kormánytagok és apparátusai [itt a népjóléti és a mezőgazdasági tárcára célzott] akadályozzák, s velük szemben – mint az a kormányfőnél tartott 1992. október végi konzultáción számomra kiderült – a kormányfő is tehetetlen.”⁴⁹

A kormányfő és a rektorok megbeszélése után tovább folytak a különböző egyeztetések: Kupa Mihály például 1992. november közepén tárgyalt az FDSz-szel, és „[...] a felsőoktatást sújtó gondok közül kiemelte a működési pénzek költségvetési támogatásának elmaradását, és hogy a nem oktatói státuszban lévők béremelésével szintén nem számol a jövő évi költségvetés. Ezt csak az intézmények gazdálkodhatnak ki a keretből, ám erre nincs sok esély. A pénzügyminiszter ígéretet tett arra, hogy a közalkalmazotti törvényben foglalt 13. havi fizetést a felsőoktatásban dolgozók 1993. januári bérükkel együtt kézhez kaphatják.” Ugyanekkor Bakos István arról tájékoztatta a sajtót, hogy az 1992. május 16-án elkészült felsőoktatási törvényt Kálmán Attila átadja a társtárcák minisztereinek, így az hamarosan a kormány és a képviselők elé kerülhet.⁵⁰

Kupa Mihály december 4-én az Országos Felsőoktatási Érdekképviselői Szövetséggel – amely a magyarországi felsőoktatási intézmények hallgatói önkormányzatainak szövetsége volt – tárgyalt a tandíj kérdéséről,⁵¹ ez előtt két héttel pedig Bakos István írt hosszabb levelet az egyetemek rektorainak, amelyben főosztályának a „felsőoktatási törvényalkotás és az ahhoz kapcsolódó garanciarendszer kimunkálásában” végzett addigi munkáját összegezte. Üdvözölte, hogy partnerre találtak az egyetemek és főiskolák vezetőiben, illetve a különböző szakmai-érdekvédelmi szervezetekben. Az elért eredményeket így mutatta be: „Az elmúlt két évben – amióta átvettem a főosztály vezetését – közös munkával egyebek között ötszörösére növeltük (70-ről 350 főre) az idegennyelvi lektorok számát, megtöbbszöröztük a hallgatók és az oktatók külföldi kapcsolatait, intézményeink részesedését a hazai és a külföldi segélyekből, hitelek, pályázati alapokból és alapítványokból, jelentősen növeltük a hallgatók ösztöndíját, létszámát, a felsőoktatás infrastruktúráját és épületállományát, főként az újraelosztásra került ingatlanokból.” A *Magyar Felsőoktatás* című, „a kölcsönös informálódás és a nyilvánosság, a párbeszéd lehetőségét” biztosító lap beindítását is kiemelte.

⁴⁹ BAKOS, 1994. 402.

⁵⁰ B. K.: Kupa megígérte a felsőoktatási dolgozók 13. havi fizetését. *Magyar Hírlap*, 1992. október 18. 5.

⁵¹ B. K.: Tandíjfelhasználás diákellenőrzéssel. *Magyar Hírlap*, 1992. december 5. 1. és 4.

Nem hallgatta el, hogy „Minden szándékunk és erőfeszítésünk ellenére az évtizedek óta felhalmozódott nehézségek, problémák tömegével megbirkózni nem tudunk, a felsőoktatás kondícióit különösen az oktatók fizetését, az oktatás, a kutatás, az intézményi működtetés lehetőségeit érzékelhetően javítani nem sikerült. Különösen súlyos gond a dologi-működési feltételek, források elégtelensége.” Azt gondolta ezek megoldására hosszú évekre van még szükség, ezért igyekeztek „a felsőoktatási törvénnyel, a finanszírozási reform, az új képesítési feltételek, az intézményhálózat és szerkezet, a 2000-ig szóló fejlesztési program együttes kimunkálásával reményt és alapot teremteni a magyar felsőoktatás egészének megújítására”. Bevallotta, hogy elképzeléseik egy részének érvényesítése – oktatói bérek, tandíj – „a felsőoktatási törvény parlamenti elfogadásához és szeptemberi hatályba lépéséhez kötődik”.

Bízott benne, hogy a miniszterelnökkel történt októberi találkozó után a kompromisszumokkal átdolgozott törvényjavaslatot mielőbb elfogadják, hogy az 1993/94. tanévet már az első magyar felsőoktatási törvény alapján kezdhessék. Ezt megalapozhatja, hogy „viszonylag jelentős mértékben, 38 milliárd forintról 44 milliárd forintra sikerült indokoltan növelnünk a felsőoktatás jövő évre tervezett költségvetési támogatását”, amihez várhatóan az Országgyűlés is hozzájárul majd. Ugyanakkor, éppen emiatt „szomorúan konstatáltam – írta Bakos – az OFÉSZ és egyes egyetemi vezetők félrevezető, s a tényeket elferdítő nyilatkozatait a különböző sajtótermékekben és tömegkommunikációs fórumokon, különösen a bevezetendő tandíj ügyében”, annál is inkább, mert annak kidolgozásába az OFÉSZ képviselőit is bevonták.

Úgy tervezték, hogy az 1993 szeptemberétől bevezetendő 2000 forintos tandíjjal egyidejűleg a hallgatói ösztöndíjakat 6000-ról 6500 forintra emelnék, a nem helyben lakó diákok pedig egységesen 4000 forint lakhatási támogatást kapnának. (Ebben az esztendőben a teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete 22 294 forint volt.⁵²) Ezzel egyidejűleg „a szegény, ám tehetséges elsőéves hallgatók tandíjmentességének biztosítására az intézmények bizonyos mértékű tandíjmentességi keretet kapnak” majd. A hátrányos helyzetű, tehetséges diákok támogatására pedig Andrásfalvy Bertalan miniszter létrehozta a Győrffy István Tehetséggondozó Alapítványt.

Emiatt is kérte a rektorokat arra, hogy az „indokolatlan diákmegmozdulásokat” igyekezzenek megakadályozni.⁵³ Mint már utaltam rá, Bakos István erről szóló levele eljutott a sajtóhoz is, amely azt „enyhén szólva zsarolásízűnek” bélyegezte.⁵⁴ Láttuk, hogy a főosztályvezető kérése hatástalan maradt, hiszen 1992 december 1-jén ország-

⁵² https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html (letöltve: 2022. december 2.)

⁵³ MTI, 1992. november 20. *Bakos István művelődési minisztériumi főosztályvezető levele az egyetemi rektorokhoz.*

⁵⁴ Ld. a 27. jegyzetet.

szerte demonstrációkra került sor a tandíj bevezetésének nem is a ténye, hanem inkább az OFÉSZ által vállalhatatlannak vélt módszere miatt. Nem sokkal ezután, az 1993. évi állami költségvetés tárgyalásakor ismét szóba került a Parlamentben a tandíj-ügy, amelynek kapcsán Sasvári Szilárd hozzászólására Kálmán Attila államtitkár válaszolt.⁵⁵

Az Értelmiségi Szakszervezeti Tömörülés (ÉSZT) elnöksége 1993. január 29-én tette közzé a felsőoktatási törvény tervezetének legújabb változatával kapcsolatos, annak alapvető célkitűzéseit támogató határozatát. Egyetértésük mellett azonban elfogadhatatlannak tartották, hogy a javaslat a professzorok és a docensek kivételével határozott időre szóló alkalmazást írt elő a felsőoktatás oktatóinál és kutatóinál. Ezt a kitélt a közalkalmazottak jogállásáról szóló törvénnyel ellentétesnek ítélték. Az ÉSZT is azt kérte – egyébként a kormányzat szándékainak megfelelően –, hogy az állami felsőoktatásban a tandíjkötelezettség bevezetésére csak a Felsőoktatási törvény parlamenti elfogadását követően kerüljön sor, „a tárgyalások során kialakítandó állami és alapítványi ösztöndíjrendszerrel, adó- és hitelkonstrukcióval együttesen”, az esélyegyenlőségre is figyelve.⁵⁶

Andrásfalvy Bertalan éppen azon az 1993. február 18-i kormányülésen vett részt utoljára miniszterként, amelyen a felsőoktatásról, illetve az MTA-ról szóló törvényjavaslatot tárgyalták. Utóda, Mádl Ferenc három nappal ezelőtt már miniszterjelöltként nyilatkozott a sajtónak. Kijelentette: „Nagy fontosságot tulajdonít a felsőoktatási törvény meghozatalának is, mert céljai közt szerepel, annak segítése, hogy a megújult felsőoktatás, a kutatás és a fejlesztés a magyar gazdaság igazi húzóágazatává váljon, és ennek megfelelően kezeljék a kormányon belül is.” Egyben jelezte, hogy a kormány szervként működő Tudománypolitikai Bizottság elnöki tisztét – amelyet 1990. augusztusától töltött be – továbbra is megtartja.⁵⁷

A február 18-i kormányülésen Andrásfalvy tömören és érdemben foglalta össze a felsőoktatási törvénytervezet múltbéli és közvetlen előzményeit. Ismertette, hogy a Király Tibor vezette Felsőoktatási Törvényelőkészítő Bizottság 1990 októberében kezdte meg a munkáját, s a Nemzeti Megújódási Program alapján 1991. áprilisára készítette el a szabályozás koncepcióját. A felsőoktatás fejlesztését szolgáló előtanulmányok, az elsősorban európai országok felsőoktatási törvényeinek értékelésével:

⁵⁵ *Országgyűlési napló – 1992. évi őszi ülészak, 1992. december 9.* A Magyar Köztársaság 1993. évi költségvetéséről szóló törvényjavaslat újra megnyitott részletes vitája. 2841–2843. és 2845. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_012/?pg=2840&layout=s (letöltve: 2022. november 20.)

⁵⁶ MTI, 1993. január 29. *Az Értelmiségi Szakszervezeti Tömörülés (ÉSZT) elnökségének állásfoglalása a Felsőoktatási törvény legújabb változatának tervezetéről.*

⁵⁷ MTI, 1993. február 15. *Miniszterjelöltek nyilatkozatai.*

„1991 októberében az egyetemek és főiskolák oktatói, hallgatói és a társtárcaák képviselői, felsőoktatási szakértők véleményének figyelembevételével készült el a törvénytervezet első változata, melyet különböző felsőoktatási testületek, [a] gödöllői fórum, a rektorok, a főiskolai főigazgatók konferenciája, a Felsőoktatási Tudományos Tanács és a többi, külföldi szakértők és törvényelőkészítő bizottság vitája nyomán véglegesített és szövegezett meg 1992 februárjában.” Utaltam már rá, hogy ezt a szövegváltozatot is közzétették a *Magyar Felsőoktatásban*, majd az újabb egyeztetések után Király Tibor 1992 áprilisában adta át a törvényjavaslatot a tárca vezetésének, amely azt elfogadta, s így került 1992. május 5-én államtitkári egyeztetésre. A „főként politikai döntést igénylő kérdésekben mutatkozó jelentős véleménykülönbségek miatt” azonban további konzultációkra volt szükség, szakértői és vezetői szinten egyaránt.

A törvényjavaslat lényegét Andrásfalvy a következőkben fogalmazta meg: „A Nemzeti Megújódási Program alapján egységesíti a katonai és rendőri felsőoktatási intézmények kivételével a felsőoktatás irányítását, és ennek megfelelően egységesíti a felsőoktatási intézmények pénzellátását, vagyis finanszírozását. A kandidátusi tudományos fokozat helyett bevezeti az azzal azonos értékű és az egyetemek által adományozott egyetemi doktori fokozatot. A törvény hatálya alá vonja az egyházi felsőoktatást, és azonos feltételeket biztosít és követelményeket támaszt az állami, a magán és az egyházi felsőoktatási intézmények számára. Az Országgyűlés hatáskörébe adja az eddig a Kormány által gyakorolt főiskola létesítési jogkörét. Biztosítja a felsőoktatásban a szakmai és az érdekvédelmi szervezetek érdemi közreműködését, végül meghatározza az autonómiáját a felsőoktatási intézményeknek.” A javaslat – a „felsőoktatás fejlesztési programjának téziseivel” és a „külföldi szakértőcsoportok támogató véleményével együtt” – ugyancsak megjelent a *Magyar Felsőoktatásban* (1992/6. szám), ám a Tudománypolitikai Bizottság 1992. június 23-i ülése után ezt is át kellett dolgozni, hogy összhangba jöjjön az MTA-ról szóló szabályozás tervezetével. A vitás kérdések „a felsőoktatási tanács, a tandíj, a hallgatói támogatás, az egyetemi doktori tudományos fokozat, habilitáció voltak”.

A miniszter hozzátette, hogy a mostani „törvényjavaslat immár a 25. szövegváltozat, melynek több mint a felét azután készítettük, miután a törvénytervezetet a [Tudománypolitikai] Bizottságtól átvettük”. Előtte „a főbb ellenvéleményező tárcákkal, földművelésügy, a népjóléti és a Pénzügyminisztérium és az érdekelt szakszervezetekkel összesen több mint 20 szakértő és vezetői szintű konzultációt” tartottak, és igyekeztek valamennyi „a törvény belső lényegét, logikáját meg nem törő véleményt, javaslatot a tervezetbe beépíteni”. Így is maradtak vitás kérdések – „a felsőoktatás kormányzati felügyeletének és finanszírozásának egységesítése, az intézmények szakmai, működési autonómiájának biztosítása, a finanszírozási rendszer, a gazdál-

kodás korszerűsítése a szociális piacgazdaság elvei alapján, végül pedig a mennyiségi és minőségi fejlődést egyaránt szolgáló, integráltabb intézményhálózat és személyügyi politika kialakítása” –, amelyekről Andrásfalvy szerint a kormányprogram egyértelműen kijelölte az elérendő célokat. Ezeket a nyitott témákat – a döntést megkönnyítendő – tíz pontban foglalták össze, amelyekről a Kormány politikai államtitkári értekezlete, a Tudománypolitikai Bizottság és a Humánpolitikai Kabinet is tárgyalt és állást foglalt, s „mindegyik testület szorgalmazta annak mielőbbi Kormány vagy parlamenti elismertetését”.

Andrásfalvy Bertalan hangsúlyozta: „A magyar felsőoktatás két éve már a készülő törvény ígézetében él. Ennek reményében kezdte meg belső reformjait, nyitotta tágabbra kapuit, fogadott több, mint tízezerrel több diákot az elmúlt három tanévben, mint korábban, és készíti a tartalmi, a személyi és szervezeti megújulás programját különböző egyetemeken, különböző mértékben. A törvényalkotásban a kormányzati szférában mutatkozó fennakadás miatt kérték ’92 októberében a rektorok és főigazgatók a találkozót a miniszterelnök úrtól, és nagyrészt a törvényalkotás fennakadása miatt történt ’92 december elején diákmegmozdulás is. A törvény kormányzati elfogadása és a parlament elé terjesztése nem pusztán szakmai, politikai, hanem immár társadalmi, közéleti kérdéssé is vált. A siker a Kormány hazai és külföldi megítélését is befolyásolja, és nyugalmat fog teremteni a felsőoktatásban.”

A már csak néhány napig hivatalban maradó miniszter beszámolóját Kosáry Domokos, az MTA elnöke (1990–1996) hozzászólása követte, aki elmondta, hogy a Tudománypolitikai Bizottság 1993. február 8-i ülésének határozatait ez a változat nagyrészt már tartalmazza. Ha valamennyi módosítás megtörténik, „akkor megvan a harmónia, megvan az együttműködés lehetősége, és megvan a lehetőség arra is, hogy a két törvény [a felsőoktatási és az akadémiai] a terveknek megfelelően mielőbb együtt kerüljön a parlament elé”.

Surján László népjóléti miniszter (1990–1994) kifogásolta, hogy a tárcájával egyeztetett kompromisszumos megoldás nem – illetve csak B-változatként – került be a javaslatba. Megismételte: az egészségügyi felsőoktatási intézmények főhatósági felügyeletét – azok óhajának megfelelően – továbbra is a minisztériuma szeretné ellátni. Ezért döntés nélkül kérte „az első olvasatban való elfogadást, és egy újabb, minisztériumok, érintett minisztériumok közötti újabb tárgyalással, remélhetőleg egy kölcsönös kompromisszummal tudunk egy következő menetben ide jönni”.

A másik tárca, amelyhez felsőoktatási intézmények tartoztak, a földművelésügyi minisztérium volt, amelynek vezetője, Gergácz Elemér (1991–1993; Andrásfalvyhoz hasonlóan az ülés idején már ő is csak néhány napig volt miniszter) csatlakozott Surján véleményéhez, s kérte, hogy egy bizonyos időpontig (1996. december 31-ét emlí-

tette) „a jelenlegi irányító tárcák tartsák meg jogosítványaikat, figyeljék, segítsék az intézményeket”.

Antall József hosszabban elemezte a felmerült problémákat, amelyek „[...] mint elvi kérdések [...] több százéves problémák, a Genezistól erednek. Különböző európai, brit, francia szakfőiskolai, német modellek és az ehhez meglehetősen idegenül kapcsolódott orosz modellnek az egyvelegéből állt elő. Tehát nincs rajta mit csodálkozni, hogy a felsőoktatási törvényben ilyen speciális problémák vannak.” Megemlítette, hogy 20 esztendőn át volt a Nemzetközi Felsőoktatás Történeti és Felsőoktatási Bizottság tagja, ezért sok szempontból ismeri e kérdéseket. Részletes indokolással megismételte, hogy kormány szinten – és történelmi okokból – nem értenek egyet az egyházi egyetemek alapításával, mivel azoknak, teológiai karokként, a tudományegyetemeken lenne a helye. „Abszurdumnak tartom – hangsúlyozta –, hogy ma az állami egyetemeken több marxista tudományos kutató és marxista tanszemélyzet működik, posztmarxista és egyéb ideológiai háttérrel, mint valaha, szociológusként, politológusként és egyébként, és nehezíti azt, hogy a valóban világnézeti és egyébként is legalább a hallgató számára szabadon választható teológiai karokhoz kapcsolódóan hallgathassanak egyháztörténetet, egyházjogot, ami rendkívül hasznos, felekezetektől függetlenül is.”

Az 1948 utáni torz egyetempolitika miatt „a nagyobb objektumokkal és kísérleti intézményekkel, szervezetekkel rendelkező egyetemeket a Rákosi-érában nem tudták a Művelődésügyi Minisztériumon belül tartani”. Létrejöttek az önálló orvosi egyetemek is, amelyeket szerinte sem „lehet egyik pillanatról a másikra visszavinni, mert az egész magyar egészségügyet borítaná fel e formában”. Kicsit más volt a helyzet az agrárfelsőoktatásnál, mivel annak nem volt egyetemi szintű képzése a gödöllői egyetem (Magyar Agrártudományi Egyetem) 1945-ös alapításáig, ezért a „gazdatiszt-képző akadémiák és a mezőgazdasági akadémiák egyértelműen FM [Földművelésügyi Minisztérium] keretben működtek”. Az egészségügyi és az agrárintézmények esetében emiatt – kompromisszumra törekedve – „a folyamatos egyesülésnek [...] a rugalmas szempontját” javasolta az MKM alá kerülés szempontjából.

Harmadik múltbéli példaként azt idézte föl, hogy „[...] a Műegyetemet nem tudták szétszedni az öt-hat ipari tárcára, ami működött a Rákosi-érában, mert nem tudták mely tárcának adni. Így állt elő az a fonák helyzet, hogy a Műegyetem megmaradhatott lényegében egységben a Művelődési Minisztérium alatt. Ezt úgy hidalták át, hogy rendszeresen egy műegyetemi tanár lett a miniszter, ami szintén nem a legszerencsésebb megoldások közé tartozott.”

Az egész politikára, a felsőoktatásra is érvényesen jelentette ki a kormány átalakítása kapcsán: „Reálisan nézve nekünk egy hosszú stratégiai periódusban kell gondolkodni, ami legalább egy évtized, ha nem tizenöt év Magyarország történetében, amit

személy szerint feltehetően nem élünk meg mindnyájan, de ennek a 15 éves időszaknak olyannak kell lenni, ami ebből az országból egy modern Magyarországot teremt.” Egyben bejelentette, hogy Mádl Ferenc lesz az új MKM miniszter, illetve hogy előzetesen a kormány „úgy foglalt állást, hogy a felsőoktatási törvényjavaslatnak ez az első olvasata, és kérjük, hogy [a] miniszter úr elnöklete alatt kerüljön sor egy akár kormányzati, akár szakértői tárgyalásra, ahol a végleges megfogalmazásra sor kerül”.

A kijelölt miniszter, Mádl Ferenc javasolta, hogy a tudományos posztgraduális képzés egyetemekre történő áthelyezését alaposabban szabályozzák a törvényben. A törvényt előkészítő testület elnöke, Király Tibor arra kérte a kormányt, értsen egyet azzal, „hogy ez a törvénytervezet ebben a formájában helyes úton jár, amikor nem tűzte ki célul az egyes felsőoktatási intézményeknek átalakítását, de erre a jogi lehetőséget megteremti”. Antall József azzal vágott közbe, hogy szerinte a vitás kérdésekben „[...] mindenképpen egy átmeneti vagy egy végleges, kettős felügyeletről van szó, ami azt jelenti, hogy van egy fenntartó tárca, adott esetben a művelődésügyi tartja fenn, de az Igazságügyi Minisztériumnak is van bizonyos jogköre a jogi karok vonatkozásában, vagy kellene lenni legalábbis. Az orvosit fenntartja a népjóléti, de a művelődésügyi az oktatásügyi egysége szempontjából szerepet játszik, ugyanígy a földművelésügyi alatt. Ezt [a tárcák társfelügyeletét] célszerű lenne [a] karoknál” és az egyházi intézmények esetében is „valamilyen formában érvényesíteni”.

Király Tibor erre azt válaszolta, hogy a tervezet alapján az MKM minisztere mellett „működnék egy felsőoktatási tanács, amelyik integrálja magában a különböző képzésben érdekelt tárcákat”, és itt lehetne majd egyeztetni a tárcaközi és egyéb problémákat az 1993. szeptember 1-jétől hatályba lépő törvény alkalmazásáról. Pongrácz Tibor pénzügyi államtitkár (1992–1993) kérte, hogy „a következő olvasatra valami kicsit körvonalazódjék az, hogy mibe is kerül majd ez a törvénytervezet”, s tolmácsolta a Pénzügyminisztérium véleményét, miszerint „jobb volna, hogyha mindenfajta egyetem egyértelműen a Művelődési Minisztérium alá tartozna, és egyértelmű lenne így az oktatás irányítása is”. Megjegyezte, hogy a törvényjavaslat el kíván térni a bérezés tekintetében a közalkalmazotti fizetésektől, ami szerinte „első ránézésre 5 milliárdba kerül”, ráadásul emiatt „ettől kezdve mindenki speciális szabályozásra fog törekedni, hiszen ilyen a dolgok rendje, hogy Magyarországon azt hiszik, hogy az átlag az áll az átlag fölöttiből és az átlagból, de átlag alatt nincsen semmi”.

Király Tibor azt gondolta, érdemes lenne megfontolni, hogy a habilitált oktatóknak valamiféle illetménykiegészítést biztosítana, hiszen ezzel lehetne fiatalabb tehetségeket az egyetemekre csábítani.

Andrásfalvy Bertalan megjegyezte: úgy érzi, „hogy bizonyos mértékig árnyékbokszolás megy, mert nem arról van szó, hogy ez a minisztérium maga alá akarja gyűrni, és a többi minisztériumtól elvenni az egyetemeket, hiszen egy autonómiában már

most sincs beleszólás[a] a szakmai kérdésben az adminisztratív államigazgatásnak, sem az én minisztériumomnak, sem a másinak”. Király Tiborhoz hasonlóan javasolta, hogy a Felsőoktatási Tanács adjon teret „minden tudományos részérdeknek, tárcának ahhoz, hogy a követelményeknek, nemcsak tudományos, hanem az állami szolgálat követelményeinek, [...] a tudományos tervezésnek megfelelően befolyásolja az egyetemeket”. A finanszírozás kapcsán kiemelte még, hogy az állami egyetemek és főiskolák „nem tekinthetők [...] egyszerűen költségvetési intézménynek, [...] hiszen vállalkozhat[nak], alapítványokhoz fordulhat[nak], nemzetközi szerződésekben, külföldi együttműködésekben önálló gazdálkodást folytathat[nak]”. Egyben kijelentette: „[...] az egyetemek lényegi tudományos fejlődésének a fenntartásához szükségesnek ítéljük, hogy korlátozzuk, meghatározott időre tegyük legalább az egyetemi és főiskolai tanársegédek, adjunktusoknak a kinevezését. Különben tényleg megragad az egyetem, nem csak most nem tud megújulni, hanem semmikor sem fog tudni megújulni”. Az egyetlen minisztérium alá tartozás mellett érvelt, mivel ez „az erők, a költségvetés, az egyetemi oktatásra szánt pénzek egységes elosztását teszi könnyebbé”.

Antall József azzal zárta le a hosszúra nyílt vitát, hogy a kormány most első olvasatban foglalkozott a felsőoktatási törvényjavaslattal, amelynek tárgyalását a második olvasatra halasztja, immár Mádl Ferenc előterjesztésében, miközben Andrásfalvy Bertalan tapasztalataira továbbra is számít.⁵⁸

A felsőoktatási területért felelős főosztályvezetővel, Bakos Istvánnal a részletesen bemutatott kormányülés után egy nappal jelent meg egy interjú a *Heti Magyarországnak*. Bár a kabinet tagjai előtt Andrásfalvy a törvényjavaslat 25. átdolgozásáról beszélt, Bakos azt mondta, hogy a 21-ről volt szó (ez sem volt kevés...). Egyben megállapította, hogy az elmúlt jó két esztendőben: „A felsőoktatás fejlesztését szolgáló kutatások eredményeként több nemzetközi összehasonlító tanulmány született főleg európai példákra figyelve, mint: A felsőoktatás és az állam; Költségmegosztás a felsőoktatásban; A felsőoktatás mennyiségi fejlődésének nemzetközi tendenciái. Rendkívül jelentős volt a *Társadalom és felsőoktatás* című tanulmánykötet is, amelyben jómagam a világbanki hitelt előkészítő dolgozatomat adtam közre. Megjelent dr. Madarász Tibor könyve *A magyar felsőoktatás jogi szabályozásának jellemzői* címmel, és lefordítottuk 21 ország felsőoktatási törvényeit, valamint az Európai Közösség 2000-ig szóló terveit.”

Bár létrejöttek a korábban többször említett szakmai-érdekvédelmi szervezetek is (Felsőoktatási és Tudományos Tanács, Magyar Rektori Konferencia, Főiskolai Fő-

⁵⁸ Kormányülés, 1993. február 18. *Előterjesztés a felsőoktatásról szóló törvényjavaslatról. Előterjesztés a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló – átdolgozott – törvényjavaslatról.*

igazgatói Konferencia, Művészeti Egyetemek Rektori Széke, OFÉSZ), rá kellett jönniük, „[...] hogy erőfeszítéseinkről a társadalom mit sem tud, sőt ezek hiányáról tájékoztatják – vagy torzan. A Népszabadság például csak hirdetésként volt hajlandó információt adni munkánkról!” Ezért indították útjára a *Magyar Felsőoktatást*. A továbbiakban miniszteréhez hasonlóan számolt be a törvényjavaslat közvetlen előzményeiről, a hosszú előkészületekről, megjegyezve, hogy a felsőoktatási intézmények gazdasági autonómiája a „[...] költségvetési juttatás okán természetesen [...] csak korlátozott lehet. Ennek a korlátozottságnak a mértékéről folyt a vita a PM illetékeseivel. Ez a késedelem egyik oka.” A másik pedig a rendkívüli széttagoltság, amelynek „következtében a felsőoktatási intézmények ma is hat minisztérium (MKM, FM [Földművelésügyi Minisztérium], NM [Népjóléti Minisztérium], IKM [Ipari és Kereskedelmi Minisztérium], BM [Belügyminisztérium], HM [Honvédelmi Minisztérium]) felügyeletével, irányításával és finanszírozásával működnek”.

A javaslat „[...] a felsőoktatás irányítását – a Felsőoktatási Tanács közbeiktatásával – a művelődési és közoktatási miniszter felügyelete alatt oldaná meg, 1996 végéig a földművelésügyi és a népjóléti miniszterrel megosztott hatáskörben. Tehát – a katonai és rendészeti felsőoktatás kivételével – minden intézmény az MKM felügyeletével működne. Ezzel az elképzeléssel az érintett tárcák sokáig nem tudtak – a Népjóléti Minisztérium jelenleg sem tud – egyetérteni, így a tervezet melletti egységes kiállítás késett. E téren a miniszterelnök úr és a Rektori Konferencia 1992. október 16-i találkozója hozott áttörést.” Felhívta a figyelmet, hogy a keretjellegű törvényt 10–12 végrehajtási rendelet fogja kiegészíteni, ezek zömét tervezet formájában már el is készítették.⁵⁹

Nem sokkal ezután a politika színpadán az elődjénél otthonosabban mozgó Mádl Ferenc miniszter a Szegedi Akadémiai Bizottság székházában nyilatkozott a kormány tudománypolitikájáról. „El kell döntenie a társadalomnak: vállalja-e, hogy a következő 10–15 évben komoly pénzt fektet a tudomány és a felsőoktatás fejlesztésére, mert a fejlődésnek ez az ára” – jelentette ki. Hangsúlyozta, hogy „[...] a minisztérium szándéka növelni a felsőoktatásban a hallgatók létszámát. Míg négy évvel ezelőtt az elsőévesek száma 17 ezer volt az országban, addig utóbb már 27 ezer fiatal kezdte meg tanulmányait felsőoktatási intézményekben. A tárcának az a javaslata, hogy az egyetemisták, főiskolások jelenlegi 87 ezres létszáma 120 ezerre emelkedjék. Bár a finishez ért a felsőoktatási, valamint az akadémiai törvénytervezet, nyitott kérdések még vannak” – állította, és sürgette, hogy „az öt tárcához tartozó felsőoktatás integrációja legalább megkezdődjön”.⁶⁰

⁵⁹ Dr. HEGYI Ferenc: Nem szabad tárcaérdekeknek alárendelni. *Heti Magyarország*, 1993. február 19. 7.

⁶⁰ MTI, 1993. március 10. Mádl Ferenc a kormány tudománypolitikájáról.

A kormányülésen 1993. április 22-én került ismét elő a felsőoktatási törvényjavaslat, amelyről Mádl Ferenc elmondta, hogy „nincs még olyan állapotban [...], hogy a mai döntések alapján azonnal benyújtható legyen a parlamentnek”. A miniszter – elődjéhez hasonlóan – a korábbinál kevésbé széttagolt, a magyar és az európai hagyományoknak jobban megfelelő egyetemi rendszer és irányítás mellett állt ki, és 1996. december 31-ét jelölte meg a „racionális integrációt” első lépcsőben lezáró időpontként. Az orvostudományi egyetemek esetében „egy organikus belefejlődésben” bízott, mivel azok tartózkodnak a tudományegyetemekhez csatlakozástól és „nemcsak oktatási intézmények, hanem részei az egész magyar [...] egészségügyi szolgáltatási rendszernek is”.

A másik fontos témának a felsőoktatás új finanszírozási rendjének kialakítását, annak „a költségvetés szerkezetébe, a költségvetési döntéshozatali mechanizmusba” illesztését tartotta, amelyet a Felsőoktatási Tanács kompetenciájába szeretett volna utalni. Harmadikként e Tanács összetételét – minisztériumok, felsőoktatási intézmények, MTA, szakmai-érdekvédelmi szervezetek delegálási jogát – és tagjainak számát tartotta megvitatandónak, legfeljebb 21 tagúnak javasolva a szervezetet. Utolsóként pedig abban kért állásfoglalást, hogy az egyetemi oktatók körében a tanársegédek és az adjunktusokat határozott vagy határozatlan időre nevezzék-e ki – ő a minőségbiztosítás érdekében is az utóbbi mellett tette le a voksot. Ez persze a közalkalmazotti rendszertől való eltérést jelentett volna.

Az ülésen ismét jelenlévő Kosáry Domokos is úgy látta, hogy „az egyeztetés az akadémiai törvény és a felsőoktatási törvény között lényegében megtörtént”, és „nagy nemzeti együttes érdek fűződik ahhoz”, hogy e két törvényt még az új tanév megkezdése előtt elfogadja az országgyűlés. Egyetlen kérése az volt, hogy a Felsőoktatási Tanácsot ne a kormány, hanem az MKM tanácsadó szerveként határozzák meg.

Király Tibor kiemelte, hogy „[...] lényeges politikai kérdés az, hogy jól van-e meghatározva a felsőoktatási intézmények önkormányzata és viszonya a központi szervekkel. Azt kell mondanom, hogy hál’ Istennek ez az a terület, amelyik fölött a legkisebb viták voltak, és amelyiket elfogadott az a közeg, amelyik igen jelentékeny tömeget képvisel, az oktatók és a hallgatók. [...] Egységes vélemény volt a tekintetben, hogy ez a törvénytervezet ne fogalmazzon fejlesztési koncepciót részletekbe menően, hanem teremtsen meg a cselekvési szabadságot mindazok számára, akiknek a fejlesztés megfogalmazása után cselekedniük kell.”

Vékás Lajos jogászprofesszor a Rectori Konferencia nevében jelezte, hogy annak „véleményét minden lényeges kérdésben figyelembe vette” a törvényjavaslat, ám a Konferencia sem egységes az integráció kérdésében, amelyben „főleg az orvosegyetemeknek vannak külön szempontjaik és külön érdekeik” – ezeket ő méltanylandóknak ítélte. Ugyanakkor az önkéntességen alapuló, „szerves, integratív fejlődést” egységesen támogatják.

Kubovics Imre, a területért éppen e hónaptól felelős helyettes államtitkár is a széttagoltságot tartotta a felsőoktatás-fejlesztés legnagyobb akadályának, emiatt nélkülözhetetlennek látta, hogy a „törvényben az integráció valamilyen formában szerepeljen”. Kosáryval szemben lényegesnek gondolta, hogy a Felsőoktatási Tanács a kormány tanácsadó testülete legyen, „mégpedig azért, mert amíg a felsőoktatás olyan sok miniszterhez tartozik, mint amennyihez jelenleg tartozik, addig meggyőződésünk szerint csak egy kormánytanácsadó testület tehet olyan javaslatokat, alakíthat ki olyan állásfoglalást, ahol közös nevezőre lehet jutni, és amelyen keresztül a már előzőekben említett integrációs folyamat, vagy akár a fejlesztési folyamat érdemben megkezdhető”.

Antall József minderre úgy reagált, hogy amennyiben az integráció irányába kívánnak haladni, akkor célszerű e tanács művelődési miniszterhez tartozása, a társmiszterek bevonásával. Oly módon képzelte ezt, hogy a kormány szervként működő Tudománypolitikai Bizottság „továbbra is azt az elvi eszmei irányító, döntéshozó szerepet töltsen be, amit eddig”.

A kormányfő „abszurdumnak”, „fából vaskarikának” minősítette, hogy főiskolai kar működjön egy egyetemen – „[...] ilyen nincs, ezt az utolsó évtizedekben szokásos jog-, szervezetszemléleti analfabetizmus keretében sikerült beilleszteni a magyar egyetemi rendszerben különböző presztízs szempontok alapján. Tehát ezt ki kell irtani.” Az universitas kifejezésről ugyanezt gondolta, mivel az egyelőre csak laza szövetséget, nem valódi, sokkarú egyetemet jelent. Az eltérő tárcafelügyeletet – megint csak történelmi áttekintést adva – vélte a legkényesebbnek, de azt gondolta, külföldi példák felhasználásával itt is meg lehet találni az integráció lehetőségét. Fontosnak mondta „a magyar kutatás szempontjából az akadémiai kutatás, az akadémia horizontálisan senki által kétségbe nem vont funkciója mellett a vertikális kutatóintézeti hálózat harmonizálását az egyetemi, egyre erősebb egyetemi intézetekkel”, amelyekkel a tudományos súlyú közgyűjteményeknek is együtt kellene működnie. Arra is figyelmeztetett, hogy „nem szabad az egyetemeket egy kaptafára ráhúzni, más a helyzete egy vidéki, kisebb létszámú egyetemnek, vagy kisebb karnak”, mint az ELTE-nek. A „posztindusztriális korszak szovjet típusú egyetemi, főiskolai rendszerét”, például az egykarú egyetemeket is átszervezendőnek ítélte. Költségvetési szempontból pedig megjegyezte, hogy bár a kormány stratégiai ágazatnak tekinti a felsőoktatást, igyekszik több pénzt biztosítani a céljaira, mégis állandóan sírnak az egyetemeken és a főiskolákon, hogy kevés a pénz. Ehelyett „a rendelkezésre álló összeg jobb felhasználásával, integrálódással, szervezeti összevonásokkal” – az MTA esetében is – kellene valamit tenni azért, hogy ezt minél hatékonyabban használják föl.

Szabó Iván pénzügyminiszter (1993–1994) „teljességgel elképzelhetetlennek” tartotta, hogy a javaslatot a nyári szünet előtt elfogadja a parlament, mivel „borítékolt”,

hogy ahhoz 400 módosító indítvány lesz, amit a bizottságok is vagy két hónapon át tárgyalnak majd. (Nem lett igaza: a törvényt 1993. július 13-án elfogadta az országgyűlés.) Az integrációról úgy vélekedett: a fő az, hogy „függetlenül a szakmapolitikai és felügyeleti jogoktól, a költségvetésben az ezzel kapcsolatos kiadások egy helyen jelenjenek meg”, annál is inkább, mert ez nem tárcairányítási kérdés. Egyben kérte, hogy a Felsőoktatási Tanácsnak a pénzügyminiszter is legyen a tagja, hiszen a felsőoktatás fejlesztését mégiscsak elsősorban a pénzügyi lehetőségek határozzák meg. Kifogásolta, hogy „ehhez a törvényhez sem készült – korábbi jó szokásainkhoz tartozóan – semmiféle gazdasági elemzés, és nem tartozik hozzá egy olyan jellegű kimunkálás, amelyik valamit is a költségkihatásra adna”.

Az állami felsőoktatási intézmények közalkalmazottainak bérezéséről is további egyeztetéseket javasolt, mivel a tervezet nem illeszkedik a közalkalmazotti törvényhez, „ilyen jogharmonizálatlansággal [pedig] ne menjünk a parlament elé, mert azért az ellenzéknek sem kell annyira lebecsülni, hogy ezt nem olvassák ki egy perc alatt”. Bízott benne, hogy a Felsőoktatási Tanács „a jövő évszázadban mint közcélú alapítvány egy nonprofit rendszerben [...] ki tud vonulni a költségvetés szárnyai alól”, a felsőoktatással együtt, és akkor „tényleg nagyon független lesz”, ám addig „az a baj, adunk egy irányú önkormányzatnak szabadságot, elnézést kérek, olyan embereknek, olyan vezetőknek, akiknek abszolúte nem kötelességük tudni a gazdálkodást”. Ezért „a gazdálkodás rendbetételében – ha már úgyis ott áll, mint fizető, teljesen finanszírozó költségvetés az állam – legyen az államnak arra mandátuma, hogy rendbe tegye a gazdálkodást ezen a területen az oktatási, nevelési autonómia sérelme nélkül”. Ezt csak úgy tudta elképzelni, „hogy azok a gazdasági vezetők, akik a gazdálkodást menedzselik ezen a területen, ne az egyébként kitűnő szakmai tudományos rektornak legyenek alárendelve, mert akkor csak az olvasatlan pénzköltésben lesznek érdekelték”. Ezért indítványozta, hogy az átmeneti időre, „az autonómia teljes körű felépüléséig, vagy az integráció [időpontjáig,] 96. december 31-ig a gazdasági vezető [...] a művelődésügyi miniszter a pénzügyminiszter egyetértésével, vagy a pénzügyminiszter a művelődésügyi miniszter egyetértésével” nevezhesse ki.

A miniszterelnök az Állatorvosi Egyetemmel példálózva ismét aláhúzta, hogy az egykarú egyetemek nem felelnek meg a törvényjavaslatban foglalt kritériumoknak. Ennek kapcsán vetette föl, hogy a jogi, az orvosi és az állatorvosi egyetemek elvégzésével járó automatikus doktori címeknél helyes-e annak használata. Az egyetemi oktatók esetében az adjunktusig, esetleg a docensig terjedően maga is a határozott munkaviszony mellett állt ki, mert csak így biztosítható a szelekció, s: „Általában a kinevezett haláláig vagy nyugdíjazásáig szóló, határozatlan munkaidőre történő kinevezés [...] csak a professzorok esetében indokolt a nemzetközi gyakorlat nagy részében, a többenél hosszabbítási lehetőség van.”

Kiss Gyula munkaügyi miniszter (1991–1994) ezzel szemben kijelentette: „[...] határozottan ellenzem, és azt gondolom, hogy a művelődési tárca kivételével a tárcák között ebben összhang van, hogy a felsőoktatásban dolgozó oktatók kikerülnének illetmény és előmeneteli rendszer szempontjából a közalkalmazotti törvény hatálya alól. Ez ugyanis egy jogi káoszhoz vezetne, mint a pénzügyminiszter úr is utalt rá.” Ezért kérte, hogy ne vegyék ki az oktatókat a közalkalmazotti törvény hatálya alól.

Boross Péter belügyminiszter (1990–1993) Szabó Ivánhoz hasonlóan azt gondolta, hogy a törvényt szeptember 1-jétől nem lehet hatályba léptetni. Egyben nehezményezte, hogy a felsőoktatás világába „hamarabb érkezett el – de facto is meg azt hiszem, de jure is – az autonómia, semmint egy racionális átvilágítás, hogy valamilyen átszervezési módszerek érvényesülhettek volna”, miközben „átmeneti állapotot vagy időt kell[ene] adni arra, hogy esetleg a klasszikusan felfogott autonómia rovására is bizonyos racionális vizsgálatok megtörténjenek”. Emiatt „kellene a Művelődési Minisztériumban egy olyan szervezet, amelyik e felügyeleti jogosultsággal tágabb körben él, [...] legalább három évre, [...] mert autonóm szervezet önmagát nem racionalizálja, legalábbis nem úgy, ahogy azt egy felelős kormányzatnak racionalizálni kell”.

Szabó János földművelésügyi miniszter (1993–1994) is úgy vélte, csak „a média-törvényhez fogható az az érdeklődés, ami az Országgyűlésben kísérni fogja ezt a törvényt”, ezért ő is bizonytalan volt, hogy az az országgyűlés nyári szünetéig letárgyalható-e. Nem hitt abban, „hogy 1996. december 31-e után a művelődési tárca jobban tudná képviselni azokat a speciális ágazathoz kötődő és onnan [...] fogant igényeket, [...] mint mondjuk például adott esetben az orvoseképzésnél a Népjóléti Minisztérium, vagy nálunk az agrárképzésnél a Földművelésügyi Minisztérium”. Egyben „abszurdnak” címezte, hogy a hallgatók képviselői egyharmad részben foglaljanak helyet az egyetemi tanácsokban.

Surján László ismét kifejezte kétségeit a főhatósági irányítás egységesítése kérdésében, és mint Boross Péter, ő is szorgalmazta az intézmények átvilágítását, a „belső strukturális átrendeződést”. További részletkérdések tárgyalása után Kubovics Imre az intézményeken belüli párhuzamosságok megszüntetésére ösztönzött (példaként hozva az ELTE-t, ahol a „főiskolai kar odahelyezésével a főiskolai karon jó néhány ugyanolyan természettudományi tanszéket alakítottak ki, amelyek már évtizedek óta vagy esetleg évszázadok óta az Eötvös Egyetemen működnek”). Megállapította, hogy a felsőoktatási dolgozók fizetésének emelését a közalkalmazotti bérrendszer nem teszi lehetővé, s bár „az adott gazdasági helyzetben az igényeknek megfelelő bér kialakítását nem lehet várni, de javítani lehet rajta, és erre több módszer is adódhat”.

A nyitott kérdések ellenére Mádl Ferenc mégis azt indítványozta, hogy a törvényjavaslatot minél előbb terjesszék az országgyűlés elé, mert ha nem is fogadják el az

új tanév előtt, „számos eleme akkor is azonnal életképes”. Biztosította a kormányfőt és a jelenlévőket, hogy az universitas szó nem fog szerepelni a jogszabályban. Közölte, hogy Fodor Gábor, a Fidesz képviselője megkereste őt a pártja nevében, hatpárti egyeztetést kérve a szakoktatási, a felsőoktatási, közoktatási és az akadémiai törvény esetében. Ő ennek nem látja értelmét, mivel ezáltal csak tovább késedelmeskedne azok elfogadása. Mindezzel Antall József is egyetértett.

Mádl megállapította, hogy „azt a meggyőződést kifejezésre lehet juttatni a vita alapján, hogy a tanársegédek és az adjunktusok tekintetében a határozott időre szóló kinevezést a törvény magáévá teszi”, ám tudomásul vette, hogy a felsőoktatás előmeneteli bérrendszerét nem vehetik ki a közalkalmazotti törvény hatálya alól. Bejelentette, hogy a további egyeztetések után újra benyújtja az előterjesztést. Antall József a vitát lezárva megállapította, hogy amennyiben „tisztá a képlet”, „az egyetemfenntartó három miniszter jegyzésével, tehát a művelődésügyi, népjóléti, földművelésügyi és a pénzügyminiszter úrnak a jegyzésével adja meg akkor a Kormány a felhatalmazást” a törvényjavaslat országgyűlés elé terjesztésére; „ha nem, akkor újra a Kormány egészében tárgyalja”. Ezt minden jelenlévő elfogadta.⁶¹

1993. május 13-án már csak „néhány kormánydöntést igénylő kérdésről” tárgyalt a kabinet. Az egyik ilyen az 1994-ben bevezetendő tandíj összege volt, amelyet Surján László javaslata nyomán úgy határoztak meg, „hogy a mindenkorai költségvetési törvénnyel összhangban kormányrendelet szabályozza” majd annak mértékét. Szabó János az agrárintézmények integrációja kapcsán – az orvostudományi egyetemek önállóságának megmaradására hivatkozva – ellene volt annak, hogy azt az 1996 végi határidőhöz kössék, és kijelentette, hogy erről módosító indítványt nyújt majd be a parlamentben, „és az utolsó töltényig lövök azért”. Erre Antall József úgy reflektált, hogy „[...] miniszter nem löhet a parlamentben. Tehát, ha a parlament elé kerül valami kormányjavaslatként, nyilvánvaló, hogy a parlament előtt nem lehet kétféle kormány-állásfoglalás.”

Szabó Iván pénzügyminiszter megjegyezte, hogy szerint ez a vita „félreértésen alapul”, hiszen az integráció nem teremt irányításai pozíciót az MKM-nek. „Egyszerűen arról van szó, [...] hogy kinek a költségvetési fejezetében jelenik meg” a felsőoktatás támogatása, melyik minisztérium tud ezért a legtöbbet tenni. Az „igazi veszélynek” azt tartotta, hogy „a tárcánkénti költségvetés eltérő szempontok, eltérő lobbierősségek alapján való megfogalmazása a felsőoktatás széteséséhez” vezethet. Aki továbbra is ragaszkodik a tárcája felügyeletéhez, „[...] abban a naiv hitben van, hogy a költségvetési törvényben meghatározott keret netán valami ágazati irányítás érvényesítésére fel tudja használni, holott ez a nagy tévedés. Ha a költségvetési tör-

⁶¹ Kormányülés, 1993. április 22. *Előterjesztés a felsőoktatásról szóló törvénytervezetről.*

vénybe beszavaztak egy keretet, nem lehet azt mondani, hogyha a rektor jól viselkedik, megkapja, ha rosszul viselkedik, nem kapja meg.”

Antall József is aláhúzta: „[...] ha ezeket a szakági elveket végigvinnénk, akkor a Műegyetemet át kellene csatolni a Közgazdasági Egyetemmel együtt az ipari miniszter alá. Ez az egyik. A jogi kart az igazságügyminiszter alá. [...] Vagy a főiskolai rendszerre térünk át, mint a francia szakfőiskolai rendszer, ahol a közgazdasági egyetem is főiskola, az egész oktatási rendszer Franciaországban főiskolai rendszer. Vagy egyetemi rendszerre térünk, és a szovjet rendszert megszüntetjük.” A fő kérdésnek azt tartotta, hogy „akarunk-e abba az irányba menni, hogy a különböző tárcák alá tartozó egyetemekből az integrálódás felé tudjunk praktikusán menni”. Ha ezt elfogadják, akkor a kormánynak a szakmapolitika szempontjaira is ügyelnie kell, tehát arra „hogy bizonyos agrárpolitikai célok érvényesüljenek az agrárkarokon, az igazságügyminiszteri a jogi, az orvosi, hát ez világos, az iparinak is a műegyetemen érvényesülnie kell”, a „munkaerő felhasználás hatékonysága” tekintetében is. Úgy érezte, az integráció céljával egyetértenek a kormánytagok.

Szabó János ellenvetésére végül három javaslatról kért szavazást a miniszterelnök. Az első volt az előző kormányülésen „globálisan elfogadott” törvényjavaslat. A második, hogy az egészségügyi felsőoktatási intézményeknél ne szabjanak határidőt az integrációra, a harmadik pedig, hogy az agrárintézményeknél is ugyanígy történjen. Végül tíz négy arányban arra voksoltak, hogy egyelőre mindkét szaktárca felügyeleti hatásköre megmaradjon az addig is alájuk tartozó egyetemeknél és főiskoláknál, ez legyen a B-variánsa a törvényjavaslatnak. Antall József ezután újra azt a véleményét hangoztatta, hogy „az integráció érdekeit kell szolgálni”, illetve: „Budapestet meg kell különböztetni a vidéki egyetemektől abban az értelemben, hogy kisvárosokban vagy bizonyos területi egységekben olyan karok is összekerülhetnek, amelyek egyébként Budapesten illogikusak lennének. Budapesten örülség lenne nyilván egy műegyetemi kart összevonni a bölcsészettel, [...] de vidéken és az egész világon az a gyakorlat, hogy minden együtt van [...]”⁶²

Ezután már gyorsan lezajlott a felsőoktatási törvény Parlament elé terjesztése. 1993. június 7-én megkezdődött annak parlamenti vitája. Mádl Ferenc az ismert érveken túl kiemelte, hogy itt egy olyan kerettörvényről van szó, amelyben „[...] csak azok a legfontosabb szabályok és intézmények fogalmazódhatnak meg [...], amelyek az egyetemek, főiskolák alapításához és működéséhez általánosságban és garanciális szempontból szükségesek. A konkrét és a felsőoktatásban folyó szakmai tevékenységgel, az oktatással, a kutatással és a tanulással kapcsolatos további szakmai szabá-

⁶² Kormányülés, 1993. május 13. *Előterjesztés a felsőoktatásról szóló törvényjavaslat Országgyűlés elé terjesztendő végleges szövegével összefüggésben néhány kormánydöntést igénylő kérdésről.*

lyok az egyetemek és főiskolák szintjén kerülhetnek kialakításra, ezeket ott kell szabályozni.” Emlékeztetett rá, hogy a törvényjavaslat két változatot tartalmaz. „Egyet, amely az 1996. december 31-i dátum megjelölésével határozottabb menetrendre készítené az integrációs folyamatot. Egy másikat, amely az orvosi és az agrárszférában az integráció időbeli alakulását mintegy a szerves önfejlődésre bízna.”

Mádl arról is szólt, hogy a törvényjavaslat előírja „a magyar felsőoktatás két új intézményét, a Felsőoktatási Tanács és az Akkreditációs Bizottság létrehozását”. A tandíjról azt állította, hogy az „szociális igazságot fejez ki, a tehetősek fizetnek, a szociális helyzetbeli egyenlőtlenségeket pedig nem általános ingyenességgel, hanem jól működő hallgatói támogatási rendszerrel kezeljük”. Végül kiemelte, hogy a konszenzussal megszületett, az „Európa Tanács és az OECD felsőoktatási szakemberei” által is elismeréssel fogadott jogszabály „a magyar felsőoktatás teljes jogú szereplőjévé emeli hosszú idő után újra az egyházi és magán-felsőoktatást”.

Tóth Imre László, a kulturális, tudományos, felsőoktatási, televízió-, rádió- és sajtóbizottság elnöke közölte, hogy az Országgyűlés Kulturális Bizottsága a törvénytervezetet 16 támogató és 1 ellenző szavazattal javasolta általános vitára bocsátani. A többi bizottság elnöke is emellett volt.⁶³

Az MDF vezérszónokaként Kulin Ferenc, a Kulturális Bizottság elnöke (1990–1993) fejtette ki véleményét. Az utóbbi három–négy évről úgy vélekedett, hogy „a hirtelen kapott szabadság lehetőségek” kihasználása „nagyon sok helyütt anarchisztikus eredményekre vezetett”. Szerencsétlennek és áldemokratikusnak ítélte, „hogy az egyetemi tanácsokba, a kari tanácsokba úgy vonták be a diákokat, hogy I–II. éves diákok is egyik napról a másikra dönthettek arról, hogy egy adott szak tanészévezetője ki lehet”. Azt is kifogásolta, hogy: „Sok helyütt indokolatlanul bocsátottak el a nyugdíjkorhatár elérésére hivatkozva professzorokat; sok helyütt ugyanolyan indokolatlanul tartottak meg vagy neveztek ki különösebb szakmai tekintéllyel nem rendelkező oktatókat.” Szerinte „a politikai ellentétek, a korábbi szakmai rivalizálás és az újonnan termelődött ellentétek egyszerre határozzák meg az elmúlt néhány esztendő felsőoktatás-politikai gyakorlatát”. Ezt csak erősíti, hogy „a pártállami időszak utolsó éveiben egyre lehetetlenebbé vált a magyar felsőoktatás dolgozóinak megtartása felsőoktatási intézményekben a katasztrofálisan alacsony bérek miatt. Folytatódik tehát egy emigráció anélkül, hogy ezt a külföldi intézményekben, kutatóműhelyekben gazdag tapasztalatokat szerző értelmiséget vissza tudnánk kellő mennyiségben és minőségben hódítani a magyar felsőoktatás számára.” Az 1990

⁶³ *Országgyűlési napló – 1993. évi tavaszi ülősszak*, 1993. június 7. A felsőoktatásról szóló törvényjavaslat általános vitája 2761–2767. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_014/?pg=2760&layout=s&query=fels%C5%91oktat%C3%A1si%20t%C3%B6rv%C3%A9ny (letöltve: 2022. október 7.)

előtti „rossz lelkiismeretű értelmiségpolitikát” is kárhoztatta, mivel az „elvtelenül juttatott pozíciókba, felsőoktatási pozíciókba arra érdemtelen embereket, elvtelenül kezdeményezte intézmények, tanszékek, karok alapítását, és elvtelenül kezdett bele, vágott bele egy nagyarányú létszámfejlesztésbe a felsőoktatásban”. Ehhez azonban hozzátette: „e kompromisszumok jegyében nagyon jó műhelyek, tudományos műhelyek is születtek, nagyon jó kinevezések is születtek, és tömérdek nagyon jó munka is született”.

Az említettek miatt is hangsúlyozta: „Nem várhatunk sem a Kormánytól, sem a Parlamenttől olyan előterjesztést, amelyik szellemében azt a benyomást keltheti, azt ígéri a társadalomnak, hogy a múlt több esztendő, több évtizedes terhes örökségét ez a törvény – életbelépése pillanatától – fel fogja számolni.” Egy ilyen folyamat kezdetére viszont lehet számítani. Ezért is gondolta, hogy a két esztendőn át folytatott viták – amelyekben részt vett a Rektori Konferencia, a Főiskolai Főigazgatói Konferencia, az érdekvédelmi szövetségek képviselője, a Kormány több képviselője és a kulturális bizottság tudománypolitikai és felsőoktatási albizottsága – mégiscsak komoly eredménnyel jártak: tisztázódott az autonómia fogalma, a tudományos minősítés módja, a felsőoktatási intézmények akkreditálásának kérdése.

Bretter Zoltán, az SZDSZ vezérszónoka a tudomány teljes szabadságára hivatkozva állította, hogy „[...] a törvény néhány napi, az érdekeltekkel kötött kompromisszumtól eltekintve elavult állapotokat rögzít. Mint megannyi, e Kormány által betervezett törvénnyel, ezzel is az a baj, hogy nincsen benne, nincsen általa távlat.” Emlékeztetett rá: „[...] szabadság ott van, ahol tulajdon is van. A felsőoktatási intézményeket tehát tulajdonhoz kell juttatni, és el kell vágni azokat a birtokosi szálakat, melyek még mindig az állam kizárólagos hitbizományaiként tüntetik fel őket.” Ezért ajánlotta az egyetemek közalapítvánnyá alakítását. Ezek vagyonának felelős működtetését „a költségvetési finanszírozás, a tandíjbevételek, a vállalkozói támogatás, egy-egy város, régió önkormányzatainak hozzájárulása, és nem utolsósorban állami privatizálandó vállalatok részvényei” segíthetnék. Az ő képviselőikből álló „laikus testületek” válthatnák fel a minisztériumi igazgatást, szüntethetnék meg a tárcák közötti civakodást.

Bretter a költségvetési támogatás rendszerét is át kívánta alakítani. Annak két fő egysége lenne „az egységes, ám differenciált normatív, tanulólétszám alapján megállapított összeg, valamint a diákhitel, melyhez állami garancia szükséges”. Úgy vélte, a hallgatólétszám gyors emelése érdekében is „égetően szükségünk van a magán felsőoktatási intézményekre”, ám „a felsőoktatási törvénytervezet megoldásai felemásak, és sokszor megállnak az úton, mielőtt egyáltalán elindulnának”. Összegzése szerint „Az akkreditációs bizottság, a felsőoktatási tanács és az állam, a Kormány, a minisztérium, a minisztériumok szerepe és felelősségi köre nincs jól szabályozva.

A kinevezések, a minősítés egésze, valamint a szakmai döntések kizárólagos helye az intézmény, az azt felügyelő laikus testület vagy a delegációs alapon összeálló felsőoktatási tanács [legyen].”⁶⁴

Június 8-án folytatódott a törvényjavaslat általános vitája. Hajdu Istvánné a független kisközgazdász-képviselőcsoport nevében felszólalva a törvény alapelveit, új elemeit ismertette, s megállapította, hogy annak „szerkezete logikus, jól követhető”, szövegezése pedig „világos, érthető, egyértelmű”. Az MSZP vezérszónoka, Jánosi György „a háromrészes [közoktatási, szakképzési, felsőoktatási] oktatási törvénycsomag valószínűleg legkidolgozottabb, szakmailag legmegalapozottabb elemének” nevezte a felsőoktatási tervezetet, amely azonban – „a fejlesztési koncepció hiánya, a fejlesztés irányainak és alapelveinek tisztázatlansága” miatt – mégsem elfogadható számukra.

A képzési szintek tekintetében szóvá tette, hogy a „tervezet a főiskolai és az egyetemi szintű képzés elkülönítésével mindvégig csak alapképzésről, posztgraduális szakmai továbbképzésről és tudományos továbbképzésről beszél, szót sem ejtve az Európa-szerte elterjedt egy-, két- illetve három éves iskolarendszerű, úgynevezett post-secondary képzési formákról”, amelyeket a felsőoktatásba kellene integrálni. A felsőoktatás integrációjánál „kerülni kell megítélésünk szerint a pusztán formalitásokat és a felülről kioroszakolt megoldásokat”. Ennek érdekében – akár a pozitív diszkrimináció eszközeivel – „támogatni kell egyrészt a tudományos kutatók bevonását az oktatásba [...], másrészt segíteni kell az oktatók, tanszékek bevonását a kutatóintézetek tevékenységébe, [...] s végül biztosítani kell a kutatóintézetek közvetlen részvételét a tudományos továbbképzés rendszerében is”.

A felsőoktatás irányítási modelljénél kifogásolta, hogy az – az MKM-nek közvetlen beleszólást biztosítva – „a miniszter kezébe adja a rektor és a főigazgató munkáltatói jogkörének gyakorlását, másrészt egyetértési jogot ad a miniszternek a gazdasági főigazgató és a főtitkár megbízásakor”, illetve hogy „a Kormány tanácsadó testületében, a Felsőoktatási Tanácsban nem biztosított megfelelően a felsőoktatás szakmai képviseletét ellátók aránya” (ezt Jánosi a tagok egyharmadáról annak legalább felére kívánta emelni). Ellenezte azt is, hogy „a két országos szakmai testület, a Felsőoktatási Tanács és az Akkreditációs Bizottság funkciója nem válik el világosan egymástól”. Ellentétesnek ítélte a törvényjavaslat célkitűzésével és a kormányprogrammal, hogy „a művelődési és közoktatási miniszter számos hatáskörét 1996 végéig az orvosi, egészségügyi felsőoktatás tekintetében a népjóléti, az agrár-felsőoktatás tekintetében pedig a földművelésügyi miniszter gyakorolná”.

⁶⁴ Uo. 2768–2774.

Az intézményi autonómia és demokrácia kérdésében nehezményezte az intézményvezetők kinevezésének már említett gyakorlatát; az intézményi tanács és az egyszemélyi felelős vezető hatáskörei megosztásának tisztázatlanságát; a „társadalmasítás” – azaz „a régió társadalmi, gazdasági, kulturális szereplőinek bekapcsolását az intézmény életének alakításába” – módjának homályos megfogalmazását; továbbá a „testületi szervek funkciók szerinti differenciálásának” hiányát. Elutasította, hogy a javaslat: „Egyharmados arányban maximálja a hallgatók jelenlétét az intézményi tanácsban, s megnyirbálja a diákönkormányzatok egyetértési jogosítványait.” Frakciója álláspontja szerint a tanácsokban az egyharmados diákarányt mindenképpen biztosítani szükséges.

A felsőoktatás finanszírozását „változatlanul erős költségvetésfüggő helyzetben” lévőnek nevezte, ami „továbbra is lehetővé teszi az alkupozíciótól függő szubjektív elosztási rendszer fenntartását”. „A jelenlegi költségvetési támogatás rendszerének átalakításakor a Szocialista Párt – jelentette ki – alapvető követelménynek tekinti egyrészt: az állami felsőoktatási intézmények vagyonhoz juttatását, a közalapítványi formában rejlő lehetőségek kihasználásának biztosítását; másrészt a fenntartótól függetlenül, az önállóbb és szabadabb gazdálkodás feltételeinek javítását; s végül harmadrészt a szektorsemleges, minden diszkriminációt és szubjektívizmust nélkülöző normatív támogatás kiterjesztését, a szakmánként differenciált, normatív, illetve normatív jellegű finanszírozás kidolgozását.”

Emellett Jánosi a felsőoktatás területén erősödő esélyegyenlőtlenség mérséklését is szorgalmazta. Mondandóját így foglalta össze: „A szocialista frakció javaslatai – néhány tételesen felsorolt pont kivételével – nem mondanak ellent a törvényjavaslat törekvéseinek, alapján véve kiegészítik azokat. Mégis döntő jelentőségűnek tartjuk őket, mert olyan irányban alakítják tovább a keretfeltételeket, amely a felsőoktatás rendszerében lehetővé teszi az európai normák és alapelvek szerinti működést.” Emiatt a törvényjavaslatot a frakció ugyan nem támogatja, ugyanakkor esélyt látott „[...] a javításra, amit benyújtandó módosító javaslatcsomagunkkal igyekszünk majd kihasználni. Ezek kedvező fogadtatása esetén a szocialista frakció a szükséges kiegészítésekkel, illetve korrekciókkal támogatni fogja a törvény elfogadását.”

Sasvári Szilárd, a Fidesz vezérszónoka megállapította, hogy „felsőoktatás-politikai szempontból a hangsúlyos politikai kérdés nem ez a törvény, hanem a felsőoktatás fejlesztéséről szóló koncepció”, ezért a jogszabály „csupáncsak a felsőoktatási szféra rendszerét, szerkezetét határozza meg”. „Humorosnak” ítélte, „hogy külföldi állampolgárok ne lehessenek egyetemi professzorok, vagy hogy a gazdasági főigazgatókat a minisztérium hozzájárulásával kelljen kinevezni”. Sasvári négy területet emelt ki: az autonómiát, a tervezet hiányait, a finanszírozást és a „kié az egyetem” kérdését.

Az autonómiát eszköznek tekintette abból a szempontból, „hogy a felsőoktatás hatékonyan működjön, hogy a felsőoktatás iránt megnyilvánuló társadalmi elvárásokat kielégítsük, és hogy a nemzetközi integrációba való bekapcsolódásunk megte-remtődjön”. A hiányosságok kapcsán megemlítette, hogy „a törvényjavaslatból kire-kesztődött a távoktatás, a post-secondary tanfolyamok piaca, a felnőttoktatás, az esti és levelező képzés, az átképzés intézményrendszere, a népfőiskolák és a most létesülő közösségi főiskolák rendszere”. A finanszírozási rendszerről szólva arra figyelmezte-tett, hogy „[...] a normatív finanszírozás bevezetése, a tandíjrendszer kiépítése és a szociális támogatások átalakítása nélkül a magyar felsőoktatás modernizációja nem fog megtörténni. Vonatkozik ez a felsőoktatásban és a kutatásban érdekelt körülbelül 7000, azaz hetesezer alap és alapítvány áttekinthetetlen sűrűjére is, amelyek ma tel-jesen koordinátlanul osztják a fejlesztési forrásokat.” A „képzési áganként és intéz-ménytípusonként kialakított normatívák kidolgozását” is sürgette.

A „kié az egyetem” kérdése is komoly dilemmákat vet fel, mivel az intézményve-zetés „hatalmi-politikai szerkezet[e] csak rövid távú és kézzelfogható eredménnyel járó intézménypolitikában, tehát csak rövid távban érdekelt”. Eközben „a felsőokta-tásban is elkerülhetetlennek látszik igazi tulajdonosok találása”.

Elképzelhetetlennek tartotta, hogy „az elkülönülő ágazati irányítás hosszú távon megmaradjon”, és támogatta a magánegyetemek létrehozását. Ezek diplomáját sze-rinte nem az alakulás idején, azaz előzetesen, hanem csak az először végzettek idején kell majd minősíteni és elfogadni. Külföldi egyetemek „vagy a külföldi képzések Magyarországra való honosítása vagy hozatala” is kíváncsú volt számára.

Az Akkreditációs Bizottságot „komoly külföldi szakértők bevonásával” működ-tette volna Sasvári, és a bel- és külföldi mobilitás elősegítéséért is kiállt. Úgy vélte, a PHARE-programrészeként a TEMPUS működött a legsikeresebben: „biztosította azt a lehetőséget, hogy akár egyetemi tanárok, fiatal tanársegédek, akár hallgatók kijussanak nyugati egyetemekre, és ott olyan kapcsolatokhoz, olyan tudáshoz jussa-nak, amit nagyon nehezen lehetett volna megtalálni ebben az országban”.

A hallgatólétszám „expanzióját” elsősorban a főiskolák befogadóképességének növelésével gondolta elérni, mivel „a hangsúlyt [...] a gyakorlatra orientált rövidebb képzési idejű felsőoktatási formák megőrzésére, illetve fejlesztésére kell tenni”. Annak érdekében is, hogy ne gyengítsék az egyetemek minőségét.

Tóth Sándor a kormánykoalícióhoz tartozó Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) nevében, a törvény rendelkezéseivel egyetértve szólalt föl, és kiemelte, milyen fontos volt az „a széles körű háttérmunka, amely [...] kimunkálta a törvényjavaslat koncepcióját, történeti áttekintésével vázolta a felsőoktatás szerkezeti, tartalmi elemeinek fontosabb meghatározóit napjaink valóságtükrében”. Hozzátette: „a magyar fölső-oktatás minőségváltozásának tükröznie kell az alkotmányos jogállamiságra épülő

szabad és független Magyarország tradicionális keresztény kultúráját, és ezáltal is a civilizációs értékfejlődést, hiszen a kultúra az emberi megértéssel, figyelmességgel, segítőkészséggel függ össze, a jósággal, a távolságtartással, a lehetőségek és a korlátok fölismerésével”.

Új szempontként vetette föl, hogy „a megalkotandó törvénynek a szellemi alkotások jogával harmonizálva kell deklarálnia a tudományos tevékenység mellett a művészeti tevékenységet is, ezért utalnia kellene az oktatási, szervezeti és módszertani különbségekre”. Ezért kérte, hogy az indokolásban utaljanak arra, „hogy a helyes jogalkalmazás az, hogy két különböző értékrendről van szó: a tudományról és a művészetéről”. Meggondolandónak tartotta, hogy az egyetemek egy részénél „nem kellene-e bevezetni az amerikai college-képzés végén kiadott bachelor-diplomához hasonló, három évi egyetemi képzés után megújított egyetemi alapidiplomát, amely lehetővé teszi a más egyetemeken való továbbtanulást és egyúttal a munkavállalást is”, ami szerinte „a szakmák arányának megváltoztatására is lehetőséget adna”.

A nem állami felsőoktatási intézmények közül az egyháziak versenyhátrányát nehezményezte, mert „az anyagilag elszegényedett egyházak [...] nem képesek megkezdeni az oktatást visszakapott ingatlanaikban”. A tanársegédek és az adjunktusok határozott idejű alkalmazását ellenezte, s azt javasolta: az „intézmények saját szervezeti és működési szabályzataik révén döntsék el, mikor és meddig bíznak meg valakit a tanársegédi poszt betöltésére, vagy neveznek ki határozatlan időre adjunktusnak”. Sasvári Szilárdal egyetértve ő is kérte, hogy ne csak magyar állampolgárok lehessenek egyetemi oktatók. Felhívta a figyelmet, hogy mivel a művész-képzésben nem tudósokat, hanem alkotó- és előadóművészeket képeznek, „ennek megfelelően kell kialakítani a művészeti oktatásnak a képzési rendszerét és módszertanát”.

Tóth kijelentette, hogy a KDNP a felsőoktatás fejlesztését „stratégiai fontosságú és nemzetépítő feladatnak tekinti”. Ez az álláspont a javaslatban alig jelenik meg, az szerinte „egy adott felsőoktatási struktúra felépítését rögzítő és működését szabályozó rendszer kodifikációjának tekinthető, amely sokkal inkább törődik az államhatalmi és az önkormányzati irányítás egyensúlyának a kérdésével, semmint az új társadalmi rendszer kínálta felsőoktatási reformcélok megvalósításához a törvényi garanciák biztosításával”. Sajnálkozott, hogy „a törvénytervezet számos változatának megfogalmazásánál a Kereszténydemokrata Néppártnak mint koalíciós partnernek a véleményét, bizony, nem kérték ki”. Ezért fogalmazta meg a vita során az aggályait, és bejelentette, hogy a „törvényjavaslat szövegéhez a fejlesztést nem érintő módosító indítványokat is” be fognak nyújtani. Ugyanakkor megállapította, hogy

„amiről szól [a javaslat] – két-három fejezet kivételével –, azt kitűnő hozzáértéssel szabályozza, elkerülve a nyitott kiskapukat”.

Megjegyezte még, hogy a „Magyarországon létesített, illetve működő külföldi felsőoktatási intézmények legalizálását a Kereszténydemokrata Néppárt képviselő-csoportja nem tudja támogatni”. Ezt azzal indokolta, hogy: „A Közép-európai Egyetem magyarországi létesítésének és működtetésének körülményeiből ismert a külföldi létesítő és a magyar állam anyagi hozzájárulásának aránya – az állam terhére. Úgy gondoljuk, ilyen gazdasági körülmények között, és 92 hazai felsőoktatási intézmény fenntartási és működési költségeinek finanszírozása mellett külföldi egyetem vagy főiskola Magyarországon történő létesítése és/vagy működése jó ideig még nem lesz időszerű.”

Egyben azt is megállapította, hogy: „A fejlett európai felsőoktatás színvonalának eléréséhez vezető legrövidebb útra azzal léphetünk, ha a korszerű alapkutatások eredményeit közvetlenül áramoltatjuk be a felsőoktatásba [...]. Ennek megvalósítása Magyarországon egyetlen módon látszik célszerűnek és hatékornak, mégpedig úgy, hogy az akadémiai kutatóintézetek törvényi szabályozással az egyetemekhez kerülnek. [...] Mivel ezek az előnyök minden költségráfordítási többlet nélkül adódnának – hiszen az intézetek teljes szellemi és anyagi kapacitásukkal kerülnének át az egyetemekre –, valójában nehéz lenne ellenük súlyos érveket felsorakoztatni.” Ez az elképzelés egyébként az MKM illetékes főosztályának szándékaival azonos volt, bár Mádl Ferenc miniszter, a Tudománypolitikai Bizottság elnökeként – elődjével, Andrásfalvy Bertalannal szemben – nem ezt, hanem inkább az MTA kutatóhálózat teljes megtartását, az egyetemi életbe történő részleges bevonását támogatta.

Tóth Sándor „a tanárok szervezett továbbképzésének a felsőoktatási törvényben történő külön szabályozását”, „valódi posztgraduális szakmai továbbképzéssé” alakítását is kulcskérdésnek tartotta. Szorgalmazta, „hogy a felsőoktatási törvény annyiban preferálja a középiskolai tanárok tudományos képzését, hogy a legkiválóbbak számára a doktori tanulmányi idő tartamára a tanítás alóli fölmentést és alapfizetésük folyósítását előírja”.

A tandíj bevezetését ugyan támogatta, de nem a tervezetben megfogalmazott módon mivel az „önmagában súlyos társadalmi esélyegyenlőtlenség hordozója”, emiatt „a szociális igazságosság és a társadalmi szolidaritás kereszténydemokrata elvéből adódóan ragaszkodunk ahhoz, hogy bevezetése csak akkor lépjen hatályba, amikor törvényileg elfogadhatóan szabályozott lesz annak szociális kompenzálása, részben a tanulmányi eredményhez kötve”.

Jelezte, hogy kezdeményezni fogják: „az egyházi alapítású felsőoktatási intézmények egyetemi, illetve főiskolai tanárait ne a köztársasági elnök, illetve a miniszter-

elnök nevezze ki, hanem a létesítő egyházak illetékessége, és ezt a kinevezést a köz-társasági elnök és a miniszterelnök csak megerősítse”.⁶⁵

A vita utolsó vezérszónoka június 14-én a független honatyákat képviselő Ilkei Csaba volt. A javaslatot támogatandónak ítélte abból a szempontból, hogy az „alapvetően elfogadhatóan hangolja össze a meghatározó kettős célt: egyfelől a tanulás és a tanítás szabadságát és a felsőoktatási intézmények autonómiáját”. A széttagolt ágazati irányítást ugyanakkor helytelenítette, mivel az integráció „nem az egyes minisztériumi hatáskörök fenntartásával biztosítható [...], hanem olyan országos felsőoktatási testületek révén, mint amilyen például a Felsőoktatási Tanács és az akkreditációs bizottságok”.

Az előző felszólalók által már említett kérdések taglalása után beszédét azzal zárta: azért ajánlja a törvény megszavazását, mert: „Szükség van rá minden hiányossága, kérdőjele, homályos megfogalmazása, nyitva hagyott megoldása ellenére is. A magyar egyetemek, főiskolák hatszázéves történetében először készült átfogó szabályozás, és ez önmagában is elismerésre méltó. Ígéretes esély a tényleges felzárkózáshoz, a képzés megújításához, a kiművelt emberfők gyarapításához, az európai szellemiség teljes felszabadulásához.”⁶⁶

Az általános vita folytatásában lényeges új szempontok már nem hangoztak el, így közülük csak egy-kettőt emelek ki.

1993. június 21-én Kávássy Sándor (kisgazdákat képviselő független képviselő) keményen kritizálta a tervezetet, és az egyetemek megtisztulását-megtisztítását követelte, mivel 1945 után: „A szellemileg [...] kiüresített egyetemeken és főiskolákon középszerű, de annál mohóbb és agresszívebb karrieristák és törtető, illetve ezekből összeverődött csoportok és érdekszövetségek vették át a hatalmat, terrorizálták és nyomták el az alájuk rendelt tanári és oktatói kart.” Ezért „az egyetemi élet vezető posztjain ma is nagy számban ülnek olyan egyének, akiknek legfőbb, ha nem egyetlen tudományos érdemük volt, hogy hűségesen szolgálták az MSZMP-t és sziklaszilárdan ingadoztak a párttal”.

Kálmán Attila államtitkár visszautasította Kávássy sommás ítéletét, és megállapította: „a felsőoktatásban tanító tanároknak, professzoroknak a döntő többsége igen jól felkészült és nagy tekintélyű, komoly eredményeket elérő ember, méltánytalan róluk így beszélni”. Kávássy egy másik vádjára – miszerint a küszöbön álló bére-melés „porhintés és népcsalás” – pedig úgy reagált: „Egymilliárd forintot szán a Kor-

⁶⁵ A július 8-i vita: *Országgyűlési napló – 1993. évi tavaszi ülészak*, 1993. június 8. A felsőoktatásról szóló törvényjavaslat általános vitájának folytatása. 2839–2861. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_014/?pg=2838&layout=s&query=fels%C5%91oktat%C3%A1si%20t%C3%B6rv%C3%A9ny (letöltve: 2022. október 7.)

⁶⁶ Uo. június 14. 2939–2942.

mány és a költségvetés a mai nehéz időkben arra, hogy 1993. szeptember 1-jétől, az új felsőoktatási törvény bevezetésével egyidejűleg a minőséget bizonyító oktatók bérét 25%-kal vagy még annál is jobban felemelje. Ez semmiképpen nem tekinthető sem porhintésnek, sem népcsalásnak.”

Petronyák László (MDF) a többkarú univerzitások mellett emelt szót, Rab Károly (SZDSZ) pedig a felsőoktatási intézmények vagyonhoz juttatását sürgette, és a javaslat hiányosságait sorolta. Ennek ellenére is annak elfogadását ajánlotta. „A törvény több pontján a felsőoktatás autonómiáját kívánjuk növelni – mondta összegzésként –, biztosítva a hallgatók, az oktatók, az intézmények, az egész felsőoktatás szükséges szabadságát. Erősíteni kívánjuk a felsőoktatás civil szervezetének szerepét, ezekre módosításokat adunk be, és mint ahogy tudjuk, a felsőoktatásnak égető szüksége van a törvényre, ha a módosításainkat az előterjesztő elfogadja, támogatni fogjuk a késésben levő és a nagy bizonytalanságot okozó törvényt.”

A kormánypárti Illésy István (MDF) is a módosítások szükségességét hangoztatta, de kérte a törvény mielőbbi meghozatalát. Mizsei Béla, a kisgazdák képviselője a felvételi vizsgák eltörlését szorgalmazta. Trombitás Zoltán (Fidesz) pedig úgy vélte, a törvénynek és „Magyarországnak a nemzetközi versenyképesség biztosítása érdekében az emberi erőforrások fejlesztésére kell koncentrálnia”.⁶⁷

Június 22-én – már valóban csak egy-két hozzászólást kiemelve – Vastagh Pál (MSZP) kijelentette: „[...] sajnálatos az, hogy a magyar felsőoktatás mögött soha nem állt olyan politikai lobby, mint a mezőgazdaság, az energia, a szénbányászat, a vas és sok minden más mögött. Most kínálkozik egy szerencsés pillanat. Ezt a törvényjavaslatot nagyjából el lehet fogadni, ezt olyanra lehet csiszolni, hogy a XXI. század követelményeinek is megfelelő legyen.” Molnár Péter (Fidesz) a tanárképzés fontosságát emelte ki, mivel a „[...] tervezet semmilyen kapcsolódást nem mutat a szakma által kialakított pedagógusképzési reformkoncepcióval. Ennek lényege az lenne, hogy az alsófokú tanítókat főiskolákon, az alsó- és felső-középfokú tanárokat viszont az integrálódó univerzitásokon oktatnák”. A főiskola-fejlesztés kérdését is hiányolta.⁶⁸

Ugyanezen a napon tartott sajtótájékoztatót Kulin Ferenc, aki alaptalannak vélte az akadémiai intézethálózat elsorvasztásával kapcsolatos aggodalmakat. Az egyetemi előmenetelhez szükséges tudományos minősítést ellenben az egyetemekhez kell utalni – emelte ki –, „az akadémiai nagydoktori minősítés [pedig] az előmenetel szempontjából nem rendelkezik jogi érvénnyel”. Egyben hangsúlyozta: olyan „felső-

⁶⁷ *Országgyűlési napló – 1993. évi nyári rendkívüli ülészak*, 1993. június 21. A felsőoktatásról szóló törvényjavaslat általános vitájának folytatása. 40–57. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_015/?pg=39&layout=s&query=fels%C5%91oktat%C3%A1lsi%20t%C3%B6rv%C3%A9ny (ket9ökölve: 2022. október 8.)

⁶⁸ Uo. június 22. 162–170.

oktatási törvényt kell alkotni, amely már a közeljövőben lehetővé teszi az intézményhálózat radikális fejlesztését, az egyetemek gazdasági támogatását és az egyetemi társulások létrejöttét”, ezért erős vidéki felsőoktatási központokat kell létrehozni. Ugyanekkor a szocialisták véleményét Vitányi Iván, Jánosi György és Daróczy Zoltán fejtette ki. Eszerint „a felsőoktatásból kiszoruló társadalmi rétegek számára különböző felzárkóztatási formákat – nulladik évfolyamok beindítása, felsőfokú tanfolyamok – kellene kidolgozni”, a tandíjat pedig kizárólag kompenzációs rendszerrel együtt lehetne bevezetni. Egyebekben már többször elhangzott módosító javaslataikat ismertették.⁶⁹

A felsőoktatási törvényjavaslat általános vitáját gyakorlatilag 1993. június 22-én, formailag június 28-án fejezték be, részletes vitáját pedig július 8-án tartották. Ez előtt még az MTI küszöbön álló törvényjavaslatokra vonatkozó kérdésére Gál Zoltán, az MSZP frakcióvezetője elmondta, hogy pártja „a Parlament előtt fekvő törvényjavaslatok közül csak a felsőoktatás kérdéseit szabályozó javaslat esetében lát arra esélyt – »megfelelő koalíciós magatartás« esetében –, hogy azt az MSZP támogassa”.⁷⁰

A tervezethez július 8-án Zsupos Lajos (MDF), Fodor Tamás (SZDSZ), Petronyák László (MDF), Körösfői László (MSZP), Hajdú Istvánné (FKgP), Mádi László (Fidesz), Kincses Gyula (MDF), Sasvári Szilárd (Fidesz), Jánosi György (MSZP), Grezsa Ferenc (MDF), Nádori László (SZDSZ), Balogh Gábor (független), Tamás Gáspár Miklós (SZDSZ), Kósa Ferenc (MSZP), Fazekas Zoltán (SZDSZ), Eke Károly (független) szoltak hozzá. Olykor egymásnak is ellentmondó, a törvényjavaslat lényegét nem érintő módosító javaslatokat tettek. Ezek többsége az egyetemi autonómiára, a Felsőoktatási Tanács működésére, a felsőoktatási intézmények vezetőinek kinevezésére vonatkozott.

Az SZDSZ részéről vetették föl, hogy tegyenek különbséget a felsőoktatási intézmények alanyi jogú létesítése, illetve Országgyűlés általi elismertetése között, a Fidesz pedig a helyi önkormányzatoknak szánt nagyobb szerepet a városukban lévő felsőoktatási intézmények működtetésében. A döntő többség amellettt állt ki, hogy a felsőoktatás felügyelete a szétagolt ágazati irányítás helyett egy tárcához kerüljön a jövőben.

A törvényjavaslatot ért számos kritika ellenére is egyértelmű volt, hogy az ellenzék is elfogadhatónak tartotta azt. Ezt leginkább az MSZP-és Kósa Ferenc szavai fejezték

⁶⁹ MTI, 1993. június 22. *Országgyűlés – sajtótájékoztatók.*

⁷⁰ MTI, 1993. július 6. *Ellenzéki frakcióvezetők: egységes „nem”.*

ki, aki azzal zárta mondandóját: „a jelenlegi realitásokkal felelősséggel számoló törvénytervezetről van szó, amelyet [...] jó lelkiismerettel megszavazhatnak”⁷¹

A felszólalásokra Mádl Ferenc miniszter július 13-án válaszolt. Sajnálta, hogy „minden erőfeszítésünk ellenére az akadémiai törvényt a Parlament végül is nem tudta már elfogadni, pedig része annak a szférának, amiről a felsőoktatási törvény is szól”. Utóbbi általános és részletes vitája kapcsán megjegyezte: az félreérthetetlenül bizonyította, hogy e törvényre „égetően szükség van”. Fő céljuk az volt, „hogy a felsőoktatás fejlesztése, új pályájának kijelölése következetesen és zavarmentesen történjék, s a korábban megteremtett, és a magyar felsőoktatásban meglévő értékek e folyamat alatt ne sérüljenek”. Ezért a több mint 800 beérkezett módosító javaslatból – melynek mintegy egyharmadát visszavonták a benyújtók – azokat fogják támogatni, „amelyek a törvény alapfilozófiáját, logikai felépítését nem rombolják”. A felsőoktatás állami szabályozását elvető indítványokat azonban nem fogják elfogadni. Hozzátette: ez a szabályozás „csak a szakmai minőséget garantáló elemeket tartalmazhatja, illetve a működést megalapozó pénzügyi kérdésekre terjedhet ki”, a tanítás és a tanulás szabadságát nem korlátozhatja.

A duális modellt (az egyetem és a főiskola kettősségét) szeretnék megőrizni, ezért „az átjárhatóság lehetőségét igen, a főiskolai tanárok habilitációs kötelezettségére vonatkozó javaslatokat azonban nem tudtuk elfogadni”. Az integrációval kapcsolatos nézeteltérésekről megjegyezte: „[...] a szerves intézményi kezdeményezésen alapuló egyesületekre e törvény elegendő alapot és kereteket biztosít. Szeretnénk, ha a kényszerítő erő nem a jog előírt kötelezettség, hanem a racionalitás lenne”. A túlszabályozás elkerülése érdekében „a kari és más oktatási szervezeti egységek feladat- és hatáskörrendszerét” nem kívánták részletezni, az erre vonatkozó javaslatokkal – már csak „autonómiaidegenségük” miatt sem – nem értenek egyet.

A Felsőoktatási Tanácsról és az Akkreditációs Bizottságról megállapította: az előbbi a felsőoktatás társadalmasítását, az utóbbi pedig a minőségvédelmét szolgálja, mindkettő tanácsot ad, véleményt és álláspontot fogalmaz meg, kötelező erejű döntéseket azonban nem hozhat, súlyát pedig a testület léte és tagjainak tekintélye biztosítja. A miniszter megígérte, hogy a felsőoktatás 2000-ig tartó fejlesztéséről szóló koncepció, ha nem is törvény, de „átgondolt szerkezetátalakítási, beruházási, finanszírozási, oktatásfejlesztési, hallgatói létszámnövelési, információs és infrastruktúra-fejlesztési, intézményközi-együttműködési projektek rendszerezett programjáról” szóló, a kormány jóváhagyása után esetleg a Parlament elé kerülő doku-

⁷¹ *Országgyűlési napló – 1993. évi nyári rendkívüli ülészek, 1993. július 8. A felsőoktatásról szóló törvényjavaslat részletes vitája. 701–735. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_015/?pg=700&layout=s&query=fels%C5%91oktat%C3%A1si%20t%C3%B6rv%C3%A9ny (letöltve: 2022. október 8.)*

mentum lesz. Az 1990 óta elért eredményeket így összegezte: „Eddig is, illetőleg addig is, így is számos jelentős lépés történt, például korszerű egyetemi kutatói információs infrastruktúránk van, jelentős a műszerparkok szerepe, a hallgatói létszámnövelésben komoly eredményeket értünk el, az elsőéves hallgatói beiskolázás majdnem megduplázódott az elmúlt 3 évben, jelentős fejleményekről beszélhetünk a kollégiumépítés területén, az univerzitás-kezdemények is számottevőek, súlyos milliárdokkal működő FEFA, OTKA és KMŰFA alapok szolgálják a kutatást és a fejlesztést mind a felsőoktatás, mind a kutatás más területein.

Ez évben, mint ismeretes, a felsőoktatás területén egy-egy főre esően 5–10 ezer forintos havi bérfejlesztésre, bérrendezésre kerül sor, mindez minden alapellátási nehézség ellenére, ami egyetemeinket jellemzi. Azt is jelzi, hogy a Kormány a nehéz gazdasági viszonyok ellenére is segíti a felsőoktatást és a tudományt, mert jól tudja, hogy ez stratégiai ágazat. Ebbe az irányba lesz meghatározó, új elem ez a most készülő törvény.” Ennek elfogadásához kérte a képviselők támogatását.⁷² Ezután következett a módosító indítványokról – amelyeknek mintegy a felét jóváhagyták a honatyák – szóló hosszas szavazás, majd az ezek által apró részleteiben megváltozott törvényről való voksolás. Végül 179 szavazattal, 91 ellenében, 14 tartózkodás mellett az országgyűlés elfogadta a felsőoktatási törvényt.⁷³

A közel hároméves előkészítő munkával megszületett törvény lényegét az MKM Felsőoktatási és Kutatási Főosztálya a következőképpen összegezte 1993. július 16-án: „A törvény hatálya kiterjed az állami és nem állami (egyházi, magán és alapítványi) felsőoktatás egészére, sőt az úgynevezett post-secondary képzésre is tartalmaz ösztönzést, alapvetően megőrizve a magyar felsőoktatás duális – egyetemi, főiskolai – képzési rendszerét.

A törvény a tanítás, a tanulás és a tudományművelés szabadságára és az intézményi autonómiára épít, a szigorú szakmai, személyi követelményekkel garantálja a diplomák és oklevelek, a képzés minőségét. A doktori képzés és a doktori (PhD) fokoztatadás, valamint a habilitációs és magántanári intézmény bevezetésével egyrészt az egyetemek tudományos arculatának, másrészt autonóm fejlődésének lehetőségét bővíti.

Új alapokra helyezi a felsőoktatás finanszírozását, a korábbi bázisszemléletű pénzügyi tervezést, a hallgatólétszám és a képzés jellegének alapján számított képzési előirányzat, valamint a pályázati úton megszerezhető fejlesztési és kutatási költségek

⁷² Uo. 1993. július 13. A felsőoktatásról szóló törvényjavaslat részletes vitájának újramegnyitása és határozathozatala. 886–889. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_015/?pg=884&layout=s&query=fels%C5%91oktat%C3%A1si%20t%C3%B6rv%C3%A9ny (letöltve: 2022. október 9.)

⁷³ Uo. 889–937., 951–977., 986–989.

révén. Az új finanszírozási rendszer egyik eleme az állami felsőoktatási intézményekben is – megfelelő kompenzációkkal, tandíjmentességgel, illetve tandíjkedvezményekkel együtt – bevezetendő tandíj.

A törvény részletesen szabályozza az állami szervek hatáskörét, jogosultságait, s kimondja, hogy részükre további jogosultságok csak törvényben, vagy törvényi felhatalmazás alapján jogszabályban állapíthatók meg.

A törvény két új intézményt létesít az irányítás társadalmasítását szolgáló Felsőoktatási és Tudományos Tanácsot, amely egyharmad arányban a kormányzat, egyharmad arányban a felsőoktatás, egyharmad arányban pedig a szakmai kamarák és a potenciális alkalmazói szféra képviselőiből áll. Alapvető feladata a felsőoktatás-fejlesztés és tervezés.

A másik testület az Országos Akkreditációs Bizottság, amelynek feladata a minőségellenőrzés és az intézmények és intézményi programok minősítése.

A törvény hatálybalépésével 1993. szeptember 1-jétől – a művelődési és a közoktatási miniszter felügyeletével – helyreáll a magyar felsőoktatás egysége, finanszírozás tekintetében ez 1995. január 1-től valósul meg.

A Felsőoktatási Törvény kedvező lehetőséget nyújt az ország humán erőforrásainak fejlesztésére, bízató alap a jövő nemzedék számára.”⁷⁴

Így is volt, hiszen az azóta többször is módosított jogszabály meghatározta a magyar felsőoktatás 20. század végi és 21. század eleji fejlődését. Az először 1991-ben közzétett, utána számos alkalommal átalakított törvényjavaslat alapvető célkitűzéseiben a kormány- és az ellenzéki pártok is egyetértettek. Ennek ellenére mégis rengeteg – sokszor inkább politikai, mint szakmai jellegű – vita vezetett a megszületéséhez. Ezek a kormányüléseken, a szakminisztériumok között, az országgyűlés többségét alkotó koalíciós pártok soraiban, de az ellenzékiek táborán belül is komoly nézeteltéréseket okoztak. Az ésszerű kompromisszumok révén mégiscsak sikerült egymással megegyezni, és egy olyan törvényt megalkotni, amelynek lényegével a kormányzatot támadók is egyetértettek. Mindez pedig – ahogy az is, hogy a kormánypártiak is többször bírálták a törvényjavaslatot annak tárgyalásakor – azt bizonyította, hogy az új magyar demokrácia, minden hiányossága ellenére, egyes szakterületeken igenis működőképes volt.

⁷⁴ MTI, 1993. július 16. *Az MKM Felsőoktatási és Kutatási Főosztályának tájékoztatója a felsőoktatási törvényről.*

RÁCZ JÁNOS

AZ ANTALL KORMÁNY MÉDIAPOLITIKÁJA

EGY SZÜKSÉGSZERŰ KÍSÉRLET A MÉDIAEGYENSÚLY MEGVALÓSÍTÁSÁRA

MI OKOZTA AZ ANTALL-KORMÁNY IDŐSZAKÁBAN A MÉDIAKRÍZIST?

A kérdés rendkívül összetett és éppen ezért nem lehetséges egyetlen okot megnevezni, több tényezőt is ildomos figyelembe venni a fejezetcím megválaszolásához.

Először is a korszakban még nem létezett közösségi média, ezért az elektronikus hírközlés első számú letéteményesei a közszolgálati Televízió és Rádió voltak. Ezek az orgánumok ráadásul kevés csatornával üzemeltek. A Televízió mindössze két csatornával rendelkezett. Csakhogy, a Kádár-korszakban mind a Rádió, mind a Televízió kvázi gyártó vállalatokként üzemelt, színházi előadásokat vettek fel, filmeket, zenés hangjátékokat készítettek. A Rádió rendelkezett gyermekkorussal is. A Televízióban majdnem ötezer fő dolgozott, egy részük ugyan tényleges munkát már nem végzett, mégis kapta a fizetését. Sokan éppen ezért okkal féltek a szükséges átalakításoktól, a jövőtől, attól, hogy a kereskedelmi televíziók esetleges megjelenésével és a politikai fordulat miatt végleg elveszíthetik jól jövedelmező foglalkozásukat.

Másodsorban a Magyar Rádió [MR] és a Magyar Televízió [MTV] fontosságával mindenki tisztában volt; a rendszerváltoztatás idején az elektronikus média nemcsak a szimpla közvetítője, hanem a részese, sőt egyes szerkesztők szemében irányítója is volt az eseményeknek. A legismertebb hír és szolgáltató műsorok – *Híradó*, *HÉT*, *Panoráma*, *168 óra*, *Ablak* – szerkesztői, riporterei, tudósítói valóságos sztárok lettek. Munkájuknak komoly része volt abban, hogy a magyar lakosság olyannyira becsben tartotta a Televízió és a Rádió munkatársait. Éppen ezért, mind a Magyar Szocialista Munkáspárt [MSZMP] prominensei, mind az akkor még egységes ellenzék, az Ellenzéki Kerekasztal [EKA] tagjai is tisztában voltak az MTV és az MR kiemelt fontosságával.

A kialakult helyzetben, az EKA az MSZMP, majd az utódpart, a Magyar Szocialista Párt [MSZP] vezetői biztosítani akarták magukat egy esetleges vesztes választás következményeivel szemben, ezért rengeteg témában, csak kétharmados többségű törvénnyel tudott az új Országgyűlés döntést hozni. Ilyen volt például a költségvetési törvény is. Ez azt jelentette, hogy a leendő kormánynak valamilyen módon meg

kellett egyeznie a leendő ellenzékével. Mindez eleve komoly bizonytalanságot teremtett. Egy gyökeres politikai és társadalmi átalakítások előtt álló ország számára egy erős felhatalmazással rendelkező kormány kellett volna, amelyet nem kötnek kényszerű kompromisszumok.

Az eddig leírtak alapján nem is kell csodálkoznunk azon, hogy a tervezett új médiatörvény nem született meg a rendszerváltoztatás folyamata alatt, a Nemzeti Kerekasztal ülésein. És természetesen az újonnan választott törvényhozásnak is csak kétharmados parlamenti többséggel lehetett volna elfogadni azt. Tulajdonképpen ez az elmaradás a teljes kormányzati ciklusban egy állandóan viszkető, összeforrt képtelen sebként tátongott az új magyar demokrácia testén.

A harmadik tényezőt a későbbi médiaválsághoz vezető úton az okozta, hogy az újságírók többsége azt remélte, azt várta, hogy az első kormányt a Szabad Demokraták Szövetsége [SZDSZ] állítja majd össze. A Magyar Demokrata Fórum [MDF] győzelme az 1990 tavaszi országgyűlési választásokon hidegzuhanyként érte őket. Megaláztatnak érezték magukat és képtelennek voltak túllépni ezen.

Vödrös Attila, aki a választások után egy évvel már a kormány politikáját támogató *Új Magyarország* szerkesztője volt, azt állította, hogy a választások eredményét megismerve boldogan ment be dolgozni akkori munkahelyére a *Magyar Hírlaphoz*, ahol fagyos tekintetek keresztútjában találta magát. „Úgy néztek rám, mint a véres rongyra!” - emlékezett vissza a jelenetre.¹

A választásokat megelőzően nem volt ilyen problémája. Összejárt a szerkesztőség tagjaival. Németh Péter főszerkesztőt még támogatta is, amikor Ian Robert Maxwell médiamogul meg akarta vásárolni a lapot. Barátságot ápolt Vicsek Ferencsel és a többi baloldali és liberális újságíróval, olyanokkal, mint Antal Anikó, vagy Mészáros Tamás. Ezeknek a kapcsolatoknak a választások után hamarosan vége lett, nem maradt más helyettük csak az izzó és érthetetlen gyűlölet, majd a kultúrharc.

A negyedik tényezőt a választási kampányidőszakban elharapódzó durva kommunikáció okozta. Az MDF részéről Csurka István tavaszi nagytakarításról beszélt, amely nyilván megrémítette azokat a médiamunkásokat, akik a rendszerváltozásig hűségesek voltak a MSZMP-hez. Ők valószínűleg pusztán a változásokat lovagolták meg és szükségből alkalmazkodtak a megváltozott körülményekhez.

Eközben Tamás Gáspár Miklós [TGM] az MDF szavazóit mucsainak titulálta és az országgyűlési képviselő választásokat a Mucsá, a félelem vagy a SZDSZ közötti döntéssé egyszerűsítette.² Ezzel is tovább züllesztette a sajtóban a közbeszédet,

¹ VÖDRÖS Attila interjú 2018. február 12.

² RÁCZ János: *Több oldalról szorongatva: középén. A médiacsata néhány csörtéje* (1990–1993). Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2018. 80. (A továbbiakban: RÁCZ, 2018.)

amely újabb szükségtelen feszültségeket generált. Mindezek sietették az értelmes párbeszédnek ellehetetlenítését és a lövészárkok minél mélyebbre ásását.

Az ötödik tényezőt a hazai sajtó, és egyébként a nyugati lapok, jelentős része által várt MDF és SZDSZ vezette nagykoalíció elmaradása eredményezte. Nem tudták elfogadni, hogy az általuk támogatott SZDSZ ellenzékbe szorult. Ez sértettséget, a „vidéki” MDF-el szemben táplált ellenérzéseket, a fővároson kívüli értelmiség semmibevétele és lenézése is jellemezte. Értelmszerűen ez a teljesen idejétmúlt, és az 1990-es években már sok tekintetben értelmezhetetlen, sőt felesleges, urbánus és népi vita újramelegítése alapozta meg, amelyre mindkét oldalon akadtak kapható politikuskok. Néhány témában a zsidókérdés újra és újra emlegetése csak feleslegesen megterhelte és árnyalta mindezt.

A hatodik tényező az egyensúlytalan sajtóviszonyokban keresendő. Antall József már az első miniszterelnöki beszédében kitért az egyensúlytalan médiaviszonyokra. Programja szerint, szerette volna, ha megteremtődik a konzervatív sajtó, azaz egyensúlyi állapot keletkezik, amely szükségszerű lett volna a sajtószabadság felé történő továbblépéshez. Ez azonban nem kormányhű szolgai médiát jelentett volna. Sem párt, sem más érdekcsoportnak nem akarta kiszolgáltatni a tömegtájékoztatást.³ Csak-hogy ezt az ellenzék tudatos politikai munkálkodása teljesen ellehetetlenítette. Haraszi Miklós – az SZDSZ kultúrpolitikusa – hol okkal, hol ok nélkül, de szándékosan és folyamatosan védte az újságírók „függetlenségét”, noha akadtak alkalmak, amikor – mivel nem tudta eléggé türtőztetni magát – kiderült, hogy mit is ért ez alatt.

A függetlenséget ugyanis kizárólag az ellenzéki újságírással azonosította.⁴ Egy alkalommal, amikor a *Népszabadság* szerkesztője egy tisztességes interjút közölt Antall József miniszterelnökkel, Haraszi és Pető Iván kvázi olvasói levélben tiltakoztak ellene és hiányolták a „valódi” kérdéseket.⁵ Tehát olvasatukban csak az SZDSZ mondhatta meg, hogy pontosan mit kell tennie egy újságírónak, ha „független” szeretne lenni; maradnia kellett a kaptafánál: kötelessége volt támadni a kormányt.

Az egyensúlytalan sajtóhoz hozzátartozott, hogy a választások idején már az „elő-privatizáció” során az MSZMP megyei sajtóját megvásárolta egy nyugati befektető,

³ Antall József kormánya. A kormányprogram elhangzott az 1990–1994. évi Országgyűlés 5. ülésén, 1990. május 22-én. In: Kiss Péter: *Magyar Kormányprogramok*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004. 1586; 1595–1596.

⁴ Az akkoriban az SZDSZ parlamenti mandátumával rendelkező Tamás Gáspár Miklós erről egy cikkben is hosszasan elmélkedett.

⁵ HARASZI Miklós–PETŐ Iván: Miért kellett erre több mint két évet várunk: Haraszi Miklós és Pető Iván interpellációja a főszerkesztő-helyettes úrhoz a május 2-i protokollinterjú tárgyában. *Népszabadság*, 1992. május 6. 8. Idézi RÁCZ, 2018. 18.

az *Axel Springer*. Ezt ellenben csak azzal a feltétellel tehette meg, hogy a szerkesztőségek is beleegyeznek. Így gyakorlatilag mindenki a helyén maradt, ugyanazok írták, írhatták tovább a lapokat, akik ezt a rendszerváltozás előtt is tették. Csak most automatikusan ellenzéki pozícióból dolgoztak tovább.

Ez természetesen nem maradhatott volna így, elméletileg meg kellett volna vizsgálni az ily módon elherdált állami vagyon módszeres és szégyenletes eltüntetését, és talán azt sem ártott volna tisztázni, hogy egyes, a nómenklatúrához tartozó főszerkesztők pontosan mit, kit és hogyan képviseltek a Kádár-korszakban. Ugyan a lapokért kapott összegek elméletileg a József Attila Alapítványt gazdagították, de gyakorlatilag az MSZMP utódpartja az MSZP ebből finanszírozta az 1994-es választási győzelmét.⁶

A hetedik tényezőt a szükségszerűen megkötött MDF–SZDSZ paktum szolgáltatta. Ennek része volt az MTV, az MR és Magyar Távirati Iroda [MTI] elnökei megválasztásának kérdése, az úgynevezett kinevezési törvényről szóló megállapodás is. A SZDSZ először parlamenti kétharmados többséggel megválasztott elnököket szeretett volna. Antall József, akkor még designált miniszterelnökként ebbe nem mehetett bele. Ahogy megjegyezte, ezzel egy banánköztársaság miniszterelnöke lenne, hiszen ezáltal a média elnökök nagyobb alkotmányos megerősítést nyernének, mint az abszolút parlamenti többséggel megválasztott kormányfő.⁷

Ebből is érthető, hogy a médiaelnökök személyeiben az SZDSZ vezetősége valamilyen hatalmi ellenpólust akart állítani a kormányzatnak. Ilyen pedig egyáltalán nincs egyetlen országban sem.

Végül sajtóságos kompromisszummal zárult le a vita: az elnököket a kormányfő javaslatára a köztársasági elnök nevezhette ki.⁸ Később ez okozta legtöbb gondot, ugyanis bár közjogi értelemben, a köztársasági elnöki kinevezés egy kellékjog – és annál meghatározóbb a miniszterelnöki jelölés –, az ellenzék ezt pont fordítva értelmezte, mintha az új magyar köztársaságban nem gyenge hanem erős jogkörrel rendelkező köztársasági elnöki rendszert hoztak volna létre. Vagy legalábbis a médiaelnökök kérdésében több joga lenne az államfőnek annál, mint amit az alkotmány biztosított a számára. Nem véletlen, hogy ezek az összecsapások egészen az Alkotmánybírósági döntésekig jutottak el.

Persze a kinevezési törvényt az új Országgyűlésnek kellett elfogadnia, ráadásul kétharmados többséggel, amely nem ment könnyen, mert az SZDSZ mindenképpen

⁶ BAJOMI-LÁZÁR Péter: *A magyarországi médiaháború*. Új Mandátum, Bp. 2001. 48. Idézi: RÁCZ, 2018. 33.

⁷ KÓNYA Imre: *...és az ünnep mindig elmarad? Történetek a rendszerváltástól napjainkig*. Budapest, Alexandra, 2016. 207. (A továbbiakban: KÓNYA, 2016.) Idézi: RÁCZ, 2018. 144.

⁸ Uo. 212.

hozzá akarta csatolni a független média vizsgálóbizottság létrehozását, ezzel lényegében már túllépte a MDF–SZDSZ paktumban kimódolt megegyezést.⁹

Csakhowy ez újabb személyi kérdésekkel terhelte volna meg a médiaelnökök kérdését, amelyet akkor már nem lehetett megoldani. Annak is örülni lehetett, hogy Hankiss Elemér szociológust, a külföldön is elismert tudóst, és Gombár Csaba politológust képesek voltak megválasztani az MTV és az MR élére.

A paktumnak köszönhetően került sor a SZDSZ-ben politizáló, egykori 56-os múltjáért elítélt író, műfordító Göncz Árpád köztársasági elnökké választására is. Antall arra számított, hogy a családja jó ismerősének számító Göncz, nem fogja akadályozni a kormány munkáját. És szigorúan megmarad az alkotmány biztosította gyenge köztársasági elnöki pozícióban. Súlyosan tévedett. De mielőtt ezt személyes hibájának rónánk fel, tudnunk kell, hogy taktikai szempontból abból indulhatott ki, hogy Göncz Árpád a második világháború után ezer szállal kötődött ahhoz a Független Kisgazdapárthoz, amelyben idősebb Antall József is politizált. Ráadásul Göncz – ebben a polgári pártban – az 1947 februárjában a szovjetek által elrabolt Kovács Béla főtitkár személyes munkatársa is volt. Kérlelhetetlen antikommunistának tűnt, hiszen 1956-os tevékenységéért börtönbe is zárták.

A mindent tudó pesti utcákon azért azt pletykálták, hogy a börtönben időnként rabtársairól szolgáltatott információkat a fogva tartói számára. Erre komoly bizonyítékokkal a mai napig senki sem szolgált; mindenesetre az 56-osok egy jelentős része valamiért nem igazán kedvelte az új államfőt. Feltehetően már a kezdet-kezdetén ideológiai háttérű viták feszültek az 56-os elítéltek között, amely nem kímélte a köztársasági elnököt sem.

Antall történészként nyilván bízott a közös múlt és politikai értékek valamelyest kötő erejében. Csakhogy Göncz Árpád köztársasági elnökként is elsősorban volt pártja, az SZDSZ politikáját követte. Ez persze jelentős népszerűséget is hozott számára, hiszen az Antall-kormánynak népszerűtlen intézkedések egész sorát kellett meghoznia, hogy elkerülje az ország teljes gazdasági összeomlását.

A médiakérdésekben mindvégig a kormánnyal nyíltan szembenálló államfő, mindenki „Árpi bácsija”, kerülve a cirkalmas fogalmazásokat egyszerűen nemet mondott Antall Józsefnek, és ezzel sokak szívét elhódította. Gyakorlatilag regnálása alatt szinte végig vezette a politikusok közötti népszerűségi listát. És miközben ellenállt a kormányzatnak, attól sem kellett tartania, hogy közjogi értelemben döntései különösebb következményekkel járnának, miközben a miniszterelnöknek kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy állandóan, és véleményem szerint, amúgy is teljesen feleslegesen, a média aktuális ügyeivel foglalkozzon. A média krízis hatalmas kín és

⁹ RÁCZ, 2018. 146–147.

értelmezhetetlen teher volt Antall számára, miközben a legnagyobb ellenzéki párt szinte fürdőzött benne. A miniszterelnök azonban taktikai megfontolásokból nem engedhette el a kérdést. Ugyanis Csurka radikális véleménye a médiamunkásokról és általában a kényes ügyek kezeléséről való vélekedései, kijelentései komoly belső problémákat okoztak a kormánykoalíción belül is. A miniszterelnök éppen azért hagyhatta elhúzódni a vitát a médiatörvény meghozataláról, hogy a kormányán belüli feszültségek kiélesedését megakadályozza. Nem segítette a terveit az 1991 augusztusában megjelent Kónya-dolgozat, amely tovább mélyítette az MDF-en belüli ellentéteket. A kormányfő ennek ellenére mégis azért hagyhatott bőséges időt a médiatörvény-tervezet vitájára, mert ezzel jelezte a nyugati partnerei számára, hogy fontos számára az európai joganyag témába vágó megismerése és alkalmazása.

A nyolcadik tényező különösen 1992-től kezdte éreztetni a hatását. Amint Kulin Ferenc a parlamenti kulturális bizottság elnöke is megjegyezte: a magyar társadalom azt várta, hogy az ellenzék és a kormány között kibontakozó médiacsata eredménye fogja eldönteni a választásokat.¹⁰ A győztes mindent be fog zsebelni. Természetesen ezt a várakozást pontosan érezték a politikusok is. Ezért egy idő után minden egyes a médiát érintő ügy politikai élet-halál kérdése vált. Kulin Ferenc, amikor az MSZP-t képviselő és sok tekintetében konstruktív Kósa Ferenc filmrendezőt leváltották a bizottságból már tudta, hogy nem lehet semmilyen megegyezés az ellenzékkal.¹¹ Kósa Ferenc helyére Gellért Kis Gábort nevezték ki, akinek az érkezése gyakorlatilag azt is jelentette, hogy a szocialisták Pozsgayhoz köthető népi szárnyát teljesen ellehetetlenítették.¹² Mindez az MSZP és az SZDSZ között együttműködés tette szükségessé, amely alapvetően lehetetlenné tette az MDF és az MSZP közötti kapcsolatokat is. Ennek köszönhetően megghiúsították a kormánypártok és a szocialisták esetleges együttműködését a médiatörvénytervezet elfogadásában. Csakhogy nem lehetett ott hagyni a tárgyalóasztalt, mert azt politikai vereséggént értelmezhatték volna, a vitakozás így öncélúvá és látszatfenntartóvá vált: azt kellett bizonyítani, hogy a másik kompromisszumképtelensége miatt lehetetlen a megegyezés.

Érdekes adalék, hogy a médiatörvény elfogadása természetesen többször is a kormányülések témája volt, amelyeken elég hamar szembe kellett nézni azzal is, hogy akár az MSZP-vel történő egyezkedés is elvezethet a médiatörvény megalkotásához.

Az 1992. február 20-i kormányülésen Kulin Ferenc nem véletlenül utalt arra, hogy a törvénytervezett elfogadásának egyes kérdéseiben számíthatnak a szocialisták támogatására.¹³

¹⁰ KULIN Ferenc interjú, 2018. július 3.

¹¹ Uo.

¹² RÁCZ, 2018, 193.

¹³ Az 1992. február 10-i kormányülés jegyzőkönyve. Előterjesztés a rádióról és a televízióról szóló

És végül, de nem utolsósorban a kilencedik és talán az egyik legfontosabb tényező az volt, hogy nem létezett médiatörvény, így nem voltak jogkörök, nem is lehetett pontosan tudni, ki a médiaelnökök munkáltatója, milyen kötelmi jogok vonatkoznak rájuk.

Hankiss Elemér tévéelnök nem véletlenül fogalmazott úgy, hogy ha akarta volna cipőboltta alakítja a Televíziót.¹⁴

A törvény nélküli állapotok sokkal, de sokkal rosszabb eredményre vezettek, mint akár egy rossz törvény elfogadása utáni helyzet. A politikai csaták abból eredtek, hogy mindenki úgy értelmezhetette a helyzetet, ahogy akarta.

A háttér ismertetését követően igyekszem részleteiben is tárgyalni mindazt, amely meghatározta a történeteket. Ám ezek előtt érdemes komolyabban is foglalkoznunk azzal a sajtósággal örökséggel, amellyel szembe kellett néznie a majdani szabadsajtónak is.

A NYILVÁNOSSÁG ÉS VÁLTOZÁSAI A KÉSŐI KÁDÁR-KORSZAKBAN ÉS A RENDSZERVÁLTOZTATÁS IDŐSZAKÁBAN

A nyilvánosság szigorú szabályok között működhetett a rendszerváltozást megelőző időszakban. A 2. világháború végétől fokról-fokra kialakított kommunista diktatúrában ugyanis csak egyetlen hivatalos nyilvánosság létezett. Csakhogy ez nem feltétlenül fogta át a magyar társadalom egészét. Hankiss Elemér kutatásai már a rendszerváltozás előtt kimutatták, hogy létezett egy „második társadalom”, a hivatalos alatt, amely a 2. világháború után alakult ki. Érdekes módon hatottak rájuk a kommunista szölamok a függetlenségről és a szabadságról, az egyenlőségről – valószínűleg azért ennek komoly történelmi hagyományai is vannak – miközben morális értelemben konzervatívak maradtak. Ezért aztán a kommunista rögválósághoz alkalmazkodás arra kényszerített sokakat, hogy a hivatalos társadalomnak megfelelően beszéljenek, cselekedjenek, miközben ettől teljesen eltérően gondolkoztak.¹⁵ Ez pedig sok kérdés vett fel a korszak újságírói munkájáról és újságvlasói szokásairól is. Vajon azt is gondolták a sajtómunkások, amit leírtak, és vajon egyes újságvlasók mit érezhettek, amikor a számukra nyilvánvaló hazugságokat böngésztek nap, nap után. Ezek a körülmények egyre feszítőbben jelentkeztek a Kádár-korszak végén.

törvényjavaslathoz.

¹⁴ HANKISS Elemér: *Proletár reneszánsz. Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról*. Budapest, Helikon, 2016. 409. Idézi: RÁCZ, 2018. 152.

¹⁵ Interjú Hankiss Elemérrel, 1987. július 2. Other Europe Projekt. https://www.othereurope.com/en/video/1008_elemer-hankiss (2022. 08. 19.)

Ilyen feltételek közt sem volt jogilag szabályozott sajtócenzúra, egyszerűen a centralizált struktúrákat építgető kommunista logikából következett az ellenőrzés. A hatásköri lista alapján választották a legnagyobb lapok főszerkesztőit és az elektronikus média elnökeit, akik felelősséggel tartoztak a rájuk bízott információközlő csatornák híreiért. Nem engedtek olyan tartalmat publikálni, amelyek nem feleltek meg a rezsim kívánalmainak.

Különösen az 1956-os forradalom és szabadságharc témaköre bizonyult tabutémának. A politikai véleménynyilvánítás lehetősége gyakorlatilag a párton belül maradt, ugyanis a demokratikus centralizmus szabályai szerint a pártban létező különbségek nem kerülhettek nyilvánosságra, ott azoknak is a pártvezetőségben kialakult döntést kellett képviselni, akik valamiért nem értettek vele egyet. A párton belül a hasonló különvélemények hangoztatóinak természetesen nem lehetett saját frakciója.

A hetvenes évek végétől a nyilvánvaló gazdasági visszaesés egyre inkább rákényszerítette a rezsim vezetését arra, hogy a Nyugathoz forduljon pénzügyi segítségért.

Érdekes adalék, hogy ezt még a reformok emberének számító Gorbacsov az SZKP főtítkára is megemlítette, amikor Kádárral 1985. szeptember 25-én Moszkvában tárgyaltak.¹⁶

Ráadásul Kádár János nimbusza egyre csak nőtt. A tengerentúlon egyfajta nemzeti kommunisták láttak benne, akire érdemes figyelni. A kommunista rendszer „nagy öregje” lett, aki a Szovjetunió Kommunista Pártjában zajló vezércseréket is túlélte. Csakhogy egy ilyen nimbusz fenntartása egyre inkább azzal járt együtt, hogy néha szemet kellett hunynia az addig elfogadhatatlan megnyilvánulások felett is. Meg kellett tennie, hiszen enélkül kevésbé valószínű, hogy a világhírű *Time* magazin 1985-ben, aztán egy évvel később ismét, interjút készített volna vele.¹⁷

A kultúrában egyre nagyobb teret hódított a nyugati zene, a hetvenes évektől már egyre kevesebb problémát okoztak a hosszú haját növesztő fiatalemberek, akik farmerben rótták a főváros utcáit.

Az MSZMP-nek egyre több problémája akadt a 70-es 80-as években beérett fiatal értelmiségiekkel. Igyekeztek lehetőséget és ezzel együtt láncot is akasztani rájuk. A legérdekesebb próbálkozásuk erre a *Mozgó Világ* folyóirat volt, csakhogy a fiatal írók és művészek nem akartak együttműködni a KISZ vezetőségével. Sorba jöttek a megrovások és a szankciók, majd 1981 márciusában nem jelenhetett meg a lap.

¹⁶ Kádár és Gorbacsov moszkvai találkozásáról, Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. 1985. szeptember 25. In: *Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991*. Szerk.: BARÁTH Magdolna-RAINER M. János, Budapest, 1956-os Intézet, 2000. 58–59. (A továbbiakban BARÁTH–RAINER, 2000.)

¹⁷ *Time*, 1985. szeptember 9. 4–14.; 1986. augusztus 11.

Kulin Ferenc főszerkesztőségével folytatódott a folyóirat története, de a pártvezetőség továbbra sem volt elégedett az írások tartalmával, sőt, megtorlásként eltávolították a lap éléről, csakhogy tiltakozásként számtalan munkatársa távozott vele együtt.

A legálisan megjelentetett, vagy ideiglenesen kiadott lapok mellett a nyilvánosság köreinek tágításában fontos szerepet játszottak a szamizdatok; ezek a lapok és irodalmi művek fénykorukat a nyolcvanas években élték. Jellemző volt a rendszer korlátjaira, hogy ifjabb Rajk László és „butikja” fontos szerepet játszott az anyagok terjesztésében. A neve, az apjával 1949-ben történtek miatt viszonylagos védelmet biztosított számára a Kádár-korszak állambiztonságával szemben is. Mivel Kádár a Rákosi-kormány belügyminisztereként komoly szerepet játszott Rajk László koholt perében és 1949-es kivégzésében, nyilván különösen hatott volna, ha ifjabb Rajk Lászlónak politikai okokból kellett volna bíróság elé állnia. Továbbá Magyarország 1975-ben aláírta az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet helsinki záróokmányát, amelynek harmadik kosarában megtaláljuk azokat az emberi jogokat, amelyeket tulajdonképpen naponta megsértett a teljes kommunista blokk. Az éppen ezt a kérdést vizsgáló Helsinki Bizottság természetes szövetségese lett az ellenzéki csoportoknak. A magyar kommunista vezetés is tisztában volt mindezzel, és azzal is, hogy a rubel már nem nagyon gurul az egyre nagyobb gazdasági problémákkal küzdő Moszkvából.

Éppen ezért nem nagyon lehetett komolyabb retorziókat alkalmazni, csak némi adminisztratív eszközzel, fenyegetésekkel és enyhe bírósági ítéletekkel próbálták a nyilvánosság kapuit tágra nyitni szándékozó fiatalokat visszatartani. Szó sem lehetett egy az 1956 utáni megtorlásokhoz hasonló megoldás alkalmazásáról. Ezért már nem lehetett eltörölni a szamizdatokat. Haraszi Miklós nem véletlenül a következőképpen értékelte ezt a fejleményt: „[...] a magyar rezsimnek magának is súlyos politikai árat kellene fizetnie a népszerűvé vált szamizdat felszámolásáért, hiszen nem írthatja ki általános szigorítás nélkül. Ezért várhatóan inkább csak »kis elnyomás«, »adminisztratív« becézett diszkriminációs rendőri és titkosrendőri eszközöket alkalmaz majd a szabad sajtó visszaszorítására vagy legalább féken tartására.”¹⁸

Természetesen a Szovjetunióban is érzékelték a Magyarországon növekvő második nyilvánosságot. 1985-ben Gorbacsov – amikor Kádárral tárgyalt – nem is állta meg, hogy emlegesse a népi és demokratikus ellenzék első monori találkozóját (1985), amelyről szerette volna tudni mennyire tekinthető komolynak ez az ügy. Kádár elbagatellizálta az egészet, szerinte csak 50-60 értelmiségi volt Monoron, akik mögött

¹⁸ HARASZI Miklós: *A civil kurázsitól a civil társadalomig. Magyar szamizdattörténet*. In: Rubicon 2004/5–6.28. Idézi: RÁCZ, 2018. 18.

nem állt semmilyen társadalmi támogatás. Mintha az egész valamilyen szimpla hétvégi zsúr, vagy amolyan semmilyen kis ügy lett volna.¹⁹

„Felmerül a kérdés – fejtegette Kádár Gorbacsov elvtársnak, mit tegyünk velük. Adminisztratív intézkedéseket csak végső esetben foganatosíthatunk velük szemben, mivel nem kívánunk ingyen reklámot csinálni ezeknek az embereknek. Időnként ellenőrizzük az ellenzéki elemeket, elkobozzuk sokszorosító gépeiket, de ha kell, tudunk gorombábbak is lenni. Eszembe jutott egy »vad« magyar gondolat: a mi rendszerünkben nincs szelep a feszültség enyhítésére.”²⁰

Nyilván Kádár is tisztában volt azzal, hogy ez nem a valóság, a történetek teljes kifejtése, de az SZKP új főtítkárának nem mondhatta el, hogy az általa vezetett pártban már voltak olyanok, akik elkezdtek a kapcsolatokat keresni a formálódó ellenzékkel, sőt, akár már Kádár leváltását is szívesen kezdeményezték volna. Erőt és kompetenciát, sőt tetterekészséget kellett mutatnia ezekben a kérdésekben, miközben egyre fogyott a szellemi és a testi ereje. A teljes sajtószabadság megvalósítása Kádárral azonban nem volt lehetséges.

Aczél György az utolsó, 1991-ben adott interjújában azt állította, hogy Kádár a nyolcvanas évek közepétől nem tudott előre haladni, képtelen volt modernizálni, inkább elindult visszafelé. Félelmek gyötörték, leginkább attól tartott, hogy Gorbacsov meg fog bukni és ennek következményei lesznek rá nézve is. Félt, és ezért a sajtószabadság tekintetében is visszalépett, miközben már a szamizdatokat is legalizálni kellett volna.

A szegedi *Tiszatáj* 1986-os ideiglenes, fél éves betiltása, Aczél szerint ezt példázta.²¹ Valójában ez inkább annak volt köszönhető, hogy a *Tiszatáj* közölte Nagy Gáspár egy versét, amely éppen Nagy Imrével és így az 1956-os megtorlásokkal foglalkozott. És az 1956-os forradalommal nem lehetett addig őszintén foglalkozni, ameddig Kádár János hatalmon volt. Aczél György és a vezetésből is többen nyilvánvalóan tudták, hogy a változások Kádárral elképzelhetetlenek. Csakhogy – amint Aczél is megjegyezte – sokan féltették a pozícióikat, és attól tartottak, hogyha Kádár távozik, akkor ők sem maradhatnak a vezetésben.²² Ebben azért nem kevés igazság volt, hiszen 1988 májusában Kádár bukásakor az MSZMP Központi Bizottságban [KB] és Politikai Bizottságban [PB] is komoly személyi változások történtek. Lecserélték a feltétlen híveit.

¹⁹ BARÁTH–RAINER, 2000. 62.

²⁰ Uo. 62–63.

²¹ Interjú Aczél Györggyel, 1991. Készítők: SZINETÁR Miklós és GURBÁN Miklós. Az ATV Magyarország youtube csatornája. https://www.youtube.com/watch?v=85fe_KliGwU (2022. augusztus 25.)

²² Uo.

A formálódó ellenzék egy része – a későbbi SZDSZ magja – a *Beszélő* folyóiratban, már 1987-ben közölte elképzeléseit. A *Társadalmi Szerződés* címen publikált elaborátum, nem hagyott kétséget afelől, hogy Kádár Jánosnak mennie kell, továbbá kiálltak a demokratikus jogok és a sajtószabadság mellett is. Követelték a szabad sajtó teljes megvalósítását. Csakhogy az 1985-ös monori találkozón az ellenzék különféle nézetű képviselői még együtt léptek fel, ezért a *Beszélőben* meghirdetett program taktikai szempontból nem volt szerencsés, mivel azt nem egyeztették a népi ellenzék képviselőivel.²³

Hamar nyilvánvalóvá vált a két csoport közötti ideológiai ellentétek mellett a taktikai nézőpontok gyökeres eltérése is. Mindenesetre a *Beszélőben* a *Társadalmi Szerződéssel* megalkotott program tekinthető a második nyilvánosság nyílt zászlóbontásának, és a hivatalos sajtóval szembeni kiállásnak.

A sajtó és a nyilvánosság változásai végeredményben rendkívül hasznosnak bizonyultak, mert a magyarországi ellenzéki erők éppen a szabad sajtóért folytatott harcok és emiatt a hatalommal való folyamatos konfrontációk során erősödtek meg, és váltak céljaik tekintetében egyre eltökélettebbé.

Gorbacsovval is komoly változások kezdődtek a Kremlben, amelyek közvetlenül hozzájárultak a *Társadalmi Szerződés* legfontosabb követeléséhez: Kádár távozásához. A Szovjetunió Kommunista Pártjának [SZKP] új KB főtitkára már az első hivatalos találkozások során kitért a magyar pártvezető korából adódó nyilvánvaló következtetésre: előbb-utóbb át kell majd engednie valakinek a vezetés felelősségét; ki kell választania utódját. Kádár természetesen azt tette, amiben a legjobb volt: mellébeszél. Emlegette, hogy 1972-ben, amikor betöltötte a hatvanadik életévét már beadta egyszer a nyugdíjazási kérelmét, de végül „rábeszélték” a maradásra, és most már nem tud nyugdíjba menni. Mindkét állítása képtelenség, vagy inkább tisztán hazugság volt.

Először is az 1972-es nyugdíjazási kérelme egyszerű, ámde zseniális taktikai húzás volt. Elsősorban hazai ellenlábasait: Biszku Bélát és társait, valamint az SZKP KB élére 1964-ben, egy puccs után hatalomra került Brezsnyevet kellett csőbe húznia. Utóbbi különösen haragudott rá, mert Kádár nem fejezte ki örömét, amikor eltávolították azt a Hruscsovot, akivel kifejezetten jó, szinte baráti kapcsolatokat sikerült kialakítania.

Másodsorban esze-ágában sem volt utódot megnevezni, hiszen pótolhatatlannak kellett látszania mind Budapesten, mind Moszkvában. Ráadásul kapóra jött a magyar társadalom jelentős részének félelme bármilyen komolyabb személyi változástól.

²³ A *Társadalmi Szerződés* megjelent: *Beszélő*. 1987/2.szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/bevezetes> (2022. augusztus 18.)

Kádárt már ismerték, de utána minden bizonytalan volt. A „csak rosszabb ne jöjjön” érzés hatalmasodott el Magyarországon.

Mindezt figyelembe véve korántsem volt egyértelmű, hogy a szabadsajtó léte vagy éppen nem léte, és a második nyilvánosság győzelme, vagy totális kudarca pusztán csak Kádár távozásával, vagy maradásával elérhetővé válhatna. Leginkább az számított mit fog lépni Moszkva.

Távozásának kikényszerítéséhez elengedhetetlen volt Gorbacsov felismerése a budapesti helyzet tarthatatlanságáról, és ehhez Kádár betegsége is hozzájárult, amelynek köszönhetően teljesen elszakadt a valóságtól.

Az 1988. májusi pártértekezleten egy gyakorlati hatalommal már nem rendelkező pozíciót kreáltak a számára. A párt elnökeként tevékenykedhetett, miközben az MSZMP KB új főtitkára Grósz Károly lett. Kádár híveit mind a Központi Bizottságból, mind a Politikai Bizottságból eltávolították.

Ez új lehetőségeket teremtett a szabadsajtó, a második nyilvánosság kibontakozásához, vagy akár a hivatalos tájékoztatás megváltoztatásához, különösen olyan témák tekintetében, amelyek a legnagyobb tabunak számítottak.

Ilyen volt az 1956-os forradalom és szabadságharc és az utána következő megtorlás. Ez utóbbi egyre lényegesebb kérdéssé vált. Ráadásul a törvénysértő perben elítélt és kivégzett Nagy Imre és társainak hozzátartozói, egyes történészek és ellenzéki politikusok által létrehozott Történelmi Igazságtételi Bizottság egyre nagyobb súllyal, már a hivatalos nyilvánosság előtt is, követelte a megtorlások következtében jeltelenül elföldelt 56-os forradalmárok újrateremtését.

Kádár bukása után alig egy hónappal az Inconnu csoport, a demokratikus ellenzékkel közösen, néhány egyetemista csatlakozásával kopjafaállítást tervezett 1988. június 16-ára, a Köztemető 301-es parcellájában; akkora már a társadalom egy része tudta, hogy mit is rejt ott a föld. A jeltelenül elföldelt forradalmároknak akartak így emléket állítani. A hivatalos nyilvánosság ezt persze nem engedhette meg, de már korántsem volt elég erő minden egyes akció megakadályozásához. A rendőrök útját állták a Batthyány-örökmécseshez tervezett szintén aznapi megemlékezésnek.

Természetesen tudtak róla, hogy kopjafaállítást szerveznek. Hetekkel előtte az állambiztonság ügynökhálózata munkába lépett azért, hogy megállítsák azt. A szolidabb meggyőzés eszközét választották.

Egy jelentés szerint nem értek el semmilyen eredményt. „Az elmúlt napokban figyelemfelhívó beszélgetést folytattunk Dénes János, Fónay Jenő, Litván György, Mécs Imre, Nagy Elek, Rácz Sándor volt ellenforradalmárokkal – valamint Nagy Gáspár[ral, és közöltük] velük, hogy a temetői rendezvényüket megtarthatják, a belvárosi felvonulást, tüntetést nem engedélyezzük. Nevezettek ezt tudomásul vették,

azonban mindegyikük közölte, hogy az események befolyásolására nincs lehetőségük.”²⁴

Az MSZMP-re gyakorolt nyomás Kádár távozásával nemhogy csökkent, hanem nőtt 1956 tisztázásának ügyében. Úgy látszott ebből már a nyilvánosságot sem lehet kihagyni. Bár Grósz Károly megpróbált még a szokásos hivatalos kommunista kommunikációnak megfelelő megoldást találni.

A megtorlások áldozatainak rehabilitálásáról, állami temetésekről szó sem lehetett. Éppen ezért az MSZMP KB 1988. december 15-i ülésén határozatot hoztak arról, hogy megengedik a megtorlások áldozatainak emberiességi szempontú tisztességes eltemetését.

Az új főtitkár nehéz gazdasági helyzetben lévő országot örökölt, ezért hamar Nyugatra utazott a segítség reményében. Logikus lett volna, ha a magyar emigrációnak többet is ígért volna az 1956-os forradalom és szabadságharc mártírjainak kapcsán, mint pusztán emberiességi szempontokat.

A magyar emigránsok azt remélték az új főtitkártól, hogy ártértékeli és végre helyén kezeli az 1956-os eseményeket. A hivatalos csatornákon és a magyar legálisan megjelenő folyóiratokban állásfoglalásokat szerettek volna látni, vagy legalább egy kósza ígéretet szerettek volna kapni.

Egyik vágyuk sem teljesült.

Grósz Károly májusi londoni és júliusi New York-i nyilatkozatai ezzel összhangban voltak. „Az 1956-os tevékenységéért Nagy Imrét a magyar kormány nem rehabilitálja. [...] Az 1958-as ítélet nem az én dolgom, azt mindenki lelkiismerete szerint minősítheti, de Nagy Imre 1956-ban lábbal tiporta az alkotmányt s ehhez senkinek sincs joga. [...] a kormány úgy érzi erkölcsi kötelessége Nagy Imre hamvait, s a perben elítélt másik két (?) kivégzett maradványait a családnak visszaadni, s lehetővé tenni, hogy végső nyugalomra kerüljenek”.²⁵

Nos nem csodálkozhatunk azon, hogy nem éppen e szavakra vártak azok a magyar emigránsok, akiket Grósz arról győzködött, nyissák meg a pénztárcáikat, vagy legalább a kapcsolataikat felhasználva segítsék a nehéz helyzetben lévő anyaországukat.

Csak hogy Grósz Károly nemcsak abban tévedett, hogy ezek a nyilvános megszólalásai elegendőek lesznek külföldi céljai elérésére. A főtitkár a szokásos kádári értékelés mezsgyéjén belül maradt, miközben azt is rosszul olvasta, hogy egyes belföldi elvtársai mit is szeretnének elérni maximálisan ebben a kérdésben. Ugyanis eközben

²⁴ Belügyminisztérium Jelentés: az 1988. június 16-ra szervezett ellenséges akciókról, a végrehajtott operatív és nyílt intézkedésekről. In: *Kis állambiztonsági olvasókönyv II.* Szerk.: KENEDI János, Budapest, Magvető, 1996. 211.

²⁵ VÁRNAI Ferenc: Történelem/Emberiességi okokból, A kivégzettek eltemetése, Büntetésvégrehajtási szabályok. *Magyarország* 89/1, 1989. január 6. 25. (A továbbiakban: VÁRNAI, 1989.)

az MSZMP éppen a múltjával küszködött. És ezúttal ideje volt, hogy ne csak egy *Népszabadság* cikksorozatban tekintsenek vissza arra, amin keresztülment a magyar kommunista mozgalom.

Nem ígérkezett éppen egyszerű dolognak, hiszen rengeteg mindennel kellett foglalkoznia annak a 15 tagú KB bizottságnak, amelynek vezetésével Pozsgay Imrét bízták meg. Ennek a testületnek az 1. számú albizottságára várt az addig nem éppen objektív történelmi értékelések rendbetétele. Csakhogy eredetileg arról szó sem volt, hogy a vizsgálat során megfogalmazott eredményeket a nyilvánosság elé tárják. A párt múltja a párt belügye, legalábbis Grósz és néhány keményvonalas így gondolta. Többen ezt éppen ellenkezőleg vélték, és lehetőséget láttak arra, hogy ez az ügy a közvélemény előtt a sajtó bevonásával robbanjon egy nagyot, különös tekintettel az 1956-os forradalom ügyére.

Kádár lassan kiesett a „játékból”; ezért a megmaradt kommunista politikusoknak egyre inkább szükségük volt népszerűsége, a társadalom támogatására ahhoz, hogy egy esetleges rendszerváltoztatásnál politikai tőkét kovácsolhassanak belőle.

Pozsgay a KB bizottság vezetésével, úgy érezte, olyan lehetőséget kapott, ami a nyilvánosság bevonásával elvezethetett az állampárt lebontásához. „Birtokomban volt egy eszköz – írta –, amelyről úgy véltem, hogy ha kellő arányok és mértékek betartásával, s következményekkel is számolva alkalmazzuk, akkor sikerül az áttörés, a társadalom felrázása, az MSZMP lebontása anélkül, hogy az ország sorsát kockáztatnánk”.²⁶

A helyzet azonban bonyolult volt, hiszen a hivatalos sajtó csak a vezető MSZMP politikusok szavait tolmácsolta és a KB határozatok alapján kommentálta Nagy Imre és társai kérdését. Nem véletlen, hogy – mielőtt még Pozsgay bármit is bejelenthetett volna az ügyben – Várnai Ferenc a *Magyarországban* publikált cikke szerint: Nagy Imre mint 1953 és 1955 között a magyar minisztertanács elnöke, maga is felelős volt azért a helyzetért, amibe a rokonai kerültek, kivégzése és jeltelen sírba eltemetése után. A cikk az állítólag Nagy Imre idején kiadott 538/5/1954 sz. (XII. 10.) rendeletre hivatkozott, amelyben arról határoztak, hogy a letartoztatott holttestét, ha az illetőt a Népköztársaság ellen elkövetett bűncselekmények miatt, vagy súlyos köztörvényes bűncselekmény miatt hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítélték, és a letöltése közben meghalt, jelöletlen sírban kell elhantolni, a rokonokat sem felvilágosítva annak hollétéről. Az újság közölte a dokumentumot is, amelyet maga Nagy Imre írt alá. Majd további rendeleteket sorolt fel. Az 1955. december 29-i BM/36 sz. az 1954-essel összhangban volt. Viszont azt is állította, hogy ezen éppen 1967-ben változtatott egy

²⁶ POZSGAY Imre: *Koronatanú és tettestárs*. Budapest, Korona, 1998. 167. (A továbbiakban: POZSGAY, 1998.)

IM rendelet. Az 110/1967. IX. fejezetének 355 §-a szerint „A kivégzett holttestét köztemetőben kell eltemetni. A temetésről a büntetés-végrehajtási intézet gondoskodik, erről a kivégzett közvetlen hozzátartozóját értesíti”.²⁷ Maga a cikk szerkesztése is még egy két-mondatot, mivel az előző oldalakon már idézett Grósz Károly New Yorkban elhangzott mondatait vágták be igen gondosan.

Látható, hogy a bejelentés előtt – hűen az 1988 decemberi KB üléshez – a cikk alá támasztja, hogy itt csak emberieségi szempontokról van szó. Ráadásul nem is a párt a felelős az áldatlan temetői állapotokért, hanem maga a jogosan elítélt miniszterelnök, mert hiszen ő volt, akinek a kormányfősége idején kiadtak egy olyan rendeletet, amely lehetővé tette, hogy úgy temessék el őt és társait, hogy az később gondot okozhasson.

Ugyanekkor még Pozsgayt is megelőzte egy olyan, a hivatalos sajtóban megjelent felhívás, amely azt bizonyította, hogy már az MSZMP-n belül is akadtak bőséggel olyanok, akiket felettébb zavart az 1956-os megtorlások kezelésének megszokott módja. A *Közgazdász* című lap 1989. január 26-i számában a Népgazdaságtervezési Intézet pártcsoportja által közölt felhívás olyan aláírásgyűjtési célzattal készült, amely a soron következő KB ülések befolyásolására irányult. Az egyetértés esetén aláírandó felhívás szövege a következőképpen hangzott:

„Megdöbbenéssel észleljük, hogy miközben hazánk a gazdasági és társadalmi összeomlás határán van, s a kilábalásnak egy nemzeti egység megteremtésével van esélye [...] a párt legfelsőbb szintjein hatalmi és klikkharcok folynak, s ismét fennáll a veszélye annak, hogy az előrehozott KB-ülésem sorsdöntő, életünket hosszú időre meghatározó döntések születnek, a párttagság széles körei véleményének meghallgatása nélkül.

Követeljük a pártegység helyreállítását, a sztálini-brezsnyevi korszakkal szakítani nem akarok hatalomból való távozását. Úgy véljük, hogy az 1956-os események felülvizsgálata nélkül új nemzeti kiegyezés nem születhet meg, s ezért nem tűr halasztást. Meggyőződésünk, hogy párttagjaink és a nemzet döntő többsége az 1956-os események egyoldalú ellenforradalmi beállítását a nemzeti önérzetet sértő megbélyegzésnek tekinti, s egyetért abban, hogy a terror eszközeit alkalmazó ellenforradalmi csoportok (!) működése ellenére 1956 októberében alapvetően egy elemi erejű (sic!) népfelkelés (!) bontakozott ki”.²⁸

Tehát 1989 elején már a nyilvánosság előtt is beszéltek egyes párttagok és párthoz tartozó szervezetek egy sokáig komoly tabut jelentő témáról. A változás elkezdődött.

²⁷ VÁRNAI, 1989. 25.

²⁸ Felhívás az MSZMP KB tagjaihoz. *Közgazdász*, 1989. január 26.

Pozsgaynak és az általa vezetett bizottságnak tehát sietnie kellett, hiszen amiről tárgyaltak az már nem volt többé tiltott téma.

Ilyen körülmények között került sor 1989. január 27-én a Történelmi Albizottság ülésére. Pozsgay államminiszter szerint „A vita heves, ám tartalmas és célratörő volt. A többség jóváhagyta azt a megállapítást, hogy 1956 októberében Magyarországon nem ellenforradalom, hanem népfelkelés zajlott le. A hevesség ellenére óvatosság jellemezte a felszólalásokat.”²⁹

Grósz Károly MSZMP KB főtitkár volt az egyetlen, aki megállíthatta volna az önjáró államminisztert, de éppen a svájci Davosban tartózkodott a Világgazdasági Konferencián. Feltehetőleg Pozsgay ezért is dönthetett úgy, hogy másnap, 1989. június 28-án a 168 óra rádióműsorában népfelkelésnek nevezi az 1956-os forradalmat. Ennek bekövetkezte lavinát indított el és Pozsgay népszerűsége a legnagyobb lett az MSZMP politikusai közül. Egyesek szerint éppen ez volt a célja.

Magyarországon a helyzet megváltozott, a politikai napilapok a helyüket kezdték keresni ebben az új világban. A *Magyar Hírlap* egyre inkább úgy kezdett el viselkedni, mint a Németh-kormány lapja, miközben a *Népszabadság* az MSZMP lapja maradt, a *Magyar Nemzet* pedig egyre inkább egy független orgánumnak tetszett. Utóbbi kísérte leginkább figyelemmel a 301-es parcellában történeteket, elegendő itt megemlíteni Kurcz Béla 301-es parcelláról írt cikksorozatát.

A *Magyar Nemzet* szerkesztői publicistái, 1989 végére meg akartak szabadulni a Hazafias Népfronttól [HNF], amelynek lapjuk elméletileg a szócsöve lett volna. A *Magyar Nemzet* munkatársai, a fokozódó – választás közeli – őszi hangulatban, nem kívánták egy haldokló szervezethez kötni a továbbiakban a patinás, az ellenzéki szinonimájának megfeleltethető fórum nevét. 1989. szeptember 13-án Boros István és Javorniczky István tollából megszületett az első szerkesztőségi állásfoglalás. Ebben a következőképpen foglalták össze azt, hogy miért nem tudnak a mozgalommal a továbbiakban együttműködni. „A lap munkatársai egy szerepét veszítő szervezet legitimálásában nem kívánnak részt venni. Úgy látjuk, hogy a népfront még maradék presztízsét jórészt a *Magyar Nemzetnek* köszönheti. Felvetődött, hogy a választási küzdelemben a népfront esetleg választási párttá alakul. Szándékainkkal és a lap független, tárgyilagos szemléletével ellentétes, hogy bármely politikai párt szócsövévé váljon[...].”³⁰

A Népfront természetesen nem akarta kiengedni a markából az egyetlen hivatalos orgánumat, miközben, mint minden lapnál, szükség lett volna nyugati tőkével meg-

²⁹ POZSGAY, 1998. 168.

³⁰ MURÁNYI GÁBOR: *Volt egyszer egy Magyar Nemzet? Murányi Gábor sajtótörténeti krónikája 1989-1991.* Budapest, Héttorony, 1992. 18. (A továbbiakban: MURÁNYI, 1992.)

erősíteni, majd modernizálni a sajtóterméket. A privatizációt ezért úgy képzeltek el a HNF vezetői, hogy bizonyos jogaik megmaradnak majd a lap felett, és ezeket természetesen gyakorolni is szerették volna. Nyilván ez nem volt elfogadható a pénzes befektetők számára. Csakhogy Soros György másként gondolta ezt; képviselői útján kifejtette, hogy nem kifogásolja a népfront esetleges részvételét az alakuló új rt.-ben, kikötése csak annyi volt, hogy maga is beleszólhasson a szerkesztőség személyi összetételébe, de nem mellékes feltételként közölte azt is, hogy MSZ(M)P-tag nem lehet majd vezető szerepben.

Új főszerkesztőre is javaslatot tett a „Soros-csoport” Martin József külpolitikai rovatvezető személyében, ezzel megindítva az utódlási harcot a *Magyar Nemzet* berkeiben. A problémákat fokozandó a másik aspiráns, Tóth Gábor főszerkesztő-helyettes ráadásul MSZMP tag is volt. A munkatársak nem bírták a feszültséget, és sztrájkkal kezdtek fenyegetődni, mert úgy érezték, „hogy játszanak velük, mint a bábukkal, és beleegyezésük nélkül kiárusítják a lapot, amely, ráadásul, semmiféle jogi garanciát nem kap a politikai függetlenségre”.³¹

Apró megjegyzésem, hogy az MSZMP – nem véletlenül – a megyei sajtó eladása során ragaszkodott ahhoz, hogy az adott szerkesztőség intakt maradjon és véleményezhesse a tervezett felvásárlást. Az állampárt éveken át a tenyerén hordozta a MÚOSZ újságíróiskolákban kiképzett kádereit, az átalakulás során nem akarta feláldozni őket, hiszen a posztkommunista erőknek nagyobb szüksége volt az újságírók szimpátiájára, mint valaha.

1989. december 11-én, újabb fejleményekről értesülhetett az újságolvasó közönség. Rendkívüli szerkesztőségi ülést tartottak a *Magyar Nemzet* munkatársai. Ide meghívták a megegyezés reményében, az rt. megalakításának lehetséges részvevőit: a HNF, a Pallas Lap-és Könyvkiadó Vállalat és a Postabank megbízottjait és Soros Györgyöt is. Itt Soros kifejtette, hogy a Hazafias Népfront a főszerkesztő kinevezésében vétőjogot akart kikötni magának. Ezt pedig határozottan visszautasította, arra figyelmeztetve, hogy ilyen feltételek mellett nem tudja vállalni a részvénytársaságban való részvételt, emlékeztette az egybegyűlteket arra is, hogy az amerikai törvények tiltják politikai pártnak vagy szervezettnek a ténykedését az rt. munkájában. „Márpedig a népfrontról valójában nem lehet tudni, hogy párt vagy mozgalom”.³²

1989. december 14-én már egy kompromisszum körvonalairól számolhatott be az újság, amelynek értelmében a HNF lemond a vétőjogról, ha azt mindegyik remény-

³¹ KERÉKES Béla: Kié a Nemzet? *Világ*, 1989.november 30. Idézi: MURÁNYI, 1992. 29.

³² CSÁSZÁR NAGY László – aláírás nélküli – tudósítása: A Magyar Nemzet hatalmi erők játékszerévé válhat. Soros György és az alapítók a rendkívüli szerkesztőségi értekezleten. *Magyar Nemzet*, 1989. december 11. Idézi: MURÁNYI, 1992. 31.

beli résztvevő egy olyan kuratóriumra bízta, ahol az köztisztelőben álló, pártonkívüli, független személyiségek kezébe kerül át.³³

Így aztán a választásokig nem is sikerült eladni a *Magyar Nemzetet*. Mivel a választást megnyerő MDF-nek nem volt politikai napilapja, a konzervatív oldal amúgy sem rendelkezett semmilyen komolyabb sajtóháttérrel. Ugyan a *Magyar Fórum* a rendelkezésére állt, de az a folyóirat egyre inkább Csurka István és környezete szócsövévé vált. Lassan le kellett mondani róla.

Látható, hogy nemcsak a megnyíló lehetőségek határozták meg a lap sorsát, hanem a belső átalakulás, a politikai erők színrelépése, a nyugati befektetők haszonlesése és számítása, illetve a volt örökség, a Hazafias Népfront. Sőt, az összes felsorolt probléma egyszerre foglalta keretbe a naponta megjelenő, az ellenzéki véleményeknek nyilvánosságot adó újság mindennapjait.

A *Népszabadság* szerkesztősege sem ülhett nyugodtan tovább a babérjain. Az idők változásával, a hivatalos nyilvánosság átalakulásával az MSZMP KB is kénytelen volt beismerni a váltás szükségességét. „A legnagyobb gond – vélték –, hogy kevés a lapnál az igazán jó publicista, a több műfajt is színvonalasan művelő újságíró. A következő években szükségszerűen folytatódik a nemzedéki váltás, erre a lap vezetésének körültekintően, tervszerűen kell felkészülnie”.³⁴

Azt is kinyilvánították, hogy: „A *Népszabadságnak* az MSZMP központi lapjaként a párt politikáját, céljait, értékrendjét képviselő, vitakész és meggyőzni képes, a különböző nézetek tisztázását is segítő politikai-mozgalmi tömeglappá kell válnia, kifejezve, hogy az MSZMP politikájában össznemzeti érdekeink manifesztálódnak. Részt kell vállalni a napi és távlati kérdésekre adandó válaszok kimunkálásában, elfogadtatásában, polemizálnia kell a más álláspontot képviselőknek”.³⁵

Mi tagadás a *Népszabadságnak* fel kellett venni a versenyt, színvonalas lappá kellett változnia, mert a szamizdatok és az új-régi lapok ellenzéki hangvétele mellett, már nem volt más választása.³⁶

Ilyen körülmények között és több, eleve ellenzéki politikai napilap mellett, nem volt más lehetősége a kormánynak, minthogy egy saját lapot alapítsanak. Ennek érdekében 1991 márciusában megalakították a *Publica Rt*-ét. A konzervatív oldalon igazán senkinek sem volt tapasztalata sem a lapalapításban, sem a politikai napilap írá-

³³ Elhárulóban az akadályok? Döntött a népfront országos elnöksége a Magyar Nemzet ügyében. *Magyar Nemzet*, 1989. december 14. Idézi: MURÁNYI, 1992. 35.

³⁴ Az MSZMP KB politikai bizottságának határozata a Népszabadság helyzetéről és feladatairól 1989. január 24. In: *Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1985-1989.* Szerk.: VASS Henrik. Budapest, Interart, 1994. 548.

³⁵ Uo. 549.

³⁶ Az emlékezés erkölce. *Népszabadság*, 1989. február 6.

sában. Antall egy régi ismerősét, Czakó Gábor Csabát bízta meg a *Publica* vezetésével. A *Hírlapkiadó Vállalat* elnöke Horti József segített részvényeseket találni.³⁷ Az első főszerkesztő Albert Gábor író lett, aki a miniszterelnök barátja volt. Czakó Gábor úgy emlékezett, hogy Csurka István ragaszkodott a személyéhez, azt állította, ha nem Albert lesz a főszerkesztő, akkor otthagyja az MDF-et is.³⁸ Úgy tűnt, Fábián László író lesz Albert helyettese. Fábiánnak volt napilapos tapasztalata, arról is szó volt, hogy ő lesz a főszerkesztő. Végül Kocsis Lajos Levente lett Albert helyettese.

1991. március 15-én jelent meg a lap első „mutatványszáma”. Albert Gábor úgy emlékezett, hogy *Magyarország* lett volna a napilap címe, de az ellenzéki sajtóorgánumok *Új Magyarország* címen emlegették. Ennek köszönhetően végül ez is lett a lap neve.³⁹ A sajtótermék több problémával is küzdött; nem volt elegendő újságírójuk és ráadásul a sokszínű MDF és a kormánypártok valamennyi és legtöbbször eltérő álláspontjait is képviselnie kellett volna. Ez állandó küzdelmet jelentett, miközben az anyagi gondokkal is folyamatosan küzdeni kellett. A lap nem kaphatott plusz kormányzati előnyöket, még az állami reklámok megjelentetésének tekintetében sem. Ez nem fért össze a miniszterelnök demokrácia felfogásával.⁴⁰

A lap belső problémái miatt 1991 decemberében Albert Gábort leváltották. Ezt követően Fábián László vette át a pozícióját. Kocsis Levente is távozott. A lap belső életére nagy hatást gyakorolt Csurka István egyre határozottabb fellépése. Újabb gondok adódtak és Fábián több kollégát is elbocsátott. Czakó Gábor végül Fábián munkáját sem találta megfelelőnek.

Azt is kisebb csodának kell minősítenünk, hogy a lap egyáltalán megszületett és próbálta képviselni a kormányt. Szinte egyedüli hang volt az ellenzéki médiatúlsúlyban.

Annak az eldöntése azonban, hogy mi is legyen a lapokkal, kulcskérdés volt, de ennél is lényegesebbnek tetszett, hogy mi történjen az MTV és az MR, valamint az MTI szerkesztőségeivel. Ugyanis ezek – különösen az MTV – birtoklása, befolyásolása, vagy elvesztése mindenki fejében előrevetítette a politikai hatalom kérdéseit is.

³⁷ RÁCZ, 2018. 119.

³⁸ CZAKÓ Gábor interjú 2018. január 23. Idézi: RÁCZ, 2018. 125.

³⁹ ALBERT Gábor: *A bizalom pajzsa megreped, avagy az Új Magyarország főszerkesztője voltam*. In: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL OL], Antall József Miniszterelnöki Hivatalának anyagai [a továbbiakban: AJMH], XIX–A–150-j 17d. Antall József személyes levelezése 94. dosszié. 1993. április 7. Idézi: RÁCZ, 2018. 124.

⁴⁰ ALBERT Gábor: *István király fanyar bora – Ezredvégi krónika*. Budapest, Püski, 1993. Idézi: HORVÁTH Attila: *A magyar média a rendszerváltástól 1998-ig* In: *A magyarországi médiaháború története. Média és politika 1989–2010*. Szerk.: PAÁL Vince. Budapest, Complex, 2013. 38.

MEGEGYEZÉSRE KÉPTELENÜL

A rendszerváltoztatás leglátványosabb és legkézelfoghatóbb, a társadalom egészét érintő változása éppen a sajtószabadság kialakulása volt. Ez persze nem párosult médiaegyensúllyal, és azt sem jelentette, hogy a teljes médiaspektrum automatikusan az aktuálisan legerősebb ellenzéki párt oldalára állt. Valójában az Ellenzéki Kerekasztal [EKA] sem tudott egységes álláspontot kialakítani a magyar sajtó ügyében.

Ennek egyik oka éppen az volt, hogy az ellenzéki erőknek is szembesülnie kellett azzal, hogy a média igencsak kétarcú politikát folytatott. Az EKA 1989. május 1-i kerekasztal megbeszélésén Kónya Imre fejtegette, hogy miképpen is látják a viszonyukat a médiával. Megemlítette, hogy Varga Csabával [Magyar Nép Párt] és Orbán Viktorral [Fiatal Demokraták Szövetsége] a televízió, amúgy akkoriban még közkedvelt, *Napzártá* című politikai vitaműsorában vettek részt. Szerinte kifejezetten barátságosan és egyensúlytalan környezetben kellett szerepelniük.⁴¹

Kérdés volt, hogy ilyen helyzetben mit tehet az ellenzék? Akadtak olyanok, akik esetleg egy harmadik, ha úgy tetszik „független” csatorna létrehozását támogatták. Persze ehhez komoly anyagi támogatás kellett volna, és bele kellett volna egyeznie a hatalom birtokosainak is, hiszen az utóbbiak felügyelték a frekvenciákat is.

A Szociáldemokrata Párt [SZDP] részéről Ruttner György azt állította, hogy ebben az ügyben már beszélgetéseket folytattak az Amerikai Egyesült Államok képviselőivel. A Magyar Demokrata Fórum [MDF] ennél sokkal józanabb és keresztülvihe-tőbb ajánlata szerint, az M1, vagy M2 tévécsatornákon kellett volna némi műsoridőt szerezni a szervezeteik számára.⁴²

Persze jónéhány csapda is várt az EKA képviselőire miközben ismerkedtek a médiával. A *Napzártá* szerkesztősége azt szerette volna tudni, hogy az EKA hajlandó-e együttműködni a reformkommunistákkal.

Az is előfordult, hogy sületlenségeket közöltek az EKA döntéseiről a televízióban. Az 1989. május 21-i *Napzártában* egy *Mai Nap* cikkekre hivatkozva azt állították, hogy az EKA felfüggesztette a tárgyalásokat az MSZMP-vel. Nem sikerült helyesbíteniük ezt, és adásba került az érdekes hír.⁴³ A tárgyalások bármilyen okból történt felfüggesztése senkinek sem állt érdekében, az persze jó politikai lehetőséget jelentett volna a tárgyalások mellett végsőkéig kitartónak, ha a másik feláll és otthagyja a kerekasz-

⁴¹ Az Ellenzéki Kerekasztal bemutatkozó fóruma. 1989. május 1. In: *A rendszerváltozás forgatókönyve, kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Első kötet: 1988. november 27–1989. június 10.* Főszerk.: Bozóki András. Budapest, Magvető, 1999. 177. (A továbbiakban: Bozóki, 1999.) Idézi: RÁCZ, 2018. 25.

⁴² Uo. 177.

⁴³ RÁCZ, 2018. 26.

talt. A teljes magyar társadalom várta a fejleményeket. A hamis hír a tárgyalások félbeszakadásáról több mint veszélyes volt az EKA számára.

A média vitathatatlanul az MSZMP kezében volt, és talán ezért sem véletlen, hogy kezdetben az EKA komoly nyomás alá került, hiszen velük kapcsolatban minden különleges hírértékkel bírt; mindenki rájuk volt kíváncsi. És nem véletlenül: a teljes média nyilvánossága előtt zajlott a Nemzeti Kerekasztal tárgyalássorozata, amely az EKA és az állampárt, illetve a szakszervezetek közötti megegyezés kereséséről szólt, és amely a békés átmenet, a rendszerváltozás technikai és jogi feltételeivel kapcsolatos megegyezésnek az előfeltétele volt.

A vitákon és a megbeszéléseken éppen ezért ildomos volt jól szerepelni, hiszen a magyar társadalom árgus szemekkel figyelt és ismerkedett olyan emberekkel, leendő politikusokkal, akikről eddig szinte semmit sem tudott.

Csak hogy az ellenzék képviselőinek a többsége nem rendelkezett elegendő jártassággal a tömegkommunikáció terén. Ezen a területen az új politikai szervezetekre komoly tanulási folyamat várt, amelyet nem lehetett megspórolni. A média meghívásokra nem lehetett nemet mondani, mindent meg kellett tenni annak érdekében, hogy sokkal többet szerepeljenek. Ezért el kellett viselniük a kellemetlen kérdéseket és a sokszor nem korrekt újságírói, szerkesztői magatartást.

Persze az is kérdés volt, hogy az EKA tagjai pontosan milyen médiát és különösen milyen televíziót szerettek volna látni. Kövér László a Fidesz részéről elég sarkosan fogalmazta meg a véleményét. Látásmódja szerint nem az ellenzéki szervezetek vannak a televízióért, éppen ellenkezőleg, az MTV van az ellenzéki politikusokért, hogy ők elmondhassák a véleményüket.⁴⁴

A NEKA feladatának tekintette, hogy az 1990-es választások előtt alkossák meg az új tájékoztatási, vagy másnéven médiatörvényt. Csak hogy az EKA szervezetei sem értettek mindenben egyet a médiatörvény kapcsán. Pedig médiatörvényre szükség lett volna, hiszen a Németh-kormány frekvenciamoratóriumot hirdetett, azzal a céllal, hogy megakadályozzák a törvény nélküli helyzetben a zavarosban halászókat abban, hogy elektronikus médiacsatornákat hozzanak létre. Persze voltak, akiket ez akkor és később sem nagyon zavart, elegendő csak az 1991-ben alapított Tilos Rádiót említenem.

Elgondolkodtató, hogy egy ilyen helyzetben, már a kezdet-kezdetén, megoldhatatlannak tetsző személyi vitákba bonyolódtak egymással az ellenzéki szervezetek. Komolyabb ellentétek alakultak ki az SZDSZ-t képviselő Haraszti Miklós és az EKA televíziós szakbizottságát vezető Kerényi Imre között. Utóbbi egyértelműen a független televízió mellett érvelt. Az EKA számára ugyanis barátokat akart szerezni és

⁴⁴ 26/a. Az Ellenzéki Kerekasztal ülése 1989. május 31. In: Bozóki, 1999. 405. Idézi: RÁCZ, 2018. 27.

nem ellenségeket. Tehát Kerényi nem akart személyi kérdéseket felvetni az MTV vezetésében. Ezzel szemben Haraszti rendkívül konfliktusos módon kezdett el viselkedni. Azt követelte, hogy távozzanak azok a vezetők és szerkesztők, munkatársak a televízióból rádióból és az MTI-től, akik a nómenklatúrához tartoztak. Mindenáron meg akarta szerezni a médiában dolgozók nómenklatúra listáját is. Tudni akarta kik azok, akiket a párt nevezett ki az elektronikus és nyomtatott sajtó élére.⁴⁵

Nyilván sejtette, hogy ezeket az embereket a médiában tevékenykedők túlnyomó többsége nem szívelte, vagy a rendszerváltozást felhasználva szerettek volna tőlük, mint egy balasztól megszabadulni. Ugyanis mindenki félt a felelősségre vonástól, és feltehetőleg tisztában voltak azzal, hogy a politikai kinevezettek sorsa kulcskérdés lehet a többiek jövője szempontjából.

Haraszti már EKA ülésein erőltette a médiát felügyelő pártatlan bizottság létrehozását. Ez a vesszőparipájává vált az SZDSZ-nek az 1990-es választásokat követően is. Ennek a létrehozását alapvető fontosságúnak tartották.

Az EKA tulajdonképpen elfogadta ennek a szervezetnek a létrehozásáról szóló tervet. Csakhogy – mint minden szervezetnél – nemcsak a jog és hatásköri kérdések voltak az igazán lényegesek, hanem a tervezett bizottság személyi ügyei váltak meghatározóvá. És ezzel elérkeztünk az egész médiaügy legfeszítőbb részéhez: a bizalom kérdéséhez. Azt gondolom, hogy nem sok jóval kecsegtetett, hogy az EKA ülésein résztvevő szervezetek sem tudtak megállapodni arról, hogy egy az elektronikus média területén megalakítandó független felügyelő bizottság tagjai kik legyenek.

Ráadásul Antall József, aki egyre inkább átvette az irányítást az EKA ülésein, korántsem úgy képzelte el az elektronikus média jövőjét, mint Haraszti Miklós. A brit közszolgálati média, a BBC tevékenységét és elveit tartotta követendő mintának. Ezért a nemzeti kulturális értékek képviselését és őrzését, illetve gyarapítását tekintette a legfontosabb kritériumnak. A tervezett felügyelő bizottságot elsősorban a pártok delegáltjaival képzelte el működtetni, miközben Haraszti azt állította ez egypárti diktatúra helyett többpárti diktatúrát eredményezne.⁴⁶ Ez persze önmagában is képtelenül hangzott. Mindenesetre ő inkább a(z általa annak tartott) szakmai képviselést képzelte el a felügyelő bizottságban, gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy a televízió és a rádió csak pénzt kapott volna a kormánytól, de semmilyen beleszólása nem lett volna annak munkájába.

Ebben az esetben a média amolyan kormányzat-ellenőrző funkciót kapott volna, csak az a probléma, hogy a televízió és rádióműsorok szerkesztőségei és munkatársai

⁴⁵ RÁCZ, 2018. 28

⁴⁶ 70. Az Ellenzéki Kerekasztal ülése 1989. szeptember 4. In: BOZÓKI, Negyedik kötet, 1999. 84. Idézi: RÁCZ, 2018. 36.

nem indultak el választásokon, miközben a leendő kormány megmérte magát, és négyévente újabb és újabb képviselőválasztások következtek. Elméletileg ez jóval nagyobb legitimitációt jelentett, mint a közmédia munkatársaként dolgozni.

Mindenki tisztában volt a Magyar Televízió és Magyar Rádió kiemelt fontosságával, így korántsem volt mindegy, hogy pontosan kik és esetleg milyen pártszimpátiák mentén fogják ellenőrizni a működését.

Haraszi a NEKA vitái során, egyébként felvetette, hogy alakuljon egy másik *Híradó* műsor is a Magyar Televízióban. Nyilván az volt a szándéka, hogy ez a *Híradó* képviselje az ellenzékét, mintegy alternatívát nyújtva a hivatalos híradásokkal szemben. Csakhogy ez nagyjából 60 millió forintot emésztett volna fel. Érdekes, de nem éppen véletlennek tekinthető, hogy a választásokat követően az inkább MDF szimpatizáns *Híradóval* szemben a Televízió kettes csatornáján létrehozták az *Esti Egyenleget*. Feltételezhetjük, hogy Haraszi nem törődött bele, hogy ne legyen egy az SZDSZ-t támogató főműsoridőben sugárzott hírműsor.⁴⁷

Az hamar kiderült az EKA tagjai számára, hogy a korabeli népszerűségi lista legelőkelőbb pozíciójában az egyházak mellett a sajtó is megtalálható. És hol volt akkoriban a helyük a pártoknak? Jócskán utánuk következtek.

Tölgyessy Péter nem véletlenül jelentette ki, hogy a NEKA szervezetei valójában nem tekinthetők legitim politikai aktoroknak, hiszen nem voltak olyan szabad választások, ahol megmérhették volna magukat. Ebből kiindulva az illegitim szervezeteket csupán egyetlen tényező tehetné legalább féllegitimmé. Ezt a tényezőt csak a tömegtájékoztatás szolgáltatta, ugyanis egyedül az elektronikus média állandóan rájuk irányuló figyelme segítségével válhattak a magyar társadalom által elismert politikai pártokká. Enélkül senki sem remélhette, hogy akkora népszerűséget szerezzen a maga számára, amellyel felülkerekedhet a riválisokon.

A televízióban a *Napzártá* volt az a műsor, ahol az ellenzékiek nagyobb súllyal szerepelhettek, miközben az MSZMP javarészt minden egyéb hírblokkban fölényben volt. Éppen ezért az EKA legfőbb célja, az volt, hogy a kommunista pártot eltávolítsák a közmédiából. Ez találkozott azoknak a tévéseknek és rádiósoknak a véleményével, akik, mint említettem, szívesen megszabadultak volna a kontrolltól.

Csakhogy a NEKA 1/5. számú bizottsága, amelynek elsősorban a médiatörvény előkészítésével kellett foglalkoznia, elakadt a tervezett felügyelő bizottság személyi kérdéseinél. Az EKA-n belül sem sikerült átlendülni ezen a kérdésen. Olybá tűnik, hogy a tárgyaló felek egyikének sem állt érdekében a megállapodás. Sőt a NEKA más

⁴⁷ 70. Az Ellenzéki Kerekasztal ülése 1989. szeptember 8. In: Bozók, Negyedik kötet, 2018. 232. Idézi: RÁCZ, 2018. 29.

megállapodásait nem szignálta sem az SZDSZ, sem a FIDESZ. Ráadásul ezt a fiaszkót az MTV 1989. szeptember 18-án élő egyenes adásban közvetítette a televízió is.

Feltehetőleg a televízió nyilvánossága előtt lezajlott jelenet sokkal inkább egyfajta figyelemfelkeltés volt, ha úgy tetszik a választási harc nyitánya, üzenet a társadalomnak, hogy az EKA immár nem egységes, különböző elvek mentén szervezett ideiglenes csoportosulás.

Ezt követően 1990 januárjában megtörtént a hamarosan eszkalálódó médiaháború első komolyabb aktusa.

Az egyik olvasat szerint Pozsgay Imre, akinek egyre nagyobb vitái voltak a szocialista ellenlábasaival, és aki közelebb igyekezte navigálni hajóját az MDF-hez, úgy döntött, hogy eltávolítja azt az Aczél Endrét a *Híradó* és a *HÉT* éléről, akit közelebb állt a szabaddemokratákhoz, és helyette az MDF szimpatizáns Pálffy G. Istvánt helyeztette a legnagyobb napi televíziós hírműsor főszerkesztői pozíciójába.

Aczél Endre természetesen nem hagyta annyiban a dolgot. Leváltása után a TV székház mögötti Nimród étteremben tartott tájékoztatót, ahol részt vettek azok a munkatársai is, akik szolidaritásból a távozás mellett döntöttek. Aczél szerint magánbeszélgetésben Nemeskürty István MTV elnök elmondta neki, hogy Pozsgay akarja a leváltását. Aczél azt kérte, hogy a *Híradó* főszerkesztőségi ülésén – ahol ismertették Aczél menesztését – Nemeskürty ismertesse az indokot, azaz Pozsgay nyomásgyakorlását. Miután erre nem volt hajlandó, helyette a főszerkesztő tette meg, ezt azonban Nemeskürty István tagadta, mondván: „Én ilyet neked nem mondtam. Egyébként se feszítsük a húrt tovább.”⁴⁸

Valójában mi történhetett? Aczél Endre még a leváltása előtt külföldön töltötte a szabadságát. Addig a Németh-kormány döntése szerint megalakult az MTV elnöksége, egy szakmai testület, amelynek a vezetésével Nemeskürty Istvánt bízták meg. Az elnökségben helyt kapott Pálffy G. István is, akinek a *Híradó* felügyelete lett volna a feladata. Aczél szerint egy magánbeszélgetésen az elnök értesítette Pozsgay szándékairól, és felajánlotta számára egy másik műsor vezetését. Ezt Aczél elmondása szerint elutasította, és annyiban maradtak, hogy az elnökség vezetője új feladatot fog találni a kiszemelt utódja, Pálffy számára. Csakhogy ezt az információt Aczél azonnal megosztotta a bulvárújságírás első magyarországi zászlóshajójával, a *Mai Nappal*. A hír megjelenése után az elnökség okkal nem tartott igényt Aczél további főszerkesztői munkájára.

Egyébként az 1990. január 7-én megjelent *Mai Nap* cikkben Aczél azt állította, hogy a múltban a *Híradó*, mint a legfontosabb hírműsor az elnök felügyeleti hatáskörébe tartozott. Nemeskürty felügyeletét ezért elfogadta, azonban arról hallani sem

⁴⁸ Aczél Endre tájékoztatója leváltásáról. *Népszava*, 1990. január 13. 7.

akart, hogy Pálffy G. legyen az, aki bármilyen módon befolyásolja, ellenőrzi a munkáját.⁴⁹ Érdekes, hogy egyébként Nemeskürty és Aczél is nagy tisztelettel beszélt egymás munkásságáról. A másik szakmai kompetenciáját egyáltalán nem kérdőjelezték meg.

Nemeskürty nem volt hajlandó elárulni a sajtónak, hogy pontosan miről is beszélgetett Pálffyval. Feltételezhetjük, hogy Pozsgay nyomásgyakorlása valós lehetett. Ám arra kitért egy vele készített interjúban, hogy Aczél nem szeretne volna, ha bármilyen testület, pláne Pálffy G István felügyeletet gyakorolt volna a munkájára. Ilyen feltételekkel nem is lehetett volna vele közösen munkálkodni, hiszen a *Mai Nap* számára adott interjúja megkérdőjelezte az együttműködési képességét az elnökséggel.⁵⁰ Azért hozzátartozik Aczél Endre működéséhez, hogy a Nemeskürtyvel készített interjú megjelenése után tartotta meg a maga tájékoztatóját, miközben az MTV elnökségének vezetője egyértelműen titkosnak minősítette az Aczél és közte zajló magánbeszélgetést.

Aczél szerint, mindaz, ami történt egyszerű puccs volt. Valójában csak az idők változását jelentette, és már előrevetítette a pártok közötti ellentéteket. Aczél eltávolítását hevesen támadta az SZDSZ, a FIDESZ, és a Magyar Szocialista Párt [MSZP] sem értett vele egyet. Csengey Dénes [MDF] a kérdés kapcsán a SZDSZ-t erősítő Pető Ivánnal került némi pengeváltásba.

Csengey szerint: „Az Aczél Endre körül kialakult botrány is a választási kampány része, amennyiben azt a félelmet kelti a sajtóban – és ezt Aczél tudatosan táplálja –, hogy az MDF nagy tisztogatásra készül az újságírók között. Sőt sokan még azt is sugallják, hogy ez a tisztogatás a zsidó származású újságírókat fogja érinteni. Márpedig, ha a sajtó félelmet kelt az MDF-el szemben, akkor ez nekünk rendkívül hátrányos a választási kampányban. Újra ki kell tehát mondanom, nem készülünk tisztogatásra.”⁵¹

Tehát csak pár hónap volt a választásokig, amikor már komoly problémák vetődtek fel a sajtómunkatársak körében. Félelmeiket egyes pártok nyíltan kampánycélokra használták fel a konzervatív pártokkal szemben. Ez persze azt eredményezte, hogy a sajtótámadások fokozódtak, és a fő célpont az MDF volt. A későbbi miniszterelnök Antall József talán ekkor még nem is sejtette, hogy miközben az ország hihetetlen gazdasági nehézséggel küzd, egyesek számára a sajtó ügye lesz a legfontosabb kérdés.

⁴⁹ NAGY N. Péter: Érvénytelen helyettesítés. Aczél Endre Nemeskürty mellett. *Mai Nap*, 1990. január 7. 24.

⁵⁰ BARNÁ Attila–TÓTH Gabriella: „Kíváncsi vagyok megírják-e?” Interjú Nemeskürty Istvánnal a Magyar Televízió Elnökségének elnökségével. *Hajdú-Bihar Napló*, 1990. január 16. 4.

⁵¹ KURCZ Péter: Békülékenyen vitázó demokraták. Sem kizárni sem vállalni nem lehet a nagykoalíciót. *Mai Nap*, 1990. február 16. 6.

A VÁLASZTÁSOK ÉS AMI UTÁNA TÖRTÉNT

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások után 1990 tavaszán újra szabad képviselőválasztást tartottak Magyarországon. A választások előtt több olyan cikk is született, amely immár megmutatta, hogy a szabadsajtóból következő szabadhang alkalmas arra, hogy elmérgesítse a helyzetet a médiában. Ez készületlenül érte a magyar társadalmat, nem voltak hozzászokva ehhez a hangvételhez. A sajtó, amely addig a legnagyobb becsnek örvendett, mintegy trónolt a társadalom felett a rendszer-változás javarészeiben, leereszkedett a magasból, és megmutatta az igazi arcát.

A Magyar Rádió egyik közkedvelt műsora a *168 óra* egyre durvább kritikákat fogalmazott meg az MDF-fel szemben. Nem könnyen lehetett elviselni. Pösze Lajos az MDF választási munkacsoportjának vezetője az alábbi sorokkal igyekezett elmondani a műsor számára a véleményét.

„Egyre növekvő aggodalommal tapasztaljuk, hogy a *168 óra* legutóbbi műsoraiban szaporodnak az MDF lejáratását célzó riportok. Nem véletlen, hogy ezt egyre többen kifogásolják. Az 1989. dec. 9-i adás egésze és egyes riportjai azt sugallják, hogy az MDF egy szétesés előtt álló, működésében antidemokratikus, nem ellenzéki szervezet, amely fő ellenfelének az SZDSZ-t tekinti. Ezt a beállítást nemcsak azért utasítjuk vissza, mert nem igaz, hanem azért is, mert mögötte olyan törekvések megjelenését látjuk, mely a demokratikus átalakulás progresszív erőit igyekszik megosztani és lekötöni. Érthetetlen számunkra, hogy akkor, amikor az ellenzéki pártok sajnálatos nézeteltérései tisztázásának szükségessége egyre inkább előtérbe kerül (sőt ennek támogatására irányuló műsorok is már megjelennek), akkor egy színvonalas és közkedvelt adás a felmerülő problémákat nemhogy nem igyekszik a megoldás felé vinni, hanem még fokozza is. [...] Kérjük a Főszerkesztő Urat, hogy szüntesse meg az MDF elleni kampányt. Hasson oda, hogy az Ön által irányított műsor a pártok irányában tárgyilagos és elfogulatlan legyen. Tegyen meg mindent, hogy a *168 óra* a nemzeti felemelkedést továbbra is hatékonyan támogató műsor maradjon.”⁵²

Hozzá kell tennem, hogy a korszak nyugati sajtója, már a kezdet-kezdetén antiszemita vádakkal támadta a választásokon később győztes Magyar Demokrata Fórumot. Ehhez a méltatlan és teljesen hamis vádhoz az SZDSZ már a kezdetektől csatlakozott. Elegendő itt csak azt megemlíteni, hogy a szabaddemokraták vezető politikusa Kis János nem volt hajlandó Antall Józseffel együtt az Egyesült Amerikai Államokba utazni, mivel antiszemitának titulálta az MDF-et.

Antall Józseffel szemben ez több volt, mint becsületsértő és tisztességtelen. Egyrészt az MDF kiemelkedő politikusa maga is büszkélkedhetett zsidó felmenőkkel,

⁵² Pösze Lajos levele. *168 óra*, 1990. január 9. 31.

másrészt családja története szorosan összefüggött a 2. világháború idején az embermentésekkel. Édesapja mint akkori kormánytisztviselő, minden tőle telhetőt megtett a lengyel zsidóság életének megőrzéséért. Éppen ezért óriási tiszteletnek örvendett Lengyelországban. Ilyen családi indíttatással ki is lett volna olyan ostoba, hogy komolyan vegye azt, hogy Antall beállt egy antiszemita pártba. Ez a józan ésszel teljesen ellentétes volt.

Ezért pusztán politikai indokokkal, és pillanatnyi sajtófigyelem felkeltésével lehetett magyarázni Kis ilyen tartalmú és erősen szégyenteljes megnyilatkozását. Az antiszemita vádaskodás azonban a MDF elleni SZDSZ kampány alapvető részét képezte. Erre különösen fogékonyak voltak a zsidó származású újságírók. Érthető okokból érzékenyek voltak az ilyen témákra, ráadásul erősen szimpatizáltak az SZDSZ politikusaival is. Félelmeik foglyai voltak.

Az effajta igaztalan állítások sokakat érthető módon felbőszítettek az MDF sorai-
ban, ráadásul ez a vád egyre csak fokozódott. Úgy tűnt nem fogják addig abbahagyni, míg az MDF valahogy elveszti a választásokat, vagy ameddig nem működnek szorosabban együtt az SZDSZ-szel.

Csurka István író, aki egyre inkább a politikában, az MDF népi oldalán próbálta kiteljesíteni munkásságát, szócsőként használta gondolatai továbbításához az MR *Vasárnapi Újság* című műsorát. Ezekben az adásokban kiemelt szerepet játszott Csurka István hetente felolvasott, vagy inkább előadott gondolatfűzése. Ezekkel reflektált az aktuális heti politikai eseményekre. Nem mindig szerencsés módon tette ezt. Így ebben a különösen érzékeny témában való megnyilatkozásai, illetve a média-viszonyokra is reflektáló megszólalásai sokszor csak még nehezebb helyzetbe hozták az amúgy is igaztalanul támadott MDF-et.

Csurka színes és jól megfogalmazott igazságokat is tartalmazó elaborátumai újabb és újabb alapot szolgáltatottak a felesleges és egyre inkább végeláthatatlan sajtópolemizálásra.

1990. január 14-én a *Vasárnapi Újságban* elmondott újabb elemzése, ezúttal a liberális ideológia képviselőit vette célba. A radikális liberalizmus gyökereit, a „marxista, lukácsista, baloldali” hagyományokban találta meg. Szerinte ez ugyanaz volt, mint a Kádár–Aczél korszakban.⁵³ Lenin fiúknak, törpe kisebbségnek nevezte őket, ezek a jelzők tagadhatatlanul az SZDSZ és szimpatizánsai elevenébe találtak. Válaszként további antiszemita vádakat hangoztattak. Nyilván az Aczél Endre leváltása körüli bonyodalmakat is véleményeznie kellett Csurkának. Úgy ítélte, hogy azok a médiamunkatársai, akik mellé álltak a régi rendszer bútordarabjai voltak és folyamatosan hazudtak. Nem is beszélve arról, hogy az MDF győzelme esetére kilátásba

⁵³ „Terror, katonák, vér és összeomlás”. Csurka-dráma a Rádióban. *Népszabadság*, 1990. január 15. 5.

helyezte a tavaszi nagytakarítást is. Nyilván ezeket a mondatokat az egyre durvuló kampány részeként lehetett és kellett értelmezni.

Csak hogy ezek miatt az MDF vezetőségének folyamatosan magyarázkodnia kellett a sajtó előtt, ráadásul az 1990. január 14-i Csurka-jegyzetet nem helyeselte Györfy Miklós sem, aki aznap vezette a *Vasárnapi Újság* műsorát. Az adás után nem sokkal beadta a lemondását a műsor főszerkesztőjének Győri Bélának. Indoklásában a következőket közölte: „A Csurka-szövegben lévő téveszmékkel soha nem értettem egyet, és Veled beszélgetve utaltam rá: az ő dolga, hogy milyen nézeteket vall, de az már a mi felelősségünk, hogy ezeket a nézeteket mi terjesztjük is. Jól tudod, hogy kizárólag a húsz esztendő óta megszokott »fegyelmezettség« volt az oka annak, hogy a műsort egyáltalán végigcsináltam.”⁵⁴

Az MDF vezetése nyilván nem akarta a sajtó nyilvánossága előtt elítélni Csurkát. A választásokhoz közeledve az ilyesmi nem sok jóval kecsegtetett. A belső viták szétzilálták volna az ideológiájában sokféle irányvonallal rendelkező jobbközép gyűjtőpárt szavazóbázisát is. Éppen ezért az MDF nagyon szüksézhűen reagált az egész ügyre. Az MDF elnöke és miniszterelnökjelöltje Antall József érthető módon nem is adott interjút. Helyette a párt elnöksége az alábbi közleményt adta ki: „Az MDF elnöksége közli: tudomásul vette Csurka István azon szándékát, hogy a *Vasárnapi Újság* című rádióműsorban elhangzott jegyzetével és annak sajtóvisszhangjával kapcsolatban saját nyilatkozatban foglal állást, tekintettel arra, hogy a szóban forgó jegyzet írói munkásságának képezi részét.”⁵⁵

Tehát Csurka vívja csak meg a saját csatáját a radikálisan liberális és baloldali szimpatizáns budapesti sajtómunkásokkal, miközben az MDF vezetősége a választások megnyerésére koncentrálja az erőit. Az MDF-et támadó média fölényben volt, és éppen ezért nem kellett még munícióval is ellátni őket.⁵⁶

Valószínűleg ebben, a részben saját magának kitalált, az MDF „nehézfűja” szerepben jól is érezte magát Csurka.

Miközben a budapesti sajtó háborgott Csurka mondatain, addig mindezt egy „kicsit” máshogy látták vidéken. A *Hajdú-Bihari Napló*ban reagáltak a budapesti napisajtó Csurka ellenes kirohanásaira. A lapban Turi Gábor kereste a felháborodás valódi okait.

„Mi ez a láz – kérdezte Turi –, mi ez a vehemencia, amellyel most felkent papok a magyar tájékoztatás »tisztaságát« védelmezik? Mi ez az izgalom, amelynek hev-

⁵⁴ G. Zs.: A Csurka-jegyzet téveszméivel soha nem értettem egyet”. Györfy lemondott a *Vasárnapi Újság* műsorvezetéséről. *Népszabadság*, 1990. január 16. 5.

⁵⁵ Az MDF elnöksége nem foglal állást. Az MDF elnökségének közleménye. *Népszabadság*, 1990. január 16. 5.

⁵⁶ Uo.

ben egyesek hatezer magyar újságíró látak veszélyeztetve létezésükben? Mi ez a vihar, amely a hazai tömegkommunikáció elitintézményei körül kibontakozott? Miért válhat »nemzeti ügyé«, ha valamely orgánus vezetőjét eltávolítják posztjáról?»⁵⁷

A sajtókérdés elsősorban információkérdés, és aki birtokolja az információt, az birtokolja a hatalmat is. Tehát a múlt titkainak, információinak birtokosai, lényegében az újságírók, a médiamunkások is. Akik érthetően féltek a jövőtől, féltették az egzisztenciájukat. Turi szerint ezek az elemek belesimultak a Kádár–Aczél korszakba, az tették, amit kellett, amit elvártak tőlük. És éppen ezért nem lehetnek biztosak abban, hogy egy demokratikus átalakítás után szükség lesz-e egyáltalán rájuk. A cikk írója nem véletlenül mutat rá arra a zavarra, hogy pont egy Aczél Endre, nyilvánvaló kommunista múltjával együtt vált a demokrácia képviselőjévé, sőt szimbólumává. Nota bene Aczél, aki szintén MSZMP párttag volt, egy másik egykori párttaggal, Pálffy G. Istvánnal váltották le. Ebből is látható, hogy a médiavezető cserék, leváltások mélyén valójában a jövő anyagi és hatalmi bizonytalanságai, tiszta félelmei találhatók. Ezek persze elegendőek voltak arra, hogy azonos politikai platformon lévők között megszilárdítsák a szolidaritást, és táplálják a másik oldal iránti kontrollálhatatlan gyűlöletet.

Turi egyébként felelegetett egy 1989-es MÚOSZ közgyűlést, ahol a budapesti újságírókat nem egy „átfogó koncepció” érdekelte, vagy a demokrácia kialakítása izgatta, hanem sokkal inkább a személycserék.

„Stratégiájuk arra épült, hogy az ókonzervatívok helyébe a mai közép-nemzedék, saját maguk képviselőit ültessék, a többi maradhat a régiben. Struktúraváltás helyett hatalomváltásra törtek.”⁵⁸ És ki lehetett volna ennek az egész kérdésnek a megoldója?

Turi erre a kérdésre az egyetlen lehetséges választ adta meg: az olvasó, azaz a magyar nép dönthet majd az újságírók sorsáról. Hiszen ők veszik meg a lapokat, és alakítják ki a véleményüket a sajtótermékek ismeretében. A tisztán kapitalista sajtóban nyilván a versenyhelyzet választja szét az hasznost, a haszontalantól és a középszeret a tehetségestől. Lelke mélyén minden újságíró tudta, hogy a rendszerváltozást követő esztendőket meghatározóak lesznek a további életük szempontjából is.

Ilyen előzmények után tartották meg 1990. március 25-én a magyar országgyűlési képviselőválasztás első fordulóját. Csakhogy a sajtó jelentős része azt tapasztalta, hogy a legnagyobb félelme – amint azt Turi Gábor fentebb idézett publicisztikájában is olvashatjuk – megvalósulni látszik.

⁵⁷ TURI Gábor: Mi ez a láz? *Hajdú-Bihari Napló*, 1990. január 18. 5.

⁵⁸ Uo.

Az MDF első forduló győzelme előtt ezért – ismét a félelmekre alapozva – az akkor még a szabaddemokraták soraiban politizáló, sőt képviselőjelöltként induló Tamás Gáspár Miklós publicista-filozófus a *Beszélő* folyóiratban 1990. március 24-én, egy nappal a választás első fordulója előtt megjelent írása élesen elhatárolta egymástól az MDF-et és SZDSZ-t. Nem kevés történelmi visszatekintést, sőt némi személyeskedést sem mellőző munkájában az MDF-et kevésé burkoltan egy a Horthy-korszakot visszaállítani szándékozó pártnak láttatta, miközben a szabaddemokratákat az új reformkor egyedüli hiteles létrehozójaként nevesítette.

„De ahogy hallgatom vetélytársaink szónoklatait, egyre jobban tartok egy liberálisok nélküli kormánytól – írta. – Ha mi, magyar szabadelvűek nem leszünk benne a következő magyar kormányban, talán sok új igazgató, főtitkár és tábornok lesz, de marad a rendszer. Szavazzatok ránk, akik nem kedvelitek Auschwitz, Recsk, Kolima, a Duna- Fekete-tenger csatorna huszadik századát. Szavazzatok ránk, akik elég régi-módiak vagytok ahhoz, hogy várjatok valamit a jövőtől. Mucsá és félelem – vagy szabaddemokrata többség. Nincs harmadik út.”⁵⁹

Olybá tűnik, hogy a változások új lehetőségeket teremtettek arra, hogy a magyar társadalom megtapasztalja, hogyan is működik a szinte korlátok nélküli sajtószabadság, amely inkább sajtószabadságnak nevezhető egy választási kampányidőszakban. Ma már ezen kevésbé lepődik meg a magyar választópolgár, de akkor mindez az újdonság erejével hatott.

A másik oldalon a szokásos módon, Csurka István is önjáró üzemből kezdett el tevékenykedni, és közölt egy már máshol megjelent cikket a *Magyar Fórum* oldalán.

Az *Apák és fiúk* címmel Hódmezővásárhelyen megjelent névtelenül közölt írást szerzője – amint az később kiderült – Grezsa Ferenc pszichiáter volt, aki egyébként az MDF színeiben politizált. Grezsa az SZDSZ prominens politikusainak családi alapú kötődéseit taglalta, amelyek a kommunista mozgalomban voltak megtalálhatóak. Személy szerint említette a szabaddemokraták majd valamennyi vezető politikusának családi összefonódásait az MSZMP-vel. Ezen kívül azt is állította, hogy több prominens szabaddemokrata politikus egykor az állampárt tagja volt.

Grezsa szerint: „Változnak az idők, változhatnak a politikai nézetek. De ha valaki ilyen háttérrel unos-untalan a kommunista diktatúra elleni küzdelem élharcosának pózában tetszeleg (ha vannak is részérdemei), ez már több, mint visszatetsző. Ez megkérdőjelezhető politikai stratégia.”⁶⁰

Mind az MDF, mind az SZDSZ vezetői közül a józanabbak érezték, hogy ezek a sajtópolémiaiak erősen megnehezítik majd egy esetleges együttműködés lehetőségét.

⁵⁹ TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: Új reformkor vagy új Horthy korszak. *Beszélő*, 1990. március 24. 4.

⁶⁰ GREZSA FERENC: Apák és fiúk. *Magyar Fórum*, 1990. március 31. 2.

A két forduló között ezért el akarták simítani mindezt. Ennek érdekében bizonyos gesztusokat gyakoroltak a felek.

A két forduló között, 1990. április 4-én, parlamenti egyeztetést is tartottak a pártok, annak érdekében, hogy a sajtóban és a rölapokon a politikai ellenfelekkel szemben terjesztett túlzásokat visszafogják. Különösen az MDF-nek és az SZDSZ-nek akadtak olyan ügyei, amit a másik fejére olvashattak. Sokszor a plakátot ragasztó szimpatizánsok testi épsége is kockán forgott.

Ellenben az MDF vezetése most először nyíltan elhatárolódott a *Magyar Fórum* folyóirattól, azt állították, hogy nincs rá semmilyen hatásuk; képletesen már ekkor kissé beletörődtek abba, hogy Csurkát nem tudják megfegyvelni. Kérdéses, hogy erre lett volna-e egyáltalán alkalmas ember Magyarországon. Azt azonban figyelembe kellett venniük, hogy a *Magyar Fórumot* olvasó Csurka hívők az MDF legkeményebb szavazóbázisát alkották.

TGM cikkének erős túlzásaira az SZDSZ ügyvivője és első elnöke Kis János filozófus reagált a *Beszélőben*. Ekkor már egyértelmű volt, hogy az MDF-nek komoly esélye van a második fordulóval együtt megnyerni a választásokat.

Kis János nem tartott a horthysta veszélytől. Nem tartotta az MDF-et az Egységes Párt utódjának. Az alábbi sorokkal próbálta enyhíteni a TGM-féle publicisztika által keltett hatásokat.

„A sajtószabadság korlátai sem lennének hasonlíthatók az akkoriakhoz. Nem hinném, hogy komolyan kellene tartani olyanfajta osztálydiktatúrától, mint a két világháború közötti volt, mely csendőri kérdésként kezelte a proletariátust, mint osztályközösséget, és megalázó cselédsorban tartotta a mezőgazdasági munkásságot. Egyszóval: véleményem szerint nem helyes új Horthy-korszakkal fenyegetni a választókat, mert ezzel olyan képzettársításokat indítunk el bennük, melyeket az MDF tagjainak többsége okkal sérelmez, s amelyekben a külső szemlélő sem ismer rá a Fórumra.”⁶¹

Kis tagadta azt is, hogy az MDF visszahozná a TGM által elképzelték szerint a kényszermunkatáborok világát Magyarországra. Bár abban is biztos volt, hogy párttársa és barátja nem így és nem ezt gondolta. Kissé hasonló cipőbe kerültek a szabaddemokraták TGM miatt, mint ahogy az MDF Csurka Istvánnal járt.

A választások után azért nem maradt válasz nélkül az *Apák és fiúk* című cikk. Sajtóper lett az ügyből. Grezsa időközben az MDF megyei listáján már bekerült az Országgyűlésbe is. Ráadásul már a választások második fordulója előtti vitában, amely a Vásárhelyi Televízió kamerái előtt zajlott, az SZDSZ helyi szervezetének képviselője komisszárnak nevezte. Ezzel arra utalt, hogy Grezsa édesapja is MSZMP

⁶¹ Kis János: Új reformkor vagy...? *Beszélő*, 1990. április 6. 5.

tag volt, és a hódmezővásárhelyi gimnáziumnak az igazgatójaként dolgozott. Egy előzetes televíziós kampányvitában egy betelefonáló kérdésére, Grezsa azt mondta, ha az apja párttagsága érdekli, akkor kérdezze meg tőle.⁶²

Érdekes az, hogy még ekkor sem tudta senki, ki is írta az *Apák és Fiúk* című cikket. Ez csak az 1990 szeptemberében elkezdődött per során hozták nyilvánosságra.⁶³ Az elsőfokú per döntései értelmében Grezsa valótlanul állította több szabaddemokrata politikusról, hogy az MSZMP tagja volt, ezért eltiltották őt és Csurka Istvánt a cikk terjesztésétől.⁶⁴ Perköltségen kívül bírságot sem kellett fizetniük. A bírósági tárgyalás idején a *Magyar Fórum* megjelenése már ideiglenesen szünetelt. Széles Gábor és a Műszertechnika kezdetben segítette a folyóirat megjelenését, a Fórum Rt Alapítványon keresztül. Állítólag az Alapítvány 31,5 milliós alaptőkével rendelkezett.⁶⁵ Egyes vélekedések szerint Széles közel került az MDF-hez és az Antall-kormány iparügyi minisztere szeretett volna lenni. Ám Antall József ezt nem támogatta.

A választások után azonban ez a kapcsolat megszűnt. Anyagi gondok is akadtak a lapnál, mindez még inkább aláhúzta, hogy a legnagyobb leendő kormánypárt nem rendelkezett semmilyen komoly és tekintélyes politikai lappal. A *Magyar Fórum* legfeljebb csak MDF-közelinek volt tekinthető, miközben ez a párt egy gazdasági és társadalmi problémáktól alaposan sújtott ország rendbetételére kapott bizalmat a választóktól. Kérdéses volt, hogy miképpen fognak tudni kommunikálni a magyar lakossággal, ha nem rendelkeznek a sajtó minimális szimpátiájával sem.

Mindenesetre a sajtóban a kampány idején zajló polémiák szinte végletes mértékig szembeállították egymással a választásokat végül megnyert MDF-et és az ellenzéki szerepre készülő SZDSZ-t. Ám a NEKA-n történt megegyezésnek köszönhetően a médiatörvényt is csak kétharmados parlamenti többséggel lehetett tető alá hozni. A körülményeknek köszönhetően Antall mint dezinált miniszterelnök, a megegyezés mellett tette le a voksát.

A SZÜKSÉGES MEGEGYEZÉS BUKTATÓI

Antall József dezinált miniszterelnökként megörökölte a NEKA felemás munkájának eredményét. Kompromisszumra volt szüksége ahhoz, hogy az MDF többségű új

⁶² FARKAS Ferenc (hódmezővásárhelyi tanár, a helyi SZDSZ képviselője): Pártvilág. A múltat valóban be kell vallani, *Csongrád Megyei Hírlap – Délvilág*, 1990. április 23. 4.

⁶³ P. I.: Máról péntekre napolták el az SZDSZ-képviselők és a Magyar Fórum perét. *Népszabadság*, 1990. szeptember 12. 5.

⁶⁴ SZDSZ – Magyar Fórum per, *Pesti Hírlap*, 1990. szeptember 15. 16.

⁶⁵ BIHARI Tamás: Gyermekmeséktől a Magyar Fórumig. *A Világ*, 1991. február 6. 27.

kormány a kisgazdákkal és a kereszténydemokratákkal koalícióban, nagyobb mozgástérrel rendelkezessen annál, mint amit az addigi megegyezés biztosított volna. Enélkül még a költségvetés elfogadásához is kétharmados többséggel megszavazott törvényre lett volna szükség.

Két út közül lehetett választani: nagykoalíció a szabaddemokratákkal vagy valamilyen megállapodást kellett velük kötni. Minden azon múlt, hogy melyik opció közül fog választani Antall József.

A leendő miniszterelnök nem akarta a nagykoalíciót; a komoly értékkülönbségek miatt ezt az MDF vezetői és tagsága sem fogadta volna el. Mi tagadás, a durva sajtópolémiaik sem sokat segítettek a helyzeten. TGM már említett publicisztikájában azt javasolta Antallnak, hogy apja emlékének megfelelően politizáljon, mintha valamilyen azzal ellentétes úton járna az MDF elnöke. Túl sok volt a seb, amit egyszerre kellett volna orvosolni. Ám nemcsak erről volt szó.

Antall pontosan érezte az előtte álló feladatok hihetetlen súlyát, azt is tudta, hogy a szükséges változtatások alaposan megviselik majd a magyar társadalmat. Kamikáze kormányként tekintett a kabinetjére, és sejtette, hogy a következő ciklusban nem folytathatják majd a kormányzást. Amennyiben az SZDSZ-szel közös kormányzásban egyesültek volna, akkor hasonló sors várt a szabaddemokratákra is. És ez veszélyeket rejtett magában.

A kormányfői pozíció várományosa azonban semmiképpen sem szerette volna, ha az MSZMP utódpartja, a szocialisták nevető harmadikként ismét kormányt alakíthatnak Magyarországon. Valószínűleg tartott a visszarendeződéstől is. A kulcs ezért egy megállapodás lett az SZDSZ és az MDF között. Antall nyilván arra is gondolt, hogy a szabaddemokraták válthatják majd a parlamenti ciklus végén esedékes új választások után a kormányt.

A sors fintora, hogy az SZDSZ vezető politikusai csak a kampányban voltak anti-kommunisták, és 1994-ben azt tették, amire Antall álmában sem gondolt volna 1990-ben: koalícióra léptek a Magyar Szocialista Párttal [MSZP] az MSZMP utódpartjával.

A megegyezés, amelyet MDF–SZDSZ paktumként emlegetünk szavatolta azt is, hogy a két párt közösen fog határozni a médiaelnökök személyéről, és a médiatörvényről. Csakhogy a szabaddemokraták egy a kormányzattól teljesen elkülönülő Magyar Televízióban, Magyar Rádióban és sajtóban gondolkodtak.

A két fél nehezen jutott dűlőre. Tölgyessy Péter az SZDSZ képviselőjében, a pártja követeléseit tolmácsolta a tárgyalásokon. Az SZDSZ kezdetben ragaszkodott ahhoz, hogy kétharmados parlamenti többséggel lehessen csak megválasztani a média elnökeket.⁶⁶ Ez természetesen elfogadhatatlan volt Antall József számára. Egyrészt ezzel

⁶⁶ KÓNYA, 2016. 203.

egy „szimpla” tévéelnöknek nagyobb közjogi felhatalmazása lett volna, mint magának a leendő miniszterelnöknek. Utóbbi megválasztásához elegendő volt az országgyűlési képviselők több, mint ötven százalékának szavazata is, másrésről a közmédia felügyeletéről volt szó. Gyakorlatilag a kormányfő nem kapott volna semmilyen beleszólást az elektronikus médiát vezető személyek kinevezésében. Ebben az esetben az a kérdés lehet ésszerű, hogy akkor miért is nyerte meg az MDF a választásokat? Azért, hogy az ellenzék kezére játssza a tájékoztatásban kiemelt elektronikus médiát, vagy azért, hogy már az EKA-n felvázoltak alapján a nemzeti kultúrát központba állító új szerkezetű, lehetőség szerint gazdaságosabb közmédiát teremtsen meg? Nyilván erre csak az utóbbi válasz volt lehetséges.

Eközben sikerült egyetértésre jutni abban, hogy Hankiss Elemér legyen az MTV új elnöke. Majd két napi vitatkozás után Pető Iván és Kis János is leültek tárgyalni Antall Józseffel, akinek a javaslatát a médiaelnökök kinevezéséről végül elfogadták.

A kompromisszum szerint a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki a médiaelnököket és alelnökeiket, valamint az MTI elnökét.

Az SZDSZ azért vált engedékennyé a kérdésben, mert a paktumnak köszönhetően a színeikben politizáló Göncz Árpád lett kiszemelve az államfői pozícióra. A későbbi médiacsata egyik katalizátora éppen az volt, hogy az 56-os cselekményeiért elítélt író és műfordító, egykori kispárti politikus Göncz Árpád jó ismerőse volt Antall családjának, így a leendő kormányfő okkal remélte, hogy személyükben zökkenőmentes lehet a két közjogi méltóság együttműködése, miközben az SZDSZ bízott abban, hogy a köztársasági elnököt befolyásolni tudják. Mindez Göncz Árpád számára sem lehetett a legkönnyebb szituáció.

Gönczöt a paktum alapján az Országgyűlés választotta meg köztársasági elnöknek, így végül elhaltak azok a kísérletek, amelyek a közvetlen elnökválasztást szeretnék volna kikényszeríteni. Az ezzel kapcsolatos 1990 nyarán tartott népszavazás már nem igazán érdekelte a lakosságot, hiszen a magyar társadalom már túl volt a parlamenti választásokon.

A médiakérdés kapcsán azonban az SZDSZ egyáltalán nem tett le arról, hogy egy Pártatlan Tájékoztatási Bizottságot hozzanak létre, amely a kormány helyett felügyeletet gyakorolt volna a média felett. Ráadásul ez a paktumba is bekerült. Feltételezem, hogy enélkül a szabaddemokraták alá sem írták volna a megállapodást. Csakhogy a paktum szövegében a Pártatlan Tájékoztatási Bizottság [PTB] és egy illetékes, akkor még nem nevesített parlamenti bizottság, közösen csak véleményezési jogkört kapott a médiavezérek kinevezési folyamatában. És amennyiben elutasították volna a kiszemelt személyeket még az sem biztos, hogy ez bármit változtathatott volna a miniszterelnök javaslatán.

A parlament elé került kinevezési törvényjavaslathoz Haraszti Miklós [SZDSZ] a legnagyobb természetességgel csatolta a PTB-vel kapcsolatos elképzelését.⁶⁷ A kinevezési törvény ezért elfogadhatatlanná vált a kormánykoalíció számára. Az MDF és az SZDSZ már a kezdet-kezdetén máshogy értelmezte a paktumban megkötött médiára vonatkozó egyességet. Mivel csak kétharmados parlamenti többséggel lehetett volna elfogadni az MTV, MR, MTI elnökeinek és alelnökeinek kinevezéséről szóló törvényt, ezért ilyen feltételek mellett 1990 nyarán nem is sikerült megszavazni a tervezetet. Gyakorlatilag addig vitatkoztak az egész törvényjavaslaton, hogy a saját maguknak támasztott határidőből is kicsúsztak. Hiába volt megegyezés a kinevezendő személyekről, ha egyszerűen képtelenek voltak olyan törvényjavaslatot elfogadni, amelyek alapján Antall kijelölhette volna a médiavezéreket.

Még ezelőtt persze Antall József miniszterelnöknek szembe kellett néznie a magyar sajtó többségének ellenséges magatartásával. 1990 májusában a törvényhozásban éppen az első és talán addigi élete legfontosabb beszédét mondta a kormány elképzeléseivel kapcsolatban, így abban a hiszemben volt, hogy minden tévénéző élőben követi a mondanivalóját. Ez lett volna a természetes. A televízió azonban abbahagyta az élő közvetítést, mondván a labdarugó BEK döntő közvetítése fontosabb, mint a 45 év után első szabadon választott miniszterelnök beiktatás utáni beszéde.

Ráadásul ezt teljes egészében felvételtől sem láthatta a magyar közvélemény. Pusztán részleteket közölt belőle az állítólag közszolgálati Magyar Televízió *Híradó* című műsora. A teljes felvétel elveszett.⁶⁸ Nem tudjuk mi történt vele. Pusztán a *Parlamenti Napló* áll a rendelkezésünkre, hogy megtudhassuk, mit is gondolt Antall József miniszterelnök aznap, amikor a Benfica és a Milan játékosai rúgták a labdát.

Az *Ablak* című műsorban szereplő és ezért komoly népszerűségnek örvendő Feledy Péter szerkesztő ott volt aznap az Országgyűlés ülésén, és minden lehetséges módon próbálta megelőzni ezt a katasztrófát, de senki sem hallgatott rá a felettesei közül.⁶⁹ Még azzal is próbálkozott, hogy a Miniszterelnöki Hivatal helyettes államtitkára, Forrai István segítségével egy cetlit Antall elé csúsztatva közöljék a miniszterelnökkel, hogy már nem közvetíti az MTV a beszédét, de ezt nem sikerült megvalósítani.⁷⁰ Antall az egésztől semmit sem sejtve folytatta az előadását.

Talán ez lett volna az a teljes mediaszabadság, amelyről a szabaddemokraták beszéltek?

Nos a miniszterelnök inkább a médiaegyensúly megteremtéséről beszélt. Az olvasata szerint a mediaszabadság és függetlenség az egyensúlyban nyilvánul meg, azaz

⁶⁷ RÁCZ, 2018. 146–147.

⁶⁸ FELEDY Péter interjú 2018. június 12. Idézi: RÁCZ, 2018. 146.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

a liberálisok és a szocialisták mellett ismét létre kell hozni a konzervatív nyomtatott és elektronikus sajtót, amely – miközben a beszédét mondta – még nem létezett. Amennyiben a beszéde idején lett volna akár egy olyan televíziós műsor, amely csak egy kicsit is konzervatív lett volna, nyilván ma legalább felvételtől láthatnánk azt a miniszterelnöki beszédet, mely egy új időszak nyitánya volt.

Jellemző módon, miközben arról folyt a diskurzus a parlamentben, hogy miképpen is hozzák meg azt a törvényt, amely segítségével megválaszthatják a médiavezéreket, mivel unatkozni sem akartak, gyorsan megvádolták azzal a miniszterelnököt, hogy a *Magyar Nemzetet* akarja megszerezni a kormánya maga számára. Miután a Soros-ügylet kútba esett, persze logikus is volt, hogy legalább a *Magyar Nemzet* legyen az új lapja a kormánynak. Az SZDSZ mindent elkövetett, hogy ezt megakadályozza; a hitvallásuk szerint csak az ellenzéki sajtó jelenthette a független és szabad sajtót. Ráadásul a kormány egyetlen állampárti sajtóörökségét a *Pallas Lapkiadó és Hírlapkiadó Vállalat* szolgáltatta, amelynek lapportfólióját az előprivatizáció során már szinte a végletekig kicsontozta az egykori állampárt.

Demszky Gábor [SZDSZ] a Parlament előtt azzal vádolta a kormányt, hogy a *Hírlapkiadót* saját hitbizományaként fogja kezelni.⁷¹ Csakhogy a *Hírlapkiadó* már nem birtokolt egyetlen komoly lapot sem. Egy kiüresedett intézmény volt, többnyire olyan réteglapokkal, amelyek nem igazán számítottak. Demszky ezzel szemben azt állította, hogy ezen sajtótermékek nyolcvan százalékban a kormány kezébe kerültek.⁷² Az SZDSZ minden létező eszközt felhasznált, hogy az Antall-kormányt egy sajtószabadságot tipró, a Kádár-korszak sajtóirányítását visszasíró testületnek mutassa be.

Alig kezdte meg a munkáját az MDF vezette koalíció, máris diktatúra építéssel vádolták őket, mindezt a médiaelnökök megválasztásához szükséges törvénytervezet országgyűlési vitája közben.

Antall és a kormány végül Gáspár Miklós kereszténydemokrata párti képviselő javaslatát karolta fel, aki különválasztotta a PTB és a kinevezési törvény kérdését.⁷³ Ez logikus lépés volt, mivel a PTB kérdésében, akár csak az EKA és a NEKA ülésein, ezúttal sem lehetett kompromisszumot találni. Azaz a két ügy összevonásával lehetetlennek látszott a szükséges kétharmados többséggel megszavazni a törvényt.

⁷¹ Az Országgyűlés 1990. nyári ülésszak. 1990. július 24-i ülés. In: Országgyűlési Könyvtár. Magyar Parlamenti Gyűjtemény (digitalizált). Parlamenti Napló. [A továbbiakban: PN] https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_003/?pg=888&layout=s&query=Demszky (2022. 10.14.)

⁷² Uo.

⁷³ KÓNYA, 2016. 483.

A kormányfő nem zárkózott el a szabaddemokraták által már szinte betegesen mantrázott PTB létrehozásától. Valószínűleg sejtette, hogy ennek legalább szóbeli elismerése a feltétele a médiaügy első kétharmados törvényének elfogadásához.

A Parlament 1990. július 30-i ülésén – ezzel a szóbeli ígérettel – megszületett a ciklusban nem az első, hanem mint kiderült az egyetlen kétharmados médiatörvény, amelyet sikerült elfogadni az Antall-kormány időszakában. Ez az egyetlen siker, amely aztán később annyi, de annyi bajnak a forrása és az indoklása lett.

A kormány ezt követően a kulturális bizottságra bízta a médiatörvény megalkotását. A továbbiakban ott folyt a mindennapos küzdelem a lehetséges megállapodás reményében. A Kulin Ferenc vezette bizottság természetesen ezzel a funkciójával rengeteg terhet levett a kormányról, nem kellett egy párközi bizottságot szervezni, ahol mind a kormány, mind az ellenzék vezető politikusai feszültek volna egymásnak újra és újra.

Antall ezért egy kormányülésen köszönetet is mondott Kulin Ferencnek az elvégzett munkáért.⁷⁴ Ha ebből a szempontból nézzük az Antall-kormány médiapolitikáját, akkor azt mondhatjuk, hogy ugyan szerették volna a sikeres médiatörvényjavaslat elkészítését, sőt a kormányfő is fontos feladatának érezte az ügyet, ám a miniszterei energiáit nem ilyen témákkal szeretne volna lekötöni. Magyarországnak éppen sokkal nagyobb gondjai is voltak annál, minthogy ki is a Magyar Televízió, vagy a Magyar Rádió elnöke, ám taktikai okokból, amelyet mind az MDF-en belüli ellentétek elsimítása, mind az európai partnerek bizalmának elnyerése is indokolt, addig kellett folyamatosan tárgyalni a médiatörvény tervezetét, ameddig csak lehetett.

MI LESZ VELED MAGYAR ELEKTRONIKUS MÉDIA?

1990 nyarán egy pillanatra úgy tűnt, az elektronikus média problémája megoldódik. Antall József nem volt jelen, amikor Hankiss Elemér és Gombár Csaba átvették kinevezéseiket a köztársasági elnöktől.

Kajdi József mint a miniszterelnöki hivatal közigazgatási államtitkára vett részt a ceremónián, majd arra kérte Hankiss Elemért és Gombár Csabát, hogy menjenek vele Antall szobájába, ahol a kormányfő is gratulált nekik a kinevezésekhez. Kajdi visszaemlékezése szerint ekkor Hankiss a miniszterelnökhöz fordult és megkérdezte, mit is vár tőlük?⁷⁵ Antall természetesen semmilyen utasítást nem adott, illet nem is tehetett volna, de távol is áll tőle, hogy beleszóljon a média ügyekbe. Egyszerűen

⁷⁴ Kormányülés 1992. február 10. Előterjesztés a rádióról és a televízióról szóló törvényjavaslathoz.

⁷⁵ Kajdi József szóbeli közlése In: RACZ, 2018. 153.

objektivitást vált volna az elektronikus sajtótól. Értékeljék a magyar kormány sikereit és mutassanak rá azokra a hibákra, amiket valóban elkövetett.

Milyen ígéreteket tett Hankiss és Gombár amikor 1990. július 27-én meghallgatta őket a kulturális bizottság? Gombár Csaba leendő elnökként elsősorban a Rádió semlegességét tekintette a legfontosabbnak.⁷⁶ Emellett biztosítani kívánta a Rádió gazdasági működését. Az MR-t egy a kormánytól is független szervezetnek láttatta, amelynek munkatársai szabadon kifejthetik majd véleményüket, miközben a híreknek objektíveknek és pontosnak kell maradniuk.

A meghallgatás során elhangzó kérdések közül a legfontosabbak egyikét Dr. Molnár Péter [FIDESZ] tette fel. Tisztában volt azzal, hogy nyilvánvaló átalakítások lesznek a Rádióban is, de eközben folyamatosan tárgyalni fogják a médiatörvény tervezetét is. Azaz, hogy lehet összehangolni mindezt. Lefordítva, miképpen lehetnek tartósak a Gombár Csaba által tervezett változtatások, ha a kulturális bizottság más kompromisszumra jut, és azt rögzíti az új tervezett törvény szövegébe.⁷⁷

Talán ez volt a legnagyobb dilemma, amelyet csak azzal lehetett volna feloldani, ha a majdani médiaelnökök felismerik a helyzetük ideiglenes voltát, és ezért egyeztetik a változtatási szándékaikat a kulturális bizottsággal, amelynek tagjai vagy elfogadják azokat és beépítik a törvényjavaslatba vagy elutasítják. Ezzel persze az elektronikus média gyakorlatilag a kulturális bizottság felügyelete alá került volna. Ez csak ideiglenes állapot lett volna, abban az esetben, ha ezt az ellenzéki pártok és a médiaelnökök elfogadják és megértik. Ez rossz, ám feltehetően egy szükséges rossz megoldás lehetett volna.

Gombár Csaba pontosan értette, hogy miről van szó, de ezt csak a Rádió függetlensége mellett tartotta elképzelhetőnek. Válasza szerint: „A Rádió elnökének a felelőssége, hogy a törvényelőkészítésben hogyan sikerül a Magyar Rádió érdekeit megvédeni. Gondolok a korszerű közszolgálati Rádió, a politikailag semleges Rádió tevékenységének a biztosítására.”⁷⁸

Azaz Gombár olvasatában: az ő dolga az lesz ebben a folyamatban, hogy ha kell rákényszerítse a médiaelnöki akaratát a bizottságra, arra a bizottságra, amelynek tagjai a magyar társadalom által megválasztott országgyűlési képviselők voltak. Így sok-

⁷⁶ Országgyűlés Kulturális, tudományos, felsőoktatási, televízió, rádió és sajtó bizottsága [a továbbiakban: OKB] 1990. június 27-i ülése. In: Országgyűlési Könyvtár. Magyar Parlamenti Gyűjtemény (digitalizált). Bizottsági jegyzőkönyvek. [A továbbiakban: OK] https://dlib.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=499672.xml&dvs=1662410658084~864&locale=hu_HU&search_terms=dt2bjk%2520bjk34%2520a090%2520hankiss%2520elem%C3%A9r&adjacency=N&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true (2022.szeptember 5.)

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

kal erősebb legitimációval rendelkeztek, mint egy szimpla médiaelnök. Ám mivel nem volt médiatörvény, amely pontosan rögzítette volna a hatáskörét és a kötelmeit, gyakorlatilag – a normális logikát felrúgva – szembe kerülhetett bármilyen legitim választásokon megméretetett erővel.

Egy ilyen összecsapás a bizottság és az MR elnöke között súlyos szerepvesztésnek tetszett. A baj az volt, hogy nagyon nehezen tudott megegyezni egymással már a kinevezési törvény kapcsán is a kormányzat és az ellenzék. Mindez semmi jóval sem kecsegtetett.

Ellenben Gombár Csaba személyét Csurka István javasolta Antall József számára. Ez abban is tetten érhető, hogy Csurka a meghallgatás során kifejezetten baráti hangot ütött meg Gombár Csabával. Jelezte, hogy amúgy tegeződni szoktak, csak a meghallgatás formalitása miatt tért el ettől, és felemlégette, hogy az MR leendő elnöke ott volt az első lakiteleki találkozón. Csukát az érdekelte, hogy mi lesz a Rádió műsoraival, a jelölt terveit szerette volna részletesebben megismerni.⁷⁹

Gombár nem akart tömeges elbocsátásokat, szerinte az emberek egy része magától fog elmenni a jobban fizető kereskedelmi Rádiókhoz. Ezt sokkal nagyobb veszélynek érezte. Összeségében jónak ítélte meg a rábízandó szervezet tevékenységét.⁸⁰

Hankiss Elemér részben csatlakozott, részben kiegészítette a Gombár bemutatkozása során elhangzott általános gondolatokat. Legyen független, pártsemleges televíziózás, színvonalas műsorkészítést tervezet, amelyek nemcsak Magyarország és a környező országokkal fognak foglalkozni, hanem a tágabb világot is bemutatja az előfizetőknek. Őszintén elismerte a bizottságnak, hogy semmilyen tapasztalata nincs az MTV működése kapcsán.

„Nincsen merev, kész elképzelésem, hogy mit kellene csinálni a magyar televíziózással – állította. – Benyomásom, hogy azzal kell töltenünk az időt Gombár Csabával, hogy körülnézünk a világban, jöjjenek ide szakértők, nézzük meg a külföldi országokban létező rádiós és televíziós törvényeket, etikai kódokat. Ezek bevonásával próbáljuk kitalálni, hogy mi lenne a legjobb felállás a magyar televíziózás szempontjából. Megpróbálni ezt összehangolni ezzel az átszervezési munkával, ezt el kell kezdenünk, mielőtt hivatalba lépünk.”⁸¹

Gombárral közösen azt is kijelentette, hogy nem kormányzati funkciónak tekinti a megbízatását. Meg sem említette, hogy a kormány vagy Antall József miniszterelnök bármilyen közjogi formában részt venne a kinevezésében.

⁷⁹ Uo. 31–33.

⁸⁰ Uo. 33–35.

⁸¹ Uo. 46–47.

„Leszögezném, hogy annak előfeltétele volt, hogy ma eljőjtek, hogy a végső megbízás csak a parlamenten keresztül, a köztársasági elnöktől jöjjön. Én ezt a funkciót semmiféle formában nem kormányfunkciónak tekintem, hanem a parlament által kijelölt funkciónak, ami a köztársasági elnök megbízása alapján lép életbe.”⁸²

Már ebből a kijelentésből is láthatjuk, hogy abszolút a kinevezési törvénnyel ellentétes módon értelmezték a leendő médiavezérek a jelölésük és megválasztásuk részleteit.

Ellentétben Gombár Csabával Hankiss pontosan értette, hogy a médiatörvény tervezet létrehozásában tevékenyen kell részt vennie, különben a munkája teljesen feleslegesen válik. Külföldi szakértőkre és külföldi médiatörvényekre támaszkodva képzelte el a magyar törvény megalkotásának folyamatát. Látható módon nem volt teljesen tisztában azzal, hogy mibe csöppent bele, mert úgy vélte, hogy 1990. szeptember 30-án már kész törvénytervezetet tudnak benyújtani az Országgyűlésnek.⁸³

Szerinte nem lehetett tudni, hogy legyenek-e alelnökök, vagy csatornaigazgatók, úgy vélte, ezeknek a kiválasztása nem időszerű, mivel nem lehet tudni, pontosan hány csatornán fognak közszolgálati műsort szolgáltatni, és mennyi kereskedelmi csatornát alapítanak. Minden átalakulás alatt volt, ezért a személyek kiválasztásában, hatáskörük megállapításában nem kívánt lépni.⁸⁴

Ez utóbbi kijelentése volt a leglényegesebb, ezért most jelzem az olvasónak, hogy érdemes megjegyeznünk, hogy Hankiss Elemér már a kiválasztási folyamata során jelezte: nem lesznek komoly, lényeges személyi változások és hatásköri döntések, illetve maximálisan együttműködik majd a médiatörvény mihamarabbi megalkotásában. Megválasztása ennek tudatában történt meg.

Hankiss a maga számára teljhatalmat kért, mert az új televízió „kitalálása” szerinte ezt igényelte.⁸⁵

Haraszi Miklós [SZDSZ] kérdésére rossz megoldásnak bélyegezte, hogy az SZDSZ és az MDF külön csatornát és külön hírműsorokat kapjon, ellenben, fontosnak tartotta, hogy mindkét csatornán legyenek kulturális és hírműsorok, amelyek más-más szerkesztés alapján készülnek. Tehát ha akadnak bármilyen ellentétek kezdjék el versenyeztetni őket.⁸⁶

Ez gyakorlatban azt jelentette, hogy közszolgálati struktúrában egyszerűen megjelentek volna a kereskedelmi televíziókra jellemző versenyállapotok, akár a különböző csatornákon található hírműsorok között is.

⁸² Uo. 50.

⁸³ Uo. 51.

⁸⁴ Uo. 52.

⁸⁵ Uo. 62.

⁸⁶ Uo. 63.

Mindezzel együtt a 19 bizottsági tag egyhangúlag megszavazta a jelölteket, alkalmasnak ítélték őket a médiaelnöki pozíciók betöltésére. Ezt követően a bizottság belevetette magát a médiatörvény megalkotási folyamatába, és a PTB szervezetének megalkotása is a napirendre került.

Ebben az időszakban a médiaelnökök már nekiálltak az átalakításnak, a kormány pedig az első költségvetési törvénnyel küzdött, amelynek elfogadása, mindenképpen az első mérföldkőnek számított.

EGYRE ROMLÓ VISZONYOK HÁLÓJÁBAN

Végeredményben a médiaelnökök és a kormány viszonya a bizalom folyamatos meggyengülése miatt került egy sajátságos negatív spirálba. Utólag visszatekintve semmi sem volt egyszerű ebben a kérdésben. Még az őszi önkormányzati választások előtt az MTV 2-es csatornáján elindult egy új *Híradó*, amely homlokegyenest máshogy értelmezte, és kommentálta a legalapvetőbb történéseket. A később Bánó András vezetésével készített műsor *Esti Egyenleg* néven futott a televízióban.

Más problémák is adódtak. Antall József miniszterelnök nem akkor beszélhetett a televízióban, amikor szeretett volna, vagy amikor fontos mondanivalója akadt. Az önkormányzati választások előtt egy héttel azt kérte, hogy kerüljön adásba a vele készített interjú. Ebben nem választások tétjéről beszélt, hanem az ország előtt álló komoly feladatokról és a rendkívül komoly gazdasági válságról. Az MTV új elnöke Hankiss Elemér úgy döntött, hogy nem beszélhet a tévénezőkhöz a választások előtt. A tévéelnök elmélete szerint a kormányfő értékelése csak akkor kerülhetett volna a képernyőre, ha az államfő Göncz Árpád is elmondja a véleményét.

A sajátos és a közjogtól teljesen eltérő véleménye szerint a köztársasági elnöknek kellett volna ellensúlyoznia Antall József mondanivalóját. Ez persze teljes képtelenség volt, az államfő és a kormányfő nem állhatott szemben egymással. Teljesen más is a funkciójuk. A miniszterelnök, hagyományosan a végrehajtó hatalom feje, miközben a funkcióját tekintve gyenge közjogi hatalommal felruházott államfő a nemzet egységét testesíti meg. Hankiss valószínűleg úgy gondolta, hogy a szabaddemokratákhoz közel álló egykori SZDSZ-es politikus – Göncz Árpád köztársasági elnök – Antall vitapartnereként megfelelő megoldás lesz. Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy ezzel a megoldással akarta megnyugtatni a szabaddemokratákat. Talán ez egy beismerése annak, hogy a rendkívül népszerű köztársasági elnöknek valójában hová húzott a szíve?

Göncz Árpád végül nem vállalta a kormányfővel közös tévészereplést. Ezért Hankiss úgy döntött, hogy Antall sem beszélhet, még annak ellenére sem, hogy rö-

zítették az interjút. Nem csoda, ha ezt követően Hankiss és Antall között komoly feszültség keletkezett. Hankiss ezt sajtóságon kezelte, mivel nap-nap után emlegette az esetet. Öngazolást keresett? Dicsekedett? Vagy egyszerűen kínoztta a lelkiismerete a történetekért? Ezt már nem tudjuk meg soha. A miniszterelnök addig tűrte ezt az egészet, ameddig csak tudta, de 1993. július 21-én a *Népszabadság* egy olyan cikket publikált, amelyben majdnem három év után Hankiss ismét nem tudta megállni az eset felemlegetését.

A kormányfő azonnal levelet írt az MTV elnökének. Ebben kifejtette, hogy ha nem lett volna közöttük baráti viszony, akkor mindent elkövetett volna, hogy azonnal felmentsék. Nem érdekelte volna semmilyen politikai botrány. Nagyon zavarta, hogy Hankiss még ennyi idő eltelte után sem értette az egészet, „sőt, erényt kovácsolt belőle”.⁸⁷ És persze azt is tudni szeretne volna, hogy vajon kitől független az MTV elnöke.

Antall beszédének letiltása csupán az egyik, de nagyon fontos momentuma volt annak a bizalomvesztési folyamatnak, amely áthatotta a kormányzat médiapolitikáját.

A közszolgálati média és a kormány egyik legnagyobb megmérettetése mindenképpen az 1990. október 26. és 28. között történtek, amely „taxisblokádnak” néven vonult be a magyar történetírásba. Az esemény csak tovább rombolta a két nagy párt kapcsolatát.

Hankiss Elemér és Bánó András – utóbbi már a televízió 2-es csatornájának új és az ellenzéki hangvételnek megfelelő *Híradó* műsorát vezette – Pálffy G. István visszaemlékezése szerint az utcán figyelték az eseményeket. Nem akadt az MTV épületében olyan ember, aki döntéseket hozhatott volna, ezért minden Pálffy G. kezében összpontosult, hiszen ő volt *A HÉT* és az MTV1 *Híradó* vezető főszerkesztője.

Hankiss, miután ezt konstataálta, rögtön visszaroht és rábízt a MTV2 csatornáját arra a Baló Györgyre, aki a tavaszi országgyűlési választások idején, ahelyett, hogy a győztes MDF eredményvárójából kapcsolt volna tudósításokat, inkább a szabaddemokrata politikusokat mutatta a televízióban. A mérhetetlen szomorúságuk volt a témája. Mi tagadás „remek és pártatlan” munkát végzett.

Pálffy nagyon nehéz helyzetbe került. Nem tudott közvetíteni, nem kapott elég stúdiókocsit. Postatisztek segítségére szorult, az ő segítségükkel tudott az MTV1 csatornájáról közvetítéseket közölni.⁸⁸ Elképzelhető, hogy egyszerűen politikai okokból

⁸⁷ MNL OL AJMH XIX-A-150-j Antall József személyes levelezése 17d.94.dosszié. 1993. április–július. Antall József levele Hankiss Elemérnek. 1993. július 21. Idézi: RÁCZ, 2018. 58.

⁸⁸ NYAKAS Szilárd: A pizsamás interjú, avagy fény a taxisblokádnak végén. In: *Gesztusok nélkül. Antall József emlékezete a modell és a valóság előadás-sorozat tükrében. 2009–2015.* Szerk. BOZÓKY András–GRÓSZ András–LESTI Árpád–PÁLKÓ Katalin–PAVLICS Tamás. Budapest, Collegium Panonicum Alapítvány, 2016. 170–171.

akadályozták a munkavégzését. Ráadásul eközben Antall József miniszterelnököt megműtötték, és éppen a Kútvölgyi Kórházban lábadozott.

Az ellenzéknek persze nem tetszettek azok a tudósítások, amelyekben olyan emberek szólaltak meg, akik egyáltalán nem helyeselték a taxisok és teherfuvarosok akcióját, a blokádot, amellyel teljesen lehetetlenné tették a közlekedést.

Érdekes mellékszála a történetnek, hogy Kulin Ferenc és Haraszti között zajlott egy beszélgetés a taxisblokádot követően, amelyben Kulin azt javasolta Harasztnak, hogy válasszanak egy SZDSZ-hez közel álló személyt a televízió kettes csatornájának az élére. A kiszemeltje egyébiránt a Szigligeti Színház főrendezője, Fodor Tamás volt.⁸⁹

A történetről Haraszti Miklós levélben értesítette Rózsa Pétert, a Magyar Televíziós Kamara elnökét. Ő pedig tette azt, amit elvártak tőle: szinte azonnal a sajtóhoz fordult és ismertette a történeteket.⁹⁰ Aki először lép, az aratja le a babérokat alapon tehettem mindezt.

Amúgy ez egy egyszerű magánbeszélgetés volt Kulin és Haraszti között; jól jellemzi a helyzetet, hogy csak addig maradhatott kettőjük között, ameddig Haraszti Miklós fel nem ismerte annak a lehetőségét, hogy ennek a megszellőztetésével nehéz helyzetbe lehet hozni az MDF egyik vezető politikusát.

Ellenben Kulin Ferenc volt az a személy a kulturális bizottság élén, aki napi párbajokat vívott a bizottsági üléseken Haraszttal a kompromisszum elérésének érdekében. Tette ezt a helyzethez méltón, nagyon józanul. Egy ilyen eset azonban nem szolgálta semmiképpen sem a bizalmat a megegyezés két kulcsszereplője között.

A kulturális bizottság elnöke ezzel az akcióval kész helyzetet szeretett volna teremteni; talán elindultak volna a médiaegyensúlyhoz vezető úton, amely jószerével az egyetlen értelmes politikai megoldásként kínálkozott. Ráadásul Kulin Ferenc a sajtócikk megjelenéséig abban a hiszemben volt, hogy Haraszti Miklós nem zárkózik el ettől a logikus megoldástól.

A szabaddemokraták minden egyes apró esélyt megragadtak azért, hogy bizonyíthassák: a kormányzat antidemokratikus módon szeretné uralma alá hajtani a televíziót.

Rózsa Péter azért ennél is továbbment, és mint a Televíziós Kamara elnöke egy komplett levelet küldött 1990. november 7-én – ez is egy beszédes dátum – Kulin Ferencnek a kulturális bizottság elnökének. Egyrészt megemlítette neki, hogy tudomást szerzett arról, hogy fel szeretnék osztani a televíziós csatornákat a két legna-

⁸⁹ POGONYI Lajos: Ki kivel beszélt és mikor? Lapunknak nyilatkozott Kulin, Haraszti és Fodor Tamás, *Népszabadság*, 1990. november 6. 4.

⁹⁰ Uo.

gyobb párt között. Másrészt elemezte, hogy az MTV miképpen kezelte a taxisblokádot. Komoly kritikával illette a szakmai és műszaki színvonalat. Nem volt elegendő közvetítőkocsi a helyszíneken. Nem tetszettek neki azok a közvetítések, ahol állításai szerint túlzottan kormánypárti tájékoztatást nyújtottak. Elmarasztalta Feledy Péter az *Ablak* című műsorban nyújtott teljesítményét is.⁹¹ Azt állította, hogy belefajította a szót a fuvarozók képviselőibe.

Nehezményezte, hogy az MTV1 *Híradó* műsora csak olyan emberekkel készített riportokat, akik kritizálták a taxisok cselekményeit. Egy Tőkés Lászlóval készített interjút is kritizált, amelyből csak egy részt ragadott ki az MTV1 *Híradója*. Szerinte Tőkés László utólag a *Magyar Nemzet* 1990. november 5-i számában számolt be az egész ügyről. „Meg kellett követnie a tüntetőket azért, mert félreérthetően a Vatra garázdálkodásaira utalva marasztalta el őket. Azt is Tőkés Lászlótól tudhatta meg a közvélemény, hogy a *Híradó* a vele készült interjúnak csak ezt az önkényesen kiragadott részletét sugározta, és nem adta közre azokat a gondolatait, amelyekben a kormányt bírálta váratlan intézkedése miatt.. [...]”⁹²

Némileg az MTV2 hírműsorát is megkritizálta. „A szakmai alkalmatlanság másik kirívó esete, – citálta Rózsa –, hogy szombaton este a *Híradó* 2. kiadásában Hegedűs Péter ellenőrizhetetlen információt közölt a tárgyaló felek megállapodásáról. A későbbi cáfolat és magyarázkodás az egész Televíziót lejáratta.”⁹³

Összefoglalva Rózsa Péter elsősorban akkor háborodott fel, ha bármilyen tájékoztatás kormánypártinak tűnt, miközben az egész Televízió technikai és műszaki színvonalával elégedetlen volt. Kulin Ferenc azonban csak magánszemélyként válaszolhatott a levélre, hiszen ez az ügy nem a kulturális bizottságra tartozott, inkább az MTV elnökének hatáskörét érintette.

Akkor miért éppen a kulturális bizottságnak írt az ügyben? A bizottság nem tudott közbeavatkozni abban az esetben, ha bárki visszasságokat látott a médiában. Nem ez volt a feladata, ez még a kormányzat hatáskörébe sem tartozott. Maximum a véleményszabadság védelmének érdekében lehetett az országgyűléshez tartozó bizottsághoz fordulni.

Bár Rózsa leveléből kiindulva a véleményszabadság nem mindig járt azoknak a közszolgálati csatornákon tevékenykedő munkatársaknak, szerkesztőknek, akiknek valamiért szimpatikusabb volt a kormányoldal, miközben ők jelentős kisebbségben is voltak.

⁹¹ RÓZSA Péter: Levél az országgyűlés bizottságához. A kamara állást foglal. *Magyar Nemzet*, 1990. november 8. 6.

⁹² Uo.

⁹³ Uo.

Mindenesetre a taxisblokádnak olyan szintre emelte a sajtóban és a médiában már így is meglévő politikai ellentéteket, hogy Kulin Ferenc nem véletlenül ajánlotta fel Harasztnak a televízió csatornák felosztását a kormány és az ellenzék között. A szabad-demokraták ugyan ezt elvi okokra hivatkozva elutasították, de ezzel együtt a média-egyensúlyt is a sírba helyezték. Ennek hatásai pedig egyre súlyosabbak lettek. Az Antall-kormányt lassan teljesen bekerítették, de nem elégedtek meg ennyivel, a média-elnökök további szerencsétlen lépésekkel építették le a még megmaradt bizalmat is.

Hankiss és Gombár ugyan a nyári meghallgatásai során nem akart személyi kérdésekkel foglalkozni, mégis ezt tették, amikor felállították az intendatúra rendszert, azaz intendánsokat, csatornaigazgatókat választottak a két közszolgálati televíziós és majd ugyanezen logika mentén a három rádiós csatorna élére.

Erről a *Magyar Hírlap* 1990. december 6-i számában olvashattak először.⁹⁴ Ha úgy tetszik ezt az „ajándékot” hozta a Mikulás az Antall-kormánynak. Mindenesetre a csomag kibontása után megtalált tartalom nem aratott osztatlan sikert a koalíciós képviselők között.

Számukra az intendánsok többsége teljesen elfogadhatatlan volt. Bányai Gábor az MTV 1 élén különösen zavarta a kormányzatot. Hankiss Elemérnek és később Gombár Csabának sikerült olyan embereket választaniuk, akik addigi politikai véleménynyilvánításai alapján kifejezetten a kormányzat megingathatatlan ellenzékének számítottak.

Ráadásul Hankiss bejelentése szerint az intendánsok szinte korlátlan hatalmat kaptak az alájuk tartozó csatornák műsorait illetően. Ők dönthették el kikkel és hogyan kívánnak dolgozni.

A csatornaigazgatói intézményt a rendszerváltoztatás idején sem igazán szerették, gyakorlatilag az intendánsi rendszer ugyanaz volt, sőt nagyobb hatalmat is kaptak az új vezetők, mint a csatornaigazgatók.

Ám Hankiss egyáltalán nem egyeztetette az általa javasolt intendánsjelölteket a kulturális bizottsággal. A jogköreik sem voltak teljesen ismertek. Ez volt tehát azaz együttműködés, amelyet megígért az MTV elnöke? Később úgy emlékezett a bizottsági előtti meghallgatására, hogy az együttműködés nem vonatkozott a csatornaigazgatókra. Ilyesmit nem ígért 1990 nyarán. Még azt is állította, hogy újra átböngészte a jegyzőkönyvet, de ilyesmivel nem találkozott.⁹⁵ Pedig a józan megértésre nagyobb szüksége lett volna, mint valaha, mert a nehéz gazdasági helyzet azt is jelentette,

⁹⁴ Ma jelentik be Intendánsok a Magyar Televízióban. *Magyar Hírlap*, 1990. december 6. 3.

⁹⁵ OKB 1991. február 7. 76. In: OK https://dlib.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=491021.xml&dvs=1665344518085~560&locale=hu_HU&search_terms=dt2bijk%2520bijk34%2520a090%2520hankiss&adjacency=N&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true (2022. 10. 09.) Idézi: Racz, 2018. 165.

hogy az elektronikus média költségvetését sem lehetett olyanra szabni, amelyből komolyabb átalakításokba lehetett volna kezdeni.

VITA AZ MTV KÖLTSÉGVETÉSÉRŐL

Az 1990. december 12-i kormányülésen már komolyabb vita alakult ki az MTV és az MR 1991-re tervezett költségvetései kapcsán. A frissen kinevezett tévéelnök, Hankiss Elemér – aki meghívottként vett részt a kormányülésen – igencsak kevésnek találta az amúgy már megszavazott, 6,8 milliárd forintot. Úgy vélte csak az 1991-es évben harminc százalékos lesz az infláció, és ezért szerinte csak 1,6 milliárd forintot fog érni a kormány által javasolt összeg.⁹⁶ Még tíz százalékkal, nagyobb inflációval számolva 800 millió forintot érhet – Hankiss számai alapján – a kormány által felajánlott támogatás. Az 1990-es esztendőben 5,5 milliárd forintból gazdálkodhatott az MTV mindkét csatornája. Hankiss úgy vélte, hogy ebből a pénzből is igen szerényen sikerült üzemeltetni a Televíziót. Másfél csatorna működött a már megszokott nivótlan műsorokkal. Újítani nem lehetett. Ám még az 1990-es esztendő színvonalának a fenntartásához is kevésnek találta Hankiss a 6,8 milliárdos összeget. Vélekedése szerint ehhez legalább 12 milliárd forintra lett volna szükség.

Persze a kormányülés meggyőzése miatt azt állította, hogy folyik az erőteljes átszervezés az MTV csatornáinál.

„Minden egyes munkatársunkat érinti, minden státusz megszűnik január 1-jével a televízióban, csak viszonylag rövid időre, szerződésekkel fogunk kötni magunkhoz embereket. Két független csatornánk lesz, a két csatornánál néhány száz ember marad csak, a jelenlegi majdnem négyezer emberhez képest. Embereink jelentős százaléka átmegy egy gyártó vállalathoz, ami a piacon remélhetőleg jövedelmet is fog termelni. Az emberek másik, de jelentős hányada, körülbelül 800 ember bekerül egy központi állományba, azzal, hogy ameddig van valamelyest pénzünk, mondjuk fél évig vagy egy évig, megkapják az alapfizetésüket, és ebben a fél évben-egy évben kell úgy dolgozniuk, hogy megszerezzék az új intendánsoktól és producerektől a szerződéseket, amelyekből majd élni tudnak” – állította.⁹⁷

Mi is volt ezzel a probléma? A gyártó vállalatok, stúdiók nem rendelkeztek sem tőkével, sem eszközökkel. Előleget kaptak a műsorok legyártására. Sőt szakembereik sem voltak, azokat is a Televíziótól kellett megszerezniük.

⁹⁶ Az 1990. december 12- kormányülés jegyzőkönyve. Előterjesztés a Magyar Televízió 1991. évi költségvetéséről 141–155.

⁹⁷ Uo.

Rádásul nem valósult meg a Hankiss által emlegetett leépítés sem, nem lett a négyezer főt foglalkoztató Televízióból néhány száz fős műhely. Bújtatottan továbbra is sokkal többen – vagy hasznos munkavégzés nélkül vagy valamelyik Stúdióban –, akár többletköltséggel maradtak a helyükön.

Hankiss az anyagi gondok orvoslására meglebegtette, az egyik csatorna teljes megszüntetésének lehetőségét.⁹⁸ Persze ezt csak azért tette, hogy rámutathasson az ezzel járó súlyos következményekre. Hiszen ezzel többletfeladatokat róttak volna a megmaradt egyetlen közszolgálati adóra, ezzel ellehetetlenítve a színes műsorok gyártását és bemutatását. Rádásul egy csatorna eladásának nem is nagyon lett volna érdemi haszna, hiszen alig pár száz millió forintot lehetett volna csak kapni a frekvenciájáért, de nulláról kellett volna újjáépíteni, és így jó pár évig adóbevételre sem lehetett volna számítani belőle.

Ezért Hankiss minimálisan 8 milliárd forintot kért az 1991-es esztendőre, úgy vélte, hogy egy-két milliárd forintot hozzá tudnak keresni valahogy. Úgy képzelte, hogy újabb gyártóvállalatokat alapítanak, és a piacról kezdik magukat finanszírozni.⁹⁹

Csak az a kérdés, hogy ehhez milyen tőkés beruházásokra számított? Hazai erőből ez megoldhatatlannak látszott, a külföldiek pedig saját frekvenciával rendelkező kereskedelmi televízióban gondolkodtak, vagy a meglévő műholdas csatornáik magyarországi elérhetőségének növelését akarták elérni.

Rabár Ferenc pénzügyminiszter válaszában először azzal vitatkozott, hogy mennyiben alaposak Hankiss Elemér számai. Szerinte az inflációt nem fentről lefelé kell számolni. Tehát, amennyiben az 1990-es év 5,5 milliárd összegével számolnak, és 30 százalék inflációt vesznek figyelembe, akkor 7,1 milliárd forint összeg felelne meg az 1990-es esztendő 5,5 milliárdjának. Nem azzal vitatkozott, hogy a 6,8 milliárd kevés, mert ezzel mindenki tisztában volt, csak hogy egy gazdasági problémától szenvedő ország nem engedhetett meg magának ennél többet, még akkor sem, ha Rabár is ellemezte az MTV egyik csatornájának megszüntetését.

Ennél azonban volt egy sokkal súlyosabb gond is Hankiss felvetésével, egy gyakorlati probléma. „Be van terjesztve a költségvetés ezzel az összeggel – indokolta a pénzügyminiszter –, a Kormány ezen a beterjesztett költségvetésen nem változtathat, csak úgy változtathatna, hogyha azt az emlékezetes három napos vitát, amit végigfolytattunk és öldöklő vita volt, aminek a végén visszatértünk az induló összeghez újra előlről kezdenénk, mert ezt valahogy úgy kellene akkor kezdeni, hogy ki

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Uo.

az, aki egy milliárdot ad a TV-nek azokból az összegekből, amit már annak idején is elfogadhatatlannak tartottunk.”¹⁰⁰

Az is gondot okozott, hogy a betervezett költségvetés már tartalmazta a televíziós előfizetési díjakat is. Csakhogy nem lehetett tudni, hogy a szükséges díjemelés után hányan fogják majd egyáltalán befizetni azt. A lakosságtól beérkező összeget 4 milliárd forintra becsülték, de ez a legoptimistább feltételezés volt.

Hankiss Elemér felvetette, hogy mi lenne, ha esetleg valamilyen adófajtát találnának ki a televíziós adások finanszírozásához. Arra is gondolt, hogy esetleg az állam adja oda az MTV-nek a meglévő televíziós infrastruktúrát, amit majd privatizálni lehet, vagy lennének állampapírai, kötvényei.¹⁰¹

Mint látható nem voltak konkrét megoldási javaslatok, inkább ötletelés zajlott arról, mit is lehetne kezdeni az MTV költségvetésének növelése érdekében.

Antall József miniszterelnök, mindenképpen el akarta kerülni, hogy újabb parlamenti vitát kezdeményezzenek a költségvetés módosításának céljából. Ráadásul ehhez forrásokat kellett volna átcsoportosítani máshonnan, amely nyilván újabb, kormányon belüli vitákat is eredményezett volna.

A kormányfő ezért azt javasolta, hogy a Pénzügyminisztérium és az MTV pénzügyi szakemberei egyeztessenek a témában, és ne bolygassák az 1991-es költségvetést.

Kulin Ferenc a kulturális bizottság élén természetesen többet szeretett volna adni a televíziónak, nem arról volt szó, hogy a kormányzat bosszút szeretett volna állni a médián az eddig történetek miatt. Nem politikai célú büntetést alkalmaztak, arról volt szó, hogy nehezen sikerült elfogadtatni a költségvetést. A miniszterek is komolyan vitatkoztak egymással, egy olyan helyzetben, amikor egyszerűen nem álltak rendelkezésre a szükséges források.

Még a kormányülés előtt, 1990. december 5-én arról döntött a kulturális bizottság, hogy meghívják Hankiss Elemért a következő ülésükre, ahol kifejezetten az MTV költségvetési ügyével kapcsolatban szerették volna meghallgatni. Közben már kaptak tőle egy üzenetet, amelyben a Televíziós Tanács felállításának tervét és hatáskörét tárgyalta, amely a szabaddemokraták által tervezett PTB-nek lett volna megfeleltethető.¹⁰²

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Az OKB 1990. december 5-i ülése. OK https://dlib.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=499691.xml&dvs=1662623032827~711&locale=hu_HU&search_terms=dt2bijk%2520bijk34%2520a090%2520hankiss%2520elem%C3%A9r&adjacency=N&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true (2022.szeptember 8.)

Hankiss közben az MTV-ben is megszólalt főműsoridőben a televíziós csökkentett költségvetése kapcsán. Ezzel ismételtelen nem szerzett jópontokat.

Ráadásul 1990. december 29-én dr. Kálmán Attila [MDF] és Mezey Károly [MDF] csatlakozó módosító indítványt nyújtottak be a televíziós költségvetéshez. Bár ez sértette a házszabály bizonyos pontjait, végül az ellenzék azon felvetésére, hogy az egész költségvetés sérti a házszabályt, elengedték a módosítással szemben nyújtott kifogásokat.

Ezért másnap 1990. december 30-án összeült a kulturális bizottság mert véleményezniük kellett a televízió költségvetésének módosítását. Kulin Ferenc kitért arra, hogy ő eredetileg támogatta az ötmilliárdos tétellel növelést, de végül a bizottság hárommilliárdot szavazott meg, ehhez képest most arról volt szó, hogy csak egymilliárd forint plusztámogatásról tárgyal majd az Országgyűlés. Ezt kellett tehát véleményezni.

Csengey Dénes [MDF] immár ezt az egymilliárd plusztámogatást is sokkalta Hankiss MTV 1 főműsoridős felszólalásának köszönhetően. Ezt nyílt zsarolásnak értékelte. Megkérdezte a bizottság több tagjától, hogy „[...] mit szólnának, ha a Belügyminisztérium úgy akarná elérni a költségvetésének növelését, hogy tegnap este rendőrök igazoltatták volna őket azzal a kérdéssel, hajlandók-e támogatni a Belügyminisztérium költségvetését, s azzal a feltétellel vették volna fel a villamosra [őket], hogy a tömegközlekedés igényeit támogatni tudjuk-e, s a gyerek ellenőrzőjébe beírtak volna, azzal a feltétellel tartják meg az osztályfőnöki órát január 1-én, ha az oktatást ugyanúgy, mint a televízió jogos igényeit támogatom.”¹⁰³

A bizottság elnöke azt szerette volna kérni, hogy a Hankiss személye körüli vitákat különítsék el a Magyar Televízió pénzügyeitől, ő úgy látta minél több pluszforrásra lett volna szükség.

Haraszi Miklós [SZDSZ] nem akarta megérteni, hogy miért nem a hárommilliárd forintot, már támogatott javaslatot erősítik meg a szavazásukkal.

Végül elfogadták az egymilliárdos plusz támogatást, de ez az egész ügy tovább mérgezte a televízió és a kormányzat kapcsolatát.

¹⁰³ OKB 1990. december 30-i ülése. 13–14. OK https://dlib.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=499700.xml&dvs=1662627337222~762&locale=hu_HU&search_terms=dt2bijk%2520bijk34%2520a090%2520hankiss%2520elem%C3%A9r&adjacency=N&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true (2022.szeptember 8.)

AZ 1991-ES ESZTENDŐ IMMÁR MEGOLDHATATLAN PROBLÉMÁI

A választások után még egy év sem telt el, de a média területén komoly válság kezdett kialakulni. 1991 február 7-én a kulturális bizottság egyeztetést kezdeményezett Hankiss Elemérrel, mert az MTV-ben történt változások immár komoly kérdéseket vetettek fel. Elindult a Televízió és a Rádió szerkezetváltozása, amelyről időszerű volt az egyeztetés.

Különösen fontos volt az intendánsi rendszer ügye, hiszen – amint arra Kulin Ferenc rámutatott – a kinevezési törvény szerint lehetett volna alelnököket választani, de ehelyett intendánsok kerültek a csatornák élére. Ezzel kikerülték a kinevezési törvényt. Illetve ott voltak a produkciós irodák is, amellyel a műsorok gyártását szervezte ki a Televízió.¹⁰⁴ Az irodák olyan vállalkozások voltak, amelyek lényegében, nem rendelkeztek sem tőkével, sem a megfelelő technikai felszereléssel.

Csengey Dénes [MDF] érdeklődéssel fordult az MTV elnökéhez, és mégcsak az elmúlt év nyári meghallgatása során tett ígéreteit kérte rajta számon. Különösen azt nem értette, hogy ha azt ígérte Hankiss, hogy az MTV struktúrájában tervezett változtatásait egyeztetni fogja a bizottsággal, hiszen egy törvényalkotási folyamattal is egyeztetnie kell azokat, akkor ez miért nem történt meg.

Csengey a következő megoldást vázolta az MTV elnökének és a bizottság munkatársainak: „Azt javaslom, hogy itt most – anélkül, hogy egymással éles mondatokat váltanánk – kezdjük el végre azt a nagy lélegzetű, több héten át tartó vitát, amelynek az lenne a célja, hogy megvitassuk Hankiss Elemér – és ha jól tudom Bánya Gábor – televíziós koncepciódat, és abban vagy egyetértésre jussunk, vagy pedig az ellentétes álláspontok nyilvánvalóvá váljanak és megkezdődhessen egy egyezkedés azok között. Ellenkező esetben a televíziót is és a Parlamentet is veszély fenyegeti.”¹⁰⁵

Lényegében azt szerette volna, ha megvitatják Hankiss koncepcióját az MTV változásáról. És ezt addig tárgyalja a bizottság hétről-hétre, ameddig a végére nem érnek.

Haraszi Miklós [SZDSZ], a szélsőségesen liberális értelmezésű sajtószabadság védelmében úgy vélte, hogy Csengey javaslata azért lehet veszélyes, mert ez a kulturális bizottság játéktérévé változtathatná az MTV-t.¹⁰⁶

Ennek a mélyén persze Haraszi féltelme húzódhatott meg, hiszen, ha Csengey Dénes javaslatát komolyan betartották volna, akkor a bizottság többségi kormány-

¹⁰⁴ Az OKB 1990. február 7-i ülése. 161. OK https://dlib.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=491021.xml&dvs=1662641852532~77&locale=hu_HU&search_terms=dt2bijk%2520bijk34%2520a090%2520hankiss%2520elem%C3%A9r&adjacency=N&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true (2022. szeptember 8.)

¹⁰⁵ Uo. 164.

¹⁰⁶ Uo. 172.

párti képviselői fokozatosan elfojthatták volna, azokat a változtatásokat, amelyek esetleg kedvezőek voltak az ellenzéknek. Ezért sokkal szívesebben támogatta azt, hogy Hankiss továbbra is szabad kezét kapjon, és azt tegye, amit akar. Persze az még jobb, ha eközben összecsap a kormányzattal, minthogy logikus mederben haladjanak az események a megoldás: egy elfogadható médiatörvény irányába. A káosz, a médiatörvény nélküli állapot – pusztán politikai szempontból – kedvezőbb volt az ellenzéknek.

Csengey nem úgy értelmezte bizottság munkáját, mintha az bíróság lenne, amely beidézi, kihallgatja, majd elítéli a televízió elnökét. Erre ráadásul semmilyen jogkörrel sem rendelkezett a testület.

„Mi törvényhozók vagyunk – jelentette ki –, akik egyeztetni igyekszünk a magunk elképzelését a rádiós és televíziós törvényre Hankiss Elemérrel, aki a televízió elnöke.”¹⁰⁷

Végül Csengey javaslatáról nem volt hajlandó sem az SZDSZ, sem a FIDESZ szavazni, egyszerűen kivonultak, mivel Hankiss Elemért akarták meghallgatni, nem az általa vázolt koncepcióról heteken át vitatkozni. Nem azzal foglalkozni, hogy mi az, ami beemelhető az új médiatörvénybe. Ezért aztán Csengey javaslatáról nem is szavaztak.

Valójában nem a kulturális bizottságon múlt, hogy lesz-e egyeztetés, hanem sokkal inkább azon, hogy Hankiss Elemér együtt akar-e működni a bizottsággal. Ha ő erre – nemcsak szóban – hajlandónak mutatkozott volna, akkor lett volna esély egy normális párbeszédre, mert az ellenzék az MTV elnökének már nem tudott volna nemet mondani.

Mindenesetre Hankiss koncepciója szerint az MTV-t egy nyugati típusú kereskedelmi televízióvá kell átalakítani, amely közben ellátja a közszolgálati funkcióit is, amiért egyébként költségvetési támogatást kap az államtól. Az átalakítás szükségességét azonban az MTV elnöke azzal magyarázta, hogy olyan kevés volt a költségvetésből a televíziónak járó keret, hogy egyszerűen elkerülhetetlen volt a kereskedelmi televízióvá válás.¹⁰⁸ A kettős funkciót, Hankiss akképpen igyekezett elkülöníteni, hogy az MTV gazdasági kérdésekben úgy működjön, mint egy kereskedelmi tévé, miközben műsorait tekintve közszolgálati maradjon.

Gyakorlatilag a produkciós irodák megszervezésével máris megszüntették az MTV régi struktúráját, és amint a Televízió elnöke kifejtette: „átálltunk arra a rendszerre, amellyel Nyugat-Európában a tv-társaságok túlnyomó többsége dolgozik:

¹⁰⁷ Uo. 181.

¹⁰⁸ Uo. 202.

két csatorna és független, szabad ügynökségek, produkciós irodák, vállalatok, bárkik, akik harcolnak, küzdenek azért, hogy kapjanak megrendeléseket”.¹⁰⁹

Az MTV-ben majdnem négyezer ember dolgozott az állampárt idején. Hankiss tervei szerint kivált volna belőle egy leányvállalat 1500 fővel, amely filmgyártó műhelyként dolgozott volna tovább. Ezzel és a produkciós irodákkal szétdarabolt rendszerben az MTV eszközeit kölcsönözték volna a gyártáshoz, miközben az MTV-nél maradt pár száz fő koordinálta és rendelte volna meg a műsorokat az intendánsok vezetésével.

Nyilván ez azt is jelentette, hogy a munkatársak jelentős része az új szervezeteknél vállalt volna munkát, miközben azért maradtak volna olyanok is, akiknek a bérköltsége az MTV-t terheli. Később az okozott gondot, hogy a produkciós irodáknál dolgozók több pénzt kereshettek, mint a többiek. Már is egy „kedves” bérfeszültséget sikerült generálniuk az átalakításokkal.

Csengey Dénes [MDF] felvetette, hogy van-e Hankissnak pénzügyminiszteri engedélye produkciós irodát, azaz leányvállalatokat, kft-ét létrehozni, hiszen enélkül nem szervezhette volna ki a munkát a különböző módon létrehozott gyártó üzemeknek.¹¹⁰

A fő problémát a kiválasztott intendánsok jelentették, ráadásul 1990 júliusában a kormánykoalíciót képviselő bizottsági tagok nehezményezték, hogy Hankiss azt ígérte, hogy kiválasztja az alelnököt, a csatornák igazgatóit, majd a személyi javaslatait egyeztetni a miniszterelnökkel és a köztársasági elnökkel.

Persze az is kérdés volt, hogy milyen lesz az intendánsok és az alelnökök között a hatásköri megosztás. Csurka István [MDF] nem véletlenül értetlenkedett ezen, hiszen mire is jelölte volna ki Antall József miniszterelnök az alelnököket, ha már az MTV, illetve az MR elnöke elkezdtek működtetni egy rendszert.¹¹¹

Ráadásul azt ugyan leírták, hogy az intendánsok felügyeletét a Televíziós Tanács fogja ellátni, a tagjainak kétharmados többsége jelölheti majd ki a személyüket, de 1991-ben ennek a tanácsnak még híre-hamva sem volt. Úgy hozta létre az új MTV elnök az intendatúra rendszert, hogy nem lehetett tudni, ki fogja felügyelni az intendánsokat. Amikor a bizottság előtti beszélgetés zajlott, az intendánsok gyakorlatilag azt teheték, amit csak akartak. Nem létezett felettük semmilyen kontroll.

Ha belegondolunk milyen nehezen sikerült megállapodni a kinevezési törvényről és a médiaelnökök személyéről, akkor egy ilyen döntés több józanságot igényelt volna. Bármennyire is azt gondolta Hankiss, hogy ő nem ígért semmit az intendán-

¹⁰⁹ Uo. 211.

¹¹⁰ Uo. 281.

¹¹¹ Uo. 251.

sokkal kapcsolatban. Ráadásul őt jogi értelemben amúgy sem korlátozta senki, és nem volt olyan jogszabály, amely megakadályozhatta volna a döntését. Ennek ellenére az ellenzék és a kormány közötti feszült helyzet, illetve az ország általános politikai és gazdasági állapota miatt a médiavezetőknek komoly önkorlátozást kellett volna gyakorolniuk.

Hankiss lényegében megszüntette a televíziós főosztályokat. Véleménye szerint gazdaságtalanul működtek, sokkal több stúdióidőt igényeltek, mint amit felhasználtak, ami komoly anyagi költségvonzattal járt.

„Március egytől kezdve minden percért fizetni kell mindenkinek – fogadkozott. Ebből remélek legalább 300–400 milliós megtakarítást ebben az évben, de remélem, hogy többet.”¹¹²

Molnár Péter [FIDESZ] kifejtette, hogy mivel a médiatörvény egy nagy és bonyolult jogszabályegyüttes lesz, amely nemcsak az elektronikus sajtóval foglalkozik, nem lesz minden tekintetben részletes. Ezért sem kellene az MTV minden egyes területének szabályozását tartalmaznia. Ráadásul az 1990 nyarán történt meghallgatások után, mindenki szabad kezét adott Hankissnak és Gombárnak a szükséges változtatásokhoz.¹¹³

Kósa Ferenc [MSZP] hozzászólása volt a legérdekesebb, mert egy olyan problémát feszegetett, amely a leginkább rávilágított arra, milyen nehéz helyzetbe került a bizottság és Hankiss Elemér. Kósa szerint a Hankiss által elképzelt és a bizottságnak benyújtott koncepció, valójában inkább egyfajta irányelvnek, keretnek tekinthető, amelyről nem is a bizottságnak kellett volna véleményt kialakítania, hanem egy műhelynek, amely ebből részletesebben kidolgozza az elképzeléseket. Amint ezek elkészültek volna, lehetségessé válna a további vitatkozás. Ez nem így történt

Ha megtárgyaljuk ezt az irányelvet, [a bizottság előtt] – folytatta Kósa – akkor belecsúszunk a kézi vezérlés hibájába, ezt nem akarnánk. Ha meg nem tárgyaljuk meg, az a látszat kerekedik, mintha ezzel maradéktalanul egyetérténénk. Azt hiszem nem szerencsés egyik változat sem. Sem a kézi vezérlés látszata, sem pedig a hallgatólagos egyetértés látszata.”¹¹⁴

A filmrendező Kósa pontosan érzékelte, hogy valójában az ellenzék és a kormány számára éppen ez okozta a problémát. Az utóbbi nem mutatkozhatott a médiakérdésben határozatlannak és gyengének, miközben az ellenzék legnagyobb pártja helyzetéből adódóan táplálta az ezzel ellentétes álláspontot, szemet hunyva az elektronikus médiában uralkodó feszültségek felett. Mindent ráhagytak Hankissra és Gombárra.

¹¹² Uo. 221.

¹¹³ Uo. 253.

¹¹⁴ Uo. 264.

Hankiss a konzultáció végén továbbra is bizalmat kért a maga számára, mert szerint, ha nincs meg a bizalom, akkor a demokrácia sem működhet.¹¹⁵ Ebben igaza volt, de a bizalom, az sohasem határozatlan időre szól, a demokratikus intézményekben szereplő és megválasztott képviselők, vezetők időszakonként a bizalom megerősítéséért vagy megszerzéséért a választókhöz fordulnak.

Az MTV elnöke nem választások útján szerezte meg a hivatalát, és még ha ahhoz erősen is kötődött, elméletileg nem diktálhatott volna a választott képviselők közül életre hívott bizottságnak.

Hankiss Elemér lényegében nem fogadta el, hogy megmondják neki kit is nevezhet ki intendánsnak. Kvázi egy olyan vezérigazgatónak láttatta magát, akinek nem engedik meg, hogy kiválaszthassa saját munkatársait. Úgy vélte nem arra kapott megbízást, hogy mint MTV elnök csak a babérjain üljön, amíg a médiatörvény meg nem születik. Úgy értelmezte, hogy azzal a céllal választották meg, hogy minél hamarabb kezdje meg a szükséges változtatásokat.

Nem is vállalta volna el az egészet, ha csak annyi lett volna a feladata, hogy hat, nyolc hónapig üljön egy székben és ne tegyen semmit.¹¹⁶

Az egyeztetés gyakorlati eredményeket nem hozott, miközben ez volt az utolsó esély, hogy kompromisszumos megoldással elkerüljék a nyílt összecsapást.

Érdekes momentum, hogy ezután elkezdték az MTV elnöke által bemutatott televízióra vonatkozó törvénytervezet koncepciójának bemutatását, és terítékre került Gombár Csaba MR elnök feljegyzése, amelyből kiderült, hogy tisztában volt azzal, hogy törvény nélkül nincs felügyelete sem a televíziónak, sem a rádiónak.

A Rádió elnöke megértette, hogy a sajtóságos felügyelet nélküli autonómia csak időleges lehet, és csak a rendszerváltoztatás politikai okai miatt született meg. Balácsi Tibor [MDF], a kulturális bizottság tagja, miközben ismertette Gombár feljegyzését, egy olyan megállapítását is megemlítette, amely nem kevésbé árnyalta a kialakult helyzetet: „Mivel a legnagyobb hagyományokkal rendelkező demokráciákban is állandó vitaforrás a közszolgálati médiumok működése – citálta Balácsi Gombárt –, ha nem lenne, az éppen társadalmi kulturáltságukat bizonyítaná, s még inkább az a rendszerváltoztatás idején. Ezért a társadalmi felügyelet megteremtése egyaránt érdeke a rádiózásnak, az intézménynek és az egész társadalomnak.”¹¹⁷

¹¹⁵ Uo. 293.

¹¹⁶ Uo. 372.

¹¹⁷ Az OKB 1991. március 13. ülése. 32. OK. https://dlib.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=491035.xml&dvs=1662970727147~911&locale=hu_HU&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true (2022. szeptember 12.)

Balázsi véleménye szerint Hankiss Elemér azonban abból indult ki, hogy a közszolgálati média a politikai helyzetből adódó teljes függetlensége állandósítható, és az folyamatosan fenntartható. Ezért ennek a kivételes társadalom nélküli felügyeletnek a fenntartása vált az MTV vezetésének céljává.

Ellenben a közszolgálati média működésének legitimációját mégiscsak a demokratikusan megválasztott országgyűlési képviselőknek kellett szavatolnia.

A Hankiss-féle koncepció szerint a közszolgálati elektronikus média állami tulajdonban marad, de ennek egyetlen képviselője a köztársasági elnök lett volna.

Mondanom sem kell, ez azt jelentette, hogy a parlamentáris demokrácia közjogi szabályait felülírva a köztársasági elnök kapott volna egy olyan funkciót, amely anulálta volna a kormányfő szerepét ebben a kérdésben.

Más olvasatban az MTV elnöke saját maga felett csak egyetlen potentátot ismert el, úgy érezte egyetlen embernek tartozik felelősséggel, és egyetlen ember dönthet az ő és így az MTV sorsáról: Göncz Árpád a magyar köztársaság elnöke.

A javaslat szerint a parlament választhatta volna meg a médiavezéreket, de a kinevezés továbbra is a köztársasági elnök feladata lett volna.¹¹⁸

Nyilván mindez rengeteg vitát szült, és még több problémát okozott az, hogy az Országgyűlés gyakorlatilag 1990 nyarától várta már a médiatörvény javaslat beterjesztését. Nyolc hónap alatt nem haladtak lényegesen előre, de éppen a további késlekedés elkerülésére Haraszti Miklós [SZDSZ] azt javasolta, hogy gyorsítsák fel a törvényjavaslat kodifikációs folyamatát, és erről hozzanak egy bizottsági határozatot, amelyet az Igazságügyi minisztériumnak juttassanak el.

Ezzel szemben Csengey Dénes [MDF] sokkal inkább arra sarkalta volna – egy bizottsági határozat formájában – a média elnökeit, hogy ne változtassanak tovább az intézmények struktúráján, legalábbis kardinális kérdésekben ne tegyenek semmit, mivel egy törvényalkotási folyamat zajlik, amelynek célja éppen ezeknek az ügyeknek a rendezése. Tehát el kellene kerülni a médiaelnökök olyan intézkedéseit, ami a majdani törvénnyel homlokegyenest máshogyan lesznek megoldva.¹¹⁹

Végül mind Csengey Dénes, mind Haraszti javaslatát elfogadták, de Csengey józan és logikus gondolatait ezúttal sem támogatta az ellenzék, miközben a törvényelőkészítés kodifikációjának gyorsítását a kormánypárti bizottsági tagok is támogatták. Csak abban a kérdésben mutatkozott meg az ellenzék kompromisszumkészsége, amely tulajdonképpen az érdekeiket szolgálta.

A bajokat tetézte, hogy 1990 nyarán a Televízióban összehívott összmunkatársi értekezleten a dolgozók egy része korántsem dicsérte meg az MTV elnökének addigi

¹¹⁸ Uo. 60.

¹¹⁹ Uo. 182.

változtatásait. Feledy Péter odáig merészkedett, hogy nyíltan távozásra szólította fel Hankiss Elemért.¹²⁰

Ezért Hankiss három hónapi időszakra letiltotta a televízió képernyőjéről. Az MTV Kamara ezt az eljárást később elítélte.¹²¹

A Magyar Rádió szerkezeti változásai is komoly fordulatot vettek, amikor Gombár Csaba 1991. május 10-én kinevezte az adóigazgatókat. Gyakorlatilag a személyi választásai miatt ugyanolyan helyzetbe manőverezte magát, mint Hankiss Elemér. Ugyanis Szalay Zsolt, a Kossuth Rádió és Vicsek Ferenc, a Petőfi Rádió élén különösen zavarta a kormánykoalíciót.¹²² Nyilvánvalóan nem éppen semleges álláspontot foglaltak el politikai értelemben.

Gombár úgy tűnik semmit sem értett meg az 1991 közepéig történetekből. De senki sem akadályozhatta meg azt, hogy ugyanabba a cipőbe lépjen, mint a televízió elnöke.

Antall József és kormánya kényszerhelyzetbe került, médiatörvény nélkül elméletileg nem lehetett semmilyen felügyeleti jogköre a demokratikus választásokon győztes koalíció kezében. Hatásköri problémák is keletkeztek a médiavezérek által kinevezett intendánsok és adóigazgatók miatt.

Hankiss még az 1990 nyári meghallgatásán azt ígérte, hogy 1990. október 15-ig elkészíti az MTV szervezeti és működési szabályzatát, de ez még hónapok után is váratott magára, ezért adódott egy lehetőség, hogy a kormányzat lépéseket tegyen az ügyben. Elméletileg ezzel egy újabb kérdés is keletkezett: kinek kellett elbírálnia a közmédia szervezeti és működési szabályait. Van-e erre egyáltalán joga a kormánynak? Létezik-e olyan jogszabály, amely alapján kényszeríthetik a médiavezéreket, hogy legalább készítsenek egy olyan belső szabályozást, amely pontosítja az intézmény vezetőinek hatásköreit, és ezzel a médiatörvény hiánya ellenére is szerezzenek egy olyan felügyeleti lehetőséget, amelynek segítségével a médiavezérek nem tudják az ellenzék korlátlan játszóterévé változtatni a közmédiát. Ennek eszköze egy Kádár-korszakban fogant jogszabály lett: az 1074/1974 (XI/18) Minisztertanácsi határozat, amely lehetőséget nyújtott arra, hogy a miniszterelnök bekérje a médiavezérektől az általuk irányított szervezetek SZMSZ-ét.

Ez a megoldás minden volt csak optimális nem. Az SZDSZ folyamatosan az elmúlt időszak diktatúráihoz hasonlította az Antall-kormányt. Egy 1974-ben kelt Miniszter-

¹²⁰ FELEDY Péter interjú 2018. június 12. In: RÁCZ, 2018.172.

¹²¹ [Szerző megnevezése nélkül]: Szabálytalanságok az MTV-nél. A kamara szembeszáll az elnökkel, *Népszabadság*, 1991. június 18. 4.

¹²² DEBRECZENI József: *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltozás*. Budapest, Osiris, 1998. (A továbbiakban: DEBRECZENI, 1998.) 289. Idézi: RÁCZ, 2018. 172.

tanácsi határozatra való miniszterelnöki hivatkozás nyilván alkalmat adott arra, hogy ismét vádolhassák a kormányt.

A miniszterelnök 1991 áprilisában levélben értesítette az MTV, az MR és az MTI elnökeit arról, hogy várja tőlük a belső szabályzatok elkészítését.

Haraszi Miklós [SZDSZ] természetesen azonnal a kormányfelügyelet kialakítással és kézivezérlési kísérlettel vádolta meg az Antall-kormányt az Országgyűlésben.¹²³

A sajtó is egyre nyíltabban tört lándzsát a szabaddemokraták mellett. Érdekes adalék, hogy még mielőtt Haraszi elmondta volna vádjait a „Tisztelt Házban”, a *Népszabadság* már publikálta annak teljes szövegét, anélkül, hogy a viszonyosság elve alapján – amely egyébként a valóban független média egyik legfontosabb eleme – megkérdézték volna a magyar kormányfőt arról, amit Haraszi állított.

Mindenesetre az SZDSZ sajtópolitikusa valósággal lubickolt a nyilvánosság előtt: Antallt országgyűlési beszédében Lázár Györgyhöz, a Kádár-korszak nevezetesen „színtelen és szagtalan” minisztertanácsi elnökéhez hasonlította, aki igazi csinovnyikként szolgálta a diktatúrát.¹²⁴

A szabaddemokraták ideológiai szócsövének tekinthető *Beszélő* című folyóiratban Antallt Gömböshöz és Révai József kommunista politikushoz hasonlították.¹²⁵

Ennek ellenére a miniszterelnök megkapta a rádió és a televízió vezetésétől a SZMSZ tervezeteket. Ezeket Antall József nem tudta elfogadni, olyan hiányosságokat tapasztalt, amelyek bizonyították, hogy a kulturális bizottság által már jelzett hatásköri problémákat nem akarták megoldani. Ráadásul a megfogalmazott szövegek nem tartották be a hatályos jogszabályokat.

A Rádió által a kormányfőnek postázott dokumentum egynémely hatásköri kérdést is igen érdekesen kezelt. A még nem megválasztott alelnökökről csak annyit közöltek, hogy annak feladatai csak később kerülnek meghatározásra.¹²⁶

Antall felvetései az elektronikus média SZMSZ-eiben található problémák kapcsán nem segítették a helyzet kompromisszumos megoldását. Éppen ellenkezőleg, egyre többször arra sarkallta az egyre frusztráltabb Hankist és Gombárt, hogy elhatárolódjanak a miniszterelnöktől, és ezt azzal fejezzék ki, hogy nem tekintik a magyar miniszterelnököt kompetensnek a felügyelet gyakorlására és teljesen függetlenek a magyar kormánytól.

¹²³ RÁCZ, 2018. 173.

¹²⁴ RÁCZ, 2018. 173–174.

¹²⁵ Uo. 174.

¹²⁶ MNL OL AJMH XIX-A-150-c.5d. 1991. év 56-147. Kajdi József iratai. Antall József levele Gombár Csabának 80-XX/1991. 1991. június 24. Idézi: RÁCZ, 2018. 175.

Eközben a két média munkatársai közül jónéhányan egyre-másra fordultak a kormányzati politikusokhoz, hogy beszámoljanak a munkahelyükön tapasztalt anomáliákról.

A konzervatív szemléletű szerkesztők, munkatársak, nap nap után saját bőrükön tapasztalták, az egyre inkább ellenzéki szemléletbe temetkező közszolgálati média ellentmondásait.

Egyre több belső dokumentumot is kaptak kormánypárti politikusok a vélt vagy valós visszaélésekkel kapcsolatban. Ráadásul még ezt megelőzően az Állami Számvevőszék [ÁSZ] is nekiállt átvizsgálni az MTV pénzügyeit, erre nyilván nemcsak a kialakult helyzet és a belső kritikus hangok miatt volt szükség, hanem azért is mert az utolsó komolyabb gazdasági áttekintésre 1988-ban került sor.

A Számvevőszék elnöke Hagelmayer István a televízió képernyője előtt számolt be a vizsgálat eredményeiről. Hagelmayer összegzése minden volt csak éppen nem hízelgő az MTV pénzügyi vezetésére nézve.

Hagelmayer többek „közt arról beszélt, hogy a jelek szerint az intézménynél nem folyt szigorú pénzgazdálkodás, és lehetnek olyan jutalom jellegű, magas összegű kifizetések, amelyek mögött nem állt teljesítmény. Megemlítette, hogy ilyen módon közel negyvenen kerestek évi egymillió forint fölött. A vizsgálat emellett szabálytalanságokat talált a beruházási tevékenységben, valamint a szponzorálás révén keletkezett összegek felhasználásában. A nyilatkozó szerint lehetséges, hogy „gazdasági bűntények is előfordultak, amelyeknek felderítése az ügyészség feladata lesz”.¹²⁷

Hankiss Elemér azzal védekezett, hogy az ÁSZ jelentése, gyakorlatilag éppen a saját tevékenységét igazolta, mivel a negatív kritika elsősorban az ő vezetését megelőző időszakra érvényes, csak „sajnos” az MTV *Híradó* műsorában ez az egész „összekeveredett”. Így a valósággal szemben teljesen más értelmet nyert az egész. Később azt is állította, hogy lehetséges, szándékosan manipulálta a *Híradó* Hagelmayer interjút; maga az ÁSZ elnöke mondta el neki, hogy alaposan megvágták a vele készített műsort.¹²⁸

Időközben lemondott Szalacsi Tóth Albert, aki az intézmény gazdasági igazgatója volt. Az MTV elnök azt állította, hogy ennek az ügynek egyáltalán semmi köze sem volt az ÁSZ véleményéhez. Ráadásul cáfolta azt a sajtóértesülést is, hogy gazdasági kormánybiztost neveznének ki a televízióhoz.

¹²⁷ Szabálytalanságok az MTV-nél. A kamara szembeszáll az elnökkel, *Népszabadság*, 1991. június 18. 4.

¹²⁸ Hankiss szerint: A számvevőszéki jelentés helyesli a tévé átszervezését. *Magyar Nemzet*, 1991. június 19. 5.

Kommunikációja szerint, nem ő volt, nem az történt, vagy nem úgy, illetve nem is lehet ilyesmire számítani, továbbá olyan sohasem volt. Szinte mindent tagadott, vagy jelentősen árnyalt, sőt még dicséretet is vizionált magának.

Végül kijelentette: „[...] a kritikával egyetért, mert a televízióban valóban számos gazdálkodási probléma volt. A jelentés is azt mondja, hogy éppen a múltbeli hibák miatt volt indokolt az átszervezés. A koncepciót igazolja, hogy ma a tavalynál jóval kevesebb pénzből több műsort sugároz a televízió.”¹²⁹

A probléma ezzel az egészszel az volt, hogy Szalacsi Tóth Albert kissé kétértelműen nyilatkozott a saját felmondásáról, amelynek okát mégiscsak ő tudhatta a legjobban. Azt állította, hogy „nem vállalja az intézmény tavaly kialakított átalakulási tervéből következő pénzügyi intézkedéseket”.¹³⁰ Nem értett egyet azzal, hogy a két csatorna pénzügyeit kettéválasztották és külön-külön kezelték. Érthető volt, hiszen ezzel a központi pénzügyi osztály munkája vált teljesen okafogyottá. A külön-külön bank-számlákat nem kezelhették közösen.

Hankiss erre annyit válaszolt, hogy nem akar ezzel a kérdéssel foglalkozni, csak-hogy Szalacsi már az ÁSZ jelentése előtt felmondott.

Ellenben, mivel a pénzügyi anomáliák feltehetően elsősorban az előző korszak időszakájának voltak köszönhetőek, akkor nem az MTV elnökének kellett volna minden követ megmozgatnia ennek feltárására? Ebben az ügyben nyilván tartozott némi felelősséggel. Kinek kellene egy ilyen ügyben a rendőrséghez fordulnia?

Ez az egész ügy az 1991. augusztus 8-i kormányülésen került tárgyalásra. Addigra az ÁSZ elnöke arra a megállapításra jutott, hogy nem fog a rendőrséghez fordulni, nem lát okot a bünygyi feljelentésre.¹³¹

A miniszterelnök egyrészt szerette volna tudni, hogy lehet-e ennek ellenére valamilyen bűnvádi eljárást indítani az ügyben, vagy van-e, felvethető-e személyi felelősség az ügyben. Itt nem Hankiss Elemérre gondolt, hanem általánosságban fogalmazta meg a kérdést. Antall arra is gondolt, hogy elküldi az ÁSZ jelentést a legfelső ügyészséghez, döntsék el ők, hogy eljárást indítanak vagy nem.

Horváth Balázs kijelentette, hogy „Abban már benne a miniszterelnöki állásfoglalás. Egy dolgot nem tehet a miniszterelnök, nem tehet büntető feljelentést. Az viszont nagy[on] jó, személyi konzekvenciát, [Sic!] nagyon szellemes.”¹³²

¹²⁹ Hankiss: Az ÁSZ jelentése engem igazol. *Magyar Hírlap*, 1991. június 19. 3.

¹³⁰ Hankiss szerint: A számvevőszéki jelentés helyesli a tévé átszervezését. *Magyar Nemzet*, 1991. június 19. 5.

¹³¹ Az 1991. augusztus 8-i kormányülés jegyzőkönyve. A Magyar Televíziónál feltárt hiányosságok folytán szükséges további intézkedések. 116–122.

¹³² Uo.

Azaz ne a büntető feljelentés lehetőségével foglalkozzanak, hanem sokkal inkább a személyi konzekvenciákat próbálják felvetni.

A kormányülés után csak egyetlen nappal később, 1991. augusztus 9-én a Miniszterelnöki Hivatalhoz Pálffy G. István fordult néhány javaslattal az ügyben. Ebben vizsgálati tippekkel bombázta a kormányzatot. Voltak bizonyos sejtései a visszaélésekről. Ilyen volt a NOVOFILM ügye, vagy az a gyanú, hogy a televízió 1-es csatornájának teljes reklámforgalmát egy német cégnek adták el. Pálffy arra is felfigyelt, hogy a *Reggel* című műsorban rendszeresen mesefilmeket vetítettek, a Televízió Archívumából; csak az volt a kérdés, vajon fizettek-e ezért valakinek.¹³³

Az is előfordult, hogy ismert rádiós és televíziós személyiségek személyesen is találkoztak a kormányfővel és igyekeztek felhívni a figyelmét az általuk tapasztalt visszaélésekre.

Antall József így komoly dilemmával nézett szembe. Az ÁSZ bár több problémát is felvetett, de nem akart feljelentést tenni az ügyben, miközben az MTV és az MR egyes munkatársai arról számoltak be, hogy tisztázatlan pénzügyi machinációk akadtak az elektronikus médiában.

Antall előtt egyetlen legális megoldás kínálkozott. Alelnököket kellett jelölnie az elektronikus médiákhoz. Azt remélhette, hogy ezzel megoldható a probléma, és talán a kormányzatnak is megfelelő mederbe terelődik az intendánsok kinevezésének esete, ezért három-három alelnököt javasolt az MR és az MTV intézményeibe. Mivel a kinevezési törvényben szó sem volt a csatornaigazgatókról, logikusan következhetett volna az, hogy az alelnökök leváltják az intendánsokat, vagy legalább ellenőrzik a napi munkájukat.

A kormányfő még ebben a helyzetben is kompromisszummal szeretett volna előrébb jutni. A televízióhoz nemcsak a kormányzathoz közelebb álló Chrudinák Alajost javasolta, hanem a TV 1-es csatornájának intendánsát Bányai Gábort, és az MTV elnök gondolkodásmódjához közel álló Peták Istvánt is jelölte.¹³⁴ Amennyiben elfogadták volna ezt a megoldást, még mindig többségbe maradtak volna az ellenzéki szimpatizáns médiavezetők.

Ezzel szemben a rádió alelnöki pozícióira javasolt Király Edit, Rózsa T. Endre, Sediánszky János, inkább a kormányzattal szimpatizáltak. Tehát az MTV inkább ellenzéki hangvételű, az MR inkább kormányzati szócsővé válhatott volna. Persze figyelembe véve a társadalom információhoz jutási szokásait, ez még így is inkább az

¹³³ MNL OL AJMH XIX-A-150-c.5d. 1991. év 56-147. Kajdi József iratai. 1991. augusztus 9. Pálffy G. Istvántól kapott dokumentum. Idézi: RÁCZ, 2018. 177.

¹³⁴ DEBRECZENI, 1998. 289. Idézi: RÁCZ, 2018. 179.

ellenzéknek kedvezhetett, csak hogy ők arról sem akartak kezdetben hallani, hogy egyáltalán meghallgassák Antall alelnök jelöltjeit.

A köztársasági elnök pedig megtagadta a kinevezésüket. Göncz Árpád államfő és a szabaddemokraták úgy gondolták, hogy az államfői kinevezés sokkal erősebb, mint a kormányfői jelölés. Ezzel újabb alkotmányos vita keletkezett. A kormányfő és a köztársasági elnök közötti vita közjogi csatává változott. Valójában a köztársasági elnök politikai okokból mondott ellent a kormányfőnek.

Ilyesmi normál esetben a parlamentáris demokráciákban soha nem fordulhatott volna elő. A két közjogi intézmény nem állhatott egymással szemben, sokkal inkább kiegészítették egymást, de annak megkérdőjelezhetetlennek kellett volna lennie, hogy a miniszterelnök szerepe jóval erősebb, és funkciójánál fogva is felelősségtelje-
sebb a személyi kérdésekben.

A köztársasági elnök maximum csak akkor léphetett volna közbe, ha az alelnök-jelöltek között a demokratikus működéssel összeegyeztethetetlen személyeket is javasolt volna a kormányfő. De ezt nehezen, vagy inkább lehetetlen lett volna bebizonyítani, mivel Antall jelöltjei ilyen tekintetben fedhetetlenek voltak. Bányai Gáborról, Peták Istvánról ki is feltételezhette volna, hogy diktatúrát akarnak kiépíteni.

Éppen ezért nem feltételezhetjük fenntartások nélkül azt, hogy az államfő önálló mérlegelés alapján döntött volna arról, hogy visszautasítja a kinevezéseket. Érdekes adalék, hogy Göncz, miközben az MDF vezette koalíciós országvezetéssel lépten-nyomon összetűzésekbe keveredett, addig az MSZP–SZDSZ kormány 1994 és 1998 közötti regnálása idején nyomát sem találhatjuk az ilyen vitáknak. Abban az időszakban a köztársasági elnök visszahúzódott a közjog által számára biztosított szerepbe. Ez önmagában is bizonyítja, hogy többször volt pártja, az SZDSZ ideológiájának, törekvéseinek a támasza, és ezzel komoly veszélyt okozott az állam megfelelő működésének.

Egy ilyen helyzet meglehetősen problémás, ráadásul a legnagyobb kormányzó erőhöz tartozó politikusok részéről is komoly nyomást gyakoroltak annak érdekében, hogy az ellenzéki médiafőlényt megtörjék.

Az MDF frakcióvezetője, Kónya Imre 1991 augusztus végén egy „dolgozatot” készített az őszi ülésszakra készülődő frakcióülés számára.

Értékelése szerint az Antall-kormány lassan úrrá lett a nyugati sajtóból és elektronikus médiából kezdetben áramló igaztalan antiszemita vádaskodásokon. Hangvételeük időközben drasztikusan megváltozott. A külpolitikai sikerek után meg kellett oldani többek között az MR és MTV ügyeit is. Amint Kónya írta: „amikor már senki nem vonja kétségbe az MDF és a kormány elkötelezettségét a liberalizmus, a demokrácia, a sajtószabadság, az emberi jogok és a piacgazdaság iránt —, meggyőződésem

szerint végrehajtható a Magyar Rádió és Televízió politikai beállítottságának és szellemiségének gyökeres megváltoztatása.”¹³⁵

Kónya gondolatai azonban nyilvánosságra kerültek. Valaki eljuttatta az írását a politikai napilapokhoz, így a Gellért Szállóban a frakciótagoknak szánt belső anyagot megismerhette az újságolvasó közönség is.

Persze valóban nemcsak a médiaügy volt az írása lényege, sokkal inkább az igazságtétel melletti határozott kiállás, az elmúlt rendszer bűnöseinek jogi felelősségre vonása, az MDF Justitia terve állt a dolgozat középpontjában. Ugyanakkor a sajtó kapcsán rögzítette azt a véleményét, hogy „a felszabadult sajtót és a közszolgálati médiát, a régi rendszerben lejáratódott, és a koalícióval ellenséges »szakma« képviselői uralják”.¹³⁶

Az MDF frakcióvezetője úgy látta, hogy az újságírószakma nem engedte, hogy a néhány kormánnyal szimpatizáló publicista kiénekeljen a sorból. Új diktatúra volt ez, a „szakmai közvélemény” diktatúrája.

A sajtóban és a közéletben sokáig téma volt az ügy, de ami sokkal nagyobb problémát jelentett a kormánynak, hogy két olyan témát érintett, amely hozta közelebb egymáshoz a szabaddemokratákat és a szocialistákat: az előbbieket az ellenzéki túlsúly fenntartása érdekelte a médiában, az utóbbiak aggódtak egy esetleges igazságtételi törvény miatt. Az SZDSZ és az MSZP egymáshoz sodródása így megindult. A Demokratikus Charta az SZDSZ vezető politikusainak javaslatára szárnyat bontott, a Kónya-féle dolgozatot az MDF jobbratolódásának értékelték.

A Charta szövegét 1991. szeptember 27-én tették közzé, a felhívást négy országos napilapban is publikálták. Főként a baloldali és a liberális értelmiség csatlakozott hozzá. „Pető Iván ügyvivő kifejtette: bár a Charta ötlete az SZDSZ-től származik, abban a párt tagjai mint magánszemélyek vennének részt, az SZDSZ pártként, azaz politikai szervezetként nem kíván aláíró lenni.”¹³⁷

Csak hogy több baloldali értelmiségi is aláírta a Chartát, amelynek kibocsátói között megtalálhatjuk Farkasházy Tivadart is, aki nehezményezte, hogy nem ők, nem az ő generációja, hanem egy őket megelőző generáció irányította az országot.¹³⁸

A Charta fokozatosan az ellenzéki pártok és az értelmiségi szövetségeik gyűjtőhelyévé változott. Gyakorlatilag lépésről-lépésre az 1994-ben megalakult MSZP–SZDSZ kormánykoalíciónak vetett ágyat.

¹³⁵ KÁ. M.: Meglepő állítások az MDF frakcióülésén. *Magyar Hírlap*, 1991. szeptember 5. 3.

¹³⁶ Kónya Imre a nyilvánosságról és a Justitia tervéről. Keményít az MDF. *Népszava*, 1991. szeptember 5. 1.

¹³⁷ Bozók András: A Demokratikus Charta története. *Beszélő* 1. évfolyam, 2. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-demokratikus-charta-tortenete> (2022. szeptember 17.)

¹³⁸ Uo.

A Kónya-dolgozat nyilvánosságra kerülése hosszabb távon nem sok jóval kecsegtetett a kulturális bizottság médiatörvénytervezetének munkálatait illetően, még akkor sem, ha kezdetben ezt nem érzékelték a bizottság kormánypárti tagjai. Pusztán csak sajtópolémianak tűnt az egész ügy.

A Kónya-dolgozat nyilvánosságra kerülésének napján a kulturális bizottságban a kormánypárti képviselők többségi szavazataival eldöntötték, hogy az Alkotmánybírósághoz fordulnak, a kinevezési törvény és az Alkotmányban előírt miniszterelnöki ellenjegyzés kérdésköre miatt. Röviden az volt a kérdés, hogy a kinevezési törvény kapcsán vajon a kormányfőnek, vagy az államfőnek van-e nagyobb közjogi hatalma.¹³⁹ Érvényes-e egyáltalán a köztársasági elnöki kinevezés, ha a miniszterelnök nem jegyzi ellen?

De a legfontosabb az volt, hogy egyáltalán a köztársasági elnöknek van-e joga a miniszterelnök médiavezér és helyetteseik kapcsán tett személyi javaslatait visszautasítani a felmentések, vagy kinevezések tekintetében. Az államfő kétségbe vonhatja-e a kinevezési törvényben szereplő tisztségek jogkörét, hasznosságát, értelmét? Figyelembe kell-e venni a kinevezéseknél a kulturális bizottság véleményét?¹⁴⁰

Haraszi az egész ügy mögött Antall József miniszterelnököt látta, miközben Kulin Ferenc arra mutatott rá, hogy a konszenzust nem az MDF rúgta fel, hanem sokkal inkább a médiavezérek, akik intendánsokat neveztek ki, olyan hatáskörökkel, amelyeket nem is egyeztettek a kulturális bizottsággal. Tehát valójában ők voltak, akik az első lépést megtették a konfliktus irányába.¹⁴¹ Ráadásul ezek az új intendánsok, csak az utóbbi, azaz a rendszerváltozástól számított működésük tekintetében erősen elfogult publicisztikai és szerkesztői tevékenységet folytattak a kormánypártokkal szemben.

Tehát éppen a kormánypártok szeretnének végre valódi elfogulatlan embereket látni a média élén. Mindent megpróbáltak, hogy a médiaelnökökkel egyeztessék a kérdést, keresték a kompromisszumot. Miután ez sikertelen volt, csak akkor nyúltak a kinevezési törvényhez, és csak ekkor került sor az alelnökök jelölésére.

A Kulin által elmondottakból ennél is több kiderült. Haraszi Miklóssal még a „kulisszák” mögött is egyeztetni próbált az ügyben. Ezért az ellenzék hiába is vádaskodott bármilyen kompromisszumképtelenséggel, valójában éppen ők voltak, akik megnehezítették a médiaválság megoldását.

¹³⁹ Az OKB 1991. szeptember 5-i ülése. 184. OK https://dlib.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=499767.xml&dvs=1663442091912~322&locale=hu_HU&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true (2022. szeptember 17.)

¹⁴⁰ Uo. 190.

¹⁴¹ Uo. 203.

A kulturális bizottság elnöke pontosan érzékelte, hogy minden az MDF-SZDSZ paktummal keletkezett, csak hogy ez az egyezség – köszönhetően az SZDSZ folyamatosan konfrontatív, a kormányt állandóan idő előtt távozásra bíró politikájának köszönhetően – okafogyottá vált.

„Mi realisták vagyunk – húzta alá Kulin Ferenc –, fölsímtük, hogy a paktum érzelmi, pszichológiai alapja megszűnt.”¹⁴²

Az ellenzék természetesen nem úgy látta, hogy a köztársasági elnök alkotmányt sértett volna. Épp ellenkezőleg, szerintük az államfő, mint a demokrácia őre, mérlegelési jogkörrel rendelkezett – hiszen a kinevezési törvény nem tartalmazott ezzel ellentétes jogszabályt –; azaz teljesen indokolt módon nem nevezte ki az alelnököket.

Végül nem sikerült konszenzusra jutni az Alkotmánybíróságnak szánt levél ügyében. Ám ennek ellenére is 13-an támogatták a levél elküldését; pusztán négy képviselő szavazott ellen, ketten tartózkodtak. A kulturális bizottság tagjainak kétharmad része megszavazta, hogy az Alkotmánybíróság állásfoglalását kérjék.¹⁴³

Immár nemcsak a médiatörvény megalkotásának problémáival, az önfejű médiaelnökökkel, az egykori pártját továbbra is hűen támogató államfővel, hanem az ezekből fakadó egyenes következményekkel, azaz egy közjogi anomáliával is bővült a médiakrízis.

Az Alkotmánybíróság, viszonylag hamar, 1991. szeptember 26-án kiadott határozata (48/1991.(IX.26.) elméletileg nem hagyott kétséget afelől, hogy a köztársasági elnök médiaelnöki kinevezését a miniszterelnöknek ellen kellene jegyeznie, azaz a politikai felelősség csak a kormányfőé. Tehát az államfő kinevezése – ebben a kérdéskörben is – pusztán egy ceremoniális aktus. Maximum akkor utasíthatta volna el az alelnökök kinevezését, ha a kulturális bizottság többsége nem tartotta volna alkalmasnak a jelölteket. Egyéb esetben csak jogszabálysértésre hivatkozva utasíthatta volna el a miniszterelnök személyi javaslatait, illetve akkor, ha a miniszterelnök által javasolt személyek akadályozták volna a magyar köztársaság demokratikus működését.

Természetesen ez utóbbi kitételbe tudott kapaszkodni az ellenzék, miközben az mindenkinek, aki logikusan gondolkozott, nyilvánvaló volt, hogy Antall József egyetlen alelnök jelöltje sem volt olyan, aki bármilyen diktatúrát szeretett volna támogatni.

Az Alkotmánybíróság döntése után Antall ismét kérte, hogy az általa javasolt személyeket nevezze ki a köztársasági elnök. Természetesen hivatkozott az Alkotmánybíróság határozatára is. A szabaddemokraták – mást nem is lehetett remélni – más-

¹⁴² Uo. 212.

¹⁴³ Uo. 251.

hogyan értelmezték az egészet. Úgy látták, hogy a kormányzat immár az államfőt támadja. Tehát meg kell védeni – egykori párttársukat – Göncz Árpád köztársasági elnököt. Ezért az SZDSZ parlamenti frakciója állásfoglalásban biztosította bizalmáról Göncz Árpádot. Egyébként pedig arra kérték a „demokrácia híveit”, hogy támogassák az államfőt.

Haraszti Miklós a „nyilatkozat utolsó mondatáról úgy vélekedett: egyszerűen abban bíznak, hogy Magyarország állampolgárai számára fontos a magyar demokrácia összes alapintézménye, s miután Göncz Árpád mindeddig ennek szellemében munkálkodott, s nyilvánvaló a feléje áradó bizalom, s szeretet – mindez együttesen kifejezi majd az emberek gondolkodását s véleményét. Miután a köztársasági elnök legutóbbi nyilatkozatában erkölcsi támogatást kért a nemzettől, így az SZDSZ parlamenti frakciója igyekezett erkölcsi támogatásáról e nyilatkozattal is biztosítani.”¹⁴⁴

Összefoglalva: a köztársasági elnök egyáltalán nem látott semmilyen alkotmányos problémát abban, hogy visszautasította a médiavezérek helyetteseinek kinevezését, az amúgy alkotmányosértő tevékenységében az SZDSZ lelkesen támogatta, miközben az MTV és az MR elnökei immár közvetlenül is felszólaltak a kormányfő tevékenysége, az alelnökök újbóli ajánlásával szemben.

A köztársasági elnök új taktikához folyamodott, amely legalább ilyen problémás volt. Először elkezdte ő is firtatni az MR és MTV SZMSZ ügyeit. Arra kérte a miniszterelnököt, hogy küldje el a dokumentumokat a számára.¹⁴⁵ Egyrészt a megfelelő anyagok nem álltak Antall József rendelkezésére sem, hiszen bár többször kérte, de nem kapta meg a javított szabályozást. Persze az is kérdéses, hogy az államfőnek, milyen joga volt elkérni az SZMSZ-t?

Ez is az időhúzó taktika részét képezte. Az Alkotmány ugyanis nem írt arról semmit sem, hogy pontosan mennyi idő áll a köztársasági elnök számára a döntései mérlegeléseire. Eközben nem szüntek meg, sőt szaporodtak az elektronikus média gazdálkodásával kapcsolatos kérdések. Bár Kupa Mihály pénzügyminisztert arról értesítette az Állami Számvevőszék, hogy nem talált semmilyen bűncselekményre utaló gazdasági machinációt sem a televízió, sem a rádió területén, de mégis találtak olyan problémákat, amelyek megoldásra vártak.

Vagy nem arról volt szó, hogy olyan ügyeket találtak volna az első nézetben, amelyek igényelték volna a magyar rendőrség és ügyészség figyelmét, vagy nem akartak mélyebben felelősséget vállalni egy olyan átpolitizált helyzetben, ahol már a kormányfő és az államfő is csörtét vívott egymással. Magam ez utóbbit valószínűsítem,

¹⁴⁴ B. J.: A demokrácia hívei támogatassák Gönczöt. *Magyar Hírlap*, 1991. szeptember 28. 3.

¹⁴⁵ 7 OM AJ 13d. Médiaügyek (TV, Rádió) 1991–1994. Hungária Közalapítvány, Duna Tv. 1991. 1481/GA/91. Göncz Árpád köztársasági elnök levele Antall József miniszterelnöknek. 1991. október. Idézi: Rácz, 2018. 189.

és tökéletesen megértem, hogy nem kívántak beleavatkozni, a két legfőbb közjogi méltóság párviadalába. Gondolniuk kellett az ÁSZ és munkatársainak jövőjére is.

A miniszterelnök így persze nem látott tisztán az ügyben, a kormányzat azt szeretne volna tudni, hogy igazak-e ezek az állítások vagy sem. Nem tehetette meg Antall a feljelentést. Egyrészt nem szerencsés, ha egy miniszterelnök feljelentget, ez túl lett volna a demokratikus keretrendszer működésén, ilyesmi komoly nyomás alá helyezte volna a bűnüldöző szerveket is. És nehezen lehetett volna meggyőzni arról a közvéleményt, hogy ennek semmi köze sincs a politikai játszmákhoz.

Antall ezért arra kérte a pénzügyminisztert, hogy nevezzen ki egy miniszteri biztost, aki kivizsgálja majd a visszaéléseket. A dolgok kijavításában a miniszteri biztosnak együtt kellett működnie a médiavezérekkel.¹⁴⁶ Nem arról volt szó, hogy a hátuk mögött folytassa le a vizsgálatait.

Eközben egyre erősödött, mind az MDF-ben, mind a kormánypártokban, az MDF koalíciós partnereiben az MR és MTV elnökeinek leváltási szándéka. Antall ekkor még egyáltalán nem gondolt erre a megoldásra, megelégedett volna azzal, ha megkapja az elektronikus médiák SZMSZ-eit és azzal, ha a köztársasági elnök – kibújva a csigaházából – elfogadja az általa jelölt alelnököket. Ezzel véget is érhetett volna a médiacsata érdemi része,

Nem ez történt, ezért újra az Alkotmánybíróságra várt a feladat, hogy kimozdítsa a holtponttól az ügyet. Ez már átvezet bennünket az Antall-kormány médiapolitikai próbálkozásainak legborúsabb időszakára, az 1992-es esztendőhöz, amelyben sajnos már teljesen kezelhetetlenné vált a helyzet.

1992: AZ ÉV AMIKOR ELBUKOTT A MÉDIATÖRVÉNY

Az Alkotmánybíróságnak ismét a köztársasági elnökkel kellett foglalkoznia. A 8/1992 (I.30) számú határozatuk szerint, a magyar államfőnek az elé kerülő ügyekben ésszerű határidőn belül kell döntést hoznia. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy a médiaalelnökök ügye ekkor már fél éve húzódott, nem igazán lehetett azzal érvelni, hogy a köztársasági elnöknek nem jutott elég ideje arra, hogy döntsön az alelnökök sorsáról. Épp elég ideje gondolkodhatott erről.

Ráadásul az Alkotmánybíróság úgy ítélte, hogy az államfőnek nem kötelessége vizsgálnia, hogy a kinevezendő személy „[...] súlyosan megzavarná az államszerve-

¹⁴⁶ Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár [a továbbiakban OM], Antall József iratai [a továbbiakban: AJ], 13d. Médiaügyek (ZV, Rádió) 1991–1994. Hungária Közalapítvány, Duna Tv. 1991. MeK 2072/2/91. Antall József miniszterelnök levele Kupa Mihálynak. 1991. november 5. Idézi: RÁCZ, 2018. 191.

zet demokratikus működését. Csak ha a tényekből következően alapos oka van ilyen feltételezésre, köteles az elnök ennek utánajárni, s megbizonyosodni, hogy gyanúja megalapozott-e. Ha olyan személy kinevezésére szóló javaslat kerül a köztársasági elnök elé, akinek kinevezése súlyosan megzavarná az államszervezet demokratikus működését, ez önmagában is a demokratikus államszervezet működésének fogyatékosága. Ennek kiküszöbölése, s a felelősség megállapítása érdekében a minél gyorsabban meghozott döntés az »ésszerű«.¹⁴⁷

Tehát, ha az új magyar demokráciára veszélyesek az alelnökök, akkor azonnal cselekednie kell, mert akkor vizsgálódás nélkül is nyilvánvaló döntést kellene hoznia. Persze az ésszerű időpontot bárhogyan lehetett értelmezni az ellenzék szerint.

Az Alkotmánybíróság döntését követően Antall József alelnökjelöltjei közül öten úgy döntöttek, (Király Edit, Chrudinák Alajos, Sediánszky János, Peták István, Rózsa T. Endre) hogy visszalépnek a hivatal betöltésének lehetőségétől.¹⁴⁸

Az MSZP reakciója szerint „a miniszterelnök asztalán nyilván már készen áll az »új csereszabatos csapat« névsora. [...] félő, hogy az esetleges aspiránsok kvalitásban, szakmai felkészültségben nem kiemelkedőbbek az előző jelölteknél. A jobb képességűek, képzetebbek ugyanis nem vállalják a megbízatást. Ezek után természetesen nem lesz oka Göncz Árpádnak az aláírás megtagadására, s a kormánykoalíció elérheti célját.”¹⁴⁹

Haraszi Miklós [SZDSZ] a konszenzushoz való visszatérésként üdvözölte a kormányfő döntését. Valójában az alelnökjelöltek – Bányai kivételével – önállóan döntöttek a megoldás mellett. Ezt Király Edit is megerősítette a sajtó számára.¹⁵⁰

Ez újabb lehetőséget kínált a helyzet tisztázására, és ahhoz is, hogy Göncz Árpád köztársasági elnök arcvesztés nélkül fejezhesse be alkotmányserőtevékenységét. Csakhogy ettől még a médiavezetők által kreált személyzeti problémák, projektiródák, intendánsok sorsa nem oldódott meg.

Az államfő ennek és a parlamenti erőviszonyoknak a tudatában sürgette a médiatörvény megalkotását, amely nyilván azonnal megoldhatta volna a helyzetet, csak hogy ehhez kétharmados parlamenti többség is kellett volna, amivel nem rendelkezett a kormány. Ilyen körülmények között miképpen is garantálhatta volna a törvény megszületését. Erre igyekezett felhívni Antall József is Göncz figyelmét.¹⁵¹ A törvény

¹⁴⁷ Lásd a 8/1992 (I.30) számú Alkotmánybírósági határozatban

¹⁴⁸ MTI. Médiaalelnökök: Antall visszavonta javaslatait. *Magyar Hírlap*, 1992. február 1. 1.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ Uo.

¹⁵¹ OM AJ 13d. Médiaügyek (TV, Rádió) 1991–1994, Hungária Közalapítvány, Duna TV, 1992. XX/1992. Antall József levele Göncz Árpádnak. 1992. február 18. Idézi: Rácz, 2018. 193.

megszületéséig azért valakinek felügyelnie kell, vagy kellene a média működését, és legalább a politikailag elfogulatlan műsorok szerkesztését.

Még 1992 februárjában Hankiss Elemér bejelentette, hogy fizetés nélküli szabadságra megy, mivel azt már a megválasztása idején jelezte, hogy eleget kíván tenni egy az Egyesült Államokból érkező vendégprofesszori megbízásnak. Ezzel újabb feszültség keletkezett, mivel nem volt alelnöke; a formál logika szerint egy szervezet elnökének távollétében csak és kizárólag az alelnök lett volna a teljes körű helyettesítéssel megbízható személy. Ezzel szemben Hankiss bejelentette, hogy Bányai Gábor, az M1 intendánsa fogja helyettesíteni.

Ezt lényegében a miniszterelnök elfogadta, abban az esetben, ha Bányai nem a teljes körű helyettesítést oldja meg, tehát lényegi kérdésekben nem nyilvánulhatott volna meg, csak a televízió zavartalan működése lehetett volna a feladata.

Azonban már 1992. február 15-én a sajtó számára is kiderült Antall új alelnökjelöltjeinek kiléte. Náhlik Gábort a televízió és Csúcs Lászlót és/vagy Erkel Tibort a rádió médiavezér helyetteseinek lehetséges jelöltjeiként nevezték meg. Mindenesetre a kormány javaslata alapján pártközi konferencia ült össze, hogy közös, kompromisszumos döntés alapján válasszák ki a mindenki számára megfelelő alelnök jelölteket.¹⁵²

A neveket Kulin Ferenc megerősítette.¹⁵³ Végül Antall József valóban Csúcs László és Náhlik Gábor kinevezéseire tett javaslatot, 1992. március 1-i határidővel.

Eközben az 1992. február 20-i kormányülés elé került a lassanként formát öltő médiatörvény. Másfél év kitartó munkájának eredményét mutatta be Balsai István igazságügyminiszter és Kulin Ferenc a kulturális bizottság elnöke.¹⁵⁴ Ő már a törvénytervezet bemutatása során kitért arra, hogy lehetséges egyes a témába vágó kérdéseket különválasztani a jogszabálytól és azokat akár külön elfogadni, mert megszavazásukhoz nem szükséges kétharmados parlamenti többség. Ide tartoztak „a Magyar Rádió és Televízió jogállását, finanszírozását és feladatait leíró paragrafus vagy paragrafusok”.¹⁵⁵

Ennek pedig óriási jelentősége volt a kulturális bizottság előtt folyó tárgyalások során. Amint Kulin Ferenc is kifejtette „[...] ennek a ténynek a hangoztatása az ellenzékelt elgondolkodtatta idáig, hogy milyen kockázatot vállalnak akkor, hogy ha a többi kérdésben nem szándékoznak megegyezni.”¹⁵⁶

¹⁵² Médiaelnökök: pártközi egyeztetés. *Magyar Hírlap*, 1992. február 15. 1.

¹⁵³ Rádió, Tévé: Hamarosan új alelnökjelöltek. *Népszabadság*, 1992. február 17. 1.

¹⁵⁴ Az 1992. február 20-i kormányülés jegyzőkönyve. Előterjesztés a rádióról és televízióról szóló törvényjavaslatról.

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ Uo.

Ennek ellenére akadtak a tervezetnek olyan pontjai, amelyet nem teljesen a kormányülés elé terjesztett változat szerint képzelt volna el az ellenzék. A szabaddemokraták nem igazán voltak kibékülve a már elfogadott kinevezési törvénnyel, mindenáron azt szerették volna elérni, hogy a parlament kétharmados többséggel válassza meg a médiaelnököket. Pontosan ezt akarták elérni már az MDF-SZDSZ paktumban is, de akkor sem hangzott észszerűen, hogy az MTV, a Rádió, MTI elnökeit közjogi értelemben erősebb felhatalmazással választják meg, mint a miniszterelnököt és az államfőt.

Végül belenyugodtak, de csak látszólag, és időnként újra és újra elővették ezt a témát, pedig jól tudták, hogy erről a kormánypárti képviselők még vitatkozni sem voltak hajlandók. Ráadásul maradt az a megoldás, amire amúgy utalt a törvénytervezet, a miniszterelnök jelölését követően a bizottság egyszerű többséggel támogathatja a jelöltet, akit ezután a köztársasági elnök nevezhet ki. Kulin azért röviden rávilágított ennek a problémáira is. A kormányülés előtt délelőtt ült össze a kulturális bizottság, és pártközi értekezlet ide, pártközi értekezlet oda, a két médiavezér helyettesét csak egyszerű többséggel tudták támogatni.¹⁵⁷

Az is kiderült, hogy az MSZP jóval konstruktívabb volt a tárgyalások során, a felügyelő bizottság választásával kapcsolatos tervük ugyan bonyolult volt, de azért taktikai okokból nem vetette volna el azonnal Kulin Ferenc.

Ennél sokkal érdekesebb volt az, hogy miképpen szerepeljen a külföldi tőke a közszolgálati televízióban. Nos az Egyesült Államok beruházói ebben a tekintetben nem éppen szívbajosán viselkedtek. A kulturális bizottság elnöke az alábbiakat állította: „Az amerikai érdekeltek még diplomáciai segítséget is igénybe vettek, hogy nyomást gyakoroljanak a magyar Kormányra, hogy ne szerepeljen a törvénytervezetben semmiféle kvóta, semmiféle korlátozás sem a külföldi tulajdonhányadot illetően, a tőkerészesedést illetően, sem pedig a gyártott műsorok magyarországi, európai, illetve Európán kívüli arányait illetően. Vagyis az amerikaiak azt kérik, követelik is, hogy ne legyen mennyiségi szabályozás, teljesen szabad terepet kapjon az amerikai tőke nemcsak a kereskedelmi televízióban, hanem a közszolgálati televízióban is. Nyilvánvaló, hogy ilyen szélsőséges álláspontot jó lelkiismerettel az ellenzék sem tehet magáévá, nem is tett magáévá.”¹⁵⁸

A bizottság elnökének elvi javaslata szerint, az lenne a megfelelő, ha a külföldi tulajdonba kerülő magyar televíziók, rádiók, legalább 35–50 százalékos arányban sugározzanak magyar gyártású műsorokat, de ezt nem azonnal, hanem csak pár éven

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁸ Uo.

belül kellett volna elérniük. Kérdés volt az is, hogy mi legyen a frekvenciamoratórium feloldása után, mennyi frekvenciát tartsanak fel közszolgálati célra.

Eközben a kábeltelevíziós társaságok közül többen is jelezték, hogy beruháznának Magyarországon, de az sem lett volna jó, ha egyesek közülük monopolhelyzetbe kerülnének. Csakhogy akadt olyan társaság, aki az általa lefektetett kábelen egyszerre kínált volna televíziós, fax és telefonszolgáltatást is. Az ország érdeke azt kívánta, hogy minél hamarabb megtörténjen ezeknek a különleges kábeleknak a lefektetése. Ezért azt találták ki, hogy a sugárzott csatornák közül többet bérbe kellett volna adni, így biztosítandó a szabadversenyt. Vitatéma volt az is, hogy a kormánypártok képviselői arra akarták kötelezni a kábelszolgáltatókat, hogy a közszolgálati csatornákat előfizetési díj nélkül sugározzák. Ezt a szakma igyekezett megakadályozni.¹⁵⁹

Kulin és a kormánypárti bizottság azt szerette volna elérni, hogy az új törvény olyan szabályozást tartalmazzon, amely ellehetetleníti a médiaelnökök egyszemélyi uralmát. Gazdasági területen logikusan a kuratórium, műsorpolitikában a felügyelő bizottság korlátozta volna a médiaelnököket.

A hozzászólások közül kiemelendő Boross Péter belügyminiszter véleménye, aki nem tudta volna elképzelni, hogy a törvény úgy jöjjön létre, hogy meghagyja a médiaelnököket a jelenlegi teljhatalmuk mellett. „És énnekem az a véleményem, – tért ki rá a belügyminiszter – kinevezés, leváltás, irányítás és beavatkozás ügyekbe nem szabad engedni, inkább ne legyen törvény. Én úgy hiszem, hogy mi két éve szenvedünk attól az állapottól, amelyet egy ex lex helyzet teremtett meg. És inkább ebben kínlódni, mint olyan törvény keretei között, amely alapvetően nem fog ott változtatni a tendenciáknál, meg nyilván a személyi állományon sem, de legalább akkor inkább ne legyen törvény, mint hogy valami olyan, amelyik megszületik és változatlanul ugyanazt a lehetőséget biztosítja, mint amit jelenleg.”¹⁶⁰

Ezenkívül kérdéses volt, hogy a tervezet szerint miképpen lehet megoldani azt, hogy az MTV és az MR egyszerre közalapítványként és részvénytársaságként is tevékenykedjen. A kuratóriumi helyeket a parlamenti pártok mandátumarányai szerint képzelték el, de ez nem sok jóval kecsegtetett, hiszen hasonlóan működött a kulturális bizottság.

A sok vitás kérdés miatt, nem véletlen, hogy Surján László a következőket tette hozzá: „[...] egyre világosabban úgy érzem ebből a beszélgetésből, hogy a médiatörvény nem fog reálsan átmenni, nem hogy a közeljövőben, de talán a parlamenti ciklus alatt. Ebben ugyanakkor meg mindenképpen kíváncsún tartanám, hogy be

¹⁵⁹ Uo.

¹⁶⁰ Uo.

legyen terjesztve a Parlament elé egy médiatörvény. Ha viszont ez így van, akkor jobb lenne egy olyat beterjeszteni, amit úgy, ahogy egy bizottsági konszenzus kialakított és mindezeket a problémákat mi, e támadás formájában vigyük a parlamenti plenáris ülésre, ne pedig egy fordított helyzetet, hogy most mi írunk egy olyat, amit elfogadhatónak és racionálisnak tartunk, és utána mi kerülünk egy állandó támadott pozícióba, hogy centralizál, hogy nem akarom elsorolni.”¹⁶¹ Azt gondolta, hogy legyen valamilyen kompromisszum az ellenzéki pártokkal, de az így kialakított törvényjavaslatot ne a kormány, hanem a kulturális bizottság terjessze be. Így a kormánypártok tagjai is szabadon szedhetik majd szét az Országgyűlésben.

Mivel ezzel a miniszterelnök nem értett egyet, Surján elállt a javaslatától, Kulin Ferenc pedig a törvénytervezett mellett érvelt, mert nem lehetett tudni, hogy a következő ciklusban kedvezőbb, vagy kedvezőtlenebb feltételek között fogják benyújtani a javaslatot. Nem szólva arról, hogy az akkori törvény nélküli állapotot rosszabbnak vélte, mint egy „tökéletesen nem szabályozott” helyzetet.

Óvott attól, hogy ne terjesszenek be egy törvényjavaslatot, mert az egyértelműen a kormány kudarcát jelentette volna. Azt javasolta, hogy egy olyan jogszabályt kínáljanak elfogadásra, amely tartalmazza az európai közszolgálati médiára vonatkozó általánosságokat, így, ha ezt nem fogadja el az ellenzék, akkor rájuk lehet hárítani a felelősséget. És ezt követően egyből be lehet nyújtani azokat a témához tartozó jogi normákat, amelyekhez nem kell kétharmados többség.

Ezek között lényeges volt a frekvenciatörvény, amely egyszersmind a moratórium feloldását is jelentette volna. Amennyiben nem a médiatörvény részeként fogadják el, akkor az lett volna a kérdés, hogy miképpen osztják el a szabad frekvenciákat a jelentkezők között. Kulin úgy gondolta, hogy ezt a régi, azaz a rendszerváltozás előtti szabályozás alapján valamely minisztérium intézhette volna. Nyilván ez csak feltűzelte volna az ellenzéket, csakhogy ha egy általuk elutasított médiatörvény után következik ez a változat, akkor nehezebben kárhoztathatták volna a kormányt.

Antall nem akart ilyen politikai játszadozást, helyett olyan teljesértékű médiatörvényt akart beterjeszteni, amely „a lehető legjobb”.¹⁶² Amennyiben az ellenzék az elfogadható kompromisszumok mellett kialakított változatot is visszautasítja, akkor ez lehet majd a propaganda alapja is.

A médiatörvénnyel kapcsolatos késlekedésnek további kockázatai is láthatóvá váltak már 1992-ben. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem kulturális, hanem gazdasági érdekek csaptak össze a kérdésben. Nem volt mindegy, hogy milyen összetételű

¹⁶¹ Uo.

¹⁶² Uo.

politikai erő tudja átvinni a médiatörvényt a parlamenten, miközben a külföldi befektetők árgus szemekkel várakoznak. A lojalitásuk elnyeréséért is folyt a harc.

Nem sokkal az ülés után a köztársasági elnök elfogadta Csúcs László és Náhlik Gábor elnökhelyettesé jelölését. Ennek ellenére éppen az Egyesült Államokba készülő Hankiss kijelentette, hogy nem fogadja el Náhlik Gábort általános helyettesének. Erre csak a médiatörvény megszavazása után hajlandó.¹⁶³

Tehát az MTV elnökének immár az sem számított, hogy az általa sokszor egyedüli munkáltatójának nevezett államfő, Göncz Árpád megegyezett Antall József miniszterelnökkel a médiaalelnökök kinevezésében. Mit számított neki a két legfőbb közjogi méltóság, ha a függetlenségét érezte veszélyben?

Az ellenzék ekkor más leszámolt az egyébként kétharmaddal megszavazott kinevezési törvény előírásainak betartásával.

Ilyen körülmények között, az egyébként Csurka István által Antall figyelmébe ajánlott Náhlik Gábor – MTV alelnökké választása után – hamarosan önálló akcióba kezdett. A TV2 *Esti Egyenleg* című műsorával, az alternatív, ellenzéki irányultságú híradóval kezdte, mivel a szerkesztősége sokkal több forrással rendelkezett a TV1 *Híradóval*, vagy *A HÉT*-tel szemben. Közös gyártásvezetőt nevezett ki. Rádásul megtiltotta – a hír és a politikai műsorok kivételével – új programok megrendelését. Gyakorlatilag – mivel gazdasági szakember volt – az MTV pénzügyeit igyekezett felelősen rendbe tenni.

Hankiss erre fegyelmivel sújtotta a frissen megválasztott alelnököt. Csakhogy Antall szerint erre semmilyen joga sem volt.¹⁶⁴ Hiszen ismét a Kádár-korszakból még érvényes jogszabály szerint az MTV alelnöke egyben helyettes államtitkár is, akit csak a kormányfő vonhatott volna felelősségre.

Mindennek köszönhetően olyan helyzet alakult ki, amely immár tűrhetetlennek tetszett, és ezért az 1992. március 12-i kormányülésen téma lett Hankiss Elemér sorsa.

„A Televíziónál súlyosnak ítélem meg a helyzetet – fogalmazta meg a miniszterelnök. – Jogellenes állapot alakult ki Hankiss Elemér működése következtében. Az alelnök ellen indított fegyelmi eljárás, illetve fegyelmi határozat jogellenes, hasonlóan jogellenes a kiadott elnöki utasítás, illetve az alelnöknek megállapított feladatköri leírás. Ezekkel összefüggésben úgy gondolom, – és ehhez kérem a Kormány hozzájárulását –, hogy az Országgyűlés Kulturális Bizottságához fordulhassunk mint illetékes bizottsághoz, amelyik a 1990. évi LVII. tv. megfelelő paragrafusára történő hivatkozással megindítja tulajdonképpen a vizsgálatot. Ez a vizsgálat kiterjed a jogellenes állapot megállapítására, nyilvánvalóan ezt a Jogi Bizottságon keresztül tudja

¹⁶³ RÁCZ, 2018. 227.

¹⁶⁴ Uo. 233–234.

a Kulturális Bizottság megtenni, és amennyiben a jogellenes helyzetet megállapította a Jogi Bizottság, akkor ennek birtokában a Kulturális Bizottságnak meg kell állapítani, meg kell vizsgálni az alkalmasság kérdését.

Az előterjesztésünkben a hivatkozott jogszabályi rendelkezés és az előterjesztésünk világossá teszi, hogy ebben a felmentési elemek is megtalálhatók.”¹⁶⁵

A március 19-i kormányülésen Antall József már azt említette, hogy a kulturális bizottságtól kérte, vizsgálják meg az MTV elnökének alkalmasságát, a kulturális bizottság ennek a kérésének a véleményezésére kérte a parlament jogi bizottságát.¹⁶⁶

Egy héttel később ismét a médiatörvény-javaslatot tárgyalta a kormány. Ezúttal Kulin Ferenc kifejtette, hogy az ellenzék inkább a részvénytársasági formát javasolta, miközben a kormánypártok képviselői inkább közalapítványban gondolkodtak. Utóbbiak attól tartottak, hogy a részvénytársasági forma veszélyeztetné a közszolgálati működést. Ez még akkor is igaz, ha az igazságügyminiszter és többen is úgy vélték, hogy a részvénytársasági forma lett volna a megfelelő.¹⁶⁷

Kulin említette, hogy az MSZP-t képviselő Kósa Ferenc is az alapítványi formát támogatta, csakhogy a kulturális bizottság elnökének rá kellett döbbsennie, hogy Kósa az MSZP kisebbségben lévő véleményét tolmácsolta. És ez nyilván nemcsak egy témában volt így. Gyakorlatilag ez a tény – és közben a médiavezérekkel folyó harc – ismét előrevetítette a médiatörvény elfogadásának esetleges kudarcát. A miniszterelnök kifejtette, hogy szükség van a médiatörvényre, hogy megszüntessék azon állapotot, hogy az MTV és MR elnökei bármit megtegyenek, miközben a kormány képtelen ez ellen fellépni.¹⁶⁸

Elméletileg a törvény megszavazása után felállított Társadalmi Tanácsnak kellett volna elbírálnia a különböző parlamenti pártok és a kormány által jelölt médiaelnökök pályázatait, majd a tagjaik által kétharmados többséggel javasolt jelöltet, vagy jelölteket nevezhette volna ki a kormányfő. Antall nem lehetőséget, hanem jogot kívánt volna arra, hogy a miniszterelnök visszautasíthassa akkor is a kinevezést, ha csak egy jelöltet talált volna alkalmasnak a Társadalmi Tanács.

Végül a kormányülésen úgy döntöttek, hogy módosításokkal, megjegyzésekkel időszerű betervezni a médiatörvény javaslatot. Tették ezt úgy, hogy közben a kulturális bizottságra várt a médiavezérek meghallgatása.

¹⁶⁵ Az 1992. március 12-i kormányülés jegyzőkönyve. Napirend előtt. Tájékoztató a Magyar Rádió és a Magyar Televízió körül kialakult helyzetről.

¹⁶⁶ Az 1992. március 19-i kormányülés jegyzőkönyve. Az Országgyűlés Kulturális Bizottsága döntése a tv-elnök ügyében.

¹⁶⁷ Az 1992. március 26-i kormányülés jegyzőkönyve. Előterjesztés a rádióról és a televízióról szóló törvényjavaslatról.

¹⁶⁸ Uo.

1992. április 9-i kormányülésen immár harmadik olvasatban vizsgálták újra a médiatörvény javaslatát. Ezúttal aláhúzták, hogy Antall kérésének megfelelően rögzítették az elnökök kinevezési szabályait. Azaz a miniszterelnök egyértelmű jogkörrel rendelkezett. Amennyiben szükségét érezte nem kellett elfogadnia a Társadalmi Tanács által alkalmasnak talált jelölt pályázatát. Kinevezés helyett új pályázatot kellett kiírni.¹⁶⁹

A kulturális bizottság 1992 májusában először Gombár Csaba alkalmasságát vizsgálta meg, majd ugyanebben a hónapban kezdte el Hankiss Elemér ügyét is górcső alá venni. A fő kérdés elsősorban az volt, hogy élvezik-e még az MTR és MTV elnökei a politikai bizalmat. Valójában a meghallgatásoktól függetlenül az elektronikus média vezetői már rég elvesztették azt a konszenzust, amelyet annak idején egységesen megkaptak a parlamentbe jutott pártoktól. Ráadásul közjogi értelemben teljesen mindegy volt, hogy a kulturális bizottság, hogy dönt az elnökök alkalmassága kérdésében, a végső szót, akár a döntésükkel szemben is, a miniszterelnöknek kellett kimondania.

1992. június 17-én a kulturális bizottság kormánypárti többségének szavazatai alapján megvonták a politikai bizalmat Hankiss Elemértől, ezt megelőzően hasonló sorsra jutott Gombár Csaba is. Antall saját döntése alapján már májusban kezdeményezte Gombár Csaba felmentését, majd június 23-án Hankiss is Gombárhoz hasonlóan járt.¹⁷⁰

Természetesen Göncz Árpád nem fogadta el sem az MR, sem az MTV elnökeinek leváltását. Nem írta alá a miniszterelnök felmentési kérelmeit. Antall ismét az Alkotmánybírósághoz fordult. Ezzel befagyott az egész konfliktus, senki sem akart engedni.

Ez persze nem azt jelentette, hogy nem tudott volna tovább nőni a feszültség. Ugyanis az MDF alelnöke, Csurka István úgy érezte, itt az ideje, hogy ő is kiterítse a kártyáit. 1992-ben több levelet is írt Antallnak a médiaválság megoldásának ügyében. Létkérdésnek tartotta, hogy leváltsák Gombár Csabát a Rádió éléről. Elsősorban az SZDSZ-MDF paktumot hibáztatta a médiaháborúért, így egyre inkább Antallt is felelőssé tette.

Akkori gondolkodásának kvintesszenciáját a *Magyar Fórumban* 1992. augusztus 20-án megjelent munkája tartalmazta. Csakhogy ez a publikációja rengeteg gondot okozott magának a kormánynak is. Egyrészt Csurka úgy érezte, hogy hasonló helyzet alakult ki 1990-ben, mint 1945 után. Azaz a magyarság ismét nem a saját ura,

¹⁶⁹ Az 1992. április 9-i kormányülés jegyzőkönyve. Előterjesztés a rádióról és a televízióról szóló törvényjavaslatról.

¹⁷⁰ RÁCZ, 2018. 255.

ezúttal a régi rendszer képviselő, a szociáldemokraták, a liberálisok, a szabaddemokraták és a Fidesz léptek házasságra, hogy idegen érdekeket szolgáljanak. És kik, vagy mik voltak ezek az idegen érdekek? Az Egyesült Államok és Izrael – a New York, Tel-Aviv tengely – az IMF, a liberális zsidóság, akiket közösen a kommunizmus utódjainak tartott Csurka.

A kialakult helyzetért hibáztatta a kormányt is. Véleménye szerint az MDF vezette erőknél Magyarország függetlenségéért kellett volna harcolnia; a nemzeti célokért kellett volna politizálnia. És ha ez nem lett volna keresztülvihető, akkor a sajtó segítségével tájékoztatni kellett volna róla a magyarokat, a szavazópolgárokat.¹⁷¹ Ebbe pedig nem fértek bele sem Gombár, sem Hankiss, sem az intendánsaik. Az MDF alelnöke mindegyik eltávolítását követelte a miniszterelnöktől. Nem mintha ezért nem tett volna már így is sokat Antall József, hiszen konstataulta, hogy amíg az állapotok az MTV-ben és az MR-ben fennállnak, nem számíthat objektív tájékoztatásra.

A kormányt meg szeretne volna újítani, de úgy, hogy az MDF-é lett volna a vezető szerep, a kormány pedig csak azt hajtotta volna végre, amit az MDF kigondol. Amennyiben elvész a kormány ezeknek a döntéseknek a következtében, az MDF még erős maradhatott volna. Csurka hosszú távra tervezett, noha a kormányfőnek, mivel napi harcokat kellett vívni az ország talpra állításáért, talán szándékában állt volna így tenni, de ehhez egyszerűen nem volt elegendő a mozgástér.

Csurka nemcsak az MDF-et hozta nehéz helyzetbe, hanem a kormányt is, hiszen elaborátumának köszönhetően újra kezdődött az antiszemita vádak hangoztatása. Minden, ami a rendszerváltoztatás időszakában az MDF-et terhelte, ismét előkerült, mintha az 1990 és 1992 közötti évek sohasem lettek volna, másrészt a kormányfőt nyíltan bírálta Csurka István.

Hankiss Elemér MTV elnök úgy reagált ezekre az eseményekre, hogy a Csurka szította tüzre egy kanna olajat öntött. 1992. szeptember 28-án elbocsátotta a *Híradó* és *A HÉT* főszerkesztőjét, Pálffy G. Istvánt. Pedig tisztában volt vele, hogy Pálffy kvázi a kormány pártján álló személynek tekintik. Éppen ezért szerveződött az *Esti Egyenleg*, a TV2 alternatív hírműsora.

Az MTV elnök a döntését megindokolta az államfőnek és a kormányfőnek írt levelében. Lényegében Csurka zászlóbontásával magyarázta a történeteket.¹⁷²

Ezek után Chrudinák következett. Elbocsátására a Ion Iliescu román elnökkel készített *Panoráma* interjú szolgáltatta az indokot, mivel állítólag az elnök nem egye-

¹⁷¹ CSURKA István: Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán. *Magyar Fórum*, 1992. augusztus 20.2.

¹⁷² Hankiss Elemér levele Göncz Árpádnak és Antall Józsefnek. 1992. szeptember 28. *Magyar Fórum*, 1992. november 5. 12.

zett bele, hogy kommentárokkal szakítsák meg az interjút.¹⁷³ Ez erősen kétséges volt, Chrudinák tagadta az egészet. A logikus az lehetett volna, ha legalább a két újságírószövetség közül az egyik foglalkozik az üggyel. A jobboldalhoz közelebb álló MÚK etikai bizottsága nem is foglalkozott az üggyel, a MÚOSZ el sem készült állásfoglalásával, Hankiss meg sem várta azt, valamiért nagyon sürgős volt neki az ügy.

1992. október 15-én elküldte Chrudinákot is. Ráadásul Gombár is emelte a tétet, amikor már 1992 augusztusában kirúgta a *Vasárnapi Újság* éléről Győri Bélát. Bónuszként a szintén kormánypártinak számító Rózsa T. Endrétől is megszabadult.

Néhány röpke hét leforgása alatt az Antall által alkalmatlannak tartott médiavezérek eltávolították a kormányközeli főszerkesztőket.

Az egészen az sem változtatott, hogy időközben, 1992. június 10-én az Alkotmánybíróság újabb határozatot adott ki (36/1992 (VI.10.)). A szokásos módon a kormány és az ellenzék összekülönbözött az értelmezésében. A határozat leglényegesebb passzusai szerint nem lehetett a médiatörvény hiányával magyarázni a médiavezérek és helyetteseik kinevezéseinek elmaradását.

A médiavezérek és a kormány közötti nyílt ellentétek immár az utcán is megjelentek. Az objektív tájékoztatás hiánya, a médiaegyensúly elmaradása radikalizálta azokat, akik már amúgy is haragudtak az államfőre az időközben elbuktatott igazságtelti törvény miatt.

Ilyen körülmények között került sor 1992. október 23-án az 1956-os forradalom és szabadságharc megünneplésére, ahol a megemlékezés szónokának szerepét Göncz Árpád köztársasági elnök vállalta. A beszéde azonban füttykoncertbe fulladt, és a megdöbönt államfő az ünnepi szónoklata elmondása helyett azonnal távozott. Amint fentebb már vázoltam, ekkor már nem volt olyan *Híradó* műsor, amely árnyalhatta volna a helyszínről közvetítő *Esti Egyenleget*. Utóbbi egyértelműen neonáci fiatalokat mutatott, akik belefojtották a szót az államfőbe. Később azzal gyanúsították az *Esti Egyenleget*, hogy megvágta a felvételt, és csak a neonáci fiatalokat mutatta. 1993 októberében – akkor már Náhlik Gábor rendelkezett az elnöki jogkörrel – Bánó Andrást a műsor főszerkesztőjét és több munkatársát fegyelmissel sújtották. Bánót eltávolították, majd egy hónappal később az *Esti Egyenleget* is megszüntette Náhlik Gábor. Bánó perelte azokat, akik szerint csaltak a szalagok megvágásával. 2000-ben a bíróság megvédte őt, és elítélte támadóit, csak hogy nem azzal foglalkozott, mit tettek a felvételekkel – nem foglalkoztak sajtóetikai kérdéseikkel –, hanem hangsúly és véleménykülönbségnek állították be az egészet.

¹⁷³ Décsi: Chrudinák szerint Iliescunak nem volt feltétele. *Népszava*, 1992. október 3. 4. Idézi: Rácz, 2018. 221.

Az ellenzék természetesen teóriákat gyártott a füttykoncert kapcsán. Kitalálták és a baráti sajtójuk segítségével propagálták, hogy a füttykoncertet prezentáló nácik között ott voltak a Boross Péter által civilbe öltöztetett határőrök is. Ezt semmi sem bizonyította, de jól jellemezte a sajtóban kialakult helyzetet.¹⁷⁴

Feltehetően nem egy neonáci csoport miatt hátrált meg az államfő, hiszen a volt '56-os forradalmárok közül többen is jelenvoltak olyanok, akik egyáltalán nem szívelték az '56-os megtorlás során börtönbüntetésre ítélt államfőt. Azt az egykori forradalmárt, aki egyedül akart beszélni, más '56-os nem szólalhatott meg mellette.

Miután az államfő otthagyta az '56-os megemlékezést, néhányan a Magyar Televízió épülete előtt tüntetni kezdtek, és a médiaelnökök azonnali távozását követelték. A helyzet egyre kezelhetetlenebbé vált, utolsó próbálkozásként ismét hatpárti egyeztetés kezdődött azzal a céllal, hogy megegyezzenek egyrészt a médiatörvényről, másrészt a helyzetben követendő eljárásról, illetve a személyi kérdésekről.

Katona Tamás kapta a feladatot, hogy a kormány részéről igyekezzen megoldást találni. Ám az ellenzék nem bizonyult kompromisszumkésznek.¹⁷⁵ Az új médiaelnökök kinevezését kizárólag csak a médiatörvény kinevezése után képzelték el. Pedig Antall József és Göncz Árpád még 1992 szeptember 29-én megegyeztek, hogy a személyi kérdéseket, hatpárti egyeztetés útján, még a törvény elfogadása előtt igyekeznek rendezni. Ehelyett az ellenzék folyamatosan a teljes kétharmados médiatörvényről akart tárgyalni, miközben a személyi kérdések továbbra is megoldatlanok voltak.

Az eredménytelenség miatt Katona 1992. október 27-ével beszüntette a tárgyalásokat.¹⁷⁶ Így már Antall kezét sem kötötte az államfővel kimódolt „gentleman's agreement”. Tehát az volt a kérdés, hogy indítsanak-e fegyelmi eljárást a médiaelnökökkel szemben, hiszen Haraszti annyira „összerántotta” az ellenzéket, hogy képtelenség volt a kormánypártoknak legalább egy ellenzéki párttal összefogva elfogadtatni a médiatörvényt. Ez utóbbi jobb lett volna, mert akkor azonnal kezelni lehetett volna a személyi problémákat. Ám erre semmi esély nem kínálkozott.

A médiatörvényjavaslattal kapcsolatos egyeztetésekről nem lehetett lemondani, ugyanis az Alkotmánybíróság elkezdte vizsgálni az 1074/1974 (XI/18) Minisztertanácsi határozatot, amelyre kényszerűségből hivatkozott az Antall-kormány, azért, hogy minimális felügyeletet gyakoroljon az elektronikus média felett. Ráadásul az Alkotmánybíróság elmarasztalta a törvényhozást, mert még nem sikerült elfogadni egy olyan kétharmados jogi normát, amely szabályozta volna az elektronikus média működésének mindennapjait.

¹⁷⁴ RÁCZ, 2018. 268.

¹⁷⁵ Az 1992. október 29-i kormányülés jegyzőkönyve. Tájékoztató a média törvényjavaslattal kapcsolatos tárgyalásokról.

¹⁷⁶ Uo.

A taláros testület 1992. november 30-ig függesztette fel az 1074/1974 (XI/18) MT határozat további alkotmányos vizsgálatát. Ez azt jelentette, hogy a médiatörvénynek legkésőbb 1992. november 30-ig meg kellett volna születnie, vagy addig kellett volna legalább a személyi kérdésekben rendet tenni.

Az egyeztetések kudarca miatt Antall élt az 1974-es MT határozat nyújtotta lehetőséggel és ismét kezdeményezte Hankiss és Gombár felmentését, de ezúttal előre is gondolkodva – nehogy a köztársasági elnök azzal utasítsa el, hogy az elektronikus média működésképtelen az elnökök nélkül – Sára Sándort javasolta az MTV elnökének.¹⁷⁷

Sára politikai oldalaktól függetlenül elismert, komoly dokumentumfilmeket készítő rendező volt. Ennek ellenére nemet mondott rá az ellenzéki képviselők többsége, bár mindössze egyetlen szavazaton múlt (16:9), hogy elérjék a köztársasági elnök és a szabaddemokraták által kívánt kétharmados bizottsági többséget.¹⁷⁸

1992. novemberében semmilyen egyéb lehetőség nem maradt Antall számára, mint fegyelmi vizsgálat után elbocsátani az MTV és az MR elnökeit. Bőséges anyag állt a rendelkezésükre ahhoz, hogy megindítsák a fegyelmi eljárást.

Egyrészt Náhlik Gábor alelnök szolgáltatott muníciót ezekhez az eljárásokhoz. Antall József miniszterelnöknek egy levélben tudatta azokat a visszasságokat, amelyeket felfedezett a televíziónál. Ilyen volt a televízió reklámidő értékesítésével foglalkozó német–magyar vegyesvállalat az IP Budapest Kft. szerződése. Az értékesítésből eredő haszon 49 százalékát a külföldi befektetők vitték el.

Náhlik úgy érezte, hogy ez felesleges pazarlás volt, mivel, ha az MTV-nek lehetett volna saját reklámirodája, akkor a teljes nyereségből, a közel négymilliárd forintból tudtak volna új műsorokat gyártani.¹⁷⁹

Továbbá a költségvetési törvény sem engedte volna, hogy egy költségvetési szerv kvázi kamatmentes hitellel előfinanszírozza a produkciós irodáktól megrendelt műsorkészítéseket. Mindezért a kormány megbízta a dr. Pálok László által irányított csoportot, hogy vizsgálja át az MTV pénzügyeit, hogy a Televízió 1 milliárdos, amúgy zárolt támogatását odaítéljék-e vagy sem.

Pálok és társai több visszasságot is találtak. Ilyen előzmények után nem csoda, hogy a Balsai István igazságügyminiszter által vezetett vizsgálóbizottság felmentette Hankiss Elemért, csakhogy ezt – a szokásos módon – nem fogadta el Göncz Árpád köztársasági elnök.

¹⁷⁷ RÁCZ, 2018. 274.

¹⁷⁸ Uo. 277.

¹⁷⁹ OM AJ 13d. Médiaügyek (TV, Rádió) 1991-1994. Hungária Közalapítvány, Duna Tv. 1992. Dr. Náhlik Gábor levele Antall József miniszterelnöknek. 1992. október 14. Idézi: RÁCZ, 2018. 279.

Ilyen előzmények után, ahogy azt Kulin Ferenc sejtette, a médiatörvény javaslat az 1992. december 31-én végszavazáson elbukott. Ez a bukás kétségtelenül, mind a kormányzat, mind az ellenzék számára kudarc volt. Ezek után nem maradt más lehetősége a kormánynak, minthogy az országgyűlési többségét felhasználva megszüntesse az elektronikus média önálló költségvetési státuszát.

ZÁRSZÓ: A MÉDIAELNÖKÖK KORA

Ilyen előzmények után Gombár Csaba és Hankiss Elemér 1993. január 6-án felajánlották lemondásukat Göncz Árpádnak, aki ezt nem akarta elfogadni. Ezért különböző indokokkal fordult a miniszterelnökhöz. Az ellenzék érdeke volt ennek az állapotnak a fenntartása, és ennek megfelelően cselekedett az államfő is. Gombár esetében arra hivatkozott, hogy Antall javasoljon helyette új elnököt. Hankiss esetében azt állította, hogy mivel a fegyelmi ügye előbb kezdődött, mint a lemondása, meg kellene várnia annak az eredményét. Egyszerűen nem engedte őket távozni.

Gyakorlatilag így az alelnökök ideiglenesen megbízott elnökök lettek, miközben a már lemondott elnökök is időnként bementek az általuk papíron még irányított szervezetekbe. Két elnök helyett immár négy elnök dolgozott, vagy éppen nem dolgozott az elektronikus médiában.

Göncz ezenkívül egyeztetett a három ellenzéki párttal, majd a három kormánypárttal, hogy legyen médiatörvény. Az ellenzéki pártok természetesen támogatták az ötletet. Miközben az MDF frakcióvezetője, de a másik két kormánypárt képviselője is kifejtette az államfőnek, hogy mi lenne, ha végre elfogadná a médiaelnökök lemondását. Ez utóbbi történetet Antall József adta elő a kormány 1993. január 14-i ülésén.¹⁸⁰

Az államfő mosolyogva azt állította a kormánypárti képviselőknek, hogy nem ért az ilyen felmondási ügyekhez. Nem jogász. Antall megjegyezte, hogy csak jogi doktor. Ezért – kérte Göncz – egyezzenek meg az ellenzékkel a médiatörvényről és az új médiaelnökök személyéről, és akkor majd helyt ad Gombár és Hankiss felmentési kérelmének. Ez persze egy jogi abszurdum volt, hiszen engedélyezési joga nincs a felmondásnak, hanem csak tudomásul veheti az egészet. Ráadásul a köztársasági elnök véleménye szerint a felmentési kérelem az nem felmondásnak tekintendő. Holott ez a kettő egy és ugyanaz.

¹⁸⁰ A kormányülés 1993. január 14-i ülésének jegyzőkönyve. Tanácskozás a médiaelnökök lemondásával kapcsolatos helyzetről.

A kormány eközben mindent megtett, hogy a két elektronikus média pénzügyi stabilitását biztosítsa. Még arra is volt erejük, hogy a kisebbségi sorban élő magyarságnak megteremtsék a magyar nyelven, magyar híreket sugárzó Duna Tv-ét. Ez utóbbi csatorna ráadásul komolyan bővült is az elmúlt években. Mondhatjuk, hogy ez Antall József médiaörökségének legsikeresebb része.

Az egész médiaügy azonban roppant károkat okozott mind a kormánynak, mind az ellenzéknek. Sokan úgy gondolják, hogy az MDF ennek az egész ügynek köszönhetően veszítette el az 1994-es parlamenti választásokat. Akkor ezen logika alapján a médiaügyi vitákat leginkább irányító szabaddemokratáknak kellett volna nyernie a választásokat. Csakhogy az MSZP nyerte a választásokat. Az átmenet sok gazdasági és emberi kellemetlenséggel, nehézséggel járt, ezért a választók romantikát éreztek a Kádár-korszak iránt, ennek köszönhetően rászavaztak az MSZMP utódpártjára. A szabaddemokraták velük léptek szövetségre. A két párt együtt már rendelkezett kétharmados többséggel. A kormányzati pozícióból, kétharmados parlamenti többséggel már nem volt nehéz megoldani a médiatörvény ügyét. Göncz Árpád a választások után már elfogadta Gombár és Hankiss lemondását. Ez sokat elmond erről, és az egész ügyben az államfő szerepéről. A médiaegyensúly nem valósult meg. A jobb-közép oldalnak meg kellett teremtenie a saját elektronikus médiáját és sajtóját, mindent hihetetlen ellenszélben, ellenzékől kezdték végrehajtani. Ám ez már nem lehet ennek a történetnek a része.

Bár az nagyon szomorú, hogy manapság már mindenki kezdi elfelejteni az elbukott médiatörvény és az MR, MTV elnökeinek, alelnökeinek ügyeit, valamint a baloldali médiatúlsúlyt, amely mintha sohasem lett volna, mintha ez az egész csak mese lenne, és nem a múlt része. Ellenben a múlt mindig a jelen és a jövő részét képezi. Csak abban reménykedhetem, hogy a holnap újságírói, szerkesztői, médiamunkásai megértik majd a múlt tanulmányozásával, hogy miért realisabb az Antall-féle médiaegyensúly, mint az ellenzéki újságírással azonosított független média lázalmának erőltetése. De ki tudja? Az is lehet, hogy ennek a felismerése nem rövid összefoglaló íráson, írásokon fog múlni, hanem az újabb és újabb fájdalmas tapasztalatokon keresztül kristályosodik majd ki. Reménykedjünk...

SZÍNHÁZAK A VÁLTOZÁSOK KERESZTÚTJÁN

SZÍNJÁTSZÁS ÉS RENDSZERVÁLTOZTATÁS

A Kádár-korszakban, ha volt némi lehetőség kilépni a hivatalos nyilvánosság kereteiből, akkor leginkább a színház világában volt elképzelhető, de ez igazán csak a 80-as években volt tetten érhető, amikor a magyar szocializmus már annyi ellentmondással terhelődött, amely értelemszerűen megérintette a teátrumok világát. A színjelölés, mint műfaj, olyan egyszeri és megismételhetetlen alkotás, amely összeköti a nézőket és a színészeket, ahol együtt lélegeznek és közösen teremtik meg az atmoszférát. Mindez alkalmas volt arra, hogy olyasmi is megtörténjen az egyre kevésbé fojtogató diktatúrában, amely máshol elképzelhetetlen volt. Ráadásul a nézők behozták magukkal a témát az utcáról, azt a témát, amit kint nem beszélhettek meg, vagy nem olvashattak róla, mert egyszerűen nem volt szabad.

Ennek a társadalomnak legsikeresebb és legidőtállóbb görbe tükrét Spiró György *Csirkefej* címmel megírt darabja szolgáltatta. Az öregasszony, a tanár, a nő, a nevelőintézetből hazatérő fiú és barátja, apja, az iszákos munkásember és a tébláboló rendőrök gondolatai ma is kíméletlen őszinteséggel világítanak rá a korszak teljes abszurditására.

A Kádár-korszak elmagányosodásának drámája ez, egy atomizált társadalom utolsó segélykiáltása, ahol a rendőrök félnek, de ezt úgy kompenzálják, hogy félelmet okoznak, ahol a nők nem találják a helyüket, nincs társuk, ahol a munkások egyetlen kérése, hogy hagyják már békén őket, ha másmiatt nem, hogy nyugodtan tudjanak inni. És ott vannak a kamaszlányok, fiatal fiúk, akik már máshogy öltözködnek, más-hogy beszélnek, káromkodnak és már nem akarják érteni ezt a világot.

Még ezelőtt – 1971-ben – vitték színre Csurka István, az MDF későbbi politikusa *Döglött aknák* című komédiáját, amelyben Major Tamás egy horthysta osztályidegent, Kállai Ferenc, pedig egy bukott rákosista kommunista politikust, egy helyi kis-királyt alakított. Mindkettőjükön túllépett a Kádár-korszak. A két karakter az ideg-osztályon csapott össze, és mindkettőnek volt sérelme a másikkal szemben. Az egykori osztályidegen azért nem tudott lángossütő maszekvállalkozást indítani, mert a bukott kommunista politikus nem adott rá engedélyt. Utóbbi ráadásul felismerte benne azt a személyt, aki feljelentette őt a nyilasoknak. Egyikük sem értette a mási-

kat, miközben a Kádár-korszakkal kellett volna megbarátkozniuk, amelynek ekkor már nem volt szüksége rájuk. Így ők sem értették a világot.

Ez a világ azonban változni kezdett, és ez nem egészen olyan formát öltött, amely tökéletesen megfelelő lett volna a színházaknak, amelyek a II. világháború után mindig rászorultak az állam támogatására. A nyolcvanas évek közepétől csökkenni kezdett a nézőszám, s ahogy a szocialista blokk válságának köszönhetően az életszínvonal romlásnak indult, meredeken zuhant a színházak bevétele is. A nagyjából öt és fél millió eladott évi színházjegy közel ötmillióra mérséklődött.¹ Ez a trend gyakorlatilag a 90-es évek végéig folytatódott.²

Egyszersmind vége lett annak a világnak, amelyet annak idején Hofi is kifigurázott: a munkásbrigádok már nem az olcsó színházjegyek beszerzésével tudták le a kulturális kötelezettségeiket. A kultúra helyett egyre inkább a megélhetéssel kezdtek el törődni. Az iskoláknak szánt előadások készítése is költségesebb lett, mindez logikusan csökkentette a színházlátogatások számát.

Érdekes ellentmondás, hogy miközben a színházlátogatók száma meredeken csökkent, a színházak száma lassacskán nőtt. Ez persze azt jelentette – figyelembe véve az egyre növekvő jegyárakat is –, hogy a kormánynak és a rendszerváltoztatás után az önkormányzatoknak egyre nagyobb anyagi dotációt kellett nyújtania.

1989-ben 44 teátrum várta a különböző csatornákon érkező összegeket, hogy zavartalanul folytathassák a munkájukat.

Már a rendszerváltozást megelőzően alakult egy olyan színház, amely kisszövetkezeti formában, korabeli vállalkozásként, önfinanszírozásból képzelte el a jövőt. 1982-ben így alakult meg a Hököm Színpad, majd a nevét Karinthy Színházra változtatva folytatta a tevékenységét. Csakhogy a rendszerváltoztatást követően az volt a probléma, hogy a vállalkozásként üzemeltetett színház nem igazán tudott sikeresen pályázni a művészeti alapok elnyerése reményében. Ennek köszönhetően az MDF vezetésével megalakított koalíciós kormánytól a teátrum vezetője Karinthy Márton több levélben is kérte a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Színházművészeti Főosztálya anyagi segítségét.³ A Főosztály feladata volt, hogy a számára biztosított 100 millió forintos alaphoz próbálja egy-egy előadás megvalósulását elősegíteni.

¹ Így fogyasztottunk a Kádár-rendszerben. *Múlt-Kor Történelmi Magazin*, <https://mult-kor.hu/csaloka-joletben-elt-a-tarsadalom-a-szocialista-lager-legvidamabb-barakkjaban-20211001?pldx=2> (letöltve: 2022. október 6.)

² BÁRDOSI Mónika – LAKATOS Gyuláné – VARGA Alajosné: *Találkozások a kultúrával 4. A kultúra helyzete Magyarországon*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet, 2005. 75.

³ A Főosztály levéltári anyaga: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár [a továbbiak: MNL OL], Művelődési és Köznevelési Minisztérium Színházművészeti Főosztály [a továbbiakban: MKM SZMF], XIX-I-9-al.

A Karinthy színháznak azt tanácsolták, hogy forduljon az időközben megválasztott helyi önkormányzathoz, amely talán tud segítséget nyújtani. Csak azt kellett elérni, hogy a Budapest XI. kerületi önkormányzat sajátjának ismerje el a színházat. Ennek ellenére az alaphól 1 millió forint támogatást kapott a színház, hogy megvalósíthassák a *Moreto: Dianna donna* című művének bemutatóját.⁴

A Karinthy Színházon kívül 1982-ben egy másik kisszövetkezeti színház is alakult Magyar Színkör Színházi Kisszövetkezet néven. A Romhányi László vezette vállalkozás 1985-ben egy kőszínházat igyekezett felépíteni a Népligetben. Kezdetben tavasztól-őszig tartó működést terveztek. Amolyan fűtés nélküli nyári színházban gondolkodtak.⁵ Az épület alakjáról Jurta Színháznak keresztelték el a teátrumot. Később már állandó színházként és mellé épített szolgáltatásokat kínáló együttesként tervezték a projektet.

Az építkezéshez természetesen kaptak állami engedélyt és feltehetőleg kisebb támogatásokat is, de Romhányi javarészt a saját pénzét is a Jurta Színházra fordította, illetve a kisszövetkezet bankhiteleket vett fel. A színpadhoz csatolva kisebb épületeket is felhúztak, irodák és üzletek számára. A Jurta vezetője ezeknek az üzemeltetésére befektetőket keresett.⁶

A Jurta Színház 1987. április 10-én kezdte meg nem túl sikeres működését. Két nappal később „technikai okok” miatt be is kellett zárniuk, mert gyakorlatilag csak nyolcvan százalékban készült el az épület. Beázott és szigetelési gondok is akadtak. Tűzrendészeti okok – a tűzcsapok sem voltak üzemképesek – miatt sem kapták meg azonnal az előadások tartásához szükséges engedélyt.⁷

Elsősorban magyar drámai darabokat tűztek műsorra. Az elmaradozó előadások helyett hamarosan az egyre inkább mozgolódó ellenzék otthona lett a Jurta. Rendszeres politikai előadások, gyűlések, pártkonferenciák és megbeszélések színhelyéül szolgált. A népligeti teátrum neve ezzel a tevékenységgel örökre beírta magát a rendszerváltoztatás történetébe.

A színészek, színdarabírók is részesei voltak az új időknek, egyre aktívabban politizáltak és jelentek meg a korszak végének fontos eseményein. Csurka István író az MDF mellett köteleződött el, Bánffy György színész is, előbbi az MDF alelnöke és országgyűlési képviselője is volt, utóbbi képviselőként és a kulturális bizottság tag-

⁴ MNL OL MKM SZMF XIX-I-9-al. Fekete György államtitkár-helyettes levele Karinthy Mártonnak, 1991. november 21.

⁵ [A szerző megnevezése nélkül]: Jurták a Népligetben. Nyári Kőszínház a fakoronák alatt. *Vasárnapi Hírek*, 1985. augusztus 11. 6.

⁶ A Magyar Színkör tulajdonostársat keres. *Magyar Hírlap*, 1985. október 24. 7.

⁷ BENCZE SZABÓ Péter: Ma délelőtt kérdeztük. Miért zárt be a Jurta Színház? *Esti Hírlap*, 1991. április 14. 13.

jaként politizált. A szabaddemokraták oldalán végzett politikai tevékenységet Darvas Iván és Fodor Tamás. Darvas országgyűlési képviselőként négy évig volt a „Tisztelt Ház” tagja. Fodor Tamás nemcsak képviselőként, hanem Bánffy Györgyhez hasonlóan a kulturális bizottságban is képviselte a szabaddemokratákat.

Nagy Attila 1990–1992 között, haláláig az MSZP parlamenti képviselőjeként dolgozott. Érdekes azonban megjegyezni, hogy néhány színpadi ember volt országgyűlési képviselő a Kádár-korszakban is. De ez akkoriban sokkal inkább a kommunista politikai vezetés „kérésére” betöltött társadalmi rangnak, mint tényleges politikai funkciónak számított. Azok a színészek, akik még a Kádár-korszak előtt komolyabb politikai funkciót is betöltöttek – Major Tamás és Gobbi Hilda – a nyolcvanas években elhunytak.

A rendszerváltoztatás során kialakult helyzetben többen is vállaltak valamiféle társadalmi szerepet. Cserhalmi György 1989. március 15-én a Szabadság téri MTV székház előtt felolvasta a 12 pontot. Sinkovits Imre és Hegedüs D. Géza az arcukat adták az ellenzéki pártok politikai kampányához.⁸

A szokásos kérdés, hogy mennyiben akadályozza a politikai tevékenység egy színész napi munkavégzését, és vajon mit szólnak ehhez a nézők? Kit fognak látni a színpadon, a politikust, vagy az adott színdarab egy karakterét? Mi lesz a fontosabb a színházban: az alkotás és a művészet vagy a politikai propaganda? Ez a kérdés a mai napig nem oldódott meg, sőt nagyobb feszültségeket okoz, mint valaha. Politikai szempontok alapján nem lehet megítélni a tehetséget és a zsenialitást, miközben a politizáló tehetség elveszítheti a közvélemény és a hatalom támogatását. Talán ez az egyik legellentmondásosabb öröksége a rendszerváltozásnak.

A SZÍNHÁZAK FINANSZÍROZÁSI KÉRDÉSEI

Az 1990-es esztendő legfontosabb kormányzati teendője a költségvetés megalkotása és elfogadtatása volt. Ennek egy kisebb szeletét képezte a színházak ügye. A finanszírozás kapcsán kialakult vitákból képet kaphatunk a színházaknak nyújtott támogatásokról, amelyek nem jelentettek visszalépést az előző időszak politikájához képest. A kormányszaknak szerencséje volt, hiszen az önkormányzati törvény alapján nagyon sok színház a helyben választott képviselőtestületekhez került. Az 1991-es esztendőre gyakorlatilag csak néhány, de mindenképpen jelentősebb teátrum tartozott a művelődési minisztériumhoz. Nota bene ez az állapot tulajdonképpen

⁸ Szűcs Katalin Ágnes: *Rendszerváltás a színházban*. Budapest, Balassi, 2017. (A továbbiakban: Szűcs, 2017.) 64.

a Németh-kormány idején is hasonlóan működött, akkor a megyei tanácsoknak kellett volna gondoskodniuk a helyileg hozzájuk tartozó teátrumokról. Kiegészíthették a jegyeladások után járó állami normatív támogatást.

A kulturális bizottság előtt 1991. december 13-án Csereszyás László művelődési államtitkár-helyettest lehetett kérdezni a költségvetési tételekkel kapcsolatban.

Kulin Ferenc [MDF] érdeklődésére Csereszyás kijelentette, hogy mindössze néhány színházat finanszíroznak alapítványokon keresztül. Ezek a Nemzeti Színház, a Játékszín, a Népszínház és a Rocksínház voltak.

A többiek elsősorban normatív támogatásban részesülhettek. A budapesti önkormányzathoz tartozó színházak háromszáz forintot kaptak nézőként, vidéken egyharmaddal több pénzzel próbáltak segíteni, így ott 450 forint normatív támogatást nyújtottak minden egyes néző után.⁹

Kérdés lehet, hogy ez sok volt vagy nem? Nyilván nem volt elegendő, mivel a művészetre szánt összegek egyik tulajdonsága, hogy azok sohasem elegendők. Ám egy átalakulásban lévő, nagy gazdasági problémákkal küzdő országban még így is bőkezűnek volt mondható, annál is inkább, mert egy évvel korábban – a Németh-kormány idején – ez az összeg egységesen és valamennyi színházra vonatkozóan 230 forintot tett ki.¹⁰ Nyilván az infláció és az emelkedő jegyárak miatt szükség volt a normatívák folyamatos növelésére.

A Művelődési Minisztérium természetesen egyes színdarabok támogatására, bemutatására rendelkezett egy százmilliós alappal is, amely biztosította, hogy a kormányzat a számára kedves ötleteket támogassa.¹¹ Az előző korszak utolsó esztendejében ez a támogatás 300 millió forintot tett ki.

Mindenesetre a központi költségvetés számára vitathatatlanul nagy könnyebbséget jelentett, hogy az önkormányzatoknak kellett finanszírozni a saját színházait. Különösen a kormánypártok által elvesztett 1990 őszi önkormányzati választásokat követően jött jól, hogy nem nekik, hanem a tanácsok helyébe lépő képviselőtestületeknek kellett egy forrásszegény időszakban áldozni a kultúrára. Ráadásul a normatív támogatás megszerzése miatt a színházaknak olyan műsorokat kellett készíteniük, amelyekkel becsalogathatták a nézőket. Ezeket az összegeket az önkormányzatok

⁹ Országgyűlés Kulturális, tudományos, felsőoktatási, televízió, rádió és sajtó bizottsága [a továbbiakban OKB] 1991. december 13-i ülésének jegyzőkönyve. 342. In: Országgyűlési Könyvtár. Magyar Parlamenti Gyűjtemény (digitális). Bizottsági jegyzőkönyvek. [A továbbiakban: OK] https://dlib.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=499696.xml&dvs=1664794849577~379&locale=hu_HU&search_terms=dt2bjk%2520bjk34%2520a090%2520sz%C3%ADnh%C3%A1z&adjacency=N&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true (letöltve: 2022.október 3.)

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 314.

tudták kiegészíteni. Persze kérdés volt, hogy ezt majd mennyire tudják megtenni. Ezt ki kellett tapasztalni, nyilván erről is szólt az 1991-es esztendő.¹²

Külön tételt képviseltek a művelődési otthonok. Ezek sorsa is lényeges volt, ugyanis a művelődési házak helyi kulturális központként is működtek, és olykor ideiglenes színpadként szolgálták a színjátszást; nem véletlen, hogy az ellenzék tudni akarta, hogy pontosan mekkora normatív támogatást kapnak a kormányzattól. Vitányi Iván [MSZP] ezt akarta pontosan feltérképezni.

Nehezményezte, hogy a művelődési otthonok működtetésére vonatkozó költségeket – amelyek elmondása szerint legalább hárommilliárd forintot tettek ki – sehol sem találta a költségvetési tervezetben. Csak azt konstataálta, hogy a Belügyminisztériumhoz tartozó pénzalapoknál csak a művelődési otthonokban működő színházak normatív támogatása lett feltüntetve.

Úgy tűnt, azért sikerült a minisztériumi álláspontot nagyjából feltérképezni a kulturális bizottság tagjainak.

Ennek ellenére további kérdések is felmerültek az egy héttel későbbi tárgyalások során. Ebben az időszakban sokan úgy látták, hogy a sikeresebb színházakat esetleg privatizálni lehetne. Ezzel egyrészt kímélték volna a központi költségvetést, másrészt biztosították volna a fejlesztéseket is. Elsősorban a Rocksínház és a Népszínház – utóbbi kezdetben a Déryné Színház volt –,¹³ a Várszínház – amely később a Nemzeti Színházhoz került – eladásának a lehetőségét fontolgatták. Ez elméletben része volt a költségvetési törvénytervezetnek, ami azt jelentette volna, hogy megvalósulása esetén elestek volna a kulturális alap pályázati összegeitől.¹⁴

Ez kifejezetten zavarta Bánffy György színészt, az MDF tagját, aki a kulturális bizottság tagja volt.

„Sajnos mindenki tudja, hogy nincs olyan színház a világon, amelyik úgy működtethető, hogy saját magát fenntartsa, még a Rocksínház sem. A Népszínház pedig kifejezetten közművelődési feladatokat is ellát, a népi operával és a tájolási rendszerével, tehát azt a támogatást csökkenteni bűn volna véleményem szerint.”¹⁵

¹² Uo. 313.

¹³ Névváltozás után Budapesti Kamaraszínházként működött.

¹⁴ OKB 1991. december 20-i ülésének jegyzőkönyve. 264. OK https://dlib.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=499697.xml&dvs=1664892535432~972&locale=hu_HU&search_terms=dt2bjk%2520bjk34%2520a090%2520sz%C3%ADnh%C3%A1z&adjacency=N&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true (2022. október 4.)

¹⁵ Uo. 265.

Bretter Zoltán szabaddemokrata képviselő úgy vélte, hogy amennyiben megtörténik a privatizáció a Népszínház bármely részében, attól még pályázhatnak a dotációkra és így nem esnének el a támogatásoktól sem.¹⁶

Cseresznyés László a Művelődési Minisztérium részéről elméletileg támogatta volna a privatizációt, hiszen így több összeg jutott volna másra, csak hogy egyik színház megvételére sem volt jelentkező. A felvetés így egyáltalán nem volt aktuális. A minisztérium nem akarta elengedni a színházak kezét. Nem volt ilyen terv. Ameddig nem jelentkezett vevő, addig fent kívánták tartani számukra a támogatások rendszerét.¹⁷

Igaz, hogy nem hirdették meg a színház privatizációt, de olyan előfordult, hogy magától jelentkezett befektető vásárlási szándékkal. Cseresznyés példának hozta fel a Postabankot, amely a Játékszín megvásárlására úgy jelentkezett, hogy senki sem akarta eladni.

Úgy tűnik, hogy különösen a szabaddemokrata és a fideszes képviselők szorgalmazták a színházak privatizációját.

Molnár Péter [Fidesz] sommás véleménye szerint: „Ha meg lenne hirdetve, akkor lehet, hogy lennének jelentkezők.”¹⁸

Kulin Ferenc [MDF] elnökként azonnal reagált erre a felvetésre, mondván: nem fenyegeti-e véletlenül a színházakat – a minisztériumhoz tartozó négy színházra gondolt – a megszűnés veszélye akkor, ha nem jutnak elegendő forráshoz? Úgy vélte, lehet a januárt sem élik meg, mielőtt – nagyon szimpatikus módon – eladnák egyiket-másikat.¹⁹

Végül Molnár Péter javaslatára belekerült a tervezetbe annak lehetősége, hogy miután az esetleges privatizáció megkezdődik, mód adódjon a költségvetési támogatásuk elvonására. Egyébként ezt a szövegváltozatot a kulturális bizottság valamennyi tagja támogatta.

A vita egészének lefolyásából jól érezhető, hogy a kulturális bizottság és a kormányzat igyekezett minden lehetséges eszközzel támogatni a színjátszást, csak hogy egy olyan időszakban kellett ezt tenniük, amikor az ország ezer sebből vérzett, és rengeteg – főként gazdasági jellegű – probléma várt azonnali megoldásra. Ez érezhető volt a Művelődési és Köznevelési Minisztériumot és a Pénzügyminisztériumot képviselő meghívottak részéről is. Egyszerűen ebben az időszakban nem lehetett többet tenni a működésük érdekében. Ráadásul súlyos örökség terhelte az új rendszert.

¹⁶ Uo. 266.

¹⁷ Uo. 267.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 268.

Még az Antall-kormány megalakulása előtt, az előadások támogatására szolgáló minisztériumi alap felhasználását utólag ellenőrizte az Állami Számvevőszék [ÁSZ]. A jelentésük 1989 és 1990 között időszakkal kapcsolatos megállapításai alapján tervezhetett az új Művelődési és Közoktatási Minisztérium. Ez a dokumentum segít bennünket megérteni mindazokat a problémákat, amelyekkel szembe kellett néznie az új, demokratikus rendszernek.

A támogatást felhasználó színházak teljes működését vizsgálták meg. Ám nemcsak az 1989 és 1990 között keletkezett, hanem a hároméves teljesítménymutatóikat is felhasználták megállapításaik megfogalmazásához. Összefoglaló véleményük szerint az alapból részesülő valamennyi színházra jellemző volt a nézőszámok erőteljes csökkenése, a bevételeik stagnálása, az átlaghelyárok növekedése, és ezzel együtt a minisztériumtól kapott támogatásaik folyamatos növekedése. Éppen ezért abból indultak ki, hogy „az érvényben lévő finanszírozási rendszer a tapasztalatok alapján nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, negatív hatásai erőteljesek.”²⁰

Lényegében a Németh-kormány időszakában a 300 millió forint támogatás nem pályáztatások útján került szétosztásra a színházak között. Nem versenyhelyzet során lehetett elnyerni az alapból biztosított összegeket. Ezenfelül a közvetlenül a minisztériumhoz tartozó színházak 24 millió forintot kaptak a minisztertanácsi forrásokból, amelyet gyakorlatilag a Pénzügyminisztérium csoportosított át és biztosított a Művelődési Minisztérium számára.²¹

A megyei tanácsok számítottak arra, hogy a területükön működő színházak részesülni fognak a 300 milliós alapból, gyakorlatilag ezzel egészítették ki a működéshez szükséges költségeiket. Ezáltal nem volt közvetlen kapcsolat a színházi bemutatók és az elméletileg azt segítő alap összegei között. Kivételt képezett a Szegedi Szabadtéri Játékok és egy némely budapesti színház.²²

1990-ben kiderült, hogy a színházjegy-eladások után járó normatív támogatást is sikerült elkalkulálni. Budapesten 116 millió forintos többlet, míg vidéken 331 millió hiány keletkezett. Ekkor azt gondolták, hogy a minisztérium egyszerűen adja oda a teljes bemutatókra szánt alapot a vidéki színházaknak, ezzel 31 millió forintra mérsékelve a hiányt. Kétségesse vált, hogy mennyire lehet előre megtervezni a várható nézőszámokhoz járó támogatást.

Ráadásul az 1988-as esztendő színházlátogatási adatait vették figyelembe. Ez a főváros esetében azt jelentette, hogy 2 505 027 fő után 576 millió és 167 ezer forint támogatásban részesültek összesen az itteni teátrumok. Csakhogy 1990-ben jelentő-

²⁰ MNL OL MKM SZMF XIX-I-9-al. HAGELMAYER István (az ÁSZ elnöke): Összefoglaló jelentés, a színházi bemutatók pályázati úton történő támogatásának ellenőrzéséről, 1991. május. 30.

²¹ Uo.

²² Uo.

sen csökkent a nézőszám, a fővárosban 186 766 fővel kevesebben váltottak színházjegyet a tervezetnél. Ez azt jelentette, hogy Budapesten majdnem 43 millió forint jogtalan támogatást sikerült bezsebelniük a színházaknak.²³

Vidéken a nézőszámok csökkenése mellett a költségek drasztikus növekedése jelentette a legfőbb problémát. Ennek köszönhetően 5 vidéki megye jelezte a színházak finanszírozásában jelentkező komoly hiányt, és kérte a Művelődési Minisztérium bemutatókra szánt alapjából a támogatást.

A gondokat tovább fokozta, hogy 1990 januárjában a Színházművészeti Szövetség nem helyezte az alaphoz pályázatok útján történő hozzáférést. Nem értettek egyet a kultúrpolitikai elvekkel, „nem tartott[ák] lehetségesnek egy szakmai zsűri összeállítását”.²⁴ Azt javasolták, hogy 100 millió forinttal egészítsék ki a támogatást. További 200 millió forintot a vidéki színházak között szerettek volna szétosztani.

A 300 milliós alap sorsát színházigazgatókból álló bizottságra bízta volna. Kisebbségi módosításokkal a javaslatokat elfogadták. Végül egy szakmai kuratórium osztotta szét az összegeket. A vidéki színházak 226 millió forintot kaptak, ez 12,5 millió forinttal volt kisebb az igényelt összegnél, a budapesti teátrumok 50, míg a tárcához tartozó színházak 24 millió forintot kaptak hozzá.

Gyakorlatilag ezzel megszegték a költségvetési törvényt. Nem volt pályázat és a tárcaszínházak is részesültek a 300 milliós összegből. Ezt minisztertanácsi határozattal is megerősítették.

A tanácsok időszakában is létezett a Fővárosi Színházi Alap, amelyet még 15 millió forintból, 1987-ben hoztak létre. 1990-ben már 44 milliót osztottak szét a fővárosi új utakon járó, kísérleti, stúdió és alternatív színházi vállalkozások között. Ehhez valóban pályázat után lehetett hozzájutni, amelyet egy szakmai kuratórium bíralt el.

A fővárosi színházaknak járó 50 millió forint támogatást ebbe az alapba helyezték. Így összesen 94 millió forintnyi összeg áll rendelkezésre. 1990-ben 78 pályázatot nyújtottak be, amelyből 64 esetben ítélték meg a támogatást.

A legégetőbb gondot azonban az jelentette, hogy nem volt olyan törvény, amely színházak fenntartására kötelezte volna az államot és az önkormányzatokat.

A fentiek figyelembevételével az ÁSZ azt javasolta, hogy a költségvetésbe pótolják vissza, mind a 300, mind a 24 millió forintot. Ezek után tervezzék meg a célokat és a finanszírozást, amely legyen megosztott az önkormányzatok és a minisztérium között; tehát garantáltan vegyes legyen a finanszírozási rendszer. Írjanak ki olyan pályázatokat, amelyek tartalmazzák a „saját források arányát és a számonkérés módját.”²⁵

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

Ilyen körülmények közepette kellett megtervezni a színházak finanszírozását.

Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszter levélben válaszolt az ÁSZ felvetéseire. Először is rámutatott, hogy a Németh-kormány által törvénytelenül felhasznált 24 millió forint támogatást nem tudják visszafizetni az ország kasszájába, mert az már nem áll a rendelkezésükre. Másodsorban arra hívta fel a figyelmet, hogy a pályáztatási módszert nem lehetséges betartani, mert maga a jelentés is utalt arra, hogy ez az ötlet a szakma ellenállásába ütközött. Nem lehetett arra számítani, hogy ebben változott volna a véleményük.²⁶

Mindez azt is jelentette, hogy bármilyen változtatási kísérlet automatikusan torokkolhatott olyan ellenkezésbe, amelyet nem, vagy alig lehetett kezelni. A művészeti időszakos hisztériák okait a demokratikus változással együtt járó szabadverseny következményeiben kell keresnünk. Nem is beszélve a hosszú évtizedek alatt meggyökeresedett sajtóságos szakmai „diktatúráról”, amely nem igazán engedte, hogy a céhből bárki is kiénekeljen, vagy netalán önálló, komolyabb sikereket érjen el.

Ezt a szakmai féltékenységet a változásokkal járó létbizonytalanság csak felerősítette. Ez nem is csoda, hiszen a Kádár-korszak utolsó éveiben egyre több lett a szerződés- és állás nélküli színész. Sokan szabadfoglalkozású előadóként folytatták pályájukat, kockáztatva a nyugdíjukat. Ráadásul a rendszerváltoztatás után többen munkanélküli segílyt sem kaphattak. A színészekkel túlszűfolt pálya miatt a minisztérium nem vállalhatta, hogy a szakmai szervezetek nélkül döntsön az ügyekben. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium csak a közvetítés lehetőségét tudta felajánlani.²⁷

A szakmai szervezeteket azok is zavarták, akik önállóan próbáltak boldogulni. Ide tartozott a már emlegetett Karinthy-Színház és a Jurta történeteinek kívül a kecskeméti Ciróka Bábszínház is.

Az 1950-es évek végén alapított amatőr bábszínházat az 1986–1987-es évadban a kecskeméti Katona József Színházhoz csatolták. Az első két évadban megszokott helyén, az Erdei Ferenc Művelődési Központban tartotta meg az előadásait. Több, mint húszezren látogattak el az immár hivatásszerűen működő csoporthoz. A rendszerváltozás két meghatározó esztendejében, 1988 és 1989 között a felére csökkent az eladott jegyeik száma. Leginkább anyaintézményük, a Katona József Színház volt ezért a felelős, hiszen ekkor már igen sikeres nemzetközi fesztiválszerepléseket is fel tudtak mutatni. A feszültség egyre csak nőtt, mivel a Katona Színház egy előadásának „véletlenül” mozdíthatatlanra tervezett díszletei miatt a helyben is nagyon kedvelt

²⁶ MNL OL MKM SZMF XIX-I-9-al. Andrásfalvy Bertalan levele a Hagelmayer Istvánnak az ÁSZ elnökének, 1991. június 13. l

²⁷ MNL OL MKM SZMF XIX-I-9-al. Fekete György államtitkár levele a Szabadfoglalkozású Színészek és Előadóművészek Szakszervezete számára, 1991. október 8.

bábszínház heteken át nem tudta megtartani az előadásait. A helyi tanács többször is próbálta békéltetni a feleket, de ez nem vezetett eredményre, ezért a Ciróka felmondott a Katona József Színháznak.²⁸

Alapítványi társulatként folytatták működésüket, a Soros Alapítvány, a tanács és a helyi üzemek is támogatták őket. Fél év alatt 21 532 néző váltott jegyet előadásaira, csak hogy mivel nem voltak önkormányzati színház nem járt nekik a normatív támogatás, ennek köszönhetően 5 és fél milliós hiányuk keletkezett.²⁹

1991-ben a Belügyminisztérium Gazdasági Főosztálya javasolta Hideg Antal alpolgármester számára, hogy a Ciróka váljon a kecskeméti önkormányzat bábszínházává.^{30 31}

Hideg Antal alpolgármester előterjesztése szerint a bábszínház vállalta, hogy a folyó évben kapott 6 millió forint rendkívüli önkormányzati támogatást 1992-ben visszatérítik, ugyanis 3700 bérletes nézővel rendelkeztek. Ráadásul a tíz évnél fiatalabb kecskeméti gyermekek átlagosan két előadásukat nézték meg évente. (Itt most eltekintenek annak ismertetésétől, hogy a bábszínházba járás, több szempontból is a felnőtt színházba látogatás előszobájának tekinthető.)

Az alpolgármester előterjesztése célba ért, a Ciróka így megmenekült, sőt ma is látogathatóak az előadásai. 1992-től két évente a szervezésükben kerül sor a Magyarországi Bábszínházak találkozójára.

Külön figyelmet érdemel, hogy az Antall-kormány idején alakult meg a magyarországi angol nyelvű színjátszás zászlóshajójának tekinthető MERLIN Színház. 1990. december 18-án ebben az ügyben írt levelet Jordán Tamás és Lázár Katalin.³² A Fővárosi Önkormányzat kétfélmillió forinttal járult hozzá a színház működéséhez. A MERLIN a mai napig is sikeresen működik, és időközben komoly zenei műhelyé is fejlődött.

Sajnos a gazdasági helyzet, az infláció és a munkanélküliség nem tette lehetővé a színházakra szánt támogatások jelentős növelését. Bár annak is örülni lehetett, hogy 1993-ra már 200 millió forintba tudták növelni a bemutatókra szánt támogatási alap összegét. Ennek elosztásáról egy szakmai kuratórium döntött, amely 100 millió forintot a budapesti, 100 millió forintot a vidéki színházakra szánt.³³

²⁸ MNL OL MKM SZMF XIX-I-9-al. Hideg Antal alpolgármester előterjesztése a Kecskeméti Megyei Jogú Város Képviselőtestületének 1991. február 4-i ülésére.

²⁹ Uo.

³⁰ MNL OL MKM SZMF XIX-I-9-al. BM Önkormányzati Gazdasági Főosztály levele Hideg Antal kecskeméti alpolgármesternek, 1990. december 20.

³¹ Uo.

³² MNL OL MKM SZMF XIX-I-9-al. Lázár Katalin és Jordán Tamás levele a Művelődési és Köznevelési Minisztériumnak, 1990. december 18.

³³ MNL OL MKM SZMF XIX-I-9-al. Magi István osztályvezető levele, 1992. augusztus 26.

Ilyen körülmények között nem lehetett remélni, hogy a magyar színházügy már a Kádár-korszak idején is sokszor lesöpört kérdését, a Nemzeti Színház számára méltó épület felhúzását is megoldják. Egyeseknek az volt az ötlete, hogy 50 évre szóló bérletek előre megváltásából, azaz közadakozásból teremtsék elő a szükséges összeget.³⁴

Ráadásul a Művelődési és Köznevelési Minisztériumot színházügyben a határon túli magyar teátrumok is állandóan keresték. A számukra megjelenést biztosító Határon Túli Magyar Színházak Fesztiváljának támogatása mondhatni becsületbeli politikai ügy volt.

NÉMI PENGEVÁLTÁS A NEMZETI SZÍNHÁZ IGAZGATÓI SZÉKE KÖRÜL

A következő eset, részletesebb elemzését azért ítélem hasznosnak, mert azt mutatja be, hogy milyen körülmények között lehetett egyáltalán belenyúlni a magyar színházi élet évtizedeken át formálódó személyzeti ügyeibe a rendszerváltozás után. Semmi sem ment könnyen ebben a kérdésben.

A művészvilág fokozottan érzékenyen reagált minden olyan változtatásra, amelyet a politika generált. A korszakban jellemzőek voltak a hisztérikus reakciók, még abban az esetben is, ha volt alapja a bekövetkező személycseréknek.

Ennek a mélyén persze az MDF vezette kormánypárttal szembeni komoly művészeti fenntartások és a karrierféltés állt. Mindezt nyakon öntötte az ellenzéki média túlsúlya, amely folyamatosan gerjesztette a kormányellenes hangulatot. Az alábbiakban felhozott eset alaposan feladta a leckét az új kormányzat számára.

1991 áprilisában komoly változások következtek a Nemzeti Színházban. 1991. április 18-án rendkívüli társulati ülést hívtak össze. A Művelődési Minisztérium részéről Fekete György államtitkár-helyettes érkezett meg, és arról tájékoztatta a színészeket, hogy leváltják Csiszár Imrét, aki egyszemélyben volt az intézmény igazgatója és főrendezője. Ablonczy László újságíró és irodalomtörténész személyében megnevezték az új igazgatót is.

Ablonczy kétségtelenül kötődött az MDF-hez, elegendő megemlíteni, hogy a rendszerváltoztatás időszakában mind Monoron, mind a Lakiteleki találkozón találkozhatunk a nevével. Sőt rövid előadást is tartott az első Lakiteleki találkozón. Az MDF-hez közelinek tekinthető *Magyar Fórum* számára írt cikkeket, elemzéseket, publicisztikákat. Ezenkívül a *Népszabadságban* is megjelentek színházi kritikái.

³⁴ MNL OL MKM SZMF XIX-I-9-al. Dr. Dékány Károly levele, 1992. január 3.

Miután bejelentették Csiszár leváltását, a minisztérium képviselői még aznap a sajtónak is eligazítást tartottak a történekről. A minisztériumtól Fekete államtitkár-helyettes és Láng Péter szóvivő elmondták, hogy már fél évvel ezelőtt felszólították Csiszárt, hogy változtasson a vezetői szokásain.³⁵

Úgy értékelték, hogy a dorgálásnak semmilyen foganatja nem lett, ezért 1991. április 17-én bekérették az igazgatót a minisztériumba, ahol választási lehetőséget kínáltak a számára: vagy lemond vagy felmondanak neki. Csiszár végül nem akart lemondani, ezért Andrásfalvy Bertalannak a minisztérium vezetőjének kellett alkalmatlanság címén felmondani az igazgatónak. Csiszár bűnének rótták fel, hogy csak a saját rendezéseivel foglalkozott, miközben egyes előadások elmaradtak. Vezetése alatt kezdett szétesni a társulat munkája.³⁶

Az ellenzéknek ez az eljárás egyáltalán nem volt szimpatikus. Ám meg kell jegyezzem, hogy semmilyen törvényi előírás nem volt arra vonatkozóan, hogy a kormányhoz költségvetési szervként kapcsolódó színházakban miképpen kellene megválasztani a vezetőket.

Ellenben az új igazgató személye és a kormánykötődése, több kérdést is felvetett. Az ellenzéki sajtó nem is maradhatott ki egy ilyen történetből.

A meglepett színészek természetesen – az új időknek megfelelően – a sajtóérdeklődés keresztútjába kerültek. Sinkovits Imrét is meglepték a történetek, úgy érezte, nekik színészeknek ennek ellenére tenni kell a dolgukat. Nyilván ehhez hozzátartozott, hogy ő is az MDF-hez kötődött.

Bánsági Ildikó volt a leginkább felháborodva – éppen Csiszár távozásának a napján, akart választ adni arra, hogy marad-e a társulat tagja, vagy máshol folytatja majd. Ezek után történtek az említett események. „Már elnézést a prózai fogalmazásért – úgy vélem, legjobb, ha elmegyek a francba...” – fogalmazta meg sarkos véleményét.³⁷

A *Magyar Hírlap* tudni vélte, hogy már hónapok óta le akarták váltani Csiszárt, akit még pártállami kinevezetnek tartottak, és nem felelt meg az új kormány elvárásainak.³⁸ Amúgy is 1992-ben járt le Csiszár mandátuma. Azt azonban a *Magyar Hírlap* sem tagadta, hogy a sajtótájékoztatón Sinkovits Imre mellett Kállai Ferenc és Rubold Ödön színészek is megerősítették, hogy a színház „belső állapotai [...] indokolták az igazgatócserét”.³⁹

³⁵ GARAI Tamás: Döbbenet a Nemzetiben. Cseréljünk gyorsan igazgatót. *Kurír*, 1991. április 19. 1.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ [A szerző megnevezése nélkül]: Vezetőváltás a Nemzeti élén. *Magyar Hírlap*, 1991. április 1. 1.

³⁹ Uo. 3.

Ablonczy a sajtó nyilvánossága előtt kijelentette, hogy a Nemzeti Színház „a tizenötmilliós magyarság színháza lesz”.⁴⁰

„Ugyanakkor elhangzott: a Színházi Szakmai Szervezetek, a Színházművészeti Szövetség, a Színész Kamara és a Színészszakszervezet – tiltakoztak Csiszár Imre hirtelen leváltása ellen. Az is elhangzott: a minisztérium Színházi Osztályának véleménye nem egyezik meg Andrásfalvy Bertalanéval az utódlás tekintetében.”⁴¹

A sajtótájékoztató „baráti” hangnemére jellemző, hogy ezúttal sem úszta meg az Antall-kormány a teljesen felesleges összehasonlítást a Kádár-korszakkal. Előkerült az is, hogy Aczél György idején hasonló módon küldték el Zsámbéki Gábort és Székely Gábort is.⁴²

Nyilván ezt a kormányzati képviselők azonnal visszautasították. Elég sértést kellett amúgy is lenyelniük a javarészt ellenséges média miatt, miközben jogi szempontból az, hogy ki lesz vagy ki lehet a Nemzeti Színház igazgatója, csak egyetlen ember felelősségi köréhez tartozott, ő nem volt más, mint Andrásfalvy Bertalan, a művelődési és közoktatási miniszter.

Csiszár nagyobb lélegzetű interjút adott a *Mai Nap*-nak. Ezt még a leváltása napján vették fel, miközben a sajtótájékoztatón meg sem szólalt. A cikket szerző Sebes Erzsébet még az esemény előtt néhány nappal találkozott a Nemzeti Színház igazgatójával, akivel éppen a Peer Gynt premierjén találkozott, és úgy búcsúzott tőle, hogy 1991. április 15-én telefonon fog beszélni vele. Az érdekelte, hogy igaz-e a pletyka, hogy a Nemzeti több színésze még nem is hosszabbította meg a szerződését.⁴³

Valami azért feltehetőleg nem teljesen jól működött a színházban ugyanis a színházi évad végéig két hónap volt hátra, amikor néhányan még mindig hezitáltak a szerződéseikkel kapcsolatban. Az esti *Híradó* műsorában megemlézték azokat a színészeket, akik Csiszár időszaka alatt távoztak. Köztük volt Cseke Péter, Cserhalmi György, Eperjes Károly, Nemcsák Károly, Ráckevei Anna. Még aznap Cserhalmi György a *Híradó* második kiadásában beolvastatott egy helyreigazítást, amely szerint nem Csiszár személye miatt hagyta ott a teátrumot.⁴⁴

A *Híradó*-t ebben az időszakban már nyíltan támadta az ellenzéki média, annak vélt, vagy valós kormánypártisága miatt. Különösen a műsor főszerkesztőjét Pálffy G. Istvánt kritizálták. A *Mai Nap* értékelése a *Híradó* közleménye kapcsán eléggé

⁴⁰ TEGYI: Változás a Nemzeti Színház élén, *Magyar Nemzet*, 1991. április 19. 11.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ SEBES Erzsébet: Statáriális igazgatóváltás. *Mai Nap*, 1991. április 19. 11. (A továbbiakban: SEBES, 1991.)

⁴⁴ [A szerző megnevezése nélkül]: Ez tényleg Nemzeti ügy. *Mai Nap*, 1991. április 21. 10.

sommás megállapításokat tartalmazott. Az alábbi sorok olvasása közben szinte érezhetjük a korszak médiakrízisének hangulatát is.

„Egyikük sem vállalja [a színészek közül, akiket a *Híradó* említett a távozók], hogy helye lenne a listán. Részletkérdésről lenne szó, ha nem lenne tudott a *Híradó* vezető személyiségeinek szoros kötődése a kulturális kormányzathoz, s kitüntetett kapcsolatuk az új igazgatóval, Ablonczy Lászlóval, így már ijesztő, ami itt tájékoztatás címén történt.”⁴⁵

Ennek ellenére a *Mai Nap* legalább a – újságírói elvének figyelembevétele miatt, olyan társulati tagokat is megszólított, akik helyeselték a történeteket. Csurka István testvére Csurka László is a Nemzeti Színházban dolgozott. Természetes, hogy a két Csurka között nemcsak névazonosság volt. Ezt a *Mai Nap* rögtön aláhúzta.

Csurka László már 1959 óta szerepelt a Nemzeti Színház társulatában, ahogy elmondta több igazgatóváltást megélt már, de ez a mostani volt a legtermészetesebb. Csiszár a Grósz-kormány idején érkezett, közben volt egy rendszerváltoztatás és egy választás is. „Új miniszter, új színidirektor. Ezt illik tudomásul venni.”⁴⁶

Voltak, akik inkább a módszert kritizálták. Szirtes Gábor kutyakomédiának nevezte az egészet. Bár azt nem tagadta, hogy Csiszárnak azért voltak hibái. Szerinte egyszerűen az volt a főrendező pechje, hogy egy átmeneti időszakban nevezték ki.⁴⁷

Kállai Ferenc szintúgy a *Híradó* műsorát nehezményezte, ahol alaposan megvágták a sajtótájékoztatós szereplését. A műsorban először Ablonczy munkásságát magasztalták, majd Csiszár Imrét marasztalták el, ezután következett a közkedvelt színész megjegyzése: „minden igaz”.⁴⁸ Nyilván ezt nem a riportra vonatkoztatva állította. Azt is nehezményezte, hogy a *Mai Nap*ban azt állították, hogy statáriális módszerekkel zavarták el Csiszárt. Valójában már másfél éve húzódott az ügy. Ráadásul Csiszár is hasonló körülmények között került a Nemzeti Színház élére, akkor Vámos Lászlót menesztették. Utóbbi szintén megszólalt. „Csiszár két esztendeje engem ugyanígy söpört le – állította –, semmibe véve negyven évi művészi munkálkodásomat. Szerintem a Nemzeti Színház érdekében szükség volt erre a lépésre, a helyzet megért a változásra.”⁴⁹ Ugyanakkor úgy gondolta, sokkal jobban is lehetett volna szervezni az egészet, ha előzetesen egyeztetnek és megtárgyalják az ügyet az Országos Színházi Tanáccsal.⁵⁰

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

Az interjúk alatt nem túlságosan etikusan beszerkesztették a *Mai Nap* egyik vezető szerkesztője, Pallagi Ferenc „véleményét”. Pallagi szerint Fekete „kulturkomisszár” magára vállalta a „kidobólegény szerepét”. Ablonczyról azt állította, hogy „olyan ember [...] aki még életében nem dolgozott színházban, s mindedig legfeljebb szamarat vagy áramot vezetett. Szakmai alkalmasságát, vezetői rátermettségét csupán azok a közepeske [sic!] színikritikák bizonyítják, amelyek az évek során a hazai kritikai közélet negyedik vonalából felemelték őt a harmadikba.”⁵¹

Az ellenzéki újságírókról – a már megszokott módon – azt állította, hogy jön a közepszer, a szürkék, akik semmihez sem értenek. És akkor aztán jaj a képzett és eddig is kiváló munkát végzőknek. Nyilván az elmúlt korszak korifeusaira és – többek között – magára is utalt, amikor leírta a gondolatait. Féltette a karrierjét, s bár nem színházban tevékenykedett, de nem akart úgy járni, mint a rendező.

Ebben az esetben érdemes megvizsgálni, hogy a cikk írója, a *Mai Nap* bulvárújságírója honnan érkezett, és pontosan mit is képviselt. Mező Gábor oknyomozó újságíró és történész a könyvében néhány oldalt szánt Pallaginak, aki népművelőként kezdte pályafutását és egy üzemi lapnál lett újságíró. Karrierjét az *Esti Hírlap*nál, majd a *Népszavánál* folytatta. A Kádár-korszakban megszokott propagandaírásokkal jelentkezett. Lukács György emlékkiállításáról, Munkásmozgalmi Múzeumból szóló írások is „dicsérték” szakmai tudását. 1985-ben Moszkvába küldték a *Magyarország a szocializmus útján* című kiállítás megnyitója alkalmából.⁵² A Pallagihoz hasonló sajtómunkatársak úgy érezték, joguk van eldönteni, hogy ki alkalmas és ki nem a művészeti tevékenységek végzésére Magyarországon.

Siposhegyi Péter – bár nem kormányzati újságnál dolgozott – úgy érezte, hogy ki kell állni a Művelődési Minisztérium döntése mellett. Cikkéből kiderül, hogy utóbb a döntésért háborgó szervezetekkel, már jóval korábban egyeztetések folytak Csiszár eltávolításáról. Csupán azt kérték, hogy maradjon színházvezető. Ebbe nem ment bele a minisztérium, Siposhegyi helyeselte ezt a döntést is. Eredetileg a szezon végén jelentették volna be a változást, és ősztől lett volna csak új vezetője a Nemzeti Színháznak. Csakhogy olyan állapotok voltak a teátrumban, amit már nem lehetett elviselni. „E pillanatban teljességgel megdöbbentő, de örömteli számomra a döntés gyorsasága – írta –, hiszen egy sokat bírált, a sajtóban is többnyire tehetetlennek tartott kulturális vezetés ismerte fel, ez esetben nem lehet várni a szezon végéig sem. Késve kezdődő előadások, szétrohadó díszletek között, kültelki kocsmákba való modorban nem vezethető egy színház. Az idő múlik, s a múlt idővel egyre kevesebb esélye lett

⁵¹ PALLAGI Ferenc: Jönnek a senkik. *Mai Nap*, 1991. április 21. 10.

⁵² MEZŐ Gábor: *A média lenyúlásának titkos története*. Budapest, Erdélyi Szalon, 2021. 46.

volna az újonnan érkezetteknek, hogy több évtized után ne csupán »jó«, de valóban Nemzeti Színház álljon egy e célra amúgy nem túlságosan alkalmas téren.⁵³

Csiszárt amúgy egy modortalan, műveletlen, ösztönös tehetségnek vélte, aki abszolút alkalmatlan volt arra, hogy színházigazgató legyen. Fontosabbnak tartotta a rendezést, mint az igazgatást, miközben mindkettő lényeges volt. Hibáztatta azért is mert regnálása alatt egyetlen jelentős színdarab nem került repertoárra, amely a 20. századi magyar történelemmel foglalkozott volna. Az új főrendező ráadásul Sík Ferenc lett, akinek hivatástudata, talentuma megkérdőjelezhetetlen volt.

Jellemző az egész ügyre, hogy a kezünkbe akadhat ma is olyan munka, amely egyoldalúan mutatja be az esetet, mintha pusztá „revanspolitika”, hatalmi túlkapás állt volna a vezetőváltás hátterében. Ebben a monográfiában Fekete Györgyöt, a Magyar Művészeti Akadémia időközben elhunyt elnökét, az ügyet kezelő helyettes-államtitkárt, a kultúra területén később szinte teljhatalommal bíró személynek mutatják be.⁵⁴

Ellenben mégsem lehetett olyan nagy hatalma, ha egy olyan öntörvényű ösztönös tehetséget, mint Csiszárt, nem tudott – feltehetően soha nem is volt ilyen szándéka – eltávolítani a szakmából. Bizonyítja ezt az is, hogy a Nemzeti Színház volt igazgatófőrendezője már az Antall-kormány idején a Budapesti Kamaraszínház rendezője lett, később a Gyulai Várszínház, a Művész Színház, a Thália Színház igazgatói posztjait is betöltötte. 1999-től ismét a Nemzeti Színházban dolgozott. És a mai napig is aktívan tevékenykedik. 2019-ben Kossuth-díjat kapott.

Csiszár mindenesetre azt állította, hogy hirtelen jött a felmondása, egy nappal előtte még arról győzködtek a minisztériumban, hogy magától álljon fel, de erre határozottan nemet mondott. Másnap hívták fel telefonon, hogy rendkívüli társulati ülést fognak tartani, itt informálták a döntésről. Bár az is kiderült számára, hogy nem a művészeti kvalitásait, hanem elsősorban vezetői képességeit találták elégtelennek.⁵⁵

Fodor Tamás szabaddemokrata képviselő 1991. április 30-án interpellációval fordult a művelődési és közoktatási miniszterhez, „a Nemzeti Színház élén történt drámai változás apropóján a kormányzat szereposztási politikájáról” címmel.

Fodor nem támadta a felmondás és az új kinevezés jogszerűségét, hiszen Andrásfalvy Bertalan nem követett el semmilyen törvénybe ütköző cselekményt. Ezért elsősorban az érdekelte, hogy miképpen vizsgálta meg Csiszár két évnyi tevékenységét a Nemzeti élén.

Ezenkívül az is érdekelte, hogy mennyire volt szakmailag megalapozott ez a döntés. „Mennyire pontos, konkrét és mennyire nyilvános vagy a nyilvánosság elé tár-

⁵³ SIPOSHELYI Péter: Még színháza is lehet a Nemzetinek. Véget ért a Csiszár korszak. *Pesti Hírlap*, 1991. április 19. 10.

⁵⁴ SZÜCS, 2017. 165.

⁵⁵ SEBES, 1991. 11.

ható volt ez a vizsgálat, kitől kapott ön vagy a területért felelős államtitkár-helyettes olyan szakmailag megbízható értékelést, amelyre számítani lehet? Volt-e olyan vizsgálat, amelyik visszaélésre derített volna fényt, hogy ez a rapid megoldás – ahogy ezt Fekete államtitkár úr szereti mondani – megszülessen – kérdezte?”⁵⁶

A válaszoló miniszter újságolvasásra bízta Fodort, hiszen ott is megtalálhatta, hogy a Nemzeti Színházban 1990 októbere óta 19 előadás elmaradt és 31 esetben műsorváltás volt. Lényeges szempontként kiemelendő, hogy nem főrendezőként marasztalták el Csiszárt, sokkal inkább igazgatói tevékenységével voltak elégedetlenek. Amint Andrásfalvy kifejtette: „[...] ez nem jelenti rendezői képességeinek megkérdőjelezését. Éppen ellenkezőleg: arra akkor és most is számítani akartam. Erre figyelemmel kerestük vele a kompromisszum lehetőségét, nem akkor, azon a drámai napon, hanem sokkal korábban, már hetekkel előtte. A tárgyalások azonban nem vezettek eredményre. Feltehetőleg eleve nem volt helyes az igazgatói és a művészeti vezetői teendőik ellátásával egyetlen embert megbízni. E kettős teher – mint ahogyan Csiszár Imre maga is elismerte – meghaladta erejét.”⁵⁷

Az igazgatói munkájának elégtelenségére bizonyíték volt az, hogy a Nemzetiben egyáltalán nem működött a művészeti tanács, elmaradtak, vagy csúsztak a bemutatók, és kiemelkedő színészek voltak kénytelenek visszaadni a kapott szerepeiket. Mindennek következtében a jegybevételek elmaradtak, a nézőszám is csökkent.

Megtörtént a szakmai egyeztetés is. Bár az igazgatócsere időpontja nem tetszett a művészeknek, a miniszter úgy értékelte, hogy muszáj volt azonnal változtatni. A vita tulajdonképpen emiatt keletkezett.

Fodor nem fogadta el a miniszter válaszát, s azt hangsúlyozta, hogy Ablonczy érkezésével csak fokozódtak a gondok, mivel a társulatból 25-en álltak fel, ráadásul ezek a személyek – mivel mindez áprilisban történt – nem tudnak majd elszerződni a szeptembertől kezdődő új színházi idényre.⁵⁸

Andrásfalvy válaszát végül elfogadta a kormánypárti többségű parlament.

Az ellenzéki politikusok azonban ezt követően sem tétlenkedtek. A kulturális bizottság 1991. május 16-i ülésén szóba került, hogy ha már úgylis meghallgatják a művelődési minisztert a hozzá tartozó költségvetési tervezetről, akkor elő lehetne venni a Nemzeti Színház, a sajtóban már épp elég sokat tárgyalt ügyét is. Molnár Péter [Fidesz] nem is állta meg, hogy felvesse Ablonczy László kinevezésének az

⁵⁶ *Országgyűlési Napló. 1991. tavaszi ülésszak.* 1991 április 30. 1333. Országgyűlési Könyvtár. Magyar Parlamenti Gyűjtemény (digitális). Parlamenti Napló https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_006/?pg=1333&layout=s&query=Csisz%C3%A1r%20imre (2022. október 5.)

⁵⁷ Uo. 1334.

⁵⁸ Uo. 1335.

ügyét. Elég érdekes módon taglalta, hogy mi lenne, ha egy olyan fontos költségvetési intézménynél, mint a Nemzeti Színház, az igazgatójelölteket meghallgathatná a kulturális bizottság. Valami hasonló hatáskörre gondolt, mint amit a bizottság gyakorolt a Magyar Televízió és Rádió elnökeinek kinevezése kapcsán.

„Véleményem szerint egy ilyen jelentőségű költségvetési intézmény élén – ha nem is szükséges törvényi garanciák kialakítása és ez nem is megoldható, mert itt másról van szó, mint a televíziónál és a rádiónál – kialakítható lett volna, vagy lenne egy olyan szokásjog, miszerint egy ilyen jelentőségű pozíció betöltésénél a jelöltet akár a mi bizottságunk is meghallgathatná” – magyarázta hosszasan.⁵⁹

Nyilván, ha ilyesmit kívánt a bizottság, akkor arról szavazni is kellett volna. Hiszen semmilyen törvényi előírás nem kötelezte erre a minisztert.

Szabó Lajos kisgazdapárti képviselő éppen ezért nem tartotta megfelelőnek Molnár felvetését. Debreczeni József [MDF] kifejtette, hogy amit Molnár szeretne, az valójában interpellációs kérdés, amit Fodor Tamás már megtett az Országgyűlésben, s egyébként – amint már bemutattam – Andrásfalvy Bertalan válaszolt is rá.⁶⁰

Molnár ezután azzal érvelt, hogy az általa javasolt meghallgatás módszerére azért is lenne szükség, mert egy esetleges kormányváltás idején ezzel lehetne garantálni, hogy a fontosabb költségvetési szervek vezetői a helyükön maradjanak.

Csakhogyan ilyesmit nem lehetett garantálni.

Lényeges volt, hogy a miniszter meghívása esetén miről fogják kérdezni. Bretter Zoltán (SZDSZ) az elmúlt egy évről szeretett volna egy összefoglalást hallani. Ezt Kulin Ferenc (MDF) túlságosan általánosnak találta. Elméletileg konkrét kérdéseket kellett volna feltenni a miniszternek, nem ártott volna az sem, ha írásban kapott volna ezekről egy összefoglalást, a könnyebb felkészülését szolgáló. Abban sikerült egyezsége jutniuk, hogy minél hamarabb szeretnék meghallgatni Andrásfalvyt. Közelgett a nyári szünet és még ezelőtt beszéltek volna a kulturális bizottságban a miniszterrel. Bretter azt kérte, hogy egy hetet szánjanak a kérdések megfogalmazására, azokat vessék össze, majd az egybeeső gondolatok összevonásával készítsék el a szöveget.⁶¹

⁵⁹ OKB 1991. május 16-i ülésének jegyzőkönyve. 202. OK https://dlib.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=499728.xml&dvs=1664917743496~428&locale=hu_HU&search_terms=dt2bijk%2520bijk34%2520a090%2520nemzeti%2520sz%C3%ADnh%C3%A1z&adjacency=N&VIER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true (2022. október 4.)

⁶⁰ Uo. 203.

⁶¹ Uo. 220.

Végül ezeket megkapta a miniszter, és 1991. június 19-én Andrásfalvy Bertalant faggathatták a bizottság tagjai. Természetesen nem kerülhette meg a Nemzeti Színház kérdését.⁶²

A miniszter állította, hogy a magyar kultúra érdekében kellett elküldenie Csiszárt. Nem politikai döntés született és nem az volt a probléma, hogy a Grósz-kormány nevezte ki a posztra. Említette Siposhelyi publikációját, illetve a parlamenti interpellációban elmondott beszédét. Mivel most nem kötötte a szigorú házszabály, módjában állt kifejtetni pontosabban a rapid váltás szükségességét. Azzal magyarázta a döntést, hogy olyan válsághelyzet állt elő a Nemzeti Színházban, amely nem tette lehetővé a pályáztatást. Ellenpéldaként említette az Operát, ahol a személyi kérdéseket nem azonnali sürgősséggel kellett meghoznia, volt idő a pályáztatásra.⁶³

Ezt követően már nem volt téma az eset.

A Nemzeti Színház a méltó épület hiánya miatt már a Kádár-korszakban is komoly fejtörést okozott, ám ennek megoldása után is állandó kérdés maradt, hogy éppen ki és miért kerül vagy került a teátrum élére. Ez sokszor lényegesebb volt, mint hogy pontosan mit is játszanak, játszottak ott.

ÖSSZEGZÉS

Az Antall-kormány a lehetőségeihez mérten mindent igyekezett megtenni a magyar színházak fenntartásáért. Amikor átvették a magyar kultúra finanszírozását, sajnos már meredeken csökkent a színházba látogatók száma, miközben az előadások költsége egyre csak nőtt. Több színész a munkanélküliséggel küzdött. Igyekeztek az önkormányzatokkal közösen biztosítani a színházak megmaradását, és ezt a célt sikerült teljesíteni, miközben újabb színházak is alakultak. Az előadásokra szánt minisztériumi céltámogatást a szakma ellenállása miatt nem lehetett pályázati formában szétosztani. Jól jellemzi a helyzetet, hogy a személyi kérdésekben még a Művelődési és a Közoktatási Minisztériumhoz közvetlenül hozzátartozó színházakban sem lehetett egyszerűen munkatársakat, vezetőket cserélni. A szakma képviselői néha túlságosan nagy hisztériával reagáltak a sokszor logikus döntésekre is. Mindezt elsősorban az új idők és az új rendszer eredményezte. A versenyhelyzet nem igazán volt

⁶² OKB 1991. június 19-i ülésének jegyzőkönyve. 22. OK https://dlib.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=499747.xml&dvs=1664921075531~404&locale=hu_HU&search_terms=dt2bijk%2520bijk34%2520a090%2520nemzeti%2520sz%C3%ADnh%C3%A1z&adjacency=N&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true (2022. október 4.)

⁶³ 23.

szimpatikus azoknak a művészeknek, akiket hosszú évtizedeken át sokszor erőn felül támogatott a diktatúra. Ennek a következményeitől valószínűleg még ma sem szabadult meg teljesen a szakma.

KERESZTES CSABA

A LEVÉLTÁRÜGY A RENDSZERVÁLTOZÁS SODRÁSÁBAN, 1988–1994

A pártállami rendszer 1980-as évek végi bomlásával a levéltárak szerepe szinte robbanás-szerűen átértékelődött, és pillanatok alatt nagyfokú figyelem középpontjába kerültek. Azonban a váratlan és szokatlan közérdeklődés érzékeny, sőt sebezhető helyzetben találta az intézményeket és azok munkatársait: ugyanis a kutatás, az iratokhoz való hozzáférés hatályos szabályai még egy messze nem demokratikus korszakban keletkeztek. E rendelkezések már a korban is merevnek, anakronisztikusnak számítottak, és jelentős mértékben gátolták a történeti feltárást, az iratanyagok – azon belül is az államszocialista korszak levéltárba került dokumentumainak – érdemi megismerését.

A levéltárosok számára hamar nyilvánvaló lett, hogy sorsfordító időszak elé néznek. Az első feladatot a jogkorlátozó rendelkezések lebontása jelentette, hamar a második helyre került az állampártok iratanyagai helyzetének rendezése, míg a harmadik – és mint kiderült: legnehezebb – kihívássá a levéltárügy átfogó törvényi szabályozása vált.¹

A LEVÉLTÁRI ANYAG KUTATÁSÁNAK SZABÁLYAI A PÁRTÁLLAMI KORSZAK VÉGÉN

A levéltári anyag használatát magas szintű jogszabály, egy törvényerejű rendelet szabályozta keretszerű jelleggel,² azonban ez önmagában nem korlátozta a kutatásokat, az iratanyagba való betekintést. A kutatási lehetőségek szűkítését több, 1971 és 1975

¹ Tanulmányomban bő összefoglalását kívánom adni az akár hónapokon, éveken át tartó eseményeknek, azonban a sajtókiadványokban és a levéltári dokumentumokban megjelenő jellegzetes véleményeket, álláspontokat is igyekszem, a kontextusokból való kiragadás nélkül és a kor átfogóbb bemutatása érdekében, visszaadni. Megjegyzés: amely hivatkozott levéltári forrás másolati jellegű, azt a lábjegyzetnél külön jelöltem.

² 1969. évi 27. számú törvényerejű rendelet a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról. Végrehajtási utasítása a 130/1971. (M. K. 10.) MM számú utasítás a Levéltárak Ügyviteli Szabályzatának kiadásáról. (A Levéltárak Ügyviteli Szabályzata. Művelődésügyi Minisztérium. Kiadja a Népművelési Propaganda Iroda, 1971. 28–29.)

között kibocsátott rendelkezéssel vitték véghez, melyek közül a legalapvetőbb intézkedés még csak nyilvános sem volt.³

A szűkítések és korlátozások két féle típusúak voltak: egyrészt időhatárhoz kötöttek, másrészt tematikaiak, és ez utóbbiakat hosszú előírásokban taglalták. Az első esetben az időhatárt 1944. szeptember 30-ában jelölték ki: magyar állampolgár kutatási engedélyt kaphatott az e dátum előtt keletkezett iratokra, ha azok esetében semmiféle tematikai korlátozás nem áll fenn, valamint az 1944. szeptember 30-a után keletkezett iratokra, ha a kutatás naptári évét megelőző 20 évnél korábban keletkeztek, és – szintén – megismerhetőségükre semmiféle korlátozás nem áll fenn. (Tehát a kutatás naptári évétől számított 20 éven belül keletkezett iratokra mindenképpen engedélyt kellett szerezni, pl. egy 1988-ban indított kutatás esetén az összes 1967 után keletkezett irat megismeréséhez.) Ezen kívül a megkapott anyag reprodukciójához (másolás) külön engedély szükségeltetett. A külföldiek kutatását még radikálisabb korlátozás övezte: a „magánúton érkezett” külföldieknek csak az 1938 előtt keletkezett iratokban lehetett kutatniuk, ez időpont utáni iratokban nem. Nem sokkal később e rendelkezést azzal enyhítették, hogy a kivételek elbírálását a művelődésügyi miniszter hatáskörébe utalták.⁴

Mit jelentettek a másik említett, a tematikai jellegű korlátozások? Tételeken felőrlött tárgyköröket, témákat, összesen 57-et.⁵ Lényegében a politikailag-társadalmilag elsődlegesen érintett, érzékenynek tekintett tartalmú iratanyag kutatását kötötték előzetes engedélyezéshez. (Ezek többsége az 1944. szeptember 30-a utáni iratanyagra vonatkozott.) A Belügyminisztérium, a Külügyminisztérium, a Pénzügyminisztérium, valamint az Országos Tervhivatal korlátozta leginkább és óvta a gyakorlatban is a bizalmasnak tekintett iratanyagok kutatását. Nem estek kutatási korlátozás alá a mezőgazdasági ügyek, és a nemzetiségi ügyek kivételével az oktatási és a kulturális ügyek. A korlátozások határozatlan időre szóltak, ráadásul a tárgykörök szerinti

³ Az összefoglaló jellegű 752/1975. KM számú rendelkezést csak a levéltáraknak küldték meg (egyéb-ként ekkor helyezték át az 1919. január 1-jei időhatárt 1944. szeptember 30-ra). Lásd erről: LAKOS János: A levéltári kutatási korlátozások elvei. *Levéltári Szemle*, 1989/2. (a továbbiakban: LAKOS, 1989.) 3–13. – REISZ T. Csaba: Kutatási szabadság és annak korlátai a magyarországi levéltárakban (1945-től napjainkig). *Levéltári Szemle*, 2014/4. 5–25.

⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveletariKorpusz_08_IratanyagHasznalata/?pg=1006&layout=s (letöltés ideje: 2023. 03. 30.)

⁵ Legjelentősebb tárgykörök: állampolgársági és névváltoztatási iratok (1867-től), állami anyakönyvek és az ezekre vonatkozó ügyek (1895-től), személyzeti anyagok, jobb- és baloldali politikai mozgalmak, pártok stb. ügyei, fegyveres erőkre vonatkozó anyagok, lakosságcsere, disszidálás, nemzetiségi és kisebbségi kérdés, 1956 ellenforradalmi iratai, az „állam elleni és politikai jellegű bűnügyek”, Magyarország és külállamok kapcsolatai (hangsúlyosan a szovjet–magyar viszony), nemzetközi jellegű pénzügyi és vagyoni jogi ügyek. (Pl. az Igazságügyi Minisztérium működésével kapcsolatos minden irat zártnak minősült!)

rendszer egy olyan korszak anyagára vonatkozott, amelyben nem tárgykörök szerint irattározták az anyagot, vagyis minden irat esetében külön-külön mérlegelni kellett, hogy nincs-e tematikai kapcsolata a korlátozásra kijelölt tárgykörök valamelyikével.⁶

Összefoglalva: minden típusú korlátozás esetén engedélyt kellett beszerezni az illetékes főhatóságtól, mely a pozitív döntés esetén is időigényes folyamat volt. (A „nem hivatásos” kutatók esetében ez még nehezebben járható út volt.)⁷ A korszakban ezt a szabályozást másokéhoz képest „jóval liberálisabbnak” minősítették, részben a nyugat-európaihoz képest, de a szocialista országokhoz képest mindenképpen: ezen érvelés szerint kifejezett zárolás nincs, csak külön engedéllyel feloldható korlátozás.⁸

Mit jelentett mindez a gyakorlatban?

A levéltárhoz írásban fordulhattak a kutatást kérelmezők, és ha az iratbetekintéshez engedélyre volt szükség, akkor a levéltár fordult az engedély megadása iránt hivataltos kéréssel az adott szervhez, illetve a kutatási téma provenienciálisan különböző iratanyagokra kiterjedtsége miatt akár több szervhez. A kutatáshoz szükséges engedélyeket tehát a levéltár igyekezett megszerezni, nem pedig a kutatást igénylő magánszemély. A „fondképző” megbízásából érkezők kutatása elé kevesebb akadály gördült. Hamarosan kialakult a megbízólevelek gyakorlata, és a rutinosabb kutatók már támogató- vagy megbízólevéllel érkeztek, többnyire a megyei vagy városi pártszervezettől.⁹

A kutatások viszonyrendszere levéltáranként különbözött. A többségében 1945 előtti iratanyagokat őrző Országos Levéltárban történő kutatások esetében az anyakönyvekhez kapcsolódó információszerzéshez kapcsolódott a korlátozási kötelezettség. Mivel a mikrofilmen őrzött egyházi anyakönyvekben szórványosan előfordult névváltoztatási bejegyzés, az 1867 utáni tekercsek kiadását a levéltár megtiltotta, ami komoly számú, évi 60–80 nemleges válasz megküldést jelentette. (Ráadásul az említett anyakönyvek eredeti példányait az egyházaknál szabadon lehetett kutatni

⁶ MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel, sz. n. 1988. Varga János feljegyzése, másolat. Ennek kapcsán csak egy példa. Amikor az MTA Történettudományi Intézetének megbízásából végzendő, a „szén- és szénhidrogén-bányászat története 1945-től napjainkig” című kutatáshoz az Országos Tervhivataltól szükségeltetett engedély, míg a korban működő négy minisztérium (az Iparügyi-, a Nehézipari, a Bányai és Energiaügyi-, illetve a Szénbányászati Minisztérium) esetében nem. (MNL OL, XXXIV-1-a-82. tétel–1167–1978.)

⁷ A „hivatásos” és a nem hivatásos” kutatók megkülönböztetéséről vallotta G. Vass István, hogy ezt „levéltáraink *tüllihegve* és *félreértve* alkalmaznak (beleértve az ÚMKL-t is!!!)”, ugyanis minden esetben elvárják a megbízólevelek beszerzését. (MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel, sz. n. 1992.)

⁸ MNL OL, XIX-1-9-rr- 59470-1989. – Valamint (nemzetközi áttekintéssel): LAKOS, 1989. 4.

⁹ Lásd részletesen: KERESZTES Csaba: Kutatási lehetőségek és kutatási esetek az Új Magyar Központi Levéltárban 1970 és 1979 között. *Levéltári Szemle*, 2016/3. 79–97.

– hiszen azokra az ominózus jogszabályok nem vonatkoztak, és jellemző, hogy a szintén tilalmi listán honfűsítési ügyekhez a bécsi Staatsarchivban szintén szabadon hozzá lehetett férni...). Problematikus folyamat volt, és „többször keletkező sérződés mellett” történt azon külföldi kutatók kiszolgálása, akik az 1918–1944 közötti korszakot kívánták kutatni. Az engedélyeztetés általában a kutató megérkezése után történt, „rohamtempóban”. Nehezen ment a vállalatok külföldi érdekeltségének megállapítása is, az anyag kiadásakor mindig fent állt a korlátozás meglétének a veszélye, és a levéltáros teljesen nem lehetett biztos a dolgában.¹⁰

A másik országos jellegű levéltárban, az Új Magyar Központi Levéltárban (továbbiakban: ÚMKL) az évtized végén értékelték ki az engedélyezési gyakorlatot. A szervek szinte minden esetben megadták a kutatási engedélyt, azonban gyakran megtagadták bizonyos iratképzők vagy irategyüttesek kutatását. Az 1944 utáni korszak esetén különösen erős korlátozás – és óvatosság – alá esett minden olyan téma és iratkiadás, amely a magyar–szovjet viszonyt érintette („felszabadulás”, Szövetséges Ellenőrző Bizottság, hadifogoly ügyek, szovjet–magyar közös vállalatok, 1956-os „ellenforradalom” stb.), valamint a nemzetiségi és kisebbségi kérdéskör (hazai és a határon túli magyar ügyek is).¹¹

A Párttörténeti Intézet Archívuma (Központi Archívum) – az ÚMKL-hez viszonyítva – kutatottabbnak minősült, míg a megyei pártbizottságok archívumaiban átlag 12–14 fő kutatott évente. Minden esetben személyre szóló megbízólevelet vártak el. Ezt követte az engedélyeztetési eljárás: az 1945 előtti anyag megismerésére a központi és a megyei archívumok vezetői adtak engedélyt, az 1945 utáni anyagra pedig a Párttörténeti Intézet igazgatóhelyettese.¹²

A megyei levéltárak esetében a kutatóforgalom többnyire alacsonynak volt tekinthető (1980-ban), kivéve azon megyei városokat, amelyek egyben egyetemi vagy főiskolai székhelyek is voltak. Budapest Főváros Levéltárát ebben az évben 126 kutató kereste fel, és közülük csak kettő kutatása érintett korlátozott anyagot.¹³ A szaklevéltárak közül a Hadtörténelmi Levéltár érdemes kiemeltebb figyelmet: a belföldi kutatók 1944. szeptember 30-áig kutathatják a korlátozás alá nem eső iratokat. Azt ezt

¹⁰ MNL OL, XIX-I-9-rr- 59470-1989. Pálmány Béla: A levéltári anyag kutatottsága és kutathatósága – országos elemzés. (1981) – MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel, sz. n. 1990.

¹¹ MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel, sz. n. 1988. Varga János feljegyzése, másolat. Az 1944. szeptember 30-a előtt keletkezett és kutatási korlátozás alá nem eső iratokat tárolási egységenként (csomó, doboz) is kikérhették a kutatók, míg ezen időpont után, de a kutatás naptári évét megelőző 20 évnél korábban keletkezett iratokat raktári egységenként már nem kaphatták kézhez, hanem csak segédlet alapján, darabonként (iratonként) nézhették át.

¹² MNL OL, XIX-I-9-rr- 59470-1989. Pálmány Béla: A levéltári anyag kutatottsága és kutathatósága – országos elemzés. (1981)

¹³ Uo.

követő időszak anyagának tanulmányozásához a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökségének előzetes engedélyét kellett kikérni.¹⁴

A kutatási szabályok betartása és betartatása felesleges bürokráciával járt, a levéltárakat túlbiztosításra sarkallta, teret engedett a szubjektivitásnak, és – mivel a levéltáraknak és a levéltárosoknak eltérőek voltak az ismeretei – eltérő gyakorlatot alkalmaztak. A bürokrácia tipikus elemeként jellegzetes levéltárosi feladat volt, és a többnyire általánosságban meghatározott tárgykörökből fakadó bizonytalan helyzetből fakadt, hogy a kutatásra kikért anyagokat előzetesen át kellett vizsgálni. Az anyag kiadásának (kvázi nyilvánosságra kerülésének) felelőssége a levéltárosra hárult, neki kellett eldöntenie, hogy melyik iratanyag esik korlátozás alá, mely nem, „Minthogy a levéltáros nem lehet egyszerre jogi, pénzügyi, bel- és külpolitikai kérdésekben naprakész szakember is, így a levéltáros számára legegyszerűbb megoldás, hogy korlátozás alá esőnek minősítette/minősíti az iratot és az illetékes minisztériumhoz utasította/utasítja engedélyért a kutatót” – jellemezte a helyzetet 1988-ban a MOL szaktanácsadója (ez a jellemzés később is szerepelni fog!).¹⁵

Mindezen kívül – mintha minden egyéb nem lenne elég – a korszak tömeges titkosítási eljárásai, a „tükösítés” akadályozta még nagy mértékben az iratokba való betekintést. Az akkori és a mai levéltárosok által ezerszer elátkozott titkosítások feloldásának kérdésére e tanulmányban csak utalok, a teljes kifejtésre egy külön tanulmány szükségeltetne.

A KUTATÁSI SZABADSÁG HATÁRAINAK FESZEGETÉSE

A kutatási tabuk tartalmi elemeinek, sőt, a tilalmak egy része eltörlésének kívánalma hamar megjelent. Az 1970-es évek végén több levéltáros is bírálta a szabályozást.¹⁶

Szemléletesebb, ha a „történeti oldal” véleményét ismertetjük részletesebben. Az 1944/ 1945 utáni éra – ahogy akkoriban nevezték: a „felszabadulás utáni korszak” vagy „népi demokratikus korszak” – történeti kutatásának, feldolgozásának lehetőségét 1981-ben vette górcső alá több ismert történész. E vélemények, javaslatok önmagukban is figyelemre méltók, hiszen jellemzik a történetkutatás akkori állapotát, azonban jelenleg csak a levéltári feltárással kapcsolatos észrevételek közlésére hagyat-

¹⁴ Uo.

¹⁵ BORSA Iván: Kutatási korlátozások. *Levéltári Szemle*, 1988/4. szám. 10. – MNL OL, XIX-I-9-rr-71444-1988.

¹⁶ 1975 és 1981 között több jelentés és feljegyzés keletkezett e témában. E dokumentumok másolatainak egy részét 1989-ban szerelték a levéltári kutatási szabályok módosításáról szóló ügyirathoz, lásd: MNL-OL-XIX-I-9-rr- 59470-1989.

kozhatunk. Orbán Sándor¹⁷ egy előkészítő bizottság nevében fogalmazta meg véleményét, mely szerint a kutatók megértik, hogy a levéltári források „abszolút” felszabadítása nem lehetséges, azonban az egzakt megfogalmazás helyett „[...] miért a tárcák vagy főhatóságok bürokratikus önkénye, jobb esetben a kutatószolgálat óvatossága dönti el, hogy mi a titok és mi nem az. De mert még a túlbiztosításért és a levéltári anyag kiadásának megtagadásáért aligha vontak felelősségre bárkit is, a források kutatói célú kiszolgálása jórészt azon múlik, hogy a levéltárakban mekkorára becsülik a kutató rangját; van-e a levéltárosokkal személyes kapcsolata, esetleg a – levéltár számára is hasznos – lehetősége.” Hasonló véleményen volt Vida István¹⁸ is. „A főhatóságok – természetsszerűleg – nem a tudományos szempontból ítélik meg, hogy valakinek valamely témára kutatási engedélyt adjanak-e, vagy hozzájáruljanak az összegyűjtött dokumentumok kiadásához, hanem pillanatnyi – indokolt vagy indokolatlan – érdekeik szerint járnak el.” Ráadásul az irattárakba is nehéz bejutni, sőt, már kiadásra összeállított dokumentumgyűjtemények megjelentetését is leállították a keletkeztető szervek vagy jogutódai. Vegyes képet festett a levéltárak hozzáállásáról. Még a Párttörténeti Intézet archívuma is csak egy „viszonylag szűk történész gárda” számára biztosít kutatási lehetőséget (írta 1981-ben!).¹⁹ Az ÚMKL „a maga hatáskörében segítőkész”, de megköti a kezét az a szabály, hogy a főhatóságok rendelkeznek a leadott anyagok felett. Ráadásul „a jelenlegi gyakorlat negatívuma az is, hogy nincs egységes mérce a tekintetben, kik kaphatnak kutatási engedélyt és kik nem. Ha valakinek jók a kapcsolatai az illetékes főhatósággal, vagy a Párttörténeti Intézet vezetőivel, az előnytelenül több anyaghoz jut, mint az, aki ilyesfajta »szocialista összeköttetéssel« nem rendelkezik. Hogy ez mennyire így van, könnyen ellenőrizhető az utóbbi években megjelent, a népi demokratikus korszak történetéről szóló könyvek lábjegyzeteiből.” Szellemes hasonlatot alkalmazott a kutatási korlátozások időhatár nélküli voltára: míg a halált okozó bűntettek is elévülnek húsz év után, addig az „államigazgatásban, illetve a pártapparátusban a hivatali ügyek nem évülnek el”. Az időhöz kötött cezúrát, az egyenlő kutatási feltételek megteremtését nevezte a privilégiumokat megszüntetésének módjának, mellyel az idő előrehaladtával fokozatosan szabadulnának fel a levéltári források.²⁰

¹⁷ Orbán Sándor (1928–2012), történész.

¹⁸ Vida István (1940–2020), történész.

¹⁹ Ezzel pl. szemben áll egy későbbi értékelés: „viszonylag liberálisan lehetett itt kutatni”, jelentette ki 1991-ben Sipos Levente osztályvezető (TORMA Tamás: Máig a legértékesebb levéltári anyag birtokosa – párttörténetiből politikai történet. *A Világ*, 1991. január 23. 39.)

²⁰ MNL-OL-XIX-I-9-rr- 59470-1989. Másolat, 1981. (A szám nélkül irattározott dokumentumot 1989-ban szerelték a levéltári kutatási szabályok módosításáról szóló ügyirathoz.)

A kritikákra természetesen az illetékes minisztérium is válaszolt, főleg, hogy a történeti kutatások problematikus kérdéseiről jelentés is készült az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága elé.²¹ Ennek levéltártani vonatkozásai egyrészt összefoglalták a korlátozások mikéntjét, másrészt indokolták azok szükségességét (állami érdek és állampolgári jogos magánérdek védelmére hivatkoztak). Az előterjesztés következtetése az, hogy a korlátozások kialakítása során megfeleltek a kutatás állami és társadalmi érdekeiről, a végrehajtás torzul és „bürokratikus formaságokkal” terhelődik. Javasolták, hogy a minisztérium vizsgálja felül a rendelkezéseket és a egyúttal a gyakorlatot is. A „helyzetet” a minisztérium „bonyolultnak”, a megoldást pedig „nem egyszerűnek” tekintette. „Bár a történetírás hivatásos művelői jelenleg nincsenek elzárva a számukra nélkülözhetetlen forrásanyagoktól” – védte a mundér becsületét a Levéltári Osztály – „joggal szeretnének még előnyösebb kutatási feltételek között dolgozni. Ezzel szemben áll az államtitok, a társadalmi és a jogos magánérdek védelme, amellyel kapcsolatban elsődlegesen az érdekelt tárcák illetékesek nyilatkozni.” A korlátozások köre nagyon széles, így az „előrelépés” lehetőségét abban vélték megtalálni, hogy a történészek a kutatási korlátozások ellen intézett – és a levéltárakra élezett – „frontális támadás helyett” konkrét javaslatokat kellene tenniük, hogy mely témák felszabadítását lehetne az illetékes tárcákkal megbeszélni. Felhívták a figyelmet arra a lehetőségre is, hogy a tág megfogalmazású témák helyett a korlátozásokat iratokban, irattípusokban, tárgyi tételekben kell meghatározni. Megemlítette még a levéltárügyet felügyelő szervezeti egység, hogy amikor az iratok nem bocsáthatók raktári egységenként a kutatók rendelkezésére, megfelelő részletességű segédlet pedig nincs, a levéltár igazgatója lenne jogosult – a raktári egység összetételének ismeretében – dönteni a kiadhatóságról. A korlátozásokat csakis az érdekelt szervek bevonásával vélték csökkenthetőnek, viszont ekkor – 1982-ben vagyunk! – láthatólag attól tartottak, hogy a szervek további iratanyagaikat vagy azok fontosabb részét nem fogják levéltárba adni! Ha újabb anyagok nem kerülnek levéltárba, a kutatók még hátrányosabb helyzetbe kerülnek. Ezzel a konklúzióval „el is aludt” az ügy.²²

Hat évvel később azonban alapvetően megváltozott a politikai légkör. A kínálgató lehetőséget megragadva, 1988 elején, a minisztérium Levéltári Osztályán újra elővetették az témát – és a vonatkozó aktacsomót –, vagyis a rendszerváltozás időszakát figyelembe véve meglehetősen hamar újra foglalkozni kezdtek a problémával.

²¹ MNL-OL-XIX-I-9-rr- 59470-1989. Az itt található MSZMP KB AGB részére készült előterjesztés egy másolat, melynek adott bekezdéseit – vélhetően – a Művelődési Minisztérium Levéltári Osztályának munkatársa kézírásos megjegyzésekkel is ellátta („Nem igaz!”, „Ez hogyan értendő?!”, „Milyen szempontok alapján?”, „Nemcsak ezért!” stb.)

²² MNL OL, XIX-I-9-rr-59470-1989. Másolat, 1981.

Kezdeti javaslatukban a felesleges adminisztratív előírások eltörlését, a 20 éves időhatár alkalmazását, és a kutatási korlátozások meghatározott időre, és szintén adott irategyüttesre, iratsorozatra, irattípusra vonatkozó megállapítását összegezték.²³ (Ide tartozik, hogy egy másik javaslat ennél is tovább ment, és bár a kutatás időhatárát kitolta volna harminc évre, ám általánosságban minden levéltári irat kutatását megengedhetőnek tartotta. Kivételt képeztek a meghatározott időre, külön megállapításra kerülő irategyüttesek, melyek kutatására engedélyt az MTA javaslatára a művelődési miniszter adhat.)²⁴

Mint látható, a korabeli elemzések vezérfonalává a tilalmi kör mérséklésének igénye vált. Az is egyértelmű volt, hogy minél szélesebb körű, és minél hosszabb ideig tartó az iratoknak a kutatástól való elzárása, annál kevésbé lehet beszélni nyitottságról és demokráciáról. A „miként” és a „hogyan” kérdésében azonban nemcsak gondolkodásbéli eltérések, hanem a jövő ismeretlenségéből adódó aggályok is befolyásolták („Politikai kurzusoktól független, állandó »értékek« kellenek.”). Jócskán találhatók a korabeli feljegyzésekben olyan gondolati szegmensek, amelyeket biztos módon, és azonnal nem tudtak eldönteni. Visszatartó tényező volt a „közérdek és a jogos magánérdek” között bizonytalan a határvonal, amely a magánszemélyekre vonatkozó adatok megismerhetőségét befolyásolta. Hasonló volt a kutatási viszonyosság kérdése is: a magyar iratanyagra a legnagyobb érdeklődés a környező államok irányából érkezik, és ugyanez igaz a magyar kutatásokra is, ezért egy liberalizálás esetén garanciákat kell találni a viszonyosságra. A külpolitikai érdekek védelme szintén bizonytalan szabályozási terület maradt (hogy vitában elhangzott-e, nem tudjuk, ám leírva fennmaradt: az osztrák államszerződés 30 évfordulójára dokumentumkötetet kívántak megjelentetni. Azonban néhány dokumentum közzétételét sok vita és ellenállás övezte. „Tudni illik, bár Ausztria független és semleges állam, mégis joggal tartottak attól – a Szovjetunió önértékes, »jó hírére« kényes nagyhatalom lévén – hogy bizonyos adatok napfényre kerülése beárnyékolhatja a két ország viszonyát.”)²⁵ Időközben több, vonatkozó szaktanulmány,²⁶ belső feljegyzés és a történettudomány művelőinek átfogó ajánlása és ötlete is rendelkezésre állt. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a szakmai munkával párhuzamosan az MTA Történettudományi Bizottságában (de több levéltáros bevonásával), elvégezték a levéltári kutatások akadályainak felmérését. Az összeállított javaslatban nyíltan lesújtó kritikával illették a meglévő sza-

²³ MNL OL, XIX-I-9-rr-59470-1989.

²⁴ MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel, sz. n. 1988. Varga János feljegyzése, másolat.

²⁵ MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel, sz. n. 1988. G. Vass István által jegyzett, illetve összegyűjtött feljegyzések.

²⁶ Pl. Szűcs László: Adatvédelem és kutatói érdek. *Levéltári Szemle*, 1988/3. szám. 35–38. – Borsai Iván: Kutatási korlátozások. *Levéltári Szemle*, 1988/4. szám. 9–11.

bályozást, ám a megoldásra is tettek javaslatot: a korlátozásokat csak időhatárral behatárolt irategyüttesekre szorították volna.²⁷

Pro és kontra számba véve a fennálló rendelkezések előnyeit és hátrányait, az év őszére a minisztérium vezetése elé tettek egy javaslatot, amelyhez azonban hozzátették: „Teljes kutatási szabadság sehol a világon nincs, mert [...] a levéltári anyag elkerülhetetlenül tartalmaz olyan iratokat, amelyek a legnagyobb nyilvánosság, a legszélesebb demokratizmus mellett sem bocsáthatók közre minden korlátozás nélkül, mert felhasználhatók az állam védelmi, biztonsági, külpolitikai vagy gazdasági érdekeinek veszélyeztetésére, illetve vállalati vagy jogos magánérdekek sérelmére.” A szükséges korlátozások is csak konkrét irategyüttesekre, iratsorozatokra, irattípusokra vonatkozhatnak és meghatározott időre szólhatnak. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a jogszabályalkotás folyamatát két szakaszra kell bontani: a levéltárhasználat minden lényegi kérdését tartalmazó törvényére, amelynek elkészítése még legalább egy évet kell várni (vélték akkor, és az információs törvény kiadását is be kívánták várni), és egy átmeneti szabályozásáéra, amely a törvény megalkotásáig orvosolhatja az alapvető gondokat. E javaslat már vitaalappá válhatott. Azonban a végrehajtáshoz „meg kellett győzni” a többi tárcát is, illetve a Magyar Szocialista Munkáspárt illetékesét is!²⁸

Ennek érdekében a Levéltári Osztály munkatársai mindent meg is tettek. Bár az előzetes tapogatózások során kiderült, hogy van fogadókészség az enyhítő módosításokra, a folyamat mégis lassúnak bizonyult. 1988 őszétől 1989 nyaráig többször nekifutottak az egyeztetéseknek, és megpróbáltak döntést kicsikarni az érdekelt felekből, egy új jogszabály megalkotása nem vált könnyű dióvá: a társminisztériumok többsége nagy késésekkel válaszolt, és a kutatási korlátozásokat csak kis mértékben kívánta csökkenteni (pl. a Belügyminisztérium még 1989 tavaszán is megtartotta volna az „1956-os ellenforradalmi cselekményekre” vonatkozó iratok kutatási tilalmát!). Az irategyüttesekre vonatkozó korlátozási elveket is kételkedve fogadták, és nagy befolyással bíró Külügyminisztérium a leghatározottabban a témakörönkénti korlátozások fenntartása mellett állt ki.²⁹

Közben a közéletben tovább gyorsultak az események, és a levéltárosi szakma mind nagyobb nyomást tapasztalt magán. Ahogy a nyilvánosság szerepe erősödött, úgy folyt egyre több politikai diskurzus a közelmúlt (át)értékeléséről. A történelmi események valós körülményei feltárásának igénye automatikusan elvezetett a primer források őrzőjéig, a levéltárig.³⁰

²⁷ MNL OL, XIX-I-9-rr- 59470-1989.

²⁸ MNL OL, XIX-I-9-rr- 59470-1989. 1988. évi előirat.

²⁹ MNL OL, XIX-I-9-rr- 59470-1989. és MNL OL, XIX-I-9-rr- 59186-1989.

³⁰ „A közelmúlt történelme iránti érdeklődés soha nem látott intenzitást mutat egy ideje. Az elmúlt év felgyorsult változásai újra meg újra előtérbe állítják az utolsó 40 év történetét. Politikai viták, konf-

A korai viták eklatáns példája egy 1989. május 6-án tartott fórum eseménytörténete. A Hajnal István Kör, a Nyilvánosság Klub és Történelmi Igazságtétel Bizottság nyilvános vitát rendezett a még Marx Károlynak nevezett Közgazdaságtudományi Egyetemen. A vita címével („Elhallgatások és torzítások, avagy hogyan kutatható a közelmúlt magyar történelme”) egyenesen arra utaltak, hogy bemutatják a levéltári kutatás jogi helyzetét, beavatják a közönséget a korlátozások informális rendszerébe, felhívják a figyelmet a budapesti és vidéki forrástanulmányozás közötti különbségre. Emellett esettanulmányokat is ígértek a koncepciós perekről. A rendezvényen felszólaló történészek és levéltárosok a szabályozást, annak politikai megfontolások alapján történő kialakítását tartották már nemcsak idejélmúlt akadálynak, de – fennmaradásuk esetén – nemzetközileg nevetség tárgyának is. Megismerhette a közönség a belső levéltári tevékenységet is, s ekkor a hallgatóság számára kiderülhetett, hogy a levéltárosok egy – igaz kisebb – része a külön engedéllyel kutatható anyagot is „nem kutathatónak” tartja és nevezi, s már eleve nem tájékoztatja a kutatót a kérvényezés lehetőségéről. (Megjegyzésre érdemes, hogy a hallgatóság nagyobb érdeklődéssel hallgatta a koncepciós perek feltárására vonatkozó törekvéseket.)³¹

Határozott javaslatok is elhangzottak: jogszabályban kívánták újrarendezni a tudományos kutatás szabályait, leginkább az állampárt anyagaihoz történő szabad hozzáférés érdekében. Szakszerű állagfelmérést javasoltak valamennyi levéltár számára, a fondjegyzékeket akadálytalanul közzé kell tenni, és kinyilvánították, hogy minden 20 évnél régebbi iratanyagba be lehessen tekinteni. Az elhangzottakat azonban volt, aki sérelmesnek vélte. A Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) Elnöksége a rendezvényre reagálva egy nyilatkozatot állított össze (melyet Varga János,³² az MLE elnöke adott közre). E nyilatkozatban leszögezték, hogy az „archiválás” és a kutatás-szabályozás fennálló rendszere tarthatatlan, és radikális változtatásra szorul, azonban visszaütötte azon vádakát, hogy minden nehézség a levéltárosok „bűne” lenne. Szavai szerint a levéltárosok már régóta kifogásolták a szisztéma anomáliáit, sajnos, eredményt nem értek el. Sértőnek és alaptalannak nevezte azokat a „hatásvadász” kijelentéseket, melyek szerint a levéltárosok kegyétől függ a hozzájutás a döntő fontosságú iratokhoz. „A levéltárosok a valóságban, még ha akadhat is köztük, aki vala-

liktusok történeti mezben jelennek meg [...]” (Elhallgatások és torzítások. Vita a történelmi kutatások szabadságáról. *Magyar Nemzet*, 1989. május 3. 3.)

³¹ Történelem és nyilvánosság: a Nyilvánossági Klub 1989. májusi ülése. *Levéltári Szemle*, 1989/3. 93–96.

³² Varga János (1927–2008), levéltáros. 1968 és 1978 között a művelődésügyet irányító minisztériumok levéltári szervezeti egységeinek (Levéltári Osztály, Levéltári Igazgatóság) vezetője, ezt követően 1990-ig, nyugdíjazásáig, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója. 1990 és 1994 között a Magyar Demokrata Fórum országgyűlési képviselője.

milyen – óvatosságból vagy félelemből – nem mindig megnyugtatóan él a reá ruházott *felemás* döntési joggal, a jelen kutatási rendszernek nem kegyosztó haszonélvezői, hanem éppen hogy *első számú elszenvedői*.” A tárgykörök szerint zárt iratok sokféle irategyüttesben lelhetők fel, és a kutatások esetén a levéltárosoknak kell meghatározni, mely iratrész adható ki, és melyik nem. Ez a munka a levéltárosnak azon kívül, hogy „hasznosabb célra fordítható idejét rabolja el, nap mint nap lelkiismereti problémát okoz: döntése a történetírás érdekeit sérti-e, vagy pedig felelősségre vonást is eredményezhető kötelelességszegésnek minősül.” Ezért több oldalról nehezedik nyomás a „gúzsba kötött” levéltárosokra, akik ráadásul maguk is kutatók. Sem bűnbakok nem akarnak lenni, sem pedig nem akarják, hogy bárki is despotaként állítsák őket a közvélemény elé. A kutatáskorlátozás csak a valóban jogos magánérdek, illetve a *valóságos* államérdek fennforgása esetén mondható ki, és újra ki kell jelölni a levéltárak szerepét az állami intézmények között. (Mindehhez a kor demokrácia felfogásából eredendően hozzátette: a vonatkozó majdani törvénytervezet társadalmi vitára bocsátandó!)³³

Két nappal később a fórum szervezői együttesen tettek közzé nyílt levelet, személyesen Varga Jánosnak címezve. Elsőként azt tették szóvá, hogy egy hónap telt el a nevezetes esemény óta, mire az Egyesület elnökének levele megjelent. itt többször hangsúlyozták, hogy a véleménycikkekben foglaltak félreértésen alapulhatnak: a tudományos vitán csakis a kutatási rendszert és nem a végrehajtóit érte elmarasztalás. A kutatás meglévő szabályai nem normatívák, hanem a kutatók egyéni és egyben politikai szempontú mérlegelésén nyugszanak. Így, „bármennyire is szenvedjenek szerepükben a levéltárosok”, a rendszer révén kegyosztókká válnak. Rossz fényt mindez a kutatási rendszerre vet, s nem a levéltárosokra, akik inkább „maguk is képviselnék a tudomány szabadságába vetett hitüket”. E válaszcikk a végén némi személyeskedésbe és gunyorosságba ment át, mikor a vitaszervezők „sajnálkozásukat fejezték ki”, hogy a „legkiválóbbnak tartott történészek” egyikeként Varga János, a külön meghívás ellenére, az ülésen nem jelenhetett meg. Erről Varga udvarias levélben tájékoztatta a szervezőket, éppen ezért ennek és az éles hangú nyílt levél „hangja közötti különbséget” nem értették. Ehhez hozzátették: „[...] azért is örültünk volna a személyes megjelenésének a vitán, mert azt reméltük, hogy mint a korábbi Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatóságának egykori vezetője, másoknál több részletet tisztáz majd az Ön vezetői tevékenységének idején keletkezett s ma is érvényes kuta-

³³ VARGA János: A kutatási „rendnek” nem kegyosztói – hanem elszenvedői. *Magyar Nemzet*, 1989. június 8. 6. Kiemelések az eredetiben. Már nyilvánosan megjelent az egységes nemzeti levéltári fond kifejezés.

tási korlátozások elrendelésének körülményeiről, indítékukról. Sajnálva a félreértést, tisztelettel és üdvözlettel [...]”³⁴

A tilalmak csökkentéséhez a nyilvánosság egyfajta katalizátorként is szolgált. Az „enyhülés szele” már a legkeményebben ellenálló főhatóságokat is megérintette, ennek ellenére továbbra is folyamatosan győzködni kellett őket.³⁵ (A Művelődési Minisztérium szakreferensei nem is voltak restek, és minden hivatalos és nem hivatalos megnyilatkozásukban „tarthatatlannak”, „túlhaladottnak”, „jogállamhoz nem méltónak” stb. jellemezték a hatályos szabályokat.)³⁶

1989 őszétől az előkészítő munka kétfelé ágazott: különvált az új, komplex levéltári törvény ügye, illetve a prompt feladatot jelentő kutatási korlátozások redukálásának ügye. Ez utóbbi esetében a társszervektől időközben beérkezett reakciókat, javaslatokat és véleményeket már saját hatáskörben összegezve a legkisebbre igyekeztek csökkenteni a korlátozó tételeket. Azt is leszögezték, hogy a létrejövő új jogszabály csupán ideiglenes lesz, és a „rövid időn belül” kiadandó levéltári törvény tartalmazza majd teljes körűen a kutatási szabályokat. Az új jogszabálytervezet egy kitételét további magyarázattal is ellátták: a húsz évről harmincra kell emelni a kutatási időhatárt, ugyanis ez a Nyugat-Európában a „szokásos” időhatár,³⁷ és a külföldi kutatók a korábbi szabályozás megtartása esetén így indokolatlan előnyhöz jutnának. Ráadásul az irattárakból csak a keletkezéstől számított 25–30 év után kerülnek az iratok levéltárba, így e nehezítés jelentős problémát nem fog okozni.³⁸

A végeredmény egy 1989. november közepén napvilágot látott minisztertanácsi rendelet lett, amely jelentős könnyítéseket tartalmazott. Ezek lényege a következőkben foglalható össze: a már nyilvánosságra hozott (nyilvánosan közölt) irat korlátozás nélkül kutatható; a nyilvánosságra nem hozott „közgyűjteményi” iratok akkor kutathatók, ha a kutatás naptári évét megelőző 30 évnél korábban keletkeztek; a harminc

³⁴ Nyílt levél a Magyar Levéltárosok Egyesülete elnökéhez. *Magyar Nemzet*, 1989. június 10.

³⁵ Lásd pl. MNL OL, XIX-I-9-rr- 71468-1988.

³⁶ Ide illik, hogy Glatz miniszter a közgyűjteményeket őrző biztonsági szolgálat számát is radikálisan le kívánta csökkenteni, és egyúttal a „kultúr-országokhoz illő színvonalra és létszáma beállítani”. A miniszter azt is vélelmezte: „ennek az intézménynek a felszámolása felér egy Nagymaros-üggel”. Az őrsegsökkentési szándékból, több sürgetés után, végül csak annyi valósult meg, hogy bizonyos helyeken redukálták a létszámot, illetve a láthatón hordott gépkarabélyokat bevonták, és a továbbiakban csak oldalfegyvert viseltek az őrök. (MNL OL, XIX-I-9-d-1989. évi iratok-3644-1989. – MNL OL, XIX-I-9-d-1990. évi iratok-53-1990. – MNL OL, XIX-I-9-rr-47106-1990.)

³⁷ A harminc éves időhatár megjelenése egyértelműen európai példák alapján történt, és a szabályozásban mindmáig megmaradt, annak ellenére, hogy elhangzottak érvek a 20 éves határidő fenntartása mellett is (pl. G. Vass István: A kutatási korlátozások kérdésköréhez. *Levéltári Szemle*, 1990/2. 29–30.).

³⁸ MNL OL, XIX-I-9-d-1989. évi iratok-4457-1989. – MNL-OL-XIX-I-9-rr- 59470-1989. – MNL OL, XIX-I-9-rr- 47015a-1990.

éven belül keletkezett iratokat kutatni a keletkeztető szerv, vagy jogutóda írásbeli hozzájárulásával lehetett. Maradtak még tematikai korlátozások is: bizonyos, a korábbi módszerhez hasonlóan felsorolt iratfajták (a korábbi 57 korlátozásból kilenc maradt meg)³⁹ 50–70–90 évig csak előzetes hozzájárulással voltak kutathatók. Bekezdült a szabályozásba a személyes adatok védelmének kívánalma is. („A közgyűjtemény a közgyűjteményi anyag kutatása során az e rendeletben meghatározott korlátozásokon túlmenően is köteles biztosítani a Polgári Törvénykönyv és egyéb jogszabályok azon rendelkezéseinek érvényesülését, amelyek a személyhez fűződő jogok és a jogos magánérdekek védelmét szolgálják.”)⁴⁰

A rendelet kiadása azonban a feszült helyzetet nem oldotta meg. Akik a teljes kutatási szabadság bekövetkeztét várták, csalatkozniuk kellett. Sőt, olyan vélemények is elhangzottak, mely szerint az új rendelkezés szigorúbb és több megszorítást tartalmaz, és ezért rosszabb, mint a régi (harminc évre emelte a kutatási időhatárt, több esetben szigorította a tematikai kört, a reprodukciók elkészítéséhez a külön hozzájárulás feltétele megmaradt, a „személyhez fűződő jogok” bevezetésével tovább tágította a kutatási korlátozás alá eshető iratok körét stb.) A két jogszabály pontról-pontra történő összehasonlítása az utóbbit, az újat hozta ki győztesen, amely könnyebbé és szabadabbá tette a levéltári iratokhoz való hozzáférést.⁴¹ Igaz viszont, hogy nem következett be a kutatások széles körű felszabadítása, számos kötelelem megmaradt.

Glatz Ferenc miniszter többször is, írásban is leszögezte: szükség esetén a rendelet módosítását is napirendre kell venni. Ezzel, többek között, elejét akarta venni „azoknak a pletykáknak, és ellenséges híreszteléseknek, ami a levéltári kutatási szabállyal [rendelettel] kapcsolatban az ellenzéki értelmiség körében kerengenek”. Egyúttal a Nyilvánosság Klub felé egy „beszélgetést” helyezett kilátásba, a „megbékítés” jegyében és a félreértések tisztázása érdekében. Az egyeztető értekezlet neves történészek, levéltárosok, valamint minisztériumi vezetők részvételével⁴² meg is történt.

³⁹ Anyakönyvek, állampolgársági és névváltoztatási ügyek, örökbefogadási ügyek, a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság iratai (90 év); a különféle peres és peren kívüli ügyek, kivéve az ítéleteket (70 év); külkapcsolati ügyek, büntetés-végrehajtási iratok, személyzeti anyagok, az államosítás dokumentumai (50 év).

⁴⁰ A Minisztertanács 118/1989. (XI. 22.) MT rendelete a közgyűjteményekben folytatható kutatások egyes kérdéseiről *Magyar Közlöny*, 85. szám, 1989. november 22. Az államtitkot stb. tartalmazó iratok természetesen továbbra is kutatási zárlat alá estek.

⁴¹ MNL OL, XIX-I-9-rr-59529-1989. – MNL OL, XIX-I-9-d-1989. évi iratok-4457-1989. – MNL OL, XXXIV-I-c-VII-9. tétel- sz. n.-1992.

⁴² Kosáry Domokos (akadémikus), Varga János (OL főigazgató), Vass István (ÚMKL főigazgató), Kovács Béla (MLE alelnök), Bácskai Vera (Hajnal István Kör elnöke), Kenedi János (Nyilvánosság Klub, Szász Zoltán (MTA Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese), Hársfalvi Rezső (miniszterhelyettes), Villangó István (főosztályvezető), Molnár József osztályvezető, Berecz Aranka és Lakos János osztályvezető-helyettesek.

A megbeszélésen kiemelték az új rendelet pozitívumait a korábbihoz képest, azonban a további változtatásokat láttak szükségesnek: időhatárok rövidítése, a TÜK-iratok minősítésének automatikus megszüntetése egy bizonyos időhatár után, a kutatási engedély megtagadása felülvizsgálata lehetőségének biztosítása. Fontos kiemelni, hogy a korszak dinamikájának köszönhetően az elhangzottak alapján már azonnal minisztertanácsi előterjesztést, illetve a rendeletmódosításhoz szükséges tárcaközi egyeztetéseket kezdeményeztek. Ezek a közelgő országgyűlési választás miatt elmaradtak.⁴³

A rendelet más vonalon sem váltott ki osztatlan lelkesedést. Az ebben az időszakban már élénken tevékenykedő szakszervezet – a Közgyűteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezete – fellépett a levéltárosok védelmében: érveik szerint 20–30 szorosára nőtt a levéltárakban dolgozók munkája, s emiatt kevesebb időt tudnak fordítani a „történelmi kincsnek minősülő anyagok gondozására”.⁴⁴ A Szakszervezet ráadásul az Alkotmánybírósághoz fordult, kérve a jogszabály megsemmisítését. Érvelésük szerint a rendeletben foglaltak közvetlenül érintik a közgyűteményben dolgozók élet- és munkakörülményeit, és ebben az esetben a jogszabály megalkotásánál ki kellett volna kérni az illetékes szakszervezet véleményét, a Munka Törvénykönyvében foglaltak szerint. Ez nem történt meg, és a rendelet következtében „lényegesen növekszik a kutatóhelyek forgalma, s ezzel párhuzamosan a dolgozók terhelése. Mindennek anyagi, tárgyi és technikai feltételeiről senki sem gondoskodott”.⁴⁵ A közvéleményhez hasonló hírek érkeztek: a szakszervezettel történő egyeztetés elmaradásából eredő rossz jogszabály felszabadította a kutatásokat, emelkedett a kutatói létszám, és ez pluszmunkát adott a levéltárosoknak. A munka megsokszorozódott, a munkaerő létszáma csökkent, sőt a bérfejlesztés is elmaradt.⁴⁶ Pedig a rendelkezésre álló adatok nem igazolták a szakszervezet féltelmeit. Az 1990. év első harmadának kutatói és ügyfélforgalmának adatainak az 1989. év ugyanazon időszakának adatainak összehasonlítása során jelentős különbség nem mutatkozott, az új kutatási jogszabály hatásaként a munkateher alapvetően nem változott meg. (Az ÚMKL-ben a „[...] rendelet nyomán valóban nagyobb feladat hárult a levéltárra. Esetenként kisebb zökkenőket és vitát eredményezett a rendelet előírásainak eltérő értelmezése. Arról azonban szó sincs, hogy a rendelet nyomán a levéltár megoldhatatlan feladat elé

⁴³ MNL OL, XIX-I-9-d-1989. évi iratok-4734-1989. – MNL OL, XIX-I-9-d-1990. évi iratok-1-1990. – MNL OL, XIX-I-9-rr-u47041-1990.

⁴⁴ NÓGRÁDI Tóth Erzsébet: Nemes szándék, törvénysértő végrehajtás. *Népszava*, 1990. március 30. 7. Hatásvadász módon a szövegbe a következő tömondatot is beillesztette a szerző: „Pusztulnak közös értékeink.”

⁴⁵ MNL-OL-XVIII-9-a-1990. évi iratok-TL/B-C/463-207/B/1990.

⁴⁶ NÓGRÁDI Tóth Erzsébet: Nemes szándék, törvénysértő végrehajtás. *Népszava*, 1990. március 30. 7.

került volna.”)⁴⁷ Kiderült azonban, hogy az adatszolgáltatási kötelezettségből fakadó ügyszorgalom növekedett. A beadványt az Alkotmánybíróság el is utasította, megállapítva, hogy valamely jogszabály ilyen közvetett jellegű hatása esetén nem volt szükséges a szakszervezeteket bevonni a jogalkotásba. A jogszabály tehát – ekkor még – hatályban maradt.⁴⁸

A rendeletben foglaltakat utólag is „vállalták” („Maga a rendelet, az eddigiekből következően átmeneti jellegű, kompromisszumokat tartalmaz, de ezeket a kompromisszumokat az alkotók bátran merik vállalni.”) Már nem belső, hanem nyilvános rendelet szabályozza a kutatásokat, lecsökkent a tematikai tilalmak száma, ráadásul már a meghatározatlan időtartam helyett meghatározott időtartamú hozzáférési korlátozások alakultak ki,⁴⁹ minden évben újabb év válik kutathatóvá, megszűnt a különbség a hivatásos és a nem hivatásos kutatók között. Ráadásul 1989 végén a törvényi szintű szabályozás nem látszott lehetségesnek, ezért került sor a kormányrendelet kiadására. Minden hiányosságával egyetemben „előrelépést jelentett az európai normák elérése felé”.⁵⁰ Később hiányosságként ismerték el, hogy a rendelet életbe lépésétől eltelt időszakban sem történt meg a személyhez fűződő jogok és a jogos magánérdekek valamivel konkrétabb összegzése. A korabeli kutatószolgálati tapasztalatokat összegző előadások azonban ennél jóval több kérdést, megoldandó problémát vetettek fel, és a levéltárosok továbbra sem voltak biztosak a személyi jogok megfelelő szavatolásában, illetve bizonyos irattípusok kiszolgálásának lehetőségében.⁵¹

Az 1992 novemberében megjelent adatvédelmi törvény⁵² néhány ponton megnyugtató módon rendezte a vitás kérdéseket. Általános szabályként biztosította a közérdekű adatok nyilvánosságát, átfogóan igyekezett rendezni az adatnyilvántartások lehetséges módozatait, valamint jogi fogalomként bevezette a célhoz kötöttség elvét. E jogszabály azonban nem adott minden levéltári kérdésre választ, sőt, újabb kérdéseket is felvetett (pl. közérdekű ügy-e a kutatás, vagy éppen miként lehet védeni

⁴⁷ MNL OL, XIX-I-9-rr-47175-1990. Eme jelentés szerint a kutatók száma csökkent, azonban nőtt a kikért iratanyag mennyisége.

⁴⁸ MNL OL, XVIII-9-a-1990. évi iratok-TL/B-C/463-207/B/1990.

⁴⁹ Egy példa: a külügyi tárgyú korlátozásokból csak egy maradt meg, azonban az általános megfogalmazásban szerepelt: „A külállamokkal, ezek szerveivel, valamint a területükön működő magyar egyesületekkel, társaságokkal kapcsolatos azon iratok, amelyek felhasználása külpolitikai érdeket sértene.” Ehhez a megfogalmazáshoz a Külügyminisztérium ragaszkodott.

⁵⁰ MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel- sz. n.-1992. Másodlat, G. Vass István aláírásával, 1992. július 22. G. Vass István feljegyzése.

⁵¹ MÜLLER Veronika: A levéltári kutatási korlátozások kérdései. *Levéltári Szemle*, 1991/1. (A továbbiakban: MÜLLER, 1991.) 100.

⁵² 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról. A közérdekű adatokról szóló része 1992 decemberében, a személyiségi jogokat tartalmazó vonatkozásai 1993. május 1-től váltak hatályossá.

a különleges adatokat /faji eredet, politikai vélemény, vallás, egészségi állapot stb./).⁵³
A megoldás megint csak a kiadandó levéltári törvényre várt.

A HOSSZÚ ÁTMENET IDŐSZAKA: PÉNZHIÁNY, POLITIKAI BÍRÁLAT, FELADATNÖVEKEDÉS

Az 1989. december 31-i állapot szerint az általános levéltárakban (országos és tanácsai) összesen 744 fő dolgozott (254 a két országos levéltárban, 490-en a tanácsai levéltárakban), az állami szaklevéltárakban további 60-an. A 34 intézmény összesen 215 317 iratfolyóméter anyagot őrzött.⁵⁴

Pontos ismereteink az 1988. decemberi bérekről vannak. A szakalkalmazotti havi átlagfizetések – vezetők nélkül – 5900 és 8300 forint között mozogtak, a státuszbesorolástól függően, azonban nagy különbségek voltak a levéltárak között: több megyei levéltárban az átlagfizetés nem érte el ezt az értéket, néhány megyei levéltárban viszont meghaladta. A két országos levéltárban az „átlagösszeg” érvényesült, a fővárosi levéltárban jobb fizetésért dolgoztak.⁵⁵ Viszonyításhoz tudni kell, hogy 1989-ben a teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete 8970 forint volt.⁵⁶

Az 1990. év általános jellegű költségvetési szigorral kezdődött, amely a közgyűjteményeket különösen sújtotta. A levéltárak kénytelenek voltak több takarékosági és egyéb korlátozó intézkedést életbe léptetni, azonban a működési fedezet így is alig állt rendelkezésre. Az éves költségvetés csak a szigorú takarékosággal volt biztosítható, a minisztériumnak még év végén is figyelmet kellett fordítania a közgyűjtemények működőképességének biztosítására.⁵⁷ (Pl. az ÚMKL-nál létszámcsökkentésre is sor került. Az év eleji 14 státus megszüntetése azonban lehetővé tett egy hozzávetőlegesen 14%-os béremelést is.)⁵⁸

Egy időszakban a kutatási problematika szinte eltörpült a mindennapossá váló, és a „hagyományos” levéltári munkát ellehetetlenítő kárpótlási teendők mellett. A kár-

⁵³ MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel, sz. n. 1992. Másolat, G. Vass István gépelt aláírásával, 1992. április 27.

⁵⁴ MNL OL, XIX-I-9-rr-47132-1990. Egyházi intézmények nélkül számítva.

⁵⁵ MNL OL, XIX-I-9-rr-59163-1988.

⁵⁶ https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html (Letöltés ideje: 2023. 04. 02.)

⁵⁷ MNL OL, XIX-I-9-au-I. 1990. évi iktatott iratok-2901-1990. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60084-1989. – VADÁSZ János – SZÁLE: Nincs itt „dohány”. *Kurír*, 1990. július 27. Reggeli kiadás.

⁵⁸ MNL OL, XXXIV-1-a-3. tétel-507-1991. Ez „egyszeri és megismételhetetlen aktus volt, hiszen a levéltár növekvő feladatainak megoldásához a jelenlegi létszámra mind szakmai, mind műszaki-gazdasági területen szükség van”, jelentette ki ekkor a megbízott főigazgató.

pótlási folyamat⁵⁹ megindulásával kaptak újból figyelmet a levéltárak, és ezúttal nem direkt politikai figyelmet, amely a kárpótlási ügyek dömpingjében még jól is jött. A kárpótlási jellegű ügyfélszolgálati munka során „több százezer ügyet kellett elintézni, mégpedig korrekten, hiszen emberek sorsáról, pénzéről, vagyonáról volt szó”. Az esetek nagy részében szerteágazó kutatómunkát kellett végezni. A leterhelő ügyfélszolgálati jellegű munka a megóvta viszont a levéltáralat a létszámcsökkenés fenyegető rémétől, sőt, a kormány a végrehajtáshoz érdemi pénzügyi támogatást is nyújtott, és emellett a szakmai módszertan új irányát is megmutatta.⁶⁰

Mindemellett megnyíltak – nos, azért nem teljesen – az irattárak, és sok értékes, gyakran visszatartott iratanyag kerülhetett a nyilvánosságot jobban szolgáló levéltári kezelésbe.

Glatz Ferenc miniszter szívén viselte az – egyébként akkoriban közbeszéd témáját jelentő – 1948 utáni törvénytörő perek dokumentumainak levéltárba adását, különösképpen a Nagy Imre-per iratanyagát. Többször személyesen intézkedett, így pl. az ügyben beszélt a Legfelsőbb Bíróság elnökével is. Az átadás-átvétel megvalósult, és 1990 januárban az ÚMKL átvette a Nagy Imre-per iratait.⁶¹ Ide kívánczik Hajdu Tibor plasztikus példája a periratok sorsának lényegéről: „Kutattam a Rajk-per iratai után. Azokat 1959-ben magasabb rendeletre, nyilván szabálytalanul, megsemmisítették, ez a BM-ben, bíróságoknál bevett gyakorlat volt, jegyzék nélkül, de az iktatókönyvben stb. feltüntetve legalább. Bizonyos fontos anyagokról azonban még 1956 tavaszán másolatot küldtek a Pártközpontba s ezek ott (ahol különben nagyon rendes iktatás folyt) megmaradtak végig, ’89-ig valami osztályvezetői páncélszekrényben, iktatatlanul, jegyzék nélkül – aztán szerencsére átadták ömlesztett anyagként a Párttörténetinek, de ha valakinek az átadásnál eszébe jut megsemmisíteni, nyoma sem marad.”⁶²

⁵⁹ A szocialista időszak alatt, törvénytelen módon elvett magántulajdonok visszaadása helyetti részleges kártalanítást több törvény szabályozta.

⁶⁰ ERDMANN Gyula: A Magyar Levéltárosok Egyesülete a rendszerváltás után. In *Magyar Levéltárosok Egyesülete 2006. évi vándorgyűlése*. Veszprém, 2006. augusztus 28–30. (a továbbiakban: ERDMANN, 2006.) 78. – Szakmai kiadványra példa: *Kárpótlásra vonatkozó források a magyar levéltárakban*. Szerk. MÜLLER Veronika. Budapest, 1992. (Levéltári módszertani füzetek 14.)

⁶¹ MNL OL, XIX-I-9-d-1989. évi iratok-3704-1989. – MNL OL, XIX-I-9-d-1990. évi iratok-60-1990. – MNL OL, XIX-I-9-rr-47286-1990. Szintén a korszakra jellemző esetek: a Soros Alapítvány felajánlotta pénzügyi támogatását az iratok állagának megóvásához. A Történelmi Igazságtétel Bizottság pedig fel kívánta gyorsítani a perirati anyag átadását, sőt, egy kuratórium felállítását is javasolta, amely előzetesen (!) véleményezte volna a kutatói engedélyek kiadását.

⁶² MNL OL, XXXIV-I-c-VII-9. tétel, sz. n.-d. n. Másolat, géptírt és kézírásos aláírással, 1991 körül. Levelében a fentiekén kívül kifejtette, hogy a „[...] főhatóságoknál él és virul az iktatatlan különönségek gyakorlata, éppen a fontos iratoknál. Ez a főnök és titkárnője hangulatán múlik, levéltárba kerül-e valaha.”

Az 1945 utáni korszak anyagának gyűjtésére létrejött ÚMKL iratátvételi tevékenységét megvizsgálva megállapítható, hogy míg 1986-ban összesen 757 ifm-nyi iratanyagot vettek át, változó évkörrel, de a miniszterialis főhatósági iratokat figyelembe véve többnyire 1970 évi végdatummal,⁶³ addig 1990-ben összesen 1238 ifm terjedelmű iratanyag került levéltárba, 1945–1990 évkörrel. (Az ezt követő években a tendencia ehhez hasonló maradt, a politikai jellegű akadályoztatás radikálisan lecsökkent.)⁶⁴ A fentebb már említett peranyagokon kívül néhány példa a legfontosabb, 1990-ben és ezt követően átvett iratokról: minisztertanácsi jegyzőkönyvek, több miniszterelnök iratai, a Külügyminisztérium és a Pénzügyminisztérium anyagainak folyamatossá váló átvétele, Központi Népi Ellenőrzési Bizottság, Hazafias Népfront, több tröszt és nagyvállalat stb.⁶⁵

Az iratanyag bővülésével nemcsak a történeti jellegű kutatások kiszolgálásában kellett helyt állni, hanem egyfajta politikai küzdelmek metszőpontjába is kerültek az intézmények. Az iratanyagok „időszerűségét” mutatta, hogy a folyó nyomozati ügyekhez is keresést kellett lefolytatni, adatszolgáltatást kellett nyújtani. A Külügyminisztérium mellett a Legfőbb Ügyészség keresett-kért több esetben folyamatban lévő eljárásokhoz bizonyító tartalmú dokumentumokat.⁶⁶

A kormányzat több módon is igyekezett a közelmúlt eseményeit, egyrészt jogi, másrészt történetírói módszerekkel, feldolgozni. A jogi utat jelentette például az ún. igazságtételi törvény megszavazása,⁶⁷ bár ez esetében a kormányzatnak cáfolnia kellett, hogy az igazságtételi pereket a pártiratok alapján akarja megalapozni, és politikai bombarobbantgatásra kívánja felhasználni.⁶⁸

⁶³ A Külügyminisztérium pl. az 1965 évi TÜK-iratokat adta át.

⁶⁴ MNL OL, XXXIV-1-a-3. tétel-2589-1986. – MNL OL, XXXIV-1-a-3. tétel-507-1991. – G. VASS István: A levéltári anyag kutathatósága a rendszerváltozás előtt és után. Várakozások, eredmények és csalódások. In: *Rendszerváltás és Kádár-korszak*. Szerk. MAJTÉNYI György – SZABÓ Csaba. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kossuth Kiadó, Budapest, 2007. 77–105.

⁶⁵ Megjegyzendő, hogy már az 1980-as évek végén fokozott figyelem irányult a külügyi – egyben jól jegyzékelve beérkezett – iratokra. Ezek kutatási ügyeit 1989-ben és 1990-ben engedékeny módon bírálták el („miután a glasznosztja a minisztériumot is elérte”), azonban 1991 közepétől ismét az elutasító attitűd jelei mutatkoztak. Az aggályoskodáson túlmenően néha – szó szerint – „közőzködést” tapasztaltak a levéltárosok. (MNL OL-XXXIV-1-c-VII-9. tétel-sz. n.-1991. Másolat.)

⁶⁶ A teljesség igénye nélkül: az ún. „guruló dollárok” ügyében (MNL OL, XIX-I-9-rr-88099-1992.), az 1956-os forradalom leverése kapcsán háborús bűntett alapos gyanúja ügyében (MNL OL, XIX-I-9-rr-87043-1992.), vagy éppen a különféle koncepciók eljárások és törvénysértő elítélések felülvizsgálatával kapcsolatban (MNL OL, XIX-I-9-aa-3. tétel-86092-1992.).

⁶⁷ A Zétényi Zsolt és Takács Péter országgyűlési képviselők nevével is ismertté vált törvény lehetőséget adott volna az 1944. december 21. és 1990. május 2. között elkövetett és büntetéssel nem sújtott halált okozó testi sértések és hazaárulások ügyében, hogy az elévülés újra kezdődjék. A törvény – alkotmányossági okok miatt – ekkor nem lépett életbe.

⁶⁸ HANTHY Kinga: Pártiratok. *Magyar Nemzet*, 1991. december 2. 1.

Egy példa a másik, a történetírói módszer alkalmazására. 1993 elején alakult meg a Tényfeltáró Bizottság,⁶⁹ és első célkitűzésükként az '56-os terrortűzök történetének tisztázását nevezték meg. Mindehhez – természetesen – a levéltári iratanyag és levéltári kutatás szükségeltetett. Az elnök úgy vélekedett: „Olyan területet járnak be, amely eddig kutathatatlan volt, s ezzel az alapok alapját kell feltárniuk” és a sajtótájékoztatójukon is elhangzott, hogy „egy történész számára mindig az iratok alkotják a legfontosabb forrást, s ez most is így lesz, mivel tavaly nyár óta már teljességükben hozzáférhetőek az államosított, 1949–89 közötti MDP-MSZMP iratok, amelyek bizonyára nem torzítanak, mivel nem célzatossággal készültek, s hivatali intézkedéseket szolgáltak.” A feltáró munkában részt vevők alapkoncepcióját is összefoglalták: a történészek, levéltárosok az eseményeket kutassák és írják le tényszerűen, s ne minősítsék az egykoron történeteket, hiszen a dokumentumokat össze kell vetni a viszszaemlékezésekkel. A Bizottság számára mindez szakmai, és nem politikai kihívás. („A történelmet el kell mondani, a politikusok pedig bírják ki!”)⁷⁰

A korszak sajátossága, hogy az aktuális politikai feszültségek a kutatási szabályozás kérdéskörében akkumulálódtak. A fentebb összegzett, 1989 novemberi szabályozás sem juttatta nyugvópontra a levéltári iratokhoz való hozzáférés kérdését, a történetírás művelőinek tevékenységét a továbbra is korlátozó szabályok jócskán megnehezítették. A titokvédelem mellé a személyiségi jog biztosítékai is odarendelődtek („ikreződtek”), s ez feszültségnövelő tényezőként jelentkezett. Az ideiglenes szabályozásban rejlő anakronisztikus tényezők egyre nyilvánvalóbbá váltak.

Pető Iván⁷¹ 1993 elején közölt véleménycikket a levéltári források kutatására vonatkozó szabályozás lehetséges elveiről, a pro és kontra érvekről, ám teljes körű megoldást nem kínálva. Pető a „szokványosnál jóval lazább” szabályozás indokaként felhozta, hogy az állampolgárok életét meghatározó döntésekkel kapcsolatos információk zömének nyilvánosnak kellene lennie, azonban a szocializmus évtizedei nyomán csak iratokból, levéltári anyagokból szerezhetőek meg azok az ismeretek is, amelyekhez már a keletkezésük pillanatában hozzá kellett volna férni. Emellett a rendszer eleve „bűnös volt”, intézményesen sértett emberi jogokat, ezért a „a társadalomnak tudnia kell a bűnökről, meg kell ismernie a felelősöket, ehhez pedig szükség van az archívumok titkainak feltárására”. Mintegy ellenérvként hozzá is tette: a korban mindenki

⁶⁹ Tagjai: Alföldi Vilma (Országos Levéltár), Borosi András (Pest Megyei Levéltár), M. Kiss Sándor (történész, a Miniszterelnöki Hivatal főtanácsosa), Kapronczay Károly (a Semmelweis Múzeum főigazgatója) és Pálmány Béla (az Országgház levéltárának vezetője), valamint dr. Kahler Frigyes büntetőbíró, aki egyben a bizottság elnöke is volt.

⁷⁰ KURCZ: Bemutatkozott a tényfeltáró bizottság. – „A dokumentumok önmagukért beszélnek.” *Magyar Nemzet*, 1993. március 18. 1., 5.

⁷¹ Pető Iván (1946–) történész, levéltáros, politikus.

egyfajta „mimikrit” erőltetett magára, és írásban is elrejtette a valódi véleményét, saját maga és családja történetét. Ehhez kapcsolódóan kiemelte: „átmeneti korban élünk, ahol napi politikai célokra is használhatóak a levéltári források, különösen annak révén, hogy a velük való manipulálás lehetősége határtalan”. Megtörténhet, hogy valaki nemcsak az előző rendszer társadalmi, politikai folyamatainak feltárására akarja kutatni az iratokat, hanem a megszerzett adatokat manipulatív módon használja fel. Megoldás a személyi jogok védelme, melyet csak a tudományos kutatás céljai írhatnak felül. Ő is különbséget tett a kutatás és a publikálás között: aki a magánszemélyek „jogos érdekeit” megsértené, súlyos következményekkel kellene szembe néznie. „Világosan meg kellene határozni azt is, hol ér véget a magánszemélyek jogos érdeke, és hol kezdődik a kortörténet eseményeinek elengedhetetlen kelleke. Természetesen nem a szélső esetekkel lehet gond. Az egykori Politikai Bizottság tagjainak személyes felelőssége a múlt rendszerben kétségtelen, függetlenül büntetőjogi felelősségre vonhatóságuktól. Nevük hozzákapcsolása a közelmúlt eseményeihez elkerülhetetlen. Az önkényeskedő falusi kiskirályok kipellengérezése, a verőlegények megnevezése sem okoz problémát.” Cikkében azonban azt sugallta: a kivételes eljárások nem a konszolidálást szolgálják, helyesebb, ha normatív szabályokat alkalmazunk – ez a rendes, normális állapotba való visszatérés feltétele.⁷²

A múltfeltárás folyamatát azonban más szemszögből is lehetett értékelni, és azt sokan, az áldozatok oldaláról, lassúnak és elégtelennek is tartották. A legaktívabban és leglátványosabban talán Kéri Edit⁷³ színművésznő kezdeményezett tiltakozást, és példája felvillantja ezen időszak egyik jellegzetes gondolkodásmódját. Kéri Edit 1993 áprilisában „macskazenés” tüntetést szervezett a Hess András térre, a volt levéltár telephelye elé, síppal-dobbal adva hangot azon gyanújának, hogy a volt ávéhások levéltárakban dolgozó gyermekei eltüntetik a közelmúlt fontos iratanyagát. Felszólalt a kutatási rendelet előírásai ellen is, amelyet a politikai átvilágítás gátjának tartott: a névváltoztatási ügyek 90 évre való elérhetetlenné tételében a hamis dokumentumok készítése bizonyítékainak elleplezését látta.⁷⁴ Kéri Edit az erőteljes kritikát nemcsak hanghatások révén, hanem írásban is megjelenítette. A tüntetés után Antall József miniszterelnökhöz és Fekete György művelődési és közoktatási helyettes államtitkárhoz írt leveleiben ismét élesen bírálta nemcsak az 1989-es sza-

⁷² PETŐ Iván: Önruralmat vagy kiszámíthatatlan kockázatot? Milyen szabályok alapján legyenek kutathatóak a letűnt rendszer iratai? *Kritika*, 1993/1. 16–17.

⁷³ Kéri Edit (1926–2021), színművész.

⁷⁴ BODNÁR: Kéri Edit az eltűnt iratok nyomában – Politikai macskazene a levéltár előtt. *Magyar Nemzet*, 1993. április 23. 4. – MNL OL, XIX-I-9-av-1993. évi iratok-1576-1993. A tüntetésen részt vett Bokor Imre (1930–) ezredes, és Kubinyi Ferenc (1928–1995) történész is.

bályozást,⁷⁵ hanem a vélt iratmegsemmisítésre, az iratok „kilopásáról” szóló híreket is megismételte. Szavai szerint mindezzel „meghamisítják, homállyal fedik a történelmünket, cinkosak a sortüzek vezénylőivel és végrehajtóival, a gyilkosokkal!”,⁷⁶ örökre elsüllyesztenek minden levéltárban ottlévő »levéltáros elvtársaik« segítségével, az egész nemzet, sőt, a világtörténelem számára fontos adatokat, részleteket.” A levéltárakat (szavai szerint: a „sötétség kapuit”) mindenki számára meg kell nyitni, nemcsak a „kijelölt” kutatóknak, hogy még mielőbb tisztázni lehessen a dolgokat. „Az elembertelenedett bűnösöknek szembe kell nézni magukkal, a történelemnek pedig TANULNI kellene – a FELTÁRT eseményekből.” (A minisztérium egyébként válaszolt a felvetésekre, és az „iratok módszeres kigyűjtésének, sőt esetleges eltüntetése” vádját elutasították: erre nem kerülhetett és nem is került sor. A kutatási szabályozások esetében a megoldást az új jogszabály 1994-re tervezett kiadásában látták.)⁷⁷

Nagyobb politikai és közéleti vonzata lett annak az éveken át húzódó folyamatnak, amelyet az MDP-MSZMP-iratok elhelyezésének ügyét jelentette.

PÁRTÁLLAM, ÁLLAMPÁRT, PÁRTIRAT, IRATÁLLAMOSÍTÁS

A pártiratok tulajdonlási ügyének eseménytörténetét többen feldolgozták,⁷⁸ kimaradt azonban a legfontosabb részesemények ismertetése (és a lényeg itt is a részletekben rejlik), ezen kívül hiányzott a szakmai álláspontok változásának elemzése. Pedig a szakmai elvek definiálásában rejlik a korabeli jogi eljárás esszenciája. Ezek részletes kifejtésére tesz kísérletet e fejezet, időrend eseményei alapján a szakmai elvekre fókuszálva.

Mivel a pártarchívumok nem tartoztak a szakmai felügyeleti rendszer hatálya alá, a kutathatóságukat is maguk határozták meg. Az 1989 május–július hónapokban

⁷⁵ Részletesen fejtegette, hogy a névváltoztatási, a születési és a házassági anyakönyvek kilencven éves kutatási zárolása is a kommunista múlt meghamisítását szolgálja. „A KEOKH iratok kutatási tiltása 90 évre indokolatlan! Összefügg a titkos szovjet állampolgársággal!” – jelentette ki.

⁷⁶ Felkiáltójel az eredetiben.

⁷⁷ MNL OL, XIX-I-9-rr-93205-1993.

⁷⁸ Soós László: Az MDP és MSZMP iratok átvétele a Magyar Országos Levéltár állományába. *Levéltári Szemle*, 1993/2. (a továbbiakban: Soós, 1993.) 95–98. – LAKOS János: A Magyar Országos Levéltár és a rendszerváltozás. In: *Rendszerváltás és Kádár-korszak*. Szerk. MAJTÉNYI György – SZABÓ Csaba. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kossuth Kiadó, 2007. 105–117. – BERÉNYINÉ KOVÁCS Gyöngyi: Állam-párt (pártállam) köz(ok)irat? „Pártállami” ügyiratoktól az állami és pártiratok elkülönítéséig. In: *Egy élet emléke – egy emlék élete. Tanulmányok Simon István emlékére*. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2021. 275–289.

lefolytatott tárgyalások során is azt akarta elérni a minisztérium – és végeredményben már a kormány is –, hogy a pártarchívumok szakmai ellenőrzése kerüljön vissza a minisztériumhoz. Ezt azonban a még Magyar Szocialista Munkáspártnak nevezett párt vezetése elutasította (indoklásul a már előkészületben lévő egységes levéltári jogszabály várható kiadását hozták fel). Azonban a valós félelmüket is papírra vetették, érdemes hosszabban idézni: „[...] elismerve azt a sajátosságot, miszerint Magyarországon a pártállam jellegzetességeiből adódóan szigorúan vehető pártérdekeltségű, illetve állami, országos jelentőségű iratok szinte elválaszthatatlanok egymástól, mégis meg kell állapítani, hogy ezek az iratok kétségkívül párteredetűek, melyek az egymást követő MKP, MDP és MSZMP történetét is magukba rejtik. E sajátos iratcsoport esetében a társadalmi szervezetekre vonatkoztatható jogi elv figyelmen kívül hagyása veszedelmes precedenst teremtene és ellenkezik a nemzetközi jogszokással.” Európában egyetlen párt levéltárát sem szüntették meg csak azért, mert iratanyaga országos jelentőségű dokumentumokat tartalmaz. Magyarországon hasonló „veszély fenyegethetné” az egyházi levéltárakat is, mivel ezek nagy mennyiségben őriznek országos jelentőségű dokumentumokat.⁷⁹

A határozott ellenvélemény dacára elindult a pártiratok jogállása problematikájának át- és újragondolása. Szűcs László – a Központi Pártarchívum akkori vezetője – is felvetette, hogy kérdésessé válhat az MSZMP iratainak tulajdonjoga. A pártarchívumok fenntartására egy kuratórium létrehozását javasolta, amelybe a minisztérium, a Tudományos Akadémia és az érdekelt pártok delegálnának tagokat.⁸⁰ A levéltáros egyesület gyűlésén hangzott el, hogy „az 1949 és 1988 között keletkezett pártiratok – országosan és helyi szinteken is – más jellegűek (azaz valójában nem pártiratok!), mint a Magyar Kommunista Párt 1945 és 1948 közötti iratai”.⁸¹ A sajtóban megjelentetett cikkek közérthetően és tömören fejezték ki a szakmai véleményt: „A pártarchívumokban őrzött anyag sorsát vétek lenne kitenni a párton, utódpártokon belüli hatalmi harcoknak, személyi viszályoknak. Azaz, mindenképpen el kell kerülni azt, hogy olyan személyek hajtsanak végre selejtezéseket ebben az irategyüttesben, akik esetleg nem érdekeltek a múlt igaz feltárásában! Közérdekről van szó!”⁸²

1989 őszének rohanó eseményei között az is felmerült, hogy ha az Magyar Szocialista Párt⁸³ „bizonyíthatóan” nem tudna az archívumok rendeltetésszerű működéséről

⁷⁹ MNL OL, XIX-I-9-rr-47008-1990.

⁸⁰ MNL OL, XIX-I-9-rr-47008-1990.

⁸¹ „Ne tévesszünk utat!” A Magyar Levéltárosok Egyesületének vándorgyűlése Nagykörsön. *Levéltári Szemle*, 1989/4. (a továbbiakban: Ne tévesszünk... 1989.)16.

⁸² ERDMANN Gyula: Veszély fenyegeti a hiteles múltkutatókat! Néhány gondolat a pártarchívumokról és a levéltárakról. *Magyar Fórum* 1989/7. 5.

⁸³ 1989. október 7-én a Magyar Szocialista Munkáspárt átalakult Magyar Szocialista Párttá.

gondoskodni, akkor azok – a tulajdonjog fenntartásával – átmenetileg állami kezelésbe kerülhetnek, vagy akár új szaklevéltárrá szervezhetnék (függetlenül az őrzés helyétől).⁸⁴ Hasonló volt Litván György véleménye is, aki egyrészt keresetlen szavakkal illette a még meglévő kutatási korlátozásokat (nem mellékesen a levéltárosok „előjogait”: nyers szavai szerint az „archiváriusok mazsoláztatnak” a kincset érő iratanyagokban, és a csak azt adják oda, amit ők jónak látnak: „morzsákat, töredékeket”). Leginkább a Párttörténeti Intézet Archívumának privilegizált helyzetét kritizálta, valamint azt, hogy bizonyos történészek monopolhelyzetbe jutottak. „Ezzel szemben – tette hozzá – fiatal kutatóink elkeseredett küzdelmeket folytatnak, hogy hozzájussanak az ötvenes évek vagy az ötvenhatos események forrásanyagához”. Azonban nemcsak kritizált, hanem ötletet is adott: az egész, 1945 után keletkezett iratanyagot egy olyan állami levéltárnak juttatta volna, amely „szervezeti és személyi garanciával rendelkezik a megőrzést, a szakszerű rendszerezést és a kutatási lehetőségeit illetően”.⁸⁵

Azt kevesen vitatták, hogy az állampárt „bárhol fellelhető iratai” a nemzeti vagyon részének tekintendők, és a „nemzeti levéltári fondba” tartoznak. Hasonló gondolkodás alapján az újonnan megalakult (átalakult) Magyar Szocialista Párt is szükségét látta, hogy az iratanyag helyzetét rendezze. Megalakulását követően rövid időn belül elérte, hogy a Kormány egy hivatalos megállapodást kössön vele.⁸⁶ Az „MSZP pártarchívumának” nevezett iratanyag sorsáról szóló, 1989. november 24-én aláírt, rövid dokumentum a preambulumban a „párt vezető szerveinek (!) működéséből keletkezett iratokat” nemzeti történelmünk kulcsfontosságú dokumentumainak nevezte, és így azokat „össz nemzeti értéként köteles kezelni”. A megállapodásban az MSZP elfogadta, hogy az archívum anyagát a „Miniszttertanács által megszabott” (!) kutatási szabályoknak veti alá, s nem kér „megkülönböztetést”. A kormány pedig egyetértését fejezte ki, hogy a gyűjtemények megmaradhatnak a jelenlegi épületükben, egy megalkotandó kezelési megállapodás keretében.⁸⁷ Emellett a kormány biztosította a közüzemi költségek felvételét az 1990. évi költségvetésben.⁸⁸

⁸⁴ MNL OL, XIX-I-9-rr-47008-1990.

⁸⁵ K. M.: Új történelemhamisítás helyett új felelősségtudatra van szükség. Beszélgetés Litván György történésszel. *Új Fórum*, 1989. július 28. 34–35.

⁸⁶ Megjegyzésre érdemes: megállapodásba belefoglalták a Párttörténeti Intézet Könyvtára gyűjteményének kérdéseit is.

⁸⁷ Az eredeti a Miniszttertanács irattárába került, a Művelődési Minisztériumnak másolatot küldtek, lásd: MNL OL, XIX-I-9-d-1989. évi iktatott iratok-4402-1989. és MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iktatott iratok-1019-1991. – Glatz Ferenc miniszter egy későbbi feljegyzése szerint a megegyezést ő maga fogalmazta és küldte meg Németh Miklósnak és Nyers Rezsőnek. (MNL OL, XIX-I-9-d-1990. évi iktatott iratok-52-1990.)

⁸⁸ A minisztérium 1990 márciusában 2,5 millió forintot utalt át a PTI részére, közüzemi költségként (az időközben megszűnt Politikai Főiskola költségvetésének keretéből). Az átutaláskor a miniszté-

Pár nap múlva Glatz Ferenc miniszter ki is adta az utasítást egy állásfoglalás kidolgozására a párttörténeti archívumok állami kutatási rendje átvételéről.⁸⁹ Balogh Sándor, a Párttörténeti Intézet (PTI) igazgatója – szintén a miniszter kérésére – elkészítette a pártarchívumok kutatási feltételeiről, a titkosításokról szóló bő feljegyzést. Igyekezett arra is emlékeztetni a minisztert, hogy a PTI korábban már ismertette az ott őrzött fondokat. Balogh Sándor, a PTI igazgatója ekkor úgy fogalmazott, hogy ezzel „mi magunk is arra törekedtünk, hogy a nyilvánosság előtt feloldjuk a pártiratok közötti »titokzatosságot«”.⁹⁰

A minisztériumban 1989 végén felülvizsgálták a pártarchívumokra vonatkozó előírásokat, és egy jogszabály-módosítási javaslatot is elkészítettek. Az MSZP vezetősége ekkor már nem tiltakozott az állami felügyelet visszaállítása ellen. A szükséges intézkedéseket így a miniszterelnök, Németh Miklós elé tárhatták, és 1990. február 2-án egy minisztertanácsi határozat⁹¹ hatályon kívül helyezte a pártarchívumokat az állami ellenőrzés alól kivonó 1972. évi rendelkezést. Ezzel minden levéltár felett egységesé vált a felügyeleti rend.⁹²

Paradox módon segítette az enyhülést, hogy a több helyről beérkező pártiratok selejtezési ügye gerjesztett szakmai feszültséget (a Duna-gate botrány hullámai sem ülték még el!). Ezek lényege, hogy egyrészt a budapesti, másrészt a megyei pártbizottsági iratok és a teljes irattárak szállításai során iratselejtezéseket is végrehajtottak (nagy felháborodást váltott ki a kecskeméti eset). A minisztérium 1989 végén hivatalos eljárást indított, azonban ezen vizsgálat (és utóvizsgálat) elemzése e tanulmánynak nem része, ám két momentum megjegyzést érdemel. Az egyik, hogy a Párttörténeti Intézet „MSZP ellen irányuló politikai nyomást” is emlegetett az egyik ügy

rium egyfajta feltételül szabta, hogy a PTI „nyitott közgyűjteményként működjön”. Sokat mondó, hogy a PTI ezt is úgy értelmezte, hogy a kutatási szabályoknak, előírásoknak összhangban kell lennie az ÚMKL-ben érvényes kutatási rendelkezésekkel, hogy „a jövőben az 1945 után keletkezett állami és pártiratok kutathatóságának feltételei azonosak legyenek és megszűnjenek az eddigi eltérések”. Egyrészt kinyilvánították, hogy az éves közüzemi költségük 4,4 millió forint, másrészt vállalták, hogy július végéig nyilvánosságra hozzák a fondjegyzékeket. (MNL OL, XIX-I-9-rr-47198-1990.)

⁸⁹ MNL OL, XIX-I-9-d-4137-1989. Érdekes, hogy ezen intézkedéscsomag részeként kellett megvizsgálni a Munkásmozgalmi Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum összevonásának lehetőségét, valamint az egyetemi tanszékszervezet módosítására egy ajánlástervezet elkészítését.

⁹⁰ MNL OL, XIX-I-9-d-1989. évi iratok-2907-1989. – MNL OL, XIX-I-9-rr-47198-1990. – A PTI a hivatalos kiadványában, az 1988-as évszámmal megjelent *Archívumi Közlemények*ben ismertette az iratanyagát. (*Archívumi Közlemények*. MSZMP KB Párttörténeti Intézet Központi Pártarchívum, 1988/18.)

⁹¹ 1016/1990 (II. 2.) MT határozat pártarchívumokra vonatkozó rendelkezés hatálytalanítása.

⁹² MNL OL, XIX-I-9-d-1990. évi iktatott iratok-52-1990. – MNL OL, XIX-I-9-rr-47008-1990 – MNL OL, XIX-I-9-rr-60095-1991.

kivizsgálása kapcsán. Ezt a vádat a minisztérium határozottan elutasította. A másik az, hogy a PTI vezetője a bizottság tagjai részére kezdetben csak a területi pártszervek 1984. január 1-je után keletkezett irataiban engedte volna a vizsgálódást, ám az új jogi helyzet nyomán az utóvizsgálatok már a teljes iratanyagra kiterjedhettek.⁹³

Hely- és pénzhiány miatt⁹⁴ ebben az időszakban több megyei pártarchívum anyagát Budapestre szállították, holott nem sokkal korábban egy szerződéstervezet is készült a megyei tanácsokkal kötendő, a helyben őrzést biztosító megoldásra. Az elszállításokról a sajtóban megjelent hírek nagy tiltakozási hullámot indított el: megyei levéltári igazgatók, egyetemi tanárok (pl. Kristó Gyula), megyei tanácselnökök fejezték ki nemtetszésüket e helyi jelentőséggel bíró és eddig helyben kutatható történeti források elmozdítása ellen. A Magyar Levéltárosok Egyesülete tiltakozó levelében már hivatkozott arra, hogy az iratanyagokban „jelentős mennyiségű” állami érdekeltségű irat is található. E feszült szituációban az államnak nem volt sok mozgáster: az iratokat az MSZP tulajdonába tartozónak tekintették (!), és a párt, mint „nem állami szerv” – a törvényben előírt követelmények betartása mellett – az iratokkal maga rendelkezhetett. A megyei archívumok fenntartási költségeit az állam sem tudta, és nem is akarta magára vállalni. Lehetőségként csak a letéti szerződéssel való átvételt javasolhatták, a tulajdonosi jogok fenntartásának biztosítása mellett.⁹⁵ A pártarchívum levéltári őrizetbe adása több esetben meg is történt, és a letéti szerződésekbe rögzítették az MSZP tulajdonosi érdekeit.⁹⁶

Közben a memoárok, emigrációs történeti munkák mellett megjelentek az árusító pultokon a jól-rosszul egybeszerkesztett dokumentumkötetek is.⁹⁷ Ez utóbbiak azért is borzolták a levéltárosok (és a történészek) idegeit, mert több esetben magánkézbe került iratokat közöltek le, miközben azoknak még és már az irattárban lett volna a helyük. Amikor a levéltárosok az elharapódzó, szakmaiatlan könyvkiadás ellen fel-emelték a szavukat, óhatatlanul felmerült a pártiratok hovatartozásának a kérdése.

⁹³ 1990 elején zajlott le egy nagy minisztériumi vizsgálat a pártiratok selejtezési ügyében, melyet 1991 februárjában egy utóvizsgálat követet. (MNL OL, XIX-I-9-rr-47163-1990. és MNL OL, XIX-I-9-e-1991. március 18.) A vizsgálat egyébként kirívó szabálytalanságot nem állapított meg.

⁹⁴ Az MSZP Elnöksége a megyei pártbizottságok székházainak kezelői jogáról lemondott.

⁹⁵ MNL OL, XIX-I-9-rr-47090-1990. – MNL OL, XIX-I-9-rr-47025-1990.

⁹⁶ Pl. MNL OL, XIX-I-9-rr-47172-1990. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60184-1991.

⁹⁷ Pl. *El nem égetett dokumentumok I.* Szerk.: BRÓDY Péter – KOLTAY Gábor. Budapest, Szabad Tér Kiadó, 1990. Eme dokumentumkötet tartalmát levéltári szempontból is elemezték: a minisztérium Levéltári Osztálya határozottan leszögezte, hogy a leközölt iratok rendeltetésszerű helye (néhány kivétellel) az MDP és az MSZMP, valamint a Minisztertanács irattári- vagy levéltári fondja. Így ezekkel sem Grósz Károly (az iratok átadója!), sem a kiadó nem rendelkezhetett volna szabadon. Etikai szempontból pedig leminősítették a kiadványt: a műfaj szabályai alapján tudományos közlésnek sem lehet tekinteni. (MNL OL, XIX-I-9-rr-47223-1990.)

„Üzleti gengszterkedés folyik a különféle iratokkal” – nyilvánított véleményt Varga László történész, és hozzátette: a történelem soha nem volt olyan jó üzlet Magyarországon, mint manapság. Ezért lényeges, hogy megfelelő kezelésbe kerüljenek az iratok: az elmúlt évtizedekben az MSZMP (és jogelődjei) nem egy párt volt a sok közül, hanem „a” párt, amely rátelepedett a társadalom egészére. A fontos kérdések a pártban dőltek el, csak a pártiratok alapján tárhatók fel a történelmi folyamatok. A jövőbe mutatóan hozzátette: „miért ne kerüljön állami irányítás alá, állami tulajdonba az, ami valójában a nemzeti vagyon része? Még az iratokat sem kellene nagyon mozgatni.”⁹⁸ A legfőbb ügyész helyettese szintén úgy vélte: a pártarchívumban értelemszerűen temérdek olyan irat van, amely állami irat (is) egyben. Az új szabályozásnál el kell majd döntení, hogy ezeknek az iratoknak mi legyen majd a sorsa, ki birtokolja azokat.⁹⁹

A szakmai álláspontok ekkor nyilvános módon is különváltak. Ellenvéleményként Balogh Sándor, a PTI vezetője határozottan az adott iratképző „intézmény” tulajdonának tekintette a pártiratokat, és semmiképpen sem az államénak. Az „állampárt” és a „pártállam” kifejezések terjedését is ellenérzésekkel fogadta, de a pártiratok tulajdonjogának megkérdőjelezését határozottan elutasította: „[...] amikor felvetik – s mostanában gyakran felvetik – a pártarchívum államosítását, akkor erre csak indulatosan tudok reagálni. Kérem szépen, tudomásom szerint pártiratok államosítását Európában ez ideig egyedül a hitleri Németországban tették meg [...]. Egy jogállamban a választóvonal ott húzódik: állami vagy nem állami. Márpedig a pártok, az egyházak és a különféle szervezetek nem állami intézmények, ezek államosítása jogsértő lenne.” A pártnak az állami életre gyakorolt hatására vonatkozó kérdés elől kitérve leszögezte, hogy az iratok náluk biztonságban vannak, és az anyag teljesnek tekinthető, ugyanis az „irattermelő” eleget tett a mindenkori előírásoknak, s a dokumentumokat mindig időben átadta az archívumnak – szemben az állami levéltárakkal, melyek anyaga nagyon hiányos.¹⁰⁰

A tavaszi választásokon győztes Magyar Demokrata Fórum a nyár folyamán kialakította a fő kormányzati struktúráját, és szeptemberre kibocsátotta programját is, amelybe az MDP-MSZMP iratok megnyugtató elhelyezésének ügye is bekerült. A megvalósítási koncepció azonban csak formálódott.

⁹⁸ MURÁNYI Gábor: Kik illetnek meg a dokumentumok? – „A pártiratok is a nemzeti vagyon részei.” – Beszélgetés Varga Lászlóval. *Magyar Nemzet*, 1990. május 21. 6.

⁹⁹ MURÁNYI Gábor: Kik illetnek meg a dokumentumok? – „Lehet, hogy udvariatlan voltam...” – Beszélgetés dr. Nyíri Sándorral. *Magyar Nemzet*, 1990. május 18. 4.

¹⁰⁰ MURÁNYI Gábor: Kik illetnek meg a dokumentumok? – „A pártiratoknak a pártarchívumban van a helyük.” – Beszélgetés Balogh Sándorral. *Magyar Nemzet*, 1990. május 19. 10.

1990 őszén csak a jogi helyzetet látszott kétségtelennek: a szervesen összefüggő, megbonthatatlan irategyüttes a létrehozó, illetve a jogutód (örökös) tulajdonát képezi, és csak jogutód nélküli megszűnés esetén kerül az állam tulajdonába. Ezért a szakmai elképzelésekben az anyag szétosztásának lehetőségét kizárták, a „pártot és az államot érintő” információk elválasztását végrehajthatatlannak minősítették. A jogutód kizárólagos tulajdonlását az állam működése szempontjából nélkülözhetetlen információk megléte okán azonban már vitatták (ugyanis az az „állami érdekek megsértése” is lehet), ám az államosítást, a kizárólagos állami tulajdonba vételt nem tartották összeegyeztethetőnek a jogállamiság alapelveivel. (Viszont nem zárták ki egy esetleges „irat privatizáció” lehetőségét, mely ellen határozottan fel kívántak lépni.)¹⁰¹

Közben a Politikatörténeti Intézet több módokon is bizonyítani igyekezett, hogy szabályosan működik: elsőként az új kutatási szabályzatukat küldték be ellenőrzésre a minisztériumnak, és hamarosan összeállították és kiadták a hivatalos fond- és állagjegyzéküket is.¹⁰²

Az év végén a pártiratokról szóló vita „magas szintre” ért.

Szabad György, az országgyűlés elnöke egyeztetést kezdeményezett a témában az MSZP-vel.¹⁰³ Horn Gyula pártelnök aprólékosan fejtette ki a párt álláspontját, és írásban válaszolt. Egyrészt kijelentette, hogy teljes mértékben tudatában vannak, hogy a párt tulajdonát képező „felbecsülhetetlen értékű” levéltári (és könyvtári) gyűjtemény a nemzeti vagyon részért képezi, ennek megfelelően, és a kormányzat által elvárt módon, gondozzák és bocsájtják a tudományos kutatás rendelkezésére,¹⁰⁴ és a párt intézete is a jogállami normáknak megfelelően kezeli az iratanyagot. Másrészt igyekezett leszögezni, hogy az intézet a tudományosságnak nem kárára, hanem a pluralizmus révén a hasznára lesz: a „[...] Párttörténeti intézetnek Politikatörténeti Intézetre változtatása az elnevezésnek a feladatkörrel való összhangba hozását célozta, s egyben szemléletbeli változást is jelez. A levéltár, a könyvtár, a Múltunk című folyóirat és a kicsiny, de személyi állományában megújult, zömmel fiatal szakemberekből álló történész gárda olyan tudományos műhelyt jelent, amely színesíti, gazdagítja a hazai tudományosságot.” Látogatásra hívta az „történetírói-alkotói tevékenységét levéltárban kezdő” Szabad Györgyöt, valamint a munkáltatói és kezelői jogokat ellátó

¹⁰¹ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok-4249-1990. – MNL OL, XIX-I-9-rr-47396-1990.

¹⁰² MNL OL, XIX-I-9-rr-47347-1990. – MNL OL, XIX-I-9-rr-47396-1990. A kutatási szabályzat esetében az okozott gondot, hogy a pártanyagban egyrészt a párt, másrészt az állami szervek által titkosított iratok sokasága található.

¹⁰³ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. március 11.

¹⁰⁴ Adatokkal igyekeztek alátámasztani, hogy több kutatójuk van, mint az ÚMKL-nek.

alapítványuk számára pénzügyi támogatást kért.¹⁰⁵ A levél szövegezése egyértelműen kifejezte, hogy a párt a tulajdonjogát vitathatatlannak tartja.

A szélesedő eszmecserébe a miniszterelnök, Antall József is bekapcsolódott. Az ügy megoldására irányuló levelében, szabatos levéltári szakkifejezésekkel (lezárt gyűjtemény, proveniencia elve, levéltári filiálé) érvelt a közlevéltárban történő elhelyezése mellett. A miniszterelnök is egyértelműnek tartotta, hogy az MDP-MSZMP nem csupán egy párt volt a többi között, hanem közhatalmi funkciót betöltő szervezet lévén, annak iratait az Országos Levéltár keretén belül kell elhelyezni.¹⁰⁶

Az MSZP azonban még kitartott egyedüli tulajdonjoga mellett. Az iratanyag státuszát és kázusát az MSZP a pártvagyon helyzetével hozta paralel viszonyba, ugyanis az (új) MSZMP-vel lefolytatott perben a bíróság az MSZP javára döntött a vagyon tulajdonlása ügyében. E végeredményt automatikusan az iratok jogi helyzetére is értelmezték. Egy „esetleges” iratállamosítás esetén ezen aktust az Alkotmány megsértésének tekintették volna.¹⁰⁷

E kijelentésekre a minisztérium képviselői is reagáltak. Rámutattak egyrészt arra, hogy több és egyben fontos iratanyag (pl. Munkásörség)¹⁰⁸ van még az Intézet kezelésében, amely az illetékes állami levéltárat illeti. Kitértek az MDP-MSZMP iratok kérdésére is, vitatva az MSZP tulajdonjogára vonatkozó kijelentést. Sőt, vélelmezték, hogy „az MDP és az MSZMP *állampártként* működött, azaz mint a »társadalom vezető ereje«, »élcsapata« nem kis mértékben az államhatalom jogosítványait gyakorolta.” Mivelhogy a Magyar Szocialista Párt az MSZMP jogutóda, így az állam és a párt (állampárt) szeparációját követően a vagyon részét képező iratoknak két tulajdonosa lett. „A pártgyámkodástól megszabadult állam, amely végre maga láthatja el azokat a feladatokat, töltheti be azokat a funkciókat, amelyeket az állampárt részben vagy egészben elvont tőle, valamint a továbbiakban kizárólag csak pártként működő MSZP.” Következésképpen az állami funkció ellátása során keletkezett iratok az állam tulajdonát képezik. (Nem részletezték azonban azt, hogy pontosan mit tekintenek a *nem-állami funkció* ellátása során keletkezett iratanyagnak.) Újra egyértelművé tették, hogy az iratanyagnak az államot és az MSZP-t illető részei gyakorlatilag szétválaszthatatlanok. Megoldást ekkor abban látták, hogy *közös tulajdonként* kell fel-

¹⁰⁵ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-1129-1991.

¹⁰⁶ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-1129-1991.

¹⁰⁷ TORMA Tamás: Máig a legértékesebb levéltári anyag birtokosa – párttörténetiből politikai történet. *A Világ*, 1991. január 23. 39.

¹⁰⁸ A Munkásörség anyagát 1992-ben, a páriratok államosításával párhuzamosan áadták a Hadtörténelmi Levéltárnak.

fogni az MDP-MSZMP fondokat.”¹⁰⁹ (Létezett egy, még nem nyilvános, elképzelés a közösködéstről: a MOL az iratanyagokat, az MSZP érdekek „garantálása mellett”, megőrzésre átveszi, vagy a levéltári feladatokat az MKM és az MSZP Elnöksége által közösen működtetett intézmény látja el, természetesen megállapodás keretében.)¹¹⁰

Közben Szabad György az Országgyűlés 1991. február 26-i ülésén hozta nyíltan szóba a pártiratok ügyét, a megegyezés szándékával („találjunk módot ama, hogy a Magyar Szocialista Munkáspártnak a Magyar Szocialista Párt megőrzésében lévő, nyilvánvalóan szorosan vett pártanyagokat az egypárt állami funkcióiból fakadóan keletkező iratanyaggal keverten őrző pártarchívuma kerüljön a Magyar Köztársaság és a Magyar Szocialista Párt közös őrizetébe”).¹¹¹ E felvetésre az MSZP már kompromisszumkészebb sajtónyilatkozatokban reagált: „Kétségtelen, hogy az állami és a párt dokumentumok összefonódtak, de éppen ez indokolhatja az állami őrzés bevezetését.”¹¹² Újra lehetővé vált a konkrét megoldások keresése.

Bár az országgyűlés elnöke egyszer még bekapcsolódott a vitába (továbbra is a „közös őrzendő letéti forrásanyag” megalapítása mellé téve voksát),¹¹³ az egyeztetések az MKM és az MSZP között kezdődtek meg.¹¹⁴ Márciusban Andrásfalvy Bertalan miniszter fejtette ki írásban véleményét Horn Gyula pártelnöknek a megoldási lehetőségekről. Egyrészt arról, hogy a megyei jellegű pártanyag megőrzésének és kezelésének feladatát a területileg illetékes megyei önkormányzatokra kellene bízni. Az MDP és MSZMP központi szervek anyaga esetében, az állami érdekek biztosításának okán, a legegyszerűbb megoldásnak azt tartotta, ha a PTI Levéltára tag-

¹⁰⁹ BIKKI István – LAKOS János: Néhány gondolat az MSZP Politikatörténeti Intézet Levéltárának fondjegyzéke és egy sajtóinterjú kapcsán. *Levéltári Szemle*, 1991/1. 109–110.

¹¹⁰ MNL OL, XIX-I-9-rr-60116-1991.

¹¹¹ Országgyűlési Napló 1990–1994, 1991. évi tavaszi ülésszak, 1991. február 26. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2022-4/19901994-5/1991-evi-tavaszi-ulesszak-F842/1991-februar-26-kedd-a-tavaszi-ulesszak-8-napja>, Letöltés ideje: 2023. 04. 07.)

¹¹² B. M. Őrizetben a pártarchívum? *Pesti Hírlap*, 1991. február 28. 9.

¹¹³ Ez összefüggésben állt a Független Kisgazdapárt Szabad György által is ismert korabeli javaslatával. A párt levéltárosa egy PTI kezelésében lévő teljes iratanyagot (a többi párt iratait, így a korábbi kisgazdapárti iratokat is) egy közcélú alapítvány kezelésébe utalta volna, amely az érintett pártok által delegált kuratórium felügyelt volna. Az irattulajdonosok az állam és az adott pártok lettek volna. A javaslatot az MKM az iratok elidegeníthetlensége elvére hivatkozva elutasította: MNL OL, XIX-I-9-rr-60014-1991. 1991. január 4.

¹¹⁴ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-1129-1991. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60119-1991. Előrendezés-sel több sorozatra bontását javasolta: a „szigorúan vett” belső pártéleti iratokéra, más pártoktól „elkobzott” iratokra, és az állampárt közhatósági (!) tevékenysége során keletkezett iratokra. A különválasztott sorozatok ennek megfelelően kerülnének a megillető helyükre (a belső pártiratok az MSZP-nél maradnának, a más pártok iratait az adott pártokat vagy jogutódait illetnék, míg az állampárti anyag az Országos Levéltárba kerülne).

levéltárként csatlakozna a MOL-hoz. Emellett felvetette annak lehetőségét is, hogy e központi szerveinek iratait, a „hozzájuk fűződő MSZP érdekek biztosítása mellett”, a Magyar Országos Levéltár vegye át. E javaslatok megvalósulása esetén megfelelő szintű jogszabály garantálná az MSZP Elnökségének rendelkezési jogát a párt működésére, személyzeti ügyeire és nemzetközi kapcsolataira vonatkozó „információk” felett.¹¹⁵

Ezt követően kétoldalú, szakmai megbeszélés kezdődött a két fél között. Előre lépésnek tekinthető az az állítás, amely egy „kötetlen megbeszélés” emlékeztetőjében szerepelt. E szerint a „résztevők egyetértettek abban, hogy az MDP-MSZMP iratok, tekintve, hogy ezen pártok állampártként működtek, a párt és az állam közös tulajdonát képezik”. Az iratok szétválasztásának lehetetlen volta miatt mindkét fél számára megnyugtató megoldást kell találni, „lehetőleg az új levéltári törvény szakmai koncepciójával összhangban”. (Ez a szempont ettől kezdve végighúzódt az eljáráson.)¹¹⁶

Ezt követően azonban elmérgesedett a helyzet a két fél között. Az MKM által kidolgozott elképzelések és javaslatok a teljes pártanyag *közirati* mivoltát aposztrofálták, és az állampártok működési mechanizmusából kiindulva *nem szokványos*, sőt, *különleges* jellegű pártiratoknak minősítették. Mindezért – már 1991. április végén – olyan tartalmú javaslatot tettek a másik félnek, mely a pártok központi szerveinek kvázi teljes anyaga országos levéltári átkerüléséről szólt. (Nevesítettek néhány kivételt: személyi anyagok, pénzügyi és gazdasági iratok.) Az MSZP érdekeit gyakorlatilag csak kutatási szabályokba foglalták volna bele.¹¹⁷

Ez jelentős álláspont-módosulás volt az előzőekhez képest. Mi történt? Az MKM szakemberei, áttekintve a két állampárt tevékenységét, új, kiérleltebb következtetésre jutottak. Az alap ugyanaz maradt: e pártok és az állami szervek feladat- és hatáskörei „gyakran” keveredtek, és az állami intézkedések a „párt központi szerveinél hozott döntések folyományaiként valósultak meg”. A pártiratok ezért tekintélyes mennyiségben hordoznak olyan információkat, amelyek az állam működése szempontjából nélkülözhetetlenek, és ezek az állam napi működését, kül- és belpolitikai érdekeit is érintik.¹¹⁸ A felügyeleti jogkör közös gyakorlásának nehézkessége ellenére két alternatívát dolgoztak ki: 1.) a MOL megőrzésre átveszi az iratokat, az „MSZP érdekek garantálása mellett”, illetve 2.) egy új intézményt kell létrehozni, melyet az MKM és az MSZP Elnöksége közösen működtetne. A megyei pártiratok kezelésének feladatát

¹¹⁵ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. január 7. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60119-1991.

¹¹⁶ MNL OL, XIX-I-9-rr-60173-1991.

¹¹⁷ MNL OL, XIX-I-9-rr-60173-1991.

¹¹⁸ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-1129-1991. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60116-1991.

pedig a területi önkormányzatok vállalnák magukra, szintén az MSZP érdekek biztosítása mellett.¹¹⁹

Nem sokkal később, a párt működési mechanizmusának és szervezeti felépítésének alaposabb vizsgálata után további következtetéseket vontak le. A két párt alapvető feladatának tekintette az állami élet egészének pártirányítását, valamint a társadalom pártellenőrzését, ezért apparátusát is ennek megfelelően építette ki. Az államival szinte teljesen párhuzamos módon kiépített apparátus, valamint a vezető testületek és a szakbizottságok, az állam intézkedéseinek az előkészítését végezte.¹²⁰ „Az ún. szorosán vett pártügyek is általában az állami feladatok megoldását célozták.” A pártvezetők iratainak nagy része is az államirányítás kérdéseit, problémáit tartalmazza, nem is szólva a nemzetközi kapcsolatok ügyeiről (melyben, természetesen, pártkapcsolati anyagok is vannak). A többi (korábban működő) párttól eltérő jellegzetesség, hogy minden fontosabb döntés tényleges előkészítését és meghozatalát a párt valamely szerve végezte (nem fejtették viszont ki, hogy mi és mitől számít „fontosabb” döntésnek). A következtetésükben a keletkezett iratok így, a „keletkeztető által betöltött funkciót véve alapul” (funkcionális elv!), *köziratoknak* minősülnek (a jogszabályban nem szereplő fogalmat már következetesen alkalmazták). Az adott korszak állami működése az MDP és az MSZMP iratok nélkül nem dokumentálható és nem érzékelhető. Levéltári szempontból ezek az iratok – a keletkeztető által betöltött funkciót véve alapul – *köziratnak* minősülnek, s ugyanolyan jogi védelmet igényelnek, mint pl. a kormányservek iratai. A titkosított iratok léte is nyomatékosította a közirati jelleget. Bizonyos irattípusokat azonban nem tekintettek köziratnak: a tagnyilvántartást,¹²¹ a pénzügyi és gazdasági iratokat, a munkaügyi iratokat, valamint – az előzőektől különválasztva – a személyzeti (káder) ügyek iratait.¹²² Ezeket az MSZP elnöksége kezelésében kívánták hagyni. A kivételektől eltekintve a központi szervek iratanyagát az Országos Levéltárnak kellett átvennie, azonban a PIL kapott volna, államköltségen készített, mikrofilmmásolatot az iratanyagáról.¹²³

¹¹⁹ MNL OL, XIX-I-9-rr-60116-1991.

¹²⁰ MNL OL, XIX-I-9-rr-60196-1991. – Megjegyzésre érdemes, hogy hasonlóképpen látta az 1980-as években a Miniszttertanács Titkárságán dolgozó Müller György. (MÜLLER György: *Kormányról kormányra a rendszerváltás utáni Magyarországon, Antalltól Gyurcsányig*. Budapest, Magyar Közlöny, 2008. 4–5.)

¹²¹ A tagnyilvántartás fogalomkörébe sorolták azokat az iratokat, amelyeket egy vonatkozó párthatározat alapján külön őriztek, és 1989–1990-ig nem adtak át a pártarchívumnak sem. Kivételt képezett az 1972-ben elvégzett gépi adatfeldolgozás anyaga, ezt 288. f. 21. cs. 1972. évi iratainál őrizték, a 74–226. őrzési egységekben. (MNL OL, XIX-I-9-rr-88031-1992.)

¹²² Az utóbbiakat ekkorra már el is szállították a PIL-ből.

¹²³ MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-2841-1991. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60196-1991.

E felfogással és nézőponttal az MSZP nem tudott egyetérteni. Továbbra is fenntartották és hangsúlyozták tulajdonjogukat, valamint a meglévő kezelés és a tudományos kutatás megfelelő színvonalát. Az iratanyag sajátosságait kifejtő minisztériumi álláspontra nem reagáltak, csak az állami őrzésbe vétel lehetőségére, amelyet nemcsak szakmai, hanem jogi szempontból problematikusnak nyilvánították. Rámutattak arra, hogy a hatályos jogban nem szereplő fogalom (közirat) alapján akarna az állam átvettelt eszközölni, és sérelmezték, hogy a minisztérium már csak erre összpontosítja a figyelmét. E vélemény írásbeli megfogalmazása ráadásul elmarasztaló hangvételűre sikeredett.¹²⁴

E választ – annak „deklaratív jellege miatt” – az MKM nem tudta elfogadni, és a párttól új szakmai állásfoglalást kért. Ennek elmaradása miatt az egyeztetés hónapokra megállt. Közben, a társszervekkel történt egyeztetése során – 1991 nyarán – már megjelent a szándék, hogy jogszabály rendezze a pártiratok ügyét, hozzátéve: ha időközben sikerülne megegyezésre jutni az MSZP-vel, nem kell törvényjavaslatot készíteni. A minisztérium ekkor még hangsúlyozta, hogy nem cél az államosítás, hanem csupán az iratokhoz fűződő állami és MSZP érdekek kölcsönös biztosítása. Fenntartották a fentebb vázolt két alternatíva valamelyikének az alkalmazását.¹²⁵

1991. szeptember végén–október elején folytatódott az egyeztetés. Az ennek alapjául szolgáló MSZP szakértői javaslata a tulajdonjogot kimondatlanul, de a feltételekbe foglalva, egyértelműen fenntartotta. A megegyezés feltételül szánták az 1989. évi megállapodás tartalmának elfogadását, és az annak alapján kötetendő külön megállapodást. Felvetették egy, az iratokat kezelő alapítvány létrehozását is. Az állami (szak)felügyeletet továbbra is elfogadnák, ezen túlmenően vállalnák, hogy az anyaggal kapcsolatos munkálatokról előzetesen tájékoztatnák a minisztériumot. A titokvédelemről gondoskodnának, és minden államigazgatási, bírósági szerv részéről „esetlegesen jelentkező igény” esetén azokat kielégíteni – ha a törvényekkel és rendeletekkel összhangban vannak (!). Az iratanyag keletkezési jellegzetességeiről továbbra sem fejtették ki a véleményüket. A felsorolt feltételeket az MKM elfogadhatatlannak minősítette („egyetlen olyan kitétele sincs, amely tárgyalási alapul szolgálhatna”), de leginkább az nyomott a latban, hogy a pártiratok „lényegét” nem

¹²⁴ MNL OL, XIX-I-9-rr-60173-1991.

¹²⁵ MNL OL, XIX-I-9-rr-60196-1991. – MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-2841-1991. Ekkorra vált eldöntött tényvé a két országos jellegű levéltár összevonása, és az e tárgyban elkészített előterjesztés egyeztetése során Mádl Ferenc tárcanélküli miniszter és Müller György, a Miniszterelnöki Hivatal helyettes államtitkára javasolta, hogy az előterjesztés tartalmazza a pártiratok „problémáját” is (vagy meg kell indokolni, hogy miért nem szükséges).

ismerte el az MSZP. Alapítvány létrehozását pedig az iratanyag kvázi privatizálásának tekintették.¹²⁶

A minisztérium október elején már azzal is számolt, hogy nem sikerül megegyezni az állampárt utódjával, és elkészítette a szükséges törvénytervezetet, és kormányzati-politikai döntést kért. Ennek ellenére a tárgyalások folytatódtak, akár személyes megbeszélések keretében is. Például a kínai követség fogadásán a minisztérium ott lévő képviselői megbeszélést folytattak le Szekeres Imrével,¹²⁷ az MSZP ügyvezető alelnökével. A különféle megoldások közül végül egy érdemi átgondolást igénylő változatban állapodtak meg: az Archivum teljes anyagával az OL irányítása alá kerülne, mint filia, de az Archivum vezetőjének kinevezéséhez az MSZP Politikatörténeti Alapítványa egyetértése is szükségeltetné. Ezzel a pártanyag az MKM fenntartásába került volna. Szekeres három hét időt kért, az elnökség egyetértésének megszerzésére.¹²⁸ Érdemi válaszról nincs tudomásunk.

A pártiratok kérdése az 1991. november 7-i kormányülésen került napirendre, Andrásfalvy Bertalan ismertetésében. A miniszter a jogszabály módosítását javasolta, s ezt azzal indokolta, hogy vissza kell venni az állam ellenőrzését a pártanyag felett. (Elfelejtve, hogy ennek jogi rendezése 1990 februárjában már megtörtént.) „Ezt szeretnénk, ezt a kivételezést megszüntetni, hogy ez a levéltárba kerülhessen és rendszeren hozzáférhetővé váljon, megfelelően az államtitok védelméről szóló feltételekkel együtt.” Ehhez hozzáfűzte: féltő, hogy az elkövetkezendő időben ez az iratanyag nem gyarapodni, hanem éppen ellenkezőleg, fogyni fog. Sőt, további félelmének is hangot adott a nemrégiben a hazaárulás és egyéb büntettek el nem évüléséről szóló törvény¹²⁹ kapcsán, mivel szerinte „ha valahol van bizonyító anyag, az itt [a pártiratokban] van, ennek a megsemmisítése nagyon valószínűnek válik”. A kormányülés hozzászólói egyetértettek a miniszterrel, és a törvény gyors „keresztülhajtását” szorgalmazták. (Még így is tartottak attól, hogy a „törvény életbelépése előtt a kommunisták feldarálnak és megsemmisítenek akár holnap délután anyagot”.)

Érdemi hozzászólás a Miniszterelnöki Hivatal jogi helyettes államtitkárától érkezett, aki az előterjesztés tartalmának jogi szempontú áttekintését javasolta, illetve kijelentette azt is, hogy a szabálytalan selejtezéseknek esetén mindenféle külön törvény nélkül megvan a lehetőség a közbeavatkozásra a hatályos jogszabályok alapján, és erre a művelődési tárcának „nagyon hatékony eszközei vannak”. Andrásfalvy egyetértett, ám szabadkozott is, mert, mint mondta „[...] én nem tudom ellenőrizni

¹²⁶ MNL OL, XIX-I-4-az-sz. n.-1991. (7. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-rr-60374-1991. Ebben az időben közalapítványok még nem, csak magánalapítványok működtek.

¹²⁷ Szekeres Imre (1950–), politikus.

¹²⁸ MNL OL, XIX-I-9-az-sz. n.-1991.

¹²⁹ A már említett Zétényi–Takács-féle igazságtételi törvényről van szó.

ezt az anyagot, be sem engednek oda. [...] a fővárosi és a Pest megyei van külön itt az Alkotmány u. 5. szám alatt, tehát a Néprajzi Múzeumnak egy szárnyában, amit őriznek. Itt mi történt, azt nem tudjuk ellenőrizni, mert az az ő kezelésükben van.” Boross Péter véleménye zárta a vitát: „[...] amennyiben nem megfelelő a levéltári anyag kezelése, államigazgatási határozatot kell hozni és azonnal meg lehet jelenni, lehet segítséget kérni, ha a helyzet azt kívánja. Figyelni kell az eseményeket. Aki bűncselekményt követ el és államtitkot tartalmazó iratot semmisít meg, azért felel. Ha eddig nem voltak, most se legyenek vádjaink, hiszen eltelt már másfél év, hogy most valamilyen rohammal megszállunk minden irattárat, ahonnan már a javát úgyis kiemelték. Hát mindennek rítusa van és akciója. A konzekvenciákat viselnünk kell. A dolgok jogállamban így történnek.”¹³⁰

A törvénytervezet az Országgyűlés elé került, amely parázs vita után elfogadta azt. A kormánypárti képviselőként felszólaló Varga János megengedhetetlennek tartotta azt, hogy olyan szervezet tulajdonában legyen levéltári anyag, amelynek közhatalmi funkciója megszűnt. Gál Zoltán (MSZP) ellenben leszögezte: a partanyagok sorsa két éve politikai csatározások témája, és kitartott amellett, hogy pártja jogos tulajdonosa az anyagnak, persze az Országgyűlés dönthet másként is, ám akkor ne szégyellje kimondani az államosítást. Megítélése szerint megfelelő társadalmi, politikai kontrollra van szükség az iratanyag kezeléséhez, kutathatóságához. A Fidesz álláspontja az volt, hogy a Politikatörténeti Intézetből átkerülő anyag kezelésére létesüljön országgyűlési levéltár, amely a parlament elnökének felügyelete alatt működjön. Nem tartható fenn az, hogy az anyaggal az MSZP-hez közel álló intézmény rendelkezze, ám az se lehet megoldás, hogy a kormány kapjon egyedüli felhatalmazást az iratok fölött.¹³¹ A jogszabály vonatkozó passzusa néhány mondatban rögzítette a következőket: az „1948–1989 között működött Magyar Dolgozók Pártja (MDP) és Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) szerveinek iratai – az MDP és az MSZMP tagnyilvántartásainak kivételével – a magyar állam tulajdonát képezik. Kezelésükről és kutathatóságukról a művelődési és közoktatási miniszter gondoskodik”¹³²

¹³⁰ Kormányülés, 1991. november 7.

¹³¹ Az 1990-1994-es országgyűlési ciklus Országgyűlési napló – 1991. évi őszi ülősszak 1991. november 26. kedd, az őszi ülősszak 28. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_008/?pg=1867&layout=s (Letöltés ideje: 2022. 07. 24.) Valamint: P. S.: Déli autópálya – csak önerőből. Parlamenti vita a levéltárak összevonásáról. *Magyar Hírlap*, 1991. november 27. 3.

¹³² 1991. évi LXXXIII. törvény a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969. évi 27. törvényerejű rendelet módosításáról. (Közlönyállapot, 1991. 12. 28., <https://njt.hu/jogszabaly/1991-83-00-00.0> Letöltés ideje: 2023. 02. 23.) A törvény e, 2. §-ában foglaltakat a későbbi levéltári törvény is hatályban tartotta: 1995. évi LXVI. törvény 35. §. (4) bekezdés. (Közlönyállapot, 1996. 01. 01 (<https://njt.hu/jogszabaly/1995-66-00-00.0> Letöltés ideje: 2023. 02. 23.)

Ebben az időszakban sajtó tudósításai is hangnemből változtak: az iratok tulajdonjogát már nem tudományos, hanem politikai kérdésnek tekintették, és a kormányzat ezirányú tevékenységét gúnyosan kritizálták. Azt is megtudhatták az olvasók, hogy „az államnak csak teher a párt dokumentumok birtoklása”, ugyanis – „akárcsak évtizedek óta mindig” – a jelenkori költségvetés sem képes nagyobb összeget áldozni az iratfolyókilométerek rendezésére, feldolgozására, állagmegóvására. Vitriolos stílusban tette hozzá a *Magyar Nemzet* publicistája: „többet nem szabadulnak ki a levéltárból olyan, kompromittálónak szánt dokumentumok, amelyek tüzetes vizsgálat után sem bizonyítanak mást, mint hogy közéletünk mai főszereplői 1989 előtt is éltek, dolgoztak, urambocsá’ írtak”.¹³³

A minisztérium viszont döntést, legalábbis a szakma felé, úgy interpretálta, hogy a kormányzat 1991 őszéig folytatta a tárgyalásokat annak érdekében, hogy viszonylag tolerálható megoldás szülessen, például letéti kezelés, mint a megyei archívumoknál. Ám a párt minden kezdeményezést elvetett, ezután lépett radikálisan a kormány és az országgyűlés. Külön végrehajtási utasítás kiadását viszont nem tartották szükségesnek, az átadás-átvétellel kapcsolatos teendők zömét az érvényben lévő jogszabályok alapján egyértelműen meghatározhatónak nevezték. A törvényből fakadó kötelezettségeket Kálmán Attila államtitkár kifejtésében a rendszerváltozás legnagyobb iratkezelési problémáját az MDP-MSZMP iratok elhelyezési kérdése jelentette, amely az összevont központi levéltár, illetve a területi levéltárak állományába való átadással megoldást nyert.¹³⁴

Már csak azért is hamar meg kellett kezdeni az átadás-átvételi eljárást, mert a minisztériumnak nem volt áttekintése az iratok állapotáról, jellegzetességeiről. Az anyag átadásának előkészítését és felügyeletét külön bizottság látta el,¹³⁵ melyben részt vett a Belügyminisztérium egyik osztályvezetője is (akinek egyik feladata lett a titokvédelmi érdekek „kellő” érvényesítése is). A másik fél, vagyis az MSZP nevében Horn Gyula elnök lakonikus tömörséggel Tóth András ügyvivőt nevezte meg a párt megbízottjaként, aki a „jelzett iratok kérdésében [...] nyilatkozik”. Az ügy fontosságát mutatja, hogy az előkészítés fejleményeiről Antall József miniszterelnököt is tájékoztatták.¹³⁶

¹³³ N. Kósa Judit: Pecsétek. *Magyar Nemzet*, 1992. január 13. 6.

¹³⁴ KISSASSZONDY Éva: Fórum a magyar levéltáriügy időszerű kérdéseiről. *Levéltári Szemle*, 1992/2. (A továbbiakban: KISSASSZONDY, 1992.) 101–105.

¹³⁵ A „leltározással” és tételes átvétellel dr. Soós Lászlót, a MOL mb. főigazgató-helyettesét bízták meg.

¹³⁶ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iratok-55-1992. (29. doboz) (Andrásfalvy Bertalan miniszter 1992. január 8-i levele Horn Gyula pártelnöknek.) – MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iratok-55-1992. – MNL OL, XIX-I-9-ay-1992. évi iratok-B-80-1992.

Az átadás-átvétel megtörténteig az iratok az eddigi őrzési helyükön maradtak, melynek költségét a minisztérium fizette. Az átadás-átvétel lebonyolítása további tárgyalásai többnyire feszült légkörben zajlottak le. Ezek körülményeiről jó példa egy bizonyos, eltitkolt iratanyagokra vonatkozó névtelen telefonhívás utáni személyes megbeszélés leírása: „[ekkor] ismét megcsodálhattuk tárgyaló partnereink ragyogó vitakészségét és ötlettáruk gazdagságát, amely arra irányul, hogy a törvény hatálya alá tartozó irategyüttesek körének meghatározásánál az MSZP álláspontját érvényesítsék”.¹³⁷

A viták során Szocialista Párt akként nyilatkozott, hogy még akaratán kívül sem kíván jogszabályt sérteni, illetve nemkívánatos helyzetbe kerülni. A kormányoldal képviselői pedig arra mutattak rá, hogy a párt „politikai és jogi érdekeinek” érvényesítése csak az általános szabályokon belül lehetséges.¹³⁸ Elhárították az MSZP azon újbóli kezdeményezését is, amely az iratmásolatok megtartására, és a kutatás engedélyezésében való közreműködésre, illetőleg egy több szerv delegáltjaiból álló kuratórium felállítására irányult.¹³⁹

Egy fontos iratanyag, az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának iratai pl. ekkor még az MSZP Elnökségének birtokában voltak, és az erről szóló hír az átadás-átvételi bizottság szervezésével egy időben jutott el a bizottsághoz. Nagy vitát generált a pártiratokról készített – és a bizottság munkája közben megtalált – mikrofilm sorozatok hovatartozásának kérdése. Az MSZP arra az álláspontra helyezkedett, hogy a mikrofilmek második sorozatát nem köteles átadni, a tárgyalások megszakadtak, ezért bíróságnak kellett döntenie. A minisztérium álláspontja szerint iratnak minősül a bármely eljárással készült kép- és hangfelvétel, ezért az OL illetékességébe tartoznak a mikrofilmek. A mikrofilmeket 1992 őszén közös zár alá helyezték, a jogvita lezárásáig.¹⁴⁰

A tagnyilvántartás körébe tartozó iratokat, melyet meg is határoztak, a többi anyagtól le kellett választani. A gazdasági és a munkaügyi iratanyagot közösen jegyzékelték a két intézmény munkatársai, majd azok átadás-átvétele csak 1992. szeptember 22-én történt meg, egyúttal azonban az átvett iratokat a MOL „kikölcsönözte” az MSZP

¹³⁷ Soós, 1993. 96.

¹³⁸ MNL OL, XIX-I-9-rr-88093-1992. – Hasonló viták övezték az átadás-átvétel költségösszegének meghatározását. (MNL OL, XIX-I-9-rr-88093-1992.)

¹³⁹ MNL OL, XIX-I-9-rr-88031-1992.

¹⁴⁰ MNL OL, XIX-I-9-rr-119227-1994. Megjegyzésre érdemes, hogy a mikrofilmek státuszának jogi értelmezéséhez Andrásfalvy miniszter 1992. július 8-án az igazságügyi miniszterhez fordult. (MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iratok-2942-1992.)

részére, a párt vagyonszámlálásának lezártáig, illetve az „ügyviteli érdek fennállásáig”¹⁴¹

Az iratanyagok szétválasztásának folyamata részletei (az OL-raktárak elkülönítése, állapotfelmérő lapok készítése stb.)¹⁴² is izgalmasak, azonban fontosabb az, hogy 1992 tavaszán az Alkotmány utcai épület megosztásának kérdése borzolta az idegeket és egyben megnyújtotta az átadás-átvétel folyamatát. Az MSZP a törvény hatálya alá tartozó iratok esetében egy kutatási szabályzatot is el akart készíttetni. Ez utóbbit a minisztérium határozottan elutasította.¹⁴³

Bodó Sándor 1992. május 29-én rövid feljegyzésben adta tudtul a miniszternek az iratanyag átvételét. „A MDP-MSZMP iratok átadás-átvételével foglalkozó bizottság nevében jelentem, hogy az 1991. évi LXXXIII. tc. hatálya alá tartozó levéltári anyagot átvettük. Az átvételi jegyzőkönyvek hitelesített első példányait a Közgyűjteményi Főosztály őrzi.”¹⁴⁴

Az államosítással az alábbi iratanyagok kerültek átvételre:¹⁴⁵ Magyar Dolgozók Pártja 1948–1956 (300,81 ifm), MSZMP 1956–1989 (1289,25 ifm), MDP és MSZMP Budapesti és Kerületi Bizottsága 1948–1989 (2294,38 ifm), Pest megyei iratanyag 1948–1989 (385,80 ifm). A visszaszállításra váró megyei iratok mintegy 5000,00 ifm. Átvételre került továbbá biztonsági mikrofilm (2496 darab) és magnótekercsből 5216 tekercs.

A továbbiakban a megyei pártbizottságok anyagának átadását szorgalmazták a megyei levéltárak részére, tekintettel a „helyi tudományos érdekekre”. Ekkor tájékoztatást is kaptak arról, hogy a pártiratok (a tagnyilvántartás kivételével) a magyar állam tulajdonát képezik. Kutatásuk a hatályos jogszabályok alapján történik, két kivétellel: a titokká minősített, illetve a titokkörbe tartozó iratok esetében a titokbirtokos ad előzetes hozzájárulást, míg a harminc éven belül keletkezett iratok esetében az MKM, azon belül is a Levéltári Osztály.¹⁴⁶ Ezen kívül kísérletet tettek a kisebb párt-

¹⁴¹ MNL OL, XIX-I-9-rr-88347-1992. Az Állami Számvevőszék vagyonszámlálási vizsgálatához szükséges pénzügyi iratokat maradtak a párt kezelésében. A kölcsönzés szabályait pontosan rögzítették.

¹⁴² Lásd részletesen: Soós, 1993. 95.

¹⁴³ MNL OL, XIX-I-9-rr-88120-1992.

¹⁴⁴ MNL OL, XIX-I-9-au-1992. évi iratok-417-1992.

¹⁴⁵ Soós, 1993. 96. Jelen sorok szerzője utószámlálást nem végzett.

¹⁴⁶ MNL OL, XIX-I-9-rr-88232-1992. – KISASSZONDY, 1992. 102. Több mint 3000 fm iratanyag került vissza rövid időn belül Bács-Kiskun, Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Komárom-Esztergom megyékbe. A Pest megyei és a fővárosi iratanyag esetében – mivel a „történelem során mind a két területnek kiemelt helye volt a politikai életben” – a helyhiány és a kutathatóság szempontjából vélték célszerűnek együtt tartani az anyagot, az Alkotmány u. 2-ben. Szintén elhelyezési gondok miatt egy kőbányai bérelt raktárban maradt a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei iratanyag.

szervezetek birtokában lévő MSZMP-iratanyag begyűjtésére. Az MSZP Országos Központja vállalta, hogy 1992. március 31-ig „begyűjteti” a helyi szervezeteinél lévő iratokat, és átadja az illetékes megyei levéltárnak. A megyei levéltárak igyekeztek is végrehajtani a rendelkezést, sőt volt, ahol a már korábban megkötött letéti szerződésből a vonatkozó iratanyagot „kiemelték” és átadás-átvételi jegyzőkönyv alapján levéltárba vették.¹⁴⁷

A Kormány 1992 nyarán rendeletben szabályozta a volt állampárt iratainak sorsát. A Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt területi szervei a megyei önkormányzatok gyűjtőkörébe és illetékességébe tartoztak. Kivétel volt Pest megye: az itt keletkezett iratok az állampárt központi szerveinek anyagával együtt a Magyar Országos Levéltár illetékességébe került. Az iratok rendszerezése, rendezése és selejtezése a Művelődési és Köznevelési Minisztérium előzetes engedélyével történhetett csak meg!¹⁴⁸

A Magyar Országos Levéltáron belül – 1992. június 1-jei hatállyal – létrejött a Párt-iratok Osztálya (hivatalosan, 1993. január 1-jétől: MDP-MSZMP-iratok Osztálya). Az osztály közvetlenül a főigazgató felügyelete alatt állt. Létszáma hivatalosan 14 fő,¹⁴⁹ élén főigazgató-helyettes besorolású osztályvezető állt (illetve egy időben főosztályvezető). Vezetőnek dr. Soós Lászlót nevezték ki. Az iratanyagot 1992. szeptember 1-től a bocsátották a kutatók rendelkezésére, amikor megnyílt az osztály – vagyis az Alkotmány utcában található iratanyag – kutatóterme. A megnyitásra a kutatási szabályzatot is jóváhagyta a minisztérium.¹⁵⁰ Később a volt megyei pártarchívumok, a területi szervek iratanyagának rendezéséhez, selejtezéséhez, segédletekkel való ellátásához a MOL útmutatót is készített.¹⁵¹

Talán nem felesleges rögzíteni, hogy a viszonylagos kutatási szabadság a harminc évnél régebbi iratokra vonatkozott, vagyis az 1992. évben az 1962 előtt keletkezettek. Az ezen az időkorön belül keletkezett iratok esetében külön engedélyezési eljárást kellett lefolytatni. 1992. szeptember 1-je és 1994. október 31-e között az összesen

¹⁴⁷ MNL OL, XIX-I-9-rr-88110-1992. – MNL OL, XIX-I-9-rr-88093-1992. – Az MSZP a debreceni, a kezelésében lévő ingatlanon az irodahelyiség bérletéért pénzbeli ellentételezést kívánt. (MNL OL, XIX-I-9-rr-88387-1992.)

¹⁴⁸ A Kormány 121/1992. (VIII. 11.) Korm. rendelete a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról. *Magyar Közlöny*, 85. szám, 1992. augusztus 11.

¹⁴⁹ A Politikatörténeti Intézet Levéltárából átvett öt munkatárs mellé „sikerült” további nyolc személyt felvenni. Soós, 1993. 97. A korabeli személyi viszonyokról, hangulatról, munkakörülményekről érdemes lenne a még élő munkatársakkal történeti interjúkat készíteni.

¹⁵⁰ MNL OL, XIX-I-9-rr-88191-1992. (87. doboz), MNL OL, XIX-I-9-rr-88322-1992. (90. doboz), XIX-I-9-rr-88413-1992. – A fejleményekről a sajtó is beszámolt. Pl. R.: Korlátozás alá esnek a személyzeti anyagok – Kutathatók a volt állampárt iratai. *Magyar Nemzet*, 1992. szeptember 1. 4.

¹⁵¹ MNL OL, XIX-I-9-rr-119220-1994.

jelentkező 252 kutatóból 58 fő kívánt harminc éven belüli anyagot kutatni, sőt, közülük 45 fő 1980 utáni anyagot. Négyen teljes elutasításban részesültek, hatan részleges kutatási engedélyt kaptak, míg a többiek megkapták a teljes engedélyt.¹⁵² A harminc éven belül keletkezett pártiratok kutatásához, ha azok állami- vagy szolgálati titkot, valamint személyes adatot nem tartalmaztak, előzetesen a Művelődési és Közoktatási Minisztérium adott engedélyt. (Személyes adatot tartalmazó irat esetében az érintettektől várták el az engedélyt.)¹⁵³

A pártiratok államosításának kérdéskörében nem egyszerű szakmai igazságot tenni, hiszen az iratanyag valóban speciális jellegűnek tekinthető. A fentebb vázolt, a Levéltári Osztályon kialakított elvek nagyobb része ma is megállja a helyét, a pártanyag inkább számít a közhatalmi és államirányítási tevékenység iratbeli leképeződésének, mint a klasszikus párttevékenység anyagrészének. (Annyi eltéréssel, hogy ha az MSZMP szervezetét – jelen esetben csak felületes módon – megvizsgáljuk, akkor inkább az tűnik ki, hogy egyfajta ágazati felépítés érvényesült, amely többször változó, gyakran összevont szervezeti keretek között érvényesült. Például M-KS 288-33 Tudományos és Kulturális Osztály (1957–1963), M-KS 288-34 Tudományos és Közoktatási Osztály (1964–1966), M-KS 288-35 Kulturális Osztály (1964–1966), M-KS 288-36 Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály (1967–1988).)¹⁵⁴

Többet nyom a latban, hogy maguk a párt vezetői ismerték el, természetesen már a „hanyatlás” időszakában, 1988 végén, hogy a párt és az állami feladatok nem voltak szétválasztva. Egy új szervezeti javaslatban (és végén a határozatban is) erre ígéretet tettek. „A Központi Bizottság tiszteletben tartja az Országgyűlés kizárólagos törvényalkotói szerepét. A Minisztertanácsnak önállóságot és felelősséget biztosít a kormányzati munkához, támogatja tevékenységét. A párt és az állami szervek hatáskörének szétválasztása, munkamegosztásának kialakítása során megszünteti az állami, a kormányzati tevékenységi körök – közöttük a kül- és belügyek, a honvédelem – közvetlen irányítását, a párt és az állami testületek működésének párhuzamosságait.” [...] „A Központi Bizottság apparátusának jelenlegi – nyolc osztályból álló – rendszerét megszünteti, s az apparátust munkájának, feladatainak igényei szerint szervezi

¹⁵² MNL OL, XIX-I-9-rr-119221-1994. (99. doboz) Összehasonlításképpen: a MOL Jelenkori Gyűjteménye (volt ÚMKL iratanyag) 1992 és 1994. október 31. közötti összes kutatószáma: 677 fő volt, belőlük 30 évnél korábbi iratanyagot 162-en kívántak kutatni. Közülük csak kettőnek utasították el a kérelmét.

¹⁵³ MNL OL, XIX-I-9-rr-93303-1993. (96. doboz) Az iratok *tervezett* átrendezése pedig nem lehetett ok a kutatás megtagadásához!

¹⁵⁴ <https://www.eleveltar.hu/kereses?selectedTab=structure> (A Magyar Nemzeti Levéltár hivatalos nyilvántartó rendszerének publikus felülete.) Letöltés ideje: 2023. 03. 22. A gazdasági jellegű osztályok esetében még érzékelhetőbb az összevonások, különválások gyakorisága. A pártnak az osztályokon kívül párhuzamosan bizottságai is működtek.

meg.” Grósz Károly¹⁵⁵ a tervezet vitájában szintén megerősítette a gyakorlat létezését: „HM, BM és a Külügyminisztérium közvetlen pártirányítása [...] ki van mondva az 1972-es határozatban.¹⁵⁶ Ezt meg kell változtatni.” [...] „Én azt a gyakorlatot, ami itt meghonosodott, meghaladottnak tekintem, ez egy időszakban nagyon fontos volt, itt nagyon nagy hangsúlyt kapott mindig, hogy a külpolitika irányítása direktén ebből a házból történjék. Szerintem az állami szervezeteknek ebben sokkal nagyobb szabadságot kell biztosítani, és nagyobb felelősséget is kell odaadni.”¹⁵⁷

A törvénnyel a két (állam)párt iratai állami tulajdonná váltak. Ezen aktus legitimitását ezt követően kevesen vitatták, és az 1994-es választásokon győztes, kormányt alakító Magyar Szocialista Párt sem változtatott a törvényen, sőt, az a következő évben kiadott levéltári törvénybe is bekerült. „Az MDP, MSZMP iratok államosítására 1991-ben azért került sor, mert a törvényalkotók abból indultak ki, hogy az ország számára meghatározó döntéseket az állampárt hozta, s mint ilyen, közhatalmat gyakoroltak. Az 1995. évi LXVI. törvény az 1991. évi LXXXIII. törvényhez hasonlóan csak azt deklarálta, hogy ezek a magyar állam tulajdonát képezik. Ez ténykérdés, így az elmúlt 20 évben senki nem vitatta ennek a jogszerűségét.”¹⁵⁸

A KÉT ORSZÁGOS LEVÉLTÁR ÖSSZEVONÁSA

A két, párhuzamosan működő országos jellegű levéltár esetében a lényegi víz- (pontosabban: irat-) választó határ az 1945. év volt. Az 1970. évi kettéválasztás nagyobb részben politikai okokból történt, azonban az egybeolvasztás folyamata csak részben indukált politikai jellegű feszültséget, több volt a szakmai, illetve egzisztenciális ellenérv.

¹⁵⁵ Grósz Károly (1930–1996), kommunista politikus, 1987–1988-ban a Minisztertanács elnöke.

¹⁵⁶ Az MSZMP KB 1972. július 25-i határozata a minisztériumok és országos főhatóságok pártszervezeteinek feladatairól, irányításukról szól, amely az 1971. november 3-i KB határozathoz kapcsolódott. Ez utóbbi határozat szabályozta az államigazgatás fejlesztési feladatait és az állami munka pártirányítását. A pártirányítás „elvi, politikai” irányítás. „A párt szervei és szervezetei az alapelvek gyakorlati érvényesítésével egyre hatékonyabban oldják meg az állami szervek pártirányítását. Munkájuk eredményeképpen fejlődött az állami szervek és apparátusuk munkája, jobban látják el rendeltetészerű feladataikat.” *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1971–1975.* Szerk. VASS Henrik. Budapest, Kossuth, 1978. 136–137, 329.

¹⁵⁷ MNL, OL M-KS-288. f. 4/246-247. ó. e. A Központi Bizottság 1988. november 22-i, kibővített, ülése.

¹⁵⁸ ZALAI Katalin: „Levéltárügyi szabadságharc”. *Egyenlítő*, 2012/7–8. szám, 2. Elérhető: http://polhist.hu/old/index.php?option=com_content&view=article&id=333&Itemid=63 (Letöltés ideje: 2023. 04. 09.) (Az idézett szöveg a *Rekvirálás 20 évenként* című fejezetben található.)

Az összevonási szándékot egy 1989. november 27-i miniszteri rendelkezés tartalmazta először („Országos Levéltár és az Újkori Magyar Levéltár [sic!] összevonásának kérdését dűlőre kell vinni”). Ez ellen a minisztérium Levéltári Osztálya is kifogást emelt, és egy időre le is került a napirendről. A bizonytalan helyzet viszont fennmaradt, és az ÚMKL megüresedő főigazgatói posztját sem töltötték be, és az intézményt ezt követően megbízott főigazgató irányította.¹⁵⁹

Az egyesítési szándék az új levéltári törvény megalkotásának folyamatával párhuzamosan maradt napirenden, viszont 1991 elején nyilvánvalóvá vált, hogy a levéltári törvény kiadása két éven belül nem valószínű. (A két intézmény 1991-ben még önálló költségvetéssel rendelkezett. Az átlagban 150 fő körüli személyi létszámmal működő MOL 35 ezer folyóméter iratanyagot őrzött, melyre 1312 kutató 9948 esetben „volt kíváncsi”, vagyis kereste fel a levéltárat kutatási célból. A száz fő átlagléttszámmal dolgozó ÚMKL 19 ezer folyóméter iratanyagot kezelt, melynek kutatóforgalma 149 fő volt 1346 esetben.) Az összevonást – mint sürgős és egyben könnyebben megvalósítható ügyet –, leválasztották az átfogó törvény elkészítése procedúrájáról. Az MKM felső vezetése a „mielőbbi” összevonás szorgalmazta, egyrészt pénzügyi, másrészt szakmai okokból. Ez utóbbi alátámasztására felhozták a szovjet minta másolását, és ezzel egyetemben azt, hogy a két külön intézményre bontás „durva szakítást jelentett levéltári hagyományainkkal és a nemzetközileg általánosnak mondható levéltárszervezési elvekkel”. A nemzetközi helyzetet összehasonlították a magyarral: néhány ország kivételével (ezeket fel is sorolták) csak egy nemzeti levéltár működik, és bár ágazati levéltárak elterjednek mondhatók, egy „merek időhatárra alapozva nem szokás külön intézményt létesíteni”. Számos irategyüttesnél az 1945. évi szétválasztást nem lehetett megvalósítani, és ebből fakadóan „[...] felmerül a kérdés: indokolható-e a proveniencia elvének ennyire figyelmen kívül hagyása, azaz egy szerv iratainak két egymástól független levéltárra bízása? Egyértelmű válaszunk: nem!” Az állományvédelmi és egyéb szolgáltatások is jobban lesznek hasznosíthatók egy levéltár keretében. Pénzügyi szempontból rögzítették, hogy nagyarányú többletfeladatok várhatók a megszűnő-átalakuló iratképző szervekkel kapcsolatban, és a levéltári célok ilyen irányú költségkerete egy intézmény esetében hatékonyabban fog hasznosulni. Tisztában voltak vele, hogy ehhez törvényi szabályozás szükséges. A jogi előkészítés megkezdésekor még 1992. január 1-jei egyesítési időponttal számoltak – ha sürgősen kormány elő kerül az előterjesztés –, és ezen időponttal a főigazgatói posztot is be lehet tölteni.¹⁶⁰

¹⁵⁹ MNL OL, XIX-I-9-d-4137-1989. – MNL-OL-XIX-I-9-au-1991. évi iratok-3746-1991. (Ezen utóbbi ügyiratban a Levéltári Osztály 1988-ra teszi az összevonás első említését, azonban erre adatot nem találtam.)

¹⁶⁰ MNL-OL-XIX-I-9-e-1991. március 11. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60127-1991. Az 1991. évben mindkét intézményt főigazgató-helyettes vezette, mb. főigazgatói minőségben.

Az egyesítési tervvel és annak indokaival szemben ellenállás szerveződött: az ÚMKL állománya, ahol lehetett, tiltakozását fejezte ki. Hiányolták a megfelelő tájékoztatást, hibáztatták a minisztériumot, hogy egyrészt egymásnak ellentmondó döntéseket hozott, másrészt szakértői bizottságot – az ígéret ellenére – nem hozott létre. Véleményük szerint minden momentum áttárgyalása nélkül megalapozott döntést nem lehet hozni. Kérték tehát, hogy a törvénytervezet ne terjesszék a parlament elé, és a két levéltár összevonásáról – „ha ez valóban szükséges” – az új levéltári törvény megalkotásának folyamatában szülessen döntés.¹⁶¹

Érdemes a szakmai és politikai érveket részletesebben górcső alá venni. A különállást támogatók a két levéltár „orientáltságát” nevezték eltérőnek (a MOL lezárt, történelmi levéltár és „elvesztette kapcsolatát az iratképző szervekkel, [és] elvesztette a modern levéltári problémák iránti igazi érzékenységet”, az ÚMKL a „legújabb kor és a jövő levéltári anyagainak gondjait vállalta fel”, és mindez egy „kimondottan szerencsés munkamegosztás”), az összevonás esetén az ÚMKL által végzett feladatok – beleértve a kárpótlásit és a megszűnő vállalatok iratanyaga átvételét – háttérbe szorulhatnak. „1970-ben a két levéltár között feladatmegosztás jött létre, és ezt a feladatot teljesítették, beleértve az ÚMKL-t is. Szakmailag csak a restauráló kapacitást és a kutatóforgalmat hasonlítják össze, holott a gyűjtőterület felügyelete és az anyaggyarapítás is a levéltári munka fontos része.”¹⁶² A két intézmény eltérő jelzetrendszere, a meglévő átalakítása beláthatatlan veszélyeket teremt. Hosszabb lenne a bürokratikus intézkedési út, ráadásul „közel ezer esztendő minden levéltári problémájához egyformán nem érthet egyetlen vezető sem, nem várható egy ilyen intézkedéstől az irányítás szakszerűbbé tétele”. A két levéltár két külön épületben van elhelyezve, és az ÚMKL által használt épület megtartására nagyobb az esély, ha önálló intézményként működik tovább. Ezen túlmenően az ÚMKL munkatársai úgy vélték, hogy az egyesítés a Klebelsberg Kuno által a két világháború között létrehozott gyűjtemény-egyetem újjáalakításának jegyében került sor, azonban az nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az ÚMKL 1970. évi létrehozásának politikai szándékait relativizálták – szerintük inkább a helyhiány idézte elő a külön épületbe került, és „korszakhatárral jól megkülönböztetett gyűjtőkörű, gyorsan gyarapodó levéltári rész” létrehozását. Ez a „valós indok” most is megállja a helyét. Hozzá tették: ha mégis sor

¹⁶¹ 1991. március 25-én az ÚMKL 32 dolgozója levelet intézett Andrásfalvy Bertalan miniszterhez, és ezen kívül megbeszéléseket kezdeményeztek a megfelelő előkészítés céljából. Az országgyűlési képviselők meggyőzése érdekében egy részüknek az egyesítés ellenérveit tartalmazó, ún. szakvéleményt küldtek meg.

¹⁶² KISASSZONDY, 1992. 107.

kerülne az egybeolvasztásra, akkor maradjon meg a két levéltári anyagrész belső elkülönülése.¹⁶³

A minisztérium ezeket az érveket mondvacsinálnak, egy „egészségtelen intézményi megosztottság fenntartására irányulónak” minősítette. Mindegyik érveléssel szemben ellenérvet állítottak. Ezek az egyesítés indokainak fentebb felsorolt magyarázatait tartalmazták, az 1969-es döntés személyi jellegű volt (az ÚMKL létrehozásának valós indokának bizonyítására még egy 1958-as bizalmas határozatból is idéztek!). Egy vélelmet is cáfoltak: a minisztérium semmilyen formában nem kívánja feltámasztani a Gyűjteményegyetem intézményét. Mindemellett azt kénytelenek voltak elismerni, hogy nem volt előre kidolgozott terv, azonban az 1989-ben elindult folyamatot be kívánták fejezni, és az elgondolás alapvető helyessége mellett is kitartottak: nincs két magyar történelem, nincs két nemzeti levéltár, ahogy nincs két nemzeti múzeum sem. A fondegység elvét kell szem előtt tartani. Előny lesz a racionális működés, több pénz jut szakmai feladatokra, és bővíteni lehet a raktárkapacitást (ezzel az óbudai gazdasági levéltár projektjére utaltak).¹⁶⁴

Az ellenállást észlelve, létrehoztak egy három tagú előkészítő bizottságot, az egyesítéssel kapcsolatos elvi kérdések tisztázására.¹⁶⁵ Az ÚMKL dolgozóit azonban ez nem elégítette ki, és minden lehetséges fórumon hangoztatták: nem történt megfelelő előkészítés, szakmai és pénzügyi terv, elmaradt az előzetes egyeztetés. Az összevonás indokai nem mutatják a kíváncsok szakmai megújulás előjeleit, mellyel a „Magyar Országos Levéltár mostani periférikus helyzetéből az állami intézmények hierarchiájának centrálisabb, jelentőségteljesebb helyére emeltetik”. Az összevonási koncepció ötletszerűen kiragadott, végig nem gondolt részintézkedéseket foglal magában, gyakorlati elképzeléseket nem.¹⁶⁶ (Egyébként a minisztériumnak ekkorra már volt rossz tapasztalata összevonási ügyben: a Munkásmozgalmi Múzeumnak a Nemzeti Múzeummal történt egyesítésekor az „emberi indulatok erőteljesen közrejátszottak”. Az ÚMKL esetében ezt messzemenően el akarták kerülni, és többször is „józan önmérsékletet” kértek az intézmény dolgozóitól.)¹⁶⁷

Politikatörténeti érdekesség Csurka István¹⁶⁸ bekapcsolódása a vitába. „Kedves Berci!” megszólítással kezdődő levelében egy akkoriban számára is megküldött ÚMKL-es tiltakozó szakvéleményt továbbított a miniszternek. Ehhez, a maga sajátos

¹⁶³ MNL OL, XIX-I-9-rr-60127-1991.

¹⁶⁴ MNL OL, XIX-I-9-rr-60127-1991. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60293-1991.

¹⁶⁵ Molnár József mellett Buzási János, a MOL mb. főigazgatója és Vass István, az ÚMKL mb. főigazgatója alkotta.

¹⁶⁶ MNL OL, XIX-I-9-rr-60293-1991. – MNL OL, XXXIV-1-a-1. tétel-2418-1991.

¹⁶⁷ MNL OL, XIX-I-9-rr-47452-1990. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60293-1991.

¹⁶⁸ Csurka István (1934–2012) író, dramaturg, politikus.

stílusában, hozzáfűzte: „Azt hiszem, ebben az ügyben kellő határozottsággal meg lehet fogni régi és új ellenségeinket.” Reményét is kifejezte, hogy ha csekély mértékben is, de segíteni tudta Andrásfalvy Bertalan munkáját. Ez utóbbi nemigen teljesülhetett, hiszen a beadványban leírtak ellentétben álltak a kormányzat szándékaival. A minisztérium nevében Varga János állított össze egy terjedelmes ellenfeljegyzést. Leszögezte, hogy az 1969-es reformmal már akkor sem értett egyet, azonban annak politikai jellege miatt nem tehetett ellene semmit. Elismerte, hogy időközben kialakult némi „profilbéli” különbség a két intézmény között, azonban ezeket áthidalhatónak tartotta. A kutatószolgálatot mindkét intézménynek üzemeltetnie kell, a kárpótlás pedig várhatóan a MOL-t is érinteni fogja.¹⁶⁹ A szaklevéltárakhoz és a BM-iratokhoz való viszonyt Varga nem tartotta rendezetlennak, csupán problematikusnak, és bármilyen levéltári probléma megoldható, főleg egy „egységes nemzeti levéltár” keretében. Ráadásul a megfelelő bizottságok meg is alakultak, az összevonás feltételei megvannak. Varga az egyesítés mellett foglalt állást, és ahhoz nem is kell megvárni a levéltári törvényt (amelyre az Országgyűlés zsúfolt programja miatt a közeljövőben nem lehet várni). Minden ellenérv (amely főleg anyagi jellegű)¹⁷⁰ eltörpül az egyesítés érvei mellett. Feljegyzését ekképpen zárta: „Miniszter Úr! Ha a fentiekről Csurkát tájékoztatom – egyébként jelen feljegyzésemet is eljuttathatom hozzá –, szíveskedj felhívni a figyelmét arra, hogy valami bűzlik Dániában, és nagyon melléfogna, ha [...] [az általa jelzettek] alapján nyilatkoznék meg. Ne engedje, hogy egy olyan kérdés, amely legfeljebb szakmai lehet, politikai köntöst öltjön, és ne hagyja magát félrevezetni, mert annak csak a kompromittálódás lehet a következménye.”¹⁷¹

A fentiek alapján is látható, hogy az összevonás igazából elvi ügyként manifesztálódott, minden egyéb kérdést, technikai ellenvetést megoldhatónak tartottak. A vonatkozó törvény elfogadásáig azonban a minisztérium sem a MOL-t, sem az ÚMKL-t nem vonta be az összevonás előkészítésébe, ugyanis – ahogy Kálmán Attila államtitkár megindokolta –, ilyen előkészítő munkára nem volt szükség, hiszen egy elvi kérdésben dönteni hivatott törvény „megszületésének elébe vágni egyszerűen nem lehetett”. A törvény megszületése után kérték be a két intézmény vezetőjét, és megkérték őket a közös ügyek áttekintésére, és a technikailag szükséges intézkedések megtételére. Az államtitkár mindenkit megnyugtatót: létszámleépítést nem terveznek, sőt a megnövekedett feladatok miatt¹⁷² létszámfejlesztés is szükséges lesz. Ez

¹⁶⁹ Ekkor az 1938-1944 közötti időszakra vonatkozó kárpótlás készülöben lévő jogszabályaira utalt.

¹⁷⁰ Ezzel az ÚMKL-beli jobb fizetésekre utalt, azonban e célzás nem feltétlenül állta meg a helyét.

¹⁷¹ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-3746-1991. A feljegyzést eljuttatták Csurka Istvánhoz.

¹⁷² Ezzel a szakmából „sokkhatást” kiváltó csódtörvényre, illetve a kárpótlási törvényre utalt.

alkalommal is hangsúlyozta: az új szervezet kialakítása az új főigazgató feladata lesz (vagyis a volt ÚMKL szervezetének elhelyezése belső ügyé válik).¹⁷³

A néhány létrejött megbeszélésen, széles körű értekezleten igazi megegyezésre nem tudtak jutni a felek, többnyire csak megismételték saját érveiket. A vitákban azonban sok, szakmai alapú és megfontolásra érdemes érv is előkerült. (Ha az eltérő jelzetrendszereket is egyesíteni kell, akkor az évekre megbéníthatja a munkát. Ha az 1945-ös korszakhatár nem állja meg a helyét két levéltár közötti elválasztóvonalként, akkor nem állja meg a helyét „egy országos levéltáron belüli korszakhatárként sem”. Szükségét érezték annak a hangsúlyozásának, hogy az ÚMKL-ben is szakemberek dolgoznak. Elsőként nem jogszabály kell, hanem szervezeti felépítési terv. Az elmúlt 8–9 évben a szakmai a leépülés stúdiumába került, és ezt mutatja a mostani állapot is stb.).¹⁷⁴

A törvényjavaslat végül 1991. november 26-án került az Országgyűlés elé. Az előterjesztő – Kálmán Attila MKM államtitkár – és a hozzászólók lényegében megismételték, több helyen összefoglalták a már korábban is előadott ismereteket (a levéltári iratanyagok 1945-tel történő kettéválasztása ideológiai-politikai meggondolásból fakadt, erre a Szovjetunió levéltári modelljéhez való igazodás jegyében került sor, most fel lehet számolni a korábbi ideológia káros hatásait, racionalizált intézményt lehet létrehozni stb.), Kálmán Attila kijelentette: az összevonás csupán szervezeti kérdés, minden egyes iratköteg marad a helyén, hiszen a két épület nem nagy távolságra van egymástól a budai Várban,¹⁷⁵ és ésszerűbben lehet majd megszervezni a kutatók kiszolgálását is. Az ellenzéki bizottsági tagok egy külön bizottság összehívását is javasolták. A kormánypárti képviselők viszont alkalmasnak minősítették a törvényjavaslatot általános vitára. E bejelentést követték a képviselői hozzászólások – ahol a pártállástól függően bírálták a tervezetet, avagy helyeselték annak tartalmát. Pető Iván (SZDSZ) levéltári szakemberként is szólt hozzá a vitához. Véleménye szerint a javaslat olyan, mint az állatorvosi ló, egy előterjesztés valamennyi hibája tanulmányozható rajta. Furcsának tartotta, hogy éppen most került elő a javaslat, amikor számtalan más ügyben kellene döntenet. A képviselő szerint átfogó levéltári törvényre lenne szükség s nem részkérdések szabályozására. Varga János (volt országos levéltári főigazgató, MDF képviselő) viszont amellet kardoskodott, hogy az átfogó törvény megalkotása előtt is szükség lehet és szükség is van a megfelelő módosításra.¹⁷⁶

¹⁷³ KISASSZONDY, 1992. 102–103.

¹⁷⁴ MNL OL, XIX-I-9-rr-60293-1991.

¹⁷⁵ A Hess András téri telephelyet 2017-ben elköltöztették, és kisebb részben az óbudai Lángliliom utcában, nagyobb részben a 11. kerületi Daróczi úton nyert szükségelhelyezést.

¹⁷⁶ Az 1990–1994-es országgyűlési ciklus Országgyűlési napló – 1991. évi őszi ülészak 1991. november 26. kedd, az őszi ülészak 28. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-

A sajtóban megjelenő hírek és álláspontok kiérlelt, mérsékelt álláspontot tükröztek. Az összevonásról a Magyar Nemzet publicistája leszögezte: nincsen külön 1945 előtti és utáni magyar történelem, az összevonás politikai és pártszempontú ellenállásba nem ütközhet. A levéltárosok egzisztenciális háttérű tiltakozása is elcsitulni látszik.¹⁷⁷ G. Vass István egy interjúban az összevonás ésszerű alapjaira mutatott rá, melyet a gyűjtőkörök optimalizálásával, a kialakítandó gazdasági egységgel, és a lehetséges közös gépi adatbázissal indokolt. Szerette volna kifejteni, hogy mégis mit tart az összevonásnál fontosabbnak – azonban a riportot készítő újságíró más érdekelte: a kutatási szabadság „hivatali korlátozására” vezette át a beszélgetés fonalát.¹⁷⁸

Az Országgyűlés elfogadta a törvénytervezetet,¹⁷⁹ azonban annak megjelenésével valóban csak a jogi keret valósult meg, a szervezeti átalakítások hosszabb időt vettek időbe, sőt, bizonyos szokások és jellegzetességek még évtizedekig megmaradtak.

A LEVÉLTÁRI RENDSZER STRUKTÚRÁJÁNAK MÓDOSULÁSAI

Természetesen nem csak a két „nagy” levéltárat érintették a politikai változásokból és a jogszabályok módosulásából eredő szervezeti átalakulások, az új alternatívák lehetőségei. A tanácsi levéltárak sorsa már 1989-ben aggasztani kezdte a szakmát – a pártállami rendszer megszűnésével a területi irányítás átalakulását is maga után vonja.

A Magyar Levéltárosok Egyesülete többször, és természetesen érdemben igyekezett foglalkozni a kérdéssel, és kezdetben¹⁸⁰ két radikális vélemény is felmerült: a teljes centralizálás, valamint ennek ellentéte, az „atomizálás”, vagyis az eddig összegyűjtött iratanyag „széthordása”. A levéltárosok úgy érezték, hogy a még nem ismert önkormányzatiság számos kockázatot hordoz magában. Az „új” megyének nem lesz érdeke olyan iratanyagot tartani, amely nem a saját apparátusában vagy közvetlen felügyelete alatt keletkezett. Sőt, lehetőségként vetették fel, hogy azon önkormányzati

1994_008/?pg=1867&layout=s (Letöltés ideje: 2022. 07. 24.) – P. S.: Déli autópálya – csak önerőből. Parlamenti vita a levéltárak összevonásáról. *Magyar Hírlap*, 1991. november 27. 3. Megjegyzendő, hogy 2012-ig, vagyis még 20 évig a Hess András téri telephelyen különálló kutatószolgálat üzemelt.

¹⁷⁷ HANTHY Kinga: Pártiratok. *Magyar Nemzet*, 1991. december 2. 1.

¹⁷⁸ N. SÁNDOR László: Egyetért az összevonással, ám érzi a veszélyt. *Magyar Hírlap*, 1992. január 15. 4.

¹⁷⁹ 1991. évi LXXXIII. törvény a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969. évi 27. törvényerejű rendelet módosításáról. (Közlönyállapot: 1991. 12. 28.) (Kapcsolódó jogszabály: 177/1991. (XII. 28.) Korm. rendelet a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969. évi 27. törvényerejű rendelet végrehajtásáról rendelkező 30/1969. (IX. 2.) Korm. rendelet módosításáról.)

¹⁸⁰ Pl. az 1989. október 11-ei ülésén.

egységek, melyek nem kívánnak levéltárat fenntartani, fizessenek a megyének az őrzésért.

Minden eddig összegyűjtött anyag megőrzésének biztosítása érdekében leszögezték, hogy a levéltárak tudományos intézmények, melyek az átvett iratoknak, mint a nemzeti kincs részeként őrzik.¹⁸¹ A másik lehetőségnek a területi levéltárak központi fenntartásának alternatívája mutatkozott. A centralizációtól nem kell félni, az anyagilag megfelelőbb is lehet, mint bármely önkormányzat alá tartozni (például: „[...] a közgyűjteményeket és a közművelődési intézményeket egyetlen helyi önkormányzatnak sem szabad kiszolgáltatni”). Ezért „[...] célszerű lenne, ha a levéltárak ismét központi hálózatba tömörülhetnének, s mint az állam működésének igen fontos, meghatározó intézményei egységes szakmai irányítással működnének. Még akkor is, ha – s ezt őszintén meg kell mondani – ez egy-egy levéltár esetében nem jár együtt pozitív fejleményekkel. A megyei levéltárak között ma is jelentős különbségek vannak. Nyilvánvaló, hogy egységes irányításban ezek a különbségek nivellálódnak.”¹⁸²

A tanácsi kezelésű levéltárak igyekeztek elébe menni a várható eseményeknek. Jól érzékelték, hogy a jövő a helyi autonómiáké (önkormányzatoké), és a *megyei autonómiák* vagy megszűnnek, vagy csak virtuális autonómiákká válnak. Ez veszélybe sodorta az összegyűjtött anyagot is (e pontnál szintén megjelent a „összenemzeti levéltári fond” kifejezés), és – logikusan – az iratok visszaadásának lehetőségével is számolni kellett. Természetesen ennek végrehajtása a lehetetlenséggel volt határos, ezért az iratanyag egyben tartását nyilvánították célszerű megoldásnak. Két kivétellel: a törvényt sértő módon levéltárba helyezett iratanyag visszaadandó (pl. szerzetesrendek iratanyaga), valamint a korábban saját levéltárat fenntartó helyhatóságok visszaállíthatják levéltáraikat, visszavéve a megyei levéltárból a vonatkozó anyagot.¹⁸³ Sőt, már 1989-ben elhangzott, hogy „a megyei szint alatti osztódás nem lenne kívánatos”.¹⁸⁴

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény alapján a tanácsi levéltárak a fővárosi és a megyei önkormányzatok intézményeivé váltak.¹⁸⁵ Az önkormányzati modell folyamatos transzformálásával rendezték jogállásukat, beleértve az

¹⁸¹ MNL OL, XXXIV-I-c-VII-9. tétel- sz. n.-1989. (22. doboz) Magyar Levéltárosok Egyesülete, jegyzőkönyv és állásfoglalás. Másolat.

¹⁸² Ne tévesszünk... 1989. 4, 16, 19.

¹⁸³ MNL OL, XIX-I-9-rr-59463-1989. Az MLE 1989. októberi beadványa, melyben egy tanácsadó testület jellegű Kollégium felállítását is javasolták. A minisztériumban a javaslatra rájegyezték, hogy a levéltári törvény összeállításánál figyelembe fogják venni.

¹⁸⁴ Ne tévesszünk... 1989. 18.

¹⁸⁵ A törvény a Művelődési és Köznevelési Minisztériumnak is ágazati jogköröket biztosított önkormányzati művelődési intézmények, így a levéltárak vonatkozásában, így pl. a szakmai követelményekről szóló miniszteri rendeletek kibocsátásáról.

önkormányzatok levéltár-fenntartási kötelezettségét (a már meglévő – ahogy akkor mondták – gyűjtőkörrel), és szabályozták feladataikat az ott őrzött anyag tulajdonjogát.¹⁸⁶ 1991 júniusában az önkormányzati könyvtárak, levéltárak és múzeumok jogállásának és feladatkörének rendezése is megtörtént.

Eddig az időpontig csak fővárosi és a megyei önkormányzati levéltárak működtek, és összesen 147 ezer folyóméter anyagot őriztek. Költségvetési helyzetük továbbra is kedvezőtlennek volt tekinthető, mikrofilmező és restauráló berendezésekkel alig rendelkeztek (a kivételek: Budapest Főváros Levéltára, valamint Baranya-, Borsod-Abaúj-Zemplén- és Veszprém megye levéltárai, azonban az elegendőnél kevesebb kapacitással). A már említett raktárhiányon túlmenően a felújítások szükségessége nyomasztotta az intézmények vezetőit. A szakma egyedül a személyi ellátottságot, pontosabban az egy főre eső iratfolyóméter-terjedelmet vélelmezte megfelelőnek. Sőt, nemzetközi összehasonlításban is jónak volt nevezhető az átlagban egy alkalmazottra „eső” 279 ifm. iratanyag.¹⁸⁷ A kutatási esetek száma meglehetősen nagy szórást mutatott, a 134-től a 2436 esetig bezárólag.¹⁸⁸

Az új önkormányzati jogszabályokkal szabadabb út nyílt a városi levéltárak alapításához. Tárgyalt korszakunkban két város élt az újjáéledő jogosítvány adta lehetőséggel: Székesfehérvár 1992-ben, Győr 1993-ban alapított városi levéltárat, és lényegében az 1950-ben megszüntetett levéltárukat állították helyre.¹⁸⁹ Az illetékességi körbe tartozó iratanyagokat rövidebb-hosszabb időn belül szétválasztották és az őket illetőket átvették a megyei levéltártól. (Elmondható, hogy ez nem volt összhangon alapuló folyamat, több megyei levéltár a levéltári hálózat feldarabolódásától tartott.¹⁹⁰) Hódmezővásárhely azon kezdeményezését, hogy az alapítandó városi levéltára átvenni a helyi fióklevéltár anyagát és feladatait, szakmai okokból visszautasították. Saját anyag felett regnáló városi levéltár létrehozása elé nem gördítettek akadályt, azonban végül nem alakultak ilyenek.¹⁹¹ 1993. január 1-jével a Soproni Levéltár önálló ügyintéző és gazdálkodó megyei szervvé vált, mellyel a korábbi megyei levéltári igazgatóság megszűnt.¹⁹²

A korszak nehéz gazdasági körülményei ellenére több esetben javult a levéltári intézmények helyzete: pl. a minisztérium pénzügyi segítségével a hódmezővásárhelyi

¹⁸⁶ 1991. évi XX. törvény, 1991. évi XXXIII. törvény. – MNL OL, XIX-I-9-au-1993. évi iratok-4854-1993. és MNL OL, XIX-I-9-rr-60095-1991.

¹⁸⁷ Az átlagszámítás két szélső értéke: Nógrád megye 178 fm/fő, Vas megye 429 fm/fő.

¹⁸⁸ MNL OL, XIX-I-9-rr-60360-1991. 1990. évi adatok.

¹⁸⁹ LAKOS János: Városi levéltárak a magyar levéltári rendszerben. In *Győri tanulmányok*, Győr, 1997. 276.

¹⁹⁰ KISASSZONDY, 1992. 106.

¹⁹¹ MNL OL, XIX-I-9-rr-119126-1994.

¹⁹² MNL OL, XIX-I-9-rr-93016-1993.

fióklevéltár új épületbe költözhett, illetve 1992-ben Tatabányán fióklevéltár jött létre.¹⁹³ 1994. április elején megalakult az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa.¹⁹⁴

E korszak történései közé tartozik az is, hogy 1993 nyarán a Fővárosi Közgyűlés határozatot hozott a Budapest Főváros Levéltára új épületének tervezésére és kivitelezésére (az akkori ára: 2 milliárd 110 millió forint).¹⁹⁵ A négy telephelyen működő intézmény végleges elhelyezése azonban még hosszú időn át váratott magára.

Levéltártörténeti intermezzo a kulcsszerepet betöltő szerv, a Belügyminisztérium által tervezett önálló levéltár létrehozásának kezdeményezése. 1989 nyarán a Belügyminisztérium „önálló szaklevéltár működtetését” még nem tervezte.¹⁹⁶ Az illetékes Új Magyar Központi Levéltár 1990. márciusában¹⁹⁷ már meglehetősen merésznek hangzó levélben szólított meg a belügyi tárca államtitkárát. Az ÚMKL előjáróban leszögezte, hogy a levéltár az „elmúlt évtizedekben” csak kis részben tudta a levéltári anyag védelmével kapcsolatos feladatoknak eleget tenni (utoljára 1964-ben (!) adott át iratokat a BM, iratkezelési ellenőrzés utoljára 1983-ban volt, ám jegyzőkönyvet nem kapott a levéltár). Feltették a kérdést: „a jelen körülmények között a Belügyminisztérium lehetővé teszi-e a levéltári anyag védelmével levéltárunkra háruló feladatok ellátását” vagy esetleg kezdeményezi az irattárának szaklevéltárrá történő átminősítését. Az ÚMKL az utóbbi esetben is igényt tartott a BM irattárában található, de nem a minisztériumban keletkezett iratokra (így pl. az 1949-ben felszámolt egységek és egyéb szervek irataira).

A Belügyminisztérium udvarias válaszában lényege, hogy a tárca mindenben a jogszabályoknak megfelelően fog eljárni, és egyben kezdeményezni fogja az irattár szaklevéltárrá való átminősítését.¹⁹⁸ E kezdeményezést – annak „szakmai megalapozatlansága” miatt – hamar sikerült elhárítani. Ezt követően azonban egy „Központi Archivum” kialakítását kezdték meg, amelybe a „minisztérium és alárendeltségi körébe tartozó, illetve tartozott hivatalok, szervek köziratait és egyéb információhordozóit” gyűjtötték volna össze. Ősszel már csak „Archivum” néven, azonban külön Szervezeti és Működési Szabályzattal, és a meglévő levéltári (!) rendszerbe történő beillesztésével kívánták létrehozni. Ezt a kezdeményezést is sikerült semlegesíteni, felhívva a figyelmet az Archivum irattári státuszára, és egyben szervezeti

¹⁹³ MNL OL, XIX-I-9-rr- 60303-1991. – *Magyarország levéltárai*. Szerk.: BLAZOVICH László – MÜLLER Veronika. Budapest – Szeged, 1996. (a továbbiakban: *Magyarország levéltárai*, 1996.) 110. A tatabányai fióklevéltár 1995. január 1-től önálló városi levéltár.

¹⁹⁴ MNL OL, XIX-I-9-rr-119132-1994.

¹⁹⁵ MNL OL, XIX-I-9-rr-103034-1994.

¹⁹⁶ MNL-OL-XIX-I-9-rr- 59470-1989.

¹⁹⁷ Itt is lényeges kiemelni, hogy a Duna-gate botrány utáni időszakban vagyunk.

¹⁹⁸ MNL OL, XIX-I-9-rr-47176-1990.

egység voltára, és feladatait a sürgősen kiadandó iratkezelési szabályzatban kívánta rendeztetni.¹⁹⁹ A belügyi „levéltár” létrehozása egy időre lekerült a napirendről, ám 1993-ban kicsit más, de hasonlóan ijesztő formában megint feltámadt. Az 1945 és 1989 között „felhalmozódott”, és levéltári szempontból rendezetlennek minősülő iratokat 75 évre (!) a BM őrzésében kívánták tartani. Az Adatfeldolgozó Hivatalon belül létrehoztak volna egy Történeti Irattárat, ahol a szakszerű feldolgozás mellett a tudományos kutatást is biztosították volna. Nem kell hosszasan fejtegetni, hogy a szakmai fórumok elutasították a fenti, egy irattár által vitt levéltári hatáskörökre vonatkozó elképzeléseket.²⁰⁰

Tematikailag a Belügyminisztérium levéltáralapítási kísérletei mellé illik a volt, különböző belső elhárítási feladatra létrejött szervezetek iratanyagai sorsának és a jogi helyzetük alakulásának helyzete. Jelen sorok szerzője ismét kénytelen kijelenteni, hogy e tárgykörben az eddig keletkezett írásműveken túlmenően²⁰¹ egy kizárólag erre irányuló kutatás alapján megírandó tanulmányban lehetne – ha lehetséges egyáltalán – bővebb és újabb információkkal szolgálni. Egy-két kitekintéssel viszont mindenképpen össze kell foglalni az állambiztonsági iratanyag históriájának lényegét.

Az e tanulmány által tárgyalt időszakban hivatalos intézkedések az iratanyag elkülönítésére, megőrzésére, felügyeletének biztosítására alig történtek.²⁰² E „késlekedésnek” vagy „elmaradásnak” számos, itt nem tárgyalandó oka volt.²⁰³ Az iratanyag kezelésének „intézményesítése” 1994-ben kezdődött el jogi értelemben, akkor is csak egy, még az első szabadon választott országgyűlés által meghozott, lusztrációs jellegű törvény²⁰⁴ elfogadása nyomán. Azonban két év – és a törvény módosítása – kellett az iratanyag feldolgozására hivatott, speciális szakintézmény felállításáig. Az állampolgárok információs önrendelkezési jogát biztosítani hivatott Történeti Hivatal

¹⁹⁹ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. március 11. – MNL OL, XIX-I-9-rr-47176-1990. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60437-1991.

²⁰⁰ MNL OL, XIX-I-9-rr-93313-1991.

²⁰¹ PL. KÖNYÁNÉ DR. KUTRUCZ Katalin: A Történeti Levéltár működésének jogi keretei és annak változásai. *Betekintő* 2012/3. 1. – CSEH Gergő Bendegúz – PETRIKNÉ VÁMOS Ida: Az Adattároló és Feldolgozó Főosztálytól a Levéltári Főosztályig. *Betekintő* 2012/3. 1–4.

²⁰² A valamiféle különleges kezelés és elhelyezés lehetősége már korábban ellenérveket generált. Egy jogász vélemény attól óvott, hogy kivegyenek a jogi korlátozás alól bizonyos szférákat, ugyanis: „Rögtön eszébe jutna a nemzetbiztonsági hivataloknak, hogy ők is létrehoznak egy levéltárat.” (JAVORNICZKY István: Ami titok volt, az is marad? – Kerekasztal-beszélgetés a közérdekű dokumentumok kutathatóságáról. *Magyar Nemzet*, 1992. október 19. 7.)

²⁰³ Az okok összefoglalását lásd: GYARMATI György: Tizenöt éves az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. *Betekintő* 2012/3. (a továbbiakban: GYARMATI, 2012.)1–2.

²⁰⁴ 1994. évi XXIII. törvény egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről. Hatályos: 1994. július 1-től.

végül 1997. szeptember 1-jén nyílt meg.²⁰⁵ Ezt követően vált nyilvánvalóvá, hogy – idézem – „[...] mennyivel kevesebb a fennmaradt iratok mennyisége ahhoz képest, amennyivel számoltunk. Ami végül levéltárba került, csak a kisebbik hányada – harmada vagy negyede – annak, amennyi egykoron valószínűsíthetően keletkezett.”²⁰⁶ Leírni is felesleges, hogy a belső elhárítás fordulatos története szintén kifeszíti e tanulmány kereteit.²⁰⁷

1990 őszén a Központi Gazdasági Levéltár létrehozása is felmerült. Az ok: a „gazdasági struktúra átalakulása” következtében várhatóan számos termelőüzem, szövetkezet meg fog szűnni. Egyértelmű volt, hogy e gazdasági egységek iratanyagát gondozásba szükséges venni, hiszen ezek „egy történelmi-gazdaságtörténeti korszak dokumentumai”. A minisztérium vezetői tisztában voltak vele, hogy nincs elégséges raktári kapacitás, ezért egy 20 000 folyóméter anyag befogadására alkalmas új levéltárról kell gondoskodni, raktárberendezésekkel, és „szellemi kapacitással” egyetemben.²⁰⁸ E lehetőségről még a következő év tavaszán sem tettek le: a „tömeges méretű iratpusztulások” elhárítására az országos levéltárak szervezetébe illeszkedő gazdasági levéltár létrehozásával vélték megoldhatónak. Ezt egészítette volna ki az „erre alkalmas” önkormányzati levéltárak raktárkapacitásának bővítése.²⁰⁹

Felsőoktatási levéltárak szerveződése előtt nem állt szakmai vagy politikai akadály. Viszont a magyar, és különösen a budapesti egyetemi struktúra rendkívüli heterogenitása megnehezítette a felsőoktatási szaklevéltárak létrehozását. Az egyetemek egy jelentős része egymással korábban valamiféle közös szervezetben működött, ezért történeti iratanyaguk is nehezen szétválaszthatónak minősült. Minden egyetem ragaszkodott saját forrásainak tulajdonjogához, de – néhány kivételtől eltekintve – nemigen áldoztak a dokumentumanyag megfelelő őrzésére. A raktározási, kutatási és a személyi feltételek kedvezőbb kialakítása érdekében 1990 közepén felmerült a budapesti egyetemek központi levéltára létrehozásának terve. A vidéki egyetemi levéltárak megmaradtak volna, azonban régiók, illetve városok szerinti csoportosí-

²⁰⁵ MARKÓ György: A Történeti Hivatal levéltári munkájának sajátosságai. In *Magyar Levéltárosok Egyesülete 2001. évi vándorgyűlése*. Esztergom, 2001. május 23–25. 87.

²⁰⁶ GYARMATI, 2012. 2.

²⁰⁷ Csak egy információ, melyre e tanulmány lektora, Dr. Kulin Ferenc, hívta fel a figyelmet: Németh Miklós visszaemlékezése szerint míg a hadseregben sok tábornokot nyugdíjaztak, a „[...] Belügyminisztériumban viszont annak idején sajnos nem került sor hasonló határozott lépésekre. Példának okáért vég nélkül halasztódott a szovjet tábornokok kimozdítása a Belügyminisztériumból [...]. Végül a szovjet tábornokok több – ismeretlen rakománnyal megpakolt – kamionnal együtt elhagyták az országot.” (OPLATKA András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke”*. Bp., 2014. 317. A III/III felszámolásának elmaradásáról lásd uo. 316.)

²⁰⁸ MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok I.-4249-1990.

²⁰⁹ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. március 11.

tásban, és ezzel létrejött volna Debrecenben, Pécsen és Szegeden is levéltár, amely az adott régió valamennyi univerzitásának anyagán gyűjtötte volna. Budapesten és környékén (ez utóbbi voltaképpen Gödöllőt jelentette), régióként és egyben gyűjtőkörként létesült volna egy központi egyetemi levéltár, és minden „történeti értékű” irat gyűjtésére. Az egyetemeken már megvalósult „levéltári-irattári helyiségek” központi irattárként működtek volna tovább. A központi levéltár megalapítását az érintett egyetemek egyetértésével kívánták megvalósítani. Az egyetem meggyőzését szolgálta volna az az érv, mely szerint így kevesebb létszám és egyéb pénzügyi ráfordítást igényel a felsőoktatási levéltárügy.²¹⁰

Az egyetemek „konföderatív, társulások” alapon működtették volna az új intézményt, az iratanyagok tulajdonjogának fenntartásával.²¹¹ Az intézmény nem valósult meg, azonban a két évvel később elindított, és „Budapest-Gödöllői Egyetemi és Főiskolai Levéltári Szövetségnek” nevezett ernyőszervezet megalakítása és működése határozottan sikeresnek nevezhető: 1993-ban 21 felsőoktatási intézmény alapította, majd 1996-ban tevékenységét az egész országra kiterjesztve Magyar Egyetemi és Főiskolai Levéltári Szövetséggént folytatta a felsőoktatási szaklevéltárak érdekeinek érvényesítését.²¹² E rövid időszak az egyetemi szaklevéltárak felvirágzásának is kora: előzményekkel, de hivatalosan ekkor – 1993 elején – kezdte meg működését a Szent István Orvostudományi Egyetem levéltára, a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem levéltára, valamint a Budapesti Műszaki Egyetem levéltára is.²¹³

Az egyházi levéltárak – a többi egyházi közgyűjteményhez és az intézményekhez hasonlóan – kikerültek a közvetlen állami fennhatóság alól,²¹⁴ vagyis szabad út nyílt levéltárak létesítése előtt. E jogukat hamarosan a kormányzat is deklarálta: olyan kulturális tevékenység láthattak el, amelyet törvény nem tartott fenn kizárólagosan az állam vagy állami szerv (intézmény) számára.²¹⁵ Ezen időszak másik jellegzetességként jelentkezett, hogy a működő, illetve újjáalakuló szerzetesrendek nagy része viszszaértelte levéltárba került iratait, vagy letéti szerződést kívánt kötni. Ez különösebb

²¹⁰ Elhelyezését az ELTE Levéltárának bővítésével érték volna el, a Ludovika épülete bizonyos részeinek birtokba vételével.

²¹¹ MNL OL, XIX-I-9-e-1990. szeptember 24.

²¹² MNL OL, XIX-I-9-rr-88381-1992. (91. doboz) – MNL OL, XIX-I-9-rr-93273-1993. – <http://www.mflsz.hu/hu/tortenet/> (Letöltés ideje: 2022. 12. 27.)

²¹³ MNL OL, XIX-I-9-rr-88444-1992.

²¹⁴ Az Állami Egyházi Hivatal 1989. évi jogutód nélküli megszűntetése következtében. A minisztérium is kijelentette: „E jelentős és értékes közgyűjtemények eddig nem részesültek rendszeres támogatásban, és az nem volt a kezelt anyag értékével arányban álló.” MNL OL, XIX-I-9-au-1990. évi iktatott iratok I.-4249-1990.

²¹⁵ 1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról. (Közlönyállapot: 1990. 02. 12.) 17. § (1) bek.

akadályba nem ütközött, ugyanis a levéltári vagy irattári anyagok államosítására korábban nem került sor, ezek őrzési helyüktől függetlenül a rend (vagy jogutódja) tulajdonát képezték.

Más elbírálás alá estek a káptalani és konventi hiteleshelyi levéltárak, melyek őrzésére a hatályos jogi rendelkezések alapján a területileg illetékes levéltárak voltak jogosultak. Tárgyalt korszakunkban csupán néhány rendház kérte vissza korábbi iratanyagát.²¹⁶ (Említésre érdemes, hogy az állami intézményeken kívül a PIL is adott át egyházi jellegű iratanyagot: Zadravecz István tábori püspök iratait a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltárnak.)²¹⁷

Az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ (OKGYK)²¹⁸ 1993-ban lett önálló jogi személy. 1993 januárjában az Egyházi Levéltárosok Nemzetközi Szövetségének Magyarországi Tagozata alakult meg. Ugyanezen évben, június 17-én, a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE) bontotta ki képzeletbeli szárnyait, egy levéltáros egyesületi vándorgyűlés keretében. Ezt követően ezen egyesület reprezentálta az egyházi levéltárakat.²¹⁹ Ugyanebben az évben – a római katolikus egyház szervezetében bekövetkezett változások hatására – megkezdték a Debrecen–Nyíregyházi Egyházmegyei Levéltár szervezését.²²⁰

Az egyházi iratanyaghoz hasonló módon került levéltárba a Kiszgazdapárt iratanyaga is, melyről a PIL egyértelműen elismerte, hogy nem tarthat rá igényt és nem is kívánja ezt. 1992-ben az akkori Kiszgazdapárt át is vette az anyagot, és 1993-ban a párt „Tudománypolitikai Intézet Kiszgazda Levéltára” néven gyűjteménnyé szervezték, amelynek a fennálló párt irattári anyagai is gyűjtőkörébe kerültek.²²¹

A levéltári és az érdekképviseleti szervezetek között utoljára, de nem utolsósorban a már 1986-ban megalakult Magyar Levéltárosok Egyesületét kell említeni. Az MLE 1989-től aktívan részt vett minden levéltárüggyel kapcsolatos közéleti munkában. Az 1990–1992 között szervezett fórumok, szakmai napok később eltűntek,

²¹⁶ KOLTAI András: A katolikus levéltári restitúció Magyarországon (1993–2003). In: *Magyar Levéltárosok Egyesülete 2003. évi vándorgyűlése*. Szolnok, 2003. augusztus 13–15. 66–75. – MNL OL, XIX-I-9-rr-93268-1993.

²¹⁷ MNL OL, XIX-I-9-rr-88349-1992.

²¹⁸ Megalakulására lásd: KERESZTES Csaba: „A püspök nagy tisztelettel beszélt a levéltárosokról és a levéltári munkákról” Az egyházi levéltárak állami reformja 1969-ben. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2021/1–2. 133–158.

²¹⁹ *Ki kicsoda az egyházi levéltárakban? Egyházi levéltárosok, egyházi levéltárak az ezredfordulón*. Szerk.: LAKATOS Andor. MELTE, Kalocsa, 2000. (a továbbiakban: *Ki kicsoda... 2000.*) 19, 22. – „Hogy mindnyájan egyek legyenek...” Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete. Tíz év az egyházi levéltárak szolgálatában. Debrecen, MELTE, 2003. 7.

²²⁰ *Ki kicsoda... 2000.* 19, 37.

²²¹ Magyarország levéltárai, 1996. 117

ezután a „sok-sok munka inkább operatív értekezleteket, gyors reagálást igényelt”. Az érdekvédelmi tevékenység azonban továbbra is folyamatos maradt, bár a központi államigazgatás szervei eleinte próbálták elkerülni az egyesület bevonását a tervezetek megvitatásába, ám ezt „kemény fellépéssel” sikerült megakadályozni. Az utólagos értékelés szerint az „Egyesület tisztességgel helyt állt, amit lehetett megtett, és elért”.²²²

A strukturális változások témakörébe illik, hogy a szakma az 1990-es évek elején komolyan gondolkozott az irányító szerv felcserélésében („elégedetlenek lévén a kultusztárca munkájával”). Nemcsak a Belügyminisztérium került szóba, hanem az országgyűlési vagy a kormányfelügyelet lehetősége is.²²³ Ez 1992 után, a kárpótlási ügyek dömpingjében jelentősebb segítséget jelenthetett volna az ügyek vitelében. „Végül is a törekvés sikertelen lett, maradt a jól be nem vált művelődési minisztériumi felügyelet.”²²⁴

A TULAJDON „ÁLLAMTALANÍTÁSA”: A VÁLLALATI IRATANYAGOK SORSA

„A levéltárak vállára a rendszerváltás erejüket meghaladó feladatokat ró” – jelentették ki írásban is a levéltárosok 1992-ben, egyértelműen a gazdasági jellegű iratanyag okozta gondokra és bonyodalomhalmazra utalva. A vállalati irattárakban négy évtizeden át „felhalmozódott” iratanyagra a privatizáció, a csődök és az ezektől függetlenül is jelentkező gondatlanság jelentett nagy veszélyt, és erre a szakma már kezdetektől felhívta a figyelmet. E kardinális levéltárügyi problematikának e helyütt szintén csak a fő eseményszakaszait lehet összefoglalni.²²⁵

A vállalati szférát érintő jogszabályi környezet átalakítása már az 1980-as évek közepén megindult, és a levéltári anyag védelmére hivatott jogszabályok elsőként e területen váltak alkalmazhatatlanná. Néhány év múlva az is nyilvánvalóvá vált, hogy a levéltáraknak át kell venniük bizonyos, eddig a vállalatok által intézett iratkezelési feladatokat, és ez nagyobb gyakorlati problémát okozott, mint az elméleti jogszabályalkotási gondok. A meginduló szanalási, felszámolási eljárások következ-

²²² ERDMANN, 2006. 65–72. Az egyesület által évente 3–4 alkalommal kiadott *Pallium* c. folyóirat volt a szakma egyik szócsöve, amelyben a kormányzati tervek, jogszabálykorrekciók is helyet kaptak.

²²³ Ne tévesszünk... 1989. 4. 16–19. – ERDMANN, 2006. 73.

²²⁴ Idézet: ERDMANN, 2006. 73.

²²⁵ Korábbi cikkek a témában: BERTA Tibor: Gondolatok és tapasztalatok a csődtörvény kapcsán. *Levéltári Szemle*, 1993/3. 38–40. – HARASZTI Viktor: A csődtörvény húsz éve – levéltári szemszögből. *Levéltári Szemle*, 2011/1. 15–42.

tében már tömeges méretűvé vált az egyre inkább „gazdátlan” váló iratanyag terjedelme. 1992-ben úgy becsülték, hogy a gazdasági szervezetek raktáraiban kb. 100 ezer, kellően át nem selejtezett irat-, terv- és adattári anyag halmozódott fel (köztük 13 nagyvállalat 29 ezer folyóméternyi iratanyaga!)²²⁶

Pedig két–három évvel korábban lehetett volna valamit kezdeni a problémával, és a levéltárosok még idejében reagáltak.²²⁷ A – sokat emlegetett 1988. évben – a Levéltári Osztály foglalkozni kezdett a megszűnő vállalatok irattári anyagának problematikájával, és egyeztetéseket kezdeményezett minden érdekelt tárcával, de főképpen a Belügyminisztériummal, egy közösen kialakítandó felkészülési tervről. Talán mondani sem kell, hogy ez végül nem valósult meg.²²⁸ Eredménnyel kecsegtettek viszont a raktári kapacitások bővítésére irányuló minisztériumi kezdeményezések. Mivel az állami vállalatok levéltári anyagának megőrzésével az önkormányzatokat sem akarták megterhelni, 1990 végén megkezdődtek az előkészületek egy 20 000 folyóméter irat befogadására alkalmas, mintegy 9000 m² alapterületű épülettel (raktárral) rendelkező központi gazdasági levéltár kialakítására (az érvelés megrendítő: a „jog- és kultúrállamok történetében példa nélkül álló iratpusztulás” elkerülése érdekében!). Ebben az esetben csak bizonyos, előzetesen kiválasztott vállalatok anyagait kívánták begyűjteni, ugyanis a korabeli vélemény szerint nem kell és nem is érdemes minden vállalat irattári anyagát levéltári szempontból átválogatni és megőrizni. Pontos épület- és költségigényt azonban nem jelöltek meg, ezért a minisztérium pénzügyi részlege nem támogatta a javaslatot.²²⁹

Az idő azonban múlt, és ez ebben az esetben sem segítette a szakmát. „Mi a saját kárunkból soha nem tanulunk: a most megszűnő nagyvállalatok vagy gyorsan felszámolt kft-k, a minden bizonnyal nagy vihar elé néző termelőszövetkezetek, az önkormányzatokká átalakult tanácsok iratanyaga mind-mind veszélybe kerülhet. S lehetséges, hogy 15–20 év múlva ismét emberek tízezrei fognak futkosni reménytelenül egy-egy papír után, amely nyugdíjjogosultságukat, valamely egykori vállalattal szembeni kártérítési igényüket vagy egyéb jogaikat dokumentálja” – írta G. Vass István 1991-ben. „Valamennyiünk érdekében remélem tehát, hogy eljön az az idő, amikor a papírnak ismét becsülete és értéke lesz, amikor kialakul egy szakszerűen és hatékonyan működő bürokrácia, s amikor az iratok megőrzése a magánszemélyek, vállal-

²²⁶ MNL OL, XIX-I-9-rr-88245-1992.

²²⁷ Pl. Ne tévesszünk... 1989. 8.

²²⁸ MNL OL, XIX-I-9-rr- 71468-1988.

²²⁹ MNL OL, XIX-I-9-rr-93287-1993.

kozások és állami intézmények természetes szükségletévé válik.”²³⁰ Az ÚMKL vezetője nem a levegőbe beszélt: 1989–1990-ben az addig elzárkózó trösztök és vállalatok nagy mennyiségben kezdték levéltárba utalni az iratanyagaikat, és ez helyhiánnyal küzdő intézményt nehéz helyzetbe hozta. A megszűnőfélben lévő vállalatok iratanyagának esetében mutatkozó kockázatok viszont arra sarkallták a főigazgatót, hogy magát az új miniszterelnököt, Antall Józsefet keresse meg az ügy érdemi elintézése céljából. A végül el nem küldött levélben a raktárkapacitások szükségessége mellett a megfelelő gondoskodást, az átmeneti megőrzés feltételeit biztosító új jogszabályok megalkotása mellett hangzottak el érvek.²³¹

1990 őszén a területi levéltárak, valamint az MLE és az ÚMKL drámai tartalmú kérelemmel fordultak az érdekelt miniszterekhez, az Országgyűlés elnökéhez, és a „levéltári területet és azok problémáit jól ismerő” képviselőkhöz.²³² Igyekeztek a fennálló helyzet „tragikus voltát” megértetni a döntéshozókkal: ha nem találnak megoldást, akkor 40–45 év pótolhatatlan és jogbiztosító értékű anyagai fognak elpusztulni. Az iratok tömeges átvételére a levéltárak raktári férőhely hiányában nem tudnak vállalkozni. Mivel a cégek felszámolására szánt összegek a rendezés, selejtezés költségeit is csak elméletileg tartalmazzák, a megőrzést már egyáltalán nem lehet biztosítani. Ez utóbbi fontosságának hangsúlyozására javaslattal is éltek: megynként alakítsanak ki 4–5000 folyóméter iratanyag befogadására alkalmas raktárat, épület-együtttest, ahová a megszűnőben lévő cégek iratai mellé a privatizált vállalatok állami időszakában keletkezett anyagait is elhelyezték volna. A kormányt a fenntartás és működtetés dologi és személyi költségei terhelnék.²³³ A legtöbb miniszter általánosságban támogatásáról biztosította az ügyet, azonban nemcsak konkrét ígéretet nem tettek, de részletesebb válaszba sem bocsátkoztak. egyedül a Pénzügyminisztérium nem kertelt: a felszámolásra került szervezetek vagyonából nem lehet átadni raktárakat irattározás céljára, mivel a meglévő tartozások kiegyenlítésére sincs elegendő vagyon.²³⁴ A volt szovjet laktanyák esetében a döntés elsősége pedig a helyi önkormányzaté, és akkor is velük kell egyeztetni, ha az adott önkormányzatnak nem lenne elképzelése az épületekkel. Az objektumok használata ráadásul jelentős

²³⁰ MNL OL, XXXIV-1-a-2. tétel-352-1991. Az ÚMKL raktári kapacitásainak hiányai, a munkaszobák kezdetlegessége miatt az intézmény a minisztériummal is éles, néha szinte személyeskedésbe torkolló vitákba keveredett. (Pl. MNL OL, XIX-I-9-rr-60279-1991.)

²³¹ MNL OL, XIX-I-9-rr-47307-1990. Az MLE nem támogatta a levél elküldését.

²³² Említésre érdemes, hogy Pető Iván országgyűlési képviselő az ügyben levelet írt az MKM miniszterhez, hangsúlyozva, hogy interpellálni nem kíván az ügyben, a megoldáskeresés a célja. Tudta, hogy az orosz laktanyák vagy milliárdokért lennének használatba hozhatók, vagy szociális célokat szolgálnak. (MNL OL, XIX-I-9-rr-47410-1990.)

²³³ MNL OL, XIX-I-9-rr-47410-1990.

²³⁴ A hitelezők átlagos kielégítési hányza a befejezett felszámolásoknál 0–35% között volt!

kiadással jár, ezért az ügyben „egyértelműen” pozitív válasz, megbízható megoldás nem adható.²³⁵

E nem túl bátorító viszonyok és az ország egyre nehezebb pénzügyi helyzetének szűkös lehetőségei között a megoldás egyik módozatát a meglévő raktárkapacitások kihasználása jelentette. A levéltári raktári hely felmérését követően két fejlesztési irány kristályosodott ki: egyrészt megyei önkormányzati levéltárak raktárbővítése,²³⁶ másrészt egy központi raktár szakaszos építése. Utóbbi esetében az irattári anyag átmeneti kezelésével kapcsolatos feladatokat is ide kívánták összpontosítani. Viszont az is újra bizonyossá vált, hogy a vállalati iratok archiválásához szükséges tárgyi és személyi feltételek megteremtését és az irattárak szakszerű átselejtezését az állami költségvetés nem képes biztosítani. Alternatívát csak a privatizációs bevételek nyújthattak (volna), ám az Állami Vagyongyűjtőszolgálat²³⁷ ilyen irányú megkeresése nem járt eredménnyel.²³⁸

Egy másik alternatíva azonban sikeresebbnek bizonyult: egy volt óbudai szovjet katonai laktanya 5000 m²-es (!) éttermének megszerzésével megnyílt a lehetőség a gazdasági jellegű levéltár létrehozására.²³⁹ A mellette fekvő telken építendő 30 ezer folyóméter iratot befogadó gazdasági levéltár tervezésére és a kivitelezés megkezdésére pedig 40 millió forintot biztosítottak ugyanebben az időben.²⁴⁰ Az ÚMKL–MOL egyesítés során is szóba került, hogy a „legújabbkor” iratanyagát, az időközben veszélyeztetetté vált iratokat (vállalati irattárak) nagy mennyiségben át kell majd venni, azonban ebben az esetben mindkét fél egyetértett abban, hogy ezek elhelyezése csak egy új, a kor igényeinek megfelelően kialakított épületben lehetséges.²⁴¹ A tanulmányterv elfogadása után került sor a kivitelezés versenyeztetésére és a részletes rendezési terv elkészítésére. A kiutalt összeg a tervezés költségeire, a közműhiányok pótlására és a rendezési tervre volt elegendő. Ekkor úgy kalkuláltak, hogy a tervezési

²³⁵ MNL OL, XIX-I-9-rr-47410-1990.

²³⁶ Létezett egy terv négy, összességében szintén 30 ezer folyóméter irat befogadására alkalmas regionális raktár (iratközpont) létrehozásáról, azonban végül ez lekerült a napirendről, holott Veszprém-ben és Debrecenben már 1992-ben meg akarták nyitni.

²³⁷ Az állam tulajdonosi jogait gyakorló, így az állami vagyon magánosítási feladatait is végző, 1990 és 1992 között e néven működő szerv.

²³⁸ MNL OL, XIX-I-9-rr-47410-1990. – MNL OL, XIX-I-9-az-3. tétel-iktatás nélkül-1991. (10. doboz). – MNL OL, XIX-I-9-rr-60388-1991. – MNL OL, XIX-I-9-rr-88245-1992.

²³⁹ 1032/1991. (VII. 9.) Korm. határozat a szovjet csapatkivonás kapcsán megüresedett egyes ingatlanok hasznosításáról. (Közlönyállapot: 1991. július 9.) A területet kapták levéltárfejlesztési célra, az ott lévő épületet azonban a Népjóléti Minisztérium kapta meg, s adta át irattárolásra.

²⁴⁰ MNL OL, XIX-I-9-rr-60293-1991. – KISASSZONDY, 1992. 103.

²⁴¹ MNL OL, XIX-I-9-ay-1991. évi iratok-B-2040-1991. Ugyanebben az időben a KKDSZ – az ÚMKL alapszervezet kérésére – felmérte az ÚMKL elhelyezési helyzetét, és beadványban kért sürgős intézkedést, bővítést a minisztériumtól. (Uo.)

folyamatot és a kivitelezést levéltárosi szakbizottság fogja szakmailag ellenőrizni, sőt, a Nemzetközi Levéltári Tanács is Magyarországra küldi konzultálni építészeti szakemberét, aki már Németországban 20 levéltár építésében vett részt.²⁴²

Az 1992-től hatályos csődtörvényben²⁴³ előírt kötelezettségek a levéltárak tevékenységére is komoly hatást gyakoroltak. A jogszabály a gazdálkodó szervezet minden iratát a területileg illetékes levéltárba utalta, az iratok átselejtezését, a nem selejtezhető iratok átmeneti kezelését a levéltárak kötelezettségébe utalta. Forrás nélkül. A Magyar Levéltárosok Egyesülete többször megpróbált fellépni a káros rendelkezések ellen, módosíttatni kívánva azokat, azonban a társadalombiztosítási szerv és a Fővárosi Bíróság is úgy foglalt állást, hogy a felszámolás esetén minden vállalati iratanyagnak levéltárba kell kerülnie.²⁴⁴ A teljes irattárak kötelező átvétele nemcsak fenyegető veszélyként lebegett a levéltárak feje felett,²⁴⁵ de erre raktári kapacitások továbbra sem álltak rendelkezésre. Ki fizeti a raktárbérlést, a selejtezési és egyéb eljárásokból adódó költségeket?

Némi mozgásteret jelentett, hogy a legtöbb esetben lehetett hivatkozni a levéltári jogszabályok előírásaira. Ahogy a szakma érvelt: ezek szervesen kiegészítik a csődtörvény rendelkezéseit. Ergo a felszámolt, végelszámolt gazdasági szervezeteknek csak a megfelelően előkészített (vagyis: rendezett!) iratanyagát kell a levéltáraknak átvenniük. A nem megfelelő állapotban lévő iratok rendezéséről és jegyzékeléséről a felszámoló köteles gondoskodni, és mindezek eredményeképpen rendelkezésre kell állnia egy raktári jegyzéknek az anyag egészéről, valamint külön-külön iratjegyzéknek a nem selejtezhető és a titkos minősítésű iratokról. A területileg illetékes levéltár csak e feltételek teljesülése esetén lett volna köteles átvenni az iratanyagot. Az átvett iratanyag selejtezése után (gyakorlatilag akár azonnal) a nem selejtezhető részt került volna csak levéltári állományába.²⁴⁶ Az adós iratanyagának rendezésével stb. kapcsolatos költségeket – a felszámolt vagyon terhére – meg kellett (volna) téríteni. Ezzel az újszerű feladattal – amely átmeneti levéltárként való működést jelentett – remélték a történeti értékű iratanyag megmentését, annak ellenére, hogy ez a hazai és nemzet-

²⁴² KISASSZONDY, 1992. 104.

²⁴³ 1991. évi XL. törvény a csődeljárásról, a felszámolási eljárásról és a végelszámolásról. Megjegyzésre érdemes, hogy a Levéltári Osztály sérelmezte, hogy a törvény előkészítési időszakában a vonatkozó javaslatokat nem kapta meg véleményezésre, és a levéltári szakmai szempontok képviselőit nem volt lehetőségük.

²⁴⁴ ERDMANN, 2006. 78.

²⁴⁵ Az ÚMKL-nél 20 000 iratfolyóméternyi anyag várt átvétellel!

²⁴⁶ MNL OL, XIX-I-9-rr-88275-1992. A felszámoló köteles volt a jövőbeni szavatossági, jótállási és kártérítési kötelezettségek más gazdálkodót megbízni. E dokumentációt is köteles volt a levéltárnak átadni. A csődtörvényről 1992 márciusában levéltárigazgatói értekezletet tartottak, útmutató is készült.

közi szabályozással ellentétes volt (nem történeti értékű iratok átvétele, azok szétválogatása, a társadalombiztosítási anyagok továbbküldése az illetékes szerv részére, saját hatáskörű selejtezés stb.). A nem selejtezhető iratok esetében az Országos Levéltár a felszámolóktól bővített iratjegyzéket kért, és a társadalombiztosítási adatszolgáltatáshoz szükséges, ám nem levéltári értékű iratokat a selejtezésből visszatartatták.²⁴⁷

Az MLE folyamatos fellépése, korrekciós javaslatai egy idő után érzékelhető eredményt hoztak: sikerült elérni, hogy a levéltár csak történeti értéket köteles átvenni, s azokat a felszámoló dolga átadni rendezés és selejtezés után.²⁴⁸

Az óbudai telken végül 1994 júniusában kezdődhetett meg a modern levéltári épület megépítése. Átadása már az új kormány időszakára esett.²⁴⁹

LESZ-E ÁTFOGÓ LEVÉLTÁRI TÖRVÉNY?

A politikai zsendüléssel párhuzamosan megindult a levéltárügyre vonatkozó jogszabályi háttér analízisa is. A Művelődési Minisztériumban már 1988 őszén leszögezték: az 1969. évi szabályozásba foglalt koncepció „társadalmi és politikai fejlődésünk következtében elavult, tarthatatlanná vált”. Ekkor elsősorban a tervutasításos gazdaságirányítási rendszer elveire alapuló rendelkezésekre utaltak. Bár elismerték e szabályozás számos kiemelkedő érdemét és eredményét,²⁵⁰ egyértelművé tették egy új alapelvekre épülő, korszerű szabályozás kialakításának szükségességét. Korjellemző a szóhasználat: az új jogszabály(ok)nak az államigazgatással és a gazdasággal szemben támasztott magasabb követelményeket is ki kell elégítenie, és ezen túlmenően – a hagyományos elveknek megfelelően – biztosítaniuk kell a történeti forrásanyag fennmaradásához, gyarapításához és használatához fűződő tudományos, illetve „ezen túlmutató össztársadalmi, össznemzeti” érdekeket. Vagyis a történelmi múlt nélkülözhetetlen és pótolhatatlan forrásbázisai fennmaradásának biztosítása marad a levéltárak legfőbb feladata.²⁵¹ A közéletben zajló folyamatokból levont tapasztalatok

²⁴⁷ MNL OL, XIX-I-9-rr-88245-1992. – MNL OL, XIX-I-9-rr-93126-1992. A nem selejtezhető iratok jegyzéke foglálásának kötelezettségét jogszabályba is kívánták foglalni.

²⁴⁸ ERDMANN, 2006. 78.

²⁴⁹ LAKOS János: *A Magyar Országos Levéltár története*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2006. 435.

²⁵⁰ Az eltelt közel húsz évben történeteket úgy értékelték, hogy az 1960-as évek végi „katasztrofális” helyzetben hozott „némi” eredményt, azonban az iratkezelés és irattározás általános színvonalában gyökeres változás nem következett be.

²⁵¹ Ehhez hozzátették: „tekintet nélkül a kutatóforgalmi adatokra”.

alapján jelenthették ki, hogy néhány éven belül az 1969-es szabályozásban foglaltaknak még csak a „formális gyakorlására” sem lesz mód.²⁵²

A szakma nyíltan is hangoztatta, hogy a gazdasági, társadalmi és politikai intézményrendszer átalakulása elkerülhetetlenné teszi az általános törvényi felülvizsgálatot, és új, magas szintű levéltári-iratkezelési jogszabályok megalkotását. A levéltárak működése, feladatköre és az általuk őrzött forrásanyag használata, kutatása jelentősen át fog alakulni („az egész társadalom részéről is jogosan fogalmazódik meg az igény, hogy múltunk és közelmúltunk forrásai – hacsak élő államtitkot, gazdasági titkot és személyhez fűződő jogokat nem érintenek – hozzáférhetőek legyenek”).²⁵³

A fenti elvek alapján, 1989 közepétől megindult a kodifikációs tevékenység. Glatz Ferenc miniszter Manherz Károlyt miniszterhelyettest nevezte ki a törvényelőkészítő munka felügyeletére,²⁵⁴ és több intézkedésével is igyekezett segíteni a folyamatot (pl. felkérte az egyháztörténelemben jártas Gergely Jenő professzort egy javaslat elkészítésére az egyházak levéltárainak „törvénybe illesztésére, felügyeletére, az egyes ügykörök pontos körül határolására”).²⁵⁵

Az év nyarán–őszén lefolytatott egyeztetések és felszólamlások egyfajta előzetes vitáknak tekinthetők. A szakma képviselőit már év közepén bevonták az előkészítésbe, és egyre szabadabb légkörben vitatták meg azt a tervkonceptciót, amelyet Molnár József, a Művelődési Minisztérium Levéltári Osztályának vezetője eleve nem minisztériumi tervezetként vagy álláspontként bocsátott vitára, hanem éppen fordítva, a tanácskozások során kialakított javaslatot kívánta felterjeszteni a minisztérium vezetése elé.²⁵⁶

A szakmai koncepció 1989 végén készült el. Már kialakult az az elképzelés, hogy a közhatalmi szervek iratkezelését külön törvényben kell rendezni, és nem a történeti érték védelme okán, hanem a jogos állampolgári érdekek mentén, valamint a törvényhozás, az igazgatás, a jogszolgáltatás érdekei miatt. (A megszűnő cégek iratainak sorsát azonban a levéltári törvény keretei között kell rendezni.) A levéltárak irattárfelügyeleti jogkörének csökkennie kell. A nemzetközi példák alapján kialakított kutatási szabályokat egyértelműsítve, a levéltári törvényben kell rögzíteni. (A korlátozni kívánt ügyköröket megnevezték, ám ezek főleg állampolgári magánjogokat jelentettek és védtek.)

²⁵² MNL OL, XIX-I-9-rr- 59110-1988. – MNL OL, XIX-I-9-rr- 71333-1988. Az MM Levéltári Osztálya, illetve Molnár József felterjesztései.

²⁵³ Ne tévesszünk... 1989. 3. – LAKOS, 1989. 10.

²⁵⁴ MNL OL, XIX-I-9-d-1989. évi iratok-2191-1989.

²⁵⁵ MNL OL, XIX-I-9-d-1989. évi iratok-2187-1989. A javaslat, ha elkészült, nem ismeretes.

²⁵⁶ Ne tévesszünk... 1989. 5, 14.

Az új törvénynek is garantálnia kell az állami és „állami tulajdonban lévő szervek” iratkezelési tevékenységének a levéltári követelményekkel való összhangját, és az irattári anyag „értékes információt tartalmazó” részének meghatározott idő utáni levéltárba kerülését,²⁵⁷ illetve az iratokhoz való hozzáférés (kutatás) jogát. A kormány fejlesztési programjába tartozónak tartották – az iratpusztulás megállítása érdekében – a raktári férőhelyek biztosítását, a restaurálási kapacitások bővítését, és a felszámolásra kerülő gazdasági szervek anyagainak archiválását. Említésre érdemes, hogy szorgalmazták a számítástechnikai adathordozók, továbbá az építési és műszaki dokumentációk archiválásához szükséges technikai feltételek megteremtését. A célok eléréséhez a közép- és felsőfokú levéltárosképzés reformját is halaszthatatlannak tartották.²⁵⁸

Az ezen elvek alapján kialakított koncepciót, mint az új törvény előkészítésének javaslatát tárták 1990 elején a minisztérium legfelsőbb döntéshozó testülete, a miniszteri értekezlet elé. Ez már egy minisztertanácsi előterjesztést is tartalmazott, négy részterületbe foglalva a tennivalókat. I.): az iratkezelés, illetve a levéltári tevékenység egy törvénnyel nem szabályozható, ezeket külön kell választani, és az ügyvitelkezelésről szóló – külön – törvény elkészítése a Belügyminisztériumra feladata. II.) A levéltárügy szakmai (ágazati) irányítása, és ezáltal a szabályozás előkészítése a Művelődési Minisztérium feladata. III.) A jelentős forrásértékű iratok elkallódásának, megsemmisülésének elkerülése érdekében a levéltárak raktári kapacitásait bővíteni szükséges,²⁵⁹ és ezáltal a régóta megoldatlan vállalati iratanyag összegyűjtését is meg kell kezdeni.²⁶⁰ IV.) A titkosított iratok felülvizsgálata halaszthatatlan. A miniszteri értekezlet végül csak egy lakonikus döntést hozott, azt, hogy a javaslat véleményezését és vitáját az illetékesek „haladéktalanul kezdjék meg”.²⁶¹

A vitára bocsátandó tervezetet nyilvánosan is közzétették.²⁶² A részletesen kidolgozott, bő programnak csak a csomópontjait, fő elveit lehet ismertetni. Az új szabá-

²⁵⁷ A még hatályos jogszabályok előirányozták – de nem írták egyértelműen elő – az irattári anyag „történeti értékű részének” tizenöt év utáni átvételét. Erre a levéltárak, helyhiány miatt, képtelenek is voltak, azonban a szervek sem kívántak *minden* iratféléseget ezen időhatárral átadni.

²⁵⁸ MNL OL, XIX-I-9-rr- 59347-1989. – MNL OL, XIX-I-9-rr- 59288-1989. – MNL OL, XIX-I-9-rr- 59470-1989.

²⁵⁹ Az Országos Levéltár elhelyezési igényét 10 000 folyóméterre, a területi levéltárakét mintegy 30 000 folyóméternyire becsülték.

²⁶⁰ Mivel a vállalati anyagra nem vélték lehetségesnek a „területi” elv érvényesítését, két alternatívát vázoltak fel: A.) Állami kezdeményezéssel alapítvány létrehozása. B.) Az Országos Levéltáron belül szervezeti egység alakítása.

²⁶¹ MNL OL, XIX-I-9-e-1990. január 15.

²⁶² MNL OL, XIX-I-9-rr-59524-1989. A továbbiakban ezen első szakmai tervezetet szemlézem, amelyet egyébként nyilvánosan is megjelentettek (Tervezet a magyar levéltárügy újraszabályozására. *Levéltári Szemle*, 1990/1. 8–29.).

lyozásnak illeszkednie kell a jogállamiság megteremtését szolgáló új törvényekhez, és segítse a modern európai gyakorlathoz való „felzárkózást”, megőrizve a korábbi rendelkezések előremutató törekvéseit. Szükségét érezték annak hangsúlyozását, hogy minden levéltári jellegű tevékenység állami feladat (beleértve a továbbra is létrehozandónak tartott átmeneti levéltárakét, vagy más néven „iratközpontokét”).

A tervezetben megjelenő fontosabb alapelvek: megjelent a „maradandó érték” fogalma; a levéltárra mint „irategyüttesre” tekintettek, amely az irattári anyag válogatásából jön létre; az iratot levéltári anyagnak nem a keletkezésétől, hanem ügyviteli funkciójának megszűnésétől (!) számították; elidegenítése tilos; az egyik korábbi jogszabályban²⁶³ már alkalmazott „közirat” kifejezést pedig vissza kívánták hozni a gyakorlatba. A levéltári anyag védelmét fokozottan szankcionálták volna. Jelentős különbség az akkor hatályos szabályozástól, hogy az új jogszabály nem minden jogi személyt kötelezett volna irattári anyagának levéltárba utalására, csak a közhatalmat gyakorló és a közfeladatot ellátó szerveket, valamint az állami tulajdonba lévő gazdasági szerveket, vagyis az ekként keletkezett dokumentumok (köziratok) „erre érdemes részére” terjedt volna ki a levéltárak érdekeltségi köre. Ezek kiválogatása kapcsán leszögezték, hogy a *történeti érték* fogalmát definiálni „aligha” lehet, ezért célszerűbb (lesz) a válogatás legfontosabb szempontjainak felsorolása.²⁶⁴

Minden olyan levéltári anyag, amely nem közirat, illetve „nem képez állami tulajdont”, *magánlevéltári anyagnak* minősül. Olyan magánlevéltári anyagot, amelynek megőrzéséhez „közérdek” fűződik, nyilvántartásba kell venni. A köziratok esetében reményüket fejezték ki, hogy az állami tevékenység nyilvánossága magával fogja hozni az iratkezelés funkciójának felértékelődését, az iratkezelés szabályozottabbá válik – így a felesleges adminisztráció vissza fog szorulni. Ezzel kapcsolatban nyilvánvalóvá tették, hogy az irattári terv alapján történő rendszerezési gyakorlat megtartandó, és főleg ügyviteli érdekből, azonban ellenőrzése nem maradhat hatósági (és formális) jellegű, hanem „jó partneri viszony” alapján történjék. A kulturális tárcánál se maradjon az iratkezelés felügyeleti joga, az más minisztérium feladata legyen, külön ügyviteli törvény alapján. A kulturális tárca kebelében *levéltári szakhatóság* létezne, illetve a Nemzeti Levéltárnak nevezett országos levéltárak.

²⁶³ Ez volt a 1947. évi XXI. törvénycikk a levéltárügy rendezéséről. A törvényben alkalmazott közirat kifejezés „ismételt használatát az indokolja, hogy e fogalom tartalma, terjedelme egyrészt rugalmasan igazítható a módosuló jogszabályi környezethez, másrészt visszamenőleges hatállyal történő alkalmazása elvi alapot teremthet egyes vitás kérdések eldöntésénél. (Pl. az MDP, az MSZMP, a szakszervezetek, a művészeti szövetségek stb. által ellátott állami feladatokhoz kapcsolódó iratok védelmét és kutathatóságát érintő kérdésekben.)

²⁶⁴ Már itt érdemes jelezni, hogy e kitélt az MLE erőteljesen kifogásolta, és elérte a megváltoztatását. ERDMANN, 2006. 72.

Felvázolták a levéltári rendszer tipológiáját, illetve feladataikat. Megjegyzendő, hogy külön – és aggodalommal telve – foglalkoztak a felszámolt vagy felszámolásban lévő vállalatok anyagának sorsával, és ezzel kapcsolatban nemcsak a megoldás kidolgozását sürgették, hanem néhány lehetőséget körvonalaztak is. A koncepcióból az is kiderül, hogy más törvények meghozatalának meg kell előznie a levéltáriét, sőt, azon kívül is szükségesnek látszanak, az ügyviteli törvényen kívül, egyéb jogszabályok is, pl. a speciális kulturális örökségről.²⁶⁵

Mindez már világos alapot szolgáltatathatott a szakmai vitára, amelybe számos szervezet (tudományos szervet és egyesületet) is bevontak, de természetesen a legaktívabbak a levéltárosok voltak. A Magyar Levéltárosok Egyesülete szervezésében különböző fórumokon részletesen véleményezték, „mindenki” hozzászólhatott, kiegészíthette. „Ez az informálás olyan alapvető funkcióját töltötte be, melyből lehetett látni, a minisztérium milyen irányban próbálkozik megoldani egy-egy problémát.” A viták elindításával egy időben már azt is szorgalmazták, hogy az iratkezelés ellenőrzését már most vegye át a Belügyminisztérium.²⁶⁶

Az 1989 közepétől év végéig tartó egyeztetéseken, valamint az 1990-ben lefolytatott konzultációkon elhangzottakat összevontan kezelem. A túlzott részletezés elkerülése érdekében csak a legfontosabb javaslatokat, a legnagyobb vitákat kiváltó alapötleteket adom közre. A gyakran élesen eltérő álláspontok komoly viták után jutottak csak nyugvópontra...

Több hozzászóló nem is kívánt levéltári törvényt alkotni, ugyanis úgy látták, hogy a következő – már *átmenetinek* nevezett, de várhatóan több éven át tartó – időszakban olyan társadalmi, gazdasági és államigazgatási átalakulások várhatók, amelyek esetében sem pontosan a változásokat, sem pedig a levéltárügyre gyakorolt hatásukat nem lehet előre felmérni, ezért felelőtlenség lenne egy gyakran módosítandó törvényt alkotni. Természetesen a levéltári törvény mielőbbi meghozatala mellett is számos érvet sorakoztattak fel, bár a végső döntés nem a szakmán múltott. Azok sem voltak kevesen, akik kialakulatlanul látták az államigazgatás, és főleg a megyei rendszer helyzetét, ezért a végleges levéltári struktúra meghatározását sem tartották aktuálisnak.

Hasonló volt ehhez az iratkezelési szabályzatok elkészítésében való közvetlen közreműködés megszüntetésének igénye. Érdemi vitákat gerjesztett az irat, közirat fogalmának definiálása, azonban a közirati státusz visszahozatalát üdvözléssel fogadták. A többség nem kívánta a megyei önkormányzat kezelésébe adni a levéltárat, a fővárosi és megyei levéltárak (és levéltári anyag) felaprózódását pedig el kívánták kerülni,

²⁶⁵ A tervezetet európai szabályozási kitekintés és levéltári jogtörténeti összefoglaló zárta.

²⁶⁶ MNL OL, XIX-I-9-rr-59524-1989. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60095-1991. – KISASSZONDY, 1992. 104.

az önkormányzatok csak irattárat tartsanak fent, onnan *állami* levéltárba kerüljön az anyag (így országos hálózat részei lennének), és új önálló levéltár csak szigorú feltételek teljesülése esetén jöhetne létre (például fióklevéltárként).

Határozott véleményként fogalmazódott meg, hogy a koncepcióban foglaltakkal szemben a magánvállalatok és egyesületek iratainak „történeti értékű minimumát” is kötelezően levéltárba kellene adniuk – ez nem lenne beavatkozás a tevékenységükbe, hiszen az állam más módon is beavatkozik abba. Éles ellentét alakult ki a szaklevéltárak kérdésében: a meglévők megszüntetése mellett, illetve az újabbak létrehozásának kiszélesítési lehetősége mellett is elhangzottak érvek.²⁶⁷ Az iratok büntetőjogi védelmét és azok elidegeníthetlenségét szinte mindenki támogatta. A tudományos kutatások feladatát mindenki támogatta, ennek érdekében rögzíteni kívánták, hogy a honismereti és helytörténeti kutatások céljára külön összeg legyen meghatározva minden fenntartó költségvetésében.²⁶⁸

Az MLE elnöksége a tagszervezetek véleményét megtárgyalva és összesítve küldte meg saját állásfoglalását. A többi, kapcsolódó törvény megszületéséig ideiglenes jogszabályok megalkotását tartották optimálisnak. Egységes nemzeti levéltári fond definíciójának megalkotására tettek javaslatot, egyben a „Nemzeti Főlevéltár” pontosan meg nem határozott intézménye létrehozásával. A nem köziratokat őrző levéltárak esetében javasolták a „közérdekű” magánlevéltár fogalmának alkalmazását. Ezen kívül a külön ügyviteli törvény belügyi megalkotását is helyesnek nyilvánították.²⁶⁹ A kutatási szabadság kérdése itt már menthetetlenül összekapcsolódott a személyi jogok védelmével („személyiségvédelemmel”).

Gecsényi Lajos²⁷⁰ ebből a szempontból már érzékelte a közeljövőt: hozzászólásában kijelentette: a levéltárosoknak felelősséget kell tartozniuk azért, hogy illetéktelen kezekbe személyi információk ne juthassanak. „Annál kevésbé – tette hozzá –, mert érzésem szerint jelenleg és a következő hónapokban vagy években a levéltárosokra nagy nyomás nehezedik és fog nehezedni ilyen jellegű információk szerzése érdekében. Olyan információk megszerzése érdekében, amelyek nem feltétlenül a tudomá-

²⁶⁷ Csak egy, bár későbbi (ellen)véleményt idézve: „Ha a KSH-nak, vagy egy olyan instabil kormányzati területnek, mint a környezetvédelem és vízgazdálkodás, önálló szaklevéltára van, akkor milyen alapon lehet megtiltani a BM-nek, a Nemzetbiztonsági Hivatalnak vagy ad abszurdum a Külügyminisztériumnak, hogy ő is önálló szaklevéltárat alapítson.” (G. Vass István ÚMKL mb. főigazgató véleménye, 1992. április. MNL OL, XIX-I-9-rr-88177-1992).

²⁶⁸ Különben marad „a méltatlan helyzet: a helytörténeti, a nemzeti tudatot erősítő és az oktatásban is fontos, a lokálpatriotizmust is serkentő kutatásokhoz és publikációkhoz szükséges pénzekért való alkalmi kilincselés”. (Az alföldi szekcióülés összefoglalója.)

²⁶⁹ MNL OL, XIX-I-9-rr- 47180-1990.

²⁷⁰ Gecsényi Lajos (1942–), levéltáros, történész, címzetes egyetemi tanár. 1989-ben bécsi levéltári delegátus.

nyos kutatás, hanem sokkal inkább a közérdeklődés egészen köznapi szintű kielégítését szolgálják. A nemzetközi példák felhasználása iránti érdeklődés érezhetően erősödött, és a kutatási szabályozástól kezdve a levéltári hálózat felügyeletéig bezárólag számba vették a külföldi megoldásokat.²⁷¹

A levéltár maga egy irategyüttes; potenciálisan már levéltári anyag az is, amelyet az ügyvitel során (az irattári tervekben) nem selejtezhetőnek, illetve levéltárba adandónak jelölnek ki, és ennek nyilvántartását már az irattárban el kell kezdeni (ez eltérés az első verzióhoz képest); a levéltárak feladatait egyértelműen fel kell sorolni (és a tudományos feladatok bele kell, hogy tartozzanak.) Létezik nemzeti levéltári fond, azonban fogalmának tisztázása továbbra is szükséges (a hungarica beletartozik, de az utódállamok területén lévő magyar anyag jelképesen sem). A kutatási, kutathatósági ügyeket is e törvénybe kell rendezni. Az ügyvitelt, az iratkezelést a Belügy-minisztérium ellenőrizzé.²⁷²

A viták során komoly kritika érte egyrészt a vállalatok iratkezelésének felügyeleti jogkörét, másrészt a közigazgatási iratkezelés elveit is. Egyesek kétségbe vonták, hogy elő kellene írni, miként iktassanak a szervek, ezért „ki kell vonulni az irattárakból”. („Régen sem volt előírva, mégis rendben tartották irataikat, nem úgy, mint manapság, amikor elő van írva. Az embereknek nem kell azt meghatározni, hogy ha éhesek, mit egyenek.”) Meg is szűnhetne a levéltárak „kvázi” hatósági jogköre, de a kapcsolat az irattárakkal megmaradna.²⁷³

A koncepcióról 1990 tavaszán lefolytatott viták összegzése nyomán újra bizonyossá vált, hogy más – elvi – jogszabályok megalkotását be kell várni. Az ügyviteli törvény, a közérdekű adatok nyilvánosságáról és a személyi adatok védelméről szóló törvény tartalmának ismeretében lehetett csak a levéltárszakmai álláspontot kialakítani. Nem mellékes, hogy a személyes adatok védelme jogszabályi tervezeteit megvizsgálva a levéltári szakértők túl tágnak találták a személyes adat fogalmának meghatározását. Ráadásul, mivel az adatok törlésének kötelezettsége már e jogszabálykezdeményekben is megjelent, félelmüket fejezték ki, hogy ez a selejtezések kiterjesztéséhez vezet, hiszen a hagyományos aktákon a személyi adatokat csak a teljes akta megsemmisítésével lehet „törölni”.²⁷⁴

A legelső magyarországi viták leírása után érdemes röviden összefoglalni, miként látta a magyar levéltári helyzetet külföldről Kecskeméti Károly²⁷⁵, a Nemzetközi Levéltári Tanács ügyvezető igazgatója. Kecskeméti szerint a „régí rendszer” mind-

²⁷¹ Ne tévesszünk... 1989. 3, 15, 19. – MÜLLER 1991. 101.

²⁷² Állásfoglalás a levéltári törvény koncepciójáról. *Levéltári Szemle*, 1990/2. 91–94.

²⁷³ Ne tévesszünk... 1989. 14. – MNL OL, XXXIV-I-c-VII-9. tétel- sz. n.-1992.

²⁷⁴ MNL OL, XIX-I-9-rr-59312-1989.

²⁷⁵ Kecskeméti Károly (1933– 2021), Franciaországban élő levéltáros-történész.

végig törvényen nem alapuló és jogszerűen meg nem fogalmazott elvek és szabályok szerint működött, ezért a 42 éven át „termelt” iratokat irrattanilag is, valamint tartalmilag is a jog és törvény fölöttiség határozta meg. A meglévő jogszabályok e régi rendszer elveinek függvényeként érvényesültek, ezért egyelőre csakis átmeneti intézkedések foganatosíthatók. Az anyag biztonsága és megőrzése a legfontosabb, így az erre vonatkozó intézkedéseket kell életbe léptetni, azonban a felesleges ügyviteli, gazdasági anyagrészek természetesen selejtezhetőek. A megőrzés kategóriájába tartozik, hogy a bírósági, a belügyi, a párt és a „tömegszervezeti”²⁷⁶ iratok történelmi értékkel bíró részét meg kell őrizni (akkor is, tette hozzá, ha „a társadalom szívesebben venné az intézményesített amnéziát”).

Szerinte 10–15 évig specifikus kutatási szabályozás lenne szükséges. (Azonban nem fejtette ki, miben állna eme „specifikusság”). Lényeglátóan állapította meg azt is, hogy „levéltári szempontból nélkülözhetetlennek tartom a régi rendszer tényleges jogrendszerének utólagos megfogalmazását, hogy a 42 éven át termelt iratanyag szerkezete (hierarchia, átfedések, ügyvitel, iratkategóriák stb.) érthetővé váljék és a tulajdonjoggal kapcsolatos kérdéseket is el lehetne dönteni.” Ennek megtörténtét követően lehetne új jogszabályt alkotni, sőt, mivel a kiépülő „új” intézményrendszer új iratkezelési gyakorlatot honosít meg, ezt – a szerinte szintén 10–15 évig (!) elhúzódó folyamat befejeződését – is ki kell várnia az új törvénynek. Fel kell készülni egy folyamatos törvényhozási, szabályozási tevékenységre, azért is, hogy ne kelljen a „végleges” levéltári törvényt szüntelenül módosítani. A keresztülvihetetlen törvény „szindrómája gyakori a Harmadik Világban, jobb elkerülni”.²⁷⁷

A számára is megküldött koncepció esetében az alapfogalmakkal egyetértett, néhány módosítást azonban szükségesnek tartott. Például a levéltárügyet szerinte is át kell tenni más tárcához, ugyanis művelődési területet felügyelő tárcánál az oktatás, a múzeumügy stb. mindig elsőbbséget fog élvezni; az átmeneti levéltárak felállításáról még a rossz pénzügyi helyzet miatt sem szabad lemondani, a keletkezett irattömegeket ott kell elhelyezni, selejtezni; ő is elutasította a levéltárak önkormányzati „tulajdonlásának” jogát, hiszen a közlevéltári anyag „per definitionem *elidegeníthetetlen* nemzeti tulajdon, a nemzeti tulajdonjog pedig *elévülhetetlen*”.²⁷⁸

A koncepció véglegesítését „külső” tényezők is nehezítették. A legnagyobb ellenállásba a koncepció legelső alaptételének kivitelezése ütközött: az ügyvitel és az iratkezelés szabályozásának átvételétől a Belügyminisztérium mereven elzárkózott. A „[...] belügyminiszternek átadni javasolt probléma-köteget, illetve szabályozási

²⁷⁶ Idézőjel használata az eredeti szövegben.

²⁷⁷ Vélekedése szerint a magyar levéltárak anyagilag is katasztrofális helyzetben vannak – Európában csak a görög, a török és a portugál levéltárügy van rosszabb helyzetben.

²⁷⁸ MNL OL, XIX-I-9-rr-47389-1990.

felelősséget nem vállaljuk fel. [...] ma a művelődési tárcának van itt a múlta, a jelenre és a jövőre vonatkozó felhatalmazása és felelőssége, s ettől az előterjesztésben szereplő módon aligha szabadulhat” – írták 1990. februárban a művelődési minisztérium vezetésének. Ez az ellenállás sokáig lelassította a levéltári törvény előkészítését.²⁷⁹ Ennek ellenére az MKM továbbra is kitartott azon álláspontja mellett, hogy az állami és önkormányzati tevékenység nyilvánosságát és ellenőrizhetőségét az iratkezelés során is biztosítani kell, és ennek a funkciónak a felügyelete nem képezheti a művelődési és közoktatási miniszter feladatát, és ez jelenti a „nélkülözhetetlen szakmai alapot [...] a rendszerváltozással kapcsolatos levéltári problémák gyakorlati kezeléséhez”.²⁸⁰ Újra és újra felhívták a Belügyminisztérium figyelmét, hogy az állami és az önkormányzati szervek, illetve azok intézményei, valamint a közüzemi vállalatok működése során keletkezett iratok védelmével összefüggő követelmények biztosítása nem művelődési ágazati feladat, hanem egyértelműen belügyi. Egyelőre hasztalan, és a vita elhúzódását nemcsak a levéltárak, hanem az állami és önkormányzati szervek működése is megsínylette.²⁸¹

A tervezetben felsoroltaknak természetesen pénzügyi vonzata is volt: és a „lesz-e pénz” kérdésére a Pénzügyminisztérium volt hivatva válaszolni. Bár a koncepciót igényes munkának, sőt „élvezetes olvasmánynak” titulálták, a köziratok elhelyezésére szükséges raktári kapacitásbővítésre – a feladat kiemelt volta ellenére – kizárták a pótlólagos terhek költségvetési biztosításának lehetőségét. Ezt más módon – például a szovjet laktanyák igénylésével – javasolták megoldani.²⁸²

Minden akadály ellenére a levéltári törvény tervezetének elkészítését 1991-re kalkulálták. A meglévő jogszabályok elavultsága,²⁸³ illetve az iratkezelés megváltozott körülményei okán már nem a levéltári iratok, hanem a minden közirat védelméhez szükséges követelményeket kellett meghatározni (felsorolásukban elkülönítették az állami, az önkormányzati, valamint a közüzemi vállalatok működése során keletke-

²⁷⁹ MNL OL, XIX-I-9-rr-59524-1989. – MNL OL, XIX-I-9-rr-47254-1990.

²⁸⁰ MNL OL, XIX-I-9-au-1991. évi iratok-4634-1991. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60230-1991. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60095-1991. A feladatellátás átadását az államigazgatási hatáskörök felülvizsgálatát végző Miniszterelnöki Hivatalnak is tudomására hozták. A feladatátadás kapcsolódott a kormányzati munka korszerűsítése, hatékonyságának fokozása érdekében kiadott 3211/1991. Korm. határozat munkálataihoz.

²⁸¹ MNL-OL-XIX-I-9-e-1991. március 11.

²⁸² MNL OL, XIX-I-9-rr-47091-1990. Rögzítésre érdemes egy felvetés 1989-ből: elhelyezési célt szolgáljanak a „nagy pártépületek, amelyek nem képezhetik a párt tulajdonát, hiszen össznemzeti vagyonból épültek.” (Ne tévesszünk... 1989. 14.)

²⁸³ „A jogállamiság keretei között a hivatali iratok őrzésével, kezelésével és használatával szemben támasztott követelmények meghatározásakor nem elvont, történeti szempontból kell kiindulni, mint ahogy azt az 1969. évi 27. tvr. tette” – írta ekkor a Levéltári Osztály vezetője.

zett köziratok körét). Az ekkor kidolgozott új teória két csoportba osztotta a levéltári anyagot: az egyik a köziratok „történeti értékű” része, a másik a magánlevéltári anyag. E felfogás szerint köziratnak minősül a közhatalom gyakorlása és a közfeladatok ellátása közben keletkezett minden dokumentum (például ennek alapján a párt-állami is).²⁸⁴ Az elidegenítés tilos. A nem köziratnak minősülő levéltári anyag esetében a szabályozási alapelv lényege, hogy az anyag védelmét szolgáló jogszabályok csak olyan mértékben korlátozhatják a tulajdonosi jogokat, amilyen mértékben az alkotmány vagy más jogszabályok lehetővé teszik. „Így az iratokkal a tulajdonos – a külföldre vitel kivételével – szabadon rendelkezhet.”²⁸⁵ Ráadásul a törvénytervezetet összhangba kellett hozni a közérdekű adatok nyilvánosságáról, valamint az személyes adatok védelméről szóló jogszabályokkal.²⁸⁶

Az MKM feladatterve szerint a törvény tervezetét 1993-ban kellett volna az országgyűlés elé terjeszteni. Kálmán Attila államtitkár 1992 elején bejelentette, hogy a törvényelőkészítő munkát tavasztól felgyorsítják, hogy a tárcaszintű egyeztetések 1992-ben megtörténhessenek.²⁸⁷ A kormány 1992. július 30-án tárgyalta a levéltári ügyeket, pontosabban a vonatkozó jogszabályok lehetséges módosításait. A levéltári törvény ebben az időszakban tárcaközi egyeztetésen is átesett. Érdemi hozzászólás csak a kutatási időzárlat esetében történt: míg Andrásfalvy Bertalan az angol 50 éves korlátozási időhatárt javasolta átvenni, Jeszenszky Géza külügyminiszter kiállt a harminc éves zárolási idő mellett, és ezt egyrészt az európai gyakorlattal, másrészt a külügyhöz érkezett nagy számú kutatási engedélykéréssel indokolta. Ezzel Antall József is egyetértett, azonban pontosított: „Van egy globális kutatási határidő általában, de minden országban van kivételt képező. Tehát ennek megvan az általános, hogy mi általában kutatható, és azon kívül pedig kivételt képeznek bizonyos személyiségi jogú vagy állami, vagy érdekből, tehát egy bizonyos leszűkített kör.” Ezzel már utalt a személyiségi jogok miatti szükséges további várható szűkítésekre.²⁸⁸

Az 1992. évi levéltáros vándorgyűlésen még mindig felmerültek új (és újra elővett) javaslatok (többen a levéltárak szerepkörének tisztázatlanságát emelték ki). A parázs vitát Molnár József zárta le azzal, hogy a koncepció kialakítása megtörtént, most már csak konkrét javaslatokat vár a törvény szövegét illetően. Az ősz folyamán a levéltá-

²⁸⁴ Tipológiai bontásban: 1.) államhatalmi, államigazgatási és jogszolgáltatási szervek, az állami intézmények és intézetek; 2.) helyi önkormányzatok és intézményeik; 3.) az „államigazgatási felügyelet alá tartozó vállalatok”; 4.) a közfeladat ellátásával megbízott természetes vagy jogi személy tevékenysége során létrejött iratok.

²⁸⁵ MNL OL, XIX-I-9-rr-47316-1990. – MNL OL, XIX-I-9-rr-60196-1991.

²⁸⁶ MNL OL, XIX-I-9-e-1991. június 19.

²⁸⁷ KISASSZONDY, 1992. 103.

²⁸⁸ Kormányülés, 1992. július 30. Az előterjesztést elfogadták.

ros egyesület szervezetei újra áttárgyalták a törvény tervezetét. Az erről kiadott állásfoglalásban szereplő kodifikációs jellegű fogalmak jelen esetben irrelevánsak, azokat nem adom közre.²⁸⁹ Fontosabb az, hogy az 1990 tavaszi állásfoglaláshoz képest mivel bővült, hogy változtak az elvi szakmai vélemények („most van esély szakmai érdekeink /melyek egyben nemzeti érdekek is/ érvényesítésére”). A legfontosabbak: köziratot csak levéltár őrizhet; a levéltári anyag a „nemzeti vagyon” része és büntetőjogi felelősség terheli a megkárosítóit. A „nemzeti kultúrkincsnek” is nevezett iratanyag védelmét állami hálózatban vélték a legbiztosítottabbnak – azonban „a mai jogszabályi helyzetben, ismerve a politikai pártok és a tulajdonjog viszonyát”, nem reménykedtek e megoldásban. Viszont az Országos Levéltárnak, mint központi levéltárnak államinak kell maradnia. A levéltárügy felügyeleti szervének az országgyűlésnek kellene lennie, amely a jogosítványait az OL főigazgatójának a személyén keresztül látná el. A levéltár, mint sajátos helyzetű „közgyűjtemény”,²⁹⁰ külön elbírálást érdemel. Ennél fogva az állami szaklevéltárak is szükségtelenek („az elmúlt korszak szüleményei”), és az OL egységeiként kell betagozni a meglévőket, a pártarchívum min-tájára.²⁹¹

Az év őszén újabb szakaszához érkezett a törvény kodifikációja, és az indokolásban felsorolták az új jogszabály kiadásának szükségességét (a hatályban lévő rendelkezések gyakorlati alkalmazhatatlansága, a politikai berendezkedés és a jogrendszer változása). A személyes adatok védelméhez és a közérdekű adatok megismeréséhez való jog Alkotmányban rögzített joggá vált. Nyilvánvalóvá tették, hogy az új törvénynek átfogó jellegűnek kell lennie, és nemcsak az említett alkotmányos jogokat kell biztosítani, hanem egyben a tudományos kutatás szabadságát is érvényesítenie kell.

Mindezek végrehajtásához néhány kiemelten fontos szakmai alapelvet rögzítettek a koncepcióban. A keletkezett iratanyag a tartós és használható megőrzésről való gondoskodás a legelsőként volt biztosítandó.²⁹² A szervesen összetartozó iratanyagokat együtt kellett tartani. Mivel a levéltári anyag az irattáriból kerül „kiválogatásra”, a levéltári szempontokat már az irattári anyag esetében érvényesíteni szükséges, kijelölt közlevéltári illetékességgel, ellenőrzési jogkörrel.²⁹³ Minden közirat forgalomképtelen, elidegenítése, megrongálása vagy megsemmisítése – szabályos selejtezési

²⁸⁹ Említést érdemel egy manapság feledésbe merülő szakmai alapelv: „Közirat elidegenítése tilos.”

²⁹⁰ Az idézőjeleket az MLE alkalmazta.

²⁹¹ MNL OL, XIX-I-9-rr-88364-1992. – MNL OL, XIX-I-9-rr-88407-1992. – MÁRFI Attila: A Magyar Levéltárosok Egyesületének 1992. évi vándorgyűlése. *Levéltári Szemle*, 1992/4. 108–109.

²⁹² Nyilvánvalóan ez a korszak jellegzetességéből adódott, amelyben sok irategyüttes veszélyeztetett körülmények közé került.

²⁹³ Hasonlóan az 1969. évi 27. tvr.-hez, azonban a gazdálkodó szervek már nem feltétlenül tartoznának az ellenőrizettség körbe.

eljárás kivételével – tilos.²⁹⁴ A privatizált vállalatok, és a gazdasági szervek anyagának kezelését részletes szabályokkal biztosították volna. A személyes adatot tartalmazó, illetve titkosnak minősülő iratok kivételével a levéltári anyag szabadon kutatható.²⁹⁵ Az ágazati felügyeletet „hagyományainknak megfelelően és a nemzetközi gyakorlattal is egybehangzóan” a művelődési és közoktatási miniszter hatáskörébe tartozónak nyilvánították.²⁹⁶

A levéltárügy „időszerű, a megváltozott társadalmi, gazdasági és jogszabályi környezethez illeszkedő” és „a jogállam normáinak megfelelő” törvény tervezetét a munkaprogramban kitűzött 1993. októberi időszakban sem tudták a kormány elé terjeszteni.²⁹⁷

Ennek ellenére a szöveg pontosítása folytatódott, és a nyugat-európai példákra támaszkodtak az elvek továbbfejlesztésénél (a nyugati országok törvényeiben sok a közös vonás, ugyanis közös alapelvekben megegyezve alkották meg saját jogszabályaikat). Magyar szempontból (ismét) kiemelték a 30 éves kutatási időhatárt, és azt, hogy a titkos és bizalmas iratok a – többnyire meghatározott időtartamú – zárolás megszűnésével kutathatóvá válnak. A természetes személyre vonatkozó iratok az érintett hozzájárulásával vagy a levéltári törvényben előírt – az esetek többségében 100–120 éves – elévülési idő után kutathatók, de lehetőség van arra, hogy a levéltárak, tudományos érdekből és kellő garanciák mellett, az elévülési idő lejárta előtt is megengedjék a személyes adatokba való betekintést. A köziratnak nem minősülő dokumentumok gyűjtésével e külföldi törvények csak közvetett módon rendelkeznek. Mindezekből következően elsősorban a következő elveket kívánták átvenni (illetve megtartani): pontosan meghatározni az archiválási kötelezettség alá tartozó irattárak, valamint az irattárak átvételére illetékes levéltárak körét, s ezzel összefüggésben definiálni az irat fogalmát, idesorolva minden típusú adathordozón rögzített adatot és információt; felhatalmazni a levéltárakat azon szervek iratkezelésének ellenőrzésére, amelyek „történeti értékű” irataikat náluk kötelesek elhelyezni, s az iratok kiválogatásában a levéltárak számára egyetértési jogot biztosítanak; kimondani a köziratok forgalomképtelenségét, s megtiltani a keletkezésüknél fogva szervesen összetartozó irategyüttesek megbontását. A fennálló magyar jogszabályban még meglévő alapelemet, a *minden jogi személyre* kiterjedő hatályt, már az alkotmányos jogot sértőnek nyilvánították. Az iratkezelés jogi érvényességét csak az állami és önkormányzati szervekre kívánták korlátozni. Csak körvonalazták azt a problémakört, amely egyrészt a levéltárba került személyes adatok védelméhez kapcsolódott, másrészt az

²⁹⁴ A szabályok megszegőivel szemben büntető szankciókkal lépnének fel.

²⁹⁵ Kutatási időhatárt egyelőre nem javasoltak, illetve nem adtak magyarázatot a személyes adatokat tartalmazó iratok kutatási lehetőségére.

²⁹⁶ MNL OL, XIX-I-9-rr-88364-1992.

²⁹⁷ MNL OL, XIX-I-9-rr-60280-1991. – MNL OL, XIX-I-9-bj-18. tétel-sz. n.-1992.

állami tulajdonból privatizációval kikerült gazdálkodó szervezetek irattári-levéltári anyagának tulajdonjogához fűződött, harmadrészt a levéltári illetékességi kör kialakítását jelentette.²⁹⁸

Időközben felmerült annak a lehetősége, hogy a levéltárügy szabályozását a kulturális örökség védelméről szóló törvénybe illesztik bele. Ezt a lehetőséget a szakma elvetette, és a levéltárügy specialitásait tartalmazó külön törvény megalkotása mellett tette le a voksát.²⁹⁹

A törvényelőkészítés munkáját továbbra is nehezítette, hogy sem a titokvédelmi törvény javaslata, sem pedig a személyes adatok védelméről intézkedő törvénytervezet nem volt tekintettel a tudományos kutatásokkal kapcsolatos levéltári érdekekre. Az MTA különbizottsága csak akkor látta biztosítottnak a levéltári anyag védelmét, ha javaslatai az új jogszabályokban már megjelentek volna. E javaslatok közül a legfontosabbak: a személyes adatok védelméről szóló törvényben a személyes adat törlésének kötelezettségét kivették volna azon iratanyag köréről, amelyet a levéltár „történeti értékűnek” minősített volna. Mindemellett a kutató büntetőjogi felelősségére bízták volna, hogy személyiségi jogokat sértő információkat ne publikáljon. Az új levéltári törvényhez kevés megjegyzést tettek. Kiálltak a 30 éves időhatár alkalmazása mellett, a levéltári törvénybe foglalták volna a titokvédelem megtartásának kötelezettségét, az anonimizálás lehetőségét, valamint azt a rendelkezést, mely szerint „ha valaki hozzájárulást kapott egyébként korlátozás alá eső iratokban való kutatásra, és publikációjában egy vagy több iratot részben vagy egészében közzé tesz *avagy arra hivatkozik* [kiemelés általam, K Cs.], azt az iratot (iratrészt) más kutatónak már külön engedély nélkül kell rendelkezésre bocsátani”.³⁰⁰

Azonban a törvényjavaslat 1994-ben sem került az Országgyűlés napirendjére. Történt viszont valami más, ami a törvényhozást munkára kötelezte.

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGNÁL A MEGOLDÁS KULCSA

Az 1991–1992. években már nem volt vita arról, hogy a személyiségi jogok védelmének fentebb vázolt, általános jellegű rögzítése a levéltári kutatások nagy akadálya.³⁰¹

²⁹⁸ MNL OL, XIX-I-9-au-1993. évi iratok-4854-1993. 1993. december 6-i tervezet.

²⁹⁹ MNL OL, XIX-I-9-rr-119003-1994.

³⁰⁰ MNL OL, XIX-I-9-rr-119227-1994. – MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel- sz. n.-1992. Borsa Iván és G. Vass István) által jegyzett javaslat. Az 1989-es MT rendeletet is módosítani kívánták, erre itt nem térek ki.

³⁰¹ Pl. a Külügyminisztérium minden engedélyezési esetben jelezte, hogy a személyiségi jogokat érintő kérdésekben a felelősség a kutatót terheli. (MNL OL-XXXIV-1-c-VII-9. tétel-sz. n.-1991. Másolat.)

Már csak a módosítás mikéntjében alakult ki nézeteltérés. Konstatálható az is, hogy a megkönnyített jogszabályi háttér sem tudta enyhíteni a levéltárak feszültségekkel terhes munkaközegét. Néhány korabeli vélemény mutatja, hogy a szándékok nemesége nem feltétlenül találkozhat a jogosság elvárható kritériumaival.

A fővárosi levéltár igazgatójának álláspontja szerint a kutatás állampolgári jog, s a személyiségi jogok mérlegelése nem levéltárosi feladat (sőt, ennek levéltárra hárítását cenzori feladatnak tekintette), hiszen a „kutatás senkinek a személyiségi jogát nem tudja megsérteni”, utóbbit a publikálás módja határozza meg. Egy új levéltári törvénnyel lehetne lebontani a levéltárosok és történészek közé emelkedett „mesterséges falat”.³⁰² G. Vass István szintén interjúban igyekezett érzékeltetni, hogy egy kutató nem „steril körülmények” között dolgozik, s ahogy közeledik a jelenhez, az iratokban lévő információk megszerzése során „más érdekekre” is tekintettel kell lennie: „[...] a múltban élt embereknek – beleértve a közelmúlt történéseinek azon szereplőit is, akik még közöttünk élnek – el kell szenvedniük, hogy a történeti folyamat feltárása és megismerése során egyesek személyes adataiknak is birtokába jutnak. Azaz a személyes adatokkal való önrendelkezési jog nem érvényesülhet maradéktalanul”. Nem meglepő módon a személyiségi jogokat és a titkos anyagok tömeges létezését hozta fel példaként. Hozzáfűzte: a levéltári törvény előtt a személyiségi jogok kérdését kellene tisztába tenni. A hatályos rendelkezések biztosítják a kutatás jogát és a bírósági jogérvényesítés lehetőségét. Egy megjegyzése is máig érvényes „[...] az elmúlt két év a legújabbkori történelem kutatóinak aranykora volt, hiszen rengeteg irathoz és korábban megszerzhetetlen dokumentumhoz juthattak hozzá”.³⁰³

Ő más esetben egy szemléletes példával is alátámasztott érvelését: az 1950-es évek íróinak életrajzait állította össze egy akadémiai kutató, az Írószövetség anyagai alapján. „A kérdéses iratanyag mintegy 20–25%-át ténylegesen is elolvassa megállapítottam, hogy alig vannak benne olyan adatok, amelyek egy tisztességes lexikonba ne lennének benne – ha lenne Magyarországon ilyen. Miután azonban nincs, elsőrendű kutatási érdek, hogy egy akadémiai intézetben dolgozó »profi« kutató, aki feltehetőleg megfelelő forráskritikai ítézőképességgel rendelkezik, az iratanyagba betekinthes-

³⁰² MURÁNYI Gábor: „A kutatás soha nem sérthet személyiségi jogokat.” Beszélgetés a fővárosi levéltár új igazgatójával. *Magyar Nemzet*, 1991. február 8. 6. További, újra közlésre érdemes véleménye a cikkből, hogy „az iratoknak” a levéltárban a helyük, mindent be kell gyűjteni, ők is „partizán-módszerekkel” gyűjtötték be az 1956-os iratanyagokat.

³⁰³ N. SÁNDOR László: Egyetért az összevonással, ám érzi a veszélyt. *Magyar Hírlap*, 1992. január 15. 4. – MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel- sz. n.-1992. Másolat, G. Vass István gépelt aláírásával, 1992. április 27.

sen.” A személyiségi jog megsértése nem a kutatónak való kiadással, hanem azok kutató általi nyilvánosságra hozatallal történik meg.³⁰⁴

Történezként a nyitott levéltárak elvét, ám a 30 (speciális esetben 50) év eltelté után hozzáférést hangsúlyozta Hajdu Tibor. „Radikálisan véget kell vetni [...] az elmúlt évtizedek joggyakorlatának, mely abból indult ki – akárcsak a legutóbbi idő-kig a VÁM –, hogy minden kutató felelőtlen idióta, potenciális bűnöző, tehát a 100 évesnél fiatalabb anyagtól el kell tiltani vagy kérését esetenként kell elbírálni” – írta Borsa Ivánnak. Személyiségi jogi védelmet csak élő személynek biztosított volna, ellenben a „nem élő” személyek „védelme” megbénítaná a történetírást. Az utólagos jogvédelem alkalmazandó: ha valakinek nem tetszik, hogy valakiről mit publikáltak, pert indíthat. Inkorrekttség esetén az illetőt ki kell zárni a kutatásból, részben vagy teljesen.³⁰⁵

Olyan sarkos vélemények is felbukkantak, melyek szerint 1992-re rosszabbodás következett be, és „gyanakvás és szorongás tapasztalható, levéltáros és kutató nem bízik egymásban, a kormány pedig nem a kutatókban, hanem a hivatalnokaiban bízik”. A kutatás szabadságának akadályát egyrészt a 30 éves időhatárban látták (vagyis 1992-ben az 1961 után keletkezett iratanyagban nem lehetett automatikusan kutatni), másrészt a pártállamban végrehajtott titkosítások meglévő érvényessége jelentett akadályt. Mindezeket túl a személyiségi jogok korlátozzák az iratokhoz való hozzáférést. („Negyven éven át nem kellett tekintettel lenniük a személyiségi jogokra, de titkolózott az állam. Most megvan mind a kettő.”)

A bírósági perek kutatása különös nehézséget jelentett, pedig az állampárti rendszer – és különösen 1956 – megismeréséhez nélkülözhetetlenek. Az átkerült peranyagok például kutathatóvá váltak, legalábbis azok számára, akiknek a témakérelmét a jelenkortörténet-kutató bizottság jóváhagyta. Miután egy peranyagot kijegyzetelni szinte lehetetlen, a kutatási kérelemhez az ember másolási kérelmet is csatol. Ha ezt következetesen érvényesíti a levéltáros, akkor szinte minden kutatást meg tud akadályozni, mert egészen biztosan talál az irategyüttesben elvétve olyat, amely személyiségi jogot sért. Ha választani lehet aközött, hogy adok vagy nem adok, mindig azt mondja a bürokrata, hogy kisebb baj lehet abból, ha nem csinállok valamit. Az is nehezíti a kutatásokat, ha a betekintéshez az illető vagy elhunyt esetén a közeli hozzátartozója engedélyét kell kikérni. Minderre az anonimitás sem lehet megoldás. A jogvitákat egy speciális adatvédelmi hatóság vizsgálná ki, nem kellene bíróságra járni.³⁰⁶

³⁰⁴ MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel-sz.-n.-1991. Másolat.

³⁰⁵ MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel- sz. n.-d. n. Másolat, gépírt és kéziratos aláírással, 1991 körül.

³⁰⁶ Póth Piroska: Levéltári kutatás – forráskiadás – nyilvánosság. *Levéltári Szemle*, 1993/1. 103–104. – Ami titok volt, az is marad? - Kerekasztal-beszélgetés a közérdekű dokumentumok kutathatóságáról. *Magyar Nemzet*, 1992. október 19. 7. A napilap Borsa Ivánt, az Országos Levéltár nyugalmaz-

Az MTA Történettudományi Bizottsága ad hoc bizottságot alakított a kutatási korlátozásokra vonatkozó kérdések ügyében. A levéltárosok külön a kutatásokra alkalmazott jogszabály megalkotását nem szorgalmazták. A levéltárügy szerves részét képező kutatási feladatokat más területekkel egyetemben rendező jogszabály megalkotásához vélték kötni. Szabatos és egyértelmű jogszabályra van szükség, amely „egy nem európai normák szerint kezelt iratanyagra” is alkalmazni lehet. Az iratanyag nagy része „ellentétes érdekek” hordozója. Gyakran jelennek meg egyazon iratban olyan információk, amelyek egy része közérdekűnek számít, másik része a személyiségi jogokra tekintettel védendőnek számít. Sőt – egyazon adatnak is lehet kettős vonatkozása. Az ellentétes érdekek miatt minden jövőbeni jogszabály csak keretjellegű lehet. „Illúzió azt remélni, hogy egy leendő jogszabály a levéltárost és az iratképző szerv illetékesét kivétel nélkül minden helyzetben automatikusan eligazítja.” Hogy mely érdeknek kell elsőbbséget adni, továbbra is a levéltárosokra hárul a döntés joga és felelőssége. Az engedélyezési folyamatban részt vevő levéltárosok és közhivatalnokok szemlélete, jogfelfogása nem egységes, a szabályozás is egyenetlen, így a döntések bizonytalanok és következetlenek lesznek. Ráadásul a betekintés joga nem jelenti a formahű másolat kiadását.

„Manapság, amikor a közelmúlt teljesebb birtokbavételének magasztos eszméje sokféle célt és magatartást szentesít, nem lehet nem észrevenni a gyanúsán személyre orientált érdeklődést, politikai ellenfeleket múltjuk ’bemutatásával’ lejárató zsrnaliszta törekvéseket.” A történészeknek pedig tudomásul kell venniük az ellentétes érdekeket, a személyiségi jogokat, s nem „furkósbottal” támadni ellene, hanem elfogadni a korlátokat.³⁰⁷ Az 1989-es minisztertanácsi rendelet világosabb és áttekinthetőbb, mint a korábbi minisztériumi rendelkezés, azonban nem akkora változtatás, mint amekkorára szükség lett volna. Új jogszabály: 30 éves időhatár, titokvédelem betartása,³⁰⁸ személyes adatok védelme az erre vonatkozó jogszabályok szerint,³⁰⁹ 30 éven belül kutatható lenne, ha tudományos intézmény munkatere szerint történne a kutatás és nem lesz azonosítható adat a kutatás alapján.³¹⁰

A kutatási szabályozás okozta feszültséget, valamint a levéltári törvény megalkotásának ügyét végül az Alkotmánybíróság oldotta meg. Ehhez azonban időben vissza kell menni korábbra.

zott főigazgató-helyettesét, Majtényi László alkotmányjogászt, Ständeisky Éva tudományos kutatót és Varga Lászlót, a fővárosi levéltár főigazgatóját szólaltatta meg.

³⁰⁷ Ehhez kapcsolódóan volt egy javaslat: az MTA akár összeállíthatna egy „kutatás-etikai” kódexet is.

³⁰⁸ Kapcsolódóan hozzátették: az újonnan keletkező titkos iratok minősítésével egy időben meg kell határozni a minősítés lejárát is. (Ez később, az 1995. évi XLV. törvény alapján meg is valósult.)

³⁰⁹ Melyhez hozzátették: a levéltárba adás nem minősülhet adattovábbításnak.

³¹⁰ MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel-sz. n.-1992. Másolat, G. Vass István aláírásával, 1992. április 27.

1992 közepén a Nyilvánosság Klub beadványt intézett az Alkotmánybírósághoz (AB), és a kutatási szabályozás korlátainak feloldása érdekében több jogszabály megsemmisítését kérte.³¹¹ Az AB a döntése előkészítésekor feltérképezte a szaktárca álláspontját.³¹² A művelődési tárca ez esetben is igyekezett a korabeli szakmai érveket jogilag is érthetően körvonalazni. A levéltári szakemberek hitet tettek a 30 éves kutatási korlát fenntartása mellett (belső szervezeti élet, üzleti kapcsolatok, személyi adatok), a „külpolitikai érdek” is létező tény (az ország és a határon túli magyarság sérelmének elkerülése érdekében), a kutatás előzetes engedélyhez kötése (például hatékony eszköz lehet a hanyag kutatóval szemben az engedély visszavonásának kilátásba helyezése). A reprodukálás külön engedélyhez kötését titokvédelmi és anyagszármazási körülmények indokolják („A levéltári anyag – eltérően a könyvtári és a sajtóanyagtól – egyedi példányokból álló forrásegyüttese a magyar történelemnek, s mint ilyen különleges védelem illeti meg”). Az iratanyag fizikai állapotát, rendezettségét a levéltáros tudja megítélni („bármennyire is félnek ettől a kutatók, egyes, a szakmára valóban rossz fényt vető személyek korábbi működése miatt”). Személyes adatot harmadik fél számára (kutató) hozzáférhetővé tenni csak akkor szabad, ha az konkrét törvényi felhatalmazással rendelkezik vagy bírja az érintett beleegyezését.³¹³

Az AB nem siette el a választ és a kapcsolódó döntést. Az 1994. június 22-én kibocsátott határozat azonban alapos volt, és néhány támadott jogszabályi rendelkezésnek megerősítette az alkotmányosságát, míg többet megsemmisített. A levéltári működést szabályozó rendeletek meghatározott passzusait³¹⁴ alkotmányellenesnek mondták ki, és megsemmisítették. Teljes egészében megsemmisítették az ezen tanulmányban is sokat emlegetett 118/1989. (XI. 22.) MT rendeletet, sőt, a hatályban lévő titokvédelmi jogszabályt.³¹⁵ A levéltári jogszabályok hatályon kívül helyezésével a meglévő kutatási korlátozásokat törölték el. Új jogszabályok létrehozására azonban bőven adtak

³¹¹ MNL OL, XVIII-9-a-103/B/1992. Bár beadványukban az MDP-MSZMP-iratok kutatására hivatkoztak, a problémakör az összes levéltári anyagot érintette.

³¹² A Belügyminisztérium kifejezésre juttatta, hogy a társadalmi szervezetek közhatalmat nem gyakorolhatnak, ezért a titokvédelmi törvény ezen passzusa hatályon kívül helyeződött. Hozzá tették, hogy már új titokvédelmi jogszabály készül, 1992. december 31-i határidővel.

³¹³ MNL OL, XXXIV-1-c-VII-9. tétel- sz. n.-1992. Másodlat, G. Vass István aláírásával, 1992. július 22.

³¹⁴ 30/1969. (IX. 2.) MT rendelet 13. § (2) – 130/1971. (M. K. 10) MM utasítás XVII., XVIII. fejezetek, 136. §., 160. §. (2).

³¹⁵ Az államtitokról és szolgálati titokról szóló 1987. évi 5. tvr. (Az AB ennek a végrehajtási rendeletét is megsemmisítette.)

időt a kormánynak,³¹⁶ hiszen határidőnek 1995. június 30-át jelölték ki (a megsemmisített jogszabályok tehát egy évvel később veszítették el hatályukat).³¹⁷

Szemponunktából a leglényegesebb, hogy miként vélekedett az AB a jogállamiságról és ezzel összefüggésben a tudományos kutatásokról? Az AB természetesen a hatályban lévő – időközben többször módosított – Alkotmány (1949. évi XX. törvény) vonatkozó szakaszai alapján jelenthette ki, hogy egyrészt mindenkinek joga van a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez, másrészt a Magyar Köztársaság tiszteletben tartja a tudományos élet szabadságát, a „kutatások tudományos értékét megállapítani pedig kizárólag a tudomány művelői jogosultak”. Ez utóbbi alapjogot igyekeztek részletesebben is megmagyarázni.

A tudományos élet szabadságához való jog – amely általánosságban véleménynyilvánítási szabadság is egyben – *mindenkit megillet* (kiemelés általam, K. Cs.), azonban e szabadságjog tényleges jogosultjai csak a tudomány művelői. A tudományos minőség meghatározásában egyedül tudomány művelői jogosultak dönteni, az államnak pedig a tudományos igazságok kérdésében semlegesnek kell lennie. Némi világnézeti ízt lehet érezni abban a kitételben, mely szerint „történelmi tapasztalaton nyugvó igazság, hogy tudomány szabadsága a haladás alapvető biztosítója”, és amely egyben az individuum kibontakozásának biztosítója is egyben.

Kutatást csak „kivételes” esetekben lehet korlátozni. Ilyen a személyi adatok védelméhez kapcsolódó alapjog, illetve a törvényes titokvédelem. A korlátozások mikéntjének, végrehajtásuknak a meghatározása azonban már nem volt egyszerű feladat. Az „egymással versengő alapjogok” alkalmazásának lehetőségét úgy látták megoldhatónak, hogy a személyes adatot kutatni és nyilvánosságra hozni csak akkor lehet, ha az érintett abba beleegyezett, vagy az a „történelmi eseményekről folytatott kutatások bemutatásához szükséges”. Ez utóbbiban rejlett a megoldás kulcsa: a kutatás akkor szabad, ha a tudomány „körén belül áll” (sic!), és történelmi folyamat bemutatásához „feltétlenül” (!) szükséges. Koherens kapcsolat áll fenn a tudományos megismerés, a kutatás és a tanítás és az információszabadság között. A közérdekű adatok megismerhetősége a közhatalom „áttetszőségét” jelenti, és a demokratikus jogállamiság alapvető alkotmányos biztosítója. E jog azonban több elv alapján is korlátozható, ha más alapjog érvényesülése kényszerítően indokolja.³¹⁸

³¹⁶ Lényegében az új kormánynak: az 1994 tavaszán lezajlott választásokon a Magyar Szocialista Párt győzött, és 1994. július 15-én kormányt alakított, koalícióban a Szabad Demokraták Szövetségével.

³¹⁷ MNL OL, XVIII-9-a-103/B/1992.

³¹⁸ MNL OL, XVIII-9-a-103/B/1992.

Mindezen alkotmányos elvek alapján hozta meg az AB már említett döntéseit,³¹⁹ amely a kutatások szempontjából releváns változást eredményezett: a kutatások előzetes közigazgatási engedélyezése megszűnt – ha nem is azonnal, de egy éven belül.

Az anakronisztikus jogszabályi elvekből fakadó tarthatatlan helyzet ezzel félig megoldódott, viszont már egy másik kormányra várt a határozat kötelező végrehajtása. Ilyen – meglehetősen hosszadalmas – módon született meg az 1995. évben a levéltári törvényként ismert jogszabály. E „születés” eseménykronológiája, ahogy mondani szokás, már egy másik történet.

³¹⁹ Megjegyzésre érdemes, hogy a Nemzetközi Levéltári Tanács Jogi Bizottságához is elért a hír, és nemcsak nagy érdeklődést váltott ki, hanem felajánlották a segítségüket az új törvénytervezet véleményezésében. (MNL OL, XIX-I-9-rr-119202-1994.)

*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének,
valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó Zsiga Kristóf ügyvezető
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten